

ISMA
ANNO 1994

Kherson State University
Higher educational institution “Podillia State University”
ISMA University of Applied Sciences

**POST-WAR RECONSTRUCTION
OF UKRAINE: LEGAL, POLITICAL
AND ECONOMIC CHALLENGES
IN HISTORICAL PERSPECTIVE**

Scientific monograph

IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING
2025

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 3 dated 26.03.2025*

Reviewers:

Head of the Editorial Board – **Stratonov Vasyl Mykolaiovych** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Higher Education Sciences of Ukraine, Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement, Kherson State University;

Djakons Romans – Doctor of Engineering, Professor, Academician, Chairman of the Board of ISMA University of Applied Sciences;

Koval Alla Anatoliivna – Doctor of Law, Professor, Professor, Head of the Department of Constitutional and Administrative Law and Process, Petro Mohyla Black Sea National University;

Havlovska Alina Oleksandrivna – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of National, International Law and Law Enforcement, Kherson State University;

Dziurbel Andrii Dariiovych – PhD in Law, Assistant Professor at the Department of Criminal Law and Process, West Ukrainian National University;

Lopushynskyi Ivan Petrovych – Doctor of Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Head of the Department of Public Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;

Rarytska Viktoriia Borysivna – PhD in Law, Acting Director of the Educational-Scientific Institute of Extramural and Distance Education, Higher educational institution “Podillia State University”;

Bodnar Alla Mykolaivna – PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of Law, Professional and Social Science and Humanities Education, Higher educational institution “Podillia State University”.

Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective : scientific monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. 916 p.

© ISMA University of Applied Sciences, 2025

© Kherson State University, 2025

© Higher educational institution

“Podillia State University”, 2025

ISBN 978-9934-26-559-4

CONTENTS

Captured Ukrainians, the fate of frozen Russian assets, and accounting for damages and the restoration of Ukraine as part of the issues that require urgent resolution (continued review) (Basysta I. V., Stratonov V. M., Savyuk O. V.)....	1
1. Ukrainian military and civilian prisoners of war in the Russian Federation	2
2. Ukraine Damage and Recovery Register.....	7
3. Extreme initiatives regarding frozen Russian assets	10
Acts of Ecocide as a Threat to Ukraine's Rapid Postwar Recovery (Berezniak V. S., Katorkin R. A., Rukina D. O.)	24
1. Historical and legal analysis of the definition of “ecocide” at the international level	25
2. Objective and subjective signs of ecocide	30
3. Distinguishing ecocide from related torts	35
The impact of the war on the consolidation of the Ukrainian nation and the change of values (Bodnar A. M., Oliinyk L. V.).....	44
1. Transformation of cultural identity under the influence of war	44
2. Self-identification of Ukrainians during the war: from trials to the new "We"	47
Gender equality in post-war Ukraine: legal challenges and prospects (Havlovska A. O., Tomilina Yu. Ye.)	56
1. The concept and essence of gender equality	57
2. International standards and national principles of regulatory regulation of gender equality	60
3. The main legal challenges and prospects for ensuring in the field of gender equality after the war	63
Pension provision in Ukraine in contemporary conditions (Herasymchuk L. V.).....	70
1. Retirement pensions on preferential terms and for length of service.....	71
2. Equality of rights of Ukrainian citizens to pensions	73
Farms in the post-war reconstruction of rural areas on the basis of sustainable development (Humeniuk M. M., Nemish D. V.)	83
1. The socio-economic role of farms in ensuring sustainable development of rural areas	83
2. Development of farms in the region under martial law	89
3. Problems of sustainable farm operations and ways to eliminate them	99

Intelligence and modernization of public management of sustainable development of territorial communities in the conditions of war and post-war recovery of Ukraine (Dzvinchuk D. I., Lopushynskyi I. P., Petrenko V. P.).....	112
1. Problems of public management of sustainable development in Ukraine	113
2. Modernization of management of life activities of Ukraine, regions and territorial communities in the conditions of war	116
3. A model of multiple thinking in the public management of the integral intelligence of the territorial community	119
Organizational and tactical bases of planning in the process of investigating unsolved crimes of previous years (Dzyurbel A. D.).....	136
1. Forensic versions and their construction in the process of investigating (solving) unsolved crimes of previous years	137
2. Investigation planning in the process of investigating (solving) unsolved crimes of previous years	150
3. Technique of planning pre-trial investigation in unsolved crimes of previous years	157
Forensic classification as the basis for overcoming the illegal acquisition of the right to land of state or communal property in the conditions of the post-war restoration of Ukraine (Dyshlova A. O.)	164
1. General provisions of the forensic classification of criminal offenses	165
2. The structure of the forensic classification of illegal acquisition of the right to land of state or communal property	171
Criminal and legal policy of Ukraine in the period of post-war reconstruction (Dolhov A. G.).....	178
1. Theoretical and legal foundations of the criminal and legal policy of the state	179
2. Transformation of crime under the influence of military factors.....	182
3. Vectors of development of criminal and legal policy of Ukraine in the post-war period	190
Legal mechanisms for the reintegration of the occupied territories of Ukraine and protection of the rights of their residents (Drutsul T. I.)	195
1. Regulatory and legal framework for the reintegration of the temporarily occupied territories.....	196
2. Protection of human rights in the process of reintegration: national and international mechanisms.....	200

Legislative Support for the Development and Application of Artificial Intelligence Technologies in the Context of War and Ukraine's European Integration (Zaiarnyi O. A.).....	207
1. Legislative support for the development and application of artificial intelligence in the European Union and Council of Europe acts	209
2. Doctrinal approaches to legislative support for the development and application of artificial intelligence in Ukraine	215
3. Proposals for the Draft Law of Ukraine on Artificial Intelligence.....	217
Business Management Strategies in the Context of Economic Security: Ensuring Enterprise Competitiveness (Zelisko N. B.).....	225
1. Strategic Management in Business under Economic Security Challenges.....	225
2. Competitive Advantage and Business Adaptation Strategies	231
3. The Role of Government and Institutional Support in Ensuring Business Competitiveness	234
Restoration of the Rule of Law in Criminal Proceedings in Absentia in the Postwar Period (Kalinnikov O. V.).....	238
1. The concept and substantive characteristics of the rule of law in criminal proceedings in absentia	239
2. Observance of the rule of law in criminal proceedings in absentia under martial law and ways to restore the rule of law in criminal proceedings in absentia in the post-war period.....	249
Modernization of the public administration system in the field of decolonization as a component of national memory policy in the context of post-war reconstruction (Kartashov A. H.)	266
1. Background and current state of the problem.....	267
2. Proposals for solving these problems in the context of postwar reconstruction.....	286
Sanctions Policy as a Necessary Component of National Security and Post-War Recovery of Ukraine: Deficiencies and Ways to Overcome Them (Klymosyuk A. S.).....	309
1. Key Deficiencies of the Current Sanctions Mechanism and Ways to Overcome Them	310
2. Sanctions against Ukrainian citizens.....	311
3. Revision, appeal and cancellation of sanctions	313
4. Lack of a unified body responsible for implementing the sanctions policy	315
The Establishment and Development of the Judicial System in the State of Israel (Krainii P. I.).....	321
1. Independence and Its Impact on the Formation of the Judicial System of the State of Israel.....	323

2. Reforms in Court Administration in 1950–1990	331
3. Challenges Facing the Judicial System of the State of Israel in the 21st Century	339
Sources of Ukraine's foreign criminal and legal policy (Krasii M. O.)	349
1. System of sources of Ukraine's foreign criminal and legal policy	350
2. Normative and conceptual sources of Ukraine's foreign criminal legal policy	351
Peace without justice, justice without punishment: The looking-glass of the doctrine of international criminal law (Kuzmin E. E.)	380
1. Peace without justice	382
2. Justice without punishment	390
The state administration system's humanization in war and post-war period (Kupriichuk V. M., Tur M. V.)	408
1. The problem of humanization of social life in the European and Ukrainian intellectual tradition	410
2. Humanistic approaches in management: continuity of tradition in the challenges of the present	418
European Court of Human Rights in multilevel governance of member states of the Council of Europe: constitutionality, good governance and new judicial districts in Ukraine (Kurilov Yu. Yu.)	427
1. Principles of the ECHR and the importance of its decisions in Ukraine	428
2. Precursors and solutions to the problem of restrictions on human and civil rights in Ukraine	432
3. Precursors and solutions to the problem of restrictions on human and civil rights in Ukraine	435
4. ECHR decisions in the field of good governance and their impact on the activities of state authorities in Ukraine	436
5. Ethno-perspective of judicial districts of Ukraine through the prism of an ethnographic (ethno-national) approach	438
International law in the reconstruction of Ukraine: sanctions, reparations, and legal mechanisms of compensation (Lykhvar V. V.)	442
1. The Institute of Responsibility in International Law	443
2. International legal regulation of the application of material and non-material responsibility of states in the form of sanctions and reparations	448
3. Legislative support for Ukraine's application of reparations, sanctions and other legal compensation mechanisms	452
Legal-philosophical basis for the restoration of the rule of law in the post-war period: the essence and value dimension of interest in the content of law (Malyga V. A., Stadnik I. V.)	461
1. Theoretical and methodological basis of the study of the essence and value of interest in the content of law in the context of the rule of law	462

2. Basic approaches to interest as a legal category in the context of the rule of law	466
3. The place and value dimension of interest in the content of law as a necessary prerequisite of the rule of law	471
Criminological aspects of collaboration activities (Mariienko A. O., Berezniak V. S.)	483
1. Closet collaborationism, the historical aspect of the phenomenon in the Second World War and modern Ukraine	484
2. Criminological characteristics of the collaborator	488
Legal Mechanisms for the Restoration of Human Rights in De-Occupied Territories (Mertsalov D. Yu.).....	502
1. The emergence of problem prerequisites and the problem formulation	503
2. Analysis of existing legal mechanisms for human rights restoration	507
3. Optimization of legal mechanisms and directions for their improvement	512
Creating infrastructure for sustainable development of deoccupied regions (Mokhnenko A. S.).....	523
1. Economic recovery and stabilization	525
2. Economic development and sustainability	534
Civil protection of personal non-property rights: comparative legal aspect (Nazarchuk O. M., Bohdanets A. V., Vlasenko V. V.)	546
1. Civil protection of the right to privacy of personal and family life.....	546
2. Civil protection of the right to privacy of home.....	554
3. Civil protection of the right to a safe environment for life and health.....	559
Digital Technologies in Criminal Proceedings as a Tool for Restoring the Rule of Law and Combating Corruption in Post-War Ukraine (Nehrebetskyi V. V.).....	571
1. Digitalization of the Judicial System: A Path to European Standards of Transparency and Efficiency.....	574
2. Digital Tools for Systematization and Remote Access to Court Decisions: Lessons from European Experience.....	579
3. Digital Systems and Databases in Forensic Expert Activities: New Opportunities and Perspectives	582
Counteract the legalization (laundering) of property obtained by crime in the postwar period (Nikitinskyi O. P.)	594
1. The concept and essence of the phenomenon of legalization (laundering) of property obtained by crime.....	594
2. Signs and types of legalization (laundering) of property obtained by crime	599
3. Challenges, threats and prospects for improving the legal mechanism of counteracting the laundering (legalization)	601

Communicative aspects of the formation of the personnel potential of the civil service in the conditions of post-war recovery: information interaction, educational practices, mobility (Nikoliuk O. V., Chumakova H. V., Pasichniuk V. V.)	606
1. Communicative aspects of the formation of the personnel potential of the civil service: modern challenges and opportunities.....	607
2. Challenges of digitalization affecting the communicative component of public service	611
3. Educational practices in training civil servants: adaptation to post-war conditions.....	614
4. Human mobility and use of expert power in strategic management for post-war reconstruction of Ukraine	617
Implementation of the right to work during the war in Ukraine (Pavlovska L. V.)	622
1. The employment contract as a basis for the emergence of labor relations in Ukraine, its content	623
2. Stages of concluding an employment contract.....	636
The role of volunteer initiatives and public organizations in the post-war reconstruction of Ukraine (Petrovska K. V., Turgenieva A. O., Melnychuk A. B.).....	652
1. The volunteer movement during the war and its transformation in the post-war period	653
2. Public organizations as a driver of the country's recovery	658
3. Research on the assessment of the role of volunteers and NGOs in the reconstruction of Ukraine	665
Investigation of the intentional destruction or damage to another's property committed by arson and its impact on the economic consequences of the war and its significance in the post-war reconstruction of Ukraine (Pyrih I. V., Pokrasa K. V.)	677
1. Forensic characteristic of intentional destruction or damage to another's property committed by arson	678
2. Features of the investigation of intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson	685
3. The impact of the investigation results on the economic consequences of the war and the significance in the post-war reconstruction of Ukraine	691
Corruption counteraction in post-war Ukraine in the conditions of its integration to the European Union: criminal legal and criminological aspects (Politova A. S.).....	698
1. Definition of corruption: controversial issues	699
2. Criminal responsibility for criminal corruption offences and criminal offences related to corruption: certain issues of qualification	707

3. The state of corruption counteraction in Ukraine.....	712
Women's crime as a social and legal phenomenon in the context of post-war restoration of Ukraine (Puhach S. I.).....	722
1. Scientific approaches and public ideas that female crime	723
2. Distinctive features of female crime	725
3. Countering female crime in the military and post-war period	728
Hospitality and tourism: state policy priorities in the context of post-war reconstruction of Ukraine (Rutynskyi M. Yi., Zaychenko V. V.).....	734
1. State partnership of Ukraine with leading international institutions in the field of tourism and hospitality	734
2. Further integration of the tourism and hotel and restaurant business of Ukraine into the globalized market.....	738
3. State support for the digitalization of the tourism and NoReCa sphere of Ukraine	743
Comparative characteristics of interrogation and procedural interview under martial law (Riashko O. V., Soroka S. O., Hutsulyak Yu. V.)	749
1. Peculiarities of conducting interrogation under martial law.....	750
2. Features of conducting a procedural interview under martial law.	754
Civil society and the establishment of constitutional democracy during and after the war (Ukrainian context) (Slinko T. M., Berchenko H. V.).....	762
1. Constitutional Regulation of Civil Society.....	762
2. The constitutional right to freedom of association as a prerequisite for the development of civil society institutions in Ukraine.....	767
3. Institutions of Civil Society in Ukraine	771
4. Features of the Functioning and Legal Regulation of Civil Society Institutions During the War and in the Context of Post-War Reconstruction Prospects.	775
Rural green tourism: key aspects and development prospects (Tyshchuk I. V.).....	784
1. The Essence of Green Tourism: Key Aspects and Definitions.....	784
2. International Approaches to the Development of Rural Green Tourism.....	794
3. Prospects for the Development of Rural Green Tourism in Ukraine: Current Status, Challenges, and Post-War Recovery Strategies	798
Strategies for reconstruction and modernization of the confectionery industry in post-war Ukraine (Ushkarenko I. V., Sorokina A. M.)	809
1. Analysis of the Confectionery Industry's State.....	810
2. Main Directions for the Restoration and Modernization of the Confectionery Industry	818

Institutional and legal mechanism of formation of national consciousness of the Ukrainian nation in the war and post-war period (Tsyhaniuk M. A.).....	832
1. Concept, constituent elements and levels of national consciousness	832
2. Normative and legal principles and institutional component of formation of national consciousness	838
3. Role of military experience in transformation of national consciousness and prospects of its development in the post-war period.....	842
Public administration in the sphere of child's protection during and after the armed conflict (Chepkova K. O.)	850
1. The basics of public administration in the field of child protection during and after armed conflict	851
2. The system of public administration entities in the field of child protection during and after armed conflict	860
Personnel policy of the State customs service of Ukraine in the context of post-war recovery: challenges and prospects (Cherkunov O. V.)	875
1. The state and problems of the personnel policy of the State customs service after the war	876
2. Reforming and development prospects of the personnel policy of the State customs service in the context of post-war recovery and European integration.....	883
Migration processes in Ukraine in the military and post-war period (Shperun Kh. V.)	893
1. Migration Processes in Ukraine	894
2. General trends of military and post-war migration in Ukraine	896
3. Challenges and prospects for the development of Ukraine's migration policy in the postwar period	898

ПОЛОНЕНІ УКРАЇНЦІ, ДОЛЯ ЗАМОРОЖЕНИХ РОСІЙСЬКИХ АКТИВІВ ТА ОБЛІК ЗАВДАНИХ ЗБИТКІВ І ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ЧАСТИНА ІЗ ПИТАНЬ, КОТРІ ПОТРЕБУЮТЬ НАГАЛЬНОГО ВИРІШЕННЯ (ПРОДОВЖЕННЯ ОГЛЯДУ)¹

Басиста І. В., Стратонов В. М., Сав'юк О. В.

ВСТУП

Розслідування катування українських полонених (військових та цивільних) у російських місцях несвободи виділено серед трьох основних напрямків (два інші – депортації українських дітей; атаки на енергетичну інфраструктуру) співпраці Офісу Генерального прокурора (ОГП) та Міжнародного кримінального суду (МКС). Порушення росією міжнародного права вже було предметом розгляду на різних рівнях, зокрема і на засіданнях Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ).

Міжнародна спільнота прикладає зусиль, щоб ослабити російського агресора, посилюючи санкції та заморожуючи відповідні активи. При цьому, для України важливо, яка частина коштів (як від відчуження знерухомлених активів, що досить ризиковано з огляду низки причин, про що вже йшлося раніше², так і від використання прибутку від

¹ Басиста І.В. Перспективи відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах. Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: матеріали науково-практичного семінару (Львів, 2 грудня 2022). Львів: ЛьвДУВС. 2022. С. 6-11. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>; Басиста І.В. Невідворотність відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах (продовження огляду). Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 травня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 17-21.; Басиста І.В. Заходи із забезпечення відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах. Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 29-34; Basysta I. INTERNATIONAL SANCTIONS MECHANISMS, FREEZING OF ASSETS AS AGUARANTEE OF COMPENSATION OF THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIA TO UKRAINE AND RESTORATION OF A SECURITY ENVIRONMENT (continued review), International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Volume II. NMBU (Norwegian University of Life Sciences. Oslo), Research and Education. 2024. CHAPTER 1. P.8-27. (605 p.). <https://zenodo.org/records/10846686> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10837960>

² Basysta I. INTERNATIONAL SANCTIONS MECHANISMS, FREEZING OF ASSETS AS AGUARANTEE OF COMPENSATION OF THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIA TO UKRAINE AND RESTORATION OF A SECURITY ENVIRONMENT (continued review). International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Volume II. NMBU (Norwegian University of Life Sciences. Oslo), Research and Education. 2024. CHAPTER 1. P.8-27. (605 p.). <https://zenodo.org/records/10846686> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10837960>

російських заморожених активів) піде на відновлення нашої країни та посилення обороноздатності. Фактично у кінці грудня 2024 року досягнуто консенсусу у тривалій дискусії, та скеровано до України перший транш кредиту, а 10 січня 2025 року на офіційному рівні відзвітовано, що Україна отримала перші 3 млрд євро.

Через щоденні ворожі атаки не перестає бути актуальною проблематика функціонування Реєстру збитків, завданих агресією Росії проти України (RD4U), який створений Радою Європи 12 травня 2023 року. Його впроваджують поетапно, і нові опції нещодавно запрацювали. Вже наявна і реакція росії щодо функціонування Реєстру та наявної у ньому інформації.

Отож, авторським колективом поставлено собі за мету прослідкувати крайні ініціативи щодо звільнення полонених українців та притягнення винних за вчинення тяжких міжнародних злочинів до відповідальності; з'ясувати, як змінилися протягом останніх місяців 2024 року та початку 2025 року тенденції щодо долі заморожених російських активів, їх використання та розподілу прибутку; як удосконалюється облік завданих збитків від російської агресії, і які вжито нові заходи із відновлення України.

1. Військові та цивільні українці, котрі перебувають у полоні рф

Ще 18 квітня на весняній сесії у ПАРС відбулося обговорення теми «Жерти насильницьких зникнень: як РФ захоплює українських цивільних і порушує міжнародне право».³ А вже 30 вересня 2024 року на осінній сесії ПАРС, одним із питань, котрі розглядалися, було утримання у полоні рф військових і цивільних українців, зокрема і журналістів (близько 30). Заступниця голови комітету Верховної Ради з питань гуманітарної та інформаційної політики висловила справедливую думку про те, що публічний тиск на рф з боку інших країн збільшує шанс на звільнення полонених. Як вже повідомляв Укрінформ, у Парламентській асамблеї Ради Європи зареєстровано резолюцію щодо визволення українських військовополонених, також йшлося, що готується документ щодо цивільних заручників. Про це повідомила заступник голови

Basysa I. V., Stratonov V. M., Shchur B. V. Sanction mechanisms and recovery of Ukraine (continuation of the review). Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law : Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P. 1-31 (468 p). DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-1>

³ Значення резолюції ПАРС про екологічні наслідки війни пояснила Овчинникова. 19.04.2024. <https://uatv.ua/uk/znachennya-rezolyutsiyi-parye-pro-ekologichni-naslidky-vijny-poyasnyla-ovchynnykova/>

Комітету з питань інтеграції України з ЄС, голова делегації України в ПАРЕ⁴.

Також наприкінці вересня було оголошено про Міжнародний адвокаційний тур (поїздки до Німеччини, Франції та Швейцарії дев'яти дружин, матерів, сестер, дочок цивільних заручників та колишньої цивільної полоненої Олена Ягупов), який ініціювала громадська активістка ГО «Цивільні в полоні», дружина полоненого журналіста з Нової Каховки. Важливим завданням є донести до світових лідерів та закордонних журналістів про жахи полону⁵. Окрему тривалу і довго не вирішувану проблему становлять кримські політв'язні (близько 280, з них 212 – кримські татари, звісно точні цифри не відомі)⁶.

Ще станом на завершення літа 2024 року за інформацією представника ОГП тривали розслідування 28 кримінальних проваджень із матеріалів яких слідує, що у місцях несвободи було страчено понад 100 українських полонених. Вбито під час здачі у полон 62 українських військових. «Катування українських полонених у російських місцях несвободи стає системним і свідчить, що це невід'ємний складник політики Росії»⁷. »Це свідомо тактика, спрямована в першу чергу на залякування власної армії. Солдатів намагаються пов'язати кров'ю українців, щоб вони потім навіть не думали здаватися у полон»⁸.

Розслідування катування українських полонених у російських місцях несвободи виділено серед трьох основних напрямків співпраці ОГП та МКС, як от розслідування: 1) депортації українських дітей; 2) атак на енергетичну інфраструктуру. Якщо пріоритет МКС – найвище керівництво, то ОГП – не лише виконавці, а й «вище військово-політичне керівництво, як от: очільники установ, керівники управління, які координують цю діяльність, ФСБ або Федеральна служба виконання покарань і вище»⁹.

⁴ Публічний тиск інших країн на РФ пришвидшить повернення українських полонених – депутат. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3911146-publicnij-tisk-insih-krajin-na-rf-prisvidsit-povernenna-ukrainskih-polonenih-deputat.html>

⁵ Родичі цивільних полонених вирушають у міжнародний тур за звільнення заручників Кремля. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3910348-rodici-civilnih-polonenih-virusaut-u-miznarodnij-tur-za-zvilnenna-zarucnikiv-kremla.html>

⁶ У в'язницях РФ перебувають близько 280 кримських політв'язнів – Леніє Умерова. 22.09.2024. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3908364-u-vaznicah-rf-perebuvaut-blizko-280-krimskih-politvazniv-lenie-umerova.html>

⁷ Максим Качурівський Офіс прокурора назвав кількість страчених українських полонених в російських катівнях. 3.07.2024. <https://expres.online/podrobitsi/ofis-prokurora-nazvav-kilkist-strachenikh-ukrainskikh-polonenikh-v-rosiyskikh-kativnyakh>

⁸ Воєнні злочини РФ: Британія виділила Україні кошти на розслідування 30.12.2024 <https://flot2017.com/voenni-zlochyny-rf-brytaniia-vydilyla-ukraini-koshty-na-rozsliduvannia/>

⁹ Максим Качурівський Офіс прокурора назвав кількість страчених українських полонених в російських катівнях. 3.07.2024. <https://expres.online/podrobitsi/ofis-prokurora-nazvav-kilkist-strachenikh-ukrainskikh-polonenikh-v-rosiyskikh-kativnyakh>

Також тривають національні розслідування щодо порушення законів та звичаїв війни, зокрема і заочні, щодо жорстокого поводження з цивільним населенням. Вражають події із опублікованих інформацій щодо викрадення українських дівчат російськими солдатами, зґвалтування, подальші примусові вивезення до рф, незаконні утримання та сексуальне рабство¹⁰. На жаль, «люди думають, що війна дозволяє вбивати, тому на гвалтування і зважати не варто»¹¹. «Зґвалтування на війні, ймовірно, не вдасться повністю викоренити, але ми маємо перестати відсувати його на задній план і сприймати як одвічний трофей війни. І тиск громадськості є важливим. Це не місцева проблема, а глобальна—одна жінка в Конго казала, що це пожежа, яка починається в лісі й горить далі. Поки ми мовчимо, ми ніби погоджуємося, що це прийнятно»¹². Звісно, що міжнародна спільнота реагує на такі тяжкі міжнародні злочини та розроблені відповідні «дорожні карти» для ефективних розслідувань. Серед їх переліку і напрацьований ще у 2014 році Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту (Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права)¹³, який «розроблений завдяки мудрості та досвіду сотень людей по всьому світу». Його «створили» понад 200 експертів, постраждалих і організацій, які поділилися своїми знаннями та співпрацювали під час його розробки¹⁴.

При цьому, маємо й величезну кількість винесених невтішних уроків із воєнних конфліктів у інших країнах, бо здавалося б у сучасному світі є неможливим видача свідцтва «про право власності з двома відбитками пальців продавця та покупця з датою та місцем покупки

¹⁰ Вивіз українку до белгорода, де понад рік тримав у неволі та гвалтував – ідентифіковано окупанта. 30.01.2025. <https://magnolia-tv.com/news/120147-vyviz-ukrayinku-do-bylhoroda-de-ponad-rik-trymav-u-nevoli-ta-gvaltuvav-identyfikovano?prov=ukrnet>

¹¹ Лемб Крістіна Наші тіла – їхнє поле бою. Київ: Видавництво, 2024. С. 359.

¹² Лемб Крістіна Наші тіла – їхнє поле бою. Київ: Видавництво, 2024. С. 361.

¹³ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права. Неофіційна версія. Переклад на українську мову здійснено громадською організацією «Інформаційноконсультативний жіночий центр» в рамках проекту “Посилення жінок як рівних учасниць розбудови миру в Україні” за підтримки Проекту Матра Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів. https://www.wicc.net.ua/media/int_protokol.pdf

¹⁴ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права. Неофіційна версія. Переклад на українську мову здійснено громадською організацією «Інформаційноконсультативний жіночий центр» в рамках проекту “Посилення жінок як рівних учасниць розбудови миру в Україні” за підтримки Проекту Матра Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів. https://www.wicc.net.ua/media/int_protokol.pdf

дівчини і ціною – 1500 доларів готівкою. Документ підписаний «суддею» та свідком»¹⁵. На жаль мусимо сприймати й таку реальність, що «у кабінеті без назви в європейській столиці є замкнене сховище під наглядом камер відеоспостереження, де на полицях стоїть 265 пронумерованих коробок з коричневого картону. Їхній вміст жахає – всередині понад мільйон документів, зібраних у Сирії й Іраку, часто з великим ризиком...документи засвідчують, що работоргівля була системою, керованою згори»¹⁶. Переконані, що українські реалії будуть дещо іншими, а тяжкі міжнародні та інші злочини, які вчиняються щодо військових та цивільних українців, зокрема і тих, які перебували та продовжують перебувати у російському полоні, будуть належно розслідувані, а визнані винуватими у їх вчиненні – притягнуті до кримінальної відповідальності. Черговим переконливим кроком на цьому шляху є історичне рішення МКС, винесене 29 жовтня, яке стане для України у нагоді. Адже, як зазначає Оксана Коваленко, «МКС не дозволяє судити обвинуваченого, якщо він не сидить на лаві підсудних. Тобто поки людину не затримують, суд нічого не може зробити, навіть якщо прокурори вже зібрали всі докази. І це може тривати десятиліттями, а єдина опція іншого розвитку подій– це процедура «підтвердження обвинувачень»¹⁷. Отож МКС дозволив провести «підтвердження обвинувачень» без участі обвинуваченого, якого розшуковують за ордером МКС дуже тривалий час. «Путіна так просто не затримати», тому й це «класний прецедент для нас»¹⁸. Також у національному кримінальному та процесуальному законодавствах тривають певні «зрушення» задля притягнення до відповідальності тих, хто вчиняє тяжкі міжнародні злочини, хоча й такі кроки не завжди є продуманими та науково-виправданими. Очевидно, що слідуємо шляхом проб і помилок. Але під час війни, очевидно, це прийнятно. Крайньою із ініціатив є підписаний 22 жовтня закон 4012-IX про внесення змін до кримінального та процесуального законодавства у зв'язку з ратифікацією Римського статуту МКС (законопроект 11484), за яким, серед іншого, «командири будуть нести відповідальність за злочини підлеглих, які підпадають під певні статті КК України, як от

¹⁵ Лемб Крістіна Наші тіла – їхнє поле бою. Київ: Видавництво, 2024. С. 361.

¹⁶ Лемб Крістіна Наші тіла – їхнє поле бою. Київ: Видавництво, 2024. С. 360.

¹⁷ Міжнародний кримінальний суд виніс історичне рішення, яке, можливо, стане нам у нагоді, – журналіст. 30.10.2024. https://patrioty.org.ua/blogs/uchora-mizhnarodnyi-kryminalnyi-sud-vynis-istorychne-rishennia-iake-mozhlyvo-stane-nam-u-nahodi-zhumalist-533389.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR20A1h6Th4c_Khp4azSdnmAxPp-QdJ9che2Ve0SsThCrX_H0h6yE7yazYc_aem_Xt9uTxHlaIthw87st0VMg

¹⁸ Міжнародний кримінальний суд виніс історичне рішення, яке, можливо, стане нам у нагоді, – журналіст. 30.10.2024. https://patrioty.org.ua/blogs/uchora-mizhnarodnyi-kryminalnyi-sud-vynis-istorychne-rishennia-iake-mozhlyvo-stane-nam-u-nahodi-zhumalist-533389.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR20A1h6Th4c_Khp4azSdnmAxPp-QdJ9che2Ve0SsThCrX_H0h6yE7yazYc_aem_Xt9uTxHlaIthw87st0VMg

злочин геноциду (ст. 442 КК), злочини проти людяності (нова ст. 442-1 КК), воєнні злочини (ст. 438 КК у редакції проєкту), злочин агресії (ст. 437 КК у редакції проєкту). У частинах 1 та 2 нової ст. 31-1 КК вказується і на злочин, передбачений ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» КК»¹⁹. «Як зауважили у Головному юридичному управління, імплементація такого виду відповідальності, передбаченої статтею 28 Римського статуту МКС, не враховує приписи частини другої статті 61 Конституції України щодо принципу індивідуального характеру юридичної відповідальності особи, основним змістом якого є неможливість притягнення особи до відповідальності за діяння, які вона не вчиняла»²⁰.

В унісон вище сформульованому слідує наступному із завдань кримінального провадження авторському висновку, наведемо й ті крайні ініціативи, які підтверджують підставність та невідворотність притягнення до відповідальності. Так, за повідомленням РБК-Україна з посиланням на інтерв'ю голови Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Данієля Белла нідерландському телеканалу NOS, яке цитує Інститут вивчення війни (ISW), то «Росія закатувала 95% українських військовополонених у російських в'язницях»²¹. «Раніше Генеральна Асамблея ООН 81 голосом «за» ухвалила оновлену резолюцію «Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих територіях України, включаючи Автономну Республіку Крим та місто Севастополь», назвавши триваючу в Україні війну, як «War of aggression against Ukraine»²². Також «член міжнародної слідчої комісії ООН Пабло де Грейфф заявив, що російська влада регулярно вдається до тортур, сексуального насильства та відмови в медичній допомозі щодо українських військовополонених. Йдеться і про події в колонії Оленівка, і про задокументовані численні випадки сексуального насильства щодо полонених, включаючи удари струмом, кастрацію та інші форми сексуального каліцтва тощо»²³. Важливо відмітити, що вже на початку 2025 року на розслідування тяжких міжнародних злочинів, вчинених

¹⁹ Військові командири будуть відповідати за злочини підлеглих – закон. 22.10.2024. <https://elitetext.ua/news/vijskovi-komandiri-budut-vidpovidati-za-zlochini-pidleglih-zakon/>

²⁰ Військові командири будуть відповідати за злочини підлеглих – закон. 22.10.2024. <https://elitetext.ua/news/vijskovi-komandiri-budut-vidpovidati-za-zlochini-pidleglih-zakon/>

²¹ Вадим Ребрин Росія закатувала 95% українських військовополонених, – моніторингова місія ООН. 8.08.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiya-zakatuvala-95-ukrayinskih-viyskovopoloneni-1723083858.html>

²² Ольга Глушенко В оновленій резолюції Генасамблея ООН вперше назвала загарбницькою війну РФ проти України. 18.12.2024. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/12/18/7489608/>

²³ Росія застосовує сексуальне насильство до українських полонених: розслідування ООН. 14.01.2025. <https://fot2017.com/rosiya-zastosovuie-seksualne-nasylstvo-do-ukrainskykh-polonenykh-rozsliduvannya-onn/>

росією, Україні Великою Британією вкотре буде виділено черговий транш фінансування²⁴.

2. Реєстр збитків та відновлення України

Відновлення України теж є ще однією ключовою темою на порядку денному. Поряд із іншими питаннями, на весняній сесії ПАРС²⁵ 16 квітня 2024 року було проголосовано резолюцію про підтримку відновлення України коштом активів Російської Федерації.²⁶ А для прикладу, «15 травня 2024 року, парламент Естонії проголосував за закон, який дозволить використовувати заморожені активи Російської Федерації на відновлення України»²⁷. 17 лютого у США заявили, що передадуть Україні конфісковані російські активи через Естонію. «Естонія використовує активи на проект з відновлення української електромережі»²⁸. І це лише окремо взятий приклад.

Як інформують національні ЗМІ із допису Прем'єр-міністра України у Телеграмі, можемо констатувати, що під час Конференції з питань відновлення в Берліні було підписано перші угоди «за проектами НОМЕ та Heal Ukraine на суму 200 млн євро. Ці кошти будуть спрямовані на забезпечення житлом людей, які лишилися без даху над головою внаслідок російської агресії, а також на відновлення медичної системи. Уже маємо перші результати. За вересень 2024 року понад 2,2 тисячі родин отримали кошти за сертифікатами на відновлення житла»²⁹. Укладено й меморандуми з іншими країнами про спільні зусилля для відновлення України³⁰ тощо.

²⁴ UK continues to step up for Ukraine as new funding announced to bring war criminals to justice: Press release. 29.12.2024. <https://www.gov.uk/government/news/uk-continues-to-step-up-for-ukraine-as-new-funding-announced-to-bring-war-criminals-to-justice>

²⁵ Стартує весняна сесія ПАРС: у пріоритеті – українське питання. 15.04.2024. <https://uatv.ua/uk/startuye-vesnyana-sesiya-parye-u-prioryteti-ukrayinske-pytannya/>

²⁶ Значення резолюції ПАРС про екологічні наслідки війни пояснила Овчинникова. 19.04.2024. <https://uatv.ua/uk/znachennya-rezolyutsiyi-parye-pro-ekologichni-naslidky-vijny-rozayasnula-ovchynnykova/>

²⁷ Любов Гера Парламент Естонії схвалив використання російських заморожених активів на користь України. 15.05.2024. <https://trueua.info/news/parlament-estonii-shvaliv-vikoristannya-rosijskih-zamorozhenih-aktiviv-na-korist-ukraini>

²⁸ Вікторія Горьова США передадуть Україні конфісковані російські активи через Естонію. 17.02.2024. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/konfiskaciya-rosijskih-aktiviv-ssha-peredadut-estoniji-groshi-dlya-dopomogi-ukrajini-50393663.html>

²⁹ Упродовж вересня понад 2,2 тисячі українських родин отримали кошти за сертифікатами на відновлення житла. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/uprodovzh-veresnia-ponad-2-2-tysiachi-ukrainskykh-rodyn-otrymalykoshty-za-sertyfikatomy-na-vidnovlennia-zhytla/>

³⁰ Південна Корея і Чехія уклали меморандум про співпрацю у сфері гуманітарної допомоги та відновлення України. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/pivdenna-koreia-i-chehiiia-uklaly-memorandum-pro-spivpratsiu-u-sferi-humanitarnoi-dopomohy-ta-vidnovlennia-ukrainy>

Також варто актуалізувати, що «Реєстр збитків, завданих агресією Росії проти України (RD4U), створила Рада Європи 12 травня 2023 року»³¹. «Реєстр почав приймати заяви про відшкодування з 2 квітня 2024 року»³². Він впроваджується поетапно, зокрема, «на першому етапі RD4U зосередився на відшкодуванні за пошкодження чи руйнування житлового нерухомого майна. Згодом до Реєстру додали категорії із заявам від тих, хто найбільше постраждав від війни, а також заявами щодо пошкоджень або руйнувань об'єктів критичної інфраструктури України»³³. У серпні 2024 року громадяни, які не могли подати заяву самостійно, набули можливості «це зробити не тільки за участі особи, на яку оформили довіреність, але і за участі своїх законних представників. Це актуально у випадках, коли власники пошкодженого або зруйнованого житла – діти, яким не виповнилось 18 років, або недієздатні особи»³⁴. «У залежності від обраного типу представника, змінюється порядок нарахування коштів: якщо подається законний представник, кошти будуть нараховані на його картку «ЄВідновлення», якщо за довіреністю – на картку заявника, а не представника. Також законного представника відтепер можна вибрати як отримувача коштів програми «ЄВідновлення», якщо в пошкодженого житла є співвласники і вони надали на це згоду через «Дію» або нотаріуса»³⁵. «Одночасно з поданням заяви на «ЄВідновлення» у «Дії» можна замовити довідку про несудимість, без якої виплата неможлива. «Це інструмент блокування доступу до «ЄВідновлення» тих, хто вчинив злочини проти основ національної безпеки»³⁶. «Наразі до Реєстру збитків приймаються заяви від фізичних осіб за першою категорією «A3.1 – Пошкодження або знищення житлової нерухомості». 08 липня 2024 року Конференція Учасників Реєстру затвердила ще 12 категорій заяв, подання яких стане

³¹ Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article/237708/2025-01-30-rosiya-vyznala-nebazhanym-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proti-ukrainy/>

³² Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article/237708/2025-01-30-rosiya-vyznala-nebazhanym-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proti-ukrainy/>

³³ Валерія Буняк Міжнародний реєстр збитків від російської агресії почне приймати заяви про відшкодування вже з 2 квітня. 27.03.2024. <https://ms.detector.media/trendi/post/34531/2024-03-27-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-rosiyskoi-agresii-pochne-priymaty-zayavy-pro-vidshkoduvannya-vzhe-z-2-kvitnya/>

³⁴ Олександр Мороз Програму «ЄВідновлення» розширили для нової категорії громадян: у Раді розповіли подробиці. 13.08.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/programu-evidnovlennya-rozshirili-novoyi-1723536363.html>

³⁵ Олександр Мороз Програму «ЄВідновлення» розширили для нової категорії громадян: у Раді розповіли подробиці. 13.08.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/programu-evidnovlennya-rozshirili-novoyi-1723536363.html>

³⁶ Олександр Мороз Програму «ЄВідновлення» розширили для нової категорії громадян: у Раді розповіли подробиці. 13.08.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/programu-evidnovlennya-rozshirili-novoyi-1723536363.html>

технічно можливим найближчим часом. Очікується, що всього буде затверджено 45 категорій»³⁷. Також йдеться про подання заяв через ЦНАПи і, можливо, нотаріусів, а не лише через «Дію». Станом на кінець 2024 року відбулися три підготовчі зустрічі щодо створення комісії з розгляду заяв³⁸. «Створена у майбутньому комісія буде розглядати подані та внесені до Реєстру збитків заяви про відшкодування, оцінювати такі заяви та докази, та призначати суму компенсації до виплати в кожному конкретному випадку»³⁹. Також вживаються заходи задля унеможливлення подвійних компенсацій⁴⁰.

«Нещодавно реєстр розпочав приймати заяви за ще однією категорією – «Смерть близького члена сім'ї»⁴¹. «Подати відповідну заяву через вебпортал «Дія» можуть близькі родичі загиблої людини або інші члени родини, які мають законні підстави та можуть це підтвердити. Категорія стосується не лише загиблих із 24 лютого 2022 року на території України, а й тих, хто помер за межами країни, якщо це сталося внаслідок російської агресії. Детальніше з усіма формами та правилами подання заяв можна ознайомитися на сайті Реєстру збитків за посиланням»⁴².

«Станом на грудень 2024 року до Реєстру приєдналися 43 держави, зокрема 26 держав-членів ЄС. У липні 2024 року Євросоюз став повноправним учасником міжнародного Реєстру збитків, завданих Росією Україні»⁴³. »Це рішення має на меті ще більше посилити зобов'язання Євросоюзу щодо діяльності Реєстру збитків від РФ. Ставши повноправним учасником, ЄС зберігає й посилює свою прихильність до забезпечення того, щоб усі порушення міжнародного права, вчинені Росією, були належним чином компенсовані, зазначає Єврокомісія. Зміна статусу також сприяє фінансовій стабільності

³⁷ У Міністерстві юстиції працюють над можливістю подавати заяви до Міжнародного реєстру збитків через ЦНАПи. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/u-ministerstvi-iustytssii-pratsiuiut-nad-mozhlyvistiu-podavaty-zaiavy-do-mizhnarodnoho-reiestru-zbytkiv-cherez-tsnapy>

³⁸ У Міністерстві юстиції працюють над можливістю подавати заяви до Міжнародного реєстру збитків через ЦНАПи. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/u-ministerstvi-iustytssii-pratsiuiut-nad-mozhlyvistiu-podavaty-zaiavy-do-mizhnarodnoho-reiestru-zbytkiv-cherez-tsnapy>

³⁹ Андрій Синявський Євросоюз став повноправним учасником Реєстру збитків від війни РФ. 22.07.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/22/7190678/>

⁴⁰ У Міністерстві юстиції працюють над можливістю подавати заяви до Міжнародного реєстру збитків через ЦНАПи. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/u-ministerstvi-iustytssii-pratsiuiut-nad-mozhlyvistiu-podavaty-zaiavy-do-mizhnarodnoho-reiestru-zbytkiv-cherez-tsnapy>

⁴¹ Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article/237708/2025-01-30-rosiia-vyznala-nebazhany-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proty-ukrainy/>

⁴² Олена Баконіна Міжнародний Реєстр збитків для України розпочав приймати заяви за ще однією категорією. 17.01.2025. https://jurliga.ligazakon.net/news/233410_mizhnarodniy-reestr-zbitkv-dlya-ukrani-rozpochav-priymati-zayavi-za-shche-odnyu-kategoryu

⁴³ Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article/237708/2025-01-30-rosiia-vyznala-nebazhany-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proty-ukrainy/>

Реєстру (збитків від РФ), оскільки ЄС зобов'язується робити обов'язковий щорічний фінансовий внесок»⁴⁴.

У відповідь на всі означені вище ініціативи, як зазначає низка національних ЗМІ, «Генпрокуратура Росії оголосила «небажаним» Міжнародний реєстр збитків, завданих агресією Росії проти України (RD4U). Про це пише «Радіо Свобода» з посиланням на повідомлення російського відомства.

У повідомленні йдеться, що діяльність RD4U нібито «спрямована на порушення територіальної цілісності» Росії, «підриє економічних основ держави» та «дестабілізує соціально-політичну ситуацію». Російське відомство також стверджує, що на сайті «розміщуються матеріали, в яких заперечується належність до Росії Криму, Донецької та Луганської Народних Республік, Запорізької та Херсонської областей, публікуються статті, які дискредитують зовнішню політику Росії, дії Збройних Сил Російської Федерації під час СВО, висловлюється необхідність підтримки київського режиму»⁴⁵.

3. Крайні ініціативи щодо заморожених російських активів

На початку повномасштабного вторгнення росії Захід заблокував її активи, «що складає близько 300 мільярдів доларів, втім точної суми немає»⁴⁶. «Понад \$260 млрд припадає на Євросоюз»⁴⁷. Україна наполягала на тому, щоб кошти були передані їй в якості компенсації, але союзники переймалися через юридичні та репутаційні ризики»⁴⁸.

Нами вже зазначалося, що доля заморожених російських активів вже тривалий час є дискусійною. У лютому 2024 року ЄС погодив аспекти, пов'язані із юридичними правилами зберігання надприбутків від активів, а у березні запропоновано план перенаправлення до України відсотків, зароблених на заморожених російських активах. Переважна частина із них планувалася для покриття вартості зброї для України⁴⁹. 27

⁴⁴ Андрій Синявський Євросоюз став повноправним учасником Реєстру збитків від війни РФ. 22.07.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/22/7190678/>

⁴⁵ Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article/237708/2025-01-30-rosiya-vyznala-nebazhanym-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proty-ukrainy/>

⁴⁶ Сергій Пишкін Україна отримає перший транш від активів РФ протягом кількох тижнів, – Єврокомісія. 10.07.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayina-otrimae-pershiy-transh-vid-aktiviv-1720612588.html>

⁴⁷ Станіслав Кожемякін У Євросоюзі вирішили витратити заморожені активи РФ: у Politico дізналися, хто отримає російські мільярди. 1.11.2024. <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/economy/u-evrosoyuzi-virishili-vitratiti-zamorozheni-aktivi-rf-u-politico-diznalisya-hto-otrimae-rosijski-milyardi.htm>

⁴⁸ Сергій Пишкін Україна отримає перший транш від активів РФ протягом кількох тижнів, – Єврокомісія. 10.07.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayina-otrimae-pershiy-transh-vid-aktiviv-1720612588.html>

⁴⁹ Іванна Костіна Рада ЄС схвалила конфіскацію прибутків від активів РФ на користь України. 21.05.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186406/>

березня 2024 року навіть мали місце публікації, що ЄС ухвалив рішення не передавати Україні 5 млрд євро, отриманих від інвестування заморожених російських активів і кошти залишаться на випадок судових позовів з боку Кремля⁵⁰. Російські підсанкційні юридичні особи через російські суди подають позови (їх кількість «є значною») до Euroclear. «Хоча навіть у разі задоволення таких вимог у російських судові інстанції немає повноважень для примусової передачі коштів, що зберігаються в Бельгії, вони можуть вжити дій у відповідь проти активів Euroclear, що зберігаються в російських фінустановах»⁵¹.

Першим у світі Парламент Естонії 15 травня ухвалив закон, яким передбачено можливість використовувати заморожені російські активи для компенсації збитків, яких росія завдає Україні. 30 травня його підписав Президент країни. Про це повідомляє ERR. За словами президента Естонії, згідно з законом, можна конфіскувати та використати для відшкодування збитків лише майно тих, «чий зв'язок зі скоєнням або сприянням протиправному діянню встановлено і достатньо доведено». Заморожені через міжнародні санкції активи не є підставою для конфіскації. Також Президентом Естонії говорилося про «не прояснені юридичні питання, але парламент повинен мати можливість зробити політичний вибір навіть у такій неясній ситуації»⁵².

3 квітня у національних ЗМІ, з посиланням на портал уряду Нідерландів, йшлося, що 44 держави підписали декларацію конференції Відновлення справедливості для України, і вже було поставлено питання про використання заморожених активів РФ на користь України⁵³. У США обговорювали ідею використати ці активи для допомоги Україні, хоча й «Німеччина і Франція, скептично ставились до пропозиції США, оскільки це може підірвати фінансові ринки, а також порушити міжнародний закон»⁵⁴. Німеччина (зберігаються €3,95 млрд заморожених активів рф) «підтримала ідею передати Україні лише

⁵⁰ Вікторія Горьова Євросоюз не передасть Україні 5 млрд євро прибутку від заморожених російських активів – Politico. 27.03.2024. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/zamorozheni-rosiyski-aktivi-yes-ne-peredavati-ukrajini-5-mlrd-yevro-pributku-50404925.html>

⁵¹ Станіслав Кожемякін У Євросоюзі вирішили витратити заморожені активи РФ: у Politico дізналися, хто отримає російські мільярди. 1.11.2024. <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/ekonomika-u-evrosoyuzi-virishili-vitratiti-zamorozheni-aktivi-rf-u-politico-diznalisya-hto-otrimae-rosiyski-milyardi.html>

⁵² Оля Березюк Президент Естонії підписав закон про конфіскацію заморожених активів рф на користь України. 30.05.2024. <https://babel.ua/news/107621-prezident-estonii-pidpisav-zakon-pro-konfiskaciju-zamorozhenih-aktiviv-rf-na-korist-ukrajini>

⁵³ Олена Коваленко «Конгрес дав повноваження». Блінкен озвучив позицію США щодо конфіскації заморожених активів РФ. 15.05.2024. <https://biz.nv.ua/ukr/finance/konfiskaciya-rosiyskih-aktiviv-v-ssha-plani-ta-perspektivi-50418457.html>

⁵⁴ Катерина Михайлова Німеччина погодилась передати \$50 млрд від росактивів Україні: коли зможуть надійти кошти. 21.05.2024. <https://thepage.ua/ua/news/nimechchina-pogodilas-peredati-dollar50-mlrd-vid-rosaktiviv-ukrajini-detali>

відсотки з доходів від російських активів, але не конфісковувати основну суму»⁵⁵.

Згодом «ідея використання арештованих російських активів на користь України отримувала більше підтримки як у США, так і в Європі»⁵⁶. У 20-х числах травня 2024 року вже сформувалася спільна позиція ЄС щодо використання для самооборони України відсотків від заморожених російських активів⁵⁷.

Раніше вже наводилися наявні переконливі аргументи, як щодо перспективи відчуження знерухомлених активів, так і про використання прибутку від російських заморожених активів на відновлення України⁵⁸.

Станом на початок 2025 року не лише озвучуються, а й реалізуються ініціативи щодо закупівлі зброї для України і скеровують на ці потреби прибуток від заморожених активів. Так, Рада ЄС ще 21 травня підтримала використання прибутків від заморожених активів російського Центробанку для допомоги Україні: від 2,5 до 3 мільярдів євро щорічно, із яких 90% коштів задля озброєння української армії⁵⁹. «Менша частка –10% – піде на відновлення та реконструкцію України.

Постійні представники країн-членів Європейського Союзу схвалили цю ініціативу 8 травня⁶⁰. «Радою ЄС, відповідно, було

⁵⁵ Катерина Михайлова Німеччина погодилась передати \$50 млрд від росактивів Україні: коли зможуть надійти кошти. 21.05.2024. <https://thepage.ua/ua/news/nimechchina-pogodilas-peredati-dollar50-mlrd-vid-rosaktiviv-ukrayini-detali>

⁵⁶ Як арештовані російські активи можуть працювати на користь України – Держсекретар Блінкен розповів у Сенаті. Відео. 22.05.2024. <https://www.holosameryky.com/a/blinken-u-senati-pro-vykorysnannia-rf-aktyviv-na-koryst-kyeva/7622438.html>

⁵⁷ Відсотки від заморожених російських активів мають бути використані для самооборони України, – Бербок. 21.05.2024. <https://uatv.ua/uk/vidsotky-vid-zamorozhenyh-rosijskykh-aktyviv-mayut-buty-vykorystani-dlya-samooborony-ukrayiny-berbok/>

⁵⁸ Basysta I. V., Stratonov V. M., Shchur B. V. Sanction mechanisms and recovery of Ukraine (continuation of the review). Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law : Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P. 1-31 (468 p). DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-1>

Basysta I. INTERNATIONAL SANCTIONS MECHANISMS, FREEZING OF ASSETS AS AGUARANTEE OF COMPENSATION OF THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIA TO UKRAINE AND RESTORATION OF A SECURITY ENVIRONMENT (continued review). International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Volume II. NMBU (Norwegian University of Life Sciences. Oslo), Research and Education. 2024. CHAPTER 1.P.8-27. (605p.). <https://zenodo.org/records/10846686>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10837960>

⁵⁹ Анетт Абрамова Politico: ЄС схвалив до €1,4 млрд військової допомоги для України з доходів від заморожених активів рф. 24.06.2024. https://hromadske.ua/viyna/226546-politico-yes-skhvalyv-do-eur14-mlrd-viyskovoyi-dopomohy-dlia-ukrayiny-dokhodiv-vid-zamorozenykh-aktyviv-rf?traffic_source=ukr.net

⁶⁰ Іванна Костіна Рада ЄС схвалила конфіскацію прибутків від активів РФ на користь України. 21.05.2024. <https://www.euointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186406/>

ухвалено кілька правових актів, що відкривають можливість використання доходів від заморожених активів РФ»⁶¹. «Україні призначено прибуток, одержуваний від цих активів із 15 лютого 2024 року»⁶². При цьому йшлося, що реалізація будь-якої ідеї буде не раніше 2025-го, про що інформували джерела Bloomberg. Хоча Віце-президент Європейської комісії прогнозував отримання Україною до кінця літа 2024 року першого траншу від доходів, що складає 1,5 млрд євро, і загалом – 3 млрд євро⁶³.

24 червня 2024 року країни Євросоюзу із доходів від заморожених активів схвалили перший транш військової допомоги для України розміром до 1,4 мільярда євро. «Гроші скеровують через Фонд допомоги Україні»⁶⁴. «Частина коштів, отриманих від доходів від російських активів, заморожених в ЄС, буде використана для постачання боєприпасів в Україну у рамках ініціативи Чехії»⁶⁵. Анонсована в лютому 2024 року «чеська ініціатива» – це від 50 до 100 тисяч снарядів великого калібру на місяць⁶⁶. Також у інтерв'ю американському подкастеру Лексу Фрідману, опублікованому на YouTube-каналі Офісу президента України, оголошувалася ініціатива на кшталт взяти 300 мільярдів заморожених російських активів і, серед іншого, закупити всю зброю в США⁶⁷. »24 січня 2025 року спеціальний посланник президента Трампа Кіт Келлог підтвердив, що можливість використання російських активів для купівлі американської зброї для потреб України розглядається американськими посадовцями»⁶⁸. «Другий транш доходів

⁶¹ У ЄС погодили план із використання доходів від заморожених активів РФ для допомоги Україні. 21.05.2024. <https://interfax.com.ua/news/political/988145.html>

⁶² У ЄС погодили план із використання доходів від заморожених активів РФ для допомоги Україні. 21.05.2024. <https://interfax.com.ua/news/political/988145.html>

⁶³ Україна отримає перші 1,5 млрд євро від заморожених російських активів до кінця літа, – Домбровскіс. 21.06.2024. <https://uatv.ua/uk/ukrayina-otrymaye-pershi-1-5-mlrd-yevro-vid-zamorozhenyh-rosiyskyh-aktyviv-do-kintsya-lita-dombrovskis/>

⁶⁴ Анетт Абрамова Politico: ЄС схвалив до €1,4 млрд військової допомоги для України з доходів від заморожених активів РФ. 24.06.2024. https://hromadske.ua/viyna/226546-politico-yes-skhvalyv-do-eur14-mlrd-viyskovoyi-dopomohy-dlia-ukrayiny-dokhodiv-vid-zamorozhenykh-aktyviv-rf?traffic_source=ukr.net

⁶⁵ Христина Бондарєва Чехія купуватиме боєприпаси для України за рахунок заморожених росактивів. 20.08.24. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/20/7192437/>

⁶⁶ Сергій Сидоренко У червні різко зросте постачання снарядів в Україну, в Чехії назвали обсяги. 30.05.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/30/7187067/>

⁶⁷ Микита Дніпровський Президент Володимир Зеленський запропонував використовувати заморожені російські активи для придбання зброї у США. Він зазначив, що це сприятиме розвитку американської військово-промислової галузі. 5.01.2025. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/zelenskiy-zayaviv-shcho-ukrajina-mozhe-kupuvati-u-ssha-zbroyu-za-koshti-zamorozhenih-rosiyskih-aktiviv-50479276.html>

⁶⁸ Дмитро Відоменко Влада США не знає, що робити з \$2 млрд російських грошей, які заморожені у банку JPMorgan – WSJ. 3.02.2025. <https://nv.ua/ukr/world/countries/zamorozheni-rosiyski-aktivi-vlada-ssha-ne-znaye-shcho-robiti-z-2-mlrd-rf-u-banku-jpmorgan-zmi-50486660.html>

від російських активів на суму близько 2 млрд євро переведуть у фонд, створений Євросоюзом для допомоги Україні, у березні 2025 року»⁶⁹.

Також ще 18 квітня 2024 року віце-президент Єврокомісії інформував, що заморожені активи можуть використовувати як заставу для надання кредитів Україні⁷⁰. А вже у липні 2024 року у Єврокомісії йшлося про забезпечення за рахунок прибутків від заморожених активів Російської Федерації кредиту Україні⁷¹. Рада ЄС погодила пропозицію позики обсягом 35 млрд євро. «ЄС (через спротив Угорщини) не зміг запровадити запобіжник-гарантію, що російські активи залишаться замороженими щонайменше на три роки»⁷². Анонсовано, що «до кінця поточного року (тобто 2024) Україна отримає близько 15 мільярдів євро (16,24 мільярда доларів). Кредит, своєю чергою також погашатиметься від майбутніх надходжень з російських активів»⁷³. Також і Японія «поспішала завершити розроблення системи реалізації допомоги до кінця 2024 року. США і Європейський союз, які відіграють провідну роль у використанні заморожених активів країни-агресора Росії, внесуть по \$20 млрд із \$50 млрд. Решту \$10 млрд розділять між собою Японія, Великобританія і Канада. Мова про кредит, а інвестиційні доходи від заморожених російських активів використовуватимуть для його погашення»⁷⁴. 22 жовтня Британія офіційного оголосила свою частку внеску у межах кредиту «сімки» – майже 3 млрд доларів⁷⁵. 29 жовтня 2024 року Прем'єр-міністр України анонсував⁷⁶, а 25 грудня 2024 року у своєму Telegram-каналі Президент України повідомив про рішення уряду Японії передати Україні ще \$3 млрд, забезпечених

⁶⁹ Валерій Моїсєєв Другий транш доходів від заморожених активів РФ готовий до відправки до фонду України. 6.02.2025. <https://thepage.ua/ua/economy/drugij-transh-dohodiv-vid-zamorozhenih-aktiviv-rf-gotovij-do-vidpravki>

⁷⁰ Каріна Левицька Заморожені активи РФ можуть використати як застави для кредитів Україні, – єврокомісар. 18.04.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/zamorozheni-aktivi-rf-mozhut-vikoristati-1713466982.html>

⁷¹ Корнєєв Ігор Єврокомісія виділить Україні 50 млрд євро кредиту за рахунок заморожених активів РФ. 16.07.2024. <https://top.today.ua/yevrokomisiya-vidilit-ukrayini-50-mlrd-yevro-kreditu-za-rahunok-zamorozhenih-aktiviv-rf/>

⁷² Марія Смець Європарламент у вівторок голосуватиме за кредит ЄС для України з використанням росактивів. 22.10.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/22/7196737/>

⁷³ Сергій Пишкін Україна отримає перший транш від активів РФ протягом кількох тижнів, – Єврокомісія. 10.07.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayina-otrimae-pershiy-transh-vid-aktiviv-1720612588.html>

⁷⁴ Японія готується виділити Україні \$3,3 млрд від заморожених активів РФ – ЗМІ. 17.07.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/japonija-hotujetsja-vidiliti-ukrajini-3-3-mlrd-vid-zamorozhenikh-aktiviv-rf-zmi-1713417.html>

⁷⁵ Марія Смець Європарламент у вівторок голосуватиме за кредит ЄС для України з використанням росактивів. 22.10.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/22/7196737/>

⁷⁶ Японія надасть Україні понад \$3 млрд коштом заморожених росактивів – Шмигаль. 29.10.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/japonija-nadast-ukrajini-ponad-3-mlrd-koshtom-zamorozhenikh-rosaktiviv-shmihal-1723112.html>

замороженими російськими активами⁷⁷. «Гроші є частиною пакету на загальну суму \$50 млрд, що компенсують коштом заморожених російських активів»⁷⁸. Також і 24 грудня Прем'єр-міністр повідомив, що Україна отримала від США перший транш кредиту (із запланованих \$20 млрд від США у межах ініціативи G7-Extraordinary Revenue Acceleration for Ukraine (ERA)), який будуть виплачувати із заморожених активів⁷⁹. 10 січня 2025 року ЄС уперше передав Україні кошти в сумі 3 млрд євро⁸⁰.

Наявні й інші заморожені російські активи в обсязі \$2 млрд. Про це йдеться в матеріалі The Wall Street Journal. А національні ЗМІ, пояснюючи щодо них ситуацію зазначають, що «Росія провела низку великих фінансових траншів до Туреччини незабаром після початку повномасштабного військового вторгнення в Україну, що привернуло увагу американських фінансових регуляторів. Зокрема, 2022 року понад \$5 млрд було переведено через банки у США. Американські слідчі з'ясували, що кошти могли використовуватися для фінансування державних ініціатив РФ в обхід міжнародних санкцій»⁸¹. Черговий підозрілий платіж у \$2 млрд. було заблоковано⁸². Побіжно варто зазначити, що ще у квітні «Конгрес США ухвалив закон, який дає право адміністрації США конфіскувати заморожені на американській території активи РФ»⁸³.

ВИСНОВКИ

Отож, розслідування катування українських полонених (військових та цивільних) у російських місцях несвободи виділено серед трьох

⁷⁷ Японія передасть Україні ще \$3 млрд, які забезпечили заморожені російські активи – Зеленський. 26.12.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/japonija-peredast-ukrajini-shche-3-mlrd-jaki-zabezpechili-zamorozheni-rosiyski-aktivi-zelenskij--1727989.html>

⁷⁸ Японія надасть Україні понад \$3 млрд коштом заморожених росактивів – Шмигаль. 29.10.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/japonija-nadast-ukrajini-ponad-3-mlrd-koshtom-zamorozhenikh-rosaktiviv-shmihal-1723112.html>

⁷⁹ Україна отримала від США перший транш кредиту, який будуть виплачувати із заморожених активів РФ. 24.12.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/ukrajina-otrimala-vid-ssha-pershij-transh-kreditu-jakij-budut-viplachuvati-iz-zamorozhenikh-aktiviv-rf-1727833.html>

⁸⁰ Олександр Дмитрієнко Допомога Заходу. ЄС вперше передав Україні кошти від заморожених російських активів, сума сягнула 3 млрд євро. 10.01.2025. <https://biz.nv.ua/ukr/finance/yes-vpershe-peredav-ukrajini-koshti-vid-zamorozhenih-rosiyskih-aktiviv-novini-ukrajini-50480603.html>

⁸¹ Дмитро Відоменко Влада США не знає, що робити з \$2 млрд російських грошей, які заморожені у банку JPMorgan – WSJ. 3.02.2025. <https://nv.ua/ukr/world/countries/zamorozheni-rosiyski-aktivi-vlada-ssha-ne-znaye-shcho-robiti-z-2-mlrd-rf-u-banku-jpmorgan-zmi-50486660.html>

⁸² Дмитро Відоменко Влада США не знає, що робити з \$2 млрд російських грошей, які заморожені у банку JPMorgan – WSJ. 3.02.2025. <https://nv.ua/ukr/world/countries/zamorozheni-rosiyski-aktivi-vlada-ssha-ne-znaye-shcho-robiti-z-2-mlrd-rf-u-banku-jpmorgan-zmi-50486660.html>

⁸³ Олена Коваленко «Конгрес дав повноваження». Блінкен озвучив позицію США щодо конфіскації заморожених активів РФ. 15.05.2024. <https://biz.nv.ua/ukr/finance/konfiskaciya-rosiyskih-aktiviv-v-ssha-plani-ta-perspektivi-50418457.html>

основних напрямків (два інші – депортації українських дітей; атаки на енергетичну інфраструктуру) співпраці ОГП та МКС. Слідча комісія ООН задокументувала факти тортур, сексуального насильства та відмови в медичній допомозі щодо полонених росією. Тривають численні національні розслідування, в окремих провадженнях вже наявні рішення Верховного Суду, як касаційної інстанції. Відчутною у розслідуваннях тяжких міжнародних злочинів є допомога закордонних партнерів. Порушення росією міжнародного права вже було предметом розгляду на різних рівнях, зокрема і на засіданнях ПАРЕ.

Також міжнародна спільнота прикладає зусиль, щоб ослабити російського агресора, посилюючи санкції та заморожуючи відповідні активи. При цьому, для України важливо, яка частина коштів (як від відчуження знерухомлених активів, що досить ризиковано з огляду низки причин, про що вже йшлося раніше⁸⁴, так і від використання прибутку від російських заморожених активів) піде на відновлення нашої країни та посилення обороноздатності. На разі, на початку 2025 року, маємо нові фінансові кредитні вливання під гарантії знерухомлених російських активів.

Функціонал Реєстру збитків, завданих агресією росії проти України (RD4U) постійно удосконалюється. На національному рівні йдеться про подання заяв через ЦНАПи і, можливо, нотаріусів, а не лише через «Дію». Відповідно вже проведено три підготовчі зустрічі щодо створення Комісії, яка не лише розглядатиме заяви про відшкодування та призначатиме суму компенсації, а й має стати гарантією унеможливлення подвійних компенсацій. Детальніше з усіма формами та правилами подання заяв можна ознайомитися на сайті Реєстру збитків за посиланням.

АНОТАЦІЯ

Публікація належить до серії оглядів, які вже неодноразово реалізовані авторами щодо таких болючих українських реалій, як: що робимо для того, щоб полонені росією українці повернулися до звичного життя, а росія, за вчинені тяжкі міжнародні злочини, понесла належне покарання; чому слід бути переконаними, що українці зможуть відновити втрачене житло, а російські знеруховлені активи мають

⁸⁴ Basysta I. INTERNATIONAL SANCTIONS MECHANISMS, FREEZING OF ASSETS AS AGUARANTEE OF COMPENSATION OF THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIA TO UKRAINE AND RESTORATION OF A SECURITY ENVIRONMENT (continued review). International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Volume II. NMBU (Norwegian University of Life Sciences, Oslo), Research and Education. 2024. CHAPTER I. P.8-27. (605 p.). <https://zenodo.org/records/10846686> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10837960>

Basysta I. V., Stratonov V. M., Shchur B. V. Sanction mechanisms and recovery of Ukraine (continuation of the review). Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law : Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P. 1-31 (468 p). DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-1>

правове підґрунтя стати (і вже отримані від них прибутки є) частиною фундаменту не лише для відбудови України, а й для зміцнення її оборонного потенціалу тощо.

Констатовано, що анонсована ще 18 квітня 2024 року віце-президентом Єврокомісії можливість використання російських активів, як застави для надання кредитів Україні, вже практично одноразово реалізована у перших числах 2025 року.

Відстежено, що адміністрування Реєстру збитків, завданих агресією росії проти України (RD4U), який створений Радою Європи 12 травня 2023 року, є належним, а його нові функції відповідають наявним запитам українців.

Література

1. Basysta I. INTERNATIONAL SANCTIONS MECHANISMS, FREEZING OF ASSETS AS AGUARANTEE OF COMPENSATION OF THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIA TO UKRAINE AND RESTORATION OF A SECURITY ENVIRONMENT (continued review). International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Volume II. NMBU (Norwegian University of Life Sciences. Oslo), Research and Education. 2024. CHAPTER 1. P.8-27. (605 p.). <https://zenodo.org/records/10846686>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10837960>

2. Basysta I. V., Stratonov V. M., Shchur B. V. Sanction mechanisms and recovery of Ukraine (continuation of the review). Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law : Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P. 1-31 (468 p). DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-1>

3. Андрій Синявський Євросоюз став повноправним учасником Реєстру збитків від війни РФ. 22.07.2024. <https://www.eurointegration.com.ua /news/2024/07/22/7190678/>

4. Анетт Абрамова Politico: ЄС схвалив до €1,4 млрд військової допомоги для України з доходів від заморожених активів рф. 24.06.2024. URL: https://hromadske.ua/viyna/226546-politico-yes-skhvalyv-do-eur14-mlrd-viyskovoyi-dopomohy-dlia-ukrayiny-dokhodiv-vid-zamorozenykh-aktyvivrf?traffic_source= ukr.net

5. Басиста І.В. Заходи із забезпечення відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах. Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 29-34.

6. Басиста І.В. Невідворотність відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах (продовження огляду). Реформування кримінального провадження в Україні:

кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 травня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 17-21.

7. Басиста І.В. Перспективи відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах. Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: матеріали науково-практичного семінару (Львів, 2 грудня 2022). Львів: ЛьвДУВС. 2022. С. 6-11. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

8. Ребрина Вадим Росія закатувала 95% українських військовополонених, – моніторингова місія ООН. 8.08.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiya-zakatuvala-95-ukrayinskih-viyskovopoloneni-1723083858.html>

9. Валерій Моїсєєв Другий транш доходів від заморожених активів РФ готовий до відправки до фонду України. 6.02.2025. <https://thepage.ua/ua/economy/drugij-transh-dohodiv-vid-zamorozhenih-aktiviv-rf-gotovij-do-vidpravki>

10. Валерія Буняк Міжнародний реєстр збитків від російської агресії почне приймати заяви про відшкодування вже з 2 квітня. 27.03.2024. <https://ms.detector.media/trendi/post/34531/2024-03-27-mizhnarodny-reiestr-zbytkiv-vid-rosiyskoi-agresii-pochne-priymaty-zayavy-pro-vidshkoduvannya-vzhe-z-2-kvitnya/>

11. Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article /237708/2025-01-30-rosiya-vyznala-nebazhanym-mizhnarodny-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proty-ukrainy/>

12. Відсотки від заморожених російських активів мають бути використані для самооборони України, – Бербок. 21.05.2024. <https://uatv.ua/uk/vidsotky-vid-zamorozhenyh-rosiyskyh-aktyviv-mayut-byty-vkorystani-dlya-samooborony-ukrayiny-berbok/>

13. Вікторія Горьова Євросоюз не передасть Україні 5 млрд євро прибутку від заморожених російських активів – Politico. 27.03.2024. <https://nv.ua /ukr/world/geopolitics/zamorozheni-rosiyski-aktivi-yes-ne-peredavati-ukrajini-5-mlrd-yevro-pributku-50404925.html>

14. Вікторія Горьова США передадуть Україні конфісковані російські активи через Естонію. 17.02.2024. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/konfiskaciya-rosiyskih-aktiviv-ssha-peredadut-estoniji-groshi-dlya-dopomogi-ukrajini-50393663.html>

15. Дмитро Відоменко Влада США не знає, що робити з \$2 млрд російських грошей, які заморожені у банку JPMorgan – WSJ. 03.02.2025. <https://nv.ua/ukr/world/countries/zamorozheni-rosiyski-aktivi-vlada-ssha-ne-znae-shcho-robiti-z-2-mlrd-rf-u-banku-jpmorgan-zmi-50486660.html>

16. Значення резолюції ПАРЕ про екологічні наслідки війни пояснила Овчинникова. 19.04.2024. <https://uatv.ua/uk/znachennya->

rezolyutsiyi-parye-pro-ekologichni-naslidky-vijny-poyasnyla-ovchynnykova/

17. Максим Качурівський Офіс прокурора назвав кількість страчених українських полонених в російських катівнях. 03.07.2024. <https://expres.online/podrobitsi/ofis-prokurora-nazvav-kilkist-strachenikh-ukrainskikh-polonenikh-v-rosiyskikh-kativnyakh>

18. Публічний тиск інших країн на РФ пришвидшить повернення українських полонених – депутат. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3911146-publicnij-tisk-insih-krajin-na-rf-prisvidsit-povernenna-ukrainskikh-polonenih-deputat.html>

19. Родичі цивільних полонених вирушать у міжнародний тур за звільнення заручників Кремля. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3910348-rodici-civilnih-polonenih-virusaut-u-miznarodnij-tur-za-zvilnenna-zarucnikiv-kremla.html>

20. Олександр Мороз Програму «ЄВідновлення» розширили для нової категорії громадян: у Раді розповіли подробиці. 13.08.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/programu-evidnovlennya-rozshirili-novoyi-1723536363.html>

21. У в'язницях РФ перебувають близько 280 кримських політв'язнів – Леніє Умерова. 22.09.2024. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3908364-u-vaznicah-rf-perebuvaut-blizko-280-krimskih-politvazniv-lenie-umerova.html>

22. У Міністерстві юстиції працюють над можливістю подавати заяви до Міжнародного реєстру збитків через ЦНАПи. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/u-ministerstvi-iustysii-pratsiuiut-nad-mozhlyvistiu-podavaty-zaiauy-do-mizhnarodnoho-reiestru-zbytkiv-cherez-tsnapy>

23. Воєнні злочини РФ: Британія виділила Україні кошти на розслідування 30.12.2024 <https://flot2017.com/voienni-zlochyny-rf-brytaniia-vydilyla-ukraini-koshty-na-rozsliduvannia/>

24. Значення резолюції ПАРС про екологічні наслідки війни пояснила Овчинникова. 19.04.2024. <https://uatv.ua/uk/znachennya-rezolyutsiyi-parye-pro-ekologichni-naslidky-vijny-poyasnyla-ovchynnykova/>

25. Іванна Костіна Рада ЄС схвалила конфіскацію прибутків від активів РФ на користь України. 21.05.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186406/>

26. Іванна Костіна Рада ЄС схвалила конфіскацію прибутків від активів РФ на користь України. 21.05.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186406/>

27. Каріна Левицька Заморожені активи РФ можуть використати як застави для кредитів Україні, – єврокомісар. 18.04.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/zamorozheni-aktivi-rf-mozhut-vikoristati1713466982.html>

28. Корнєєв Ігор Єврокомісія виділить Україні 50 млрд євро кредиту за рахунок заморожених активів РФ. 16.07.2024.

<https://top.today.ua/yevrokomisiya-vidilit-ukrayini-50-mlrd-yevro-kreditu-za-rahunok-zamorozhenih-aktiviv-rf/>

29. Любов Гера Парламент Естонії схвалив використання російських заморожених активів на користь України. 15.05.2024. <https://trueua.info/news/parlament-estonii-shvaliv-vikoristannya-rosijskikh-zamorozhenih-aktiviv-nakorist-ukraini>

30. Максим Качурівський Офіс прокурора назвав кількість страчених українських полонених в російських катівнях. 3.07.2024. <https://expres.online/podrobitsi/ofis-prokurora-nazvav-kilkist-strachenikh-ukrain skikh-polonenikh-v-rosiyskikh-kativnyakh>

31. Вивіз українку до белгорода, де понад рік тримав у неволі та гвалтував – ідентифіковано окупанта. 30.01.2025. <https://magnolia-tv.com/news/120147-vyviz-ukrayinku-do-byelhoroda-de-ponad-rik-trymav-u-nevoli-ta-gvaltuvav-identyfikovano?prov=ukrnet>

32. Лемб Крістіна Наші тіла – їхнє поле бою. Київ: Видавництво, 2024. 368 с.

33. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права. Неофіційна версія. Переклад на українську мову здійснено громадською організацією «Інформаційно-консультативний жіночий центр» в рамках проекту “Посилення жінок як рівних учасниць розбудови миру в Україні” за підтримки Проекту Матра Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів. https://www.wicc.net.ua/media/int_protokol.pdf

34. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права. Неофіційна версія. Переклад на українську мову здійснено громадською організацією «Інформаційно-консультативний жіночий центр» в рамках проекту “Посилення жінок як рівних учасниць розбудови миру в Україні” за підтримки Проекту Матра Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів. https://www.wicc.net.ua/media/int_protokol.pdf

35. Міжнародний кримінальний суд виніс історичне рішення, яке, можливо, стане нам у нагоді, – журналіст. 30.10.2024. https://patrioty.org.ua/blogs/uchora-mizhnarodnyi-kryminalnyi-sud-vynis-istorychne-rishennia-iake-mozhlyvo-stane-nam-u-nahodi-zhurnalist533389.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR20A1h6Th4c_Khp4azSdnmAxpP-QdJ9che2Ve0SsThCrX_H0h6yE7yazYc_aem_Xt9uTxHlalHw87hst0VMg

36. Військові командири будуть відповідати за злочини підлеглих – закон. 22.10.2024. <https://elitexpert.ua/news/vijskovi-komandiri-budut-vidpovidati-za-zlochiny-pidleglih-zakon/>

37. Марія Ємець Європарламент у вівторок голосуватиме за кредит ЄС для України з використанням росактивів. 22.10.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/22/7196737/>

38. Марія Ємець Європарламент у вівторок голосуватиме за кредит ЄС для України з використанням росактивів. 22.10.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/22/7196737/>

39. Олександр Дмитрієнко Допомога Заходу. ЄС вперше передав Україні кошти від заморожених російських активів, сума сягнула 3 млрд євро. 10.01.2025. <https://biz.nv.ua/ukr/finance/yes-vpershe-peredav-ukrajini-koshti-vid-zamorozhenih-rosiyskih-aktiviv-novini-ukrajini-50480603.html>

40. Дмитро Відоменко Влада США не знає, що робити з \$2 млрд російських грошей, які заморожені у банку JPMorgan – WSJ. 3.02.2025. <https://nv.ua/ukr/world/countries/zamorozheni-rosiyski-aktivi-vlada-ssha-ne-znae-shcho-robiti-z-2-mlrd-rf-u-banku-jpmorgan-zmi-50486660.html>

41. Олена Баконіна Міжнародний Реєстр збитків для України розпочав приймати заяви за ще однією категорією. 17.01.2025. https://jurliga.ligazakon.net/news/233410_mzhnarodniy-restr-zbitkv-dlya-ukrani-rozpochav-priyhati-zayavi-za-shche-odnyu-kategoriyu

42. Олена Коваленко «Конгрес дав повноваження». Блінкен озвучив позицію США щодо конфіскації заморожених активів РФ. 15.05.2024. <https://biz.nv.ua/ukr/finance/konfiskaciya-rosiyskih-aktiviv-v-ssha-plani-taperspektivi-50418457.html>

43. Ольга Глущенко В оновленій резолюції Генасамблея ООН вперше назвала загарбницькою війну РФ проти України. 18.12.2024. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/12/18/7489608/>

44. Росія застосовує сексуальне насильство до українських полонених: розслідування оон. 14.01.2025. <https://flot2017.com/rosiia-zastosovuie-seksualne-nasylstvo-do-ukrainskykh-polonenykh-rozsliduvannia-oon/>

45. UK continues to step up for Ukraine as new funding announced to bring war criminals to justice: Press release. 29.12.2024. <https://www.gov.uk/government/news/uk-continues-to-step-up-for-ukraine-as-new-funding-announced-to-bring-war-criminals-to-justice>

46. Оля Березюк Президент Естонії підписав закон про конфіскацію заморожених активів рф на користь України. 30.05.2024. <https://babel.ua/news/107621-prezident-estoniji-pidpisav-zakon-pro-konfiskaciyu zamorozhenih-aktiviv-rf-na-korist-ukrajini>

47. Катерина Михайлова Німеччина погодилась передати \$50 млрд від росактивів Україні: коли зможуть надійти кошти. 21.05.2024. <https://thepage.ua/ua/news/nimechchina-pogodilas-peredati-dollar50-mlrd-vid-rosaktiviv-ukrayini-detali>

48. Південна Корея і Чехія уклали меморандум про співпрацю у сфері гуманітарної допомоги та відновлення України. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/pivdenna-koreia-i-chehiia-uklaly-memorandum-pro-spivpratsiu-u-sferi-humanitarnoi-dopomohy-ta-vidnovlennia-ukrainy>

49. Валерія Буняк Росія визнала «небажаним» Міжнародний реєстр збитків від її агресії проти України. 30.01.2025. <https://detector.media/infospace/article/237708/2025-01-30-rosiya-vyznala-nebazhanym-mizhnarodnyy-reiestr-zbytkiv-vid-ii-agresii-proty-ukrainy/>

50. Сергій Пишкін Україна отримує перший транш від активів РФ протягом кількох тижнів, – Єврокомісія. 10.07.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayina-otrimae-pershiy-transh-vid-aktiviv-1720612588.html>

51. Станіслав Кожемякін У Євросоюзі вирішили витратити заморожені активи РФ: у Politico дізналися, хто отримає російські мільярди. 1.11.2024. <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/economy/u-evrosoyuzi-virishili-vitratiti-zamorozheni-aktivi-rf-u-politico-diznalisya-hto-otrimae-rosijski-milyardi.htm>

52. Сергій Сидоренко У червні різко зросте постачання снарядів в Україну, в Чехії назвали обсяги. 30.05.2024. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/30/7187067/>

53. Микита Днєпровський Президент Володимир Зеленський запропонував використовувати заморожені російські активи для придбання зброї у США. Він зазначив, що це сприятиме розвитку американської військово-промислової галузі. 5.01.2025. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/zelenskiy-zayaviv-shcho-ukrajina-mozhe-kupuvati-u-ssha-zbroyu-za-koshti-zamorozhenih-rosiyskih-aktiviv-50479276.html>

54. Стартує весняна сесія ПАРЄ: у пріоритеті – українське питання. 15.04.2024. <https://uatv.ua/uk/startuye-vesnyana-sesiya-parye-u-prioryteti-ukrayinske-pytannya/>

55. У ЄС погодили план із використання доходів від заморожених активів РФ для допомоги Україні. 21.05.2024. <https://interfax.com.ua/news/political/988145.html>

56. Україна отримує перші 1,5 млрд євро від заморожених російських активів до кінця літа, – Домбровскіс. 21.06.2024. <https://uatv.ua/uk/ukrayina-otrymae-pershi-1-5-mlrd-yevro-vid-zamorozhenih-rosijskih-aktiviv-do-kintsya-lita-dombrovskis/>

57. Христина Бондарєва Чехія купуватиме боєприпаси для України за рахунок заморожених росактивів. 20.08.24. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/20/7192437/>

58. Україна отримала від США перший транш кредиту, який будуть виплачувати із заморожених активів РФ. 24.12.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/ukrajina-otrimala-vid-ssha-pershiy-transh-kreditu-jakij-budut-viplachuvati-iz-zamorozhenikh-aktiviv-rf-1727833.html>

59. Упродовж вересня понад 2,2 тисячі українських родин отримали кошти за сертифікатами на відновлення житла. 22.09.2024. <https://v-variant.com.ua/uprodovzh-veresnia-ponad-2-2-tysiachi-ukrainskykh-rodyn-otrymaly-koshty-za-sertyfikaty-na-vidnovlennia-zhytla/>

60. Як арештовані російські активи можуть працювати на користь України – Держсекретар Блінкен розповів у Сенаті. Відео. 22.05.2024. <https://www.holosameryky.com/a/blinken-u-senati-pro-vykorysannia-rf-aktyviv-na-koryst-kyeva/7622438.html>

61. Японія готується виділити Україні \$3,3 млрд від заморожених активів РФ – ЗМІ. 17.07.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/japonija-hotujetsja-vidiliti-ukrajini-3-3-mlrd-vid-zamorozhenikh-aktiviv-rf-zmi-1713417.html>

62. Японія надасть Україні понад \$3 млрд коштом заморожених росактивів – Шмигаль. 29.10.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/japonija-nadast-ukrajini-ponad-3-mlrd-koshtom-zamorozhenikh-rosaktiviv-shmihal-1723112.html>

63. Японія передасть Україні ще \$3 млрд, які забезпечили заморожені російські активи – Зеленський. 26.12.2024. <https://gordonua.com/ukr/news/money/japonija-peredast-ukrajini-shche-3-mlrd-jaki-zabezpechili-zamorozheni-rosijski-aktivi-zelenskij--1727989.html>

Information about the authors:

Basysta Iryna Volodymyrivna,

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Professor at the Department of the Criminal Procedure and Criminology

Lviv State University of Internal Affairs

Member of the Academic Advisory Council under the Supreme Court

26, Horodotska str., Lviv, 79007, Ukraine

Stratonov Vasyl Mykolaiovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine,

Professor of the Department of National,

International Law and Law Enforcement

Kherson State University

27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

Savyuk Oleksandr Vasylovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Head of the «Educational Security Service» Sector

Ivano-Frankivsk District Police Department

Main Directorate of the National Police in Ivano-Frankivsk Region

32, Belvederska Str., Ivano-Frankivsk, 76010, Ukraine

АКТИ ЕКОЦИДУ ЯК ЗАГРОЗА ШВИДКОМУ ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННЮ УКРАЇНИ

Березняк В. С., Каторкін Р. А., Рукіна Д. О.

ВСТУП

Війна, яка триває на території України вже понад десять років, щодня завдає руйнівної шкоди навколишньому середовищу, адже всі військові дії так чи інакше впливають на природні ресурси. Під удар потрапляють абсолютно всі компоненти екосистеми: ґрунт, вода, ліси, атмосферні вітри, територіальні води, рослинний і тваринний світ. Через що тема збереження екологічної безпеки є досить дискусійною і має безліч аспектів, серед яких варто виокремити не тільки юридичні, але й соціальні, релігійні, політичні, економічні тощо.

Армія країни-агресора застосовує заборонені міжнародним гуманітарним правом методи ведення бою та свідомо руйнує навколишнє середовище. Насправді цей акт є екоцидом, але проблема в тому, що сьогодні на міжнародному рівні екоцид не вважається злочином проти людства. Таким чином проблематика дослідження екоциду як злочину, що потребує міжнародного нормативно-правового закріплення, а також унормування національного кримінального законодавства, обумовлена сучасними викликами, які постають перед нашою державою у зв'язку із повномасштабним вторгненням армії РФ на територію України, є актуальною та потребує поглибленого вивчення.

Окремо варто зауважити, що неефективна протидія кримінальним правопорушенням у вигляді екоциду створює суттєві складнощі для швидкого післявоєнного відновлення України, адже на усунення наслідків цього злочину потрібні десятиліття. Саме тому дослідження питання кримінальної відповідальності за екоцид є актуальним, адже його результати можуть дозволити модернізувати положення чинної редакції ст. 441 КК України, зробити її більш ефективною.

Питання кримінальної відповідальності за делікти проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у своїх дослідженнях порушували такі вітчизняні вчені як А. В. Андрушко, В. І. Борисов, О. М. Борщевська, О. В. Бринзанська, С. Б. Гавриш, В. К. Гіжевський, Н. О. Гуторова, Г. В. Дідківська, М. В. Карчевський, В. Я. Конопельський, М. П. Куцевич, В. О. Меркулова, В. О. Навроцький, В. К. Матвійчук, М. І. Панов, О. І. Плужник, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, В. В. Топчій, В. І. Тютюгін, А. В. Савченко, В. В. Сташис, С. О. Харитонов, В. Г. Хашев, В. В. Шаблистий, С. І. Шевченко, О. М. Шуміло, О. С. Юнін, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко

та ін. Водночас, як правило, відповідні дослідження не враховували умов сьогодення (зокрема, такого детермінанту як широкомасштабна війна російської федерації проти України), а їх предмет був ширшим ніж кримінальна відповідальність за екоцид¹.

1. Історико-правовий аналіз визначення дефініції «екоцид» на міжнародному рівні

Порушення екологічного балансу у зв'язку з антропогенним впливом на екосистему актуалізувало важливість створення дієвих механізмів міжнародно-правового забезпечення охорони довкілля, чим займається все світове товариство, адже під загрозою зараз знаходяться не якась локальна територія чи окрема країна, але і все живе на планеті. Ми вважаємо, що слушною є думка Дж. Мартіна, який відзначив, що має відбутися ефективний перехід від хаосу до сталого суспільства, що вимагає створення порядку денного, який сприяє такому переходу. В цьому контексті екоцид, як злочин проти довкілля, повинен займати центральне місце, що обумовлює важливість його правового регулювання, як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правовому просторі з урахуванням сучасних реалій.

Зауважимо, що у міжнародно-правовій доктрині немає загальновизнаного поняття «екоцид», як серйозного міжнародно-протиправного діяння, яке потребує створення спеціального режиму відповідальності. Проте з метою реалізації міжнародних інтересів світової спільноти, є потреба у встановленні такої відповідальності не лише за такі тяжкі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, але й за шкоду, завдану навколишньому середовищу.

Не дивлячись на те, що термін «екоцид» набув широкого вжитку у ХХ столітті, на міжнародному рівні його визначення пройшло певні етапи, хоча факти його вчинення відомі набагато раніше. Наприклад, тактика «випаленої землі», яку використовували скіфи проти війська царя Дарія I у 512 г. до н.е.². У війнах Стародавнього Риму часто, германські воїни отруювали води для загибелі ворогів. Німецькими військами під час першої світової війни біля міста Іпр у Бельгії застосовували зброю масового ураження, у вміст якої входили іприт та хлор. За часів Другої світової війни з території України до Німеччини були вивезені значні поклади чорнозему, що надалі вплинуло на

¹ Shablysty V. V., Kosiachenko K. E., Berezniak V. S., Katorkin R. A. & Konopelskyi V. Y. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023, 10(1). P. 33. DOI: <https://doi.org/10.15566/cjgh.v10i1.749>.

² Нікітченко І.В., Прокопенко Н.Ю., Шведчикова І.О. Вплив військових конфліктів на навколишнє середовище та екологію. 2015. С. 254. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593128.pdf>.

родючість ґрунтів в нашій державі та інші³. Однак, перший етап боротьби за міжнародне закріплення цього терміну почався після гербіцидної війни у В'єтнамі, яка відома під назвою операція «Ranch Hand» під час якої застосовувалась створена суміш дефоліантів та гербіцидів синтетичного походження під назвою «Agent Orange», за основу якої були взяті наукові напрацювання американського ботаніка та біоетика, доктора Артуру В. Галстону, яку він на Конференції з питань війни та національної відповідальності у Вашингтоні 1970 року вимагав заборонити застосовувати, вважаючи це хімічною зброєю та запропонував укласти міжнародну угоду про заборону екоциду⁴.

Хоча риторика Галстона про війну у В'єтнамі вже залишилася в минулому, проте описаний вище підхід є актуальним і у наш час, адже за підрахунками для відновлення довкілля Україні потрібна сума в розмірі 55,6 млрд євро, яка з кожним днем війни в нашій країні, яку розв'язала РФ збільшується, про що зазначив Денис Шмигаль на міжнародному форумі «United for Justice. United for Nature»⁵. Підтвердженням цьому виступають і статистичні дані, розміщені на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора України. Так, за період з 2019 по 2024 рр. (включно) на території нашої держави було обліковано 39 випадків вчинення екоциду. Потужним детермінантом цього злочину виступають варварські дії рашистів, які демонструють на території України факт того, що не всі сучасні держави є цивілізованими та демократичними⁶.

Вперше на міжнародному рівні категорія «екоцид» була використана в рамках Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища 1972 року шведським прем'єр-міністром Швеції Свен Улоф Йоханс Пальме⁷. Саме ця конференція стала імпульсом для подальших

³ Люшукіна К. О., Телюра Н. О. Вплив військових дій на навколишнє середовище // Екологічно сталий розвиток урбосистем: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 2–3 листопада 2022 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова та ін. Електронні текстові дані. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 9–10.

⁴ Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

⁵ Загальні збитки довкіллю України сьогодні складають 55,6 млрд євро, – Денис Шмигаль. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-zbytky-dovkilliu-ukrainy-sohodni-skladaiut-556-mlrd-ievro-denys-shmyhal>

⁶ Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 736. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>.

⁷ Казак Р. (2022). Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. *Law. State. Technology.* 2022. № 1. Р. 4–7 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/97/81>.

дискусій щодо недопустимості вчинення такого акту протиправної поведінки як екоцид.

У 1973 році професор Фальк закликав політичне та юридичне співтовариство: «визначити як окремий злочин сукупні наслідки війни, які не тільки завдають шкоди певній екосистемі, але й значно й безповоротно її знищують»⁸. Згідно з науковими напрацюваннями професора Фалька, «екоцид» формується так: «екоцид означає будь-яку з наступних дій, вчинених з наміром порушити або знищити, повністю або частково, екологічну систему: а) ядерна, бактеріологічна, хімічна чи інша зброя масового знищення; b) використання хімічних гербіцидів для знищення природних лісів у військових цілях; c) погіршення якості ґрунту або підвищення ризику захворювань, небезпечних для людей, тварин або сільськогосподарських культур; d) знищення великих лісів або сільськогосподарських територій для військових цілей з використання бульдозерів; e) використання методів, призначених для збільшення чи зменшення кількості опадів; f) примусове виселення людей або тварин, з метою досягнення військові чи промислові цілі». Стосовно застосування санкцій професор Фальк вважає, що будь-хто, засуджений за екоцид або пов'язаний з ним злочини, повинен бути принаймні звільненим на певний період з керівної посади чи посади громадської довіри, в контексті чого слід карати не тільки за саме діяння, але й за змову. Окрім цього, глави держав, державні службовці, військовокомандувачі та приватні особи, повинні бути притягнуті до юридично відповідальності та покарані за таке діяння. З метою цього Фальк запропонував ООН призначити Комісію з 15 експертів у галузі міжнародного права та екології для розслідування звинувачень у екоциді за особливою процедурою⁹.

У 1980-х роках Комісією з міжнародного права ООН (далі – Комісія) відзначила другий етап можливого включення екологічних злочинів у проєкт Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (далі – Кодекс)¹⁰. Цей документ, який згодом став Римським статутотом Міжнародного кримінального суду, був прийнятий у 1998 році та набув чинності 1 липня 2002 року¹¹. Наразі, ним кодифіковано чотири міжнародні злочини – геноцид, воєнні злочини, злочини проти людства та акти агресії. Принагідно, що період з 1984 року по 1996 рік був

⁸ Шацька З. Я. Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. С. 4. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872>

⁹ Єрмоленко А. Війна як соціокультурний феномен. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 29-33.

¹⁰ Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2007. С. 389.

¹¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

вирішальним, тому що Комісією були докладені зусилля для включення у Кодекс положення щодо шкоди навколишньому середовищу. Вже 1991 року він був закріплений статтею 26 Кодексу, де зазначалось, що: «людина, яка умисно заподіює або наказує заподіяти шкоди навколишньому середовищу, в разі визнання її винною повинна бути покарана». Однак редакція була розкритикована, зокрема урядом Австралії, Бельгії, Австрії та Уругваю через складову наміру, у зв'язку з тим що екоцид у мирний час є побічним результатом впливу людей на довкілля. Через що попередні проекти були вилучені, статтю 26 скорочено до «умисного та серйозного збитку навколишньому середовищу», а у 1996 році взагалі виключено в односторонньому порядку як окреме положення головою Комісії Ахмадом Махію. Як наслідок, термін «екоцид» не увійшов в остаточну версію Римського статуту, а статтю 8 Воєнні злочини передбачено виключно юридичне визначення злочинів проти навколишнього середовища, під якими варто розуміти «широку, тривалу та серйозну шкоду природному середовищу», що обмежується у застосуванні воєнним станом та умисним заподіянням¹².

Відзначимо, що міжнародна стурбованість зміною клімату змусила інші країни світу переглядати своє кримінальне законодавство, чим і почався третій етап. У багатьох країнах світу «екоцид» класифікується як вид воєнного злочину, а саме слово «екоцид» не застосовується¹³. Екоцид як самостійний склад кримінального правопорушення закріплений на законодавчому рівні окремих держав, що раніше входили до складу СРСР, держав Азії (наприклад, Монголія, Соціалістична Республіка В'єтнам) та Південної Америки (Республіка Колумбія).

Відповідно до чинного законодавства екоцид – самостійний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 441 закону про кримінальну відповідальність. Диспозиція названої норми передбачає, що під екоцидом доречно розуміти масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу¹⁴.

Четвертий етап характеризується спробами включення екоциду до Римського статуту. Так, у 2016 році Прокурор МКС оприлюднив документ щодо відбору справ та їх пріоритетності. У цьому документі

¹² Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: [https:// theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059](https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059).

¹³ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 184.

¹⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

вказувалось, що «Бюро зосереджуватиме увагу на переслідуванні злочинів, скоєних згідно з Римським статутом, що вчинялись або які призводять до шкоди навколишньому середовищу, незаконного використання природних ресурсів або незаконної конфіскації землі»¹⁵.

22 червня 2021 року за підтримки фонду «Stop Ecocide Foundation» група фахівців з міжнародного права представила концепцію визначення терміну, розробка якої почалась 2020 року у зв'язку із 75 річницею відкриття Нюрнберзького процесу щодо воєнних злочинів нацистських лідерів у 1945 року. Координували роботу Флоренс Ндепеле Мвачанде Мумба ат Філіп Сендрс. Фонд сподівається, що їхня робота буде взята до уваги урядами інших країн світу та МКС при розслідуванні злочинів проти довкілля. Хоча ст. 5 Римського статуту регламентовано, що Міжнародний кримінальний суд зазначено, розглядає справи, що стосуються чотирьох категорій злочинів: геноциду, військових злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії», але 75 років тому «злочини проти людства» та «геноцид» вперше обговорювалися в залах Нюрнберга¹⁶. Сподіваємось, що ця група змогла використати повсякденний досвід для створення практичного, ефективного та довговічного визначення, яке могло б отримати підтримку та уможливити зміни до Статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема, пропонується змінити преамбулу Римського статуту Міжнародного кримінального суду, в контексті того, що природному середовищу щодня загрожує серйозне руйнування, що призводить до світової екологічної кризи, за такої умови доповнивши статтю 5 пункт «е» «Злочин екоциду», з подальшим унормуванням його складу у статті 8: «незаконні або необґрунтовані дії, вчинені з усвідомленням, що існує суттєва ймовірність спричинення такими діями серйозної та масштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу». Для доцільного усвідомлення цього поняття, фахівці навели тлумачення його елементі:

Під «необґрунтованістю» розуміють безрозсудне ігнорування втрат, які явно перевищують очікувані соціальні та економічні вигоди.

«Серйозна» означає шкоду, яка спричиняє значні несприятливі зміни, погіршення або пошкодження будь-якої складової навколишнього світу, поєднуючись з негативним впливом на життя людей або природні, культурні чи економічні ресурси.

¹⁵ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

¹⁶ Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. Деякі доктринальні підходи до визначення поняття екоциду у міжнародному праві. Система національної безпеки України у XXI столітті (невійськовий аспект) : монографія / за наук. ред. професора І.В. Яковюка. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2023. С. 128.

«Масштабна» – це шкода, яка виходить за межі певної географічної території, переходячи національні кордони, впливаючи на екосистеми або живі організми.

«Довготривалою» є шкода, яка не може бути відновлена природним шляхом протягом розумного часу.

«Навколишнє середовище» – це Земля, літосфера, кріосфера, літосфера, гідросфера, атмосфера та космос¹⁷.

Станом на сьогоднішній день у світі спостерігаються тенденції щодо винесення екоциду за межі кримінального правопорушення, що вчиняється внаслідок бойових дій¹⁸, адже названий делікт може бути результатом протиправних дій, не пов'язаних із війною.

Таким чином, розглядаючи нормативно-правове регулювання на рівні міжнародного права, можна сказати, що поняття «екоцид» ще не є поширеним і, більше того, не знайшов свого правового закріплення. Проте є країни, у тому числі Україна, які визнають руйнування навколишнього середовища кримінальним діянням і встановлюють за це юридичну відповідальність. Тому у разі визнання злочину екоциду, як злочину проти миру та безпеки людства на міжнародному рівні – це забезпечить можливість впливу на держави таким чином, що їхні рішення, які можуть завдати і завдають значної шкоди чи руйнування довкіллю, вважатимуться міжнародним злочином, а його криміналізація допоможе заповнити прогалини в природоохоронному законодавстві. Тому, визначення «екоцид» має бути закріплений на рівні міжнародних нормативних актів, з унікальним та ефективним механізмом боротьби з цим явищем¹⁹.

2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки екоциду

Суспільно небезпечне діяння, що передбачене Кримінальним кодексом України – це єдина підстава для притягнення суб'єкта вчинення кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності²⁰. Виходячи з цього внутрішня структура будь-якого

¹⁷ Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. June 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>.

¹⁸ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 184.

¹⁹ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 185.

²⁰ Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 207. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>.

правопорушення в тому числі й екологічного складається з об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін. Склади окремих кримінальних правопорушень передбачають в якості обов'язкової ознаки предмет злочину або кримінального проступку²¹.

У ч. 1 ст. 1 «Завдання Кримінального кодексу України» КК України зазначається, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням²².

Наведені положення закону про кримінальну відповідальність свідчать про те, що довкілля, мир та безпека людства можуть виступати в якості одних із найбільш важливих соціальних цінностей, поставлених під охорону КК України (тобто в якості об'єкта складу кримінального правопорушення)²³.

З огляду на викладене вище, а також з урахуванням того, що екоцид включений законодавцем до розділу XX КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», можна зробити висновок про те, що родовим об'єктом вказаного злочину виступають суспільні відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку²⁴.

Що стосується безпосереднього об'єкта, то ним виступають суспільні відносини, щодо забезпечення безпеки природи як середовища існування людини. Ми погоджуємося з такими визначеннями об'єктів, однак звертаємо увагу на те, що біологи стверджують, що безпосереднім об'єктом екоциду є середовище проживання всього живого, а представники суспільних наук – народу. Проте, ми переконані, що об'єкт екоциду включає не тільки довкілля, а й людей, їх культуру та виробництво біологічного продукту, як об'єкту посягання²⁵. Втім екоцид

²¹ Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності // Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

²² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²³ Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215.

²⁴ Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>.

²⁵ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 185.

може бути не тільки факультативним наслідком знищення середовища існування, але й методом його руйнування. При цьому постає питання можливості нормальної життєдіяльності суспільства в рамках чого людина, суспільство та природне середовище діють, як одне ціле. Тобто антропогенний вплив на екологічні процеси, який дестабілізує структурну стійкість екосистеми, що може мати вплив на біорозмаїття видів чутливих до фактору впливу, яке спричинить обмеження в можливій інтенсивності використання відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів відзначиться на можливість збереження сталого довготривалого економічного розвитку, сприяючи дестабілізації економічної системи, що своєю чергою спричиняє тяжкі наслідки для населення та подальших поколінь. З чого вбачається доцільним до ст. 441 КК України включити ч. 2 «ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки для населення та наступних поколінь», де під тяжкими наслідками для населення слід розуміти повну неможливість його існування на території вчинення екоциду, або такого що значно ускладнює якість життя на такій території.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України може виражатись у наступних діяннях:

- масове знищення рослинного світу;
- масове знищення тваринного світу;
- отруєння атмосфери;
- отруєння водних ресурсів;
- вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу²⁶.

Спираючись на ст. 441 КК України, склад цього правопорушення різниться з типовим матеріальним де є потреба встановлення не тільки факту вчинення діяння, але й настання реальних негативних наслідків у вигляді екологічної катастрофи, різновидом якого є знищення флори та фауни, отруєння атмосфери та водойм й типовим формальним де є необов'язковим настання таких наслідків для визнання правопорушення закінченим у тому разі, якщо інші дії спричиняють екологічну катастрофу²⁷. Через це за конструкцією об'єктивної сторони він є формально-матеріальним²⁸.

Окремо звернемо увагу на те, що думки вчених щодо визначення поняття «екологічна катастрофа» різняться, їх можна поділити на дві

²⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁷ Ibid.

²⁸ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 185.

групи. Одні під екологічною катастрофою вважають стійкі зміни у навколишньому середовищі, внаслідок чого проживання населення стає неможливим або вкрай небезпечним у певній місцевості. Інші, екологічну катастрофу розглядають як тяжкий наслідок з урахування певних факторів до яких відносять тривалі, суттєві та несприятливі зміни в навколишньому середовищі на великій території, які суттєво обмежують чи припиняють процес життєдіяльності живих організмів. При цьому, термін «екологічна катастрофа», не має законодавчого закріплення ні в КК України, ні в спеціальному законодавстві у зв'язку з чим інтерпретація його відбувається шляхом аналізу суміжних норм. Однак спираючись на норми міжнародного права, під можливістю спричинення екологічної катастрофи слід розуміти масштабну, довготривалу і серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, що передбачено Конвенцією про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище ²⁹, яка спричинена вищевказаними діями наслідком яких є порушення функціонування біологічного різноманіття чи екологічної системи.

Наведений аналіз об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що передбачене статтею 441 КК України, підтверджує важливість доповнення її диспозиції, а також внесення кваліфікуючих ознак з урахуванням сучасних викликів³⁰. Тому більш логічним видається наступне визначення екоциду на законодавчому рівні: «ч. 1 ст. 441 КК України: «Умисне, масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, земель або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, якщо вони створюють реальну, невідворотну загрозу екологічної катастрофи та ч. 2 ст. 441 КК України: «Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки для населення та наступних поколінь».

Суворе дотримання принципу презумпції невинуватості є основоположним в сучасних реаліях правової дійсності, позаяк невідворотність кримінальної відповідальності по відношенню до винної особи є показником забезпечення охорони судом та органами досудового розслідування основоположних конституційних прав і свобод люди та громадянина, тому визначальним у цьому плані є правильне встановлення суб'єктивних ознак кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, характеризується умисною формою

²⁹ Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf.

³⁰ Шевченко С. І. Особливості забезпечення публічного порядку поліцейськими підрозділами зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 62.

вини. При цьому відповідний вид вини може виражатись як у формі прямого, так і непрямого умислу³¹. Втім у диспозиції статті 441 КК України відсутня пряма вказівка на умисний характер такого діяння, що своєю чергою є обов'язковою умовою його визначення на міжнародно-правовому рівні³².

З огляду на вказаний вище факт вбачається доречним у диспозиції ст. 441 КК України включити вказівку на умисну форму вини, що дозволить унеможливити випадки помилкового притягнення до кримінальної відповідальності за відповідною нормою особи, яка діяла через необережність.

Решта ознак (мотив, мета, психоемоційний стан) не виступають в якості обов'язкових ознак екоциду, а відтак не впливають на кваліфікацію дій винного³³.

Відповідно до конструкції ст. 441 КК України суб'єкт даного кримінального правопорушення відноситься до числа загальних – ним може виступати фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку³⁴. Водночас, як демонструє практика, у більшості випадків суб'єкт названого кримінального правопорушення виступають окремі категорії осіб (наприклад, військові рф під час війни цієї варварської держави проти України).

У своїй промові на саміті G20 Президент України Володимир Зеленський назвав екологічні злочини Росії в Україні екоцидом і закликав міжнародну спільноту об'єднати зусилля для захисту довкілля.

За офіційними заявами, дії Росії призвели до наступних наслідків:

- 182 880 кв. м ґрунту забруднено небезпечними речовинами;
- 23 286 гектарів лісу було спалено російськими ракетами та снарядами;
- понад 6 мільйонів голів худоби загинуло внаслідок російської агресії;
- у Чорному морі загинуло близько 50 000 дельфінів [35].

³¹ Шаблюстий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання зло–чинності щодо дітей. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 2 (10). С. 228.

³² Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 186.

³³ Юнін О.С. Теоретико-правові засади надання послуг працівниками поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 16.

³⁴ Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190-196.

³⁵ Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 27 жовтня – 2 листопада 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40263.html>.

Ці екологічні катастрофи доводять, що екоцид може здійснюватися спеціальними суб'єктами. До основних, на наш погляд слід віднести таких: посадові особи, військовослужбовці або особи, які обіймають інші державні посади, що пов'язані з ризиком вчинення екологічної катастрофи. Також з урахуванням настання можливих суспільно-небезпечних наслідків він не може бути вчиненим одним суб'єктом, через що загалом суб'єктами цього кримінального правопорушення є військові, цивільні посадові особи, керівники різних установ іноземних держав включно, оскільки фактично виконавці також повинні нести відповідальність за вчинення екоциду. Іншими словами, екоцид не характеризується наявністю лише одного виконавця, але такі випадки не можна виключати. Хоча суб'єкт «екоциду», як правило, є спеціальний, не слід нівелювати можливість вчинення цього злочину загальним суб'єктом. З метою унеможливлення звуження норми вивченої статті пропонується додати ще одну кваліфікуючу ознаку «ті самі дії, вчинені службовою особою»³⁶.

Окремо згадаємо про транснаціональні корпорації, які з кожним днем розширюють свої повноваження, що сформовано шляхом тісної взаємодії з глобалізацією світової економіки, яке є результатом глобалізації та є її каталізатором. Зіткнувшись з проблемами сталого розвитку та захисту навколишнього середовища планети, вони несуть відповідальність і зобов'язані вживати рішучих заходів для забезпечення екологічної безпеки своїх країн і країн, що їх приймають. Причому негативним сигналом є не сам факт видобутку природних ресурсів, а суперечлива модель фінансових відносин, яка використовується для розрахунку та підтримки руху активів. Забруднення територій та інші явища, що негативно впливають на екологію, стають все більш поширеними.

Отже, з вищезазначеного аналізу, можна сформулювати такий висновок, що інститут екологічної безпеки, як невід'ємна складова збереження екосистеми нашої планети в частині протидії вчинення екоциду з урахуванням сучасних реалій потребує удосконалення суб'єктивних ознак його складу.

3. Відмежування екоциду від суміжних деліктів

Транскордонний характер кримінальних правопорушень проти довкілля визначається їх можливістю вплинути на нормальне функціонування довкілля не тільки однієї країни, але й всієї планети. У зв'язку з чим у процесі практичної діяльності необхідною умовою

³⁶ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 186-187.

правильної кваліфікації вчинених суб'єктом кримінальних правопорушень є їх диференціація.

Так, розділом VIII Особливої частини КК України в ст.ст. 236–254, передбачено кримінальні правопорушення проти довкілля. Відзначимо, що кримінально карані діяння що передбачені цим розділом, укладені за допомогою спеціального прийому законодавчої техніки, що є гарантом стабільного, гнучкого та компактного права до системного підходу його формування, а саме бланкетна диспозиція, що своєю чергою унеможливорює повторення однакового тексту в різних нормативно-правових актах, сприяючи уніфікованому законодавству з урахуванням умов світового прогресу, що викликає певні складності в регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля. Однак, вищевикладене має свої недоліки, на які звернув увагу О. О. Дудоров³⁷, який вважає, що бланкетний спосіб викладення диспозицій у статтях Особливої частини КК породжує теоретичні та прикладні проблеми. Серед яких основною є забезпечення прав та свобод людини і громадянина щодо вибору того чи іншого варіанту кваліфікації правопорушення за неузгодженості між заборонними нормами КК і положеннями регулятивного законодавства, які конкретизують названі або частково описані в КК ознаки складів злочинів³⁸.

З приводу законодавчого закріплення склад кримінального правопорушення «Екоцид» (ст. 441 КК України), то він передбачений XX розділом, що є важливою правовою гарантією безпеки довкілля та існування людства на планеті, проте норма, яка має бланкетну диспозицію є юридично недосконалою конструкцією в частині конкретизації можливих суспільно-небезпечних наслідків, як екологічна катастрофа через її оціночний характер.

Досліджуючи конкретні склади цих кримінальних правопорушень варто зазначити, що поняття «злочин проти довкілля» є ширшим за поняття «екоцид», адже безпека людства як об'єкт посягання повинен призвести до масштабних наслідків. При цьому акт екоциду, вчинений під час збройних конфліктів (міжнародних і неміжнародних), слід вважати військовим злочином проти довкілля. З цього випливає, що як екоцид (ст. 441 ККУ), так і заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України) є одними з найбільш тяжких кримінальних правопорушень з урахуванням того, що негативні наслідки для природного середовища, які будуть спричиненими такими діями,

³⁷ Дудоров О. О. Бланкетність і зворотня сила кримінального закону. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2015. № 5. С. 176.

³⁸ Дудоров О. О. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці злочинних посягань на довкілля. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Baite, 2022. С. 317-318. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>

мають незворотний характер. Однак, не дивлячись на такий зв'язок, ці кримінальні правопорушення відрізняються як за юридичною природою, так і за ознаками самого складу.

З аналізу ч. 1 ст. 438 КК України вбачається наявність альтернативних проявів, які передбачені такими діяннями: жорстоким поводженням з військовополоненими або цивільним населенням; вигнанням цивільних з метою їх залучення до примусових робіт; застосування засобів ведення війни, які є забороненими міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – ВРУ); 6) віддання наказу про вчинення таких дій. Тобто у разі вчинення вищезазначених дій, які передбачені диспозицією цієї статті КК України шляхом застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, що передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. Наприклад, ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу (Протокол I) передбачена заборона застосування методів та засобів ведення воєнних дій, що призначені для нанесення масового, довготривалого і серйозного збитку навколишньому середовищу або такого що очікується [3929]. У цьому випадку під порушенням законів і звичаїв війни в розумінні частини 1 статті 438 КК України є саме використання методів або засобів ведення війни, призначених для заподіяння масштабного, довгострокового і серйозного збитку природному середовищу.

Іншою групою міжнародних договорів, які, як можна побічно вважати, включають норми про закони і звичаї війни, є багатосторонні міжнародні договори, серед яких доречно виокремити Конвенцію про біологічну зброю, Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на навколишнє середовище, Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, Конвенцію про захист цивільного населення під час війни та інші. Ці нормативно-правові акти є актами міжнародного права, що закріплюють зобов'язання держави, порушення яких є основою міжнародно-правової відповідальності держави. Однак при встановленні відповідальності держави за використання методів і засобів війни, заборонених вищевказаними договорами, посилання на конвенції в якості додаткового джерела права можуть робитися при притягненні окремих осіб до індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення серйозних порушень МГП, які вважаються військовими злочинами. В такому випадку таке діяння може кваліфікуватися як застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, але заподіяння шкоди навколишньому середовищу в результаті

³⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

застосування цих засобів стає факультативною ознакою за статтею 439 Кримінального кодексу «Застосування зброї масового знищення», як інші тяжкі наслідки.

Стосовно міжнародних звичаїв щодо заподіяння шкоди природі, то вони стосуються норм, які регулюють такі загальні принципи, як: природа не може бути об'єктом посягання, якщо це не військовий об'єкт, і також заборонено здійснювати напади на військові об'єкти, якщо очікується, що такі дії завдадуть надмірної навколишньому середовищу в порівнянні з очікуваним результатом; використання методів або засобів ведення війни, які повинні враховувати захист і збереження природного середовища; заборона використання методів або засобів ведення війни, які, як планується або очікується, тягнуть за собою великомасштабний, довгостроковий і серйозний вплив на навколишнє середовище.

Слід відзначити, що обов'язкова ознака двох розглянутих кримінальних правопорушень – це масштабність вчиненої шкоди. Статтею 441 КК шкода характеризується прийняттям формулювання «масове знищення» та «екологічна катастрофа», але, виходячи з положень МГП, екологічна шкода, охоплена порушеннями законів та звичаїв війни, повинна бути «масштабною», «тривалою», «серйозною», «надмірною». Ми переконані, що незважаючи на використання різних лексичних засобів, зміст ознак ідентичний, тому їх можна вважати загальними для обох складів таких правопорушень. З вищевикладеного видно, що ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, які передбачені статтями 438 і 441 КК, відрізняються один від одного вчиненими діями, а суміжні за наслідками вчинення⁴⁰.

Суб'єктивна сторона складу, за статтею 438 КК України, характеризується умислом. Крім того, обов'язковою ознакою є усвідомлення того, що дії відбуваються у зв'язку зі збройним конфліктом, а також використання заборонених засобів і методів ведення війни. Разом з тим не обов'язково, щоб людина мала умисел заподіяти шкоду, яка «широкомасштабною», «довгостроковою», «серйозною» або «надмірною» порівняно з очікуваною конкретно та безпосередньою військовою перевагою – усвідомлення потенційної можливості заподіяння такої шкоди є достатньо. Навіть, згідно з міжнародною практикою, під час військових операцій вживаються всі практичні превентивні заходи, щоб уникнути випадковому збитку навколишньому середовищу. Виходячи з цього можна зробити висновок, що використання сторонами засобів і методів ведення війни без урахування змісту певних міжнародних звичаїв свідчить про навмисне порушення законів і звичаїв війни. З приводу суб'єктивної сторони екоциду, яка характеризується формою вини у вигляді прямого

⁴⁰ Мохончук С.М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 135-137.

або непрямого умислу, то також не обов'язково, щоб у людини був намір заподіяти таку шкоду навколишньому середовищу. Це можна оцінити як екологічну катастрофу – людині досить усвідомити можливість заподіяння шкоди, порівнянного з порівняним діянням. Таким чином, характерними ознаками суб'єктивної сторони передбаченими ст.ст. 438 та 441 ККУ характеризуються формою вини та вольовою ознакою, яка різниється за інтелектуальним моментом.

Зауважимо, що за суб'єктом вчинення ці два кримінальні правопорушення також відрізняються, а саме суб'єкт порушення законів та звичаїв війни може бути як загальний, так і спеціальний. Так, наприклад, військовослужбовець або посадова особа, яка віддала наказ щодо використання засобів та способів ведення воєнних дій, мета яких є нанесення шкоди природному середовищу наслідки якого є масштабними, тривалими та серйозними. В іншому випадку суб'єкт є загальним, оскільки як військовий, так і цивільний можуть вчиняти дії, що становлять порушення законів та звичаїв війни⁴¹.

Таким чином, у питанні кримінально-правової кваліфікації стосовно розмежування споріднених складів кримінальних правопорушень повинно відбуватись у певній послідовності: визначення спільних ознак споріднених злочинних діянь з метою їх розмежування; визначення відмінних ознак складів таких злочинів; формування висновку з проведеного аналізу, в якому, на думку В.О. Навроцького, повинні бути враховані ознаки, що відрізняються за змістом та об'ємом, але збігаються за формою.

ВИСНОВКИ

Війна російської федерації проти України є потужним детермінантом поширення деліктів у вигляді екоциду. Лише за період з 2019 по 2024 рр. (включно) на території нашої держави було зареєстровано 39 випадків вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 441 КК України. Поширення даної групи злочинів на території України створює суттєві складнощі для швидкого післявоєнного відновлення нашої країни.

Для покращення динаміки поширення на території України злочинів у вигляді екоциду важливо вжити комплекс заходів, спрямованих на протидію згаданих небезпечі, серед яких і модернізація чинного закону про кримінальну відповідальність.

Чинна редакція ст. 441 КК України містить певні недоліки, усунення яких може призвести до підвищення рівня ефективності застосування названої норми на практиці. Зокрема, вбачається доречним доповнити дану статтю кваліфікуючими ознаками – спричинення тяжких наслідків та вчинення делікту службовою особою. Крім того, у диспозицію ст. 441 КК України доцільно включити вказівку на умисну форму вини суб'єкта.

⁴¹ Мохончук С.М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 134-135.

Окремим важливим напрямом протидії екоциду є міжнародне співробітництво, адже згаданий злочин – глобальне явище, що несе транскордонну небезпеку. У контексті реалізації цього заходу важливим є визнання екоциду в якості самостійного складу кримінального правопорушення на міжнародному рівні.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу окремих аспектів регулювання кримінальної відповідальності за вчинення екоциду. Зазначається, що названі акти деліктної поведінки виступають в якості загрози швидкому післявоєнному відновленню України.

Розкривається зв'язок між динамікою поширення актів екоциду на території України та війною, яку держава-агресор підступно розгорнула проти останньої. Вказується, що війна виступає потужним детермінантом для вказаної категорії злочинів.

На основі сучасних тенденцій розвитку правової реальності запропоновано подальше унормуванням ст. 441 КК України в частині доповнення об'єктивних та суб'єктивних ознак. Крім того, пропонується включити до цієї норми кваліфікуючі ознаки – спричинення тяжких наслідків та вчинення делікту службовою особою.

Визначено важливість гармонізації норми кримінального законодавства України, що своєю чергою є обов'язковою умовою визначення на міжнародно-правовому рівні такого злочину як екоцид, за допомогою включення у диспозицію ст. 441 КК України вказівки на умисну форму вини суб'єкта.

Умотивовано важливість систематизації норм міжнародного кримінального права щодо визначення дефініції «екоцид».

Література

1. Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 183-188.
2. Березняк В. С. Запобігання шахрайству в Інтернеті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 190-196.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
4. Дудоров О. О. Бланкетність і зворотня сила кримінального закону. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2015. № 5. С. 175–180.
5. Дудоров О. О. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці

злочинних посягань на довкілля. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Баїте, 2022. 632 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>.

6. Єрмоленко А. Війна як соціокультурний феномен. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 7-58.

7. Шмигаль Д. Загальні збитки довкіллю України сьогодні складають 55,6 млрд євро. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-zbytku-dovkilliu-ukrainy-sohodni-skladaiut-556-mlrd-ievro-denys-shmyhal>.

8. Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2007. 486 с.

9. Казак Р. (2022). Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. *Law. State. Technology*. 2022. № 1. Р. 3–9 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/97/81>.

10. Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215-221.

11. Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190-196.

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

13. Люшуківа К. О., Телюра Н. О. Вплив військовий дій на навколишнє середовище // Екологічно сталий розвиток урбосистем: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 2–3 листопада 2022 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова та ін. Електронні текстові дані. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 9-11.

14. Мохончук С.М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 132-138.

15. Нікітченко І.В., Прокопенко Н.Ю., Шведчикова І.О. Вплив військових конфліктів на навколишнє середовище та екологію. 2015. С. 253-255. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593128.pdf>.

16. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 27 жовтня – 2 листопада 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40263.html>.

17. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

18. Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. Деякі доктринальні підходи до визначення поняття екоциду у міжнародному праві. Система національної безпеки України у ХХІ столітті (невійськовий аспект) :

монографія / за наук. ред. професора І.В. Яковюка. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2023. С. 118-130.

19. Шаблистий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання злочинності щодо дітей. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 2 (10). С. 228–236.

20. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 736-760. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>.

21. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності // Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

22. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 205-229. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>.

23. Шацька З. Я. Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872>.

24. Шевченко С. І. Місце комплексного явища забезпечення публічного порядку в поліцейській діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 192–198.

25. Шевченко С. І. Особливості забезпечення публічного порядку поліцейськими підрозділами зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 62–68.

26. Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823-846. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>.

27. Юнін О.С. Особливості адміністративної діяльності поліції Великобританії та Франції. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: «Право та державне управління»*. 2013. №1. С. 143-147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_pdu_2013_1_26.

28. Юнін О.С. Теоретико-правові засади надання послуг працівниками поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 13-19.

29. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf.

30. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

31. Shablysty V. V., Kosiachenko K. E., Berezniak V. S., Katorkin R. A. & Konopelskyi V. Y. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023, 10(1). P. 33-42. DOI: <https://doi.org/10.15566/cjgh.v10i1.749>.

32. Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. June 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>.

Information about the authors:

Berezniak Vasyl Serhiiovych,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Katorkin Roman Anatoliiovych,

PhD Law,
Head of the Department of analytical work and management organization
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Rukina Diana Oleksiivna,

Assistant of the Department of Criminalistics and Premedical Training
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

ВПЛИВ ВІЙНИ НА КОНСОЛІДАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ЗМІНУ ЦІННОСТЕЙ

Боднар А. М., Олійник Л. В.

ВСТУП

Національна ідентичність є основою існування будь-якої держави, визначаючи її культурну самобутність, історичну спадщину та суспільні орієнтири. Формування ідентичності відбувається під впливом історичних подій, політичних змін і соціокультурних трансформацій. Війна, як один із найглибших потрясінь, не лише випробовує суспільство, а й змушує його переосмислювати власні цінності, посилювати національну згуртованість та формувати нові суспільні пріоритети.

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році, стала переломним моментом у процесі консолідації української нації. Вона активізувала процеси самоідентифікації, підсилила суспільну згуртованість і підвищила усвідомлення важливості мови, культури та історичної спадщини. Водночас війна поставила перед українським суспільством складні виклики, зокрема необхідність перегляду традиційних цінностей, консолідації політичних і громадських еліт та формування єдиного бачення майбутнього держави.

Це дослідження присвячене аналізу впливу війни на трансформацію національної ідентичності та колективної пам'яті українців. Розглядаються зміни в суспільних настроях, роль історичних наративів, освіти та культури у зміцненні національної свідомості. Особлива увага приділяється механізмам підтримки єдності суспільства та виробленню стратегій розвитку України як незалежної європейської держави в умовах сучасних викликів.

1. Трансформація культурної ідентичності під впливом війни

У процесі визначення ідентичності важливо враховувати рівень спільного буття людей, який не завжди відображається у формалізованих інституціях. Це ускладнює інтерпретацію самого поняття ідентичності, особливо коли йдеться про громадсько-політичну ідентичність – фундамент політично згуртованої нації¹.

¹ Мельник, Л. М., & Грек, І. М. Трансформація цінностей під час російсько-української війни. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/ВНАУ/8608/1/Transformatsiia.pdf>.

Попри весь трагізм сучасних подій, російсько-українська війна стала ключовим фактором у процесі формування української ідентичності, що, своєю чергою, зумовило перегляд ієрархії цінностей у суспільстві.

Глибокий психолого-емоційний стрес та біль, спричинені безпідставною агресією з боку сусідньої держави, об'єднали суспільство у прагненні до солідарності та єдності. Це стосувалося не лише пересічних громадян, а й навіть колишніх політичних опонентів, змушуючи багатьох переосмислити власні цінності та переглянути попередні світоглядні орієнтири.

Формування національної ідентичності та трансформація традиційних цінностей – це динамічний процес, що змінюється під впливом історичних обставин, соціокультурних чинників та інших суспільних факторів.²

З 2014 року російсько-українська війна стала не лише визначальним чинником політичного та економічного життя України, а й суттєво вплинула на ціннісні орієнтири її громадян. Повномасштабне вторгнення Росії призвело до значного зростання патріотизму та національної свідомості серед українців, посилюючи суспільне усвідомлення необхідності захисту держави від зовнішньої загрози. Переважна більшість громадян підтримують ідею опору російській агресії та висловлюють готовність до активної боротьби за незалежність країни.³

Війна змінює сприйняття власної ролі у світі та місця України в сучасному геополітичному контексті. Водночас вона може спричиняти кризу цінностей і загострювати суспільну дисгармонію. Під впливом стресових ситуацій і воєнних травм трансформуються моральні та етичні уявлення, переглядаються соціальні норми та змінюється ставлення до різних суспільних груп.⁴

До початку війни українське суспільство характеризувалося відносно низькими показниками народжуваності та смертності. Однак військовий конфлікт спричинив суттєвий гендерний дисбаланс, що становить серйозний виклик для повоєнного відновлення країни та формування сімей. Зокрема, значне скорочення чоловічого населення може

² Судин, Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-lat-ta-tsinnosti>.

³ Філіпчук, Г. *Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія*. Чернівці: Друк Арт, 2016. -304 с.

⁴ Замрозевич, С. Р. Особливості формування національно-культурної особистості. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ: НДГУ, 2023. С. 100-102.

уповільнити демографічне зростання та негативно позначитися на соціальній стабільності в довгостроковій перспективі.

З морально-етичного погляду війна може вважатися виправданою лише тоді, коли її метою є захист фундаментальних прав, свобод і цінностей. Підтримка суспільством цілей війни сприяє зміцненню довіри до влади та консолідації нації. Водночас агресивна війна, заснована на імперіалістичних амбіціях, нерідко отримує виправдання серед громадян держави-агресора, що ускладнює міжнародне засудження та спротив їй.⁵

Зі сторони українського суспільства, яке стало жертвою війни, спостерігається зростання довіри до влади, а також посилення патріотичних настроїв і відчуття відповідальності за майбутнє країни. Громадяни демонструють єдність із державними інституціями та активно підтримують зусилля військових у захисті України. Незламний український дух проявляється у глибокій вірі в незалежність країни та готовності її відстоювати.

Велич української нації знаходить відображення у взаємній підтримці та допомозі під час найважчих випробувань. Солідарність українців виявляється не лише у спільному спротиві зовнішній агресії, а й у турботі про співвітчизників. Це виражається через активну участь у волонтерських та благодійних ініціативах, допомогу внутрішньо переміщеним особам і підтримку родин військових, які залишилися на передовій. Саме це є справжнім фундаментом незламного духу української нації.⁶

Українське суспільство постає перед викликом відродження культури, традицій і збереження історичної пам'яті в повоєнний період. Водночас українська еліта досі не дійшла консенсусу щодо майбутнього держави, зосереджуючись на суперечках про минуле. Це сприяє формуванню нових історичних міфів і водночас посилює відчуття відчуженості серед частини громадян у контексті європейської інтеграції.

Переосмислення історичного наративу є необхідним кроком для формування зрілої національної свідомості. Україна не повинна розглядатися лише крізь призму поневірян і залежності від інших держав. Важливо відмовитися від стереотипного образу країни як виключно жертви, позбавленої національної гідності, адже такий підхід може гальмувати суспільний розвиток.

⁵ Судин, Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti>.

⁶ Судин, Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti>

Молоде покоління має сприймати історію своєї держави не лише як низку трагедій, а як джерело сили, героїзму та національних досягнень. Виховання почуття гордості за свою країну повинно базуватися на прикладах видатних постатей та історичних перемог, що сприятиме утвердженню позитивного національного наративу.

Водночас важливо пам'ятати про трагічні сторінки минулого, але сприймати їх не як тягар, а як цінний урок, що допомагає запобігати міжкультурним, міжетнічним і міжрелігійним конфліктам. Збереження історичної пам'яті, розвиток толерантності та співчуття мають стати невід'ємною частиною патріотичного виховання й формування національної гідності.⁷

2. Самоідентифікація українців у часи війни: від випробувань до нового «Ми»

У грудні 2022 року в Україні було ухвалено Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Хоча цей нормативний акт із часом може потребувати доопрацювання, він став важливим кроком у напрямку зміцнення національної свідомості. Розвиток розуміння національної та громадянської ідентичності є ключовим завданням для українського суспільства, особливо в умовах війни.

Наприкінці грудня 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив стратегію, яка деталізує та впроваджує цей закон у вигляді чіткої логіки послідовних дій. До повномасштабного вторгнення в Україні не існувало подібного законодавчого механізму, що підкреслює його актуальність у сучасних умовах.

Упродовж років незалежності в Україні зберігалися значні регіональні, мовні та вікові відмінності у сприйнятті громадянами історичного минулого, національних інтересів та майбутнього розвитку країни. Колективна ідентичність українців довгий час залишалася розмитою та багатогранною. Це було спричинено тим, що процес узгодження спільних цінностей, орієнтирів, переконань і цілей наштовхувався на негативний інформаційний вплив, який спотворював трактування національно-визвольної боротьби українського народу.

Викладання історії України традиційно зосереджувалося на змалюванні постійних труднощів, злиднів простого народу та довготривалої бездержавності. Такий підхід формував у суспільній свідомості образ історичного минулого як низки випробувань і втрат, що

⁷ Замрозевич, С. Р. Особливості формування національно-культурної особистості. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ: НДІУ, 2023. С. 100-102.

ускладнювало усвідомлення послідовної боротьби українців за власну державність.

У суспільстві довгий час існував глибоко вкорінений комплекс меншовартості, коли з покоління в покоління передавався образ історичних невдач, пов'язаних зі спробами створення сталої української державності. Значну роль у цьому відігравала тривала інтеграція місцевих еліт у чужі державні структури. Для багатьох українців соціальне піднесення найчастіше асоціювалося з прийняттям норм, цінностей і культури цих держав, тоді як відданість власній українській ідентичності нерідко вважалася небажаною або навіть небезпечною.

Після проголошення незалежності залишковий вплив цих історичних механізмів продовжував формувати колективну свідомість. Глибоко вкорінені стереотипи про близькість до росіян і Росії заважали частині суспільства чітко усвідомити й виразити власну українську ідентичність.

Різка зміна у сприйнятті «Інших» та повсякденних практик, викликана російською агресією у 2014 році, суттєво вплинула на масову свідомість українців. Відтоді прагнення до європейської інтеграції стало більш чітким і усвідомленим. А після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року процес формування національної єдності значно прискорився, оскільки російська політика відкритого заперечення існування України та її народу стала очевидною для всіх.

Попри тяжкі випробування, соціологічні дослідження фіксують феномен морального піднесення та зростання громадянської зрілості українців. Ці зміни супроводжуються поступовим стиранням регіональних відмінностей у поглядах на історію та геополітичний вибір. Одним із ключових маркерів цих трансформацій став свідомий перехід дедалі більшої кількості громадян на українську мову як символ ідентичності та опору окупації.

В сучасних реаліях питання мови в Україні набуло особливого значення, адже вона є ключовим елементом національної ідентичності. Мовне різноманіття з одного боку відображає культурну багатогранність країни та сприяє більш відкритому сприйняттю національної ідентичності. Проте, з іншого боку, утвердження української мови як державної є надзвичайно важливим для всіх аспектів суспільного життя, особливо в періоди війни, коли мова виступає потужним інструментом для об'єднання нації та зміцнення національної свідомості.⁸

Передача традицій і звичаїв відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності. Україна має значний потенціал для збереження та популяризації своєї культурної спадщини завдяки різноманітним ініціативам – від святкування традиційних подій до пропагування національного вбрання. Одночасно важливо враховувати

⁸ Тарасенко, В. О. *Українська національна ідентичність: історичний контекст і сучасні виклики*. Київ: Видавництво «Інститут історії України». 2019. 280 с.

динамічні зміни сучасного світу та підтримувати інтеграцію української культури в глобальний контекст.⁹

Важливо також враховувати розбіжності у сприйнятті національної ідентичності між різними поколіннями. Для зміцнення суспільної єдності Україна може впроваджувати стратегії, що сприятимуть залученню представників усіх поколінь у створенні спільного національного наративу.

Ключову роль у цьому процесі відіграє освіта, яка є фундаментом національної самосвідомості. Вклад у освітні програми, які поглиблюють розуміння сторії, культури та мови, є важливим чинником формуванні міцної національної ідентичності.

Розуміння багатовимірності національної ідентичності та вміння пристосовуватися до змін сучасного світу прокладають шлях до створення суспільства, в якому пануватимуть взаємоповага, самобутність і культурне різноманіття. Прагнення до єдності та колективної ідентичності є невід'ємною частиною нашої природи, яке проникає в усі аспекти соціального життя.¹⁰ Після перемоги України над Росією це відчуття національної єдності набуде нового, сильного імпульсу, що стане основою для подальшого розвитку нації.

Передусім важливо зрозуміти, чому наша національна самобутність завжди була відмінною від російської. Корінь цієї відмінності полягає в цивілізаційних особливостях політичних традицій обох народів. Ще в ранньому Середньовіччі в державах католицької Європи вперше відбулося фундаментальне розділення влади на духовну та світську (Папа Римський і король). Це ослабило сакральний характер влади і стало основою для подальшого розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову в епоху Просвітництва, що стало вирішальним чинником у формуванні демократичних інститутів у Західній цивілізації. На території України в Середньовіччі також відбувалося розмежування між релігійною та світською владою, але його характер мав певні відмінності через специфіку політичних і соціальних умов. Більше того, на території України існувала релігійна багатогранність, оскільки, окрім православ'я, широко практикувались римо-католицизм, греко-католицизм, протестантизм та іудаїзм. В таких умовах відносини з державою мали утилітарний характер, подібно до Західної Європи, де підтримка влади залежала від її здатності гарантувати безпеку та права громадян. Одночасно на землях Речі Посполитої сформувались важливі механізми обмеження абсолютної влади, що базувались на договорі між правителем і підданими, включали взаємні присяги. Хоча цей процес не

⁹ Резнік, О. Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-vladi-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>.

¹⁰ Піркало, О. М. *Війна та національна ідентичність: соціокультурні трансформації українців*. Львів: Видавництво «Літопис», 2021. 360 с.

призвів до стабільної державності, він сприяв формуванню унікальної політичної культури українців. Невдоволення владою сприяло розвитку політичної культури, що ґрунтується на гідності та свободі кожної людини.

Водночас у Московії утвердилася ординська традиція, за якої світська та релігійна влада злилися в єдину самодержавну структуру. Це стало основою для формування політичної культури сучасної Росії, де сакральність влади має глибоке значення. Такий підхід значно вплинув на колективну ідентичність росіян, і саме він став основою для соціальної консолідації. Однак, коли влада втрачає свій сакральний статус, це призводить до руйнування колективної ідентичності, що викликає соціальні та політичні потрясіння, часто призводячи до смуту.

Саме тому Росія припустилася серйозної помилки у своїх розрахунках при вторгненні в Україну. Кремль сподівався, що з ослабленням популярності центральної влади українці не чинитимуть опір, адже, спираючись на своє сприйняття, вони вважали, що українці будуть розгубленими й дезорієнтованими. Однак традиційна відстороненість від влади, яка історично існувала в Україні, дозволила військовим та цивільним не чекати вказівок від влади, а діяти самостійно з перших днів війни. Російське керівництво повірило в свою пропаганду, що українців зустрінуть з квітами, не врахувавши соціологічні дослідження останніх років, які були доступні всім. Ще до повномасштабного вторгнення було чітко видно зростання показників громадянської свідомості, проєвропейських і пронативських настроїв, які стали ключовими у протистоянні спробам поневолення та силового переорієнтування України.

Вже в перші дні війни, згідно з результатами опитувань громадської думки, українці були впевнені у своїй перемозі. Подальші дослідження показали, що, незважаючи на труднощі, з якими стикалася армія на сході, віра українців у перемогу над Російською Федерацією залишається незмінною. Це явище також підтверджується даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.¹¹ Абсолютна більшість мешканців Західної та Центральної України впевнені у перемозі.

Важливим є те, що віра у перемогу охопила всі соціально-демографічні групи, без суттєвих відмінностей за віком, рівнем освіти чи матеріальним становищем.¹² Відсутність таких відмінностей свідчить

¹¹ Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва День Незалежності України: цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни. Загальнонаціональне опитування проведено з 8 по 15 серпня 2024 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-dumka-ukrainsiv-pid-chas-viyni?utm_source=chatgpt.com

¹² Піркало, О. М. *Війна та національна ідентичність: соціокультурні трансформації українців*. Львів: Видавництво «Літопис», 2021. 360 с.

про глибокі соціальні зміни в колективній ідентичності українців. Розповсюдження відчуття перемоги серед різних верств населення – від бідних до багатих, від молодих до старших, від високоосвічених до малозабезпечених – є доказом зламу традиційного сприйняття себе як знедоленого народу, чия доля не залежить від них самих.

Окрім змін у переконаннях, війна спричинила також зміни в повсякденній поведінці українців, зокрема в тих сферах, що стосуються громадянської активності. З початком російського вторгнення знову стали масово практикуватися волонтерські ініціативи, допомога армії та біженцям, що почали активно розвиватися ще з 2014 року. Понад половина населення (56,9%) долучилися до волонтерської діяльності, надаючи як фізичну, так і фінансову підтримку.¹³

Також проявилися інші форми громадянської активності, особливо в перші місяці повномасштабної війни, зокрема в містах, які перебували під облогою. Це була активна взаємодія та взаємодопомога мешканців, особливо в укриттях та місцях проживання.¹⁴ Варто відзначити, що у цей час люди вперше почали активно знайомитися одне з одним у своїх багатоквартирних будинках та під'їздах, створюючи чати для спілкування та організації допомоги. Вони обмінювалися продуктами, ліками, чергували вночі в під'їздах. Вчителі організовували безкоштовні онлайн-уроки для дітей, а лікарі надавали онлайн-консультації. Важливим фактором є те, що вже в перші дні війни різні національні спільноти України активно приєдналися до підтримки заблокованих міст, захисту територіальної цілісності та допомоги армії. Взаємна підтримка, солідарність і спільні дії стали основою для згуртування і зміцнення колективної ідентичності.

Масове переміщення людей усереднені країни матиме значний вплив на колективну свідомість. Це особливе явище, коли громадяни з різних регіонів змушені були переселитися в інші частини країни, і багато з них вперше побачили ці місця. Незважаючи на існуючі стереотипи та упередження, їм довелося взаємодіяти і краще розуміти одне одного.¹⁵ Крім того, велика кількість українців наразі перебуває в Європі. Позитивні відгуки про місцевих жителів, їхню допомогу та емпатію відіграють важливу роль у процесі формування просторової самоідентифікації українців. Глибоке занурення в культури європейських країн, їхні традиції, побут, а також соціальні і освітні системами сприяє засвоєнню нових цінностей. Це особливо важливо для

¹³ Чапай, І. Колективна ідентичність та ідеологічні трансформації в Україні після 2014 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrbooks.com/identitychnist-pislyaya-2014>

¹⁴ Бондаренко, А. *Українська ідентичність у період пострадянського транзиту*. Київ: Видавничий дім «Київ», 2022. 210 с.

¹⁵ Гречаник, О. *Трансформація політичної свідомості українців в умовах війни*. Київ: Видавництво «Преса України», 2023. 150 с.

дітей, які почали навчатися в школах та університетах європейських країн.¹⁶ Водночас українці починають більш високо цінувати ті досягнення, що мають місце в Україні, зокрема в банківському секторі, адміністративних послугах та навіть в медицині, де рівень розвитку виявився значно вищим, ніж у деяких країнах Європи.

Окрім того, біженці, що перебувають у європейських країнах, починають усвідомлювати власну суб'єктність, що сприяє актуалізації національної ідентичності в процесі взаємодії з місцевими мешканцями та соціальними інститутами європейських країн.

Таким чином, уже сьогодні можна спостерігати початки формування нової колективної ідентичності, нового українського «Ми». Це означає, що сучасні діти та молодь можуть стати першим поколінням переможців, позбавлених меншовартісного бекграунду, без історії поразок, коли українство сприймалося як щось героїчне, але трагічне. Сьогодні національно-визвольна боротьба значно більше впливає на формування колективної ідентичності, ніж сумні переживання через минулі історичні поразки. У складних умовах (облоги, окупації, обстріли) люди почали цінувати ті досягнення, які їх оточували у вільній, хоч і не надбгатій країні. Врешті-решт, ми почали цінувати свою державу, хоч і раніше розглядали цю територію як свою рідну країну, маючи тенденцію до посилення громадянської ідентифікації.

ВИСНОВКИ

З огляду на вищезазначене, війна є не лише руйнівним явищем, а й потужним каталізатором суспільних трансформацій, які охоплюють усі сфери життя – від політики й економіки до культури й національної самосвідомості. Вона спричиняє глибокі зміни у соціальних структурах, змушуючи суспільство переосмислювати свої цінності, погляди та пріоритети. Формування української національної ідентичності відбувається в умовах безпрецедентних викликів, що вимагають консолідації зусиль усіх верств населення.

Поряд із руйнуванням, війна також зміцнює суспільну солідарність і патріотизм, формуючи нові суспільні орієнтири. Вона активізує громадянське суспільство, мобілізуючи його до волонтерської діяльності, самоорганізації та підтримки військових і постраждалих. Проте відсутність єдності серед політичних еліт і внутрішні суперечності можуть стати серйозною загрозою для цілісності суспільства, провокуючи кризу цінностей і соціальну напругу.

Важливо засвоювати уроки історії, аби уникнути повторення помилок минулого. Ключову роль у цьому процесі відіграє освіта та виховання молодого покоління. Інвестиції в навчальні програми, які

¹⁶ Мартинюк, В. *Українська культурна ідентичність в умовах війни*. Київ: «Наукова думка», 2020. 192 с.

формують усвідомлення національної ідентичності, культури й історії, сприятимуть збереженню духовних цінностей та зміцненню патріотизму. Приклад сучасних героїв, які ціною власного життя відстоюють незалежність України, має стати основою виховного процесу.

Окрім того, війна висуває нові виклики у сфері соціальної політики. Необхідно підтримувати малозахищені верстви населення, внутрішньо переміщених осіб та сім'ї військових, які зазнали втрат. Турбота про цих громадян є не лише моральним обов'язком держави, а й важливим чинником збереження соціальної стабільності.

Успішна післявоєнна відбудова України залежатиме від спільних зусиль суспільства та влади. Важливо не лише відновити зруйновану інфраструктуру, а й закласти основи демократичного розвитку, заснованого на принципах свободи, справедливості та поваги до прав людини. Тільки через єдність, підтримку та збереження національних цінностей Україна зможе не лише подолати наслідки війни, а й утвердитися як сильна, суверенна та європейська держава.

АНОТАЦІЯ

У цьому дослідженні війна розглядається як ключовий чинник, що впливає на формування національної ідентичності українців. Проаналізовано трансформацію традиційних цінностей під впливом воєнних випробувань, зокрема зміни у моральних, етичних і соціокультурних аспектах суспільного життя.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до дослідження впливу війни на процеси національної самоідентифікації, а також у визначенні ролі різних соціальних груп у формуванні колективної ідентичності. Вперше проведено системний аналіз взаємозв'язку між змінами у суспільних цінностях та механізмами збереження національної єдності в умовах зовнішніх загроз.

Основні висновки дослідження свідчать, що війна стимулює процеси національної згуртованості, активізацію громадської участі та встановлення нових соціальних орієнтирів. Виявлено, що соціальні групи відіграють вирішальну роль у процесі ідентифікації особистості, забезпечуючи підтримку та спільні цінності. Визначено, що інтеграція національної спільноти відбувається не лише через інституційні механізми (державні, військові, освітні), а й завдяки моральним нормам, суспільним традиціям та взаємодії у груповій динаміці.

Отримані результати можуть бути використані для формування державної політики, спрямованої на зміцнення національної єдності, розвиток громадянської ідентичності та адаптації суспільства до кризових ситуацій.

Література

1. Бондаренко А. *Українська ідентичність у період пострадянського транзиту*. – Київ: Видавничий дім «Київ», 2022. 210 с.
2. Голуб А. *Війна і зміни у соціокультурній ідентичності українців: монографія*. – Харків: Видавництво «Майдан», 2022. 220 с.
3. Гречаник О. *Трансформація політичної свідомості українців в умовах війни*. – Київ: Видавництво «Преса України», 2023. 150 с.
4. Замрозович С. Р. Особливості формування національно-культурної особистості // *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / за заг. ред. М. М. Стадника; відп. ред. В. Ф. Ятченко; орг. секр. О. Є. Сцібан. Київ: НДІУ, 2023. С. 100–102.
5. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhlyvo_govoriti_pro.html.
6. Мартинюк В. *Українська культурна ідентичність в умовах війни*. Київ: «Наукова думка», 2020. 192 с.
7. Мельник Л. М., Грек І. М. Трансформація цінностей під час російсько-української війни [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8608/1/Transformatsiia.pdf>.
8. Піркало О. М. *Війна та національна ідентичність: соціокультурні трансформації українців*. – Львів: Видавництво «Літопис», 2021. 360 с.
9. Резнік О. Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-vladi-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>.
10. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti>.
11. Тарасенко В. О. *Українська національна ідентичність: історичний контекст і сучасні виклики*. Київ: Видавництво «Інститут історії України», 2019. 280 с.
12. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. День Незалежності України: цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни: загальнонаціональне опитування (8–15 серпня 2024 року) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-dumka-ukraintsiv-pid-chas-viyni>.
13. Філіпчук Г. *Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія*. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.
14. Чапай І. Колективна ідентичність та ідеологічні трансформації в Україні після 2014 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrbooks.com/identychnist-pislya-2014>.

15. Як війна змінює українське суспільство [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://ukrinform.ua/rubriwwc-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html>.

Information about the authors:

Bodnar Alla Mikolaivna,

Ph.D. history of Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law,
Professional and Social and Humanitarian Education
Institution of higher education Higher educational institution
«Podillia State University»
70, Hrushevsky, Kamyanets-Podilskyi, 32312, Ukraine

Oliinyk Liudmyla Vyacheslavivna,

Teacher of social disciplines, VSP «Kamyants-Podilskyi Vocational College
of the food industry of the National University of Food Technologies»,
14 b, Heroiv ZSU, Kamianets-Podilskyi, 32315, Ukraine

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ПІСЛЯВОЄННІЙ УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гавловська А. О., Томіліна Ю. Є.

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю правового забезпечення гендерної рівності у післявоєнний період, враховуючи зростання випадків гендерно зумовленого насильства, економічну нестабільність та виклики реінтеграції військовослужбовців. Відбудова України потребує гендерно чутливого підходу в законодавстві, що гарантуватиме рівний доступ до ресурсів, працевлаштування та участі у процесах прийняття рішень. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами є ключовою умовою створення інклюзивного суспільства, де права жінок і чоловіків будуть рівноправно захищені. Довоєнний гендерний профіль України характеризувався наступними факторами: індекс людського розвитку – Україна посідає 74 місце серед 189 країн (HDR, 2020), індекс гендерного розриву – 66 місце серед 146 країн (The Global Gender Gap Index, 2023), жінки в парламенті – 21 % (Parliament, 2019), жінки на керівних посадах – 23% (JurFem, 2019), власниці бізнесу – 46 % (JurFem, 2019), показник зайнятості жінок – 47% (HDR, 2020), гендерний розрив у розмірі середньомісячної оплати праці – в середньому жінки заробляють на 23% менше, ніж чоловіки (JurFem, 2019), валовий національний дохід на душу населення (паритет купівельної спроможності) – жінки \$10 088 (HDR, 2020), Жінки, які мають банківський рахунок – 61% жінок віком від 15 р. (HDR, 2020), випускники ВНЗ за STEM спеціальностями – жінки 29% (HDR, 2020), час, витрачений на виконання побутових обов'язків – жінки 29 годин на тиждень (UNFPA, 2018), час, проведений з дітьми – жінки 49 (UNFPA, 2018), материнська смертність – 19 смертей на 100 000 (HDR, 2020), підліткове материнство – 24 народжень на 1000 жінок віком 15-19 р. (HDR, 2020), жінки, які одружилися до 18 років (дитячі шлюби) – 9% жінок у віці 20–24 років, які перебувають у шлюбі чи у союзі (HDR, 2020), гендерно зумовлене насильство – 2/3 жінок зазнавали психологічного, фізичного чи сексуального насильства (OSCE, 2019), жінки, які зазнали насильства від інтимного партнера – 26% жінок віком від 15 р. (HDR, 2020), сексуальні домагання – 1/2 жінок зазнавали хоча б однієї форми сексуальних домагань (OSCE, 2019)¹.

¹ Гендерний профіль України. ПРООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/gender-profile-ukraine> (дата звернення: 14.02.2025)

Під час війни ці показники можуть значно погіршитися через зростання гендерно зумовленого насильства, зниження економічної активності жінок через втрату роботи та збільшення тягаря неоплачуваної праці, зокрема догляду за дітьми та пораненими. Крім того, зниження представництва жінок у політиці та бізнесі, обмежений доступ до фінансових ресурсів і правової допомоги можуть посилити гендерний розрив і ускладнити соціально-економічну реінтеграцію жінок у післявоєнний період.

1. Поняття та сутність гендерної рівності

Етимологія словосполучення «гендерна рівність» складається з двох слів:

1) гендер – запозичене з англійської gender, яке в свою чергу походить від латинського genus («рід», «вид»), у сучасному розумінні «гендер» означає соціально-культурні аспекти статі, ролі та очікування, пов'язані з чоловіками і жінками в суспільстві. Як зауважує О.О. Костюк «гендер – це набута ідентичність, якій навчаються, яка змінюється протягом часу та значно варіюється в межах однієї культури та у різних культурах. Гендер є відносним та стосується не просто жінок чи чоловіків, а відносин між ними»²;

2) рівність – походить від праслов'янського ївнъ, що означає «однаковий», «справедливий», «без переваг», на сучасному етапі використовується для позначення однакового статусу, можливостей або прав. Зокрема, теорія рівності розглядає рівність як: конституційну парадигму (має на меті захист демократичного урядування мажоритарного фатуму демократії), як принцип (принцип рівності має значення як конституційна цінність, повинен враховуватися під час тлумачення конституційних положень та законодавства), як складову людських прав (зокрема, рівність може мати визначальний характер для інших конституційних прав, таких як свобода слова, свобода віросповідання, право на приватне життя) та як окреме право (забезпечення справедливої рівності можливостей та виправлення існуючих самопідсилюючих соціальних нерівностей), як елемент недискримінації («обидва поняття становлять еквівалентні концепції або позитивну і негативну форму одного й того ж принципу»)³.

² Костюк О.О. Сутність гендеру та його розуміння канадськими учасниками міжнародної обмінної програми «Канада. Світ. Молодь». Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Випуск 23, 2013. С. 122-132. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2538/1/Kostyuk%20O.O..pdf> (дата звернення: 10.01.2025)

³ Водяніников О. Гендерна рівність: теорія і практика в порівняльному конституційному праві. Проєкту «Підтримка захисту прав людини через покращення доступу до конституційної юстиції», що реалізується Координатором проєктів ОБСЄ в Україні за фінансової підтримки Уряду Федеративної Республіки Німеччина. 250 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/502224.pdf> (дата звернення: 11.01.2025)

Отже, гендерна рівність є невід'ємною складовою концепції прав людини, оскільки вона заснована на принципах рівності перед законом і заборони дискримінації, охоплює всі сфери суспільного життя та є важливим чинником демократичного розвитку держави. Забезпечення рівності прав і можливостей для всіх громадян сприяє більш ефективній реалізації основних прав і свобод людини, тому гендерна рівність є не лише соціальним принципом, а й ключовим правозахисним питанням, її дотримання сприяє демократичному розвитку суспільства, підвищенню економічної ефективності та забезпеченню верховенства права, тому міжнародні стандарти та національне законодавство мають розвиватися з метою повного усунення дискримінації і створення рівних можливостей для всіх.

У сучасній науці існує кілька основних підходів до розуміння гендерної рівності, які відображають різні теоретичні та практичні аспекти даного поняття та його впровадження в суспільстві:

1) ліберальний підхід ґрунтується на рівності можливостей для жінок і чоловіків у всіх сферах життя та вимагає юридичного закріплення рівних прав, зняття дискримінаційних обмежень (рівна оплата праці, доступ до освіти, політичних посад тощо);

2) радикальний (феміністичний) підхід фокусується на структурних і культурних бар'єрах, які закріплюють патріархат і акцентує увагу на необхідності змін у соціальних нормах і політичних інститутах (права жінок на переривання вагітності, захист від домашнього насильства тощо);

3) інтерсекційний підхід розглядає гендерну рівність у взаємозв'язку з іншими факторами (раса, клас, сексуальна орієнтація), наголошує, що жінки різних соціальних груп стикаються з різними викликами та отримують різний досвід дискримінації (уразливість жінок-мігранток або жінок з інвалідністю);

4) економічний підхід розглядає гендерну рівність як чинник економічного розвитку і підкреслює економічну вигоду від залучення жінок у ринок праці та підприємництво;

5) соціально-конструктивістський підхід визначає гендерні ролі, як соціальний конструкт, а не біологічною даністю, пропонує перегляд традиційних ролей і боротьбу з гендерними стереотипами (наприклад, зміна змісту навчальних програм в освітніх закладах для усунення гендерних стереотипів);

6) правозахисний підхід визначає гендерну рівність як фундаментальне право людини, спирається на міжнародні стандарти (CEDAW, Пекінська платформа, Стамбульська конвенція) та адвокацію змін у законодавстві щодо рівних можливостей чоловіків і жінок.

Таке різноманіття підходів дозволяє нам зробити висновок, що сучасна наука розглядає гендерну рівність через правову, соціальну, економічну та культурну призму і для її ефективного впровадження

необхідно поєднувати кілька підходів, адаптуючи їх до конкретного суспільства та його потреб. Зокрема, саме комплексність врахування різних підходів є основою міжнародних стандартів та національного законодавства в сфері гендерної рівності (наприклад, відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» гендерна рівність трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства⁴).

Отже, гендерна рівність – це:

- принцип, за яким жінки та чоловіки повинні мати рівні можливості реалізувати свій потенціал без гендерних бар'єрів у всіх сферах суспільного життя;

- суспільний стан, за якого особи будь-якої статі мають рівні права, можливості та ресурси для самореалізації у політичному, економічному, соціальному і культурному житті без дискримінації та стереотипних обмежень;

- фундаментальна цінність демократичного суспільства, що спрямована на забезпечення справедливості, соціальної інклюзії та гармонійного розвитку людства.

Важливо наголосити на співвідношенні понять «гендерна рівність» та «гендерна справедливість», оскільки ці поняття хоча і є взаємопов'язаними та використовуються в контексті забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, проте, характеризуються різним змістом. Гендерна рівність (Gender Equality) – рівні права, можливості та доступ до ресурсів в правовій сфері, працевлаштуванні, політиці, освіті та ін. для всіх незалежно від гендеру (наприклад, рівна оплата праці за однакову роботу, рівний доступ до освіти тощо). Гендерна справедливість (Gender Equity) – це усунення історичної та структурної нерівності шляхом створення умов, які враховують реальні потреби різних груп, оскільки головним критерієм є рівність результату, а не лише можливостей (наприклад: введення квот на політичні посади для жінок, додаткові програми підтримки для матерів). Головна відмінність між гендерною рівністю та гендерною справедливістю полягає у тому, що гендерна рівність – це кінцева мета (рівні права та можливості), а гендерна справедливість – шлях до досягнення цієї рівності через компенсацію історичних та структурних нерівностей. Гендерна рівність не завжди можлива без гендерної справедливості, адже якщо просто дати всім рівні можливості, але не враховувати існуючі бар'єри, дискримінація може зберігатися.

⁴ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 10.01.2025)

Наприклад, якщо дві особи (чоловік і жінка) змагатимуться за одну посаду, то гендерна рівність означає, що обидва мають рівні можливості подати заявку та пройти відбір, а гендерна справедливість може передбачати, що жінкам надаватиметься додаткова підтримка (наприклад, спеціальні програми навчання або квоти), якщо вони історично мали менше можливостей для кар'єрного зростання в даній сфері

2. Міжнародні стандарти та національні засади нормативно-правового регулювання гендерної рівності

Гендерна рівність є фундаментальною складовою прав людини, оскільки вона базується на принципі рівності всіх людей перед законом та недискримінації.

Цей зв'язок прослідковується у відповідних міжнародних документах:

1. Стаття 1 Загальної декларації прав людини (1948 р.) проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах⁵.

2. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979 р.) спрямована на усунення гендерної нерівності у всіх сферах життя⁶.

3. Пекінська декларація (1995 р.) закликає до паритетної участі жінок у процесах ухвалення рішень, як результат імплементації – введення гендерних квот у парламентах різних країн (Швеція, Ісландія, Франція).

4. Конвенція МОП № 100 про рівну винагороду (1951 р.) вимагає рівної оплати за рівноцінну працю (зокрема, середній розрив в оплаті праці чоловіків і жінок в ЄС становить 13%).

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція 2011 р.) визнає гендерне насильство як порушення прав людини та зобов'язує держави запобігати йому⁷ (ратифіковано Україною у 2022 р.).

6. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25.09.2015 р. № 70/1 наголошує, що цілі сталого розвитку до 2030 р.

⁵ Загальна декларація прав людини: ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.02.2025)

⁶ Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: ООН від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 16.01.2025)

⁷ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Рада Європи від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 11.01.2025)

спрямовані на реалізацію прав людини для всіх, досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей всіх жінок і дівчат⁸ та ін.

Важливість досягнення гендерної рівності доводять відповідні рішення Європейського суду з прав людини. Зокрема, у справі «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey; заява № 33401/02) жінка подала скаргу на бездіяльність турецької влади у випадках домашнього насильства, що призвело до вбивства її матері колишнім чоловіком. Суд визнав, що систематичне невжиття державою заходів для захисту жінок від домашнього насильства є порушенням ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катувань) та ст. 14 (заборона дискримінації) Європейської конвенції з прав людини, а пасивне ставлення до таких випадків з боку влади сприяє поширенню подібних фактів⁹. Справа «Емель Бойраз проти Туреччини» (Emel Boyraz v. Turkey; заява № 61960/08), яка стосується відмови у прийнятті на роботу з підстав статевої приналежності. Зокрема, заявницю мали призначити на посаду офіцера служби безпеки енергетичної компанії, однак згодом відмовили, оскільки вона не відповідає вимогам: «не є чоловіком» та «не пройшла військову службу». ЄСПЛ у рішенні від 02.12.2014 р. встановив, що мало місце, зокрема, порушення ст. 14 (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції) Конвенції¹⁰.

ЄСПЛ підтвердив, що гендерна рівність є невід'ємною частиною прав людини, оскільки суд послідовно засуджує юридичну та фактичну дискримінацію жінок і чоловіків, гендерні стереотипи в законах і державній політиці, бездіяльність держав щодо захисту жінок від насильства та необхідність позитивних дій для забезпечення рівності. Рішення ЄСПЛ мають вплив на законодавство країн Ради Європи, зобов'язуючи держави реформувати свої закони та політику відповідно до стандартів гендерної рівності.

Дослідження Світового банку та МВФ доводять, що країни з високим рівнем залучення жінок до економіки мають вищий ВВП, оскільки гендерна рівність сприяє економічному зростанню та інноваціям. Як зауважує О. Хомей «А якщо жінки досягнули б повної рівноправності на ринку праці – то світовий ВВП виріс би аж на 26% порівняно з теперішнім, і становив би 28 трильйонів доларів США в 2025 році. Така

⁸ Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25.09.2015 р. № 70/1 URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 19.01.2025)

⁹ European Court of Human Rights. (2009). Opuz v. Turkey (Application no. 33401/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-1449> (дата звернення: 03.01.2025)

¹⁰ European Court of Human Rights. (2014). Emel Boyraz v. Turkey (Application no. 61960/08). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148271> (дата звернення: 10.01.2025)

сума рівноцінна приблизно обсягам сьогоднішніх ВВП Сполучених Штатів і Китаю разом взятих»¹¹.

Україна, як частина міжнародної спільноти, взяла на себе зобов'язання забезпечувати рівність прав і можливостей для чоловіків і жінок відповідно до європейських стандартів та міжнародних договорів. Основоположним нормативним актом, що закріплює принципи гендерної рівності, є Конституція України (ст.24 встановлює рівність чоловіків і жінок у правах, забороняє дискримінацію за ознакою статі; ст. 21 проголошує рівність всіх громадян перед законом; ст. 51 закріплює рівність чоловіків і жінок у шлюбі та сімейних відносинах¹²). Держава визнає необхідність забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, боротьби з дискримінацією про що свідчить спеціальне законодавство у сфері гендерної політики: Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» регулює правові засади гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, працю, політику та громадську діяльність¹³; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює механізми захисту постраждалих від насильства та відповідальність за його вчинення¹⁴; Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» забороняє будь-які форми дискримінації, зокрема за гендерною ознакою¹⁵; Кодекс законів про працю України містить норми щодо рівної оплати праці, умов праці та захисту прав жінок у трудовій сфері¹⁶. Про бажання продовжувати впроваджувати політику рівних можливостей для чоловіків і жінок, що сприятиме сталому розвитку суспільства та зміцненню демократичних принципів свідчить Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 20230 року» від 30.09.2019 р. № 722/2019,

¹¹ Хомей О. Рівноправ'я на ринку праці може додати 26% до світового ВВП у 2025 році. ПОВАГА проти сексизму. URL: https://povaha.org.ua/rivnopravva-na-rynku-pratsi-dodast-28-tryljoniv-dolariv-ssha-abo-zh-26-do-svitovoho-vvp-u-2025-rotsi/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.01.2025)

¹² Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.02.2025)

¹³ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 10.01.2025)

¹⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.02.2025)

¹⁵ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 14.01.2025)

¹⁶ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 14.02.2025)

який містить положення щодо «забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат»¹⁷

Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів, що визначають стандарти у сфері гендерної рівності, зокрема: Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Пекінської декларації і Платформи дій (1995 р.), Європейської соціальної хартії, Конвенції ООН про права дитини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ICCPR), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (ICESCR), Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція) та ін.

Наявність значного кола нормативних актів, які закріплюють концепцію гендерної рівності свідчить про комплексний підхід, оскільки законодавство України охоплює різні аспекти гендерної рівності, зокрема, захист прав жінок та чоловіків, рівні можливості на ринку праці, протидія домашньому насильству, гендерна освіта та підвищення обізнаності, протидія гендерним стереотипам, політична участь жінок та чоловіків, підтримка репродуктивних прав, запобігання насильству за ознакою статі, розвиток гендерної статистики та ін.

3. Основні правові виклики та перспективи забезпечення у сфері гендерної рівності після війни

На нашу думку основними викликами у забезпечення гендерної рівності у післявоєнний час в Україні можуть бути: відновлення прав осіб які постраждали від війни; збільшення рівня домашнього насильства та сексуального насильства в умовах конфлікту; забезпечення рівного доступу до економічних можливостей в умовах руйнування інфраструктури, втрати робочих місць та економічної нестабільності; необхідність масової психологічної реабілітації та підтримки ментального здоров'я; ризику гендерної нерівності в розподілі ресурсів, участі жінок і чоловіків у процесах відбудови та розподілі відповідальності на всіх рівнях, маргіналізація жінок у процесах прийняття рішень і політичного впливу; невідповідність правового забезпечення гендерної рівності до європейських стандартів; зміна гендерних ролей, формування нових гендерних стереотипів; необхідність реінтеграції військовослужбовців та ін.

Правове забезпечення гендерної рівності після війни вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, імплементацію міжнародних стандартів та створення ефективних механізмів контролю. З огляду на основні виклики у забезпеченні

¹⁷ Про цілі сталого розвитку України на період до 20230 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 29.01.2025)

гендерної рівності у післявоєнний період, правове регулювання має бути спрямоване на:

1. Відновлення прав осіб, які постраждали від війни (внесення змін до законодавства щодо соціального захисту осіб, які постраждали від війни, з урахуванням гендерної специфіки; розробка спеціальних програм юридичної допомоги жінкам та чоловікам, які зазнали насильства чи інших порушень прав під час війни).

2. Запобігання та протидія домашньому та сексуальному насильству (розширення дії Стамбульської конвенції, забезпечення її ефективного виконання через розробку спеціальних програм захисту та підтримки постраждалих; вдосконалення кримінального законодавства щодо воєнних злочинів, включаючи положення про відповідальність за сексуальне насильство під час війни; розширення мережі кризових центрів для постраждалих від домашнього та сексуального насильства, створення спеціалізованих програм реабілітації; розвиток інституту спеціальних прокурорів та суддів із розгляду справ про гендерно зумовлене насильство).

3. Забезпечення рівного доступу до економічних можливостей (внесення змін до законодавства щодо рівної оплати праці, забезпечення рівного доступу до ресурсів і кредитування для жінок-підприємниць; гендерне бюджетування у державній політиці економічного відновлення, щоб забезпечити рівний розподіл ресурсів між жінками та чоловіками; закріплення правових гарантій щодо захисту трудових прав осіб, які повернулися з війни, зокрема жінок-військовослужбовців).

4. Психологічна реабілітація та підтримка ментального здоров'я (законодавче закріплення державних програм реабілітації осіб, які зазнали психологічних травм унаслідок війни, з урахуванням гендерних особливостей; інтеграція психологічної допомоги до системи медичного страхування; визначення статусу осіб, які потребують спеціального психологічного супроводу, та забезпечення безкоштовної юридичної та психологічної підтримки).

5. Гендерний баланс у процесах відбудови та прийнятті рішень (внесення змін до виборчого законодавства щодо забезпечення квот для жінок у парламенті та органах місцевого самоврядування; законодавче регулювання рівноправної участі жінок та чоловіків у програмах відбудови держави; розширення механізмів гендерного аудиту державної політики та контролю за виконанням принципів рівності).

6. Адаптація правового забезпечення гендерної рівності до європейських стандартів (гармонізація законодавства України з нормами ЄС щодо гендерної рівності; впровадження механізмів гендерної експертизи законодавства на рівні всіх державних інституцій; посилення відповідальності за дискримінацію за ознакою статі, розширення механізмів правового захисту та можливостей для оскарження дискримінаційних дій).

7. Реінтеграція військовослужбовців (законодавче закріплення механізмів соціальної адаптації та економічної підтримки військовослужбовців після повернення з фронту, враховуючи гендерні особливості; розробка спеціальних програм підтримки жінок-військовослужбовців, зокрема у питаннях зайнятості та психологічної реабілітації; посилення правового захисту щодо дискримінації ветеранів на ринку праці).

Зокрема, у 2024 р. в Україні Українським жіночим фондом, Державною службою статистики України та за підтримки Офісу віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України й апарату урядової уповноваженої з питань гендерної політики в межах виконання проєкту «Мережа гендерних аналітичних центрів: посилення спроможності задля розробки передових політик, оцінки впливу, стратегічної адвокації та сфокусованих комунікацій щодо політик» за європейськими стандартами розроблено Індекс гендерної рівності презентація якого відбулася на другому Форумі гендерної рівності, організованому Європейським інститутом гендерної рівності (EIGE) у Брюсселі. «Розробка індексу гендерної рівності, особливо у воєнний час, є практичним механізмом визначення й аналізу як слабких, так і сильних сторін управлінських рішень, в економічній, соціальній, освітній, фінансовій сферах та політичному житті. Врахування всіх наявних ресурсів в умовах війни є запорукою нашої перемоги»¹⁸. Індекс гендерної рівності дозволяє системно вимірювати рівень гендерної рівності, оцінюючи різні аспекти життя суспільства, зокрема, економічні права та можливості, в т.ч. рівний доступ до робочих місць, рівні умови оплати праці та кар'єрного росту; участь жінок і чоловіків у прийнятті рішень на всіх рівнях; доступ до послуг, зокрема охорони здоров'я та освіти, для обох статей; протидія насильству, в т.ч. ефективність заходів щодо боротьби з насильством за ознакою статі. Застосування Індeksu гендерної рівності в Україні дозволить уряду та громадським організаціям визначити, де країна знаходиться в досягненні гендерної рівності, а також виявити слабкі місця та невирішені проблеми, розробляються нові політики і програми, які мають на меті покращення гендерної рівності. Також, розробка індексу за європейськими стандартами відповідає вимогам до гендерної політики, які висуваються для інтеграції України в європейські структури та виступає основою для стратегічної адвокації і комунікацій щодо гендерної рівності, дозволяючи більш ефективно проводити кампанії, направлені на зміну політик, поведінки на рівні урядів та суспільства.

¹⁸ Михайлов Д. В Україні вперше розробили Індекс гендерної рівності. Суспільне: Новини. URL: <https://suspilne.media/906313-v-ukraini-vperse-rozrobili-indeks-gendernoi-rivnosti-so-vidomo/> (дата звернення: 11.01.2025)

ВИСНОВКИ

Гендерна рівність – це принцип, за яким жінки та чоловіки повинні мати рівні можливості реалізувати свій потенціал без гендерних бар'єрів у всіх сферах суспільного життя; суспільний стан, за якого особи будь-якої статі мають рівні права, можливості та ресурси для самореалізації у політичному, економічному, соціальному та культурному житті без дискримінації і стереотипних обмежень; фундаментальна цінність демократичного суспільства, що спрямована на забезпечення справедливості, соціальної інклюзії та гармонійного розвитку людства. Міжнародні стандарти та національне законодавство закріплює концепцію гендерної рівності на основі комплексного підходу до забезпечення різних аспектів гендерної рівності, зокрема, захисту прав жінок та чоловіків, рівні можливості на ринку праці, протидія домашньому насильству, гендерна освіта та підвищення обізнаності, протидія гендерним стереотипам, політична участь жінок та чоловіків, підтримка репродуктивних прав, запобігання насильству за ознакою статі, розвиток гендерної статистики та ін.

Основними викликами у забезпечення гендерної рівності у післявоєнний час в Україні можуть бути: відновлення прав осіб які постраждали від війни; збільшення рівня домашнього насильства та сексуального насильства в умовах конфлікту; забезпечення рівного доступу до економічних можливостей в умовах руйнування інфраструктури, втрати робочих місць та економічної нестабільності; необхідність масової психологічної реабілітації та підтримки ментального здоров'я; ризики гендерної нерівності в розподілі ресурсів, участі жінок і чоловіків у процесах відбудови та розподілі відповідальності на всіх рівнях, маргіналізація жінок у процесах прийняття рішень і політичного впливу; невідповідність правового забезпечення гендерної рівності до європейських стандартів; зміна гендерних ролей, формування нових гендерних стереотипів; необхідність реінтеграції військовослужбовців та ін. З огляду на основні виклики у забезпеченні гендерної рівності у післявоєнний період, правове регулювання має бути спрямоване на відновлення прав осіб, які постраждали від війни, запобігання та протидія домашньому та сексуальному насильству, забезпечення рівного доступу до економічних можливостей, психологічна реабілітація та підтримка ментального здоров'я, гендерний баланс у процесах відбудови та прийнятті рішень, адаптація правового забезпечення гендерної рівності до європейських стандартів, реінтеграція військовослужбовців та ін.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії здійснено дослідження правових викликів та перспектива досягнення гендерної рівності у післявоєнній Україні. Визначено, що гендерна рівність – це принцип, за яким жінки та

чоловіки повинні мати рівні можливості реалізувати свій потенціал без гендерних бар'єрів у всіх сферах суспільного життя; суспільний стан, за якого особи будь-якої статі мають рівні права, можливості та ресурси для самореалізації у політичному, економічному, соціальному та культурному житті без дискримінації і стереотипних обмежень; фундаментальна цінність демократичного суспільства, що спрямована на забезпечення справедливості, соціальної інклюзії та гармонійного розвитку людства. Підкреслено, що міжнародні стандарти та національне законодавство закріплює концепцію гендерної рівності на основі комплексного підходу до забезпечення різних аспектів гендерної рівності, зокрема, захисту прав жінок та чоловіків, рівні можливості на ринку праці, протидія домашньому насильству, гендерна освіта та підвищення обізнаності, протидія гендерним стереотипам, політична участь жінок та чоловіків, підтримка репродуктивних прав, запобігання насильству за ознакою статі, розвиток гендерної статистики та ін.

Внесено припущення, що основними викликами у забезпечення гендерної рівності у післявоєнний час в Україні можуть бути: відновлення прав осіб які постраждали від війни; збільшення рівня домашнього насильства та сексуального насильства в умовах конфлікту; забезпечення рівного доступу до економічних можливостей в умовах руйнування інфраструктури, втрати робочих місць та економічної нестабільності; необхідність масової психологічної реабілітації та підтримки ментального здоров'я; ризики гендерної нерівності в розподілі ресурсів, участі жінок і чоловіків у процесах відбудови та розподілі відповідальності на всіх рівнях, маргіналізація жінок у процесах прийняття рішень і політичного впливу; невідповідність правового забезпечення гендерної рівності до європейських стандартів; зміна гендерних ролей, формування нових гендерних стереотипів; необхідність реінтеграції військовослужбовців та ін. Зауважено, що з огляду на основні виклики у забезпеченні гендерної рівності у післявоєнний період, правове регулювання має бути спрямоване на відновлення прав осіб, які постраждали від війни, запобігання та протидія домашньому та сексуальному насильству, забезпечення рівного доступу до економічних можливостей, психологічна реабілітація та підтримка ментального здоров'я, гендерний баланс у процесах відбудови та прийнятті рішень, адаптація правового забезпечення гендерної рівності до європейських стандартів, реінтеграція військовослужбовців та ін.

Література:

1. Гендерний профіль України. ПРООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/gender-profile-ukraine> (дата звернення: 14.02.2025)

2. Костюк О.О. Сутність гендеру та його розуміння канадськими учасниками міжнародної обмінної програми «Канада. Світ. Молодь». *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Випуск 23, 2013. С. 122-132. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2538/1/Kostyuk%20O.O..pdf> (дата звернення: 10.01.2025)

3. Водянніков О. Гендерна рівність: теорія і практика в порівняльному конституційному праві. Проекту «Підтримка захисту прав людини через покращення доступу до конституційної юстиції», що реалізується Координатором проектів ОБСЄ в Україні за фінансової підтримки Уряду Федеративної Республіки Німеччина. 250 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/502224.pdf> (дата звернення: 11.01.2025)

4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 10.01.2025)

5. Загальна декларація прав людини: ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.02.2025)

6. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: ООН від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 16.01.2025)

7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Рада Європи від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 11.01.2025)

8. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25.09.2015 р. № 70/1 URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 19.01.2025)

9. European Court of Human Rights. (2009). *Opuz v. Turkey* (Application no. 33401/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-1449> (дата звернення: 03.01.2025)

10. European Court of Human Rights. (2014). *Emel Boyraz v. Turkey* (Application no. 61960/08). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148271> (дата звернення: 10.01.2025)

11. Хомей О. Рівноправ'я на ринку праці може додати 26% до світового ВВП у 2025 році. ПОВАГА проти сексизму. URL: https://povaha.org.ua/rivnopravyya-na-rynku-pratsi-dodast-28-tryljoniv-dollariv-ssha-abo-zh-26-do-svitovoho-vvp-u-2025-rotsi/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.01.2025)

12. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.02.2025)

13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.02.2025)

14. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 14.01.2025)

15. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 14.02.2025)

16. Про цілі сталого розвитку України на період до 20230 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 29.01.2025)

17. Михайлов Д. В Україні вперше розробили Індекс гендерної рівності. Суспільне: Новини. URL: <https://suspilne.media/906313-v-ukraini-vperse-rozrobili-indeks-gendernoi-rivnosti-so-vidomo/> (дата звернення: 11.01.2025)

Information about the authors:
Havlovska Alina Oleksandrivna,

Candidate of Law,
Head of the Department of National, International Law and Law
Enforcement Activities
Kherson State University
27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

Tomilina Yuliia Yevhenivna,

A frightening teacher of the Department of National, International Law and
Law Enforcement Activities
Kherson State University
27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

PENSION PROVISION IN UKRAINE IN CONTEMPORARY CONDITIONS

Herasymchuk L. V.

INTRODUCTION

The study focuses on the problems of pension provision in Ukraine today. In this aspect, the issue of legal regulation of long service pensions and special pensions in the context of today's realities, namely, a significant budget deficit, is relevant. Such principles of law as justice, equality, and humanism are important for pension provision. The issues of social justice in setting pension levels have always been, are and will be relevant. Legislative regulation of this area should be in line with the principles of a welfare state, which Ukraine is.

The socio-political and economic reforms that have been taking place in the country continue and in today's realities require changes in the social sphere. The terms "special pensions" and "long service pensions" need to be clarified, and their coexistence with the terms used by the industry needs to be reconsidered.

The necessity arose to distinguish between privileged and so-called professional pension provision, in establishing the place of pensions for length of service. Preferential old-age pensions are associated with the special nature of the labor activity of individuals. The performance of certain jobs directly affect the employee's health and lead to the loss of the ability to perform work in the profession before the age of eligibility for retirement to retirement. The term length of service is appropriate in this context.

However, long-service pensions are also used in relation to other types of labor activity. Thus, prosecutors are also entitled to a long-service pension. Does the health of a prosecutor's employee of the prosecutor's office and lead to the loss of the ability to perform work in the profession before the age of eligibility for retirement? We think so, there can be no unequivocal answer to this question. Application of the term "length of service" to prosecutors requires a thorough research.

Pension benefits for length of service are applied to persons discharged from military service and some other persons. In the case of persons discharged from military service, there are no questions, because military service – is a hard job, if that can be equated, especially in today's conditions. As for other persons, we also need to carefully study the question of the appropriateness of applying the provisions of pension provision to them for of the long service pension.

1. Retirement pensions on preferential terms and for length of service

On January 1, 2004, two important pension laws came into force: the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”¹ of July 9, 2003, and the Law of Ukraine “On Non-State Pension Provision”² of July 9, 2003.

At the same time, along with these so-called new laws, the Law of Ukraine “On Pension Provision”³ continues to operate, albeit in a certain part, which leads to an ambiguous understanding of certain provisions.

In addition, the so-called new legislation, unfortunately, does not regulate such a type of pension as long service pensions or pensions on preferential terms.

This type of pension is regulated by the Law “On Pension Provision” for teachers, artists, etc.⁴.

Indeed, in accordance with paragraph 26 of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”⁵ November 17, 2005, paragraph 15 of Section XV “Final Provisions” of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” was supplemented by paragraph 2 as follows: “The provisions of the Law of Ukraine “On Pension Provision” shall be applied in terms of determining the right to an old age pension on preferential terms and for length of service”.

The existence of preferential pension benefits is quite understandable; it means the inability to continue certain types of professional activities due to age-related changes, psychological and emotional overload.

With the entry into force of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”, a number of legal acts regulating pension relations before 2004 became invalid, as was the case with the Law of Ukraine “On Pension Provision” of November 5, 1991, with the exception of provisions relating to long-service pensions in certain sectors of the economy and old-age pensions on preferential terms⁶.

One cannot fully agree with the view that the definition of a long-service pension should be enshrined in law, since the absence of a definition in the

¹ Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.

² Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.

³ Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.

⁴ Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 141.

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 17.11.2005 № 3108-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3108-15#Text>.

⁶ Право соціального забезпечення в Україні : підручник / за заг. ред. Занфірової Т.А. та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Х.: ФІНН, 2012. 640 с. С. 303.

legislation does not allow for the qualitative regulation of this type of pension relationship⁷.

After all, Article 51 of the Law of Ukraine “On Pension Provision” stipulates that long-service pensions are established for certain categories of citizens employed in jobs whose performance leads to loss of professional ability to work or fitness before the age of eligibility for an old-age pension. Based on this, it is possible to say that long service pensions are monthly cash payments established for certain categories of citizens engaged in work that leads to the loss of professional ability to work or eligibility for retirement.

In addition, long service pensions are provided for by the Law of Ukraine “On Pensions for Persons Discharged from Military Service and Some Other Persons”⁸ of April 9, 1992 and the Law of Ukraine “On the Prosecutor's Office”⁹ of October 14, 2014. These laws state that they refer to long service pensions.

Article 16 of the Law “On the Prosecutor's Office” states that the independence of the prosecutor is ensured by ... proper material, social and pension provision...”.

Article 86 of the same Law states that prosecutors are entitled to a pension for length of service... The pension is granted in the amount of 60 percent of their monthly (current) salary, which includes all types of remuneration from which a single contribution to the obligatory state social insurance was paid.... The amount of payments included in earnings for the purpose of calculating a pension is determined at the option of the person applying for a pension for any 60 consecutive calendar months of such work before applying for a pension, regardless of the presence of breaks during this period in this work.”

If we compare these provisions with the provisions of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” on the grounds and procedure for calculating pensions, prosecutors have great advantages.

As for the pension provision for judges, the legislator does not specify that it is a long service pension¹⁰.

The position of the legislator is understandable, since classifying judges as persons receiving a pension for length of service would contradict Article 53 of the Law of Ukraine “On Pension Provision”, since these persons do not acquire the right to a pension until they reach the age of retirement.

Therefore, we cannot agree with the view of some scholars that the legislation distinguishes four categories of employees entitled to a long-

⁷ Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 141.

⁸ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.

⁹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

¹⁰ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

service pension: military personnel, officers and employees of internal affairs bodies; civil aviation and flight test personnel; civil servants, judges, prosecutors and customs officers; certain categories of employees and specialists of other sectors of the national economy¹¹.

Melnyk K. also did not distinguish between all these categories of persons, pointing to the functioning in Ukraine at the time of the first stage of the pension reform of a mixed multi-pillar pension system, where, along with the general three-pillar pension system, there was a system of pension provision for certain categories of workers (civil servants, prosecutors and investigators, people's deputies, judges, research and teaching staff, military personnel, rank and file and senior officers of the internal affairs bodies of Ukraine, etc.)¹².

Other scholars talk about special conditions of pension provision based on the peculiarities of a person's professional status, and within the framework of special pension provision they distinguish persons entitled to long service pensions (as mentioned above), and scientific (research and teaching) workers, civil servants, judges, and people's deputies¹³.

Interesting, different from all other points of view of scholars, and relevant today is the point of view of Synchuk S. that social benefits provided for by special legislation and traditionally referred to in the industry literature as "special pensions are not pensions.

Additional measures of pension provision provided by special laws in their external form are considered by the researcher to be supplements to the pension to which the person has acquired the right. Pension supplements are considered as a part of the pension added to the pension. They are provided to a legally defined group of people, taking into account the social priorities proclaimed by each state at a certain stage of its development, taking into account its own interests and ability to finance the declared social programs. All pension supplements are provided at the expense of the state budget¹⁴.

Thus, it is necessary to resolve the issue of the expediency or in expediency of special pension provision at the legislative level, since the absence of a definition of this definition in the legislation leads to ambiguous interpretation by scholars of the issue of pension provision for certain categories of persons.

2. Equality of rights of Ukrainian citizens to pensions

According to Simutina Y., despite the existence of Article 24 of the Constitution of Ukraine¹⁵, according to which citizens have equal

¹¹ Право соціального забезпечення: навч. посіб. / за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. 126 с. С. 28.

¹² Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 81.

¹³ Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за заг. ред. Т.А. Занфірової та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Х.: ФІНН, 2012. 640 с. С. 270.

¹⁴ Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 30.

¹⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4689>.

constitutional rights and freedoms and are equal before the law, there are a number of legislative acts, each of which provides for its own approaches and principles regarding pension provision. The scholar notes that contrary to the requirements of the European Social Charter (revised) of May 3, 1996, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine on September 14, 2006, which imposes an obligation on states to create conditions for the effective exercise of the rights of citizens to social security without discrimination¹⁶, Ukraine's pension policy is far from the principles of fairness, consistency and the rule of law¹⁷ [4, 40].

Khutoryan N. in 2012, when civil servants were still receiving pensions not in accordance with the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance,” pointed out that the amount of pensions of civil servants is sometimes 10, 20, 40 times higher than the amount of pensions of other pensioners, which is socially unfair. No other highly developed foreign country has such a difference in pension levels. That is, pension legislation does not ensure uniformity of pension conditions for different categories of pensioners¹⁸.

Silchenko S. also drew attention to this social injustice, emphasizing that while emphasizing the need to restore social justice in pensions, the legislator did not abandon a number of special pensions granted under separate laws. Complicating access to the minimum level of pension provision for the majority of potential pensioners does not comply with the principle of social justice¹⁹.

As early as 2014, government officials pointed out the need to abolish special pensions, but this process has stopped.

It is worth noting that civil servants, research and teaching staff, and members of parliament are entitled to pensions in accordance with the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”.

The Law of Ukraine No. 213-VIII of 02.03.2015 “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pensions”²⁰ established that: “The maximum amount of pension (including allowances, increases, additional pension, targeted financial assistance, pension for special services to Ukraine, indexation and other pension supplements established by law, except for supplements to allowances for certain categories of persons who have special services to the Motherland) may not exceed ten subsistence minimums established for persons who have lost their ability to work”.

¹⁶ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. : Закон України від 14.09.2006 № 137–V. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2660.

¹⁷ Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 40.

¹⁸ Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 34.

¹⁹ Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 48.

²⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : Закон України від 02.03.2015 № 213-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19#Text>.

“The maximum monthly lifetime allowance of a retired judge (including allowances, raises, additional pensions, targeted financial assistance, pensions for special services to Ukraine, indexation and other pension supplements established by law, except for supplements to allowances for certain categories of persons who have special services to the Motherland) may not exceed ten subsistence minimums established for persons who have lost their ability to work. The lifetime allowance of judges shall be paid by the bodies of the Pension Fund of Ukraine at the expense of the State Budget of Ukraine.”

However, the provisions of clause 5 of Section III regarding the abolition of the rules on the appointment of monthly lifetime allowance in accordance with the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” from June 1, 2015, were recognized as inconsistent with the Constitution of Ukraine (unconstitutional), according to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 08, 2016. N 4-rp/2016); (the provision of clause 5 of Section III was declared inconsistent with the Constitution of Ukraine (unconstitutional), according to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 18.06.2020 N 5-p(II)/2020)²¹.

In the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 08.06.2016 N 4-rp/2016 states:” Recognizing the independence of judges, the state has undertaken to guarantee it, in particular, through material and social protection, including the right to a pension and monthly lifetime allowance for retired judges. This conclusion follows from the analysis of the Constitution of Ukraine and the provisions of Law No. 2453.

The Constitutional Court of Ukraine has repeatedly characterized the legal nature of monthly lifetime financial support and, in fact, distinguished (not identified) it from the nature of pension payments. Its decisions clearly state that monthly life-long financial support is an independent guarantee of judicial independence and a component of the legal status of judges; is a special form of social security for judges, the content of which is a monthly tax-free cash payment guaranteed by the state to ensure their proper financial support, including after dismissal from the duties of a judge; the peculiarity of monthly lifetime allowance lies in the legal regulation, as well as in the sources of its financing... maintenance).

In our opinion, the argumentation that the amount of judges' remuneration is not subject to restriction, like all pension payments to Ukrainian citizens, is questionable, especially in the current conditions, in wartime, in the context

²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) 8 червня 2016 року N 4-рп/2016. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ks16023?an=4&ed=2016_06_08.

of the state budget deficit. The public does not understand why some retired judges of the Constitutional Court of Ukraine receive a monthly allowance of 390 thousand hryvnias, while other retired judges also receive allowances of more than 100 thousand hryvnias.

And this is happening at a time when the rights of citizens to an adequate standard of living and proper social protection are being violated as a result of the failure to apply the actual subsistence minimum calculated in accordance with the Law of Ukraine “On the Subsistence Minimum” of July 15, 1999, No. 966-XIV²², as this indicator is used to determine the amount of most social and pension payments.

In the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 18.06.2020 N 5-p(II)/2020²³ provides the following arguments:

“4.1 The Constitution of Ukraine does not provide for “equality of rights (of a person/citizen) before the law”. If we are talking about the provisions of Article 24 of the Constitution, for compliance with which the Applicant requested to check the provision of paragraph 5 of Section III “Final Provisions” of Law No. 213-VIII, they establish rules that apply to citizens or persons: “the principle of equality of citizens before the law”, “the principle of equality of constitutional rights and freedoms enjoyed by citizens” and “the principle of prohibition of discrimination” determine the legal status of a citizen or person in society (on the basis of their equality before the law or on the basis of their equality in rights and freedoms), but not their rights as being “equal before the law”.

4.2. It is equally legally erroneous to apply to the institution of the prosecutor and to the institution of the judge – as to the official institutions in the system of state power – the principles established by the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (“the principle of equality of citizens before the law”, “the principle of equality of constitutional rights and freedoms enjoyed by citizens”, “the principle of prohibition of discrimination”), given that these legal principles belong to the sphere of human rights (human rights), the essential content of which is based on generally recognized international standards. The national normative system of human rights under the Constitution of Ukraine is based on such generally recognized international standards: based on the fact that “all people are free and equal in their dignity and rights” (first sentence of Article 21 of the Constitution), and “human rights and freedoms are inalienable and inviolable” (second sentence of Article 21 of the Constitution), the Ukrainian

²² Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.06.1999 № 966-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.

²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року N 213-VIII від 18 червня 2020 року N 5-p(II)/2020. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ks20023?an=3&ed=2020_06_18.

constitutional draftsman to ensure these two well-known truths (derived from the doctrine of natural law, but in the Ukrainian constitutional legal order have acquired the status of a constitutional imperative), the Ukrainian constitutional drafters additionally established the principles of equality of constitutional rights and freedoms and equality before the law (part one of Article 24 of the Constitution), as well as the prohibition of discrimination (part two of Article 24 of the Constitution). The principle of equality before the law and the prohibition of discrimination as a requirement of the rule of law (Article 8(1) of the Constitution) are maxims of legal protection of human rights.

The principle of equality before the law and the prohibition of discrimination as a requirement of the rule of law (Article 8(1) of the Constitution) are maxims of legal protection of human rights (“inalienable and inviolable”, i.e. those understood as natural or negative, otherwise – as fundamental or basic) within the national legal order. But they, as elements of the universal system of human rights, should be distinguished from those elements that are components of the legal status of a citizen as an official within the national legal order. The issues of the amount of remuneration of prosecutors (as well as judges) and other payments to them as officials are not those addressed by the provisions of Articles 21, 22, 24 of the Constitution as those related to fundamental (basic) human rights and freedoms. The issue of determining the amount of remuneration of a prosecutor or a judge (and other payments to them as officials in the system of state power) is within the competence of the legislator (respectively: part two of Article 131¹ and part two of Article 130 of the Constitution), and there are no restrictions on the legislator in this area of its activity.

The legal status of a person in society and the legal status of an official in the system of functioning of the state are not identical. While the legal status of a person in society does not allow for violation of the principle of equality before the law and discrimination (except for positive discrimination), a differentiated approach may be applied to officials (as well as to individual citizens who are not yet or have not yet, or for other reasons, held positions in the system of public authorities), whereby certain issues that are constituent elements of their legal status (and especially the issue of remuneration and various other types of remuneration) are resolved by the legislator or other rulemaker with the In view of the foregoing, Article 24 of the Constitution of Ukraine is not applicable for the purposes of consideration of the case under this constitutional complaint.”

Thus, the Constitutional Court of Ukraine took the position that judges and prosecutors have a privileged legal status.

Given that the Constitutional Court of Ukraine decides on the compliance of laws and other legal acts with the Constitution of Ukraine and gives official interpretation of the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine (part 2 of Article 147 of the Constitution of Ukraine), society will have to accept this rule. Decisions and conclusions of the Constitutional Court of Ukraine are equally binding (Article 69 of the Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine”).

It can only be noted that the expectations of society to establish equal principles of pension provision have not been met.

Law cannot become a significant factor in regulating social relations until all branches of law become sensitive to the real problems of ordinary people. Law should act as a measure of justice.

Here it is appropriate to recall the classification of the functions of law proposed by Yevhen Burlai: compromise, organization, social stabilization, social conflict resolution, restorative and compensatory, and social retribution²⁴.

Given the realities of the Ukrainian present, it is worth considering whether the state is able to finance these payments at the expense of the State Budget.

It is worth noting that, given the social priorities proclaimed by the State of Ukraine at the current stage of its development, taking into account its own interests, it is understandable to provide pensions in accordance with the Law of Ukraine “On Pensions for Persons Discharged from Military Service and Some Other Persons”, although the list of some other persons, in our opinion, should also be revised.

This Law defines the conditions, norms and procedure for pension provision for Ukrainian citizens who have served in the military, internal affairs, the National Police, the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Judicial Protection Service, the State Fire Service, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, civil defense agencies and units, the tax police, the Bureau of Economic Security of Ukraine or the State Criminal Executive Service of Ukraine, and some others.

In our opinion, the list of persons entitled to pensions under this legal act, except for persons who have served in the military, should be carefully reviewed.

It is necessary that the resolution of these issues be preceded by certain research, so that the legislator heeds the recommendations of legal science.

Kharytonova L.I. emphasizes the expediency of abolishing the total number of privileged pensions and pensions for length of service, since they are not inherent in the pension insurance system²⁵.

Completely agree with the position of Shumylo M.M., who rightly emphasizes that long service pensions have not yet exhausted their potential and promote the principle of unity and differentiation of pensions, but in some cases need to be improved, especially in terms of subject composition, as well as the validity of the special length of service defined by law. However, changes in this area should be sufficiently justified, carried out gradually, cautiously and in a pre-considered manner, based on objective criteria, be proportionate to the purpose of changing legal regulation, ensure a fair balance between the general interests of society and

²⁴ Бурлай Є. До питання про функції права. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. №3 (42). С. 31–42.

²⁵ Харитоновна Л.І. Пенсійне забезпечення за сучасним законодавством України: проблеми вдосконалення. *Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. і конф.* Харків, 27-28 вересня 2013 р. / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2013. С. 507–509.

the duty to protect human rights, without violating the essence of the right to social protection²⁶.

Therefore, the distinction between privileged and occupational pensions is urgent. Preferential old-age pensions are related to the special nature of labor activities of individuals performed in unfavorable conditions for life and health. A decrease in professional ability to work due to employment in harmful and difficult working conditions is an objective basis for preferential old-age pension benefits, since the loss of ability to work occurs for reasons beyond the control of the insured person and is a direct consequence of working in special conditions created by the employer. The performance of such work has a direct impact on the employee's health and leads to the loss of the ability to perform work in the profession before the age of retirement (subway drivers, some circus performers, etc.). Therefore, preferential old-age pensions do not raise any questions. And such a term as length of service is understandable in this context.

Pensions for military personnel, their pensions for length of service, do not raise questions. Military service also, under certain conditions, leads to a loss of professional ability to work or fitness before the age of retirement. After all, military service in today's realities is also a very difficult and dangerous job for life and health.

The issue of pension provision for prosecutors raises questions. After all, the performance of their professional duties by prosecutors is unlikely to lead to a loss of professional ability to work or fitness before the age of retirement. Why are they entitled to a long service pension in accordance with the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and not in accordance with the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", like all ordinary citizens of Ukraine?

As for judges, society raises the question of their financial support, which is not limited in size, as we have already mentioned.

According to Article 142 of the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges"

"1. Upon reaching the age of 62 years for men and the retirement age established by Article 26 of the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", a retired judge shall be paid a pension under the conditions specified in the said Law or, at his/her option, a monthly lifetime allowance. Men born in 1955 and older have the right to an old-age pension or a monthly lifetime allowance upon reaching the following ages

- 1) 61 years of age – born from January 1, 1954 to December 31, 1954;
- 2) 61 years and 6 months – born between January 1, 1955 and December 31, 1955.

2. A retired judge who has not reached the age specified in part one of this Article shall receive a monthly lifetime allowance. When such a judge reaches the age specified in part one of this Article, he/she retains the right to receive a monthly lifetime allowance or, at his/her option, is granted a pension under the

²⁶ Пенсійні правовідносини в Україні: монографія/ Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна, М.П. Стадник, А.А. Ширант, М.М. Шумило; відп.ред. Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. 276 с. С. 92.

conditions determined by the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”.

3. A monthly lifetime allowance shall be paid to a retired judge in the amount of 50 percent of the judicial remuneration of a judge working in the respective position. For each full year of service as a judge over 20 years, the amount of monthly lifetime allowance shall be increased by two percent of the judge's remuneration.

4. In case of change in the amount of components of judicial remuneration of a judge working in the respective position, the previously appointed monthly lifetime allowance shall be recalculated.

5. The pension or monthly lifetime allowance of a judge shall be paid regardless of the earnings (profit) received by the judge after retirement. The monthly lifetime allowance is paid to judges by the Pension Fund of Ukraine at the expense of the State Budget of Ukraine.”

The Constitutional Court of Ukraine stated that financial support is a special form of social security for judges, the content of which is a monthly tax-free payment guaranteed by the state, which serves to ensure their proper financial support, including after dismissal from the duties of a judge.

CONCLUSIONS

The Universal Declaration of Human Rights in Article 25 states that everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other case of loss of livelihood due to circumstances beyond their control.

Therefore, the conditions of pension provision should be the same for all citizens. If there are certain exceptions to the general conditions of pension provision for Ukrainian citizens, they should be of Ukrainian citizens, they must be justified, understandable to the public and ensured by the financial capabilities of the of the state at this stage of its development.

SUMMARY

Today, there is such a thing as special pensions in science. Such pensions are often called privileged pensions because they are paid in an increased amount compared to insurance pensions.

There is no single law on special pensions that would unify pensions for certain categories of citizens and define the sources of their payments. Scholars define groups of special pensions in different ways. As a rule, these groups include pensions on preferential terms, for long service, and pensions for judges. In our opinion, in today's reality, special pensions should not exist. The unification of pensions for Ukrainian citizens, which began in 2015, should be completed. Exceptions have the right to exist, but they must be carefully justified.

References

1. Бурлай Є. До питання про функції права. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. №3 (42). С. 31– 42.
2. Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2012. № 2. С. 141.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. : Закон України від 14.09.2006 № 137–V. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2660.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4689> (дата звернення 26.02.2025).
5. Пенсійні правовідносини в Україні: монографія/ відп. ред. Н.М. Хуторян, Я.В. Сімутіна. Київ: Вид-во “Юридична думка”, 2013. 276 с.
6. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. 126 с.
7. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / за заг. ред. Занфірової Т.А. та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Х.: ФІНН, 2012. 640 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 17.11.2005 № 3108-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3108-15#Text> (дата звернення 26.02.2025).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : Закон України від 02.03.2015 № 213-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19#Text> (дата звернення 26.02.2025).
10. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення 26.02.2025).
11. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення 26.02.2025).
12. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text> (дата звернення 26.02.2025).
13. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення 26.02.2025).
14. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.06.1999 № 966-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> (дата звернення 26.02.2025).

15. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 26.02.2025).

16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 26.02.2025).

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) 8 червня 2016 року N 4-рп/2016. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ks16023?an=4&ed=2016_06_08 (дата звернення 26.02.2025).

18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року N 213-VIII від 18 червня 2020 року N 5-р(II)/2020. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ks20023?an=3&ed=2020_06_18 (дата звернення 26.02.2025).

19. Харитоновна Л.І. Пенсійне забезпечення за сучасним законодавством України: проблеми вдосконалення. *Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. і конф.* Харків, 27-28 вересня 2013 р. / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2013. С. 507 – 509.

Information about the author:

Herasymchuk Lidiia Viktorivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Professor at the Department of Civil Law

Educational and Scientific Institute of Law and Psychology,

National Academy of Internal Affairs

1, Solomjanska Square, Kyiv, 03035, Ukraine

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Гуменюк М. М., Неміш Д. В.

ВСТУП

Фермерські господарства в Україні є динамічним сектором сільського господарства. Активізація їх діяльності сприяє сталому розвитку та підвищенню важливості аграрного сектора в національній економіці, зокрема відновленні сільських територій. В умовах воєнного стану саме фермерські господарства зробили неоціненний внесок у забезпечення стійкості продовольчої системи, відзначилися здатністю швидко адаптуватися до змін економічних умов, проявили високу гнучкість при необхідності релокації та перепрофілювання виробництва.

Сприяючи збереженню національної економіки, її експортного потенціалу та відбудові інфраструктури, забезпечуючи військових та волонтерів, фермерські господарства продовжували свою діяльність незважаючи на умови невизначеності. Зміни ринкової кон'юнктури сприяли прояву високої маневреності стосовно перебудови логістичних маршрутів. З огляду на ключову роль фермерських господарств у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства відбулась зміни в аграрній політиці щодо даних господарств як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях. У перспективі обґрунтування нової аграрної політики вимагає формування оптимальної моделі розвитку даних господарств з акцентом на конкретизації їх ролі у забезпеченні повоєнного відновлення сільських територій. Дослідження з даної проблематики є особливо актуальним для Карпатського регіону де частка фермерських господарств є переважаючою серед суб'єктів аграрного підприємництва.

1. Соціально-економічна роль фермерських господарств у забезпеченні сталого розвитку сільських територій

Розвиток фермерських господарств є обов'язковим складником динамічного розвитку та відновлення сільських територій, адже їх діяльність характеризується здатністю швидко пристосовуватися до зміни економічних умов та сприяє забезпеченню населення відповідним рівнем доходів. Згідно твердження М. Маліка та ін., такі господарства є найбільш інституційно спроможними забезпечувати досягнення критеріїв сталого розвитку сільських територій. Вони є невід'ємним елементом територіальних утворень і збереження місцевої культури,

отримують свої доходи та реалізують продукцію в основному на місцевих або регіональних ринках, створюючи робочі місця як у сільському господарстві, так і в інших секторах економіки¹. Ці підприємства відображають глибокий підприємницький дух та самостійність фермерів та продовжують здійснювати важливий внесок у розвиток сільських територій та гарантування продовольчої безпеки країни.²

Разом із тим, «успішний розвиток фермерства та аграрного підприємництва залежить від успішності громад».³ Направду, неможливо уявити розвиток аграрного підприємництва без розвитку сільських територій, добробуту селянина, як основного господаря земель.

Завдання визначення пріоритетів повоєнного відновлення економіки, позначилось на позиціонуванні інституційного статусу та ролі фермерських господарств у забезпеченні: продовольчої безпеки; самозабезпечення населення продовольством і продукцією-сировиною; підтримки громад, зокрема в реалізації принципів сталості й інклюзивності; реалізації основ соціально відповідального господарювання.⁴

Науковці⁵ виокремлюють три групи функцій малих сільськогосподарських виробників: функції макрорівня, які проявляються на рівні сім'ї, членів господарства; функції мезорівня, які проявляються на рівні сільських територій, галузевому рівні; функції макрорівні, які проявляються на національному рівні. На мікрорівні визначальною є функція соціального захисту сімей власників. Функціонування даних підприємств є основним джерелом доходів для їхніх власників і сферою зайнятості сімей. «У рамках галузі – сільського господарства – діяльність малих агровиробників забезпечує розширення пропозиції сільськогосподарської продукції, насамперед її асортименту та способів доведення до споживача. Для забезпечення функціонування цих господарств потрібна певна інфраструктура – виробнича і соціальна,

¹ Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Шеленко Д. І., Дюк А. А., Морозова А. М. Фермерські господарства як чинник розвитку сільських територій. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Том 8. № 2. С. 199-206. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-29>

² Беженар І. М., Грищенко О. Ю. Фермерські господарства в Україні: стан та перспективи розвитку. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. № 9. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-04-14>.

³ Ільченко Т., Застрожнікова І. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21>

⁴ Лупенко Ю., Шпикуляк О., Малік М., Ксенофонтова К., Морозова А. Розвиток сімейних фермерських господарств в умовах воєнного часу та реалізації перспективи повоєнного відновлення України. *Аграрна економіка*. 2023. Т 16. № 1-2. С. 9-22.

⁵ Яців І.Б., Соловей Ю.І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах : монографія. Львів: АТБ «НБК», 2019. 182 с.

функціонування якої справляє помітний вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій. Окремі елементи виробничої інфраструктури можуть бути створені в рамках діяльності заснованих малими агровиробниками інтегрованих структур». Соціальною функцією, яку виконують дані господарства на мезорівні, є відтворення сільського населення та збереження сільської поселенської мережі. На національному рівні вагомою є функція збереження культури і традицій українського народу.

Згідно напрацювань авторів колективної монографії⁶, суть аграрного підприємництва розкривається через такі основні функції, як ресурсно-мобілізаційна, організаційно-виробнича і творчо-новаторська. Ресурсно-мобілізаційна функція проявляється в найбільш ефективному залученні ресурсного потенціалу (землі, капіталу, людських ресурсів). Організаційно-виробнича його функція зводиться до оптимального поєднання стратегії зростання доходів. Творчо-новаторська функція підприємництва передбачає забезпечення реалізації нових ідей, здійснення науково-технічних розробок і проєктів, впровадження нових технологій, використання нових маркетингових прийомів для завоювання ринків.

Існує твердження, що функціями малих аграрних підприємств є інноваційна, стимулююча, фінансова та соціальна. Інноваційна функція проявляється у новаторському підході підприємців до організації аграрного виробництва. Стимулювання розвитку сільських територій завдяки розвитку інфраструктури та підвищення рівня зайнятості є основою стимулюючої функції малого аграрного підприємництва. Фінансова функція обумовлюється тим, що мале аграрне підприємство є вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів. Разом із тим, мале аграрне підприємство є соціально відповідальним бізнесом, в чому і полягає суть соціальної функції, яка реалізується зокрема шляхом розвитку соціального фермерства⁷.

Підсумовуюче вищезазначені дослідження, доцільно зазначити, що значимість фермерських господарств в умовах повоєнного відновлення сільських територій проявлятиметься через такі функції як: стимулююча, регламентуюча, ресурсоощадна, фінансова, інноваційна, соціальна (рис. 1.).

Фермерські господарства спроможні не тільки стимулювати розвиток сільських територій, а й регламентувати його. Регламентуюча функція проявляється шляхом сприяння збереженню сільського укладу життя та існуючих традицій відповідних сільських територій.

⁶ Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.

⁷ Лопатинський Ю.М., Гуменюк М.М., Неміш Д.В. Розвиток малого аграрного підприємництва в умовах інституційних змін: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024, 184 с.

Ресурсоощадна функція полягає в запровадженні енергозберігаючих рішень та застосуванні ресурсоощадних технологій ґрунтообробітку.

Рис. 1. Функції фермерських господарств в умовах повосного відновлення сільських територій

Джерело: узагальнення авторів.

Досвід і практика господарювання в розвинених країнах світу переконливо підтверджують, що фермерські господарства є і надалі залишатимуться органічною складовою сучасного аграрного виробництва та відновлення сільських територій. Орієнтуючись на виробництво екологічно чистої продукції, здійснюючи крафтове виробництво унікальної агропродукції, забезпечуючи високий ступінь гнучкості та диверсифікації діяльності, мале фермерство могло б стати основою й українського аграрного сектору та зайняти нішу на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Як узагальнює Лоч Б., відмінність сільського господарства у світі можна охарактеризувати двома основними показниками: розміром ферм і рівнем продуктивності. Близько 73% господарств мають площу меншу за 1 га, 12% – від 1 до 2 га, 9% – від 2 до 5 га, відповідно лише 6% господарств мають більше 5 га. В останній групі площу понад 100 га мають менше 0,5% господарств. Таке переважання малих за розміром ферми обумовлене важливістю сільського господарства в Азії та Африці, Китаї та Індії де близько 95% та 80% ферм відповідно мають площу меншу за 2 га. В інших регіонах фермерські господарств менше зосереджені в найнижчих категоріях розподілу за розміром: близько 20% ферм у Європі мають понад 10 га, в Америці та Океанії 50% ферм

мають площу понад 10 га. Крім того Північна Америка та Океанія мають більшу частку ферм площею 100 га (близько 25 і 15% відповідно).⁸

Докорінно різні історичні та економічні передумови сприяли формуванню в Україні фермерських господарств значно більших за площею. Тому при групуванні вітчизняних фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь варто застосовувати іншу диференціацію (табл. 1).

Таблиця 1

Перспективні види фермерських господарств

Класифікаційна ознака	Вид
За площею сільськогосподарських угідь	Мікро (1-20 га)
	Молоземельне (21-50 га) } Сімейне ФГ
За характером діяльності	Мале (51-200 га)
	Середнє (121-500 га)
	Велике (501 і більше га)
	Традиційне фермерство
	Крафтове фермерство
	Органічне фермерство
	Соціальне фермерство
	Ветеранське фермерство
	Солідарне фермерство

Джерело: власні узагальнення авторів.

Сімейне фермерство, у якому гармонійно поєднуються можливості сім'ї і ферми у розвитку економічних, екологічних, соціальних та культурних функцій, має найбільші можливості у забезпеченні сталого розвитку сільських територій.

Саме сімейні ферми найбільше зацікавлені у збереженні біорізноманіття, сільського укладу життя та ресурсоощадливої сільськогосподарської діяльності, формуванні сталих продовольчих систем, забезпеченні зайнятості та зростанні доходів сільського населення⁹. Селянин-фермер не припинить вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім пересічної заробітної платні.¹⁰ Активне поширення сімейного фермерства, створеного на основі особистих селянських господарств, забезпечить сталий розвиток фермерських господарств та відновлення регіонів і країни загалом.

⁸ Losch B (2022) Decent Employment and the Future of Agriculture. How Dominant Narratives Prevent Addressing Structural Issues. Front. Sustain. Food Syst. 6:862249. doi: 10.3389/fsufs.2022.862249

⁹ Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019, 212 с.

¹⁰ Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>

З погляду дотримання принципів сталого розвитку, доцільно виділити такі перспективні види фермерства, як крафтове, органічне, соціальне, ветеранське та солідарне.

У європейських рамках багатофункціонального сільського господарства соціальне фермерство постійно поширюється та відіграє вагомий роль у вирішенні проблем зайнятості. Соціальне фермерство здебільшого представлене господарствами, які зосереджені поблизу великих міст та пропонує людям із соціально, фізично, розумово чи інтелектуально обмеженими можливостями проводити час на сімейній фермі в здоровому, сприятливому та інклюзивному середовищі, вести звичайний спосіб життя, взаємодіяти з громадою та навколишнім середовищем, розвивати свій потенціал. В Україні розвиток даної виду фермерства сьогодні знаходиться на початковому етапі, але в умовах повоєнного відновлення буде об'єктивно вимогою часу. Тотожним за функціональним призначенням, але з конкретно визначеною цільовою аудиторією є ветеранське фермерство. Його розвиток сприятиме комунікації та психологічній взаємопідтримці військових, шляхом роботи в колі однодумців та отримання підтримки в їхній особі.

Солідарне фермерство ґрунтується на принципах солідарного сільського господарства (CSA) та передбачає партнерство, зазвичай оформлене як окремі контракти між кожним споживачем і виробником, характерною рисою якого є взаємні зобов'язання підтримувати один одного (фінансами та продуктами) протягом тривалого часу та не одноразово.

Людські ресурси фермерських господарств є складовою частиною людського капіталу сільської місцевості на території якої вони розташовані. Доцільно виокремити особливості підприємницької діяльності в аграрному секторі, які впливають на зайнятість і сталість, а саме: сезонність виробництва, природні умови, особливості структури виробництва, попит на сільськогосподарську продукцію та пропозиція продуктів харчування, рівень відтворення людського капіталу та інші. У зв'язку з сезонністю виробництва частка людських ресурсів фермерських господарств може змінюватися. Це призводить до значного вивільнення працівників та загострення кон'юнктури ринку праці внаслідок виникнення проблем безробіття, яка набуває масового характеру. Тобто розвиток фермерських господарств сприяє формуванню відповідного механізму зайнятості населення для сталого розвитку сільських територій.

Процес децентралізації обумовлює суттєве підвищення ролі фермерських господарств у вирощуванні сільськогосподарської продукції та розвитку сільських територій. З однієї сторони територіальні громади мають значний інституційний, адміністративний та економічний вплив на розвиток сільських територій та діяльність фермерських господарств. З іншої сторони забезпечуючи умови для розвитку фермерських господарств громади отримують збільшення

надходжень до бюджету, усунення проблем у сфері зайнятості та зростання добробуту населення.

2. Розвиток фермерських господарств регіону в умовах воєнного стану

Незважаючи на сукупність проблем розвитку з якими зіштовхуються фермерські господарства, особливо сімейного типу, вони демонструють позитивний прогрес як на регіональному так і на загальноукраїнському рівні. Відповідно до інформації Департаменту агропромислового розвитку Івано-Франківської обласної державної адміністрації, у 2023 р. в області утворено 24 нових фермерських господарства. Із загальної кількості новостворених фермерських господарств понад 75% здійснюють господарську діяльність у галузі рослинництва, зокрема пов'язану з вирощування зернових і технічних культур, овочівництва, садівництва та ягідництва¹¹.

В Івано-Франківській області переважна більшість фермерських господарств – це дрібні та середні за розміром землекористування товаровиробники (табл. 2). Зокрема, частка фермерських господарств, які займають площу до 100 га становить 83,2% від загальної кількості фермерських господарств області, а середня площа одного фермерського господарства – 99,8 га.

Таблиця 2

Групування фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь у Івано-Франківській області

	Кількість, од	Частка у кількості, %	Площа, га	Частка у площі, %	Середня площа 1 ФГ, га
до 5,0 га	61	16,8	168	0,5	2,8
5,1 – 10,0 га	53	14,6	391	1,1	7,4
10,1 – 20,0 га	66	18,2	936	2,6	14,2
20,1 – 50,0 га	76	20,9	2619	7,2	34,5
50,1 – 100,0 га	46	12,7	3082	8,5	67,0
100,1 – 500,0 га	44	12,1	9704	26,8	220,5
500,1 – 1000,0 га	9	2,5	6263	17,3	695,8
більше 1000,0 га	8	2,2	13064	36,1	1633,0
Всього	363	100,0	36226	100,0	99,8

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження

¹¹ Департамент агропромислового розвитку Івано-Франківської ОДА.
URL: <https://www.if.gov.ua/news/torik-na-ivano-frankivshchyni-utvoreno-24-novykh-fermerskykh-hospodarstva>

Водночас фермерські господарства обробляють лише 7% сільськогосподарських угідь області, зокрема малі фермерські господарства обробляють 4% площі, а великі фермерські господарства – 3%. Левову частку обробляють господарства населення – 68% площі, а сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств – 25% площі.

Кількість орної землі в гірських і передгірних районах Івано-Франківської області обмежена, відповідно обсяг 100 га ріллі може займати площу орних земель декількох сільських рад. Територія області відноситься до трьох природно-географічних зон, відповідно площа малого фермерського господарства може бути різною: до 20 гектарів у гірській зоні, 20-50 га у карпатській зоні, 50-100 га у лісостеповій зоні.

Найбільш чисельною за кількістю є група фермерських господарств площею 20-50 га, займаючи 20,9% у кількості та 7,2% у площі сільськогосподарських угідь при середній площі одного фермерського господарства 34,5 га. Другою за кількістю господарств є група площею 10-20 га, займаючи 18,2% у кількості та 2,6% у площі сільськогосподарських угідь при середній площі одного фермерського господарства 14,2 га. Фермерські господарства площею 5 га займають 16,8% у кількості, але лише 0,5% частки у площі угідь при середній площі одного фермерського господарства 2,8 га.

Загальновідомо, що посилення концентрації виробництва позитивно впливає на результати господарської діяльності. Концентрація є й об'єктивною закономірністю розвитку сільськогосподарського виробництва. Однак існуючий середній розмір сільськогосподарських угідь фермерських господарств Івано-Франківської області у певних групах не забезпечує ефективне та раціональне використання засобів виробництва внаслідок високої матеріаломісткості сільськогосподарської продукції. Крім того, дані господарства не отримують додатковий дохід за рахунок ефекту масштабу та не завжди можуть отримати певні види державної підтримки, які орієнтовані на господарства понад 100 га.

Разом з тим середній розмір фермерських господарств в Україні від 50 до 100 га є відносно великим порівняно із середнім розміром ферми в ЄС, який становить 17,4 га.¹² Доречно також зазначити, що в економічно високорозвинених країнах світу спостерігається тенденція зменшення кількості фермерських господарств при одночасному збільшенні їхніх розмірів.

Розглянувши динаміку виробництва валової продукції фермерськими господарствами області, можна зробити висновки, що з 2019 року намітилася стійка тенденція до зростання її обсягу (рис. 2).

¹² Mamonova N., Borodina O., Kuns B. (2023). Ukrainian agriculture in wartime: resilience, reforms and markets. URL: <https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk>

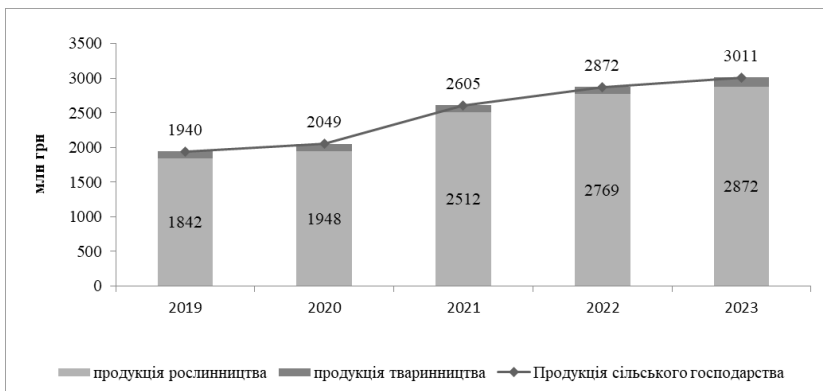

Рис. 2. Динаміка виробництва валової продукції фермерськими господарствами у Івано-Франківській області

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

Рослинництво важлива галузь фермерських господарств Івано-Франківської області та сільського господарства загалом. Значення цієї галузі визначається як високим рівнем у виробництві валової продукції фермерських господарств, так і впливом на економіку сільського господарства та рівнем забезпечення населення продуктами харчування. Впродовж останніх років вартість валової продукції рослинництва динамічно збільшилася з 1842 млн грн у 2019 році до 2872 млн грн у 2023 році, тобто на 55,9%. Вартість валової продукції тваринництва збільшилася з 98 млн грн у 2019 році до 139 млн грн у 2023 році, тобто на 41,8%. Відповідно виробництво валової продукції рослинництва фермерськими господарствами області зросло швидшими темпами порівняно з виробництвом валової продукції тваринництва, що підтверджує вищу зацікавленість даною галуззю.

У фермерських господарствах сконцентрована незначна частка виробництва продукції тваринництва так як вони не в змозі забезпечити високу рентабельність тваринницької галузі. Низький рівень прибутковості, зумовлений високою собівартістю виробництва й трудомісткістю тваринницької продукції, сприяє зниженню частки виробництва продукції тваринництва, що забезпечують фермерські господарства у загальній вартості з 5,1% у 2019 році до 4,6% у 2023 році. Відповідно збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції тваринництва до рівня забезпечення потреби населення країни, підвищення ефективності функціонування галузі і формування відповідного експортного потенціалу з метою забезпечення

конкурентоспроможності на світовому ринку є важливим завданням фермерських господарств на сучасному етапі.

Динаміка валової продукції в розрізі її видів відображена у табл. 3. Значну зміну загального рівня виробництво валової продукції рослинництва фермерських господарствах Івано-Франківської області впродовж 2019-2023 років спричинило зростання вартості валової продукції зернових та зернобобових з 910 до 1461 млн грн., або на 60,5%. Найбільші динамічні зміни характерні для вартості кукурудзи, а саме зростання з 571 до 1148 млн грн., або на 101,1%. Також спостерігається динамічне зростання вартості вирощеної гречки, що засвідчує швидке реагування фермерських господарств області на потреби ринку, проте у загальній вартості валової продукції її частка все ж таки залишилася незначною. Водночас спостерігається зменшення вартості вирощеного ячменю з 84 до 43 млн грн., або на 48,8%.

Таблиця 3

Виробництво валової продукції фермерськими господарствами Івано-Франківської області (у постійних цінах 2021 р.), млн грн

Вид продукції	2019	2020	2021	2022	2023	Відхилення 2023 року до	
						2019 року	2022 року
Продукція рослинництва, в т.ч.:	1842	1948	2512	2769	2872	55,9	3,7
зернові та зернобобові культури, з них	910	1059	1444	1327	1461	60,5	10,1
– пшениця (озима і яра)	251	225	208	231	261	4,0	13,0
– ячмінь (озимий і ярий)	84	58	50	41	43	-48,8	4,9
– кукурудза	571	771	1181	1049	1148	101,1	9,4
– гречка	1	1	2	3	8	700,0	166,7
сосяшник на зерно	150	154	154	150	150	0,0	0,0
соя	265	346	433	484	603	127,5	24,6
ріпак (озимий і ярий)	540	359	449	768	625	15,7	-18,6
картопля	5	5	5	7	5	0,0	-28,6
овочі	15	14	9	17	19	26,7	11,8
плодово-ягідні насадження	6	10	17	16	8	33,3	-50,0
інша продукція рослинництва	8,1	7,6	7,4	7,2	9,2	13,6	27,8
Продукція тваринництва, в т.ч.:	98	101	93	103	139	41,8	35,0
вирощування тварин, усього	64	64	60	60	91	42,2	51,7
виробництво молока	35	37	34	43	47	34,3	9,3
інша продукція тваринництва	1,6	2	1,8	1,7	1,9	18,8	11,8
Продукція сільського господарства	1940	2049	2605	2872	3011	55,2	4,8

Джерело: розраховано та складено за даними державної служби статистики України

Серед технічних культур найбільш динамічно зросла вартість сої з 265 до 603 млн грн., або на 127,5%. Також зросла вартість вирощеного ріпаку в динаміці на 15,7%. Доцільно зазначити, що ярий ріпак

вищувався лише у 2019 та 2022 роках на суму 217 та 266 млн грн. В умовах сьогодення фермерські господарства орієнтуються на вирощування високоліквідних культур, у зв'язку з цим зросла вартість валової продукції зазначених технічних культур, які користуються більшим попитом і мають високий експортний потенціал.

Для овочевих культур також характерне зростання вартості валової продукції, але в більшій мірі у відсотковому вираженні ніж у вартісному. Частка даних культур у вартості валової продукції невелика, то значного впливу на загальний рівень вартості валової продукції вони не мали. Аналогічною є ситуація щодо плодово-ягідні насадження. Існуючі тенденції характеризують швидке реагування фермерських господарств на потреби ринку, які змінилися в зв'язку з воєнним станом.

Зростанню вартості валової продукції тваринництва сприяло збільшення валової вартості вирощених тварин на 42,2% та виробництва молока на 34,3%. У фермерських господарствах у 2023 році біло зосереджено 8,5% поголів'я ВРХ у області (в т.ч. корів 4,9%), 1% свиней, 11,9% овець та кіз. У вирощуванні сільськогосподарських тварин усіх видів фермерські господарства займають лише 1,6% серед усіх категорій господарств, а по виробництву молока 1,7%, тому вартість валової продукції тваринництва досить мала. Для порівняння варто зазначити, що частка валової продукції тваринництва у валовій продукції рослинництва становила 5,3% у 2019 році, 3,7% у 2021-2022 роках та 4,8% у 2023 році.

Воєнний стан вплинув на вартість валової продукції фермерських господарств у розрізі практично усіх її видів, що відображено у тенденціях зміни обсягів. Одночасно, такі тенденції є переконливим свідченням того, що фермерські господарства регіону в умовах ринкових трансформацій надають перевагу вирощуванню тих видів продукції, на яку в певний період існує більш сприятлива кон'юнктура та стійкий попит на ринку.

Динаміка частки категорій продукції рослинництва і тваринництва у валовій продукції фермерських господарств Івано-Франківської області наведена на рис. 3. Аналіз структури виробництва валової продукції фермерськими господарства Івано-Франківської області показує, що впродовж досліджуваного періоду питома вага валової продукції рослинництва становить понад 95%. Структуру валової продукції рослинництва фермерських господарств Івано-Франківської області у 2019 році, а саме 94,9%, формували такі види продукції: пшениця – 12,9%, кукурудза – 29,4%, соняшник – 7,7%, соя – 13,7%, ріпак – 25,4%, овочі – 0,8%, іншої продукції рослинництва – 5,0%.

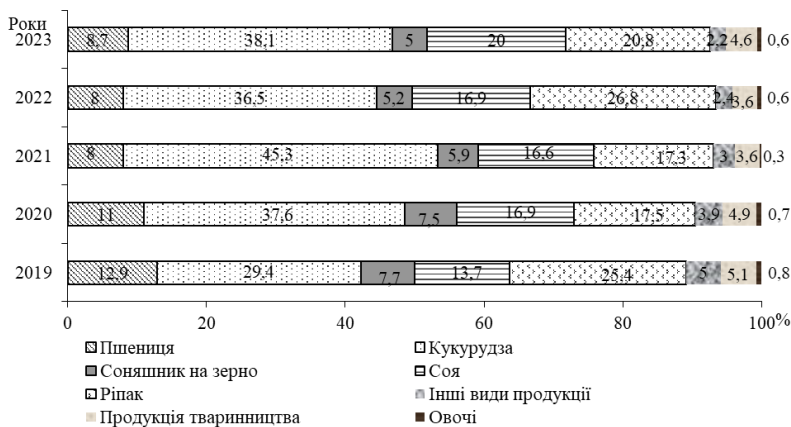

Рис. 3. Структура валової продукції фермерськими господарствами Івано-Франківської області, %

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

У 2023 році у структурі виробництва продукції рослинництва фермерських господарств регіону, а саме 95,4⁰, частка пшениці складала 8,7%, тобто має тенденцію, до зниження на 4,2 в.п. порівняно з 2019 роком. Кукурудза у 2023 році мала найвищу питому вагу серед усіх видів продукції рослинництва – 38,1, однак порівняно з 2019 роком відбувся спад на 8,7 в.п. Частка виробництва соняшнику у фермерських господарствах становила у 2023 році 5% і за вказаний вище період зменшилася на 2,7 в. п. Питома вага виробництва сої у фермерських господарствах у 2023 році становила 13,7% і за вказаний вище період зросла на 6,3 в. п. Частка виробництва ріпаку у фермерських господарствах становила у 2023 році 20,8% і за вказаний вище період зменшилася на 4,6 в. п. У структурі виробництва продукції рослинництва фермерських господарств регіону частка інших видів продукції зменшилась у 2023 році до 2,2%, тобто на 2,8 в.п.

Не зважаючи на те, що фермерські господарства відіграють вагомую роль у забезпеченні продуктами тваринництва населення регіону, останніми роками знижується їх обсяг виробництва даного виду продукції. Доцільно відзначити високу трудомісткість праці в галузі тваринництва, що обумовлено особливостями технологічного процесу. У зв'язку із цим, тваринництвом здебільшого займаються малі фермерські господарства, основними ознаками організації праці в яких є недостатня матеріальна зацікавленість у результатах праці, низький рівень механізації та автоматизації виробництва, незадовільна технологічна та подекуди трудова дисципліна. Така діяльність не приваблива для працездатного сільського населення, особливо молоді. Виникають суперечності: з одного боку, неможливість працевлаштування, а з іншого – небажання виконувати низько

кваліфіковану роботу. Складна демографічна ситуація на селі, депопуляція сільського населення, переважаюча частка людей пенсійного і передпенсійного віку, які не завжди фізично можуть доглядати за наявним поголів'ям також ускладнюють процес розвитку тваринництва у фермерських господарствах. Усунення даних диспропорцій є важливим завданням в процесі забезпечення повоєнного розвитку сільських територій на засадах цілей сталого розвитку.

Впродовж останніх років соціальне значення фермерських господарств для сільських родин в зв'язку з зміною загальної соціально-економічної ситуації підвищується. Відносно великий вклад фермерських господарств області в загальні обсяги виробництва валової продукції сільського господарств зумовлений цілою низкою факторів. Зокрема, основним став значний надлишок робочої сили у сільській місцевості, що змусило сільських мешканців для виживання займатися натуральним виробництвом екологічно чистої продукції сільського господарства. Сільські родини все частіше створюють невеличкі фермерські господарства та приділяють увагу їх розвитку. Багато трудових зусиль докладається фермерами до поширення та урізноманітнення видів сільськогосподарської продукції, досягненні успіхів у діяльності поза межами свого територіального розміщення.

Динаміки площі посіву сільськогосподарських культур фермерськими господарствами Івано-Франківської області загалом має стабільну тенденцію до зростання (табл. 4).

Таблиця 4

**Динаміка посівних площ фермерських господарств
Івано-Франківської області, тис. га**

Продукція	2019	2020	2021	2022	2023	Відхилення 2023 року до	
						2019 року	2022 року
Зернові та зернобобові культури, в т.ч.:	15,8	16,1	16,1	16,5	16,4	3,8	-0,6
пшениця (озима і яра)	8,1	8,4	6,8	7,9	7,7	-4,9	-2,5
ячмінь (озимий і ярий)	3,2	2,4	2	1,6	1,6	-50,0	0,0
овес	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
кукурудза	4	4,6	6,6	6,4	5,9	47,5	-7,8
гречка	0,2	0,2	0,3	0,5	1,1	450,0	120,0
Олійні культури	14,8	15,9	16,7	18,5	19,5	31,8	5,4
Соняшник на зерно	3,5	3,5	3,2	3,1	2,9	-17,1	-6,5
Соя	6,9	8,5	9,2	11,4	12,1	75,4	6,1
Ріпак (озимий і ярий)	4,4	3,9	4,2	4	4,4	0,0	10,0
Картопля	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Овочі	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	100,0
Плодово-ягідні насадження	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	-40,0	0,0
Зерняткові	0,3	x	0,2	0,2	0,2	-33,3	0,0
Ягідники	0,1	x	x	0,1	0,1	0,0	0,0

Джерело: розраховано та складено за даними державної служби статистики України

Оцінюючи динаміку формування посівних площ фермерських господарств, встановлено, що площа зернових та зернобобових фермерських господарств зросла на 0,6 тис. га або на 3,8%, в т.ч. кукурудзи на 1,9 тис. га або 47,5%, гречки на 0,9 тис. га або у 4,5 рази. Посівні площі під олійні культури зросли на 4,7 тис. га або на 31,8%, під сою на 5,2 тис. га або на 75,4%. Структурні зрушення складу посівних площ фермерських господарств мають тенденцію до зменшення площі ячменю на 50%, пшениці на 4,9%, соняшнику на 17,1%. Пріоритетними напрямками розвитку фермерських господарств в умовах воєнного стану стало вирощування овочів, фруктів та ягід, проте на даному етапі значних структурних змін посівних площ даних культур не відбулося. Пояснити таку ситуацію можна укрупленим формування та заокругленням статистичної інформації.

Внесок фермерських господарств області у валовий збір окремих видів сільськогосподарських культур є вагомим (табл. 5).

Таблиця 5

**Динаміка валових зборів фермерських господарств
Івано-Франківської області, тис.ц**

Продукція	2019	2020	2021	2022	2023	Відхилення 2023 року до	
						2019 року	2022 року
Зернові та зернобобові культури, в т.ч.:	873	905,2	1094,3	1040,6	1151,6	31,9	10,7
пшениця (озима і яра)	393,5	352,6	325,8	362,3	408,5	3,8	12,8
ячмінь (озимий і ярий)	147,5	101,8	87,5	72,7	75,5	-48,8	3,9
овес	2	4,4	2,2	1,8	1,3	-35,0	-27,8
кукурудза	324,4	437,9	671,1	596,4	652,5	101,1	9,4
гречка	2,2	1,9	3,4	5,5	13,7	522,7	149,1
Олійні культури	392,9	443,8	528,8	565,7	659,1	67,8	16,5
Соняшник на зерно	89,8	92,4	92,2	89,9	90,2	0,4	0,3
Соя	170,6	223	279,1	311,8	388,4	127,7	24,6
Ріпак (озимий і ярий)	132,5	128,4	157,1	163,8	179,7	35,6	9,7
Картопля	17,6	19,2	18,8	24,4	18,1	2,8	-25,8
Овочі	33,5	31,8	20,3	38,5	44,1	31,6	14,5
Плодово-ягідні насадження	11	18,4	29,9	28,1	14,5	31,8	-48,4
Зерняткові	7,2	x	20	12,3	3,8	-47,2	-69,1
Ягідники	3,8	x	x	15,8	10,7	181,6	-32,3

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

У галузі рослинництва в 2023 році валове виробництво зернових та зернобобових культур становить 1151,6 тис. тонн, що на 31,9% більше

ніж у 2019 році. Пшениці 2023 році зібрано 408,5 тис. тонн, що на 3,8% більше ніж у 2019 році. При зменшенні посівних площ, що відзначалося вище, дана тенденція характеризує підвищення урожайності вирощування пшениці. Фермерські господарства зібрала 13,7 тис. тонн гречки у 2023 році підвищивши не тільки посівну площу, але й урожайність даної культури. Крім того, фермерськими господарствами області зібрано соняшнику 90,2 тис. тонн, що на 0,4 тис. тонн більше щодо 2019 року при зменшенні посівних площ на 17,1%. Сої намолочено 388,4 тис. тонн, що на 127,7% більше ніж у 2019 році. Фермерські господарства практично пропорційно за кількістю зібрали олійних культур та кукурудзи у 2023 році – 659,1 тис. тонн та 652,5 тис. тонн відповідно. Така пропорційність зберігалася впродовж всього досліджуваного періоду.

Зміщення акцентів фермерських господарств на вирощування плодово-ягідних та овочевих культур підтверджує факт збільшення валового збору овочів на 10,6 тис. тонн або на 31,6%, плодово-ягідних насаджень на 3,5 тис. тонн або на 31,8% та ягідників на 6,9 тис. тонн або на 181,6 %.

У рослинництві урожайність сільськогосподарських культур з одиниці посівної площі є кількісним вираженням технологічної ефективності. Спостерігається збільшення рівня урожайності сільськогосподарських культур в фермерських господарствах Івано-Франківської області впродовж досліджуваного періоду. Урожайність більшості видів культур у фермерських господарствах зросла у 2023 році порівняно з 2019 роком в зв'язку із використанням найкращих гібридів і технологій. Завдяки високоякісному насінню, яке фермерські господарства отримували зокрема завдяки програмі USAID Агро, підвищується продуктивність, прибутковість та стабільність виробництва рослинницької продукції фермерськими господарствами.

В розрізі видів продукції впродовж 2019-2023 років відбулися позитивні зміни урожайності. Урожайність озимої пшениці зросла з 49,4 до 55,6 ц/га, або на 12,6%, кукурудзи з 81,3 до 110,2 ц/га, або на 35,5%, ріпаку з 29,8 до 41,2 ц/га, або на 38,3%, сої з 24,6 до 32,1 ц/га, або на 30,5%, олійних культур з 26,5 до 33,8 ц/га, або на 27,5%, соняшника з 26 до 30,7 ц/га, або на 18,1%, овочів з 201,2 до 277,3 ц/га, або на 37,8%, картоплі з 143,8 до 174,2 ц/га, або на 21,1%. Водночас спостерігалось зменшення урожайності ярої пшениці з 40,4 до 37,3 ц/га, або на 7,7% та вівса з 22,1 до 18,2 ц/га, або на 17,6%.

Найбільш динамічно зросла урожайність плодово-ягідних насаджень та ягідників, а саме з 23,5 до 43,3 ц/га, або на 84,3% та з 33,6 до 72 ц/га, або на 114,3% відповідно. Отриманню такого результату сприяла орієнтація фермерських господарств на потреби внутрішнього та зовнішнього ринків, а державна грантова підтримка розвитку садівництва та ягідництва. Високий рівень активності фермерських

господарств підтверджується й тим, що за кількістю отриманих грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства в Івано-Франківській області ця організаційно-правова форма є переважаючою. Так, станом на 11 липня 2024 року 11 із 19 грантів (57,8% від кількості та 63,5% від суми) отримали фермерські господарства, а господарські товариства та приватні підприємці – по 4 гранти. Відповідно продовження даної грантової підтримки та запровадження нових програм орієнтованих на малі фермерські господарства є вимогою сьогодення.¹³

Урожайність сільськогосподарських культур істотно відрізняються при порівнянні фермерських господарств області та України впродовж досліджуваного періоду (рис. 4). Загалом у 2023 році вищою у фермерських господарствах області порівняно з фермерськими господарствами України була урожайність таких видів продукції як: пшениця на 9,7 ц/га, ячмінь на 8,8 ц/га, кукурудза на зерно на 33,7 ц/га, соя на 8,2 ц/га грн/ц, насіння ріпаку та кользи на 13,5 ц/га, насіння соняшнику на 7,3 ц/га. Така тенденція є свідченням кращої технологічної ефективності даних господарств на регіональному рівні.

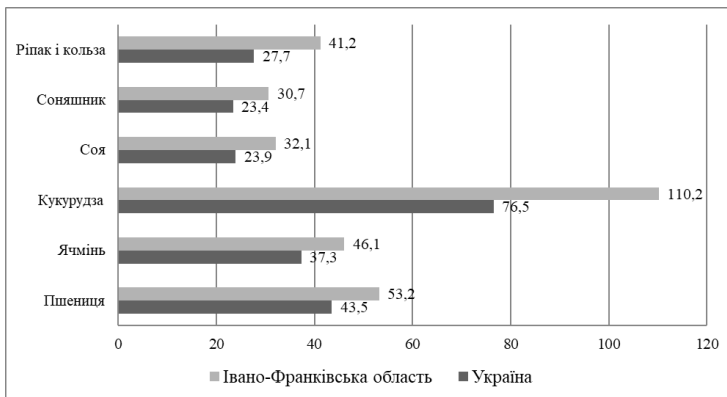

Рис. 4. Урожайність сільськогосподарських культур вирощених фермерськими господарствами Івано-Франківської області та України у 2023 році, ц/га

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

¹³ Шпикуляк О., Гуменюк М., Неміш Д., Шеленко Д., Ксенофонтова К. Державна підтримка розвитку сімейних фермерських господарств як фактор підвищення їхньої конкурентоспроможності. Економічні та соціальні детермінанти конкурентоспроможності підприємництва: колективна монографія / за заг. ред. Лопатинського Ю.М., Зибаревої О.В. Колективна монографія (розділ). Чернівці: Технодрук, 2023. С. 437-470. (572 с.)

Одночасно урожайність овочів та плодово-ягідних у фермерських господарствах області у 2023 році була нижчою. Зокрема, урожайність картоплі становила 174,2 ц/га у фермерських господарствах області та 236,2 ц/га у фермерських господарствах України, що на 62 ц/га нижче. Урожайність овочів становила 277,3 ц/га у фермерських господарствах області та 427,4 ц/га у фермерських господарствах України, що на 150,1 ц/га нижче. Урожайність плодово-ягідних становила 43,3 ц/га у фермерських господарствах області та 175,5 ц/га у фермерських господарствах України, що на 132,2 ц/га нижче. Урожайність зерняткових культур становила 21,8 ц/га у фермерських господарствах області та 220,1 ц/га у фермерських господарствах України, що на 198,3 ц/га нижче.

Рівень урожайності зернових у фермерських господарствах Івано-Франківської області є достатньо високим у порівнянні з господарствами по Україні, проте – недостатнім. При кращій якості ґрунтів фермери регіону мають урожайність нижчу, ніж у розвинених країнах. Основною причиною такої ситуації є недостатній рівень технічного забезпечення та використання спрощених технологій, що призводить до неякісного виконання робіт по вирощуванню та порушення строків проведення. Стаціонарні досліді, що проводяться науково-дослідними установами Національної академії аграрних наук України, показують, що за умов повного виконання технологічних вимог можна досягти вищої урожайності при нижчих витратах.

Оцінка функціонування фермерських господарств на регіональному рівні дала можливість встановити, що фермерство з кожним роком набуває все більшого поширення незважаючи на умови невизначеності воєнного стану. Основними індикаторами його розвитку є збільшення вартості валової продукції, посівних площ, рівня урожайності та прибутковості. Виробляючи унікальну та органічну продукцію, використовуючи особисті контакти та грантову підтримку, швидко реагуючи на зміни попиту, фермерські господарства наповнюють своєю продукцією не тільки внутрішній, а й зовнішній ринок.

3. Проблеми функціонування фермерських господарств на засадах сталого розвитку та шляхи їх усунення

В Україні сформована модель аграрного виробництва згідно якої для фермерських господарств переважаючою галуззю є рослинництво. Розвиток тваринницької галузі зазнав найбільш суттєвих динамічних змін виробництва продукції в сторону зменшення, в зв'язку із складністю функціонування даних господарських формувань в умовах трансформаційних ринкових відносин. Однак, займаючи одне з основних місць у продовольчому підкомплексі, тваринництво визначає не тільки частку у виробництві продукції, а й суттєво впливає на

економічний стан сільських територій та на рівень забезпечення соціально необхідними продуктами харчування. Відповідно виникає необхідність збільшення виробництва продукції даної галузі у фермерських господарствах.

Основна проблема полягає в тому, що тваринництвом здебільшого займаються малі фермери, основними ознаками організації праці в яких є недостатня матеріальна зацікавленість у результатах праці, низький рівень механізації та автоматизації виробництва, незадовільна технологічна та, подекуди, трудова дисципліна. Така діяльність не приваблює для працездатного сільського населення, особливо молоді. Виникають суперечності: з одного боку, неможливість працевлаштування, а з іншого – небажання виконувати низько кваліфіковану роботу. Усунення даних диспропорцій і є основою розвитку тваринництва у фермерських господарствах та забезпечення зайнятості сільського населення.

За останні роки тваринницька галузь регіону загалом зазнала кризи розвитку в зв'язку з високою трудомісткістю праці в галузі, що обумовлено особливостями технологічного процесу. Зокрема, відбулося суттєве скорочення поголів'я тварин, а також обсягів виробництва продукції у всіх господарствах. Однією з визначальних обставин, що вплинули на зменшення поголів'я в господарствах на Прикарпатті є складна демографічна ситуація на селі та депопуляція сільського населення, зокрема в зв'язку з воєнним станом.

Впродовж останніх років спад виробництва тваринницької продукції стримується за рахунок зусиль малих господарських формувань, зокрема фермерських господарств. Як свідчать дані табл. 6, на противагу у фермерських господарствах спостерігається збільшення поголів'я. Позитивним є те, що протягом 2019-2023 років зберігалася тенденція до збільшення загального поголів'я ВРХ на 34,6%, в т.ч. корів на 58,8%, у фермерських господарствах при зменшенні такого поголів'я у господарствах усіх категорій в області на 31,9% та 30,8% відповідно.

Питома вага поголів'я ВРХ фермерських господарств у поголів'ї господарств усіх категорій в динаміці зросла з 4,3% у 2019 році до 8,5% у 2023 році. Зокрема поголів'я корів в фермерських господарствах збільшилося порівняно з 2019 роком на 1 тис. гол. або 58,8%, а порівняно з 2022 роком залишилося незмінним. Водночас частка фермерських господарств у загальнообласному поголів'ї корів зросла з 2,2% у 2019 році до 4,9% у 2023 році.

Таблиця 6

**Динаміка поголів'я в фермерських господарствах Івано-
Франківської області, на кінець року, тис. гол**

Категорії господарств	2019	2020	2021	2022	2023	Темп приросту 2023 року до	
						2019 року	2022 року
ВРХ							
Господарства усіх категорій	128,2	120,5	110,2	101,6	87,3	-31,9	-14,1
Фермерські господарства	5,5	5,0	5,9	7,4	7,4	34,6	0,0
Питома вага поголів'я ФГ, %	4,3	4,1	5,4	7,3	8,5	97,7	16,4
у т. ч. корови							
Господарства усіх категорій	79,0	74,3	67,4	61,9	54,7	-30,8	-11,6
Фермерські господарства	1,7	1,9	2,3	2,7	2,7	58,8	0,0
Питома вага поголів'я ФГ, %	2,2	2,6	3,4	4,4	4,9	122,7	11,4
Свині							
Господарства усіх категорій	304,6	306,1	287,5	303,8	308,7	1,4	1,6
Фермерські господарства	3,0	2,3	2,1	2,1	3,0	0,0	42,9
Питома вага поголів'я ФГ, %	1,0	0,8	0,7	0,7	1,0	0,0	42,9
Вівці							
Господарства усіх категорій	27,6	26,8	28,3	28,0	26,8	-2,9	-4,3
Фермерські господарства	3,0	2,6	3,5	3,4	3,2	6,7	-5,9
Питома вага поголів'я ФГ, %	10,9	9,7	12,4	12,1	11,9	9,2	-1,7

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

Поголів'я свиней у фермерських господарствах у 2023 році порівняно з 2019 залишилося на рівні 3 тис. гол., а порівняно з 2022 роком зросло на 0,9 тис. гол. або 42,9%. Частка фермерських господарств у загальнообласному поголів'ї свиней складала 1,0% у 2019 та 2023 роках, а на час повномасштабного вторгнення – 0,7%. Поголів'я овець у фермерських господарствах області у 2023 році збільшилося порівняно з 2019 роком на 0,2 тис. гол. або 6,7%, а порівняно з 2022 роком

зменшилося на 0,2 тис. гол. або 5,9%. Частка фермерських господарств у загальнообласному поголів'ї овець значно зросла в динаміці на 9,4 в.п. Тобто спостерігаються позитивні зрушення, проте вони не є настільки значними, щоб суттєво збільшити виробництво продукції тваринництва у фермерських господарствах.

З огляду на чисельність поголів'я, фермерські господарства не є основними виробниками більшості видів тваринницької продукції. Їх частка щодо виробництва м'яса всіх видів у 2023 році складала 2,1%, а молока 1,7% (табл. 7).

Таблиця 7

Динаміка виробництва продукції тваринництва в фермерських господарствах Івано-Франківської області, тис. т

Категорії господарств	2019	2020	2021	2022	2023	Темп приросту 2023 року до	
						2019 року	2023 року
Вирощування сільськогосподарських тварин усіх видів							
Господарства усіх категорій	132,3	132,9	135,7	138,5	147,7	11,6	6,6
Фермерські господарства	1,6	1,6	1,5	1,5	2,3	43,8	53,3
Питома вага виробництва ФГ, %	1,2	1,2	1,1	1,1	1,6	33,3	45,5
Реалізація на забій сільськогосподарських тварин усіх видів							
Господарства усіх категорій	132,8	135,2	138,5	139,3	146,8	10,5	5,4
Фермерські господарства	3,0	3,7	3,1	2,1	3,2	6,7	52,4
Питома вага виробництва ФГ, %	2,3	2,7	2,2	1,5	2,2	-4,4	46,7
Виробництво м'яса всіх видів							
Господарства усіх категорій	91,5	94,5	97,2	97,8	103,5	13,1	5,8
Фермерські господарства	2,1	2,6	2,2	1,4	2,2	4,8	57,1
Питома вага виробництва ФГ, %	2,3	2,8	2,3	1,4	2,1	-8,7	50,0
Виробництво молока							
Господарства усіх категорій	428,9	410,5	393,3	370,0	329,2	-23,3	-11,0
Фермерські господарства	4,1	4,4	4,0	5,1	5,6	36,6	9,8
Питома вага виробництва ФГ, %	1,0	1,1	1,0	1,4	1,7	70,0	21,4

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

Вирощування сільськогосподарських тварин усіх видів у фермерських господарствах у 2023 році збільшилося порівняно з 2019 роком на 0,7 тис. т. або 43,8%, а порівняно з 2022 роком на 0,8 тис. т. або 53,3%. Частка фермерських господарств у загальнообласному вирощуванні сільськогосподарських тварин усіх видів зросла в динаміці на 33,3%.

Реалізація на забій сільськогосподарських тварин усіх видів у фермерських господарствах у 2023 році збільшилося порівняно з 2019 роком на 0,2 тис. т. або 6,7%, а порівняно з 2022 роком на 1,1 тис. т. або 52,4%. Частка фермерських господарств у загальнообласній реалізації на забій сільськогосподарських тварин усіх видів зменшилася в динаміці на 4,4%.

Виробництво м'яса всіх видів усіма категоріями господарств Івано-Франківської області у 2023 році порівняно з 2019 роком зросло на 13,1%. Проте у фермерських господарств в даний період спостерігалось нарощування обсягу виробництва м'яса всіх видів лише на 4,8%. Варто відзначити, що частка фермерських господарств у загальнообласному виробництві м'яса всіх видів є незначною і впродовж досліджуваного періоду коливається в межах 2-3%.

Виробництво молока усіма категоріями господарств Івано-Франківської області у 2023 році порівняно з 2019 роком зменшилося на 23,3%. На противагу у фермерських господарств в даний період спостерігалось нарощування обсягу виробництва молока на 36,6%. Варто відзначити, що частка фермерських господарств у загальнообласному виробництві молока є мізерною і впродовж досліджуваного періоду коливається в межах 1-2%.

У вирощуванні продукції у фермерських господарств переважає ВРХ. Зокрема у 2023 році дані господарства виростили 1,1 тис. т. ВРХ, реалізували на забій 2,0 тис. т. ВРХ, виробили м'яса ВРХ 1,2 тис. т. Другою за вагомістю у вирощуванні є птиця – 0,8 тис. т. у 2023 році.

У структурі виробництва м'яса фермерських господарств Івано-Франківської області у 2023 році частка різних видів продукції була такою: птиці – 32%, свиней – 14%, ВРХ – 54%. В той час як структурі виробництва м'яса всіх господарств у 2023 році за часткою різних видів продукції спостерігалися інші акценти (рис. 5).

Собівартість багатьох видів продукції у фермерських господарствах є нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємствах з енергоємними технологічними операціями. Внаслідок цього виробництво таких трудомістких культур як картопля, овочі, плоди, молоко, м'ясо ВРХ переміщується переважно до фермерських господарств. У багатьох випадках господарства невеликих розмірів і стали резервом розширення фермерства в Україні.

Варто зазначити, що наведені дані є середньостатистичними. Вибираючи оптимальний напрям діяльності, фермери мають враховувати особливості відповідної підгалузі господарювання. Адже

напря́м сільськогосподарського виробництва, який для одного фермера стає рятувальним колом, для іншого може бути збитковим. Однозначно визначити стійкі напрями сільськогосподарської діяльності в умовах динамічних змін практично неможливо. Досить поширеною є думка, що в умовах воєнного стану дещо стабільнішими можуть бути напрями, орієнтовані на внутрішній ринок, що зумовлено тенденцією до імпортозаміщення та девальвацією національної валюти.

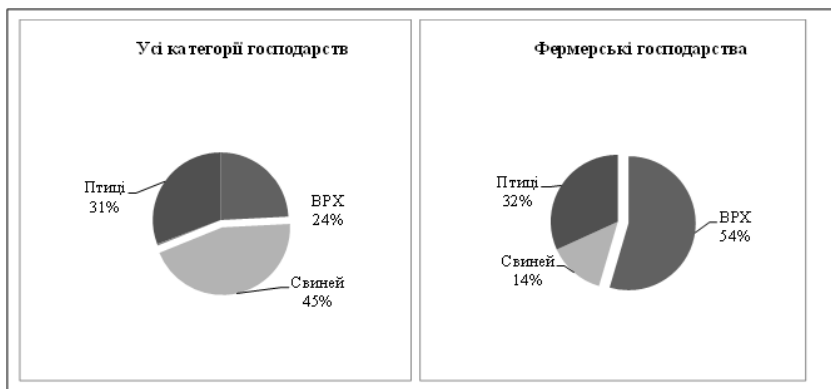

Рис. 5. Частка категорій господарств у виробництві м'яса в Івано-Франківській області у 2023 році

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України

Використання екологічних, ресурсозберігаючих та менш трудомістких технологій у процесі виробництва продукції тваринництва дасть можливість фермерським господарствам не тільки отримати вищу ефективність, а й забезпечити дотримання принципів цілей сталого розвитку. Однак в зв'язку з недоступністю для більшості фермерів нових технологій через їх високу вартість, аходи раціоналізації виробництва є незначними та не завжди супроводжується стабільним підвищенням результативності виробництва продукції тваринництва у фермерських господарствах.

Важливою проблемою в діяльності фермерських господарств є процес реалізації продукції. Фермерським господарствам невеликих розмірів складно конкурувати на аграрних ринках з іншими суб'єктами. Фермери формують невеликі партії продукції, інколи реалізують продукцію з поля, без необхідної доробки та доведення до вимог державних стандартів. Зазвичай маркетинговий ланцюг, через який продукція від фермерського господарства доходить до кінцевого споживача довгий та насичений посередниками. В результаті

фермерські господарства отримують ціну за свою продукцію, яка зазвичай є значно нижче від існуючої на ринку, що негативно відображається на кінцевих результатах діяльності таких господарств (рис. 6).

З метою мінімізації втрати вартості фермерським господарствами та забезпечення вищої конкурентоспроможності доцільно активізувати процеси кооперації та об'єднання фермерських господарств. Зокрема такі як створення кластерів та асоціацій, організація спільного використання ресурсів (спільне використання землі, обладнання, складів) та спільного просування продукції (спільний маркетинг, просування бренду).

Одним із стимулів розвитку фермерських господарств є поширення кооперації з метою формування сфери переробки агропродукції, що дозволить отримати вищу додану вартість. В свою чергу підвищення ефективності господарювання фермерських господарств дасть змогу збільшити наповненість бюджетів та розширити фінансування розвитку сільських територій. Водночас прив'язаність до землі, а також «залежність від природних умов, наявність фактора сезонності, низька оборотність капіталу, недостатня фінансова спроможність, високий рівень ризику тощо формують обмеження насамперед як для аграрного виробництва, так і для первинної переробки аграрної продукції».¹⁴

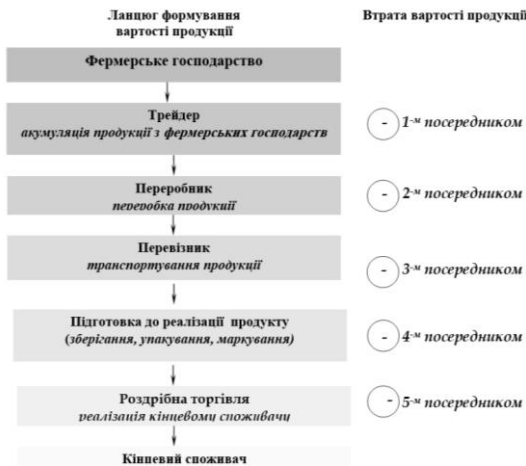

Рис. 6. Втрата вартості продукції фермерськими господарствами

Джерело: сформовано на основі власних досліджень

¹⁴ Лопатинський Ю. М., Кобеля З. І., Галицький А. Е. Структурно-функціональні засади розвитку підприємництва на сільських територіях. *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 65-73. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112065>.

Вирішення проблеми зайнятості молоді також є прерогативою фермерських господарств та сприяє розвитку сільських територій. Адже неможливість працевлаштування має низку негативних наслідків як безпосередньо для молодшої людини, так і для суспільства загалом. Молодіжне фермерство виконує дві основних функції, а саме економічну та соціальну. «Економічна функція характеризується самим фактом прояву молодіжного підприємництва в умовах відсутності фінансових, майнових та інформаційних ресурсів, але з використанням нових креативних ідей і впевненого бажання досягти поставленої мети. Реалізація соціальної функції молодого підприємництва можлива завдяки забезпеченню зайнятості, створенню умов для реалізації можливостей і вирішення проблем ринку праці. Згуртованість молодих людей навколо спільної ідеї створює нову верству осіб, які ініціативно й швидко можуть зреагувати на виклики на шляху реалізації мети».¹⁵

Однак на даний час для успішного розвитку молодіжного фермерства в Україні існує ряд перешкод¹⁶:

- законодавча неврегульованість і правова незахищеність молодого підприємця;
- відсутність дієвих фінансових стимулів для молодих підприємців (субсидій, пільг чи гарантій);
- відсутність необхідних економічних і юридичних знань, низька фінансова грамотність потенційних молодих аграрних підприємців;
- неефективна комунікація та низька зацікавленість органів місцевого самоврядування у розвитку молодіжного аграрного підприємництва;
- відсутність вільних сільськогосподарських угідь у громадах для надання у користування молодим підприємцям для здійснення аграрної діяльності;
- низька проінформованість щодо грантової підтримки аграрного виробництва та можливостей власного розвитку.

Важливо підкреслити, що стимулювання зайнятості сільського населення через формування сімейних ферм та їх об'єднання в кооперативи, має стати пріоритетом. «Зайнятість через створення сімейної ферми інституційно актуалізується через формування основ для правового визнання професії фермера, бо така можливість зайнятості актуальна й перспективна в усіх аспектах, адже практично позиціонована як доступна для впровадження у різноаспектні сегменти

¹⁵ Морозюк Н.В., Шапошнік В.М., Круглик С.Г. Розвиток аграрного підприємництва як форми реалізації лідерського потенціалу молоді. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 42. С. 30-34.

¹⁶ Гуменюк М.М., Неміш Д.В. Забезпечення сталого розвитку малих фермерських господарств в умовах воєнного стану. *Вісник аграрної науки*. 2024. №10. С.76-83. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202410-10>

ринків сільськогосподарської, агроекономічної та суміжної діяльності, наприклад «зелений» туризм тощо».¹⁷

Фермер поєднує в одній особі підприємця, керівника, власника та працівника, забезпечує робочі місця шляхом залучення сезонних працівників і тих, що працюють за трудовою угодою. Але малі фермерські господарства в даний час малочисельні та дрібнотоварні, тому поки що не можуть вирішити проблеми зайнятості сільського населення в повному обсязі.

Для організаційно-економічного стимулювання сімейних фермерських господарств важливо впроваджувати організаційні інновації, серед сукупності яких слід виокремити активізацію нішевих, а також ексклюзивних видів діяльності. Такі форми зайнятості є найбільш інституційно-доступними для українського селянина, оскільки для розвитку сімейного фермерства наявний достатній земельний ресурс за умови активної позиції селян. «Нішеве фермерство слід інституційно стимулювати до розвитку на базі господарств населення, зокрема особистих селянських, які в перспективі мають стати сімейними фермерськими господарствами. Ефект впровадження такого заходу сприятиме зайнятості, пенсійному забезпеченню, подоланню безробіття на селі».¹⁸

Сімейні ферми, враховуючи, що сільськогосподарське виробництво завжди було і залишиться основою для національного добробуту, відіграють суттєву роль у формуванні в «зеленій» економіці та буде під впливом «зелених» курс. «Озеленення» економічної діяльності сімейних фермерів має сенс і цінність для досягнення принципи сталого розвитку, оскільки цей тип економічного суб'єкта глобально визначає продовольчу безпеку та тенденції в територіальному розвитку.¹⁹

Основні заходи стимулювання функціонування фермерських господарств на засадах цілей сталого розвитку включають:

- поширення новітніх аграрних технологій в процесі виробництва;
- забезпечення виробництва тих видів продукції, які відповідають ринковим потребам;
- підтримка інклюзивності фермерства;
- збільшення різноманітності та обсягів грантових програм;
- забезпечення вищої доступності кредитів;

¹⁷ Шпикуляк О. Г., Алексєєва О. В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 95-107. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104095>.

¹⁸ Розвиток фермерських господарств у сучасних умовах функціонування аграрного сектору економіки України: колективна монографія; за редакцією О. Шпикуляка та М. Малика. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 160 с.

¹⁹ Lopatynskiy, Yu., Shpykuliak, O., Kyfyak V., Shelenko, D., & Diuk, A. (2023). Socio-economic role and institutional capacity of family farms in the implementation of the sustainable development goals. *Ekonomika APK*, 30(3), 18-28. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303018>.

- вдосконалення системи логістики аграрної продукції;
- стимулювання поширення сертифікації продукції;
- впровадження екологічних принципів у виробництві.

Фермерські господарства, зокрема сімейні, є найбільш стійкою формою господарювання, насамперед в умовах збройної агресії та повоєнного відновлення. Всупереч сукупності негативних чинників вони знайшли свою економічну нішу в аграрному секторі економіки країни. Спрямовуючи свою діяльність на насичення ринку нішевою, унікальною та екологічною продукцією, сприяючи зниженню рівня безробіття та покращенню інфраструктури в сільській місцевості, дані господарства стали локомотивом розвитку сільських територій. Розвиток фермерства – один із шляхів збереження українського села як адміністративної та соціальної сукупності.

ВИСНОВКИ

Децентралізація системи державного управління та інституційні зміни ринкового середовища сприяли суттєвому підвищенню ролі фермерських господарств у розвитку сільських територій та забезпеченню їх повоєнного відновлення. Економічне зростання та спроможність територіальних громад напряду залежать від розвитку даних форм господарювання.

Для подальшого успішного функціонування фермерських господарств та забезпечення їх позитивного впливу на розвиток сільських територій та їх повоєнне відновлення, необхідно сформувати: сприятливе конкурентне середовище, стабільну нормативно-правову базу, ефективну економічну та фінансову системи, підтримку даних господарств державними структурами на місцевому рівні, гнучку систему пільг у сфері кредитування та оподаткування.

Інструменти фінансового стимулювання розвитку фермерських господарств, які використовуються в європейській практиці доцільно застосовувати і у вітчизняній практиці. Проте автоматичне перенесення методів, що застосовуються в інших країнах, на терени української економіки слід вважати недоцільним навіть за умов, що вони показали себе там ефективно. Фінансово-економічні механізми, які використовувалися в європейських країнах на різних етапах розвитку сільського господарства є різноманітними і не завжди адекватними щодо українських умов, особливо у воєнний та післявоєнний періоди. Визначені заходи мають бути аргументовані, обумовлені законодавчо та підкріплені реальним фінансуванням.

Вагома роль фермерських господарств у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства під час воєнного стану зумовлює необхідність зміни аграрної політики у перспективі та перетворення її на більш дружню до даних господарств. Відповідно повоєнний аграрний устрій має бути спрямований на створення в кожній

сільській територіальній громаді конкурентоспроможних фермерських господарств із достатньою кількістю робочих місць. Низка таких заходів дозволить поступово вирішити багато проблем воєнного часу й дати імпульс для післявоєнного відновлення сільських територій.

АНОТАЦІЯ

Роль фермерських господарств у повоєнному відновленні сільських територій є ваговою та пріоритетною. Як свідчать результати дослідження саме фермерські господарства більшою мірою виконують надважливі соціальні функції такі як: створення робочих місць і зменшення рівня безробіття, забезпечення гнучкості та стійкості економіки, забезпечення джерел доходів для населення, формування середнього класу суспільства, зменшення державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення вразливих груп населення. Оцінка розвитку фермерських господарств на регіональному рівні дала можливість встановити, що фермерство з кожним роком набуває все більшого поширення. Основними індикаторами його розвитку є збільшення вартості валової продукції, посівних площ, рівня урожайності та прибутковості. Виробляючи унікальну продукцію та використовуючи особисті контакти чи міжнародні гранти окремі господарства просувають продукцію на зовнішні ринки. Разом з тим, більшість фермерських господарств не доотримують прибутки в зв'язку наявністю великої кількості посередників. Умови невизначеності воєнного часу несуть цілу низку ризиків для фермерських господарств, зокрема малих, що обумовлює необхідність формування заходів підтримки їх розвитку. Необхідність повоєнного відновлення та поглиблення євроінтеграційних процесів обумовлюють здійснення системних економічних реформ в аграрному секторі України щодо фермерських господарств, які є основою життєдіяльності сільських територій нашої держави.

Література

1. Losch, B. (2022) Decent Employment and the Future of Agriculture. How Dominant Narratives Prevent Addressing Structural Issues. *Front. Sustain. Food Syst.* 6:862249. doi: 10.3389/fsufs.2022.862249
2. Mamonova, N., Borodina, O., Kuns, B. (2023). Ukrainian agriculture in wartime: resilience, reforms and markets. URL: <https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk>
3. Lopatynskiy, Yu., Shpykuliak, O., Kyfyak V., Shelenko, D., & Diuk, A. (2023). Socio-economic role and institutional capacity of family farms in the implementation of the sustainable development goals. *Ekonomika APK*, 30(3), 18-28. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303018>.

4. Беженар І. М., Грищенко О. Ю. Фермерські господарства в Україні: стан та перспективи розвитку. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. № 9. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-04-14>.

5. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>

6. Гуменюк М.М., Неміш Д.В. Забезпечення сталого розвитку малих фермерських господарств в умовах воєнного стану. Вісник аграрної науки. 2024. №10. С.76-83. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202410-10>

7. Департамент агропромислового розвитку Івано-Франківської ОДА. URL: <https://www.if.gov.ua/news/torik-na-ivano-frankivshchyni-utvoreno-24-novykh-fermerskykh-hospodarstva>

8. Ільченко Т., Застрожнікова І. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21>

9. Лопатинський Ю. М., Кобеля З. І., Галицький А. Е. Структурно-функціональні засади розвитку підприємництва на сільських територіях. Економіка АПК. 2021. № 12. С. 65-73. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112065>.

10. Лопатинський Ю.М., Гуменюк М.М., Неміш Д.В. Розвиток малого аграрного підприємництва в умовах інституційних змін: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024, 184 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9963>

11. Лупенко Ю., Шпикуляк О., Малік М., Ксенофонтowa К., Морозова А. Розвиток сімейних фермерських господарств в умовах воєнного часу та реалізації перспективи повоєнного відновлення України. Аграрна економіка. 2023. Т 16. № 1-2. С. 9-22.

12. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Шеленко Д. І., Дюк А. А., Морозова А. М. Фермерські господарства як чинник розвитку сільських територій. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Том 8. № 2. С. 199-206. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-29>

13. Морозюк Н.В., Шапошнік В.М., Круглик С.Г. Розвиток аграрного підприємництва як форми реалізації лідерського потенціалу молоді. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 42. С. 30-34.

14. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019, 212 с.

15. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.

16. Розвиток фермерських господарств у сучасних умовах функціонування аграрного сектору економіки України: колективна

монографія; за редакцією О. Шпикуляка та М. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 160 с.

17. Шпикуляк О. Г., Алексеева О. В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 95-107. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104095>.

18. Шпикуляк О., Гуменюк М., Неміш Д., Шеленко Д., Ксенофонтова К. Державна підтримка розвитку сімейних фермерських господарств як фактор підвищення їхньої конкурентоспроможності. Економічні та соціальні детермінанти конкурентоспроможності підприємництва: колективна монографія / за заг. ред. Лопатинського Ю.М., Зибаревої О.В. Колективна монографія (розділ). Чернівці: Технодрук, 2023. С. 437-470. (572 с.)

URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9862>

19. Яців І.Б., Соловей Ю.І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах: монографія. Львів: АТБ «НБК», 2019. 182 с.

Information about the authors:

Humeniuk Mariana Myroslavivna,

Candidate of Economic Sciences,

Senior Researcher at the Department of Scientific Research and Innovative

Development of Agro-Industrial Production,

Pre-Carpathian State Agricultural Experimental Station of the Institute of

Agriculture of the Carpathian Region of NAAS

21-A Stepan Bandera Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine

Associate Professor at the Department of Business and Human Resource

Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Cathedralna Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine

Nemish Dmytro Vasyliovych,

Candidate of Economic Sciences,

Head of the Department of Scientific Research and Innovative Development

of Agro-Industrial Production,

Pre-Carpathian State Agricultural Experimental Station of the Institute of

Agriculture of the Carpathian Region of NAAS

21-A Stepan Bandera Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine

ІНТЕЛЕКТ І МОДЕРНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Дзвінчук Д. І., Лопушинський І. П., Петренко В. П.

ВСТУП

Сталий розвиток України передбачає обов'язкове, погоджене й гармонізоване забезпечення національних інтересів країни з наявними міжнародними зобов'язаннями в цій сфері. Проте, сьогодні такий розвиток відбувається в умовах, ускладнених війною, реформою децентралізації, планування й виконання цілей та завдань з повоєнного відновлення країни, її регіонів і територіальних громад з одночасним дотриманням умов гармонійного поєднання загальносвітових, загальнонаціональних, регіональних і локальних цілей сталого розвитку (ЦСР).

Саме тому вироблення, ухвалення й реалізації управлінських рішень щодо такого використання природно-ресурсного потенціалу, яке б максимально відповідало потребам повоєнного відновлення України з обов'язковим дотриманням ЦСР, стає неможливим за умови збереження традиційної для довоєнного часу парадигми й моделей публічного управління, що мотивує вітчизняних науковців до пошуку можливостей з їх удосконалення.^{1, 2, 3}

Варто зауважити, що, на нашу думку, усі чинні моделі публічного управління можуть бути ефективно модернізовані на засадах використання сучасних управлінських технологій й умов залучення та інтенсифікації використання інтелектуальних ресурсів керівників і функціонерів органів публічного управління, місцевого самоврядування й населення, оскільки в основі будь-якого управлінського рішення (незалежно від його рівня, важливості, масштабності й можливих наслідків) лежать інтелект і процеси мислення тих, хто це рішення формує, усебічно обґрунтовує, планує і контролює його реалізацію.⁴

У цьому контексті виникає потреба й стає доцільним виконання аналізу властивих людським ресурсам системи державного управління та місцевого самоврядування видів мислення, які використовуються в

¹ Рагімов Ф. Формування сучасної парадигми публічного управління на основі концепту сталого розвитку. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, № 1, 2020. С. 26-31.

² Мельниченко Б. Сучасна парадигма публічного управління: практичний вимір для України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2021. № 1 (29). С. 104-109.

³ Вольська, О. (2021). Сучасна парадигма публічного управління. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*, (2), 8-16. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.2.2>

⁴ Дзвінчук Д. І., Лютий М. О., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Інтелект у публічному управлінні ресурсами територіальних громад України : наукова монографія / За ред. проф. Дзвінчука Д. І. і проф. Петренка В. П. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2023. – 368 с.

процесах та процедурах управління життєдіяльністю людських спільнот щодо використання останніми природних ресурсів з дотриманням ЦСР.

Результати такого аналізу дадуть можливість обґрунтувати потребу й доцільність удосконалення процесів мислення керівного складу й персоналу вітчизняної системи державного управління та місцевого самоврядування на всіх рівнях її ієрархії з використанням усіх відомих його видів шляхом формування здатності як вибіркового, так і комплексного використання релевантних потребам різних управлінських ситуацій варіантів.

1. Проблеми публічного управління сталим розвитком в Україні

Показники соціальних, економічних, екологічних результатів, а також ефективності публічного управління національним господарством України піддавалися критичному аналізу та оцінці ще в часи миру і прагнення до встановлення ЦСР з одночасним формуванням пропозицій щодо вдосконалення системи публічного управління використанням природних ресурсів й охорони довкілля наприклад.⁵ Однак, у часи війни проблема організації належного публічного управління процесами життєдіяльності країни – жертви агресії, що протистоїть військам країни-агресора, у якій окупували ≈20% території, у якій на тимчасово окупованих, прифронтових і наближених до фронту територіях припинено будь-яку потрібну господарську і природоохоронну діяльність, у якій щодня гинуть люди, проблема належного функціонування системи управління набрала критично важливого значення не тільки для України, а й для багатьох держав сучасного світу, оскільки наслідки нанесення військами агресора колосальної шкоди містам, селам і довкіл्लю України шляхом варварського винищення її природних ресурсів, руйнування будинків, підризу дамб, знищення водосховищ і втрати водних ресурсів, підтоплень, пожеж, масового мінування лісових і земельних угідь, масштабного вирубування лісів, порушень у належному функціонуванні екосистем міст, підприємств, заводів, шахт і природоохоронної інфраструктури, вимушеної міграції населення тощо стають критичними не лише для держави Україна і не обмежуються тільки її територією, а поступово та неухильно поширюються й на територію країни-агресора, а негативний дисбаланс соціальних, економічних й екологічних результатів воєнних дій і спричинених ними злочинів геноциду^{6, 7, 8} та

⁵ Сяська О. В. Публічне управління природокористуванням: актуальні проблеми та напрями їх розв'язання. *Modern Economics*. 2021. № 30. С. 185-190. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V30\(2021\)-29](https://doi.org/10.31521/modecon.V30(2021)-29)

⁶ Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://cutt.ly/KVBkTnsr>

⁷ Бульбенюк С., Манелюк Ю. Геноцид в Україні у 2022 р.: ознаки, форми, заперечення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 44, с. 220–227.

⁸ Уейн Джордаш. Геноцид в Україні. *Українська правда*. 28 березня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/28/7395377/>

екоциду^{9, 10, 11} тим чи іншим чином поширюється і на багато інших країн світу, що підтверджується результатами досліджень, аналізів та оцінок як вітчизняних експертів, так і закордонних дослідників.^{12, 13, 14, 15}

Отже, зобов'язання системи публічного управління Української держави із забезпечення національних і світових інтересів у виконанні міжнародних ЦСР вимагають вироблення й реалізації такої державної політики й механізмів її реалізації, що повинні базуватися на усвідомленій гармонізації міжнародних, національних, регіональних і, зрештою, утворених у процесі децентралізації територіальних громад. При цьому зауважимо, що раніше напрацьовані вітчизняною наукою рекомендації щодо вдосконалення системи і процедур управління використанням ресурсів країни для забезпечення сталого розвитку її територій^{16, 17, 18, 19} передбачено реалізовувати шляхом «...створення надійних багаторівневих механізмів управління відповідно до рекомендацій ОЕСР».²⁰

⁹ Капінос, Г. & Ларіонова, К. (2023). Проблеми управління сталим розвитком України в умовах війни. *Modeling the development of the economic systems*. (1), 93–103. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-13>

¹⁰ Kovalenko, V., Komarynska, Y., Klymchuk, M., Pavluk, O. and Korshykova, T. (2024). International and National Mechanisms Combating Ecosystems' Damage and Environmental Crimes to Foster Sustainable Development. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 7(2): 63–82. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.070203>

¹¹ Нальотов Д. Екологічне спустошення від війни: проблеми, які будуть вирішуватись поколіннями. *Українська правда*. 26 вересня 2024 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/09/26/7476908/>

¹² Renolafitri, H., Yolandika, C. (2022). Impact of the Russia-Ukraine war on the environmental, social and economic conditions of the Black Sea. *Economic Management and Social Sciences Journal*, 1(1): 1–7. DOI: <https://doi.org/10.56787/ecomans.v1i1.4>.

¹³ Tahmid, A., Khanam, S., Rashid, M. M., & Ibnat, F. (2023). Reviewing the Impact of Military Activities on Marine Biodiversity and Conservation: A Study of the Ukraine-Russia Conflict within the Framework of International Law. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 6(3), 15–31. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.060302>

¹⁴ Gabija Leclerc. Russia's war on Ukraine: High environmental toll. *At a Glance. European Parliament*. July 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/751427/EPRS_ATAG_ATA\(2023\)751427_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/751427/EPRS_ATAG_ATA(2023)751427_EN.pdf)

¹⁵ Paolo Pereira, Ferdo Basic, Igor Bogunovic, Damia Barcelo. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment. *The Science of The Total Environment*. Vol. 837. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155865>

¹⁶ Дзядикевич Ю. В., Крайняк О. К. Механізми управління природокористуванням. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. №23.13. С. 95–101.

¹⁷ Карташов Є. Г. Взаємодія органів влади, бізнесу та територіальних громад в системі публічного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. *Теорія та практика державного управління*. ХарРІДУ НАДУ. №1, 2014. С. 10–9–114.

¹⁸ Клиновий Д. В., Петровська І. О. Напрями трансформації системи управління природними ресурсами в умовах децентралізації влади і парадигмі фінансовіки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2017. Том 28 (67). № 1, С.105–114

¹⁹ Пастух К. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. №1(11). С. 186–206. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1\(11\)-186-206](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1(11)-186-206)

²⁰ Уряд має забезпечити спроможність та сталий розвиток громад. – Денис Шмигаль. *Урядовий портал*. 25 травня 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-maye-zabezpechiti-spromozhnist-ta-stalij-rozvitok-gromad-denis-shmigal>

Зауваживши, що в роботі українських дослідників ¹⁶ ще 2013 року наголошувалося на тому, що «вдосконалення управління в галузі охорони і відтворення природних ресурсів повинно відбуватися шляхом уточнення ролі і місця територіального і галузевого чинників ...», звернемося до досвіду вітчизняних авторів з управління органами місцевого самоврядування (ОМС) сталим розвитком на базовому рівні територіальних громад (ТГ) ^{21, 22}, авторами яких досліджувалися проблеми належного управління використанням природних ресурсів громад (Community natural resource management – CNRM). При цьому слід урахувати, що аналогічні проблеми ще на початку 2000-х років успішно вирішувались у місцевих громадах Австралії, Азії, Америки, Африки та ін., ^{23, 24, 25, 26, 27} хоча, як зазначалося в дослідженні, ²³ попри певні успіхи впровадження CNRM, цілком очевидними були і недоліки, оскільки їх впровадження не всюди забезпечувало «...більш справедливий розподіл влади та економічної вигоди, послаблення конфліктів, посилення врахування традиційних або сучасних екологічних знань, захисту біологічного різноманіття або сталого використання ресурсів» («... more equitable distribution of power and economic benefits, reduced conflict, increased consideration of traditional or modern environmental knowledge, protection of biological diversity, or sustainable resource use»).

Варто зауважити, що перераховані вище проблеми публічного управління сталим розвитком з дотриманням вимог ЦСР є характерними і для всієї множини новоутворених в Україні ТГ, жителі, керівники і персонал ОМС яких у результаті децентралізації отримали кращі

²¹ Чечель А. О., Мороз Є. О. Екологічна політика держави як стратегічний напрям розвитку та діяльності органів місцевого самоврядування за умов децентралізації (на прикладі Запорізької області). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. №1. Том 32(71). С. 77-88. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/17.pdf

²² Zaiets, O., Kovalenko, T., Shokha, T., Vlasenko, Y. and Pozniak, E. (2022). Ukrainian Reform of Decentralization Processes Consolidating the Sustainable Development: Environmental and Legal Aspects. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 5(2): 104-126. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.050207>

²³ Stephen R. Kellert, Jai N. Mehta, Syma A. Ebbin, Laly L. Lichtenfeld. (2000). Community Natural Resource Management: Promise, Rhetoric, and Reality. *Society & Natural Resources An International Journal*. Vol. 13, Issue 8. Pages 705-715. URL: <https://doi.org/10.1080/089419200750035575>

²⁴ Arun Agrawal. Common Property Institutions and Sustainable Governance of Resources. *World Development*. Vol. 29, Issue 10, 2001, Pages 1649-1672. URL: [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00063-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00063-8)

²⁵ Child B. (2003). Origins and efficacy of modern community based natural resources management (CBNRM) practices in the southern African region. IUCN Publication. URL: http://cmsdata.iucn.org/downloads/cca_bchild.pdf.

²⁶ Stefan Bringezu, Janez Potočnik, Yonglong Lu, Anu Ramaswami, Mark Swilling and Sangwon Suh (2016). Multi-Scale Governance of Sustainable Natural Resource Use—Challenges and Opportunities for Monitoring and Institutional Development at the National and Global Level. *Sustainability*. 8, 778. doi:10.3390/su8080778

²⁷ P. Romero-Lankao, N. Frantzeskaki, C. Griffith (2018). Sustainability transformation emerging from better governance. T. Elmqvist, X. Bai, N. Frantzeskaki, C. Griffin, D. Maddox, T. McPhearson, S. Parnell, P. Romero Lankao, D. Simon, M. Watkins (Eds.), *Urban planet: Knowledge towards sustainable Cities*, Cambridge University Press, pp. 263-280. <https://doi.org/10.1017/9781316647554.015>

можливості і резони для збереження та раціонального використання спільних природних ресурсів лише кілька років тому.

Однак, не володіючи потрібними для цього новими знаннями і досвідом, та ще й обтяжені звичними традиціями централізованого управління і державного патерналізму, людські ресурси громад і насамперед персоналу їх органів управління сьогодні відчують потребу в пошуку, дослідженнях, упровадженні й використанні модернізованих, удосконалених або інноваційних механізмів та інструментів публічного управління життєдіяльністю й природокористуванням в Україні загалом і всієї множини її територіальних громад зокрема.

При цьому слід урахувати ту важливу обставину, що людські ресурси територіальних спільнот є тим ключовим складником природних ресурсів планети Земля, який є носієм одного із найважливіших її природних ресурсів – інтелекту.

2. Модернізація управління життєдіяльністю України, регіонів і територіальних громад в умовах війни

Сучасний стан децентралізації влади і ресурсів з переходом системи публічного управління до функціонування за світовими та європейськими стандартами господарювання зумовлено наявністю й одночасним впливом на суспільство таких, досить вагомих чинників:

- російсько-українська війна та потреби захисту країни від воєнної агресії, злочинних порушень правил її ведення загарбниками, наслідки руйнувань розбудованої інфраструктури життєзабезпечення, нанесення шкоди довкіллу, вилучення із використання значної частини природних ресурсів тощо;

- існування та вплив застарілого досвіду й традицій централізованого управління державою, її територіями і природними ресурсами, застаріла ментальність, звичні і поширені в середовищі людських ресурсів країни патерналістські і споживацькі настрої;

- відсутність на всіх рівнях системи управління державою і насамперед на рівні ОМС та ТГ потрібних знань і досвіду інтелектуалізації публічного управління з орієнтацією на ЦСР.

Усе назване вище вимагає від ОМС ТГ як найближчого до людей елемента влади і джерела адекватних ситуації управлінських рішень, пошуку, формулювання, ухвалення й реалізації заходів з підвищення обізнаності громадян щодо ЦСР, раціонального використання громадівських природних ресурсів, мінімізації «екологічного сліду», ініціювання й мотивації змін у свідомості й поведінці населення громад щодо захисту природних ресурсів, збереження середовища проживання з одночасним підвищенням рівня добробуту.

Оскільки ж критично важливою основою сталого розвитку ТГ є не лише сформульовані світовою спільнотою та державою закони і норми, а й сформовані керівництвом та функціонерами ОМС за участю населення стратегічні цілі та завдання, то неважко дійти висновку, що саме інтелект, освіченість, досвід і раціональність мислення всіх учасників управління є головними чинниками налагодження такого процесу використання громадою природних ресурсів, які гарантуватимуть її населенню сталий розвиток, добробут і процвітання.

Таким чином, якщо провідна роль в організації раціонального використання природних ресурсів за критеріями ЦСР на думку експертів

з багатьох країн світу незаперечно залишається за управлінським складником людських ресурсів будь-якої людської спільноти^{28, 29, 30, 31, 32}, то роль публічного управління в упорядкуванні процесів природокористування в умовах війни та зумовлених нею складності, нестійкості, невизначеності і хаотичності ситуації, незмірно зростає.^{33, 34}

Саме тому як лідери, так і персонал ОМС ТГ повинні стати пріоритетними об'єктами т. зв. трансформативного навчання, провідний теоретик якого Дж. Мезіров закликає навчати спільноти людей тому, як їм жити і діяти відповідно до спільно встановлених цілей, цінностей, почуттів і смислів, що ґрунтуються на спільних для всього світу ЦСР, а не на споживацьких критеріях попередньої політики задоволення власних потреб без найменших спроб урахування можливих наслідків і потреб майбутніх поколінь.³⁵

При цьому, проблема трансформації ментальності людських ресурсів України з формуванням суспільства соціально відповідальних, раціонально мислячих людей, якими спільно виробляються й ухвалюються рішення з управління сталим розвитком ТГ, орієнтованого на ЦСР, уже стали предметом аналізу низки досліджень і рекомендацій.^{4, 36, 37, 38}

²⁸ Jennifer Bansard, Mika Schröder. (2021). The Sustainable Use of Natural Resources: The Governance Challenge. *Earth Negotiations Bulletin, International Institute for Sustainable Development*. April 15, 2021. URL: <https://www.iisd.org/system/files/2021-04/still-one-earth-natural-resources.pdf>

²⁹ Fei-fei Chen, Qiu-Su Wang, Muhammad Umar, Liya Zheng. (2023). Towards sustainable resource management: The role of governance, natural resource rent and energy productivity. *Resources Policy*. Vol. 85, Part A, August 2023, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104026>

³⁰ Petrenko V., Kis S., Kalambet Ya. (2019). The Process of Intelligence Usage as a Fundamental Problem of Rationalizing the Human Use of Earth's Natural Resources. *International Interdisciplinary Scientific Journal CZ-WNS*. 2019. #1. 20-30. URL: <http://internationalscientificjournalnews.eu/index.php/view-of-articles/2019-2/>

³¹ Двінчук Д. І., Мазак А. В., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Про використання технологій трансформативного навчання Дж. Мезірова для розвитку людських ресурсів об'єднаних територіальних громад України. *Матеріали наук.-практ. конференції «Навчання публічних службовців: нові тенденції та технології»* (30 жовтня 2019 року, Київ). НАДУ. 2019. С. 52-54.

³² Dzvinchuk D. I., Mazak A. V., Ozminska S. D., M. Orliv M. S., Petrenko V. P. (2020). Targeted change in the mentality of communities through transformative adult learning. *Advanced Education*. 7-16. 9-17. <https://doi.org/10.20535/24T0-8286.194771>

³³ Гончарук Н., Чередниченко А. Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 6. С. 46-54. DOI: <https://doi.org/10.15421/152243>

³⁴ Куйбіда, В. С., Куйбіда, С. В., Теличко В. С. Модернізація публічного управління в умовах війни і першочергові його завдання. *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime: Collective monograph / edited by D. Nascimento, G. Starchenko. University of Coimbra, Portugal – Chernihiv: REICST, 2022. С. 272–287. URL: <https://reicst.com.ua/asp/issue/view/monograph-02-2022>*

³⁵ Mezirow, J. (2000) Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress; Jossey Bass: San Francisco, CA, USA. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/5308/53db882d19c41c9ff6d50fc6a17381493a35.pdf>

⁴ Двінчук Д. І., Лютин М. О., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Інтелект у публічному управлінні ресурсами територіальних громад України : наукова монографія / За ред. проф. Двінчука Д. І. і проф. Петренка В. П. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2023. – 368 с.

³⁶ Liuty, M., Petrenko, V., Kis, S., & Storoshchuk, K., (2022). Formation of pareto-effective managerial decisions for the society sustainable development using mass media potential. *South Florida Journal of Development*, 3(1), 1376–1388. <https://doi.org/10.46932/sfjdv3n1-107>

³⁷ Victor Petrenko, Andriy Mazak, Iryna Ozminska, Vitalii Malimon, Oleg Semiak. 3D Model of Managing the Sustainable Development Process of a Territorial Community. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. Vol. 18, No. 4, April, 2023, pp. 1129-1135. DOI: <https://doi.org/10.18280/ijstdp.18041m>

³⁸ Двінчук Д. І., Петренко В. П., Хамчук Г. П. (2022). Ідентифікація умов ефективної взаємодії інтелектуальних ресурсів людської спільнот у процесі забезпечення раціонального природокористування. *Вчені записки Таврійського національного*

Однак, попри очевидну залежність позитивних результатів життєдіяльності ТГ від умілого використання її керівництвом інтелектуальних ресурсів персоналу ОМС й населення, питання організації належного управління використанням інтелектуального потенціалу людських ресурсів територіальних громад як головної умови забезпечення раціонального використання всіх інших видів її ресурсів у роботах як закордонних експертів, так і вітчизняних науковців практично не розглядалися.

Проте, автор публікації³⁹, шукаючи відповідь на запитання «Що блокує сталість?» (What's blocking sustainability?), як причини протидії критеріям сталості назвав природу людини, її процеси пізнання та схильність до підтримки чи сумнівів і заперечень його результатів. Без найменшого сумніву, усі названі складники є продуктом інтелектуальної активності людей – мислення. Саме тому доцільність удосконалення процесів і процедур інтелектуалізації управління природокористуванням сталого розвитку багатьма авторами вбачалась у належному використанні інтегрального інтелекту громад їх органами управління через поширення т. зв. «системного мислення» (Systems Thinking – ST)^{40, 41, 42, 43} і «критичного системного мислення» (Critical Systems Thinking – CST).^{44, 45, 46}

У цьому контексті потрібно зауважити, що світовими школами управління й менеджменту розвитком та використанням інтелекту людських ресурсів для найрізноманітніших сфер людської активності, окрім системного (ST) і критичного системного мислення (CST), запропоновано багато інших концепцій і моделей організації ефективного функціонування інтелекту людини, у числі яких є дивергентне і конвергентне мислення (Divergent and Convergent Thinking, Joy Paul Guilford – 1956), а також мислення латеральне (Lateral Thinking, Edward de Bono – 1967), інтегративне (Integrative Thinking, Graham Douglas – 1986), проєктне (Design Thinking, David Kelley, Tim Brown, Roger Martin – 1990), стратегічне (Strategic Thinking, Andre Beaufre – 1963, Henry Mintzberg – 1994), стійке або резильєнтне

університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Т. 33 (72). №6. С. 85-95.

³⁹ Rees, W. (2010). What's blocking sustainability? Human nature, cognition, and denial. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 6, pp. 13-25. <https://doi.org/10.1080/15487733.2010.11908046>

⁴⁰ Adetunji Israel, Andrew Price, Paul Fleming, Pam Kemp. (2003). The application of systems thinking to concept of sustainability. Proceedings 19th Annual ARCOM Conference, 3-5 September 2003, Brighton, UK. Association of Researchers in Construction Management, Vol. 1, pp. 161–70.

⁴¹ Carlos Loch. (2005). Systemic thinking in environmental management: support for sustainable development. *Journal of Cleaner Production*. 13 1197-1202. URL: https://www.academia.edu/56238021/Systemic_thinking_in_environmental_management_support_for_sustainable_development

⁴² Garrity E. J. (2018). Using systems thinking to understand and enlarge mental models: helping the transition to a sustainable world. *Systems*, 6, pp. 15-31.

⁴³ Voulvoulis, N., Giakoumis, T., Hunt, C., Kioupi, V., Petrou, N., Souliotis, I., Vaghela, C., Wih. Binti Wan Rosely (2022). Systems thinking as a paradigm shift for sustainability. *Global Environmental Change, Global Environmental Change* 75 (2022) 102544. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>

⁴⁴ Jackson, M. C. (2003). The Origins and Nature of Critical Systems Thinking', in G. Midgley (ed.), *Systems Thinking V4*, Sage Publications London, pp. 77-92.

⁴⁵ Smith, T. (2011). Using critical systems thinking to foster an integrated approach to sustainability: a proposal for development practitioners. *Environ Dev Sustain* 13, 1–17. <https://doi.org/10.1007/s10668-010-9243-y>

⁴⁶ Heineberg, R. (2018). Systems Thinking, Critical Thinking, and Personal Resilience. *Resilience is a program of the nonprofit organization*. Post Carbon Institute. URL: <https://www.resilience.org/stories/2018-05-24/systems-thinking-critical-thinking-and-personal-resilience/>

(Resilience Thinking, Elinor Ostrom – 1999, Folke, C. – 2006. Hatt, K. – 2012) та ін.

Однак, усі названі вище види мислення є нічим іншим, як характеристикою здатності людини думати про виконання завдання або про вирішення проблеми по-новому, по-іншому, здатності використовувати уяву для генерування нових ідей тощо, яка сьогодні ідентифікується як творче або креативне мислення (creative thinking), що «... веде до генерації цінних та оригінальних ідей»,⁴⁷ про що свідчать й оцінки та рекомендації експертів «Inc-Book Authority» в огляді «Найкращі книги всіх часів про креативне мислення»,⁴⁸ автори яких (включаючи і штучний інтелект) рекомендують найрізноманітніші та доступні всім прийоми інтелектуальної творчості.

Оскільки ж єдиним джерелом здатності мислити є інтелект окремих осіб, групи або спільноти людей, то неважко дійти висновку, що будь-які прояви творчого мислення варто вважати наслідком створення та існування в певному середовищі (суспільство, територіальна громада, підприємство, установа, організація) потреб і мотивів, якими формуються вимоги до результатів творчості і які створюють умови для мислення, сприяючи пошуку й утворенню нових, проте обов'язково корисних для цього середовища результатів мислення – ідей.^{49, 50}

Підтвердженням такого узагальнення можна вважати і цілком слушну думку авторів книги «Зростання творчості, творче мислення і творче вирішення проблем у 21 столітті» (Creativity Rising, Creative Thinking and Creative Problem Solving in 21st Century), які назвали дивергентне і конвергентне мислення «серцем креативного мислення»,⁵¹ яка певним чином підтверджує факт того, що і всі інші, ще невідомі нам види та варіанти людського мислення, також є креативними.

При цьому виникає цілком закономірне запитання щодо того, які із сьогодні відомих моделей, технологій і прийомів мислення можна і варто рекомендувати для поширення, оволодіння та використання керівниками, персоналом ОМС і населенням ТГ для забезпечення ними успішного природокористування і сталого розвитку спільнот за критеріями ЦСР?

3. Модель множинного мислення в публічному управлінні інтегральним інтелектом територіальної громади

Оскільки метою реформи місцевого самоврядування та децентралізації було забезпечення спроможності 1462 утворених у цьому процесі територіальних громад України самостійно вирішувати всі питання із створення успішної громади в межах чинних законів і регулювань у контексті критеріїв ЦСР за рахунок належного використання власних природних ресурсів, уключаючи інтелектуальні⁴,^{30, 38}, то цілком очевидно, що такий перехід вимагав і вимагає виконання в громаді, як в окремій соціально-економічній системі, радикальних змін, оскільки в процесі переходу до нового типу відносин між державою і громадою, між керівництвом і персоналом органу управління ТГ та населенням, насамперед керівництво й персонал ОМС повинні усвідомити, що рівень сталого розвитку цієї системи й

⁴⁷ https://wikieducator.org/InnovEd/guide_for_facilitators/Creative_Thinking. URL: <https://bookauthority.org/books/best-creative-thinking-books>.
⁴⁸ Best Creative Thinking Books of All Time. Bookauthority. URL: <https://bookauthority.org/books/best-creative-thinking-books>.
⁴⁹ Teresa M. Amabile, Regina Conti, Heather Coon, Jeffrey Lazenby and Michael Herron. Assessing the work environment for creativity. *Academy of Management Journal*. 1996. V. 39. No5. 1154–1184. URL: <https://journals.aom.org/doi/10.5465/256995>.
⁵⁰ Ekvall G. Organizational conditions and levels of creativity. *Creativity and Innovation Management*. 1997. V. 6. 195–205.
⁵¹ Gerard J. Puccio, Marie Mance, Laura Barbero Switalski, Paul D. Reali. *Creativity Rising, Creative Thinking and Creative Problem Solving in 21st Century*. ICSC Press, 2012. 148.

добробуту її людських ресурсів визначатиметься саме їх спільним творчим мисленням і результатами використання «... цінних, оригінальних ідей».

Нинішню ситуацію в більшості територіальних громад України дуже точно можна описати відомим висловом Альберта Ейнштейна (Albert Einstein) «Світ, яким ми його створили, є процесом нашого мислення. Його не можна змінити без зміни нашого мислення»⁵² (“The world as we have created it is a process of our thinking. It cannot be changed without changing our thinking”). Оскільки ж сталий розвиток вимагає таких змін у мисленні щодо організації життя й роботи, результати якого б не нищили ресурси ТІ, а перетворювала громаду на спільноту людей, які «... мають навички розуміння зв’язків між нашим мисленням, діями та впливом на наш світ ...»^{53, с. 34} (... had the skills to understand links between our thinking, actions and impact across our world...), то цілком закономірно виникає питання про потребу й доцільність виявлення в множині відомих нині моделей мислення таких варіантів, які можна й потрібно рекомендувати для трансформації й модернізації мисленнєвої активності персоналу системи державного управління та місцевого самоврядування в практиці управління життєдіяльністю громад.

Однак, за загальною згоди багатьох дослідників на предмет того, що управління забезпеченням ЦСР «... вимагає надзвичайного керівництва, інтелектуального внеску, підтримки та координації»^{54, с. III} (... has required extraordinary leadership, intellectual input, support and coordination.) і «... може бути досягнуто лише шляхом безпрецедентної трансформації технологій, економіки та суспільства в усьому світі ...»^{54, Box 1, с. 9} (... SDGs can only be achieved through an unprecedented transformation of the technologies, economies, and societies worldwide...), у більшості створених світовими організаціями і процитованих вище документах щодо ЦСР та рекомендацій з їх досягнення окрім потреби навчання цілей сталого розвитку (Education Sustainable Development Goals – ESDG) відсутні навіть згадки про потребу розроблення й реалізації заходів з трансформації (а іншими словами – змін) мислення як керівників і персоналу системи державного управління та органів місцевого самоуправління, так і населення – головної умови забезпечення їх досягнення. І це при тому, що ще 2018 року голова представництва ЄС в Україні Хюг Мінгареллі (Hugues Mingarelli) в одному із своїх інтерв’ю наголосив, що «... процес зміни ментальності посідає дуже багато часу, і зараз іде жорстока боротьба між тими, хто справді намагається змінити Україну, змінити цю ментальність,

4 Дзвінчук Д. І., Лютий М. О., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Інтелект у публічному управлінні ресурсами територіальних громад України : наукова монографія / За ред. проф. Дзвінчука Д. І. і проф. Петренка В. П. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2023. – 368 с.

30 Petrenko V., Kis S., Kalambet Ya. (2019). The Process of Intelligence Usage as a Fundamental Problem of Rationalizing the Human Use of Earth's Natural Resources. *International Interdisciplinary Scientific Journal CZ-WNS*. 2019. #1. 20-30. URL: <http://internationalscientificjournalnews.eu/index.php/view-of-articles/2019-2/>

38 Дзвінчук Д. І., Петренко В. П., Хамчук Г. П. (2022). Ідентифікація умов ефективної взаємодії інтелектуальних ресурсів людських спільнот у процесі забезпечення раціонального природокористування. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Т. 33 (72). №6. С. 85-95.

⁵² Albert Einstein > Quotes. Goodreads. URL: <https://www.goodreads.com/quotes/1799-the-world-as-we-have-created-it-is-a-process>

⁵³ Tilbury D. Education for Sustainable Development. An Expert Review of Processes and Learning. UNESCO, Paris, 2011. 136 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191442/PDF/191442eng.pdf.multi>

⁵⁴ TWI2050 – World in 2050 (2018). Transformations to Achieve the Sustainable Development Goals. Report prepared by World in 2050 initiative. International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), Laxenburg, Austria. 2018. 157 p. URL: https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/15347/1/TWI2050_Report081118-web-new.pdf

реформувати країну, і тими, хто хоче, щоб усе залишилося таким, як було в період між 1992 та 2014 роком».⁵⁵

Проте, вітчизняною наукою й практикою публічного управління на початках реформи децентралізації більше уваги було надано вирішенню організаційних, правових і політичних проблем децентралізації, а не підготовці людських ресурсів, як носіїв інтелекту, до потрібних змін у способах і цілях ефективізації його використання.

Саме тому, окрім, без сумніву, важливих організаційних, правових і політичних аспектів, особливу цінність для забезпечення успішного публічного управління процесами життєдіяльності і природокористування країни, її регіонів і територіальних громад в умовах війни та повоєнного відновлення, становитимуть знання й навички вмілого управління використанням інтелектуальних ресурсів населення⁵⁶ та морально-ментальна адаптація керівництва й функціонерів їх органів управління до потреб ЦСР.⁵⁷ Цілком очевидно, що це вимагає масштабних змін ментальності людських ресурсів України, їх мислення, ухвалення рішень і наступних дій й отримання результатів розвитку, на чому вітчизняними науковцями, починаючи з 2000-х років, неодноразово наголошувалося.^{58, 59, 60, 61, 62}

Оскільки ж ментальність часто трактується як здатність до мислення, інтелект, склад розуму й умонастрій,⁶³ то для аналізу процесу інтелектуальної активності людини (групи або спільноти людей та їх груп) ми пропонуємо спочатку інтерпретувати процес мислення окремишнього «Я» у вигляді послідовності диференційованих субпроцесів, за результатами кожного яких з актором відбуваються/не відбуваються певні зміни (Рис. 1), частина із яких є вже проаналізована і описана багатьма авторами.

⁵⁵ Шеремета Д. Посол ЄС нагадав українській владі про важливість боротьби з корупцією. *ГЛІВКОМ*. 11.01.2018. URL: <https://glavcom.ua/news/posol-jes-nagadav-ukrajinskiy-vladi-pro-vimogi-shchodo-borotbi-z-korupciyeu-465138.html>

⁵⁶ Дзвінчук Д. І., Лютий О. В., Петренко В. П. (2018). Інтелект людини – природний ресурс, який людство повинно навчитися уміло використовувати. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2(60). 35-45.

⁵⁷ Дзвінчук Д. І., Петренко В. П. Місцеве самоврядування в Україні та морально-ментальна адаптація службовців до потреб реалізації державного управління ЄС. *Zdolność administracyjna państwa członkowskiego i kandydata do Unii Europejskiej. Pojęcie, przejawy i determinanty* / Redakcja: Dmytro Dzvinchuk, Alina Khaletska, Vitalij Kovalchuk, Marek Mączyński, Ewa Skorczyńska. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2024. S.159-172.

⁵⁸ Лопушинський І. Формування національного менталітету – нагальне завдання сучасної української держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2006. № 3. С. 207-213.

⁵⁹ Іванов М. С. (2018). Ментальні чинники процесу становлення та розвитку системи місцевого самоврядування в Україні: регіональний аспект. *Наукові праці. Політологія*. Випуск 302. Том 314. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/678663.pdf>.

⁶⁰ Dzvinchuk D. I., Mazak, A. V., Ozminska, S. D., Orliv, M. S., Petrenko V. P. (2020). Targeted change in the mentality of communities through transformative adult learning. *Advanced Education*, 7(16). 9-17. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.194771>

⁶¹ Харитонюк О. (2020). Роль українського менталітету в процесі реалізації реформи децентралізації влади в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Розділ IV. Політичні інститути та процеси*. 1(7). 230-237. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-230-237>

⁶² Роман Куліковський, Віктор Петренко. (2024). Про потребу змін у ментальності керівництва та функціонерів органів місцевого самоврядування територіальних громад України. *Координати публічного управління*. July 2024. DOI: 10.62664/cpa.2024.01.09

⁶³ Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди. Київ: Наукова думка, 2006. 408 с.

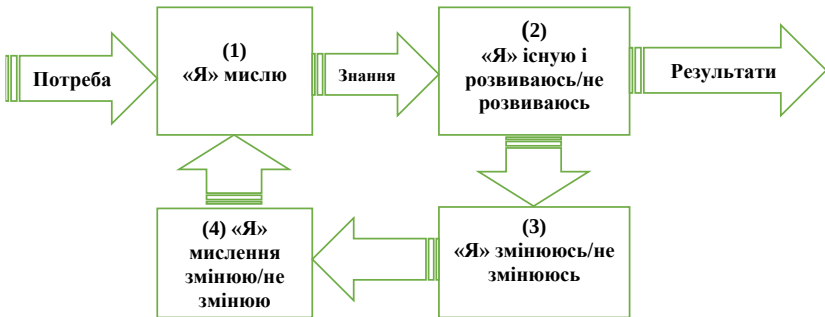

Рис. 1 Диференціація процесу мислення окремішнього «Я» на субпроцеси «мислю» → «існую і розвиваюсь/не розвиваюсь» → «змінююсь/не змінююсь» → «змінюю/не змінюю мислення»

Рис. 1 Диференціація процесу мислення окремішнього «Я» на субпроцеси «мислю» → «існую і розвиваюсь/не розвиваюсь» → «змінююсь/не змінююсь» → «змінюю/не змінюю мислення»

Так, наприклад, «Я» за виникнення певної потреби мислить, реалізуючи субпроцес (1) «Я – мислю», поданого Р. Декартом формулою «Я мислю – отже я існую» («Cogito ergo sum»). Як результат, «Я» переходить до реалізації субпроцесу (2) «Я – існую і розвиваюсь/не розвиваюсь» (у часі, просторі, освіті, добробуті тощо), у результаті чого буде задоволена потреба.

Проте, будь-який розвиток характеризується змінами або їх відсутністю у субпроцесі (3) «Я – змінююсь/не змінююсь». Цей субпроцес Дж. Ф. Кеннеді (John F. Kennedy) свого часу інтерпретував як «... закон життя. І ті, хто дивиться тільки в минуле чи лише на сьогодення, безперечно – пропустять майбутнє» (Change is the law of life. And those who look only to the past or the present are certain to miss the future.).⁶⁴

Результатом субпроцесу (3) стає можливість переходу «Я» до субпроцесу (4) «Я – мислення змінюю/не змінюю», потреба якого чудово ілюструє відомий вислів Дж. Б. Шоу (George B. Shaw) «Прогрес є неможливим без змін, а ті, хто не може змінити своє мислення, не

⁶⁴ John F. Kennedy (1963). «Address in the Assembly Hall at the Paulskirche in Frankfurt (266),» June 25, 1963, Public Papers of the Presidents.

можуть змінити нічого» (Progress is impossible without change, and those who cannot change their minds cannot change anything.).⁶⁵

Це найкраще демонструє факт того, що відсутність потрібних змін у мисленні та існуванні «Я» залишає будь-яку особистість на тих же позиціях, що були орієнтовані лише на минуле або сьогодення. При цьому, зміни орієнтовані на майбутнє будуть відсутніми, а розвиток зупинений.

Таким чином, у процесі існування й розвитку людей, їхніх груп, окремих спільнот людей чи суспільства загалом, мислення носіїв інтелекту повинно змінюватися, а головним завданням органу публічного управління стає вибір і належне спрямування змін мислення керівників, функціонерів і населення в конструктивне річище потоку постійних змін заради майбутнього (цілі сталого розвитку), а не залишатися в сьогоденні (стагнація) чи прагнути повернути минуле (деградація), оскільки вже названий вище мислитель Р. Декарт уважав, що «відмінність наших умовиводів походить не від того, що одні розумніші від інших, а лише від того, що ми спрямовуємо наші думки різними шляхами на одні й ті ж самі речі, отже недостатньо просто мати добрий розум, головне – це добре його використовувати».⁶⁶

При цьому, якщо завдання «добре використовувати» інтелект окремого «Я» й отримані результати залишаються на відповідальності його носія і власника, то за використання групового чи колективного інтелекту певної кількості N «Я» = «МИ» (як групи, окремої спільноти або суспільства загалом) ця відповідальність цілком лягає на відповідні органи управління. У цьому разі критично важливою потребою для будь-якого керівного органу стає його вміння управляти мисленням N «Я» = «МИ» шляхом забезпечення «доброго використання» ланцюжка «МИ мислимо» → «Ми існуємо й розвиваємося» → → «Ми змінюємося» → «Ми змінюємо мислення».

У цьому разі постає питання щодо ідентифікації й обґрунтування таких потрібних змін в управлінні використанням інтелектуальних ресурсів певної множини N людей, упровадження яких у практику державного управління та місцевого самоврядування потенційно може надати реальний і потужний імпульс з удосконалення й поширення в практиці публічного управління нових моделей результативного й ефективного мислення, адекватних потребам і вимогам умов війни і повоєнного відновлення.

У цьому контексті вважаємо за доцільне звернутися до потенціалу сучасного тренду активного залучення до процесів управління всіх

⁶⁵ George Bernard Shaw > Quotes. *Goodreads*. URL: <https://www.goodreads.com/quotes/87185-progress-is-impossible-without-change-and-those-who-cannot-change>

⁶⁶ Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках (Пер. з фр. В. Адрушка і С. Гатальської). – Київ: «Тандем», 2001. 101 с.

зацікавлених у його результатах людей через використання т. зв. «колективного», «інклюзивного», «партисипативного», «синархічного» та ін. варіантів управління, коли керівники й функціонери органів управління залучають до участі у виробленні, ухваленні й реалізації важливих рішень інтелектуальний потенціал своїх зацікавлених працівників.

З цією метою можна звернутися до вже запропонованих для використання в публічному управлінні моделей так зв. моделей множинного або тіх-мислення окремої особи (конвергентного, дивергентного і латерального),⁶⁷ або множинного мислення групи осіб у процесі стратегічного планування,⁶⁸ у яких, окрім наявності інтелекту, спеціальної освіти, знань і досвіду, повинна бути наявною й здатність змінювати мислення залежно від характеру поточних завдань.

При цьому, не йдеться про обов'язкову зміну типу мислення (для прикладу, із системного на критичне або яесь інше). Під переосмислення підпадають бачення, оцінки, цілі й завдання вибору релевантного управлінській ситуації типу мислення (чи їх комбінацій) з тієї множини, якими кожне «Я» із множини «МИ» знає і якими володіє (Рис. 2).

Тоді цілком очевидним стає факт того, що вибирати й змінювати моделі мислення у будь-якій множині N простіше тоді, коли в спільноті наявна множина людей з різними мисленнєвими компетенціями і здібностями, а її керівник чи керівництво сприяють їхньому залученню до процесу колективного творчого мислення із створенням, ухваленням й реалізацією якісних управлінських рішень та отриманням кращих результатів життєдіяльності спільноти.

Тобто, під креативністю персоналу системи публічного управління та місцевого самоврядування слід розуміти здатність особистості оволодівати й ефективно використовувати різні види мислення залежно від потреб управлінської ситуації.

Оскільки в структурі органів місцевого самоврядування ТГ існує можливість формування команд функціонерів із найрізноманітнішими типами мислення та створення умов для їхнього навчання, розвитку й комбінованого використання в процесах вироблення й ухвалення важливих управлінських рішень на основі використання їхнім керівництвом спільних інтелектуальних зусиль і здібностей членів

⁶⁷ Дзвінчук Д., Баран М., Петренко В., Хамчук Г. (2022). Щодо проблеми приваблення і утримання талантів у системі публічного управління та адміністрування. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 16, 383-406. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2022.16.05>

⁶⁸ Чудик І. І., Дзвінчук Д. І., Лопушинський І. П., Петренко В. П. Стратегічний менеджмент у галузі публічного управління. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2024. Вип. 2(21). С. 65-79. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/23458>

персоналу, це відкриває можливості виникнення синергетичних ефектів «... коли спільні зусилля різних секторів публічного управління призводять до результатів, які були б недосяжними при діяльності кожного з них окремо», умовою чого є «... компетентнісно-кваліфікаційний складник синергетичних засад розвитку людських ресурсів у публічному управлінні < ... > як сукупність компетентностей, у тому числі емоційного інтелекту; критичного мислення; креативного мислення; уміння самонавчатися»,^{69, с. 375, 380} де якраз «уміння навчатися» і відкриває можливість оволодіння будь-якими і використання будь-яких ковергентних, дивергентних, латеральних та інших відомих на цей час і названих вище технологій мислення.

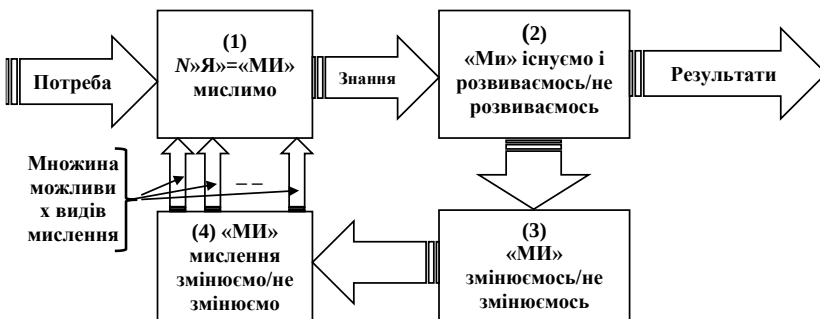

Рис. 2 У процесі мислення спільноти людей «МИ» для генерування корисних для всієї спільноти результатів доцільно управляти використанням усіх можливих варіантів творчого мислення всіх N«Я»

Таким чином, поповнення арсеналу критичного й креативного мислення ще й іншими сьогодні відомими його варіантами та їх комбінаціями за рахунок навчання й самонавчання керівництва та персоналу ОМС ТГ гарантуватиме більш повну інтеграцію інтелектуальних ресурсів, знань та зусиль населення ТГ для досягнення спільних цілей як результату життєдіяльності й природокористування, що буде особливо актуальним у розв'язанні складних суспільних проблем в умовах повоєнного відновлення національного господарства України.

Саме тому, критично важливою умовою вдосконалення публічного управління життєдіяльністю і природокористуванням у територіальних громадах повоєнної України варто вважати першочергову організацію

⁶⁹ Цигилик Н. В. Синергетичні засади розвитку людських ресурсів в публічному управлінні : дис. на здоб. наук. ступ. доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – теорія та історія державного управління. НУ «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2024. 464 с.

трансформативного навчання (ТН) лідерів і персоналу ОМС для оволодіння знаннями й навичками використання множини різних технологій та інструментів мислення з дальшим поширенням цих практик на різні категорії установ та організацій, а також доросле населення ТГ. За виконання цих умов усі інтелектуальні ресурси ТГ (насамперед інтелект керівництва й персоналу ОМС) стануть головною умовою раціоналізації використання людьми всіх інших ресурсів природи, що є в розпорядженні будь-якої їх спільноти, як це демонстрували автори робіт.^{4, 38, 56, 70}

Тобто, тим фундаментальним природним ресурсом, уміле управління використанням якого гарантуватиме в процесах повоєнного відновлення України раціональне, успішне й ефективне використання всіх інших видів природних ресурсів, є інтелект належних до неї людських ресурсів, що потрібно навчитися правильно використовувати органам управління, а інтенсифікація навчання керівників і функціонерів технологій управління інтегральним інтелектом людських ресурсів громад є тим шляхом, що, зрештою, дозволить запанувати в громадах і в країні за влучним визначенням академіка В. І. Вернадського «диктатурі розуму»,⁷¹ а за сучасними інтерпретаціями – «інтелектуальній»⁷² та «креативній»⁷³ економіці.

ВИСНОВКИ

Таким чином, оскільки в Україні ще відсутній достатній досвід раціонального управління природокористуванням на основі громад

4 Дзвінчук Д. І., Лютий М. О., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Інтелект у публічному управлінні ресурсами територіальних громад України : наукова монографія / За ред. проф. Дзвінчука Д. І. і проф. Петренка В. П. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2023. – 368 с.

38 Дзвінчук Д. І., Петренко В. П., Хамчук Г. П. (2022). Ідентифікація умов ефективної взаємодії інтелектуальних ресурсів людських спільнот у процесі забезпечення раціонального природокористування. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Т. 33 (72). №6. С. 85-95.

56 Дзвінчук Д. І., Лютий О. В., Петренко В. П. (2018). Інтелект людини – природний ресурс, який людство повинно навчитися уміло використовувати. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2(60). 35-45.

⁷⁰ Куліковський Р. І., Петренко В. П., Хамчук Г. П. Інтелектокористування як головна умова раціонального використання ресурсів природи. *Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи: збірник матеріалів 13-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції* / за наук. ред. проф. О. В. Чепелюк, І. П. Лопушинського, Р. М. Плюща. Хмельницький: ХНТУ, 2022. 94-97.

⁷¹ 18 цікавих фактів про Вернадського. *Факти про все на світі*. 4 жовтня 2022 р. URL: <https://faktypro.com.ua/page/18-czikavikh-faktiv-pro-vernadsogo>

⁷² Letzing John. What's an 'intelligent economy' and why are some economies more intelligent than others? *World Economic Forum*. Apr 29, 2024. URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/04/how-some-economies-get-intelligent-while-others-don-t/>

⁷³ Henderson M., Carpentier Ch. L., Landveld R., Al-Saqqaf R., Jan de Groot O., Podolski M., Antonelli A., Jalilova N., and Pratami D. Creative Economy. *United Nations Economist Network. New Economics for Sustainable Development*. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/orange_economy_14_march.pdf

(Community based natural resource management – CBNRM), то запропонований підхід до інтелектуалізації їх життєдіяльності й рекомендації з його запровадження в множині утворених у процесі децентралізації ТГ дозволить поєднати цілі їх сталого розвитку із збереженням їх природних ресурсів та отриманням їх населенням і країною в процесах повоєнної відбудови комплексу соціально-економічно-екологічних вигід.

Модернізація державного управління та місцевого самоврядування шляхом інтенсивного поширення й використання технологій множинного творчого мислення зумовить можливості збереження й використання тільки тих належних територіальним громадам ресурсів, що безпосередньо визначатимуть якість їх життя в процесах повоєнної відбудови та ліквідації наслідків злочинів проти людей і природного середовища їх проживання.

Дальше дослідження слід спрямувати на розроблення й експериментальну апробацію навчальної програми «Технології управлінського мислення та їх практичне використання» для навчання чинних і майбутніх працівників системи публічного управління та адміністрування України з перспективою масштабного її поширення з отриманням позитивних результатів в навчальному процесі і практичному використанні в територіальних громадах.

АНОТАЦІЯ

У статті акцентується, що сталий розвиток в Україні відбувається в умовах, ускладнених російсько-українською війною, що повномасштабно триває вже три роки, незавершенням через це реформи децентралізації, проблемами планування й виконання цілей та завдань з повоєнного відновлення країни. Звернено увагу на те, що вироблення, ухвалення й реалізація управлінських рішень щодо такого використання природно-ресурсного потенціалу, яке б максимально відповідало потребам повоєнного відновлення України з обов'язковим дотриманням цілей сталого розвитку, стає неможливим за умови збереження традиційної для довоєнного часу парадигми й моделей публічного управління. Зазначається, що всі наявні моделі публічного управління можуть бути ефективно модернізовані на засадах використання сучасних управлінських технологій й умов залучення та інтенсифікації використання інтелектуальних ресурсів керівників і функціонерів органів державного управління, місцевого самоврядування й населення. Переконливо показано, що в сучасних надскладних умовах виникає потреба й стає доцільним виконання аналізу властивих людським ресурсам системи державного управління та місцевого самоврядування видів мислення, які використовуються в процесах та процедурах управління життєдіяльністю людських спільнот щодо використання останніми природних ресурсів з дотриманням цілей сталого розвитку.

Доведено, що оскільки в Україні ще відсутній достатній досвід раціонального управління природокористуванням на основі громад (Community based natural resource management – CBNRM), то запропонований підхід до інтелектуалізації їх життєдіяльності й рекомендації з його запровадження в множині утворених у процесі децентралізації ТГ дозволить поєднати цілі їх сталого розвитку із збереженням їх природних ресурсів та отриманням їх населенням і країною в процесах повоєнної відбудови комплексу соціально-економічно-екологічних вигід. Доведено, що модернізація державного управління та місцевого самоврядування шляхом інтенсивного поширення й використання технологій множинного творчого мислення зумовить можливості збереження й використання тільки тих належних територіальним громадам ресурсів, що безпосередньо визначатимуть якість їх життя в процесах повоєнної відбудови та ліквідації наслідків російських злочинів проти людей і природного середовища їх проживання. Передбачено, що далі дослідження варто спрямувати на розроблення й експериментальну апробацію навчальної програми «Технології управлінського мислення та їх практичне використання» для навчання чинних і майбутніх працівників системи публічного управління та адміністрування України з перспективою масштабного її поширення з отриманням позитивних результатів в навчальному процесі і практичному використанні в територіальних громадах.

Література

1. Рагімов Ф. Формування сучасної парадигми публічного управління на основі концепту сталого розвитку. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, № 1, 2020. С. 26-31.
2. Мельниченко Б. Сучасна парадигма публічного управління: практичний вимір для України. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки”. 2021. № 1 (29). С. 104-109.
3. Вольська, О. (2021). Сучасна парадигма публічного управління. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*, (2), 8-16. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.2.2>
4. Дзвінчук Д. І., Лютий М. О., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Інтелект у публічному управлінні ресурсами територіальних громад України : наукова монографія / За ред. проф. Дзвінчука Д. І. і проф. Петренка В. П. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2023. – 368 с.
5. Сяська О. В. Публічне управління природокористуванням: актуальні проблеми та напрями їх розв’язання. *Modern Economics*. 2021. № 30. С. 185-190. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V30\(2021\)-29](https://doi.org/10.31521/modecon.V30(2021)-29)
6. Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://cutt.ly/KBKtNsr>

7. Бульбенюк С., Манелюк Ю. Геноцид в Україні у 2022 р.: ознаки, форми, заперечення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 44, с. 220–227.
8. Уейн Джордаш. Геноцид в Україні. *Українська правда*. 28 березня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/28/7395377/>
9. Капінос, Г. & Ларіонова, К. (2023). Проблеми управління сталим розвитком України в умовах війни. *Modeling the development of the economic systems*. (1), 93–103. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-13>
10. Kovalenko, V., Komarynska, Y., Klymchuk, M., Pavluk, O. and Korshykova, T. (2024). International and National Mechanisms Combating Ecosystems' Damage and Environmental Crimes to Foster Sustainable Development. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 7(2): 63-82. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.070203>
11. Нальотов Д. Екологічне спустошення від війни: проблеми, які будуть вирішуватись поколіннями. *Українська правда*. 26 вересня 2024 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/09/26/7476908/>
12. Renolafitri, H., Yolandika, C. (2022). Impact of the Russia-Ukraine war on the environmental, social and economic conditions of the Black Sea. *Economic Management and Social Sciences Journal*, 1(1): 1–7. DOI: <https://doi.org/10.56787/ecomans.v1i1.4>.
13. Tahmid, A., Khanam, S., Rashid, M. M., & Ibnat, F. (2023). Reviewing the Impact of Military Activities on Marine Biodiversity and Conservation: A Study of the Ukraine-Russia Conflict within the Framework of International Law. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 6(3), 15-31. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.060302>
14. Gabija Leclerc. Russia's war on Ukraine: High environmental toll. *At a Glance. European Parliament*. July 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/751427/EPRS_ATA\(2023\)751427_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/751427/EPRS_ATA(2023)751427_EN.pdf)
15. Paolo Pereira, Ferdo Basic, Igor Bogunovic, Damia Barcelo. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment. *The Science of The Total Environ.* Vol. 837. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155865>
16. Дзядикевич Ю. В., Крайняк О. К. Механізми управління природокористуванням. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. №23.13. С. 95-101.
17. Карташов Є. Г. Взаємодія органів влади, бізнесу та територіальних громад в системі публічного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. *Теорія та практика державного управління*. ХарРІДУ НАДУ. №1, 2014. С. 10-9-114.
18. Клиновий Д. В., Петровська І. О. Напрями трансформації системи управління природними ресурсами в умовах децентралізації влади і парадигмі фінансоміки. *Вчені записки ТНУ імені В.І.*

Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2017. Том 28 (67). № 1, С.105-114.

19. Пастух К. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. №1(11). С. 186-206. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1\(11\)-186-206](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1(11)-186-206)

20. Уряд має забезпечити спроможність та сталий розвиток громад, – Денис Шмигаль. *Урядовий портал*. 25 травня 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-maye-zabezpechiti-spromozhnist-ta-stalij-rozvitok-gromad-denis-shmigal>

21. Чечель А. О., Мороз Є. О. Екологічна політика держави як стратегічний напрям розвитку та діяльності органів місцевого самоврядування за умов децентралізації (на прикладі Запорізької області). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. №1. Том 32(71). С. 77-88. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/17.pdf

22. Zaiets, O., Kovalenko, T., Shokha, T., Vlasenko, Y. and Pozniak, E. (2022). Ukrainian Reform of Decentralization Processes Consolidating the Sustainable Development: Environmental and Legal Aspects. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 5(2): 104-126. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.050207>

23. Stephen R. Kellert, Jai N. Mehta, Syma A. Ebbin, Laly L. Lichtenfeld. (2000). Community Natural Resource Management: Promise, Rhetoric, and Reality. *Society & Natural Resources An International Journal*. Vol. 13, Issue 8. Pages 705-715. URL: <https://doi.org/10.1080/089419200750035575>

24. Arun Agrawal. Common Property Institutions and Sustainable Governance of Resources. *World Development*. Vol. 29, Issue 10, 2001, Pages 1649-1672. URL: [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00063-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00063-8)

25. Child B. (2003). Origins and efficacy of modern community based natural resources management (CBNRM) practices in the southern African region. IUCN Publication. URL: http://cmsdata.iucn.org/downloads/ccca_bchild.pdf.

26. Stefan Bringezu, Janez Potočnik, Heinz Schandi, Yonglong Lu, Anu Ramaswami, Mark Swilling and Sangwon Suh (2016). Multi-Scale Governance of Sustainable Natural Resource Use—Challenges and Opportunities for Monitoring and Institutional Development at the National and Global Level. *Sustainability*. 8, 778. doi:10.3390/su8080778

27. P. Romero-Lankao, N. Frantzeskaki, C. Griffith (2018). Sustainability transformation emerging from better governance. T. Elmqvist, X. Bai, N. Frantzeskaki, C. Griffin, D. Maddox, T. McPhearson, S. Parnell, P. Romero Lankao, D. Simon, M. Watkins (Eds.), *Urban planet: Knowledge towards sustainable Cities*, Cambridge University Press, pp. 263-280. <https://doi.org/10.1017/9781316647554.015>

28. Jennifer Bansard, Mika Schröder. (2021). The Sustainable Use of Natural Resources: The Governance Challenge. *Earth Negotiations Bulletin. International institute for Sustainable Development*. April 15, 2021. URL: <https://www.iisd.org/system/files/2021-04/still-one-earth-natural-resources.pdf>

29. Fei-fei Chen, Qiu-Su Wang, Muhammad Umar, Liya Zheng. (2023). Towards sustainable resource management: The role of governance, natural resource rent and energy productivity. *Resources Policy*. Vol. 85, Part A, August 2023, 1<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104026>

30. Petrenko V., Kis S., Kalambet Ya. (2019). The Process of Intelligence Usage as a Fundamental Problem of Rationalizing the Human Use of Earth's Natural Resources. *International Interdisciplinary Scientific Journal CZ-WNS*. 2019. #1. 20-30. URL: <http://internationalscientificjournalnews.eu/index.php/view-of-articles/2019-2/>

31. Двінчук Д. І., Мазак А. В., Панасюк Р. В., Петренко В. П. Про використання технології трансформативного навчання Дж. Мезірова для розвитку людських ресурсів об'єднаних територіальних громад України. *Матеріали наук.-практ. конференції «Навчання публічних службовців: нові тенденції та технології»* (30 жовтня 2019 року, Київ). НАДУ, 2019. С. 52-54.

32. Dzvinchuk D. I., Mazak A. V., Ozminska S. D., M. Orliv M. S., Petrenko V. P. (2020). Targeted change in the mentality of communities through transformative adult learning. *Advanced Education*. 7-16. 9-17. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.194771>

33. Гончарук Н., Чередниченко А. Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 6. С. 46-54. DOI: <https://doi.org/10.15421/152243>

34. Куйбіда, В. С., Куйбіда, С. В., Теличко В. С. Модернізація публічного управління в умовах війни і першочергові його завдання. *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime: Collective monograph / edited by D. Nascimento, G. Starchenko. University of Coimbra, Portugal – Chernihiv: REICST*, 2022. С. 272–287. URL: <https://reicst.com.ua/asp/issue/view/monograph-02-2022>

35. Mezirow, J. (2000) Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress; Jossey Bass: San Francisco, CA, USA. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/5308/53db882d19c41c9ff6d50fc6a17381493a35.pdf>

36. Liuty, M. ., Petrenko, V. ., Kis, S. ., & Storoshchuk, K. . (2022). Formation of pareto-effective managerial decisions for the society sustainable development using mass media potential. *South Florida Journal of Development*, 3(1), 1376–1388. <https://doi.org/10.46932/sfjdv3n1-107>

37. Victor Petrenko, Andriy Mazak, Iryna Ozminska, Vitalii Malimon, **Oleg Serniak**. 3D Model of Managing the Sustainable Development Process

of a Territorial Community. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. Vol. 18, No. 4, April, 2023, pp. 1129-1135. DOI: <https://doi.org/10.18280/ijstdp.18041m>

38. Дзвінчук Д. І., Петренко В. П., Хамчук Г. П. (2022). Ідентифікація умов ефективної взаємодії інтелектуальних ресурсів людських спільнот у процесі забезпечення раціонального природокористування. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Т. 33 (72). №6. С. 85-95.

39. Rees, W. (2010). What's blocking sustainability? Human nature, cognition, and denial. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 6, pp. 13-25. <https://doi.org/10.1080/15487733.2010.11908046>

40. Adetunji Israel, Andrew Price, Paul Fleming, Pam Kemp. (2003). The application of systems thinking to concept of sustainability. Proceedings 19th Annual ARCOM Conference, 3-5 September 2003, Brighton, UK. Association of Researchers in Construction Management, Vol. 1, pp.161-70.

41. Carlos Loch. (2005). Systemic thinking in environmental management: support for sustainable development. *Journal of Cleaner Production*.13 1197-1202. URL: https://www.academia.edu/56238021/Systemic_thinking_in_environmental_management_support_for_sustainable_development

42. Garrity E. J. (2018). Using systems thinking to understand and enlarge mental models: helping the transition to a sustainable world. *Systems*, 6, pp. 15-31.

43. Voulvoulis, N., Giakoumis, T., Hunt, C., Kioupi, V., Petrou, N., Souliotis, I., Vaghela, C., WIH. Binti Wan Rosely (2022). Systems thinking as a paradigm shift for sustainability. *Global Environmental Change*. *Global Environmental Change* 75 (2022) 102544. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>

44. Jackson, M. C. (2003). The Origins and Nature of Critical Systems Thinking', in G. Midgley (ed.), *Systems Thinking V4*, Sage Publications London, pp. 77-92.

45. Smith, T. (2011). Using critical systems thinking to foster an integrated approach to sustainability: a proposal for development practitioners. *Environ Dev Sustain* 13, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s10668-010-9243-y>

46. Heinberg, R. (2018). Systems Thinking, Critical Thinking, and Personal Resilience. *Resilience is a program of the nonprofit organization*. Post Carbon Institute. URL: <https://www.resilience.org/stories/2018-05-24/systems-thinking-critical-thinking-and-personal-resilience/>

47. Creative Thinking. *WikiEducator*. URL: https://wikieducator.org/InnovEd/guide_for_facilitators/Creative_Thinking

48. Best Creative Thinking Books of All Time. *Bookauthority*. URL: <https://bookauthority.org/books/best-creative-thinking-books>

49. Teresa M. Amabile, Regina Conti, Heather Coon, Jeffrey Lazenby and Michael Herron. Assessing the work environment for creativity. *Academy of Management Journal*. 1996. V. 39. No5. 1154–1184. URL: <https://journals.aom.org/doi/10.5465/256995>
50. Ekvall G. Organizational conditions and levels of creativity. *Creativity and Innovation Management*. 1997. V. 6. 195–205.
51. Gerard J. Puccio, Marie Mance, Laura Barbero Switalski, Paul D. Reali. Creativity Rising, Creative Thinking and Creative Problem Solving in 21st Century. ICSC Press, 2012. 148.
52. Albert Einstein > Quotes. *Goodreads*. URL: <https://www.goodreads.com/quotes/1799-the-world-as-we-have-created-it-is-a-process>
53. Tilbury D. Education for Sustainable Development. An Expert Review of Processes and Learning. UNESCO, Paris, France, 2011, 136 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191442/PDF/191442eng.pdf.multi>
54. TWI2050 – World in 2050 (2018). Transformations to Achieve the Sustainable Development Goals. *Report prepared by World in 2050 initiative. International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA)*, Laxenburg, Austria. 2018, 157 p. URL: https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/15347/1/TWI2050_Report081118-web-new.pdf
55. Шеремета Д. Посол ЄС нагадав українській владі про вимоги щодо боротьби з корупцією. *ГЛАВКОМ*. 11.01.2018. URL: <https://glavcom.ua/news/posol-jes-nagadav-ukrajinskiy-vladi-pro-vimogi-shchodo-borotbi-z-korupcijeyu-465138.html>
56. Дзвінчук Д. І., Лютий О. В., Петренко В. П. (2018). Інтелект людини – природний ресурс, який людство повинно навчитись уміло використовувати. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2(60). 35-45.
57. Дзвінчук Д. І., Петренко В. П. Місцеве самоврядування в Україні та морально-ментальна адаптація службовців до потреб реалізації державного управління ЄС. *Zdolność administracyjna państwa członkowskiego i kandydata do Unii Europejskiej. Pojęcie, przejawy i determinanty* / Redakcja: Dmytro Dzvinchuk, Alina Khaletska, Vitalij Kovalchuk, Marek Mączyński, Ewa Skorczyńska. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellńskiego. 2024. S.159-172.
58. Лопушинський І. Формування національного менталітету – нагальне завдання сучасної української держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2006. № 3. С. 207-213.
59. Іванов М. С. (2018). Ментальні чинники процесу становлення та розвитку системи місцевого самоврядування в Україні: регіональний

аспект. *Наукові праці. Політологія*. Випуск 302. Том 314. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/678663.pdf>.

60. Dzvinchuk D. I., Mazak, A. V., Ozminska, S. D., Orliv, M. S., Petrenko V. P. (2020). Targeted change in the mentality of communities through transformative adult learning. *Advanced Education.*, 7(16). 9-17. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.194771>

61. Харитонюк О. (2020). Роль українського менталітету в процесі реалізації реформи децентралізації влади в Україні *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Розділ IV. Політичні інститути та процеси*. 1(7). 230-237. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-230-237>

62. Роман Куліковський, Віктор Петренко. (2024). Про потребу змін у ментальності керівництва та функціонерів органів місцевого самоврядування територіальних громад України. *Координати публічного управління*. July 2024. DOI: 10.62664/cpa.2024.01.09

63. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди. Київ: Наукова думка, 2006. 408 с.

64. John F. Kennedy (1963). «Address in the Assembly Hall at the Paulskirche in Frankfurt (266),» June 25, 1963, Public Papers of the Presidents.

65. George Bernard Shaw > Quotes. *Goodreads*. URL: <https://www.goodreads.com/quotes/87185-progress-is-impossible-without-change-and-those-who-cannot-change>

66. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках (Пер. з фр. В. Адрушка і С. Гатальської). – Київ: «Тандем», 2001. 101 с.

67. Дзвінчук Д., Баран М., Петренко В., Хамчук Г. (2022). Щодо проблеми приваблення і утримання талантів у системі публічного управління та адміністрування. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 16, 383-406. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2022.16.05>

68. Чудик І. І., Дзвінчук Д. І., Лопушинський І. П., Петренко В. П. Стратегічний менеджмент у галузі публічного управління. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2024. Вип. 2(21). С. 65-79. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/23458>

69. Цигилик Н. В. Синергетичні засади розвитку людських ресурсів в публічному управлінні : дис. на здоб. наук. ступ. доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – теорія та історія державного управління. НУ «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2024. 464 с.

70. Куліковський Р. І., Петренко В. П., Хамчук Г. П. Інтелектокористування як головна умова раціонального використання ресурсів природи. *Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи: збірник матеріалів 13-ї Всеукраїнської*

науково-практичної конференції / за наук. ред. проф. О. В. Чепелюк, І. П. Лопушинського, Р. М. Плюща. Хмельницький: ХНТУ, 2022. 94-97.

71. 18 цікавих фактів про Вернадського. *Факти про все на світі*. 4 жовтня 2022 р. URL: <https://faktypro.com.ua/page/18-czikavikh-faktiv-pro-vernadsdskogo>

72. Letzing John. What's an 'intelligent economy' and why are some economies more intelligent than others? *World Economic Forum*. Apr 29, 2024. URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/04/how-some-economies-get-intelligent-while-others-don-t/>

73. Henderson M., Carpentier Ch. L., Landveld R., Al-Saqqaf R., Jan de Groot O., Podolski M., Antonelli A., Jalilova N., and Pratami D. Creative Economy. *United Nations Economist Network. New Economics for Sustainable Development*. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/orange_economy_14_march.pdf

Information about the authors:

Dzvinchuk Dmytro Ivanovych,

Director of the Institute of Humanitarian Training and Public Administration,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

13, Korolya Danyla str., Ivavo-Frankivsk, 76010, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-6391-3822>

Lopushynskyi Ivan Petrovych,

Head of the Department of Public Management and Administration,

Doctor of science in Public Administration, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

13, Korolya Danyla str., Ivavo-Frankivsk, 76010, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-7460-7476>

Petrenko Viktor Pavlovych,

Professor of the Department of Public Management and Administration,

Doctor of Economic Sciences, Professor

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

13, Korolya Danyla str., Ivavo-Frankivsk, 76010, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0001-9354-8371>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕРОЗКРИТИХ ЗЛОЧИНІВ МИНУЛИХ РОКІВ

Дзюрбель А. Д.

ВСТУП

Повномасштабна війна, яку розпочала Російська Федерація 24 лютого 2022 року, поряд із спричиненням соціально-гуманітарної, економічної та політичної кризи, призвела до структурно-якісної зміни правового поля України, зокрема в сфері боротьби зі злочинністю.

Одночасно з масовими порушеннями основоположних прав людини та громадянина, міжнародних прав та звичаїв ведення війни, російська військова агресія безпосередньо спричинила негативні зміни у структурі і в зростанні злочинності в Україні.

Зокрема, збільшилась кількість тяжких і особливо тяжких злочинів, а також таких видів як шахрайство, незаконне поводження зі зброєю та вибуховими речовинами, незаконним обігом наркотичних речовин. Окрім того, з початку війни поліцією задокументовано понад 111 тисяч воєнних злочинів і ці злочини зараховуються в загальну структуру злочинності¹.

Продовжуючи тему воєнних злочинів, хотіли б зазначити, що Міжнародною правозахисною організацією Human Rights Watch (HRW) констатовано, що «у 2024 році російські військові неодноразово завдавали ударів по густонаселених районах, спричиняючи руйнування та завдаючи страждань людям по всій території України. Більшість мирних жителів загинули від зброї вибухової дії з широкою зоною ураження, яка також завдавала пошкоджень житловим будинкам, лікарням, школам, об'єктам культурної спадщини та іншій цивільній інфраструктурі»².

Ураховуючи практичні складові розслідування наведених злочинів та злочинів загально кримінальної спрямованості, ми всі розуміємо, що лівова частка з них залишиться нерозкритою, а з часом ввійде до категорії нерозкритих злочинів минулих років (НЗМР).

Розслідування нерозкритих злочинів, а особливо НЗМР, вимагає від органів досудового розслідування та оперативних підрозділів

¹ В Україні рівень злочинності не виріс, але з'явилися цікаві нюанси.
URL:<https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-riven-zlochinnosti-viris-ale-z-yavilisya-1705908276.html>

² Human Rights оприлюднила звіт про злочини Росії в Україні за 2024 рік.
URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3949757-human-rights-watch-opriludnila-zvit-pro-zlocini-rosii-v-ukraini-za-2024-rik.html>

наукового підходу з якісним та ретельним плануванням усіх дій та заходів, які необхідно і доцільно провести у межах розслідування того чи іншого кримінального провадження. Наявність у кримінальних провадженнях письмових планів особливо актуально під час розслідування злочинів у зоні конфлікту, прифронтових та на окупованих територіях. Відсутність чіткого планування у таких провадженнях, враховуючи постійне зростання їх кількості та плинність слідчих, які здійснюють розслідування, може призвести до того, що у багатьох з них залишаться не проведеними усі необхідні слідчі дії та оперативні заходи, і, відповідно, вірогідність їх розкриття буде мінімальною чи призведе до безповоротної втрати доказів.

Для ефективного розслідування нерозкритих злочинів, виходячи з рекомендацій науки криміналістики, вкрай необхідним є застосування планування.

Теоретичну основу роботи питань планування склали наукові праці Ю.П. Аленіна, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, В.Я. Горбачевського., В.А. Журавля, А.В. Іщенка, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, Г.А. Матусовського, М.А. Погорецького, В.В.Пясковського, Д.Б.Сергєєвої, В.М. Стратонова, В.В. Тіщенко, Г.А.Ханя, Ю.М.Чорноус, В.Ю. Шепітька та інших.

У працях вітчизняних науковців не досягнуто єдності в думках та поглядах у питанні планування розслідування і, з теоретичної точки зору, такої єдності й не може бути. Враховуючи наведене, розглянемо та зупинимося на практично-прикладних питаннях планування розслідування у кримінальному провадженні про нерозкриті злочини, у тому числі і минулих років.

1. Криміналістичні версії та їх побудова у процесі розслідування (розкриття) нерозкритих злочинів минулих років

Розкриття та розслідування умисних злочинів, особливо вчинених в умовах неочевидності, в тому числі нерозкритих злочинів минулих років (далі НЗМР), є важким завданням для органів досудового розслідування та працівників оперативних підрозділів.

На початковому етапі досудового розслідування у таких провадженнях більшість обставин злочину невідомі. Їх встановлення у процесі розслідування здійснюється за допомогою пізнавальної розумової діяльності слідчого (оперативного працівника), який при цьому висуває «гіпотезу» (припущення щодо тих чи інших подій чи явищ вчиненого злочину), яка у контексті розслідування має назву «версія».

Багатогранність процесу пізнання під час розслідування злочинів позначається, насамперед, у тому, що його предметом є злочин та обставини, за якого його вчинено. З'ясування цих обставин у процесі вчинення неочевидного злочину, в тому числі НЗМР, ускладнюється

тим, що ці обставини здебільшого не створюють для особи, котра здійснює розслідування чи проводить оперативно-розшукові заходи, повної і цілісної картини про вчинений злочин. Як правило, у розпорядженні слідчого чи оперативного працівника знаходяться лише фрагментарні (неповні), а інколи і викривлені, відомості та сліди і саме з них він має уявно відтворити цілісну вірогідну картину (модель) вчиненого злочину, висуваючи припущення (гіпотези) про обставини скоєного злочину, тобто висунути слідчі версії. Цей розумовий процес діяльності слідчого (оперативного працівника) має пізнавальний характер.

Визначення терміну «версія» (від лат. verso – зміна, зворот мови) трактується як спосіб пояснити той чи інший факт або групу фактів³. За своєю сутністю, як слушно зауважив О.Н.Колісниченко, «слідчі версії – це засновані на фактах припущення слідчого про наявність або відсутність події злочину, про винних осіб, про мотиви злочину та інші обставини, які входять в орбіту розслідування»⁴. Як слушно зауважила науковець Коновалова В.О. «слідчі версії займають найбільш значуще місце по відношенню до проблем розслідування. За своїм характером слідчі версії є більш об'ємною категорією, так як в кінцевому результаті поєднують в собі і розшукові, і експертні версії»⁵.

У юридичній літературі спостерігається доволі не мало наукових праць, присвячених дослідженню проблеми слідчих (криміналістичних) версій, які в основному зводяться до визначення поняття версії, принципів, етапів її побудови та перевірки. Прикладом є наукові роботи Стратонова В.М., Дзюрбеля А.Д.⁶.

Огляд зазначених наукових праць у вітчизняному криміналістичному просторі свідчить, що вони в основному зводяться до короткого огляду

³ Криміналістична тактика: навч. посіб./за ред. д-ра юрид. наук, проф. М.А.Погорельського та д-ра юрид. Наук, доц. Д.Б.Сергеевої. –К.: Алерта, 2016. 244 с.

⁴ Колесниченко А.Н. Планирование расследования: автореф.дис...на соискание уч. степени канд.юрид.наук/ А.К.Колисниченко. –Харьков, 1952. – 21 с.

⁵ Коновалова В.О. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. –Харьков: Консум, 2000. -176 с.

⁶ Стратонов, В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека* 1 (2011): С. 174-178. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=12367249883337907550&hl=ru&as_sdt=2005;

Stratonov V. Dzurbel A. Organizational and tactical measures of disclosure and investigation of unsolved crimes of the past years. Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law: Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. 468 p. ISBN 978-9934-26-462-7 URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/495/13173/27547-1>;

поняття версії, їх функцій та стосуються рекомендацій у побудові та перевірці версій у процесі розслідування певних видів злочинів⁷.

Не заперечуючи значущості і вагомості таких наукових праць, та не вдаючись до їх ретельного аналізу, ми б хотіли детальніше зупинитись на практичних особливостях побудови та перевірки слідчих версій, зокрема у процесі розслідування НЗМР.

Перш за все, об'єктивно, за своєю природою, висунення слідчих версій притаманне саме неочевидним злочинам, серед яких чільне місце посідають НЗМР. Це зумовлено, насамперед тим, що з практичної точки зору при розслідуванні очевидного злочину, де встановлені особи, що скоїли злочин, немає необхідності у висуненні загальних слідчих версій для встановлення особи злочинця. За таких обставин слідчі складають відповідні плани, включивши в їх перелік обставини, що входять в предмет доказування і проводять досудове розслідування, яке потім завершують відповідно до вимог КПК України⁸.

Побудова та перевірка версій є тісно взаємопов'язаними між собою процесами, які для більш чіткого розуміння, ми розглянемо окремо.

Обов'язковою вимогою для висунення слідчої версії є її обґрунтованість, тобто наявність об'єктивних підстав для її побудови, які за своєю суттю є тими фактами, які в сукупності можуть пояснити ту чи іншу подію, явище (відомості про злочин, речові докази). На початку досудового розслідування, як правило, слідчому відомі не всі факти, які дотичні до події злочину. Чим більше таких фактів йому відомі – тим зрозумілішими для нього є обставини скоєного злочину і, відповідно, він висуватиме менше слідчих версій.

Окрім фактичних даних злочину, слідчий, при висуненні слідчих версій, повинен володіти загальними відомостями про розслідування злочинів тієї чи іншої категорії. До таких відносять відомості про різні способи скоєння і приховування злочинів, про найбільш характерні їхні ознаки тощо. Ці відомості слідчий може почерпнути з власного практичного досвіду, узагальнень слідчо-судової практики, а також з

⁷ Див.: Стратонов, В. М., О. В. Стратонова. Окремі проблеми слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 1 (2015): С. 174-186. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/134>;

Стратонов, В. М., О. В. Захарченко. Загальні положення взаємодії слідчого з органом дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права* 1 (2011). С. 982-988.

Stratonov V, Slinko D, Slinko S. Some types of computer crime and cybercrime in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. Т. 4, В. 3, 2021. P.191 – 197. DOI 10.33327/AJEE-18-4-3-n000078. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000680836300013>

⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України. ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення: 28.02.2025);

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 12 квітня 2024 року / За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2024. 1208 с.» URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/naukovo-praktichnij-komentar-kriminal-nogo-procesual-nogo-kodeksu-ukraini-stanom-na-01-08-2023-r.html>

методики розслідування певного виду злочинів, які розроблені в криміналістичній науці.

З огляду на наведене, кожен слідчий повинен вивчати методику та враховувати узагальнення слідчо-судової практики розслідування окремої категорії кримінальних проваджень як до початку своєї професійної діяльності, так і впродовж усього професійного шляху. На даний час актуальною залишається проблема такої обізнаності, особливо для слідчих, які відряджаються для розслідування кримінальних проваджень у прифронтовій території або території, які безпосередньо постраждали від військової агресії Російської Федерації. Адже підбір таких слідчих, як правило, відбувається не за їх спеціалізацією у розслідуванні злочинів певної категорії, а з врахування інших об'єктивних чинників. На практиці це призводить до того, що слідчі, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів економічної спрямованості чи скажімо дорожньо-транспортних пригод, розслідують злочини про умисні вбивства, зґвалтування тощо, що може негативно вплинути на якість розслідування. Вважаємо за доцільне, перед відрядженням таких слідчих, проводити з ними відповідні навчання та ознайомлювати з оперативною обстановкою на місці несення служби, з категорією злочинів, які доведеться розслідувати.

Знань в галузі криміналістики не завжди достатньо для того, щоб правильно та обґрунтовано висувати версії у процесі розслідування. Для цього також вкрай важливо, щоб у слідчого був життєвий досвід для правильної оцінки обставин злочину, який розслідується. Слідчому також необхідно володіти навичками логічного мислення, вміти користуватися прийомами аналізу і синтезу, застосовувати індуктивні і дедуктивні умовиводи, а також вміти застосовувати аналогію.

Передумови для побудови версій. Відомості про фактичні обставини, які слугують основою для висунення слідчих версій, слідчий може почерпнути з будь-яких джерел. Тобто, на відміну від обставин, які входять у предмет доказування, передбачених ст. 91 КПК України, дані, які використовуються для побудови слідчих версій, процесуальних обмежень не мають. Звичайно, що основними і найбільш поширеними джерелами фактичних даних для побудови слідчих версій є здобуті відповідно до закону докази, тобто передбачені ч.1 ст.84 КПК України фактичні дані, отримані у передбачений кримінально-процесуальним законом порядок, на підставі яких слідчий встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів⁹. Однак, поряд з цими процесуальними

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення: 28.02.2025);

джерелами слідчий може користуватись для побудови версій іншими джерелами, зокрема оперативно-розшуковими матеріалами, зібраними під час розкриття злочину, в тому числі актами використання службових собак, результатами застосування поліграфа, випадковими відомостями, які не мають реального (чи відомого) джерела походження, анонімними повідомленнями, відомостями з відкритих джерел інформації (ЗМІ, Інтернет мережа) тощо. В багатьох випадках цінність таких джерел полягає у тому, що з них слідчий може значно раніше, ніж з процесуальних джерел, довідатися про обставини злочину, які йому важливі для побудови слідчих версій. У той же час використання зазначених не процесуальних джерел вимагає від слідчого особливої обережності, оскільки перевірка відомостей, отриманих з таких джерел, зазвичай досить складна. Основним прийомом перевірки правдоподібності фактів, виявлених з не процесуальних джерел, є співставлення їх з іншими фактами, встановленими шляхом проведення слідчих та процесуальних дій, а також проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі НСРД).

У більшості випадків матеріали дослідчої перевірки містять мінімальний набір фактичних даних, на підставі яких можна висувати слідчі версії. Однак, доволі часто трапляються випадки, коли зазначені матеріали взагалі не містять достатніх даних, необхідних для висунення слідчих версій. За таких умов їх побудова можлива лише після проведення невідкладних слідчих та процесуальних дій, в результаті яких зібрані додаткові фактичні дані про обставини вчинення злочину.

Версії, які висувуються для з'ясування події злочину в цілому або окремих його елементів, будуються з відомих слідчому фактів, які на його думку, відносяться до події злочину, зокрема є його наслідками, зовнішніми ознаками. Проте, слід враховувати, що наявність (або відсутність) зв'язку між окремим фактом і подією злочину не завжди є очевидним. Тому, перед тим як висувати слідчу версію, слідчий повинен ретельно і всебічно проаналізувати кожний відомий йому факт, а також усі факти у своїй сукупності, тобто використати при цьому метод аналізу та, відповідно, синтезу. При цьому, слід завжди враховувати, що факти, зв'язок яких з обставинами злочину незрозумілий в момент їх виявлення, у процесі розслідування можуть стати вагомими доказами. Тому відсутність очевидного зв'язку між встановленим фактом і розслідуваною подією не повинно одразу приводити до виключення з числа фактів, які можуть мати значення для розслідування у кримінальному провадженні.

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 12 квітня 2024 року / За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2024. 1208 с.» URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/naukovo-praktichnij-komentar-kriminalnogo-procesualnogo-kodeksu-ukraini-stanom-na-01-08-2023-r.html>

Існують різні підходи до етапів побудови слідчих (криміналістичних) версій, кожний з яких має право на життя. Проте, виходячи з їх аналізу, ми все ж таки віддаємо перевагу поглядам на етапи побудови слідчих версій, які сформовані групою вітчизняних науковців у підручнику «Криміналістика» за загальною редакцією Пяковського В.В. На думку науковців «побудова криміналістичних версій починається з моменту отримання вихідної інформації про кримінальне правопорушення та проходить такі етапи:

- отримання вихідної інформації та її оцінка;
- формування версії;
- перевірка версії (у цьому разі підтверджується або спростовується криміналістична версія)»¹⁰.

Отримання вихідної інформації для побудови версій та її оцінка.

Плануючи розслідування, слідчий вже володіє мінімальними відомостями про обставини скоєного злочину, на підставі яких він будує версії та визначає обсяг і характер обставин, які підлягають з'ясуванню (встановленню). Відомі слідчому фактичні дані, якими він володіє на початковій стадії розслідування, як правило, називають вихідними даними. Таким чином, зміст слідчої версії визначається обсягом фактів, які містять вихідні дані і можливими обставинами, які можуть пояснити ці факти. Як ми вже зазначали вище, вихідні дані для побудови слідчих версій можуть бути як процесуальними, так і не процесуальними.

Досліджуючи питання отримання вихідної інформації (вихідних даних) для побудови слідчих версій, слід зазначити, що отримання такої інформації для слідчого, який вперше розслідує кримінальне провадження, є первинним і безпосереднім. Іншими словами, коли розслідується нерозкритий злочин, то слідчий, який першим проводить його розслідування, має прямий і безпосередній контакт зі слідовою інформацією про подію злочину (виїзд на огляд місця події) та про обставини його вчинення (безпосередні показання свідків, в тому числі очевидців, інформація від оперативних працівників, які виїжджали на огляд і беруть участь у розкритті злочину по гарячих слідах), що дає йому можливість висунути слідчі версії за вихідними даними, які він безпосередньо сприймав. Разом з тим слідчий, який прийняв кримінальне провадження через тривалий період часу (як правило, це стосується розслідування нерозкритих злочинів минулих років), висувуючи слідчі версії у такому провадженні, використовує вихідні дані, які, як правило, не сприймав безпосередньо, а отримав з матеріалів кримінального провадження. Тому, перед тим як висувати нові слідчі версії у розслідуванні нерозкритих злочинів, особливо НЗМР, такий слідчий повинен ретельно та всебічно вивчити матеріали кримінального

¹⁰ Криміналістика: підручник./ За заг. ред. Пяковського В, Черноус Ю. та інш. 2-е вид. перероб. і доп. К.: філія вид-во «Право», 2020. – 752 с.

провадження, оперативно-розшукові матеріали, проаналізувати їх, а в необхідних випадках – провести додаткові слідчі та процесуальні дії для того, щоб отримати нові вихідні дані, необхідні для побудови слідчої версії.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити такі практичні висновки щодо змісту слідчих версій:

1) зміст слідчої версії залежить від вихідних даних, які отримані спочатку та на першочерговому етапі досудового розслідування, а надалі – від фактів, які встановлені у процесі досудового розслідування;

2) слідча версія може висуватися з тих обставин, стосовно яких у вихідних даних є певні відомості, що дозволяють вірогідно і по-різному пояснити значення цих обставин;

3) версії не висуваються за тими обставинами, значення яких зрозумілі з вихідних даних і не потребує з'ясування;

Побудова (формування) окремої та загальної слідчої версії. Зв'язок між окремою обставиною і подією злочину у багатьох випадках настільки сумнівний, що його не можливо одразу визначити. Такі ситуації виникають, наприклад, коли той чи інший факт не міг бути породженим тільки подією злочину, але й іншими нейтральними причинами. Для правильної оцінки ситуації та отримання вихідної інформації для побудови загальної слідчої версії у цих випадках необхідно побудувати та перевірити окремі (часткові) слідчі версії. Так, наприклад, при огляді прилеглої до місця вчинення вбивства території, на відстані приблизно до 300 метрів від будинку, де виявлено тіло жінки похилого віку з ознаками насильницької смерті, знайдено робочу рукавицю з плямами бурого кольору, схожими на кров. Ураховуючи той факт, що будинок потерпілої знаходився на окраїні села, а на місці вчинення злочину виявлені забруднені сліди крові з залишками на них частинок тканини, а також одну робочу рукавицю, просочену кров'ю, – слідчий припустив, що вбивця може бути з числа мешканців цього села, оскільки після вчинення ним особливо тяжкого злочину, не втік з села, а навпаки, пішов через город господарства потерпілої в село, загубивши при цьому рукавицю, що вказує на його обізнаність на місцевості. Проте, для того, щоб висунути загальну версію про причетність до скоєння вбивства особи з числа місцевих мешканців та працювати надалі над перевіркою у вірогідності, слідчому спершу необхідно висунути та перевірити окрему версію про ймовірність належності рукавиці, знайденої на городі, та рукавиці, знайденої поруч з тілом потерпілої, одній особі (ймовірному вбивці), а не випадковій особі, яка не причетна до вчинення злочину, а випадково згубила її на городі. Перевіряючи ці окремі слідчі версії (приналежність рукавиці вбивці чи випадковій особі), при більш детальному огляді виявленої рукавиці з залученням судово-медичного експерта та застосуванням відповідних технічних засобів, було встановлено, що на ній наявні численні мало видимі плями

крові. Ці обставини дали можливість слідчому перевірити спочатку окремі слідчі версії, а саме про приналежність виявлених рукавиць вбивці чи випадковій особі та, відповідно, побудувати загальну слідчу версію про причетність до вбивства особи з числа місцевих жителів. У процесі розслідування було встановлено особу вбивці, яка дійсно проживала неподалік будинку потерпілої та при вчиненні злочину перерізала кухонним ножом горло жертви, після чого попрямувала до свого дому через присадибну ділянку, загубивши при цьому одну з робочих рукавиць, яку використовував злочинець в момент вчинення злочину¹¹.

З наведеного можна зробити висновок, що необхідність побудови окремих слідчих версій для пояснення окремого факту чи обставини залежить від сукупності зібраних елементів: чи може такий факт мати значення для справи (встановлення об'єктивної істини під час кримінального провадження), тобто бути пов'язаним певним чином з подією злочину і чи допускає цей факт декілька різних пояснень. Остання обставина має вирішальне значення для побудови окремої версії, оскільки якщо ті інші обставини мають одне, а не декілька можливих пояснень, то і окрему версію будувати не має сенсу. Ми ж не будуватимемо версію, яка за своєю суттю, є гіпотезою (припущенням) про ті відомості, які нам достовірно відомі.

Кількість окремих слідчих версій у кримінальних провадженнях може бути доволі великою, але, як правило, вони не відображаються у відповідних письмових планах, оскільки передують і є основою для побудови загальних слідчих версій.

Мета побудови загальних слідчих версій полягає, передусім, в тому, щоб за наявними у слідчого фактами, які є окремими наслідками (зовнішніми проявами) події злочину, відтворити у своїй уяві цілісну картину злочину та з'ясувати особу злочинця.

Ступінь обґрунтованості тієї чи іншої слідчої версії залежить від кількості відомих слідчому фактів – ознак певного злочину. Чим більше таких ознак є у розпорядженні слідчого, тим більш обґрунтованою є слідча версія про той чи інший злочин. Також, велику роль відіграє характер відомих слідчому ознак злочину. Адже версія, побудована на основі несуттєвих ознак, є недостатньо обґрунтованою.

Однією з основних вимог, яка висувається до оцінки версії, є те, щоб при аналізі сукупності фактичних даних, на підставі яких версія побудована, вони б не заперечували одні одних і версії в цілому. У випадках, коли в сукупності фактичних даних виявлені внутрішні протиріччя, коли з'ясовується, що окремі факти заперечують інші і не вписуються у розроблену слідчим версію, було б не логічним залишити

¹¹ Власна слідча практика автора. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 1/1901/53/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26271772>.

такі протиріччя поза увагою. Разом з тим, на практиці мають місце випадки, коли слідчий, висунувши версію, яка на його погляд є «істинною», сліпо вірить в неї та продовжує підлаштовувати під неї факти, які суперечать один одному, або не бере до уваги факти, які спростовують таку версію. Так, при розслідуванні кримінального провадження за фактом згвалтування 70-літньої жінки, що мало місце в одному із сіл Чортківського району Тернопільської області та яке було вчинено в умовах неочевидності, слідчий, поряд з іншими висунутими версіями про вчинення злочину певною особою, висунув версію про його вчинення неодруженим 30 річним чоловіком, який проживав неподалік будинку потерпілої. Захопившись зазначеною версією слідчий фактично перестав перевіряти інші та об'єктивно оцінювати фактичні дані, які заперечували її. Так, у процесі перевірки цієї версії слідчий повністю проігнорував той факт, що злочинець проник у приміщення будинку потерпілої через відчинену квартиру вікна, хоча через свої антропометричні дані 30-річний сусід фізично не міг цього зробити, а дані судово-медичного освідчення геніталій підозрюваного вказували на те, що останній тривалий час не міг бути у статевих зносинах, в тому числі і на час вчинення злочину. Незважаючи на зазначені факти, які повністю суперечили версії про вчинення злочину сусідом потерпілої, його затримали та обрали запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а роботу з перевірки інших версій призупинили. Згодом, недоліки слідчої роботи виправлено завдяки тому, що до перевірки слідчих версій залучено оперативних працівників. Ними ж відпрацьовано версію про вчинення злочину особами з числа місцевих мешканців, незважаючи на захоплення слідчого єдиною версією скоєння злочину 30річним сусідом.

На виконання доручення слідчого з відбору взірців відбитків рук, необхідних для дактилоскопічного дослідження, оперативні працівники здійснювали дворові обходи та відбирали взірці відбитків рук у осіб, які могли бути причетними до вчинення злочину. Однак, незважаючи на те, що у кримінальному провадженні вже з'явився підозрюваний і робота з перевірки усіх висунутих версій призупинилась, з експертного центру надійшла інформація, що виявлені на підвіконні будинку потерпілої відбитки долоні руки, через яке злочинець проник у середину будинку, залишені не підозрюваним, а місцевим 20-річним мешканцем. Надалі версія про вчинення злочину 30-річним сусідом потерпілої не підтвердилась і шляхом проведення судово-медичної експертизи методом ДНК-аналізу, встановлено, що сліди сперми, виявлені на тілі та одязі потерпілої, залишені не цим підозрюваним. Натомість, у процесі подальшого розслідування факти, які заперечували версію про вчинення злочину 30-річним чоловіком, повністю знайшли своє пояснення і

підтвердження при дослідженні обставин вчинення злочину 20-річним місцевим жителем¹².

Наявність подібних протиріч у фактичних даних повинно привертати найбільш серйозну увагу слідчого. Звичайно, що слідчий не може одразу прийти до переконання, що версія висунута необґрунтовано і від неї слід відмовитись. Перед тим, як робити такі висновки, необхідно переконатись в достовірності тих фактів, які суперечать іншим, тобто переконатись чи мали вони місце в дійсності. Адже буває так, що джерело, звідкіля вони взяли свій витік, є ненадійним (наприклад необґрунтовані оперативно-розшукові матеріали, неточні показання свідків, вірогідні висновки експерта тощо). Також можуть мати місце випадки, коли той чи інший факт сам по собі мав місце, але значення його повністю інше, аніж те, яке йому було надано раніше слідчим. Наприклад, факт розглядається слідчим як пов'язаний з подією злочину, а насправді у нього інше пояснення, нейтральна причина. Інколи трапляється, що окремі факти про подію злочину штучно підігнані, сфабриковані злочинцем, для того, щоб спрямувати слідство на завідомо неправдивий шлях. Тому необхідно детально перевіряти всі обставини, які викликають навіть найменші сумніви. Без врахування та аналізу таких фактів слідчий не може достеменно переконатися у правильності своїх висновків та переконань. Для досягнення найбільшої об'єктивності і повноти доцільно за кожним з фактів, які перевіряються, висувати можливі окремі слідчі версії і ретельно їх перевіряти. Якщо в результаті такої перевірки сумнівні факти виявляться достовірно встановленими і надалі будуть суперечити іншим фактам чи побудованій на їх основі версії, то останню слід переглянути та побудувати замість неї іншу версію, у межах якої б відпали усі суперечності між фактами. Якщо ж факти, які піддаються перевірці, відпали як недостовірні чи набули якогось іншого значення і не суперечать висунутій версії, то ця обставина лише укріпить правильність і обґрунтованість такої версії.

Продовжуючи тему побудови слідчих версій, хочемо відмітити, що слідчі версії висувуються не тільки на початку досудового розслідування, тобто після зібрання необхідного мінімуму фактичних даних, необхідних для висунення версій. Адже процес розслідування – це безперервний цикл збору, аналізу і оцінки фактичних даних, побудови і перевірки слідчих версій. У процесі розслідування у багатьох випадках виникає необхідність повертатися до процесу побудови нових версій. Будь-який із встановлених слідчим фактів може спонукати його до висунення нових слідчих версій, причому, як окремих, так і загальних.

Поряд з тим, що заново здобуті фактичні дані нерідко дають можливість висунути нові слідчі версії, слід врахувати, що по мірі того,

¹² Власна слідча практика автора. Кримінальна справа №1155352 від 04.10.2008, порушена за фактом вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст.152 КК України.

як у процесі розслідування та перевірки версій з'ясовуються нові обставини події злочину та здобуваються нові фактичні дані, значна частина слідчих версій спростовуються та відпадають. Таким чином, кількість версій, які перевіряються, поступово може зменшуватись, що, в цілому, є позитивною ознакою якісного досудового розслідування.

Перевірка слідчих версій. Побудова версій – це лише частина планування, у процесі якого виокремлюються умовні напрямки, за якими буде розвиватись досудове розслідування. Надалі все розслідування охоплюється поняттям перевірки слідчих версій.

Під перевіркою слідчих версій розуміють вирішення поставлених по кожній з них питань шляхом проведення запланованих слідчих та оперативно-розшукових заходів. У стадії безпосередньої перевірки версій, коли шляхом слідчих дій спростовуються одні та підтверджуються інші версії, виникають нові версії і одночасно продовжують розвиватись раніше висунуті версії, їхній зміст збагачується іншими елементами.

Висуваючи версію, слідчий охоплює весь ланцюжок обставин, які пов'язані між собою, які складають зміст версії. Деякі з цих обставин відомі слідчому і слугують причиною для висунення версії. Інші обставини – невідомі, але за обґрунтованими припущеннями слідчого, зробленими на основі відомих йому фактичних даних у процесі розслідування та досвіду з розслідування аналогічних проваджень, повинні або можуть існувати. Для з'ясування того, чи існують вони в дійсності, у план розслідування необхідно включити відповідні питання.

Після того, як з'ясовані обставини, які підлягають встановленню у процесі перевірки слідчих версій і сформульовані відповідні запитання, слідчий переходить до визначення шляхів з метою отримання відповідей на поставлені запитання. Такими шляхами в основному можуть бути слідчі та процесуальні дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, у результаті проведення яких слідчий отримує передбачені законом докази: показання, речові докази, документи та висновки експертів.

Характер слідчих дій, які включаються у план розслідування у кримінальному провадженні, залежить від низки факторів та умов, на які ми звернемо увагу.

Вибір слідчих дій є правильним за тієї умови, якщо у плані будуть правильно визначені обставини, які підлягають встановленню і правильно поставлені запитання. У багатьох випадках відповідь на одне і те ж питання можна отримати в результаті проведення різних слідчих дій. Тому перевагу слід віддати проведенню тієї слідчої дії, проведення якої забезпечить найбільшу достовірність отриманих за її допомогою даних. Наприклад, отримати інформацію про місцезнаходження викраденої речі можна з показань свідків, потерпілих та самого підозрюваного, добровільної видачі предмета, а можна отримати

викрадену річ у процесі огляду помешкання підозрюваного. Зрозуміло, виявлення викраденої речі у помешканні підозрюваного є більш достовірним доказом, аніж показання підозрюваного про місцезнаходження цієї речі.

При визначенні характеру запланованих слідчих дій важливу роль відіграє ефективність їх проведення. Це означає, що при виборі слідчої дії, яку слід включити в план розслідування, необхідно обирати ту з них, яка б дала можливість отримати відповіді на поставлені у версії питання найкоротшим та найпростішим шляхом.

У кожному конкретному випадку слідчий повинен у плані розслідування передбачити проведення усіх можливих слідчих дій, які б дали можливість отримати відповіді на питання, які стоять перед висунутою версією. Але це не означає, що потрібно планувати проведення слідчих дій, які не будуть мати вагомого значення для провадження, а лише будуть засмічувати його. Наприклад, допит свідків, яким заздалегідь нічого не може бути відомо про обставини вчиненого злочину. Скажімо, допит осіб, які перебували у місцях позбавлення волі у момент, коли вчинено з'ясування у населеному пункті, поруч з містом, де розташована установа виконання покарань, у котрій вони перебувають.

Вагоме значення має також планування послідовності проведення тих чи інших слідчих дій. Сказати конкретно, які слідчі дії слід провести в першу чергу, а які пізніше, можна лише виходячи з матеріалів конкретного кримінального провадження. В одному випадку певна слідча дія може бути невідкладною, а в іншому – не вимагатиме такої поспішності. Проте, слід зазначити, що найбільшу шкоду для розслідування може завдати запізніле проведення слідчої дії, в результаті чого ті чи інші джерела повністю або частково будуть втраченими. Наприклад, проведення несвоєчасного огляду місця події за фактом скоєння дорожньо-транспортної пригоди може призвести до того, що слідові інформація буде втрачена (випадання рясного дощу змие з асфальту сліди струшування чи навпаки танення снігу унеможливить фіксацію відбитків протектора шин автомобіля, який зник з місця пригоди тощо). З наведеного слід зробити висновок, що при перевірці версій, в першу чергу, необхідно планувати проведення тих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, зволікання з проведенням яких може привести до часткової чи повної втрати доказів. У науці криміналістики, як правило, такі слідчі дії називають невідкладними чи першочерговими. До них, наприклад, можна віднести огляд місця події, обшук, освідування, тимчасовий доступ до речей та документів, судово-медичне дослідження трупа, допити та інші.

Наступну категорію невідкладних слідчих дій складають ті з них, які хоча і не мають невідкладного характеру, але можуть дати відповідь на питання, які відносяться до всіх або декількох версій. Наприклад,

призначення та проведення дактилоскопічної експертизи може дати відповідь: ким з підозрюваних, щодо яких висувались слідчі версії про скоєння злочину, залишені відбитки слідів пальців рук, виявлені на місці події. Або ж при допиті певного свідка можна з'ясувати обставини, які матимуть значення для декількох версій. В такому випадку допит цього свідка слід провести невідкладно.

Слідчому іноді необхідно остерігатись і передчасного проведення окремих слідчих дій. Зокрема, невідкладне проведення обшуку у одного з фігурантів кримінального провадження може спонукати інших співучасників вчинення злочину, які отримають інформацію про проведену слідчу дію, вжити заходів до переховування або знищення предметів та речей, які мають доказове значення.

Серйозним недоліком при проведенні слідчих дій є позаплановість та хаотична послідовність у їх проведенні. При плануванні слідчих дій слідчий повинен заздалегідь і ретельно обмірковувати які саме відомості (інформацію) він може використовувати про проведенні певної слідчої дії.

Слідчі дії повинні плануватися у такій послідовності, щоб при проведенні кожної з них могли бути використані дані, здобуті у процесі проведення передніх слідчих дій.

Особливу увагу в побудові плану розслідування у кримінальному провадженні слід звернути на те, що у кожній запланованій слідчій дії потрібно визначати конкретний строк для проведення.

Однією з основних умов успішності розслідування злочину, в тому числі НЗМР, є паралельність перевірки усіх висунутих слідчих версій, які включені у план розслідування. Така перевірка передбачає, що запланована робота у всіх висунутих версіях повинна проводитись за можливістю одночасно. Досить поширеною помилкою на практиці є те, що слідчий, проводячи перевірку висунутих версій, віддає перевагу одній з них, нехтуючи іншими. Такий підхід є згубним для розслідування і може призвести до негативних наслідків у ньому, аж до втрати доказів та неможливості встановити особу злочинця чи довести його вину у вчиненні злочину. Слідча практика свідчить про те, що у багатьох випадках, коли версія спочатку вважалась найбільш вірогідною, в кінцевому результаті спростовувалась, а версія, яку слідчий на початку розглядав як малоймовірну, згодом підтверджувалась. Окрім того, навіть якщо при перевірці слідчих версій одна з них буде вважатися найбільш вірогідною та підтвердженою, питання про її правильність доцільно вирішувати лише після того, як інші версії будуть спростовані. Це означає, що при правильному процесі розслідування в результаті перевірки усіх версій, які включені в план розслідування, повинна підтвердитись одна з них, а інші – спростовані. В іншому випадку, слідчий не матиме змоги завершити досудове розслідування, оскільки існування поряд з підтвердженою версією, непідтвердженої, завжди залишатиме місце для сумнівів у непричетності обвинуваченого до

вчинення злочину, а отже перешкоджатиме суду ухвалити обвинувальний вирок за стандартом доведення «поза розумним сумнівом», що мало б розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину.

2. Планування розслідування у процесі розслідування (розкриття) нерозкритих злочинів минулих років

Для того, щоб енергійно та цілеспрямовано проводити розслідування злочинів, в тому числі нерозкритих злочинів минулих років (Далі НЗМР), враховуючи висунені слідчі версії, слідчий повинен передусім правильно визначити, які саме обставини необхідно з'ясувати, тобто які саме фактичні обставини події, що розслідується, слід встановити та в яких межах, які заходи необхідно вжити для забезпечення завдань кримінального судочинства в цілому та, зокрема, для встановлення особи, що скоїла злочин у кримінальних провадженнях про НЗМР.

Планування розслідування у кримінальному провадженні має на меті сприяти у вирішенні перелічених вище завдань шляхом оптимального використання процесуального часу, а також сил та засобів органу досудового розслідування. Планування у кримінальному провадженні може слугувати слідчому у вирішенні завдань кримінального судочинства, в тому числі встановлення особи, котра вчинила злочин у минулі роки.

Розпочнемо з того, що під час проведення будь-якого дослідження, традиційно визначають понятійну складову досліджуваного терміну. Якщо ми звернемося до класичного тлумачного словника української мови під редакцією І.Бусела то побачимо, що під терміном планування розуміється «визначення за планом терміну виконання, здійснення чогонебудь», а саме поняття план визначається як: «заздалегідь накреслена програма господарських, культурних, оборонних та ін.. заходів, що передбачає порядок і термін здійснення їх»¹³. Зі змісту цих понять можна зробити висновки, що вони стосуються визначення порядку проведення якихось дій та визначення термінів їх виконання.

Дещо інтерпретованим, з огляду на специфіку предмету його застосування та суб'єктів, котрі його здійснюють, є термін «планування», який вживається у науці криміналістики і стосується розслідування злочинів.

Не вдаючись до дискусій щодо визначення поняття планування, поділяємо позиції щодо визначення цього терміну вітчизняними процесуалістами у підручнику «Криміналістика» під загальною редакцією Пясковського В.В. Так, у зазначеному джерелі під

¹³ В.Т.Бусел. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред.. В.Т.Бусел. –К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

плануванням розслідування у науці криміналістики розуміють «складний розумовий процес, зміст якого полягає у визначенні напрямів та завдань розслідування, способів їх досягнення за раціональних витрат часу, сил і засобів»¹⁴.

Погоджуючись в цілому з позицією зазначених науковців, хотіли б зазначити, що планування у кримінальному провадженні (провадженнях) про НЗМР, на нашу думку, має свою специфіку і є дещо вужчою від поняття планування у широкому розумінні. Вважаємо, що планування у кримінальних провадженнях, у яких встановлено особу злочинця, необхідно здійснювати з врахуванням завдань кримінального судочинства, визначених у ст. 2 КПК України та обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні відповідно до ст. 91 КПК України.

Проаналізувавши зміст зазначених кримінально процесуальних норм, можемо прийти до висновку, що у кримінальних провадженнях про нерозкриті злочини минулих років, під час здійснення планування ми не можемо об'єктивно врахувати усі завдання, визначені у ст. 2 КПК України. Так, не встановивши особу, яка вчинила злочин, ми не можемо планувати досудове розслідування з врахуванням того, щоб «жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура», як це зазначено у ст.2 КПК України, оскільки це завдання кримінального судочинства неможливо виконати за відсутності особи, котра скоїла злочин. Аналогічним чином ми, здійснюючи планування у процесі досудового розслідування про злочини, у котрих не встановлено особу злочинця, не можемо враховувати усі обставини, визначені у ст. 91 КПК України. Зокрема, у процесі планування розслідування нерозкритих злочинів минулих років не можемо вести мову про врахування деяких обставин, передбачених у ч. 1 ст. 91 КПК України. Так, без встановлення особи, яка скоїла злочин, не можемо об'єктивно вести мову про її винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчиненого кримінального правопорушення; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність; обставини, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

З'ясування зазначених обставин, на наш погляд, має не тільки теоретичне значення, а й практичне значення. Так, виходячи з обставин та завдань кримінального судочинства, на теоретичному рівні ми

¹⁴ Криміналістика: підручник./ За заг. ред. Пяковського В, Черноус Ю. та інш. 2-е вид. перероб. і доп. К.: філія вид-во «Право», 2020. – 752 с.

можемо розмежувати планування у кримінальних провадженнях, де вставлена особа, і у кримінальних провадженнях, де її не встановлено. До останньої категорії ми відносимо, зокрема і кримінальні провадження про НЗМР.

Практичне значення такого розмежування, на наш погляд, полягає у тому, що у процесі планування у злочинах, де вставлена особа, яка вчинила злочин, воно зводиться до встановлення обставин, які входять в предмет доказування, враховуючи завдання кримінального судочинства і не включає в себе таку складову планування, як висунення загальних слідчих версій. Що ж стосується планування у кримінальних провадженнях про нерозкриті злочини минулих років, то основним його завданням, поряд з іншими завданнями кримінального судочинства, є встановлення особи, котра скоїла злочин, для того «щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнений до відповідальності в міру своєї вини», як це зазначено у ст. 2 КПК України¹⁵. Окрім того, планування у кримінальних провадженнях про НЗМР може включати в себе також обставини, які входять у предмет доказування, і з'ясування яких можливе без встановлення особи, котра скоїла злочин. Також, при плануванні НЗМР ми можемо висувати гіпотези про вчинення злочину певною особою (групою осіб), висуюючи загальні слідчі версії, котрі, у свою чергу, визначають напрямок самого планування.

Підсумовуючи наведене, можемо дійти до висновку, що планування у кримінальних провадженнях про НЗМР, на відміну від планування у кримінальних провадженнях, у яких встановлено особу злочинця, має дещо вужчі підстави і завдання, які зводяться в основному до того, щоб встановити особу, котра вчинила злочин. При цьому, планування у НЗМР передбачає висунення та побудову загальних слідчих версій (гіпотез), що не притаманно для розслідування кримінальних проваджень, у яких встановлено особу, що скоїла злочин.

Завершуючи теоретичну складову розгляду питання про планування у досудовому розслідуванні, хотіли б відмітити, що такі плани умовно можна поділити на певні види, критерієм поділу яких, в основному, виступає мета та відповідний етап розслідування.

Так, враховуючи критерій мети у розслідуванні кримінального провадження, ми можемо умовно поділити планування у кримінальному провадженні, у якому відома особа, що скоїла злочин, тобто при вчиненні очевидного злочину, та планування у кримінальних провадженнях у нерозкритих (неочевидних) злочинах, в тому числі, у

¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України. ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення: 28.02.2025);

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 12 квітня 2024 року / За заг. ред. Стратонова В.М. – Київ, 2024. – 1028 с.

процесі розслідування НЗМР. У першому випадку – планування відбуватиметься з врахуванням усіх завдань кримінального судочинства та обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а в другому – в основному буде зведене до встановлення особи, що скоїла нерозкритий злочин. Проте, тут слід відмітити, що хоча і планування у розслідуванні НЗМР в основному і зводиться до встановлення особи, що скоїла злочин, при його складанні ми не можемо не враховувати з'ясування тих обставин, котрі входять в предмет доказування і встановлення яких можливе за відсутності такої. Особливо – це актуально в наш час, тобто в умовах військової агресії Російської Федерації на території нашої держави, у процесі планування розслідування злочинів, пов'язаних з пошкодженням майна на непідконтрольних Україні територіях, а також прифронтових. Так, при плануванні розслідування загально кримінальних злочинів, у яких не встановлені особи, що їх вчинили та НЗМР цієї категорії, скоєних представниками РФ щодо громадян України, поряд із з'ясуванням обставин про особу (осіб), які їх вчинили, події кримінального правопорушення, необхідно обов'язково з'ясовувати вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як це зазначено у п.3 ч.1 ст.91 КПК України. Неврахування цих обставин при плануванні розслідування злочинів зазначеної категорії, може призвести до того, що в майбутньому їх не можливо буде з'ясувати через низку об'єктивних факторів (окупація території, де пошкоджено майно і неможливістю проведення тих чи інших слідчих дій, смерть осіб, яким спричинено майнову шкоду, переміщення таких осіб на інші території, повторне пошкодження такого майна тощо).

Якщо ж умовно ми будемо враховувати критерії етапу розслідування того чи іншого кримінального провадження, то планування у такому випадку буде поділятися на: планування на початковому етапі розслідування, наступне планування та планування на завершальному етапі розслідування – у розкритих кримінальних провадженнях; планування на початковому етапі та наступному етапі розслідування у нерозкритих кримінальних провадженнях, в тому числі, у НЗМР. Як ми бачимо, при плануванні розслідування у кримінальних провадженнях про НЗМР відсутній такий вид планування як планування на завершальному етапі розслідування і це зрозуміло з об'єктивних причин, оскільки не встановлено особу, котра вчинила злочин, а тому говорити про закінчення розслідування та складання плану на завершальному етапі не доцільно.

Також, слід відмітити, що у юридичній літературі існує класифікація видів планування за своїм внутрішнім змістом. Зокрема, видатний криміналіст В.О. Коновалова зазначає, що «плани можуть розрізнятися в залежності від того, для яких дій вони призначені. Плани за своїм змістом можуть відображати весь процес розслідування або стосуватись

його окремих епізодів, а також провадження окремих слідчих дій»¹⁶. З врахуванням наведеного, у юридичній літературі згадуються наступні види планів розслідування: план розслідування кримінального провадження, план розслідування епізодів у кримінальному провадженні, план тактичної комбінації, план проведення тактичної комбінації, план проведення окремої слідчої.

У процесі вивчення обставин практичної сторони планування досудового розслідування, ми б хотіли детальніше зупинитись на такій його складовій як принципи, оскільки саме вони є ключовими факторами під час побудови тих чи інших планів у розслідуваннях кримінальних проваджень.

Незважаючи на те, що кожний план розслідування окремого кримінального провадження, декількох таких проваджень, епізодів, чи скажімо, проведення слідчої дії, є унікальним (компонується із зібраних у кримінальному провадженні фактів, відомостей та доказів про обставини вчиненого злочину, які ніколи не можуть бути тотожними), вважаємо, що усі вони у процесі складання повинні відповідати певним основоположним вимогам (принципам).

В теорії криміналістики існують різні підходи до визначення принципів планування, які, безперечно, заслуговують на увагу та окреме дослідження.

Принагідно хотілось би наголосити, що комплексне дослідження присвячене питанням принципів планування розслідування було проведено вітчизняним науковцем Колісниченком О.Н. У проведеному ще за радянської доби дисертаційному дослідженні, ним зазначено такі основні принципи планування: індивідуальність, обґрунтованість та динамічність¹⁷. З позицією Колісниченка О.Н. щодо визначення зазначених принципів планування погодилась і вітчизняна науковця Коновалова В.О., яка зазначила, що: «Найбільш привабливими є позиція тих авторів, які до числа принципів планування відносять індивідуальність, обґрунтованість і динамічність»¹⁸.

В цілому ми повністю погоджуємось з позицією зазначених та інших науковців у визначенні принципів планування досудового розслідування. Проте, на нашу думку, при визначенні основних принципів планування розслідування слід також врахувати позицію

¹⁶ Коновалова В.О. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. –Харьков: Консум, 2000. -176 с.

¹⁷ Колесниченко А.Н. Планирование расследования: автореф.дис...на соискание уч. степени канд.юрид.наук/ А.К.Колесниченко. –Харьков, 1952. – 21 с.

¹⁸ Коновалова В.О. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. –Харьков: Консум, 2000. -176 с.

вітчизняних науковців Черноус Ю.М., Ішенка А.В., Пясковського В.В. та інших, які наполягають на врахуванні принципу законності¹⁹.

З огляду на наведене, можемо підсумувати, що до принципів планування досудового розслідування варто віднести принципи законності, індивідуальності, обґрунтованості та динамічності.

Коротко зупинимось на аналізі цих принципів та особливостях їх застосування у побудові планування досудового розслідування у кримінальних провадженнях про НЗМР.

Індивідуальність планування у процесі розслідування полягає у складанні плану розслідування, виходячи з конкретних обставин вчинення злочину, наявної слідової, процесуальної та оперативної інформації. Як відомо, різні вчинені злочини не можуть бути повністю ідентичні, незважаючи на те, що вчинялися однією і тією ж особою у певній місцевості, певним способом тощо. У кожному кримінальному провадженні, в тому числі і про НЗМР, планування розслідування повинно бути індивідуальним і побудованим на конкретних обставинах провадження. Незважаючи на здобуті досвід та навички розслідування і вивчення практики планування, що дає можливість визначити загальні основи, а також особливості планування розслідування у конкретних категоріях проваджень, це не означає, що можливо розробити план-шаблон, за допомогою якого би розслідувались усі злочини. Життєві випадки, зокрема обставини, за яких вчиняються злочини, досить різноманітні, а тому було б неправильно підходити до їх дослідження шаблононо. Наприклад, при виявленні трупа з ознаками насильницької смерті завжди необхідно провести таку слідчу дію як огляд місця події, за результатами проведення якої в кожному окремому випадку ми можемо отримати різну інформацію, яку необхідно перевіряти у межах розслідування. В одному випадку, ми можемо отримати інформацію про осіб, які вчинили злочин і запланувати їх переслідування по гарячих слідах, в другому випадку – здобудемо відомості тільки про можливу причетність тих чи інших осіб до вчинення злочину і, відповідно, матимемо змогу планувати проведення обшуків, в третьому – отримаємо інформацію про планування допиту тих чи інших осіб. Тому надалі проведення розслідування залежить від результатів уже проведених слідчих дій, а тому і план розслідування повинен будуватись у кожному випадку окремо, незважаючи на те, що первинна слідча дія була одна за своїм характером і стосувалась огляду трупа з ознаками насильницької смерті. Хоча індивідуальність планування може враховувати ті чи інші рекомендації загального характеру в типових слідчих ситуаціях, проте їх застосування вимагає гнучкості та творчого підходу.

¹⁹ Криміналістична тактика: навч. посіб./ за ред. д-ра юрид. наук, проф. М.А. Погорельського та д-ра юрид. наук, доц. Д.Б. Сергєєвої. –К.: Алерта, 2016. 244 с.

Принцип обґрунтованості, або як його ще називають реальності планування полягає у тому, що при складанні плану розслідування необхідно виходити з конкретної доказової інформації, підтверджуючи кожен елемент плану фактичними даними, які є у слідчого. Також, відповідно до цього принципу планування розслідування має відбуватися з врахуванням наявних ресурсів, можливостей та ліміту часу.

Під динамічністю у плануванні слід розуміти рухливість і гнучкість в процесі розслідування. Це означає, що передбачені планом слідчі та оперативно-розшукові дії, далеко не завжди, повинні втілюватись у життя у наперед визначений планом послідовності. Навпаки, якщо цього потребують інтереси розкриття та розслідування злочину визначений план розслідування можна змінювати, версії, які відпали – виключати та будувати нові, планувати інші слідчі та розшукові дії. Зміна напрямку розслідування повинна проходити відповідно до фактичних даних, отриманих у процесі розслідування та відбуватись з максимальною оперативністю. Так, наприклад, було б великою тактичною помилкою слідчого, коли б він відкладав вирішення питання про нові версії, необхідність у яких виникає, до завершення усієї запланованої перевірки раніше побудованих версій (версії).

Що ж стосується принципу законності у процесі планування розслідування, то не всі науковці визнають цей принцип, як принцип планування, вважаючи, що він є загальногалузевим і повинен і так застосовуватись у всіх сферах діяльності при розслідуванні злочину. Не погоджуючись з цією позицією, вважаємо, що зазначений принцип у процесі планування розслідування є обов'язковою підвалиною, на підставі якого повинно будуватись планування на всіх його рівнях. Для прикладу, плануючи розслідування у кримінальному провадженні, ми повинні враховувати, що до розкриття та розслідування злочину можуть залучатись не тільки слідчі, а й працівники оперативного підрозділу, які, у такому випадку, наділені повноваженнями слідчого і вправі самостійно проводити ті чи інші слідчі та процесуальні дії. Проведення ж таких дій часто обумовлено певними процесуальними (законними) вимогами. Так, допит неповнолітнього свідка повинен відбуватись за участю законного представника, а в окремих випадках і педагога, витребування медичної документації може відбуватись за правилами тимчасового доступу. Проте отримання від учасників процесу чи виявлення на місці події того чи іншого предмету може відбутись без дотримання процедури, визначеною кримінально-процесуальним законодавством. Не врахування цих особливостей при виконанні запланованих слідчих чи процесуальних дій напряму призведе до порушення принципу законності, що в свою чергу, може призвести до втрати доказів чи визнання в їх нелегітимними.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити висновок, що недотримання принципів планування може призвести до зайвих

процесуальних витрат, порушенні процесуальних строків, втраті часу, необхідного для швидкого встановлення особи, що скоїла злочин, втраті доказів чи визнання їх потім нелегітимними або призвести до інших негативних наслідків у процесі розслідування.

3. Техніка планування досудового розслідування у нерозкритих злочинах минулих років

Діяльність з розкриття та розслідування злочинів, як зазначає Шепітько В.Ю., потребує чіткої організації та планування. План розслідування є робочим документом слідчого²⁰. Він покликаний забезпечити цілеспрямоване та якісне досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні, а також дає змогу швидко уточнити і наочно уявити завдання, які ставляться перед слідчим та шляхи їх вирішення. Незважаючи на те, що його зміст та форма не регламентуються нормами КПК, він все ж таки згаданий у відомчих нормативних актах. Відповідно до п.4 Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, яка затверджена наказом МВС України № 570 від 6 липня 2017 р., слідчий планує свою роботу так, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, в яких він проводить досудове розслідування. З цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування в кожному кримінальному провадженні²¹.

Ураховуючи матеріали конкретного кримінального провадження, форму плану вибирає сам слідчий, застосовуючи відповідні криміналістичні рекомендації. При цьому, на зміст та форму плану розслідування безпосередній вплив матимуть особистісні якості слідчого: такі як пам'ять, досвід, володіння методичними рекомендаціями та вимогами кримінального-процесуального законодавства.

Як ми вже зазначили, побудова плану не має чітких законодавчих та методичних вимог, тому у криміналістичній літературі існує багато думок щодо особливостей його складання, форми та змісту. Не вдаючись до дискусії з цього питання, розглянемо процес планування у кримінальному провадженні з точки зору його змісту та форми.

Зміст плану розслідування. На початку плану розслідування у кримінальному провадженні доцільно викласти короткий зміст події

²⁰ Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид. вузів і фак.. За ред. проф. В.Ю.Шепітька. –Харків: Право, 1998. -376 с..

²¹ Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: затверджена наказом МВС України №570 від 6 липня 2017 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#n4> (Дата звернення: 28.02.2025);

злочину (так звана фабула злочину). Ці дані допоможуть слідчому наочно та швидко орієнтуватись у таких обставинах вчинення злочину як час, місце, спосіб та інші деталі, які в іншому випадку доведеться шукати в матеріалах кримінального провадження. Особливо це стосується випадків розслідування у кримінальному провадженні про НЗМР, коли провадження прийняв новий слідчий, який ще не повністю зберіг у своїй пам'яті дані про обставини вчиненого злочину, а їх володіння необхідне для проведення слідчої дії, яку він виконує.

Далі у плані, як правило, зазначається інформація про рух кримінального провадження таких як: дата внесення відомостей у ЄРДР, прийняття кримінального провадження конкретним слідчим, створення слідчої групи, відомості про склад групи прокурорів, інформація про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, інформація про повідомлену підозру, про закриття кримінального провадження тощо.

Після цього, в плані зазначаються основні завдання, які підлягають вирішенню на початковому етапі розслідування.

У нерозкритих злочинах та НЗМР, коли сутність події злочину не зрозуміла або не повністю зрозуміла, а суб'єкти злочину не відомі, слідчий висуває відповідні слідчі версії, які фіксує у плані розслідування.

Також, план розслідування обов'язково включає в себе перелік слідчих, НСРД та процесуальних дій, доручень про їх проведення та про проведення оперативних заходів. У плані розслідування зазначається хто конкретно і коли (до якого терміну) проводить заплановані дії та заходи, і робляться відмітки про їх виконання.

Дії, які заплановані та проводяться слідчим, можуть включати себе як процесуальні дії, передбачені кримінальним процесуальним законодавством (слідчі та процесуальні дії), так і не процесуальні (оперативно-розшукові та пошукові заходи, вивчення матеріалів певної перевірки, консультації зі спеціалістами тощо).

При вивченні практики розслідування НЗМР, хочемо зауважити, що лівова частка запланованих у кримінальному провадженні дій стосується проведення оперативно-розшукових та пошукових заходів. Плануючи проведення таких дій, слідчому доцільно вивчати матеріали, зібрані оперативними працівниками та узгодити з ними правильність їх проведення, щоб визначити шляхи для легалізації оперативних матеріалів, не допустивши при цьому втрати доказів або їх недопустимості в судовому процесі.

Форми плану розслідування. У криміналістичній літературі зустрічається великий перелік різних форм планів розслідування кримінального провадження. Зрозуміло, що складання плану є процесом внутрішнього світу слідчого щодо обставин сприйняття події злочину та моделювання розумових процесів їх відтворення в його уяві з метою

зібрання та отримання об'єктивних та достовірних доказів про цю подію та осіб, причетних до неї.

Зважаючи на наведене, вважаємо, що планування розслідування у кожному кримінальному провадженні є виключною прерогативою слідчого, в провадженні якого перебуває кримінальне провадження, яке він розслідує і є складовою процесуальної незалежності слідчого.

В юридичній літературі зустрічається достатньо наукової та методично-практичної літератури, у котрій наводяться рекомендації до зовнішнього оформлення планів досудового розслідування, розслідування окремих епізодів злочинної діяльності, проведенню окремих слідчих дій. З огляду на наведене, вважаємо за доцільне викласти свої міркування щодо окремих теоретичних питань техніки побудови плану розслідування кримінального провадження.

У плані розслідування кримінального провадження, як правило, зазначаються основні питання і завдання, які підлягають з'ясуванню та вирішенню.

Незважаючи на те, що досудове розслідування у кримінальному провадженні має безперервний характер, планування вже ж таки умовно прийнято поділяти на три етапи, а саме: планування початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, планування наступних слідчих та розшукових заходів та планування на стадії завершення досудового розслідування. Причому, останній етап, враховуючи специфіку розслідування НЗМР, не притаманний цій категорії кримінальних правопорушень (можливий лише у кримінальних правопорушеннях зі встановленою особою, яка скоїла злочин).

На початковому етапі розслідування слідчий повинен докласти максимум зусиль для виявлення і збору доказів про подію злочину, особу, яка його вчинила та про інші обставини, які підлягають доказуванню. Тому, в першу чергу, плануються і проводяться слідчі дії, які дають змогу виявити і закріпити докази, які можуть швидко змінюватися і це може слугувати причиною їх утрати, а також розшукові заходи, спрямовані на встановлення, розшук та затримання злочинця, розшук викраденого майна. На практиці часто трапляється, що план першочергових заходів у таких випадках складається у довільній формі, нашвидкуруч, у вигляді переліку слідчих та інших дій, які необхідно негайно провести. Тому, при першій же нагоді, такий план потрібно скласти з врахуванням відповідної форми у спокійній обстановці, зваживши усі наявні у кримінальному провадженні докази та наявну інформацію про подію злочину.

Докази, які здобуті у процесі розслідування першочергових слідчих дій, як правило, є достатніми для проведення уже наступних слідчих дій та оперативних заходів.

Слідчі дії, які плануються та проводяться на цьому етапі, зазвичай, спрямовані не тільки на отримання додаткової інформації про подію, яка

розслідується, але і на дослідження вже наявних у провадженні доказів, а саме на їх перевірку, уточнення та доповнення.

Потрібно зауважити, що чіткої межі між плануванням та проведенням слідчих дій на початковому та наступних інших етапах розслідування немає. Адже на кожному етапі слідчий включає в план розслідування усі необхідні слідчі і розшукові дії, які з врахуванням з наявних у нього даних, можна конкретно запланувати і виконати.

У процесі виконання вперше складеного плану розслідування та виконання подальших планів, слідчий неодноразово здійснює аналіз усіх наявних у кримінальному провадженні доказів: відомих йому в минулому, так і нових. З врахуванням зазначеної сукупності доказів, слідчий, при необхідності, корегує план розслідування, а саме: виключає версії, які не підтвердились, уточнює ті з них, які не спростовані і будує нові, які відповідають встановленим у кримінальному провадженні фактам; уточнює і доповнює запитання, які підлягають вирішенню і з'ясуванню у процесі подальшого розслідування; включає в план нові слідчі та інші дії. Таким чином, розумовий процес планування досудового розслідування і фіксація його результатів у плані має безперервний характер.

ВИСНОВКИ

Від початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України, як ми вже згадували, якісний склад структури злочинності суттєво змінився через реєстрацію воєнних злочинів. Реєстрація цих злочинів триває надалі та має тенденцію до збільшення. Для прикладу, тільки у січні 2025 року російські військові розстріляли трьох українських військовополонених із 141 ОПБр поблизу с. Нескучного та 6 військовополонених 155 ОБРМП, оприлюднивши в Інтернет мережі відеоматеріали про вчинені ними злочини²².

За вчинення російськими військовими цих та інших численних воєнних злочинів органами досудового розслідування розпочато відповідні кримінальні провадження, у яких здійснюється досудове розслідування. У більшості з цих кримінальних проваджень, в силу тих чи інших об'єктивних обставин, або й суб'єктивних причин, встановити осіб, які безпосередньо скоїли ці злочини, неможливо і такі кримінальні провадження на період поточного року вважатимуться нерозкритими, а у наступному році перейдуть у категорію нерозкритих злочинів минулих років.

Проведення розслідування у нерозкритих кримінальних провадженнях, а особливо у НЗМР, є доволі складним процесом, який вимагає від слідчого та оперативних працівників, які залучені до нього,

²² Російські злочини під час російсько-української війни. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

великих затрат особистих вольових, інтелектуальних та фізичних ресурсів. Розслідуючи НЗМР, слідчий та оперативні працівники повинні володіти як практичними навичками у розкритті та розслідуванні злочинів, так і теоретичними знаннями про методологічні засади цієї діяльності.

Важливою складовою діяльності слідчого у розслідуванні НРМР є планування, без якого швидке, повне та неупереджене розслідування стає практично неможливим.

Проведене дослідження, в першу чергу, покликане надати методичну допомогу слідчим та працівникам оперативних підрозділів, які здійснюють досудове розслідування у нерозкритих злочинах, НЗМР та залучені до цього процесу з метою покращення діяльності з розслідування та розкриття таких злочинів.

АНОТАЦІЯ

Історичний період, який зараз переживає Україна, характеризується багатьма кризовими явищами, які відбуваються практично у всіх сферах суспільних відносин. Війна, розпочата Російською Федерацією у 2022 році, негативно позначилась на рівні злочинності в нашій державі. Надалі вчиняються та реєструються воєнні злочини, скоєні російськими військовими.

З об'єктивних причин, які притаманні умовам війни, у значній кількості таких кримінальних проваджень безпосередніх виконавців скоєння злочинів встановити неможливо і вони, з плином часу перейдуть в категорію НЗМР. Це не означає, що всі вони залишаться нерозкритими назавжди і здійснювати якісне розслідування у них не доцільно. Навпаки, у розслідуванні таких кримінальних проваджень слідчі та оперативні працівники повинні максимально використати усі свої професійні вміння та навички для встановлення злочинців та притягнення їх до кримінальної відповідальності, відновивши таким чином історичну та правову справедливість. Саме для досягнення цієї мети проведено наше дослідження.

Питання планування у розслідуванні, а також практичні рекомендації щодо його здійснення спрямовані на вдосконалення організації та використання у практичній діяльності працівниками органів досудового розслідування та оперативними працівниками у процесі розкриття та розслідування нерозкритих злочинів, зокрема нерозкритих злочинів минулих років. Особливу увагу у дослідженні надано теоретичним та практичним питанням щодо слідчих версій та роботі з їх перевірки.

Література:

1. В Україні рівень злочинності не виріс, але з'явилися цікаві нюанси. URL:<https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-riven-zlochinnosti-viris-ale-z-yavilisya-1705908276.html>;

2. Human Rights оприлюднила звіт про злочини Росії в Україні за 2024 рік. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3949757-human-rights-watch-opriludnila-zvit-pro-zlocini-rosii-v-ukraini-za-2024-rik.html>;

3. Криміналістична тактика: навч. посіб./ за ред. д-ра юрид. наук, проф. М.А.Погорецького та д-ра юрид. Наук, доц. Д.Б.Сергєєвої. –К.: Алерта, 2016. 244 с.

4. Колесниченко А.Н. Планирование расследования: автореф. дис... на соискание уч. степени канд. юрид. наук/ А.К. Колисниченко. – Харьков, 1952. – 21 с.

5. Коновалова В.О. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. -176 с.

6. Стратонов, В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека* 1 (2011): С. 174-178. https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=12367249883337907550&hl=ru&as_sdt=2005;

7. Stratonov V. Dzurbel A. Organizational and tactical measures of disclosure and investigation of unsolved crimes of the past years. Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law: Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. 468 p. ISBN 978-9934-26-462-7 URL: <http://www.baltijapublishing.lvomp/index.php/bp/catalog/view/495/13173/27547-1>; DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-303-307

8. Стратонов, В. М., О. В. Стратонова. Окремі проблеми слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 1 (2015): С. 174-186. <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/134>;

9. Стратонов, В. М., О. В. Захарченко. Загальні положення взаємодії слідчого з органом дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права* 1 (2011). С. 982-988.

10. Stratonov V. Slinko D. Slinko S. Some types of computer crime and cybercrime in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. Т. 4, В. 3, 2021. Р.191 – 197. DOI 10.33327/AJEE-18-4.3-n000078. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000680836300013>

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення: 28.02.2025);

12. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 12 квітня 2024 року / За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2024. 1208 с.» <https://www.yakaboo.ua/ua/naukovo-praktichnij-komentar-kriminal-nogo-procesual-nogo-kodeksu-ukraini-stanom-na-01-08-2023-r.html>

13. Криміналістика: підручник./ За заг. ред. Пясковського В, Черноус Ю. та інш. 2-е вид. перероб. і доп. К.: філія вид-во «Право», 2020. – 752 с.

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 1/1901/53/2012. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26271772>.
15. Кримінальна справа №1155352 від 04.10.2008, порушена за фактом вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст.152 КК України.
16. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид. вузів і фак.. За ред.. проф.. В.Ю.Шепітька. –Харків: Право, 1998. -376 с..
17. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред.. В.Т.Бусол. –К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
18. Російські злочини під час російсько-української війни. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Information about the author:

Dzyurbel Andriy Dariiovych,

Candidate of Legal Sciences,

Senior Lecturer of the Department of Criminal Law and Procedure of the
West Ukrainian National University

11, Lvivska str., Ternopil, 46009, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0000-1778-8699>

**КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ
ЯК ОСНОВА ПОДОЛАННЯ НЕЗАКОННОГО НАБУТТЯ ПРАВА
НА ЗЕМЛЮ ДЕРЖАВНОЇ АБО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ Й ПІСЛЯВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Дишльова А. О.

ВСТУП

Удосконалення діяльності уповноважених осіб – одне з завдань криміналістики, над розробкою яких зосереджують свою увагу значна кількість дослідників. Сформовані в криміналістичній науці напрацювання надають суб'єктам розслідування необхідний інструментарій в реалізації покладених на них функцій, проте, трансформації у всіх сферах нашої держави із тенденціями формування нових реалій обумовлюють необхідність вдосконалення засобів й методів боротьби зі злочинністю. Зміна напрямів суспільного і державного розвитку диктує необхідність пошуку більш адекватних засобів регулювання та координації суспільних відносин, формування нового погляду на використовуваний у правовому житті інструментарій, який вже апробований практикою і може використовуватися для підвищення ефективності механізму дії права¹.

Водночас, сформовані умови за фактами незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності обумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема й недосконалістю чинного законодавства, відсутністю дієвих методичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, прийняттям не зацікавленими особами заходів з маскування, знищення чи пошкодження матеріальних слідів кримінального правопорушення, не належним рівнем практичного досвіду уповноважених осіб з розслідування кримінальних проваджень за розглядуваними фактами і т. ін.

Варто відмітити, що питанням криміналістичних класифікацій приділялась увага значною кількістю науковців, зокрема: В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, В. В. Коваленка О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Одерія, М. В. Салтевського, З. М. Соколовського, Р. Л. Степанюка,

¹ Явор О.А. Юридико-фактична роль фікцій у регулюванні сімейних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 97–101.

В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, Ю. М. Черноус,
В. Ю. Шепітька та ін.

Водночас питання криміналістичної класифікації незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності залишилися поза належної уваги науковців, що в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України набуває особливого значення. Таким чином наведені обставини обумовлюють необхідність приділення належної уваги розробці дієвого інструментарію, з використанням якого працівники Національної поліції України та інших практичних підрозділів правоохоронних органів реалізовували б завдання, що перед ними ставляться з урахуванням умов сьогодення та перспектив післявоєнного становлення нашої держави.

1. Загальні положення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень

Розробка дієвого інструментарію боротьби зі злочинністю здійснюється багатьма науками кримінально-правової спрямованості, зокрема кримінальним правом, кримінологією, криміналістикою та іншими. З урахуванням специфіки завдань, котрі ними розв'язуються може здійснюватися пізнання відповідних закономірностей злочинності як явища та процесів, що їх обумовлюють. Крім того, вагомого значення в реалізації завдань перед правоохоронними органами набуває оголошений Президентом України воєнний стан², який неодноразово продовжувався в нашій державі. Не меншого значення в діяльності правоохоронних органів посідає й потреба визначення перспектив закінчення зазначеного правового режиму та відновлення територіальної цілісності нашої держави, необхідності виявлення фактів протиправної діяльності взагалі та незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності зокрема. Зазначене обумовлено тим, що частина повноважених на здійснення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень за вказаними фактами перебуває в лавах ЗСУ, виконують завдання із забезпечення оборони територіальної цілісності нашої держави, що ускладнює/унеможлиблює своєчасну реалізацію завдань кримінального провадження.

Усвідомлення необхідності подолання розглядуваних фактів у післявоєнний період відновлення України визначає потребу підвищення ефективності діяльності уповноважених осіб з розробкою відповідного інструментарію. Зазначене нам вбачається в необхідності прийняття заходів, спрямованих на вивчення подій (явищ процесів) шляхом їх належної впорядкованості, зокрема й застосуванням класифікаційного підходу до розкриття змісту досліджуваних категорій. Відповідно,

² Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

вивчення подій (явищ процесів) може бути ускладнено без їх належної впорядкованості, зокрема й шляхом застосування класифікаційного підходу до розкриття змісту досліджуваних категорій.

Під класифікацією розуміють систему поділу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками та властивостями ³.

Варто відзначити, що класифікація може бути побудова шляхом:

1. Виокремлення спільних ознак, притаманних окремим об'єктам, що дозволяє об'єднати їх у структуру із визначенням місця в ній відповідних компонентів.

2. Визначення відмінностей в ознаках ряду об'єктів, явищ однієї групи, що виступатиме основою диференціації від ознак об'єктів, зосереджених в інших групах. Водночас, як схожість, так і відмінність відповідних об'єктів можуть бути підґрунтям для їх сортування й групування в структурі за кількістю, ступенем важливості, складності компонентів, поширеності відповідних явищ (процесів) і т. ін.

3. Розкладення цілого на частини, що є доцільним у випадках, коли загальні ознаки досліджуваних явищ (об'єктів, процесів) не дозволяють виявити ознак для диференціації чи об'єднання відповідних об'єктів. Деталізація змістовного наповнення під час вивчення об'єктів, явищ, подій забезпечить більш ґрунтовне пізнання з подальшим визначенням як місця кожного окремого компонента, включеного в структуру відповідної класифікації, так і побудові кореляційних зв'язків між ними.

4. Виділення особливостей, як виду оцінки пізнаваних об'єктів, що може стати основою для упорядкування відповідних компонентів у відповідній їх сукупності.

Наведене підтверджується й думками інших науковців, які підкреслюють, що в процесі класифікації увага має приділятися особливостям об'єктів, що класифікуються ⁴. При цьому суттєві ознаки одних визначених явищ (фактів, процесів) можуть стати підґрунтям для формування класифікації, в основу якої закладатимуться ознаки явищ (фактів, процесів) інших об'єктів. Це досягається поєднанням та відтворенням зв'язків окремих компонентів складного явища (процесу), що дозволяє пізнати їх внутрішні тенденції розвитку. Наведене нами не є вичерпною сукупністю шляхів формування класифікації, проте може виступити суттєвою основою для цього.

Наша позиція підтверджується й думками інших науковців. Так, як наголошує Л. М. Кривоченко, класифікація є певним етапом у пізнанні

³ Словник української мови URL :<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

⁴ Webster's New Universal Unabridged Dictionary Deluxe 2nd Second Edition / by Jean McKechnie. – 1983. 2345 p.

сутності об'єктів, що класифікуються, у виявленні їх суттєвих ознак⁵. Їх розгляд може стати основою у формуванні уявлення про досліджувані об'єкти, явища (події, факти), що включені до відповідної класифікації, зокрема й криміналістичної.

Значення криміналістичної класифікації В. В. Лисенком демонструється через, створення умов в реалізації інших методів криміналістичного дослідження, що має безпосередній вихід на практичну діяльність органів дізнання та слідства і створює умови ефективної діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів⁶. Таким чином криміналістична класифікація кримінальних правопорушень виступає засобом поглибленого пізнання явищ та формування найбільш повної системи криміналістичних понять й категорій. Наведений підхід корелюється із визначеними криміналістичною наукою та діяльністю правоохоронних органів, завданнями.

В криміналістиці сформувалось декілька основних підходів дослідників до підстав побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень.

До першої групи ми включили позиції тих науковців, які наголошують на формуванні криміналістичної класифікації на основі використання вагомих ознак досліджуваних об'єктів (явищ, процесів, подій).

Так, як наголошує Б. В. Щур, криміналістична класифікація злочинів передбачає врахування криміналістично значущих ознак⁷. Наведене демонструє рекомендаційний характер значення використання криміналістично вагомих ознак в формуванні криміналістичної класифікації, що автором сприймається з позиції необхідності врахування багатьох факторів, від яких може залежати отримуваний результат. Водночас потребують уваги й позиції науковців, які висловлюють й більш категоричні судження про використання криміналістично вагомих ознак в побудові розглядуваної наукової категорії.

Так, В. Г. Лукашевич наголошує, що ряд вчених, взагалі відмовилися від кримінально-правових критеріїв і запропонували використовувати тільки криміналістичні критерії⁸. В криміналістичній науці висловлюється думка про те, що класифікація злочинів у криміналістиці повинна ґрунтуватися лише на криміналістичних даних, які мають

⁵ Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

⁶ Лисенко В. В. Теоретичні основи тактичних операцій та їх проведення на початковому етапі розслідування податкових злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 3. С. 120–124.

⁷ Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.В. Щур. Х. : НІОУ ім. Я. Мудрого, 2011. С. 16.

⁸ Лукашевич В.Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів*. Українська академія внутрішніх справ, Київ. 1996. С. 17–26

безпосереднє значення для розкриття злочинів, насамперед за способом їх вчинення⁹. Водночас підстави для класифікації чи оцінки значущості криміналістичних ознак в наведених позиціях науковців не деталізуються. Погоджуючись, з позицією В. Ю. Шепітька щодо ролі такого елементу криміналістичної характеристики як спосіб вчинення кримінального правопорушення в розслідуванні, можемо відмітити, що й інші компоненти зазначеної криміналістичної категорії мають вагомий як теоретичний, так і практичний значення.

Підставами побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, здебільшого, виступають узагальнені дані про протиправну діяльність, а також окремі компоненти криміналістичної характеристики відповідних протиправних діянь. У цьому аспекті, на думку О. Мусієнка, найбільший інтерес викликають спосіб учинення злочину, обстановка, а також місце й час, що минув з моменту вчинення злочину, включаючи сферу злочинної поведінки, типологічні та інші особливості злочинця, його кримінальний досвід, типологічні характеристики потерпілих [1, с.109]¹⁰.

Проте, ми вважаємо, що не так наявність відповідної сукупності компонентів, як побудовані взаємозалежні зв'язки між ними обумовлюють значення розглядуваної інформаційної моделі, зокрема й в формуванні криміналістичної класифікації.

Криміналістична класифікація злочинів, як стверджує В. О. Гусєва, побудована на підставі елементів криміналістичної характеристики проводиться на всіх етапах діяльності слідчого під час розслідування злочинів і сприяє її криміналістичній оптимізації в методичному, тактичному і технічному аспектах¹¹. Окрім вказаного значення криміналістичної класифікації може проявлятися в організації слідчих (розшукових) дій, побудові й перевірці версій, прийнятті заходів, спрямованих на мінімізацію відповідних проявів у майбутньому і т. ін.

Наведене дозволяє припустити, що класифікація відповідних кримінальних правопорушень різного виду, може бути здійснена на основі інформації, що міститься в змісті елементів криміналістичної характеристики. На підставі накопичених криміналістичних знань, що характеризують об'єкт пізнання кримінального правопорушення можуть формуватися рекомендації з організації й проведення розслідування.

⁹ Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

¹⁰ Мусієнко О. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману як елемент криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. Вип. 5/2. С. 109.

¹¹ Гусєва В. О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти / Legal horizons*, 2019. С. 71.

Не меншої уваги заслуговує й **друга позиція**, науковців, котрі стверджують, що формування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень *ґрунтується на підставі положень кримінального законодавства*.

Так, класифікація кримінальних правопорушень у кримінально-правовому розумінні полягає у поділі об'єднаних одним розділом Особливої частини КК України кримінальних правопорушень на роди (групи) й види. Така класифікація переслідує кримінально-правові цілі (цілі кваліфікації діяння)¹².

Заслуговує на увагу позиція В. А. Журавля, який підкреслює, що у Кримінальному кодексі України залежно від родового об'єкта виокремлені групи злочинів, об'єднані у відповідні розділи Особливої частини, усередині яких за безпосереднім об'єктом розрізняються окремі види злочинів, склади яких передбачені однією статтею або частиною статті. Наведене, на думку науковця виступає одним з основних критеріїв кримінально-правової класифікації на якій базується криміналістична класифікація¹³.

Досліджуючи проблеми криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, А. В. Іщенко, визначає, що вона може бути проведена за кількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від: – суб'єкта їх вчинення; – потерпілого (його віку, статі, стану здоров'я, місця проживання); – способу вчинення злочинів; – сфери їх учинення (побуту, дозвілля, виробництва, науки, культури, спорту тощо); – місця вчинення злочину¹⁴.

Наведене дозволяє відзначити, що криміналістика використовує розроблені кримінальним правом положення, ознаки, характеристики, що наповнюють змістом криміналістичні класифікації кримінальних правопорушень. Їх поєднання забезпечує ґрунтовність розробки відповідних рекомендацій, методик розслідування груп кримінальних правопорушень, що відносяться до різних розділів особливої частини КК України.

Сформовані таким чином групи кримінальних правопорушень знаходять свою закономірну аргументацію об'єднання на підставі криміналістичних аспектів, виступаючи при цьому основою (базою) для ґрунтовних досліджень з розробки рекомендацій, які не знаходили свого місця до відповідного моменту чи сформованих умов.

¹² Шур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337–334.

¹³ Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування / Вибрані твори. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2016. С. 365.

¹⁴ Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень. К. Нац. акад. внутр. справ України. 2003. 359 с.

Проте, щодо формування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень на основі кримінально-правових критеріїв, ряд авторів вважає, що поділ кримінальних правопорушень за розділами Особливої частини КК не в усіх випадках забезпечує потреби криміналістичної науки, адже не враховуються закономірності, важливі з криміналістичних позицій, оскільки деякі криміналістично подібні види кримінальних правопорушень можуть бути розміщені у різних розділах КК України. Певні види злочинів можуть поєднуватися поміж собою, бути взаємопов'язаними, а їх розкриття та розслідування потребують комплексного підходу¹⁵.

Третя позиція науковців у формуванні криміналістичної класифікації базується на даних кримінально-правової характеристики, проте також враховують ознаки, які істотно впливають на специфіку здійснення розслідування, а саме: на його організацію та планування, висування слідчих версій, систем слідчих (розшукових) дій, визначення типових слідчих ситуацій і заходів щодо їх розв'язання. При цьому в основу криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень можуть бути покладені кваліфікуючі ознаки положень Особливої частини КК України.

Так, в криміналістичному аспекті злочинна діяльність, як наголошує В. В. Тищенко, може складатися як з низки дій, що кваліфікуються за однією статтею кримінального закону, так і за сукупністю діянь, які кваліфікуються по-різному, об'єднаних загальними мотивами, метою¹⁶.

Водночас, висновок про те, що криміналістично значущі ознаки можуть використовуватися для класифікації кримінальних правопорушень тільки з огляду на особливості елементів криміналістичної характеристики (спосіб, особистість злочинця і потерпілого), Сиводед І. С. називає спрощеним, оскільки нині це не відповідає сучасним вимогам науки і практики, адже в слідчій діяльності вихідні дані далеко не завжди містять чіткі і достовірні ознаки, що вказують на вид злочину і його характер¹⁷.

Аналізуючи позиції науковців Н. В. Павлова формує структуру криміналістичної класифікації зокрема як на підставі мотивів, так і способів вчинення кримінальних правопорушень¹⁸. Виходячи з цього,

¹⁵ Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. С. 10.

¹⁶ Тищенко В.В. Криміналістичні аспекти дослідження злочинної діяльності / В.В. Тищенко//Проблеми держави і права України: тематичний збірник наукових праць. Київ, 1992. С.103-109.

¹⁷ Сиводед І. С. Криміналістична класифікація вбивств військовослужбовців під час особливого періоду. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 66. С. 25.

¹⁸ Павлова Н.В. Критерії криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства *Visegrad journal on human rights* № 6, 2021. 180 с.

можна сказати, що більшість вчених покладає в основу криміналістичної класифікації як криміналістичні, так і кримінально-правові складові.

Вивченням позицій науковців дозволяє наголосити, що розглянуті нами такі варіанти формування класифікацій, як – виокремлення спільних ознак;

– визначення відмінностей в ознаках ряду об'єктів, явищ однієї групи;

– розкладення цілого на частини; – виділення особливостей повною мірою використовуються науковцями у дослідженні відповідних явищ (об'єктів, процесів, фактів) із здійсненням їх структуризації. Це дозволило отримати дані про зміст, значення, зв'язки, закономірності відповідних явищ (процесів), що виступають основою в формуванні розуміння можливостей їх використання як в науковій, так і практичній діяльності з наданням критеріїв оцінки та прогнозування тенденцій розвитку відповідної наукової категорії.

Наведене обумовлює необхідність застосування комплексного підходу в якому б використовувалися кримінально-правові та криміналістичні критерії у формуванні криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності. Таким чином все зазначене демонструє вагомий теоретичний значення такої наукової категорії як криміналістична класифікація кримінальних правопорушень.

2. Структура криміналістичної класифікації незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності

Процес незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності супроводжується певною сукупністю дій, що підпадають під ознаки окремих складів кримінальних правопорушень. Проте, лише у сукупності вони можуть оцінюватись з позиції можливості реалізації протиправного (кінцевого) результату.

Вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано, що (100%) фактів незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності містять такі склади кримінальних правопорушень, як: – ст. 190 «Шахрайство»;

–ст. 358 «Піддроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»; – ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; – ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; -ст. 366 «Службове підроблення».

Отримані нами результати підтверджується й даними проведеного анкетування уповноважених осіб, які (100%) визначили, що незаконне набуття права на землю державної або комунальної власності реалізується шляхом вчинення такої сукупності кримінальних

правопорушень як: – ст. 190 «Шахрайство»; – ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»; – ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; – ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; – ст. 366 «Службове підроблення».

Потребує уваги й позиція Я. О. Дякіна, який наголошує, що до кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю можуть бути віднесені діяння кваліфіковані за статтями: 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України¹⁹. Водночас наведена сукупність кримінальних правопорушень потребує уваги з позиції обґрунтування необхідності їх розгляду в змісті нашого дослідження.

Так, шляхом обману чи зловживання довірою, правопорушник заволодіває або набуває право на чуже майно. Відповідно, шахрайство може виступати як додатковою в вірній кваліфікації дій правопорушників статтею КК України, оскільки предметом посягання виступає не майно, а право на нього. Якщо обман чи зловживання довірою при шахрайстві спрямовуються на вчинення іншого протиправного діяння, дії винної особи належить кваліфікувати за відповідною частиною статті 190 КК і статтею, що передбачає відповідальність за це кримінально каране діяння. Зокрема, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, викрадення, привласнення, пошкодження та підроблення документів, штампів і печаток з метою подальшого їх використання при шахрайстві, використання при шахрайстві завідомо підробленого документа, а також зловживання владою чи службовим становищем потребують додаткової кваліфікації відповідно за статтями 353, 357, 358 та 364 КК²⁰. Зазначене дозволяє наголосити, що розглядаючи кримінальні правопорушення, вчинювані для набуття права на землю державної або комунальної власності сукупність статей буде по перше іншою, по друге шахрайство, у більшості випадків може виступати засобом реалізації злочинного задуму, тобто кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Окрім зазначеного переліку діяння правопорушників, спрямовані на незаконне заволодіння правом на землю державної або комунальної власності можуть кваліфікуватись й за ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 366 «Службове підроблення»). При цьому диспозицією статті 364 КК України

¹⁹ Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею. Дис. кандид. юрид. наук 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» Київ, 2019. 235 с.

²⁰ Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 N 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 12. березня 2021 р.).

визначається, що зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб ²¹.

Водночас, статтею 364 КК України службовими визначаються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом ²².

Заслугує на увагу й стаття 365-2 КК України, яка визначає, що зловживання своїми повноваженнями аудитором, нотаріусом, оцінювачем, іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб ²³.

Слід відзначити, що стаття 366 КК України встановлює відповідальність за складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів ²⁴.

²¹ Протокол. Юридичний інтернет ресурс.URL:
https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_364/

²² Протокол. Юридичний інтернет ресурс.URL:
https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_364/

²³ Головна Мєго-Інфо – Юридичний портал №1 URL: <http://mego.info>

²⁴ Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL:
https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_366/

Наведена сукупність кримінальних правопорушень може доповнюватись й іншими статтями КК України, проте саме вказаний перелік визначає найбільш поширені протиправні діяння, що здебільшого вчинюються з метою незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності. Тому саме наведені нами статті КК України виступають основою в формуванні криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень за розглядуваними фактами.

Таким чином наведене визначає необхідність формування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності на підставі дослідження кримінально-правових аспектів даних кримінальних правопорушень (ст. 190 «Шахрайство», ст. 358 «Піддроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», ст. 366 «Службове підроблення»).

Системна єдність відповідної сукупності кримінальних правопорушень може бути висвітлена через компоненти криміналістичної характеристики, що дозволяють з одного боку казати про можливість об'єднання відповідної сукупності протиправних дій в єдину структуру, а з іншого – всебічний підхід до їх вивчення визначає необхідність системного (комплексного) пізнання явища (факту). При цьому упущення з розгляду будь-якого компоненту ускладнить (унеможливить) формування цілісного уявлення й сприйняття вчиненого протиправного діяння. З іншого боку розробка відповідного інструментарію та необхідність напрацювання досвіду кадровим складом органів досудового розслідування вимагає часу, що досить часто призводить до безкарності злочинів²⁵, що в сучасних умовах надзвичайного правового режиму діяльності є суттєвим викликом для всіх інституцій нашої держави.

Крім того, демонстрація механізму побудови класифікацій, забезпечить отримання нових знань про вміст досліджуваних її компонентів, визначення нереалізованих можливостей використання, прогнозування результатів й значення здійсненої систематизації як для розвитку науки та практичної діяльності, що особливого значення набуває як в умовах збройної агресії РФ проти України, так і післявоєнного відновлення нашої держави.

ВИСНОВКИ

Такими чином класифікація може розглядатись як процес та результат діяльності. При цьому процес варто розглядати з урахуванням

²⁵ Плетенець В.М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія / В. М. Плетенець. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.

таких його складових як формування класифікації, а результат – її застосування з метою підвищення ефективності відповідної діяльності як науково-дослідної, так і практичної. Дієвість застосування відповідного інструментарію виступатиме основним критерієм в реалізації покладених на відповідну класифікацію завдань (цілей).

Таким чином побудова криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності має реалізовуватись шляхом поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв. В зміст класифікації за фактами незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності мають входити: кримінальні правопорушення, передбачені такими статтями КК України, як: 190 «Шахрайство», 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», 364 «Зловживання владою або службовим становищем», 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», 366 «Службове підроблення». Цим буде забезпечено цілісність підходу до розробки відповідного інструментарію як для криміналістичної науки, так і слідчої практики у боротьбі з розглядуваними протиправними проявами, що в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України має вагомий значення. Прогнозування перспектив закінчення правового режиму воєнного стану та відновлення територіальної цілісності нашої держави потребуватиме необхідності виявлення фактів незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності з необхідністю юридичної їх оцінки та недопущення подібних проявів в майбутньому.

АНОТАЦІЯ

Дана робота присвячена криміналістичній класифікації незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності. На підставі вивчення позицій науковців здійснено їх структуризацію, що дозволило обґрунтовано виокремити ключові компоненти й критерії, котрі обумовлюють їх формування. Це зумовило необхідність застосування комплексного підходу в якому б використовувалися кримінально-правові та криміналістичні критерії у формуванні криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним набуттям права на землю державної або комунальної власності.

Обґрунтовано, що за фактами незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності містять такі склади кримінальних правопорушень, як: – ст. 190 «Шахрайство»; – ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»; – ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; – ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; – ст. 366 «Службове підроблення».

Стверджується, що системна єдність відповідної сукупності кримінальних правопорушень може бути висвітлена через компоненти криміналістичної характеристики, що дозволяє з одного боку стверджувати про можливість об'єднання відповідної сукупності протиправних дій в єдину структуру, а з іншого – забезпечує всебічний підхід до їх вивчення шляхом системного (комплексного) пізнання явищ (фактів).

У висновках наголошується, що цілісність підходу до розробки відповідного інструментарію, який враховуватиме умови воєнного стану та потреби післявоєнного відновлення України має вагомий значення у боротьбі з фактами незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності.

Література

1. Явор О. А. Юридіко-фактична роль фікцій у регулюванні сімейних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 97–101.

2. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

3. Словник української мови URL : <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

4. Webster's New Universal Unabridged Dictionary Deluxe 2nd Second Edition / by Jean McKechnie. – 1983. 2345 p.

5. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

6. Лисенко В. В. Теоретичні основи тактичних операцій та їх проведення на початковому етапі розслідування податкових злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 3. С. 120–124.

7. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.В. Щур. Х. : НЮУ ім. Я. Мудрого, 2011. С. 16.

8. Лукашевич В. Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів*. Українська академія внутрішніх справ, Київ. 1996. С. 17–26

9. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

10. Мусієнко О. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману як елемент криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. Вип. 5/2. С. 109.

11. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти / Legal horizons*, 2019. С. 71.

12. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337–334.

13. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування / Вибрані твори. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2016. С. 365.

14. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень. К. Нац. акад. внутр. справ України. 2003. 359 с.

15. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. С. 10.

16. Тищенко В. В. Криміналістичні аспекти дослідження злочинної діяльності / В. В. Тищенко//Проблеми держави і права України: тематичний збірник наукових праць. Київ, 1992. С.103-109.

17. Сиводєд І. С. Криміналістична класифікація вбивств військовослужбовців під час особливого періоду. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 66. С. 25.

18. Павлова Н.В. Критерії криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства *Visegrad journal on human rights* № 6, 2021. 180 с.

19. Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею Дис. кандид. юрид. наук 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» Київ, 2019. 235 с.

20. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 N 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 12. березня 2021 р.).

21. Протокол. Юридичний інтернет ресурс.URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statya_364/

22. Протокол. Юридичний інтернет ресурс.URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statya_364/

23. Головна Мего-Інфо – Юридичний портал №1 URL: <http://mego.info>

24. Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statya_366/

25. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія / В. М. Плетенець. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.

Information about the author:
Dyshlova Alina Olexandrivna,

Adjunct of the Department of criminalistics and pre-medical training
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Долгов А. Г.

ВСТУП

Післявоєнний період є критичним етапом у розвитку будь-якої держави, оскільки супроводжується не лише фізичним відновленням інфраструктури, а й трансформацією правової системи, що має забезпечити стабільність, справедливість і правопорядок. Україна, як держава, що зазнала масштабних руйнувань унаслідок війни, стикається з унікальними викликами у сфері кримінально-правової політики, що зумовлює необхідність її глибокого аналізу та переосмислення.

Одним із ключових аспектів є адаптація кримінального законодавства до нових реалій, адже російсько-українська війна призвела до виникнення специфічних кримінальних загроз, серед яких поширення незаконного обігу зброї, воєнні злочини, терористична діяльність, диверсійна активність, корупція у державно-політичній сфері (в тому числі в особливий період), а також проблеми, пов'язані з «поверненням» військовослужбовців до мирного життя. Наявні в Україні кримінально-правові механізми не завжди встигають за швидкими змінами суспільних відносин, що потребує оперативного оновлення правової бази та її узгодження з міжнародними стандартами. Окрім того, післявоєнний період характеризується підвищенням рівнем соціальної напруженості, що може спричинити збільшення рівня злочинності, зокрема насильницьких правопорушень, маргіналізації частини нашого населення, а також зростання кримінального впливу на економічні процеси різних рівнів. Відтак, постає питання про розробку більш ефективних заходів кримінально-правової політики, спрямованих не лише на покарання, а й на запобігання злочинам, ресоціалізацію правопорушників і підтримку правової культури населення.

Окремо слід відзначити виклики, пов'язані з правосуддям перехідного періоду (transitional justice). Україна має забезпечити справедливе і ефективне переслідування воєнних злочинців, належну компенсацію жертвам війни та механізми примирення суспільства на основі принципів верховенства права, що вимагає комплексного підходу до кримінальної політики, який передбачає баланс між каральними та відновними заходами.

Таким чином, кримінально-правова політика в умовах післявоєнного відновлення стає не лише засобом боротьби зі злочинністю, а й

інструментом побудови правової держави, що спроможна гарантувати безпеку, справедливість і захист прав кожної людини і громадянина.

1. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-правової політики держави

В теорії та практиці правничої науки існують різні підходи до розуміння поняття «кримінально-правова політика»: діяльність держави з протидії злочинності, державна концепція протидії злочинності, сукупність наукових знань в даній сфері та відповідна освітня компонента підготовки майбутніх фахівців-юристів.

Зокрема, можемо відмітити наступні підходи науковців в цій сфері:

- «невід’ємна складова частина політики будь якої держави, а також діяльність органів державної влади та організацій, яких стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних, протиправних діянь (діяльність або бездіяльність) шляхом застосування покарання або інших методів»¹ (А.Ю. Ужитчак);

- «системоутворюючий елемент державної політики у сфері протидії злочинності, яка розробляє стратегію і тактику протидії злочинності кримінально-правовими засобами»² (О. Острогляд);

- «кримінально-правова політика являє собою системоутворюючий елемент усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення»³ (В.І. Борисов, П.Л. Фріс);

- «кримінально-правова політика є базовим елементом усієї політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, тому що вона визначає методи, завдання та цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення»⁴ (В.В. Палтека).

Отже, узагальнюючи вище зауваження підходи до поняття «кримінально-правова політика» наведемо авторське його визначення «кримінально-правова політика – це цілісна система державних заходів, спрямованих на формування, реалізацію та розвиток кримінального законодавства, визначення стратегічних і тактичних напрямів боротьби

¹ Ужитчак А.Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип.71. С. 234. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/32.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.32> (дата звернення: 12.02.2025)

² Острогляд О. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE*. August 2020. С. 98..

³ Борисов В.І., Фріс П.Л. Поняття кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права, 2013, №1 (1). С.31. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6112/1/Borisov_Fris_15-31.pdf (дата звернення: 09 .02.2025)

⁴ Палтека В.В. Поняття та основні завдання кримінально-правової політики. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5197e2b6-12c3-4f80-b7ad-d302f27d93a9/content> (дата звернення: 03.02.2025)

зі злочинністю шляхом кримінально-правового регулювання, застосування покарання та інших заходів впливу з метою охорони прав і свобод людини, суспільства та держави від кримінальних загроз».

Серед ознак кримінально-правової політики можна виділити наступні:

1) системний характер (кримінально-правова політика є складовою частиною загальної правової та соціальної політики держави, всі елементи кримінально-правової політики взаємодіють між собою, створюючи єдину систему боротьби зі злочинністю);

2) організованість (реалізація кримінально-правової політики вимагає чіткої організації та координації дій органів державної влади та інших установ, які займаються профілактикою злочинності, покаранням правопорушників, реабілітацією та реінтеграцією);

3) динамічність (кримінально-правова політика повинна адаптуватися до змін у суспільстві, технічних, соціальних, економічних умовах, а також до нових загроз (наприклад, кіберзлочинності, тероризму, діяльності транснаціональних злочинних мереж) шляхом оновлення кримінального законодавства, зміни підходів до правопорушників і вдосконалення системи боротьби зі злочинністю);

4) цілеспрямованість (основною метою кримінально-правової політики є запобігання злочинності, забезпечення правопорядку та прав людини, зниження рівня злочинності, підвищення рівня правової свідомості, реабілітація правопорушників, запобігання рецидивам та ін.);

5) превентивний характер (однією з ключових ознак кримінально-правової політики є її превентивний характер, оскільки вона повинна орієнтуватися не тільки на покарання за скоєні злочини, а й на запобігання злочинним діям через соціальну профілактику, правове виховання, зміцнення правопорядку та реабілітацію осіб, схильних до правопорушень та ін.);

6) соціально-орієнтований підхід (кримінально-правова політика має враховувати соціальні, економічні та культурні умови суспільства, застосовувати такі підходи до покарання, реабілітації та профілактики, які враховувати контекст, в якому відбуваються злочини, а також прагнути до мінімізації соціальних наслідків злочинності для окремих осіб і суспільства в цілому);

7) збалансованість (кримінально-правова політика повинна знаходити баланс між суворістю покарання та можливістю виправлення правопорушників, тому важливо, щоб система покарань не тільки карала, а й сприяла перевихованню правопорушників і їхній реінтеграції в суспільство);

8) реалізація принципу законності та правової держави (кримінально-правова політика повинна реалізовуватися в рамках Конституції та кримінального законодавства, що відповідає вимогам правової держави);

9) інтегрованість з міжнародними стандартами (у сучасному світі кримінально-правова політика має орієнтуватися на міжнародні

стандарти та вимоги, зокрема в рамках міжнародного кримінального права, боротьби з транснаціональними злочинами, тероризмом та іншими загрозами, що в свою чергу передбачає інтеграцію національного законодавства з міжнародними договорами та конвенціями).

Також, на думку О. Острогляда визначальними ознаками кримінально-правової політики є те, що вона «є складовою правової політики держави (через політику у сфері протидії злочинності); елемент державної політики у сфері протидії злочинності; системоутворюючий елемент політики у сфері протидії злочинності; розробляє стратегію та тактику протидії злочинності; в протидії злочинності оперує кримінально-правовими засобами (що, крім іншого, відрізняє її від інших складових політики у сфері протидії злочинності (кримінально-процесуальної політики, кримінально-виконавчої політики, кримінологічної (профілактичної) політики))»⁵.

Суб'єкти кримінально-правової політики – це різні органи, установи, організації та особи, які активно беруть участь у реалізації кримінально-правової політики та її завдань, забезпечують виконання її основних функцій, зокрема, здійснюють боротьбу зі злочинністю, реалізують кримінальне покарання, сприяють реабілітації правопорушників, забезпечують профілактику злочинів і навіть виховну функцію та інше. До основних суб'єктів кримінально-правової політики відносяться: державні органи (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ, прокуратура, суди, Державна пенітенціарна служба, Центр пробачії та ін.); правоохоронні органи (Національна поліція України, СБУ, ДБР, митні органи); міжнародні організації (Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, ООН, ОБСЄ, РБ ЄС); громадські організації та громадськість (Human Rights Watch, Український незалежний центр політичних досліджень та ін.); юридична спільнота (адвокати, правозахисники, науковці-правники); медіа та ін.

На думку В.І. Борисова та П.Л. Фріса завдання кримінально-правової політики можна структурувати у такий спосіб: «зниження рівня злочинності в країні; взяття під кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин, які мають загальноціннісне значення; притягнення до відповідальності всіх осіб, які порушили кримінально-правові приписи і не користуються правом на звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від кримінальної відповідальності максимально можливого кола осіб, притягнення до відповідальності яких не може вважатися відповідним заходом з огляду на мету спеціальної превенції; призначення покарання, яке є відповідним ступеню суспільної небезпечності вчиненого діяння та

⁵ Острогляд О. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE*. August 2020. С. 98.

особі винного; застосування інших заходів кримінально-правового характеру, пов'язаних з учиненням особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України; запобігання злочинності (загальна та спеціальна превенція) на підставі справляння максимального впливу на осіб з нестійкою морально-правовою настановою; формування правосвідомості громадян»⁶.

2. Трансформація злочинності під впливом воєнних факторів

Збройні конфлікти виступають потужним каталізатором змін у криміногенній ситуації країни, спричиняючи не лише зростання рівня злочинності, а й видозмінюючи її структуру та характер. Зокрема, в Україні повномасштабне вторгнення росії у 2022 р. суттєво вплинуло на загальну криміногенну ситуацію, що матиме довготривалі наслідки і в післявоєнний період та обумовлено такими факторами, як:

- дестабілізація правоохоронної системи, оскільки в умовах війни правоохоронні органи часто переорієнтовують свою діяльність на військові потреби, що послаблює контроль за загальнокримінальною злочинністю;

- міграція внутрішньо переміщених осіб та соціальна дезінтеграція створює передумови для шахрайства, торгівлі людьми, кримінальних правопорушень проти власності та інших злочинів;

- зростання рівня насильницьких злочинів, оскільки війна призводить до поширення насильницьких форм поведінки, включаючи побутові злочини, військові правопорушення, а також акти терору та агресії з боку окупантів;

- збільшується ризик корупційних правопорушень, зокрема щодо постачання військової техніки, гуманітарної допомоги, надання статусу військовозобов'язаних та мобілізації та ін.;

- підвищується роль кримінальних угруповань, які займаються незаконним обігом зброї, наркотичних засобів, а також організують схеми розкрадання гуманітарної допомоги, уникнення мобілізації та ін.;

- в умовах цифрової війни та росту кіберзагроз спостерігається збільшення випадків кіберзлочинів, зокрема, хакерських атак, крадіжок даних та інформаційних маніпуляцій найширшого спектру;

- психологічні травми, які отримали учасники війни, а також цивільні особи, призводять до очевидного зростання злочинів на ґрунті психічних розладів, агресії та депресії, що ускладнює ситуацію із злочинністю в післявоєнний період та ін.

Так, як зауважують у своєму дослідженні С.С. Шрамко та А.В. Калініна, криміногенна ситуація в Україні у 2022 р. (після початку повномасштабного вторгнення рф на територію України) у порівнянні з 2021 р. характеризується наступними тенденціями: «1) збільшення питомої ваги

⁶ Борисов В.І., Фріс П.Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права*, 2013, №1 (1). С. 25-26. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6112/1/Borisov_Fris_15-31.pdf (дата звернення: 09.02.2025)

особливо тяжких злочинів у структурі злочинності; 2) збільшення у структурі злочинності сегменту злочинів проти основ національної безпеки; 3) продовження російсько-української інформаційної (гібридної) війни; 4) зростання кількості злочинів, пов'язаних із фізичним знищенням українського народу; 5) поширення кримінальних правопорушень, що пов'язані із агресивним станом особи; 6) зниження рівня злочинів проти власності; 7) використання надання гуманітарної допомоги як прикриття кримінально-караної поведінки; 8) зниження рівня кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту»⁷.

Більш детально стан злочинності та її динаміка за даний період відображено нами у таб. 1 у відповідності до статистичних даних Офісу Генерального прокурора щодо кількості зареєстрованих правопорушень у 2021 р. (рік до повномасштабного вторгнення рф) та у період 2022-2024 рр.

Таблиця 1

**Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень
у період 2021-2024 рр. та їх динаміка**

Вид кримінальних правопорушень	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Динаміка
Злочини проти основ національної безпеки	520	17 422	6270	5988	Динаміка злочинів проти основ національної безпеки демонструє різке зростання у 2022 році (17 422 випадки) порівняно з 2021 роком (520), після чого спостерігається спад у 2023 (6270) та 2024 роках (5988), що свідчить про пікове загострення загроз у 2022 році з подальшим поступовим зменшенням
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	33 657	43 199	63 766	80 054	Динаміка кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи показує стабільне зростання: від 33 657 випадків у 2021 році до 43 199 у 2022, 63 766 у 2023 та 80 054 у 2024, що свідчить про прогресуюче загострення криміногенної ситуації.
Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	782	1535	494	539	Динаміка кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи демонструє зростання у 2022 році (1535 випадків) порівняно з 2021 роком (782), після чого у 2023 році відбувається різке зниження (494) з незначним зростанням у 2024 році (539), що вказує на нестабільність цих показників.

⁷ Шрамко С.С., Калініна А.В. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час? *Питання боротьби із злочинністю*. Випуск 44'2022. С. 102-103. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-98

Вид кримінальних правопорушень	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Динаміка
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	930	623	947	872	Динаміка кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи демонструє зниження у 2022 році (623 випадки) порівняно з 2021 роком (930), після чого спостерігається зростання у 2023 році (947) та незначне зменшення у 2024 році (872), що свідчить про коливання рівня таких злочинів без чіткої тенденції.
Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	5701	3031	4483	5036	Динаміка кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина демонструє значне зниження у 2022 році (3031 випадок) порівняно з 2021 роком (5701), після чого спостерігається зростання у 2023 (4483) та 2024 роках (5036), що свідчить про відновлення тенденції до збільшення таких злочинів.
Кримінальні правопорушення проти власності	158 139	113 137	178 902	132 910	Динаміка кримінальних правопорушень проти власності демонструє суттєве зниження у 2022 році (113 137 випадків) порівняно з 2021 роком (158 139), різкий стрибок у 2023 році (178 902) та зменшення у 2024 році (132 910), що вказує на нестабільність рівня таких злочинів із вираженими коливаннями.
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	5 469	3 414	4840	5139	Динаміка кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності демонструє зниження у 2022 році (3 414 випадків) порівняно з 2021 роком (5 469), подальше зростання у 2023 році (4 840) та майже повернення до рівня 2021 року у 2024 році (5 139), що свідчить про відновлення тенденції до збільшення таких злочинів.
Кримінальні правопорушення проти довкілля	5 416	4 018	4741	4153	Динаміка кримінальних правопорушень проти довкілля демонструє зниження у 2022 році (4 018 випадків) порівняно з 2021 роком (5 416), незначне зростання у 2023 році (4 741) та повторне

Вид кримінальних правопорушень	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Динаміка
					зниження у 2024 році (4 153), що свідчить про загальну тенденцію до скорочення таких злочинів із незначними коливаннями.
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	6 487	7 333	7 974	8789	Динаміка кримінальних правопорушень проти громадської безпеки демонструє стабільне зростання: від 6 487 випадків у 2021 році до 7 333 у 2022, 7 974 у 2023 та 8 789 у 2024, що свідчить про поступове ускладнення ситуації у сфері громадської безпеки.
Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	1 254	719	842	842	Динаміка кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва в Україні показує значне зниження у 2022 році (719 випадків проти 1 254 у 2021 році), часткове зростання у 2023 році (842 випадки) та стабілізацію на цьому рівні у 2024 році.
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	13 493	12 755	10 926	10 662	Динаміка кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні демонструє поступове зниження: з 13 493 випадків у 2021 році до 12 755 у 2022 році, далі до 10 926 у 2023 році та 10 662 у 2024 році.
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	5 985	4 042	5 008	5 932	Динаміка кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності в Україні свідчить про різке зниження у 2022 році (4 042 випадки проти 5 985 у 2021 році), подальше зростання у 2023 році (5 008) та майже повне відновлення до рівня 2021 року у 2024 році (5 932).
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	29 587	34 398	39124	48 233	Динаміка кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та інших злочинів проти здоров'я населення в Україні свідчить про стійке зростання: з 29 587 випадків у 2021 році до 34 398 у 2022 році, подальше збільшення до 39 124 у 2023 році та різкий стрибок до 48 233 у 2024 році.

Вид кримінальних правопорушень	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Динаміка
Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	1 000	2 624	6279	7865	Динаміка кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації в Україні демонструє стрімке зростання: з 1 000 випадків у 2021 році до 2 624 у 2022 році, подальше різке збільшення до 6 279 у 2023 році та ще більший стрибок до 7 865 у 2024 році, що свідчить про посилення викликів у цій сфері в умовах війни.
Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	20 305	19 824	25 697	23 160	Динаміка кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів в Україні показує незначне зниження у 2022 році (19 824 випадки проти 20 305 у 2021 році), різке зростання у 2023 році (25 697) та зменшення у 2024 році до 23 160, що свідчить про нестабільність ситуації у цій сфері.
Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	3 310	3 415	3841	4 055	Динаміка кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку в Україні свідчить про поступове зростання: з 3 310 випадків у 2021 році до 3 415 у 2022 році, подальше збільшення до 3 841 у 2023 році та 4 055 у 2024 році, що вказує на зростання кіберзлочинності та технологічних загроз.
Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	18 330	11 617	14 820	16 820	Динаміка кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, в Україні демонструє різке зниження у 2022 році (11 617 випадків проти 18 330 у 2021 році), подальше зростання у 2023 році до 14 820 та збільшення у 2024 році до 16 820, що може свідчити про посилення антикорупційного контролю та зміну умов

Вид кримінальних правопорушень	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Динаміка
					функціонування державного апарату в період війни.
Кримінальні правопорушення проти правосуддя	7 198	3 636	5 308	7 369	Динаміка кримінальних правопорушень проти правосуддя в Україні демонструє значне зниження у 2022 році (3 636 випадків проти 7 198 у 2021 році), подальше зростання у 2023 році до 5 308 та повернення до рівня 2021 року у 2024 році (7 369), що може бути пов'язано зі змінами в судовій системі та впливом воєнного стану на правозастосування.
Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	3 037	13 766	28 666	93 900	Динаміка військових кримінальних правопорушень в Україні демонструє безпрецедентне зростання: з 3 037 випадків у 2021 році до 13 766 у 2022 році, подальше стрімке збільшення до 28 666 у 2023 році та вибухове зростання до 93 900 у 2024 році, що безпосередньо пов'язано з широкомасштабною війною, масовою мобілізацією, посиленням дисциплінарних викликів і психологічним навантаженням на військовослужбовців.
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253	62 128	62 677	30 151	Динаміка кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в Україні показує значне зростання у 2022 році (62 128 випадків проти 253 у 2021 році), незначне збільшення у 2023 році до 62 677 та різке зниження до 30 151 у 2024 році, що відображає зміну масштабу міжнародних кримінальних порушень та специфіку війни в Україні.

Зокрема, спостерігається зростання окремих категорій кримінальних правопорушень, серед яких можна виділити наступні:

1. Воєнні злочини (масові вбивства цивільного населення, катування, незаконне позбавлення волі, нелюдське поводження, використання цивільного населення як живого щита, посягання на людську гідність, депортація українських громадян, використання заборонених методів ведення війни (зокрема, бомбардування житлових кварталів,

застосування забороненої зброї), викрадення та депортація українських дітей до рф, напад на склад гуманітарної допомоги та конвої, взяття заручників, примусова мобілізація та ін.). Відповідно до статистики Офісу генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 62 128 кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку, у 2023 році – 62 667, а у 2024 р. – 30 151⁸. Резонансними військовими злочинами рф в умовах воєнної агресії є визнанням світом факти масового убивства українського цивільного населення у м. Буча, Ізюм, Маріуполь, убивство військовополонених на території колишньої Волноваської виправної колонії № 120 (с.Оленівка), розстріл залізничного вокзалу у м. Краматорськ, ракетні обстріли м. Часого Яру, Дніпра, Харкова, Кременчука, с. Сергіївки, викрадення та примусове переселення українських дітей (зокрема, станом на 23.02.2025 р. за даними платформи «Діти війни» 19 546 українських дітей депортовано та/або примусово переміщено на тимчасово окуповані території України і рф⁹), ядерний тероризм, удари по критичній енергетичній інфраструктурі України, знищення об'єктів культурної спадщини, закладів освіти та охорони здоров'я, блокада українських портів й крадіжка українського зерна та ін.¹⁰.

2. Злочини проти основ національної безпеки (передача ворогу інформації, щодо розташування підрозділів ЗСУ, стратегічних військових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, участь у незаконних «референдумах» на тимчасово окупованих територіях, співпраця з окупаційними адміністраціями, допомога у мобілізації до армії рф, фінансування та матеріальна підтримка окупантів, диверсія, шпигунство, державна зрада та ін.). Відповідно до статистики Офісу генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 17 422 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, у 2023 році – 6 270, а у 2024 р. – 5998¹¹. Серед резонансних справ останнього часу слід відмітити випадки вибухів у ТЦК та СП на замовлення російських спецслужб (у м. Рівному, Миколаєві, Кам'янець-Подільському, Павлограді та ін.).

3. Мародерство та злочини проти власності скоєнні в умовах воєнного стану (пограбування житлових приміщень, торгових точок у містах масової евакуації, викрадення техніки з евакуйованих підприємств та спеціалізованого транспорту в зоні бойових дій,

⁸ Статистика. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 13.02.2025)

⁹ Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 23.02.2025)

¹⁰ ТОП-20 військових злочинів росії під час широкомасштабної агресії проти України. Армія INFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/21/top-20-voennyih-zlochyniv-rashystiv-pid-chas-shyrokomashtabnoyi-agresiyi-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 14.02.2025)

¹¹ Статистика. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 13.02.2025)

викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених та ін.). Наприклад, відповідно до статистики Офісу генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 113 137 кримінальних правопорушень проти власності, безпеки людства та міжнародного порядку, у 2023 році – 178 902, а у 2024 р. – 132 910¹².

4. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (самовільне залишення військової частини або місця несення служби, дезертирство, непокоря або відмова виконувати наказ, ухилення від військової служби та ін.). Відповідно до статистики Офісу генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 13 766 кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), у 2023 році – 28 666, а у 2024 р. – 93 900¹³. Зокрема, в Україні розвиваються злочинні схеми ухилення від призову на військову службу під час мобілізації вчинені за попередньою змовою групою осіб: надання незаконної відстрочки військовозобов'язаним, незаконний перетин державного кордону, отримання фальшивих довідок ВЛК, оформлення інвалідності військовозобов'язаним та членам їх родини, внесення ухилянтів до інформаційної системи «Шлях», як водіїв, оформлення військовозобов'язаних як волонтерів, фіктивне працевлаштування і бронювання, прийняття на навчання на денну форму навчання та ін.¹⁴.

5. Корупція та зловживання службовим становищем під час воєнного стану (розкрадання гуманітарної допомоги та коштів на ЗСУ, корупція в оборонних закупівлях, продаж військового майна та амуніції, хабарництво у військових підрозділах, корупційні схеми при відновленні цивільної інфраструктури та ін.). Наприклад, корупційні скандали у Міністерстві оборони України щодо закупівлі продуктів для ЗСЧ по завищеним у 2-3 рази цінам на суму 13 млрд. грн., закупівля в Туреччині літньої форми для військовослужбовців як зимньої форми з переплатою у 270 тис. дол., отримання 23 тендерів на постачання одягу і білизни для ЗСУ львівською компанією І.Гринкевича¹⁵.

Отже, війна призводить до якісних і кількісних змін у злочинності, зокрема до зростання насильницьких і воєнних злочинів, поширення незаконного обігу зброї та загострення криміногенної ситуації загалом. Окрім того, воєнні умови сприяють посиленню корупції, організованої злочинності та виникненню нових форм правопорушень, пов'язаних із колабораціонізмом і воєнною економікою.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Нацполіція викрила ще 9 схем ухилення від мобілізації та затримала організаторів. Аналітичний портал «слово і діло». URL: <https://www.slovovidilo.ua/2024/11/23/novyna/bezpeka/naczpolicziya-vykryla-shhe-9-sxem-uxylennya-mobilizacziyi-ta-zatrymala-orhanizatoriv> (дата звернення: 10.02.2025)

¹⁵ Тендери, военкоми-мільйонери, та елітні авто: про корупційні справи під час війни. Finance.ua. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/korupcijni-spravy-pid-chas-vijny#headline_1 (дата звернення: 11.02.2025)

3. Вектори розвитку кримінально-правової політики України у післявоєнний період

Післявоєнний період для України стане визначальним у процесі відбудови державних інституцій, забезпечення безпеки та правопорядку, а також адаптації законодавства до нових викликів. Кримінально-правова політика відіграватиме ключову роль у стабілізації суспільних відносин, відновленні підірваної довіри до правоохоронних органів і судової системи, яка на сьогодні займає друге місце за недовірою в суспільстві, а також у забезпеченні справедливого покарання за воєнні злочини.

Основними напрямками розвитку кримінально-правової політики України у післявоєнний період можуть бути:

1. Гармонізація кримінального законодавства з міжнародними стандартами, зокрема:

- імплементація норм міжнародного гуманітарного права, посилення відповідальності за воєнні злочини відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Женевських конвенцій;

- розширення юридичних механізмів для притягнення до відповідальності осіб, причетних до агресії, геноциду, депортації та інших міжнародних злочинів;

- захист прав потерпілих від воєнних злочинів, створення правових інструментів для компенсації шкоди цивільному населенню, постраждалому від збройної агресії.

2. Відповідальність за колабораціонізм та державну зраду, оскільки у післявоєнний період Україна стикнеться із необхідністю притягнення до відповідальності осіб, які співпрацювали з окупаційною владою. Для цього необхідно:

- чітко визначити і розмежувати рівні відповідальності, враховувати відмінності між активним сприянням ворогу та вимушеними діями громадян на окупованих територіях;

- гуманізація кримінальної відповідальності для певних категорій осіб, створення механізму амністії для тих, хто не вчинив тяжких злочинів, але був змушений співпрацювати з окупантами;

- ефективна робота правоохоронних органів у розслідуванні злочинів проти держави, забезпечення якісного збору доказів, судового розгляду та винесення справедливих вироків.

3. Боротьба з корупцією та зловживаннями під час відбудови країни, оскільки відновлення країни потребуватиме значних фінансових ресурсів, підвищує ризики корупційних схем та економічних злочинів, а тому кримінально-правова політика має включати:

- посилення відповідальності за корупційні правопорушення, ухвалення нових законодавчих норм щодо протидії зловживанням у сфері відбудови держави;

- розширення повноважень НАБУ, НАЗК та САП у контролі за витратами коштів міжнародної допомоги з одночасним посиленням контролю за діяльністю цих органів;

– запровадження механізмів залучення громадськості до моніторингу державних витрат і реалізації відновлювальних програм всіх галузей.

4. Реформа кримінальної юстиції та правоохоронної системи так, як післявоєнна ситуація вимагає глибокої реформи правоохоронних органів та судової системи, зокрема:

– велике оновлення судової влади, кадрове «перезавантаження» судів, підвищення і кваліфікації і відповідальності суддів за винесення необґрунтованих рішень;

– модернізація органів досудового розслідування, реальне підвищення професійного рівня слідчих та прокурорів, забезпечення ефективного розслідування воєнних злочинів;

– відновлення довіри до правоохоронних органів, в тому числі в результаті вищезазначених змін.

5. Відновлення соціальної справедливості через кримінально-правові механізми:

– забезпечення принципово іншого рівня правового захисту для військових і ветеранів, ухвалення норм, що гарантують правові гарантії та соціальну підтримку учасників бойових дій;

– амністія для певних категорій правопорушників, перегляд покарань для осіб, які вчинили злочини внаслідок воєнного стану (наприклад, вимушене мародерство, крадіжки для виживання);

– спеціальні програми реабілітації для постраждалих від війни, створення системи відновного правосуддя та психологічної підтримки.

Слід також зауважити, що у післявоєнний період важливим напрямом розвитку кримінально-правової політики України стане активна міжнародна співпраця у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, що передбачає не тільки національні заходи, але й тісну взаємодію з міжнародними інституціями та організаціями. В Україні повинна бути посилена робота з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС), який має юрисдикцію щодо злочинів, вчинених на території України, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Зокрема, співпраця з МКС має включати обмін доказами, надання правової допомоги в розслідуванні злочинів, а також забезпечення екстрадиції осіб, підозрюваних у скоєнні воєнних злочинів.

Важливою складовою міжнародної співпраці є також взаємодія з такими організаціями, як ЄС, який надає підтримку в рамках різних програм, що сприяють розслідуванню воєнних злочинів і забезпеченню правосуддя для жертв війни. Програма EU4Justice, зокрема, орієнтована на зміцнення національних інституцій, здатних ефективно притягати до відповідальності за воєнні злочини, в тому числі шляхом надання тренінгів для суддів та прокурорів, а також розробки відповідних процедур.

Особливе значення має співпраця з такими міжнародними неурядовими правозахисними організаціями, як Amnesty International і Human Rights Watch, які здійснюють моніторинг воєнних злочинів і

надають важливу інформацію для проведення розслідувань. Вони також допомагають привертати увагу до необхідності притягнення винних осіб до відповідальності на міжнародному рівні, що допомагає уникати impunity (безкарності) для воєнних злочинців.

Крім того, важливу роль у притягненні до кримінальної відповідальності за воєнні злочини відіграють досвід міжнародних правових механізмів (спеціалізованих міжнародних трибуналів), створених для розслідування конкретних конфліктів, зокрема, Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (ICTY) та Міжнародний трибунал для Руанди (ICTR). В Україні існує перспектива створення подібних механізмів або використання вже існуючих для забезпечення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені під час російсько-української війни. На нашу думку, зауважене вище сприятиме притягненню до відповідальності безпосередніх виконавців злочинів та воєнно-політичне керівництво РФ, але й забезпечуватиме правову підтримку для держави Україна в міжнародних судах, зміцнюючи її позиції на міжнародній арені.

ВИСНОВКИ

Кримінально-правова політика – це цілісна і структурована система державних заходів, спрямованих на формування, реалізацію та розвиток кримінального законодавства, визначення стратегічних і тактичних напрямів боротьби зі злочинністю шляхом кримінально-правового регулювання, застосування покарання та інших заходів впливу з метою охорони прав і свобод людини, суспільства та держави від кримінальних загроз. Ознаки кримінально-правової політики: системний характер, організованість, динамічність, цілеспрямованість, превентивний характер, соціально-орієнтований підхід, збалансованість, інтегрованість із міжнародними стандартами. Суб'єкти кримінально-правової політики – це різні органи, установи, організації та особи, які активно беруть участь у реалізації кримінально-правової політики та її завдань, забезпечують виконання її основних функцій, зокрема, здійснюють боротьбу зі злочинністю, реалізують кримінальне покарання, сприяють реабілітації правопорушників, забезпечують профілактику злочинів та інше. Завдання кримінально-правової політики полягають у розробці та реалізації ефективних заходів запобігання злочинності, забезпеченні невідворотності покарання, захисті прав і свобод людини, а також ресоціалізації правопорушників. Російсько-українська війна призводить до якісних і кількісних змін у злочинності, зокрема до зростання насильницьких і воєнних злочинів, поширення незаконного обігу зброї та загострення криміногенної ситуації загалом. Окрім того, воєнні умови сприяють посиленню корупції, організованої злочинності та виникненню нових форм правопорушень, пов'язаних із колабораціонізмом і воєнною економікою (в першу чергу тіньовою).

Основними напрямками розвитку кримінально-правової політики України у післявоєнний період можуть бути: гармонізація кримінального законодавства з міжнародними стандартами, відповідальність за колабораціонізм та державну зраду, боротьба з корупцією та зловживаннями під час відбудови країни, реформа кримінальної юстиції та правоохоронної системи, відновлення соціальної справедливості через кримінально-правові механізми, міжнародна співпраця у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено дослідження окремих аспектів кримінально-правової політики України у період післявоєнного відновлення. Сформовано авторське поняття «кримінально-правова політика», яке розуміється як «цілісна і структурована система державних заходів, спрямованих на формування, реалізацію та розвиток кримінального законодавства, визначення стратегічних і тактичних напрямів боротьби зі злочинністю шляхом кримінально-правового регулювання, застосування покарання та інших заходів впливу з метою охорони прав і свобод людини, суспільства та держави від кримінальних загроз». Означено ознаки кримінально-правової політики: системний характер, організованість, динамічність, цілеспрямованість, превентивний характер, соціально-орієнтований підхід, збалансованість, інтегрованість із міжнародними стандартами. Визначено підхід до переліку суб'єктів кримінально-правової політики, які розуміються як різні органи, установи, організації та особи, які активно беруть участь у реалізації кримінально-правової політики та її завдань, забезпечують виконання її основних функцій, зокрема, здійснюють боротьбу зі злочинністю, реалізують кримінальне покарання, сприяють реабілітації правопорушників, забезпечують профілактику злочинів та інше. Перераховано завдання кримінально-правової політики полягають у розробці та реалізації ефективних заходів запобігання злочинності, забезпеченні невідворотності покарання, захисті прав і свобод людини, а також ресоціалізації правопорушників. Проаналізовано вплив російсько-української війни на злочинність в Україні. Визначено основні напрями розвитку кримінально-правової політики України у післявоєнний: гармонізація кримінального законодавства з міжнародними стандартами, відповідальність за колабораціонізм та державну зраду, боротьба з корупцією та зловживаннями під час відбудови країни, реформа кримінальної юстиції та правоохоронної системи, відновлення соціальної справедливості через кримінально-правові механізми, міжнародна співпраця у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Література:

1. Ужитчак А.Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 232-236. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/32.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.32> (дата звернення: 12.02.2025)
2. Острогляд О. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE*. August 2020. С. 95-99.
3. Борисов В.І., Фріс П.Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права*, 2013, №1 (1). С. 15-31. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6112/1/Borisov_Fris_15-31.pdf (дата звернення: 09.02.2025)
4. Палтека В.В. Поняття та основні завдання кримінально-правової політики. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5197e2b6-12c3-4f80-b7ad-d302f27d93a9/content> (дата звернення: 03.02.2025)
5. Шрамко С.С., Калініна А.В. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час? *Питання боротьби із злочинністю*. Випуск 44'2022. С. 98-106. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-98
6. Статистика. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 13.02.2025)
7. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 23.02.2025)
8. ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. Армія INFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/21/top-20-voyennyh-zlochyniv-rashystiv-pid-chas-shyrokomashtabnoyi-agresiyi-proti-ukrayiny/> (дата звернення: 14.02.2025)
9. Нацполіція викрила ще 9 схем ухилення від мобілізації та затримала організаторів. Аналітичний портал «слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/11/23/novyna/bezpeka/naczpolicziya-vykryla-shhe-9-sxem-uxylennya-mobilizacziyi-ta-zatrymala-orhanizatoriv> (дата звернення: 10.02.2025)
10. Тендери, воєнкоми-мільйонери, та елітні авто: про корупційні справи під час війни. Finance.ua. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/korupcijni-spravy-pid-chas-vijny#headline_1 (дата звернення: 11.02.2025)

Information about the author:

Dolhov Anton Gennadiyovich,

Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor at the Department of Civil
and Criminal Law and Procedure,
Petro Mohyla Black Sea National University
10, 68 Desantnykiv str., Mykolaiv, 54001, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0305-363X>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЇХНІХ МЕШКАНЦІВ

Друцул Т. І.

ВСТУП

Воєнний стан, запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року, став відповіддю на масштабну збройну агресію з боку Російської Федерації. У зв'язку з військовим вторгненням впроваджуються заходи, що пов'язані з правовим режимом воєнного стану та передбачають тимчасові обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів юридичних осіб.

Перебування України в умовах повномасштабного вторгнення вимагає пошуку правових механізмів реінтеграції окупованих територій України та захисту прав людини і громадянина. Однією з ключових проблем агресії проти України є анексія частини її територій, що бере початок ще з окупації Автономної Республіки Крим і міста Севастополя у 2014 році. Тимчасова окупація має багатогранний характер: це не лише порушення норм міжнародного права, але й значний ризик для населення цих територій. Там обмежуються права і свободи людей, що проживають під окупаційним контролем, а також їхні законні інтереси.

Питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій вимагає створення ефективного механізму для розв'язання цієї проблеми. Цей механізм повинен враховувати політичні, правові, соціальні, гуманітарні, економічні та інші аспекти, які тісно переплітаються між собою й потребують комплексного підходу.

Міжнародне право чітко регламентує статус окупованих територій, зобов'язуючи державу-окупанта дотримуватися прав людини та міжнародного гуманітарного права. Однак численні факти незаконного переслідування громадян, репресій, катувань, примусової зміни громадянства, експропріації майна та обмеження української мови та культури свідчать про системні порушення цих норм.

Водночас питання повернення тимчасово окупованих територій до правового поля України потребує комплексного підходу. Йдеться не лише про відновлення територіальної цілісності, а й про створення ефективних правових механізмів для забезпечення справедливості, захисту прав громадян та відповідальності винних у скоєних злочинах.

Реінтеграція повинна включати політико-правові, соціально-економічні та гуманітарні аспекти, спираючись на міжнародний досвід подолання наслідків конфліктів. Доцільно враховувати приклади країн, які мають досвід перебування у стані воєнних дій, а також підходи до постконфліктного врегулювання та реінтеграції.

Цей розділ розглядає правові механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а також заходи щодо захисту прав громадян, які зазнали утисків у період окупації. Аналізуються як національні законодавчі ініціативи, так і міжнародні правові механізми,

що можуть бути використані в процесі деокупації та перехідного правосуддя.

1. Нормативно-правові засади реінтеграції тимчасово окупованих територій

Правове регулювання реінтеграції тимчасово окупованих територій України здійснюється на основі норм національного та міжнародного права, що визначають принципи відновлення територіальної цілісності, механізми захисту прав людини та юридичні процедури, необхідні для повернення цих територій під ефективну юрисдикцію України.

Ефективне відновлення миру на деокупованих і реінтегрованих територіях вимагає утвердження українських культурних і ціннісних пріоритетів, українізації інформаційно-культурного простору, а також трансформації системи освіти та виховання шляхом їх нормативного закріплення в законодавстві¹.

Реінтеграція тимчасово окупованих і анексованих територій є складним багатовимірним процесом. Для її ефективної реалізації необхідно глибоко розуміти сутність політики реінтеграції, досліджувати теоретико-методологічні основи цього явища, забезпечувати правове підґрунтя та вивчати досвід інших країн, які впроваджували аналогічні програми. Без урахування цих аспектів неможливо розробити дієву модель реінтеграції окупованих і анексованих територій в Україні.

Відповідно до Конституції України, територія держави є цілісною та недоторканою, а будь-які спроби її зміни в неконституційний спосіб є неправомірними².

Ключовим законодавчим актом, що визначає правовий статус тимчасово окупованих територій, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»³. У ньому закріплено принципи тимчасовості окупації та збереження за громадянами України, які проживають на цих територіях, усіх конституційних прав. Водночас вказаний закон встановлює обмеження на діяльність державних органів України в умовах окупації, що відповідає загальноновизнаним нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевській конвенції 1949 року⁴.

¹ Semchynskyi, K. V. (2021). Uroky Shry-Lanky dlia Ukrainy: deokupatsiia, reintehratsiia ta rozbudova myru [Sri Lanka's lessons for Ukraine: de-occupation, reintegration and peacebuilding]. *Rehionalni studii*, 25, 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.2> [in Ukrainian].

² Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

³ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.: Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.54. Додатково див. Протоколи від 08.06.1977, від 08.06.1977, від 08.12.2005. Про зняття застережень та здійснення заяви див. Закон №3413-IV від 08.02.2006, ВВР, 2006, № 22, ст.198. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

Необхідно звернути увагу й на важливість того, що окупаційна влада та її дії не мають юридичної сили в Україні, що повністю відповідає принципам міжнародного права, які забороняють примусову зміну суверенітету без згоди законного уряду (Гаазька конвенція 1907 року)⁵.

Важливість нормативно-правового закріплення засад реінтеграції тимчасово окупованих територій знаходимо в Указі Президента України від 24.03.2021 № 117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

У вказаному нормативно-правовому акті до передумов реінтеграції тимчасово окупованої території віднесені:

- розвиток демократичних інститутів, механізмів забезпечення захисту прав, свобод людини і громадянина;
- розвиток економіки України;
- підвищення ефективності державного управління, зміцнення обороноздатності держави, розбудова оборонно-промислового комплексу;
- підвищення рівня національної стійкості, запобігання потенційним конфліктам;
- вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб;
- постійна підтримка та розвиток контактів з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території;
- сприяння консолідації українського суспільства, формування патріотичного, державницького світогляду, збереження та розвиток духовно-моральних цінностей Українського народу;
- консолідація міжнародних зусиль з метою сприяння процесу деокупації тимчасово окупованої території;
- забезпечення реалізації громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, гарантованого Конституцією України права на освіту⁶.

В умовах повномасштабного вторгнення необхідно звернути увагу на Закон України «Про зовнішню трудову міграцію»⁷ від 05.11.2015 № 761-VIII, де реінтеграція в суспільство є комплексом соціальних, правових, економічних та інших заходів, спрямованих на сприяння адаптації в суспільстві трудових мігрантів і членів їхніх сімей після повернення з держави перебування.

У вище викладеному аналізі доходимо висновку, що поряд із національним законодавством Україна активно використовує міжнародно-правові механізми для захисту прав громадян, які постраждали від окупації, а також механізми для притягнення держави-окупанта до відповідальності за порушення норм міжнародного права.

⁵ Гаазька Конвенція про обмеження сили в застосуванні сили при стягнення за договірними борговими зобов'язаннями (Гаага, 18 жовтня 1907 року) [Електронний ресурс] URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=796 (дата звернення: 12.03.2019)

⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

⁷ Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

Так, до основних правових інструментів, які застосовуються в цьому процесі, належать акти Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, рішення Європейського суду з прав людини, а також діяльність Міжнародного кримінального суду, що здійснює розгляд справ щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Генеральна Асамблея ООН, як головний представницький орган Організації Об'єднаних Націй, ухвалювала низку резолюцій, які засуджують тимчасову окупацію територій України та визнають незаконними дії Російської Федерації, спрямовані на зміну статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також окремих районів Донецької та Луганської областей. Зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» підтверджує суверенітет і територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах і не визнає жодних змін статусу Криму, здійснених у порушення положень Конституції України⁸. У подальші роки Генеральна Асамблея ухвалила низку інших резолюцій, що засуджують окупацію, включаючи резолюції про милітаризацію Криму, стан прав людини на окупованих територіях та переслідування кримськотатарського народу⁹.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) відіграє ключову роль у притягненні Російської Федерації до відповідальності за систематичні порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях. Однією з найважливіших справ у цьому контексті стало міждержавне провадження «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14), яке було подане Україною ще в 2014 році та стосувалося порушень прав людини, вчинених російською владою на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. У своєму рішенні від 14 січня 2021 року ЄСПЛ визнав прийнятною справу, підтвердивши, що Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над Кримом щонайменше з 27 лютого 2014 року, тобто ще до так званого «референдуму», що свідчить про фактичну військову окупацію¹⁰.

Це рішення стало важливим міжнародним юридичним прецедентом, який доводить незаконність дій країни-окупанта і відкриває шлях для подальших рішень щодо відповідальності держави-агресора за порушення прав людини.

Окрім цього, в юрисдикцію ЄСПЛ входять й інші міждержавні справи України проти Російської Федерації, що стосуються конфлікту на Донбасі, зокрема справи щодо збиття літака рейсу МН17, викрадення українських дітей та депортації цивільного населення. Важливим аспектом цих справ є встановлення міжнародно-правових підстав для

⁸ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>

⁹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 71/205 від 19 грудня 2016 року «Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>

¹⁰ Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14) від 14 січня 2021 року // Офіційний сайт ЄСПЛ. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

вимоги компенсацій за завдану шкоду та визнання Росії відповідальною за систематичні порушення прав людини¹¹.

Міжнародний кримінальний суд є ще одним важливим механізмом у контексті притягнення винних до відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини. Україна подала заяву про визнання його юрисдикції у зв'язку з подіями на Майдані 2013–2014 років, а також збройною агресією Росії проти України, що дозволило Офісу прокурора розпочати розслідування злочинів, скоєних у ході конфлікту. У 2022 році, після повномасштабного вторгнення Росії, це розслідування було розширене на всі території України, включаючи тимчасово окуповані регіони, з метою встановлення фактів воєнних злочинів та злочинів проти людяності¹².

Таким чином, використання міжнародно-правових механізмів є важливим елементом державної політики України щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Рішення міжнародних судових інстанцій та резолюції міжнародних організацій не лише формують юридичну базу для подальших дій України, але й створюють правові підстави для посилення міжнародного тиску на Російську Федерацію з метою припинення збройної агресії та відновлення суверенітету України.

Нормативно-правові засади реінтеграції тимчасово окупованих територій України формуються на основі конституційних норм, спеціального законодавства, міжнародного гуманітарного та правозахисного права. Реалізація реінтеграційної політики вимагає комплексного підходу, що поєднує юридичні механізми, перехідне правосуддя, соціальні та економічні заходи, а також міжнародну підтримку.

Україна активно розробляє правові механізми для відновлення прав громадян після деокупації. Одним із основних стратегічних документів є Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що передбачає відновлення конституційного порядку, забезпечення прав людини та адаптацію соціальної політики для постраждалих осіб¹³.

Законодавчі ініціативи, які розглядаються в Україні, спрямовані на вирішення таких проблем, як: спрощена процедура підтвердження громадянства та видачі документів для осіб, які проживали в умовах окупації; компенсаційні механізми для власників житла та бізнесу, які зазнали матеріальних втрат унаслідок війни; програми реабілітації для жертв воєнних злочинів та політичних переслідувань, включаючи психологічну та соціальну підтримку; інституційні реформи для деокупованих територій, спрямовані на відновлення місцевої влади та правоохоронних органів.

¹¹ Федоренко В. Л. Європейський суд з прав людини як механізм притягнення до відповідальності за воєнні злочини в Криму // Вісник Національної академії правових наук України. – 2022. – № 3. – С. 45–57

¹² Казак О. Г. Роль міжнародного кримінального правосуддя у забезпеченні відповідальності за злочини агресії проти України // Право України. – 2022. – № 5. – С. 52–67.

¹³ Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

У процесі реінтеграції також важливу роль відіграє громадянське суспільство. Українські правозахисні організації активно займаються збором доказів порушень прав людини, надають юридичну допомогу переселенцям та беруть участь у міжнародних судових процесах проти Російської Федерації.

Водночас ефективність міжнародно-правових механізмів залежить не лише від ухвалених рішень, але й від системної роботи України у сфері їхньої імплементації. Документування воєнних злочинів, підготовка доказової бази для міжнародних судових процесів, активна дипломатична діяльність та співпраця з міжнародними правозахисними інституціями є ключовими інструментами для досягнення справедливості.

Застосування міжнародно-правових механізмів також має на меті не лише покарання винних, а й захист прав громадян, які постраждали внаслідок окупації. Це передбачає, зокрема, можливість отримання компенсації через рішення Європейського суду з прав людини, а також створення спеціальних фондів для підтримки постраждалих. Україна активно розвиває політику перехідного правосуддя, яка включає судові процеси над воєнними злочинцями, люстраційні процедури, механізми амністії для певних категорій осіб та відновлення прав громадян, які вимушено залишили окуповані території.

Таким чином, правова стратегія реінтеграції тимчасово окупованих територій України передбачає комплексний підхід, що включає одночасне використання національних правових норм та міжнародних механізмів. Подальший розвиток цього напрямку має базуватися на посиленні співпраці України з міжнародними партнерами, вдосконаленні національного законодавства у сфері деокупації та правосуддя, а також активній адвокаційній роботі щодо відповідальності держави-агресора.

2. Захист прав людини в процесі реінтеграції: національні та міжнародні механізми

На сьогодні політична система України функціонує в умовах серйозного соціально-політичного конфлікту. Така ситуація спричиняє зростання соціальної напруженості, що гальмує розвиток демократичних цінностей і створює ризик деінституціоналізації демократії. Жителі окупованих територій позбавлені базових прав людини, включаючи право на життя та безпеку.

Ускладнення соціально-економічної ситуації в країні значно обмежує можливості реалізації задекларованих прав людини на решті території України. Особливої уваги потребують діти як одна з найбільш вразливих категорій, адже вони не мають можливості захищати себе самостійно. Це загрожує основам демократичного ладу, підриває його ключові цінності та створює перепони для подальшої демократизації. Захист прав громадян набуває критичного значення для збереження можливостей подальшого розвитку демократичної політичної системи в Україні.

В умовах політичної нестабільності зростає нагальна потреба у захисті прав людини в процесі реінтеграції, створенні додаткових гарантій дотримання прав людини та належному їх забезпеченні. Відтак, питання інституційного вдосконалення механізмів захисту прав людини

стає ще актуальнішим в контексті сучасних політичних викликів, з якими стикається Україна.

Процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України супроводжується необхідністю відновлення порушених прав людини, забезпечення справедливості для постраждалих громадян та створення механізмів відповідальності за вчинені під час окупації злочини. Українське законодавство, поряд із міжнародними правовими нормами, визначає низку правових інструментів для захисту основоположних прав людини, включаючи судовий та адміністративний захист, механізми перехідного правосуддя та міжнародні механізми звернення¹⁴.

Відповідно до Конституції України та міжнародних договорів, ратифікованих Україною, держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам право на життя, безпеку, особисту недоторканність, правосуддя та майнові гарантії. На окупованих територіях ці права систематично порушуються через застосування репресій, незаконних затримань, катувань, примусової паспортизації та конфіскації майна. Відновлення прав людини в постокупаційний період передбачає реалізацію низки заходів як у внутрішньому правовому полі, так і через використання міжнародних механізмів.

Законодавча база України передбачає спеціальні механізми соціального захисту для осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Зокрема, Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України» визначає основи соціального та правового захисту таких осіб, забезпечуючи їм відповідну державну підтримку¹⁵.

Україна створила кілька спеціальних правових механізмів для забезпечення захисту громадян, які постраждали внаслідок окупації та активно працює над документуванням порушень прав людини через різні механізми та ініціативи. Одним із ключових органів, відповідальних за моніторинг ситуації з правами людини, є **Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини**. Цей інститут веде облік порушень, збирає свідчення постраждалих та координує діяльність правозахисних організацій.

Документування порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях є критично важливим для забезпечення справедливості та притягнення винних до відповідальності. Для цього в Україні необхідно створити Єдиний державний реєстр осіб, які зазнали порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях, що слугуватиме основним інструментом для збору та систематизації інформації про такі порушення. Це необхідно для подальших судових розглядів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Також сьогодні існує **Платформа «Children of War»** – ініціатива спрямована на моніторинг та документування порушень прав дітей на

¹⁴ Гапоненко В. А. Інституційні механізми захисту прав людини в умовах військово-політичного конфлікту. Журнал «Політичне життя» / Гол. ред. Т. Л. Нагорняк. Вінниця, 2019. № 4. С. 10–15 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_4_4

¹⁵ Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України: Закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3999-IX // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3999-20>

окупованих територіях¹⁶. Існування також платформи свідчить про дії України спрямовані на всебічне документування порушень прав дітей на тимчасового окупованих територіях.

Крім того, в Україні передбачено механізми заочного кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини на тимчасово окупованих територіях. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, спеціальне досудове розслідування та судовий розгляд можуть проводитися за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, якщо він переходиться від органів слідства та суду. Це дозволяє притягнути до відповідальності осіб, які брали участь у репресіях, викраденнях людей та інших тяжких злочинах, навіть за їхньої відсутності на території України¹⁷.

Україна співпрацює з **Організацією Об'єднаних Націй, ОБСЄ та Радою Європи** в межах місій з моніторингу прав людини та документування воєнних злочинів. Регулярні доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини фіксують масові порушення, які стають підставою для міжнародних санкцій та розгляду в міжнародних судах.

З огляду на порушення основоположних прав людини під час окупації, Україна активно використовує міжнародні правозахисні механізми для відновлення справедливості. Одним із ключових інструментів є звернення до **далі – ЄСПЛ**, який уже розглядає міждержавні справи «Україна проти Росії» щодо порушень прав людини. ЄСПЛ визнав, що Росія здійснювала ефективний контроль над цими територіями з початку окупації, а отже, несе відповідальність за порушення прав людини, включаючи випадки катувань, незаконних арештів та політично мотивованих переслідувань¹⁸.

Ще одним важливим механізмом є діяльність **Міжнародного кримінального суду**, який розслідує воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні на тимчасово окупованих територіях, проводить розслідування фактів примусової депортації, тортур, позасудових страт та нападів на цивільне населення, що є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, необхідно зазначити, що одним із ключових компонентів реінтеграції є перехідне правосуддя, що передбачає комплекс правових заходів, спрямованих на забезпечення справедливості для постраждалих, розслідування злочинів та встановлення відповідальності винних. Саме тому, важливо в Україні імплементувати основні елементи перехідного правосуддя, а саме:

1. кримінальне переслідування, яке передбачає розслідування та судове переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини та грубі порушення прав людини;
2. компенсацію жертвам окупації шляхом створення механізмів матеріального відшкодування та відновлення порушених прав;

¹⁶ Платформа «Children of War». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁸ Сокоренко про рішення ЄСПЛ щодо порушення РФ прав людини в Криму // Суспільне Крим. URL: <https://suspijne.media/crimea/776529-nastupnij-etap-pitannya-kompensacij-za-ci-porusenna-sokorenko-pro-risenna-espl-sodo-porusenna-rf-prav-ludini-v-krimu/>

3. інституційні реформи, тобто реорганізація органів правопорядку та судової системи на деокупованих територіях;

4. право на правду – розсекречення документів про порушення прав людини та публічне визнання фактів.

Відповідно до норм міжнародного права, держава-окупант несе повну відповідальність за забезпечення прав і свобод цивільного населення⁴. Всупереч цьому, на тимчасово окупованих територіях України мали місце численні факти систематичних порушень прав людини, зокрема: незаконні арешти та політично мотивовані переслідування громадян України за проукраїнську позицію; примусова паспортизація та позбавлення українського громадянства мешканців окупованих територій; обмеження свободи пересування, ускладнення процесу перетину лінії розмежування та блокування доступу до державних послуг; конфіскація приватної власності та бізнесу, що призвело до значних економічних втрат громадян України; воєнні злочини, включаючи тортури, викрадення, сексуальне насильство, що є порушенням міжнародного гуманітарного права¹⁹.

Відновлення порушених прав громадян потребує комплексного підходу, який включає як національні правові механізми, так і звернення до міжнародних інституцій. Основні напрями державної політики в цій сфері передбачають:

1. юридичну реабілітацію – відновлення громадянських прав осіб, які зазнали переслідувань на окупованих територіях. Це включає скасування незаконних судових вироків, відновлення документів та гарантування юридичного статусу осіб, що вимушено залишили свої домівки.

2. відшкодування шкоди – передбачає компенсації постраждалим особам відповідно до національного та міжнародного законодавства. Зокрема, йдеться про компенсацію за втрачене майно, економічні збитки та фізичні чи психологічні страждання, спричинені репресіями.

3. захист виборчих прав – повернення мешканцям деокупованих територій права брати участь у виборах на рівні з іншими громадянами України. Це потребує відновлення реєстру виборців, забезпечення безпечних умов голосування та адаптації виборчого законодавства до реінтеграційного процесу.

Захист прав громадян, які постраждали від окупації, є не лише внутрішньою проблемою України, а й питанням міжнародного правосуддя. У цьому контексті важлива співпраця України з міжнародними організаціями, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Союз. Вони беруть участь у розробці механізмів моніторингу та відновлення прав громадян на звільнених територіях, що є надзвичайно цінно для України.

ВИСНОВКИ

Відновлення порушених прав громадян є однією з ключових складових реінтеграційної політики України. Це потребує як внутрішніх правових механізмів, так і міжнародної підтримки, спрямованої на документування злочинів, надання компенсацій постраждалим та притягнення винних до відповідальності.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій України є складним та багатостадійним процесом, що вимагає системного підходу та тісної взаємодії між національними правовими інституціями та міжнародними організаціями. Відновлення територіальної цілісності неможливе без гарантування захисту прав громадян, які постраждали від окупації, та належного правового механізму притягнення до відповідальності осіб, причетних до порушень міжнародного гуманітарного права.

Документування воєнних злочинів, незаконних арештів, примусової паспортизації, обмежень свободи пересування, конфіскації власності та інших порушень прав людини є ключовим елементом для подальшого судового переслідування винних осіб як у національних судах, так і в міжнародних інституціях.

Україна активно застосовує міжнародно-правові механізми, що сприяють визнанню Росії відповідальною за окупацію та злочини, скоєні на тимчасово окупованих територіях. Разом із тим, держава має продовжувати роботу над удосконаленням власної нормативно-правової бази, що регулює питання соціального захисту постраждалих громадян, реабілітації жертв воєнних злочинів, амністії та люстрації. Важливим аспектом реінтеграційного процесу є створення програм соціально-економічного відновлення та безпечного повернення вимушених переселенців до своїх домівок.

Крім того, важливим залишається питання створення **Єдиного державного реєстру осіб, які зазнали порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях**. Такий реєстр є важливим інструментом для документування фактів незаконних арештів, примусової паспортизації, обмежень свободи пересування, конфіскації власності, випадків катувань та інших злочинів. Внесені до реєстру дані мають стати основою для подальших судових розглядів як на національному рівні, так і в міжнародних судових інстанціях.

Таким чином, успішна реінтеграція потребує комплексного підходу, що передбачає не лише відновлення територіального контролю, а й забезпечення справедливості, відновлення верховенства права, соціальну адаптацію населення та недопущення повторення подібних злочинів у майбутньому.

Саме тому, для ефективного відновлення прав громадян на тимчасово окупованих територіях необхідно: удосконалення законодавчої бази: прийняття законів, що забезпечать чіткі механізми компенсації за втрачене майно, соціальний захист та реабілітацію постраждалих; посилення інституційної спроможності: забезпечення належного фінансування та кадрового забезпечення органів, відповідальних за реінтеграцію та захист прав громадян; активізація міжнародної співпраці: продовження співпраці з міжнародними організаціями та судами для забезпечення міжнародного тиску на державу-агресора та відновлення прав постраждалих.

АНОТАЦІЯ

У сучасному правовому просторі питання реінтеграції тимчасово окупованих територій України та відновлення прав громадян набуває все більшої актуальності. Це, у свою чергу, формує необхідність

розробки ефективних правових механізмів, що забезпечують документування порушень, притягнення винних до відповідальності та соціальний захист постраждалих. У дослідженні проаналізовано національні та міжнародні інструменти спрямовані на фіксацію воєнних злочинів. Визначено необхідність створення в Україні **Єдиного державного реєстру осіб, які зазнали порушень прав людини**, як ключового елемента документування злочинів. Отримані результати дозволяють сформулювати комплексний підхід до відновлення конституційного порядку та правопорядку на звільнених територіях, можуть бути використані для розробки державних стратегій правового врегулювання наслідків збройного конфлікту.

Література

1. Semchynskiy, K.V. (2021). Uroky Shry-Lanky dlia Ukrainy: deokupatsiia, reintehratsiia ta rozbudova myru [Sri Lanka's lessons for Ukraine: de-occupation, reintegration and peacebuilding]. *Rehionalni studii*, 25, 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.2> [in Ukrainian].
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр_
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 : Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.54. Додатково див. Протоколи від 08.06.1977, від 08.06.1977, від 08.12.2005. Про зняття застережень та здійснення заяви див. Закон №3413-IV від 08.02.2006, ВВР, 2006, № 22, ст.198. Верховна Рада України. 2024. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text).
5. Гаазька Конвенція про обмеження сили в застосуванні сили при стягнення за договірними борговими зобов'язаннями. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=796.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.
7. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 №761-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>.
8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27.03.2014 № 68/262 «Територіальна цілісність України» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>.
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 19.12.2016 №71/205 «Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>.

10. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14) від 14.01.2021 // Офіційний сайт ЄСПЛ. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

11. Федоренко В. Л. Європейський суд з прав людини як механізм притягнення до відповідальності за воєнні злочини в Криму // Вісник Національної академії правових наук України. – 2022. – № 3. – С. 45–57

12. Казак О. Г. Роль міжнародного кримінального правосуддя у забезпеченні відповідальності за злочини агресії проти України // Право України. – 2022. – № 5. – С. 52–67.

13. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24.03.2021 №117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.

14. Гапоненко В. А. Інституційні механізми захисту прав людини в умовах військово–політичного конфлікту. Журнал «Політичне життя» / Гол. ред. Т. Л. Нагорняк. Вінниця, 2019. №4. С. 10–15 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_4_4.

15. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України: Закон України від 08.10.2024 № 3999-IX // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3999-20>.

16. Платформа «Children of War». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

17. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

18. Сокоренко про рішення ЄСПЛ щодо порушення РФ прав людини в Криму // Суспільне Крим. URL: <https://surl.li/pqwmks>.

19. Сексуальне насильство на окупованих територіях – елемент тероризму і пригнічення спротиву. Як покарати злочинців? // Укрінформ. URL: <https://surl.li/jtwnbx>.

Information about the author:

Drutsul Tetiana Ivanivna,

Candidate of Legal Sciences (PhD in Law),

Lecturer at the Separate structural subdivision «Kitsman Professional College»

of the Institution of Higher Education “Podilskyi State University»

3, Ivana Mykolaichuka Str., Kitsman, Chernivtsi Region, 59300, Ukraine

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗРОБКИ І ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ¹

Заярний О. А.

ВСТУП

Впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту (далі – ШІ), є невід’ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення.

Відсутність ефективного законодавчого підґрунтя, заснованого на стандартах прав людини, сформованих Радою Європи, Європейським Парламентом та іншими керівними органами Європейського Союзу, не дозволяє створити інвестиційно привабливе, конкурентне середовище розробки та використання технологій ШІ. Наслідком сучасного стану законодавчого забезпечення суспільних відносин у зазначеній сфері є існування ряду інституційних проблем, що створюють нові ризики для прав і свобод людини, стримують розвиток економіки України в період війни та післявоєнного відновлення, знижують ефективність надання електронних публічних послуг.

Це, зокрема, низький рівень інвестицій у розроблення технологій штучного інтелекту, впровадження та реалізації суб’єктами господарювання інноваційних проєктів з використанням технологій штучного інтелекту порівняно із провідними країнами світу, що призводить до зниження продуктивності праці і появи великого відсотка робочих місць, які необхідно автоматизувати; недостатній рівень якості освітніх програм, спрямованих на підготовку або підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі штучного інтелекту в закладах вищої освіти; недостатній рівень кібербезпеки та захисту даних в інформаційно-телекомунікаційних системах суб’єктів владних повноважень; недостатній рівень використання потенціалу штучного інтелекту у сферах доступу до публічної інформації, надання електронних публічних послуг, цифрової трансформації місцевого самоврядування, тощо².

¹ Ця робота підготовлена в межах Іменної стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук у 2024 році.

² Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. (з наступними змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p/print>

Значний крок у формування законодавчих засад подолання сучасних викликів, обумовлених використанням технологій штучного інтелекту, стимулювання прозорого, безпечного і конкурентного впровадження відповідної технології у різні сфери суспільного життя зробив Європейський Парламент та Рада ЄС, прийнявши 13 березня 2024 року Регламент ЄС «Про правові рамки застосування технологій штучного інтелекту та про внесення змін до деяких регламентів і директив ЄС», (далі – Акт «Про штучний інтелект»)³.

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁴, для України, як кандидата у прийняття до Європейського Союзу, адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу є пріоритетним завданням внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема і щодо сфери розвитку технологій штучного інтелекту.

Розв'язання вказаних та багатьох інших проблем у сфері цифрової трансформації суспільства, держави, територіальних громад і національної економіки загалом потребує прийняття окремого Закону України, нормами якого будуть врегульовані особливості розробки і застосування технологій штучного інтелекту в різних сферах суспільного життя, визначені обмеження і заборони на використання цієї технології у випадку створення значних ризиків для прав і свобод людини, закладені спеціальні умови обробки персональних даних і управління великими даними на основі цієї технології.

Метою роботи є дослідження законодавче забезпечення розробки і застосування технологій штучного інтелекту в умовах війни та європейської інтеграції України, визначення ключових викликів та шляхів гармонізації національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу.

Для досягнення поставленої мети, у цьому дослідженні було застосовано як загально-наукові, так, і спеціальні **методи наукового пізнання**. Формально-юридичний метод використано для аналізу законодавчих актів, зокрема Регламенту ЄС 2024/1689 («Акту про штучний інтелект») та Рамкової конвенції Ради Європи «Про права людини, штучний інтелект, демократію та верховенство права». Це дозволило виокремити

³ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

⁴ Угода «Про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». Від 27.06.2014 року. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011&ved=2ahUKEwIijM2_y8CLAxUi87sIHd2-EI4QFnoECAgQAQ&usq=AOvVaw1R73AakNI2h8skO11YNB1f

основні правові механізми регулювання правовідносин, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту та їх потенційний вплив на правову систему України. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення законодавчих підходів Європейського Союзу та України у сфері штучного інтелекту. Цей метод дозволив виявити розбіжності та сформулювати пропозиції щодо гармонізації українського законодавства. Системний метод було використано для комплексного аналізу законодавчого регулювання правовідносин, які виникають при застосуванні технологій штучного інтелекту взаємозв'язку з іншими сферами, такими як права людини, кібербезпека, цифрова економіка. Цей метод наукового пізнання дозволив оцінити вплив законодавчого регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням технологій штучного інтелекту на суспільні процеси та визначити необхідні напрями правового вдосконалення. Метод правового прогнозування застосовано для визначення перспектив розвитку правового регулювання штучного інтелекту в Україні. Цей науковий метод дозволив передбачити можливі виклики у сфері захисту прав людини, державного контролю за використанням штучного інтелекту та кібербезпеки. Догматичний метод використано для тлумачення норм міжнародних та європейських актів щодо штучного інтелекту. Він дозволив коректно тлумачити зміст понять, які використовуються в актах Європейського Союзу та адаптувати їх до українських потреб. Метод аналізу і синтезу був застосований для структурування інформації про правові підходи до регулювання правовідносин, пов'язаних зі штучним інтелектом та узагальнення отриманих результатів у вигляді висновків та рекомендацій.

Таким чином, застосування комплексного методологічного підходу забезпечило всебічне висвітлення проблематики законодавчого регулювання технологій штучного інтелекту, що сприяє розробці ефективних правових рішень у цій сфері.

1. Законодавче забезпечення розробки і застосування штучного інтелекту в Європейському Союзі та актах Ради Європи

Україна, яка є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449), що діють в редакції від 23 березня 2024 року⁵. Поряд з цим, як 5 рекомендацій цієї міжнародної організації, зокрема від

⁵ World Organization for Security and Economic Development. Recommendations of the Artificial Intelligence Council of the World Organization for Security and Economic Development on the guidelines of artificial intelligence, 22 May 2019. Available at: <https://legalinstruments.oecd.org/>

08 квітня 2020 року «Про вплив алгоритмічних систем на права людини»⁶.

Таким чином, для подолання сучасних викликів, спричинених розробкою і використанням технологій штучного інтелекту, розвитку активної державницької позиції у дотриманні прав людини у відносинах, пов'язаних з використанням цієї технології, прискорення розвитку цифрової економіки, трансформації територіальних громад на основі впровадження алгоритмічних систем, необхідним є прийняття Закону України «Про правові засади розробки та використання технологій штучного інтелекту в Україні».

Єдиним законодавчим актом на рівні ЄС, що комплексно унормовує використання технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) та має екстериторіальну дію, є Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168 /2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139, (ЄС) 2019/2144 і директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 та (ЄС) 2020/1828 (Закон про штучний інтелект)⁷ (далі – Закон або Закон про ШІ), який набув чинності 1 серпня 2024 року. Держави-члени ЄС мають до 2 серпня 2025 року визначити національні компетентні органи, які контролюватимуть застосування правил для систем на основі ШІ та здійснюватимуть діяльність із нагляду за ринком.

Підготовка до ухвалення Закону та вироблення уніфікованих підходів до унормування використання ШІ вирізнялися комплексністю й ґрунтувалися на низці актів рекомендаційного характеру, прийнятих керівними інституціями ЄС, серед яких: Резолюція Європейського Парламенту з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права щодо робототехніки 2015/2103(INL)⁸, Повідомлення Європейської Комісії до Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради Європейського економічного та соціального Комітету та Комітету регіонів «Штучний інтелект для Європи»⁹, Рекомендації Експертної групи високого рівня з

⁶ Рекомендація CM/Rec(2020)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини [Електронний ресурс] : ухвалено Комітетом Міністрів 8 квітня 2020 р. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809e1154

⁷ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

⁸ European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

⁹ European Commission. (2018). Communication Artificial Intelligence for Europe. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN>

штучного інтелекту з етики для надійного ШІ¹⁰, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи Cm/rec (2020)1 державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини¹¹, «Біла книга зі штучного інтелекту: європейський підхід до досконалості і довіри»¹², Звіт Європейської Комісії про наслідки для безпеки і відповідальності ШІ, Інтернету речей та робототехніки¹³.

Враховуючи потенційні ризики та можливі негативні впливи використання ШІ у площині гарантування й забезпечення основних прав людини та етичних норм, всі ці документи містять пропозиції щодо їх дотримання. Зокрема, Резолюція Європейського Парламенту 2015/2103 (INL) стала підґрунтям для запровадження єдиних правових стандартів і розробки конкретних правових інструментів використання ШІ на території ЄС. У ній передбачені засади неухильного дотримання законодавства про захист персональних даних та способи подолання проблем залежності людини від технічних приладів. У Рекомендаціях Експертної групи високого рівня з ШІ з етики для надійного ШІ також визначені основні принципи його використання: орієнтованість на людину, тобто системи ШІ повинні розроблятися, використовуватися й контролюватися, забезпечуючи дотримання основних прав людини та етичних норм. «Надійний ШІ» вимагає, щоб алгоритми були законними, безпечними, надійними та досить стійкими, щоб справлятися з помилками або невідповідностями на всіх етапах циклу системи ШІ. Рекомендації містять 7 ключових вимог, яким мають відповідати системи ШІ, щоб вважатися надійними: 1) людські права та нагляд; 2) технічна надійність і безпека; 3) конфіденційність й управління даними; 4) прозорість; 5) різноманітність, відсутність дискримінації та справедливості; 6) суспільне та екологічне благополуччя; 7) підзвітність. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Cm/rec (2020)1 державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права

¹⁰ AI HLEG. (2019). Ethics guidelines for a trustworthy AI. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai> ; Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>

¹¹ Recommendation CM/Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmro10vvsU/content/recommendation-cm-rec-2020-1-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-human-rights-impacts-of-algorithmic-systems

¹² European Commission. (2020). White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM (2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en

¹³ European Commission. (2020). Report on the safety and liability implications of Artificial Intelligence, the Internet of Things and robotics. COM/2020/64 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?qid=1593079180383&uri=CELEX%3A52020DC0064>

людини містить зобов'язання держав щодо захисту й заохочення прав людини та основних свобод у контексті алгоритмічних систем.

Базуючись на цих напрацюваннях, положеннями Закону встановлено єдині зобов'язання для операторів і гарантії однакового захисту суспільного інтересу та прав осіб на всьому внутрішньому ринку на основі статті 114 Договору про функціонування ЄС. Метою Закону є покращення функціонування внутрішнього ринку ЄС та сприяння використанню орієнтованого на людину й надійного ШІ, за умови одночасного забезпечення високого рівня захисту здоров'я, безпеки та основних прав, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу, включаючи демократію, верховенство права, захист навколишнього середовища та підтримку інновацій, протидію шкідливому впливу систем ШІ (стаття 1).

Нормами Закону передбачено диференційоване законодавче регулювання використання систем ШІ залежно від так званої «зони ризику»: неприйнятний ризик, високий ризик, обмежений ризик та мінімальний ризик. Залежно від «зони ризику», у розділі II Закону викладено заборонені практики використання систем ШІ на території ЄС. Заборони охоплюють практики, які мають значний потенціал для маніпулювання людьми за допомогою підсвідомих методів або використання вразливості конкретних груп, зокрема дітей чи осіб з обмеженими можливостями, з метою суттєвого спотворення їх поведінки таким чином, що це може спричинити шкоду їх психологічному чи фізичному здоров'ю та/або негативно вплинути на інших.

Так, у положеннях статті 5 Закону визначено, що забороненими практиками ШІ, які можуть порушити основні права людини та етичні норми, є: 1) розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання системи ШІ, яка використовує підсвідомі, навмисно маніпулятивні чи оманливі методи впливу на свідомість особи з метою суттєвого спотворення її поведінки чи поведінки групи осіб шляхом значного погіршення здатності приймати обґрунтоване рішення, тим самим спонукаючи прийняти рішення, яке особа/група осіб інакше б не прийняли, у спосіб, який завдає або обґрунтовано може завдати цій особі, іншій особі чи групі осіб істотної шкоди; 2) розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання системи ШІ, яка використовує будь-яку вразливість фізичної особи або певної групи осіб через їхній вік, інвалідність або конкретну соціальну чи економічну ситуацію, з метою суттєвого спотворення їх поведінки, що у результаті спричиняє або обґрунтовано може завдати цим особам значної шкоди; 3) розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання систем ШІ для оцінки або класифікації фізичних осіб або груп осіб протягом певного періоду часу на основі їх соціальної поведінки або відомих, припущених або передбачених особистих чи особистісних

характеристик, з соціальним показником, що призводить до одного або обох із наведеного нижче: шкідливе або несприятливе ставлення до певних фізичних осіб або груп осіб у соціальних контекстах, які не пов'язані з контекстами, у яких дані були спочатку створені або зібрані; шкідливе чи несприятливе поводження з окремими фізичними особами чи групами осіб, яке є невинуватим або непропорційним їхній соціальній поведінці чи її тяжкості; 4) розміщення на ринку, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання системи ШІ для оцінки ризиків фізичних осіб з метою оцінки або прогнозування ризику вчинення фізичною особою кримінального правопорушення виключно на основі профілювання фізичної особи або щодо оцінки її особистісних якостей та характеристик (ця заборона не поширюється на системи ШІ, які використовуються для підтримки людської оцінки причетності особи до злочинної діяльності, що вже базується на об'єктивних фактах, які можна перевірити, безпосередньо пов'язаних зі злочинною діяльністю); 5) розміщення на ринку, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання систем ШІ, які створюють або розширюють бази даних розпізнавання обличчя за допомогою нецільового збирання зображень обличчя з Інтернету чи записів камер відеоспостереження; 6) розміщення на ринку, введення в експлуатацію для цієї конкретної мети або використання систем ШІ для визначення емоцій фізичної особи на робочому місці та в навчальних закладах, за винятком випадків, коли використання такої системи обґрунтовано медичними міркуваннями або цілями безпеки; 7) розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання біометричних систем категоризації, які класифікують окремих фізичних осіб на основі їхніх біометричних даних, щоб зробити висновок про їхню расу, політичні погляди, членство в профспілках, релігійні чи філософські переконання, статеве життя або сексуальну орієнтацію (ця заборона не поширюється на будь-яке маркування або фільтрацію законно отриманих наборів біометричних даних, таких як зображення, на основі біометричних даних або категоризацію біометричних даних у сфері правоохоронних органів); 8) використання систем дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» в загальнодоступних місцях для цілей правоохоронних органів, якщо таке використання не є суворо необхідним для однієї з таких цілей: цілеспрямований розшук конкретних жертв викрадення, торгівлі людьми чи сексуальної експлуатації, а також розшук осіб, зниклих безвісти; запобігання конкретній, суттєвій та безпосередній загрозі життю чи фізичній безпеці фізичних осіб або реальній чи реально передбачуваній загрозі терористичного нападу; локалізація або ідентифікація особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення з метою проведення кримінального розслідування чи судового переслідування або виконання кримінального покарання за правопорушення, зазначені в Додатку II до цього Закону, що караються

у відповідній державі-члені позбавленням волі або триманням під вартою на максимальний термін не менше чотирьох років.

Отже, підхід, який застосовується у Законі стосовно прав людини при використанні систем ШІ, виявляється в тому, що ці системи не можуть створювати істотніші ризики для людини порівняно з традиційними підходами гарантування її прав та свобод, які реалізуються у традиційний спосіб. У положеннях Закону, серед іншого, заборонено дізнаватися про расову приналежність людини, її сексуальну орієнтацію чи переконання за допомогою біометричних даних. Також правоохоронні органи не повинні використовувати штучний інтелект для прогнозування злочинів.

Прийняття Європейським Парламентом уніфікованого, комплексного законодавчого акту, обов'язкового для усіх держав-членів ЄС фактично стало підґрунтям для розробки і прийняття перших міжнародних договорів зобов'язального характеру у цій сфері правового регулювання.

Першим міжнародним юридично обов'язковим договором, що регулює ШІ стала Рамкова Конвенція Ради Європи «Про права людини, штучний інтелект, демократію та верховенство права»¹⁴. Вона була відкрита для підписання 5 вересня 2024 року у Вільнюсі та підписана низкою держав, серед яких Велика Британія, США, країни-члени ЄС та інші.

Метою цієї Конвенції є забезпечення дотримання прав людини, принципів демократії та верховенства права у всьому життєвому циклі систем ШІ.

Документ встановлює загальні принципи та зобов'язання, які можуть бути деталізовані подальшими нормативними актами.

Конвенція містить низку ключових зобов'язань для держав-учасниць:

– **Обов'язки держав щодо регулювання ШІ:** Встановлення належного законодавчого та адміністративного регулювання відповідно до рівня ризиків, пов'язаних із ШІ.

– **Принципи відповідального використання ШІ:** Прозорість, підзвітність, недискримінація, захист приватності та безпека алгоритмічних систем.

– **Захист демократичних інституцій:** Запобігання використанню ШІ для маніпуляцій громадською думкою, цензури або незаконного стеження.

¹⁴ Рамкова Конвенція Ради Європи «Про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права». Відкрита для підписання 26.03.2024 року. URL: <https://rm.coe.int/-1493-10-1b-committee-on-artificial-intelligence-cai-b-draft-framework/1680aee411>

– **Право на оскарження рішень ШІ:** Користувачі повинні мати доступ до інформації про використання ШІ та механізмів оскарження рішень, прийнятих системами ШІ.

– **Нагляд та міжнародна співпраця:** Створення незалежного наглядового механізму в кожній країні та обмін досвідом між державами-учасницями.

Поряд із зазначеними положеннями, Конвенція також встановлює важливі правила набрання нею чинності. Йдеться, зокрема, про необхідність її ратифікації щонайменше п'ятьма державами, три з яких мають бути державами-членами Ради Європи та здійснення обов'язкової гармонізації норм національного законодавства з нормами цього міжнародно-правового акту.

Для України, як держави-члена Ради Європи проаналізована Конвенція є відкритою для підписання.

На нашу думку, ратифікація Конвенції і подальше виконання Україною зобов'язань щодо формування ефективного законодавчого підґрунтя для розробки і застосування ШІ в різних сферах суспільного життя буде сприяти посиленню правових гарантій прав учасників інформаційних відносин у цій сфері правового регулювання. З інших правових позицій, Конвенція фактично встановлює узагальнені правові підходи до розробки національного законодавства про ШІ, визначає основні види негативних зобов'язань держав-учасниць Конвенції щодо необхідності запровадження системи гарантій не допущення вчинення прав.

2. Доктринальні підходи до законодавчого забезпечення розробки і застосування штучного інтелекту в Україні

Не зважаючи на відсутність в Україні спеціального законодавчого регулювання правовідносин, пов'язаних із розробкою і застосуванням ШІ, у національній правовій доктрині ця проблематика викликала значний інтерес серед вчених-правників і практиків.

Так, у своєму дисертаційному дослідженні, Тимошенко Є. А. вказує на необхідність оновлення законодавства України про штучний інтелект. Авторка зазначає, що чинна нормативно-правова база не містить спеціальних норм щодо регулювання правовідносин, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту. Дослідниця пропонує розробку окремого закону про штучний інтелект в Україні. Такий закон, на її думку повинен ґрунтуватися на міжнародних стандартах прав людини, відображати принципи добросовісного та відповідального застосування штучного інтелекту, передбачати поділ відповідної технології за ступенем ризику, а також встановлювати спеціальні санкції за правопорушення у цій сфері правового регулювання. Поряд з цим, дослідниця наголошує на необхідності запровадження спеціального регулювання застосування штучного інтелекту у судочинстві та

правоохоронній діяльності, відповідного завданням і принципам діяльності у цій сфері¹⁵.

Шевченко А. І., Барановський С. В., Білокобильський О. В. та інші у своєму дослідженні роблять значний акцент на розробку етичних і правових принципів відповідального застосування штучного інтелекту.

Дослідники наголошують на необхідності розробки ґрунтовної законодавчої основи для розробки і застосування штучного інтелекту в Україні, яка б узгоджувалась з правовими стандартами Європейського Союзу.

Автори звертають увагу на необхідність визначення законодавчих засад діяльності розробників цифрових рішень на основі штучного інтелекту з урахуванням міжнародних стандартів прав людини, вимог законодавства про кібербезпеку у цій сфері правового регулювання. Поряд з цим, вчені звертають увагу на необхідність розробки і затвердження стратегії розвитку штучного інтелекту з урахуванням галузевих аспектів розвитку цієї технології¹⁶.

У свою чергу, М. В. Дубняк, у своїх дослідженнях проводить широкий аналіз законодавства Європейського Союзу про штучний інтелект. В одному із досліджень, вчена-правознавиця визначає основні напрями гармонізації законодавства України з законодавством Європейського Союзу про штучний інтелект. Серед основних аспектів порушеної проблематики, які на думку авторки, потребують законодавчого закріплення є поділ систем штучного інтелекту за ступенем ризику, дотримання стандартів прав людини при розробці та використанні цієї технології, необхідність законодавчого визначення принципів регулювання у цій сфері, а також забезпечення кібербезпеки. Поряд з цим, М. В. Дубняк, звертає увагу на необхідність законодавчого забезпечення формування і обробки великих даних, необхідний для відповідального і безпечного застосування штучного інтелекту¹⁷.

Поряд із вказаними аспектами законодавчого забезпечення розробки і застосування технологій штучного інтелекту, в окремих наукових працях наголошується на необхідності удосконалення механізму юридичної відповідальності за правопорушення, вчинені з використанням цієї технології, уточнення процедур відшкодування

¹⁵ Тимошенко Є. А. Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України». – Київ, 2024. – 205 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_timoshenko_ie_a.pdf

¹⁶ Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / А. І. Шевченко, С. В. Барановський, О. В. Білокобильський та інші. за заг. ред. А. І. Шевченка. – Київ: Інститут проблем штучного інтелекту, 2023. – 305 с. DOI: 10.15407/development_strategy_2023.

¹⁷ Дубняк М.В. Правові підходи в законі ЄС про штучний інтелект: досвід для України Інформація і право, 2024, № 2 (49), С.102-118. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3\(50\).311600](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311600)

шкоди, заподіяної незаконним використанням штучного інтелекту, тощо.¹⁸

У своїх попередніх дослідженнях ми неодноразово також звертали увагу на необхідність законодавчого забезпечення механізму розробки і застосування штучного інтелекту. Це, зокрема, стосується необхідності законодавчого закріплення спеціальних способів захисту прав приватних осіб від протиправного застосування штучного інтелекту та необхідність перегляду вже існуючого механізму захисту прав суб'єктів приватно-правових відносин¹⁹.

Також, окремою складовою механізму законодавчого забезпечення застосування штучного інтелекту, яка потребує свого оновлення і була предметом нашого окремого дослідження є юридична відповідальність за правопорушення, обумовлені використанням вказаної технології²⁰.

Таким чином, на сьогоднішній день правовою доктриною України були охоплені фактично усі основні аспекти законодавчого забезпечення розробки і застосування технологій штучного інтелекту.

Не зважаючи на окремі дискусійні питання, пов'язані з визначенням правового режиму розробки і застосування технологій штучного інтелекту, принципів його застосування, стандартів цифрових прав у цій сфері регулювання, заходів юридичної відповідальності, думка більшості дослідників збігається у необхідності прийняття в Україні окремого закону, спрямованого на врегулювання відповідної категорії суспільних відносин.

3. Пропозиції щодо проєкту Закону України про штучний інтелект

Європейський Акт про штучний інтелект, Рамкова конвенція «Про права людини, штучний інтелект, демократію та верховенство права», інші міжнародно-правові акти у сфері діяльності, пов'язаної зі штучним інтелектом демонструють консолідацію законодавчих підходів щодо визначення для сучасних держав позитивних і негативних зобов'язань у цій сфері регулювання.

Це дає нам підстави вважати, що найбільш обґрунтованим з позицій розвитку національної правової системи є розробка і прийняття

¹⁸ Кузьменко, О. В., Чорна, В. Г., & Островський, С. О. (2024). ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ. *Київський часопис права*, (1), 173-177. <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.23>

¹⁹ Заярний О. А. До питання удосконалення способів захисту інформаційних прав фізичних осіб, у відносинах, пов'язаних із застосуванням технологій штучного інтелекту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки)* № 1(120)/2022. С. 36–39. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/7-120.pdf>

²⁰ Oleh A. Zaiarnyi. Directions for improving the legal liability of medical organizations for artificial intelligence systems application. *Medicine and Law*. 2018. Vol.37 (2). P. 363–382. URL: https://www.researchgate.net/publication/326848815_Directions_for_improving_the_legal_liability_of_medical_organizations_for_artificial_intelligence_systems_application

окремого Закону України «Про основні засади розробки і застосування технологій штучного інтелекту.

Мету такого проєкту Закону України можна визначити як врегулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із розробкою та застосуванням технологій штучного інтелекту, створення сприятливих умов для дотримання прав людини у цій сфері правового регулювання, забезпечення кібербезпеки, а також створення конкурентних інвестиційно привабливих умов розвитку галузі штучного інтелекту в Україні.

Для досягнення цієї мети, відповідний проєкт закону має бути спрямований на виконання таких основних завдань:

- Формування необхідного понятійного апарату у сфері розробки та застосування технологій штучного інтелекту.

- Визначення принципів розробки та застосування технологій штучного інтелекту у різних сферах суспільного життя, встановлення критеріїв поділу цієї технології за ступенем ризику для прав і свобод людини.

- Визначення правового статусу учасників відносин у сфері розробки та застосування технологій штучного інтелекту, зокрема, національного регулятивного органу, уповноваженого здійснювати державну політику у цій сфері правового регулювання, розробників, постачальників та споживачів послуг на основі штучного інтелекту.

- Запровадження з урахуванням положень законодавства Європейського Союзу про штучний інтелект системи засобів державного регулювання у цій сфері, зокрема: стандартизації, специфікації цифрового контенту, створеного на основі штучного інтелекту, електронних інформаційних технологій, функціонування яких здійснюється з використанням штучного інтелекту, який становить значний ризик для прав і свобод людини, етичних кодексів професійної поведінки, тощо.

- Запровадження спеціальних вимог до забезпечення кібербезпеки, обробки персональних даних та захисту конфіденційної інформації, у сферах, де використовуються технології штучного інтелекту.

- Визначення правил договірного регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із розробкою чи використанням технологій штучного інтелекту.

- Врегулювання вимог до розробників і постачальників цифрового контенту, заснованого на технологіях штучного інтелекту, які становлять значний ризик для прав і свобод людини.

- Нормативне врегулювання особливостей розробки і використання технологій штучного інтелекту в окремих сферах суспільного життя: електронного урядування, цифрової трансформації місцевого самоврядування, судочинства, діяльності правоохоронних органів, в освіті, охороні здоров'я, медіа, тощо.

Якщо виходити із запропонованої мети і завдань майбутнього проекту Закону України, то його положення можуть бути спрямовані на комплексне врегулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із розробкою, постачанням і використання технологій штучного інтелекту у різних сферах суспільного життя, визначення умов правомірного використання, обмежень і заборон у цій сфері правового регулювання.

За такого підходу, можна у загальних рисах положення проекту Закону України «Про основні засади розробки і застосування технологій штучного інтелекту описати наступним чином:

- Визначення необхідного понятійного апарату, зокрема: закріплення поняття «адміністратор інформаційних систем, які використовують штучний інтелект», «добровільна згода на застосування штучного інтелекту», «користувач технологій штучного інтелекту», «постачальник послуг на основі штучного інтелекту», «розробник технологій штучного інтелекту», «штучний інтелект», «штучний інтелект, який становить особливий ризик для прав і свобод людини», «обов'язкове інформування про застосування цифрових рішень на основі штучного інтелекту» та інші.

- Визначення принципів розробки та застосування технологій штучного інтелекту у різних сферах суспільного життя: повага до прав і свобод людини, верховенство права, інформована згода на застосування технологій штучного інтелекту, обов'язкового забезпечення альтернативного вибору способу надання публічних і приватних послуг, з використанням штучного інтелекту, чи без цієї технології, технологічної сумісності, високого ступеня забезпечення кібербезпеки, підконтрольності алгоритмів штучного інтелекту, презумпції відповідальності розробників і постачальників технологій штучного інтелекту за заподіяну шкоду, достовірності, релевантності даних для машинного навчання, тощо.

- Запровадження критеріїв поділу цієї технології за ступенем ризику для прав і свобод людини аналогічно до Європейського Акту «Про штучний інтелект».

- Визначає правовий статус учасників відносин у сфері розробки та застосування технологій штучного інтелекту, зокрема, спеціальні повноваження національного регулятивного органу, уповноваженого здійснювати державну політику у цій сфері правового регулювання, права і обов'язки розробників, постачальників та споживачів послуг на основі штучного інтелекту, способи реалізації відповідного правового статусу.

- Встановлення системи засобів державного регулювання діяльності у сфері розробки та постачання технологій штучного інтелекту, зокрема, особливості стандартизації, умови специфікації компонентів технологій штучного інтелекту, процедури державної реєстрації інформаційних

ресурсів, для функціонування яких використовуються технології штучного інтелекту з особливим ризиком для прав і свобод людини, вимоги до змісту етичних кодексів професійної поведінки у галузі штучного інтелекту, тощо.

– Передбачення спеціальних вимог до забезпечення кібербезпеки на основі поєднання принципів безпечного проєктування і належного захисту даних за замовчуванням; формулювання спеціальних вимог до мети, процедур і засобів обробки персональних даних з використанням штучного інтелекту.

– Закріплення істотних умов договорів на розробку і постачання технологій штучного інтелекту, запроваджено спеціальні вимоги до електронної форми і змісту таких договорів, а також обов’язкові умови технічних завдань щодо створення відповідних технологій.

– Запровадження системи вимог до розробників і постачальників цифрового контенту, заснованого на технологіях штучного інтелекту, які становлять особливий ризик для прав і свобод людини.

– Встановлення механізму державного і громадського контролю у сфері розробки та використання штучного інтелекту, процедури проведення консультацій з громадськістю, галузевими асоціаціями з питань розробки засобів економічного стимулювання розробки технологій штучного інтелекту, встановлення додаткових гарантій дотримання прав людини, умов забезпечення добросовісної конкуренції і недискримінації у відповідній сфері правового регулювання.

При цьому, на нашу думку такий проєкт Закону України повинен набути значення галузевого законодавчого акту у сфері використання технологій штучного інтелекту. Водночас, з позицій завдань правового регулювання окремих категорій суспільних відносин, обґрунтованим вбачається зосередження спеціальних правових норм, якими визначаються особливості застосування технологій штучного інтелекту у конкретних сферах суспільного життя в межах спеціальних Законів, якими передбачені механізми регулювання відносин у галузях судочинства, електронної комерції, електронного урядування, освіти, тощо.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблематики законодавчого забезпечення розробки і застосування технологій штучного інтелекту дає підстави сформулювати такі основні висновки:

1. Законодавче регулювання розробки та застосування технологій штучного інтелекту є важливим елементом цифрової трансформації України. Відсутність належної законодавчої бази гальмує інвестиційну привабливість, розвиток цифрової економіки та ефективність надання електронних публічних послуг. У цьому контексті адаптація законодавства України до правових стандартів ЄС є стратегічним пріоритетом.

2. Регламент ЄС 2024/1689 запроваджує диференційоване регулювання на основі категоризації ризиків (від мінімального до неприйнятного). Поряд з цим, у згаданому законодавчому акті Європейського Парламенту визначені заборонені практики, зокрема маніпулювання поведінкою людей, соціальний рейтинг та безконтрольне використання біометричних технологій. Регламент має екстериторіальну дію і стане основою для національних адаптаційних заходів.

3. Україна долучилася до ключових міжнародних ініціатив, зокрема Рекомендацій ОЕСР з відповідального застосування штучного інтелекту. Одним із основоположних міжнародних договорів, який закладає правові засади для регулювання суспільних відносин у сфері розробки і застосування технологій штучного інтелекту є Рамкова Конвенція Ради Європи «Про права людини, штучний інтелект, демократію та верховенство права» Конвенція зобов'язує держави-учасниці запровадити ефективне регулювання ШІ, забезпечити підзвітність, прозорість та недискримінацію у використанні алгоритмічних систем. Ратифікація Конвенції може сприяти гармонізації законодавства України з європейськими правовими стандартами у сфері відповідальної розробки і застосування технологій штучного інтелекту.

4. У правовій доктрині України наукова спільнота наголошує на необхідності прийняття спеціального закону про штучний інтелект, який визначатиме правовий статус суб'єктів правовідносин у цій сфері регулювання, рівні ризику та етичні вимоги до відповідної технології. На нашу думку, такий Закон України може отримати назву «Про основні засади розробки і застосування технологій штучного інтелекту в Україні» і в подальшому набути ознак галузевого законодавчого акту у цій сфері правового регулювання. Важливим є визначення особливостей застосування технологій штучного інтелекту у сферах електронного урядування, судочинства, правоохоронної діяльності, освіти та охорони здоров'я.

5. Запровадження законодавчого регулювання розробки і застосування технологій штучного інтелекту в Україні є важливим кроком для розвитку галузі та інтеграції до європейського правового простору. На нашу думку, відповідний Закон має містити положення про категоризацію ризиків, механізми державного контролю, етичні стандарти та кібербезпеку. При цьому, важливо забезпечити баланс між стимулюванням інновацій і захистом прав людини у використанні технологій штучного інтелекту.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене законодавчому забезпеченню розробки та застосування технологій штучного інтелекту в умовах війни та європейської інтеграції України. Актуальність роботи зумовлена необхідністю адаптації національного законодавства до правових стандартів Європейського Союзу

у сфері застосування технологій штучного інтелекту, що є важливим кроком на шляху цифрової трансформації держави. У роботі проаналізовано основні виклики, пов'язані із правовим регулюванням штучного інтелекту, зокрема відсутність комплексного законодавчого підходу, загрози порушення прав людини та необхідність забезпечення кібербезпеки. Окрему увагу приділено Регламенту ЄС 2024/1689 («Акту про штучний інтелект»), який встановлює гармонізовані правила щодо використання ШІ, запроваджує диференційований підхід до категоризації ризиків та визначає заборонені практики. Розглянуто значення Рамкової конвенції Ради Європи «Про права людини, штучний інтелект, демократію та верховенство права» для міжнародного правового регулювання цієї сфери.

У дослідженні також проаналізовано доктринальні підходи до законодавчого врегулювання штучного інтелекту в Україні, включно з необхідністю розробки та ухвалення окремого Закону України «Про основні засади розробки і застосування технологій штучного інтелекту». Визначено ключові завдання такого закону, серед яких – створення понятійного апарату, впровадження етичних стандартів, розмежування рівнів ризику, встановлення механізмів державного контролю, регулювання обробки персональних даних та забезпечення кібербезпеки.

У висновках за результатами проведеного дослідження визначені перспективи подальшого регулювання правовідносин, які виникають у сфері застосування штучного інтелекту, вказані правотворчі підходи до вирішення окресленої проблеми, запропоновано напрями подальшого законодавчого забезпечення інтеграції відповідної технології в окремі сфери суспільного життя.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері охоплюють розробку галузевого законодавства для регулювання застосування ШІ у сферах електронного урядування, правоохоронної діяльності, освіти та охорони здоров'я.

Література

1. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. (з наступними змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p/print>

2. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

3. Угода «Про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії

і їхніми державами-членами, з іншої сторони». Від 27.06.2014 року. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011&ved=2ahUKEwijiM2_y8CLAxUi87sIHd2-EI4QFnoECAGQAQ&usg=AOvVaw1R73AakNI2h8skO1lYNB1f

4. World Organization for Security and Economic Development. Recommendations of the Artificial Intelligence Council of the World Organization for Security and Economic Development on the guidelines of artificial intelligence, 22 May 2019. Available at: <https://legalinstruments.oecd.org/>

5. Рада Європи. Рекомендація CM/Rec(2020)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини [Електронний ресурс] : ухвалено Комітетом Міністрів 8 квітня 2020 р. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809e1154

6. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

7. European Commission. (2018). Communication Artificial Intelligence for Europe. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN>

8. AI HLEG. (2019). Ethics guidelines for a trustworthy AI. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai> ; Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>

9. Recommendation CM/Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2020-1-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-human-rights-impacts-of-algorithmic-systems

10. European Commission. (2020). White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust, Brussels, 19.02.2020, COM (2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en

11. European Commission. (2020). Report on the safety and liability implications of Artificial Intelligence, the Internet of Things and robotics. COM/2020/64 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?qid=1593079180383&uri=CELEX%3A52020DC0064>

12. Рамкова Конвенція Ради Європи «Про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права». Відкрита для підписання 26.03.2024 року. URL: <https://rm.coe.int/-1493-10-1b-committee-on-artificial-intelligence-cai-b-draft-framework/1680aee411>

13. Тимошенко Є. А. Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України». – Київ, 2024. – 205 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_timoshenko_ie_a.pdf
14. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / А. І. Шевченко, С. В. Барановський, О. В. Білокобильський та інші. за заг. ред. А. І. Шевченка. – Київ: Інститут проблем штучного інтелекту, 2023. – 305 с. DOI: 10.15407/development_strategy_2023.
15. Дубняк М.В. Правові підходи в законі ЄС про штучний інтелект: досвід для України. *Інформація і право*, 2024, № 2 (49), С.102-118 DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3\(50\).311600](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311600)
16. Кузьменко, О. В., Чорна, В. Г., & Островський, С. О. (2024). ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ. *Київський часопис права*, (1), 173-177. <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.23>
17. Заярний О. А. До питання удосконалення способів захисту інформаційних прав фізичних осіб, у відносинах, пов'язаних із застосуванням технологій штучного інтелекту. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки) № 1(120)/2022. С. 36–39. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/7-120.pdf>
18. Oleh A. Zaiarnyi. Directions for improving the legal liability of medical organizations for artificial intelligence systems application. *Medicine and Law*. 2018. Vol.37 (2). P. 363–382. URL: https://www.researchgate.net/publication/326848815_Directions_for_improving_the_legal_liability_of_medical_organizations_for_artificial_intelligence_systems_application

Information about the author:
Zaiarnyi Oleh Anatoliiovych,

Doctor of Legal Studies, Professor,
Professor at the Department for Intellectual Property and Information Law,
Educational and Scientific Institute of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
81, Yulia Zdanovska Str., Kyiv, 03189, Ukraine

BUSINESS MANAGEMENT STRATEGIES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY: ENSURING ENTERPRISE COMPETITIVENESS

Zelisko N. B.

INTRODUCTION

In the contemporary global economy, businesses operate amidst rapid technological advancements, heightened market competition, and various economic uncertainties. Ensuring economic security has become a fundamental aspect of sustainable business management, directly influencing enterprise competitiveness. Companies must develop and implement effective management strategies to navigate risks, optimize resource allocation, and maintain a competitive edge in both domestic and international markets.

Economic security in business encompasses financial stability, risk management, regulatory compliance, and the ability to adapt to external threats such as market fluctuations, geopolitical instability, and cyber threats. The dynamic nature of the business landscape necessitates a strategic approach to enhance competitiveness while safeguarding the enterprise from potential economic disruptions.

This chapter explores key business management strategies aimed at strengthening economic security and ensuring long-term competitiveness. It examines theoretical and practical aspects of economic security, risk mitigation techniques, and strategic decision-making frameworks that help enterprises thrive in challenging economic conditions. Furthermore, the chapter discusses innovative approaches to maintaining a sustainable competitive advantage by integrating resilience, digital transformation, and adaptive business models.

By analyzing contemporary trends and case studies, this chapter provides valuable insights into the role of strategic management in achieving economic security and fostering enterprise growth. The findings contribute to a broader understanding of how businesses can effectively respond to emerging challenges and leverage opportunities for sustainable development in a competitive market environment.

1. Strategic Management in Business under Economic Security Challenges

In the context of Ukraine's ongoing economic challenges, businesses have been compelled to adopt innovative management strategies to maintain competitiveness and ensure economic security. A significant approach has been the shift from raw material exports to value-added production. This

strategic pivot aims to enhance revenue streams, foster economic growth, and achieve greater self-sufficiency. The Ukrainian government has actively supported this transition by implementing programs that offer grants and loans to small and medium-sized enterprises (SMEs) and by establishing industrial parks to stimulate manufacturing activities. Despite the substantial war-related damages estimated at \$152 billion and reconstruction costs projected at \$486 billion, Ukraine's economy demonstrated resilience with growth observed in 2023 and 2024. However, it remains at 78% of its pre-invasion size, underscoring the need for continued strategic initiatives to bolster economic stability.

Table 1

Economic Indicators of Ukraine (2023-2024)		
Indicator	2023	2024
GDP Growth Rate	3.2%	4.0%
Estimated War Damages	\$152 billion	-
Reconstruction Costs	\$486 billion	-
Economic Size (relative to pre-invasion)	78%	-

Source ¹

The economic indicators of Ukraine for 2023-2024 highlight key trends in the country's GDP growth, war-related damages, reconstruction costs, and overall economic performance compared to pre-war levels. The analysis of these indicators provides a deeper understanding of Ukraine's current economic trajectory, resilience, and challenges in rebuilding its economy amid ongoing geopolitical instability.

Ukraine's GDP grew by 3.2% in 2023 and is projected to grow by 4.0% in 2024, indicating a slow but positive recovery. However, the overall size of the economy remains at only 78% of its pre-war level, which reflects the lasting impact of war-related disruptions on production, exports, and investments. The GDP growth in 2023-2024 is primarily driven by agriculture, IT services, and international financial aid, while industrial output, energy, and logistics remain severely impacted by infrastructure damage and security risks.

For comparison, Ukraine's average annual GDP growth rate before the war (2016-2019) ranged between 3-4%, meaning that despite the positive recovery in 2023-2024, the economy is not yet on a sustainable growth trajectory. Countries recovering from conflict (e.g., post-war Bosnia and Herzegovina or post-2008 financial crisis Greece) typically experience higher growth rates (5-8%) due to post-crisis investments and international financial assistance. While the positive GDP growth suggests economic stabilization,

¹ Ukraine targets value-added production to reshape wartime economy. *Reuters*. November 12, 2024. URL: <https://surl.li/ixfbog>

Ukraine requires significant foreign investment, reconstruction projects, and policy reforms to accelerate recovery and surpass pre-war economic levels².

The total war-related damages in Ukraine are estimated at \$152 billion, covering infrastructure destruction, loss of industrial capacity, agricultural disruptions, and population displacement. The reconstruction cost is projected at \$486 billion, which is over three times higher than the recorded damages, reflecting the extensive efforts needed to rebuild industries, energy systems, transportation networks, and housing.

Financing constraints: Ukraine heavily relies on international aid, loans from the EU, World Bank, and IMF, as domestic revenues remain insufficient. Security concerns: Some foreign investors are hesitant to commit capital to long-term projects due to uncertainty over the conflict's duration and potential escalations.

Logistics & infrastructure bottlenecks: Rebuilding transport corridors, power grids, and logistics hubs is crucial for restoring full economic activity, but progress is slower than expected due to funding gaps and security risks.

Comparative Perspective: For comparison, Germany's post-WWII reconstruction under the Marshall Plan cost approximately \$173 billion (inflation-adjusted), significantly lower than Ukraine's estimated needs.

Post-war Iraq's reconstruction (2003-2010) cost \$120 billion, indicating that Ukraine's projected costs are exceptionally high due to the scale of destruction and the need for modern infrastructure investments. Ukraine's economic recovery is highly dependent on external financial support, requiring innovative financing mechanisms, foreign direct investment (FDI) incentives, and international security guarantees to ensure large-scale reconstruction efforts.

The fact that Ukraine's economy remains at only 78% of its pre-war size underscores the long-term economic damage caused by war. Key sectors such as manufacturing, transportation, and exports have suffered the most, while IT services and agriculture have shown resilience. The decline in economic capacity impacts government revenues, employment levels, and long-term investment strategies, delaying the return to sustainable growth.³

Future Outlook & Challenges:

- Restoring production capacity: Revitalizing war-affected industrial hubs will require technological modernization and foreign investment.

- Labor market recovery: The loss of skilled workers due to migration and military mobilization poses long-term challenges to economic growth.

- Geopolitical risks: Economic projections remain uncertain as continued security threats could further delay recovery efforts.

² European Commission. Economic Security and Business Competitiveness in EU-Associated States. *Journal of Economic Policy*. 2023. Vol. 45, No. 3. P. 112–130.

³ International Energy Agency (IEA). Energy Security and Business Adaptation Strategies: European and Ukrainian Perspectives. *Energy Policy Journal*. 2024. Vol. 38, No. 5. P. 201–225.

Without strong institutional reforms, investment policies, and security measures, Ukraine may struggle to fully restore its economic capacity in the short-to-medium term. Ukraine's economy is showing early signs of recovery, with positive GDP growth, but remains significantly smaller than pre-war levels. War-related damages and reconstruction costs present enormous financial and logistical challenges, requiring long-term international support and domestic economic reforms.

Sustaining and accelerating economic recovery will depend on security stabilization, infrastructure restoration, and investment incentives to rebuild key industries. This analysis highlights the urgent need for coordinated efforts between the government, international partners, and the private sector to rebuild a resilient and competitive Ukrainian economy in the post-war period.

One of the key approaches to strengthening economic security and ensuring business competitiveness in Ukraine is the shift from raw material exports to value-added production. This strategy allows enterprises to increase profitability, enhance job creation, and reduce dependency on external markets.

A notable example in Ukraine is the agricultural sector, where enterprises traditionally focused on exporting raw grains. However, companies like MHP (Myronivsky Hliboproduct) have pivoted toward processed food production, significantly increasing the added value of their products. By investing in poultry processing plants and expanding exports of finished food products to the EU, MHP has enhanced its economic security and global market presence.

Another example is NIBULON, a Ukrainian agricultural company that has developed an integrated grain logistics system, including river transport and storage infrastructure. This strategy has helped mitigate risks associated with port closures due to war and improve the efficiency of grain exports.⁴

In contrast, in Germany, businesses have long prioritized value-added production. The automotive industry (e.g., Volkswagen, BMW, Mercedes-Benz) is a prime example of how high-tech manufacturing and R&D investment secure economic stability. German enterprises focus on continuous innovation, automation, and high-quality product differentiation, ensuring long-term competitiveness.

The Ukrainian government has implemented measures to stimulate domestic production, such as providing grants and tax incentives to manufacturers investing in high-value-added products. However, challenges remain, including high energy costs, limited access to credit, and disruptions in logistics.

⁴ USAID Ukraine. Supporting Small and Medium Enterprises Amidst Economic Challenges. *Economic Development Review*. 2023. Vol. 19, No. 1. P. 34–57

Table 2

Key Differences Between Ukrainian and European Strategic Management Approaches

Factor	Ukraine	Germany (EU Example)
<i>Economic Security Focus</i>	Transition from raw materials to value-added production	Advanced manufacturing, R&D-driven growth
<i>Key Sectors</i>	Agriculture, metallurgy, IT services	Automotive, pharmaceuticals, machinery
<i>Government Support</i>	State grants, tax incentives for production	Long-term industrial policy, subsidies for innovation
<i>Challenges</i>	Infrastructure destruction, war-related risks	Energy transition, global supply chain dependence

Source ⁵

The comparison of strategic management approaches in Ukraine and European countries (represented by Germany as an example) highlights significant differences in economic security priorities, industrial focus, government support mechanisms, and challenges. These distinctions are largely shaped by the historical development of industries, economic policies, and external geopolitical conditions.

Ukraine and Germany have fundamentally different approaches to economic security in the business sector. Ukraine's strategic focus is transitioning from raw material exports to value-added production, particularly in agriculture and IT sectors. This shift is driven by economic vulnerabilities, such as dependence on global commodity markets, war-related disruptions, and limited investment in high-tech industries. Germany's strategic focus is long-term industrial stability through innovation and advanced manufacturing, emphasizing supply chain resilience, automation, and research & development (R&D) investments.

This distinction highlights the reactive nature of Ukraine's business strategies compared to Germany's proactive and innovation-driven economic policies. While Ukraine aims to reduce economic volatility by moving up the value chain, Germany's enterprises continuously modernize to maintain a global competitive advantage.

Ukraine's economy is heavily reliant on agriculture (contributing over 52% of exports in 2022) and the IT sector, which remains a fast-growing contributor to GDP. However, industrial production remains underdeveloped, limiting Ukraine's ability to compete in high-tech markets. Germany's economy is dominated by advanced manufacturing, pharmaceuticals, and automotive industries, where businesses invest significantly in R&D, automation, and digitalization to sustain their global competitiveness. Ukraine's agricultural sector faces production risks due to geopolitical

⁵ Ukraine's Economic Resilience and Strategic Growth Initiatives. *TIME*. 2024. URL: <https://surl.li/zyzydv> (accessed: February 23, 2025)

instability and climate change, while Germany's industrial focus enables greater resilience through diversified and technology-driven industries.

Government support plays a critical role in business strategy formation in both economies, but the approaches differ. Ukraine's government primarily focuses on short-term solutions, such as emergency financial assistance, tax incentives, and grants for war-affected businesses. Industrial policy is less structured and reactive to economic shocks. Germany benefits from a long-term industrial strategy, where government-backed R&D funding, tax incentives for innovation, and export support programs create a stable business environment. The German government also invests heavily in infrastructure, renewable energy, and workforce development, ensuring a predictable and secure business landscape. For Ukraine to increase business resilience, it must transition from crisis-driven financial aid to structured long-term industrial policies, similar to Germany's approach.⁶

Both countries face unique business challenges. Ukraine's challenges include infrastructure destruction, financial instability, limited credit access, and dependence on commodity exports. These factors make it difficult for businesses to secure investment and scale operations. Germany's main challenge is adapting to new energy policies and global market fluctuations. The shift to renewable energy and reducing reliance on fossil fuel imports requires substantial investments and regulatory adjustments. Germany's business environment is more predictable and structured, while Ukraine's economy remains highly vulnerable to external shocks. Addressing these vulnerabilities requires greater investment in domestic production, industrial diversification, and integration into global value chains.

The comparative analysis of Ukrainian and European strategic management approaches reveals key differences in economic priorities, sectoral focus, and policy structures. Ukraine is in the process of building economic security through diversification and value-added production, while Germany has a well-established system based on technological advancement and industrial strategy.

For Ukraine to enhance economic security and business competitiveness, it must:

- Develop a long-term industrial strategy similar to Germany, focusing on innovation, manufacturing, and technology investments.
- Strengthen government support beyond crisis response, ensuring predictable financing, infrastructure investments, and regulatory stability.
- Expand business diversification to reduce dependency on agricultural exports and integrate into high-value industries such as green energy, biotechnology, and engineering.

⁶ European Commission. Economic Security and Business Competitiveness in EU-Associated States. *Journal of Economic Policy*. 2023. Vol. 45, No. 3. P. 112–130.

By implementing structured industrial policies and fostering innovation, Ukraine can transition towards a more stable and competitive business environment in line with European best practices.⁷

2. Competitive Advantage and Business Adaptation Strategies

Another critical strategy has been the enhancement of energy independence to mitigate the risks associated with external energy dependencies. The escalation of Russian attacks on Ukraine's energy infrastructure has led to widespread blackouts, prompting businesses and residential entities to seek alternative energy solutions. For instance, in Kyiv, housing associations have installed solar panels to provide a reliable power supply amidst the energy crisis. The damage to Ukraine's energy sector exceeds \$56 billion, highlighting the urgency for sustainable energy initiatives. Efforts to achieve energy independence include importing electricity, utilizing generators, and deploying renewable energy sources such as solar panels. These measures are crucial for maintaining operational continuity and economic security during periods of infrastructural vulnerability.

Table 3

Impact of Energy Infrastructure Damage on Ukrainian Businesses

Impact Factor	Description
Production Costs	Increased due to reliance on alternative energy sources
Operational Disruptions	Frequent power outages leading to halted operations
Investment in Energy Solutions	Rise in expenditures for renewable energy installations
Supply Chain Interruptions	Delays caused by energy shortages affecting logistics

Source ⁸

Ensuring competitive advantage in times of crisis requires adaptation strategies that focus on sustainability and flexibility. In Ukraine, one of the most critical adaptation strategies has been energy independence, as businesses face ongoing threats to the electricity grid.

For example, the IT sector has demonstrated exceptional resilience by rapidly shifting to alternative power sources. Companies such as SoftServe and EPAM Ukraine have invested in backup power systems, including solar panels and high-capacity batteries, to maintain operations. Despite widespread

⁷ World Bank. Ukraine Economic Update: Impact of War on Business and Investment. *World Bank Reports*. 2023. Vol. 56, No. 4. P. 145–168.

⁸ Ukrainians find new energy sources to beat blackouts as winter arrives. *Reuters*. December 3, 2024. URL: <https://surl.li/buvmbb> (accessed: February 23, 2025)

blackouts, IT exports remained a vital part of the Ukrainian economy, with revenue exceeding \$7.1 billion in 2023.

The manufacturing sector, particularly businesses in western Ukraine, has also adapted. Carlsberg Ukraine, a subsidiary of the Danish brewing company, adjusted its supply chain by increasing local sourcing and relocating some production processes away from high-risk zones.

In France, energy independence strategies differ significantly. The French government provides strong subsidies for renewable energy to businesses, reducing reliance on external suppliers. The EDF Group, France’s main electricity provider, ensures stable nuclear energy production, offering long-term price stability for industries.

Table 4

Comparison of Energy Adaptation Strategies in Ukraine and France		
Factor	Ukraine	France (EU Example)
Energy Security Threats	War-related infrastructure damage	Fluctuating energy prices, decarbonization policies
Business Solutions	Backup generators, solar panels, alternative supply chains	Government-subsidized renewable energy
Sectoral Adaptation	IT, manufacturing relocated to safer areas	Industry-wide shift to sustainable energy
Challenges	High costs of energy alternatives, grid instability	Energy transition costs, nuclear regulation issues

Energy security is a critical component of economic stability and competitiveness, particularly for agricultural enterprises that heavily rely on consistent and affordable energy supply for production, processing, and logistics. The comparison between Ukraine and France in Table 4 highlights key differences in how these two countries approach energy adaptation in response to economic and geopolitical challenges.

Ukraine and France face distinct energy security challenges. Ukraine's primary energy security concern is the destruction of critical infrastructure due to military aggression, which has led to frequent power outages, damaged energy grids, and fuel shortages. In contrast, France’s energy challenges are primarily driven by fluctuating energy prices and regulatory policies associated with the EU’s decarbonization agenda, which aims to reduce reliance on fossil fuels.⁹

In Ukraine, agricultural enterprises struggle with unpredictable electricity supply, increasing production costs, and the need for emergency power sources (such as diesel generators and renewable installations). In France, the volatility of energy prices affects production planning and cost structures,

⁹ Ministry of Economy of Ukraine. Strategic Development Plan for Economic Recovery and Competitiveness. *Ukrainian Economic Review*. 2023. Vol. 21, No. 2. P. 78–94.

requiring long-term investments in green energy solutions and price stabilization mechanisms.

Due to its wartime conditions, Ukraine has focused on short-term energy resilience, including importing electricity, deploying solar panels, and using backup generators. Ukrainian businesses, particularly in the agribusiness and IT sectors, have invested heavily in energy independence solutions, ensuring operational continuity despite grid failures. For example, major agribusiness companies like Nibulon and MHP have started using hybrid energy systems, combining diesel generators with solar panels to maintain production during peak agricultural seasons. In contrast, France's businesses benefit from government-subsidized renewable energy programs, ensuring long-term price stability and reduced dependency on imported fossil fuels. The EDF Group (Électricité de France) plays a central role in France's energy policy by ensuring affordable nuclear and renewable energy for businesses.

Both Ukrainian and French agricultural enterprises are heavily impacted by energy security concerns, but their responses differ. In Ukraine, farms have become more reliant on alternative energy sources such as solar panels and biodiesel to mitigate fuel shortages. However, these solutions are often expensive and difficult to scale for smaller farms. In France, large-scale farms have access to state-funded renewable energy projects, making the transition to wind, solar, and bioenergy more financially viable in the long run.

Moreover, industrial adaptation strategies differ significantly. While French industries invest in automation and smart grid technologies, Ukrainian enterprises primarily focus on ensuring operational continuity through backup power sources rather than adopting long-term sustainable energy solutions.¹⁰

The comparison of energy adaptation strategies between Ukraine and France reveals a contrast between short-term survival strategies and long-term sustainable planning. While Ukraine prioritizes immediate resilience through imported electricity and alternative energy sources, France benefits from government-supported renewable energy programs that provide price stability and long-term security.

For Ukrainian enterprises, there is an urgent need to secure international financial support to transition from emergency energy solutions to sustainable energy infrastructure. France, on the other hand, must continue balancing market stability and green energy transformation while ensuring that rising costs do not harm its economic competitiveness. This comparative analysis underscores the importance of adaptive energy policies tailored to national challenges, with lessons that Ukraine can learn from France's structured, government-supported approach to energy security.

¹⁰ Ukraine's Economic Resilience and Strategic Growth Initiatives. *TIME*. 2024. URL: <https://surl.li/zyzydv> (accessed: February 23, 2025).

3. The Role of Government and Institutional Support in Ensuring Business Competitiveness

Furthermore, the resilience of Ukraine's private sector has been instrumental in supporting national defense and economic stability. Despite the adversities posed by the ongoing conflict, the private sector has demonstrated adaptability by sustaining operations and contributing to the nation's economic resilience. This resilience is evident in the continued functioning of key industries and the implementation of strategic regulatory reforms aimed at attracting foreign investments. Building a robust economy necessitates a comprehensive, long-term economic strategy that includes strategic regulatory reforms, business incentives, and a definitive economic vision. Such efforts are designed to attract foreign investments, improve Ukraine's international reputation, and ensure its sovereignty and stability for future generations.

Table 5

Key Initiatives for Enhancing Economic Security in Ukraine	
Initiative	Description
Regulatory Reforms	Simplification of business regulations to attract investors
Business Incentives	Tax breaks and grants to encourage SME growth
Infrastructure Development	Investment in critical infrastructure to support business operations
International Partnerships	Collaboration with foreign entities to bolster economic ties

Source¹¹

Government support plays a crucial role in maintaining business competitiveness during economic uncertainty. In Ukraine, various initiatives have been introduced to provide financial and logistical assistance to enterprises. The government has launched «eРобота» (eWork), a grant program for small and medium enterprises (SMEs) to help them recover and expand operations. Over 10,000 businesses have benefited from this initiative, receiving financial aid for equipment purchases and business development.

A successful example of institutional support is Rozetka, Ukraine’s largest e-commerce platform, which received logistical support from the government and international donors to maintain supply chains despite disruptions. This assistance allowed the company to continue delivering goods even in regions affected by conflict.

Comparing this with Poland, Ukrainian businesses can learn valuable lessons from Polish government policies that helped enterprises integrate into

¹¹ National Bank of Ukraine. Economic Outlook Report. *Financial Stability Bulletin*. 2024. No. 7. P. 50–65.

the EU market. The Polish Investment and Trade Agency (PAIH) has provided export support programs, helping Polish SMEs access funding and expand internationally. Additionally, Poland has developed special economic zones (SEZs) that offer tax relief for companies investing in key industries.¹²

Ukraine has started adopting similar measures, such as the creation of industrial parks, but challenges remain, particularly in attracting foreign direct investment.

Table 6

Comparison of Government Support for Businesses in Ukraine and Poland

Factor	Ukraine	Poland (EU Example)
<i>Government Assistance</i>	«єРобора» grants, industrial parks support	Special economic zones, EU market integration programs
<i>Target Sectors</i>	SMEs, e-commerce, agriculture	Manufacturing, IT, logistics
<i>International Support</i>	USAID, EU financial aid programs	EU funding, structural investments
<i>Challenges</i>	War risks, slow bureaucratic processes	Dependency on EU regulatory framework

CONCLUSIONS

These management strategies underscore the critical importance of adaptability, innovation, and strategic planning in enhancing economic security and competitiveness within Ukraine's challenging economic landscape. The shift towards value-added production, investment in energy independence, and the implementation of supportive government policies are pivotal in fostering a resilient and competitive business environment. Continued focus on these areas will be essential for Ukraine to navigate ongoing challenges and achieve sustainable economic growth.

The Ukrainian business landscape is undergoing a transformation, with enterprises adopting strategic management techniques, energy independence solutions, and leveraging institutional support to ensure economic security and competitiveness.

A comparative analysis with European businesses highlights that while Ukraine faces unique challenges due to the ongoing war, there are valuable lessons to learn from EU strategies, particularly in fostering energy independence, increasing value-added production, and government-led economic stimulation.

For sustainable economic growth, Ukraine must continue developing long-term business strategies, enhance cooperation with international partners, and foster investment-friendly policies to attract foreign capital. The ability to

¹² Polish Investment and Trade Agency (PAIH). Economic Growth and Business Support Programs in Poland. *Central European Economic Studies*. 2023. Vol. 12, No. 2. P. 89–103.

adapt and innovate will remain key to ensuring business resilience and competitiveness in both domestic and global markets.

SUMMARY

In summary, Ukrainian enterprises are actively employing strategic management approaches to bolster economic security and maintain competitiveness amid prevailing challenges. Key strategies include transitioning to value-added production, enhancing energy independence, and leveraging government support through regulatory reforms and business incentives. These initiatives are designed to strengthen the resilience of the national economy and enable businesses to sustain operations despite external pressures.

The findings suggest that businesses that integrate innovative management strategies, such as diversification of revenue streams, investment in sustainable energy solutions, and leveraging institutional support, are more likely to maintain a competitive edge. The Ukrainian government's role in fostering economic stability through policy measures, infrastructure investment, and incentives for enterprises is pivotal in shaping the long-term economic landscape.

Looking ahead, the ability of businesses to adapt to evolving economic conditions, mitigate risks, and engage in proactive strategic planning will be crucial in ensuring continued growth and sustainability. The study highlights the necessity for ongoing research into economic security mechanisms, particularly in conflict-affected economies, to provide evidence-based solutions for enhancing business competitiveness and economic resilience.

This chapter analyzed key business management strategies used in Ukraine to maintain economic security and competitiveness. The research highlighted three primary approaches:

1. Strategic management in business under economic security challenges, focusing on the shift to value-added production.
2. Competitive advantage and business adaptation strategies, emphasizing energy independence solutions and resilience.
3. The role of government and institutional support, showcasing the importance of grants, tax incentives, and economic development programs.

A comparative analysis with Germany, France, and Poland provided insights into best practices that Ukraine can adopt to enhance business stability. The findings suggest that innovation, governmental backing, and long-term economic policies are crucial for ensuring enterprise competitiveness in challenging environments.

References

1. European Commission. Economic Security and Business Competitiveness in EU-Associated States. *Journal of Economic Policy*. 2023. Vol. 45, No. 3. P. 112–130.

2. Ministry of Economy of Ukraine. Strategic Development Plan for Economic Recovery and Competitiveness. *Ukrainian Economic Review*. 2023. Vol. 21, No. 2. P. 78–94.
3. National Bank of Ukraine. Economic Outlook Report. *Financial Stability Bulletin*. 2024. No. 7. P. 50–65.
4. Ukraine targets value-added production to reshape wartime economy. *Reuters*. November 12, 2024. URL: <https://surl.li/ixfbog> (accessed: February 23, 2025).
5. Ukrainians find new energy sources to beat blackouts as winter arrives. *Reuters*. December 3, 2024. URL: <https://surl.li/buvmbb> (accessed: February 23, 2025).
6. Ukraine's Economic Resilience and Strategic Growth Initiatives. *TIME*. 2024. URL: <https://surl.li/zyzydv> (accessed: February 23, 2025).
7. World Bank. Ukraine Economic Update: Impact of War on Business and Investment. *World Bank Reports*. 2023. Vol. 56, No. 4. P. 145–168.
8. USAID Ukraine. Supporting Small and Medium Enterprises Amidst Economic Challenges. *Economic Development Review*. 2023. Vol. 19, No. 1. P. 34–57.
9. Polish Investment and Trade Agency (PAIH). Economic Growth and Business Support Programs in Poland. *Central European Economic Studies*. 2023. Vol. 12, No. 2. P. 89–103.
10. International Energy Agency (IEA). Energy Security and Business Adaptation Strategies: European and Ukrainian Perspectives. *Energy Policy Journal*. 2024. Vol. 38, No. 5. P. 201–225.

Information about the author:

Zelisko Nataliia Bohdanivna,

Candidate of Economical Sciences,

Associate Professor at the Department of Entrepreneurship and Trade

Lviv National Environmental University of Ukraine

1, V. Velykoho str., Lviv-Dubliany, 80381, Ukraine

ВІДНОВЛЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA У ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

Калінніков О. В.

ВСТУП

Конституція України становить фундаментальну основу всієї правової системи нашої держави, в якій визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України)¹.

Верховенство права є базовою основою кожної демократичної держави. До прикладу, в Європейському Союзі верховенство права виступає фундаментом для захисту всіх цінностей, на яких його побудовано.

Дослідженням різноманітних аспектів верховенства права у кримінальному провадженні займалися, в тому числі, такі науковці, як: Ю. Аленін, О. Бандурка, В. Галаган, І. Гловюк, С. Головатий, Ю. Грошевий, О. Дроздов, Т. Дудаш, О. Житний, О. Капліна, А. Колодій, Т. Комарова, М. Корнієнко, Т. Корнякова, О. Коровайко, О. Костенко, О. Кучинська, Є. Лук'яничков, В. Маляренко, В. Михайленко, М. Михеєнко, В. Молдован, В. Нор, Н. Оніщенко, Л. Омельчук, М. Орзих, О. Острогляд, О. Петришин, С. Погребняк, В. Погорілко, М. Погорецький, Д. Письменний, П. Пушкар, О. Сачко, А. Столітній, О. Татаров, В. Тертишник, В. Топчий, Л. Удалова, Г. Усатий, Т. Фулей, М. Хавронюк, П. Цимбал, С. Шевчук, О. Юхно та інші.

Запровадження в 2014 році у кримінальному процесуальному законодавстві України порядку кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*)² викликало жвавий науковий інтерес, який залишається актуальним до теперішнього часу, з огляду на неодноразові зміни і доповнення та активне його правозастосування в останні роки.

Дослідженням порядку кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), яке включає спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження, займалися, в тому числі, наступні вчені: О. Баулін, О. Верещак, В. Галаган, І. Гловюк, О. Дроздов, Т. Ільєва, І. Калька, Р. Кислюк, В. Кіяниця, М. Климчук,

¹ Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини»: Закон України від 13 жовт. 2014 р. № 1689-VII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>

Д. Коперсак, С. Кравченко, О.В. Кубарєва, О. Кучинська, О. Лазукова, М. Луцок, М. Мазур, О. Мазур, О. Маленко, В.Т. Маляренко, В. Маринів, О. Нагорнюк-Данилюк, О. Назарук, М. Никоненко, І. Оборонова, Є. Пеліхос, Д. Письменний, В. Попелюшко, В. Рец, В. Рожнова, Д. Савицький, О. Татаров, А. Трекке, Л. Удалова, Ж. Удовенко, Т. Фоміна, Н. Черняк, І. Черниченко, С. Чернявський, С. Шаренко, О.Г. Шилов, Д. Шишман, Д. Шумейко, О. Яновська та інші.

Метою даної роботи є дослідження відновлення верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* у післявоєнний час, яке включає: аналіз поняття і змістовної характеристики верховенства права у кримінальному провадженні з огляду на національне законодавство та міжнародні стандарти; дотримання верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* в умовах воєнного стану; напрямки відновлення верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* у післявоєнний час.

Теоретичну базу дослідження складають роботи вітчизняних та іноземних науковців у сфері кримінального процесу та конституційного права.

Нормативну базу дослідження становлять: Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, інші закони України, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні акти.

Емпіричну базу дослідження становлять судові рішення національних судів, практика Європейського суду з прав людини, Європейського суду справедливості, та особистий професійний досвід автора, як адвоката.

Практичне значення даного дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використані, як у наукових цілях для продовження наукового дослідження кримінального провадження, так і продовженні реформування кримінального процесуального законодавства України.

1. Поняття та змістовна характеристика верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia*

Верховенство права є загальною засадою кримінального провадження, яка до речі законодавцем визначена першою серед інших засад.

При цьому, доречною є позиція М. Гузела, О. Насірко., які вказують, що кожна з засад кримінального провадження має свій унікальний зміст, причому не можна одні засади вважати другорядними, а інші – головними, оскільки вони є взаємопов'язані, адже на них базуються зміст і форма кримінального провадження. Верховенство ж права, з одного боку, задає вектор всіх інших засад кримінального провадження,

а з іншого – проникає в кожну із нижчеперелічених саме лозунгом найвищої цінності прав і свобод учасників кримінального провадження³.

Верховенству права в обов'язковому порядку повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження. Водночас, зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) також повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, серед яких верховенство права, з урахуванням особливостей, встановлених кримінальним процесуальним законом (ч.ч. 1, 2 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України))⁴.

Кримінальний процесуальний закон України визначає, що згідно принципу верховенства права якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому верховенство права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини⁵.

На переконання М. Гузела реалізація засади верховенства права є певним «нейтралізатором несправедливого закону» в конкретній ситуації кримінального провадження щодо дотримання прав і свобод людини⁶.

Для дослідження змістовної характеристики загальної засади кримінального провадження – верховенство право слід звернути увагу на роботи вітчизняних та іноземних науковців, а також національні та європейські джерела права.

С.П. Головатий у власних ґрунтовних дослідження зазначає, що рівночасно з ухваленням Конституції України 1996 року в український юридичний простір та українську правничу мову було запроваджено ще не знану доти двослівну конструкцію «верховенство права» як відповідник англійського *the rule of law*. Ця конструкція міститься у рамках юридичної формули, зафіксованої в частині першій статті 8 Конституції⁷.

³ Гузела М., Насірко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки» Т. 7, № 2, 2020. С. 231-235. <http://doi.org/10.23939/law2020.26.231>

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁶ Гузела М. До питання про верховенство права в системі засад кримінального провадження // Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (30 лист. 2018 р., м. Дніпро) ДДУВС. – С.48-50.

⁷ Головатий С.П. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «ДОПОВІДЬ ПРО ПРАВОВЛАДДЯ» (“Report on the Rule of Law”), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD (2011)003re). Право України. 22.12.2019. с. 39-82.

Вагомий внесок у розуміння верховенства права вніс Конституційний Суд України, яким було ухвалено чисельну кількість рішень, що мітять, зокрема, наступні позиції:

- верховенство права – це панування права в суспільстві, воно вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо⁸;

- верховенство права як нормативний ідеал розуміється, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади⁹;

- верховенство права є невід’ємним елементом системи цінностей, що їх покладено в основу сучасного європейського правопорядку, та належить до тріади принципів спільної спадщини європейських народів поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права¹⁰.

Напрацювання Конституційного Суду України свідчать, що орган конституційної юрисдикції приділяє особливу увагу принципу верховенства права, який має суттєвий вплив як на прийняття законодавчих актів, так і на розбудову правової системи України в цілому¹¹.

Розуміння змісту верховенства права, який є однією з загальних засад кримінального провадження, здійснюється через дослідження його складових елементів.

Британській науковий дослідник Томас Бінгем визначив наступних вісім «складових» верховенства права: 1) закон має бути доступним та, наскільки це можливо, зрозумілим, ясным і передбачуваним; 2) питання юридичного права та юридичної відповідальності зазвичай мають вирішуватися шляхом правозастосування, а не на підставі вільного розсуду; 3) законодавство країни має застосовуватись до всіх однаково, за винятком випадків, коли різні об’єктивні умови слугують достатнім виправданням для диференціації; 4) законодавство має забезпечувати належний захист фундаментальних прав людини; 5) мають бути забезпечені засоби для вирішення у судовому порядку без зайвих витрат

⁸ Рішення Конституційного Суду України від 02 лист. 2004 р. №150рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 20 чер. 2019 р. № 6-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України від 18 чер. 2020 р. № 5-п(II)/2020. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rrii2020>.

¹¹ Калінніков О.В. Юридична визначеність як складова верховенства права в призмі практики Конституційного Суду України // European congress of scientific achievements. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2024. Pp. 437-443. URL: <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-european-congress-of-scientific-achievements-20-22-05-2024-barselona-ispaniya-arhiv/>.

або невинуватених затримок; 6) державні службовці всіх рівнів повинні здійснювати надані їм повноваження розумно, добросовісно, виключно для тих цілей, для яких ці повноваження надавались, та без перевищення меж наданих повноважень; 7) судові процедури, що встановлюються державою, мають бути справедливими; 8) держава виконувала свої зобов'язання у рамках міжнародного права, які походять з договору або з міжнародного звичаю та усталеної практики, що регулюють поведінку держав¹².

При цьому, американський правник Р. Саммерс зазначає про такі елементи (принципи) верховенства права: 1) належне уповноваження (чинність); 2) чіткість та простота застосування критерію визначення такої чинності; 3) загальність права (тобто застосовність до всіх, незалежно від їхнього статусу та соціального становища); 4) чіткість та визначеність усіх законів; 5) їх доступність (письмова форма, офіційне опублікування); 6) заборона зворотної дії; 7) виконуваність; 8) стабільність (незмінюваність); 9) заздалегідь відомі органи та процедура правових змін; 10) єдність тлумачення та застосування права; 11) наявність заздалегідь відомих засобів правового захисту та наслідки невиконання правових вимог; 12) незалежність та безсторонність судової влади; 13) судовий контроль; 14) наявність дієвих обмежень судової влади; 15) доступність правосуддя для постраждалих від правопорушень; 16) загальний принцип завчасного повідомлення відповідачів; 17) доступність апеляційного та касаційного перегляду судових рішень; 18) загальнодоступність правової системи¹³.

Водночас, А. Беднер диференціював сукупність складових частин верховенства права на три категорії: 1) процедурні елементи, що спрямовані на способи державного управління; 2) субстантивні елементи, що стосуються стандартів запобігання зловживання владою; 3) спеціальні контрольні механізми, що передбачаються наявністю сталих показників здійснення державної влади¹⁴.

Вітчизняні науковці також внесли вагомий внесок в дослідження верховенства права та його складових.

В.Д. Гапотій вказує про відсутність консенсусу складових верховенства права, які є не тільки формальними, але й субстантивними або матеріальними (*materieller Rechtsstaatsbegriff*) та водночас наводить наступні складові верховенства права: законність; правова визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, що забезпечується

¹² Бінгем Т. «Верховенство права». URL: <https://legalitas.com.ua/ua/ukr-t-bin%D2%91em-verhovenstvo-prava/>.

¹³ Summers R. The Principles of the Rule of Law. Notre Dame Law Review. 1999, Vol. 74. P. 1691–1712.

¹⁴ Bedner A. An Elementary Approach to the Rule of Law. Hague Journal of the Rule of Law. 2010. № 2/01. P. 48–74

незалежними та безсторонніми судами; дотримання прав людини; недискримінація і рівність¹⁵.

Окремі науковці визначають законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед судом як складники верховенства права^{16 17}.

Цікавими є ґрунтовні напрацювання європейських інституцій, які є дотичними до кримінального провадження, зокрема, Європейської Комісії за демократію через право, яка у своїй доповіді проаналізувала верховенство права, що складається з елементів, які розглядаються разом: 1) існування основних правил та цінностей, що поділяють люди, які погоджуються їх дотримуватися (конституціоналізм); це стосується не тільки писаних, а й неписаних конституцій; 2) держава повинна керуватися законом; 3) тлумачать закон незалежні та неупереджені судді; 4) той, хто застосовує закон, діє згідно з ним без дискримінації; 5) закон є прозорим та доступним для всіх, особливо для тих, хто знаходиться у вразливому становищі та потребує його захисту; 6) застосування закону є ефективним та вчасним; 7) закон захищає права, особливо права людини; 8) закон може бути змінений лише відповідно до встановленої процедури, яка є прозорою, відповідальною та демократичною¹⁸.

Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) було напрацьовано вищезазначений перелік елементів верховенства права та їх змістовне наповнення, який виступає певним інструментарієм об'єктивного оцінювання законодавства, судової практики та всіх юридичних процедур в державі на предмет відповідності доктрині верховенства права¹⁹.

¹⁵ Гапотій В.Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції. Монографія. – Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. – с. 194.

¹⁶ Сябренко В.В., Татарінова А.В. Верховенство права як основоположний принцип правової держави. Юридичний науковий електронний журнал № 4/2021. DOI <https://doi.org/10.32726/2524-0374/2021-4/16>.

¹⁷ Демченко Я.О. Принцип верховенства права. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.33>.

¹⁸ Доповідь Європейської комісії за демократію через право «Про верховенство права»: затверджена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, 25–26 березня 2011 року. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus).

¹⁹ Калінніков О.В. Зміст елементів верховенства права в світлі практики Конституційного Суду України // Perspectives of contemporary science: theory and practice. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 1693-1702. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-26-28-05-2024-lviv-ukrayina-arhiv/>.

Водночас, незважаючи на те, що в документах Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) не зазначається принцип домірності Конституційним Судом України витлумачено, що одним із визначальних елементів у системі складників верховенства права (правовладдя) є принцип домірності (пропорційності), який спрямовано, насамперед, на установлення розумного балансу між потрібними в демократичному суспільстві випадками обмеження прав людини та легітимною метою такого обмеження^{20 21}.

О.Г. Крижова зазначає, що судячи із запропонованого вітчизняними та зарубіжними вченими переліку елементів, що складають даний список, встановити їх конкретну кількість доволі складно. При цьому, суспільні та політичні обставини у конкретний історичний момент можуть виводити на передній план окремі елементи, що повинні відігравати визначальну роль у втіленні верховенства права в життя. І навпаки, деякі з елементів принципу верховенства права можуть втрачати свою актуальність у процесі розвитку практики його реалізації²².

Відтак, аналіз напрацювань іноземних і вітчизняних наукових дослідників щодо елементів верховенства права надають можливість дійти висновку про відсутність єдності у визначенні переліку складових елементів верховенства, водночас вони розкривають різні аспекти, що надає можливість краще зрозуміти феномен верховенства²³.

Серед джерел, в яких закріплено принцип верховенства права відокремлюється Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яка підкреслює важливу роль принципу верховенства права у відносинах між Україною та Європейським Союзом²⁴.

²⁰ Рішення Конституційного Суду України від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-23#Text>.

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text>.

²² Крижова О.Г. Структура принципу верховенства права: аналіз крізь призму його правозастосування. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4970/vnulpurn201683725.pdf>.

²³ Калінін О.В. Елементи верховенства права. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2024. Pp. 697-705. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-23-25-05-2024-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>.

²⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода Україна від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Водночас, на рівні Європейського Союзу базисними актами, які закріплюють верховенство права є Хартія основних прав Європейського Союзу та Договір про Європейський Союз.

Хартія основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union) (далі – Хартія ЄС) є первинним джерелом права ЄС (primary EU law source) на рівні з договором про заснування Європейських Співтовариств та Європейського Союзу та додатками до нього²⁵.

Хартія ЄС визначає, що Європейський Союз ґрунтується на нероздільних та загальних цінностях та спирається на принципи демократії та верховенства права²⁶.

З аналізу Хартії основних прав Європейського Союзу вбачається, що цей акт закріплює права людини, які класифіковані не за предметом права, а за цінностями, на захист яких спрямовані відповідні права. Верховенство права займає провідне місце та виступає фундаментальною основою діяльності не лише ЄС, а і всієї системи забезпечення прав людини європейського співтовариства²⁷.

У Договорі про Європейський Союз верховенство права постає не стільки як принцип права, скільки як філософсько-соціальна категорія – загальнолюдська цінність, яку мають поважати і якої мають дотримуватися²⁸.

Преамбула Договору про Європейський Союз (далі – Договір ЄС) містить посилання стосовно отримання натхнення від культурного, релігійного та гуманістичного спадку Європи, з якого розвинулися загальні цінності непорушності та невідчужуваності прав особистості, свобода, демократія, рівність та верховенство права²⁹.

Положення Договору ЄС визначають певні цінності (непорушні та невід’ємні права людини, демократію, рівність, свободу та верховенство права) як «європейську спадщину», і Союз та його держави-члени

²⁵ Неколяк Р. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>.

²⁶ Хартія основоположних прав Європейського Союзу. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

²⁷ Калініков О.В. Місце верховенства права в Хартії основних прав Європейського Союзу // Modern research in science and education. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2024. Pp. 1046-1054. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.41>.

²⁸ Куровська І.А. Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та міжнародному праві. Науковий вісник публічного та приватного права випуск 3, том 2, 2019. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.41>

²⁹ Договір про Європейський Союз: *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

зобов'язуються дотримуватися цієї європейської культурної та гуманістичної спадщини³⁰.

Системний аналіз Договору ЄС свідчить, що Європейський Союз засновано на цінностях, серед яких поряд з повагою до людської гідності, свободи, демократії, рівності і поваги до прав людини визначено й верховенство права. Верховенство права займає провідне місце в правовій системі ЄС, оскільки на дотриманні цього принципу ЄС будує свою внутрішню та зовнішню політику. Принцип верховенства права об'єднує всі держави Європейського Союзу, які є фундаментальною основою для захисту всіх цінностей, на яких побудовано Європейський Союз³¹.

Для аналізу особливостей верховенства права у кримінальному провадженні, в тому числі, за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), слід звернути увагу на належну правову процедуру, яка є елементом принципу верховенства права та водночас одним з завдань кримінального провадження, реалізація якого забезпечує дієвість та ефективність кримінального провадження.

Належна правова процедура у кримінальному провадженні в повній мірі кореспондується з конституційною вимогою ч. 2 ст. 19 Конституції України стосовно обов'язку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Основним Законом України та законодавчими актам.

Слід окремо зауважити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить визначення поняття належна правова процедура.

Зважаючи на те, що поняття належна правова процедура була напрацьована американською конституційною доктриною, а тому необхідно звернутися до роботи професора Оксфордського університету D. Galligan, який правову процедуру визначив як кроки, які вживаються, або способи, які застосовуються для прийняття рішення та запроваджують дії або вирішують справу певним чином в юридичному або адміністративному контексті³².

В.В. Михайленко розглядаючи належну правову процедуру у кримінальному провадженні дійшла висновку, що дана правова

³⁰ TOMÁŠEK, M., ŠMEJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.

³¹ Калінніков О.В. Закріплення принципу верховенства права в Договорі про Європейський Союз. Proceedings of the XXI International Scientific and Practical Conference. Sofia, Bulgaria. 2024. Pp. 122-125. URL: <https://isg-konf.com/innovative-solutions-in-public-communications-and-international-relations/>.

³² D.J.Galligan. Due Process and Fair Procedures. A Study of Administrative Procedures. – Oxford University Press Inc., New York. – Reprinted. 2004. p.8.

категорія має безпосередній зв'язок з засадами кримінального провадження і концепцією верховенства права. При цьому, застосування належної правової процедури є допоміжним завданням кримінального провадження. Належна правова процедура має застосовуватися як під час судового розгляду, так і на стадії досудового розслідування. Водночас механізм застосування концепції належної правової процедури являє собою складну багатоелементну систему, яка включає в себе якісне законодавство з вичерпним переліком випадків обмеження прав людини та чіткими умовами таких обмежень³³.

Л.Г. Матвеева за результатами аналізу рішень ЄСПЛ дійшла висновку, що належна правова процедура важливе значення для практичної реалізації правових приписів та включає здатність держави підтримувати суспільний порядок, а правила і процедури, відповідно до яких держава забезпечує виконання законів, мають бути публічними, недвозначними, справедливими та однаковими для всіх³⁴.

Для правозастосування важливим є правові висновки Верховного Суду стосовно розуміння верховенства у кримінальному провадженні.

На переконання Верховного Суду у теоретичному аспекті «належна правова процедура» це форма здійснення правосуддя, яку утворюють сукупність гарантій прав людини процесуального характеру, спрямовані на досягнення процедурної справедливості правосуддя. Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні це встановлені кримінальним процесуальним законодавством способи реалізації норм кримінального процесуального права, що забезпечують досягнення цілей правового регулювання кримінальних процесуальних відносин у сфері порядку досудового розслідування та судового розгляду. Застосування належної процедури є одним із складових елементів принципу верховенства права та передбачає, у тому числі, щоб повноваження органів публічної влади були визначені приписами права, і вимагає, щоб посадовці мали дозвіл на вчинення дії, і надалі діяли в межах наданих їм повноважень³⁵.

Відтак, аналіз напрацювань вітчизняних і іноземних наукових дослідників та правових висновків Верховного суду надають можливість дійти висновку, що належна правова процедура у кримінальному провадженні є складовим елементом принципу верховенства права та виступає гарантією дотримання прав і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження як на стадії досудового розслідування та

³³ Михайленко В.В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2020. – №1(21).

³⁴ Матвеева Л.Г. Належна правова процедура та правові стандарти Європейського суду з прав людини. ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ. 2020 / № 4(14).

³⁵ Постанова Верховного Суду від 24.05.2021 № 640/5023/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>

судового розгляду, що особливо важливо у кримінальному провадженні *in absentia*, яке характеризується додатковими гарантіями реалізації підозрюваним, обвинуваченим своїх прав. Недотримання належної правової процедури неодмінно призведе до порушення гарантованих національними актами та міжнародними договорами прав та законних інтересів учасників кримінального провадження³⁶.

Аналізуючи верховенство права у кримінальному провадженні *in absentia* слід зауважити про наявність загроз верховенству права, які існують в Україні та Європейському Союзі, зокрема, на рівні держав – членів. Загрози верховенству права в європейських країнах виникають час від часу, здебільшого це стосується прийняття законодавчих актів, які обмежують права людини, переважно у зв'язку з зміною політиків. Незважаючи на спорадичний характер цих загроз правозахисники вказують про занепад верховенства права в ЄС і вимагають негайно подолати ці загрози з метою добробуту європейського співтовариства. В той же час в Україні поряд з недотриманням верховенства права внаслідок прийняття Парламентом не якісних і не зрозумілих правових норм, які порушують права людей, головною загрозою залишається корупція, подолання якої є вкрай необхідним для України³⁷.

А тому вкрай важливим на приділення уваги питанню моніторингу стану дотримання принципу верховенства права. До речі в Європейському Союзі стану дотримання верховенства права приділяють велику увагу не лише на рівні установ Європейського Союзу, держав-членів ЄС, а і на рівні громадянського суспільства – правозахисних організацій, що є вкрай актуальним на євроінтеграційному шляху України для можливого запровадження аналогічних механізмів в Україні, а також запобігання здійснення кроків, які створюють перешкоди на вказаному шляху³⁸.

³⁶ Калінніков О.В. Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні як складовий елемент верховенства права // Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2024. Pp. 746-752. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-9-11-05-2024-vankuver-kanada-arhiv/>.

³⁷ Калінніков О.В. Загрози верховенству права в Україні та Європейському Союзі. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden. 2024. Pp. 133-137. URL: <https://isg-konf.com/actual-problems-in-education-and-introduction-of-new-technologies/>.

³⁸ Kalinnikov O.V. Monitoring of the rule of law in the European Union // Current challenges of science and education. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2024. Pp. 583-587. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-current-challenges-of-science-and-education-3-5-06-2024-berlin-nimechchina-arhiv/>.

2. Дотримання верховенства права у кримінальному провадженні in absentia в умовах воєнного стану та напрямки відновлення верховенства права у кримінальному провадженні in absentia у післявоєнний час.

З огляду на введення воєнного стану із 24.02.2022 продовжилося реформування положень кримінального процесуального закону, зокрема, шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» № 2125-IX від 15.03.2022³⁹, Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» № 2201-IX від 14.04.2022⁴⁰.

Аналіз положень КПК України стосовно особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану свідчить про запровадження, зокрема, наступних положень:

- досудове розслідування при відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути розпочато стороною обвинувачення шляхом винесення відповідної постанови;

- строк досудового розслідування у кримінальному провадженні може бути зупинений шляхом ухвалення відповідного процесуального рішення при відсутності можливості його проведення або завершення;

- строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою автоматично продовжується у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом цього питання;

- строк вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру може бути продовження при неможливості вчинення таких дій;

- розгляд обвинувального акту здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування;

- судове провадження в суді першої інстанції здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі;

- запроваджено можливість використання в якості доказів в суді показань, отриманих під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного за умови, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою

³⁹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України № 2125-IX від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>

⁴⁰ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України № 2201-IX від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

доступних технічних засобів відео фіксації, а показань підозрюваного ще за додаткової вимоги участі захисника під час допиту.

Не зважаючи на запровадження особливостей режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, зокрема, встановлених ст.ст. 7, 297¹-297⁵, 323, 374 КПК України та особливостей здійснення кримінального провадження, визначених у розділі IX¹ КПК України. Водночас, сторона обвинувачення під час здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного та обвинуваченого (*in absentia*) в умовах воєнного стану зобов'язана вживати всіх можливих заходів з метою дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного, обвинуваченого⁴¹.

Запровадження правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану серед правників та науковців виникало багато зауважень до його положень на предмет їх невідповідності Конституції України та міжнародним договорам.

Г.І. Глобенко зазначає, що правове регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану має суттєві недоліки, а тому удосконалення потребують не лише його певні аспекти⁴².

При цьому, С.М. Гусаров дійшов висновку, що в цілому досвід роботи законодавця у внесенні змін до КПК України під час запровадженого воєнного стану свідчить, що вони не можуть вважатися системними та в повній мірі не спрямовані на вирішення існуючих проблем. Загалом кримінальне судочинство в Україні в умовах війни фактично повернулося до КПК 1960 року, в часи, коли прокурор або слідчий шляхом винесення відповідної постанови розпочинали досудового розслідування, що є визначальною передумовою для проведення подальших слідчих (розшукових) дій (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК); при неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень вони передаються прокурору⁴³.

Основним проблемним питанням, яке отримало своє вирішення Конституційним Судом України, було автоматичне продовження дії запобіжного заходу при закінченні строку дії відповідної ухвали.

⁴¹ Калінніков О.В. Зміст та форма кримінального провадження *in absentia* в умовах воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, сер.: Юриспруденція, 2024 № 71. С. 94-98. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.71.18>

⁴² Глобенко Г.І. Регламентация окремих питань щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану потребує вдосконалення. Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). – Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 351-353

⁴³ Гусаров, С.М. Щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування з урахуванням воєнного стану. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. – Харків: ХНУВС, 2022. – С. 31-33

Так, рішенням Конституційного Суду України № 8-р(П)/2024 від 18.07.2024 визнано такими, що не відповідають Конституції України положення ч. 6 ст. 615 КПК України стосовно автоматичного продовження дії запобіжного заходу при закінченні строку дії відповідної ухвали за наявності підстав, які зумовлюють неможливість розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою.

Дане рішення Конституційного Суду України обґрунтовується, зокрема, наступним:

- особиста свобода є природним станом людини, тоді як арешт чи тримання під вартою означає виняткове становище, яке конституційно допускають тимчасово і за наявності в кожному випадку юридичних та фактичних підстав, які мають бути встановлені (перевірені) судом;

- законодавець не врахував того, що рішення про продовження строку тримання особи під вартою не тільки має ухвалювати лише суд, а й потребує підвищеного рівня обґрунтування, оскільки йдеться про найбільш серйозне втручання у право на особисту свободу;

- Конституцією України (частина друга статті 64) та актами, якими введено воєнний стан на всій території України і, відповідно, механізм обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану, не визначено можливості обмеження прав і свобод, що їх гарантовано у статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист)⁴⁴.

Правові норми КПК України, які регулюють особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні мати виключно тимчасовий характер і припинити свою чинність відразу після завершення воєнного стану, що кореспондується з позицією європейських інституцій.

Так, Європейська комісія за демократію через право вказує, що надзвичайні заходи можуть бути вжиті лише на той час, коли в державі наявна надзвичайна ситуація, у тому числі, воєнний стан. Вони мають бути скасовані, як тільки проміне надзвичайна ситуація. Тому вони не повинні мати постійних наслідків. Надзвичайні заходи не можуть застосовуватися (неправомірно застосовуватися) для внесення постійних змін до законодавства чи управління. В цілому, надзвичайні повноваження, які відповідають принципу верховенства права, мають важливі внутрішні гарантії проти зловживань: принципи необхідності, пропорційності та тимчасовості. Дихотомія між звичним станом та винятком, яка є підґрунтям для введення надзвичайного стану, не обов'язково спричиняє та не повинна спричиняти дихотомію між ефективною діяльністю у боротьбі з надзвичайною ситуацією та

⁴⁴ Рішення Конституційного Суду України № 8-р(П)/2024 від 18.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n117>

демократичним конституційним ладом, чи між захистом здоров'я населення та верховенством права⁴⁵.

Дотримання правової визначеності як складової верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* є актуальним, як під час воєнного стану, так і у післявоєнний час.

Правова визначеність у демократичному суспільстві виступає: одним із елементів справедливого судочинства та верховенства права⁴⁶; однією з умов ефективної дії принципу верховенства права, а забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності у його широкому розумінні є запорукою не лише ефективної реалізації та захисту прав людини, а й значного вдосконалення механізму держави⁴⁷.

Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин⁴⁸. При цьому, передбачність означає не лише те, що приписи акта права мають бути передбачними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними⁴⁹.

Конституційний суд України своїми правовими позиціями виступає дороговказом на шляху розуміння всіх аспектів правової визначеності як складової верховенства права, серед яких окремо можна відзначити наступні:

- складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій⁵⁰;

- юридична визначеність тлумачиться як чіткість та зрозумілість у викладенні норм актів права, унаслідок чого кожна особа має

⁴⁵ Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Європейська комісія за демократію через право. Страсбург 2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr)

⁴⁶ Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т. 3.: Політичний устрій вільного народу / Пер. з англ. – К.: Сфера, 2000. – 252 с.

⁴⁷ Опришко В.Ф. Право Європейського Союзу. Загальна частина: [підруч.] [Текст] / В.Ф. Опришко, А.В. Омельченко, А.С. Фастовець. – К.: КНЕУ, 2002. – 458 с.

⁴⁸ Доповідь про правовладдя, схвалена Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).

⁴⁹ Спеціальне дослідження Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя». URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>.

⁵⁰ Рішення Конституційного Суду України від 31 берез. 2015 р. № 1-рп/2015. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text>

впевненість у розумній стабільності норм права, передбачності ситуацій та інших юридичних наслідків застосування таких норм⁵¹;

– юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда⁵²;

– юридична визначеність вимагає від законодавця встановлювати чітке, зрозуміле, однозначне, прогнозоване правове регулювання суспільних відносин для забезпечення стабільного правового становища людини, не допускати довільної відмови від взятих державою на себе зобов'язань, гарантувати належний захист правомірних (легітимних) очікувань особи⁵³;

– юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність наявного законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування)⁵⁴.

На наявність проблем в правовому регулюванні спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*), що були запроваджені до введення воєнного стану, які негативно впливають на дотримання загальних засад кримінального провадження, серед яких окремо можна виділити верховенство права, на постійній основі звертають увагу вітчизняні наукові дослідники.

Науковець та адвокат Є.М. Пеліхос звертає увагу на відсутність закріпленого на законодавчому рівні визначення категорії «міжнародний розшук» та докладного регламентування процесуального механізму оголошення особи у міжнародний розшук⁵⁵.

А.О. Тимофеев визначив наступні основні недоліки і упущення в чинному КПК України та можливі шляхи їх усунення щодо регулювання кримінального провадження *in absentia*: 1) не узгодження актів законодавства, що призводить до дублювання підстав для проведення спеціального досудового розслідування; 2) необхідність удосконалення порядку повідомлень у кримінальному провадженні *in absentia*, зокрема, шляхом запровадження додаткових способів; 3) необхідність

⁵¹ Рішення Конституційного Суду України від 16 лист. 2022 р. № 9-р(II)/2022. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>

⁵² Рішення Конституційного Суду України від 6 черв. 2019 р. № 3-р/2019. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>

⁵³ Рішення Конституційного Суду України від 13 верес. 2023 р. № 7-р(I)/2023. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text>

⁵⁴ Рішення Конституційного Суду України від 23 січ. 2020 р. № 1-рп/2020. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>

⁵⁵ Пеліхос, Є.М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (*in absentia*): дис. ... доктор філології: 12.00.09. Київ, 2022. 256 с.

забезпечення ефективного права на захист зі стадії подання клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 4) наявність нагальної потреби у запровадженні необхідності відновлення зупиненого кримінального провадження для розгляду слідчим суддею клопотання про спеціальне досудове розслідування⁵⁶.

Л.С. Кульчак звертає увагу на невизначеність питання процесуальної форми клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування відніс до одного з проблемних моментів застосування процедури спеціального досудового розслідування (*in absentia*) в Україні⁵⁷.

Крім того, проблемою правового регулювання спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*) є відсутність механізму забезпечення реалізації підозрюваним, обвинуваченим права особисто себе захищати під час здійснення кримінального провадження *in absentia* шляхом самостійної реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в тому числі, речовими доказами, як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. Для подолання наведеного недоліку кримінального процесуального законодавства України з метою гармонізації кримінального процесуального законодавства і приведення його до міжнародних стандартів необхідно передбачити під час спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*) ефективні механізми реалізації права підозрюваного, обвинуваченого на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в тому числі, речовими доказами, як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження⁵⁸.

При цьому, теперішній порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) також не забезпечує реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого давати пояснення, показання під час здійснення кримінального провадження *in absentia*. А тому, до глави 24¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» та статті 323 КПК України, які визначають порядок спеціального досудового

⁵⁶ Тимофеев, А.О. (2021) Проблеми практичної реалізації процедури спеціального досудового розслідування (*in absentia*) в Україні / Тимофеев А. О. // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2021. – Т. 8. – С. 60-68. – <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.8.60-68>.

⁵⁷ Кульчак, Л.С. (2024). До проблем застосування процедури спеціального досудового розслідування (*in absentia*) в Україні. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2023 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2024. 455 с. С. 226-228.

⁵⁸ Калінніков О.В. Право бути заслуханим (почутим) як складова права на судовий захист у кримінальному провадженні *in absentia*. Юридичний науковий електронний журнал 11/2024. С. 454-458. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/105>

розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*) слід запровадити відповідні зміни стосовно встановлення механізму забезпечення підозрюваному, обвинуваченому у кримінальному провадженні *in absentia* права давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження, а також виступати в судових дебатах⁵⁹.

Серед проблем правозастосування норм КПК України є недотримання балансу співвідношення спеціального досудового розслідування та обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного.

Так, обрання підозрюваному запобіжного заходу, в порядку ч. 6 ст. 193 КПК України та надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування мають різне функціональне призначення та відрізняються метою здійснення кожного з процесуальних дій, а тому не можуть один одного підміняти чи заміняти. Необґрунтоване застосування режиму спеціального досудового розслідування замість обрання запобіжного заходу та недотримання черговості застосовування вказаних процесуальних засобів може призвести не лише до недотримання завдань кримінального провадження, а й до фактичного заохочування подальшого переховування підозрюваного. Режим спеціального досудового розслідування здійснюється за відповідних підстав та за передумови неможливості здійснення розслідування за загальними положеннями⁶⁰.

Одним з варіантів вирішення проблеми нормативного регулювання кримінального провадження *in absentia*, як це вбачається з пояснювальної записки, є проект Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо запобігання випадкам уникнення кримінальної відповідальності осіб, що вчинили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України.

Даним законопроектом пропонується, у тому числі, змінити назви Розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» на «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» та у ч. 5 ст. 49 КК України та у абзаці 1 ч. 2 ст. 297¹ КПК України слово «злочинів» замінити словами «кримінальних правопорушень», оскільки стосовно підозрюваних за

⁵⁹ Калінніков О.В. Право підозрюваного та обвинуваченого на ознайомлення у кримінальному провадженні *in absentia*. Knowledge, Education, Law, Management 2024 № 6 (66). С. 126-132. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.6.17>

⁶⁰ Калінніков О.В. Співвідношення обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та спеціального досудового розслідування. International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy. Vol. 3, No. 6, 2024, pp.17-25. <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20240306.02>

ч.ч. 1, 2 ст. 111¹ КК України не може здійснюватися кримінальне провадження *in absentia*, що на думку авторів є лише технічною проблемою⁶¹.

Однак, вирішення даної проблеми можливо не шляхом внесення змін до порядку спеціального досудового розслідування, а в спосіб реформування складів вказаних кримінальних правопорушень і віднесення їх до категорії злочинів, в тому числі, з огляду на невідповідність положень ст. 111¹ КК України принципу верховенства права, про що зазначають навіть європейські інституції.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини в своїй доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 лютого до 31 липня 2023 року вказує на наявність проблеми правового регулювання ст. 111¹ КК України та рекомендує привести кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у відповідність до міжнародного права, в тому числі, оскільки визначення злочинів колабораційної діяльності та глорифікації збройної агресії в українському законодавстві частково збігається із визначеннями інших злочинів, тому корисно було б їх уточнити, а тому цей збіг надає стороні обвинувачення широку свободу вибору в кваліфікації правопорушень. Суворість покарання за ненасильницькі злочини в деяких випадках також видається неспівмірною з їхньою тяжкістю⁶².

Крім того, вказане неналежне правове регулювання не в повній мірі відповідає нормам міжнародного права, зокрема, ст. 43 Положення про закони і звичаї війни на суходолі IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі⁶³, ст.ст. 50, 56 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни⁶⁴, ст.ст. 61, 63 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977⁶⁵.

⁶¹ Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо запобігання випадкам уникнення кримінальної відповідальності осіб, що вчинили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» № 11517 від 22.08.2024. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44760>

⁶² Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 лютого до 31 липня 2023 року. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-10/23-10-04%20OHCHR%2036th%20periodic%20report%20UKR_0.pdf

⁶³ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

⁶⁴ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

⁶⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

Проведений аналіз законопроекту № 11517 від 22.08.2024 свідчить про те, що його положення не можуть досягнути його цілей – забезпечення невідворотності покарання осіб, що вчинили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Досягнення цілей законопроекту та подолання проблеми неможливості здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*) стосовно підозрюваних у вчиненні кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 111¹ КК України може бути здійснено не в спосіб внесення змін до порядку спеціального досудового розслідування, а шляхом віднесення ч.ч. 1, 2 ст. 111¹ КК України до категорії злочинів з огляду на їх характер та ступінь суспільної небезпеки. При цьому, положення ст. 111¹ КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, в цілому підлягають суттєвому комплексному реформуванню, оскільки їх зміст не відповідає нормам міжнародного права та правовій визначеності, яка є складовою частиною верховенства права. Реформування статті 111¹ КК України повинно бути здійснено з суровим дотриманням вимог Основного Закону України та норм міжнародного права⁶⁶.

З огляду на наведене, пошук оптимальних шляхів реформування кримінального процесуального законодавства України для дотримання верховенства права, особливо у після воєнний час, неодмінно повинен тривати.

ВИСНОВКИ

Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) навіть в умовах воєнного стану в обов'язковому порядку повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, серед яких провідне місце займає верховенство права.

Принцип верховенства права має суттєвий вплив як на прийняття законодавчих актів, так і на розбудову правової системи України в цілому, оскільки виступає, в тому числі, механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади.

Розуміння змісту верховенства права, як однієї з загальних засад кримінального провадження, здійснюється через дослідження його елементів.

При цьому, зважаючи на напрацювання вітчизняних і іноземних дослідників, а також міжнародних інституцій визначити вичерпну кількість складових елементів верховенства права не є можливим, проте

⁶⁶ Калінніков О.В. Проблеми удосконалення кримінального провадження *in absentia*: науковий аналіз окремих законодавчих ініціатив. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. Vol. 4, No. 1, 2025, pp. 1-9. doi: 10.46299/j.isjip.20250401.01

всі складові елементи надають можливість краще зрозуміти феномен верховенства права.

В кримінальному провадженні, особливо за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) займає важливе місце належна правова процедура, яка є складовим елементом принципу верховенства права та виступає гарантією дотримання прав і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження як на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

З огляду на введення воєнного стану із 24.02.2022 законодавцем було запроваджено особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, до якого серед правників і науковців виникло багато зауважень на предмет їх невідповідності Конституції України та міжнародним договорам.

На теперішній час одна з запроваджених новел стосовно автоматичного продовження дії запобіжного заходу при закінченні строку дії відповідної ухвали за наявності підстав, які зумовлюють неможливість розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою була визнана Конституційним Судом України неконституційною.

Правові норми кримінального процесуального закону України, які визначають особливості режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні мати виключно тимчасовий характер і повинні припинити свою чинність відразу після завершення воєнного стану, що буде відповідати верховенству права у післявоєнний час.

Проблемою, яка потребує нагального вирішення, особливо у післявоєнний час є дотримання правової визначеності як складової верховенства права у кримінальному провадженні.

На наявність сукупності проблемних питань в правовому регулюванні спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*), які негативно впливають на дотримання загальних засад кримінального провадження, серед яких окремо можна виділити верховенство права, на постійній основі звертають увагу вітчизняні наукові дослідники.

Серед таких проблем у кримінальному провадженні *in absentia* можна відокремити: відсутність механізму забезпечення реалізації підозрюваним, обвинуваченим права особисто себе захищати під час здійснення кримінального провадження *in absentia* шляхом самостійної реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в тому числі, речовими доказами, як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження; відсутність механізму реалізації підозрюваним, обвинуваченим права давати пояснення, показання під час здійснення кримінального провадження *in absentia*.

Для дотримання верховенства права у кримінальному провадженні важливе значення має також відповідність норм кримінального законодавства вимогам Конституції України та міжнародного права.

АНОТАЦІЯ

На сучасному етапі розвитку України, з огляду на євроінтеграційний вектор, нагальним питанням, яке підлягає вирішенню особливо у післявоєнний час є дотримання верховенства права, в тому числі, у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*).

В даному дослідженні враховуючи напрацювання вітчизняних і іноземних вчених і правників та зважаючи на акти Європейського союзу, міжнародні договори проведено комплексний аналіз відновлення верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* у післявоєнний час, яке включає, зокрема аналіз поняття і змістовної характеристики верховенства права у кримінальному провадженні, дотримання верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* в умовах воєнного стану та напрямки відновлення верховенства права у кримінальному провадженні *in absentia* у післявоєнний час.

Література

1. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини»: Закон України від 13 жовт. 2014 р. № 1689-VII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>
3. Гузела М., Насімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” Т. 7, № 2, 2020. С. 231-235. <http://doi.org/10.23939/law2020.26.231>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Гузела М. До питання про верховенство права в системі засад кримінального провадження // Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (30 лист. 2018 р., м. Дніпро) ДДУВС. – С.48-50.
6. Головатий С.П. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «ДОПОВІДЬ ПРО

ПРАВОВЛАДДЯ» (“Report on the Rule of Law”), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD (2011)003re). Право України. 22.12.2019. с. 39-82.

7. Рішення Конституційного Суду України від 02 лист. 2004 р. №150рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

8. Рішення Конституційного Суду України від 20 чер. 2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.

9. Рішення Конституційного Суду України від 18 чер. 2020 р. № 5-р(П)/2020. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-gii2020>.

10. Калінніков О.В. Юридична визначеність як складова верховенства права в призмі практики Конституційного Суду України // European congress of scientific achievements. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2024. Pp. 437-443. URL: <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-european-congress-of-scientific-achievements-20-22-05-2024-barselona-ispaniya-arhiv/>.

11. Бінгем. Т. «Верховенство права». URL: <https://legalitas.com.ua/ua/ukr-t-bin%D2%91em-verhovenstvo-prava/>

12. Summers R. The Principles of the Rule of Law. Notre Dame Law Review. 1999, Vol. 74. P. 1691–1712.

13. Bedner A. An Elementary Approach to the Rule of Law. Hague Journal o the Rule of Law. 2010. № 2/01. P. 48–74

14. Гапотій В.Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції. Монографія. – Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. – с. 194.

15. Сябренко В.В., Татарінова А.В. Верховенство права як основоположний принцип правової держави. Юридичний науковий електронний журнал № 4/2021. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/16>.

16. Демченко Я.О. Принцип верховенства права. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.33>.

17. Доповідь Європейської комісії за демократію через право «Про верховенство права» : затверджена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, 25–26 березня 2011 року. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus).

18. Калінніков О.В. Зміст елементів верховенства права в світі практики Конституційного Суду України // Perspectives of contemporary science: theory and practice. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 1693-1702. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo->

praktichna-konferentsiya-perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-26-28-05-2024-lviv-ukrayina-arhiv/.

19. Рішення Конституційного Суду України від 1 листопада 2023 року № 9-п(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-23#Text>

20. Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 3-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text>.

21. Крижова О.Г. Структура принципу верховенства права: аналіз крізь призму його правозастосування. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4970/vnulpurn201683725.pdf>.

22. Калінніков О.В. Елементи верховенства права. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2024. Pp. 697-705. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-23-25-05-2024-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>.

23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода Україна від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

24. Неколяк Р. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yeuropejskogo-soyuzu/>.

25. Хартія основоположних прав Європейського Союзу. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

26. Калінніков О.В. Місце верховенства права в Хартії основних прав Європейського Союзу // Modern research in science and education. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2024. Pp. 1046-1054. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-science-and-education-29-31-05-2024-chikago-ssha-arhiv/>.

27. Куровська І.А. Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та міжнародному праві. Науковий вісник публічного та приватного права випуск 3, том 2, 2019. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.41>

28. Договір про Європейський Союз : *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

29. TOMÁSEK, M., ŠMEJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.

30. Калінніков О.В. Закріплення принципу верховенства права в Договорі про Європейський Союз. Proceedings of the XXI International Scientific and Practical Conference. Sofia, Bulgaria. 2024. Pp. 122-125.

URL: <https://isg-konf.com/innovative-solutions-in-public-communications-and-international-relations/>.

31. D.J.Galligan. Due Process and Fair Procedures. A Study of Administrative Procedures. – Oxford University Press Inc., New York. – Reprinted. 2004. p.8.

32. Михайленко В.В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2020. – №1(21).

33. Матвеева Л.Г. Належна правова процедура та правові стандарти Європейського суду з прав людини. ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ. 2020 / № 4(14).

34. Постанова Верховного Суду від 24.05.2021 № 640/5023/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>

35. Калінніков О.В. Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні як складовий елемент верховенства права // Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2024. Pp. 746-752. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-9-11-05-2024-vankuver-kanada-arhiv/>.

36. Калінніков О.В. Загрози верховенству права в Україні та Європейському Союзі. Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden. 2024. Pp. 133-137. URL: <https://isg-konf.com/actual-problems-in-education-and-introduction-of-new-technologies/>.

37. Kalinnikov O.V. Monitoring of the rule of law in the European Union // Current challenges of science and education. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2024. Pp. 583-587. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-current-challenges-of-science-and-education-3-5-06-2024-berlin-nimechchina-arhiv/>.

38. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України № 2125-IX від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>

39. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України № 2201-IX від 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

40. Калінніков О.В. Зміст та форма кримінального провадження in absentia в умовах воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного

гуманітарного університету, сер.: Юриспруденція, 2024 № 71. С. 94-98.
DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.71.18>

41. Глобенко Г.І. Регламентация окремих питань щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану потребує вдосконалення. Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). – Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 351-353

42. Гусаров С.М. Щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування з урахуванням воєнного стану. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. – Харків: ХНУВС, 2022. – С. 31-33

43. **Рішення Конституційного Суду № 8-р(П)/2024 від 18.07.2024.** URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n117>

44. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Європейська комісія за демократію через право. Страсбург 2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr)

45. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т. 3.: Політичний устрій вільного народу / Пер. з англ. – К.: Сфера, 2000. – 252 с.

46. Опришко В.Ф. Право Європейського Союзу. Загальна частина: [підруч.] [Текст] / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець. – К.: КНЕУ, 2002. – 458 с.

47. Доповідь про правовладдя, схвалена Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).

48. Спеціальне дослідження Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя». URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>.

49. Рішення Конституційного Суду України від 31 берез. 2015 р. № 1-рп/2015. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text>

50. Рішення Конституційного Суду України від 16 лист. 2022 р. № 9-р(П)/2022. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>

51. Рішення Конституційного Суду України від 6 черв. 2019 р. № 3-р/2019. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>

52. *Рішення Конституційного Суду України від 13 верес. 2023 р. № 7-п(І)/2023.* Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text>

53. *Рішення Конституційного Суду України від 23 січ. 2020 р. № 1-рп/2020.* Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>

54. Пеліхос, Є.М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia): дис. ... доктор філофії: 12.00.09. Київ, 2022. 256 с.

55. Тимофеев, А.О. Проблеми практичної реалізації процедури спеціального досудового розслідування (in absentia) в Україні / Тимофеев А. О. // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2021. – Т. 8. – С. 60-68. – <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.8.60-68>.

56. Кульчак Л.С. До проблем застосування процедури спеціального досудового розслідування (in absentia) в Україні. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2023 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2024. 455 с. С. 226-228.

57. Калінніков О.В. Право бути заслуханим (почутим) як складова права на судовий захист у кримінальному провадженні in absentia. Юридичний науковий електронний журнал 11/2024. С. 454-458. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/105>

58. Калінніков О.В. Право підозрюваного та обвинуваченого на ознайомлення у кримінальному провадженні in absentia. Knowledge, Education, Law, Management 2024 № 6 (66). С. 126-132. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.6.17>

59. Калінніков О.В. Співвідношення обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та спеціального досудового розслідування. International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy. Vol. 3, No. 6, 2024, pp.17-25. <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20240306.02>

60. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо запобігання випадкам уникнення кримінальної відповідальності осіб, що вчинили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» № 11517 від 22.08.2024. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44760>

61. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 лютого до 31 липня 2023 року. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-10/23-10-04%20OHCHR%2036th%20periodic%20report%20UKR_0.pdf

62. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

63. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

64. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

65. Калінніков О.В. Проблеми удосконалення кримінального провадження *in absentia*: науковий аналіз окремих законодавчих ініціатив. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. Vol. 4, No. 1, 2025, pp. 1-9. doi: 10.46299/j.isjpp.20250401.01

Information about the author:

Kalinnikov Oleksii Valeriiovich,

Doctor of Philosophy in Law, Attorney at Law,
Doctoral Student of the Kyiv University of Intellectual Property and Law
National University "Odesa Law Academy"
210, Kharkivske Shosse, Kyiv, 02121, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-4337-833X>

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ, ЯК СКЛАДОВОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Карташов А. Г.

ВСТУП

З часів відновлення незалежності України у 1991 році й до початку російсько-української війни 2014 року, рф активно продовжувала розпочаті за часів Російської імперії та СРСР асиміляторські процеси, направлені на розмиття окремих структур національної ідентичності поневолених народів, зокрема і національної пам'яті, що було зумовлено ситуативністю та фрагментарністю політики національної пам'яті в Україні.

Оскільки національна пам'ять та ідентичність, як і держава та суспільство, перебувають у постійних циклічних процесах будівництва, реконструкції та деконструкції,¹ саме своєчасна та ґрунтовна реакція держави та громадянського суспільства на ці процеси та зумовлені ними зовнішні й внутрішні загрози, визначає спроможність національної спільноти до консолідації та інформаційного спротиву, а також збереження історичної спадкоємності та національної ідентичності.

Так, наприклад, повномасштабне вторгнення рф зумовило можливість переосмислення історії боротьби України за незалежність у ХХ столітті та Другої Світової війни крізь призму порівняння методів та наповнення інформаційно-психологічних операцій ворога, а також його заяв, що лунають у процесі спроб дипломатичного врегулювання російсько-української війни. Це переосмислення можливе завдяки практично ідентичним методам завоювання та насильницької асиміляції, які використовує рф: як і національно-визвольний рух у часи Другої Світової Війни – борці за незалежність України у ХХ столітті, так сучасні учасники російсько-української війни та український народ іменуються «зрадниками» і «нацистами», а правомірність відстоювання незалежності заперечується з мотивів «спільного історичного (братнього) минулого», що обґрунтовується результатами історичної міфотворчості.

Тривала підготовка рф до анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей

¹ Yang G. China's National Memory Laws and the War on Storytelling / Australian Institute of International Affairs. 03 May 2023. URL: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/chinas-national-memory-laws-and-the-war-on-storytelling/>.

та повномасштабного вторгнення, шляхом агресивного впливу у сферах культури, науки та національної пам'яті, що виражалось у сприянні глорифікації певних подій або ж постатей та спотворенні історичних фактів щодо характеру взаємовідносин між імперією та поневоленими народами, а також біографій та оцінки діяльності знакових фігур національно-визвольної боротьби, зробило очевидною необхідність підвищення інституційної спроможності та пріоритетності політики національної пам'яті та віднесення її до сфери національної безпеки.

Недаремно дедалі частіше у науці використовуються поняття «війни пам'яті»² або ж «битви за минуле»³, якими і супроводжується зараз російсько-українська війна, однак які не визначаються на належному рівні, як на міжнародному, так і на національному рівні, як елементи (методи) ведення війни та як невід'ємні та пріоритетні складові розвитку в усіх сферах життя суспільства та держави.

Це призводить до недостатності уваги питанню вдосконалення системи публічного управління у сфері політики національної пам'яті, що у свою чергу має наслідком те, що ця система виявилася неготовою до сучасних викликів, зокрема коли у містах, які одними з перших зіткнулися з окупаційною армією, розпочалися стихійні процеси демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків – зокрема самі громадяни або ж військові усували з публічного простору пам'ятники та пам'ятні знаки, до прикладу, у Харкові, Чернігові, Миколаєві та інших містах.

Аналогічним чином відбувається процес меморіалізації сьогодишньої війни – система публічного управління не відіграє ключову роль у ньому, що призводить до подекуди хаотичних рішень та процесів у цьому напрямку.

Виходячи з набутого внаслідок російсько-української війни досвіду «війн пам'яті» та проблем, які породила військова агресія в питаннях публічного управління у сфері національної пам'яті, в умовах післявоєнного відновлення необхідні якісні зміни до застосованих раніше підходів та визначення іншого рівня пріоритетності, що у свою чергу зумовлює актуальність заявленої теми.

1. Передумови та сучасний стан проблеми

Російська військова агресія 2014 року будувалась, серед іншого, на історичних міфах та публічно розповсюджуваних на їх ґрунті «історичних паралелях», які мали укорінити у суспільній свідомості «підставність» територіальних претензій РФ, та нелегітимність і

² Ковальська-Павелко І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2022. № 3(35). URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305>.

³ Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. [Електронний ресурс] / Юрій Шаповал. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1230112797>

безпідставність боротьби українців за незалежність та окремі адміністративно-територіальні одиниці.

Цьому передував довгий підготовчий процес, який з новою силою розпочався майже одразу після відновлення незалежності України або ж, варто зауважити, навіть не припинявся взагалі.

Яскравим прикладом цього є, зокрема заперечення росією факту Голодомору-геноциду 1932-1933 років⁴, фальсифікація історичних даних про учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, глорифікація радянської окупації і боротьби з націоналістичним підпіллям та дисидентських рухом⁵, політичні зусилля щодо витіснення з суспільного та освітнього простору української мови⁶, тощо.

Вплив рф мав також місце, шляхом сприяння закріпленню в офіційних нормативно-правових та локальних нормативних документах історичних міфів. Яскравим прикладом цього є зазначення Кабінетом Міністрів України у Списку історично населених місць України, затв. Постановою від 26 липня 2001 року № 878⁷ 1794 рік – роком заснування міста Одеси, а 02 вересня 1794 року Днем міста у Статуті міста Одеси, затвердженому Рішенням Одеської міської ради від 25 серпня 2011 року № 1240-VI⁸.

Окремим напрямком такої агресії було топонімічне та монументальне маркування територій Півдня та Сходу України.

Зазвичай пам'ятники російсько-імперським діячам (напр. Воронцову в Бердянську⁹ або ж Олександрю II¹⁰ чи Суворову в Одесі¹¹) з'являлися

⁴ Медведєв вважає, що називати Голодомор 30-х геноцидом українців «цінічно і аморально».
https://web.archive.org/web/20131109145804/http://www.newsru.ua/ukraine/14nov2008/otce_s_kazav.html

⁵ МЗС Росії продовжує «викривати ОУН-УПА» на угоду проросійським силам в Україні». 25.06.2008. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1145325.html>

⁶ Путін нагородив Ківалова і Колесніченка. 19.02.2013. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/02/19/6983850/>.

⁷ Список історично населених місць України (міста і селища міського типу). Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-п#Text>

⁸ Про затвердження Статуту територіальної громади міста Одеси. 25.08.2011. № 1240-VI. Рішення. Одеська міська рада. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/>

⁹ Пам'ятник графу Воронцову – фоторепортаж. 17.09.2010. Бердянськ24. URL: https://www.brd24.com/news/pamjatnik_grafu_voroncovu_fotoreportazh.html

¹⁰ В Одесі відкрили меморіали Олександрю II-му та Героям Соцпраці. ФОТО. 03.09.2012. Видання «Історична правда». URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/50446cb0652c4/>

¹¹ В Одесі відкрили пам'ятник Суворову: подивитись на монумент прийшло близько тисячі людей. 29.09.2012. Dumskaya.net. URL: <https://dumskaya.net/news/v-nachale-odesskogo-poselka-kotovskogo-otkryli-p-021967/ua/>

або ж, ініціювалися (папр. Катерині II в Сімферополі¹² та Дніпрі¹³) з боку проросійськи налаштованої громадськості або ж політичних сил.

Автором досліджено публічно-управлінський аспект встановлення та демонтажу пам'ятника Катерині II в Одесі¹⁴ та визначено, що зокрема після 2004 року, коли внаслідок «Помаранчевої революції» росія суттєво втратила в Україні свій вплив, одним з елементів монументального маркування території став і пам'ятник Катерині II, яка відіграла вкрай негативну роль в історії України.

Прикладом такого впливу РФ є встановлення 27.10.2007р. в Одесі пам'ятника Катерині II, частково відтвореного за зразком аналогічного пам'ятника, який було відкрито адміністрацією Російської імперії 06.05.1900р.¹⁵ Варто також відзначити, що після відновлення незалежності України проросійські налаштовані політики ініціювали відновлення пам'ятника: за таке рішення навіть проголосувала Одеська міська рада¹⁶. Однак процес призупинив тодішній президент України¹⁷.

До цього питання місцева влада повернулася у 2004 році і у ЗМІ та офіційних рішеннях використовувалася не автентична назва «Катерині II», а назва, яка мала глибший підтекст – «Засновникам Одеси» (наприклад у рішенні міської ради від 04.07.2007р. за № 1401-V «Про комплексну реставрацію та благоустрій Катерининської площі м. Одеси з відтворенням її історичного вигляду»¹⁸).

Для закладення монументу на підставі рішення міської ради № 97-V від 27.06.2006р. та Наказу Державної служби з питань національної культурної спадщини Міністерства культури і туризму України (далі по тексту – Державна служба) від 17.04.2007р. № 9 і Дозволу № 9/24 від

¹² У Криму хочуть монумент Катерині II. 29.04.2011. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/04/110429_kateryna_monument_hk

¹³ У Дніпропетровську пропонують відновити пам'ятник Катерині II. 23.04.2012. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/u-dnipropetrovsku-proponuiut-vidnovyty-pamiatnyk-kateryni-ii/>

¹⁴ Карташов А.Г. Встановлення та демонтаж пам'ятника Катерині II в Одесі: публічно-управлінський аспект. International scientific conference Theoretical foundations of Law, public management and practice of their application. December 25-26, 2024. ISMA University of Applied Sciences. Riga, Latvia. p. 216-221. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-51>

¹⁵ Протокол засідання комісії з питання зняття пам'ятника Єкатеріне II без пошкодження від 20 квітня 1917 року. Державний архів Одеської області, Ф. 3839, ОП 1, СПР 14, арк. 18.

¹⁶ Про затвердження заходів з відродження історичного вигляду м. Одеси. Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради народних депутатів від 02.06.1995р. № 205. Департамент архівної справи та діловодства Одеської міської ради. Фонд 151, опис 8, справа 3874.

¹⁷ Гончарук Г.І. Президент і Одеса (1994-2001) – видання перше. – Одеса: Астропринт, 2001. – стор. 36-37.

¹⁸ Про комплексну реставрацію та благоустрій Катерининської площі м. Одеси з відтворенням її історичного вигляду. Рішення Одеської міської ради від 04.07.2007р. № 1401-V. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/8591/>

18.04.2007р. цієї служби споруду «потьомкінців» перенесли на Митну площу.

Тодішній Президент України Віктор Ющенко та його політична сила виступили проти встановлення пам'ятника¹⁹, однак жодних публічно-правових рішень за цим прийнято не було, тому 27.10.2007р. відбулася святкова церемонія відкриття пам'ятника, що практично відтворювала церемонію 1900 року, апелюючи до російських імперських історичних наративів²⁰.

Водночас, згаданий вище Наказ Державної служби та виданий на його підставі дозвіл на переміщення пам'ятника «Потьомкінцям» – публічно-управлінські рішення, які по суті і давали можливість перенести один пам'ятник та встановити інший, було скасовано Рішенням Окружного адміністративного суду м. Києва від 20.05.2008р. № 3/92 за позовом Асоціації козацьких товариств «Січ»²¹. На підставі цього рішення, 27.07.2017р. після десятирічних судових процесів свій вердикт винесли суди у справі № 2а-549/11: «Визнати нечинним рішення Одеської міської ради від 27.06.2006р. № 97-V та рішення Одеської міської ради від 04.07.2007р. № 1401-V в частині щодо відтворення пам'ятника «Засновникам Одеси»²².

Напротивагу поширюваному міфу Постановою Верховної Ради України від 11.02.2015р. № 184-VIII відзначено ювілей – 600 років з часу першої писемної згадки про місто Одесу (1415)²³ (мається на увазі перша писемна згадка польського історика Яна Дługоша про порт Kaczubyciów (Кочубіїв), який знаходився на місці сучасної Одеси²⁴, однак за цим жодних публічно-управлінських рішень не приймалося, тому пам'ятник перебував у публічному просторі до 28 грудня 2022 року²⁵.

На цьому прикладі можна побачити, що існуючі публічно-правові та управлінські механізми нездатні упередити появу у публічному просторі пам'ятників та пам'ятних знаків історичним постатям та подіям, які нав'язує у ході інформаційної агресії та «війни пам'яті» країна-агресор

¹⁹ НУ-НС: відкриття пам'ятника Катерині II – наруга над пам'яттю тисяч закатованих. Корреспондент.net. 25.10.2007. URL: <https://bit.ly/3BF3hk8>

²⁰ П. АРТИМИШИН. «Прощавай, Катерино!». Історія скандального пам'ятника в Одесі» [Електронний ресурс] // Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України «Локальна історія». URL: <https://bit.ly/4gouWF5>

²¹ Постанова від 20.05.2008р. у справі № 3/92. / Окружний адміністративний суд міста Києва. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1874042>

²² Постанова 03.04.2019р. у справі № 2а-549/11 / Верховний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80930656>

²³ Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році: Постанова від 14.05.2015р. № 184-VIII / Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-19#Text>

²⁴ Długosz J. Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae, 1711. P. 367. URL: <https://bit.ly/3ZJwqTn>

²⁵ В Одесі демонтували пам'ятника Катерині II. 28.12.2022. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64111099>

за сприяння органів місцевого самоврядування, а також ефективно усувати такі об'єкти з публічного простору.

При цьому, з одночасним ігноруванням позицій господарських судів Севастополя було встановлено пам'ятник Катерині II у місті²⁶.

Отже навіть судові рішення, у тому числі, винесені в порядку забезпечення позовів, не є ефективними та дозволяють їх обходити за наявності прийнятих раніше схожих за своєю правовою природою рішень органів місцевого самоврядування або ж аналогічних рішень, прийнятих після ухвалення рішень суду, а сам судовий розгляд дозволяє зберігати у публічному просторі незаконно встановлені монументи до вирішення справи по суті, яке може тривати роками.

При цьому, час перебування у публічному просторі незаконно встановлених монументів, дозволяє їм виконати закладену функцію – формування суспільної свідомості стосовно певного діяча чи події на протигагу науково-доведеним фактам чи спростованим міфам, що певним чином «легітимізує» їх існування у публічному просторі на момент винесення рішення суду та вже не сприймається суспільством, як щось неприйнятне та провокує суспільну дискусію не навколо питання «коли має бути демонтовано незаконно-встановлений або ж неприйнятний монумент?», а «чи взагалі такий монумент має бути демонтовано», що яскраво демонструє перебіг подій з пам'ятником Катерині II в Одесі²⁷.

Водночас, досягши успіху в маркуванні території України пам'ятниками російсько-імперської доби, рф почала апелювати вже до спільності та «братності» історії росії та України через культурних діячів – постатей радянської та пострадянської доби, які або ж були російськими або ж досягли успіху саме у росії – напр. Володимиру Висоцькому в Одесі²⁸, Харкові²⁹, Мелітополі³⁰, у Києві³¹, Ісааку Бабелю в Одесі³², або ж до пантеону героїв міфологічного конструкту «Великої

²⁶ У Севастополі відкрили пам'ятник Катерині II. 15.06.2008. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/123357-u-sevastopoli-vidkrili-pamyatnik-katerini-ii-foto.html>

²⁷ Як має бути вирішена доля пам'ятника «Засновникам Одеси», розташованого на Катерининській площі у м. Одесі? Одеська міська рада. URL: <https://citizen.omr.gov.ua/discussion/2022-14/>.

²⁸ В Одесі з'явився пам'ятник Висоцькому. 29.09.2012. Dumskaya.net. URL: <https://dumskaya.net/news/v-odesse-poyavilsya-pamyatnik-vysockomu-foto-021973/ua/>

²⁹ У Харкові відкрили пам'ятник Володимиру Висоцькому. 21.08.2013. Харківська міська рада. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-harkovi-vidkrili-pam-yatnik-volodimiru-visotskomu-20639.html>

³⁰ Пам'ятники Мелітопольщини. Мелітопольська міська рада. URL: <https://tourism.mlt.gov.ua/index.php/o-melitopole/dostoprimechatelnosti>.

³¹ У Києві поставлять пам'ятник Висоцькому. 25.01.2008. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/91801-u-kiievi-postavlyat-pamyatnik-visotskomu.html>

³² В Одесі відкрили пам'ятник Ісааку Бабелю. 04.09.2011. Кореспондент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/events/1257806-v-odesi-vidkrili-pamyatnik-pismenniku-isaaku-babelyu>

Вітчизняної Війни» – Олександра Маринеско в Одесі³³, абстрактним «Героям Соцпраці» в Одесі³⁴, тощо.

У Запоріжжі³⁵ навіть продовжили розпочатий у росії процес глорифікації диктатора Йосипа Сталіна.

У жодному із цих випадків державою не було прийнято жодного публічно-управлінського рішення та не задіяно жодного такого механізму, незважаючи на наявність протестів серед представників громадянського суспільства, які навіть не мали нормативно-правового механізму для впливу на дані процеси.

Стосовно топонімічного маркування, особливістю цього процесу було також те, що громади, як от в Одесі, які змінювали радянські назви, часто змінювали їх на російсько-імперські, яскравим прикладом чого є Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради народних депутатів від 02 червня 1995 року № 204 «Про повернення деяким вулицям, провулкам, площам, паркам і скверам міста Одеси їх історичних назв», яким назви доби комуністичного тоталітарного режиму були замінені на назви доби Російської імперії³⁶.

Ситуація змінилася після відкритого російського збройного вторгнення на територію АР Крим та м. Севастополя, а також окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, у зв'язку із прийняттям т.з. «декомунізаційного пакету» Законів³⁷, який визначив процедуру та присічні строки демонтажу забороненої символіки комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні, а також криміналізував пропаганду цих режимів³⁸: до 21.11.2015 року – повно– важення щодо перейменування вулиць та демонтажу пам'ятників мали міські селищні та сільські ради; до 21.02.2016 року – такі повноваження мали міські, селищні та сільські голови; до 21.05.2016 року – повноваження переходили до голів обласних державних адміністрацій.

³³ Про створення пам'ятника герою-підводнику Маринеско О.І. Розпорядження Одеського міського голови від 09.03.1999р. № 216-01р. Департамент архівної справи та діловодства Одеської міської ради. Фонд 151, опис 8, справа 4707.

³⁴ В Одесі відкрили меморіали Олександрі II-му та Героям Соцпраці. ФОТО. 03.09.2012. Видання «Історична правда». URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/50446cb0652c4/>

³⁵ У Запоріжжі відкрили пам'ятник Сталіну і побили журналіста. 07.11.2011. ТСН. URL: <https://tsn.ua/foto/u-zaporizhzh-vidkrili-pam-yatnik-stalinu-i-pobili-zhurnalista.html>

³⁶ Про повернення деяким вулицям, провулкам, площам, паркам і скверам міста Одеси їх історичних назв. Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради народних депутатів від 02.06.1995р. № 204. Департамент архівної справи та діловодства Одеської міської ради.

³⁷ Рада ухвалила «декомунізаційний пакет». 09.04.2015. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150409_communizm_upa_vc

³⁸ Кримінальний кодекс України. Закон України. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Прикладом реалізації цього пакету законів були Розпорядження Голови Одеської обласної державної адміністрації Міхеїла Саакашвілі від 29 березня 2016 року № 159/А-2016 «Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків комуністичного тоталітарного режиму»³⁹, 21 травня 2016 року № 303/А-2016 «Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області»⁴⁰ та № 305/А-2016 «Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків комуністичного тоталітарного режиму»⁴¹, якими з публічного простору було вилучено більше сотні об'єктів.

Однак, незважаючи навіть на те, що Конституційний суд України своїм рішенням від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 визнаючи Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки» конституційним, визначив його високу легітимну мету – «не допустити повернення до тоталітарного минулого, що покликане унеможливити будь-які спекуляції з використанням історичного минулого, пов'язаного з тоталітарними режимами, не допустити звеличування цих режимів, виправдання їх злочинів»⁴², що за логікою мало би наслідком посилення інституційної спроможності інституцій, невиконання даного Закону у вигляді бездіяльності або ж колективних рішень органів місцевого самоврядування не мало для порушників жодних юридичних наслідків у вигляді притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Яскравим прикладом цього є ситуація з поверненням перейменованих назв, що містять символіку комуністичного тоталітарного режиму.

Такий випадок мав місце у місті Харкові, де Харківська міська рада тричі повертала на мапу міста проспект Маршала Жукова і тричі таке

³⁹ Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків комуністичному тоталітарному режиму. Розпорядження від 29.03.2016р. № 159/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ІПС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160146>

⁴⁰ Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області. Розпорядження від 21.05.2016р. № 303/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ІПС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160220>

⁴¹ Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків комуністичному тоталітарному режиму. Розпорядження від 21.05.2016р. № 305/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ІПС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/OD160221?an=1>

⁴² Рішення Конституційного суду України у справі No 1-24/2018(1919/17) за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року No 9-р/2019. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>

перейменування скасовувалось судом⁴³⁴⁴⁴⁵. Незважаючи на визнання судами протиправними та скасування рішень міської ради про повернення назви «Маршала Жукова» та навіть відкриття кримінального провадження⁴⁶

Також прикладом цього є рішення Одеської міської ради від 26 квітня 2017 року про повернення перейменованих Головою Одеської обласної державної адміністрації вулиць, що містили символіку комуністичного тоталітарного режиму⁴⁷.

Незважаючи на розпочате обласною прокуратурою⁴⁸ та Управлінням Служби безпеки України в Одеській області кримінальне провадження⁴⁹ інформація про притягнення Одеського міського голови чи депутатів Одеської міської ради до відповідальності відсутня.

Аналогічним чином не було притягнуто Одеського міського голову до жодної відповідальності у зв'язку із незаконним прийняттям Розпоряджень про повернення вулиці Інглесі та проспекту Небесної Сотні в Одесі назв, що містять символіку комуністичного тоталітарного режиму – 25-ї Чапаєвської дивізії та Маршала Жукова відповідно, незважаючи на скасування обох таких розпоряджень Одеським окружним адміністративним судом⁵⁰.

Водночас варто відмітити особливості політико-правового вирішення цього питання судом. Так, вже 28 квітня 2017 року, тобто через два дні після ухвалення рішення міською радою, Рішенням

⁴³ Постанова 02.12.2021р. у справі № 520/5001/11 / Другий апеляційний адміністративний суд. ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101771079>.

⁴⁴ Постанова 15.02.2021р. у справі № 520/2832/2020 / Другий апеляційний адміністративний суд. ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95137347>.

⁴⁵ Постанова 08.11.2019р. у справі № 520/6394/19 / Другий апеляційний адміністративний суд. ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85611976>.

⁴⁶ За фактом звернення депутата Харківської міської ради слідчі відкрили кримінальне провадження. 20.06.2019. Головне Управління Національної поліції в Харківській області. URL: <https://hk.npu.gov.ua/news/za-faktom-zvernennya-deputata-kharkivskoi-miskoi-radi-slidchi-vidkrili-kriminalne-provadhennya>

⁴⁷ Одеська міська рада скасувала декомунізацію вулиць, проведену Саакашвілі. Українська правда. 26 квітня 2017 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/26/7142361/>

⁴⁸ Прокуратура: розпочато кримінальне провадження за фактом прийняття Одеською міською радою рішення щодо перейменування вулиць. Одеська обласна прокуратура. 27 квітня 2017 року. URL: https://od.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=206791&fp=490

⁴⁹ Начальник Управління СБУ в Одеській області С. Батраков звернувся до міського голови Одеси з вимогою скасувати провокаційне рішення Одеської міськради щодо змін назв вулиць і провулків. 27 квітня 2017 року. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1862124474044076>

⁵⁰ Рішення 25.08.2021р. у справі № 420/11033/20 / Одеський окружний адміністративний суд. ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99324739>.

Приморського районного суду міста Одеси у справі № 522/7998/17⁵¹ задоволено позовні вимоги громадської організації про його скасування.

Даний випадок є унікальним, оскільки як вже було вказано вище – тривалість судових спорів стосовно об'єктів топонімії або ж пам'ятників та пам'ятних знаків чи історичних дат може тривати роками, водночас у даному конкретному випадку реакція суду, а саме підготовче провадження, судовий розгляд та винесення рішення відбулося упродовж 2-х днів.

Внаслідок цього рішення, Одеська міська рада не змогла реалізувати прийняте рішення до його скасування судом та внести відповідні відомості до Словника вулиць населених пунктів та вулиць поіменованих об'єктів (складової Державного реєстру речових прав на нерухоме майно) з однієї сторони, а з іншої залишило в силі наслідки Розпорядження Голови Одеської обласної державної адміністрації Міхеїла Саакашвілі від 21 травня 2016 року № 303/А-2016 «Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області»⁵².

Водночас недоліки правового регулювання та правозастосування, оцінки та ефективності ухвалених у процесі декомунізації управлінських рішень не призвели до їх врахування у законотворчому процесі.

Навпаки, повномасштабне вторгнення запустило стихійні процеси демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків у різних куточках країни, а система публічного управління політикою національної пам'яті виявилася неготовою до такої реакції суспільства – реакція самої системи запізнилою: лише через два місяці після початку повномасштабного вторгнення Міністерство культури та інформаційної політики, а також Український інститут національної пам'яті видали спільну позицію (рекомендації) щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР⁵³, а при МКІП було створено консультативно-дорадчий орган – Експертну Раду з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму⁵⁴. Однак, ані МКІП, ані УІНП не мали чітко визначених повноважень та алгоритмів дій при введенні режиму воєнного стану, а їх рекомендації не мали обов'язкового

⁵¹ Постанова 28.04.2017р. у справі № 522/7998/17 / Приморський районний суд міста Одеси. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66284299>.

⁵² Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області. Розпорядження від 21.05.2016р. № 303/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ІПС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160220>

⁵³ Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pozyciya-mkip-ta-uinp-shchodo-pamyatnyh-obyektiv-povyazanyh-z-istoriyeu-ta-kulturoyu-rosiyi-y-srsr>

⁵⁴ Про Експертну раду Міністерства культури та інформаційної політики України з питань декомунізації та дерусифікації: Наказ Міністерства культури та інформаційної політики від 10.06.2022 № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194921-22#Text>.

характеру та строків виконання, що певним чином паралізувало систему державного управління процесом деколонізації більш ніж на рік.

Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3005-IX⁵⁵ визначив присічні строки його виконання в частині очищення суспільного простору – до 27.01.2024 року це мали зробити місцеві ради, до 27.04.2024 року це мали зробити голови місцевих громад, а до 27.07.2024 року – голови обласних державних адміністрацій або особи, які здійснюють їх повноваження (голови обласних військових адміністрацій). Окреме місце відводилось таким інституціям, як Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) та МКІП, які мали до 27.07.2023р. переглянути статус пам'ятників та пам'ятних знаків, які є об'єктами культурної спадщини та прийняти рішення про виключення його з Державного реєстру нерухомих пам'яток України або ж про незанесення його до реєстру.

У свою чергу, при УІНП, згідно положень абзацу другого частини другої статті шостої Закону України № 3005-IX утворювалася Експертна комісія, яка наділена дискреційними повноваженнями щодо надання фахових висновків питань реалізації норм цього Закону, а сам УІНП був наділений правом надавати офіційні роз'яснення та рекомендації.

Позитивним аспектом виконання вищенаведеного законодавства було впровадження процедури консультацій з громадськістю у питаннях перейменування об'єктів топонімії, які мали тривати не більше 30 календарних днів, які відбувалися практично на кожному етапі його виконання.

Разом із цим, практично жодне положення Закону № 3005-IX не було виконано у встановлений строк, оскільки Закон не передбачив жодних механізмів для контролю за його виконанням зі сторони обласних державних адміністрацій, Міністерства культури та інформаційної політики України (наразі – Міністерство культури та стратегічних комунікацій України) та Українським інститутом національної пам'яті, що вже зумовлює необхідність інституційних та законодавчих змін у цьому аспекті.

При цьому, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України» № 3097-IX, який врегулював публічно-управлінські питання охорони об'єктів культурної спадщини,

⁵⁵Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії. Закон України від 15.06.2023 № 3005-IX. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>.

які містять символіку російської імперської політики та підлягають демонтажу відповідно до Закону № 3005-IX⁵⁶.

На практиці навіть по сьогоднішній день не виконано вимоги вищеназваних законів зі сторони самих УІНП та МКСК по низці областей, що зумовлено, як стислими строками виконання закону зі сторони Міністерства та Кабінету Міністрів України в частині перегляду статусу пам'ятників та пам'ятних знаків та виключення або ж незанесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, так і інституційною неспроможністю Міністерства виконати вимоги у встановлений строк, яка полягала у незначній кількості персоналу, відсутності належно цифровізованого реєстру пам'яток та відсутності реальних механізмів впливу на бездіяльність місцевих органів охорони культурної спадщини або ж УІНП. У свою чергу і сам УІНП виявився інституційно неспроможним до вчасного надання рекомендацій на виконання вимог ч. 5 ст. 13 Закону України «Про охорону культурної спадщини»⁵⁷ через аналогічні проблеми. Цьому сприяло також і прийняття КМУ Постанови № 1410 від 29.12.2023р., якою було зменшено граничну чисельність державних службовців у даних відомствах⁵⁸.

На додачу до цього, законодавство не передбачало реальних механізмів впливу науковців або ж громадськості на прискорення даного процесу, оскільки нагромаджувало додаткові завдання на міністерство та центральні органи виконавчої влади без будь-яких важелів впливу чи контролю зі сторони громадського суспільства.

Внаслідок цього, знову ж таки в Одесі, це призвело до надмірної політизації даного процесу, спотворенню Одеським міським головою змісту та підстав прийняття деколонізаційного законодавства та підстав усунення певних об'єктів з публічного простору⁵⁹, що в інформаційному плані було знову використано рф.

Досліджуючи питання інституційної спроможності у тій чи іншій сфері публічного управління, важливо, на думку автора, максимально розширити визначення поняття «інституційної спроможності», що надасть змогу відповідно розширити об'єкт дослідження та дослідити більший обсяг аспектів політики національної пам'яті, не обмежуючись

⁵⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Закон України від 03.05.2023 № 3097-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3097-20#Text>

⁵⁷ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/ed20241115#Text>

⁵⁸ Деякі питання скорочення чисельності працівників органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-2023-p#Text>

⁵⁹ Мер Одеси про долю культурної спадщини міста. Відео. 01.08.2024. Одеська міська рада. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/238598>

тими чи іншими її складовими, що у свою чергу, забезпечить повноту проведеного дослідження.

Враховуючи напрацювання О. Рось⁶⁰, Н. Колісніченко та М. Войновського⁶¹, О. Баштанника⁶² виходячи з дослідженої проблематики можна визначити поняття «інституційної спроможності у сфері реалізації політики національної пам'яті», як офіційно затверджену, закріплену у своєму суспільному статусі, яка базується на певних нормах і правилах життєдіяльності й поведінки суб'єктів, практичному досвіді та аналітичному підґрунті, здатність інституцій (систем і структур) виконувати свої функції через забезпечення належного рівня процесів, організації та ресурсів, моделювання поведінки суб'єктів у сфері реалізації політики національної пам'яті, а також ефективно реагувати на актуальні виклики і загрози, забезпечувати сталість реалізації політики при взаємодії з іншими інституціями та інститутами громадянського суспільства.

Варто зауважити, що ще у Стратегії реформування державного управління на 2022-2025 роки, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831-р⁶³ було визначено, що Україна продовжуватиме, зокрема, законодавчі та інституційні реформи, необхідні для ефективної реалізації Угоди про асоціацію, а розв'язання проблем у сфері державного стратегічного планування, зокрема проблем, пов'язаних з підготовкою і виконанням загальнодержавних програм та державних цільових програм, можливе шляхом розроблення і прийняття відповідного закону, посилення інституційної спроможності центральних органів виконавчої влади та розвитку компетенцій державних службовців у цій сфері.

Водночас одним з результатів реформи державного управління до 2025 року є розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави, а забезпечення інституційної спроможності для комунікації в рамках реформи державного управління

⁶⁰ Рось О. Поняття та сутність нормативно– правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 18. С. 97–100. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.97

⁶¹ Колісніченко Н., Войновський М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2015. Вип. 16. С. 296–309. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>

⁶² О.В. Баштанник. Інституціональна/інституційна спроможність інститутів політичної системи як аналітична категорія та функціональний аспект публічного управління. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2023р., № 2 (80). с. 83-88. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>

⁶³ Деякі питання реформування державного управління України. Розпорядження від 21.07.2021р. № 831-р. Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text>

було визначено елементом ефективного урядування в рамках орієнтовного переліку комунікаційних заходів.

Незважаючи на це, варто визнати, що в системі публічного управління у сфері реалізації державної політики національної пам'яті не розбудовано ефективної системи управління, інституційно-спроможних органів управління та не забезпечено сталості політики пам'яті, вона залишилася неефективною, фрагментарною та неперіоритетною, попри всю очевидність її важливості при реалізації виконання статті 11 Конституції України та протидії країні-агресору в інформаційній і гуманітарній сферах.

Зумовлено це, зокрема, і тим, що в Україні немає сталої традиції публічного управління у сфері реалізації політики національної пам'яті, оскільки до 2006 року, а саме до прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 05 липня 2006 року № 927 «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті»⁶⁴ та Закону України № 376-V «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні»⁶⁵ в Україні не існувало спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, спеціалізованого архіву або ж та науково-дослідної установи з проблем відновлення та збереження національної пам'яті.

Однак навіть після утворення Українського інституту національної пам'яті, зміна політичного режиму зумовила прийняття Указу Президента України Віктора Януковича від 09 грудня 2010 року № 1086/2010⁶⁶, яким Український інститут національної пам'яті з центрального органу виконавчої влади перетворено у науково-дослідну бюджетну установу при Кабінеті Міністрів України, чим понижено його статус⁶⁷, що поставило під загрозу навіть здійснені ним напрацювання.

Проте, знову ж таки, Революція Гідності та відкрита російсько-українська війна, яка почалась з анексії АР Крим та м. Севастополя повернули інтерес держави до важливості політики національної пам'яті, 12 листопада 2014 року Кабінет Міністрів України прийняв

⁶⁴ Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 липня 2006 року № 927. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-p#Text>

⁶⁵ Про Голодомор 1932-1933 років в Україні. Закон України від 28.11.2006 № 376-V. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

⁶⁶ Питання Українського інституту національної пам'яті: Указ Президента України від 09.12.2010р. № 1086/2010. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2010#Text>

⁶⁷ Карташов А.Г. Публічно-управлінські тенденції вшанування жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. № 35. с. 147-157. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/35-2023/37.pdf>

Постанову за № 684 «Деякі питання Українського інституту національної пам'яті», яким УІНП зі статусу науково-дослідної установи підвищено до статусу центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

Серед іншого, одним з основних завдань Інституту було визначено здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917-1921 років, воєн, жертв Голодомору 1932-1933 років, масового голоду 1921-1923, 1946-1947 років та політичних репресій, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях⁶⁸.

У подальшому роль Українського інституту національної пам'яті було посилено через прийняття 09 квітня 2015 року т.з. «декомунізаційного пакету законів» – Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність у XX столітті» № 314-VIII⁶⁹, Закону України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» № 315-VIII⁷⁰, Закону України «Про доступ до архівів органів репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» № 316-VIII⁷¹, Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки» № 317-VIII⁷², у зв'язку із тим, що виконання даних законів безпосередньо або покладалась на дану інституцію або ж не могла відбуватися без його рекомендацій.

Існування чітких строків виконання законодавства та обсягів фінансування цієї інституції дало поштовх для впровадження нових та систематизацію наявних напрацювань у сфері політики пам'яті.

Зокрема, Український інститут національної пам'яті запровадив якісно нові інтерактивні підходи та методи донесення інформації про

⁶⁸ Деякі питання Українського інституту національної пам'яті». Постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014р. № 684. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-p/ed20141112#Text>

⁶⁹ Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у XX столітті. Закон України від 09.04.2015 № 314-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>.

⁷⁰ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років. Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>.

⁷¹ Про доступ до архівів органів репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>.

⁷² Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки» № 317-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

недостатньо відомі широкому загалу способи, зокрема через настільні ігри^{73,74,75}, мобільні додатки та аудіо-альбоми⁷⁶, систематизував наявні дослідження щодо подій Української революції 1917-1921 років⁷⁷, Українську повстанську армію^{78,79}, інших борців за незалежність у XX столітті⁸⁰, документування спогадів учасників Революції Гідності⁸¹ та утворення Музею Революції Гідності⁸², Голодомор 1932-1933 років⁸³, Другу Світову війну⁸⁴, політику декомунізації⁸⁵. Крім того, Інститут започаткував процес систематизації електронних видань⁸⁶ та методичних матеріалів для освітнього процесу⁸⁷ та взаємодію з провідними історичними виданнями – «Історичною правдою»⁸⁸ та ін.

Інститут мав лідерство у процесах політики пам'яті, зокрема започаткував дискусії щодо поглиблення процесу очищення публічного

⁷³ Настільна гра «Українська революція 1917-1921». 01.12.2017. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/navchalni-igry/nastilna-gra-ukrayinska-revoluciya-1917-1921>

⁷⁴ Настільна гра «УПА – відповідь нескореного народу». Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/ebook/nastilna-gra-upa-vidpovid-neskorenogo-narodu>

⁷⁵ Картова гра «100 облич Української Революції». 22.01.2017. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/navchalni-igry/kartkova-gra-100-oblych-ukrayinskoyi-revoluciyi>

⁷⁶ Інститут презентував проекти до 100-річчя Соборності. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/institut-prezentuvav-proekti-do-100-richchya-sobornosti>

⁷⁷ 100 облич Української революції. Український інститут національної пам'яті. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/100_oblich_0.pdf

⁷⁸ В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль. Українська повстанська армія. Історія нескорених. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/upa-armiya-neskorenyh.pdf>

⁷⁹ Інфографіка про УПА. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/infografika-pro-upa>

⁸⁰ Люди свободи. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/lyudi-svobodi>

⁸¹ Майдан: усна історія. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/maidan-usna-istoriya>

⁸² Музей Майдану. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <http://www.maidanmuseum.org/uk>

⁸³ Пам'ять про Голодомор 1932-1933 років. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/pamyat-pro-golodomor-1932-1933>

⁸⁴ Українська Друга Світова 1939-1945. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://ww2.uinp.gov.ua>

⁸⁵ Декомунізація. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0>

⁸⁶ Електронні видання. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/ebooks>

⁸⁷ Методичні матеріали. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/methodic-materials>

⁸⁸ УІНП та «Історична правда» випустили документальний цикл про політв'язнів. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-ta-istorychna-pravda-vypustily-dokumentalnyy-tykl-pro-politv'yazniv>

простору та започаткування процесу деконструкції імперської спадщини⁸⁹, брав участь у публічній комунікації та судових процесах, пов'язаних з протидією політиці декомунізації⁹⁰.

Проте, без реальних важелів впливу на суб'єктів правозастосування в питанні бездіяльності у сфері політики пам'яті, як от нездійснення у встановлений строк перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників чи ігноруванні обов'язку проводити наукові дослідження чи заходи з меморіалізації чи відзначення пам'ятних чи святкових дат або їх коректної інтерпретації, відсутність належної координації з Інститутом зі сторони міністерств та інших центральних органів виконавчої влади призвело до декларативності більшості положень законодавства у сфері національної пам'яті.

Більше того, починаючи з грудня 2019 року, внаслідок зміни керівництва Інституту⁹¹ незважаючи на достатньо однозначні положення законодавства, однак за відсутності стратегії політики пам'яті, вона була сутнісно змінена, зокрема, в частині погляду на Другу світову війну та учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті.

Зокрема саме хитка та непослідовна позиція інституту неодноразово ставала причиною виникнення суспільної напруги та оцінки рішень органів влади вже під час повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Так, незважаючи на попередні позиції Інституту стосовно усунення з публічного простору осіб з пантеону «Великої Вітчизняної Війни»⁹², Інститут надав два протилежних висновки щодо його постаті – перший про необхідність його демонтажу з огляду на Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»⁹³, інший пізніше озвучувався экс-головою Інституту вже про те, що

⁸⁹ Історики запропонували шляхи деконструкції імперської спадщини. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/istoriki-zaproponuvali-shlyakhi-dekonstruktsii-imperskoi-spadshchini>

⁹⁰ Коментар УІНП щодо рішення суду у справі про символіку дивізії військ СС «Галичина» Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/komentar-uinp-shchodo-rishennya-sudu-u-spravi-pro-symvoliku-dyviziyi-viysk-ss-galychyna>

⁹¹ Про призначення Дробовича А.Е. Головою Українського інституту національної пам'яті. Розпорядження від 11.12.2019р. № 1245-р. Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2019-p#Text>

⁹² Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

⁹³ Пан Антон Дробович просить довести, що пам'ятники Сидору Ковпаку мають бути демонтовані. Декомунізація.Україна. 13.01.2025. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1ADWmgTLhK/>

об'єкти на честь даної особи не містять символіки російської імперської політики⁹⁴.

Бурхливу реакцію громадськості також викликали висновки консультативно-дорадчого органу – Експертної комісії при УІНП стосовно окремих осіб, об'єкти на честь яких раніше вже визнавалися обласними військовими адміністраціями або ж міжрегіональними офісами Інституту такими, що містять обмеження, передбачені Законом України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» № 3005-IX – наприклад щодо Костянтина Паустовського⁹⁵ та Володимира Короленка⁹⁶.

Вказане викликано непрозорою процедурою обговорення та ухвалення рішень даною інституцією – відсутністю чітких термінів та етапів розгляду того чи іншого питання, а також наділення цього органу широкими дискреційними повноваженнями, а також і самого УІНП, рекомендації та висновки яких часто суперечать змісту самого Закону № 3005-IX та приймаються непрозоро і неопублічно – без надання можливості зрозуміти чи опрацьовано комісією усі історичні факти щодо певної історичної події або ж публіцистичний доробок того чи іншого діяча та без можливості надання відповідної інформації комісії зі сторони громадськості, попри декларативні норми, до прикладу, самого Положення про комісію, затвердженого Наказом МКІП від 25.07.2023р. за № 399⁹⁷. При цьому вагелів впливу громадськості або ж самого МКІП у разі видання узагальнень, висновків чи рекомендацій, які не відповідають вимогам «декомунізаційного пакету Законів» або ж Закону № 3005-IX, чинне законодавство не містить. Також декларативними виглядають самі положення статті сьомої Закону № 3005-IX щодо відповідальності за його невиконання, а також поширення символіки російської імперської політики, оскільки такі дії чи бездіяльність не тягнуть за собою настання адміністративної чи кримінальної відповідальності.

⁹⁴ Антон Дробович про 5 років на посаді голови Українського інституту національної пам'яті. 07.01.2025. Суспільне Культура. URL: <https://suspilne.media/culture/914605-vdalosa-zberegiti-stalist-institucii-anton-drobovic-pro-5-rokiv-na-posadi-golovi-ukrainskogo-institutu-nacpamati/>

⁹⁵ Про перейменування об'єктів топонімів у населених пунктах Одеської області. 26.07.2024. Розпорядження № 694/A-2024. Одеська обласна державна адміністрація. URL: https://odaold.od.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/2_5278517521203354761_240730_144622.pdf

⁹⁶ Г. Титаренко. «Была бы жива Россия» або про Короленка як малороса. 10.06.2023. Полтавський офіс Українського інституту національної пам'яті. Інтернет-видання «Полтавщина». URL: <https://poltava.to/project/7793/>.

⁹⁷ Про затвердження Положення про Експертну комісію Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації норм Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топонімів»: Наказ Міністерства культури та інформаційної політики від 25.07.2023 № 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-23#Text>

Наразі такими, що потребують посилення і вдосконалення виглядають позиції Верховної Ради України в публічному управлінні політикою деколонізації, як складової політики національної пам'яті.

Так, Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, як головний комітет у питанні реалізації законодавства про декомунізацію, деколонізацію та охорону об'єктів культурної спадщини проводив низку засідань щодо міста Полтави, де гостро стояло питання усунення з публічного простору низки об'єктів, що містять символіку російської імперської політики, зокрема пам'ятники російському царю Петру I, Олексію Келіну, Монументу Слави та реорганізації експозиції «Музею Полтавської битви». Лише після останнього візиту 31 жовтня 2024 року Комітетом надано рекомендації Полтавській обласній військовій адміністрації та Полтавській міській раді щодо очищення суспільного простору⁹⁸, які частково виконані лише в кінці лютого 2025 року⁹⁹ Аналогічним чином невиконаними залишались рекомендації згаданої вище Експертної Ради Міністерства культури та інформаційної політики з питань декомунізації та дерусифікації¹⁰⁰.

Наразі видається, що по-суті рекомендації Комітету та Експертної Ради мають фактично однакову – рекомендаційну юридичну силу, хоча виходячи зі статусу консультативно-дорадчого органу Міністерства та парламентського комітету, рішення останнього повинні мати вищу юридичну силу та обов'язковість окреслену законодавчо.

Справедливо буде зауважити, що сам процес демонтажу пам'ятників імперським діячам та подіям у Полтаві виявив неефективність не тільки існуючих публічно-управлінських інструментів парламентського комітету, а й згадану вище інституційну неспроможність Міністерства, оскільки лише 31 січня 2025 року Міністерством видано Наказ № 52 «Про визнання такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, об'єктів культурної спадщини», тобто після більше ніж чотирьох місяців з дня відповідного Подання

⁹⁸ Рекомендації Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики за результатами розгляду питання «Стан реалізації законодавства про деколонізацію (в частині пам'яток культурної спадщини) та перегляд реєстрів нерухомих культурної спадщини, що містять символи російської імперської політики». Рішення Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики. Протокол № 157 від 31.10.2024р. Верховна Рада України. URL: <https://i1.poltava.to/uploads/2024/11/04/67287d279e096.pdf>.

⁹⁹ У Полтаві демонтували пам'ятник Петру 1. 25.02.2025. Міністерство культури та стратегічних комунікацій. URL: <https://mcs.gov.ua/news/u-poltavi-demontuvaty-pamyatnyk-petru-i/>

¹⁰⁰ Рада Мінкульту рекомендувала демонтувати пам'ятники у Полтаві, пов'язані з Російською імперією. 08.09.2022. Суспільне Полтава. URL: <https://susplne.media/poltava/279781-rada-minkultu-rekomendovala-demontuvati-pamatniki-u-poltavi-povazani-z-rosijskou-imperieu/>.

Департаменту культури і туризму Полтавської обласної військової адміністрації¹⁰¹.

Вказане свідчить про неефективність існуючого публічно-управлінського механізму щодо пам'яток культурної спадщини, які підлягають виключенню або ж незанесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та необхідності його реформування.

Звертаючись до стратегічного планування провадження політики деколонізації в умовах повоєнного відновлення відзначаємо, що у національній програмі відновлення України¹⁰² доволі загально визначено декілька напрямків (заходів) зі сфери політики національної пам'яті, як складових відновлення України.

Це інфраструктурні заходи, такі як: «Відновлення та розвиток фізичної інфраструктури культури для популяризації національної ідентичності та культурного різноманіття (музеї, меморіали, культурні центри тощо)», «1 етап Проект «Реконструкція I черги Меморіального комплексу пам'яті жертв Голодоморів в Україні», «Будівництво Музею Революції Гідності / Музею Майдану – багатофункційного простору, до якого входять Дім свободи, дослідницький центр, Дитячий музей та простір для проведення масових публічних культурно-освітніх та комеморативних заходів», «Завершення будівництва Меморіалу Героям Небесної Сотні у Києві», «Лабіринт. Центр тоталітарного минулого», «Реконструкція приміщення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті (1 черга)», «Створення музею російсько-української війни», «Створення Національного військового меморіального кладовища з метою вшанування та увічнення на державному рівні пам'яті загиблих», «Створення Національного Пантеону (Меморіалу українських героїв)», «Завершення другої частини проекту «Віртуальний музей російської агресії» та розвиток цифрових платформ УІНП», а також проекти (заходи), направлені на пошук цифрових та інституційних рішень з питань політики пам'яті, такі як, «Національний проект «Вивчай Україну», «Розвиток екосистеми для культури, пам'яті, спадщини та креативних індустрій з акцентом на самобутність, мистецтво, художню освіту», «Створення інтерактивних карти (онлайн-map) пам'ятників та меморіальних дошок на честь загиблих захисників України і об'єктів культурної спадщини етнічних та релігійних спільнот України, їхня популяризація», «Цифрові трансформації в культурі – це комплексне стратегічне бачення цифровізації у культурі (наприклад, національна електронна бібліотека,

¹⁰¹ Про визнання такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, об'єктів культурної спадщини. Наказ від 31.01.2025. № 52. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/02/nakaz.pdf>

¹⁰² Проекти Нацпрограми «Відновлення України». URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/develop-culture-and-sport-systems>

електронні послуги, електронний архів, електронне управління)» та проєкти, направлені на дослідження та збереження пам'яті національних меншин та спільнот про російсько-українську війну та їх участь в ній та ін.

Знову ж таки зазначений підхід є навіть більш фрагментарним та скоріш тактичним, ніж стратегічним, ніж це було у довоєнний період до 2014 року, а запропоновані проєкти та заходи, у більшості своїй, є лише продовженням вже запущених до 24.02.2022 року проєктів.

Відповідно можна констатувати, що запропонований варіант повоєнного відновлення у сфері реалізації політики національної пам'яті не ґрунтується на одинадцятирічному досвіді останньої російсько-української війни, а й не враховує її передумови та методи і засади роботи ворога, а також інституційні та економічні проблеми, які супроводжували публічне управління у сфері реалізації політики національної пам'яті протягом 1991-2025 років.

2. Пропозиції до вирішення означених проблем в умовах післявоєнного відновлення

З огляду на викладене вище, зокрема на зміст Національної програми відновлення України необхідно виокремити заходи та реформи, необхідні для ефективної протидії в інформаційній та гуманітарній сферах, зокрема у такій, що продовжатиметься російсько-українській «війні пам'яті».

Першочергово необхідно розробити та впровадити Стратегію публічного управління у сфері формування та реалізації політики національної пам'яті, з метою подолання фрагментарного характеру публічного управління у цій сфері та формування цілісного та сталого підходу до формування та реалізації політики пам'яті.

Це зумовлено відсутністю як до 2014 року, так і на даний час, а також у порядку денному даної стратегії, однак без якої неможливо ефективно здійснювати публічне управління та провадити відповідну політику.

Актуальним залишається питання законодавчого врегулювання питання формування публічного простору, з огляду також і на низьку активність законодавця в питаннях публічного управління у сфері реалізації політики національної пам'яті, незважаючи на виклики, пов'язані з продовженням російсько-української війни та повоєнним відновленням.

Наразі необхідно розглядати умови повоєнного відновлення в досліджуваній сфері в контексті віднесення культурної політики та політики національної пам'яті до сфери національної безпеки, з огляду на що вже на даний необхідно підтримати засадничий проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті» № 9072, який пропонує доповнити Преамбулу

Закону України «Про національну безпеку України» такою метою, як «сприяння консолідації й розвитку української нації» та упровадження в перелік принципів державної політики у сферах національної безпеки і оборони такого принципу, як «збереження культурної спадщини України та національної пам'яті українського народу як головних елементів формування його ідентичності, консолідації й розвитку української нації». Видається надважливим якнайшвидше його прийняття та впровадження у діяльності органів публічного управління, що визначить належну пріоритетність сфери реалізації політики національної пам'яті та, як наслідок, знайде відображення його положень в інших підзаконних та нормативно-правових актах в умовах післявоєнного відновлення.

Видається необхідним розглянути наявний¹⁰³, доопрацювати та прийняти з урахуванням особливостей умов повоєнного відновлення проекту Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті», який має визначити провідну роль Українського інституту національної пам'яті та Міністерства культури і стратегічних комунікацій в питаннях формування та реалізації даної політики.

Варто навіть розглянути можливість систематизації положень законодавства з питань національної пам'яті та повноважень суб'єктів публічного управління в одному нормативно-правовому акті, що можливо або ж шляхом забезпечення гармонізації законодавства через формування засадничого Закону або шляхом кодифікації існуючих нормативно-правових актів, зокрема законодавства про очищення суспільного простору та охорону культурної спадщини.

При формуванні нормативно-правової бази необхідно закріпити обов'язковість висновків Інституту в питаннях тлумачення та надання роз'яснення з питань застосування «декомунізаційного пакету Законів», законодавства про деколонізацію, а також щодо формування публічного простору та комеморативних практик з однієї сторони, а з іншої забезпечити прозорість формування та надання таких висновків з метою упередження їх неповноти та необґрунтованості.

Зміст пропонованого законодавства має передбачити ширше представництво громадськості в питаннях публічного управління у сфері формування та реалізації політики пам'яті, зокрема:

- забезпечити обов'язковість формування Громадської ради при Українському інституті національної пам'яті;
- забезпечити обов'язковість формування Експертної Ради Міністерства культури та стратегічних комунікацій України з питань декомунізації та дерусифікації;

¹⁰³ Результати обговорення законопроекту «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://bit.ly/4afuruK>.

– прописати зрозумілі та однозначні критерії добору представників громадськості до Громадської ради при Українському інституті національної пам'яті, Експертної Ради Міністерства культури та стратегічних комунікацій України з питань декомунізації та дерусифікації, Експертної комісії з питань обліку об'єктів культурної спадщини Міністерства культури та стратегічних комунікацій України та рад обласних державних адміністрацій, Експертної комісії Українського інституту національної пам'яті, порядок їх обрання та відкликання, припинення повноважень.

Водночас видається необхідним переглянути наявні механізми формування Державного реєстру нерухомих пам'яток, враховуючи практику застосування, так званого, «антипушкінського Закону», шляхом посилення ролі органів охорони культурної спадщини обласних державних адміністрацій та можливості оскарження їх рішень до Міністерства культури та стратегічних комунікацій, а також посилення ролі громадськості у даному механізмі, шляхом надання можливості формування та подання пам'яткоохоронної та облікової документації до таких органів з метою виключення або ж незанесення до реєстру пам'яток, які містять символіку російської імперської політики.

Окремо варто відзначити необхідність відображення у положеннях розроблюваного законодавства або ж змінах у наявних законах обов'язок участі органів місцевого самоврядування, як суб'єктів публічного управління, в реалізації політики національної пам'яті, оскільки наразі декларативними залишаються положення щодо обов'язку забезпечення наукових досліджень, направлених на дослідження боротьби за незалежність України у XX столітті або ж Голодоморів 1921-1923, 1946-1947 років, вжиття заходів, спрямованих на підвищення поінформованості суспільства та привернення уваги громадськості до історії боротьби та борців за незалежність України у XX столітті, розроблення програм та заходів, з метою вивчення історії боротьби та борців за незалежність України у XX столітті, поширення об'єктивної інформації в Україні та світі про боротьбу та борців за незалежність України у XX столітті, підтримки діяльності неурядових установ та організацій, що здійснюють дослідницьку та просвітницьку роботу з питань вивчення історії боротьби та борців за незалежність України у XX столітті, а так само, їх увічнення, зокрема такий обов'язок повністю покладений на державу, однак не передбачений для органів місцевого самоврядування, які в результаті реалізації політики децентралізації наразі мають ширші та в умовах повоєнного відновлення будуть мати ширші можливості забезпечення реалізації політики національної пам'яті на місцевому рівні.

Обов'язковість сприяння та фінансування науково-дослідної діяльності у питаннях політики національної пам'яті відіграватиме виключно позитивну роль, як у питання успішної реалізації такої

політики, так і гармонізації відносин між державою та органами місцевого самоврядування, науковою спільнотою та громадськістю, дасть значний поштовх інтенсифікації наукових досліджень більшовистського державного терору та боротьби за незалежність України у XX столітті.

При цьому необхідно забезпечити провідну роль органів державної влади при координації у питаннях наповнення публічного топонімічного та монументального простору.

Наразі саме органи місцевого самоврядування, відповідно до положень Закону України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» № 4865-VI¹⁰⁴ мають повноваження щодо перейменування або ж найменування об'єктів топонімії населених пунктів, а державні органи таких повноважень, окрім, як тимчасових (у разі прийняття відповідного законодавства, до прикладу, деколонізаційного), не мають).

У даному випадку з метою досягнення глибшого суспільного консенсусу щодо формування публічного простору необхідно забезпечити двоетапність вирішення даного питання – можливість участі обласних чи районних державних адміністрацій та утворених ними консультативно-дорадчих органів у процесі подання, обґрунтування та розгляду питання найменування (перейменування) об'єктів топонімії або ж встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків.

Вказане вище важливо доповнити забезпеченням нормативним наповненням пам'яттєвого законодавства санкційними частинами.

Це зумовлено тим, що законодавство про вшанування пам'яті жертв Голодоморів в Україні та борців за незалежність України у XX столітті до цього часу містить декларативні положення про протиправність заперечення факту Голодомору-геноциду 1932-1933 років та правомірність боротьби за незалежність України у XX столітті, а також існування у публічному просторі пам'ятників та пам'ятних знаків перебування у публічному просторі назв об'єктів топоніміки населених пунктів, а також пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених особам, пов'язаним із переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті.

Пропонується доповнити Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення новими положеннями, які би передбачали відповідальність за порушення вищенаведеного законодавства, а зважаючи на те, що саме органи місцевого

¹⁰⁴ Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій. Закон України від 24.05.2012 № 4865-VI. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4865-17#Text>.

самоврядування є тою ланкою публічного управління, яка не виконує або ж відверто порушує законодавство про деколонізацію та деколонізацію, надати повноваження щодо складення протоколів про адміністративні правопорушення саме посадовим та службовим особам обласних державних (військових) адміністрацій та Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, а також ввести інститут громадських інспекторів у цьому питанні.

Зважаючи на невиконання або ж неналежне виконання Законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки» № 317-VIII та Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3005-IX органами місцевого самоврядування пропонується доповнити Прикінцеві та Перехідні положення Закону № 3005-IX нормами, які би продовжували строки його виконання, в частині перейменування об'єктів топонімії, а також демонтажу пам'ятників і пам'ятних знаків, для голів обласних державних (військових) адміністрацій або ж осіб, що здійснюють їхні повноваження та передбачали механізм їх практичної реалізації через виконавчі органи та структурні підрозділи, а також шляхом залучення громадськості через механізм надання відповідного погодження на демонтаж у разі відсутності матеріально-технічних можливостей для самостійного демонтажу та надходження відповідного клопотання.

З огляду на такий, що вже відбувається процес формування меморіального простору в частині вшанування пам'яті полеглих Захисників і Захисниць України, учасників АТО та ООС необхідно також відобразити період російсько-української війни у засадничому законі, а також розробити нормативно-правову базу для формування не тільки Національного меморіального кладовища, а й інших форм вшанування сучасних героїв у територіальних громадах, в освітньому процесі та сферах молоді та спорту.

Варто зауважити, що навіть на сьогоднішній день залишається неврегульованим питання формування частини монументального публічного простору – відсутні необхідні положення Закону України «Про благоустрій населених пунктів»¹⁰⁵, не встановлено загального порядку, який би регулював порядок та визначав суб'єктів публічного управління, які би відповідали за встановлення та демонтаж пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених учасникам російсько-української війни, борців за незалежність України у XX столітті та жертвам політичних репресій та осіб, які внесли значний вклад у розвиток науки,

¹⁰⁵ Про благоустрій населених пунктів. Закон України від 06.09.2005 № 2807-IV. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text>.

культури, освіти та інших сфер суспільного життя, історичним подіям та ювілейним датам. Відповідно відсутній й інший, окрім судового, механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності у даному питанні.

Розглядаючи необхідність посилення інституційної спроможності задіяних у публічному управлінні у сфері реалізації політики національної пам'яті на усіх рівнях управління суб'єктів варто розширити наявні повноваження таких суб'єктів.

Як вже наголошувалося автором у проведених дослідженнях¹⁰⁶ слушним видається інтенсифікувати надання комітетами Верховної Ради України роз'яснень з приводу як законодавства про деколонізацію, так і, наприклад, про охорону культурної спадщини або ж підсилення правового статусу таких висновків та роз'яснень з метою їх підваження їх юридичної сили. Це зумовлено тим, що у процесі деколонізації, представники країни-агресора, деякі посадові особи українських територіальних громад та представники громадськості вдаються до викривлення положень законодавства та їх довільного тлумачення із завданням репутаційних втрат Україні на міжнародній арені: до прикладу стосовно належності об'єктів, присвячених певним історичним постатям до символіки російської імперської політики, суті та процесів законодавства про деколонізацію¹⁰⁷ або статусу певних об'єктів в охоронній зоні об'єкта всесвітньої спадщини¹⁰⁸ та водночас відсутності в обласних державних (військових) адміністрацій, Українського інституту національної пам'яті та Міністерства культури та стратегічних комунікацій повноважень щодо контролю за виконанням власних рішень в порядку виконання законодавства про деколонізацію та декомунізацію.

Надання таких роз'яснень може бути результатом взаємодії з суб'єктами публічного управління з найбільш резонансних питань правозастосування, оскільки у будь-якому разі, саме Верховна Рада України є суб'єктом публічного управління, який розробляє та приймає відповідні законодавчі акти, а отже саме роз'яснення її профільних комітетів може також слугувати інструментом, який би замінив необхідність постійного внесення змін до чинного законодавства, конкуренцію редакцій законів та інших недоліків нормотворчої техніки.

¹⁰⁶ Карташов А. Місце комітетів Верховної Ради України в системі публічного управління політикою національної пам'яті. 1st International Scientific and Practical Conference "Research in Science, Technology and Economics". January 22-24, 2025. Luxembourg, Luxembourg. <https://isu-conference.com/en/archive/research-in-science-technology-and-economics/>. – с. 110-116. DOI: <https://doi.org/10.70286/isu-22.01.2025>

¹⁰⁷ Salviamo il patrimonio culturale di Odessa. 21.10.2024. Il Foglio. URL: <https://bit.ly/4hmRQg6>.

¹⁰⁸ Труханов відреагував на перейменування топонімів в Одесі: «Це «обнуляє» наше місто». 31.07.2024. Суспільне Одеса. URL: <https://bit.ly/40lkdEK>.

При цьому, така форма контрольної функції комітетів, як направлення матеріалів реагування і заслуховування звітів, доповідей та інформації державних органів та посадових осіб, що має наслідком надмірну політизацію реалізації політики національної пам'яті на рівні окремих громад, викликає необхідність або ж у відображенні в Законі України «Про комітети Верховної Ради України» обов'язку здійснення вказаних вище форм один раз на півріччя чи рік стосовно певної групи прийнятих закон або ж посилення громадського контролю за реалізацією таких форм, шляхом передбачення обов'язкового їх здійснення у випадку надходження певного масиву звернень або ж клопотання громадської ради відповідного комітету чи органу державної влади.

Окремої уваги може заслуговувати необхідність обов'язкової присутності та залученості до реалізації контрольної функції комітетів вищого керівного складу розвідувальних та контррозвідувальних безпекових органів, правоохоронних органів, представників обласних державних (військових) адміністрацій та дипломатичних представників України та посилення їх ролі у публічному управлінні у сфері реалізації політики національної пам'яті загалом.

На рівні Верховної Ради України можливо визнати обов'язковою частиною доповіді на «годині запитань до Уряду» питання політики пам'яті та охорони культурної спадщини.

Зважаючи на неналежну інституційну спроможність Міністерства культури та стратегічних комунікацій у цьому напрямку, важливо посилити міністерство наглядовими повноваженнями в питаннях формування публічного простору, шляхом надання можливості винесення приписів про негайний демонтаж пам'ятників та пам'ятних знаків у разі порушення процедури їх встановлення, а також невідповідності законодавству про деколонізацію.

При цьому можливо надати можливість делегування таких повноважень обласним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування з одночасною можливістю перегляду їх висновків Міністерством.

Органи місцевого самоврядування, у свою чергу, повинні мати обов'язок врахування у питаннях увічнення у топонімії та монументалістиці необхідності увічнення борців за незалежність України у XX столітті, осіб, які зробили значний внесок у сфері науки, освіти та культури, а також загиблих Захисників та Захисниць України.

У даному випадку, з огляду на досвід «м'якого впливу» РФ на формування публічного простору у 1991-2022 роках, з метою недопущення його здійснення у повоєнний період необхідно розширити перелік визначеної у Законі України № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного

режиму в Україні»¹⁰⁹, законах про декомунізацію та деколонізацію, забороненої символіки та запровадити неможливість ініціювання у публічному просторі юридичними особами, які фінансуються або ж мають зв'язок будь-якого типу з Республікою Білорусь та рф, а також неможливістю входження у будь-які консультативно-дорадчі органи таких осіб.

В умовах післявоєнного відновлення необхідно визначити річний термін для встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків, а також найменування об'єктів топонімії на честь борців за незалежність України у XX столітті для забезпечення розуміння у суспільстві спадкоємності поколінь борців за незалежність, оскільки інформація, що міститься у публічному доступі свідчить про нерозуміння неперервності російської агресії по відношенню до українського народу, і як наслідок, сприйняття нової віхи війни у XXI столітті, починаючи з 2014 року, як чогось непередбачуваного та нелогічного.

Більше того, наразі, окрім окремих постатей на кшталт, Степана Бандери чи Романа Шухевича, інші борці за незалежність у XX столітті залишаються невідомими широкому загалу, а законодавство у цьому питанні, зокрема і щодо очищення публічного простору від переслідувачів таких осіб, невиконаним.

Як вже вказував автор у проведеному дослідженні¹¹⁰, ще 28 січня 2010 року Указом Президента України за № 75/2010 «Про вшанування учасників боротьби за неза- лежність України у XX столітті» вперше в історії незалежної України на національному рівні учасниками боротьби за незалежність України було визнано діячів Української Революції 1917-1922 років (УНР, ЗУНР, Гетьманату та ін.), Організації Українських Націоналістів, Української повстанської армії, а також інших військових формувань, партій, організацій та рухів, що ставили за мету здобуття Україною державної незалежності¹¹¹.

Поряд із цим Указами Президента учасники боротьби за незалежність України у XX столітті, а також іноземні дослідники та журналісти, завдяки яким нагороджувались найвищими державними нагородами, що мало на меті вивести з-під нав'язаного рф «маргінального становища» осіб, яким Україна завдячує відновленню

¹⁰⁹ Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 23.09.2024 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

¹¹⁰ А.Г. Карташов. Особливості реалізації політики національної пам'яті: публічно-управлінський аспект. Право та державне управління. 2024р. № 2. с. 147-157. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/21.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.19/>

¹¹¹ Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті: Указ Президента України від 28.01.2010р. № 75/2010. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/2010#Text>

незалежності. Так, Указами від 12 жовтня 2007 року № 965/2007 та від 20 січня 2010 року № 46/2010 присвоєно звання Героїв України Роману Шухевичу¹¹² та Степану Бандері¹¹³ відповідно, Указом від 08 листопада 2006 року № 937/2006 орденом «За мужність» I ступеня нагороджено дисидентів Ніну Строкату, Святослава Караванського, Стефанію Шабатуру та інших¹¹⁴, Орденом Князя Ярослава Мудрого II ступеня нагороджений американський історик-дослідник Джеймс Мейс¹¹⁵, а орденом «За заслуги» III ступеня британський журналіст Гарет Джоунс¹¹⁶.

Рекомендується продовжити тенденцію нагородження видатних осіб минулого та сучасності, у тому числі посмертного, з метою демонстрації суспільству шанобливого ставлення та відзначення державою їх ролі у відновленні незалежності та поширенні інформації про Україну у світі.

Водночас оскільки в більшості областей і надалі спостерігається ігнорування Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність у XX столітті» № 314-VIII в частині усунення з публічного простору об'єктів на честь осіб, які були задіяні у переслідуванні борців за незалежність та належного вшанування самих борців необхідно передбачити обов'язковість, не менше одного разу на рік відзначення державними нагородами борців за незалежність України у XX столітті, які до цього часу не були нагородженні та інформація стосовно яких була отримана внаслідок проведених на виконання згаданого Закону наукових досліджень, а також відзначення державними преміями та стипендіями дослідників визвольного руху 1917-1991 років.

З метою забезпечення соціальної та історичної справедливості необхідно передбачити строк для перегляду почесних звань, державних та місцевих нагород, а також статусів «почесний громадянин» з метою виявлення та їх позбавлення стосовно осіб, які пов'язані із реалізацією російської імперської політики, колабораціонізму, переслідуванням

¹¹² Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України: Указ Президента України від 12.10.2007р. № 965/2007. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/965/2007#Text>

¹¹³ Про присвоєння С. Бандері звання Герой України: Указ Президента України від 20.01.2010р. № 46/2010. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010#Text>

¹¹⁴ Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод: Указ Президента України від 08.11.2006 № 937/2006. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/937/2006#Text>

¹¹⁵ Про нагородження Д. Мейса орденом Князя Ярослава Мудрого: Указ Президента України від 26.11.2005 № 1655/2005. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1655/2005#Text>

¹¹⁶ Про відзначення державними нагородами України громадян іноземних держав: Указ Президента України від 19.11.2008 № 1057/2008. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/10572008-8240>.

учасників боротьби за незалежність у XX столітті, були членами заборонених судами політичних партій та громадських формувань, поширенням пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів, протидією або ж порушенням законодавства про Голодомор 1932-1933 років, декомунізацію, деколонізацію та ін.

У питаннях провадження політики пам'яті видається необхідним продовження використання згаданих у першому параграфі інтерактивних форм – розроблення настільних та комп'ютерних ігор, мобільних додатків, квест-кімнат та аудіовізуального контенту, а також матеріального та геральдичного заохочення осіб, які дотичні до популяризації визначних постатей, пам'ятних та ювілейних дат української історії.

Крім того, формування публічного простору не повинно обмежуватись питаннями, визначеними у вищезгаданому Плані повоєнного відновлення, а має виходити з необхідності вшанування постатей та подій української історії з найдавніших часів. Зокрема і до цього часу у публічному просторі мало представлені національні герої та історичні події періоду Гетьманщини, визвольних змагань, перебування українського уряду в екзилі, штучного голоду 1921-1923, 1946-1947 років, примусових депортацій українців початку XVIII століття, німців 1915-1916 років, періоду окупації Східної Галичини військами російської імперії та подальшого їх відступу упродовж 1914-1917 років, силовими структурами УСРР-УРСР 1936-1952 років, поляків та німців у 1934-1939 роках, українців у 1944-1946 роках та післявоєнний період, Революції на граніті, Помаранчевої Революції, Революції Гідності, а також російсько-української війни. У зв'язку із цим окремого захищеного фінансування потребують заходи з музеєфікацією подій російсько-української війни, боротьби за незалежність у XX столітті, та оцифрування бібліотек та архівів в частині фондів XVII-XX століть.

Окремо необхідно передбачити заходи для швидкого завершення інфраструктурного забезпечення та документального наповнення Галузевого Державного Архіву Українського інституту національної пам'яті та переміщення документів репресивних органів до даного архіву.

При цьому важливо передбачити обов'язок органів місцевого самоврядування стосовно формування місцевого музейного фонду тоталітаризму та радянської окупації, утворення відповідних комунальних музейних та науково-дослідних установ.

Важливо супроводжувати вищенаведені заходи збільшенням фінансування спеціальностей, пов'язаних з роботою із бібліотечним та архівним фондом, історією та археологією, пам'яткознавством та музеєфікацією, формуванням публічного простору, архітектурою та містобудуванням, педагогікою та культурологією з огляду на що за

доцільне видається визнати такі спеціальності критично важливими та збільшити на них обсяг державного замовлення.

Окремим напрямком діяльності безпекових органів, дипломатичних установ та Міністерства закордонних справ України має бути віднайдення та повернення, а у випадку їх знаходження на території РФ – вжиття заходів щодо вилучення та переміщення на територію України культурних цінностей та архівних документів вищих органів влади та управління СРСР, РРФСР та репресивних органів.

Спираючись на згаданий вище перебіг судових процесів у сфері декомунізації вимагає внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України¹¹⁷ в частині віднесення спорів, пов'язаних із оскарженням рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо найменування, перейменування об'єктів топонімії, встановлення пам'ятників, пам'ятних знаків, встановлення пам'ятних дат та дат історичних подій до окремих категорій термінових адміністративних справ.

Загалом необхідно передбачити як пріоритетний напрям систематизації методичних матеріалів, наукової та публіцистичної літератури за напрямками деколонізації, декомунізації, меморіалізації та національної пам'яті загалом, які були розпочаті Українським інститутом національної пам'яті у 2014-2019 роках.

Вказані вище пропозиції напрацьовані за результатами проведеного дослідження наявної нормативно-правової і законопроектної бази, судової практики, відкритих та аналітичних даних щодо державного управління у сфері реалізації політики національної пам'яті та можуть бути доповнені внаслідок глибшого та ширшого дослідження і використані при плануванні реалізації політики деколонізації в умовах повного відновлення.

ВИСНОВОК

Набутий внаслідок російсько-української війни досвід «війн пам'яті» та проблем, які породила військова агресія в питаннях публічного управління у сфері національної пам'яті, в умовах післявоєнного відновлення зумовлює необхідність якісних змін до застосованих раніше підходів та визначення іншого рівня пріоритетності політики деколонізації, як складової політики національної пам'яті, що у свою чергу зумовлює необхідність модернізації системи державного управління у даній сфері.

Досліджуючи тенденції публічного управління щодо реалізації політики деколонізації, як складової політики національної пам'яті, видається надважливим забезпечити інституційну спроможність усіх

¹¹⁷ Кодекс адміністративного судочинства України. Кодекс. Закон України № 2747-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11604>

органів державного управління у даній сфері, оскільки незважаючи на результати російсько-української війни, з огляду на історичну ретроспективу, РФ не відмовиться від спроб культурної експансії та інформаційного впливу, зокрема і у питаннях національної пам'яті, шляхом нав'язування власної інтерпретації історичних подій та ролі певних постатей в історії російсько-українського протистояння.

Наразі, незважаючи на значні ресурси, які вкладаються країною-агресором у міфотворчість та спотворення історичних фактів про російсько-українські відносини та окремих постатей в історії нашої держави, політика деколонізації, як і політика національної пам'яті загалом залишаються фрагментарними, несистемними та такими, що фінансуються та забезпечуються інституційно за залишковим принципом.

Даний висновок можна зробити також і зі змісту Плану повоєнного відновлення України, який передбачає, здебільшого, лише реалізацію запланованих до повномасштабного вторгнення проєктів та не вносить нічого нового.

Такий стан речей не може забезпечити ефективне публічне управління у даній сфері, а також протидію здійснюваному агресором впливу. При цьому успішна модернізація публічного управління у сфері деколонізації, як складової політики національної пам'яті потребує якісно нового підходу, як от віднесення політики національної пам'яті та деколонізації, як її складової до сфери національної безпеки, посилення інституційної спроможності та залучення до реалізації даної політики нових державних органів, унормування питання формування публічного простору та пріоретизація меморіалізації та наукових досліджень окремих сторінок української історії, посилення участі органів місцевого самоврядування у реалізації політики пам'яті

Досвід, набутий громадянським суспільством та державою за період 1991-2025 роки наразі дозволяє виокремити низку нагальних проблем та запропонувати шляхи їх вирішення в інституційному, законодавчому та стратегічному плані, що було зроблено автором.

АНОТАЦІЯ

Автором досліджено досвід державного управління у сфері політики деколонізації та сфері національної пам'яті загалом, зокрема його особливості як у довоєнний, так і у період російсько-української війни, що почалася з анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя у 2014 році. Автором відображено напрацьоване визначення поняття «інституційної спроможності у сфері реалізації політики національної пам'яті». Визначено, що політика національної пам'яті мала і має фрагментарний та несистемний характер, інституції, які задіяні у державному управлінні не є інституційно-спроможними для реагування на наявні виклики та загрози, викликані військовою та інформаційною

агресією рф. Окремі проблеми державного управління у визначеній сфері виокремлені шляхом вивчення практики виконання наявного законодавства, судової практики, зокрема у найбільш проблемних містах – Одесі, Харкові та Полтаві. Вказані випадки, як і наявна нормативно-правова база проаналізовані із застосуванням системного підходу. Автор спирається також і на проведені раніше власні дослідження та наявну законопроектну базу. З огляду на історію питання визначено, що культурна та інформаційна експансія рф буде продовжуватися незалежно від результатів російсько-української війни. У другому параграфі автором із врахуванням ретроспективи запропоновано низку рішень та законодавчих змін з метою забезпечення якісної модернізації та реформування системи державного управління у сфері національної пам'яті.

Література:

1. Yang G. China's National Memory Laws and the War on Storytelling / Australian Institute of International Affairs. 03 May 2023. URL: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/chinas-national-memory-laws-and-the-war-on-storytelling/>.
2. Ковальська-Павелко І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 3(35). URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305>.
3. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. [Електронний ресурс] / Юрій Шаповал. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1230112797>.
4. Медведєв вважає, що називати Голодомор 30-х геноцидом українців «цинічно і аморально». https://web.archive.org/web/20131109145804/http://www.newsru.ua/ukraine/14nov2008/otce_skazav.html
5. МЗС Росії продовжує «викривати ОУН-УПА» на угоду проросійським силам в Україні». 25.06.2008. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1145325.html>
6. Путін нагородив Ківалова і Колесніченка. 19.02.2013. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/02/19/6983850/>.
7. Список історично населених місць України (міста і селища міського типу). Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-п#Text>
8. Про затвердження Статуту територіальної громади міста Одеси. 25.08.2011. № 1240-VI. Рішення. Одеська міська рада. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/>

9. Пам'ятник графу Воронцову – фоторепортаж. 17.09.2010. Бердянськ24. URL: https://www.brd24.com/news/pamjatnik_grafu_voroncovu_fotoreportazh.html
10. В Одесі відкрили меморіали Олександрові II-му та Героям Соцпраці. ФОТО. 03.09.2012. Видання «Історична правда». URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/50446cb0652c4/>
11. В Одесі відкрили пам'ятник Суворову: подивитись на монумент прийшло близько тисячі людей. 29.09.2012. Dumskaya.net.URL: <https://dumskaya.net/news/v-nachale-odesskogo-poselka-kotovskogo-otkryli-p-021967/ua>.
12. У Криму хочуть монумент Катерині II. 29.04.2011. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/04/110429_kateryna_monument_hk
13. У Дніпропетровську пропонують відновити пам'ятник Катерині II. 23.04.2012. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/ua-dnipropetrovsku-proponuiut-vidnovyuty-pam-iatnyk-kateryni-ii/>
14. Карташов А.Г. Встановлення та демонтаж пам'ятника Катерині II в Одесі: публічно-управлінський аспект. International scientific conference Theoretical foundations of Law, public management and practice of their application. December 25-26, 2024. ISMA University of Applied Sciences. Riga, Latvia. p. 216-221. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-51>
15. Протокол засідання комісії з питання зняття пам'ятника Єкатеріні II без пошкодження від 20 квітня 1917 року. Державний архів Одеської області, Ф. 3839, ОП 1, СПР 14, арк. 18.
16. Про затвердження заходів з відродження історичного вигляду м. Одеси. Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради народних депутатів від 02.06.1995р. № 205. Департамент архівної справи та діловодства Одеської міської ради. Фонд 151, опис 8, справа 3874.
17. Гончарук Г.І. Президент і Одеса (1994-2001) – видання перше. – Одеса: Астропринт, 2001. – стор. 36-37.
18. Про комплексну реставрацію та благоустрій Катерининської площі м. Одеси з відтворенням її історичного вигляду. Рішення Одеської міської ради від 04.07.2007р. № 1401-V. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/8591/>
19. НУ-НС: відкриття пам'ятника Катерині II – наруга над пам'яттю тисяч закатованих. Корреспондент.net. 25.10.2007. URL: <https://bit.ly/3BF3hk8>
20. П. Артимишин. «Прощай, Катерино!. Історія скандального пам'ятника в Одесі» [Електронний ресурс] // Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України «Локальна історія». URL: <https://bit.ly/4gouWF5>

21. Постанова від 20.05.2008р. у справі № 3/92. / Окружний адміністративний суд міста Києва. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1874042>

22. Постанова 03.04.2019р. у справі № 2а-549/11 / Верховний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80930656>

23. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році: Постанова від 14.05.2015р. № 184-VIII / Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-19#Text>

24. Długosz J. Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae, 1711. P. 367. URL: <https://bit.ly/3ZJwqTn>

25. В Одесі демонтували пам'ятника Катерині II. 28.12.2022. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64111099>

26. У Севастополі відкрили пам'ятник Катерині II. 15.06.2008. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/123357-u-sevastopoli-vidkrili-pamyatnik-katerini-ii-foto.html>

27. Як має бути вирішена доля пам'ятника «Засновникам Одеси», розташованого на Катерининській площі у м. Одесі? Одеська міська рада. URL: <https://citizen.omr.gov.ua/discussion/2022-14/>.

28. В Одесі з'явився пам'ятник Висоцькому. 29.09.2012. Dumskaya.net. URL: <https://dumskaya.net/news/v-odesse-poyavilsya-pamyatnik-vysockomu-foto-021973/ua/>

29. У Харкові відкрили пам'ятник Володимирі Висоцькому. 21.08.2013. Харківська міська рада. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-harkovi-vidkrili-pam-yatnik-volodimiru-visotskomu-20639.html>

30. Пам'ятники Мелітопольщини. Мелітопольська міська рада. URL: <https://tourism.mlt.gov.ua/index.php/o-melitopole/dostoprimechatelnosti>.

31. У Києві поставлять пам'ятник Висоцькому. 25.01.2008. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/91801-u-kyievi-postavlyat-pamyatnik-visotskomu.html>

32. В Одесі відкрили пам'ятник Ісааку Бабелю. 04.09.2011. Кореспондент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/events/1257806-v-odesi-vidkrili-pamyatnik-pismenniku-isaaku-babelyu>

33. Про створення пам'ятника герою-підводнику Маринеско О.І. Розпорядження Одеського міського голови від 09.03.1999р. № 216-01р. Департамент архівної справи та діловодства Одеської міської ради. Фонд 151, опис 8, справа 4707.

34. У Запоріжжі відкрили пам'ятник Сталіну і побили журналіста. 07.11.2011. ТСН. URL: <https://tsn.ua/foto/u-zaporizhzh-vidkrili-pamyatnik-stalinu-i-pobili-zhurnalista.html>

35. Про повернення деяким вулицям, провулкам, площам, паркам і скверам міста Одеси їх історичних назв. Рішення Виконавчого комітету

Одеської міської ради народних депутатів від 02.06.1995р. № 204. Департамент архівної справи та діловодства Одеської міської ради.

36. Рада ухвалила «декомунізаційний пакет». 09.04.2015. BBC News Україна. URL: <https://bit.ly/4hcdy5X>.

37. Кримінальний кодекс України. Закон України. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

38. Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків комуністичному тоталітарному режиму. Розпорядження від 29.03.2016р. № 159/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ППС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160146>

39. Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області. Розпорядження від 21.05.2016р. № 303/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ППС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160220>

40. Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків комуністичному тоталітарному режиму. Розпорядження від 21.05.2016р. № 305/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ППС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/OD160221?an=1>

41. Рішення Конституційного суду України у справі No 1-24/2018(1919/17) за консти- туційним поданням 46 народних депута- тів України щодо відповідності Консти- туції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал- соціалістичного (нацист- ського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року No 9-р/2019. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>

42. Постанова 02.12.2021р. у справі № 520/5001/11 / Другий апеляційний адміністративний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101771079>

43. Постанова 15.02.2021р. у справі № 520/2832/2020 / Другий апеляційний адміністративний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95137347>

44. Постанова 08.11.2019р. у справі № 520/6394/19 / Другий апеляційний адміністративний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85611976>

45. За фактом звернення депутата Харківської міської ради слідчі відкрили кримінальне провадження. 20.06.2019. Головне Управління Національної поліції в Харківській області. URL: <https://hk.npu.gov.ua/news/za-faktom-zvernennya-deputata-kharkivskoi-miskoi-radi-slidchi-vidkriili-kriminalne-provadzhennya>

46. Одеська міська рада скасувала декомунізацію вулиць, проведену Саакашвілі. Українська правда. 26 квітня 2017 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/26/7142361/>

47. Прокуратура: розпочато кримінальне провадження за фактом прийняття Одеською міською радою рішення щодо перейменування вулиць. Одеська обласна прокуратура. 27 квітня 2017 року. URL: https://od.gr.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=206791&fp=490

48. Начальник Управління СБУ в Одеській області С. Батраков звернувся до міського голови Одеси з вимогою скасувати провокаційне рішення Одеської міськради щодо змін назв вулиць і провулків. 27 квітня 2017 року. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1862124474044076>

49. Рішення 25.08.2021р. у справі № 420/11033/20 / Одеський окружний адміністративний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99324739>

50. Постанова 28.04.2017р. у справі № 522/7998/17 / Приморський районний суд міста Одеси. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66284299>

51. Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області. Розпорядження від 21.05.2016р. № 303/А-2016. Одеська обласна державна адміністрація. ІПС «ЛігаЗакон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160220>

52. Позиція МКІП та УІНП щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pozyciya-mkip-ta-uinp-shchodo-pamyatnyh-obyektiv-povyazanyh-z-istoriyeyu-ta-kulturoyu-rosiyi-y-srsr>

53. Про Експертну раду Міністерства культури та інформаційної політики України з питань декомунізації та дерусифікації: Наказ Міністерства культури та інформаційної політики від 10.06.2022 № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194921-22#Text>.

54. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії. Закон України від 15.06.2023 № 3005-IX. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>.

55. Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Закон України від 03.05.2023 № 3097-IX. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3097-20#Text>.

56. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/ed20241115#Text>

57. Деякі питання скорочення чисельності працівників органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-2023-п#Text>

58. Мер Одеси про долю культурної спадщини міста. Відео. 01.08.2024. Одеська міська рада. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/238598>
59. Рось О. Поняття та сутність нормативно– правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 18. С. 97–100. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.97
60. Колісниченко Н., Войновський М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2015. Вип. 16. с. 296–309. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>
61. О.В. Баштанник. Інституціональна/інституційна спроможність інститутів політичної системи як аналітична категорія та функціональний аспект публічного управління. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2023р., № 2 (80). с. 83-88. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>.
62. Деякі питання реформування державного управління України. Розпорядження від 21.07.2021р. № 831-р. Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text>.
63. Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 липня 2006 року № 927. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-п#Text>
64. Про Голодомор 1932-1933 років в Україні. Закон України від 28.11.2006 № 376-V. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>
65. Питання Українського інституту національної пам'яті: Указ Президента України від 09.12.2010р. № 1086/2010. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2010#Text>
66. Карташов А.Г. Публічно-управлінські тенденції вшанування жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. № 35. с. 147-157. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/35-2023/37.pdf>
67. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті». Постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014р. № 684. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-п/ed20141112#Text>
68. Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у XX столітті. Закон України від 09.04.2015 № 314-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>.

69. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років. Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>.

70. Про доступ до архівів органів репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>.

71. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки» № 317-VIII. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

72. Настільна гра «Українська революція 1917-1921». 01.12.2017. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/navchalni-igry/nastilna-gra-ukrayinska-revolyuciya-1917-1921>

73. Настільна гра «УПА – відповідь нескореного народу». Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/ebook/nastilna-gra-upa-vidpovid-neskorenogo-narodu>

74. Карткова гра «100 облич Української Революції». 22.01.2017. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/navchalni-igry/kartkova-gra-100-oblych-ukrayinskoyi-revolyuciyi>

75. Інститут презентував проекти до 100-річчя Соборності. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/institut-prezentuvav-proekti-do-100-richchya-sobornosti>

76. 100 облич Української революції. Український інститут національної пам'яті. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/100_oblich_0.pdf

77. В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль. Українська повстанська армія. Історія нескорених. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/upa-armiya-neskorenyh.pdf>

78. Інфографіка про УПА. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/infografika-pro-upa>

79. Люди свободи. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/lyudi-svobodi>

80. Майдан: усна історія. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/maidan-usna-istoriya>

81. Музей Майдану. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <http://www.maidanmuseum.org/uk>

82. Пам'ять про Голодомор 1932-1933 років. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/pamyat-pro-golodomor-1932-1933>

83. Українська Друга Світова 1939-1945. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://ww2.uinp.gov.ua>

84. Декомунізація. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0>

85. Електронні видання. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/ebooks>

86. Методичні матеріали. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/methodic-materials>.

87. УІНП та «Історична правда» випустили документальний цикл про політв'язнів. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-ta-istorychna-pravda-vypustyly-dokumentalnyy-tykl-pro-politvyazniv>

88. Історики запропонували шляхи деконструкції імперської спадщини. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/istoriki-zaproponuvali-shlyakhi-dekonstruktsiitimperskoispadshchini>

89. Коментар УІНП щодо рішення суду у справі про символіку дивізії військ СС «Галичина» Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/komentar-uinp-shchodo-rishennya-sudu-u-spravi-pro-symvoliku-dyviziyivysk-ss-galychyna>

90. Про призначення Дробовича А.Е. Головою Українського інституту національної пам'яті. Розпорядження від 11.12.2019р. № 1245-р. Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2019-p#Text>

91. Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

92. Пан Антон Дробович просить довести, що пам'ятники Сидору Ковпаку мають бути демонтовані. Декомунізація.Україна. 13.01.2025. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1ADWmgTLhK/>

93. Антон Дробович про 5 років на посаді голови Українського інституту національної пам'яті. 07.01.2025. Суспільне Культура. URL: <https://suspilne.media/culture/914605-vdalosa-zberegti-stalist-institucii-anton-drobovic-pro-5-rokiv-na-posadi-golovi-ukrainskogo-institutu-nacpamati/>

94. Про перейменування об'єктів топонімії у населених пунктах Одеської області. 26.07.2024. Розпорядження № 694/А-2024. Одеська обласна державна адміністрація. URL: https://odaold.od.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/2_5278517521203354761_240730_144622.pdf

95. Г. Титаренко. «Была бы жива Россия» або про Короленка як малороса. 10.06.2023. Полтавський офіс Українського інституту національної пам'яті. Інтернет-видання «Полтавщина». URL: <https://poltava.to/project/7793/>.

96. Про затвердження Положення про Експертну комісію Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації норм Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топонімії»: Наказ Міністерства культури та інформаційної політики від 25.07.2023 № 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-23#Text>

97. Рекомендації Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики за результатами розгляду питання «Стан реалізації законодавства про деколонізацію (в частині пам'яток культурної спадщини) та перегляд реєстрів нерухомої культурної спадщини, що містять символи російської імперської політики». Рішення Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики. Протокол № 157 від 31.10.2024р. Верховна Рада України. URL: <https://i1.poltava.to/uploads/2024/11/04/67287d279e096.pdf>.

98. У Полтаві демонтували пам'ятник Петру 1. 25.02.2025. Міністерство культури та стратегічних комунікацій. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/u-poltavi-demontuvaly-pamyatnyk-petru-i/>

99. Рада Мінкульту рекомендувала демонтувати пам'ятники у Полтаві, пов'язані з Російською імперією. 08.09.2022. Суспільне Полтава. URL: <https://suspilne.media/poltava/279781-rada-minkultu-rekomenduvala-demontuvati-pamatniki-u-poltavi-povazani-z-rosijskou-imperieu/>.

100. Про визнання такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, об'єктів культурної спадщини. Наказ від 31.01.2025. № 52. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/02/nakaz.pdf>

101. Проекти Нацпрограми «Відновлення України». URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/develop-culture-and-sport-systems>

102. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті. Проект Закону від 02.03.2023 № 9072. База даних «Законопроекти». Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>.

103. Результати обговорення законопроекту «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://bit.ly/4afuruK>.

104. Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій. Закон України від 24.05.2012 № 4865-VI. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4865-17#Text>.

105. Про благоустрій населених пунктів. Закон України від 06.09.2005 № 2807-IV. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text>.

106. Карташов А. Місце комітетів Верховної Ради України в системі публічного управління політикою національної пам'яті. 1st International Scientific and Practical Conference “Research in Science, Technology and Economics”. January 22-24, 2025. Luxembourg, Luxembourg. <https://isu-conference.com/en/archive/research-in-science-technology-and-economics/>. – с. 110-116. DOI: <https://doi.org/10.70286/isu-22.01.2025>

107. Salviamo il patrimonio culturale di Odessa. 21.10.2024. Il Foglio. URL: <https://bit.ly/4hmRQg6>.

108. Труханов відреагував на перейменування топонімів в Одесі: «Це «обнуляє» наше місто». 31.07.2024. Суспільне Одеса. URL: <https://bit.ly/40lkdEK>.

109. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 23.09.2024 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

110. А.Г. Карташов. Особливості реалізації політики національної пам'яті: публічно-управлінський аспект. Право та державне управління. 2024р. № 2. с. 147-157. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/21.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.19>

111. Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті: Указ Президента України від 28.01.2010р. № 75/2010. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/2010#Text>

112. Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України: Указ Президента України від 12.10.2007р. № 965/2007. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/965/2007#Text>

113. Про присвоєння С. Бандері звання Герой України: Указ Президента України від 20.01.2010р. № 46/2010. База даних

«Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46/2010#Text>

114. Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод: Указ Президента України від 08.11.2006 № 937/2006. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/937/2006#Text>

115. Про нагородження Д. Мейса орденом Князя Ярослава Мудрого: Указ Президента України від 26.11.2005 № 1655/2005. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1655/2005#Text>

116. Про відзначення державними нагородами України громадян іноземних держав: Указ Президента України від 19.11.2008 № 1057/2008. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/10572008-8240_

117. Про внесення змін до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» та «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» стосовно борців за незалежність України у XX столітті та деяких інших осіб. Закон України від 29.05.2023р. № 3113-IX. База даних «Законодавство». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3113-20#Text>

118. Кодекс адміністративного судочинства України. Кодекс. Закон України № 2747-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11604>

Information about the author:
Kartashov Artem,

Postgraduate Student at the Department of Stateknowledge, Law and
European Integration
Institute of public service and management
Odesa Polytechnic National University
1, Shevchenka Avenue, Odesa, 65044, Ukraine

SANCTIONS POLICY AS A NECESSARY COMPONENT OF NATIONAL SECURITY AND POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE: DEFICIENCIES AND WAYS TO OVERCOME THEM

Klymosyuk A. S.

INTRODUCTION

The word «sanction» originates from the Latin «sanctio» – an inviolable decree; the strictest prescription. In the modern world, this term has various meanings depending on the context. In general, it refers to certain measures directed at a violator, resulting in negative consequences. In international relations, sanctions serve as an instrument of influence on a state that has violated international obligations or norms of international law¹.

One of the earliest recorded instances of sanctions dates back to the fifth century BC. With the Megarian Decree in 432 BC, the Athenians imposed economic sanctions by restricting Megarian citizens from accessing the markets of the Athenian Empire². Since then, such restrictions have been a tool for achieving various foreign policy objectives. In the 6th–12th centuries, the concept of «reprisals» emerged, denoting the right to apply coercive measures to recover a pledge ensuring the fulfillment of obligations between parties. The prominent medieval Roman law jurist Bartolus de Saxoferrato dedicated a treatise, *Tractatus Repressalium* (1354), to this phenomenon, arguing that a state has the right to violate the rights of another state in response to similar violations to compel it to adhere to legal norms and restore justice³. After World War I, sanctions were enshrined in the Covenant of the League of Nations, and since 1945, they have become an official instrument of the United Nations. In the 20th century, the United States was the most active user of sanctions, particularly against Iran following the 1979 Islamic Revolution. By the late 20th century, the UN had begun applying restrictions against countries that violated international law (e.g., Iraq, Haiti, Yugoslavia).

A new phase of sanctions policy began in 2014 following Russia's aggression against Ukraine. The international community then introduced large-scale restrictions against Russia, making them a key element of the global containment strategy and a response to violations of international law. The global sanctions mechanism underwent even greater transformations after Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022. Since then, Russia has become

¹ Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І. К. Білодіда. Том 9. Київ: Наукова думка, 1978. С. 54

² Croix G. *The Origins of the Peloponnesian War* / G. Croix. – Ithaca; NY : Cornell University Press, 1972. p. 225-290

³ Giltaij J. Roman law and the *causa legitima* for reprisal in Bartolus. *Fundamina* (Pretoria). 2014. Vol. 20, № 1. P. 53

the most sanctioned country in the world, and sanctions have become one of the main tools to weaken its economy and halt aggression.

The increased activation of sanctions processes in partner countries was accompanied by several changes in their sanctions policies to enhance the effectiveness of such measures while simultaneously reducing their negative impact on their own economies, thereby adhering to the concept of smart sanctions⁴.

Ukraine, in conditions of aggression, has a primary interest in strengthening national security, particularly through the implementation of an effective sanctions policy. This serves not only as a protective instrument but also as an example for partner countries, encouraging them to adopt similar measures. However, despite the introduction of unique sanctions measures aimed at depriving aggressor accomplices of economic influence, particularly the use of asset seizure sanctions⁵, Ukraine's sanctions mechanism still contains a number of deficiencies that significantly reduce its effectiveness and pose risks of violating the rights of sanctioned individuals and those indirectly affected by sanctions.

1. Key Deficiencies of the Current Sanctions Mechanism and Ways to Overcome Them

Sanctions have become a key mechanism of pressure on Russia to end the war. Since the beginning of the full-scale invasion, Ukraine has significantly strengthened its own sanctions policy, becoming an influential player within the coalition of sanctioning countries. Cooperation with partners has ensured effective sanctions against the aggressor and its accomplices, including price caps on Russian oil and control over the supply of critical components. Sanctions pressure remains an important tool for deterring aggression, and Ukraine continues to work on expanding its scope.

At the same time, the more extensive sanctions are applied, the more deficiencies in the system become apparent. This issue became particularly relevant following the adoption of a package of personal sanctions that included a former president and a representative of the opposition party⁶.

⁴ Bernatskyi B. Un(packing) Sanctions Data: What Can Sanctions Numbers Teach Us. *European Papers*. Vol. 9. 2024. № 3, pp. 86-87

⁵ Климосюк А. Механізм реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. *Наукові інновації та передові технології*. № 2(30) (2024). с.145-154. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-145-154](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-145-154)

⁶ Указ Президента України №81/2025 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 лютого 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»”. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/812025-53777>

This decision sparked a strong public reaction, with several human rights organizations⁷ and the legal community⁸ criticizing it for the possible use of sanctions for political purposes and as a substitute for law enforcement and judicial processes.

In this regard, it is necessary to analyze the main deficiencies of the current Ukrainian sanctions mechanism and outline ways to address them.

2. Sanctions against Ukrainian citizens

According to the Law of Ukraine «On Sanctions»⁹ restrictive measures can be applied to foreign states, foreign legal entities, companies controlled by foreign subjects, foreigners, stateless persons, and entities engaged in terrorist activities.

Thus, the law does not explicitly provide for the imposition of sanctions on Ukrainian citizens. However, they may fall under the category of persons involved in terrorist activities. The practice of imposing sanctions on Ukrainian citizens is based on a broad interpretation of the term «terrorist activity.» The relevant legislation¹⁰ does not provide a precise definition, but it outlines two main categories:

Activities aimed at committing terrorist acts (including the dissemination of terrorist ideology, financing, or other support for terrorism);

Propaganda of the Russian regime and support for Russia's armed aggression against Ukraine.

During the adoption of the Law «On Sanctions» in 2014, the Main Legal Department of the Verkhovna Rada of Ukraine pointed out the deficiencies of this approach. They argued that sanctions should only apply to individuals whose involvement in terrorist activities has been established by a court. However, the current sanctions mechanism does not require the presence of a criminal conviction. This approach has been criticized by scholars¹¹, who

⁷ Правозахисні організації виступили щодо застосування персональних санкцій проти Порошенка, Жеваго, Коломойського та Боголюбова. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravozakhysni-orhanizatsii-vystupyly-shchodo-zastosuvannia-personalnykh-sanktsiy-proty-poroshenka-zhevahoh-kolomoyskoho-ta-boholiubova/>

⁸ Заява Асоціації правників України щодо застосування санкцій до громадян України. URL: https://uba.ua/ukr/news/zvernennja-apu-shchodo-zastosuvannja-sankcij-do-gromadjan-ukraini?fbclid=IwY2xjawIpIVhleHRuA2FlbQlXMAABHT4-ZoDbUS1g_Dn8sxnFscbLINZza0GhianJkHYSNNdgm5fSleiYjzFjqg_aem_6u-4hqRPXGR7yo139OWPYg

⁹ Про санкції. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>

¹⁰ Про боротьбу з тероризмом. Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

¹¹ Хоббі Ю. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. Правовий часопис Донбасу. 2021. № 4. С. 51–59. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-51-59>

emphasize the need to clearly define and establish cases where sanctions can be applied to Ukrainian citizens.

Given that the grounds for imposing sanctions and the evidence provided by initiators remain classified and are not publicly disclosed, the practical interpretation and substantive content of the term «terrorist activity» can only be analyzed based on the decisions of the High Anti-Corruption Court (HACC) in cases involving asset seizure sanctions.

In the case of Yanukovych¹², the application of sanctions against the former president was justified by his engagement in terrorist activities. This conclusion was based on the Law of Ukraine «On the Prohibition of Propaganda of the Russian Nazi Totalitarian Regime, Armed Aggression of the Russian Federation as a Terrorist State Against Ukraine, and Symbols of the Military Invasion of the Russian Nazi Totalitarian Regime into Ukraine»¹³. This law recognized the Russian Federation as a terrorist state and expanded the definition of terrorist activities to include «propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine.» Accordingly, the HACC concluded that Yanukovych supported the state policy of the Russian Federation and promoted the ideas of the terrorist state regarding aggression against Ukraine.

In the case of pro-Russian TV host Kot, the court, after a comprehensive assessment of his actions, concluded that he consistently and unwaveringly expressed public support for armed aggression, persistently promoted the Russian regime, and endorsed the ideology of terrorism. The court stated:

«The court also established that the defendant's actions incited armed aggression against Ukraine, genocide of the Ukrainian people; justified acts that, under international law and/or Ukrainian legislation, have the characteristics of war crimes; legitimized the occupation of Ukrainian territories; incited hatred towards the Ukrainian people, its culture, state language, and national identity... The established actions of the defendant correspond to the definition of 'terrorist activity' enshrined in the relevant law. The active pro-Russian stance of a Ukrainian citizen exhibits characteristics inherent in terrorist activities; thus, in this case, the grounds for imposing sanctions under the sanctions legislation are identical to those encompassed by the concept of terrorist activity. This, in turn, necessitates recognizing the defendant's actions as terrorist activities and, accordingly, imposing

¹² Рішення Вищого антикорупційного суду від 12 грудня 2022 року по справі № 991/5572/22. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/administrative/judgments/991_5572_22_12-12-2022.pdf

¹³ Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну. Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

sanctions in the form of asset confiscation to the state revenue, regardless of his formal Ukrainian citizenship»¹⁴.

Regarding the application of sanctions to individuals who hold dual citizenship, including Ukrainian and another nationality, the legal practice is well-established. The presence of foreign citizenship, predominantly Russian, provides grounds to consider such an individual a non-resident. For example, a legal assessment of this situation was provided by the HACC in the case of Bohuslayev¹⁵.

From a legal standpoint, countries within the sanctions coalition generally do not prohibit the application of sanctions against their own citizens. For instance, U.S. sanctions policy typically restricts activities within U.S. jurisdiction as well as those involving U.S. persons, which include U.S. citizens, foreign permanent residents, legal entities incorporated under U.S. law or any U.S. jurisdiction (including foreign branches), and any person present in the United States.

At the same time, the sanctions policies of partner countries are characterized by greater transparency, predictability, and well-defined procedures, including the right to appeal. This significantly reduces the risk of politicization in the decision-making process for imposing sanctions.

Given the above considerations, especially in the context of ongoing aggression and the challenges of post-war recovery, we believe that Ukraine should not abandon the approach that allows for the imposition of sanctions on its own citizens. However, sanctions cannot replace other legal mechanisms of state enforcement and coercion. They serve as an exceptional tool that enables rapid response to national security threats, particularly in cases where traditional legal measures are ineffective, such as when the subject is beyond the state's reach. If a person resides in Ukraine, does not evade law enforcement authorities, and their actions exhibit signs of a criminal offense, the state should use criminal proceedings rather than the sanctions mechanism.

Therefore, the issue of imposing sanctions on Ukrainian citizens should be clearly and unambiguously regulated, with amendments to the Law of Ukraine «On Sanctions» specifying that sanctions against Ukrainian citizens should only be applied if they are residing abroad or in temporarily occupied territories not under the control of the Ukrainian government.

3. Revision, appeal and cancellation of sanctions

One of the key issues of Ukraine's sanctions policy is the difficulty of lifting imposed sanctions. Although an effective mechanism for protection

¹⁴ Рішення Вищого антикорупційного суду від 25 грудня 2024 року по справі № 991/13382/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124048002>

¹⁵ Рішення Вищого антикорупційного суду від 2 грудня 2024 року по справі № 991/9618/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123749144>

against unjustified sanctions should include the possibility of their prompt appeal, in practice, this process faces significant limitations for several reasons.

Firstly, there is no mechanism for initiating the cancellation of sanctions. According to the Law «On Sanctions», restrictive measures can only be lifted if their objective has been achieved and exclusively at the proposal of the initiators of the sanctions, including the Verkhovna Rada, the President, the Cabinet of Ministers, the National Bank, or the Security Service of Ukraine. This effectively deprives sanctioned individuals of the ability to directly appeal to the National Security and Defense Council for a review of the decision, which significantly limits their right to protection and creates risks of abuse. For example, if a person is included in the sanctions list due to a technical error or misidentification, lifting such sanctions can become an extremely difficult task.

Secondly, the process of sanctioning is non-transparent. The imposition of sanctions in Ukraine often relies on classified materials, making access to relevant information restricted. This not only complicates the ability to appeal a presidential decree in court but also limits the understanding of the grounds for their application. The absence of clear criteria for when sanctions may be lifted results in situations where they remain in force indefinitely, even when their relevance has long expired.

Thirdly, there is no clear procedure for reviewing sanctions. According to the law, decisions on sanctions must specify their duration¹⁶. An analysis of presidential decrees imposing sanctions shows that most personal sanctions are applied for five or ten years. However, legislation does not establish mandatory periodic reviews of sanctions. As a result, sanctions can remain in effect even when the reasons for their imposition have long ceased to exist.

Fourthly, judicial protection is limited. Although, in theory, an individual may challenge sanctions in court, in practice, this is not always effective, particularly given the recent legal position of the Supreme Court's Grand Chamber. The approach formed by the Grand Chamber indicates that the court's authority to assess the grounds for applying sanctions is limited:

«The scope and outcome of the President of Ukraine's assessment of the significance of the risks that led to the imposition of restrictive measures against the plaintiff are beyond judicial review, as the administrative court is not empowered to decide on national security and defense matters or to coordinate and oversee the activities of executive authorities in the field of national security and defense»¹⁷.

¹⁶ Про санкції. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>

¹⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 серпня 2024 року по справі № 800/162/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434173>

It is considered that such an approach by the Grand Chamber in this case does not align with the position established by European judicial institutions and the practice of the European Court of Human Rights (ECHR).

For example, the Court of Justice of the European Union has stated that even if sanctions are imposed by the European Union in compliance with UN Security Council resolutions, courts have the right to review their justification from the perspective of fundamental human rights compliance¹⁸.

A similar position has been articulated by the ECHR, specifically that an individual subject to sanctions must have the right to challenge the validity of such measures. Moreover, courts hearing such cases must have «full jurisdiction», meaning the ability to conduct a substantive review and assess whether the grounds for imposing sanctions were sufficient¹⁹.

Thus, the practice of European judicial institutions demonstrates the necessity of effective judicial oversight of sanctioning decisions to ensure the protection of individual rights and the possibility of appealing them based on a full and objective judicial review.

The deficiencies identified in Ukraine's sanctions mechanism indicate the need for significant reforms to ensure transparency, effective judicial oversight, and the protection of human rights. It is necessary to introduce an administrative procedure for lifting sanctions at the initiative of affected individuals, as well as to establish a process for the regular review of sanctions decisions. Additionally, judicial powers should be expanded to allow for a substantive review of the justification for sanctions, ensuring the possibility of appealing them in accordance with European standards of justice.

4. Lack of a unified body responsible for implementing the sanctions policy

The law regulates the procedure for imposing sanctions. Specifically, sanctions can be initiated by the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Bank of Ukraine, and the Security Service of Ukraine. The sanction of asset seizure is initiated separately through a lawsuit filed by the Ministry of Justice to the High Anti-Corruption Court²⁰.

¹⁸ Court of Justice of the European Union (CJEU), *Abdullah Kadi and Al Barakat International Foundation v. Council and Commission*, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, Judgment of 3 September 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0402>

¹⁹ European Court of Human Rights (ECtHR), *Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*, Application no. 5809/08, Grand Chamber Judgment of 21 June 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-164515>

²⁰ Климосюк А. Механізм реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. Наукові інновації та передові технології. № 2(30) (2024). с.145-154. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-145-154](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-145-154)

However, the process of implementing imposed sanctions is not adequately regulated, and its regulation in the law is fragmented. Certain powers are assigned to the Ministry of Justice as the central executive body responsible for enforcing state policy on the confiscation of assets belonging to sanctioned persons.

Given the broad range of sanctions outlined in the law, numerous entities are involved in enforcing the state's sanctions policy. Previous research has shown that over 15 government agencies and a wide range of other entities, such as banks, non-banking institutions, depository institutions, investment firms, and asset management companies, are responsible for implementing sanctions. For example, the sanction «restriction, partial or complete suspension of transit of resources, flights, and transportation through Ukraine» is enforced by the State Service of Maritime and Inland Water Transport, the Ministry of Infrastructure, and the State Aviation Service. Similarly, sanctions involving «revocation or suspension of licenses and other permits» are enforced by the State Regulatory Service, the State Service of Geology and Mineral Resources, and the State Tax Service²¹.

This deficiency in sanctions policy is not unique. The implementation of EU sanctions is delegated to more than 160 competent authorities across EU member states, with the number of such entities ranging from one to twenty-seven per country. For instance, Latvia officially had 27 entities responsible for implementing sanctions, while Malta adopted the opposite approach by establishing a single competent authority – the Sanctions Monitoring Board (under the Ministry of Foreign Affairs)²².

A decentralized approach to sanctions implementation has been recognized as one of the key weaknesses of the European Union's sanctions policy, which member states have been working to address. Latvia has already addressed this issue, and as of April 1, 2024, the Financial Intelligence Unit has been assigned the authority to oversee the enforcement of international and national sanctions²³.

Considering best global practices, Ukraine should also centralize the process of implementing sanctions. Additionally, the absence of a clearly defined authority responsible for sanctions policy has been identified as a

²¹ Климосюк А. Суб'єкти реалізації державної політики України. Публічне адміністрування та національна безпека. 2023. № 11. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-11-9519>

²² Климосюк А. Децентралізований підхід у імплементації санкцій як фактор, що зменшує ефективність санкційної політики ЄС. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 1(19). С. 164-172. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/8517/8563>

²³ Климосюк А. С. Видача дозволів на дії, заборонені санкціями: європейський досвід та перспективи для України. Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека». 2024. №8. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-8-10237>

systemic deficiency in the Report on the Initial Assessment of the Implementation of EU Law (acquis EU)²⁴.

It is worth noting that the idea of establishing such a centralized authority was previously proposed in a legislative initiative – draft law № 5191 «On the Fundamentals of Ukraine’s Sanctions Policy». This draft law aimed to create a coordinating body for entities involved in implementing Ukraine’s sanctions policy – the Bureau for Sanctions Policy under the National Security and Defense Council of Ukraine. This body was intended to include representatives from various state agencies responsible for implementing sanctions. Its proposed powers included continuous monitoring and assessment of the economic, political, and legal consequences of imposing, modifying, or lifting sanctions; developing and publishing clarifications, guidelines, recommendations, and other informational materials on Ukraine’s sanctions policy; monitoring compliance with sanctions legislation; and providing individual clarifications in response to requests from individuals or legal entities regarding proper compliance with sanctions requirements²⁵.

Current practices in implementing sanctions policy demonstrate an urgent need for such functions, particularly by a single specialized body whose primary role would be administering sanctions. However, despite being proposed four years ago, this bill has yet to be considered in the first reading, and its highly relevant ideas have not been implemented.

Given the deficiencies described above, establishing such an authority could significantly enhance the effectiveness of Ukraine’s sanctions policy. Moreover, this would align with best global practices and EU requirements. Therefore, it is necessary to revisit this idea and develop appropriate amendments to sanctions legislation.

CONCLUSIONS

Sanctions have become one of the key mechanisms for deterring aggression and protecting Ukraine’s national security. However, an analysis of the current sanctions mechanism reveals significant deficiencies that undermine its effectiveness and may lead to human rights violations. The main issues include the lack of an administrative procedure for independently appealing sanctions, the non-transparent nature of their application procedures, and limited judicial oversight over the justification of sanctions decisions.

A particularly pressing issue is the imposition of sanctions on Ukrainian citizens. Current legislation does not provide a clear regulatory framework for this matter, creating risks of abuse and the use of the sanctions mechanism as

²⁴ Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-UA.pdf>

²⁵ Про засади санкційної політики України. Проект Закону № 5191 від 02.03.2021/ Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25779>

a substitute for criminal prosecution. Establishing clearer legal criteria and restricting the application of sanctions to citizens who reside in Ukraine and are not evading law enforcement could enhance the legitimacy of this instrument.

Another major issue is the absence of a single authority responsible for implementing sanctions policy. At present, Ukraine's sanctions process is fragmented, complicating its effective enforcement and oversight. The experience of other countries, particularly EU member states, demonstrates that centralizing sanctions administration significantly improves efficiency. Ukraine should revisit the idea of establishing a specialized body responsible for coordinating sanctions policy, monitoring its implementation, and ensuring the effective enforcement of restrictive measures.

Thus, improving the sanctions mechanism will enhance its effectiveness, align it with European standards, and safeguard human rights – an essential step in the context of the ongoing war and Ukraine's future reconstruction.

SUMMARY

The article examines Ukraine's current sanctions mechanism, its effectiveness, and key deficiencies. The authors highlight major issues such as the lack of transparency in the sanctioning process, limited judicial oversight, and the inability to independently challenge sanction decisions. Special attention is given to the application of sanctions against Ukrainian citizens, which poses risks of abuse and politicization. Additionally, the absence of a single state authority responsible for implementing sanctions policy is identified as a challenge that complicates coordination and monitoring efforts. The conclusion proposes several reforms, including the creation of a centralized sanctions administration body, the introduction of transparent mechanisms for sanction reviews, and the expansion of judicial oversight to align with European standards.

References

1. Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І. К. Білодіда. Том 9. Київ: Наукова думка, 1978.
2. Croix G. The Origins of the Peloponnesian War. Ithaca; NY : Cornell University Press. 1972. 444 p.
3. Giltaij J. Roman law and the *causa legitima* for reprisal in Bartolus. *Fundamina (Pretoria)*. 2014. Vol. 20, № 1
4. Bernatskyi B. Un(packing) Sanctions Data: What Can Sanctions Numbers Teach Us. *European Papers*. Vol. 9. 2024. № 3, pp. 866-875
5. Климосюк А. Механізм реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. *Наукові інновації та передові технології*. № 2(30) (2024). с.145-154. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-145-154](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-145-154)

6. Указ Президента України №81/2025 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 лютого 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»”. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/812025-53777>

7. Правозахисні організації виступили щодо застосування персональних санкцій проти Порошенка, Жеваго, Коломойського та Боголюбова. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravozakhysni-orhanizatsii-vystupyly-shchodo-zastosuvannia-personalnykh-sanktsiy-proty-poroshenka-zhevahokolomoyskoho-ta-boholiubova/>

8. Заява Асоціації правників України щодо застосування санкцій до громадян України. URL: https://uba.ua/ukr/news/zvernennja-arushhodo-zastosuvannja-sankcij-do-gromadjan-ukraini?fbclid=IwY2xjawIplVhleHRuA2FlbQlXMAABHT4-ZoDbUS1g_Dn8sxnFscbLINZza0GhianJkHYSNNDgm5fSleiYjzFjqg_aem_6u-4hqRPXGR7yo139OWPYg

9. Про санкції. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>

10. Про боротьбу з тероризмом. Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

11. Хоббі Ю. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. Правовий часопис Донбасу. 2021. № 4. с. 51–59. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-51-59>

12. Рішення Вищого антикорупційного суду від 12 грудня 2022 року по справі № 991/5572/22. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/administrative/judgments/991_5572_22_12-12-2022.pdf

13. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну. Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

14. Рішення Вищого антикорупційного суду від 25 грудня 2024 року по справі № 991/13382/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124048002>

15. Рішення Вищого антикорупційного суду від 2 грудня 2024 року по справі № 991/9618/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123749144>

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 серпня 2024 року по справі № 800/162/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434173>

17. Court of Justice of the European Union (CJEU), Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, Judgment of 3 September 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0402>

18. European Court of Human Rights (ECtHR), Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland, Application no. 5809/08, Grand Chamber Judgment of 21 June 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164515>

19. Климосюк А. Суб'єкти реалізації державної політики України. Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека». 2023. № 11. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-11-9519>

20. Климосюк А. Децентралізований підхід у імплементації санкцій як фактор, що зменшує ефективність санкційної політики ЄС. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 1(19). С. 164-172. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/8517/8563>

21. Климосюк А. С. Видача дозволів на дії, заборонені санкціями: європейський досвід та перспективи для України. Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека». 2024. №8. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-8-10237>

22. Про засади санкційної політики України. Проект Закону № 5191 від 02.03.2021/Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25779>

Information about the author:
Klymosyuk Andriy Serhiiovych,

PhD in law,
Project Manager of the Analytical Center
«Institute of Legislative Ideas»
20, Esplanadna str., Kyiv, 01001, Ukraine

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

Крайній П. І.

ВСТУП

Формування незалежної держави завжди передбачає наявність особливих передумов які часто складаються упродовж не одного десятка років, а те й кількох століть. Держава Ізраїль має унікальну тисячолітню історію, позначену неодноразовими стосунками зі славними імперіями, запеклими битвами та жорстокими війнами. Водночас, історія західної цивілізації нерозривно пов'язана із видатними місцями, що знаходяться на території, яка навіть після двох найсмертоносніших воєн ХХ століття залишається святиною для християнства, іудаїзму та ісламу. Ця земля, де тисячоліттями гнаний народ знайшов їх прихисток і героїчно відстоює власну незалежність навіть після страшних злочинів, вчинених щодо нього нацистами на території всієї окупованої Європи в період з 1933 по 1945 рр. Це держава яка після здобуття незалежності ледь не щодня перебуває під загрозою початку нової війни. Здавалося б жодного шансу на успіх у таких складних умовах.

Проте досвід Держави Ізраїль демонструє приклад того, як у часи загрози самому існуванню можна говорити створити незалежну державу із сильними основами безпеки, оборони, соціального захисту, у якій особливе місце займає Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ); держави, у якій її громадяни пристосовуються до серйозних потрясінь зумовлених війною; державу, де цінність життя одного громадянина може стати приводом для проведення спеціальних операцій з визволення на іншому континенті. Можемо наводити чимало чинників, які характеризують її як одну з економічно розвинутих країн із технологічним сектором оборони, а також високорозвинутою медициною, наукою та сільським господарством. Ці факти загальновідомі.

Водночас, одним із вирішальних факторів створення держави та передумовою її подальшого розвитку в таких складних умовах є правова система. З даної тематики публікувались та продовжують публікуватись ґрунтовні наукові дослідження які здійснюються в різноманітних наукових напрямках що стосуються як усієї правової системи, так й окремих її галузей. Унікальність ситуації в тому, що впродовж кількох століть до здобуття незалежності, територія яка, відповідно до Плану ООН по розподілу Палестини від 29 листопада 1947 року № 181, мала стати основою для нової «неназваної єврейської та палестинської

держави»¹, перебувала під впливом двох імперій: Оттоманської та Британської.

Зауважимо, що ізраїльська судова система і право, хоча і сягають своїм корінням значною мірою в минуле – османське, мандатне, британське, а також традиційні єврейські та мусульманські джерела, проте є молодого та розвивається. Сформований суддівський корпус склали судді, які походили з багатьох країн світу та здобули юридичну освіту в різних правничих школах. Це створило умови, завдяки яким, з одного боку, систему права формувало законодавство вказаних трьох підсистем, з іншого – саме професійна підготовка суддів дала змогу судовій системі набути тієї гнучкості, яка зумовила розвиток саме ізраїльської юриспруденції. Однак тут слід зауважити про суттєвий фактор впливу американської концепції верховенства права та громадянських свобод. Власне історична традиція, вплив системи загального права, приїзд випускників зарубіжних правничих шкіл, формування правової та судової систем під впливом британської та американської традицій верховенства права та визнання прав людини невід’ємними елементами цих систем – ось фактори, що сформували самобутнє право Держави Ізраїль та судову систему.

Упродовж другої половини XX століття серед наукової спільноти та політиків, представників законодавчої, виконавчої та судової влади точаться дискусії щодо модернізації судової системи задля досягнення єдиної мети – здобуття нею незалежності в обов’язі, який буде достатній для уникнення будь-якого зовнішнього впливу. Окрім серйозних досягнень в останні кілька десятиліть, судова система Держави Ізраїль перебуває у центрі уваги політичного, правового та суспільного життя.

Як слушно зауважує Й. Дотан, одне з визначальних питань яке знаходиться у площині сучасної конституційної теорії, полягає у з’ясуванні того, чому носії політичної влади наділяють суди владою, визнаючи при цьому автономію останніх. Загальна думка зводиться до того, що судді вищих судів намагаються максимізувати свій вплив на державну політику. Це призводить до конкуренції судових установ з іншими гілками влади за політичну владу, і їхнє втручання в урядові рішення цілком може обмежити здатність урядів досягати своїх політичних цілей. Водночас, суди також повинні турбуватися власною інституційною автономією, оскільки надмірне втручання в судову політику може спровокувати відповідні дії з боку політичних гілок влади, спрямовані на послаблення їхніх повноважень і посягання на їхню

¹ Резолюція ООН A/RES/181(II) від 29 листопада 1947 р. «План ООН по розподілу Палестини». *EsubscriptionUi*.

URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/181\(II\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/181(II)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (date of access: 20.01.2025).

автономію². Вважаємо що такий підхід висвітлює повною мірою існуючу на сьогоднішній день проблему, яка стосується як незалежності судової гілки влади так і її взаємовідносин із виконавчою та законодавчою гілками влади та ще раз підтверджує що пошук оптимального балансу між незалежністю судової влади від зовнішнього впливу зі сторони органів влади – вкрай складне завдання.

У цьому дослідженні зроблено спробу дослідити розвиток судової системи Держави Ізраїль, передумови її становлення, загальні аспекти нормативно-правового регулювання системи судоустрою. Наголошено на необхідності вивчення окремих спроб реформ судової системи внаслідок прийняття Основних законів у середині 1980-х років і тим сучасним викликам, з якими зіткнулася судова система ізраїльської держави у XXI столітті. Позаяк українська держава веде боротьбу за свою незалежність у триваючій війні з російською федерацією та налагоджує зв'язки з країнами Близького Сходу та Глобального Півдня, детальне висвітлення окремих аспектів правових систем у цих країнах дасть змогу краще усвідомити особливості внутрішніх та зовнішніх процесів, які відбуваються за участі судових систем.

1. Здобуття незалежності та її вплив на формування судової системи Держави Ізраїль

Як ми зазначали раніше, формування правової системи Держави Ізраїль та її судової системи зазнало впливу двох імперій, які визначили майбутнє території, яка через чотири роки після завершення Другої світової війни отримає свою незалежність. Територія, що мала стати Палестиною під британським прапором, не була єдиним округом у прямому розумінні. Впродовж тривалого часу вона знаходилась у розділеному стані між кількома адміністративними одиницями. Правомірно стверджувати, що це була периферія Османської імперії. У історичній ретроспективі слід зрозуміти той факт, що до-британський період украй важливий для розуміння події, які, власне, передували формуванню ізраїльського права. Саме у цей період відбувається формування сіоністської та палестинської ідентичностей, між ними тривають протистояння та боротьба. Крім цього, початок еміграції сіоністів припадає саме на період панування османів.

Як вказують автори тематичного дослідження «Історія права Ізраїлю: минуле та сьогодення», до середини XIX століття правова система Османської імперії базувалася на ісламському праві. У той час, після періоду правової реформи, Османська імперія прийняла правову систему, в якій поєднувались ісламські, європейські (переважно

² Dotan Yoav. Impeachment by Judicial Review: Israel's Odd System of Checks and Balances. *Theoretical Inquiries in Law*. Vol. 19.2: 705. 2018. P. 706 (705-744). URL: <https://www7.tau.ac.il/ojs/index.php/til/article/view/1587/1685>

французькі) та османські норми. Положення цієї системи застосовувалися суддями які мали відповідну систему та ієрархію найвищою ланкою якої був Касаційний суд у Стамбулі, який функціонував за прикладом французького суду. Проте османську правову систему відрізняла одна особливість: різні релігійні громади (мусульманські, юдейські та християнські) вирішували спори завдяки діяльності релігійних судів, які застосовували релігійне право в питаннях особистого статусу, а іноді й в інших цивільних справах. До цього ж, деякі європейські держави заснували екстериторіальні консульські суди в Палестині. Спори в сільській місцевості Палестини або серед кочового бедуїнського населення пустелі Негев на півдні часто вирішувалися різними неофіційними особами та органами, які застосовували звичаєве право³. Мало відомо дослідникам і про роботу місцевих цивільних судів того періоду, а також про те, як вони взаємодіяли із центральними судами Османської імперії⁴.

Що стосується кадрового складу з числа адвокатів і суддів, які працювали у той час, то на сьогоднішній день немає чіткої та однозначної інформації як щодо цих осіб, так і щодо їхнього походження та освіти. Як зазначає у своїй книзі М. Маоз, «...відомо лише про те, що центральний уряд Османської імперії ініціював правові реформи, але ми не знаємо, якою мірою ці реформи охопили і вплинули на територію, яка згодом стане Палестиною. Обмежені відомості й щодо того, як саме застосовувались османські закони в Палестині, як функціонували місцеві та центральні суди, а також про те, як вони взаємодіяли між собою, якою була їх система. Відомо про існування Апеляційного суду в Бейруті та Касаційного суду в Стамбулі. Через це для істориків права османський період залишається майже *terra incognita*» (тут і далі переклад іншомовних джерел наш – П.К.)⁵.

З іншого боку, період мандату, а також генезис ізраїльського права до 1950-х років отримали значну кількість ґрунтовних досліджень. Британська влада поширювала свою дію на території Палестини з 1917 по 1948 рр. Спочатку вони правили країною шляхом військового завоювання, а з 1922 року – в рамках мандатної системи Ліги Націй. За цей невеликий проміжок часу у 31 рік британського правління в Палестині державна правова система зазнала певної еволюції. Так, британці зберегли деякі елементи османської правової системи, проте здійснили низку важливих змін, серед яких було запровадження у

³ Pnina Lahav, Ron Harris, Assaf Likhovski & Alexandre Kedar, *Israeli Legal History: Past and Present*. Ashgate. 2002. P. 1-34

⁴ Haim Gerber. *A New Look at the Tanzimat: The Case of the Province of Jerusalem, in Palestine in the Late Ottoman Period*. ed. D. Kushner. Jerusalem: Yad Yitzhak Ben Tzvi, 1986. P. 30.

⁵ Moshe Maoz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*. Oxford: Clarendon Press, 1968.

практику застосування доктрини прецеденту (*stare decisis*) або змагальної системи. Як зазначають актори книги «Історія права Ізраїлю: минуле та сьогодення», у даний період поступово запроваджувалося колоніальне законодавство та прецедентне право. Процес змін у правовій системі під впливом британського права називають «англізацією». В окремих галузях права він проходив досить активно. Так, протягом трьох десятиліть британського правління британці замінили османські комерційні закони, османський кодекс кримінального права, османські цивільний і кримінальний процесуальні кодекси, а також деякі османські правила доказування. Останні запозичили з французької правової системи⁶.

Британська влада не була зацікавлена в антагонізмі з місцевим населенням, який потенційно міг би виникнути після масової заміни існуючої правової системи на нову. Однак не можна сказати, що британці повністю зберегли правові системи, з якими вони стикалися під час своїх завоювань. Чим довше певна колонія перебувала під британським пануванням, тим глибше британське право проникало в окуповану колонію. «Англізація» іноді була результатом узгоджених і спланованих зусиль із боку британських правителів колонії або Колоніального офісу в Лондоні. Однак цей процес щоразу був результатом поєднання різноманітних факторів на тій чи іншій території.

Зміни міжнародного статусу Палестини змусили британців реорганізувати правову систему, що знайшло своє відображення в «Королівському наказі – 1922» (далі – Королівський наказ), який посуті був основним конституційним документом, у якому визначалася структура різних органів влади британського підмандатного режиму. Документом передбачалося створення законодавчої асамблеї, яка мала б представляти місцеве населення – як арабське, так і єврейське.⁷ Однак, як слушно зауважує Н. Левін, через розбіжності між арабами та євреями щодо складу асамблеї, вона так і не була створена, а законодавча та виконавча влада була передана британському Верховному комісару. Це стало ілюстрацією великих викликів, що постали перед двома громадами, які проживали на цій території, та їхнього впливу на створення цілісної правової системи⁸.

Королівський наказ 1922 року також стосувався створення державних судів і уповноважував релігійні суди різних конгрегацій виносити рішення з певних питань сімейного та спадкового права.

⁶ Pnina Lahav, Ron Harris, Assaf Likhovski & Alexandre Kedar, *Israeli Legal History: Past and Present*. Ashgate. 2002. P. 1-34

⁷ Palestine Order in Council, 1922 – English. ECF – *Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: https://ecf.org.il/media_items/1468 (date of access: 21.01.2025).

⁸ Levin N. The “Doctrine” of Law in Israel. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*. 109. 2024. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.109.05>

Розділ 46 Королівського Наказу містить правила, згідно з якими державні суди повинні були виносити рішення. Розділ 46 встановлював, що урядові суди застосовуватимуть османське та британське імперативне законодавство; однак у випадку, якщо законодавство не містить правових норм, що можуть вирішити правовий спір, що стоїть перед ними, урядові суди використовуватимуть «принципи загального права та справедливості» з англійського права, якщо вони підходять до умов краю та його мешканців⁹.

Цим документом закріплювалось два основні механізми імпорту англійського права. Перший – це імплементація агентством законодавчих актів, виданих Верховним комісаром; другий – імплементація англійського права через прецедентне право, згідно з Розділом 46, у випадках, коли османське та імперативне законодавство не застосовувалося. Протягом трьох десятиліть британського підмандатного правління над Палестиною законодавець замінив деякі османські закони на «Доктрину» права в Ізраїлі та обов'язкові постанови, які базувалися на британському або британо-колоніальному законодавстві. Процес заміни відображав відмінності між матеріальним і процесуальним правом, а також між публічною і приватною сферами, як згадувалося вище. Британці розпочали процес заміни процесуальних і комерційних аспектів османського права, а згодом звернули увагу на більш «приватні» аспекти права.

Важливу роль у створенні сприятливих передумов для формування правової та судової системи Держави Ізраїль відіграв Норман Бентвіч, який обіймав посаду Генерального прокурора підмандатної Палестини з 1922 по 1930 рр. Він позиціонував себе як палкий сіоніст, був делегатом щорічного Сіоністського конгресу. Зокрема він зазначав, що врегулювання питань між арабами та євреями «подібно до циркача, який одночасно їде на двох конях, один з яких повільний (маються на увазі араби), а інший – швидкий (маються на увазі євреї)»¹⁰. Розв'язання цієї проблеми посадовець знайшов у тому, щоб обмежити зміни у законодавстві окремими галузями з одночасним збереженням правових норм, які б діяли на всій території. «Головним імпульсом до законотворчості в Палестині, – писав Н. Бентвіч у 1932 році, – була вимога впровадження нового законодавства від імені прогресивного населення, що іммігрувало до Палестини ... з Європи. Водночас арабське населення зможе зберегти правові норми, якими врегульовуються питання цивільного права»¹¹. Сприйняття Н. Бентвіча ще раз підкреслює існуючу на той час проблему щодо створення та впровадження

⁹ Palestine Order in Council, 1922 – English. *ECF – Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: https://ecf.org.il/media_items/1468 (date of access: 21.01.2025).

¹⁰ Bentwich N. *England in Palestine*. London: Allen & Unwin. 1932. P. 358. (273)

¹¹ Bentwich N. *My Seventy Seven Years*. London: Routledge & Kegan Paul. 1962. P. 344.

узгодженої правової системи в країні з двома громадами, які перебували в конфлікті.

М. Левін наголошував на тому, що в період дії британського мандату відбувалася суттєва зміна у сфері цивільного права. До цього воно було піддане кодифікації у вигляді ісламського кодексу «Меджелъ». Деякі галузі османського права залишилися майже недоторканими британцями, але й на них чинився опосередкований вплив. Одним із прикладів є земельне право, до якого британці внесли кілька важливих, здавалося б, технічних змін із далекосяжними наслідками, що пережили період існування Османської імперії. Вони включали запровадження системи титулів власності Торренса, зміни в правилах щодо «мертвої землі» (Меват), а також правила щодо придбання майна для суспільного користування, захисту орендарів (контроль за орендною платою) і використання надзвичайних правил, які обмежували права власності¹².

Палестина була далеко не першим місцем, колонізованим британцями. Історично, це було чи не одне із останніх місць, приєднаних до Британської імперії в період її поступового спаду. Британці набули досвіду завоювання й роботи з місцевими правовими системами, що існували в окупованих колоніях впродовж останніх кількох століть. Їх підхід був надзвичайно простий. Як зазначає Н. Левін британці так і не сформулювали єдиної політики щодо правових систем на завоюваних землях, але можна сказати, що існували певні елементи, які характеризували британську правову політику на всій території імперії. Британська політика кінця XIX – початку XX століття була спрямована на збереження, наскільки це можливо, правового статус-кво в колоніях, особливо в тих колоніях, де місцева правова система склалася до британського завоювання¹³.

Подальші зміни в законодавстві Палестини у 1930–1940 рр. обумовлювалось подіями які отримали назву Велике арабське повстання 1936–1939 рр., та активною діяльністю єврейських підпільних організацій. Як вказує А. Ліховський, тільки наприкінці 1940-х років, коли британське правління наближалось до кінця, почалася нова хвиля законодавчих ініціатив, які в основному стосувалися регулювання галузей права, якими британські правителі до того часу нехтували. Прикладом таких змін стало деліктне право¹⁴.

Як буде продемонстровано нижче, судові органи, що діяли на вказаній території, були важливими центрами, за допомогою яких

¹² Mark Levine. Conquest through Town-planning: the Case of Tel Aviv 1921-1948. *Journal of Palestine Studies*. Vol. 27. 1998. 36.

¹³ Levin N. The “Doctrine” of Law in Israel. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*. 109. 2024. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.109.05>

¹⁴ Likhovski A. In Our Image: Colonial Discourse and the Anglicization of the Law of Mandatory Palestine. *Israel Law Review*. №24. 1995. P. 294–310. URL : <https://doi.org/10.1017/S0021223700014692>

відбувалося формування правових основ, що згодом будуть використані для розбудови правової та судової системи Держави Ізраїлю. Процес англізації відбувався завдяки застосуванню прецедентного права, що реалізовувався за допомогою виконання прямої вказівки у текстах указів щодо використання судами саме англійського права для їх тлумачення та заповнення прогалин конкретної галузі права, у сфері якої видавався такий указ. Навіть якщо таке положення не передбачалося документом, судді імператорського суду схилялися до англійського права під час їх тлумачення. У цьому аспекті судді відігравали ключову роль.

Як стверджує Н. Левін звернення до англійського права було наслідком проблем, які виникали при наданні компенсації в деліктному праві. Судді визнали, що існує проблема, а саме що османське право не передбачає компенсації за тілесні ушкодження. Це ілюструє справа № 88/30 «Муніципалітет Хайфи проти Хоурі» 1932 року, що стосувалася ями, виритої муніципалітетом Хайфи. Муніципалітет не наклав канаву і не позначив її попереджувальним знаком. Пан Хоурі впав у канаву й отримав травму. Він подав до суду позов з вимогою відшкодування муніципалітетом збитків. Суд постановив, що османське законодавство не дозволяє йому отримати компенсацію за тілесні ушкодження, завдані йому через недбалість муніципалітету. Суд утримався від використання розділу 46 Королівського наказу, пославшись на англійське право, і виходячи з нього виніс рішення про виплату компенсації потерпілій стороні. У справі № 29/47 «Лондонське товариство сприяння поширенню християнства серед євреїв проти Орра» 1947 р., яка також стосувалася деліктного позову за недбалість, Верховний суд Ізраїлю постановив, що англійське деліктне право дійсно може бути імпортоване в Ізраїль на підставі Розділу 46¹⁵.

З цієї причини, коли британці покинули Палестину в 1948 році, вони залишили після себе змішану державну правову систему, тобто таку, що частково ґрунтувалася на англійському праві, а частково – на османському. Як зазначалося вище, процес заміни османського права на англійське був частково свідомим, а частково результатом випадкових подій і особливих обставин. У будь-якому разі, так чи інакше, він не відбувся миттєво, а тривав понад 30 років.

З цього можемо сформулювати проміжний висновок про те, що, зважаючи на власну колоніальну політику, представники британської влади не мали наміру посилювати конфронтацію з місцевим населенням, що могло потенційно виникнути після кардинальної зміни однієї правової системи на іншу. Чим довше Британська імперія поширювала свою владу на відповідну територію, тим глибше британське право та правова традиція «проникали» у сфери суспільного життя на таких

¹⁵ Levin N. The “Doctrine” of Law in Israel. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*. 109. 2024. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.109.05>

територіях. Британська правова традиція мала визначальний вплив на формування майбутньої правової системи Держави Ізраїлю. Однак поряд із нею та окремими елементами правової системи Османської імперії у той час діяв іще один важливий фактор: міграційні процеси супроводжувалися постійним прибуттям євреїв з усіх куточків світу. Їх чисельність поступово зростала, вони утворювали нові соціальні зв'язки та мали намір брати участь у суспільному житті.

Починаючи з 1948 року і, головню, з 1960-х років, ізраїльське законодавство поступово відходило від британської спадщини мандатного управління, зокрема й від його османської складової. Однак це відбувалося в рамках поступової трансформації, а не одномоментної революції. Основоположним документом, який визначив майбутнє правової та судової системи Держави Ізраїль, стала проголошена Декларація незалежності, в якій викладено загальне бачення майбутнього розвитку новоствореної незалежної держави¹⁶. Незважаючи на її виняткове значення, Декларація не є Конституцією. Очевидно, дається в знаки вплив британського права та правової традиції де функції Конституції відіграють кілька законів що й формують конституційну основу держави. У наступні роки Ізраїль пішов подібним шляхом. Було прийнято низку Основних законів, які мають особливий статус та відіграють роль конституційних законів. Проте писаної конституції, яка б породила абсолютно нову правову систему, так і не було створено.

На переконання Р. Гавісона, починаючи з 1948 року ізраїльський законодавчий орган і суди прагнули в той чи інший спосіб створити оригінальну ізраїльську правову систему, позбавлену іноземного впливу, що супроводжувалося кількома факторами. Перший із них – історичний – відображає унікальну ідентичність нової держави, що враховувала спадщину османської та британської імперій, а також – місцевих правових традицій та звичаїв. Національний контекст передбачав урахування соціальних, політичних та економічних реалій Ізраїлю. Такі питання, як відносини між єврейським і арабським населенням, проблеми безпеки і демократичні цінності, вплинули на правовий розвиток. Цей контекст призвів до особливого поєднання законів «доктрини» права в Ізраїлі та принципів, які відповідають потребам багатогранного суспільства. Мультикультурний вплив, а саме поєднання континентальних і американських правових принципів, підкреслює прагматичний підхід ізраїльських законодавців і суддів. Це поєднання спрямоване на підвищення ефективності правової системи,

¹⁶ Declaration of Independence. URL: <https://main.knesset.gov.il/en/about/pages/declaration.aspx> (дата звернення: 11.02.2025).

забезпечення прав людини та сприяння правосуддю, намагаючись при цьому зберегти унікальний ізраїльський характер¹⁷.

Одним із перших нормативних документів, який мав на меті створення судової системи Держави Ізраїль, став «Ордонанс про суди (Перехідні положення)» прийнятий 30 червня 1948 року відповідно до якого передбачалось створення Верховного суду Ізраїлю, який виконував функції й високого суду справедливості. Окружний суд м. Тель-Авіву до моменту створення Верховного суду виконував його функції. Окремо створювались окружні та районні суди, юрисдикцію яких визначав Міністр юстиції Держави Ізраїль. Було ліквідовано земельні суди, а їх повноваження та справи передавалися районним судам¹⁸. Знаковим у цьому документі є надзвичайно широкі повноваження Міністра юстиції, який здійснював контроль за виконанням документа. Як буде продемонстровано у наступних розділах дослідження, конфлікт між політичною складовою в особі уряду та парламенту із судовою системою не знайде свого остаточного вирішення. В подальшому було прийнято кілька законів, на основі яких у 1984 році сформовано та прийнято Основний закон: Судоустрій, що й до сьогодні дня визначає організаційно-правові засади діяльності судів у Державі Ізраїль¹⁹.

Вищеокреслені законодавчі новели дозволили завершити формування судової системи. Відтоді на законодавчому рівні держави Ізраїль врегулювалось питання юридичної сили та сфери дії англійського законодавства. Розвиток власного прецедентного права закріплено на законодавчому рівні. Пункт перший статті 20 Основного закону: Судоустрій 1984 року офіційно визнає судову практику як джерело права, зазначаючи, що всі прецеденти, створені Верховним судом, обов'язкові для всіх нижчестоящих судів. Рішення Верховного суду мають обов'язковий характер для всіх судів, за винятком самого Верховного суду²⁰.

Ізраїльська правова система успадкувала принцип прецеденту від імперативної системи, а також ідею про те, що судді відіграють важливу й активну роль у формуванні норм; центральну роль адвокатів у здійсненні судочинства; уніфіковану структуру судової системи; і багато інших характеристик. Навіть коли галузь або кілька галузей

¹⁷ Gavison R. The Quest for a Jewish Legal Identity: Foundations of Israeli Law. Jerusalem: Hebrew University Press. 1997. P.36

¹⁸ Courts Ordinance (Transitional Provisions). 5778-1948. URL: <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawSecondary.aspx?lawitemid=2002105> (дата звернення: 22.01.2025).

¹⁹ Basic Law: Judiciary. 08/03/1984. URL: <https://main.knesset.gov.il/activity/legislation/laws/pages/LawBill.aspx?t=LawReshumot&lawitemid=174450> (дата звернення: 22.01.2025).

²⁰ Там само.

ізраїльського права зазнали часткової кодифікації (наприклад, цивільне право перебувало в центрі десятиліть кодифікації на основі моделей, імпортованих з Європи), ізраїльський законодавець зберіг англійську концепцію епохи імперативного права, яка полягає в тому, що судді активно створюють норми. Однак таке припущення щодо функції судової влади не сприймається на континенті. Натепер сформовано справді унікальну ізраїльську правову та судову системи, яку важко класифікувати. Це змішана юрисдикція – система зі своїм власним стилем серед західних правових традицій, що базується насамперед на загальному праві. Встановлення балансу між незалежністю суддів, підзвітністю та представництвом, які важливі для верховенства права, громадської довіри та легітимності дозволили сформувати національну судову систему яка має високий ступінь незалежності та професіоналізму суддів і певний ступінь підзвітності політичним силам.

Національний характер єврейської правової системи відобразив тісний зв'язок функціонування нормативної, інституційної та ідеологічної складових з існуванням єврейського народу. Попри втрату державної незалежності, євреї зуміли не лише розвивати власне право та зберегти судову автономію, а й завдяки такій ознаці? як «національна ізоляція», зберегти свою автентичність та не асимілюватися з іншими націями. Однак, окрім таких зовнішніх властивостей, єврейській правовій системі притаманний ряд прикмет, які відображають її внутрішню сторону. Така особливість пов'язана зі специфікою нормативної, інституційної та ідеологічної складових.

2. Реформи у сфері адміністрування діяльності судів у 1950 – 1990-х рр.

Формування судової системи Ізраїлю залежало від кількох чинників, які визначили майбутнє всієї держави та суспільства на десятиліття вперед. По-перше, вплив османського та британського права й виключна роль Королівського наказу 1922 р., завдяки яким створено «перехідний місток» між правовими звичаями й традиціями, які діяли на цій території та загальним правом яке було наслідком колоніальної політики Британської імперії. По-друге, постійна міграція євреїв до Палестини привела до формування критичної маси висококваліфікованих правників, які здобули фахову юридичну освіту у провідних вузах Заходу. По-третє, необхідність миттєвої відповіді на загрозу територіальній цілісності, що виникла майже одразу після проголошення незалежності зі сторони Єгипту, Йорданії, Іраку, Сирії, Лівану, Саудівської Аравії та Ємену, що увійшло в історію під назвою «Палестинська війна». По-четверте, активне застосування прецедентного права та підтримка активних змін правової системи Генеральним прокурором підмандатної Палестини Норманом

Бентвічем, що створило підґрунтя для формування, власне, правової системи незалежної Держави Ізраїль.

Прийняття та впровадження законодавства у сфері забезпечення функціонування судової системи у період із 1948 по 2000 рр. ділиться на три етапи. Перший стосується прийняття «Ордонансу про суди (Перехідні положення)» від 30 червня 1948 року, відповідно до якого передбачалося створення Верховного суду Ізраїлю який водночас виконував функції й високого суду справедливості²¹. Через п'ять років, розуміючи необхідність урегулювання діяльності судової системи, Кнесетом приймається Закон про суди 1953 року. Ним, уперше, на відміну від Ордонансу про суди, визначались організаційні та правові основи діяльності окремого органу, яким забезпечувався добір суддів, – Комісія з відбору суддів (далі – Комісія). Цікавий той факт, що цей орган, з усіма змінами його правового статусу, діє й сьогодні. Її формують дев'ять осіб які представляють законодавчу, виконавчу та судову гілки влади: два міністри уряду (один із них, обов'язково, міністр юстиції який одночасно є Головою комітету), два члени Кнесету, три судді Верховного суду (Голова Верховного суду входить за посадою) та два члени Асоціації адвокатів Ізраїлю²². Модель саме такого складу розроблялась цілеспрямовано для того, щоб професіонали-юристи (судді та адвокати) мали більшість у комітеті, тим самим обмежуючи вплив влади на склад судової влади. Як бачимо, склад комісії переважно формують професійні правники, а не політичні особи. Це створило механізм, який мінімізував пряме втручання Кнесету та уряду у будь-якому вигляді під час призначення суддів. Процедура добору суддів створила умови, коли саме професійні якості судді визначались як центральна ознака для здійснення ним своєї діяльності. Вплив партій чи представників соціальних груп також обмежувався. Законом гарантувалася як персональна так й інституційна незалежність суддів та судів.

У цьому контексті варто звернути увагу й на той факт, що батьки-засновники держави, а особливо ті, хто був причетним до формування судової системи, відмовилися від імперативного способу управління судами. У часи британського правління адміністрування судів відбувалось без втручання виконавчої влади, проте основну роль у процедурах адміністрування було передано головам судів. Як зазначають Я. Сагі, Г. Лур'є та А. Райхман, така модель організації судової системи передбачала, що саме голова суду був головною дійовою особою яка мала повноваження що надавало їй достатній рівень

²¹ Courts Ordinance (Transitional Provisions). 5778-1948. URL: <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawSecondary.aspx?lawitemid=2002105> (дата звернення: 22.01.2025).

²² Judges Law. 1953. URL : <https://www.nevo.co.il/HakikaSearch.aspx> (дата звернення: 22.01.2025).

незалежності під час здійснення управління судом. Він мав помічника, посада якого називалась «суперінтендант», а пізніше – «Головний секретар Верховного суду Палестини». Крім того, голови кожного окремого суду також були наділені адміністративними повноваженнями в межах судів під загальним наглядом голови суду та його помічника.²³

Обрання тієї чи іншої моделі управління судовою системою безпеосередньо залежало від професійного світогляду відповідного Міністра юстиції. Проведені дослідження становлення судової системи вказують на значну роль у цьому процесі не лише попереднього (британського) досвіду функціонування судових органів. Так, наприкінці 1940-х років запроваджено німецько-континентальну модель судового адміністрування, визначену вище як міністерська модель. Вона отримала свою назву завдяки тому що в її основі лежала німецька модель судового адміністрування, в якій відповідальність за адміністрування судів покладалася на міністра юстиції.

Більшість тодішніх керівників міністерства юстиції були вихідцями з німецького правового середовища та ідентифікували себе з ним, зважаючи на своє походження, а також незважаючи на те, що, в іншому випадку, британська правова культура справила колосальний вплив на багато аспектів правової культури, яка тільки-но зароджувалася в Ізраїлі. Це й призвело до створення у липні 1948 року при Міністерстві юстиції судового департаменту. Як і в деяких континентальних системах, новий департамент очолив суддя. В розгляданому судді Магістратського суду Ціон Алуф, призначений для виконання поставленого завдання²⁴. Проте, впровадження міністерської моделі із самого початку зазнало невдачі. Судовий департамент був надзвичайно малим, він складався лише з трьох членів, включаючи суддю. Він також проіснував недовго, лише чотири роки. За весь час свого існування Департамент ніколи не був незалежною одиницею в структурі Міністерства. З часом, суддів дедалі більше дратувало те, що, на їхню думку, низькопоставлені чиновники міністерства юстиції керували ними. Важливо, що це зростаюче невдоволення міністерською моделлю, зокрема виражалося в принципових конституційних термінах, пов'язаних з аргументами щодо поділу влади.

Після низки консультацій було прийнято рішення про ліквідацію судового департаменту та створення адміністрації судів. Він суттєво відрізнявся від свого попередника. Насамперед адміністрацію судів було відокремлено від міністерства юстиції. Кількість співробітників, що формували її персональний склад стала більшою. Голови судів отримали

²³ Yair Sagy, Guy Lurie & Amnon Reichman. A history of the administration of courts in Israel. *Journal of Israeli History*. 40:2. P. 355-379. DOI: <https://doi.org/10.1080/13531042.2023.2235784>

²⁴ Там само.

необхідні повноваження та слідували за виконавською дисципліною своїх підлеглих, а також забезпечували підвищенням ефективності роботи судів.

Міністру юстиції, незважаючи на різні кроки які були здійсненні для мінімізації його впливу на діяльність суддів, залишили повноваження в частині підпорядкування йому адміністрації судів та його керівника. Іншими словами, хоча нова модель спровокувала процес формування відносної організаційної автономії Адміністрації та наблизила директора до орбіти голови Верховного Суду, у важливих аспектах вона зберегла владу міністра над директором.

Завдяки цій моделі було зроблено виважену спробу розв'язати принаймні три основні проблеми, які ускладнювали і, зрештою, призвели до поразки міністерської моделі. По-перше, це триваюче міжгалузеве суперництво за управління судами між парламентом, урядом та головами судів. По-друге, внутрішньо судові тенденції здобуття максимальної незалежності суддів від будь-якого впливу. По-третє, зростаюче невдоволення громадян, які зверталися до суду для вирішення спорів, що виражалось у критиці стосовно неефективності судової влади загалом. Відповідно до цього розуміння, в самій «сутності» моделі голови суду було закодовано особливе ставлення до низки системних правових та організаційних суперечностей. Але ця модель мала суттєвий потенціал. Вона формувала парадигму здійснення адміністрування судами не як окремою сферою професійної діяльності, а радше як адміністрування процесів пов'язаних із окремим суддею, який не обов'язково має підготовку в галузі адміністрування. Як ми побачимо нижче, ця риса буде неодноразово критикуватися у наступні десятиліття, і все ж, на сьогоднішній день усі голови судів є суддями, а не призначеними адміністраторами.

Продовження реформ після прийняття Закону про суди 1953 року відобразилося й на інших аспектах діяльності судів. Так, голови судів та апаратів судів збирали судову статистику; готували бюджет судів; розглядали скарги громадян на суддів та інших працівників судів; керували утриманням будівель судів; здійснювали нагляд за організаційними схемами, спрямованими на підвищення ефективності роботи судів; відповідали за зв'язки судової влади з громадськістю; а також дбали про управління кадрами²⁵. Звичайно, запровадження адміністрації не розв'язало всіх інституційних проблем, пов'язаних з функціонуванням судової системи. Проте, тепер стало очевидно, що організаційний ландшафт здійснення адміністрування в судах змінився. Якщо голова суду, судді, міністр юстиції, чиновники міністерства та

²⁵ Yair Sagi, Guy Lurie & Amnon Reichman. A history of the administration of courts in Israel. *Journal of Israeli History*. 40:2. P. 355-379. DOI: <https://doi.org/10.1080/13531042.2023.2235784>

інші мали проблеми з управлінням судами, вони, як правило, в той чи інший спосіб зверталися до голови суду. Вводились у дію різноманітні заходи для регулювання здійснення правосуддя – деякі з них походили від власних виконавчих директив Голови адміністрації судів що забезпечувало ефективніше управління судами. Було впроваджено положення про державну службу, які набули чинності майже роком раніше і стосувалися всіх працівників адміністрації судів. Інституційний конфлікт між міністерством і судовою владою в питаннях судового адміністрування часто пом'якшувався завдяки проміжній позиції директора – за умови, що він визнавав владу міністра над собою.

Директор захищав судову владу від посягань виконавчої влади на незалежність суддів. Він став буфером для суддів від втручання Міністерства юстиції у здійсненні адміністрування судів. Міністр юстиції, наприклад, регулярно отримував скарги на суддів з різних питань, таких як затримки у винесенні судових рішень. Зазвичай, він переадресовував ці скарги голові суду (у такий спосіб нівелюючи можливу конфронтацію між міністром та головою суду). Директор, зі свого боку, діяв так, як вважав за потрібне (наприклад, відхиляв скаргу або непомітно виносив судді догану в особистому листі, щоб той діяв швидше), але лише в крайніх випадках він копіював міністра юстиції та голову суду в листі, що критикував окремого суддю²⁶. В якийсь момент, не надто тривалий за часом, директорство набуло такого рівня легітимності, який можна було б порівняти із посадою міністра юстиції. Насправді, правомірно стверджувати, що саме існування директорату надало імунітет судам від втручання міністрів у відправлення правосуддя.

Відповідно до законопроекту 1971 року, голова Верховного суду мав вирішувати питання адміністративного устрою судів загалом, а кожен голова суду мав вирішувати питання адміністративного устрою свого суду. Він не став законом, але міністерство юстиції намагалося просувати його (або подібні проекти) аж до 1974 року. Це було найближче, наскільки Ізраїль підійшов до реальної реформи в цьому напрямку. Незважаючи на те, що ініціатива отримала схвалення Міністерства фінансів, не кажучи вже про імприматуру міністра юстиції, вона так і не перетворилася на реальний законопроект, не кажучи вже про законодавчу основу. Ймовірно, це сталося через вищезгадану стриманість голови Верховного Суду, а готовність уряду відмовитися від своїх повноважень щодо судів зменшилася.

У 1986 році ініційовано неформальну Ізраїльську суддівську конференцію, створену за зразком Федеральної суддівської конференції

²⁶ Yair Sagy, Guy Lurie & Amnon Reichman. A history of the administration of courts in Israel. *Journal of Israeli History*. 40:2. P. 355-379. DOI: <https://doi.org/10.1080/13531042.2023.2235784>

США. Вона складалася з тридцяти шести членів, з яких двадцять один був суддею, обраним своїми колегами, а решта – головами судів. Конференція суддів проводила пленарні засідання, засідання підкомітетів з конкретних питань, а також засідання керівного комітету. Регламент Судової конференції був опублікований в офіційному виданні судової влади. Але коли тодішній очільник Верховного суду Ізраїлю Меір Шамгар спробував опублікувати його в офіційному державному виданні, він отримав догану від Міністра юстиції Авраама Шаріра²⁷. Ізраїльська судова конференція зупинилася, так і не отримавши жодної формальної або законодавчої основи.

Через деякий час судді окружних судів вийшли з її складу, тим самим поклавши край цій ініціативі. Передумовою для дій суддів окружних судів став проєкт реформи судової системи, який передбачав створення ще одного апеляційного суду, що стояв би ієрархічно над окружними судами (і нижче Верховного Суду). Ця запропонована (і зрештою провалена) реформа змусила суддів районних судів відчувати себе пониженими в посаді. Остання спроба Шамгара сформувати судову адміністрацію під керівництвом суддів відбулася в 1994 році, коли він і міністр юстиції Давид Лібай призначили громадську комісію для перевірки незалежності судової влади і визначення необхідності її реорганізації в самоврядний державний орган. Більшість членів комісії рекомендувала створити незалежнішу судову адміністрацію в американському стилі, але рекомендації комісії були проігноровані. Уряд, і особливо міністерство фінансів та юстиції, виступили проти них. Отже, формальний статус-кво зберігається донині, незважаючи на кілька інших спроб реформ.

Процес становлення і зміцнення адміністрації впродовж десятиліть супроводжувався системними суперечностями, з якими адміністрації доводилося рахуватися час від часу. Напруженість у відносинах між адміністрацією та окремими судьями, головами судів і тими, хто підтримував професіоналізацію, залишалася постійним джерелом негараздів, а також рушійною силою в історії адміністрування судів, як показано нижче. В епіцентрі тиску з метою децентралізації опинилися голови судів (і голови магістратських судів), які мали значні повноваження у сфері судового адміністрування, зокрема, розподіл справ між судьями²⁸. Питання полягало в тому, чи повинні вони відігравати ще більшу роль у питаннях здійснення адміністрування. Тиск голів судів щодо децентралізації судової влади, як і напруженість

²⁷ Meir Shamgar. Judicial Review of Knesset Decisions by the High Court of Justice. *Israel Law Review*. Volume 28. Issue 1. 1994, pp. 43 – 56 DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021223700017040>

²⁸ Circular no. 1 of the Director of Courts to the District Court judges (October 10, 1952), ISA ISA-justice-justice-000rg00.

у відносинах між центром і периферією залишалися постійними протягом усього часу.

З моменту створення Держави Ізраїль голови судів виявляли величезну ініціативу у впровадженні власного бачення того, як керувати судами. Вже під час існування Департаменту судів у 1948 – 1952 роках голови судів уважно стежили за роботою своїх головних секретарів; вони навіть пропонували і впроваджували реформи судових правил і процедур, що регулюють відправлення правосуддя, які не завжди були прийнятні для широкої громадськості²⁹. Крім того, з роками багато голів судів почували себе досить впевнено, щоб не тільки просувати власні адміністративні реформи, а й відхиляти подібні пропозиції, які їм не подобалися, навіть якщо вони були схвалені міністром юстиції. Нарешті, слід зазначити, що голови судів не лише проявляли індивідуальну ініціативу. Вони діяли узгоджено для просування своїх поглядів. Протягом всієї історії судової системи періодично скликалися форуми голів судів, на яких проводилися консультації³⁰.

На суддів також чинився майже постійний тиск, щоб їхній голос був почутий у процесі роботи судів, особливо в питаннях, що стосуються умов їхньої праці (наприклад, заробітна плата, лікарняні, відпустки та робочий час). Цей тиск додався до тиску з боку голів районних судів та голів магістратських судів щодо децентралізації, що, за загальним визнанням, певною мірою підживило верховенство голів цих місцевих судів. У цій складній матриці директор займав проміжну позицію. З одного боку, він був «довгою рукою» голови суду і міністра, які загалом прагнули до централізації та ефективності судової системи. З цією метою він прагнув підтримувати однаковість, ефективність і дисципліну в роботі судів. Але, з іншого боку, директор також слугував орієнтиром для окремих суддів, які шукали захисту від «своїх» місцевих голів. Приписуючи головам активну роль у діяльності «своїх» судів, він водночас встановлював її межі. Дійсно, можна було очікувати, що внутрішньогалузева напруженість між адміністрацією та окремими суддями стане наслідком запровадження реформи 1952 року. Зрештою, суддя Ольшан запропонував централізовану модель судового адміністрування через директора судів як спосіб дисциплінувати суддів і впорядкувати судову виробничу лінію³¹.

²⁹ Gavison R. *The Quest for a Jewish Legal Identity: Foundations of Israeli Law*. Jerusalem: Hebrew University Press. 1997.

³⁰ Yair Sagy, Guy Lurie & Amnon Reichman. A history of the administration of courts in Israel. *Journal of Israeli History*. 40:2. P. 355-379. DOI: <https://doi.org/10.1080/13531042.2023.2235784>

³¹ Lurie Guy, Amnon Reichman, and Yair Sagy. *Agencification and the Administration of Courts in Israel. Regulation & Governance* 2020. 14. p. 718–740. <https://doi.org/10.1111/rego.12236>

Отже, хоча згідно з буквою закону, директор не мав жодної ролі в офіційному дисциплінарному провадженні (ініційованому міністром перед спеціальною колегією суддів), він фактично відігравав у ньому центральну роль, оскільки міністр офіційно наділив директора повноваженнями координувати офіційні дисциплінарні провадження з головою Верховного Суду. Ще більш показово є те, що офіційне дисциплінарне провадження часто було непотрібним, оскільки директор – за підтримки голови суду – міг використовувати його як погрозу. Голова регулярно отримував скарги від громадськості на суддів і вживав заходів для вирішення проблем, що виникали у зв'язку з цими скаргами. Аналогічно, директор закликав повільних або неефективних суддів працювати краще, а в крайньому випадку – подати у відставку. Директори, намагаючись регулювати роботу суддів і судів, час від часу вступали в конфлікт із суддями. Проте, оскільки з 1952 року посада директора була наділена ширшими повноваженнями і вищим суддівським рангом, більшість прямих внутрішніх протистоянь вдалося уникнути.

Судді неодноразово боролися за збереження та поліпшення умов своєї роботи, і директор був ключовою фігурою в цих питаннях. Він міг забезпечити визнання умов праці суддів, регулярно виступав посередником між суддями та Міністерством юстиції, співпраця з яким часто була необхідною для отримання бажаної роботи та інших пільг. Вже під час перебування Айзенберга на посаді судді він брав активну участь в управлінні умовами праці суддів. Нарешті, як уже зауважувалося, М Шамгар, намагаючись інституціоналізувати роль суддів в управлінні судами, створив у 1986 році постійну суддівську конференцію за зразком Федеральної суддівської конференції США. Він розглядав її як захід, за допомогою якого судді мирових судів зможуть впливати на управління судовою системою, але, як уже зазначалося, вона проіснувала недовго.

Занадто спрощено зводити історію формування правових основ судового адміністрування в Ізраїлі до простого суперництва між виконавчою та судовою владою, в якому судова влада невпинно боролася за контроль над адмініструванням судів – від ранніх витоків міністерської моделі, через модель директорів судів і до періоду (невдалих) реформ. Така безумовна частина історії. Однак, як показав аналіз, проведений у нашому дослідженні, це лише один період історії формування судової системи новоствореної держави. В управлінні судами в Ізраїлі спостерігалися ієрархічні розколи, конфлікти між централізацією і децентралізацією, тиск з боку суддів нижчої ланки, які прагнули отримати право голосу в управлінні судами, і кампанії зі створення більш професійної та ефективної судової системи. Події останніх кількох десятиліть стали результатом процесів, які визначили

історію судової адміністрації до 1990-х років та поклали початок сучасній моделі судового адміністрування.

3. Виклики перед судовою системою Держави Ізраїль у XX столітті

Динамічний розвиток судової системи Ізраїлю відбувався під впливом прийняття законодавства у цій сфері, поглядів та думок суддів, голів судів, представників Верховного суду, міністра юстиції. Протистояння, яке спостерігалось, відбувалося між суддівським корпусом і міністром юстиції, супроводжувалось активними дискусіями. Як було вказано вище, підтримка тієї чи іншої моделі адміністрування судової системи зводилася до збереження контролю за діяльністю суддів. Держава Ізраїль не має єдиної Конституції, але має низку основних законів, яким Верховний суд Ізраїлю надав конституційний статус. У Декларації незалежності Ізраїлю 1948 року зазначалося, що конституція буде прийнята Установчими зборами. Проте ці збори, обрані як установчий, так і законодавчий орган, після тривалих дебатов щодо майбутньої конституції зайшли в глухий кут. Тому вона схвалила «компромісний» варіант, згідно з яким Ізраїль запроваджуватиме конституцію «поетапно»: конституція складатиметься з розділів, кожен з яких буде «Основним законом»³². Нині у 29 мирових судах працюють понад 500 суддів. Апеляційні скарги на рішення цих судів подаються до шести районних судів, де працюють майже 200 суддів. Такі суди також мають первинну юрисдикцію щодо всіх основних цивільних і кримінальних справ. Верховний суд Ізраїлю, який наразі складається з 15 суддів, розглядає апеляції на рішення окружних судів.

До початку 1990-х років Кнесет завершив прийняття майже всіх Основних законів, що врегульовують діяльність парламенту, уряду, судової системи, президента, армії, державного контролера. Проте до сьогодні немає єдиного конституційного закону про законодавство, яким би забезпечувалося врегулювання процедури прийняття звичайних та конституційних Основних законів. Після цих подій Ізраїль досі є єдиною країною – серед країн, які визначаються як вільні або ліберальні демократії, – яка не має жодного інструменту для здійснення децентралізації влади. Кнесет – єдина інституція, яка має право приймати закони, як звичайні закони, так і Основні закони, але коаліція що її формує уряд, фактично та юридично, контролює Кнесет. Звичайна більшість у Кнесеті може прийняти і змінити майже будь-який Основний закон у рамках звичайної законодавчої процедури, у трьох читаннях, і навіть протягом одного дня. Як зазначає С. Навот, домінування виконавчої влади в законодавчому процесі в поєднанні зі слабкістю Кнесету дозволяє уряду діяти майже без будь-яких обмежень, відповідно

³² Declaration of Independence. URL: <https://main.knesset.gov.il/en/about/pages/declaration.aspx> (дата звернення: 11.02.2025).

до короткострокових політичних інтересів і без будь-яких інших стримувань і протидій, окрім судів. Тому існує більша можливість зловживання правом приймати основні закони, ніж у випадку інших демократичних країн, а єдиною інституцією, яка може зрівноважити це право, є Верховний суд Ізраїлю³³.

Прийняття у 1990-х роках Основного закону: людська гідність та свобода³⁴ та Основного закону: свобода зайнятості³⁵ і перехід до більш жорсткого застосування ізраїльського адміністративного законодавства в 1980-х роках призвели до значного розширення повноважень ізраїльської судової системи. Після проведених змін у врегулюванні правових та організаційних основ адміністрування судів, а також прийняття вказаних конституційних законів якими доповнився перелік актів, що формують конституційно-правову матерію Держави Ізраїль, Верховний суд Ізраїлю став одним із суб'єктів який обмежує діяльність парламенту та уряду у випадках, якщо такі дії порушують конституційні основи. Наприклад, у справі *Ressler v. Minister of Defence* HCJ 910/86 (Ресслер проти Міністра оборони), що стосувалась законності положення, згідно з якого, студенти єшивотів (талмудичних коледжів) отримують відстрочку від військової служби на той час, поки вони продовжують навчання на денній формі. Дане положення діяло з 1948 року, і відтоді його підтверджували міністри оборони та уряди Ізраїлю. Це було предметом ряду попередніх петицій до Верховного суду, які ставили під сумнів його законність, і всі вони були відхилені.

Заявники стверджували, що вони мали право подати питання до Суду як особисті, з огляду на той факт, що їхня армійська служба в резерві продовжується внаслідок тривалої відстрочки, що становить звільнення студентів єшиви від військової служби, і що тягар служби в резерві для них та інших осіб на їхній посаді було б значно полегшено, якби студенти єшиви були прийняті на повну військову службу. Рішення міністра оборони, нібито на підставі розділу 36 Закону про службу в обороні 1986 року, відстрочити військову службу студентів єшиви повного дня, вимагає, щоб законодавство Кнесету вступило в силу. Вони також стверджували, що рішення, базувалося на сторонніх та дискримінаційних підставах і було абсолютно необґрунтованим³⁶.

³³ Suzie Navot. An Overview of Israel's «Judicial Overhaul»: Small Parts of a Big Populist Picture. *Israel Law Review*. 2023. 56. P. 482–501.

³⁴ Basic-law: Human Dignity and Liberty. (Originally adopted in 5752 – 1992). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawLiberty.pdf>

³⁵ Basic-law: Freedom of Occupation. (Originally adopted in 5754-1994). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/Documents/BasicLawsPDF/BasicLawOccupation.pdf>

³⁶ *Ressler v. Minister of Defence* | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/ressler-v-minister-defence> (date of access: 12.02.2025).

Вказане рішення стало знаковим оскільки вперше, Верховний суд Ізраїлю визначив необхідність захисту прав людини від дії органів влади якщо останні керуються політичними інтересами. У своєму рішенні суд зазначив, що питання законності відстрочки від військової служби таким студентам є правовим питанням, яке мають вирішувати суди. Повноваження Міністра відстрочити військову службу можуть бути законно реалізовані лише на основі однієї з підстав, перелічених у статті 36 Закону про службу в обороні. Здійснюючи свої повноваження, він може брати до уваги інші міркування, ніж ті, що стосуються суто оборони, такі як вимоги освіти, національної економіки, сімейні чи релігійні чинники, які підпадають під загальний заголовок «інші причини» у згаданому розділі. Він повинен використовувати свої дискреційні повноваження щодо відстрочки військової служби в розумний спосіб, враховуючи відповідні міркування, та може взяти до уваги релігійний фактор, якщо він не завдає істотної шкоди безпеці.

Оскільки, в Ізраїлі, демократичному та плюралістичному суспільстві, немає консенсусу щодо питання військової служби для студентів єшиви і це посилює думку про те, що міністр може законно брати до уваги релігійний фактор при вирішенні цього питання. Позивачі не змогли спростувати презумпцію обґрунтованості урядових дій а, отже, не змогли довести, що дії міністра, який продовжував дозволяти відстрочку військової служби студентів єшиви, були необґрунтованими. Тому немає підстав для втручання Високого суду правосуддя в рішення міністра, проте рішення про відстрочку від військової служби студентів єшиви слід час від часу переглядати у світлі поточних вимог оборони³⁷.

Іще одне рішення Верховного суду Ізраїлю стосувалось тлумачення прийнятих Основних законів, про які ми згадували вище. Мова йде про рішення у справі *United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village SA 6821/93* («Об'єднаний банк «Мізрахі» проти кооперативу «Кооперативне село Мігдаль»). У цій справі розглянуто питання про те, чи мав Кнесет установчі повноваження створювати конституцію та обмежувати в такий спосіб свою власну законодавчу владу, а також чи мають Основні закони, прийняті Кнесетом, надзаконодавчий статус. Суд мав вирішити питання щодо того, чи порушував Закон про внесення змін про сімейний сільськогосподарський сектор права встановлені Основним законом: людська гідність і свобода, і чи було порушення несумісним зі ст. 8 цього закону, а також про наслідки такого порушення, оскільки Кнесетом внесені зміни вже після прийняття Основного закону.

³⁷ *Ressler v. Minister of Defence* | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/ressler-v-minister-defence> (date of access: 12.02.2025).

Що стосується повноважень Кнесету, то він їх отримує шляхом конституційної наступності. Суд наголошує, що такий підхід найкраще відображає національну свідомість та законодавчу історію Держави Ізраїль. Кнесет діє у двох якостях. Він ухвалює закони як звичайний законодавчий орган і приймає Основні закони як установчі збори. Прийняті в такий спосіб Основні закони мають надзаконодавчий конституційний статус³⁸.

Дві основні теорії пояснюють повноваження Кнесету приймати закони конституційного характеру: теорія необмеженого суверенітету та теорія установчої влади. З цих двох теорій теорія необмеженого суверенітету більш точно виражає законодавчу історію Ізраїлю, його прийняті правові концепції та прецедентне право Верховного суду. Кнесет має повноваження ухвалювати закони будь-якого типу та змісту, і може формально чи суттєво закріплювати фундаментальні цінності Держави Ізраїль і таким чином обмежувати свою власну владу та владу наступних Кнесетів. Ступінь повноважень Кнесету щодо самообмеження є питанням конституційної політики. І теорія необмеженого суверенітету, і теорія установчої влади визнають повноваження Кнесету обмежувати себе. З точки зору переважного закону, Основний закон повинен бути змінений лише іншим Основним законом. У цьому відношенні слід проводити різницю між зміною права та його порушенням. Порушення не змінює основного права³⁹. Тобто судом вироблено правило, за яким під час перевірки конституційності закону слід керуватись презумпцією доведеності: закон є конституційним, і будь-які сумніви повинні переважувати на користь дотримання закону, а не його скасування. Сторона, яка виступає проти закону, повинна нести тягар доведення того, що закон є неконституційним. Ця сторона повинна довести, що закон надзвичайно виходить за межі обгрунтованого порушення.

Що робить Верховний суд Ізраїлю незвичайним, так це те, що він також засідає як Вищий суд правосуддя і в цій останній якості має первинну юрисдикцію щодо більшості питань адміністративного права (тобто петицій, поданих проти уряду). Протягом багатьох років деякі конкретні питання адміністративного права були делеговані окружним судам, при цьому Верховний суд Ізраїлю зберігає апеляційну юрисдикцію над ними, але для більшості юридичних питань оскарження дій уряду направляються безпосередньо до Верховного суду. Ізраїльська система також включає релігійні суди з юрисдикцією щодо особистого

³⁸ United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village> (date of access: 12.02.2025).

³⁹ Там само.

статусу та трудові суди. Вони також підлягають судовому контролю з боку Верховного суду⁴⁰.

Алгоритм призначення суддів який ґрунтується на балансі між їх незалежністю, представництвом і підзвітністю постає важливою передумовою верховенства права, довіри громадськості до судової системи та її легітимності. Такий алгоритм притаманний більшості правових систем. Система, що функціонує в Державі Ізраїль, передбачає високий ступінь незалежності та професіоналізму суддів і певний ступінь підзвітності політичним силам. Проте діючу систему впродовж останніх років намагаються змінити. Джерелом таких змін, цілком очевидно, виступає Голова уряду. Адже Верховний суд Ізраїлю та суди інших інстанцій володіють реальною незалежністю та є важливим елементом у механізмі стримувань і противаг. І як це нерідко буває, конфлікти та протиріччя між різними гілками влади призводять до кардинальних змін балансу між ними.

Радикальні реформи судової влади запропоновано Прем'єр – міністром Ізраїлю Б. Нетаньяху після виборів у 2022 році. Він представив кілька законопроектів, якими пропонувалось обмежити повноваження судової влади та надати коаліції повний контроль над процедурою відбору суддів до судів всіх рівнів. Аналізуючи положення судової реформи, її можна звести до п'яти основних положень.

Перше стосується надання більшості у Кнесеті повноважень з ухвалення закони які визнані судом неконституційними. За цією процедурою прийняте ним рішення залишатиметься чинним протягом року після закінчення каденції Кнесету або назавжди, якщо наступний Кнесет підтвердить це рішення абсолютною парламентською більшістю. Крім того, коаліція прагнула обмежити повноваження судового перегляду законодавства, дозволивши це робити лише повному складу Верховного Суду, тобто більшістю у 80 відсотків його суддів (початкова версія законопроекту передбачала повний консенсус усіх суддів)⁴¹. Це означає, що судові рішення про скасування законів будуть досить рідкісними, і навіть у цьому випадку Кнесет зможе скасувати такі рішення. В результаті він матиме абсолютну владу приймати будь-які закони, навіть ті, що порушують основні права людини.

Інша пропозиція стосується надання імунітету від судового контролю будь-якому Основному закону, навіть якщо він приймається в рамках тієї ж парламентської процедури, що і всі інші закони. Єдина відмінність між звичайним законом і Основним законом – це назва

⁴⁰ The Fight Over Judicial Appointments in Israel. *Default*. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/the-fight-over-judicial-appointments-in-israel> (date of access: 12.02.2025).

⁴¹ Gross Aeyal. An Unreasonable Amendment: The Constitutional Capture in Israel. *VerfBlog*. 2023/7/24, <https://verfassungsblog.de/an-unreasonable-amendment/>, DOI: 10.17176/20230725-012117-0.

нормативно-правового акта. Ця реформа дозволить простій парламентській більшості ухвалити будь-який закон, назвавши його Основним законом, що зробить його захищеним від судового контролю.

Окрім цього, коаліція вирішила надати імунітет від судового перегляду будь-якому рішення уряду або будь-якого міністра на підставі його необґрунтованості⁴². Ця частина реформи вже була ухвалена Кнесетом як поправка до Основного закону: «Про судову владу». Як зазначає С. Навот, Верховний суд Ізраїлю використовує стандарт обґрунтованості майже виключно для перегляду конкретних видів урядових рішень і дій, таких як повноваження тимчасового уряду і призначення вищих посадових осіб. Це означає, що якщо уряд і його міністри застосовують вкрай незбалансований набір міркувань або приймають ірраціональні рішення, суд втрутиться в ситуацію. Уряд є довіреною особою громадськості, причому не лише громадськості, яка за нього проголосувала, а всієї громадськості, і тому повинен діяти розумно і в інтересах суспільства⁴³.

Наступні два положення стосуються факультативності юридичних консультацій, які надаються міністерськими юрисконсультами. Вони не повинні бути обов'язковими для уряду або міністрів. Водночас уряду і міністрам надається право звертатися до приватних юристів, а не до Генерального прокурора для юридичного супроводу їх діяльності. Призначення ж юридичних радників пропонувалося здійснювати на підставі політичного призначення, а не за результатами відкритого конкурсу. В продовження цього, пропонувалося змінити склад Комітету з відбору суддів. Основною новелою змін мало б стати призначення суддів політиками а не правниками. Вказані пропозиції якщо б вони були прийняті надали б коаліції в уряді абсолютний контроль над відбором суддів до всіх судів Ізраїлю, включно з суддями Верховного суду. І це було чи не найважливіше питання з-поміж інших.

Суддівська реформа була піддана критиці не лише зі сторони правників та суддів, але й громадськості. Хоча це не вплинуло на прийняття першого із чотирьох законів Кнесетом у липні 2023 року. Проте після цього впродовж 2023 року громадяни, військові, представники бізнесу провели серію акцій протесту у багатьох містах Ізраїлю з вимогою скасувати прийнятий закон. А вже на початку 2024 року Верховний суд Ізраїлю своїм рішенням скасував прийнятий закон.⁴⁴

⁴² Basic Law: The Judiciary (Amendment No 3), https://fs.knesset.gov.il/25/law/25_lsr_2997865.pdf.

⁴³ Suzie Navot. An Overview of Israel's «Judicial Overhaul»: Small Parts of a Big Populist Picture. *Israel Law Review*. 2023. 56. P. 482–501.

⁴⁴ Верховний суд Ізраїлю скасував скандальну судову реформу уряду Нетаньяху, яка обмежувала повноваження судової влади. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/289619-verkhovnyy-sud-izrailya-otmenil->

Рішенням у справі *Movement for Quality Government v. Knesset HCJ 5658/23* від 1 січня 2024 р. більшість Верховного Суду (12 із 15 суддів) постановила, що Суд має юрисдикцію здійснювати судовий перегляд Основних законів і втручатися у виняткових, екстремальних випадках, коли Кнесет відхиляється від своїх установчих повноважень. Більшість суддів постановила, що поправка № 3 до Основного закону: судоустрій, яка повністю скасовує судовий контроль обґрунтованості рішень уряду, прем'єр-міністра та міністрів уряду, має бути оголошена недійсною з огляду на серйозну, безпрецедентну шкоду основному характеру Держави Ізраїль як демократичної держави. У рішенні Верховний суд Ізраїлю зазначив таке: «Кнесет, як установча влада, не є «всемогутньою» і не має повноважень – навіть за допомогою Основного закону – заперечувати або прямо суперечити основному характеру Держави Ізраїль як єврейської та демократичної держави. Враховуючи ці обмеження та для того щоб їх можна було забезпечити, більшість суддів висловили думку, що слід визнати повноваження Верховного Суду здійснювати судовий перегляд Основних законів⁴⁵.

Таке рішення стало безпрецедентним в історії судової влади, оскільки ще жодного разу Верховний суд Ізраїлю не визнавав недійсним Основний закон, що є ознакою подальших спроб уряду та парламенту одержати перевагу над функціонуванням усієї судової системи Держави Ізраїль. Це дозволяє припустити що відсутність писаної Конституції та окремої процедури скасування Основних законів будуть впливати на зростання конфронтації між виконавчою, законодавчою та судовими гілками влади. Проте, сформовані традиції, вплив загального права, висококваліфікований суддівський корпус, а також ізраїльське суспільство не допустять того аби урядова коаліція зібрала всю повноту влади у межах своїх повноважень. Судова системи хоч і має ряд недоліків, проте продемонструвала безпрецедентний рівень кваліфікованості, стійкості та відданості ідеї незалежного суду, який виконує у демократичній державі роль арбітра у вирішенні справ різної складності та значення.

ВИСНОВКИ

Вивчення особливостей формування правових систем країн Близького Сходу – важлива складова у налагодженні комунікації та розширенні співробітництва для української держави. Держава Ізраїль понад півстоліття, з моменту проголошення своєї незалежності, веде постійну боротьбу за своє існування та досягла високих результатів не лише у секторі цифрових технологій, військово-промислового комплексу, агросекторі, але й у побудові унікальної правової системи,

skandalnuyu-sudebnuyu-reformu-pravitelstva-netanyakhu-kotoraya-ogranichivala-polnomochiya-sudebnoy-vlasti (дата звернення: 13.02.2025).

⁴⁵*Movement for Quality Government v. Knesset HCJ 5658/23* | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/topics/constitutional-amendment> (date of access: 13.02.2025).

яка сформована на кращих надбаннях системи загального права та правових звичаїв що перейшли у спадок з часів панування Османської імперії на її території.

У проведеному дослідженні детально проаналізовано передумови формування судової системи ізраїльської держави, особливості проведених реформ щодо адміністрування діяльності судів у 1950 – 1990 рр. Встановлено, що судова система має високий ступінь незалежності від виконавчої та законодавчої гілок влади, а судді відіграють ключову роль у додержанні верховенства права. Прийняття Основних законів, які формують неписану Конституцію Держави Ізраїль упродовж вказаного періоду зумовило зростання ролі Верховного Суду як найвищого судового органу уповноваженого здійснювати судовий контроль за діяльністю парламенту та уряду. Прийняття у липні 2023 року нового Основного закону, яким пропонувалося запровадити суттєві зміни в механізм призначення суддів, викликав широкий суспільний резонанс.

Вже на початку 2024 року, вперше у своїй історії, Верховний суд Ізраїлю у своєму рішенні *Movement for Quality Government v. Knesset* HCJ 5658/23 визнав прийнятий Кнесетом закон недійсним. Незважаючи на смертоносний терористичний напад угруповання «Хамас» що призвело до загибелі 1200 осіб що є найжорсткішим нападом на єврейський народ із часів Холокосту, Верховний суд Ізраїлю та судова система продемонстрували свою позицію та не дозволили уряду та правлячій коаліції прийняти Основний закон яким би уся повнота влади належала б уряду. Незалежна судова системи для країни яка перебуває у стані війни, є невід’ємним атрибутом її демократичності, що й засвідчує досвід Держави Ізраїль.

АНОТАЦІЯ

Дослідження стосувалося вивчення передумов формування судової системи Держави Ізраїль після здобуття нею незалежності. Встановлено, що попри писаної Конституції, Основні закони виступають джерелом права, мають вищу юридичну силу по відношенню до спеціальних законів та охороняються судами нижчих інстанцій і Верховним судом Ізраїлю. При розбудові самобутньої судової системи використовувались правові звичаї та система загального права, що діяли на території Підмандатної Палестини за якою здійснювала нагляд Британська Імперія. Зробимо такий висновок: існуюча сьогодні судова система пройшла кілька етапів свого розвитку: від проголошення незалежності держави, реформ у сфері адміністрування та формування окремої процедури призначення суддів, підвищення ролі та статусу Верховного Суду як незалежної судової інстанції, яка забезпечує додержання верховенства права, принципів розумності та передбачуваності у прийнятті рішень урядом та парламентом.

Література

1. Резолюція ООН A/RES/181(II) від 29 листопада 1947 р. «План ООН по розподілу Палестини». *EsubscriptionUi*. URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/181\(II\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/181(II)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (date of access: 20.01.2025).
2. Dotan Yoav. Impeachment by Judicial Review: Israel's Odd System of Checks and Balances. *Theoretical Inquiries in Law*. Vol. 19.2: 705. 2018. P. 706. URL: <https://www7.tau.ac.il/ojs/index.php/til/article/view/1587/1685>
3. Pnina Lahav, Ron Harris, Assaf Likhovski & Alexandre Kedar. Israeli Legal History: Past and Present. Ashgate. 2002. P. 1-34
4. Haim Gerber. A New Look at the Tanzimat: The Case of the Province of Jerusalem, in Palestine in the Late Ottoman Period. ed. D. Kushner. Jerusalem: Yad Yitzhak Ben Tzvi, 1986. P. 30.
5. Moshe Maoz, Ottoman Reform in Syria and Palestine: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society. Oxford: Clarendon Press, 1968.
6. Palestine Order in Council, 1922. English. *ECF – Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: https://ecf.org.il/media_items/1468 (date of access: 21.01.2025).
7. Levin N. The “Doctrine” of Law in Israel. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*. 109. 2024. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.109.05>
8. Palestine Order in Council, 1922. English. *ECF – Economic Cooperation Foundation: About the ECF*. URL: https://ecf.org.il/media_items/1468 (date of access: 21.01.2025).
9. Bentwich N. England in Palestine. London: Allen & Unwin. 1932. P. 358.
10. Bentwich N. My Seventy Seven Years. London: Routledge & Kegan Paul. 1962. P. 344.
11. Mark Levine. Conquest through Town-planning: the Case of Tel Aviv 1921-1948. *Journal of Palestine Studies*. Vol. 27. 1998. 36.
12. Levin N. The “Doctrine” of Law in Israel. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*. 109. 2024. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.109.05>
13. Likhovski A. In Our Image: Colonial Discourse and the Anglicization of the Law of Mandatory Palestine. *Israel Law Review*. №24. 1995. P. 294–310. URL : <https://doi.org/10.1017/S0021223700014692>
14. Declaration of Independence. URL: <https://main.knesset.gov.il/en/about/pages/declaration.aspx> (дата звернення: 11.02.2025).
15. Gavison R. The Quest for a Jewish Legal Identity: Foundations of Israeli Law. Jerusalem: Hebrew University Press. 1997. P.36
16. Courts Ordinance (Transitional Provisions). 5778-1948. URL: <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawSecondary.aspx?lawitemid=2002105> (дата звернення: 22.01.2025).
17. Basic Law: Judiciary. 08/03/1984. URL: <https://main.knesset.gov.il/activity/legislation/laws/pages/LawBill.aspx?t=LawReshumot&lawitemid=174450> (дата звернення: 22.01.2025).

18. Courts Ordinance (Transitional Provisions). 5778-1948. URL: <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawSecondary.aspx?lawitemid=2002105> (дата звернення: 22.01.2025).
19. Judges Law. 1953. URL : <https://www.nevo.co.il/HakikaSearch.aspx> (дата звернення: 22.01.2025).
20. Yair Sagi, Guy Lurie & Amnon Reichman. A history of the administration of courts in Israel. *Journal of Israeli History*. 40:2. P. 355-379. DOI: <https://doi.org/10.1080/13531042.2023.2235784>
21. Meir Shamgar. Judicial Review of Knesset Decisions by the High Court of Justice. *Israel Law Review*. Volume 28. Issue 1. 1994 , pp. 43 – 56 DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021223700017040>
22. Circular no. 1 of the Director of Courts to the District Court judges (October 10, 1952), ISA ISA-justice-justice-000rg00.
23. Suzie Navot. An Overview of Israel's «Judicial Overhaul»: Small Parts of a Big Populist Picture. *Israel Law Review*. 2023. 56. P. 482–501.
24. Basic-law: Human Dignity and Liberty. (Originally adopted in 5752 – 1992). URL : <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawLiberty.pdf> (дата звернення: 22.01.2025)
25. Basic-law: Freedom of Occupation. (Originally adopted in 5754-1994). URL: <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/Documents/BasicLawsPDF/BasicLawOccupation.pdf> (дата звернення: 22.01.2025).
26. Ressler v. Minister of Defence | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/ressler-v-minister-defence> (date of access: 12.02.2025).
27. United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village> (date of access: 12.02.2025).
28. The Fight Over Judicial Appointments in Israel. *Default*. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/the-fight-over-judicial-appointments-in-israel> (date of access: 12.02.2025).
29. Gross Aeyal. An Unreasonable Amendment: The Constitutional Capture in Israel. *VerfBlog*. 2023/7/24, <https://verfassungsblog.de/an-unreasonable-amendment/> , DOI: 10.17176/20230725-012117-0.
30. Basic Law: The Judiciary (Amendment No 3), https://fs.knesset.gov.il/25/law/25_lsr_2997865.pdf.

Information about the author:

Krainii Pavlo Ivanovych,

PhD in Law,

Associate Professor at the Department of Public Law,

Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, 58012, Ukraine

ДЖЕРЕЛА ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Красій М. О.

ВСТУП

У сучасному світі взаємозв'язок між державами у сфері кримінального права є невід'ємною складовою забезпечення правопорядку та безпеки. Україна, як частина міжнародної спільноти, активно інтегрується у глобальні процеси боротьби зі злочинністю, що вимагає врахування зовнішніх джерел кримінально-правової політики. Такі джерела впливають на формування внутрішньої кримінально-правової політики, зумовлюючи її адаптацію до міжнародних стандартів, актуальних викликів та тенденцій.

У вітчизняній юридичній і політичній літературі термін «джерело політики» згадується вкрай рідко, без конкретизації сутнісних ознак. Як свідчить контекстуальний аналіз відповідних теоретичних положень, джерела державної політики здебільшого ототожнюються з джерелами права¹. Джерела (форми) права потрібно трактувати як видані від імені держави чи визнані державою офіційно-документальні форми вираження та закріплення норм права, що надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення². Погодитися з таким ототожненням складно через різницю між державною політикою та правом як соціальними явищами. Державна політика – це ширше поняття, яке охоплює стратегії, цілі та напрями діяльності держави, а право – це лише один із засобів реалізації цієї політики. Ототожнення цих понять обмежує розуміння джерел державної політики, які можуть включати не лише правові акти, але й політичні, соціальні, економічні та навіть ідеологічні чинники.

Етимологічне значення терміна «джерело» таке: це те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало³. Наукова діяльність у будь-якій галузі ґрунтується на певних джерелах, які забезпечують її зміст, розробляють її фундаментальні принципи та сприяють формуванню напрямів розвитку. Так само і зовнішня кримінально-правова політика має своє

¹ Месьондз С. О. Джерела державної політики у сфері науки в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2 (2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2(2)_3) (дата звернення: 06.01.2025).

² Хахуліна К. С., Маліга В. А., Стадник І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: навчальний посібник. Донецьк: Норд-Прес, 2006. С. 334.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD). Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. С. 291.

коло джерел, які служать базою для її становлення, формування завдань та опрацювання меж застосування. Зовнішня кримінально-правова політика охоплює механізми міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю та регулювання кримінально-правових аспектів на міждержавному рівні.

1. Система джерел зовнішньої кримінально-правової політики України

Зовнішня кримінально-правова політика України формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що зумовлює необхідність врахування різних джерел при її формуванні та реалізації. У сучасних умовах глобалізації та міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю важливу роль відіграє гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами.

Зокрема, П.Л. Фріс відмічає, що кожна наука формується на підставі відповідних джерел, які підпитують її, лежать у її основі. Кримінально-правова політика також має своє коло джерел, які становлять її основу, визначають її напрями та межі. До цих джерел належать: – Конституція України як джерело всієї внутрішньої та зовнішньої політики, база всього національного законодавства; – Закони України; – Укази Президента України; – рішення Конституційного Суду України; – Постанови Пленуму Верховного Суду України; – Міжнародні договори, ратифіковані Україною⁴⁵. У контексті джерел зовнішньої кримінально-правової політики України слід звернути увагу на специфіку зовнішньої політики як такої. Вона передбачає взаємодію з іншими державами та міжнародними організаціями, що потребує врахування міжнародних стандартів, норм та зобов'язань. Тому джерела зовнішньої кримінально-правової політики України доповнюються важливими елементами міжнародного характеру.

Традиційно, серед джерел називаються конституції (конституційні акти), нормативно-правові акти, міжнародні договори тощо. Фактично їх перелік зводиться до переліку притаманних для даної правової системи чи історичної епохи джерел (форм) права. Однак в окремих публікаціях наголошується на тому, що не можна вичерпувати джерела кримінально-правової політики тільки нормативно-правовими актами⁶. На думку Е.М. Гануляка, «коло джерел кримінально-правової політики є значно ширшим від джерел кримінального права, оскільки до останнього відносяться тільки ті, в яких закріплені кримінально-правові

⁴ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 108.

⁵ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. С. 38, 19.

⁶ Козич І. В. Історичний досвід як джерело наповнення функцій кримінально-правової політики (на прикладі політико-правових поглядів ранньої античності). *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. № 9. С. 42.

норми. Водночас до джерел політики, як стверджують науковці, відносяться рекомендаційні акти різноманітних суб'єктів, історичний досвід і т. ін.»⁷. Із зазначеною думкою автора можна погодитися, адже вона обґрунтовано відображає різницю між джерелами кримінально-правової політики та джерелами кримінального права. Джерела кримінального права включають лише ті акти, які містять кримінально-правові норми. Це, наприклад, Конституція України, Закони України, а також міжнародні договори, які визначають обов'язкові правові стандарти в кримінальній сфері. Іншими словами, джерела кримінального права обмежуються документами, що мають обов'язкову юридичну силу.

Натомість коло джерел кримінально-правової політики є значно ширшим, оскільки воно включає не лише нормативні акти, але й рекомендаційні акти, які не мають юридичної сили, проте впливають на формування підходів до регулювання кримінальної сфери. До джерел зовнішньої кримінально-правової політики також належать:

- рекомендаційні акти: наприклад, документи міжнародних організацій (ООН, Рада Європи), які пропонують стандарти у кримінальному праві;
- історичний досвід: практика застосування кримінальних норм у різні періоди, яка дозволяє аналізувати помилки та успішні рішення;
- ідеологічні чинники: концепції, які впливають на підходи до кримінально-правової політики;
- наукові розробки: результати досліджень у галузі кримінального права, кримінології та інших суміжних дисциплін.

Таким чином, джерела зовнішньої кримінально-правової політики охоплюють широкий спектр факторів і документів, що не обмежуються лише нормативними актами, але й включають рекомендаційні, аналітичні та інші матеріали, які формують стратегічні напрями політики у сфері боротьби зі злочинністю. До цих джерел належать: Конституція України, міжнародні договори, Закони України, рекомендаційні акти, історичний досвід, ідеологічні чинники, наукові розробки.

2. Нормативні та концептуальні джерела зовнішньої кримінально-правової політики України

Конституція України є основним законом держави і виступає важливим джерелом зовнішньої кримінально-правової політики. Її положення закладають правові основи для взаємодії України з іншими державами у сфері боротьби зі злочинністю, співпраці в рамках міжнародних договорів та виконання міжнародних зобов'язань.

⁷ Гануляк Е. М. Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. С. 9-10.

Основні аспекти впливу Конституції України⁸ на зовнішню кримінально-правову політику України:

1. Конституція гарантує верховенство права (ст. 8 Конституції України) як фундаментальний принцип, що забезпечує правові рамки для розробки та реалізації зовнішньої кримінально-правової політики України.

2. У Конституції України закріплено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України). Це означає, що міжнародні угоди, зокрема в сфері кримінального права, інтегруються у внутрішнє правове поле та стають обов'язковими для виконання.

3. Конституція декларує, що права і свободи людини є найвищою цінністю (ст. 3 Конституції України). Цей принцип впливає на зовнішню кримінально-правову політику через зобов'язання України дотримуватися стандартів захисту прав людини, визначених міжнародними конвенціями, такими як Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності або Європейська конвенція з прав людини.

4. Конституція проголошує суверенітет України (ст. 1, 2 Конституції України), що впливає на формування кримінально-правової політики в міжнародному контексті, зокрема у питаннях екстрадиції, боротьби з транснаціональною злочинністю та захисту національних інтересів.

5. Конституція забезпечує (ст. 18, ч. 5 ст. 125 Конституції України) правову основу для співпраці України з міжнародними структурами, такими як Міжнародний кримінальний суд, Інтерпол, Європол та ООН, що є ключовими партнерами у реалізації зовнішньої кримінально-правової політики України.

Міжнародні договори. Договором є міжнародна угода, виражена в єдиному формальному акті (незалежно від назви, титулу чи позначення), який укладений між сторонами, двоє чи усі з яких є суб'єктами міжнародного права, котрі володіють міжнародною правосуб'єктністю та правоздатністю укладати міжнародні договори, метою яких є створювати права та обов'язки або встановлювати відносини, котрі регулюються міжнародним правом⁹. Виходячи із положень ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р.¹⁰, міжнародний договір визначають як «письмову угоду, що регулюється міжнародним публічним правом, укладену між двома або

⁸ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення 05.02.2024).

⁹ Yearbook of the international Law Commission. 1970. Vol. I. P. 139-161.

¹⁰ Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення 05.01.2025).

кількома суб'єктами міжнародного права»¹¹. Міжнародний договір є найбільш поширеною правовою формою, яка опосередковує міжнародні відносини. Власне, за його допомогою повною мірою реалізується співпраця держав та закріплюються результати такої співпраці¹².

Варто зазначити також, що в міжнародній практиці крім терміна «міжнародний договір» застосовуються й інші найменування: «угода», «конвенція», «пакт», «протокол», «трактат», «регламент», «статут», «спільна заява», «хартія», «меморандум», «акт», «обмін нотами» тощо¹³.

Процес інтеграції України у міжнародну спільноту демократичних країн вимагає дотримання міжнародних норм і стандартів у різних галузях внутрішнього життя. Це висуває зобов'язання приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм і стандартів, які зафіксовані у різноманітних міжнародних договорах. Вказане положення у повній мірі торкається і кримінального законодавства України у зв'язку з чим міжнародні договори, які тим чи іншим чином впливають на національне кримінальне законодавство стають джерелом кримінально-правової політики України¹⁴. На сучасному етапі договори становлять складну, багатогалузеву глобальну систему, що охоплює практично всі види взаємодії держав. Необхідно підкреслити, що в системі міжнародних відносин міжнародні договори виконують низку важливих правових функцій, насамперед упорядкування міжнародних відносин та формування їхньої правової основи. Вони також сприяють стабільності міжнародного правопорядку, підтримці міжнародного миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на засадах рівноправності. Крім того, міжнародні договори є важливим засобом забезпечення національних інтересів держави та захисту основних прав і свобод людини¹⁵.

У міжнародних нормативно-правових актах закріплені міжнародні стандарти, які служать основою для регулювання важливих питань у різних сферах, зокрема у сфері прав людини, правосуддя, боротьби зі злочинністю, корупцією та іншими глобальними проблемами. Ці стандарти визначають принципи, норми та механізми, які держави-учасниці зобов'язуються виконувати або брати до уваги.

Зокрема, як зазначає С. М. Ляхівненко, говорячи про міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій,

¹¹ Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 82.

¹² Броневиська О. М. Поняття і види міжнародних договорів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 201.

¹³ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемчушенка. Київ: Юридична думка, 2007. С. 205.

¹⁴ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 110.

¹⁵ Мережко О. О. Право міжнародних договорів, сучасні проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Таксон, 2002. С. 11-12.

варто зазначити, що: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій; г) вони фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права; ґ) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права¹⁶.

Так, П. М. Рабинович та О. Л. Венецька розглядають два рівні міжнародних стандартів. Перший (базовий) рівень становлять всесвітні (загально-цивілізаційні, глобальні), тобто вимоги міжнародних актів універсального (загальносвітового) характеру. Другий – регіональний рівень (зокрема континентальні), тобто вимоги міжнародно-правових актів, прийнятих у межах Ради Європи, ОБСЄ тощо¹⁷.

Узагальнюючи наведені у правовій доктрині класифікації міжнародних правових стандартів, до числа основних класифікаційних критеріїв, на яких вони ґрунтуються, Г. Р. Крет відносить такі: 1) за територією (простором) дії (поширення); 2) за ступенем обов'язковості (деонтичним статусом); 3) за суб'єктом встановлення; 4) за колом адресатів; 5) за ступенем визначеності змісту¹⁸.

За територією (простором) дії (поширення) вчені, як правило, виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: універсальні (світові, загально-цивілізаційні, глобальні) та регіональні (континентальні)^{19,20,21}. Використання наведеного критерію класифікації дає змогу чітко розмежувати міжнародні правові стандарти, які формуються на глобальному (світовому) та регіональному

¹⁶ Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 667.

¹⁷ Рабінович П. М., Венецька О. Л. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 22-29.

¹⁸ Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 81.

¹⁹ Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 228.

²⁰ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 25.

²¹ Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. С. 266-267.

(континентальному) рівнях, встановити особливості їх формування та вираження у джерелах права ООН і рішеннях Міжнародного кримінального суду (універсальні стандарти) та стосовно України – у джерелах права Ради Європи і рішеннях Європейського суду з прав людини (регіональні, європейські стандарти)²².

За ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) більшість учених виокремлює два види міжнародних правових стандартів: обов'язкові та рекомендаційні²³²⁴²⁵²⁶. Застосування наведеного критерію під час класифікації міжнародних правових стандартів на перший погляд дає змогу відокремити обов'язкові стандарти від стандартів, які мають рекомендаційний характер. Водночас наведена класифікація значною мірою ґрунтується на обов'язковості міжнародно-правових актів, положення яких містять міжнародні правові стандарти²⁷.

Певним конгломератом класифікацій міжнародних правових стандартів за територією дії та ступенем обов'язковості виступає їх поділ за суб'єктом встановлення, в межах якого виокремлюють стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо²⁸. Це пояснюється тим, що суб'єкт формування міжнародних правових стандартів, з одного боку, виступає визначальним в окресленні меж їхньої територіальної дії, а з іншого боку, визначає ступінь їх обов'язковості. Використання вказаного критерію класифікації дає змогу визначити особливості формування міжнародних правових стандартів залежно від суб'єкта та вказує на межі їхньої територіальної дії²⁹.

²² Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 81.

²³ Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 228.

²⁴ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 25.

²⁵ Владиславська В.В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 49.

²⁶ Хаустова М.Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 44.

²⁷ Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 81.

²⁸ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 25.

²⁹ Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 82.

За колом адресатів прийнято виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: загальні (базові) та спеціальні³⁰³¹.

За ступенем визначеності змісту виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: абсолютно визначені (у якісному та кількісному вираженні) і відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оціночні поняття)³². Використання наведеного критерію в теоретичному аспекті дає змогу розкрити зміст міжнародних правових стандартів, а у практичному – вказує правозастосувачу на особливості його врахування під час використання міжнародних правових стандартів біженцям³³.

Досить цікавим є науковий підхід І. В. Назарова щодо розуміння системи міжнародних стандартів у сфері правосуддя. У своїй роботі автор виокремлює такі види правових стандартів:

1) базові – міжнародні стандарти, в яких містяться універсальні принципи здійснення правосуддя (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року);

2) спеціальні (Основні принципи щодо незалежності правосуддя, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року);

3) практика Європейського суду із прав людини – рішення Європейського суду з прав людини мають важливе значення для тлумачення та розуміння принципів міжнародного права;

4) стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем (наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року)³⁴.

На нашу думку, доцільно розглядати міжнародні стандарти, поділяючи їх за сферою дії на універсальні (глобальні, світові), що приймаються в результаті діяльності ООН та її спеціалізованих органів, та регіональні (континентальні), які формуються в межах регіональних міжнародних організацій, таких як Рада Європи та Європейський Союз. Також як універсальні (глобальні, світові), так і регіональні міжнародні акти поділяються на загальні (базові), які закріплюють фундаментальні

³⁰ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 25.

³¹ Владиславська В.В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 49.

³² Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 669.

³³ Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 83.

³⁴ Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2011. С. 352.

принципи та норми, обов'язкові для всіх країн-учасниць, та спеціальні, спрямовані на врегулювання окремих аспектів чи специфічних сфер міжнародних відносин, таких як захист прав окремих категорій осіб, боротьба з корупцією, тероризмом чи кіберзлочинністю.

До найважливіших універсальних (глобальних, світових) актів загального характеру належать: Загальна декларація прав людини 1948 року³⁵; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року³⁶; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року³⁷; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року³⁸; Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року³⁹.

До найважливіших універсальних (глобальних, світових) актів спеціального характеру належать: Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року⁴⁰; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року⁴¹; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року⁴²; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року⁴³; Міжнародна

³⁵ Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.02.2025).

³⁶ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.02.2025).

³⁷ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 20.02.2025).

³⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 20.02.2025).

³⁹ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴⁰ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴² Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 02.12.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення: 20.02.2025).

конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року⁴⁴; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року⁴⁵; Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року⁴⁶; Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року⁴⁷; Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 року⁴⁸; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року⁴⁹; Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року⁵⁰.

Як зазначає О.В. Київцев, сьогодні в міжнародному праві *de facto* створена та успішно функціонує ціла система стандартів, які регламентують різноманітні аспекти міжнародних відносин. Частина з них належить до пріоритетних сфер регулювання суспільних відносин. Для подальшого вдосконалення правової системи України та її входження в європейський правовий простір особливого значення набувають саме європейські правові стандарти. Це потребує активного вивчення основних сфер правового регулювання, насамперед у діяльності Європейського Союзу та Ради Європи із запровадження та дотримання європейських стандартів, що регулюють найважливіші сфери суспільних відносин⁵¹.

Серед регіональних (континентальних) міжнародних стандартів загального характеру можна назвати: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року⁵²; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує

⁴⁴ Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15.12.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴⁵ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9.12.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴⁶ Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14.09.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴⁷ Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴⁸ Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁴⁹ Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_223#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁵⁰ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 20.02.2025).

⁵¹ Київцев О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1 (5). URL: <http://eurolaw.org.ua/11-ukrainian-journal-of-european-studies/1-5-2012/44-2011-12-29-14-40-03> (дата звернення: 10.01.2025).

⁵² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.02.2025).

гідність, поводженню чи покаранню 1987 року⁵³; *Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року*⁵⁴.

Серед регіональних (континентальних) міжнародних стандартів спеціального характеру можна назвати: Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 року⁵⁵; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року⁵⁶; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року⁵⁷; Конвенція про кіберзлочинність 2001 року⁵⁸; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року⁵⁹; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року⁶⁰; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року⁶¹; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 року⁶²; Конвенція про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу 1997 року⁶³; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року⁶⁴; Додатковий протокол до

⁵³ Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁵⁴ Charter of Fundamental Rights of the European Union of 18.12.2000. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

⁵⁵ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁵⁶ Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27.01.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁵⁷ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁵⁸ Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁵⁹ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶⁰ Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶¹ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶² Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶³ Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union of 26.05.1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1997:195:FULL> (дата звернення: 21.02.2025).

⁶⁴ Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text (дата звернення: 21.02.2025).

Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2015 року⁶⁵; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 року⁶⁶; Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю 1999 року⁶⁷; Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю 2000 року⁶⁸; Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про взаємодію в боротьбі з організованою злочинністю 1995 року⁶⁹; Договір між Кабінетом Міністрів України, Урядом Республіки Молдова й Урядом Румунії про співробітництво у боротьбі зі злочинністю 1999 року⁷⁰; Угода про довгострокове співробітництво та підтримку між Україною та Республікою Албанія 2025 року⁷¹; Угода про безпекові зобов'язання між Україною та Європейським Союзом 2024 року⁷².

Учені у загальнотеоретичному аспекті виокремили міжнародні правові стандарти, які стосуються всіх людей, та стандарти, адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань – наприклад, дітям, жінкам, біженцям⁷³. Наприклад до таких стандартів можна

⁶⁵ Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 22.11.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-15#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶⁷ Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю від 03.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_049#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶⁸ Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю 05.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_044#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁶⁹ Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про взаємодію в боротьбі з організованою злочинністю від 19.05.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_066#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁷⁰ Договір між Кабінетом Міністрів України, Урядом Республіки Молдова й Урядом Румунії про співробітництво у боротьбі зі злочинністю від 06.07.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_368#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁷¹ Угода про довгострокове співробітництво та підтримку між Україною та Республікою Албанія від 21.01.2025 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-dovgostrokovye-spivrobitnictvo-ta-pidtrimku-mizh-uk-95573> (дата звернення: 21.02.2025).

⁷² Угода про безпекові зобов'язання між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2024 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilni-bezpekovi-zobovyazannya-mizh-ukrayinoyu-ta-yevropeysk-91801> (дата звернення: 21.02.2025).

⁷³ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 25.

віднести: Конвенцію про права дитини 1989 року⁷⁴; Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 року⁷⁵; Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 року⁷⁶; Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 року⁷⁷; Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів для жінок-правопорушників, не пов'язаних з позбавленням волі (Бангкокські правила) 2010 року⁷⁸; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року⁷⁹; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року⁸⁰.

Законодавство України. Основним джерелом кримінально-правової політики України є її закони. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року⁸¹ передбачив, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, а також, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом. Закони України про кримінальну відповідальність в подальшому підлягають включенню до Кримінального кодексу України. Значення цього документу важко переоцінити, оскільки саме Кодекс встановлює підстави кримінальної

⁷⁴ Convention on the Rights of the Child of 20.11.1989 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).

⁷⁵ United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules) of 14.12.1990. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).

⁷⁶ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of 14.12.1990. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/res45_113.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

⁷⁷ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («The Beijing Rules») of 29.11.1985. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/beijingrules.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).

⁷⁸ United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules) of 06.10.2010. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/BangkokRules.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).

⁷⁹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁸⁰ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 21.02.2025).

⁸¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.01.2025).

відповідальності, окреслює коло суспільно-небезпечних діянь, визначає види та розмір покарань за їх вчинення та ін.⁸²

Крім того, Кримінальний кодекс України є одним із ключових джерел зовнішньої кримінально-правової політики України, оскільки він визначає кримінально-правові засоби боротьби зі злочинами, що мають транснаціональний характер, встановлює відповідальність за міжнародні злочини та забезпечує виконання міжнародних зобов'язань держави у сфері кримінального права. Ч. 2 ст. 8 ККУ, передбачено принцип універсальної юрисдикції, за яким Україна може притягати до відповідальності осіб, що вчинили міжнародні злочини (злочин агресії, воєнні злочини, застосування зброї масового знищення, геноцид, злочини проти людяності тощо), незалежно від місця їх вчинення.

Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV⁸³ встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 жовтня 2010 року № 2411-VI⁸⁴ закріплює пріоритет загальноувизначених норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; посилення протидії корупції та тіншовій економічній діяльності, забезпечення безумовного дотримання принципів законності насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур; боротьбу із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності.

Рекомендаційні акти займають важливе місце в регулюванні міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю. Вони не мають обов'язкової юридичної сили, але значно впливають на формування політики, стандартів і практик у цій сфері. До таких актів належать:

1) Рекомендації Генеральної Асамблеї ООН: Резолюція 55/255, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої

⁸² Острогляд О. В. Закон як джерело кримінально-правової політики. *Право та державне управління*. 2022. №4. С. 132. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.18>

⁸³ Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 10.01.2025).

⁸⁴ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.10.2010. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 05.01.2025).

злочинності»⁸⁵; Резолюція A/RES/40/34, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою»⁸⁶; Резолюція A/RES/58/317, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Підтвердження центральної ролі ООН у підтримці міжнародного миру та безпеки та у сприянні міжнародному співробітництву»⁸⁷; Резолюція A/RES/58/4, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Конвенція ООН проти корупції»⁸⁸; Резолюція A/RES/61/86, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Заходи щодо недопущення придбання терористами зброї масового знищення»⁸⁹; Резолюція A/RES/61/40, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму»⁹⁰; Резолюція A/RES/68/192, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Поліпшення координації зусиль боротьби з торгівлею людьми»⁹¹; Резолюція A/RES/68/187, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Технічна допомога у здійсненні міжнародних конвенцій та протоколів щодо боротьби з тероризмом»⁹²; Резолюція A/RES/70/174, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Тринадцятий Конгрес ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя»⁹³.

⁸⁵ Резолюція 55/255, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 08.06.2001. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/55/255> (дата звернення: 15.02.2025).

⁸⁶ Резолюція A/RES/40/34, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою» від 29.11.1985. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/40/34> (дата звернення: 15.02.2025).

⁸⁷ Резолюція A/RES/58/317, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Підтвердження центральної ролі ООН у підтримці міжнародного миру та безпеки та у сприянні міжнародному співробітництву» від 13.08.2004. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/58/317> (дата звернення: 15.02.2025).

⁸⁸ Резолюція A/RES/58/4, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Конвенція ООН проти корупції» від 21.11.2003. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/58/4> (дата звернення: 15.02.2025).

⁸⁹ Резолюція A/RES/61/86, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Заходи щодо недопущення придбання терористами зброї масового знищення» від 18.12.2006. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/61/86> (дата звернення: 15.02.2025).

⁹⁰ Резолюція A/RES/61/40, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму» від 18.12.2006. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/61/40> (дата звернення: 15.02.2025).

⁹¹ Резолюція A/RES/68/192, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Поліпшення координації зусиль боротьби з торгівлею людьми» від 14.02.2014. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/68/192> (дата звернення: 15.02.2025).

⁹² Резолюція A/RES/68/187, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Технічна допомога у здійсненні міжнародних конвенцій та протоколів щодо боротьби з тероризмом» від 11.02.2014. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/68/187> (дата звернення: 15.02.2025).

⁹³ Резолюція A/RES/70/174, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН «Тринадцятий Конгрес ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя» від 08.01.2016. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/70/174> (дата звернення: 15.02.2025).

2) Рекомендації Ради Безпеки ООН: Резолюція 1373 (2001), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці, створювані терористичними актами»⁹⁴; Резолюція 1624 (2005), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці»⁹⁵; Резолюція 2195 (2014), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці»⁹⁶; Резолюція 2178 (2014), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози для міжнародного миру та безпеки, створювані терористичними актами»⁹⁷; Резолюція 2341 (2017), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці, створювані терористичними актами»⁹⁸; Резолюція 2388 (2017), прийнята Радою Безпеки ООН «Підтримка міжнародного миру та безпеки»⁹⁹.

3) Конгреси ООН щодо запобігання злочинності. Конгреси становлять собою універсальні форуми, на яких не тільки підсумовують співробітництво держав світу у сфері боротьби зі злочинністю, а й пропонують нові стратегії запобігання різним її проявам. Унікальність цих заходів полягає в тому, що в їх засіданнях беруть участь понад 100 країн світу, які представляють міністри закордонних і внутрішніх справ, представники урядів, інших органів державної влади й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, делегати з різних наукових (у тому числі кримінологічних) установ. Особливість, теоретична і практична цінність конгресів ООН полягає також у можливостях обмінятися досвідом використання науково обґрунтованих, практично випробуваних і доведених конкретними діями у відповідних країнах світу заходів щодо попередження злочинних дій¹⁰⁰. Завдяки широкому представництву й участі як урядових, так і неурядових організацій, ці форуми стають платформою для обговорення новітніх викликів, таких

⁹⁴ Резолюція 1373 (2001), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці, створювані терористичними актами» від 02.10.2001. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/1373\(2001\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/1373(2001)) (дата звернення: 15.02.2025).

⁹⁵ Резолюція 1624 (2005), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці» від 14.09.2005. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/1624\(2005\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/1624(2005)) (дата звернення: 15.02.2025).

⁹⁶ Резолюція 2195 (2014), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці» від 19.12.2014. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/2195\(2014\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/2195(2014)) (дата звернення: 15.02.2025).

⁹⁷ Резолюція 2178 (2014), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози для міжнародного миру та безпеки, створювані терористичними актами» від 24.09.2014. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/2178\(2014\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/2178(2014)) (дата звернення: 15.02.2025).

⁹⁸ Резолюція 2341 (2017), прийнята Радою Безпеки ООН «Загрози міжнародному миру та безпеці, створювані терористичними актами» від 13.02.2017. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/2341\(2017\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/2341(2017)) (дата звернення: 15.02.2025).

⁹⁹ Резолюція 2388 (2017), прийнята Радою Безпеки ООН «Підтримка міжнародного миру та безпеки» від 21.11.2017. URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/2388\(2017\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/2388(2017)) (дата звернення: 15.02.2025).

¹⁰⁰ Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 108. С. 169-170.

як кіберзлочинність, тероризм, транснаціональна організована злочинність, корупція та порушення прав людини тощо.

Окрему увагу на конгресах приділяють питанням реабілітації та ресоціалізації правопорушників, розбудові ефективних механізмів міжнародного співробітництва, розвитку альтернативних видів покарань, а також запровадженню сучасних методів кримінологічних досліджень для виявлення основних тенденцій злочинності.

Таким чином, конгреси ООН відіграють важливу роль у формуванні глобальної стратегії боротьби зі злочинністю, створюючи простір для співпраці, обміну ідеями та впровадження інноваційних підходів у сфері забезпечення правопорядку та безпеки на міжнародному рівні.

Перший конгрес ООН: «Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими». «Відбір і навчання персоналу для кримінально-виправних установ»; «Праця в тюрмі; технічна допомога у запобіганні злочинності й поведженні з правопорушниками»; «Запобігання ювенальним вчинкам» та ін.¹⁰¹.

Другий конгрес ООН: «Інтеграція тюремної праці в народне господарство, зокрема, оплата праці ув'язнених». «Запобігання різним видам злочинності, що походять від соціальних змін і супроводжують економічний розвиток у менш розвинених країнах»; «Нові форми злочинності неповнолітніх: їх походження, запобігання»; «Поведження, догляд і допомога матеріально залежним в'язням»; «Поведження з ув'язненими і звільненими (професійне керівництво, навчання й розміщення)» тощо.¹⁰².

Третій конгрес ООН: «Соціальні зміни і злочинність». «Соціальні чинники і запобігання злочинності»; «Громадські превентивні заходи». «Заходи боротьби з рецидивізмом»; «Строк з випробуванням та інші заходи поза виправних установ»; «Спеціальні превентивні й виправні заходи для молоді» та ін.¹⁰³.

Четвертий конгрес ООН: «Політика у сфері соціального захисту щодо планування розвитку» (чинників, що породжують злочинність). «Участь громадськості у запобіганні злочинності і боротьби з нею,

¹⁰¹ A/CONF.6/1. Доповідь Першого конгресу ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками (Женева, 22 серпня-3 вересня 1955 р.). URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF_6_1-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF_6_1-EN%20(1).pdf) (дата звернення: 17.02.2025).

¹⁰² A/CONF.17/20. Доповідь Другого конгресу ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками (Лондон, 8-19 серпня 1960 р.). URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/2nd_Congress_1960/02_3_ACONF.17.20_Second_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders.pdf (дата звернення: 17.02.2025).

¹⁰³ A/CONF.26/7. Доповідь Третього конгресу ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками (Стокгольм, 9-18 серпня 1965 р.). URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/a-conf-26-7-e.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).

включаючи злочинність неповнолітніх»; «Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими у світлі останніх досягнень у виправній практиці»; «Організація наукових досліджень для розробки політики в області соціального захисту» тощо¹⁰⁴.

П'ятий конгрес ООН: «Зміни у формах і масштабах злочинності – міжнародній і внутрішньодержавній». «Кримінальне законодавство, юридичні процедури та інші форми соціальної боротьби із запобігання злочинності»; «Нова роль поліції та інших органів забезпечення правопорядку з особливим наголосом на змінювану обстановку й мінімальні норми ефективності»; «Поводження з ув'язненими правопорушниками, які знаходяться на волі, з особливим наголосом на дотримання прийнятих ООН мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими»; «Економічні й соціальні наслідки злочинності: нові проблеми для досліджень і планування» та ін.¹⁰⁵.

Шостий конгрес ООН: «Каракаська декларація». «Тенденції у сфері злочинності і стратегії з її запобігання»; «Норми й керівні принципи ООН у сфері кримінального правосуддя: від установлення норм до їх здійснення. Смертна кара». «Нові перспективи у сфері запобігання злочинності. Кримінальне правосуддя й роз виток: роль міжнародного співробітництва»; «Справедливість і правосуддя стосовно неповнолітніх: до і після вчинення злочину»; «Злочинність і зловживання владою. Правопорушення й правопорушники поза досяжністю закону?»; «Деінституціоналізація виправних заходів та її наслідки для ув'язнених»; «Розвиток статистики у сфері злочинності і правосуддя»; «Кодекс поведінки службових осіб з дотримання правопорядку»; «Правова поінформованість і поширення правових знань». На ньому було прийнято понад 20 резолюцій та інших рекомендацій¹⁰⁶.

Сьомий конгрес ООН: «Керівні принципи у сфері запобігання злочинності і кримінального правосуддя в контексті розвитку й нового міжнародного економічного порядку». «Пекінські правила»; «Декларація основних принципів правосуддя щодо жертв злочинів і зловживання владою»; «Розробка стандартів для запобігання

¹⁰⁴ A/CONF.43/5. Доповідь Четвертого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Киото, 17-26 серпня 1970 р.). URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/a-conf-43-5-e.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).

¹⁰⁵ A/CONF.56/10. Доповідь П'ятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Женева, 1-12 вересня 1975 р.). URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF.56_10-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF.56_10-EN%20(1).pdf) (дата звернення: 17.02.2025).

¹⁰⁶ A/CONF.87/14/Rev.1. Доповідь Шостого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Каракас, 25 серпня-5 вересня 1980 р.). URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/a-conf-87-14-e%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/a-conf-87-14-e%20(1).pdf) (дата звернення: 17.02.2025).

злочинності серед неповнолітніх»; «Насильство в сім'ї»; «Типова угода про передачу ув'язнених-іноземців і рекомендації стосовно поводження з ув'язненими-іноземцями»; «Боротьба проти незаконного обігу наркотиків»; «Справедливе поводження з жінками в рамках системи кримінального правосуддя»; «Положення, що гарантують права осіб, засуджених до смертної кари»; «Молодь, злочинність і правосуддя»; «Кримінальні акти терористичного характеру»; «Жертви злочинів». На форумі прийнято понад 25 резолюцій¹⁰⁷.

Восьмий конгрес ООН: «Комп'ютеризація кримінального правосуддя». «Токійські правила (Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням)». «Ер-Ріадські принципи» (щодо запобігання злочинності неповнолітніх); «Політика у сфері кримінального правосуддя у зв'язку з проблемами, що стосуються тюремного ув'язнення, інших кримінально-правових санкцій і альтернативних заходів»; «Запобігання злочинності неповнолітніх і захист молоді: основні підходи й напрямки»; «Ефективні національні й міжнародні дії по боротьбі з: а) організованою злочинністю; б) терористичною злочинною діяльністю». На ньому прийнято 35 резолюцій, 5 типових угод та інші документи¹⁰⁸.

Дев'ятий конгрес ООН: «Міжнародне співробітництво і практична технічна допомога у зміцненні законності: сприяння здійсненню програми ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя». «Заходи по боротьбі з транснаціональною й організованою злочинністю і роль кримінального права в охороні навколишнього середовища: національний досвід і міжнародне співробітництво»; «Системи кримінального правосуддя й поліції: управління й удосконалення роботи поліції та інших правоохоронних органів, прокуратури, судів і виправних установ і роль юристів» (щодо захисту обвинувачених); «Стратегії у сфері запобігання злочинності, зокрема, щодо злочинів у міських районах і злочинності серед неповнолітніх та злочинів із застосуванням насильства, включаючи питання про потерпілих: оцінка й нові перспективи». На форумі прийнято 11 резолюцій та інші рішення¹⁰⁹.

¹⁰⁷ A/CONF.121/22/ Rev.1. Доповідь Сьомого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Мілан, 26 серпня-6 вересня 1985 р.). URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/a-conf-121-22-e.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).

¹⁰⁸ A/CONF.144/28/Rev.1. Доповідь Восьмого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Гавана, 27 серпня-7 вересня 1990 р.). URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/a-conf-144-28-rev-1-e.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).

¹⁰⁹ A/CONF.169/16/Rev.1. Доповідь Дев'ятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Каїр, 29 квітня-8 травня 1995 р.). URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF.169_16_Rev.1-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF.169_16_Rev.1-EN%20(1).pdf) (дата звернення: 17.02.2025).

Десятий конгрес ООН: «Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики XXI століття». «Становлення у світі у сфері злочинності й кримінального правосуддя»; «Міжнародне співробітництво в боротьбі з транснаціональною злочинністю: нові виклики XXI століття»; «Зміцнення законності й системи кримінального правосуддя»; «Ефективне запобігання злочинності: в ногу з новітніми досягненнями»; «Правопорушники й жертви: відповідальність і справедливість у процесі відправлення правосуддя»; «Боротьба з корупцією»; «Злочини, пов'язані з використанням комп'ютерної мережі»; «Участь громад у запобіганні злочинності»; «Жінки в системі кримінального правосуддя» та ін.¹¹⁰.

Одинадцятий конгрес ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя: «Бангкокська декларація». «Ефективні заходи по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю»; «Міжнародне співробітництво в боротьбі з тероризмом і зв'язки між тероризмом та іншою злочинною діяльністю в контексті роботи Управління ООН з наркотиків і злочинності»; «Корупція: погрози й тенденції XXI століття»; «Економічні й фінансові злочини: виклики до стійкого розвитку». Форум провів 6 тематичних семінарів-практикумів і прийняв 2 резолюції¹¹¹.

Дванадцятий конгрес ООН: «Комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики: системи запобігання злочинності і кримінального правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється». На цьому форумі було розглянуто низку важливих питань на семінарах-практикумах: «Освіта з питань міжнародного кримінального правосуддя на підтримку принципу верховенства права»; «Огляд найкращих видів практики ООН й іншої найкращої практики поводження з ув'язненими в рамках системи кримінального правосуддя»; «Практичні підходи до запобігання злочинності у містах»; «Зв'язки між незаконним обігом наркотиків й іншими формами організованої злочинності»; «Стратегії й найкращі види практики із запобігання переповненості виправних установ». Прийнято Сальвадорську декларацію про комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики: системи запобігання злочинності і кримінального правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється¹¹².

¹¹⁰ A/CONF.187/15. Доповідь Десятого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Відень, 10-17 квітня 2000 р.). URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF.187_15-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/A_CONF.187_15-EN%20(1).pdf) (дата звернення: 17.02.2025).

¹¹¹ A/CONF.203/8. Доповідь Одинадцятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Бангкок, 18-25 квітня 2005 р.). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/v05/827/27/pdf/v0582727.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).

¹¹² A/CONF.213/4. Доповідь Дванадцятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Сальвадор, Бразилія, 12-19 квітня 2010 р.). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/v10/510/35/pdf/v1051035.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).

Тринадцятий конгрес ООН: «Дохінська декларація про включення питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя до більш широкого порядку денного ООН з метою вирішення соціальних та економічних проблем та сприяння забезпеченню верховенства права на національному та міжнародному рівнях, а також участі громадськості». «Успіхи та виклики у реалізації комплексної політики та стратегій у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя з метою сприяння забезпеченню верховенства права на національному та міжнародному рівнях та підтримки сталого розвитку»; «Міжнародне співробітництво, у тому числі на регіональному рівні, з метою боротьби з транснаціональною організованою злочинністю»; «Всеосяжні та збалансовані підходи з метою запобігання нових і з'являються форм транснаціональної злочинності та належного реагування на них»; «Національні підходи до участі громадськості у зміцненні систем попередження злочинності та кримінального правосуддя». Форум провів 4 тематичних семінарів-практикумів і прийняв 2 резолюції¹¹³.

Чотирнадцятий конгрес ООН: «Активізація заходів запобігання злочинності, кримінального правосуддя та забезпечення верховенства права: назустріч здійсненню Порядку денного на період до 2030 року». «Активізація заходів запобігання злочинності»; «Розвиток системи кримінального правосуддя»; «Твердження верховенства права»; «Сприяння міжнародному співробітництву та технічній допомозі у запобіганні всім формам злочинності та боротьбі з ними»¹¹⁴.

4) Рекомендації Ради Європи: Рекомендація CM/Rec (2014)3 щодо небезпечних правопорушників¹¹⁵; Рекомендація Rec (2003)20 про нові способи боротьби зі злочинністю неповнолітніх і роль ювенальної юстиції¹¹⁶; Рекомендація Rec (2003)4 про загальні правила боротьби з корупцією під час фінансування політичних партій і виборчих кампаній¹¹⁷; Рекомендація Rec (2001)16 про захист дітей від сексуальної

¹¹³ A/CONF.222/17. Доповідь Тринадцятго Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Доха, 12-19 квітня 2015 р.). URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/Report/ACONF222_17e_V150292_9.pdf (дата звернення: 17.02.2025).

¹¹⁴ A/CONF.234/16. Доповідь Чотирнадцятго Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Киото, 7-12 березня 2021 р.). URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/Congress/documents/ACONF234_16_V21020_28.pdf (дата звернення: 17.02.2025).

¹¹⁵ Recommendation CM/Rec(2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders of 19.02.2014. URL: <https://sal0.li/0f7c355> (дата звернення: 12.02.2025).

¹¹⁶ Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice of 24.09.2003. URL: <https://sal0.li/CB28C88> (дата звернення: 12.02.2025).

¹¹⁷ Recommendation Rec(2003)4 of the Committee of Ministers to member states on common rules against corruption in the funding of political parties and electoral campaigns of 08.04.2003. URL: <https://sal0.li/509FFEF> (дата звернення: 12.02.2025).

експлуатації¹¹⁸; Рекомендація Rec (2001)11 щодо керівних принципів боротьби з організованою злочинністю¹¹⁹; Пояснювальний меморандум Комітету Міністрів Ради Європи до Рекомендації Rec(1996)8 «Європа в період змін: політика щодо злочинності та кримінальне право»¹²⁰; Рекомендація Rec (87) 19 про організацію протидії злочинності¹²¹; Рекомендація Rec (82) 1 щодо міжнародного співробітництва в переслідуванні та покаранні за акти тероризму¹²²; Резолюція (77) 28 про внесок кримінального права в охорону навколишнього середовища¹²³; Резолюція (74) 3 про міжнародний тероризм¹²⁴; Резолюція (71) 43 щодо практичного застосування Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах¹²⁵.

Історичний досвід. Зовнішня кримінально-правова політика України формувалася під впливом історичних, політичних і правових чинників. Вона відображає процес становлення української державності, інтеграцію в міжнародну систему правосуддя та боротьбу зі злочинністю в умовах глобалізації. Враховуючи величезний обсяг світових надбань вчень про державу і право, доволі перспективними видаються дослідження особливостей розуміння функціонування кримінально-

¹¹⁸ Recommendation Rec(2001)16 of the Committee of Ministers to member states on the protection of children against sexual exploitation of 31.10.2001. URL: <https://salol.i/B442f9A> (дата звернення: 12.02.2025).

¹¹⁹ Recommendation Rec(2001)11 of the Committee of Ministers to member states concerning guiding principles on the fight against organised crime of 19.09.2001. URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Rec\(2001\)11%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Rec(2001)11%20(1).pdf) (дата звернення: 12.02.2025).

¹²⁰ Council of Europe Committee of Ministers explanatory memorandum to Recommendation Rec(1996)8 on Europe in a time of change: crime policy and criminal law of 05.09.1996. URL: <https://salol.i/98c75C1> (дата звернення: 12.02.2025).

¹²¹ Recommendation № R (87) 19 of the Committee of Ministers to member states on the organisation of crime prevention of 17.09.1987. URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Rec\(87\)19.pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Rec(87)19.pdf) (дата звернення: 12.02.2025).

¹²² Recommendation № R (82) 1 of the Committee of Ministers to member states concerning international co-operation in the prosecution and punishment of acts of terrorism of 15.01.1982. URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Rec\(82\)1.pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Rec(82)1.pdf) (дата звернення: 12.02.2025).

¹²³ Resolution (77) 28 on the contribution of criminal law to the protection of the environment of 28.09.1977. URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Res\(77\)28.pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Res(77)28.pdf) (дата звернення: 12.02.2025).

¹²⁴ Resolutio № (74) 3 on international terrorism of 24.01.1974. URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Res\(74\)3.pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Res(74)3.pdf) (дата звернення: 12.02.2025).

¹²⁵ Resolution (71) 43 on the practical application of the European Convention on mutual assistance in criminal matters of 14.12.1971. URL: [file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Res\(71\)43.pdf](file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/Res(71)43.pdf) (дата звернення: 12.02.2025).

правової політики не лише з точки зору існуючого на той час законодавства, а й з врахуванням досягнень політико-правової думки¹²⁶.

З цього приводу М. П. Чубинський виявив і зафіксував цікаву закономірність, яку назвав «щасливою для кримінальної політики непослідовністю». Він стверджував, що дуже велика кількість криміналістів присвячували свої дослідження вивченню історичних аспектів кримінально-правового регулювання. Здавалося б, розмірковує вчений, що в своїх роботах вони б мали детально дослідити техніко-юридичну сторону, відобразити сутність і зміст конкретних правових норм. Однак насправді відбулося зворотнє: у всіх роботах, що торкалися історії кримінального права, дослідники висвітлювали не норми, а саме кримінально-правові вчення¹²⁷.

Співпраця держав у сфері кримінального права на території сучасного Європейського Союзу пройшла ряд етапів.

1) Перший етап охоплює 50-70-ті роки ХХ ст. Це пов'язано зі створенням внутрішнього ринку без кордонів на основі установчих договорів і посиленням транснаціональної злочинності, яка швидко відреагувала на нові можливості. Договір про заснування Європейського економічного співтовариства, укладений у 1957 р., не містив положень про співробітництво держав-учасниць Співтовариства у сфері юстиції та внутрішніх справ. Об'єднану Європу задовольнили наявні механізми співпраці у кримінально-правовій сфері в рамках Ради Європи.

2) Другий етап (80-ті – початок 90-х років ХХ ст.) пов'язаний з курсом на координацію політики у сфері внутрішніх справ, зокрема зі створенням так званої Шенгенської зони. 14 червня 1985 року уряди п'яти країн (Бельгії, Люксембургу, Нідерландів, Франції та Німеччини) підписали Угоду про поступове скасування перевірок на спільних кордонах (так звана «Шенгенська угода»). Цим документом встановлено необхідність забезпечення гармонізації законодавства держав-учасниць у сфері запобігання злочинності та розшуку злочинців, застосування угод про порядок екстрадиції та здійснення боротьби зі злочинністю шляхом надання поліції права переслідування за допомогою механізмів зв'язку та міжнародно-правової допомоги. Згодом зазначені країни уклали міжнародну угоду – Конвенцію про застосування Шенгенської угоди від 14 травня 1985 року про поступове скасування перевірок на спільних кордонах¹²⁸.

¹²⁶ Козич І. В. Історичний досвід як джерело наповнення функцій кримінально-правової політики (на прикладі політико-правових поглядів ранньої античності). *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. № 9. С. 41.

¹²⁷ Чубинський М. П. Нариси кримінальної політики: поняття, історія та основні проблеми кримінальної політики як складового елемента кримінального права: монографія. Харків: Право, 1905. С. 95-96.

¹²⁸ Gharaibeh Z. I. Y. The main stages of formation and prospects of harmonization of EU criminal law. *Public Administration and Law Review*. 2022. № 4 (12). С. 52-53. URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/PALR-2022-12-4-49-57.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

3) Маастрихтська угода 1992 р., яка пов'язана з третім етапом розвитку кримінального права ЄС, не лише сформувала триколонну структуру ЄС, а й визначила основні положення співробітництва між членами ЄС у сфері внутрішніх справ та юстиції, які включали: політику надання політичного притулку; контроль за зовнішніми кордонами Союзу; імміграційна політика; митне співробітництво; співробітництво у справах цивільного та кримінального судочинства; співпраця поліцейських служб і створення Європолу.

4) З часом стала очевидною необхідність комунітизації частини третьої опори ЄС та передачі її положень до сфери компетенції Співтовариства. На Міжурядовій конференції 1996-1997 рр., яка пов'язана з початком четвертого етапу, було запропоновано «комунітаризувати» такі сфери внутрішніх справ і юстиції, як надання політичного притулку, імміграція та захист спільних кордонів, співробітництво в цивільних справах. Головним досягненням конференції стала пропозиція створити Європейський простір свободи, безпеки та правосуддя, що призвело до укладення Амстердамського договору 1997 року¹²⁹.

5) Саміт Європейського Союзу у фінському місті Тампере, що відбувся 15-16 жовтня 1999 р., став ключовим у розвитку кримінального права ЄС і пов'язаний з початком п'ятого етапу. Саміт у Тампере став результатом формування європейського кримінально-правового простору, який змінив уявлення про державний суверенітет. Незважаючи на те, що Євросоюз не має власної території (нею володіють лише країни-члени ЄС), тим не менше створюється єдиний правовий простір – простір «свободи, безпеки та справедливості». Таким чином, як тільки рішення набуває законної сили на території однієї з держав-членів Європейського Союзу відповідно до її права, це рішення безпосередньо набуває законної сили на всій території ЄС.

6) Події 11 вересня 2001 року змусили країни-члени ЄС переглянути терміни виконання Тамперського графіка та виконання заходів щодо створення європейського простору свободи, безпеки та справедливості які пов'язують з початком шостого етапу. 17-21 вересня 2001 р. у Брюсселі відбувся надзвичайний саміт ЄС, на якому було схвалено Висновки та прийнято План дій з боротьби з тероризмом, який передбачав посилення поліцейського та судового співробітництва; розвиток міжнародно-правової бази антитерористичної діяльності; боротьба з фінансуванням терористичних організацій через директиву про відмивання грошей; посилення вимог до безпеки польотів. На

¹²⁹ Gharaibeh Z. I. Y. The main stages of formation and prospects of harmonization of EU criminal law. *Public Administration and Law Review*. 2022. № 4 (12). С. 52-53. URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/PALR-2022-12-4-49-57.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

екстреному засіданні Ради міністрів внутрішніх справ і юстиції були прийняті рішення про розширення повноважень Європолу, початок роботи Євроюсту, запровадження європейського ордеру на арешт, формулювання загального визначення поняття тероризму та спрощення санкцій проти нього¹³⁰.

7) У 2011 році Європейська Комісія оприлюднила конкретні рекомендації в Повідомленні «Назустріч кримінальній політиці ЄС: забезпечення ефективної імплементації політики ЄС засобами кримінального права»¹³¹, в якому окреслено особливості застосування норм кримінального права для забезпечення додаткового захисту у відповідних сферах, що слугує початком сьомого етапу. З цією метою було прийнято низку нормативних актів Союзу, спрямованих на зближення національного кримінального законодавства в рамках окремих сфер діяльності ЄС. Зокрема, Директива 2017/1371 про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу злочинним шляхом, визначає перелік протиправних дій та санкцій за їх вчинення, які спрямовані на зближення національних кримінальних законодавств у цій сфері. Прийняття зазначеного акта було обумовлено обов'язком, передбаченим ст. 325 ДФЄС, згідно з яким Союз і держави-члени повинні боротися з шахрайством та будь-якою іншою незаконною діяльністю, що зачіпає фінансові інтереси Союзу, за допомогою заходів, які діють як засіб стримування та є ефективними. Водночас держави-члени зобов'язані вживати заходів для боротьби з шахрайством, що зачіпає фінансові інтереси Союзу, подібні до тих, які вони вживають для боротьби з шахрайством, що зачіпає їхні фінансові інтереси. Варто зазначити, що сфера застосування «кримінального права ЄС» поступово розширюється з урахуванням нових викликів і загроз, які визначають подальший розвиток законодавства ЄС, а отже і напрями конвергенції національного кримінального законодавства держав-учасниць. Відповідно до Звіту Європолу за 2021 рік, ключовими загрозами для ЄС є злочинні мережі, зосереджені на торгівлі зброєю, корупції, відмиванні грошей, кіберзлочинності, злочинах проти особи, торгівлі наркотиками, шахрайстві, злочинах проти власності та злочинах проти довкілля. З огляду на це країни ЄС визначили 10 пріоритетних напрямів боротьби з організованою злочинністю на період 2022-2025 років: злочинні мережі високого ризику, кібератаки, торгівля людьми, сексуальна експлуатація дітей, торгівля мігрантами, торгівля наркотиками, шахрайство, економічні та фінансові злочини,

¹³⁰ Gharaibeh Z. I. Y. The main stages of formation and prospects of harmonization of EU criminal law. *Public Administration and Law Review*. 2022. № 4 (12). С. 54-55. URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/PALR-2022-12-4-49-57.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

¹³¹ Rusu I-M. The right to information within the criminal proceedings in the European Union. Comparative examination. Critical opinions. *Judicial Tribune*. 2016. Vol 6. P. 139-150.

організована злочинність проти власності, екологічні злочини, торгівля зброєю. Таким чином, одним із перспективних напрямів реформування національного кримінального законодавства країн-членів ЄС є екологічна сфера, яка є трендовою в контексті реалізації пріоритетів «Європейської зеленої угоди». 15 грудня 2021 року Європейська Комісія представила проект Директиви про захист навколишнього середовища засобами кримінального права на заміну чинної Директиви 2008/99/ЄС¹³². Серед його ключових пропозицій – розширення переліку екологічних злочинів та посилення відповідальності за їх вчинення¹³³.

Історичний досвід називають джерелом кримінально-правової політики, тому що він відіграє фундаментальну роль у формуванні та розвитку підходів до боротьби зі злочинністю. Аналіз минулих подій, законодавчих змін, судових прецедентів та міжнародної співпраці дозволяє державам ефективніше адаптувати своє кримінальне право до сучасних викликів.

Історія кримінального права показує, які методи боротьби зі злочинністю були ефективними, а які – зазнали невдачі. Держави вивчають минулі реформи, щоб уникнути повторення помилок і вдосконалити правову систему.

Основні причини, чому історичний досвід є джерелом зовнішньої кримінально-правової політики:

1. Закони минулих епох слугують основою для сучасного кримінального кодексу. Наприклад, римське право вплинуло на багато європейських правових систем, зокрема на кримінальні кодекси Франції та Німеччини.

2. Судові рішення, особливо в системах загального права (common law), впливають на розвиток політики у сфері боротьби зі злочинністю. Прецеденти Нюрнберзького трибуналу стали основою для Міжнародного кримінального суду.

3. Держави розвивають механізми боротьби з транснаціональною злочинністю, ґрунтуючись на історичних договорах та конвенціях (наприклад, Женевські конвенції щодо воєнних злочинів).

4. Історія показала неефективність надмірно жорстких покарань (наприклад, середньовічних публічних страт), що сприяло розвитку концепцій гуманного правосуддя. У XX столітті більшість європейських країн скасували смертну кару, виходячи з історичного аналізу її наслідків.

¹³² Kusak M. Common EU Minimum Standards for Enhancing Mutual Admissibility of Evidence Gathered in Criminal Matters. *European Journal of Criminal Policy Research*. 2017. Vol 23. P. 337-352.

¹³³ Gharaibeh Z. I. Y. The main stages of formation and prospects of harmonization of EU criminal law. *Public Administration and Law Review*. 2022. № 4 (12). С. 55-56. URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/PALR-2022-12-4-49-57.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

5. Історичні події, такі як терористичні акти чи економічні кризи, впливають на посилення кримінального законодавства. Наприклад, після терактів 11 вересня 2001 року багато країн ухвалили антитерористичні закони.

Історичний досвід є важливим джерелом кримінально-правової політики, оскільки допомагає державам розробляти ефективне законодавство, адаптувати його до сучасних умов та уникати повторення помилок минулого.

Ідеологічні чинники. Правова політика України являє собою засновану на правовій ідеології (ідеях, теоріях, поглядах та ін.) систему наукових поглядів щодо стратегії та тактики розвитку правової системи держави, механізму правореалізації з метою побудови в Україні демократичної правової держави, яка реалізується у законотворчій та правозастосовній діяльності. Ідеологія лише основа правової політики. Сама ж політика являє собою відповідну діяльність з перетворення ідей у життя, у практичну сферу і визначає відповідні (стратегічні або тактичні) засоби, спрямовані на розвиток суспільства¹³⁴.

Ідеологічний чинник – це система поглядів, ідей, принципів і цінностей, які впливають на формування та реалізацію державної політики, зокрема кримінально-правової. Він визначає основні орієнтири розвитку правової системи, формує уявлення про справедливість, законність та доцільність тих чи інших правових норм.

Для України важливим ідеологічним чинником є європейська правова традиція та інтеграція у міжнародну систему кримінального права. Це визначає такі пріоритети: – впровадження європейських стандартів правосуддя; – співпраця з Міжнародним кримінальним судом; – гармонізація кримінального законодавства з нормами ЄС; – протидія корупції та зміцнення правових інститутів.

Таким чином, ідеологічний чинник є основою формування кримінально-правової політики, оскільки визначає стратегічні цілі держави, а також підходить до правозастосування як у внутрішній, так і у зовнішній сфері.

Наукові розробки. На даний час триває розробка нового Кримінального кодексу України, який має стати проривом в регулюванні відносин, що пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень, реально забезпечити дотримання прав усіх учасників таких відносин, в першу чергу потерпілого, а також встановити можливості справедливої реакції держави на вчинення протиправних дій. Проте, в суспільстві існує занепокоєння, що майбутній Кодекс може отримати в спадок всі негативні моменти політично обумовлених змін чинного кримінального законодавства. Таким чином, в Україні існує

¹³⁴ Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. С. 151.

нагальна об'єктивна потреба у створенні дієвих механізмів реального забезпечення стабільності кримінального законодавства відповідно до цієї Концепції, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, положеннях міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹³⁵. Важливу роль у цьому процесі відіграють наукові розробки, які мають забезпечити якість та ефективність майбутнього Кримінального кодексу. Наукова спільнота активно працює над створенням концептуальних засад нового законодавства, яке відповідатиме сучасним викликам та міжнародним стандартам.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження вдалося визначити систему джерел зовнішньої кримінально-правової політики України. В її основі лежать не лише нормативно-правові акти, зокрема Конституція України, міжнародні договори та закони, але й рекомендаційні документи, історичний досвід, ідеологічні чинники та наукові розробки. Комплексний підхід до аналізу цих джерел дозволяє забезпечити адаптацію кримінально-правової політики України до міжнародних стандартів, підвищити її ефективність і сприяти посиленню співпраці України з міжнародною спільнотою у сфері боротьби зі злочинністю.

Аналіз джерел міжнародного права свідчить, що міжнародні договори та угоди відіграють ключову роль у регулюванні питань боротьби зі злочинністю, захисту прав людини та забезпечення міжнародної безпеки. Особливо важливе значення для України мають європейські правові стандарти, що визначають напрямки розвитку її кримінально-правової політики та сприяють інтеграції в європейський правовий простір.

Важливими елементами системи міжнародних стандартів є рекомендаційні акти, ідеологічні чинники, історичний досвід та наукові розробки. Вони не мають обов'язкової юридичної сили, але суттєво впливають на формування правових підходів та адаптацію законодавства до сучасних викликів.

Подальше дослідження та впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство сприятиме посиленню правопорядку, підвищенню ефективності правоохоронних органів та забезпеченню міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю.

¹³⁵ Острогляд О. В. Концепція кримінально-правової політики перехідного періоду: запрошення до дискусії. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип.15(27), Т.1. С. 278-289. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.15.27.1.284.

АНОТАЦІЯ

Досліджується роль зовнішніх джерел кримінально-правової політики України, їх вплив на формування національного законодавства та необхідність адаптації до міжнародних стандартів. Аналізуються відмінності між джерелами політики та джерелами права. Визначено систему джерел зовнішньої кримінально-правової політики України. Яка охоплює нормативно-правові акти, міжнародні договори, рекомендаційні документи, історичний досвід, ідеологічні чинники та наукові розробки. Дослідження нормативних і концептуальних джерел зовнішньої кримінально-правової політики України є ключовим для розуміння її розвитку, викликів та перспектив у контексті сучасних міжнародних тенденцій та зобов'язань держави у сфері правосуддя. Особливо увага приділяється європейським правовим стандартам та їх впливу на кримінально-правову політику України. Підкреслюється значення імплементації міжнародних стандартів для підвищення ефективності кримінально-правової політики, зміцнення правопорядку та розвитку міжнародної співробітництва.

Література

1. Gharaibeh Z. I. Y. The main stages of formation and prospects of harmonization of EU criminal law. *Public Administration and Law Review*. 2022. № 4 (12). С. 49-57. URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F/Downloads/PALR-2022-12-4-49-57.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Kusak M. Common EU Minimum Standards for Enhancing Mutual Admissibility of Evidence Gathered in Criminal Matters. *European Journal of Criminal Policy Research*. 2017. Vol 23. P. 337-352.
3. Rusu I-M. The right to information within the criminal proceedings in the European Union. Comparative examination. Critical opinions. *Judicial Tribune*. 2016. Vol 6. P. 139-150.
4. Yearbook of the international Law Commission. 1970. Vol. I. P. 139-161.
5. Бакаянова Н. М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226-229.
6. Броневицька О. М. Поняття і види міжнародних договорів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 201-212.
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемчушенка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD). Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

9. Владишевська В. В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47-50.

10. Гануляк Е. М. Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. 17 с.

11. Голина В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 108. С. 169-177.

12. Ківець О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1 (5). URL: <http://eurolaw.org.ua/11-ukrainian-journal-of-european-studies/1-5-2012/44-2011-12-29-14-40-03> (дата звернення: 10.01.2025).

13. Козич І. В. Історичний досвід як джерело наповнення функцій кримінально-правової політики (на прикладі політико-правових поглядів ранньої античності). *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. № 9. С. 41-48.

14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення 05.02.2024).

15. Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 80-83.

16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.01.2025).

17. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.

18. Мережко О. О. Право міжнародних договорів, сучасні проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Таксон, 2002. 344 с.

19. Месьондз С. О. Джерела державної політики у сфері науки в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2 (2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2(2)_3) (дата звернення: 06.01.2025).

20. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

21. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2011. 448 с.

22. Острогляд О. В. Закон як джерело кримінально-правової політики. *Право та державне управління*. 2022. №4. С. 130-137. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.18>

23. Острогляд О. В. Концепція кримінально-правової політики перехідного періоду: запрошення до дискусії. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип.15(27), Т.1. С. 278-289. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.15.27.1.284.

24. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.10.2010. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 05.01.2025).

25. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 10.01.2025).

26. Рабінович П. М., Венецька О. Л. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 22-29.

27. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. С. 19-29.

28. Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. С. 263-269.

29. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

30. Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 652 с.

31. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2021. 389 с.

32. Хаустова М. Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 43-53.

33. Хахуліна К. С., Маліга В. А., Стадник І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: навчальний посібник. Донецьк: Норд-Прес, 2006. 342 с.

34. Чубинський М. П. Нариси кримінальної політики: поняття, історія та основні проблеми кримінальної політики як складового елемента кримінального права: монографія. Харків: Право, 1905. 539 с.

Information about the author:

Krasii Mariia Omelianivna,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Public Management
and Administration,

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
15, Karpatska St., Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine

МИР БЕЗ ПРАВОСУДДЯ, ПРАВОСУДДЯ БЕЗ ПОКАРАННЯ: ЗАДЗЕРКАЛЛЯ ДОКТРИНИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кузьмін Е. Е.

ВСТУП

В сучасних умовах сьогодення надзвичайно складно уявити собі більш нагальний виклик для розірваного широкомасштабним і масовим насильством¹ суспільства², аніж закінчення війни та настання миру³. Реального припинення найгірших⁴ й найжорстокіших звірств⁵, а також постконфліктної розбудови в країні, яка безпосередньо постраждала від збройного конфлікту⁶. Досягнення дійсно справжнього⁷, справедливого⁸ і довготривалого⁹ миру, а не вимушеного підкорення політиці умиротворення¹⁰, нелегкого перемир'я¹¹ та формального примирення¹².

¹ Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed. by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. P. 296. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.

² Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 199, 202.

³ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels, Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 397. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

⁴ Hafetz J. Punishing Atrocities Through a Fair Trial: International Criminal Law from Nuremberg to the Age of Global Terrorism. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. P. iii. DOI: 10.1017/9781316147627.

⁵ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. pp. 3-4. DOI: 10.1163/157181209X398808.

⁶ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 7. DOI: 10.2307/2642034.

⁷ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 70.

⁸ Meernik J. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42, No. 3. P. 272. DOI: 10.1177/0022343305052012.

⁹ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 2. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹⁰ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 845. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

¹¹ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 70.

¹² Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 734.

Постконфліктного відновлення, яке насправді знаменуватиме перехід до верховенства права, демократії та прав людини¹³, а не зводитиметься до задоволення вимог певних поступок та здійснення кроків, які заохочували б відповідальних за міжнародні злочини, взяти участь у роззброєнні та мирному процесі¹⁴. Побудови миру, головна мета і цінність¹⁵ якого полягала б не у стабілізації ситуації, політичних компромісах вирішення конфлікту¹⁶, а також заспокоєванні народів¹⁷, а такого, який ґрунтується на правді¹⁸ і встановленні істини про вчинення найтяжчих злочинів та індивідуалізації вини¹⁹ за якими слідують адекватні правові дії, що приводять до невідвортної індивідуальної відповідальності, переслідування і покарання²⁰ та спроб принаймні певної міри відшкодування тієї непоправної шкоди, заподіяної потерпілим²¹. Миру в якому унеможливорюється повторення насильства²² шляхом ефективного запобігання злочинам²³ і рішучої боротьби із ними²⁴.

¹³ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. pp. 3-4. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹⁴ Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. P. 154. DOI: 10.1093/ojls/gqz033.

¹⁵ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 2. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. P. 46. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

¹⁸ Cherif Bassiouni M. Searching for Justice in the World of Realpolitik. *Pace International Law Review*. 2000. Vol. 12, Iss. 2. P. 213. DOI: 10.58948/2331-3536.1227.

¹⁹ Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. pp. 299-300. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.

²⁰ Sharma V. D. International Criminal Law: Crime Prevention and Punishment. *India and International Law* / ed. by B. N. Patel. Leiden : Martinus Nijhoff, 2005. P. 190. DOI: 10.1163/9789047415497_013.

²¹ Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. P. 134. DOI: 10.1093/ojls/gqz033.

²² Meernik J. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42, No. 3. P. 271. DOI: 10.1177/0022343305052012.

²³ Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. P. 296. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.

²⁴ Sharma V. D. International Criminal Law: Crime Prevention and Punishment. *India and International Law* / ed. by B. N. Patel. Leiden : Martinus Nijhoff, 2005. P. 189. DOI: 10.1163/9789047415497_013.

1. Мир без правосуддя

Як це не парадоксально, але підсвідомі очікування неуявної консолідації зусиль передових світил науки, а також провідних мислителів світу в напрямку пошуку найбільш релевантних, раціональних і дієвих способів втілення цих направду автентичних цілей у життя вже на перших порах схоже стикаються ніби із паралельною реальністю, – сюрреалістичним театром абсурду, в якому істинність суджень перевернута з ніг на голову.

Макрокосмом, де замість утвердження ідеї міжнародного кримінального права як уособлення справедливості²⁵, повсюдно чітко обсервуються численні нестерпні муки нескінченних запитів того, що ж саме власне має означати «справедливість» для нього²⁶, які невідворотно супроводжуються неабиякою патетичною тривогою перманентної небезпеки, що міжнародне кримінальне право ризикує вчинити несправедливість²⁷. Місцем, яке не тільки не підносить його в якості оперативної норми для боротьби з найгіршими звірствами²⁸ та не виявляє жодної симпатії до міжнародного кримінального права, як до конститутивного засобу підтвердження принципу індивідуальної моральної відповідальності за свої дії²⁹, а ба більше серйозно і без жодного перебільшення зверхньо сприймає його проїнятим пафосом бундючним нарцисом, який гордо проголошує свої утопічні цілі³⁰. Середом, що не уявляє та не позиціонує міжнародне кримінальне право як систему, яка йде в авангарді захисту людства, водночас поважаючи людяність тих, хто підпадає під її дію³¹ через низку суворих обмежень, що полягають у повазі до деонтичних зобов'язань, які знаходяться у самому серці фундаментальних принципів, сформульованих у національних кримінально-правових системах³², покликаних захищати особу та гарантувати, що покарання є заслуженим³³.

²⁵ Robinson D. International Criminal Law as Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 3. P. 699. DOI:10.1093/jicj/mqt039.

²⁶ *Ibid.* P. 702.

²⁷ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 144. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

²⁸ Hafetz J. Punishing Atrocities Through a Fair Trial: International Criminal Law from Nuremberg to the Age of Global Terrorism. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. P. iii. DOI: 10.1017/9781316147627.

²⁹ Stewart J. K. Responsibility and Punishment: The International Criminal Justice Approach. *The Brains That Pull the Triggers: Syndrome E* / ed. by I. Fried, A. Berthoz, G. M. Mirdal. Odile Jacob, 2020. P. 496.

³⁰ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. pp. 123-124. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

³¹ Robinson D. International Criminal Law as Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 3. P. 711. DOI:10.1093/jicj/mqt039.

³² *Ibid.* P. 703.

³³ *Ibid.* P. 699.

Взамін цьому активно поширюються наративи про укорінену ідеологічну прихильність міжнародного кримінального права до особистості не як до єдиної одиниці дії, а як до одиниці покарання³⁴, що зрештою результує у масовану пишномовну ліберальну критику³⁵ із моралістичною докорою про те, що воно не лише було сформоване в тіні крил «ліберального результату», а й досі без спини продовжує самовільно нехтувати практикою лібералізму³⁶. Площиною, де панують заклики і розпач від ігнорування значного потенціалу зробити міжнародне кримінальне право ще більш схожим на національне кримінальне право³⁷ на противагу тому, аби сфокусувати увагу на розв'язанні невинісаних концептуальних проблем, з якими воно стикається³⁸, а також зорганізуватись довкола розробки доктринального методу та розвитку пенологічної мети, які дійсно є його власними³⁹. В якій уявлення і віра у безсумнівний потужний стримуючий ефект для тих, хто порушує міжнародне кримінальне право⁴⁰ не тільки не зміцнюється, а, навпаки, всеціло розмивається гучним покликом збереження скептицизму щодо сили його впливу⁴¹. Всесвітом, де те, що було буквально створено для сприяння миру та безпеці в усьому світі⁴², натомість отримує не категоричну підтримку, а рішучі висловлювання найбільш серйозних сумнівів щодо того, що міжнародне кримінальне право бодай якось сприяє миру і примиренню⁴³, відчужуючи й віддаляючи їх один від одного доволі лукавою обмовкою про те, що воно завжди, принаймні риторично, було пов'язано з неоднозначним поняттям миру⁴⁴.

Подібне спотворення дійсності надалі спіткає і прогресивний мандат міжнародного кримінального права на посилення глобального

³⁴ *Ibid.* pp. 703-704.

³⁵ *Ibid.* P. 702.

³⁶ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 132. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

³⁷ *Ibid.* P. 140.

³⁸ *Ibid.* P. 143.

³⁹ Drumbl M. A. Collective Violence and Individual Punishment: The Criminality of Mass Atrocity. *Northwestern University Law Review*. 2005. Vol. 99, No. 2. P. 576.

⁴⁰ Rothe D. L., Schoultz I. International Criminal Justice: Law, Courts, and Punishment as Deterrent Mechanisms? *Criminal Justice in International Society* / ed. by W. de Lint, M. Marmo, N. Chazal. New York : Routledge, 2014. P. 151. DOI: 10.4324/9780203067222-11.

⁴¹ *Ibid.* P. 163.

⁴² Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. P. cxxxiv.

⁴³ Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. P. 290. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.

⁴⁴ *Ibid.*

правосуддя⁴⁵ шляхом переслідування винних у звірствах⁴⁶. Замість заслуженого визнання його внеску у розбудову миру⁴⁷, важливості прагнень створити спільноту артільних кримінально-правових норм на глобальному рівні, як частини ширшого процесу зміцнення «міжнародного співтовариства»⁴⁸, значущості впровадження кримінальної відповідальності в культуру буття міжнародних відносин, фундаментальності характеру заміни ідеї колективної політичної відповідальності на індивідуальну кримінальну відповідальність⁴⁹, а також дужих спомогань у перетворенні міжнародного кримінального правосуддя на важливий елемент сучасного міжнародного порядку денного⁵⁰, розвиток максими «боротьби з безкарністю»⁵¹ відбувається в агресивному контексті позначення відступів, перешкод і постійних ризиків зриву⁵². Саме скасування безкарності ототожнюється із невинуватим виправданням мети існування міжнародного кримінального правосуддя⁵³, а інтенція викорінення культури безкарності⁵⁴ подається як політика⁵⁵ і гасло⁵⁶.

Авторитет міжнародного кримінального правосуддя не поглиблюється; воно представляється таким, яке лише тільки

⁴⁵ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. pp. 26-27.

⁴⁶ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 143. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

⁴⁷ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 9. DOI: 10.2307/2642034.

⁴⁸ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. pp. 26-27.

⁴⁹ Kamatali J. M. The Challenge of Linking International Criminal Justice and National Reconciliation: The Case of the ICTR. *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16, Iss. 1. P. 118. DOI: 10.1017/S0922156503001067.

⁵⁰ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 9. DOI: 10.2307/2642034.

⁵¹ Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. P. 133. DOI: 10.1093/ojls/gqz033.

⁵² Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 199.

⁵³ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. P. 730. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

⁵⁴ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 23. DOI: 10.2307/2642034.

⁵⁵ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 1. DOI: 10.1163/157181209X398808.

⁵⁶ Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. P. 135. DOI: 10.1093/ojls/gqz033.

надиhaється високоморальним дискурсом про гуманітарний імператив «зробити щось», і це «щось» здебільш полягає в тому, щоб «покласти край», «боротися» і «протидіяти» безкарності⁵⁷. Насправді ж демонстративно констатується факт широко розповсюдженої безкарності із відчутним глумом, що міжнародне кримінальне правосуддя ще не довело своєї здатності виправити поширену безкарність, хіба що незначною мірою та з нормативною невизначеністю⁵⁸. Дискурси навколо нього є нічим іншим, як відображенням зовсім ординарного «мислення проти безкарності», а повсякчасні багаточисленні письмові та усні заяви, які містять референси і заклики до нагальної необхідності «покласти край», «боротися» та «протидіяти» безкарності, – яскравим проявом експансивної логіки, – загального повороту до прерогативи кримінального права та кримінальної влади як магістрального способу забезпечення дотримання прав людини⁵⁹.

Світанок міжнародного кримінального правосуддя ознаменує собою не тверду певність у його тісному взаємозв'язку із миром⁶⁰, а також неподільному зв'язку із надією на те, що міжнародні судові переслідування сприятимуть зміцненню миру у світі⁶¹, а його надмірне обтяження високими цілями та величними очікуваннями⁶², нездійсненність й невинуватість яких стрімко і абсолютно закономірно приносять чимало розчарувань: починаючи із гіркої досади від невиконання тієї основної функції, заради якої воно було офіційно створене, тобто сприяння врегулюванню серйозних соціальних конфліктів за допомогою судових заходів⁶³, закінчуючи жорстким засудженням сприйняття міжнародного кримінального правосуддя в якості самодостатнього проекту⁶⁴. В основу звинувачень покладається

⁵⁷ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 14. DOI: 10.1177/1462474520928114.

⁵⁸ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. P. 730. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

⁵⁹ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 11. DOI: 10.1177/1462474520928114.

⁶⁰ Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. P. 290. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.

⁶¹ Ibid. P. 289.

⁶² Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 404. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

⁶³ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. P. 734. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

⁶⁴ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 848. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

невдоволення дедалі більшого набуття ним легалістичного і систематичного відтінку⁶⁵ та постійного і універсального характеру⁶⁶. Все це зрештою призводить до курйозного умовиводу про те, що чим більше міжнародне кримінальне правосуддя оформлюється у «проект правосуддя», практика якого постає погано придатною для досягнення цілей соціального миротворення⁶⁷, тим слабкішим стає його зв'язок із міжнародним миром⁶⁸. Такою мірою, що надалі він і взагалі починає нарікатись своєрідним передвісником занепаду покликання міжнародного кримінального правосуддя як «проекту миру»⁶⁹. Як такого, що більше не має вирішальне значення для миру і примирення⁷⁰, і не ставить на перший план збереження міжнародного миру за будь-яку ціну⁷¹ та до того ж навіть може завдати більше шкоди, аніж користі, розпалюючи насильство⁷². Не розглядався більше також і ані як найважливіша частина режиму колективної безпеки⁷³, ані в якості ключового елементу міжнародного порядку, орієнтованого на неї⁷⁴.

Осуду zarazом піддається не тільки саме правосуддя, як прагнення, що має благі наміри, але вбачається марною, ритуальною спробою відновити рівновагу в моральному всесвіті, переповненому злом⁷⁵, а і власне спосіб його відправлення: потрібна мораль, тобто справедливість. Тут немає різниці. Захопивши юридичну монополію на правосуддя, правовий позитивізм стає невіддільним від цинічної ідеології статус-кво⁷⁶, ймовірно забуваючи про те, що «обіцяне здійснення правоможного правосуддя – правосуддя через суд і закон –

⁶⁵ *Ibid.* P. 845.

⁶⁶ *Ibid.* P. 842.

⁶⁷ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. pp. 732-733. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

⁶⁸ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 842. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

⁶⁹ *Ibid.* P. 835.

⁷⁰ Meernik J. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42, No. 3. P. 271. DOI: 10.1177/0022343305052012.

⁷¹ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 855. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

⁷² Meernik J. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42, No. 3. P. 271. DOI: 10.1177/0022343305052012.

⁷³ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 835. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

⁷⁴ *Ibid.* P. 855.

⁷⁵ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 7. DOI: 10.2307/2642034.

⁷⁶ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 21. DOI: 10.1163/157181209X398808.

стало найбільш прийнятною і значущою відповіддю цивілізації на насильство, яке ранило її»⁷⁷. Тож гостинно вітається те, що безкарність за найогидніші злочини бентежить людську совість, у той час як ідея поміщення світового насильства в простір судової палати вкотре вважається черговою непродуктивною утопією⁷⁸.

Швидко знецінюється і те, що міжнародне кримінальне правосуддя здійснюється міжнародними інституціями»⁷⁹. Свідоме ігнорування факту того, що саме вони були тими, хто «вбудував» відповідальність у міжнародні відносини і, таким чином, «прищепив» усій світовій спільноті довгострокові заборони проти міжнародних злочинів⁸⁰, вміть змінюється досить показовим некоректним ставленням до їх системи, де у всій красі починає смакуватись увесь спектр огріх парадигми кримінального правосуддя⁸¹. Нюрнберзькі судові процеси не замінили кровожерливі вбивства з помсти методичним правосуддям, не встановили правові та моральні основи того, як слід поводитися з людьми незалежно від їхнього громадянства, вони – це «правосуддя переможця»⁸², «рука помсти»⁸³, позаправова⁸⁴, а отже, несправедливої практики⁸⁵, що являють собою прототип міжнародної моделі відплати, який зараз – і вже не одне покоління – знаходяться в холодному сховищі⁸⁶. Токійський трибунал – залишає бажати кращого з точки зору

⁷⁷ Sandvik K. B. Transitional Justice and Terrorism: Socio-Legal Reflections on the Problem of Trials, Perpetrator Responsibility and Accountability. *Justice, Power and Resistance*. 2024. Vol. 7, Iss. 2. P. 171. DOI: 10.1332/2635238Y2024D000000024.

⁷⁸ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 198.

⁷⁹ Lohne K. Penal Welfarism ‘Gone Global’? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 7. DOI: 10.1177/1462474520928114.

⁸⁰ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 27. DOI: 10.2307/2642034.

⁸¹ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. P. 727. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

⁸² Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. x.

⁸³ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. pp. 123-124. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

⁸⁴ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 15. DOI: 10.1163/157181209X398808.

⁸⁵ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 124. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

⁸⁶ Friedlander R. A. The Foundations of International Criminal Law: A Present-Day Inquiry. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. P. 20.

процедурної справедливості⁸⁷, судові переслідування осіб у колишній Югославії та Руанді не впливають на трансформацію культури безкарності⁸⁸, а є ілюстрацією класичної історичної напруженості між реальною політикою та правосуддям⁸⁹, і насамкінець – Міжнародний кримінальний суд – не відкрив епоху глобальної справедливості, не поклав край безкарності за звірства⁹⁰, не став маяком стримування⁹¹, більш того, навіть не легітимізував себе, оскільки ще має навчитись діяти «в напрямку більш справедливого світу»⁹².

Дипломатично оминається і те, що створюючи систему правосуддя, кожна цивілізація намагалася розвинути власну судову владу в тій чи іншій формі, прагнула збалансувати права особистості з правами суспільства і, серед іншого, шукала різні підходи до правосуддя, покарання і відплати⁹³. Через це не відбувається прищеплення opinio pro te, що міжнародні кримінальні провадження зосереджені й повинні бути зосереджені на покаранні окремих правопорушників⁹⁴. Зміщуються сутнісні акценти, де увага концентрується на тому, що звужена традиційна уява про міжнародне кримінальне правосуддя, як переслідування і покарання окремих правопорушників, немає жодних підстав обов'язково бути саме такою⁹⁵. У свою чергу все частіше «орудуюче мечем універсального кримінального правосуддя»⁹⁶ міжнародне кримінальне право чимраз більше переінакшується на

⁸⁷ Hazan P. *Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. x.

⁸⁸ Akhavan P. *Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities?* *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 27. DOI: 10.2307/2642034.

⁸⁹ Hazan P. *Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. x.

⁹⁰ Hafetz J. *Punishing Atrocities Through a Fair Trial: International Criminal Law from Nuremberg to the Age of Global Terrorism*. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. P. 1. DOI: 10.1017/9781316147627.

⁹¹ Rothe D. L., Schoultz I. *International Criminal Justice: Law, Courts, and Punishment as Deterrent Mechanisms?* *Criminal Justice in International Society* / ed. by W. de Lint, M. Marmo, N. Chazal. New York : Routledge, 2014. P. 151. DOI: 10.4324/9780203067222-11.

⁹² Carlson K. B. *Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law*. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 132. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

⁹³ Cherif Bassiouni M. *Searching for Justice in the World of Realpolitik*. *Pace International Law Review*. 2000. Vol. 12, Iss. 2. pp. 213-214. DOI: 10.58948/2331-3536.1227.

⁹⁴ McCarthy C. *Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice?* *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. P. 352. DOI: 10.1093/jicj/mqs014.

⁹⁵ *Ibid.* P. 371.

⁹⁶ Stephen C. *International Criminal Law: Wielding the Sword of Universal Criminal Justice?* *International & Comparative Law Quarterly*. 2012. Vol. 61, Iss. 1. P. 55, 56. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020589311000704>.

«геральдичний щит викривленої системи прав людини»⁹⁷. У зв'язку з цим чільне місце взірцево відводиться не осмисленню оптимізації методів боротьби із злочинами, які ставлять під загрозу міжнародний мир і безпеку людства, шляхом судового переслідування та покарання тих, хто їх вчиняє⁹⁸, а маніфестації глибокої стурбованості стосовно того, що міжнародне кримінальне право ризикує порушити принцип законності та право на справедливий судовий розгляд⁹⁹.

Усвідомлення того, що міжнародне кримінальне правосуддя суттєво розвинуло і підняло формальний, змагальний кримінальний процес на вищий щабель¹⁰⁰, розуміючи його благом, яке має свою власну внутрішню моральну цінність та інструментом, що фасилітує об'явлення і увічнення істини з точки зору людства та з метою його захисту¹⁰¹, обертається доріканнями того, що воно нездатне вийти за межі гамівної сорочки змагального та карального правосуддя¹⁰², делікатно незгадуючи про неодноразові нарікання потерпілих на те, що правосуддя, по суті, не здійснюється, у разі коли обвинувачених виправдовують на процесуальних підставах¹⁰³.

Завершальним штрихом, що довершує загальну картину розлогим мазком видається стрілоподібне твердження про те, що міжнародне кримінальне право не є пригожим знаряддям для ведення міжнародної політики і тим більше для вирішення міжнародних політичних суперечок¹⁰⁴, а інтегроване у більш широкі політичні розрахунки міжнародне кримінальне правосуддя¹⁰⁵, із прагненням до правосуддя і відплати, не тільки є загрозою, а й перешкодою досягнення миру і примирення, більше не може претендувати на роль головного

⁹⁷ Malby S. Beyond Sword and Shield: The UN Human Rights System and Criminal Law. *The International Journal of Human Rights*. 2024. P. 4. DOI: 10.1080/13642987.2024.2432953.

⁹⁸ Sharma V. D. International Criminal Law: Crime Prevention and Punishment. *India and International Law* / ed. by B. N. Patel. Leiden : Martinus Nijhoff, 2005. P. 189. DOI: 10.1163/9789047415497_013.

⁹⁹ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 16. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁰⁰ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 44.

¹⁰¹ Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 41. DOI: 10.1057/9780230250567.

¹⁰² *Ibid*. P. 54.

¹⁰³ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 140. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

¹⁰⁴ Friedlander R. A. The Foundations of International Criminal Law: A Present-Day Inquiry. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. P. 23.

¹⁰⁵ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 845. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

посередника у вирішенні екстраординарних¹⁰⁶ питань високої міждержавної політики, власне не кажучи вже і про умиротворення усього світу¹⁰⁷. Як наслідок, запевнення про нездатність усієї системи бути частиною оновленого дизайну миру¹⁰⁸, цілковита неспроможність відновити мир, забезпечити правосуддя та досягти справедливості, що фіналізується у дихотомію її примушування працювати на користь миру¹⁰⁹ не запліщуючи очі на реальності¹¹⁰ або краще послуговуватись альтернативними парадигмами т. зв. «правосуддя»¹¹¹.

2. Правосуддя без покарання

Прикро спостерігати за тим, як жага справедливості¹¹² та прагнення до правосуддя¹¹³ не визнаються природною, явною і беззаперечною цінністю та потребою людини, яка настільки непоправно¹¹⁴ постраждала від нелюдського¹¹⁵ й немислимого звірства¹¹⁶, що межує із неможливістю повністю оговтатись від шрамів минулого¹¹⁷, без зайвих труднощів еквівалентизуються із їдким та егоїстичним прихильництвом, що лиш формує певну тенденцію риторичного ставлення правосуддя вище за мир¹¹⁸.

¹⁰⁶ Lohne K. Penal Welfarism ‘Gone Global’? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 6. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁰⁷ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 845. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

¹⁰⁸ *Ibid.* P. 856.

¹⁰⁹ *Ibid.* P. 839.

¹¹⁰ van Zyl P. Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies. *Out of and Into Authoritarian Law* / ed. by A. Sajó. The Hague : Kluwer Law International, 2002. pp. 73-74. DOI: 10.1163/9789047403210_007.

¹¹¹ Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 33. DOI: 10.1057/9780230250567.

¹¹² Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. pp. 8-9. DOI: 10.2307/2642034.

¹¹³ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. ix.

¹¹⁴ Spiga V. No Redress without Justice: Victims and International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 5. P. 1381. DOI: 10.1093/jicj/mqs076.

¹¹⁵ Bosco D. Rough Justice: The International Criminal Court in a World of Power Politics. New York : Oxford University Press, 2014. P. 3.

¹¹⁶ Stewart J. K. Responsibility and Punishment: The International Criminal Justice Approach. *The Brains That Pull the Triggers: Syndrome E* / ed. by I. Fried, A. Berthoz, G. M. Mirdal. Odile Jacob, 2020. P. 496.

¹¹⁷ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. P. 39. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

¹¹⁸ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 856. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

За тим, що створення більшістю цивілізованих держав світу суду для притягнення до кримінальної відповідальності за грубі порушення прав людини не вважається приводом для святкування, а натомість є поштовхом нарекати його умістищем прихованої небезпеки розгляду переслідування і покарання як єдиного або навіть найважливішого способу покладення краю безкарності, що обмежує боротьбу за дотримання прав людини судами, та ігнорує десятки інших не менш важливих ініціатив, спрямованих на благо допомогу жертвам, відбудову суспільств і захист демократії¹¹⁹.

Вражає те, як міжнародне кримінальне правосуддя, що є інструментом¹²⁰ створення умов для розбудови внутрішнього миру¹²¹, а також реалістичною основою для тривалого миру¹²², осаджується засторогою про те, що воно не повинно захопитися своєю новою владою, аби кримінальне бачення в жодному разі не замінило собою цілісну політичну візію світу¹²³. Замість того, щоб розкрутити маховик «каскаду правосуддя»¹²⁴ та піддати найбільш кричущі форми насильства над людьми контролюючій силі закону, а не іншим формам відплати¹²⁵, нав'язливе стійке бажання створити легітимне та більш інклюзивне майбутнє для міжнародної кримінальної юстиції¹²⁶.

Процес цієї «адаптації» розпочинається із кардинального перегляду її місії, – діяльність міжнародних кримінальних трибуналів і судів повинна бути ґрунтовно переосмислена та переоцінена із урахуванням сучасної каральної теорії¹²⁷. Інвестиція в один конкретний напрям та

¹¹⁹ van Zyl P. Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies. *Out of and Into Authoritarian Law* / ed. by A. Sajó. The Hague : Kluwer Law International, 2002. P. 53. DOI: 10.1163/9789047403210_007.

¹²⁰ Kamatali J. M. The Challenge of Linking International Criminal Justice and National Reconciliation: The Case of the ICTR. *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16, Iss. 1. P. 116. DOI: 10.1017/S0922156503001067.

¹²¹ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 837. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

¹²² Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 10. DOI: 10.2307/2642034.

¹²³ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 202.

¹²⁴ Sikkink K., Hun Joon K. The Justice Cascade: The Origins and Effectiveness of Prosecutions of Human Rights Violations. *Annual Review of Law and Social Science*. 2013. Vol. 9. P. 269. DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-102612-133956.

¹²⁵ Hafetz J. Punishing Atrocities Through a Fair Trial: International Criminal Law from Nuremberg to the Age of Global Terrorism. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. P. 1. DOI: 10.1017/9781316147627.

¹²⁶ Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 256. DOI: 10.1057/9780230250567.

¹²⁷ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. P. 734. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

його універсалізація¹²⁸, – щоб міжнародне кримінальне правосуддя займалося тим, аби якнайкраще реагувати на серйозні порушення *jus cogens* у кожному конкретному випадку¹²⁹, здійснюючи ефективне переслідування та засудження винних у масових звірствах, що покликано сприяти запобіганню їх вчинення¹³⁰, – ірраціональні.

Для орієнтованого на забезпечення правосуддя з точки зору суворості і законної відповідальності¹³¹ із неминучою спрямованістю судового процесу на покарання¹³² міжнародному кримінальному правосуддю необхідна «нова мораль»¹³³: годі слугувати механізмом встановлення кордону між варварством та цивілізацією¹³⁴. Потрібен вихід за межі символізму карального покарання, потрібна чуйність¹³⁵, – гуманітарна справедливість, гуманітарний фокус¹³⁶. Новий гучний меседж – відновлення миру або скріплення примирення між колишніми ворогами¹³⁷ та повне врахування законних інтересів спільнот потерпілих¹³⁸, – виразна і гуманна форма правосуддя, де жертва займає центральне місце, як втілення стражденного людства¹³⁹. Тож замість того, щоб бути «жорстким» правосуддям, воно пропонується як форма соціальної та гуманітарної справедливості, що одягнена в космополітичні шати – «проект цивілізації та розвитку»; коротше

¹²⁸ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 404. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ Stewart J. K. Responsibility and Punishment: The International Criminal Justice Approach. *The Brains That Pull the Triggers: Syndrome E* / ed. by I. Fried, A. Berthoz, G. M. Mirdal. Odile Jacob, 2020. P. 496.

¹³¹ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 1. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹³² Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 53. DOI: 10.1057/9780230250567.

¹³³ *Ibid.* P. 33.

¹³⁴ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 202.

¹³⁵ Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 34. DOI: 10.1057/9780230250567.

¹³⁶ *Ibid.* P. 43.

¹³⁷ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 202.

¹³⁸ Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 34. DOI: 10.1057/9780230250567.

¹³⁹ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 3. DOI: 10.1177/1462474520928114.

кажучи, форма кримінального велферизму, що »вийшов на глобальний рівень»¹⁴⁰, або ж як «правосуддя для жертв і потерпілих»¹⁴¹.

Відновлення справедливості щодо їхніх страждань¹⁴² починається із керівної настанови про недоречність ретрибутивізму¹⁴³ і те, що покарання за минулі злочини, як форма відшкодування збитків жертвам міжнародних злочинів¹⁴⁴, не є обов'язковою стратегією¹⁴⁵, а зважаючи на те, що міжнародне співтовариство також є жертвою в результаті їх вчинення¹⁴⁶, імпульс до покарання¹⁴⁷ радше змінити на фонове почуття міжнародного правосуддя, –колективний моральний протест, – гуманітарний імпульс «зробити щось» стосовно далеких страждань, спричинених далекими іншими¹⁴⁸ та зосередитись на відновних й репаративних опціях¹⁴⁹. Не треба сприймати кримінальне покарання як священне, адже під лозунгом боротьби з безкарністю може приховуватись той факт, що потреби жертв різноманітні, і що кримінальний закон рідко їх задовольняє, і що каральні рішення прописуються загалом без попереднього аналізу цілей покарання і того, чого воно насправді може досягти¹⁵⁰.

¹⁴⁰ Ibid. P. 6.

¹⁴¹ McCarthy C. Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. P. 353. DOI: 10.1093/jicj/mqs014.

¹⁴² Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. pp. 8-9. DOI: 10.2307/2642034.

¹⁴³ McCarthy C. Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. P. 361. DOI: 10.1093/jicj/mqs014.

¹⁴⁴ Spiga V. No Redress without Justice: Victims and International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 5. pp. 1393-1394. DOI: 10.1093/jicj/mqs076.

¹⁴⁵ van Zyl P. Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies. *Out of and Into Authoritarian Law* / ed. by A. Sajó. The Hague : Kluwer Law International, 2002. pp. 73-74. DOI: 10.1163/9789047403210_007.

¹⁴⁶ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 386. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

¹⁴⁷ Hafetz J. Punishing Atrocities Through a Fair Trial: International Criminal Law from Nuremberg to the Age of Global Terrorism. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. P. 1. DOI: 10.1017/9781316147627.

¹⁴⁸ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 12. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁴⁹ McCarthy C. Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. P. 362. DOI: 10.1093/jicj/mqs014.

¹⁵⁰ Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. P. 135. DOI: 10.1093/ojls/gqz033.

Вказується і те, що покарання може символічно посилити почуття ворожості, а також розпалити бажання помсти та ізоляції, а не викоринити злочинність¹⁵¹. Окремо наголошується, що зчаста, незалежно від параметрів, які оточують каральну міру, практично неможливо провести різницю між покаранням і помстою¹⁵², що сама по собі, грубо кажучи, є неправильною, тому що вона «дика», реакція розлюченого або ображеного анархіста, чия здатність до пропорційності або зменшується, або взагалі знищується¹⁵³. Помста, в силу своєї природи, є «варварським» актом¹⁵⁴, позаправовим явищем¹⁵⁵, несумісним із демократичною цивілізацією та утилітарною раціональністю¹⁵⁶. Про те, що помста – це факт про людство, що з точки зору еволюції є першим кроком до справедливості¹⁵⁷, і те, що твердих підстав для її заборони все ж таки не існує¹⁵⁸ традиційно замовчується. Попри те, що кожен виток циклу, який здається солодким правосуддям для одного, для іншого постає жорстоким обличчям помсти¹⁵⁹, у цій системі координат вона має бути замінена іншою реакцією¹⁶⁰, – альтернативним засобом для уникнення ескалації насильства¹⁶¹. Будучи кроком назад, і у бік від максимальної безпеки для людства в цілому¹⁶², розрив «циклу насильства і помсти»¹⁶³ вбачається через катарсис спокутної концепції розповіді в процесі якої жертви отримують можливість «відновити» свою гідність¹⁶⁴. Втім досі незрозуміло, що може бути більш

¹⁵¹ Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. P. 734. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

¹⁵² Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. pp. 9-10. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹⁵³ *Ibid.* P. 8.

¹⁵⁴ *Ibid.* P. 24.

¹⁵⁵ *Ibid.* P. 15.

¹⁵⁶ *Ibid.* P. 10.

¹⁵⁷ *Ibid.* P. 28.

¹⁵⁸ *Ibid.* P. 10.

¹⁵⁹ Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 737.

¹⁶⁰ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 7. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹⁶¹ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. P. 20. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

¹⁶² Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 10. DOI: 10.1163/157181209X398808.

¹⁶³ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. P. 26. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

¹⁶⁴ *Ibid.*

катарсичним для жертви, ніж бачити те, як її кривдник підкоряється закону¹⁶⁵.

Проте, якщо жертва, у світлі серйозності міжнародних злочинів, все ще очікує на суворе покарання необхідне для того, щоб злочинці отримали «справедливу відплату»¹⁶⁶, на відплату обвинуваченим, який повинен понести покарання за свій вчинок¹⁶⁷, то покарання уявляється таким, яке має неодмінно ґрунтуватися на гуманності, справедливості та гідності¹⁶⁸: якщо міжнародне кримінальне правосуддя і керуватиметься бажанням покарати, то виключно гуманно і відповідно до міжнародних стандартів прав людини¹⁶⁹, промовисто заявляючи, що саме права людини відіграють важливу роль як нормативний оплот проти «каральних» і суворих санкцій у міжнародному кримінальному правосудді¹⁷⁰.

У той же час зручно пропускається поміж очей той факт, що глибоке моральне прагнення гуманізувати жертв, гуманізує і самих злочинців¹⁷¹. Відтак жадана невідкладна потреба у випрацюванні аналітичного фреймворку для покарання за звірства¹⁷², особливо в питанні отримання злочинцем належного покарання¹⁷³, яке є пропорційним вчиненому ним злочину¹⁷⁴, ступеню шкоди, заподіяної його злочинною поведінкою, а також відкаліброваним відповідно до жорстокості вчиненого¹⁷⁵ та

¹⁶⁵ Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 735.

¹⁶⁶ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 2.

¹⁶⁷ Kamatali J. M. The Challenge of Linking International Criminal Justice and National Reconciliation: The Case of the ICTR. *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16, Iss. 1. pp. 127-128. DOI: 10.1017/S0922156503001067.

¹⁶⁸ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 126. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

¹⁶⁹ Lohne K. Penal Welfarism ‘Gone Global’? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 11. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 29.

¹⁷² Dana S. Reimagining Punishment for Atrocity Crimes: An Innovative Sentencing Framework for International Criminal Law. *Cambridge Law Review*. 2020. Vol. V, Iss. I. P. 65.

¹⁷³ Drumbl M. A. International Punishment from ‘Other’ Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 386. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

¹⁷⁴ Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. pp. 736-737.

¹⁷⁵ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 10.

ступеню його відповідальності¹⁷⁶ інтенсивно підміняється щемливими почуттями патологічної тривоги щодо ризиків, – побоювань надмірного покарання¹⁷⁷. Свідчення жертв міжнародних злочинів, описаних як справжні сцени з пекла, написані на найтемніших сторінках людської історії¹⁷⁸ легко і невимушено протиставляються неприпустимості риторики тяжкості¹⁷⁹, яка формує наративи зла та жажливості¹⁸⁰, що перед обличчям надзвичайно серйозної шкоди, створюють дійсну небезпеку призначення більш суворого покарання, аніж у разі чіткого розумінням реальності злочинів, не обтяжених ними¹⁸¹. Кричущою є ідеологія покарання, яка пропонує тяжкість як «лакмусовий папірець»¹⁸², тож її домінуванню у визначенні належної міри покарання¹⁸³ приходить кінець.

Недопустимим є і створення обвинуваченням у вчиненні міжнародних злочинів образу «небезпечних хижаків»¹⁸⁴, адже ще на самому етапі вирішення питання про те, кого переслідувати, орган міжнародної кримінальної юстиції здійснює поділ учасників конфлікту на «друзів» і «ворогів» міжнародної спільноти¹⁸⁵; а перебування у розшуку або судове переслідування і взагалі накладає «особливе тавро», – ‘*hostis humani generis*’ – ворогів роду людського. Це наратив монструозності. Розповіді про надзвичайне зло чи потворність викликають сильні емоції гніву та ненависті, які заохочують до суворого покарання¹⁸⁶. Стилiстично кращий варіант, це говорити про те, що поведінка актора була неправильною¹⁸⁷.

¹⁷⁶ Drumbl M. A. *International Punishment from ‘Other’ Perspectives. Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 386. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

¹⁷⁷ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 24.

¹⁷⁸ Hazan P. *Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. College Station : Texas A&M University Press, 2004. pp. 76-77.

¹⁷⁹ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 24.

¹⁸⁰ *Ibid.* P. 23.

¹⁸¹ *Ibid.* P. 17.

¹⁸² Dana S. Reimagining Punishment for Atrocity Crimes: An Innovative Sentencing Framework for International Criminal Law. *Cambridge Law Review*. 2020. Vol. V, Iss. I. pp. 56-57.

¹⁸³ *Ibid.* P. 57.

¹⁸⁴ Lohne K. Penal Welfarism ‘Gone Global’? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 11. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁸⁵ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 23.

¹⁸⁶ *Ibid.* P. 22.

¹⁸⁷ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 45.

Неминучий нелібералізм міжнародного кримінального правосуддя добре проглядається і у тому, що його експресіоністські ідеї¹⁸⁸ та форма¹⁸⁹, експресивна і комунікативна роль¹⁹⁰, а також символічна функція покарання¹⁹¹, які загалом спрямовані на те, щоб аудиторія отримала повідомлення і засвоїла його зміст¹⁹², є нічим іншим аніж показовими переслідуваннями¹⁹³, театром правди¹⁹⁴, шоу-судом¹⁹⁵, «показовими судовими процесами», в яких підсудні виконують лише інструментальну роль для досягнення прихованих цілей – таких як «істина», «пам'ять» і «справедливість для жертв»¹⁹⁶.

Червоною ниткою проходить планомірне утвердження ідеї про тотальну дисфункцію міжнародної кримінальної юстиції: довготривалі кримінальні процеси¹⁹⁷ – так негоже; справедливий і оперативний судовий розгляд та покарання¹⁹⁸ – це мстиве і швидке правосуддя¹⁹⁹, об'єктивна відсутність достатніх ресурсів, а також можливостей для розслідування та судового переслідування абсолютно усіх справ після масового насильства – неспроможність здійснення правосуддя²⁰⁰. А

¹⁸⁸ McCarthy C. Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. P. 366. DOI: 10.1093/jicj/mqs014.

¹⁸⁹ *Ibid.* P. 369.

¹⁹⁰ *Ibid.* P. 365.

¹⁹¹ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 10. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁹² Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 45.

¹⁹³ *Ibid.* P. 43, 10.

¹⁹⁴ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 3.

¹⁹⁵ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 143. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

¹⁹⁶ Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. P. 16. DOI: 10.1177/1462474520928114.

¹⁹⁷ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 1.

¹⁹⁸ Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. Signed at London, on 8 August 1945 / United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, United States of America, France, Union of Soviet Socialist Republics. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. P. 284. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (date of access: 17.02.2025).

¹⁹⁹ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 23. DOI: 10.2307/2642034.

²⁰⁰ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 3.

тому «в інтересах правосуддя», замість покращення його становища, наполегливо пропонується відмовитись від кримінального переслідування²⁰¹. Підстав для хвилювань немає, адже для цього старанно розроблюється покроковий алгоритм: це можливо зробити як на стадії розслідування, так і судового переслідування, допустимо відмовити в порушенні розслідування в інтересах правосуддя, навіть якщо є достатні підстави, що ґрунтуються на законі та фактах, і справа є прийнятною; існує можливість відмови і після розслідування ситуації²⁰².

Зрештою апелювання до «істини»: мир досягається шляхом капітуляції або переговорів, а не рішенням суду²⁰³. І попри те, що міжнародне кримінальне правосуддя зазвичай представляється або уявляється як послідовний набір приписів, які надійно виведені за межі політики²⁰⁴, схоже не береться до уваги той факт, що воно не є інструментом примирення, а інструментом правосуддя²⁰⁵, тобто судовим інструментом, а не інструментом в руках політиків, які думають, що можуть вирішувати, коли його вмикати чи вимикати²⁰⁶.

Втім перспектива вдавання до позасудових альтернатив в екстремальних обставинах²⁰⁷ все одно видається привабливішою навіть настільки, що починає плідно обґрунтовуватись те, чому злочинці не завжди повинні бути притягнуті до відповідальності²⁰⁸. Що пропонується? *Realpolitik*²⁰⁹. Практика реальної політики, яка ставить на перше місце мету миру²¹⁰. Ситуацію, де «велика риба»²¹¹, лідери

²⁰¹ *Ibid.* P. 19.

²⁰² Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 30.

²⁰³ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 191.

²⁰⁴ Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. P. 836. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

²⁰⁵ Kamatali J. M. The Challenge of Linking International Criminal Justice and National Reconciliation: The Case of the ICTR. *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16, Iss. 1. P. 116. DOI: 10.1017/S0922156503001067.

²⁰⁶ Bosco D. *Rough Justice: The International Criminal Court in a World of Power Politics*. New York : Oxford University Press, 2014. P. 174.

²⁰⁷ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 48.

²⁰⁸ Villa-Vincencio C. Why Perpetrators Should Not Always Be Prosecuted: Where the International Criminal Court and Truth Commissions Meet. *Emory Law Journal*. 2000. Vol. 49. P. 205.

²⁰⁹ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. ix.

²¹⁰ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. pp. 3-4. DOI: 10.1163/157181209X398808.

²¹¹ Kremnitzer M. An Argument for Retributivism in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. P. 166. DOI: 10.1017/9781108566360.013.

міжнародних злочинів (їх багаті й впливові планувальники та організатори)²¹² не маргіналізуються²¹³, а забезпечують собі місце за столом мирних переговорів через здатність продовжувати тероризування цивільного населення²¹⁴, значно рідше, отримують розкішне правосуддя, – правосуддя делюкс²¹⁵ (комфорт²¹⁶, захист найкращих адвокатів, нагляд компетентних, висококваліфікованих і незалежних суддів, м'які або помірні покарання²¹⁷, утримання в добре обладнаних приміщеннях та зрештою відправлення до «скандинавських в'язниць»²¹⁸). Зі свого боку «дрібна риба»²¹⁹ або отримує різні форми амністії та помилування²²⁰ за міжнародні злочини²²¹, або, як би іронічно це не звучало, надмірні покарання²²². Але з чим залишається жертва? Узгодженими під час мирної угоди про припинення конфлікту механізмами альтернативного правосуддя²²³, – правосуддям, що не передбачає кримінального переслідування²²⁴ та нарешті є вільним від покарання²²⁵.

²¹² Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 744, 735-736.

²¹³ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 9. DOI: 10.2307/2642034.

²¹⁴ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 48.

²¹⁵ Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 744.

²¹⁶ *Ibid.* P. 734.

²¹⁷ deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. P. 33.

²¹⁸ Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 744, 735-736.

²¹⁹ Kremnitzer M. An Argument for Retributivism in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. P. 166. DOI: 10.1017/9781108566360.013.

²²⁰ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 19.

²²¹ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 19.

²²² Kremnitzer M. An Argument for Retributivism in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. P. 166. DOI: 10.1017/9781108566360.013.

²²³ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 16.

²²⁴ *Ibid.* P. 29.

²²⁵ van Zyl P. Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies. *Out of and Into Authoritarian Law* / ed. by A. Sajó. The Hague : Kluwer Law International, 2002. P. 53. DOI: 10.1163/9789047403210_007.

Його заміником має бути дистиляція правди²²⁶, встановлення істини²²⁷, милосердя або прощення²²⁸ шляхом обміну правди на покарання²²⁹, зізнання – на амністію²³⁰ задля створення можливості для примирення, а не покарання²³¹, як передумови для соціального примирення²³². Мова йде про комісії правди²³³ і примирення²³⁴, комісії з встановлення істини²³⁵. У той час як саме слово «примирення», здавалось би, є недоречним, оскільки воно нагадує релігійний обряд, в якому просять прощення за вчинені злочини²³⁶, вони в дійсності подаються, як специфічні церемонії зцілення або ритуали прощення²³⁷, що надихаються руандійською системою «гакака», – патріархальною²³⁸ формою вирішення спорів на місцевому рівні, заснованою на душевних розмовах між сусідами²³⁹ (літерально «низове правосуддя»²⁴⁰ або ж «правосуддя на траві»²⁴¹), справжнім дарфурським

²²⁶ Findlay M., Henham R. *Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice*. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 108. DOI: 10.1057/9780230250567.

²²⁷ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. pp. 2-3.

²²⁸ Matwijiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 28. DOI: 10.1163/157181209X398808.

²²⁹ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 1.

²³⁰ *Ibid.* pp. 2-3.

²³¹ *Ibid.*

²³² *Ibid.* P. 1.

²³³ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. P. 19. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

²³⁴ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 1.

²³⁵ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. P. 23. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

²³⁶ Hazan P. *Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. College Station : Texas A&M University Press, 2004. pp. 192-193.

²³⁷ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 26.

²³⁸ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 391. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

²³⁹ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 31.

²⁴⁰ *Ibid.* P. 34.

²⁴¹ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 390. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

правосуддям – «джудією», – медіацією-посередництвом між групами, що приводить до компенсації та домовленостей про майбутнє співіснування²⁴² та традиційною церемонією, методом очищення «мато опут»²⁴³, ритуалом спільноти ачолі на півночі Уганди, яка пропагує «роко ват», що означає відновлення гармонії в громадах²⁴⁴.

ВИСНОВКИ

Все це дедалі більше походить на обстановку, описану реплікою із культового мультиплікаційного фільму за мотивами книг Л. Керрола «Аліса в Країні Чудес» та «Аліса в Задзеркаллі», створеного Волтом Діснеем ще у 1951 році: «... Якби у мене був власний світ, все було б нісенітницею. Ніщо не було б тим, чим воно є, бо все було б тим, чим воно не є. І навпаки, те, що є, не було б тим, чим воно є. А те, чого не було б, було б. Розумієш? ...»²⁴⁵.

Розуміємо. І допоки в колективному несвідомому мир і правосуддя залишатимуться одвічною дихотомічною²⁴⁶ дилемою²⁴⁷, а мир і покарання – головоломкою, простої та однозначної відповіді на яку не існує²⁴⁸, доти процвітатиме перевернута мораль²⁴⁹, – сприйняття реальної політики в якості життєздатного способу вирішення конфліктів²⁵⁰, в якій мир – це мистецтво можливого, це мистецтво політичного компромісу, це уникнення за будь-яку ціну всього, що пахне принциповістю, і всього, що нагадує правду або наближається до справедливості²⁵¹. Ідеологія якої не вдається до риторики про права людини як прикриття для власного порядку денного: уникнути перерозподілу влади або іншими словами зберегти нинішній розподіл влади²⁵². Фактична практика якої не захищає інтереси злочинців

²⁴² *Ibid.* P. 397.

²⁴³ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 24.

²⁴⁴ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 396. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

²⁴⁵ Alice in Wonderland. Disney. URL: <https://movies.disney.com/alice-in-wonderland-1951> (date of access: 17.02.2025).

²⁴⁶ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 13.

²⁴⁷ *Ibid.* P. 48.

²⁴⁸ Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. P. 303. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.

²⁴⁹ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 7. DOI: 10.2307/2642034.

²⁵⁰ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 2. DOI: 10.1163/157181209X398808.

²⁵¹ *Ibid.* pp. 1-2.

²⁵² *Ibid.* P. 2.

уникнути покарання і є повністю сумісною із повагою до людської гідності, що є джерелом прав людини згідно з Організацією Об'єднаних Націй²⁵³. Не перетворює формальне визнання прав людини відповідальними державами-учасниками у ще більшу формальність²⁵⁴. Не робить безкарність можливою²⁵⁵.

Доки неможливість перемоги військовим шляхом «повстанців»²⁵⁶ та погрози нападів на нових жертв²⁵⁷ будуть слугувати зручним алібі для інерції²⁵⁸ та не будуть називатись здирництвом і шантажем, зберігатимуться торги за мир²⁵⁹, успіх яких²⁶⁰ вимірюватиметься вимогами отримання в тій чи іншій формі імунітету в якості умови припинення насильства злочинцями, які залишилися на волі²⁶¹. Мир без правосуддя, де видимість миру перемагає справедливість²⁶².

Поки міжнародним співтовариством не буде створено таку систему кримінального правосуддя, яка не буде вважатись алібі для політичної імпотенції міжнародної спільноти²⁶³, а матиме достатньо повноважень, щоб змусити потенційних воєнних злочинців переглянути свої амбіції, знаючи, що в іншому випадку їх будуть переслідувати до кінця їхніх днів і врешті-решт притягнуть до відповідальності²⁶⁴, а втікачі, для яких «світ – це в'язниця під відкритим небом», житимуть вільно, буде зберігатись демонстрація жахливого безсилля²⁶⁵ та пануватиме недопустима безкарність²⁶⁶, тобто повна відсутність відповідальності²⁶⁷,

²⁵³ *Ibid.* P. 3.

²⁵⁴ *Ibid.*

²⁵⁵ *Ibid.* P. 1.

²⁵⁶ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 48.

²⁵⁷ *Ibid.* P. 13.

²⁵⁸ Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. pp. 14-15. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

²⁵⁹ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 69.

²⁶⁰ *Ibid.* P. 70.

²⁶¹ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. P. 13.

²⁶² Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 69.

²⁶³ *Ibid.* P. 50.

²⁶⁴ Rothe D. L., Schoultz I. International Criminal Justice: Law, Courts, and Punishment as Deterrent Mechanisms? *Criminal Justice in International Society* / ed. by W. de Lint, M. Marmo, N. Chazal. New York : Routledge, 2014. pp. 151-152. DOI: 10.4324/9780203067222-11.

²⁶⁵ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 86.

²⁶⁶ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 2. DOI: 10.1163/157181209X398808.

²⁶⁷ *Ibid.* P. 1.

що не тільки є рецептом продовження насильства і нестабільності²⁶⁸, а є нічим іншим як індикатором толерування або виправдовування міжнародних злочинів міжнародним співтовариством²⁶⁹; потуранням жажливих дій²⁷⁰ та забуттям, що з часом призведе лише до нового кровопролиття²⁷¹. Мир без відчуття моралі²⁷², в якому справедливість знову принесена в жертву²⁷³.

Докілі існуватиме політичний тиск, що змушуватиме жертвувати правосуддям²⁷⁴, натомість, закликаючи зосередитись на першопричинах конфлікту та реінтеграції «бойовиків» у суспільство²⁷⁵; натиск та на потерпілих, щоб вони пробачили кривдника або, принаймні, надали йому можливість покаятися, і далі продовжуватиметься позбавлення жертви влади морального осуду над кривдником²⁷⁶, надалі відбудуватимуться знущання і дегуманізація жертв²⁷⁷.

Скільки культивуватиметься ідея про «толерантно справедливі» системи кримінального правосуддя²⁷⁸, де винний у вбивстві 77 осіб, більшість з яких були молодими людьми та дітьми, скаржитись на холодну каву²⁷⁹, а той, хто висловлює екстремістські погляди та керується метою вбити «якомога більше мусульман», та зрештою вбиває 51 людину віддається психіатричній допомозі незважаючи на протести потерпілого, який стверджує, що політичний екстремізм не повинен сприйматися як доказ неосудності²⁸⁰, стільки триватиме байдуже

²⁶⁸ Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. P. 30. DOI: 10.2307/2642034.

²⁶⁹ *Ibid.* P. 9.

²⁷⁰ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 1.

²⁷¹ Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. 197.

²⁷² *Ibid.* P. 196.

²⁷³ *Ibid.* P. 70.

²⁷⁴ Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 1.

²⁷⁵ Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. pp. 14-15.

²⁷⁶ Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 387. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.

²⁷⁷ Cherif Bassiouni M. Searching for Justice in the World of Realpolitik. *Pace International Law Review*. 2000. Vol. 12, Iss. 2. P. 231. DOI: 10.58948/2331-3536.1227.

²⁷⁸ Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. P. 131. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

²⁷⁹ Sandvik K. B. Transitional Justice and Terrorism: Socio-Legal Reflections on the Problem of Trials, Perpetrator Responsibility and Accountability. *Justice, Power and Resistance*. 2024. Vol. 7, Iss. 2. P. 174. DOI: 10.1332/26352338Y2024D000000024.

²⁸⁰ *Ibid.* P. 173.

ставлення до жертв²⁸¹. Мир, де прагнення до правосуддя вкотре приноситься в жертву політичним міркуванням²⁸².

АНОТАЦІЯ

Попри багату палітру поглядів та іншоможливостей, які існують сьогодні у теорії міжнародного кримінального права, а також довкола неї, залишаємось вірними тому, що світ має спиратись на мир, справедливість і правду, які є повністю несумісними із політикою безкарності за міжнародні злочини. Ідеї про те, що досягнення справжнього миру у відносинах між націями і між людьми можливе лише шляхом відстоювання гуманітарних норм, через засудження і покарання винних у злочинних діях в зонах конфлікту та поза ним. Мир через міжнародне кримінальне право та міжнародне кримінальне правосуддя як основного засобу, що сприяє у його досягненні. Через морально виправдану законну відплату та надання сатисфакції жертвам і захист прав потерпілих. Мир через повне покарання міжнародних злочинців.

Виступаємо проти того, аби вважати, що те, що залишається одним із найбільших і довготривалих викликів усій міжнародній системі, може бути розв'язано виключно за допомогою системи органів міжнародної кримінальної юстиції. Очевидно, що міжнародне кримінальне правосуддя може реально сприяти мирним процесам тільки тоді, коли потужні міжнародні інститути і держави будуть доповнювати «трек правосуддя» дипломатією і політичними стратегіями, а також і військовим втручанням у разі потреби.

Література

1. Jeßberger F., Geneuss J. Peace and Punishment: Reflections from the Perspective of International Criminal Law. *The Quest for Core Values in the Application of Legal Norms: Essays in Honor of Mordechai Kremnitzer* / ed by K. Ghanayim, Y. Shany. Cham : Springer, 2021. pp. 289-304. DOI: 10.1007/978-3-030-78953-4_16.
2. Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. 248 pp.
3. Drumbl M. A. International Punishment from 'Other' Perspectives. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. pp. 383-404. DOI: 10.4337/9781783472161.00029.
4. Hafetz J. Punishing Atrocities Through a Fair Trial: International Criminal Law from Nuremberg to the Age of Global Terrorism. Cambridge ;

²⁸¹ Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. P. 1. DOI: 10.1163/157181209X398808.

²⁸² Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. P. ix.

New York : Cambridge University Press, 2018. 196 pp. DOI: 10.1017/9781316147627.

5. Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9, Iss. 1. pp. 1-37. DOI: 10.1163/157181209X398808.

6. Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, Iss. 1. pp. 7-31. DOI: 10.2307/2642034.

7. Meernik J. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42, No. 3. pp. 271-289. DOI: 10.1177/0022343305052012.

8. Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. pp. 835-858. DOI: 10.1093/ejil/chy057.

9. Haile-Mariam Y. The Quest for Justice and Reconciliation: The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Ethiopian High Court. *Hastings International Comparative Law Review*. 1999. Vol. 22, No. 4. pp. 667-745.

10. Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. pp. 132-157. DOI: 10.1093/ojls/gqz033.

11. Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. pp. 19-47. DOI: 10.1017/S1816383106000038.

12. Cherif Bassiouni M. Searching for Justice in the World of Realpolitik. *Pace International Law Review*. 2000. Vol. 12, Iss. 2. pp. 213-231. DOI: 10.58948/2331-3536.1227.

13. Sharma V. D. International Criminal Law: Crime Prevention and Punishment. *India and International Law* / ed. by B. N. Patel. Leiden : Martinus Nijhoff, 2005. pp. 189-222. DOI: 10.1163/9789047415497_013.

14. Robinson D. International Criminal Law as Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 3. pp. 699-711. DOI:10.1093/jicj/mqt039.

15. Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. pp. 123-144. DOI: 10.1163/15718123-bja10130.

16. Stewart J. K. Responsibility and Punishment: The International Criminal Justice Approach. *The Brains That Pull the Triggers: Syndrome E* / ed. by I. Fried, A. Berthoz, G. M. Mirdal. Odile Jacob, 2020. pp. 495-506.

17. Drumbl M. A. Collective Violence and Individual Punishment: The Criminality of Mass Atrocity. *Northwestern University Law Review*. 2005. Vol. 99, No. 2. pp. 539-610.

18. Rothe D. L., Schoultz I. International Criminal Justice: Law, Courts, and Punishment as Deterrent Mechanisms? *Criminal Justice in International*

Society / ed. by W. de Lint, M. Marmo, N. Chazal. New York : Routledge, 2014. pp. 151-165. DOI: 10.4324/9780203067222-11.

19. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.

20. deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. pp. 1-35.

21. Kamatali J. M. The Challenge of Linking International Criminal Justice and National Reconciliation: The Case of the ICTR. *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16, Iss. 1. pp. 115-133. DOI: 10.1017/S0922156503001067.

22. Zolo D. Peace through Criminal Law? *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2, Iss. 3. pp. 727-734. DOI: 10.1093/jicj/2.3.727.

23. Lohne K. Penal Welfarism ‘Gone Global’? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. pp. 3-23. DOI: 10.1177/1462474520928114.

24. Sandvik K. B. Transitional Justice and Terrorism: Socio-Legal Reflections on the Problem of Trials, Perpetrator Responsibility and Accountability. *Justice, Power and Resistance*. 2024. Vol. 7, Iss. 2. pp. 168-187. DOI: 10.1332/26352338Y2024D000000024.

25. Friedlander R. A. The Foundations of International Criminal Law: A Present-Day Inquiry. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 13-25.

26. McCarthy C. Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. pp. 351-372. DOI: 10.1093/jicj/mqs014.

27. Stephen C. International Criminal Law: Wielding the Sword of Universal Criminal Justice? *International & Comparative Law Quarterly*. 2012. Vol. 61, Iss. 1. pp. 55-89. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020589311000704>.

28. Malby S. Beyond Sword and Shield: The UN Human Rights System and Criminal Law. *The International Journal of Human Rights*. 2024. pp. 1-24. DOI: 10.1080/13642987.2024.2432953.

29. Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. pp. 1-45.

30. Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. 305 pp. DOI: 10.1057/9780230250567.

31. van Zyl P. Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies. *Out of and Into Authoritarian Law* / ed. by A. Sajó. The Hague : Kluwer Law International, 2002. pp. 53-74. DOI: 10.1163/9789047403210_007.

32. Spiga V. No Redress without Justice: Victims and International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 5. pp. 1377-1394. DOI: 10.1093/jicj/mqs076.

33. Bosco D. Rough Justice: The International Criminal Court in a World of Power Politics. New York : Oxford University Press, 2014. 312 pp.

34. Sikkink K., Hun Joon K. The Justice Cascade: The Origins and Effectiveness of Prosecutions of Human Rights Violations. *Annual Review of Law and Social Science*. 2013. Vol. 9. pp. 269-285. DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-102612-133956.

35. Dana S. Reimagining Punishment for Atrocity Crimes: An Innovative Sentencing Framework for International Criminal Law. *Cambridge Law Review*. 2020. Vol. V, Iss. I. pp. 49-78.

36. Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. pp. 13-49.

37. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. Signed at London, on 8 August 1945 / United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, United States of America, France, Union of Soviet Socialist Republics. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. pp. 279-300. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (date of access: 17.02.2025).

38. Villa-Vincencio C. Why Perpetrators Should Not Always Be Prosecuted: Where the International Criminal Court and Truth Commissions Meet. *Emory Law Journal*. 2000. Vol. 49. pp. 205-222.

39. Kremnitzer M. An Argument for Retributivism in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 161-175. DOI: 10.1017/9781108566360.013.

40. Alice in Wonderland. Disney. URL: <https://movies.disney.com/alice-in-wonderland-1951> (date of access: 17.02.2025).

Information about the author:

Kuzmin Eduard Eduardovich,

Advocate, Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International and European Law
National University “Odesa Law Academy”
23, Fontanska Doroha St., Odesa, 65009, Ukraine

THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM'S HUMANIZATION IN WAR AND POST-WAR PERIOD

Kupriichuk V. M., Tur M. V.

INTRODUCTION

Interest in Ukrainian society has always been piqued by the challenges of changing state authority, public administration, and civil service in order to move their operations closer to the people's immediate vital needs. They are particularly pertinent in today's environment, particularly during times of war and the post-war era when it is necessary to finish constitutional reform and alter the state's administrative and administrative-territorial structures. The state's role in guaranteeing the welfare of the populace needs to be considerably strengthened; the issues surrounding Ukraine's European and Euro-Atlantic integration, its participation in globalization and world integration processes, and its inclusion in the framework of universal human values have reached a mature stage. A significant aspect of contemporary social life is the qualitative shift in civil society's attitude toward state power. Society has a greater say in the establishment of local and state self-government organizations, and there is more public scrutiny and demand for the efficacy and efficiency of administrative bodies' and their officials' operations.

All these structural, functional and substantive changes in the social environment that are taking place in modern Ukraine are determining factors of innovative changes and humanization of public administration. This requires a thorough analysis of social and cognitive factors that influence the work of public authorities in the process of global socio-cultural changes in Ukrainian society. It is precisely on the high quality, humane leadership of public administration structures, the personal professional level of each manager, his progressive humanistic orientations, energy and responsibility that the historical perspective of the development of the Ukrainian state largely depends.

During the long period of development of the domestic theory of public administration, scientists have developed many concepts regarding increasing its efficiency, social orientation by improving management methods, rational use of each of them separately or in an organic combination. Such studies necessarily addressed the problem of humanizing public administration, highlighted its individual aspects, and actualized the need to create a conceptual model of the development of this process in Ukraine. Significant achievements in this direction are the works of such researchers as G. Atamanchuk, A. Bandurka, M. Bilynska, R. Voytovych, V. Golub, N.

Hrytsiak, V. Zhukova, Yu. Kalnysh, V. Knyazev, V. Lytvyn, V. Lugovyi, N. Meltyukhova, N. Nyzhnyk, O. Obolensky, G. Odintsova, Ya. Radysh, S. Seryohin, G. Sytnyk, A. Sitsinsky, V. Chmyga and others. Individual components of the humanization of public administration were highlighted in the works of V. Bakumenko, V. Bodrov, V. Vakulenko, V. Vorotin, S. Dubenko, Yu. Kovbasyuk, M. Kravchenko, O. Lebedynska, N. Lypovska, I. Nadolny, T. Pakhomova, O. Petroe, V. Ryzhyk, I. Rozputenko, E. Romat, M. Rudakevych, P. Sytnik, V. Skurativsky, S. Syomin, V. Troshchynsky, G. Chmil, L. Shklyar.

However, the attention in these studies is mainly focused on the analysis of innovations in the field of management technologies in the context of social modernization of Ukrainian society. The issues of systematic research of the connection between modernization processes and the humanization of public administration remain, in essence, unresolved and require further comprehensive development. The need to consider the issue of humanization of the public administration system in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine is due to: fundamental changes in the spiritual, political, social and economic life of society; the formation of Ukrainian statehood in the context of global processes of world history; the need to accelerate reforms, the development of new methods, mechanisms and technologies in public administration that would correspond to modern trends in social progress, universal human values; the need to increase the real intellectual, professional, qualification and spiritual potential of the state and society in general and in public administration in particular; actualization of the need to create conditions for the comprehensive development of the spiritual potential of the individual and society, positive sociodynamics of spiritual life, pluralistic choice by a person of methods and forms of self-realization, formation and consolidation in society of a new system of spiritual, ideological and worldview and moral and value orientations; the need to update the state apparatus and the apparatus of local self-government bodies in accordance with the requirements of maximum ensuring their effectiveness in satisfying the interests of people; the need to develop a concept and practical implementation of a new policy in the civil service, built on humanistic values; increasing the importance of critical rethinking of foreign experience and its application in the Ukrainian civil service.

The principle of humanism in the formation of the mechanism of state activity and public administration is based on the constitutionally defined feature of Ukraine as a social state. Its policy is aimed at satisfying the spiritual and material needs of the individual, ensuring the well-being of man and society, and the real transformation of man into the highest social value. Therefore, the humanization of public administration is a key regulatory component of all transformation processes of Ukrainian society.

The historical scale of the humanization of state and administrative activity is multifaceted and complex. Deep theoretical awareness of those fateful

processes for Ukraine and appropriate consideration of historical lessons in today's practice is a necessary prerequisite for the rational organization of social life in modern Ukraine. However, the full use of historical experience is a complex process. Such experience cannot be mechanically transferred to a new socio-historical reality, and requires meticulous study, deep critical generalization and identification of the possibility, feasibility and format of its application in current reality.

1. The problem of humanization of social life in the European and Ukrainian intellectual tradition

The theory and practice of humanism is based on a centuries-old tradition. It is based on the ideas and ideals of reason and humanity, which were consistently developed by philosophers of the ancient era, cultural figures of the Renaissance era, thinkers of the Enlightenment, in particular, G. Skovoroda, and intellectuals of modern times. The concept of «humanism», which was introduced in the 2nd century BC by Cicero, contained an idea of the value and significance of man, of the possibility of realizing the humanistic ideal by social means, primarily through education (the system of school education – «Humaniora»).

Humanism as a type of value orientation was formed during the Renaissance in the 13th-14th centuries in Italy. Outstanding figures of the Renaissance (Dante, Petrarch) deepened the Cicero understanding of humanism, presented it as an expression of the “integrity of the human spirit”, evidence of the “completeness and indivisibility of human nature”¹. Ideologically, humanism freed the individual from religious enslavement, laid the foundation for a new independent science, secular philosophy, literature, and art. This movement was a manifestation of increased self-awareness in new history. The humanistic worldview was built on the individual demands of a developed personality.

Its leading position was the realization that man is the most perfect creation of nature, the highest achievement and at the same time proof of the expedient orderliness of all that exists. In man, the natural and spiritual principles are harmoniously combined; in the world system, he is the embodiment of the universal mind. Humanism proceeded from the thesis that man is an eternally moral being, therefore he built his ideological doctrine on the conviction of the limitlessness of human possibilities, the ability to self-realization and the right to freedom, dignity, happiness in earthly life.

The humanistic worldview system had a powerful influence on the entire further development of European culture. It went through different periods in its formation, the belief in the high purpose of man on earth, the cult of

¹ Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; 2 вид., доп. І перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

individuality and the high appreciation of the human mind remained unshakable pillars of the new worldview.

Such was the Renaissance type of universal man, in which the ancient idea of a physically, morally and intellectually developed man was revived. The new embodiment of the humanistic ideal was the Enlightenment, with its belief in the ability of reason to eliminate evil, its right to socially construct reality and human consciousness².

At its inception, humanistic culture was consciously oriented towards a highly developed personality of the creator, thinker, a universally educated person. Back in the 17th-18th centuries, humanitarian education dominated, which could be reduced to its center – man. The volume of knowledge that underpinned it was fundamentally achievable for every educated person. Humanitarian education gave the individual a sense of the fullness of being, awareness of the intrinsic value of one's own personality.

However, at the beginning of the 19th century, the illusory and utopian nature of these expectations became obvious. The miscalculations of rationalist projects for the humanistic reorganization of the world became apparent. The fundamental principles of the humanistic doctrine seemed undermined and distorted.

In the 19th century the developed system of life and cognitive methods and principles of culture was perceived as a brake on the development of production. There was a division of culture into humanitarian and non-humanitarian, the fragmentation and specialization of which were caused by the deepening differentiation of mental labor.

At the same time, the nature of humanitarian culture, the system of its axial principles changed. It was included in the system of division of labor, turned into a branch of market production. In the new system of spiritual production, the personality of the creator, a person thinking universally in a large historical space, turned out to be unnecessary.

The new culture was oriented towards a partial individual-consumer, a conformist, included in the system of existing social relations, a simple object of social instincts. Such a person easily assimilated the usual standards of thinking, reproduced them in a stenci³.

Renaissance humanism was the first consciously set and rationally worked out program of renewal of human nature. For two centuries it developed independently of any ideological and methodological dogmas, freely combining, borrowing secular and religious ideas, creating eclectic philosophical systems.

² Людина в сфері гуманітарного пізнання. Київ: Український Центр духовної культури. 1998. 408 с.

³ Людина в сфері гуманітарного пізнання. Київ: Український Центр духовної культури. 1998. 408 с.

The humanistic method did not yet know the limits of its application, on its basis incredible hopes and projects grew, such as Dante's idea of a world monarchy headed by Italy, or the political project of the revival of the greatness of Rome by Cola di Rienzo.

The great Italian poet Francesco Petrarch (1304-1374) was the first to replace scholasticism with humanism – *humanitas* as a new secular doctrine about man, focused on the development of more perfect forms of his life. The guarantee of the truthfulness of these searches was his conviction that man is a moral being by nature, and a new ethics should be built on the best features of human nature⁴.

To substantiate the new doctrine of man, Francesco Petrarch turned to the ethical values of the ancient world, in which he sought support for his theoretical views, authorities in the fight against ascetic morality. «The thinker saw in ancient culture a set of principles that affirmed human dignity in real life, contributing to the ideological transition from illusory scholastic to real human existence»⁵. Petrarca interpreted the Renaissance as a return to the origins of Roman civilization, which educated its citizens in the spirit of high morality. He laid the foundation of a new humanistic culture, fundamentally open to any new theoretical ideas. Humanists of subsequent generations, developing Petrarca's ideas, proposed projects for a new universal religion (M. Ficino), a new synthetic philosophy (G. Mirandola), a new ethics (L. Valla), an educational doctrine (L. Alberti), and a political system (M. Paduansky, N. Machiavelli).

A certain ground for the perception of the ideas of humanism in Ukrainian philosophical thought was laid as a result of the processes that led to the spread of pre-Renaissance ideas in Ukrainian philosophy from the end of the 15th century. This was facilitated by the synthesis of Aristotelianism and Platonism that was then taking place in Ukrainian culture, which determined the paths of progress of philosophical thought.

The spread of Neoplatonism in its Christianized version was facilitated by the acquaintance of the ancient Ukrainian reader with the works of Pseudo-Dionysius the Areopagite, which in translation into Church Slavonic have been distributed in Ukraine since the 15th century. These are the works “On the Heavenly Hierarchy”, “On the Church Hierarchy”, “On Divine Names”, “On Mysterious Theology” and 10 epistles, the authorship of which was attributed to Dionysius, an associate of the Apostle Paul, the first bishop of Athens. In fact, these works appeared later, at the end of the 5th – beginning of the 6th century. Their author, an unknown Christian monk, tried to reconcile the Neoplatonic doctrine of unity and emanation (descent from the

⁴ Ситнік П. Гуманістичні засади консолідації українського суспільства : монографія. Київ: НІСД, 1996. 44 с.

⁵ Горський В. Історія Української філософії. Навчальний посібник. Київ: Наукова думка. 2001. 374 с.

highest state of the universe to the lower stages) with Christian dogmas of the Trinity and creation (creation)⁶.

A prominent place in the worldview of Ukrainian humanists of the 16th – early 17th centuries. is occupied by socio-political issues. The complex of state and legal ideas created by them is their most significant contribution to the development of Ukrainian thought of that time. They paid the greatest attention to the problems of the origin and essence of the state and the world, as well as to the understanding of the forms of state administration. At this time in Ukraine, as in all of Europe, medieval political theories about the formation and control of the state and power by God still prevailed.

The affirmation of man as the creator of the state came later in modern social philosophy, in particular in the works of T. Hobbes and J. Locke. It is in their concepts that the state is already perceived as a purely human institution⁷.

The majority of Ukrainian humanists stood on the positions of the Divine origin of state power. This is explained not so much by the conservatism of their thinking as by the realities of the socio-political life of Ukraine, which at that time did not have its own statehood, sanctified by the «Divine origin», as was the case in neighboring «state» nations. Therefore, the idea of the Divine origin of princely power professed by Ukrainian thinkers of that time acquired political content and had a progressive character⁸.

By the way, the justification of the possibility of building one's own state even in such a specific way was also a kind of denial of Divine origin. At the end of the 16th century, when the Ukrainian Cossacks, according to V. Lypynsky, were formed as a state-forming elite – warriors, our humanists increasingly often expressed the opinion that the Ukrainian state, which arose, in their opinion, not only by the will of God, but also thanks to the efforts of ancient Ukrainians – the Rus', would be restored with the help of the Cossacks on the traditions of Kyivan Rus.

These ideas were implemented initially as demands of the Cossacks that the Polish government should not have the right to their territory (which they called the «specific Cossack dominion»), and later – as a state restored by the efforts of B.Khmelnysky, which encompassed almost all ethnic lands where Ukrainians lived.

Ukrainian humanists of the late 16th – early 17th centuries. are aware of the need to create their own state, «which would defend the life and freedom

⁶ Orichovius St. Oratio in funere Sigismundi... // Orationes clarorum virorum hominum, vel honoris officique causa ad principes, vel in funere de virtutibus eorum habitae : Funere Sigismundi Jagellonis Poloniae Regis, Stanislai Orichovii Rutheni. – In academia Veneta, MDLIX.

⁷ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993

⁸ Гіденс Е. Соціологія; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. №9. С. 112-123.

of the Ukrainian people by political, diplomatic, cultural, and ultimately military means.»⁹.

The exacerbation of social, national, and religious conflicts stimulated the development of thought in the state-building direction. In the new socio-political conditions, general considerations about the need to build their own state acquire a more specific meaning among domestic humanists. The right of the Ukrainian people to their own state and its governance, although justified by the will of God, is nevertheless associated with the aspirations of the human community.

At the same time, the idea of the necessity of each individual's voluntary renunciation of a certain part of his rights and their transfer in the name of the common good is being formed. For every person, – wrote P. Mohyla, – «has from God and from nature the right to life, to freedom and its protection, but he alienates some part of these rights from himself and transfers them to the bearers of state power», which as a result becomes the expression of the will and interests of all¹⁰.

Throughout the 16th century. in Europe, the process of the collapse of feudalism and the formation of bourgeois relations took place. Thanks to this, the doctrine of the origin of the state from a social contract gained new development. This idea, as is known, originated in ancient times (when the first attempts were made to explain the phenomena of social life naturally), but it found its classical completion in the works of philosophers of the 17th – 18th centuries. We are referring primarily to G. Grotius, T. Hobbes, and J. Rousseau, who taught that the creation of the state is an act of conscious activity of people, a consequence of their agreement for the sake of establishing universal peace and guaranteeing security.

The reasoning of Ukrainian humanists about the essence and purpose of the state is very close to the ideas of contemporary Western European philosophers. The state, in their opinion, should stand above all classes, groups and individual citizens and at the same time reflect the will and interest of each. It is the guardian and guarantor of ensuring the well-being of the people and the key to its free development.

The problem of connecting humanistic ideas with reality, with socio-political practice of its time was extremely relevant for many countries of contemporary Europe. Ukraine as a separate state did not exist then. But some Ukrainian thinkers considered the future path of its political development, linking it either with the past (in the form of a principality), or placing their hopes on the state-building potential of the Zaporozhian Army, whose authority was steadily growing among different strata of contemporary Ukrainian society.

⁹ Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997.

¹⁰ Наливайко Д. Козацька християнська республіка. Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках. Київ, 1992.

The purpose of the state for humanists is not only to quell interhuman passions and hostility, which are inherent in people under the conditions of their separated existence, but also to build a community where well-being and happiness would reign. Thus, the Italian humanist L. Bruni wrote: “if it is wonderful to give happiness to at least one person, how much more wonderful to make an entire state happy”¹¹.

The Ukrainian legal consciousness of that time was also characterized by the determination of the priority of rights over the personal will of the ruler. Let us recall at least the structure of the “Cossack republic”, its “constitution”, which was understood as “a system of unwritten laws, legal norms, customs and moral principles, which also had legal force”¹².

The European Christian civilization of the Middle Ages was built on the principles according to which state administration should lead communities of people to the common good. This was stated, in particular, by the holy fathers of the church, Augustine and Thomas Aquinas. This is also stated in the work compiled thanks to the Patriarch of Constantinople Photius under the title “Isagoge” (9th century), which clearly outlines the goal of state administration – to do good to citizens, to care for their common good.

Instead, the humanists of the Renaissance created the ideal of a new, Renaissance person who creates himself, works for himself and for the common good. His interests always coincide with the public good.

The high appreciation of work for the common good was clearly manifested in Erasmus of Rotterdam, who considered it useful both for the state as a whole and for its individual members: “if by mutual decision we were engaged in a common cause, then the personal affairs of each would flourish more”¹³.

Domestic humanists considered civil peace and harmony in the country to be an important element of the common good, which can be achieved only in a cohesive society. When all classes care about the common good, and not each only about his own interests. For example, Pecalid wrote about this (“He who has disturbed the peace, brings great harm to the common good”)¹⁴.

The importance of educating citizens in piety, integrity, high moral and other positive qualities was spoken about (and they themselves were an example), in particular, by Sanotsky, Shimonovich, the anonymous author of «Speech» («A statesman must see the meaning of life in serving the public good, as the highest goal»), and most of all Orikhovsky, who sought to show

¹¹ Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997.

¹² Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Купрійчук Василь Михайлович; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2008. 20 с.

¹³ . Poister, T. H. and G. T. Henry (1994), «Citizen Ratings of Public and Private Service Quality: A Comparative Perspective» // Public Administration Review. 1994. Vol. 54. N 2. March-April. P. 155-160.

¹⁴ Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997.

his fellow citizens «the path to great dignity, piety, integrity» and mutual goodwill¹⁵.

In the works of Renaissance thinkers, the idea of equality of citizens and classes before the law acquired not only a formal – legal interpretation (M. Palmieri, L. Bruni). Humanists formulated the idea of the natural equality of people, and therefore of classes (N. Machiavelli), which undermined the foundations of the then still stable feudal – hierarchical society, one of the fundamental principles of which was the idea of the primordial inequality of people.

Humanists showed their sympathy for the merchant class (C. Salutati), as well as artisans and peasants (Erasmus of Rotterdam), because these social classes, in their opinion, are the healthiest in society.

Erasmus, however, was not a supporter of establishing property equality, he only advocated smoothing out social contrasts within the existing order, wishing, like Plato, that «citizens should be neither excessively rich nor very poor»¹⁶.

Declaring the idea of equality, domestic thinkers put different meanings into this concept. Most of them (I. Vyshensky, P. Mohyla and his like-minded people, the anonymous author of «Sovitovaniy») understood it as one of the principles of early Christianity, according to which all people are equal before God, regardless of their social origin, because God is the creator of every person and the world was created by him for everyone without exception.

Other Ukrainian figures (for example, K. Sakovich) emphasized the natural equality of people, who are all born and die the same way¹⁷.

Humanists argued that a person's authority and respect for him are determined by the usefulness that a person has given to fellow citizens, a person deserves respect for noble deeds, and not for the nobility of his family.

Human dignity, they believed, depends not on social status (family lineage, nobility), not on the amount of material wealth belonging to a person (property, monetary income), but on the level of spiritual development, on moral qualities, managerial professionalism, civic consciousness. True nobility in a person depends not on his parents, but on his own worthy deeds and integrity¹⁸.

S. Orikhovsky argued that intelligence, virtues, talent, and dignity do not depend on class affiliation. In the performance of duties, all people, in his

¹⁵ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993.

¹⁶ Poister, T. H. and G. T. Henry (1994), «Citizen Ratings of Public and Private Service Quality: A Comparative Perspectiv» // Public Administration Review. 1994. Vol. 54. N 2. March-April. P. 155-160.

¹⁷ Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. Київ, 1984.

¹⁸ Гуманізація державного управління в Україні: сутність та основні напрями [Текст]: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Купрійчук Василь Михайлович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008. 207 арк.

opinion, are equal, and the state should look at the act, not at the genus or nationality, and determine the dignity of a person in the same way as we judge a horse: if it runs well, it is a good horse... And then we do not ask whose herd the horse belongs to – Turkish or Russian¹⁹.

Ukrainian humanists were also impressed by the idea of legal equality of all citizens before the court and the law, called upon to protect not only the interests of each individual in particular, but also the common good, the guarantor of which was the state. But each of the domestic thinkers approached this ideal in his own way, which acquired its classical interpretation only in the era of early bourgeois revolutions. Some of them criticized the imperfection of the legal system, others said that laws should serve peace and influence the spread of all kinds of virtues²⁰.

Humanists gave an important place to such a socio-political and moral-legal category as justice, which characterizes the correspondence between the practical role of individuals or social groups in the life of society and their social position, between their rights and obligations, between actions and rewards, the merits of people and their social definition.

In different periods of the existence of mankind, the definition of social justice was not the same. Plato characterizes the concept of justice as such a structure of society when each of the three estates conscientiously fulfills its duties and does not interfere in the affairs of others.

For almost all humanists, the norms of justice were eternal. She is the ruler and mistress of all laws, which truly form the real basis for the existence of full-fledged relations in human society. The exception is perhaps N. Machiavelli, who wrote: “when it comes to the good of the fatherland, one should not engage in reflection on justice and injustice”²¹.

Ukrainian humanists considered justice as the compliance of the lives of individual people and society with natural law and moral law, which obliges a person to fulfill God's commandments. It was believed that the sense of justice is given to every person and in this all people are equal among themselves. State officials should take care of justice, remembering the words of the prophet Isaiah: “the goal of justice is peace, and peace is tranquility and security forever”²².

¹⁹ Горський В. Історія Української філософії. Навчальний посібник. Київ: Наукова думка. 2001. 374 с.

²⁰ Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. Київ, 1984.

²¹ Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997.

²² Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993.

2. Humanistic approaches in management: continuity of tradition in the challenges of the present

A significant achievement of the Renaissance was the substantiation of the idea of tolerance – a respectful attitude towards other people's thoughts, views, and representatives of other peoples. Unlike the Middle Ages with its religious fanaticism and intolerance, Renaissance humanists recognized the right of man to freedom, defended the idea of religious tolerance and equality of peoples, and advocated freedom of conscience.

The idea of freedom as a social ideal was very popular in Ukraine for a long time. The main reason for this was the continued non-statehood of Ukraine, the attempts of foreign countries to enslave its population. Hence the popular uprisings and the emergence of the Cossacks as «absolutely free people» who fought for the right to own land and never put up with slavery.

The idea of freedom was first declared by Ukrainian humanists of the Renaissance, and then picked up by representatives of the Baroque, in whose works it also gained proper understanding. Freedom was also highly appreciated by the prominent Ukrainian philosopher G. Skovoroda:

What kind of freedom is it? What good is it?

Others say, as if it were golden.

Ah, not golden, if you compare it with gold,

Against freedom it is still mud...²³.

In the Renaissance, as mentioned, all forms of state government developed by ancient thinkers were known, but the monarchy and the republic were considered the most perfect.

The attitude of Ukrainian humanists to such a form of state government as hereditary, unlimited monarchy was generally negative. Especially not perceived were such tyrannical types of it that existed in Turkey (sultan), Muscovy (tsar), Wallachia (master), Scythia (Tataria) – khan, Spain (hereditary king). They were odious primarily because they ruled alone, disregarding the laws and rights of citizens, whom they considered their slaves, were not elected by the free will of the people and mostly did not have a real legitimate advisory body. We think that it was precisely out of patriotic feelings that such domestic thinkers as Y.Vereshchynsky, I.Dombrovsky, S.Pekalid, P.Mohyla had a mostly positive attitude towards hereditary monarchy in the form of a Ukrainian principality. There is a lot of evidence of this, as well as many testimonies of indifference to the question of the form of government in the future Ukrainian state.

For most of them, it did not seem relevant at that time. The idea of political independence of Ukraine, which had long been associated with its own princes, the “Grand Duchy of Rus”²⁴, was relevant.

²³ Українська поезія XVII ст. (Антологія). Київ, 1988.

²⁴ Гіденс Е. Соціологія; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. №9. С. 112-123.

Among the Ukrainian thinkers of the above period, there were also supporters of a mixed form of government, who not only proclaimed it, but also tried to implement it.

In Ukraine, it was at that time that a republican form of government began to emerge, the state-forming factor of which was the Cossacks, because at the beginning of the 17th century, the Cossacks already had administrative structures, their own court, diplomatic services, etc. The state and political structure of the “Cossack republic was based on a system of unwritten laws, legal norms, customs and moral principles, which, although without corresponding legal declarations, also had legal force”²⁵.

Having originated in the second half of the 16th century, in the Dnieper lowlands, the Zaporozhian Cossack republic in the middle of the 17th century, grew into an all-Ukrainian Cossack state, where de facto equality was established. The supreme power in it belonged to the hetman, who was elected at the council “by shouts of the crowd and throwing hats up”, that is, by direct open voting.

How did Ukrainian thinkers – humanists – relate to such a state system? Did they influence the processes or stand aside? The facts show that they were not outside observers, and some were even ideologists of the republican form of state administration in Ukraine. This is primarily Y. Vereshchynsky, who in 1596 drew up a project for the formation of an independent Ukrainian state, in which the main state-forming force was the Cossacks, headed by an elected hetman or even a hereditary “Cossack prince”, who, as S. Pochansky wrote, were glorious only thanks to the Cossacks, although the latter, in his opinion, were worth little without an experienced superior:

What is a hetman without an army, or an army without him?

No, one is worth nothing without the other²⁶.

The idea of a new form of state administration of this type was not an episode in the history of philosophical thought in Ukraine. It was developed by many thinkers and statesmen of this and later periods: P. Sagaydachny, P. Mohyla, B. Khmelnytsky, Y. Nemyrych, P. Orlyk.

In the Renaissance, as nations developed, the question of the relationship between power, church, and state became more acute. The process of differentiation of secular and spiritual primaries of life became more and more noticeable: secular values were assigned to the earthly, present, and the values of faith – to the otherworldly, future.

Almost all humanists of that time to some extent disagreed with the official point of view of the church, criticized it as an institution that harms the state by its interference in its affairs (F. Petrarch, L. Vala, G. Boccaccio, L. Bruni, etc.).

²⁵ Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Купрійчук Василь Михайлович; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2008. 20 с.

²⁶ Горський В. Історіографія філософії і культури. Київ: Наук. думка, 1991. С. 235.

The dominant role of secular power over spiritual power, or the autonomy of both, was substantiated by N. Machiavelli, N. Cusa, Pico della Mirandola, L. Vala, T. Hobbes, M. Luther, and the Prague Hussites. And some of them, like Machiavelli, even thought about religion as a tool of state administration²⁷.

The attitude of Ukrainian Renaissance humanists to the problems of the relationship between church and secular power, church and state system was ambiguous and depended not only on their personal beliefs, but also on objective factors. Sometimes the position of the thinkers themselves changed depending on the circumstances. An example is S. Orikhovsky, who in his early works consistently condemned papal absolutism and the subordination of secular power to spiritual. Instead, at the end of his life he wrote a series of treatises where he persistently argued the superiority of spiritual power over secular.

Our humanists also defended the idea of the priority of secular power over the church. Gr. Sanotsky, Z. Kopystyansky and figures of the fraternal schools K. Sakovich and P. Mohyla discussed this problem. All of them more or less actively opposed church absolutism and were against excessive interference of the church, primarily the Catholic, in the political and socio-economic life of society.

At the beginning of the 17th century, the work of Mark Anthony de Dominic was widespread in Ukraine, which in parts even appeared in translation into Ukrainian under the title «On the Matters of the Church Commonwealth», in which the absolutism of the Roman high priest was criticized and the idea of church republicanism was put forward. This idea was also supported by Z. Kopystyansky, who believed that such issues as the organization of councils, the election of clergy, and control over church property should be resolved with the mandatory participation of secular authorities.

As for P. Mohyla, it was noted above that he also expressed the opinion about the supremacy of the tsarist power in earthly affairs. It is not for nothing that on the title page of Mohyla's book, princes Volodymyr, Olga, Boris, Gleb are depicted above, and Feodosii and Antonii below them, and not vice versa.

Some of our humanists demanded an end to the church's interference in state administration. They spoke out against spiritual jurisdiction, the privileges of the clergy, the influence of spiritual senators, and against tithes²⁸.

At the same time, domestic thinkers for the most part did not approve of the interference of the secular element in church life. And not only of the common people, artisans, but also of the king: «you cannot appoint bishops according to anyone's prescription, because the laity do not have the right to elect the bishop they want in the church of God»²⁹.

²⁷ Українська поезія XVII ст. (Антологія). Київ, 1988.

²⁸ Паславський І. З історії розвитку філософських ідей в Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. Київ, 1984.

²⁹ Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. Київ, 1984.

What did domestic thinkers see as the ideal ruler? He was to be a wise, educated (well «educated»), just monarch – a philosopher on the throne (M. Peshkovsky, I. Dombrovsky, K. Sakovich, Z. Kopystyansky). But each of them depicted his own image of such a ruler, relying on his own political orientations and the social conditions in which he lived.

Substantiating the idea of enlightened absolutism, Western European humanists and domestic thinkers insisted that the ruler should not only issue laws for his subjects, but also adhere to them himself.

The Renaissance era was a transitional form from the Middle Ages to modern times, in which the remnants of the past and the germs of the future order were chaotically mixed. Under such circumstances, the sense of the limits of political experiment was lost in public consciousness. The new historical reality sought rapid embodiment in political realities. “A new historical life emerges and the state takes on the character of a creatively constructed structure, in other words, it becomes a “work of art”³⁰.

Renaissance humanism was the first consciously set and rationally worked out program of renewal of human nature. For two centuries it developed independently of any ideological and methodological dogmas, freely combining, borrowing secular and religious ideas, creating eclectic philosophical systems.

The views of Ukrainian humanists of the 16th – early 17th centuries on the current issues of the state and public life of that time, thus, do not always have a coherent conceptual presentation. More often they are represented in works of various genres in the form of reflections, expressions of their opinion on one or another socio-political topic, which in the process of research reconstruction are compiled into a certain system of views on the problems of the origin and essence of the state, on forms of public administration, etc.

Recreated through the analysis of monuments of different content, these views testify to the transition of Ukrainian authors from medieval state and legal concepts to the Renaissance vision of the above-mentioned problems; to the understanding of the latter from the perspective of applying state and legal concepts of the Renaissance to existing domestic socio-political realities; to the creation on this basis of models of a possible future state system of Ukraine. These ideological achievements of Ukrainian humanists were a powerful impetus in the further formation of state and creative ideas in Ukraine.

The rapid development of social life in the 16th-18th centuries. radically shifted the emphasis in the interpretation of the essence of man. Direct experience convincingly proved that he is something qualitatively different than just a perfect mechanism, an organic part of nature, moreover, man has shown his ability to counteract nature, subjugate its forces and create things that are not subject to the law of nature. For the enlighteners, man appears as

³⁰ Ситнік П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія Київ: НІСД, 2004. 226 с.

a part of a social organism. His life and activity are completely dependent on social existence³¹.

Interpretations of the essence of man also found their development and completion, respectively, in pseudo-optimistic concepts: K. Marx.

K. Marx called his teaching real humanism (=communism), emphasizing by this that he had overcome the abstract moralism of European humanists, including the illusory nature of Feuerbach's ethics of universal love and happiness. At the center of his teaching, K. Marx placed not just a person, but a specific social subject – the working class. He was entrusted with the world-historical mission of ensuring the material conditions for the absolute self-affirmation of man, transforming him into an end in itself of social development.

The real humanism proclaimed by K. Marx as the ideal of a social order is morally and ethically incompatible with his own anthropocentrism. No matter how paradoxical it may seem at first glance, a society in which human life is proclaimed to be absolutely self-sufficient (“everything is in the name of man, everything is for man!”) cannot be humanistic. It lacks grounds for love of neighbor. If a short human life is devoid of transcendent meaning, then the desire of each individual to seize as many goods as possible for himself will be logical and justified, because the meaning of life is seen in the consumption of these goods and the enjoyment associated with them.

Marx could not find a satisfactory answer to the question of the meaning of human life. Trying to excessively exalt man, he humiliated him, depicting him as an essentially worthless creation of dead matter, which appears due to a random coincidence of circumstances at some point in the boundless Universe and disappears forever without a trace³².

The modern civilizational breakdown, the transition to an information-type society, has led to a change in spiritual coordinates. The intensive disintegration of traditional social and cultural communities, the usual way of life and values has led to the decline of the classical ideological orientations of humanism. The basic principles of anthropological humanism, laid down by Renaissance thinkers, are subject to revision – faith in the eternal morality of man, his mind, the ability to rebuild the world on spiritual principles. There is a need to rethink the ideals of humanism, to develop a new humanistic culture. The way out of the existing spiritual vacuum is in the search for new humanistic value orientations.

Theorists of the new humanism demand the humanization of social relations, the overcoming of class antagonisms through the consensus of different interests, the expansion of the social base of humanism.

³¹Ситник П.К. Становлення системи державного управління в Київській Русі. Матеріали наук.-практ. конф. до 90-річчя держ. служби України (київ, 18 листоп. 2008 р.) : у 2 т. / за аг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна. Київ: НАДУ, 2009. Т. 1. 48 с.

³² Ситник П.К. Становлення системи державного управління в Київській Русі. Матеріали наук.-практ. конф. до 90-річчя держ. служби України (київ, 18 листоп. 2008 р.) : у 2 т. / за аг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна. Київ: НАДУ, 2009. Т. 1. 48 с.

“It is the sober and realistic analysis of man, his culture and the social world that testifies to the irresistible role of ideals, value systems, moral and worldview guidelines, beyond which all human activity loses its meaning and evaluation criteria become impossible”³³.

All economic, technical and worldview transformations taking place in modern civilization testify to the exhaustion of the anthropocentric picture of the world, of man's claims to a dominant position in the universe. It was not the humanistic value orientation that suffered defeat, but the type of human attitude to reality that it had adopted in the rational-calculating activity of man of the modern era.

Information processes unfolding in modern production create the prerequisites for the humanization of the way of work and life of the individual. But they are contradicted by the value attitudes developed in the early capitalist era, when the value of human individuality was defined in opposition to nature, society as an autonomous and self-contained world.

Such a person asserted himself not in a free dialogue of cultures, ideas, values, but through mastering external reality, subjugating, suppressing it by means of instrumental technology, reflective procedures of cognition. The attitude towards nature and towards man was brought up by rationalist methodology as to a simple subject of action, an object of arbitrary reconstruction on the basis of total control of mental, social and anthropological processes³⁴.

The revival of the humanistic ideal at the present stage of development of society is connected with the idea of domination, suppression, mastery known from the beginning. In the opposite case, even overcoming economic collisions will not stop the destruction of the human in man. A revival in a new form of ideas about the intrinsic value of man is needed. In social science, the need to develop a new humanistic doctrine, “capable of ensuring the transformation of man, raising his quality and potential to a level that reflects the growing responsibility of people in the world” has been expressed³⁵.

There is an urgent need to develop a new ethics that would set a different program for human behavior, help remodel it in accordance with social and individual values that are favorable for harmonious life on the planet.

The freedom of self-affirmation of a person should be realized in the presence of diverse options for self-expression, tolerant acceptance of different positions, equal partnership between man and the world, man and nature, man and man. And in the implementation of such an approach, one of the key roles belongs to public administration, specifically social and regulatory and legal filling of its humanistic content.

³³ Гуманізація державного управління в Україні: сутність та основні напрями [Текст]: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Купрійчук Василь Михайлович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008. 207 арк.

³⁴ Людина в сфері гуманітарного пізнання. Київ: Український Центр духовної культури. 1998. 408 с.

³⁵ Горський В. Історія Української філософії. Навчальний посібник. Київ: Наукова думка. 2001. 374 с.

CONCLUSIONS

Taking into account historical experience and analyzing sources devoted to various aspects of the humanization of public administration indicates the appropriate reorganization of the public administration system at the current stage of social development (in conditions of war) in line with increasing requirements for the political elite and state authorities to build a state in which a working person will truly become the master of his fate and his country, will be able to exist with dignity, and comprehensively develop his creative, professional, and cultural potential. Today, these processes are not only the subject of research, but are reflected at the legislative level in different countries of the world. There is an active search for optimal models and effective means and mechanisms for the humanization of public administration.

The Renaissance changed the status of man, he was presented as a part of nature, its most perfect creation. This unity is justified in all aspects: from the structural-functional (man is a perfect mechanism) to the aesthetic (man is the most beautiful creation of nature). However, the rapid development of social life in the 16th-18th centuries again radically shifted the emphasis in interpreting the essence of man. Direct experience convincingly proved that he is something qualitatively different than just a perfect mechanism, an organic part of nature, moreover, man has shown his ability to counteract nature, subjugate its forces and create things that are not subject to the law of nature. For the Enlightenment, man appears as a part of a social organism. His life and activity are completely dependent on social existence.

Therefore, the historical experience of the development of the system of humanization of public administration in the Renaissance era should be objectively assessed and maximally implemented in the modern realities of Ukrainian statehood in the conditions of war and the post-war period. These state-administrative measures of the then rulers are very instructive, and must be taken into account when developing and practically implementing the management strategy and tactics of the modern Ukrainian state.

ABSTRACT

In the monograph section, various approaches to forming a humanistic concept of relations between the state and society are analyzed and summarized. The system of humanization of public administration is explained, along with its social role and essence. The humanization of government-society interaction is justified as a strategic direction for the development of relations between the two; the most appropriate forms of public administration organization for resolving social issues and guaranteeing the humanization of public life are identified; the role of spiritual and value orientations in the humanistic transformation of administration is revealed. It has been demonstrated that a person's right to self-affirmation can only be fulfilled in the context of a variety of self-expression options, tolerant acceptance of differing viewpoints, and an equal partnership between humans

and the natural world, the world, and other humans. And putting such a strategy into practice is one of the main responsibilities of public administration, particularly when it comes to the legal, social, and regulatory aspects of its humanistic content. It is observed that the information processes taking place in contemporary production establish the conditions necessary for the personalization of the working and living environments of individuals. They are, however, at odds with the value systems that emerged in the early capitalist period, when the value of human individuality was defined in opposition to society and nature as separate and independent entities.

References

1. Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; 2 вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
2. Людина в сфері гуманітарного пізнання. Київ: Український Центр духовної культури. 1998. 408 с.
3. Ситнік П. Гуманістичні засади консолідації українського суспільства : монографія. Київ: НІСД, 1996. 44 с.
4. Горський В. Історія Української філософії. Навчальний посібник. Київ: Наукова думка. 2001. 374 с.
5. Orichovius St. Oratio in funere Sigismundi... // *Orationes clarorum virorum hominum, vel honoris officique causa ad principes, vel in funere de virtutibus eorum habitae* : Funere Sigismundi Jagellonis Poloniae Regis, Stanislai Orichovii Rutheni. – In academia Veneta, MDLIX.
6. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993.
7. Гіденс Е. Соціологія; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. №9. С. 112-123.
8. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997.
9. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках. Київ, 1992.
10. Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Купрійчук Василь Михайлович; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2008. 20 с.
11. Poister, T. H. and G. T. Henry (1994), «Citizen Ratings of Public and Private Service Quality: A Comparative Perspectiv» // *Public Administration Review*. 1994. Vol. 54. N 2. March-April. P. 155-160.
12. Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. Київ, 1984.
13. Гуманізація державного управління в Україні: сутність та основні напрями [Текст]: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Купрійчук Василь Михайлович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008. 207 арк.

14. Ситник П. К. Аналіз вихідних принципів соціально-політичного вчення марксизму (у пошуках сенсу людського життя та суспільного ідеалу) : монографія. Київ: НІС, 1997. 286 с.

15. Українська поезія XVII ст. (Антологія). Київ, 1988.

16. Горський В. Історіографія філософії і культури. Київ: Наук. думка, 1991. С. 235.

17. Ситнік П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія Київ: НІСД, 2004. 226 с.

18. Ситник П.К. Становлення системи державного управління в Київській Русі. Матеріали наук.-практ. конф. до 90-річчя держ. служби України (київ, 18 листоп. 2008 р.) : у 2 т. / за аг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна. Київ: НАДУ, 2009. Т. 1. 48 с.

Information about the authors:

Kupriichuk Vasyl Mykhailovich,

Doctor of Public administration Sciences,
Professor of Law and Public administration Department
Zhitomyr Ivan Franco State University,
40, Velyka Berdychivska St., Zhitomir, 10008, Ukraine

Tur Marina Vasylivna,

Master of Public Management and Administration,
Teacher at the Korostyshivska Music School in Zhytomyr region,
4, Darbynyana St., Korostyshiv, 12502, Ukraine

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ У МУЛЬТИРІВНЕВОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН-ЧЛЕНІВ РАДИ ЄВРОПИ: КОНСТИТУЦІЙНІСТЬ, НАЛЕЖНЕ ВРЯДУВАННЯ ТА НОВІ СУДОВІ ОКРУГИ В УКРАЇНІ

Курілов Ю. Ю.

ВСТУП

Актуальність даного дослідження сформована в контексті обмежень прав людини та громадянина в Україні в умовах війни, а відповідно й переходу від “старої” української демократії до нових форм врядування. Метою дослідження є виявлення перспективних (нових) форм демократії в контексті судового захисту свого права громадянами, в тому числі й в Європейському Суді з прав людини, а також методологічної підготовки до нових форм врядування в Україні в контексті європейського вектору розвитку та відповідності основним демократичним цінностям Європи через якісно нові прояви демократичного врядування в подальшому.

Основним предметом дослідження даної роботи є централізуючий та уніфікуючий вплив рішень ЄСПЛ на діяльність органів державної влади в мультирівневому врядуванні Європи, зокрема, в Україні. Значним чином аналізується втілення рішень ЄСПЛ щодо “належного врядування” в діяльності органів публічної адміністрації, принципу, який першочергово є вкрай важливим для інтеграції України до складу ЄС. Додатково аналізуються та пропонуються вдосконалення розробки автора щодо устрою районних, обласних (апеляційних та окружних) округів (дистриктів) та регіонів (земель) на основі концепції багаторівневого врядування та потенціалу повноцінного впровадження цього принципу в Україні на основі європейської Номенклатури NUTS щодо рівнів територіального поділу. Методами дослідження є структурний підхід та формально-юридичний метод.

Важливі аспекти питань принципу належного врядування, охорони прав і свобод людини, в тому числі в розрізі адміністративно-правових відносин, неодноразово висвітлювалися у працях таких українських вчених, як Бесага І., Гудима Д., Головатий С., Рабінович П., Рабінович С., Радишевська О. Також теоретико-методологічним базисом даного дослідження є роботи відомих вчених щодо загальної ролі судового прецеденту як джерела права в Україні, таких як, Бесяевич В., Гук П., Гураленко Н., Дрішлюк А., Єгоров М., Луць Л., Малишев Б., Марченко М., Мкртумян А., Сірій М., Шевчук С. та інші.

Загалом на думку автора судова влада в Україні найбільше втілює в собі такі європейські принципи врядування, як належне врядування через знання закону, багаторівневе управління через стадійність судового захисту, “публічність” – через диспозитивність судового процесу, кадрову децентралізованість через орієнтованість роботи судів згідно визначеної мети і завдань їх діяльності (навантаження), а також наявності суддівського самоврядування.

Автор неодноразово аналізував систему європейського самоврядування України та європейських країн й пропонував відповідні таблиці та карти стосовно розвитку інституту місцевого, субрегіонального, регіонального самоврядування та інших владних організацій загалом. Дане дослідження не є виключенням. Питання, що були виокремлені раніше, розглядаються в цьому дослідженні крізь призму формування таких органів влади, як суди, що доводить доречність картографічного моделювання територіального поділу на судові округи, області та регіони.

1. Засади діяльності ЄСПЛ та вага його рішень в Україні

Як відомо, Україна є частиною континентальної правової системи, в якій основним джерелом права є закон. Судові рішення в такій системі не є нормативними актами національного права. В той же час прецедент є англійським стандартом правозастосування, а кодифіковані норми відносяться до континентальної правової системи.

На думку Марченко А. А., – “зазвичай під судовим прецедентом розуміють судові рішення у конкретній справі, що використовується при вирішенні аналогічних справ, обставини яких будуть подібні за всіма параметрами. Таким чином судовий прецедент – це рішення в конкретній справі, яке допомагає іншим суддям приймати рішення в майбутньому по аналогічній категорії справ. Це найпростіше розуміння судового прецеденту, яке застосовується також при характеристиці судової та адміністративної практики”¹.

Поряд із цілями забезпечення єдності судової практики для української правової системи вкрай необхідно щоб рішення нижчих судових інстанцій узгоджувалися з позиціями Верховного Суду в аналогічних справах. Тобто, останні є такими, що володіють прецедентним характером з огляду на вирішення спорів за своєю аналогією². Хоча Закон України “Про судоустрій та статус суддів” передбачає, що висновки Верховного Суду не є обов'язковими для судів нижчих інстанцій, проте, є обов'язковими в застосуванні для органів

¹ Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. Митна справа. 2013. №1. С. 26-32.

² Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. Митна справа. 2013. №1. С. 26-32.

державної влади, які використовують відповідний законодавчий акт, щодо норм якого висловився Верховний Суд.

Дискусія про нові форми демократичного управління та виклики, з якими стикаються традиційні форми врядування у європейському просторі, не нехтує роллю такого неполітичного органу, як Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). В останнє десятиліття прецедентні рішення ЄСПЛ все більше охоплювали суперечки конституційного значення, які впливають на демократичне функціонування державних інститутів країн-членів Ради Європи.

Подача заяв до ЄСПЛ дозволила індивідам та групам по всій Європі здолати звичайні національні судові процедури, які виявилися неефективними, незаконними або непридатними для вирішення чутливих для громадян питань. Мета подачі заяв до ЄСПЛ полягає в отриманні від Суду з прав людини рішення, які можна нав'язати «згори» національним урядам визначених юрисдикцій, створюючи судовий прецедент для застосування в аналогічних справах, що свідчить про певну нездатність національних демократичних інституцій своєчасно опікуватися законними вимогами своїх громадян.

Щодо національного законодавства, першочергово слід зазначити, що Конституцією України (стаття 9) визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, а отже й джерелом права в Україні. В той же час, Європейська Конвенція з прав людини була ратифікована Україною 17 липня 1997 року та набула чинності для України 11 вересня 1997 року. Таким чином, Конвенція стала частиною національного законодавства і підлягає застосуванню.

Зазначене кореспондує і з процесуальними кодексами, які дублюють вищезазначену норму Конституції. Для прикладу, в ч. 2. ст 1. КПК України зазначено, що кримінальне процесуальне законодавство, окрім положень Конституції, Кримінального процесуального кодексу та інших законів включає в себе й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, тобто, і Європейську Конвенцію з прав людини.

Кодекс адміністративного судочинства України також містить посилання в ч. 2. ст. 8 Кодексу, – “що Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини”.

Як прийнято вважати, окремо рішення ЄСПЛ не є джерелом права в Україні, але у поєднанні з нормами Конвенції з прав людини вітчизняні суди застосовують їх на практиці. Така норма закріплена в Законі України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” (стаття 17).

ЄСПЛ функціонує на постійній основі. В склад Суду входить 46 суддів, що обираються Парламентською асамблеєю Ради Європи

(ПАСЄ) від кожної держави-члена і беруть особисту участь у розгляді справ Судом. В свою чергу рішення ЄСПЛ також не є суто прецедентними. В своїх рішеннях ЄСПЛ ставить питання та відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції. Основними питаннями, яким займається дане дослідження, є – чи може недемократично обраний міжнародний судовий орган – ЄСПЛ, задавати юридичний тон діяльності демократично обраним органам влади, які діють в багаторівневій площині, країн-членів Ради Європи? Та наскільки централізуючим є цей вплив? На думку дослідника очевидно, що прецеденти ЄСПЛ мають уніфікуючий характер та є ефективнішими в питанні уніфікації застосування права, ніж кодифіковані норми, які в ході розгляду сторонами судового процесу тлумачаться неоднаково, допоки національний суд не дійде кінцевого висновку щодо застосування норм права.

З іншого боку, поряд із ЄСПЛ, в Європі функціонує Європейський Суд Справедливості (далі – Суд ЄС). Рішення Суду ЄС належить розцінювати як таке, що дозволяє встановити зміст положень актів законодавства Європейського Союзу. Подібно до практики застосування рішень ЄСПЛ, врахуванню підлягають принципи, що впливають із його рішень щодо подібних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав. Відповідь на можливість застосування висновків Суду ЄС в Україні було надано Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 03.08.2022 у справі № 910/9627/20.

Також відповідно до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 року № 13 у разі виникнення труднощів із застосуванням міжнародних договорів України суди при здійсненні правосуддя можуть використовувати акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо їх тлумачення.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, окремої уваги як міжнародний договір заслуговує Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка набула чинності 1 вересня 2017 року. Угода про асоціацію відтворює поглиблені відносини між сторонами, що зумовлює врахування позицій Суду ЄС у процесі імплементації Угоди.

Загалом Європейський Союз можна розглядати як певного роду демократичну, розгалужену та багаторівневу систему врядування. Наприклад, взаємовідносини, які встановлюють договори ЄС, між Судом ЄС та національними юрисдикціями, не є ієрархічними, хоча рішення Суду ЄС, що тлумачать право цієї організації, є обов'язковими. Доступ до Суду ЄС є відносно вузьким, оскільки він обмежений виключно інституційними гравцями (національними судами,

державами, інституціями ЄС тощо). Суд ЄС здебільшого виступає як орган, який діє в межах закритої інституційної системи з обмеженим доступом до широкого суспільства.

Зазначені в Угоді про асоціацію ЄС з Україною положення свідчать, що можна виокремити принаймні три напрямки, в яких для правового порядку України необхідним є застосування практики Суду ЄС. Це такі сфери, як захист інтелектуальної власності, правила конкуренції на ринку в сфері запровадження механізму контролю та моніторингу за державною допомогою суб'єктам господарювання, державні закупівлі. На сьогодні відносини України з ЄС значно поглибились і вже йде мова про повноцінне членство України в Союзі. 17 червня 2022 року Європейська комісія рекомендувала Європейській раді надати Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, а вже 23 червня 2022 року під час саміту лідерів країн ЄС Україна отримала статус кандидатів на членство у ЄС.

Кажучи про практику Суду ЄС слід зазначити, що цей Суд являє собою міжнародну судову установу, практика якої має принципове значення для розвитку правопорядку в ЄС. На національні суди країн-членів ЄС покладено завдання щоденного застосування законодавства ЄС відповідно до принципів верховенства, прямої дії та відповідальності членів Союзу за дотримання права ЄС.

В той же час ЄСПЛ, розглядаючи індивідуальні скарги, розвиває положення Конвенції з прав людини, які повинні тлумачитися в однаковому вимірі всіма державами-членами Ради Європи. Така особливість “однакового тлумачення” дозволяє посилається на рішення ЄСПЛ у розгляді індивідуальних скарг (позовів) національними судами. Внесок ЄСПЛ у багаторівневе управління Європи та країн-членів Ради Європи важко переоцінити, особливо якщо враховувати структуру Європейського Союзу та ширший європейський континент.

Судові рішення ЄСПЛ суттєво сприяють формуванню інституцій та зміцненню плюралістичного середовища, що існує поза межами діяльності урядів, але їхня роль у вирішенні спорів та конфліктів між окремими особами та юридичними особами, а також між громадянами та державою, також є фундаментальною у впровадженні та орієнтуванні національних політик.

Принцип верховенства права вимагає незалежності судової влади від політичної – незалежність суду є певною мірою сенсом існування судів в демократичних суспільствах. З цієї точки зору, судова влада є найочевиднішим кандидатом на роль агентства зі спрямування управління без і поза межами уряду – хоча й від імені закону.

Європейський суд з прав людини має широку юрисдикцію за предметом розгляду і відповідну територіальну підсудність, що поширюється на територію держав, які є членами Ради Європи, на основі Європейської конвенції з прав людини 1950 року та її протоколів. Значну

судову практику, яка бере свій початок з 1960-х років, і прямий доступ фізичних осіб до процедури подання скарг, згідно з принципом субсидіарності, дозволяє фізичним особам звертатися до ЄСПЛ після вичерпання всіх правових засобів на національних рівнях. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими лише щодо конкретної справи, але наприклад практика винесення “пілотних рішень” (рішень, які встановлюють правило, що застосовується до необмеженої кількості “подібних справ”) та обмеження щодо невиконання рішень, введений Протоколом № XIV, підвищили опосередкований вплив ЄСПЛ на національне законодавство та адміністративні процедури. ЄСПЛ тлумачить норми Конвенції з прав людини еволюційно та динамічно, що значною мірою вплинуло на публічне та приватне право країн-членів Ради Європи. Також Протокол № XIV надав Комітету міністрів Ради Європи повноваження запитувати Суд про тлумачення його власного рішення у разі виникнення суперечки, що перешкоджає його виконанню.

Стаття 46 Європейської Конвенції з прав людини – Обов'язковість та виконання судових рішень.

«1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якому випадку сторонами якого вони є.

2. Остаточне рішення Суду передається до Комітету міністрів, який контролює його виконання.

3. Якщо Комітет міністрів вважає, що нагляду за виконанням остаточного рішення перешкоджає проблема тлумачення рішення, він може передати справу до суду щодо вирішення питання його тлумачення. Рішення про таке направлення вимагає більшості з двох голосів третини представників, які мають право входити в комітет.

4. Якщо Комітет міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється дотримуватися остаточного рішення у справі, стороною в якій вона є, вона може після офіційного повідомлення цієї Сторони прийняти більшістю двох третин голосів представників, які мають право засідати у Комітеті, передати питання до Суду про те, чи ця Сторона виконала своє зобов'язання за пунктом 1 статті.

5. Якщо Суд виявляє порушення пункту 1, він передає справу до Комітету міністрів для розгляду заходів, які необхідно вжити. Якщо Суд не встановить порушення пункту 1, він має передати справу до Комітету міністрів, який закриває розгляд справи.”³.

2. Предтечі та розв'язання проблеми обмеження прав людини та громадянина в Україні

24 лютого 2022 року вийшов Указ Президента України № 64 «Про введення воєнного стану», а також було ухвалено Закон про його затвердження. В акті глави держави було надано перелік прав і свобод

³ 1, с. 6

людини, висвітлених в Конституції України (далі – Конституція), які обмежуються, а саме (ст. ст. 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53).

Від 28 лютого 2022 року Україною було надіслано наявний обсяг обмежень Генеральному секретарю ООН. Генеральному секретарю повідомили, що згідно статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями можуть запроваджувати та здійснювати певні заходи, що пов'язані із відступом від зобов'язань за ст. ст. 3, 8 (п. 3), 9, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – Пакт) та ст. ст. 4 (п. 3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, ст. 1, 2 Додаткового протоколу, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція).

Перелік прав у статтях Конституції, Пакту та Конвенції, які було обмежено:

1) Стаття 30: “Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду”. Відмова від зобов'язань за ст. 17 Пакту та ст. 8 Конвенції.

2) Стаття 31: “Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції”. Відмова за ст. 19-20 Пакту та ст. 10 Конвенції.

3) Стаття 32: “Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини”, – ст. 17 Пакту, ст. 8 Конвенції.

4) Стаття 33: “Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну”. Обмеження цього права вимагає відмови від зобов'язань за ст. 12 – 13 Пакту, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

5) Стаття 34: “Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір” – ст. 19 Пакту, ст. 8, 9 – 10 Конвенції.

6) Стаття 38: “Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів

місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування”. Відмова за ст. 25 Пакту та ст. 3 Додаткового протоколу до Конвенції.

7) Стаття 39: “Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування – ст. 21 Пакту, ст. 11 Конвенції.

8) Стаття 41: “Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним”. Обмеженням є відмова від зобов’язань за ст. 25 Пакту та ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції.

9) Стаття 42: “Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом” – ст. 17 Пакту та ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції.

10) Стаття 43: “Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується” – ст. ст. 22, 25 Пакту, та статтею 14 Конвенції.

11) Стаття 44: “Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів – відмова від зобов’язань за ст.ст. 21, 22 Пакту та ст. 11 Конвенції.

12) Стаття 53: “Кожен має право на освіту” – ст.ст. 24, 25 Пакту, ст. 2 Додаткового протоколу до Конвенції.

Відступ держав від зобов’язань за міжнародними договорами під час надзвичайної ситуації – війни, іншої суспільної небезпеки, передбачений як Пактом (ст. 4), так і Конвенцією (ст. 15). Разом із тим, серед цих винятків є виключення. Окрім процедурних аспектів, є закріпленою принципова неможливість тяжких порушень основних прав людини, таких як право на життя, право не бути підданим катуванню, нелюдському поводженню або покаранню, що принижує гідність, право не утримуватися в рабстві або підневільному стані, право не притягуватися до кримінальної відповідальності за принципом зворотної сили.

Від 04 квітня 2024 року Україна через представника в своєму повідомленні відступила від частини обмежень прав людини, а саме, відкликання відступу від прав, передбачених 3, частини 3 статті 8, статей 9, 13, 20, 22, 24, 26, 27 Пакту та пункту 3 статті 4, статей 9, 13, 14, 16 Конвенції. Тобто, Уряд скасував раніше заявлений відступ від деяких прав.

В той же час це не створило значних наслідків, оскільки залишилися обмеженими такі права людини, від яких заборонено відступати навіть під час воєнного стану, а саме – заборона дискримінації, заборона

примусової праці, право на свободу думки, совісті та релігії, право на ефективний засіб правового захисту. Поряд із цим, як відомо із джерел масової інформації, на сьогодні в ЄСПЛ знаходяться не вирішеними велика кількість заяв громадян України щодо порушення державними органами України таких прав людини, як право на життя, свободу пересування тощо. Тлумачення та висновки, які віднайде ЄСПЛ з приводу цих заяв, стануть впливовим інструментом захисту своїх прав громадянами в Україні в умовах воєнного стану.

3. Роль ЄСПЛ у мультирівневому врядуванні Європи

У дослідженні було визначено, що Європейський суд з прав людини надав скажникам можливість подолати або певною мірою обійти звичайні процедури прийняття рішень та формування політики в національних державах, привертаючи увагу як внутрішніх, так і міжнародних правових та політичних суб'єктів до питань, які національні та міжнародні суди не змогли належним чином розглянути. У цьому контексті ЄСПЛ виконує особливу функцію щодо багаторівневого врядування, яку можна охарактеризувати за трьома пунктами: а) рішення Суду видаються не політичним органом, які де-факто впливають на політичний дискурс на національних рівнях; б) справи, що привернули увагу широкої громадськості, стосуються питань, які на національному рівні отримали лише обмежену увагу з боку національних інститутів держав-членів; в) справа висвітлює проблеми дотримання або виконання прав людини, які внутрішні інституційні суб'єкти не змогли вирішити.

У всіх цих ситуаціях можна вважати, що ЄСПЛ є важливим складником загальної системи багаторівневого управління в Європі. До ЄСПЛ часто звертаються окремі особи та групи, які на національному рівні стикаються з тим, що їх позови залишалися нерозв'язаними або відхилені. Звернення, подані до ЄСПЛ, надали жертвам грубих порушень прав людини в Європі можливість ефективно висловити свою позицію та домогтися розгляду, тоді як будь-які спроби отримати правосуддя на національному рівні були зірвані або повністю провалилися.

Деякі подальші приклади позитивної ролі ЄСПЛ у схемі багаторівневого врядування Європи виходять із судової практики щодо питань, які є суперечливими та чутливими не тому, що уряди зацікавлені в запобіганні будь-яким дебатам і блокуванні будь-яких реформ (як у випадках, коли права людини зневажаються, ігноруються або навмисно порушуються політиками), а тому, що як уряд, так і суспільство ще не змогли розробити відповідний підхід до невизначеної ситуації.

Реальна проблема виникає, коли мова йде про еволюційну інтерпретацію та прогресивну роль, яку ЄСПЛ може відігравати у контексті багаторівневого врядування, коли судочинства ЄСПЛ

потребують окремі особи та активні групи для вирішення питань, пов'язаних з правами людини, які є явно непопулярними на національному рівні або, навпаки, занадто популярні в державах-членах, хоча і суперечать ортодоксії прав людини.

Національні держави дійсно можуть приймати закони, які, хоча й явно суперечать деяким стандартам прав людини, але мають широку підтримку в суспільстві. Щоб висловити це в контексті багаторівневого врядування – чи створює це рішення конфлікт між міжнародним правом, з одного боку, та національною демократією, з іншого? Чи могли б противники закону, підтримуваного більшістю в парламенті та в суспільстві, досягти через ЄСПЛ того, чого вони не досягли через демократичну процедуру у своїй країні?

4. Рішення ЄСПЛ у сфері належного врядування та їх вплив на діяльність органів державної влади в Україні

Проблема дотримання та сприяння правам людини органами публічної адміністрації та їх службовцями є вагомим та ключовим питанням, яке перед собою ставить держава в контексті європейської інтеграції та реалізації Закону України “Про адміністративну процедуру”. Загалом належне врядування кореспондує з такими принципами, як верховенство права та законність, підзвітність, прозорість, співучасть, об’єктивність, неупередженість, а також демократизм та інституційність⁴.

Першоджерельно принцип “належного врядування” було закріплено в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2007)7 щодо належного врядування від 20 червня 2007 року, який неодноразово був предметом аналізу ЄСПЛ в контексті динамічного тлумачення статей Конвенції⁵.

Загалом принцип «належного врядування» вивчається в теоретичних напрацюваннях європейських вчених-правників, в розвиткових програмах ООН або програм діяльності Європейської Комісії, а також рішеннях ЄСПЛ та постановках Верховного Суду⁶.

За основу в дослідженні взято правову позицію, сформовану ЄСПЛ у справі “Rysovskyy v. Ukraine” (“Рисовський проти України”) від 20 жовтня 2011 року, в якій Суд встановив порушення положень статей 6, 13, 1 Протоколу 1 Конвенції, динамічно розтлумачивши концепцію належного врядування, а саме, про те, що органи публічної адміністрації

⁴ Радишевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.

⁵ Радишевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.

⁶ Радишевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.

повинні дотримуватися принципів, які передбачають, що коли мова йде про питання загального інтересу, то суб'єкти публічної влади повинні діяти вчасно та в належний спосіб. Ризик помилки публічного органу влади покладається на державу. Така помилка не може виправлятися за рахунок особи, яку вона стосуються. Тому принцип належного врядування може не тільки покладати на публічні органи влади обов'язок діяти невідкладно й законно, виправляючи помилку, а й як наслідок, виплачувати особі компенсацію за таку помилку. Додатково на публічні органи влади покладено обов'язок впровадити внутрішні процедури, що посилять прозорість та ясність у функціонуванні, мінімізують ризик помилок і сприяють правовій визначеності у цивільних правовідносинах, що зачіпають майнові інтереси. Також принцип “належного врядування” повинен сприяти публічним органам влади виправляти випадкові помилки, а також ті, причиною яких є власна недбалість. Інші позиції були б рівнозначні санкціонуванню неналежного розподілу обмежених публічних ресурсів, що саме по собі суперечить загальним інтересам. Потреба виправити попередню “помилку” не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій публічного органу влади. Іншими словами, публічні органи влади, що не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. Ризик будь-якої помилки публічного органу влади повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися коштом осіб, яких вони стосуються⁷. Зазначене рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» (заява № 29979/04), прийняте 20 жовтня 2011 року та набуло статусу остаточного від 20 січня 2012 року.

Принцип належного врядування, що був сформований Радою Європи та динамічно розтлумачений ЄСПЛ, також застосовуються в практиці Верховного Суду, зокрема, Великої Палати Верховного Суду (в постановках від 18.04.2018 у справі № 911/916/17; від 10.10.2018 у справі № 909/1046/16; від 10.07.2018 у справі № 905/2567/17; від 12.04.2018 у справі № 914/802/17; від 22.02.2018 у справі № 34/3-8/160; від 29.03.2018 у справі № 7/163; від 29.05.2018 у справі № 910/4019/17; від 10.04.2018 у справі № 7/188; від 14.03.2018 у справі № 912/4254/16 тощо), Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (в постановках від 19.04.2019 у справі № 2а-2604/06, від 19.11.2019 у справі

⁷ Радишевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.

№ 441/1043/16-а, від 31.07.2019 у справі № 488/2161/15-а, від 11.12.2018 у справі № 820/2160/17, від 10.12.2018 у справі № 804/2552/15 тощо)⁸.

Слід зазначити, що імперативність дотримання суб'єктами публічної адміністрації принципу належного врядування також відповідає юридичній позиції Конституційного Суду України, сформованій у Рішенні від 16.04.2009 у справі № 7-рп/2009 за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 19, ст. 144 Конституції України, ст. 25, ч. 14 ст. 46 частин 1, 10 ст. 59 Закону України № 280/97-ВР (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). Суд вирішив, що орган місцевого самоврядування має право приймати рішення, вносити зміни до них та/чи скасовувати їх на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України. Проте вони не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити зміни до них, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення⁹.

5. Етноперспектива судових округів України крізь призму етнографічного (етнонаціонального) підходу

Основами та відмінностями французької та іспанської адміністративно-територіальних моделей є такі конфігурації влади. У Франції: центр – регіони – апеляційні округи – департаменти – судові округи – муніципалітети. В Іспанії: центр – автономні регіони – провінції – судові округи – муніципалітети.

Принципи, які застосовані в адміністративно-територіальній будові Франції та Іспанії, запозичено та відтворено у наступних картах України в аспекті етноадміністративної діяльності та розбудови етноеконіміки, сталого розмежування судової, виконавчої, законодавчої влад та місцевого й регіонального самоврядування в умовах прогресивних течій організації влади та адміністрування в Європейському Союзі.

⁸ Радішевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.

⁹ Радішевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.

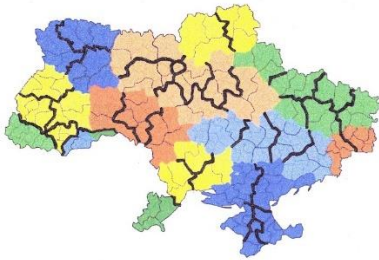

Рис. 1. Апеляційні, окружні дистрикти

Рис. 2. Історичні регіони та райони

ВИСНОВОК

У цій статті стверджується, що багаторівневе врядування має судовий вимір і що в європейському контексті найцікавішою судовою установою для аналізу є Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ).

Уряди мають очевидний інтерес щодо рішень ЄСПЛ, оскільки його постанови можуть мати непрямі наслідки в політичній сфері та правовому контексті. Судді ЄСПЛ в дійсності зазнають впливу своїх національних урядів. Також недержавні актори (правозахисні групи, захисники прав людини, транснаціональні активісти тощо) мають сильний вплив на національні уряди через ЄСПЛ.

Таким чином, ЄСПЛ відіграє значну роль у процесі багаторівневого та інституційного врядування, забезпечуючи механізми захисту прав людини, що виходить за межі національних юрисдикцій та створює нові правові стандарти в європейському просторі.

Принцип належного врядування є основою діяльності національних органів публічної адміністрації в Європі. Імплементация цього принципу в українське адміністративне законодавство через прийнятий Закон України “Про адміністративну процедуру” та формування єдиної судової практики окружних адміністративних судів буде сприяти утвердженню демократичності та верховенства права в Україні, відповідальності публічної адміністрації перед людиною за ефективне втілення своїх завдань і виконання функцій в публічно-правовій сфері, зокрема, дотримання прав заявників.

Щодо організації влади на основі нових судових округів та дистриктів слід зазначити, що територіальну юрисдикцію місцевих судів не слід укрупнювати до рівня нових районів, оскільки це значно віддалить судову владу від громадян, обмежить доступ до судочинства та створить перешкоди у здійсненні правосуддя на визначених територіях. Автор вже аналізував дану проблему у попередніх роботах, аналізуючи французьку та іспанську адміністративно-територіальні системи місцевих судів та наводив до прикладу відповідні карти, в яких

серед територій районів та громад в Іспанії та Франції було виокремлено проміжний між ними рівень, а саме, рівень судових округів місцевих судів.

Таким чином, оптимальне укрупнення судових округів для судів першої інстанції в Україні, згідно європейського досвіду, є можливим, але до певної територіальної міри. Оптимальна кількість судових округів судів першої інстанції в Україні могла б становити 300 – 350 округів або по три судові округи на кожний район, як за аналогією вже було визначено на прикладі французької та іспанської адміністративної системи. В той же час кількість апеляційних, обласних, окружних дистриктів могла б становити 42 області, регіонів – у кількості 13.

АНОТАЦІЯ

Проблематика роботи визначена через недостатність та неповноту досліджень в напрямках впливу рішень Європейського Суду з прав людини на багаторівневу структуру влади Європи, зокрема й України. Починаючи з 90-х років основним трендом правозахисних груп, які плекали європейську інтеграцію в Україні, було “належне врядування”. В той же час для європейських структур влади та адміністрування поряд із “належним врядуванням” характерна багаторівневність, яка не повною мірою була врахована українськими розробниками законодавства щодо виконавчих органів влади, а сьогодні й явно нехтується в процесі реформ українських публічних органів влади, що не сприяє поглибленню євроінтеграційних процесів у сфері публічного врядування. Через війну українські інституції та їх публічні службовці стали більшими партнерами ЄС, але поглиблення демократизації управління в інститутах влади так і не відбулося. Тому, в даному дослідженні аналізуються такі питання, які стануть вкрай актуальними для України в ході вступу в Європейський Союз, а також формуванні для України свого виключного шляху становлення як демократичної європейської держави, яка дотримується прав людини. Робота пропонує нові доробки у сфері адміністративно-територіальних моделей влади згідно демократичних реалій ЄС.

Література:

1. European court of Human Rights. Guide on Article 46 of the European Convention on Human Rights. Binding force and execution of judgments / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/court-6431073-v12-case-law-guide-article-46-gts-english-update-29-02-2/1680b20478>
2. Art. 267. Charter of Fundamental Rights of the European Union: Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union / Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
4. Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. Митна справа. 2013. №1. С. 26-32.
5. Радишевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. №12. С. 56-58.
6. Стовба О. В. Принцип “належного урядування”: практика Європейського Суду з прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. №2. С. 308-311.

Information about the author:

Kurilov Iuri Iuriiiovych,

Philosophy Doctor in Public administration,

Master of International and European Union law

Dnipro, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3463-455X

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ: САНКЦІЇ, РЕПАРАЦІЇ, ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ КОМПЕНСАЦІЙ

Лихвар В. В.

ВСТУП

Фундаментальною догмою основних засад міжнародного публічного права є міжнародно-правова відповідальність. На основі засадничого підходу в міжнародному публічному праві, міжнародно-правова відповідальність призводить до юридичних наслідків, які настають для суб'єкта міжнародного права, як результат його протиправної поведінки і змушують усунути несприятливі наслідки, які нанесли шкоду іншим суб'єктам міжнародного публічного права.

Основними джерелами міжнародно-правової відповідальності є звичаї, норми які закріплені різними міжнародними договорами, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин.

Основним доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації. В науці і в практиці міжнародного публічного права виокремлюють два типи відносин, які асоціюються з застосуванням міжнародно-правової відповідальності – суб'єкти міжнародного правопорушення та суб'єкти міжнародних претензій.

Міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах. В міжнародному публічному праві встановлюють такі види міжнародно-правової відповідальності – матеріальна і нематеріальна, ще її називають політична.

Розподіл міжнародно-правової відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну) в якійсь мірі є умовним, але закономірним явищем для її практичної реалізації.

Види міжнародно-правової відповідальності держав, як відтворення особливості обмежень, що накладаються на державу, виражаються у формах зумовлених цією специфікою. Форми видів міжнародно-правової відповідальності демонструють конкретні шляхи, за допомогою яких держава виконує покладені на неї обов'язки і несе покарання, які випливають з відповідальності згідно міжнародного публічного права.

Провідні юристи-міжнародники визначають основні форми матеріальної і нематеріальної (політичної відповідальності) – це репарації і санкції.

Законодавче забезпечення в застосуванні Україною репарацій, санкцій та інших правових механізмів компенсацій впроваджується за рахунок:

1. ЗУ № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» із змінами, внесеними згідно із Законами № 3410-IX від 05.10.202; № 3588-IX від 22.02.2024; № 3979-IX від 18.09.2024; № 4114-IX від 04.12.2024»;

2. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 “Про введення воєнного стану в Україні”;

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. N 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації»;

4. Законом України «Про санкції», що діє із серпня 2014 року, але набув чинності у вересні 2014 року.

1. Інститут відповідальності в міжнародному праві

Наявність сучасного інституту міжнародно-правової відповідальності є обов'язково вимогою, яка потрібна для функціонування міжнародного права, гарантія миру та міжнародного правопорядку.

Як зазначають більшість науковців-експертів,

<...> Міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок суб'єкта міжнародного права усунути шкоду, заподіяну іншому суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання, а у випадках, передбачених міжнародним договором, – також і шкоду, заподіяну правомірними діями.

Інститут міжнародної відповідальності є стародавнім інститутом міжнародного права, але незважаючи на це, його норми і досі не кодифіковані.

З 1956 р. Комісія міжнародного права за особливою вказівкою Генасамблеї ООН спрямовує свою діяльність на розробку

стандартизованого кодексу міжнародно-правової відповідальності¹. Починаючи з 1980 р. Комісією спрямовувалась діяльність на прийняття конвенції про відповідальність за дії, не заборонені міжнародним правом. В 1986 році була сформована робоча група для розробки конвенції про відповідальність за дії, не заборонені міжнародним правом². На жаль, досі ці конвенції не прийняті.

Юридичні норми відносно міжнародно-правової відповідальності знаходяться у різних галузях міжнародного публічного і приватного права – у праві міжнародних організацій, праві міжнародної безпеки, праві міжнародних договорів, міжнародному гуманітарному праві тощо.

Основними джерелами міжнародно-правової відповідальності є звичаї, норми які закріплені різними міжнародними договорами, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин.

Так в Статуті ООН Розділ 5 має назву «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії» і Статті 39-41 передбачають загальну процедуру заходів коли є міжнародного правопорушення, які можна трактувати, як посягання на мир і міжнародну безпеку³.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. регулює застосування міжнародно-правової відповідальності за морські правопорушення⁴. Одне із основних спрямувань міжнародного публічного права є впорядкування міжнародно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. Основними доктринальними документами, які врегульовують цей вид правопорушень є:

– Віденських конвенцій про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.⁵;

¹ United Nations. Yearbook of the International Law Commission 1956. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1956_v2.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

² United Nations. A/CN.4/481 and Add.1. Topic: International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law. 1997. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_481.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

³ Організація Об'єднаних Націй. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

⁴ United Nations. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

⁵ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

– Віденських конвенцій про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1997 р.⁶;

– Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 р.⁷;

– Протоколу про відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну внаслідок транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видалення 2000 р.⁸.

Основною доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єкти міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації. В науці і в практиці міжнародного публічного права виокремлюють два типи відносин, які асоціюються з застосуванням міжнародно-правової відповідальності – суб'єкти міжнародного правопорушення та суб'єкти міжнародних претензій.

Як зауважують більшість науковців в міжнародно-публічному праві –

<...> Суб'єктами міжнародного правопорушення є міжнародні організації та держави-правопорушники, які безпосередньо несуть міжнародно-правову відповідальність. Суб'єктами міжнародних претензій виступають держави та міжнародні організації, які вимагають відшкодування заподіяної шкоди або застосовують певні заходи щодо держави-правопорушники. Характерною особливістю міжнародно-правової відповідальності є те, що суб'єктом міжнародної претензії може стати не лише держава (міжнародна організація), якій заподіяно шкоду, а й міжнародне співтовариство в цілому чи треті держави (їх групи).

Винятковими особливостями володіє міжнародно-правова відповідальність федеративних держав та міжнародних організацій. За загальним правилом, суб'єкти федерації не володіють міжнародною правосуб'єктністю, тому і не можуть фігурувати суб'єктами міжнародно-правової відповідальності, інакшими словами кажучи суб'єктом міжнародно-правової відповідальності є сама федерація. Також наявні прецеденти, коли міжнародно-правову відповідальність за правопорушення, вчинені суб'єктом федерації, несуть одночасно і суб'єкт федерації, і сама федерація – тоді коли згідно із національним законодавством суб'єкти федерації наділяються певним обсягом

⁶ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

⁷ United Nations. International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage. Brussels 29.11.1969. URL: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801083db> (дата звернення: 10.01.2025).

⁸ United Nations. Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. Basel, 10 December 1999. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-3-b&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 10.01.2025).

міжнародної правоздатності і можуть самостійно приймати участь у міжнародних зносинах. Своєрідністю міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій є те, що при заподіянні організацією шкоди вона компенсується за рахунок коштів цих організацій. Фактично, міжнародно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну міжнародною організацією несуть її члени в межах зроблених внесків. Такий механізм міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій міститься в Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 р.⁹ та Віденських конвенціях про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.¹⁰ та 1997 р.¹¹.

Також є винятки, коли міжнародну кримінальну відповідальність можуть нести і фізичні особи. Вперше кримінальна відповідальність для фізичній особі була включена у Статут Міжнародного військового трибуналу для покарання головних воєнних злочинців європейських країн 1945 р. (Нюрнберзький трибунал)¹² та Статуті Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу 1946 р. (Токійський трибунал)¹³.

Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб передбачена наступними основними доктринальними документами:

– Конвенцією про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.¹⁴;

⁹ United Nations. Convention on the international liability for damage caused by space objects. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 29 March 1972. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20961/volume-961-I-13810-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

¹⁰ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

¹¹ United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

¹² United Nations. Agreement by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/D0c.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

¹³ United Nations. International Military Tribunal for the Far East. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/D0c.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

¹⁴ United Nations. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/D0c.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

- Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р.¹⁵;
- Римським статутом Міжнародного кримінального суду 1998 р.¹⁶.

Основною ознакою міжнародної кримінальної відповідальності, за злочини проти миру і безпеки, злочини геноциду, є те, що притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи не заважає подальшої міжнародної відповідальності держави, яка прямо чи опосередковано цим злочинам допомагала.

Настання міжнародно-правової відповідальності відбувається тільки за наявності передбаченим міжнародним публічним правом підстав:

- Юридичні підстави;
- Фактичні підстави;
- Процесуальні.

Юридичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певне діяння кваліфікується як міжнародне правопорушення. Ці підстави можуть бути зафіксовані закріплюватися у наступних джерелах міжнародного публічного права, а саме в звичаях, міжнародних договорах, рішеннях міжнародних судових установ, односторонніх зобов'язаннях держави, тощо.

Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – є міжнародні правопорушення, діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта міжнародного публічного права, що порушує норми міжнародного звичаю чи договору і наносить іншому суб'єкту, групі суб'єктів чи усьому міжнародному співтовариству матеріальну або нематеріальну шкоду.

Діяння суб'єкта міжнародно-правової відповідальності – дії, бездіяльність, рішення та інші акти органів чи посадових осіб цього суб'єкта (держави, міжнародної організації). У міжнародному публічному праві склалася стале переконання, згідно з якого держава несе відповідальність за будь-які діяння її органів, посадових осіб, а також військовослужбовців.

В науковому товаристві визначають, що:

<...> Ознаками міжнародного правопорушення є:

- протиправність діяння;
- шкода, заподіяна іншому суб'єкту міжнародного права, їх групі чи міжнародному співтовариству в цілому. Шкода може бути як матеріальною (територіальні чи майнові втрати, збитки, упущена вигода), так і нематеріальною (приниження честі, гідності та престижу держави чи міжнародної організації);

¹⁵ United Nations. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата звернення: 10.01.2025).

¹⁶ United Nations. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

– причинний зв'язок між діянням та заподіяною шкодою;
– вина. Щоправда, ця ознака не є обов'язковою, оскільки у випадках, передбачених міжнародними договорами, наприклад, Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 р., відповідальність може наставати і без вини.

Процесуальні підстави міжнародно-правової відповідальності – це винесене компетентним органом, з дотриманням встановленої процедури, рішення про застосування до держави-правопорушника чи до міжнародної організації заходів міжнародно-правової відповідальності. Деколи ця процедура детально врегульована нормами міжнародного публічного права – Статутом ООН, Римським статутом Міжнародного кримінального суду, а в інших – повністю встановлюється органом, що вживає заходи міжнародно-правової відповідальності.

2. Міжнародно-правове регулювання застосування матеріальної і нематеріальної відповідальності держав у формі санкцій і репарацій

Міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах. В міжнародному публічному праві встановлюють такі види міжнародно-правової відповідальності – матеріальна і нематеріальна, ще її називають політична.

В реальності, матеріальна і нематеріальна (політична) міжнародно-правова відповідальність держави щільно пов'язані і переплітаються, так як здебільшого шкода, заподіяна міжнародним правопорушенням, має як матеріальний так і нематеріальний (політичний) склад, але цей факт не заперечує виокремлення двох видів міжнародно-правової відповідальності держави згідно міжнародного публічного права. В свою чергу розподіл міжнародно-правової відповідальності на форми забезпечує всебічне і точне оцінювання різних наслідків міжнародних правопорушень і спрощує завдання встановлення обсягу міжнародно-правової відповідальності держави-правопорушників.

Розподіл міжнародно-правової відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну) в якійсь мірі є умовним, але закономірним явищем для її практичної реалізації.

Види міжнародно-правової відповідальності держав, як відтворення особливості обмежень, що накладаються на державу, виражаються у формах зумовлених цією специфікою. Форми видів міжнародно-правової відповідальності демонструють конкретні шляхи, за допомогою яких держава виконує покладені на неї обов'язки і несе покарання, які випливають з відповідальності згідно міжнародного публічного права.

Переважна частина науковців ділять матеріальну міжнародно-правову відповідальність на такі форми – реституцію, субституцію та репарацію; нематеріальну (політичну) міжнародно-правову відповідальність на такі форми – сатисфакцію, ресторацію, репресалію, реторсію та санкції. Деякі науковці-юристи не включають санкції у форми міжнародно-правової відповідальності, а досліджують їх як заходи примусу, які забезпечують припинення міжнародних правопорушень і відновлюють правопорядок в міжнародному публічному праві. На їх стійке переконання санкції примушують державу виконати свої обов'язки, що впливають з її відповідальності.

Матеріальна міжнародно-правова відповідальність реалізується в повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням держави. Міжнародно-правова відповідальність з'являється в двох випадках – коли правопорушення заподіяло матеріальну шкоду і коли відшкодування передбачено міжнародним договором.

Як зазначає М.В. Буремський,

<...> Репарація – це відшкодування матеріальної шкоди грошима, товарами, послугами. Репарація застосовується, коли відновлення попереднього стану у формі ресторації є неможливим і має на меті відшкодування шкоди¹⁷.

Впровадження і широке використання репарації набули після підписання Версальського договору¹⁸, який заміняв контрибуції репараціями, підриваючи цим економічні причини ведення війни.

В міжнародному публічному праві окреме місце надають ординарній і надзвичайній репарації.

Ординарна репарація – це відшкодування державою завданої матеріальної шкоди шляхом виплати грошових сум, компенсаційним постачанням товарів чи наданням послуг, тотожній сумі, що підлягає відшкодуванню потерпілим суб'єктам.

Надзвичайна репарація – це тимчасове обмеження держави, що вчинила правопорушення, розпоряджуватися своїми матеріальними ресурсами. Ціль таких обмежень – максимальна можливе забезпечення матеріальної шкоди потерпілим суб'єктам і запобігання повторного чи нового учинення правопорушення. Впровадження надзвичайної репарації можуть обмежувати самостійність держави у виборі джерел репараційних компенсацій.

¹⁷ М.В. Буремський. Міжнародне право Навчальний посібник. Київ Юрінком Інтер 2006.С.323.

¹⁸ United Nations. League of Nations covenant – Peace Treaty of Versailles, Peace Conference text/Non-UN document.. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-199451/> (дата звернення: 10.01.2025).

Провідні науковці-практики визначають основні ознаки репарацій:

<...> загальний термін для позначення відшкодування шкоди, здійснюється державами, охоплює собою фінансові та інші засоби відшкодування, часто вживається в контексті відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій.

Нематеріальна (політична) міжнародно-правова відповідальність з'являється тоді, коли суб'єкт міжнародного публічного права порушує міжнародне зобов'язання і виникає по факту недотримання будь-якої норми, що порушує інтереси іншої держави не залежності від присутності чи відсутності майнової шкоди.

Однією формою нематеріальної (політичної) міжнародно-правової відповідальності, яка набула широкого застосування в міжнародному публічному праві є санкції, що являють собою примусові заходи як збройного, так і незбройного характеру, що застосовуються суб'єктами міжнародного публічного права у встановленій процесуальній формі у відповідь на міжнародні правопорушення. Санкції мають своїми цілями: припинення правопорушення; відновлення порушених прав; забезпечення відповідальності правопорушника.

Провідні юристи-міжнародники встановлюють особливості застосування санкцій, а саме:

<...> – застосовуються тільки санкції, дозволені міжнародним правом;

– вони не можуть нести превентивний (попереджувальний) характер, тому що їхньою метою є захист і відновлення вже порушених прав суб'єктів міжнародного права;

– міжнародно-правовими санкціями визнаються лише тільки заходи, застосовувані у відповідь на правопорушення;

– відповідні заходи, що застосовує суб'єкт у відповідь на недружній акт, нехай навіть і співпадаючі за формою з такими, санкціями не є.

В залежності від кількості потерпілих суб'єктів вони бувають:

– індивідуальні – коли санкції застосовуються однією потерпілою державою;

– колективні – коли примусові заходи застосовуються двома і більше потерпілими суб'єктами міжнародного права. Вважається загальноновизнаним, що характером міжнародно-правових санкцій володіють саме колективні заходи, що передбачаються главою VII Статуту ООН у разі виникнення загрози миру, порушення миру або акту агресії.

Наукова спільнота узагальнила класифікацію міжнародно-публічних санкцій:

<...>1.Відповідно до співвідношенням з національним правом існують:

– публічні міжнародні санкції;

– міжнародні цивільні санкції, що відповідають цивільним або кримінальним покаранням з національного законодавства, адміністративного права, кримінально-процесуального права, цивільного процесу, трудового права, фінансового права, податкового права, екологічного права.

2. За своєю структурою розрізняють:

- санкції, запроваджені міжнародними організаціями;
- санкції, запроваджені міжнародними співтовариствами;
- санкції, запроваджені міжнародними органами, які не належать до жодної міжнародної організації.

3. За критерієм характеру права, що виникло, розрізняють:

- санкції міжнародного публічного права щодо власності;
- санкції, що стосуються свободи винної особи, права на дії, честі чи престижу та певних прав і свобод.

4. За критерієм важливості для забезпечення міжнародного правопорядку:

- санкції з вирішальною роллю в підтриманні правового порядку;
- санкції з незначною роллю щодо цього порядку, без шкоди для міжнародних відносин.

5. За критерієм формальних джерел, що містять санкції міжнародного публічного права:

- санкції, що ґрунтуються на міжнародних договорах;
- звичаєві санкції;
- санкції, прийняті внутрішніми документами міжнародних організацій та установ;
- санкції, що накладаються на принципах міжнародного публічного права;
- судова практика міжнародні санкцій або санкції, засновані на принципі справедливості.

6. За критерієм територіальності:

- міжнародні санкції з універсальним застосуванням;
- санкції з континентальним або регіональним застосуванням;
- санкції, що застосовуються в публічній міжнародній організації.

7. Відповідно до критерію обов'язковості виконання санкцій міжнародного публічного права органом або суб'єктом, компетентним у цьому питанні:

- санкції, накладені внаслідок зобов'язань міжнародного публічного права щодо цього;
- санкції, засновані на можливості, а не на зобов'язанні це зробити.

8. За критерієм наявності подвійного злочинного діяння:

- міжнародні санкції через порушення суворого правила, передбаченого міжнародним правом;
- санкції, відповідні дії яких, що зумовили застосування цих санкцій, регулюються декількома галузями права. Зазвичай двома галузями, включаючи міжнародне публічне право.

Окремо потрібно зупинитись на резолюціях ухвалених Генеральної Асамблеєю ООН, які не відносяться до санкцій, а сила їх впливу дуже висока. Такі Резолюції можуть мати і юридичні наслідки, якщо в них містяться невизнання результатів, отриманих шляхом погроз або застосування сили, в цьому і вбачається обмежувальний ефект санкцій.

Потрібно зазначити, що до переможених держав, які розв'язали агресивну війну, може вживатися така санкція, як заборона мати власні збройні сили. Окреме винятковою санкцією є переслідування правопорушників міжнародного публічного приватного права, а саме осіб чи злочинних угруповань, причетних до скоєння міжнародних злочинів (воєнні злочини, тероризм, тощо).

Більшість юристів-міжнародників зазначають:

<...> що матеріальна та політична відповідальність може застосовуватися водночас за вчинення одного міжнародного правопорушення. Крім того, види міжнародної відповідальності можуть взаємно перехреснуватися – за заподіяння нематеріальної шкоди може наставати матеріальна відповідальність і навпаки.

3. Законодавче забезпечення в застосуванні Україною репарацій, санкцій та інших правових механізмів компенсацій

Проект правил про відповідальність держав 1996 року ІЛС передбачає три умови, за яких або повна грошова репарація, або реституція в натуральній формі можуть бути обмежені:

1) коли реституція в натуральній формі передбачала б «тягар, який не пропорційний вигоді, яку держава, яка зазнала шкоди, отримує від отримання реституції в натуральній формі замість компенсації»;

2) коли відшкодування «призвело б до позбавлення населення держави власних засобів існування»;

3) коли реституція в натуральній формі «поставить під серйозну загрозу політичну незалежність або економічну стабільність держави, яка вчинила протиправне діяння, тоді як постраждала держава не постраждала б так само, якби вона не отримала відшкодування в натуральній формі»¹⁹.

У своєму офіційному коментарі до цих положень ІЛС визнала, що вони є суперечливими, стосуються, за загальним визнанням, екстремальних випадків і були відхилені деякими членами ІЛС.

Що стосується законодавства України, в минулому році, а саме 23 лютого 2023 року прийнятий Верховною Радою України ЗУ № 2923-ІХ «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного

¹⁹ United Nations. Draft articles on State Responsibilities with comments Thereto. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» із змінами, внесеними згідно із Законами № 3410-IX від 05.10.202; № 3588-IX від 22.02.2024; № 3979-IX від 18.09.2024; № 4114-IX від 04.12.2024»²⁰.

Вказаний Закон визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації з дня набрання чинності Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні»²¹.

Потрібно наголосити, що українське законодавство не містить закріпленого поняття «репарацій» згідно міжнародного публічного права, а терміни компенсація і реституція застосовуються і трактується переважно в цивільно-правовому розумінні, далекому від вимог воєнного часу і міжнародного права. Зважаючи на це, кодифікація цих термінів є актуальним і нагальним питанням. Закон України № 2923-IX від 23 лютого 2023 року впроваджує в обіг законодавче визначення поняття «компенсація» через призму воєнних дій. Поняття «реституція» та «репарація» в ньому не згадуються. Тобто, дана правова прогалина продовжує існувати. Наявність таких законодавчих визначень є важливою і для подальшого розгляду справ про відшкодування шкоди завданої Україні і її довіклію.

Існує ще один нормативно-правовий акт Уряду України, що регулює вирішення надання компенсацій – це Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. N 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації»²².

Фундаментальною є відповідність сьогоденішнього законодавства України міжнародному приватному і публічному праву, а також вимогам міжнародної спільноти та світовій практиці, адже після перемоги у України буде багато справ про притягненню держав і винних осіб до міжнародно-правової відповідальності, стягненню з них коштів

²⁰ Верховна Рада України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

²¹ Верховна Рада України. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

²² Верховна Рада України. Постанова Кабінету Міністрів від 18 грудня 2013 р. «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

чи то у формі компенсацій, репарацій або проведення реституції. Тому вкрай необхідно, щоб в цій частині важливо, аби українське законодавство не суперечило і відповідало стандартам міжнародному публічному і приватному праву та праву держав-партнерів.

Окремо потрібно зупинитися на санкціях як дієвого примусового заходу у відповідь на міжнародні правопорушення. Після окупації Криму та частини Донбасу у 2014 р. Україна та її міжнародні партнери (США, ЄС, Канада, Швейцарія, Японія, Австралія, в цілому – 41 країна) почали впроваджувати санкції щодо осіб та бізнесу російської федерації з метою зменшення економічної можливості фінансувати озброєння та військову агресію в цілому.

На даний момент в Україні правове регулювання застосування санкцій здійснюються Законом України «Про санкції», що діє із серпня 2014 року, але набув чинності у вересні 2014 року²³. Його прийняття було зумовлене необхідністю невідкладного реагування на загрози національній безпеці України в умовах російської військової агресії в Криму та на Донбасі. Але з 24 лютого 2022 року триває широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України та введений воєнний стан. Тому санкційне регулювання в Україні повинно ще більше бути направлене на попередження загрози національній безпеці нашої держави. Відтоді серед представників бізнесу стало досить актуальним санкційне питання, якщо ви ведете успішний бізнес, особливо на міжнародному рівні, співпраця з підсанкційним суб'єктом може призвести до серйозних юридичних, фінансових і репутаційних наслідків як для вас, так і для вашого бізнесу. Наслідки можуть проявлятися у відмові банку від обслуговування рахунків, застосуванні санкцій, відмові інших контрагентів від співпраці, визнанні компанії «міжнародним спонсором тероризму», притягненні до кримінальної відповідальності як юридичну особу так і фізичну.

В Законі України «Про санкції»²⁴ виділяють два типи санкцій:

1. Секторальні (щодо невизначеного кола осіб з певного сектору економіки);

2. Персональні (щодо конкретних фізичних або юридичних осіб, а також будь-кого, хто веде терористичну діяльність).

На дату прийняття закону передбачалось 24 види санкцій. Додатково законодавець заклав 25-й пункт «інші санкції», що робить перелік санкцій невичерпним.

²³ Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

²⁴ Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

Найбільш сильнішими за наслідками є такі санкції, як:

- блокування активів;
- запобігання виведенню капіталів за межі України;
- зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;
- обмеження торговельних операцій;
- анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, в тому числі

на користування надрами;

- заборона участі у приватизації чи процедурах закупівлі тощо.

Кінцевим результатом перших трьох санкцій є заборона:

1. укладати угоди щодо розпорядження своєю власністю (рухомим/нерухомим майном, часткою/акціями в підприємствах, торговельними марками тощо);

2. заборону банкам здійснювати будь-які перерахування коштів на користь підсанкційних осіб та/або за їх дорученням.

Фактично це призводить до блокування діяльності суб'єкта підприємницької діяльності власником якого є підсанкційна особа.

Згідно даних оприлюднених в Державному реєстрі санкцій на 31.12.2024 р.:

<...> 3 2014 року і до 31.12.2024 р. Україна застосувала санкції до 10504 фізичних осіб (це політики, державні посадовці, представники бізнесу, ЗМІ та артисти, які підтримують агресію, інше) та до 7411 юридичних осіб²⁵.

3 12 травня 2022 р. по 20.Листопада 2024 р. Закон доповнено новими видами санкцій, зокрема це²⁶:

1. стягнення за рішенням Вищого антикорупційного суду в дохід держави активів осіб, які економічно, політично чи ідеологічно підтримують агресію росії проти України;

2. заборона на набуття у власність земельних ділянок (введення пов'язане з початком функціонування ринку землі в Україні);

3. заборона діяльності на території України;

4. відмова в наданні або скасування дозволу на імміграцію, дії посвідок на постійне чи тимчасове проживання в Україні;

5. примусове повернення або примусове видворення за межі України;

6. заборона демонстрації та використання символіки терористичних організацій і груп, пропагування ідей та програмних цілей таких організацій (груп), блокування доступу до інформаційних ресурсів, які використовуються для зазначених цілей;

²⁵ Рада національної безпеки і оборони України. Державний реєстр санкцій. URL: <https://drs.nsdc.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2025).

²⁶ Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

7. позбавлення державних нагород – проти будь-яких нагороджених осіб, зазначених у частині четвертій статті 3 цього Закону. Для більш ефективної дії санкцій потрібно запровадити синхронізацію Державного реєстру санкцій з основними міжнародними санаційними списками:

1. санкції ООН, які приймаються Радою безпеки ООН. Список поширюється на всі держави – члени ООН²⁷. Складність їх накладення полягає в тому, що будь-який із п'яти постійних членів РБ ООН може накласти вето на резолюцію про застосування санкцій. Наприклад, росія застосувала право вето, щоб заблокувати санкції ООН проти неї;

2. санкції Європейського Союзу, які ухвалює Європейська рада²⁸;

3. санкції США, які запроваджуються Управлінням з контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets Control – OFAC)²⁹. Санкції США є, мабуть, найвпливовішим у світі;

4. санкції Великобританії запроваджує Міністерство фінансів. Контроль за їх виконанням здійснює Управління із застосування фінансових санкцій (OFSI)³⁰;

5. санкції Австралії впроваджує Міністерство закордонних справ і торгівлі (DFAT)³¹.

ВИСНОВКИ

Отже за результатами викладеного можна зробити наступні висновки:

– Фундаментальною догмою основних засад міжнародного публічного права є міжнародно-правова відповідальність;

– Основною доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації;

– Міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах;

²⁷ United Nations. Sanctions Committees. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/un-sc-consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

²⁸ European Union. European Union sanctions. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en#10710 (дата звернення: 10.01.2025).

²⁹ Office of Foreign Assets Control. OFAC Sanctions List Service. URL: <https://sanctionslist.ofac.treas.gov/Home/index.html> (дата звернення: 10.01.2025).

³⁰ Office of Financial Sanctions Implementation HM Treasury. OFSI Consolidated List. URL: <https://sanctionssearchapp.ofsi.hmtreasury.gov.uk/> (дата звернення: 10.01.2025).

³¹ United Nations Security Council (UNSC). Australia and sanctions. URL: <https://www.dfat.gov.au/international-relations/security/sanctions/consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

– Розподіл міжнародно-правової відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну) в якійсь мірі є умовним, але закономірним явищем для її практичної реалізації;

– Провідні юристи-міжнародники визначають основні форми матеріальної і нематеріальної (політичної відповідальності) – це репарації і санкції;

– Матеріальна та політична відповідальність може застосовуватися водночас за вчинення одного міжнародного правопорушення. Крім того, види міжнародної відповідальності можуть взаємно перехрещуватися – за заподіяння нематеріальної шкоди може наставати матеріальна відповідальність і навпаки;

– Українське законодавство не містить закріпленого поняття «репарацій» згідно міжнародного публічного права, а терміни компенсація і реституція застосовуються і трактується переважно в цивільно-правовому розумінні, далекому від вимог воєнного часу і міжнародного права. Зважаючи на це, кодифікація цих термінів є актуальним і нагальним питанням;

– На даний момент в Україні правове регулювання застосування санкцій здійснюються Законом України «Про санкції», що діє із серпня 2014 року, але набув чинності у вересні 2014 року;

– Для більш ефективної дії санкцій, потрібно запровадити синхронізацію Державного реєстру санкцій з основними міжнародними санаційними списками, а саме – з санкціями ООН, з санкціями Європейського Союзу, з санкції США (Office of Foreign Assets Control – OFAC), з санкціями Великобританії (OFSI), з санкціями Австралії (DFAT).

АНОТАЦІЯ

В статті досліджено міжнародно-правову відповідальність, як фундаментальну догму основних засад міжнародного публічного права. Проаналізовано основні джерела міжнародно-правової відповідальності, а саме – звичаї, норми які закріплені різними міжнародними договорами, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин. Підтверджено, що основною доктринальною засадою міжнародного права є те, що суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, а саме держави та міжнародні міжурядові організації. Досліджено, що міжнародно-правова відповідальність держави згідно міжнародного публічного права виражається в визначених видах і формах. В міжнародному публічному праві встановлюють такі види міжнародно-правової відповідальності – матеріальна і нематеріальна, ще її називають політична. Підтверджено, що провідні юристи-міжнародники визначають основні форми матеріальної і нематеріальної

(політичної відповідальності) – це репарації і санкції. Проаналізоване законодавче забезпечення в застосуванні Україною репарацій, санкцій та інших правових механізмів компенсацій. Доведено, що для більш ефективної дії санкцій потрібно запровадити синхронізацію Державного реєстру санкцій з основними міжнародними санаційними списками, а саме – з санкціями ООН, з санкціями Європейського Союзу, з санкції США (Office of Foreign Assets Control – OFAC), з санкціями Великобританії (OFSI), з санкціями Австралії (DFAT).

Література

1. United Nations. Yearbook of the International Law Commission 1956. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1956_v2.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

2. United Nations. A/CN.4/481 and Add.1. Topic: International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law. 1997. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_481.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

3. Організація Об'єднаних Націй. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL:https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

4. United Nations. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

5. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

6. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

7. United Nations. International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage. Brussels 29.11.1969. URL: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801083db> (дата звернення: 10.01.2025).

8. United Nations. Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. Basel, 10 December 1999. URL:https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-3-b&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 10.01.2025).

9. United Nations. Convention on the international liability for damage caused by space objects. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 29 March 1972. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20961/volume-961-I-13810-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

10. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna on 21 May 1963. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

11. United Nations. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage. Concluded at Vienna 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632956?ln=en> (дата звернення: 10.01.2025).

12. United Nations .Agreement by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis. URL:https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

13. United Nations. International Military Tribunal for the Far East. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

14. United Nations. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

15. United Nations. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата звернення: 10.01.2025).

16. United Nations. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).

17. М.В. Буремський. Міжнародне право Навчальний посібник. Київ Юрінком Інтер 2006.С.323.

18. United Nations. League of Nations covenant – Peace Treaty of Versailles, Peace Conference text/Non-UN document. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-199451/> (дата звернення: 10.01.2025).

19. United Nations. Draft articles on State Responsibilities with comments Thereto. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

20. Верховна Рада України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

21. Верховна Рада України. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

22. Верховна Рада України. Постанова Кабінету Міністрів від 18 грудня 2013 р. «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

23. Верховна Рада України. Закон України Про санкції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

24. Рада національної безпеки і оборони України. Державний реєстр санкцій. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2025).

25. United Nations. Sanctions Committees. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/un-sc-consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

26. European Union. European Union sanctions. URL:https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en#10710 (дата звернення: 10.01.2025).

27. Office of Foreign Assets Control. OFAC Sanctions List Service. URL: <https://sanctionslist.ofac.treas.gov/Home/index.html> (дата звернення: 10.01.2025).

28. Office of Financial Sanctions Implementation HM Treasury. OFSI Consolidated List. URL: <https://sanctionssearchapp.ofsi.hmtreasury.gov.uk/> (дата звернення: 10.01.2025).

29. United Nations Security Council (UNSC). Australia and sanctions. URL:<https://www.dfat.gov.au/international-relations/security/sanctions/consolidated-list> (дата звернення: 10.01.2025).

Information about the author:

Lykhvar Valeriy Vyacheslavovich,

Postgraduate student at the Department of International Law
and Sectoral Legal Disciplines,

Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
7A, Academician Dobrokhotov Str., Kyiv, 02000, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0002-1475-2433>

ЮРИДИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ ВІДНОВЛЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: СУТНІСТЬ ТА ЦІННІСНИЙ ВИМІР ІНТЕРЕСУ У ЗМІСТІ ПРАВА

Малига В. А., Стаднік І. В.

*When we speak of peace, we should not mean just the absence of war.
True peace rests on the pillars of individual freedom, human rights,
national self-determination, and respect for the rule of law.
Ronald Reagan¹*

ВСТУП

Війна як соціально-політичне явище змінює світоглядні орієнтири та ставлення суспільства до системи загальнолюдських цінностей. І повоєнний розвиток держави вимагатиме серед іншого відновлення ціннісного ставлення до фундаментальних засад цивілізованого світу: верховенства права, прав і свобод людини, демократії. Вирішення цих питань неможливе без розуміння процесів і механізмів, які забезпечують ефективну дію права в суспільстві.

Не можна жити в суспільстві та бути вільним від нього – це той базовий принцип, що зумовлює потребу в створенні та функціонуванні надскладної системи соціальної регуляції, не останню роль серед засобів якої відіграє право, поняття та сутнісні характеристики якого викристалізовувалися протягом багатьох століть, результатом чого стало формування самостійних типів та напрямів праворозуміння, які базуються на різних, іноді протилежних, методологічних засадах. З одного боку, як підкреслюється в науковій літературі, сучасний плюралізм праворозуміння, що виступає основою філософського підходу до права і є методологічним підґрунтям юриспруденції, створює реальні можливості для адекватного відображення правової реальності, формування правової культури сучасного суспільства². З іншого ж боку, намагання об'єднати сильні сторони кожного з них, сформувавши інтегративний підхід до визначення поняття та сутності права кожного разу стикаються з неможливістю охопити всі аспекти змісту цього явища внаслідок його багатоманітності, складності внутрішніх та зовнішніх системоутворюючих зв'язків та множинності проявів його впливу на соціум. В контексті викладеного на першочергову увагу заслуговує саме

¹ Reagan R. Address to the Nation on the Upcoming Soviet-United States Summit Meeting in Geneva. November 14, 1985. *National Archives and Records Administration (NARA); The Ronald Reagan Presidential Library & Museum*. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-upcoming-soviet-united-states-summit-meeting-geneva>

² Подковенко Т. О., Фігун Н. І. Концепція «живого права» Євгена Ерліха. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 203.

категорія інтересу, що неоднозначно оцінюється в історії філософсько-правової думки.

Питання змісту права та його верховенства протягом багатьох століть досліджувалося представниками різних наукових напрямів (філософами, соціологами, політологами, правниками), серед яких слід виокремити творчі надбання та висновки Т.Р.С. Аллана (*Trevor R. S. Allan*), Г. Гуго (*Hugo de Groot*), А. Дайсі (*Albert V. Dicey*), Г. Канторовича (*Hermann Ulrich Kantorowicz*), Г. Кельзена (*Hans Kelsen*), Р. Паунда (*Nathan Roscoe Pound*), Т.М. Скенлона (*Thomas M. Scanlon*), Ф. Хека (*Philipp Heck*) та інших. Безпосередньо дослідженню інтересу в праві присвятили свої роботи М. Дякович, Р. Йерінг (*Rudolf von Jhering*), Є. Ерліх (*Eugen Ehrlich*), С. Савченко, С. Солдатенко та інші. Право в контексті соціальної цінності аналізували Д. Дж. Галліган (*D. J. Galligan*), К. Горобець, О. Гришук, Р. Коттерелл (*R. Cotterrell*), В. Репецький, Л. Рябовол та інші.

Однак слід визнати, що проведені дослідження не вичерпують всієї проблематики змісту права, оскільки залишають невирішеними питання співвідношення права та інтересу, місця і ролі останнього в контексті відновлення верховенства права у повоєнний період. Саме тому метою дослідження є узагальнення основних підходів до визначення поняття інтересу та його співвідношення з іншими елементами (аспектами) змісту права, а також обґрунтування ролі інтересу як фактору визначення соціальної цінності права та передумови його верховенства. Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: 1) систематизувати та узагальнити основні підходи до інтересу як правової категорії в контексті верховенства права; 2) проаналізувати та конкретизувати місце інтересу в змісті права як необхідної передумови верховенства останнього; 3) обґрунтувати роль інтересу як фактору визначення соціальної цінності права в контексті забезпечення його верховенства.

1. Теоретико-методологічна основа дослідження сутності та цінності інтересу у змісті права в контексті верховенства права

Методологія юриспруденції має безпосередній зв'язок з правовою ідеологією, яка її фактично спрямовує, тісно пов'язуючи з такими важливими та визначальними поняттями як «особистість», «гуманізм», «справедливість», «цінність», «верховенство права».

Постійний розвиток права, його вплив на життя суспільства, яке безупинно ускладнюється та прискорюється, вимагають від сучасних дослідників особливої прискіпливої уваги до методології наукової розвідки. Мова йде про теоретичне відображення (відтворення) надскладних діалектичних проблем юридичної дійсності, оскільки реальна цінність права безпосередньо впливає на суспільне життя. Усвідомлення істинної цінності права можливе лише шляхом охоплення

всіх взаємозв'язків, які існують або створюються в його межах, а також тих, що виникають між правом та іншими соціальними явищами.

У сучасних дослідженнях не спостерігається єдності в питаннях визначення інтересу та його значення для права. Зазвичай сутнісно-змістовна характеристика права залишає поза увагою вплив інтересу на формування та реалізацію права, оскільки у більшості випадків науковці не ставлять перед собою такого конкретного завдання. Така позиція пояснюється насамперед тим, що, на їх думку, немає потреби виокремлювати певні частини змісту права з урахуванням його єдності. І в такому випадку інтерес є лише одним з «пазлів», з яких складається все полотно права.

Слід зазначити, що в зарубіжній літературі проблематика цінності права, його співвідношення з інтересом отримала певну розробку, хоча в своїй більшості такі дослідження мають галузевий характер. Зокрема, К. В. Дженкс (*C. W. Jenks*) аналізує легальний інтерес як загальний порядок і дає його характеристику під кутом міжнародного права³. На відміну від цього Б. Беріша (*B. Berisha*) досліджує законний інтерес в цивільному процесі⁴. Процесуальний порядок захисту цивільних прав та інтересів є предметом вивчення для О. Кармази, С. Сарани, Т. Федоренко, Т. Гуржія, А. Нефедової⁵.

Окремі автори у процесі дослідження інтересу спрямовують свої творчі зусилля на встановлення його взаємозв'язку з іншими елементами змісту права. Так, висвітлюючи аспекти «доброї» права в критиці Рональда Дворкіна, хорватський вчений П. Попович (*P. Popović*) визнає, що близькою до інтересу є категорія справедливості. Водночас він зазначає, що в теорії права Р. Дворкіна справедливість постає як «питання правильної або найкращої теорії моральних і політичних прав», врегульованої на рівні особистих неполітичних переконань, а в межах томістичної юридичної теорії – як діючий принцип, що становить аксіологічну основу, всеосяжною метою якої є «надання кожній людині її власного права». Сильна природньо-правова теорія виходить з того, що ми зобов'язані один одному і повага та забезпечення природніх прав є юридичними благами, які також включають посилення на цінність рівності (рівна цінність людей, рівні можливості, рівність у процедурах)⁶.

³ Jenks C.W. The General Welfare as a Legal Interest. In: Jessup P.C. (eds). *Jus et Societas*. 1979. P. 151–158.

⁴ Berisha B. Legal interest in civil procedure. *Opinio Juris: Legal Science Magazine*. 2015. № 1. P. 80–87.

⁵ Karmaza O. et al. The Protection of Civil Rights and Interests in the Court. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 9. №. 8. P. 2622–2630. DOI: 10.14505/jarle.v9.8(38).11

⁶ Popović P. Exploring the aspects of law's «goodness» in Ronald Dworkin's critique of the Strong natural-law theory. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. 2020. № 4. Vol. 70. P. 558–559. DOI: 10.3935/zpfz.70.4.04

Схожа позиція, на наш погляд, спостерігається і у дослідженні М. Рашида (*M. M. Rashid*), який вважає, що теорія природного права розглядає «моральні оцінки» як необхідну частину визначення змісту правової системи. Цей підхід відрізняється від юридичного позитивізму, який виходить з відмежування права від моралі. Враховуючи вплив закону на особистість людини, він наголошує, що справедливий закон підносить людську особистість, тоді як несправедливий – принижує її. Внаслідок чого несправедливий закон не є обов'язковим для виконання, а справедливий – має обов'язкову силу⁷. Відповідно інтерес в праві проявляється, насамперед, у законодавчому забезпеченні справедливості, що можливо лише в умовах ціннісного ставлення до людини, її прав і свобод.

Особливої наукової зацікавленості категорія інтересу в праві набуває у зв'язку з прагненням цивілізованих країн побудувати правову державу. Як зауважує П. Лесінський (*P. Lesiński*), правова держава (*Rechtsstaat*) не може функціонувати без правових норм. Аналізуючи концепцію правової держави Р. Моля, він підкреслює тезу, що акт, який встановлено у співпраці з людьми, з одного боку, повинен бути загальною та універсальною нормою, а з іншого – може містити лише абстрактні норми, рівні для загалу, оскільки рівність перед законом можлива на основі актів загальнолюдського змісту⁸. З огляду на тему цього дослідження видається, що інтерес як складова змісту права виражається у забезпеченні стабільності норм вищого порядку, призначення яких гарантувати громадянські свободи та захищати громадян від свавільних (протиправних) рішень органів державної влади, що є можливим лише в умовах реального (а не просто проголошеного) верховенства права.

Це дослідження було здійснено за допомогою системи методів наукового пізнання, зокрема було застосовано загальнонаукові (діалектичний, метафізичний, аналіз, синтез, дедукція, порівняння, системно-структурний) та приватно-наукові (формально-юридичний, правового моделювання) методи. Обрана методологія в контексті поставлених завдань та мети дослідження видається оптимальною, оскільки дає змогу забезпечити об'єктивну вірогідність дослідження та обґрунтованість висновків.

Загальнонаукові методи пізнання застосовувалися на всіх етапах пізнавального процесу. Діалектичний метод був використаний в процесі дослідження доктринальних підходів до визначення інтересу в праві, його взаємодії з іншими елементами змісту права. Використання

⁷ Rashid M. M. King, Fuller and Dworkin on Natural Law and Hard Cases. *Journal of Economic and Social Thought*. 2020. № 7 (2). P. 58. DOI: 10.1453/jest.v7i2.2071

⁸ Lesiński P. *Rechtsstaat* and it's legal order according to Robert von Mohl. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo*. 2020. T. 31. P. 154. DOI: 10.15584/znurprawo.2020.31.11

метафізичного методу дало можливість виокремити інтерес в якості самостійного елементу змісту права поза його зв'язками з іншими елементами, і тим самим, конкретизувати його характеристики. Цей метод було використано також з метою отримання та обґрунтування змісту дійсно важливих та істинних положень щодо ціннісного аспекту права.

За допомогою методу аналізу було виявлено сутнісні характеристики інтересу як фактору оцінки соціальної цінності права. До того ж, використання методу аналізу сприяло визначенню та конкретизації місця інтересу в змісті права. Використовуючи метод синтезу, автори дослідження дійшли висновку, що інтерес в праві слід розуміти як найважливіший елемент змісту права, що зумовлює не лише всі інші складові, а й існування права загалом і, в цьому сенсі, може розглядатися як певний правотворюючий фактор.

Метод дедукції дав змогу на основі осмислення наукових концепцій дійти висновку щодо сутнісних характеристик інтересу як правової категорії, і на підставі цього визначити його поняття. Зазначений метод має комплексний характер, тому вимагає вирішення певних попередніх завдань щодо встановлення змісту права, співвідношення окремих його складових, визначення місця інтересу в цій структурі. Відповідно, це уможливило формування органічно-узгодженої (гармонійної) системи правових понять та з'ясування ціннісних аспектів права в контексті його верховенства.

В якості одного з методів було використано порівняння, що дало змогу зіставити різні доктринальні підходи до визначення змісту права та його складових і сприяло уточненню місця і ролі інтересу в змісті права.

У процесі дослідження було використано історичний метод, завдяки чому проаналізовано процес розвитку філософсько-правового вчення про право та його зміст, виокремлено історичні передумови актуалізації питання ролі інтересу в формуванні змісту права.

Застосування приватно-наукових методів юриспруденції дало можливість здійснити аналіз на основі використання засобів юридичної техніки. Так, формально-юридичний метод зумовив з'ясування змісту права та ролі в ньому інтересу на рівні юридичної догматики, а метод правового моделювання – зіставлення права як ідеальної моделі з правом як явищем реальної дійсності, що сприяло встановленню істинного взаємозв'язку права та інтересу.

Важливо вказати на наявність в змісті права певних нерозривних діалектичних пар понять, зокрема, інтерес – воля, гуманізм – справедливість тощо, уважне дослідження яких дає змогу пізнавати та відтворювати у процесі мислення конкретну взаємодію цих парних категорій.

Виявлення такої системи взаємозв'язків юридичних понять в подальшому може слугувати основою для майбутнього теоретико-філософського обґрунтування та розробки наукових засад стратегії та тактики відновлення верховенства права у повоєнні часи.

2. Основні підходи до інтересу як правової категорії в контексті верховенства права

Загалом при аналізі поняття та сутності інтересу слід виходити з загальнонаукового характеру цієї категорії. Так, у загальновживаному розумінні інтерес є багатозначним поняттям, що уособлює в собі: 1) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; 2) вагу, значення; 3) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби; 4) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиймсь прагненням, потребам⁹. Водночас з позиції філософії інтерес разом з потребами та цінностями спонукає людей і виступає рушійною силою історичного процесу. В цьому сенсі він являє собою властиве людині ставлення, яке виражає позитивну чи негативну спрямованість її активності, діяльності, історичної творчості на пошук, вибір, використання або створення шляхів, засобів, способів, норм, соціальних інститутів, здатних задовольнити людські потреби¹⁰. У сучасній соціології інтерес трактується як усвідомлення потреб людини (має об'єктивно-суб'єктивну природу і разом із потребами становить основу ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу, а також виступає одним із регуляторів соціальної поведінки), а соціальні інтереси відповідно як реальні причини дій, звершень, які формуються в людей з їх відмінностями за становищем і роллю в суспільному житті¹¹. В межах психології інтерес розуміється як «форма емоційного вияву пізнавальної потреби, що забезпечує скерованість особистості на глибше пізнання дійсності і нових явищ». До того ж визнається, що «задоволення інтересу не зменшує його, а виявляє нові його форми, завдяки яким пізнання явищ досягає вищого рівня розуміння»¹². Така множинність підходів до визначення поняття «інтерес» має просте пояснення: зміст дефініції зумовлюється насамперед предметом і завданнями конкретної науки. Аналіз цих та інших підходів, обґрунтованих в науковій літературі, свідчить про наявність в них

⁹ Словник української мови: в 11 т. Т. 4: І–М / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наук. думка, 1973. С. 37.

¹⁰ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. С. 246.

¹¹ Соціологія: словник термінів і понять / Упорядники: Є. А. Біленький, В. М. Дебой, М. А. Козловець, А. А. Котвицький, І. В. Саух, В. О. Федоренко, В. О. Цибульський, В. О. Жаловага; за заг. ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. Київ: Кондор, 2006. С. 129.

¹² Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С. 994.

загального, того, що об'єднує всі визначення та складає беззаперечну характеристику інтересу у різноманітності його проявів – це його зв'язок з потребами. Загалом потреба виступає як: 1) необхідність у кому – , чому-небудь, що вимагає задоволення; потрібність; 2) те, без чого не можна обійтись; вимоги, які необхідно задовольнити¹³. Відповідно зіставлення потреби та інтересу саме в праві, визначення їх істинного співвідношення є важливою передумовою конкретизації поняття останнього та визначення його соціально-правової цінності.

На думку А. М. Бернюкова, право виступає як «стійкий світопорядок, покликаний забезпечувати спільне існування людей у мирі, відповідно убезпечуючи їх від колізій інтересів групи і особистості, бездоганно вирішуючи (в плані досягнення справедливості конкретного випадку) конфлікти проблем розподілу, що виникають на цій основі». Вирішення цього завдання в суспільстві здійснюється через відповідний механізм необхідного компромісу, що в суцюзому з необхідністю передбачає потребу в інституціонованні юридичних процесів зі створенням відповідних суспільних (державних) органів, в ідеалі підвладних лише здійсненню ідеї *jus naturale*. За такого розуміння головний зміст права він вбачає у встановленні необхідної рівноваги між свободою екзистенцій, максимально можливому, найбільш оптимальному співузгодженні основ загального та одиничного в спільному проживанні¹⁴. І на цій підставі зрозуміло стає його теза, що основна онтологічна властивість права – виступити одним із законів буття, який покликаний підтримувати баланс інтересів екзистенцій в суспільстві¹⁵. Така позиція видається дещо співзвучною ідеям Т. Гоббса, на думку якого четвертий закон природи вимагає від кожного зважати на інтереси інших¹⁶. Все викладене вище створює необхідне підґрунтя для аналізу інтересу в праві та обґрунтування висновків щодо його сутності і значення.

Узагальнення запропонованих в різні часи визначень категорії «інтерес» зумовлює можливість виділення таких підходів: 1) утилітаристського; 2) телеологічного; 3) потребового; 4) змістовного.

Утилітаристський підхід, що виходить з оцінювання інтересу з позиції його корисності, був започаткований І. Бенґамом, який визначав суспільний інтерес як суму інтересів окремих членів суспільства і наголошував, що відома річ може сприяти інтересу або бути в інтересах

¹³ Словник української мови: в 11 т. Т. 7: Поїхати–Приробляти / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наук. думка, 1976. С. 422.

¹⁴ Бернюков А. М. Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2018. С. 23.

¹⁵ Там само. С. 17.

¹⁶ Hobbes T. On the Citizen / Ed. and translated R. Tuck, M. Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. P. 48.

окремої особи тоді, коли вона прагне збільшити цілу суму її задоволення або, що й те ж саме, зменшити цілу суму її страждань¹⁷. Таке розуміння інтересу в контексті змісту права видається дещо неповним, оскільки зводить його виключно до користі, тобто позитивних наслідків, вигоди. Важко заперечувати, що право як соціально-ціннісний регулятор має на меті досягнення позитивних перетворень, забезпечення балансу між користю для всіх і користю для кожного, втілення ідеалу справедливості, трансформації останньої з належного (як складової змісту права) в суще (як фактору юридичної практики). Однак сприйняття інтересу виключно як користі може сприяти виправданню будь-якого свавілля влади, яка, прикриваючись інтересами суспільства в досягненні загальної користі і блага, може встановлювати «людожерські» закони та вчиняти дії всупереч правам і свободам людини. І тут слід погодитися з Г. Радбрухом (*G. Radbruch*), який розмірковуючи над змістом права загалом, дійшов висновку, «що лише те, що є правом – корисне для народу»¹⁸. В цьому сенсі інтерес як важлива складова змісту права – це не будь-яка користь, а користь, мірилом якої є права і свободи людини як найвищої соціальної цінності. Відповідно, утвердження реального верховенства права можливе лише за умови закріплення та захисту соціально-корисних інтересів.

Здавалося б, близькою до утилітаристського підходу є позиція І. Канта, специфіка якої виражається в розумінні інтересу як зв'язку задоволення зі здатністю до бажання, який розум вважає загальним правилом (хоча лише для суб'єкта)¹⁹. В іншому випадку він взагалі ототожнює інтерес із задоволенням, пов'язаним з уявленням про існування предмету, і розглядає його або як визначальну підставу, або як те, що необхідно пов'язане з визначальною підставою здатності бажання²⁰. Водночас слід визнати, що для І. Канта обов'язковість права зумовлюється не користю, а розумністю, оскільки право для нього – це сукупність логічних умовиводів з основного правила: дій так, щоб твоя свобода була сумісною зі свободою інших – всіх та кожного. І така позиція вже виходить за межі утилітаризму, наближаючись до телеологічного підходу, що спостерігається в поглядах Г.В.Ф. Гегеля, який метою держави визнає всезагальний інтерес як такий, а в ньому –

¹⁷ Bentham J. An introduction to the principles of morals and legislation. Oxford: Clarendon Press, 1907. P. 3.

¹⁸ Radbruch G. Fünf Minuten Rechtsphilosophie. Gesamtausgabe. Hrsg. von Arthur Kaufmann. Heidelberg: Müller, Juristischer Verlag. Band 3. Rechtsphilosophie. 3 Bearb. von Winfried Hassemer. 1990. P. 78.

¹⁹ Kant I. The Metaphysics of Morals / Edited by Mary J. Gregor. New York: Cambridge University Press, 1991. P. 41.

²⁰ Kant's Critique of Judgement / Translated with introduction and notes by J. H. Bernard. London: Macmillan and Co, 1914. P. 46–47.

зберігання особливих інтересів²¹. Однак таке розуміння інтересу, як видається, суперечить його властивості бути спонукаючою причиною, яка викликає необхідність певних дій та призводить до відповідних наслідків. Водночас такий підхід звертає увагу на важливість забезпечення необхідного балансу між загальним (публічним) та особистим (приватним) інтересами, що є запорукою утвердження верховенства права в правовій системі суспільства. Так, з позиції ЄСПЛ невід'ємним для всієї Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод²² є пошук справедливого балансу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав особи²³.

Потребовий підхід до визначення інтересу формується як результат певного узгодження та розвитку положень утилітаристського і телеологічного підходів, внаслідок чого він є досить суперечливим. Його основу складають тези, висунуті у свій час І. Кантом: 1) будь-яка мета, що є основою задоволення, завжди містить в собі інтерес як визначальною підставою судження про предмет задоволення; 2) будь-який інтерес передбачає потребу або породжує її та в якості визначальної підстави нашого схвалення не дає судженню про предмет бути вільним²⁴. В контексті змісту права це означає, що його оцінка з боку суб'єктів (суспільства, держави, особистості) завжди опосередковується тими інтересами і потребами, що визначають мету правового регулювання та зумовлюють необхідні засоби її досягнення. Неоднозначність потребового підходу проявляється в позиції А. М. Наконечної, яка з одного боку, зауважує, що поняття «потреба» і «інтерес» є двійниками, розуміючи останній як «прояв соціальної потреби, як усвідомлене вираження відносин людини чи соціальної групи до своїх потреб і умов їх задоволення». З іншого боку, вона підкреслює, що ставлення до корисних властивостей предметів і явищ для інтересів і потреб є різним: «інтерес має завжди усвідомлений характер та не є обов'язково зумовленим нестачею чогось, тоді як потреба зумовлена нестачею та необхідністю певного блага саме для існування і розвитку людини»²⁵. Остання теза свідчить про те, що не кожна потреба перетворюється на інтерес. І тут слід погодитися з Л. Лютою, що інтерес – це не будь-яка потреба, а лише потреба

²¹ Hegel's Philosophy of Right / Translated by S. W. Dyde. London: George Bell and sons, 1896. P. 257.

²² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; 04 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 270.

²³ Soering v. the United Kingdom. № 14038/88. § 89. ECHR 07 July 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57619>.

²⁴ Kant's Critique of Judgement / Translated with introduction and notes by J. H. Bernard. London: Macmillan and Co, 1914. P. 69, 54.

²⁵ Наконечна А. М. Міжнародний білль про права людини крізь призму потребового підходу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 3. Том 25. С. 30.

ненасичувана. На відміну від потреби «інтерес виникає і формується через світоглядні установки» і становить «сенса життя», який у свою чергу «базується на актуалізації інтересу»²⁶. В межах потребового підходу певну зацікавленість викликає позиція М. А. Самбора, який визначає його «як усвідомлену спрямованість суб'єкта, обумовлену його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони у досягненні такого блага, так і бажаним для нього способом, а також спирається на забезпечення компетентними органами у разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення» та пропонує його тричленну структуру: 1) змістовний елемент (власне благо: предмет чи явище); 2) суб'єктивний фактор (активність особистості стосовно вищезгаданого предмета чи явища); 3) інституціональний елемент (співвідносить загальноприйняте із конкретно особистісним та відтворює оптимальні шляхи задоволення інтересу у відповідності до існуючих норм)²⁷. Отже, визнання нерозривного зв'язку між інтересами та потребами повинно супроводжуватися запереченням синонімічності цих категорій, їх розмежуванням, особливо в контексті змісту права. Видається, що істинний зв'язок між інтересами та потребами проявляється саме в процесі формування права, що є доволі тривалим у часі, оскільки охоплює: 1) виникнення у суспільстві потреб в правовому регулюванні суспільних відносин; 2) встановлення та визначення цих потреб; 3) правотворчість²⁸. Разом з тим слід враховувати, що виникнення потреби не призводить автоматично до появи норми права, оскільки зв'язок між останньою та соціальною дійсністю набагато складніший і без усвідомлення з боку суспільства необхідності в особливому правовому механізмі для регулювання відповідних відносин ця потреба залишиться без задоволення. В цьому сенсі встановлення та визначення потреб в правовому регулюванні суспільних відносин виражається зокрема і в оцінці соціальної дійсності через призму інтересів (публічних і приватних), тобто саме на цьому етапі проявляються властивості інтересу як системоутворюючого елементу в змісті права. Це дає підстави характеризувати інтерес як усвідомлену потребу, що оцінюється суспільством як життєво необхідна. Саме тому норми права

²⁶ Люта Л. Інтереси як психологічний чинник соціальних змін. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота»*. 2019. № 1(5). С. 18.

²⁷ Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. С. 7.

²⁸ Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: Навчальний посібник. Донецьк: Донбас, 2011. С. 63.

не є стовідсотковим віддзеркаленням дійсності, оскільки являють собою масштаб поведінки бажаної (або необхідної) з точки зору суспільства та / або держави у відповідності до конкретних інтересів.

Змістовний підхід зосереджений на характеристиці інтересу як складової змісту права і водночас як важливого правоутворюючого фактору (зокрема, під кутом зору конфлікту інтересів). Яскравим представником цього напрямку можна вважати Р. фон Йерінга, з позиції якого інтерес в суб'єктивному сенсі вказує на почуття залежності в житті, тобто інтереси – це суть життєві вимоги в широкому розумінні. В продовження цього він наголошує, що в більшості випадків право досягає своєї мети лише тому, що привертає на свій бік інтереси людини²⁹. Він визнає право моральною умовою існування особи, захист його – власним, моральним самозбереженням, а мужність і рішучість відстоювати його – двома критеріями здорового правового почуття. Саме народне правове почуття – це найцінніше благо, про яке повинна піклуватися держава, яка бажає бути шанованою ззовні та непохитною і твердою зсередини, оскільки здорове, сильне правове почуття окремих осіб – це невичерпне джерело власної сили держави, гарантія міцності її положення як зовнішнього, так і внутрішнього. При цьому в своїх дослідженнях він доходить висновку, що право – це законно захищений інтерес, а закон – це навмисна, спрямована до мети дія державної влади³⁰. Разом з тим необхідно визнати, що і змістовний підхід до визначення інтересу в праві не розкриває всіх особливостей цього явища, його сутнісних характеристик, істинної ролі в системі правових явищ.

Сучасність вимагає переоцінки існуючих концепцій та вироблення на цій основі інтегративного підходу, який би відповідав тенденціям соціально-правового розвитку та охоплював сильні сторони всіх вищезазначених позицій. Одночасно з цим такий підхід зумовлює необхідність встановлення зв'язків між інтересом та іншими складовими змісту права.

3. Місце та ціннісний вимір інтересу у змісті права як необхідної передумови верховенства права

Аналіз наявних поглядів щодо змісту права у свій час дав змогу виокремити такі основні його аспекти: 1) інтерес і воля; 2) справедливість і гуманізм; 3) наявне і належне; 4) об'єктивне і суб'єктивне³¹, кожен з яких є важливою передумовою реального втілення верховенства права в правовій системі суспільства як особливого принципу, «який дозволяє поєднати формальну

²⁹ Jhering von R. Der Zweck im Recht. Band. 1. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1877. P. 48–49.

³⁰ Jhering von R. The Struggle for Law. Chicago: Callaghan and company, 1879. P. 48, 54, 74–75.

³¹ Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: Навчальний посібник. Донецьк: Донбас, 2011. С. 44–45.

раціональність системи правових нормативів із ціннісної раціональністю фундаментальних засад буття права»³².

Складність аналізу кожного з цих аспектів, їх взаємодії між собою пояснюється насамперед тим, що всі вони не тільки в різних площинах характеризують право, але і проявляються в різні моменти його «життя» (від формування до його дії як регулятора), в залежності від яких наповнюються специфічним змістом.

Первісний вплив інтересу на право проявляється саме на етапі формування останнього і, в цьому сенсі, виражається в очікуваннях суспільства щодо задоволення його потреб та фокусуванні на досягненні відповідної мети. Однак цей вплив не є пасивним, оскільки так чи інакше потреба в правовому регулюванні і зацікавленість в ньому суб'єктів суспільного життя зумовлена конкретними суспільними відносинами, пов'язаними з конфліктом інтересів, вирішення якого вимагає втручання з боку держави та розв'язання його за допомогою правових засобів. Саме тому парною категорією до інтересу на цьому етапі виступає воля. І якщо інтереси можуть бути різними (особистості, суспільства, держави), то воля (у підсумку) – це виключно прерогатива держави.

В процесі дії права парність цих категорій набуває іншого звучання, оскільки тут інтерес виступає вже реальною спонукаючою причиною, що обумовлює мотивацію поведінки згідно або всупереч правилам, які містяться в юридичних нормах, а воля – вільним усвідомленням і слідуванням цим правилам або відступом від них³³. Тобто, інтерес спонукає суб'єктів до певної поведінки (зокрема укладення договору або шлюбу, надання послуг, отримання хабаря і т. п.), яка відповідає (або не відповідає) нормам права, а воля опосередковує реалізацію інтересу в реальному житті, забезпечуючи цей процес. І можна припустити, що зв'язок між ними виражається в наступній послідовності: інтерес – воля – юридично значуща поведінка – юридичні наслідки. А відтак, інтерес без волі так і залишається лише інтересом, який не викликає відповідної ланцюгової реакції і не призводить до будь-яких соціально-правових наслідків.

Якщо зв'язок інтересу і волі в змісті права є об'єктивно необхідним, оскільки без підключення волі інтерес залишиться на рівні потреби, яка не отримає закріплення у вигляді правової норми, то стосовно справедливості та гуманізму аналогічні висновки представляються дещо хибними.

Справедливість і гуманізм як окремі аспекти змісту права уособлюють зв'язок останнього зі сферою моральності, спрямовуючи його у бік людини, її прав і свобод. Це корелюється з ідеєю І. Канта, що

³² Горобець К. В. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 207.

³³ Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: Навчальний посібник. Донецьк: Донбас, 2011. С. 45.

саме справедливість, втілюючи в собі цінність людського життя, є основою співіснування людей взагалі. Характер зв'язку між інтересом, з одного боку, та справедливістю і гуманізмом, з іншого, зумовлюється характером взаємодії суспільних відносин і права. Так, на етапі формування права (прямий зв'язок суспільних відносин і права, що виражається у соціальній обумовленості правових норм) інтерес повинен виражатися в зацікавленості у втіленні ідеалу справедливості та гуманізму в нормах позитивного права. Тільки за таких умов право здатне виступати критерієм оцінки закону як правового або неправового, тим самим забезпечуючи панування першого та виключаючи обов'язковість другого. Однак далеко не всі інтереси мають відповідне спрямування, що зумовлює необхідність в певних критеріях їх оцінки з метою визначення тих, які потребують юридичного закріплення або навпаки підлягають викориненню з життя суспільства. Видається, що в якості першого критерію слід визнати ступінь забезпеченості прав і свобод людини, що дасть змогу оцінювати інтереси за гуманістичною ознакою. Разом з тим, це не виключає позитивістського ставлення до прав і свобод людини, за яким вони сприймаються як породження держави, її «дарунок» людині. Запобігти цьому можливо, якщо в якості другого критерію оцінки інтересів виступає справедливість.

На етапі дії права вищезазначений зв'язок не лише отримує продовження в конкретних життєвих ситуаціях, що потребують правового втручання з метою належної реалізації інтересів суб'єктами права, а і визначальним чином впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві. Тут інтерес і воля, справедливість і гуманізм виступають вже не як самостійні аспекти змісту права, а у своїй єдності спрямовують поведінку суб'єктів в необхідному / бажаному / очікуваному напрямі, чим не лише забезпечують стабільність правового регулювання, а і належний захист прав і свобод людини як найвищої цінності та необхідної умови реалізації принципу верховенства права в правовій системі суспільства.

Зв'язок суцього і належного з інтересом у змісті права також характеризується певним дуалізмом. Серед обґрунтованих в літературі підходів увагу науковців привертає позиція, згідно якої, з одного боку, сенсом належного є служіння суцьому, а з іншого – належне домінує над суцим, оскільки належне виражає цінність. Відповідно вибудовується така схема взаємодії між ними: «належне виходить з суцього, під час свого здійснення належне і його форми знову поєднуються із суцим і нарешті зникають у ньому, але вже як нове суще, з якого потім виникає нове належне»³⁴. Тобто віддзеркалюючи соціальні потреби та закономірності розвитку суспільства на основі врахування приватних і публічних інтересів, опосередкованих волею держави, право як

³⁴ Малишев Б. В. Правові явища зі сфери належного та зі сфери суцього (теоретико-правовий аналіз). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2 (3). URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/103-pravovi-iavyschcha-zi-sfery-nalezhnogo-ta-zi-sfery-sushchoho-teoretyko-pravovy-analiz-malyshev-b-v>.

регулятор відносин – це сфера належного. Такий стан речей дає підстави визнати, що потреби та інтереси виконують детермінуючу функцію у співвідношенні та взаємодії суцього і належного у сфері права, оскільки опосередковують та визначальним чином впливають на перехід суцього в сферу належного. Однак в процесі цього переходу і самі інтереси зазнають певних змін: отримуючи юридичне закріплення, вони перетворюються на законні інтереси. Зі свого боку, результатом регулятивного впливу права як сфери належного на сферу соціальної дійсності є формування якісно нового суцього, що виражається у відповідних якісних змінах в суспільстві. В процесі цих змін законні інтереси не лише отримують задоволення, а і потребують необхідного юридичного захисту у випадку їх порушення або нехтування ними. Такий дуалістичний характер зв'язку інтересу зі сферою суцього і належного у змісті права в цілому є притаманним для будь-якої моделі взаємодії суспільства і держави, держави і людини. Однак в контексті правової аксіології це положення потребує уточнення, оскільки цінність інтересу, найвищий ступінь розкриття його потенціалу визначаються рівнем цивілізованості держави і суспільства, коли за основу беруться не «міфічні» потреби та інтереси держави або соціуму, а реальні потреби та інтереси людини, що узгоджені із загальним суспільним інтересом. І забезпечення такого стану можливе лише за умови реального втілення на практиці принципу «держави і право – задля людини» («Верховенство людини»): вони є лише засобами задоволення потреб та інтересів особистості, оскільки створюють умови її розвитку та самореалізації, узгоджуючи приватні та публічні інтереси між собою. Інше унеможливило б адекватне визначення та закріплення потреб в правовому регулюванні, що не лише загрожує нехтуванням інтересами особистості та суспільства, переважанням над ними вузькосоціальних (державних, класових, групових) інтересів, а і більш віддаленими та негативними наслідками: поширенням правового нігілізму, зростанням ролі «тіньової» нормотворчості, загальною нездатністю права виконувати власні функції. Виходячи з цього, слід визнати, що саме інтерес виступає важливим засобом подолання невідповідності між суцим та належним у праві. До того ж, в умовах порушення правових приписів інтерес потребує відповідної реакції з боку держави, спрямованої на його захист та охорону. Така підтримка є необхідною і у випадках, коли в процесі реалізації права неспівпадіння інтересів досягає форми конфлікту, який не вдається вирішити шляхом домовленостей між суб'єктами. Останнє ніяким чином не зменшує ролі інтересу, а лише зумовлює погляд на нього з позиції правової аксіології, де цінності та оцінки як ідеальна передача (віддзеркалення) об'єктивних потреб та інтересів є ідеальною основою належного, що визначає відповідний характер правових приписів та закладає надійний фундамент дії принципу верховенства права.

Викладене вище зумовлює необхідність правильної оцінки існуючих інтересів, мірилом якої є не лише суще та належне у змісті права, а

насамперед справедливість і гуманізм, що складають саму сутність права, відмежовують правове від протиправного. В цьому сенсі оцінка є кваліфікацією інтересів, яка дає змогу виокремити основні, життєво необхідні інтереси, що потребують специфічних, зокрема правових, механізмів та засобів задоволення і захисту, а також протистояти соціально-шкідливим інтересам, викорінюючи їх з життя суспільства. Саме через таку оцінку інтереси набувають ціннісного характеру, що виступає необхідною передумовою забезпечення верховенства права.

Суцше і належне безпосередньо пов'язані з такими поняттями як «об'єктивне» та «суб'єктивне». Як зазначається в літературі, один з основних методологічних підходів відноситься до дихотомії між об'єктивним правом та суб'єктивним правом, де як зауважує Д. Ханєв (*D. Hanev*), перше є об'єктивно правильним та принципово дійсним для будь-кого, а друге – конкретно спроможністю, дійсною лише для певного суб'єкта права. До того ж він підкреслює, що сучасний підхід до визначення співвідношення цих категорій в змісті права базується на стандартах, згідно яких поведінка людини може бути кваліфікована як об'єктивно правильна, якщо вона стосується турботи про процвітання всього суспільства, з одного боку, та добробуту окремої людини, з іншого³⁵. На думку Є. Ерліха, рівновагу інтересів здатне знайти лише тільки суспільство. З цього випливає, що інтереси, які формуються в суспільстві, дають поштовх тим течіям, які врешті-решт захоплюють і тих осіб, що не приймають участь в конфліктах. Власне і справедливість виходить від суспільства, а не від окремого індивіда і справедливе рішення завжди повинно надати значущості тому інтересу, який є більш важливим в конфлікті інтересів. З позиції юриспруденції інтересів закон одночасно є і причиною, і наслідком, слугує найважливішим важелем суспільного розвитку, інструментом забезпечення тих чи інших інтересів, що борються між собою³⁶.

В своїй основі об'єктивне і суб'єктивне виступають як протилежності, між якими існує «вічний» конфлікт, зумовлений протиставленням права для всіх (як системи норм, що встановлюють загальний стандарт поведінки) та права для одного (як певної можливості, спроможності діяти, щоб задовольнити власні потреби). В той же час, в правовому полі забезпечення консенсусу, певного балансу між ними є необхідною умовою ефективності правового регулювання. Загальною вимогою, що забезпечує такий стан речей, є належне врахування інтересів суспільства та окремої особи. Отже, інтереси

³⁵ Hanev D. Philosophical Origins of the Concept of Subjective Right. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*. 2013. № 1(12). P. 20–21.

³⁶ Ehrlich E. *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. Cambridge: Harvard University Press, 1936. P. 185, 201.

підсумовуються та втілюються у праві як регуляторі (об'єктивне право) і праві як можливості (суб'єктивне право).

На наше переконання, особливе місце інтересу в контексті його зв'язку з іншими аспектами змісту права дає змогу говорити про його роль у визначенні соціальної цінності права. З позиції О.В. Грищук, «цінності – це явища особливої реальності, що виникають внаслідок взаємодії певних властивостей об'єктивної дійсності і спрямованих на неї потреб та інтересів суб'єкта». Водночас вона доходить висновку, що «соціальні цінності розглядаються як об'єкти інтересів людини, явища, які здатні задовольняти потреби людини (тобто існують у зв'язку з людиною), які є щоденним орієнтиром у соціальних комунікаціях». За такого сприйняття видається доволі логічною її теза, що «цінність не існує поза людиною, оскільки виявляє себе лише через сприйняття її суб'єктом і є значенням предмета для людини, для її пізнавальної або практичної діяльності»³⁷, тобто критерій визначення того, що є цінністю, слід шукати в самій людині. Зв'язок права з людиною є беззаперечним, оскільки зумовлюється самою його сутністю як регулятора суспільних відносин. Водночас проблематику цінності права необхідно розглядати в площині його властивостей, що дає підстави для виокремлення (розмежування) його інструментальної та соціальної цінності. Перша виражається в забезпеченні правом стану впорядкованості суспільних відносин (правопорядку). Віддаючи належне праву як інструменту, слід розуміти, що його істинна цінність обумовлена тим, наскільки повно враховані інтереси суспільства та окремої особи, наскільки реальними є механізми їх реалізації та захисту. Зважаючи на це В. В. Костицький дійшов висновку, що «соціальна цінність права – це історично зумовлена, невід'ємна властивість права як соціального явища, яка полягає в його здатності акумулювати та відображати на нормативному рівні, визнаному (легітимованому) суспільством, домінуючі в цьому суспільстві соціальні цінності та їх співвідношення, а також бути засобом їх оптимальної реалізації в суспільних відносинах»³⁸. В цьому сенсі заслуговує на увагу позиція В. М. Репецького, який аналізуючи соціальну цінність міжнародного права, до числа факторів, що обумовлюють функціонування останнього відносить: потребу у формуванні відповідних правовідносин та їх розвитку на основі урахування їх соціальної значущості, потребу в узгодженні зв'язків між суб'єктами, координуючі властивості права, а також потребу у розвитку тих міжнародних відносин, які виявляють вплив на соціальний прогрес. Результатом такого підходу є висновок, що соціальна цінність права зумовлюється його значенням для прогресивного розвитку тих

³⁷ Грищук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Монографія. Видання 2-е доопрацьоване і доповнене. Київ: Ваїте, 2020. С. 27.

³⁸ Костицький В. В. Право як соціальна цінність. *Соціологія права*. 2020. Вип. 2. С. 50.

суспільних відносин, які регулюються та захищаються його нормами³⁹. Забезпечення ж такого розвитку можливе лише за умови відповідного змістовного наповнення норми права. Тобто соціальна цінність права визначається його змістом, який, як було показано вище, є надскладним та багатоаспектним. І саме інтерес виступає в якості системоутворюючого фактору, що пов'язує всі ці аспекти між собою. Відповідно, інтерес є критерієм визначення цінності права, а нормативне закріплення суспільних відносин на основі врахування певних інтересів і забезпечення їх балансу – ціннісним. Ця теза видається достатньо обґрунтованою, якщо розглядати інтерес як певне відображення ідеальних прагнень, де кожен виходить не лише з власних егоїстичних потреб і бажань, а і з загального блага. Однак такий стан – це утопія. Внаслідок цього необхідно визнати, що закріплення інтересів в праві здійснюється з урахуванням системи загальнолюдських цінностей, які визнаються суспільством в якості засадничих орієнтирів. А це означає більш складний механізм формування інтересів, що утворюють зміст права, оскільки йдеться не лише про потребу і користь для себе, а і про усвідомлення людиною свого місця і призначення в соціумі, її честь та гідність як основу її особистості. Отже, шкала визнаних суспільством цінностей є мірилом якості інтересів через призму необхідності їх юридичного закріплення та захисту.

ВИСНОВКИ

Узагальнення основних підходів до визначення інтересу дало змогу систематизувати їх і виділити утилітаристський, телеологічний, потребовий та змістовний підходи відповідно.

Конкретизація поняття «інтерес в праві» була здійснена в межах інтегративного підходу шляхом визначення таких його сутнісних характеристик:

1) є оціночною категорією, що визначає її відносний характер і безпосередньо пов'язує її з принципом верховенства права;

2) не є самоціллю, а лише зумовлює стратегію і тактику правового регулювання суспільних відносин, тобто виступає фактором правотворення, який спонукає до пошуку компромісу та унормування суспільних відносин з метою утвердження правопорядку та захисту прав і свобод людини шляхом вибору правових засобів і визначення процесу їх застосування;

3) реальна спонукаюча причина, що спрямовує поведінку суб'єктів права, підпорядковуючи її правовим приписам, і одночасно дає змогу задовольняти власні потреби;

³⁹ Репецький В. Соціальна цінність міжнародного права. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 170–173.

4) впливає на формування мотивації поведінки суб'єктів в сфері права, оскільки завжди виражається в усвідомленні власних потреб та необхідності їх зіставлення з потребами інших і суспільства загалом;

5) конфлікт між інтересами (особистими та загальними, особистими між собою) викликає необхідність і правотворчого (на етапі формування права), і правозастосовного (на етапі дії права) реагування;

6) в процесі формування права інтерес проявляє себе як об'єктивно-суб'єктивне явище (тобто, об'єктивне превалює над суб'єктивним), а в процесі реалізації права – суб'єктивно-об'єктивне (тобто суб'єктивний фактор переважає над об'єктивним).

Таке розуміння підкреслює подвійність впливу інтересу на право, який проявляється: 1) на етапі формування права і завершується отриманням інтересом правової форми – законного інтересу; 2) на етапі реалізації права – як те, що потребує захисту і вимагає певних інституцій та дій, що його забезпечують. Важливо відзначити, що зазначений вплив інтересу, опосередкований цінностями цивілізованого суспільства, зумовлює здатність права до верховенства та протидії свавілля держави. Ігнорування ж ціннісного аспекту інтересів дає державі змогу маніпулювати ними та набувати надзвичайної самостійності, результатом чого є авторитаризм та тоталітаризм.

Отже, взаємодія інтересу зі справедливістю та гуманізмом в змісті права може бути охарактеризована наступними положеннями:

1) інтерес, опосередкований волею (держави), забезпечує закріплення ідеалу справедливості та гуманізму в нормах позитивного права (правового закону) в атмосфері верховенства права;

2) справедливість і гуманізм, зі свого боку, є критеріями оцінки інтересу і забезпечують відповідне спрямування волі держави, обмежуючи її свавілля і, як наслідок, запобігаючи прийняттю неправових законів (законного неправу).

Обґрунтовано зв'язок інтересу зі сферою суцього і належного у змісті права та визнано його дуалістичний характер, що проявляється як в процесі переходу суцього в належне (зокрема, через виконання детермінуючої функції та забезпечення соціальної обумовленості норм права як результату правотворчості), так і в зворотних процесах впливу належного на соціальну дійсність (сущє), що виражається в їх ролі «лакмусового» папірця, який дає змогу оцінити якість та ефективність правового регулювання суспільних відносин на основі реального задоволення законних інтересів суб'єктів права та необхідного балансу між приватним та публічним інтересами. Такий підхід до ролі інтересу отримує подальший розвиток в подоланні конфлікту між об'єктивним і суб'єктивним як самостійними явищами соціальної дійсності та елементами змісту права.

Аналіз місця інтересу в змісті права, його зв'язку з іншими аспектами дає підстави стверджувати, що саме інтереси виступають в якості

важливого фактору визначення соціальної цінності права. В повоєнний період принцип верховенства права має повернутися до повноцінного свого змісту з урахуванням максимального наповнення прав людини, але це не відбудеться автоматично. Саме тому в цей період інтерес повинен стати передумовою та певним мотиватором юридичної рівності всіх членів суспільства. Разом з тим, інтереси, перш ніж отримати юридичне закріплення в нормах права, повинні піддаватися якісній оцінці щодо відповідності системі загальнолюдських цінностей.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено юридико-філософському аналізу надскладних діалектичних проблем юридичної дійсності, оскільки реальна цінність права безпосередньо впливає на суспільне життя. Зміст права як регулятора суспільних відносин зумовлений насамперед складністю внутрішніх та зовнішніх системоутворюючих зв'язків, множинністю проявів його впливу на соціум. Однак в більшості випадків науковці не виокремлюють окремі аспекти змісту права, тим самим залишаючи поза увагою вплив інтересу на його формування та реалізацію. Внаслідок чого потребують теоретичного осмислення та більш високого рівня визначеності питання співвідношення права і інтересу, місця і ролі останнього в контексті формування ціннісного ставлення суспільства до права та практики його реалізації, особливо в контексті повоєнного відновлення верховенства права. Метою дослідження є узагальнення основних підходів до визначення поняття інтересу та його співвідношення з іншими елементами (асpekтами) змісту права, а також обґрунтування ролі інтересу як фактору визначення соціальної цінності права та передумови його верховенства. Обґрунтовано зв'язок інтересу з іншими аспектами змісту права, зокрема зі сферою суцього і належного та визнано його дуалістичний характер, що проявляється як в процесі переходу суцього в належне (зокрема, через виконання детермінуючої функції та забезпечення соціальної обумовленості норм права як результату правотворчості), так і в зворотних процесах впливу належного на соціальну дійсність (суцце). Доведено, що такий підхід до ролі інтересу отримує подальший розвиток в подоланні конфлікту між об'єктивним і суб'єктивним як самостійними явищами соціальної дійсності та елементами змісту права. Аналіз місця інтересу в змісті права, його зв'язку з іншими аспектами дає змогу стверджувати, що саме інтереси виступають в якості важливого фактору визначення соціальної цінності права та забезпечення його верховенства.

Література

1. Bentham J. An introduction to the principles of morals and legislation. Oxford: Clarendon Press, 1907. XII. 396 p.

2. Berisha B. Legal interest in civil procedure. *Opinio Juris: Legal Science Magazine*. 2015. № 1. P. 80–87. URL: https://ad.rks.gov.net/media/Revista/OpinioJuris_ang_.pdf.
3. Ehrlich E. *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. Cambridge: Harvard University Press, 1936. XXXVI. 541 p.
4. Hanev D. Philosophical Origins of the Concept of Subjective Right. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*. 2013. № 1(12). P. 19–34.
5. Hegel's Philosophy of Right / Translated by S. W. Dyde. London: George Bell and sons, 1896. XXX. 365 p.
6. Hobbes T. *On the Citizen* / Ed. and translated R. Tuck, M. Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. LII. 254 p.
7. Jenks C. W. The General Welfare as a Legal Interest. In: Jessup P.C. (eds). *Jus et Societas*. 1979. P. 151–158.
8. Jhering von R. *Der Zweck im Recht*. Band. 1. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1877. XVI. 557 p.
9. Jhering von R. *The Struggle for Law*. Chicago: Callaghan and company, 1879. XXIII. 130 p.
10. Kant I. *The Metaphysics of Morals* / Edited by Mary J. Gregor. New York: Cambridge University Press, 1991. XII. 307 p.
11. Kant's Critique of Judgement / Translated with introduction and notes by J. H. Bernard. London: Macmillan and Co, 1914. XLVIII. 431 p.
12. Karmaza O. et al. The Protection of Civil Rights and Interests in the Court. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 9. №. 8. P. 2622–2630. DOI: 10.14505//jarle.v9.8(38).11.
13. Lesiński P. Rechtsstaat and it's legal order according to Robert von Mohl. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo*. 2020. T. 31. P. 138–158. DOI: 10.15584/znurprawo.2020.31.11.
14. **Popović P.** Exploring the aspects of law's «goodness» in Ronald Dworkin's critique of the Strong natural-law theory. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. 2020. № 4. Vol. 70. P. 539–563. DOI: 10.3935/zpfz.70.4.04.
15. Radbruch G. *Fünf Minuten Rechtsphilosophie. Gesamtausgabe*. Hrsg. von Arthur Kaufmann. Heidelberg: Müller, Juristischer Verlag. Band 3. Rechtsphilosophie. 3 Bearb. von Winfried Hassemer. 1990. P. 78–79.
16. Rashid M. M. King, Fuller and Dworkin on Natural Law and Hard Cases. *Journal of Economic and Social Thought*. 2020. № 7 (2). P. 55–59. DOI: 10.1453/jest.v7i2.2071.
17. Reagan R. Address to the Nation on the Upcoming Soviet-United States Summit Meeting in Geneva. November 14, 1985. *National Archives and Records Administration (NARA); The Ronald Reagan Presidential Library & Museum*. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-upcoming-soviet-united-states-summit-meeting-geneva>.

18. Soering v. the United Kingdom. № 14038/88. § 89. ECHR 07 July 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57619>.
19. Бернюков А. М. Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2018. 36 с.
20. Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
21. Горобець К. В. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 207–214.
22. Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Монографія. Видання 2-е доопрацьоване і доповнене. Київ: Ваіте, 2020. 530 с.
23. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; 04 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 270.
24. Костицький В. В. Право як соціальна цінність. *Соціологія права*. 2020. Вип. 2. С. 47–51. DOI: 10.37687/2413-6433.2020-2.8.
25. Люта Л. Інтереси як психологічний чинник соціальних змін. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота»*. 2019. № 1(5). С. 16–19.
26. Малишев Б. В. Правові явища зі сфери належного та зі сфери сущого (теоретико-правовий аналіз). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2(3). URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/103-pravovi-iavyshcha-zi-sfery-nalezhnogo-ta-zi-sfery-sushchoho-teoretyko-pravovyi-analiz-malyshev-b-v>.
27. Наконечна А. М. Міжнародний білль про права людини крізь призму потребового підходу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 3. Том 25. С. 28–45.
28. Подковенко Т. О., Фігун Н. І. Концепція «живого права» Євгена Ерліха. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 203–207.
29. Репецький В. Соціальна цінність міжнародного права. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 169–174.
30. Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
31. Словник української мови: в 11 т. Т. 4: І–М / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наук. думка, 1973. 840 с.
32. Словник української мови: в 11 т. Т. 7: Поїхати–Приробляти / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наук. думка, 1976. 724 с.

33. Соціологія: словник термінів і понять / Упорядники: Є. А. Біленький, В. М. Дебой, М. А. Козловець, А. А. Котвицький, І. В. Саух, В. О. Федоренко, В. О. Цибульський, В. О. Жаловага; за заг. ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. Київ: Кондор, 2006. 372 с.

34. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

35. Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: Навчальний посібник. Донецьк: Донбас, 2011. 341 с.

Information about the authors:

Malyga Viktoriya Anatoliivna,

Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Law
Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine

Stadnik Iryna Vasylivna,

Candidate of Science of Law,
Associate Professor at the Department of Theory, History of State and Law
and Philosophy of Law
Vasyl' Stus Donetsk National University
21, 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Марієнко А. О., Березняк В. С.

ВСТУП

Колабораціонізм під час минулих та сучасних війн був і залишається багатогранним і суперечливим явищем. З одного боку – це провина і зрада, а з іншого боку – це вимушений крок та умова виживання населення на захоплених та окупованих ворогом територіях.

У минулому, поняття «колабораціонізм» хоч і не було юридично закріпленим явищем, проте як феномен політико-правової дійсності окупованої Франції часів Другої світової війни став предметом численних наукових досліджень багатьох вчених світу. Саме Франція у ті часи стала місцем народження колабораціонізму, як поняття, що означало співпрацю з ворогом чи окупаційною владою. Післявоєнне облаштування європейського світу потребувало вирішення проблем щодо покарань тих осіб, які допомагали чи співпрацювали з нацистами, тобто потрібно було визначитися з мірою відповідальності та покаранням за таку діяльність. Так, у повоєнній Франції «державна зрада» або колабораціонізм охоплювали такі дії як носіння зброї, змова з іноземною державою, змова з ворогом держави, постачання ворогові озброєння, людської сили, коштів, надання різноманітної військової чи іншої інформації ворогу. Щодо України, то на окупованих територіях під час Другої світової війни колабораціонізм був доволі поширеним явищем серед населення, а покарання за такі дії були дуже суворими. Співпраця з ворогом була найтяжчим злочином на той час. Саме повномасштабний наступ ворога у лютому 2022 року змусив українських законодавців звернутися до криміналізації такого поняття як «колабораційна діяльність»¹.

Дослідження колабораційної діяльності, особистості колаборанта, чинників детермінації та умов вчинення зазначеного кримінально-протиправного діяння ґрунтується на ризику зміни конституційного ладу в Україні, правового режиму у державі, посяганні на цілісність території та суверенітет України. Результати дослідження позитивно вплинуть на своєчасне виявлення, протидію та попередження колабораційної діяльності, що в свою чергу, забезпечить захищеність

¹ Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явищ. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 4(56) 2022. С. 71-76. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269622) (дата звернення 18.01.2025).

державних інтересів та національної безпеки України в цілому, сприятимуть збереженню існуючої держави – України з усіма її складовими.

Сьогодні питання боротьби з колабораціонізмом нарешті отримало належне законодавче вирішення. Початок відкритої збройної агресії Російської Федерації проти України спонукав Верховну Раду України до реалізації одного з наступних варіантів криміналізації колабораційної діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 111-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за: «Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України». Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Правовими підставами кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у формі публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України є діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК².

1. Колобораціонізм, історичний аспект явища у Другій світовій війні та сучасній Україні

Однією з найактуальніших проблем в Україні сьогодні є кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Вони становлять найбільшу небезпеку, оскільки наслідки їх вчинення зачіпають не лише державу, на території якої вони були скоєні, а й увесь світ. До таких кримінальних правопорушень належать колабораціонізм, воєнні злочини, кримінальні правопорушення проти людяності, геноцид, екоцид тощо. Поява в українському суспільстві такого суспільно небезпечного явища, як колабораціонізм, була спричинена повномасштабною російсько-українською війною 24 лютого 2022 року. На тлі війни держава була змушена внести зміни до

² Кримінальний кодекс України. Закон України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text\(дата звернення 18.01.2025\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text(дата звернення 18.01.2025)).

КК України, якими криміналізувати поведінку громадян України, які свідомо та добровільно почали співпрацювати з ворогом³.

Колабораціонізм (від франц. collaboration – співпраця, співробітництво) – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн колабораціонізм кваліфіковано як злочин проти своєї держави, зрада. Залежно від рівня заподіяної шкоди колаборантом у правових нормах передбачено або довгострокове ув'язнення, або смертна кара. Як явище «колабораціонізм» зародився під час наполеонівських походів – перших у Європі масштабних воєн між націями, а не династіями. Уперше поняття «Колабораціонізм» у позитивному сенсі використав французький маршал А.Ф. Петен, який очолював режим «Віші» та закликав 30 жовтня 1940 французів до співпраці з нацистською Німеччиною⁴.

Колабораціонізм у Другій світовій війні – військове, політичне й економічне співробітництво громадян держав Антигітлерівської коаліції або представників основних етнічних груп цих держав із нацистською Німеччиною, Японією та фашистською Італією під час Другої світової війни.

Термін спочатку означав співробітництво громадян Франції (до якого закликав націю глава режиму Віші маршал Петен в 1940) із німецькою владою в період окупації Франції під час Другої світової війни. Потім застосовувався і до інших європейських урядів, що діяли під німецької окупацією (уряд Квіслінга в Норвегії, режими на кшталт Локотської республіки на окупованій території СРСР та ін.) або військових організацій із громадян окупованих країн під контролем країн гітлерівського блоку (Російська визвольна армія Власова, національні дивізії СС майже у всій Європі та ін.)⁵.

Колабораціонізм (від фр. Collaboration – «співпраця») – термін сучасного політичного лексикону з такими значеннями:

– у широкому сенсі – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим – і мав місце практично в кожній окупованій країні;

– у вузькому змісті – співробітництво французів із німецькою владою у період окупації Франції у ході Другої світової війни; проте

³ Запобігання колабораційній діяльності : метод. рекомендації / О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. В. Шаблістий, А. В. Макашов та ін.; Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 16.

⁴ Енциклопедія сучасної України // Колабораціонізм. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення 17.01.2025).

⁵ Колабораціонізм у Другій світовій війні // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://w.wiki/CmBp> (дата звернення 17.01.2025).

загальновідома не лише добровільна співпраця французів, – але і данців, норвежців, татар, білорусів, українців, росіян та інших народів – з німцями за умов окупації останніми їхніх країн;

– іноді розрізняють колабораціонізм і кооперування (вимушений колабораціонізм)⁶.

Оскільки колабораціонізм є багатограним явищем, у науковій літературі на основі історичних фактів з різних держав, виокремлюють його види і аналізують різноманітні прояви співпраці з окупантами. На думку українського дослідника Є. Письменського, для більш точного розмежування колабораціонізму, необхідно враховувати, що колабораціоністська діяльність за певних соціально-історичних умов мала свою специфіку залежно від окупованої країни. Ця специфіка визначалася, серед іншого, тактикою окупанта; тривалістю окупації; станом економічного і політичного розвитку тієї чи іншої; країни в довоєнний час (економічні проблеми, політична криза, відсутність демократичних засад організації суспільства тощо); ступенем залученості до співпраці державних і громадських діячів та впливових соціальних груп, її метою, а також сприйняттям цієї співпраці на різних щаблях суспільства⁷.

Зауважимо, що сучасне поняття колабораціонізму є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності. Загальною метою колабораційної діяльності є завдання значної шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці країни¹³. Проаналізувавши вищезазначене, можна виділити основні риси та загальні ознаки колабораціонізму, серед яких можна виділити наступні: – наявність суб'єктів колабораційної діяльності, а саме:

– «колаборантів», тобто громадянина чи групу громадян, що співпрацюють з державою-агресором й завдають шкоди державному суверенітету країні, громадянами якої вони є;

– країну/представників країни-агресора з якою відбувається безпосередня співпраця;

– чітко виражений характер завдання шкоди державному суверенітету й територіальній цілісності через різноманітні форми здійснення колабораціонізму⁸.

У незалежній Україні питання колабораціонізму гостро постало в 2014 році коли Крим був анексований і воєнним шляхом була окупована

⁶ Колабораціонізм // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://w.wiki/CmCZ> (дата звернення 18.01.2025).

⁷ Письменський Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Северодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.

⁸ Запобігання колабораційній діяльності : метод. рекомендації / О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. В. Шаблюстий, А. В. Макашов та ін.; Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 9.

російською федерацією частина Донецької і Луганської областей. Саме тоді в політичний дискурс України повернувся наратив колабораціонізм і розпочався процес юридичного оформлення колабораційної діяльності. Юридично процес оформлення законів розпочався з 2014 року. Тоді у в статті 10 проекту Закону «Про забезпечення прав та свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території» було заявлено про співпрацю з державою окупантом, проте слово «колабораціонізм» автори проекту не використовували. У 2019 році Верховна Рада ухвалила в цілому законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки)» (№ 7186). Слід зауважити, що всі спроби унормування закону про колабораційну діяльність були не завершеними, проекти мали розмиті формулювання, не було чіткого розмежування між видами колаборації. Проблемою також було і те, що в політична еліта проросійського спрямування в Україні досить впевнено і безкарно саботувала прийняття цих законів в будь який із версій.

Актуалізація питання колабораціонізму в українському суспільстві з початком незалежності була пов'язана насамперед із переглядом історичного минулого без радянського потрактування. Умови колабораціоністської діяльності в часи Другої світової війни на території, України яка не мала своєї державності кардинальним чином відрізнялась від сьогоденного моменту. Сучасна історія колабораціонізму розпочалась з 2014 році з початком війни російської федерації проти України. Формування нормативної бази щодо колабораційної діяльності та, зокрема, чіткої практики покарань за злочини не носило в Україні до 2022 року системного і чіткого визначеного характеру, що не могло не відбитися на однозначному ставленні до цього феномену в суспільстві. До позитивів того часу можна відмітити саме актуалізацію цього питання в засобах масової інформації і початок дискурсу в суспільстві⁹.

Характерною ознакою співпраці є її добровільний характер, хоча вона зазначена у ст. 111-1 КК України лише щодо п'яти форм зазначеного кримінального правопорушення. Співпраця може бути спрямоване на сприяння здійсненню збройної агресії та тимчасової окупації, уникнення відповідальності певних осіб за здійснення такої агресії та окупації тощо.

⁹ Чальцева О. М. Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. «ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ» 2. 2022. С. 56-60. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9> (дата звернення 17.01.2025).

2. Кримінологічна характеристика особи колаборанта

Людина не народжується особою, а стає нею в процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, засвоєння оточуючої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця, яка формується поступово. Більшість вітчизняних кримінологів вважає, що немає людей, приречених на вчинення злочинів, злочинцем особа стає в процесі дефектів її соціалізації¹⁰.

Вчення про особистість злочинця є частиною більш загального вчення про людину. Вважається, що фізичне, психічне, природне і соціальне становлять нерозривну єдність в людині як представникові Ното Sapiens. Особистість – це людина, соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного. Можна сказати, що особистість є біологічно-соціальним продуктом епохи. Основна і визначальна сторона особистості полягає в її суспільній сутності, що розвивається під впливом суспільства, членом якого вона є. Людина живе в оточенні інших людей, вступаючи з ними у різні відносини¹¹.

Кримінологічна структура особистості злочинця охоплює низку специфічних ознак, властивостей та характерних рис. Найчастіше виокремлюють наступні складові кримінологічної структури, а саме:

- соціально-демографічні;
- морально-психологічні;
- соціально-рольові;
- кримінально-правові.

Ознаки, які складають кримінологічну структуру особистості злочинця, не завжди притаманні у повному обсязі конкретному злочинцю. Вони, так би мовити, подають загальний портрет особистості злочинця і є найбільш характерним для тих, хто скоює особливо тяжкі і тяжкі злочини, систематично займається злочинною діяльністю¹².

Кримінологічний портрет особи колаборанта складається з чотирьох груп ознак:

- соціально-демографічних (стать, вік, рівень освіти, зайнятість та ін.);
- соціально-рольових (громадянство, професія, сімейний стан);
- кримінально-правових (особливий службовий статус, що зумовлює колабораційну діяльність, наявність чи відсутність судимості);

¹⁰ Кримінологічний аналіз особи злочинця // Бібліотека Studies. URL: <https://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3935-krimnologhnyi-analiz-osobi-zlochincyua.html> (дата звернення 19.01.2025).

¹¹ Кримінологія : Загальна та Особлива частина навчальний посібник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Харків: Право, 2014. 513 с.

¹² Кримінологія : Загальна та Особлива частина навчальний посібник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Харків: Право, 2014. 513 с.

– морально-психологічних якостей, що характеризують мотиваційне тло злочинної поведінки.

Якщо говорити про основу соціально-демографічної характеристики особи колаборанта, то в ній лежать його стать, вік, соціальне становище. Взяті в сукупності, вони вказують на наявність певних відхилень у системі соціалізації колаборантів і є інформаційною основою для загально-соціальної та спеціально-кримінологічної профілактики протидії таким кримінальним правопорушенням¹³.

Для чіткої структуризації інформації нами було використано: соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові, морально-психологічні групи ознак злочинця, а також можливості Єдиного державного реєстру судових рішень. За допомогою якого було проаналізовано та отримано наступні дані щодо особи колаборанта за ст. 111-1 кримінального кодексу України¹⁴.

Під час якого було з'ясувати механізм вчинення колабораційних правопорушень, розкрити певні особливості осіб, які свідомо переходять на бік окупантів.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИ КОЛАБОРАНТА

№		2022	2023	2024
1.	Кількість вироків за колабораційну діяльність	261	812	1045
2.	– жінки	89	339	487
3.	– чоловіки	172	473	500
4.	Сімейний стан			
	Одружені	66	248	366
	Не одружені	85	176	340
5.	Вид трудової діяльності			
	державний службовець	-	25	259
	працівник правоохоронного органу	-	5	231
	робітнича професія	31	55	301
	безробітний	106	223	165
	Інше (пенсіонер, священик, ФОП)	4	23	31
6.	Освіта			
	Вища	51	168	419
	Середня	124	179	374
	Без освіти	-	-	18
7.	Мотиви співпраці			
	Фінансові	20	65	103
	Ідеологічні	241	640	882
	Примус	-	-	2
8.	Форми співпраці з окупантами			
	Державні та адміністративні послуги	33	284	554
	Підтримка ворожої армії (логістика, матеріальне забезпечення тощо)	21	74	151
	Інформаційна та пропагандистська активність	197	245	245
	Шпигунство	-	9	1
	Інше (вказати що саме)	7	59	36

¹³ Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явищ. Приватне та публічне право № 4/2022 С. 93-98. http://pp-law.in.ua/archive/4_2022/15.pdf (дата звернення 18.01.2025).

¹⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/>

Провівши вивчення 2118 вироків за колабораційну діяльність (2022-2024 роки) можна зазначити наступне.

1. Геометричне зростання випадків колабокційної діяльності.
2. Майже пропорційно однакова активність колаборантів чоловіків та жінок.
3. Висока мотиваційна співпраця на ідеологічному рівні.
4. Переважна більшість це представники влади, правоохоронних органів та робітничих професій.
5. Серед форм співпраці переважають державні та адміністративні послуги, інформаційна та пропагандистська активність.
6. Серед інших форм співпраці можна виділити:
 - співпраця у соціальних мережах;
 - передача автотранспорту та зброї;
 - публічне заперечення здійснення військової агресії рф;
 - спілкування та підтримка зв'язків з військовими рф;
 - отримання привілейованого ставлення з боку окупантів;
 - надання послуг з конвертації коштів;
 - допомога в організації та проведення виборів на окупованих територіях;
 - зайняття посад в державних та правоохоронних органах держави агресора на окупованих територіях;
 - проведення інформаційної та пропагандистської діяльності під час роботи в закладах освіти.

2.1 Приклади колабораційної діяльності за матеріалами Єдиного реєстру судових рішень

1) ч. 1 ст. 111-1 КК України (Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України):

ОСОБА_5 обвинувачується в тому, що вона після оголошення 24.02.2022 року президентом рф військової спеціальної операції проти держави Україна та початку військової агресії, будучи прихильником країни агресора російської федерації, в період часу з 27.02.2022 року по 03.04.2022 року за допомогою власного мобільного телефону марки «Samsung», IMEI 1: НОМЕР_1, IMEI 2: НОМЕР_2, з сім-картою мобільного оператора «Київстар» з номером НОМЕР_3, використовуючи власні сторінки з ніком «ОСОБА_6» в соціальних мережах «Однокласники» та «Фейсбук» неодноразово розповсюджувала

інформацію щодо підтримки керівництва країни-агресора та здійснювала публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України та публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, до невизначеного кола осіб у мережі Інтернет¹⁵.

2) ч. 2 ст. 111-1 КК України (Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора):

ОСОБА_3, який перебував на території Харківської області, Куп'янського району, с. Шевченкове, в червні 2022 року (більш точний час не встановлено), виник кримінальний протиправний умисел, направлений на добровільне зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, а саме на добровільне зайняття посади головного спеціаліста відділу ЖКГ окупаційної адміністрації с. Шевченкове Куп'янського району Харківської області.

Згідно з Конституцією України, Україна є суверенною та незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною та недоторканою. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаагськими конвенціями 1907 року, IV Женевськими конвенціями 1949 року, а також у супереччя Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 року та іншими міжнародно-правовими актами є окупацією частини території суверенної держави та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Діючи в порушення норм міжнародного гуманітарного права, президент Російської Федерації (далі РФ) ОСОБА_4, а також інші невстановлені представники влади РФ, всупереч вимогам п.п. 1, 2 Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994, принципів Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 та вимог ч. 4 ст. 2 Статуту ООН та Декларацій

¹⁵ Вирок Хмельницького міськрайонного суду м. Хмельницький від 04.10.2022 р. по справі № 686/13296/22 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106587027> (дата звернення 22.01.2025).

Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 09.12.1981 № 36/103, від 16.12.1970 № 2734 (XXV) від 21.12.1965 № 2131 (XX), від 14.12.1974 № 3314 (XXIX), підготували та розв'язали агресивну війну та військовий конфлікт підрозділів ЗС РФ на території України.

24.02.2022 на виконання вищевказаного злочинного наказу військовослужбовці Збройних Сил РФ, шляхом збройної агресії, із загрозою застосування зброї та її фактичним застосуванням, незаконно вторглися на територію України через державні кордони України в Автономній Республіці Крим, Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, інших областях та вчинили збройний напад на державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, військові частини, інші об'єкти, що мають важливе народногосподарське або оборонне значення, та вчинили окупацію частин зазначеної території, чим вчинили дії з метою зміни меж території та державного кордону України з порушенням порядку, встановленого Конституцією України, яка триває до теперішнього часу та призводить до загибелі значної кількості людей та інших тяжких наслідків.

24 лютого 2022 року Указом Президента України Володимира Зеленського № 64/2022, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки та оборони України, відповідно до пункту 20 частини 1 статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» запроваджено воєнний стан на всій території України.

Так, після незаконного вторгнення на територію України збройних сил Російської Федерації та фактичної окупації с. Шевченкове Куп'янського району Харківської області, протягом червня 2022 року (більш точний час не встановлено), у громадянина України ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, виник кримінальний протиправний умисел, направлений на добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора.

У подальшому, в середині червня поточного року (більш точний час не встановлено), ОСОБА_3 отримав пропозицію від самопроголошеного керівника окупаційної адміністрації с. Шевченкове Куп'янського району Харківської області, ОСОБА_5 на зайняття посади головного спеціаліста відділу ЖКГ окупаційної адміністрації с. Шевченкове, на що ОСОБА_3 дав добровільну згоду¹⁶.

¹⁶ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 21.10.2022 р. по справі № 953/5852/22 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106876470#> (дата звернення 22.01.2025).

3) ч. 3 ст. 111-1 КК України (Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти):

З початку військової агресії РФ, на територіях, які опинилися в окупації, серед яких було і м. Ізюм Харківської області, представники держави-агресора створили незаконні органи влади, які розпочали впроваджувати політичні та освітні стандарти РФ.

Зокрема, з березня 2022 року м. Ізюм Харківської області було окуповано ЗС РФ та підконтрольними їй збройними формуваннями.

03.06.2022 на території м. Куп'янськ Харківської області групою осіб з числа громадян України було здійснено підписання протоколу засідання щодо створення окупаційної адміністрації держави-агресора на території Харківської області під назвою «тимчасова цивільна адміністрація Харківської області», що створена та функціонує в інтересах Російської Федерації, та обрання її керівника – громадянина України ОСОБА_6.

Надалі вказаний незаконний орган був перейменований в «тимчасову військово-цивільну адміністрацію Харківської області».

10.06.2022 головою т.зв. «временной гражданской администрацией Харьковской области» ОСОБА_6 видано наказ № 9/22 від 10.06.2022, згідно якого затверджено утворення районних окупаційних адміністрацій держави-агресора на тимчасово окупованій території Харківської області, , в тому числі т.зв. «временной гражданской администрацией Изюмского района Харьковской области» (адміністративний центр у м. Ізюм),

18.07.2022 головою т.зв «временной гражданской администрацией Харьковской области» ОСОБА_6 видано наказ № УГ-35/22 від 18.07.2022 щодо перейменування назви вказаного незаконного органу в «военно-гражданскую администрацию Харьковской области», згідно п. 2 якого також перейменовано районні підрозділи вказаної окупаційної адміністрації держави-агресора на т.зв. «военно-гражданские администрации». Зміна назви органів здійснено з врахуванням повного правонаступництва із збереженням прийнятих ними реквізитів та організаційно-штатної структури відповідно до п. 3 вказаного наказу.

У період тимчасової окупації м. Ізюм Харківської області окупаційною адміністрацією російської федерації всупереч законам України прийнято рішення про впровадження стандартів освіти російської федерації.

З цією метою головою т.зв «тимчасової цивільної адміністрації Харківської області» ОСОБА_6 видано указ №УГ-65/22 від 27 серпня 2022 року «Про затвердження Тимчасового порядку організації та здійснення освітньої діяльності за основними загальноосвітніми програмами» («Об утверждении Временного порядка организации и осуществления образовательной деятельности по основным общеобразовательным программам»), яким затверджено «Тимчасовий порядок організації та здійснення освітньої діяльності за основними загальноосвітніми програмами – освітніми програмами дошкільної, початкової загальної, основної загальної та середньої загальної освіти в Харківській області» («Временный порядок организации и осуществления образовательной деятельности по основным общеобразовательным программам – образовательным программам дошкольного, начального общего, основного общего и среднего общего образования в Харьковской области») (Далі – Тимчасовий порядок), який є додатком до вказаного указу¹⁷.

4) ч. 4 ст. 111-1 КК України (Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора):

У невідомому досудовим розслідуванням місці та час, але не пізніше листопада 2022 року ОСОБА_5, маючи давні дружні тісні ділові відносини на території рф з іншою особою, який є працівником російського підприємства «ООО «МАЗ РЕЗЕРВ» (знаходиться у м. Москва, рф), та іншими невідомими особами на території рф, замовляла автозапчастини виробництва російських заводів та організувала схему їх переміщення на територію України автомобільним транспортом із залученням водія на прізвище «ОСОБА_6» за наступним маршрутом: м. Москва (рф) м. Мінськ (РБ) Республіка Молдова – м. Одеса (Україна).

Останній у подальшому за вказівкою ОСОБА_5 здійснював відправку автозапчастин російського виробництва до м. Києва, а саме: автозапчастини з російськими назвами «датчик «ДКД-5К-РК», «реле «ПЕУП-9», «тросы привода», «КЭМ-16-20 электромагнитный клапан», «реле стеклоочистителя МАЗ 527.3747 та інші, які отримувала безпосередньо ОСОБА_5 ..

¹⁷ Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 12.01.2024 по справі № 638/8101/23 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116243671> (дата звернення 22.01.2025).

У подальшому, у невідомому досудовим розслідуванням місці з січня 2023 року ОСОБА_5 організувала іншу протиправну схему переміщення в Україну автозапчастин російського виробництва з території рф через територію РБ та територію Республіки Польща з використанням операторів поштових відправлень.

Так, для виконання свого злочинного плану, спрямованого на здійснення провадження господарської діяльності з крадіяно-агресором, ОСОБА_5 організувала ряд замовлень товарів російського виробництва у підприємств рф, зокрема, «ООО «Производственное объединение Пензенский завод «Электромехизмерение»» (ПО ПЗ «ЭМИ»), «ООО «Релейная Компания», «ООО «ДААЗ»», «ПАО «Автомобиль», «ЯМЗ (Ярославский моторный завод) ордена Ленина и Октябрьской Революции» та в подальшому їх відправлення на територію України.

Встановлено, що вказані російські підприємства є виробниками та постачальниками необхідних запчастин, вузлів, агрегатів та комплектуючих для виробництва військової техніки міністерства оборони рф¹⁸.

5) ч. 5 ст. 111-1 КК України (Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території):

У період часу з 24 липня 2023 року до 17 серпня 2023 року, ОСОБА_3, діючи умисно із власних ідеологічних та корисливих мотивів, всупереч встановленого діючого законодавства України, добровільно, шляхом активних дій, виражених в поданні заяви на участь у виборах до незаконного органу влади балотувався під час загального партійного голосування та був висунутий, як кандидат в депутати від партії держави-агресора рф мовою оригіналу – «Единая Россия» до незаконного органу влади мовою оригіналу – «Бердянский городской Совет депутатов».

За результатами проведених 10.09.2023 незаконних виборів на тимчасово окупованій території Запорізької області ОСОБА_3 був обраний депутатом першого скликання від партії держави-агресора рф мовою оригіналу – «Единая Россия» до незаконного органу влади мовою оригіналу – «Бердянский городской Совет депутатов», створеного на

¹⁸ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 15.01.2025 р. № 761/8055/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124433393> (дата звернення 22.01.2025).

тимчасово окупованій території міста Бердянськ Запорізької області, який 27.09.2023 внесений домовою оригіналу «Единого государственного реестра юридических лиц» держави-агресора рф як окрема юридична особа мовою оригіналу – «Бердянский городской Совет депутатов», (юридична адреса: Запорізька область, м. Бердянськ, площа Єдності буд. 2 номер «Основной государственный регистрационный номер» 1239000010314).

Далі, ОСОБА_3, будучи обраним депутатом першого скликання до незаконного органу влади мовою оригіналу «Бердянский городской Совет депутатов», діючи умисно, із власних корисливих та ідеологічних мотивів з метою підтримання окупаційної влади встановленої представниками збройних формувань держави-агресора рф, перебуваючи у раніше незаконно захопленому приміщенні Бердянської міської ради, розташованої за адресою: Запорізька область, м. Бердянськ, площа Єдності, буд. 2, 19.09.2023 прийняв участь у проведенні мовою оригіналу – «Первого Заседания Первого созыва Бердянского городского Совета депутатов», на якому прийнято рішення № 1/2 мовою оригіналу – «Об избрании председателя Бердянского городского Совета депутатов» от 19.09.2023», відповідно до якого він, за його добровільної згоди був обраний до мовою оригіналу – «Председателем Бердянского городского Совета депутатов» на тимчасово окупованій території м. Бердянськ Запорізької області¹⁹.

б) ч. 6 ст. 111-1 КК України (Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах):

24 лютого 2022 року о 04 год. 30 хв. Президент Російської Федерації (далі – РФ) ОСОБА_7 оголосив початок так званої «спеціальної військової операції» проти України з метою проведення «демілітаризації та денацифікації України». Із вказаного часу Збройні сили Російської Федерації (далі – ЗС РФ), діючи з метою зміни меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, застосовують засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, вчиняють військову агресію відносно народу України, безпосередні акти насильства щодо цивільного населення поєднані з вбивствами цивільних осіб з метою його тероризування, а

¹⁹ Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 17.01.2025 р. по справі № 331/3399/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12448664> (дата звернення 22.01.2025).

також здійснюють обстріли об'єктів військової та критичної інфраструктури, чим фактично ведуть повномасштабну війну проти України та українського народу.

Одним із залучених Російською Федерацією пропагандистів являється ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_2, уродженець міста Харкова, громадянин РФ, зареєстрований за адресою: АДРЕСА_3, який займає посаду заступника голови правління Белгородського регіонального відділення «Союзу письменників Росії». Останній являється військовим кореспондентом, залученим країною-агресором Російською Федерацією до проведення інформаційних операцій проти України, шляхом поширення у ЗМІ пропагандистських відомостей антиукраїнського характеру.

Свою пропагандистську діяльність ОСОБА_8 здійснює шляхом виступів у якості військового експерта на сторінках федеральних та регіональних ЗМІ РФ, а також участі у програмах на центральних телевізійних екранах, таких як «Первый канал», «Россия 1» (у так званій соціально-політичній програмі «ІНФОРМАЦІЯ_15»), новинних та аналітичних випусках телеканалів «РБК», «Царьград», «Рен-ТВ».

Також, поширення пропагандистської інформації серед російського та українського населення ОСОБА_8 здійснюється на каналі «YouTube» ІНФОРМАЦІЯ_16» (має 212 тисяч підписників та більше 33 тисяч завантажених відео), де ним ведеться інформаційна аналітична програма «ІНФОРМАЦІЯ_9» на Белгородському обласному телебаченні, і з використанням телеграм-каналу «ІНФОРМАЦІЯ_5» (має близько 19 тисяч підписників)²⁰.

7) ч. 7 ст. 111-1 КК України (Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України):

Громадянин України ОСОБА_5 починаючи з травня 2022 року будучи проросійськи налаштованою особою, перебуваючи на території селища Розівка Розівської селищної територіальної громади Полотівського району Запорізької області, яка з 03.03.2022 і по

²⁰ Вирок Московського районного суду м. Харкова від 15.01.2025 № 643/7151/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124421611> (дата звернення 22.01.2025).

теперішній час є тимчасово окупованою територією РФ, діючи умисно, усвідомлюючи протиправність своїх дій та бажаючи настання негативних наслідків, добровільно та ініціативно вступив до лав незаконного правоохоронного органу – «Розівське відділення ГУ МВС в Запорізькій області» (мовою оригіналу «Розовское отделение ГУ МВД в Запорожской области»), зайнявши посаду чергового по відділу «Народної міліції», із місцем фактичного розташування: Запорізька обл., Пологівський р-н, смт. Розівка, вул. Центральна, буд. 111, колишнє приміщення Розівського ВП Бердянського ВП ГУНП в Запорізькій області²¹.

ВИСНОВКИ

За результатами розгляду історичних аспектів колабораціонізму як суспільнополітичного явища дозволяє зробити висновок, що відповідне наукове поняття сформувалось та набуло свого подальшого розвитку у фаховій науковій літературі в тісному зв'язку з подіями Другої світової війни. Колабораційна діяльність характеризується специфічними рисами в залежності від країни, яка була окупована, та інших притаманних їй обставин. Без врахування різних причин та факторів неможливо надати юридично правильну оцінку будь-яким формам взаємодії з окупантами.

Виникнення колабораціонізму та пов'язаних із ним явищ в Україні зумовлюється єдиною та найважливішою причиною – вчинення з використанням методів гібридної війни агресії російської федерації, в наслідок чого Україна, (з 2014 року по теперішній час), тимчасово втратила територіальну цілісність, а частина її території перебуває під окупацією країни агресорки.

Основними факторами колабораціоністської поведінки осіб в Україні стали:

- 1) сплановані ідеологічні заходи підготовка до окупації (зовнішні фактори);
- 2) суспільно-політичний та економічний розвиток України до початку військової агресії (внутрішні фактори);
- 3) спадок радянської ідеології та прихильність прошарку населення до ідеології «руського міра» (історичні та ідеологічні фактори).

Таким чином, ми з'ясували, що пропорційно однакова активність колаборантів як чоловіків та жінок. З певних ідеологічних, чи політичних міркувань колабораційна діяльність притаманна людям середнього віку. Особи молодшого віку у більшості випадків переслідують корисливу мету (збагачення). Серед форм співпраці

²¹ Вирок Запорізького районного суду Запорізької області від 17.01.2025 № 317/5488/23 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124476814> (дата звернення 22.01.2025).

переважають державні та адміністративні послуги, інформаційна та пропагандистська активність. До менш розповсюджених форм співпраці можна віднести: публічне заперечення здійснення військової агресії РФ; співпраця у соціальних мережах; допомога в організації та проведення виборів на окупованих територіях; проведення інформаційної та пропагандистської діяльності під час роботи в закладах освіти тощо.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено пошуку напрямків протидії колабораційній діяльності на території України.

Розглянута кримінологічна характеристика особи колаборанта, яка охоплює чотири групи ознак: соціально-демографічні; соціально-рольові; кримінально-правові; морально-психологічні якості злочинця. Поведінка особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, завжди залежить від психологічних причин, які в сукупності із адаптацією в соціальному середовищі, створюють підґрунтя для вчинення певного виду проступків. Саме кримінологічна характеристика особи колаборанта полягає в тому, що вона надає змогу на основі відомих причин швидше зрозуміти, які ознаки притаманні особі, яка вчиняє злочин.

За допомогою отриманої та узагальненої інформації ефективно запобігати колабораційній діяльності. Проводити ефективну профілактичну діяльність, розробляти методiku щодо протидії вчиненню колабораційним проявів.

Література

1. Енциклопедія сучасної України // Колабораціонізм. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення 17.01.2025).
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
3. Запобігання колабораційній діяльності : метод. рекомендації / О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. В. Шаблистий, А. В. Макашов та ін.; Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 9, 16.
4. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навчальний посібник / А.Є. Фоменко, О.С. Юнін, В.С. Березняк, В.В. Шаблистий та ін. Київ : Алерта, 2023. 532 с.
5. Колабораціонізм // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://w.wiki/CmCZ> (дата звернення 18.01.2025).
6. Колабораціонізм у Другій світовій війні // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://w.wiki/CmBp> (дата звернення 17.01.2025).
7. Кримінальний кодекс України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 18.01.2025).

8. Кримінологічний аналіз особи злочинця // Бібліотека Studies. URL: <https://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3935-krimnologchniy-analz-osobi-zlochincy.html> (дата звернення 19.01.2025).
9. Кримінологія : Загальна та Особлива частина навчальний посібник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. Харків: Право, 2014. 513 с.
10. Марієнко А.О. Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан проблеми. *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2014. № 4 (8). С. 192–197.
11. Марієнко А.О. Теоретична модель типології криміногенної особи. *Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 1. С. 203-212.
12. Письменський Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис Северодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.
13. Чальцева О. М. Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. «ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ» 2. 2022. С. 56-60. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9>_(дата звернення 17.01.2025).
14. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. *Legal support of European integration: general legal and sectoral aspect : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P/ 560-581. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-424-5-27>.
15. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явищ. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4(56) 2022. С. 71-76. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269622) (дата звернення 18.01.2025).
16. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явищ. *Приватне та публічне право* № 4/2022 С. 93-98. http://pp-law.in.ua/archive/4_2022/15.pdf (дата звернення 18.01.2025).
17. Вирок Хмельницького міськрайонного суду м. Хмельницький від 04.10.2022 р. по справі № 686/13296/22 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106587027> (дата звернення 22.01.2025).
18. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 21.10.2022 р. по справі № 953/5852/22 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106876470#> (дата звернення 22.01.2025).
19. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 12.01.2024 по справі № 638/8101/23 Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116243671> (дата звернення 22.01.2025).

20. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 15.01.2025 р. № 761/8055/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124433393> (дата звернення 22.01.2025).

21. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 17.01.2025 р. по справі № 331/3399/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12448664> (дата звернення 22.01.2025).

22. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 15.01.2025 № 643/7151/24 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124421611> (дата звернення 22.01.2025).

23. Вирок Запорізького районного суд Запорізької області від 17.01.2025 № 317/5488/23 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124476814> (дата звернення 22.01.2025).

Information about the authors:

Mariienko Anton Oleksandrovych,

Candidate of legal sciences,

Associate professor of the Department of Criminal Law and Criminology,

Dnipro State University of Internal Affairs

26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Berezniak Vasyl Serhiiiovych,

Senior Researcher, Doctor of Science in law,

Head at the Department of Criminal Law and Criminology,

Dnipro State University of Internal Affairs

26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Мерцалов Д. Ю.

ВСТУП

Збройні конфлікти сучасності, що супроводжуються тимчасовою окупацією територій, призводять до систематичних порушень прав людини, що вимагає розробки ефективних механізмів їх відновлення. У період окупації громадяни стикаються з обмеженнями свободи пересування, вираження поглядів, а також із порушеннями фундаментальних прав, включно з правом на життя та особисту недоторканність. Повернення територій під контроль держави ставить перед правовою системою завдання не лише відновлення інфраструктури, а й створення дієвих механізмів для реабілітації постраждалого населення та гарантування доступу до правосуддя.

Міжнародні правові стандарти визначають обов'язки держав щодо захисту цивільного населення під час збройних конфліктів і після їх завершення. Женевські конвенції та додаткові протоколи до них¹ передбачають розслідування воєнних злочинів, притягнення винних до відповідальності, а також надання компенсацій жертвам правопорушень, спричинених окупаційним режимом. Гармонізація національного законодавства з міжнародними нормами є необхідною умовою ефективної реалізації правових інструментів на практиці.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»² регламентує правові гарантії для осіб, які зазнали порушень прав внаслідок окупації. Відновлення документів, компенсація за втрачене майно та доступ до правосуддя становлять основні механізми державної політики у цій сфері. Реалізація цих положень супроводжується низкою викликів, серед яких проблеми координації між державними органами, необхідність фінансування та створення спеціалізованих інституцій для роботи з постраждалими.

Ефективність процесу відновлення прав людини на деокупованих територіях значною мірою залежить від комплексного підходу, що поєднує міжнародні зобов'язання, внутрішні правові реформи та

¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

² Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

координацію державних інституцій. Забезпечення належного захисту прав громадян у постконфліктний період вимагає не лише правового врегулювання, а й системних змін у підходах до реалізації державної політики у сфері правосуддя та реінтеграції.

Отже, метою цього дослідження є аналіз існуючих правових механізмів відновлення прав людини на деокупованих територіях України, оцінка їхньої ефективності та розробка рекомендацій щодо їх удосконалення. Особлива увага приділяється досвіду інших країн у подоланні наслідків окупації, а також можливостям імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему.

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Юридичні наслідки тимчасової окупації територій України безпосередньо впливають на правовий статус населення, що проживає на цих територіях. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»³ визначає, що такі території залишаються невід’ємною частиною України, а їхній правовий режим регулюється Конституцією та законами держави. Однак в умовах окупації реалізація прав та свобод громадян піддається суттєвим обмеженням, що ускладнює забезпечення їхніх законних інтересів.

Відсутність визнання Україною юридичних актів, виданих окупаційною владою, є одним із ключових аспектів правового статусу таких територій. Законодавство передбачає, що будь-які документи, видані незаконними адміністраціями, не створюють правових наслідків. Виняток становлять лише документи, що підтверджують факти народження, смерті, реєстрації або розірвання шлюбу, оскільки вони можуть слугувати підставою для державної реєстрації відповідних актів цивільного стану. Встановлення таких фактів часто потребує судового втручання, що ускладнює процедуру для громадян та збільшує навантаження на судову систему.

Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»⁴ передбачає механізми встановлення спеціального правового статусу для осіб, зниклих під час збройного конфлікту або окупації. Реєстрація таких осіб у Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, дозволяє розпочати офіційне розслідування їхнього зникнення, забезпечити правовий захист майнових і немайнових прав зниклих осіб, а також гарантувати підтримку їхнім родичам.

³ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

⁴ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

Особливий правовий статус мають також внутрішньо переміщені особи (ВПО), які залишили окуповані території через загрози їхньому життю та безпеці. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»⁵ гарантує таким громадянам право на отримання довідки про взяття на облік ВПО, що є підставою для отримання державної допомоги, забезпечення соціальних прав і доступу до адміністративних послуг. Практична реалізація цих гарантій супроводжується труднощами, зокрема через бюрократичні перешкоди та недостатню обізнаність ВПО про свої права та можливості.

Втрата або пошкодження майна внаслідок окупації залишається одним із ключових викликів для постраждалих осіб після деокупації. Відновлення прав власності та компенсація за завдані збитки вимагають юридичного врегулювання, однак цей процес часто ускладнюється через втрату чи знищення відповідних документів. Незаконні операції з нерухомим майном, здійснені на окупованих територіях, створюють додаткові правові колізії, що потребують офіційного перегляду та визнання в рамках національної правової системи.

Українське законодавство встановлює, що будь-які угоди щодо нерухомого майна, укладені під юрисдикцією окупаційної влади, не мають юридичної сили. Відсутність визнання таких договорів формує правову невизначеність як для власників майна, так і для потенційних покупців, що ускладнює цивільний обіг та відновлення економічної стабільності на деокупованих територіях. Судові процедури, необхідні для підтвердження прав власності, вимагають часу, юридичного супроводу та доступу до архівних документів, які можуть бути пошкоджені або знищені внаслідок бойових дій.

Порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях України набули системного характеру, що виражається у дискримінації, примусовому нав'язуванні громадянства та обмеженні основних свобод. Політика окупаційної влади спрямована на придушення національної ідентичності та підлив правового статусу українського населення.

Дискримінація за національною ознакою проявляється в обмеженні права на освіту українською мовою. В освітніх закладах запроваджуються російські освітні стандарти, що супроводжується витісненням української мови з навчального процесу. Політика так званої «денацифікації» фактично означає заборону або суттєве обмеження викладання українською мовою, що суперечить міжнародним стандартам у сфері освіти. Подібні дії порушують

⁵ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

основоположне право людини на здобуття освіти рідною мовою та створюють загрозу культурній ідентичності українського народу⁶.

Примусове нав'язування російського громадянства є ще одним порушенням, що має системний характер. Комітет ООН з прав людини визнає практику масової паспортизації на окупованих територіях України незаконною⁷, кваліфікуючи її як дискримінацію за національною ознакою. Громадянам, які відмовляються отримати російські паспорти, загрожують обмеження прав, депортація або неможливість отримати доступ до соціальних послуг. Атмосфера примусу та страху, що формується внаслідок цих дій, суперечить нормам міжнародного гуманітарного права та принципам не порушності громадянських прав осіб, що перебувають під окупацією.

Придушення основних свобод проявляється через обмеження свободи слова, зібрань та пересування. Переслідування проукраїнських активістів, журналістів та осіб, які відкрито висловлюють незгоду з окупаційним режимом, стало поширеною практикою. Зафіксовані випадки незаконних арештів, тортур, насильницьких зникнень та позасудових страт свідчать про масштабні порушення прав людини. Систематичні репресії спрямовані на ліквідацію будь-яких проявів громадянського опору окупації та встановлення атмосфери залякування серед місцевого населення.

Обмеження свободи пересування унеможлиблює вільне переміщення громадян між тимчасово окупованими територіями та підконтрольною Україні частиною держави. Встановлення жорстких правил перетину лінії розмежування ускладнює доступ населення до медичних послуг, освіти та працевлаштування. Внутрішньо переміщені особи та громадяни, які намагаються залишити окуповані території, стикаються з додатковими перешкодами, що обмежують їхні базові права⁸.

Правові виклики, з якими стикаються постраждалі особи після деокупації, ускладнюють процес відновлення їхніх прав та інтеграції в правове поле держави. Основні проблеми охоплюють відновлення документів, реалізацію соціальних гарантій, притягнення винних до відповідальності та врегулювання питань власності.

⁶ Кравчук І.І. Дискримінація за національною ознакою на окупованих територіях через призму обмеження права на освіту як прояв геноциду українського народу. Поліський національний університет. Конституційне право; муніципальне право. С. 7-13/ URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/2.pdf

⁷ Комітет ООН визнав примусове нав'язування громадянства РФ мешканцям окупованого Криму порушенням прав людини. URL: <https://suspilne.media/crimea/741945-komitet-oon-viznav-primusove-navazuvanna-gromadanstva-rf-meskanцам-okupovanogo-krimu-porushennam-prav-ludini/>

⁸ Резнікова О.О., Сьомін С.В. Проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян України під час врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/konf_Dondas-157ee.pdf

Відсутність особистих документів, втрачених або знищених під час окупації, створює суттєві перешкоди у доступі до соціальних послуг, медичної допомоги та працевлаштування. Додаткову складність становить наявність документів, виданих окупаційними адміністраціями, які не мають юридичної сили відповідно до українського законодавства. Виняток становлять лише документи, що підтверджують факти народження, смерті, реєстрації або розірвання шлюбу. Офіційне визнання таких актів потребує додаткових правових процедур, включно із судовим встановленням відповідних фактів, що затягує процес і створює додаткове навантаження на судову систему.

Відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності є ще одним важливим аспектом правового врегулювання. Злочини, вчинені під час окупації, включаючи умисні вбивства, катування, незаконну депортацію та інші воєнні злочини, потребують ретельного розслідування та судового переслідування. Встановлення обставин злочинів ускладнюється відсутністю доказів, знищенням документів, а також переміщенням підозрюваних на територію держави-агресора.

Застосування міжнародних механізмів правосуддя також стикається з труднощами. Європейський суд з прав людини залишається важливим інструментом захисту прав громадян України, однак виконання його рішень щодо Російської Федерації ускладнюється відсутністю механізмів примусового виконання. Денонсація Росією Європейської конвенції з прав людини 16 березня 2022 року фактично позбавила постраждалих осіб можливості домагатися відновлення своїх прав через міжнародну судову систему. Відмова Росії від дотримання міжнародних зобов'язань свідчить про ігнорування нею принципів верховенства права та міжнародного гуманітарного права⁹.

Забезпечення соціальної підтримки постраждалих осіб є невід'ємним елементом процесу реінтеграції. Доступ до медичних послуг, житла та працевлаштування відіграє ключову роль у відновленні нормального життя після деокупації. Однак, на практиці реалізація цих прав ускладнюється через бюрократичні перепони та недостатню координацію між державними органами. Відсутність комплексної програми соціальної адаптації для осіб, що повертаються на звільнені території, посилює труднощі реінтеграції. Руйнування інфраструктури, нестача робочих місць та обмежений доступ до соціальних послуг створюють додаткові виклики для громадян, які прагнуть повернутися до місць постійного проживання.

⁹ Правова допомога на деокупованих територіях: з якими проблемами стикаються мешканці? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravova-dopomoha-na-deokupovanykh-terytoriakh-z-lyakmy-problemamy-stykaiutsia-meshkantsi/>

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»¹⁰ гарантує таким громадянам право на отримання довідки про взяття на облік ВПО, що є підставою для отримання державної допомоги та реалізації соціальних прав. Проте, на практиці внутрішньо переміщені особи стикаються з труднощами у реалізації своїх прав через складні адміністративні процедури та недостатню обізнаність про наявні механізми державної підтримки.

2. Аналіз існуючих правових механізмів відновлення прав людини

Реінтеграція деокупованих територій України є складним процесом, що вимагає чіткої правової регламентації та застосування спеціальних механізмів державного управління. Відновлення територіальної цілісності та захист прав громадян на звільнених територіях ґрунтується на положеннях Конституції України, яка закріплює принципи суверенітету та непорушності державних кордонів.

На основі конституційних норм розроблено спеціальні закони та підзаконні акти, що регулюють питання деокупації, правового статусу територій та відновлення державного управління. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначає статус таких територій та встановлює механізми захисту прав громадян, які зазнали порушень унаслідок тимчасової окупації.

Кабінет Міністрів України ухвалює постанови, що деталізують процедури та заходи, необхідні для ефективної реінтеграції. Постанова від 6 грудня 2022 року №1364 «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією»¹¹ визначає критерії класифікації таких територій. Офіційне закріплення статусу територій дозволяє застосовувати спеціальні заходи державної політики, спрямовані на забезпечення соціального захисту громадян та відновлення інфраструктури.

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України здійснює нормативне регулювання заходів з реінтеграції шляхом прийняття відповідних наказів. Документ від 22 грудня 2022 року №309 затверджує «Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією»¹², що є

¹⁰ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

¹¹ Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>

¹² Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

основою для визначення державної політики щодо відновлення цих регіонів. Постійне оновлення цього переліку відображає динамічний характер процесу реінтеграції. Останні зміни внесено наказом від 29 жовтня 2024 року №388, що враховує зміни в оперативній обстановці.

Органам місцевого самоврядування відводиться ключова роль у процесі реінтеграції, оскільки вони є безпосередніми виконавцями державної політики на місцях та забезпечують реалізацію заходів, спрямованих на відновлення життєдіяльності деокупованих громад. Законодавство визначає їхні повноваження у сферах відновлення інфраструктури, забезпечення правопорядку та надання соціального захисту населенню. Дослідження у сфері місцевого самоврядування підкреслюють, що ефективне управління на муніципальному рівні є необхідною умовою успішної реінтеграції¹³.

Особливе значення має інформаційна реінтеграція населення деокупованих територій, що є важливим елементом державної політики. Відновлення українського інформаційного простору передбачає боротьбу з дезінформацією, поширеною окупаційними адміністраціями, а також зміцнення національної ідентичності. Для реалізації цих завдань застосовуються нормативно-правові, соціальні, освітні та культурні заходи. Впровадження програм національно-патріотичного виховання, а також заходів інформаційної безпеки сприяє формуванню громадянської свідомості та соціальної згуртованості населення¹⁴.

Правовий захист постраждалих від збройної агресії та тимчасової окупації здійснюється як на національному рівні, так і в міжнародних судових інстанціях. Українська держава забезпечує правове представництво громадян у національних судах, сприяє підготовці справ для подання до Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ. Захист прав громадян, які зазнали утисків під час окупації, є важливим напрямом державної політики у сфері правосуддя та міжнародного співробітництва¹⁵.

Визнання або невизнання судових рішень, ухвалених окупаційними органами, залишається важливим правовим питанням після деокупації.

¹³ Демиденко В.О. Роль місцевого самоврядування в реінтеграції деокупованих територій України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ II. Конституційне право; муніципальне право. С. 58-64. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/10.pdf>

¹⁴ Інформаційна реінтеграція населення деокупованих регіонів України. Загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації. київський національний університет імені Тараса Шевченка. Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби. Київ, 2023. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/363/files/5f6768eb-5517-4e4c-b412-a884f43699c1.pdf>

¹⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономії Республіки Крим та міста Севастополя». Указ Президента України №117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

Юридична оцінка цих рішень впливає на правовий статус громадян та визначає можливість їхньої апеляції або скасування. Українське законодавство передбачає механізми перегляду рішень, ухвалених під контролем окупаційної влади, що дозволяє забезпечити відновлення справедливості та правову визначеність у регулюванні правових відносин¹⁶.

Як зазначалось в попередньому розділі, втрата або пошкодження особистих документів під час окупації залишається поширеною проблемою, що ускладнює відновлення правового статусу громадян після деокупації. Офіційне підтвердження особи та громадянства є необхідною умовою для реалізації правових та соціальних гарантій.

Відновлення паспорта громадянина України здійснюється через територіальні органи Державної міграційної служби (ДМС), центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) або центри обслуговування громадян «Паспортний сервіс». Заявнику необхідно подати заяву про втрату паспорта, документ, що посвідчує особу (за наявності), та інші необхідні документи. Процедура відновлення паспорта передбачає ідентифікацію особи, що може ускладнюватися у випадках втрати всіх наявних документів¹⁷.

Особи, які втратили громадянство України та мають намір його поновити, повинні подати відповідну заяву, три фотокартки, довідку про припинення громадянства та декларацію про відсутність іноземного громадянства. Порядок поновлення громадянства визначається Законом України «Про громадянство України» та відповідними підзаконними актами. Процедура потребує офіційного підтвердження правового статусу особи та відсутності інших громадянств¹⁸.

Відновлення прав власності на нерухоме майно, документи на яке були втрачені під час окупації, здійснюється декількома способами залежно від часу реєстрації прав. Якщо право власності було зареєстровано до 2003 року, необхідно звернутися до нотаріуса, який видав відповідний документ, або до нотаріального архіву. Для майна, зареєстрованого після 2003 року, інформація зберігається в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, доступ до якого можна отримати через нотаріуса або центр надання адміністративних послуг¹⁹.

¹⁶ Як Україна повинна реагувати на судові рішення, видані в окупації? URL: <https://zmina.info/articles/yak-ukrayina-povynna-reaguvaty-na-sudovi-rishennya-vydani-v-okupacziji/>

¹⁷ Як херсонцям відновити втрачені внаслідок підтоплення документи – поради юристки. URL: <https://suspilne.media/kherson/524679-ak-hersoncam-vidnoviti-vtraceni-vnaslidok-pidtoplenna-dokumenti-poradi-uristki/>

¹⁸ Поновлення у громадянстві України. URL: <https://dmsu.gov.ua/poslugi/nabuttya-gromadyanstva-ukrajni/ponovlennya-u-gromadyanstvi-ukrajni.html>

¹⁹ Як відновити втрачені через війну документи на житло. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3705238-ak-vidnoviti-vtraceni-cerez-vijnu-dokumenti-na-zitlo-tri-varianti.html>

Документи, видані окупаційними адміністраціями, не визнаються українським законодавством. Для офіційного підтвердження правового статусу після деокупації необхідно пройти процедуру верифікації або повторного отримання відповідних документів відповідно до чинних правових норм. Запровадження ефективних процедур підтвердження правового статусу сприятиме зменшенню правової невизначеності та забезпеченню захисту прав громадян на звільнених територіях²⁰.

Міжнародні правові механізми відіграють вирішальну роль у процесі реінтеграції деокупованих територій та забезпеченні відновлення прав людини. Діяльність міжнародних судових та арбітражних інституцій, співпраця з міжнародними організаціями та виконання їхніх рекомендацій формують основу для ефективного правового врегулювання наслідків окупації.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) забезпечує судовий захист для осіб, які зазнали порушень прав унаслідок збройного конфлікту та тимчасової окупації. Коли національні засоби правового захисту вичерпані або виявилися неефективними, громадяни можуть звертатися до ЄСПЛ для відновлення своїх прав. Рішення цього суду є обов'язковими для виконання державами-учасниками, що сприяє приведенню національного законодавства у відповідність до європейських стандартів. Особливе значення мають справи, які стосуються порушень прав людини на окупованих територіях, оскільки їх розгляд дозволяє встановити юридичну відповідальність та відновити права потерпілих²¹.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) здійснює розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, серед яких геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Визнання Україною юрисдикції МКС щодо злочинів, скоєних на її території з 2014 року, відкриває можливість для судового переслідування осіб, відповідальних за порушення міжнародного гуманітарного права. Робота цього суду сприяє встановленню справедливості, документуванню злочинів та притягненню винних до відповідальності²².

Організація Об'єднаних Націй (ООН) забезпечує моніторинг ситуації на деокупованих територіях України та сприяє розробці стратегій з реінтеграції населення. Моніторингова місія ООН з прав людини здійснює спостереження за порушеннями прав, надає рекомендації державним органам та сприяє міжнародному діалогу щодо механізмів правового захисту. Співпраця з Радою ООН з прав людини дозволяє

²⁰ Пріоритетні кроки української держави після деокупації Криму. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/priorityetni-kroky-ukrayinskoyi-derzhavy-pislya-deokupatsiyi-krymu/>

²¹ Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi>

²² Катеренчук, І. С. Міжнародне гуманітарне право під час воєнного стану. 2022.

впроваджувати міжнародні стандарти захисту прав людини та створювати умови для їх ефективної реалізації в національній правовій системі²³.

Рада Європи надає експертну та технічну допомогу, спрямовану на реформування правової системи України. Імплементація європейських стандартів до національного законодавства сприяє зміцненню верховенства права, що є важливим елементом реінтеграції деокупованих територій. Окремі проекти Ради Європи стосуються захисту прав внутрішньо переміщених осіб, розвитку механізмів правосуддя та забезпечення належного правового регулювання для постраждалого населення²⁴.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) здійснює моніторинг безпекової та гуманітарної ситуації, що сприяє оцінці реального стану справ на деокупованих територіях. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ збирає інформацію про порушення прав людини, розробляє рекомендації для їхнього усунення та забезпечує прозорість процесу реінтеграції²⁵.

Україна активно працює над впровадженням рекомендацій міжнародних організацій, спрямованих на реінтеграцію деокупованих територій та відновлення прав людини. Виконання міжнародних рекомендацій сприяє реформуванню судової системи, розширенню механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб та посиленню юридичних інструментів для забезпечення відповідальності за порушення міжнародного права.

Ефективна співпраця з міжнародними організаціями дозволяє Україні отримати правову, технічну та фінансову підтримку, необхідну для впровадження довгострокових рішень у сфері правосуддя, компенсації збитків та соціальної реінтеграції населення. Комплексний підхід до реалізації цих заходів забезпечує сталий розвиток правової системи та сприяє відновленню миру в регіоні²⁶.

²³ Співробітництво з ООН. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/spivrobitnictvo-z-onn.html?PrintVersion>

²⁴ Посібник із застосування європейської конвенції з прав людини під час надзвичайної ситуації (кримінальне судочинство). Київ, 2023. URL: <https://rm.coe.int/guide-to-applying-article-15-of-the-echr/1680ac59d5>

²⁵ Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobitnictva-v-yevropi>

²⁶ Мороз К. Практика національного реагування на внутрішні переміщення в Україні. Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» в межах Плану дій Ради Європи для України на 2015-2017 роки. URL: <https://rm.coe.int/-/1680794ccf>

3. Оптимізація правових механізмів та напрямки їх удосконалення

У відповідь на виклики, спричинені збройною агресією проти України, держава активно впроваджує законодавчі ініціативи, спрямовані на захист постраждалих осіб. Ці ініціативи охоплюють різні аспекти, зокрема компенсацію за втрачене майно, соціальну підтримку та забезпечення житлом.

Одним із ключових напрямів є розробка механізмів обліку та компенсації за знищене, пошкоджене або незаконно привласнене окупаційною владою майно. Законодавчі ініціативи передбачають створення єдиного реєстру постраждалого майна та впровадження прозорих процедур для отримання компенсацій. Важливо, щоб ці механізми усували дискримінаційні підходи, пов'язані з часом або місцем завдання шкоди, забезпечуючи рівний доступ усіх потерпілих до національних та міжнародних компенсаційних програм²⁷.

У 2024 році було розроблено низку законопроектів, спрямованих на вдосконалення соціального захисту ВПО. Зокрема, законопроект №10405 від 12 січня 2024 року має на меті забезпечити реалізацію права ВПО на працю та соціальний захист. Однак, згідно з висновком Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, реалізація положень цього законопроекту може призвести до зменшення дохідної частини відповідних бюджетів, тому до його змісту вилучено зауваження та пропозиції²⁸.

Інший законопроект №11070 від 11 березня 2024 року передбачає встановлення пільгових умов орендної плати для окремих категорій ВПО. Проте Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій надав висновок про відхилення цього проєкту, аргументуючи це необхідністю врегулювання відповідних відносин у базовому законі «Про оренду державного та комунального майна»²⁹.

Законодавчі ініціативи також спрямовані на реінтеграцію мешканців окупованих територій та підтримку найвразливіших категорій населення. У 2024 році відбулися зміни в урядовій структурі: Міністерство реінтеграції було перейменовано на Міністерство національної єдності України, а повноваження щодо багатьох категорій постраждалих передано Міністерству розвитку. Ці зміни вплинули на

²⁷ Як Україна має діяти для захисту постраждалих від війни: 13 ключових кроків держави на 2025 рік. URL: <https://zmina.ua/event/yak-ukrayina-maye-diyaty-dlya-zahystu-postrazhdalyyh-vid-vijny-13-klyuchovykh-krokov-derzhavy-na-2025-rik/>

²⁸ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43494>

²⁹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо встановлення пільгових умов орендної плати для окремих категорій. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43816>

формування політики у сфері реінтеграції та захисту постраждалих осіб, зокрема на розробку стратегій та відновлення роботи міжвідомчих комісій, відповідальних за встановлення фактів позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії.

Особлива увага приділяється створенню умов для розміщення та підтримки людей з інвалідністю та осіб похилого віку, які є найбільш вразливими під час війни. Законодавчі ініціативи передбачають розробку програм забезпечення таких осіб житлом, наданням медичної допомоги та соціальної підтримки, що є необхідним для запобігання гуманітарній катастрофі та забезпечення гідних умов життя для всіх громадян³⁰.

Україна активно працює над створенням законодавчої бази для компенсації шкоди, завданої громадянам та юридичним особам унаслідок військових дій. Зокрема, Верховна Рада України ухвалила Закон №2923-IX від 23 лютого 2023 року, який визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів та диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації. Цей закон встановлює процедуру подання заяви про компенсацію, вимоги до заявників та механізм розгляду таких заяв³¹.

Крім того, уряд затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року №326. Цей документ регулює процедуру оцінки збитків, зокрема реальні втрати земельного фонду, витрати на рекультивацію земель та розмінування територій. Визначення шкоди здійснюється відповідно до методики, затвердженої Міністерством аграрної політики та продовольства України за погодженням з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій³².

На міжнародному рівні Україна співпрацює з різними організаціями для забезпечення компенсації завданої шкоди. 9 січня 2023 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», яка визнає

³⁰ Про основні законодавчі ініціативи 2024 року щодо осіб, постраждалих від війни. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/9736>

³¹ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2923-20>

³² Стрілець І.Ю. Міжнародно-правовий досвід відшкодування шкоди, що завдана довіллю під час міждержавних збройних конфліктів: значення для післявоєнного відновлення земель України. проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. № 7. 2023 URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_7_2023

необхідність створення міжнародного механізму відшкодування збитків. Цей документ рекомендує державам створити міжнародний реєстр збитків для документування доказів та інформації щодо шкоди, заподіяної війною фізичним і юридичним особам, а також державі Україна³³.

Також розглядаються варіанти створення арбітражного органу за згодою обох сторін для врегулювання претензій, що виникають у зв'язку з конфліктом. Такий орган може бути створений шляхом укладення двосторонньої угоди між Україною та Росією, що міститиме положення про характер, обсяг, процедуру, винесення рішення та забезпечення виконання позовів. Постійна палата третейського суду могла б бути залучена до такого арбітражу, зокрема у випадках, коли Росія не бажає призначати арбітрів або приймати кандидатури від України³⁴.

Практичні аспекти компенсації збитків постраждалим особам включають документування втрат, подання заяви про відшкодування та отримання юридичної підтримки. Фіксація пошкодженого майна за допомогою фото, відео та офіційних документів є необхідною умовою для оцінки збитків та отримання компенсації.

Звернення до державних органів із заявою про відшкодування має здійснюватися відповідно до встановлених процедур і строків. Оперативний розгляд таких заяв сприяє реалізації прав постраждалих осіб.

Юридична підтримка дозволяє ефективно захищати інтереси заявників, сприяючи належному розгляду справ. Комплексний підхід, що поєднує національні та міжнародні механізми, забезпечує прозорість процесу та сприяє відновленню прав і територій, постраждалих від збройної агресії.

Необхідно зазначити, що процес компенсації може бути тривалим та вимагати значних зусиль як з боку держави, так і постраждалих осіб. Проте, завдяки комплексному підходу, який поєднує національні та міжнародні механізми, є можливість забезпечити справедливе відшкодування завданої шкоди та сприяти відновленню постраждалих територій та громадян.

У контексті збройного конфлікту та окупації окремих територій України постає нагальна потреба у впровадженні спеціальних судових

³³ Правова допомога на деокупованих територіях: з якими проблемами стикаються мешканці? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravova-dopomoha-na-deokupovanykh-terytoryiakh-z-iyakymy-problemamy-stykaiutsia-meshkantsi/>

³⁴ Мофсет Л. Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні. 2022 URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B8%CC%86%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D1%96-.pdf>

процедур для розгляду справ, пов'язаних із окупацією. Це зумовлено необхідністю забезпечення правосуддя в умовах, коли обвинувачені особи часто перебувають поза межами досяжності національної юрисдикції або на тимчасово окупованих територіях.

Однією з ключових процедур, що застосовується в таких випадках, є спеціальне кримінальне провадження за відсутності обвинуваченого, відоме як *in absentia*. Ця процедура передбачена Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК) і дозволяє проводити досудове розслідування та судовий розгляд без присутності підозрюваного або обвинуваченого. Згідно з частиною 2 статті 7 КПК, сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого, зокрема прав на захист та доступ до правосуддя, навіть у разі здійснення провадження за їх відсутності.

Процедура *in absentia* застосовується до обвинувачених, які переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошені в міждержавний або міжнародний розшук. Це особливо актуально для злочинів проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційних правопорушень. Метою впровадження цієї процедури є забезпечення невідворотності покарання, навіть коли обвинувачений перебуває поза межами досяжності національних правоохоронних органів.

Міжнародна практика визнає можливість проведення судових розглядів за відсутності обвинуваченого за певних умов. ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує, що така процедура не порушує права на справедливий судовий розгляд, за умови, що обвинувачений був належним чином поінформований про розгляд справи та мав можливість захищати свої права. Наприклад, у справі «Сейдовіч проти Італії» ЄСПЛ підкреслив, що заочне постановлення вироку не є порушенням, якщо особа була поінформована про обвинувачення та мала можливість оскаржити рішення³⁵.

Незважаючи на наявність законодавчих механізмів, впровадження процедури *in absentia* в Україні стикається з низкою викликів. Однією з основних проблем є вимога оголошення обвинуваченого в міждержавний або міжнародний розшук, що може затягувати процес та ускладнювати проведення розслідування. Крім того, забезпечення прав

³⁵ Мазур М. Кримінальне провадження щодо злочинів, пов'язаних із окупацією Криму та конфліктом на Донбасі, за процедурою *in absentia*: сучасний стан і перспективи вдосконалення. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/22_05_2020_M_Mazyr_1.pdf

обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя в умовах його відсутності потребує додаткових гарантій та механізмів³⁶.

Для подолання цих викликів пропонується спростити процедури оголошення в розшук та вдосконалити механізми інформування обвинувачених про хід провадження. Також важливо забезпечити ефективний захист прав обвинувачених, надаючи їм можливість оскарження рішень та повторного розгляду справи у разі їхньої появи. Це сприятиме підвищенню ефективності правосуддя та забезпеченню принципу невідворотності покарання за злочини, пов'язані з окупацією.

Інтеграція механізмів перехідного правосуддя у національну правову систему України є ключовим етапом у процесі подолання наслідків збройного конфлікту та забезпечення справедливості для постраждалих осіб. Перехідне правосуддя охоплює комплекс заходів, спрямованих на відновлення прав людини, встановлення істини, притягнення винних до відповідальності та запобігання повторенню подібних порушень у майбутньому.

У 2021 році в Україні було розроблено проєкт Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» (реєстраційний номер 5844 від 09.08.2021), який визначає основні напрями та механізми реалізації перехідного правосуддя. Цей документ базується на міжнародних стандартах та враховує специфіку українського контексту, зокрема досвід збройного конфлікту на сході країни та тимчасової окупації Криму. Основними складовими концепції є: притягнення до відповідальності винних у порушеннях прав людини, забезпечення права на правду для жертв та суспільства, надання репарацій постраждалим, а також проведення інституційних реформ для гарантування неповторення подібних подій у майбутньому³⁷.

Розробка та впровадження законодавчих актів, що регулюють питання перехідного правосуддя, є невід'ємною частиною інтеграції цих механізмів у національну правову систему. Окрім згаданого проєкту закону, в Україні триває робота над іншими нормативно-правовими актами, спрямованими на реалізацію принципів перехідного правосуддя. Зокрема, це стосується питань захисту прав внутрішньо переміщених осіб, відшкодування збитків, завданих внаслідок конфлікту, та реформування судової системи для забезпечення ефективного розгляду

³⁶ JustTalk. IN ABSENTIA під час окупації: місія нездійсненна? Discussion paper. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk9-in-absentia-pid-chas-okupatsii-misiya-nezdijsnenna-discussion-paper>

³⁷ Проєкт Закону про засади державної політики перехідного періоду. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35111=72625

справ, пов'язаних із воєнними злочинами та порушеннями прав людини³⁸.

Інтеграція механізмів перехідного правосуддя в Україні спирається на вивчення міжнародного досвіду та співпрацю з міжнародними організаціями. Важливим аспектом є адаптація успішних практик інших країн до українських реалій, з урахуванням культурних, соціальних та правових особливостей. Зокрема, досвід країн, що пройшли через подібні конфлікти, свідчить про ефективність створення комісій правди, спеціальних трибуналів та програм реабілітації для жертв. Україна активно співпрацює з ООН, Радою Європи та іншими міжнародними інституціями для отримання експертної підтримки та залучення ресурсів, необхідних для впровадження перехідного правосуддя³⁹.

Незважаючи на значні зусилля, процес інтеграції механізмів перехідного правосуддя в Україні стикається з низкою викликів. Серед них – необхідність забезпечення політичної волі, подолання бюрократичних перешкод, а також формування суспільної підтримки для реалізації відповідних реформ. Крім того, важливою є координація між різними гілками влади та громадянським суспільством для досягнення спільних цілей. Проте, успішна інтеграція механізмів перехідного правосуддя здатна забезпечити стійкий мир, відновлення справедливості та довіри громадян до державних інституцій, що є запорукою демократичного розвитку країни.

ВИСНОВКИ

У процесі відновлення прав людини на деокупованих територіях України важливо оцінити ефективність наявних правових механізмів, запропонувати шляхи їх удосконалення та визначити перспективи міжнародної співпраці у цій сфері.

Після деокупації територій України держава впровадила низку правових механізмів, спрямованих на відновлення прав людини та реінтеграцію постраждалого населення. Зокрема, розроблено Стратегію відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій України на період до 2026 року, яка визначає основні напрями та завдання у цій сфері. Проте, аналіз практичної реалізації цих механізмів виявляє низку проблем. Серед основних викликів – недостатня координація між органами державної влади та місцевого самоврядування, брак фінансових та людських ресурсів, а також складнощі у відновленні документів та прав власності громадян, які

³⁸ Тези до Концепції перехідного правосуддя. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/tezy-do-kontseptsiyi-perehidnogo-pravosuddya>

³⁹ Навіщо українцям перехідне правосуддя: Олександр Павліченко про глобальні проекти УГСПЛ. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/navishcho-ukraintsiam-perekhidne-pravosuddia-oleksandr-pavlichenko-pro-hlobalni-proiekt-y-uhspl/>

проживали на окупованих територіях. Крім того, існують проблеми з визнанням та легітимізацією рішень, прийнятих окупаційними адміністраціями, що ускладнює процес правового врегулювання. Ці фактори свідчать про необхідність удосконалення наявних правових механізмів та розробки нових підходів для забезпечення ефективного відновлення прав людини.

Підвищення ефективності правового регулювання у сфері відновлення прав людини на деокупованих територіях потребує чітких механізмів верифікації документів, що були видані під час окупації. Визначені процедури дозволять забезпечити правову визначеність та захист прав осіб, які укладали правочини або отримували офіційні документи в умовах тимчасової окупації.

Посилення координації між державними органами та місцевим самоврядуванням сприятиме оперативному вирішенню питань реінтеграції, забезпеченню доступу до правосуддя та відновленню порушених прав громадян. Залучення громадськості та міжнародних організацій дозволить підвищити прозорість процесу, посилити довіру населення та впровадити кращі світові практики у сфері захисту прав людини.

Розробка спеціальних програм підтримки для постраждалих осіб забезпечить психологічну, соціальну та правову допомогу, що сприятиме швидшій адаптації та інтеграції цих осіб у суспільство.

Міжнародна співпраця відіграє ключову роль у відновленні правосуддя для осіб, які постраждали від окупації. Спільні розслідування та судові процеси з міжнародними партнерами сприятимуть ефективному збору доказів і забезпеченню справедливого розгляду справ. Надання фінансової та технічної допомоги допоможе відновити правову інфраструктуру та покращити кваліфікацію фахівців.

Комплексний підхід, що передбачає вдосконалення національного законодавства та активну міжнародну співпрацю, є необхідною умовою для досягнення стійкого миру та відновлення справедливості для всіх постраждалих осіб.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано правові механізми відновлення прав людини на деокупованих територіях України, охарактеризовано ключові виклики та запропоновано напрями їх удосконалення. Розглянуто національні та міжнародні правові інструменти, спрямовані на забезпечення справедливості та реінтеграції постраждалого населення. Дослідження включає аналіз юридичних наслідків окупації для правового статусу громадян, порушень основних прав людини в умовах збройного конфлікту, а також особливостей судового та адміністративного захисту осіб після звільнення територій. Окрему увагу приділено механізмам відновлення документів, громадянства та

прав власності, що є критично важливими для нормалізації життя постраждалих громадян. Розглянуто міжнародні правові механізми, зокрема роль Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду у притягненні винних до відповідальності, а також співпрацю України з ООН, Радою Європи та ОБСЄ у сфері реінтеграції населення. Особливу увагу приділено перспективам впровадження механізмів перехідного правосуддя, які є важливим елементом подолання наслідків конфлікту та забезпечення сталого миру. На основі аналізу запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання, включаючи розширення програм соціальної підтримки, створення спеціальних судових процедур для розгляду справ, пов'язаних із окупацією, а також підвищення ефективності механізмів компенсації завданої шкоди. Підкреслено важливість міжнародної співпраці для досягнення справедливості та забезпечення дотримання прав людини на звільнених територіях.

Література

1. Демиденко В.О. Роль місцевого самоврядування в реінтеграції деокупованих територій України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ II. Конституційне право; муніципальне право. С. 58-64. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/10.pdf>
2. Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text>
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
4. Інформаційна реінтеграція населення деокупованих регіонів України. Загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації. київський національний університет імені Тараса Шевченка. Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби. Київ, 2023. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/363/files/5f6768eb-5517-4e4c-b412-a884f43699c1.pdf>
5. Катеренчук, І. С. Міжнародне гуманітарне право під час воєнного стану. 2022.
6. Комітет ООН визнав примусове нав'язування громадянства РФ мешканцям окупованого Криму порушенням прав людини. URL: <https://suspilne.media/crimea/741945-komitet-oon-viznav-primusove-navazuvanna-gromadanstva-rf-meskancam-okupovanogo-krimu-poruseniam-prav-ludini/>
7. Кравчук І.І. Дискримінація за національною ознакою на окупованих територіях через призму обмеження права на освіту як прояв геноциду українського народу. Поліський національний університет.

Конституційне право; муніципальне право. С. 7-13/ URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/2.pdf

8. Мазур М. Кримінальне провадження щодо злочинів, пов'язаних із окупацією Криму та конфліктом на Донбасі, за процедурою in absentia: сучасний стан і перспективи вдосконалення. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/22_05_2020_M_Mazur_1.pdf

9. Мороз К. Практика національного реагування на внутрішнє переміщення в Україні. Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» в межах Плану дій Ради Європи для України на 2015-2017 роки. URL: <https://rm.coe.int/-/1680794ccf>

10. Моффет Л. Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні. 2022 URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B8%CC%86%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D1%96-.pdf>

11. Навіщо українцям перехідне правосуддя: Олександр Павліченко про глобальні проекти УГСПЛ. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/navishcho-ukraintsiam-perekhidne-pravosuddia-oleksandr-pavlichenko-pro-hlobalni-proiektu-uhspl/>

12. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobitnictva-v-yevropi>

13. Поновлення у громадянстві України. URL: <https://dmsu.gov.ua/poslugi/nabuttya-gromadyanstva-ukrajni/ponovlennya-u-gromadyanstvi-ukrajni.html>

14. Посібник із застосування європейської конвенції з прав людини під час надзвичайної ситуації (кримінальне судочинство). Київ, 2023. URL: <https://rm.coe.int/guide-to-applying-article-15-of-the-echr/1680ac59d5>

15. Правова допомога на деокупованих територіях: з якими проблемами стикаються мешканці? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravova-dopomoha-na-deokupovanykh-terytoriiakh-z-iakymy-problemamy-stykaiutsia-meshkantsi/>

16. Пріоритетні кроки української держави після деокупації Криму. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/priorytetni-kroky-ukrayinskoyi-derzhavy-pislya-deokupatsiyi-krymu/>

17. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

18. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

19. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

20. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2923-20>

21. Про основні законодавчі ініціативи 2024 року щодо осіб, постраждалих від війни. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/9736>

22. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Указ Президента України №117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

24. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43494>

25. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо встановлення пільгових умов орендної плати для окремих категорій. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43816>

26. Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625

27. Резнікова О.О., Сьомін С.В. Проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян України під час врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/konf_Dondas-157ee.pdf

28. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi>

29. Співробітництво з ООН. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/spivrobitnictvo-z-onn.html?PrintVersion>

30. Стрілець І.Ю. Міжнародно-правовий досвід відшкодування шкоди, що завдана довкіллю під час міждержавних збройних конфліктів: значення для післявоєнного відновлення земель України. проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. № 7. 2023 URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_7_2023

31. Тези до Концепції перехідного правосуддя. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/tezy-do-kontseptsiyi-perehidnogo-pravosuddya>

32. Як відновити втрачені через війну документи на житло. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3705238-ak-vidnoviti-vtraceni-cerez-vijnu-dokumenty-na-zitlo-tri-varianty.html>

33. Як Україна має діяти для захисту постраждалих від війни: 13 ключових кроків держави на 2025 рік. URL: <https://zmina.ua/event/yak-ukrayina-maye-diyaty-dlya-zahystu-postrazhdaloh-vid-vijny-13-klyuchovyh-krokv-derzhavy-na-2025-rik/>

34. Як Україна повинна реагувати на судові рішення, видані в окупації? URL: <https://zmina.info/articles/yak-ukrayina-povynna-reaguvaty-na-sudovi-rishennya-vydani-v-okupacziyi/>

35. Як херсонцям відновити втрачені внаслідок підтоплення документи – поради юристки. URL: <https://suspilne.media/kherson/524679-ak-hersoncam-vidnoviti-vtraceni-vnaslidok-pidtoplenna-dokumenty-poradi-uristki/>

36. JustTalk. IN ABSENTIA під час окупації: місія нездійснення? Discussion paper. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk9-in-absentia-pid-chas-okupatsii-misiya-nezdijsnenna-discussion-paper>

Information about the author:

Mertsalov Danylo Yuriyovych,

Postgraduate Student at the Department of Law,
Oles Honchar Dnipro National University
72, Nauky Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

CREATING INFRASTRUCTURE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF DEOCCUPIED REGIONS

Mokhnenko A. S.

INTRODUCTION

Sustainable development of deoccupied regions is one of the most pressing issues for Ukraine at the present stage. After the territories are returned to state control, there is an urgent need not only to restore the destroyed infrastructure, but also to create conditions for the long-term and harmonious development of these territories. This problem includes social, economic, environmental and institutional aspects that require a systemic approach and innovative solutions. In the context of modern global challenges, sustainable development is the basis for ensuring a high quality of life, social justice and ecological balance. However, in the context of deoccupied regions, this approach takes on special importance. The war leaves behind a destroyed infrastructure, environmental problems, social trauma and economic stagnation. Therefore, the restoration of these territories requires not only a return to the «pre-war state», but also the creation of infrastructure capable of ensuring sustainable development in the future.

One of the key elements of this process is the development of infrastructure. Infrastructure plays the role of a foundation for economic growth, job creation, development of social services and integration of regions into the national economy. At the same time, it must meet modern environmental standards and contribute to mitigating the negative impact on the environment. This involves the introduction of energy-saving technologies, the use of renewable energy sources, environmentally friendly transport systems, as well as innovative approaches to resource management. To achieve this, it is necessary to attract international experience, as well as introduce the latest scientific and technical achievements¹.

Infrastructure development in de-occupied regions is also crucial for restoring social capital and citizens' trust in the state. Properly organized reconstruction contributes to the return of the population to their homes, strengthening local communities and creating conditions for their active participation in the development of their own territories. This includes creating jobs, developing education, health care and cultural institutions that will ensure the full restoration of social infrastructure. It is also important to take into account gender and inclusive aspects so that the restored

¹ Tyukhtenko N., Churkina I., Pavlovych O., Mokhnenko A., Burak V. Foreign market entry strategy as a key to the competitiveness of enterprises // *Ekonomika APK*, 2024. №31(5). P. 86-98. <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/5.2024.86>

infrastructure is accessible to all groups of the population, in particular for people with disabilities. Such an approach will contribute to social cohesion and equality of opportunities.

The environmental aspect of recovery also plays an important role in creating a sustainable development infrastructure. Deoccupied territories often face environmental consequences of military operations, such as soil, water and atmospheric pollution, as well as ecosystem degradation. To address these problems, it is necessary to introduce environmental monitoring technologies, land reclamation, restoration of natural landscapes and implementation of renewable energy programs. The use of «green» technologies will contribute not only to the environmental but also to the economic sustainability of the regions, stimulating the development of new sectors of the economy.

The institutional aspect is no less important, because effective management of recovery and development processes is impossible without the creation of appropriate coordination mechanisms between state bodies, international organizations, the private sector and local communities. It is necessary to introduce transparent mechanisms for financing, monitoring the implementation of projects, and also to stimulate the attraction of foreign investment. Particular attention should be paid to building the institutional capacity of local authorities, because they will play a key role in the implementation of sustainable development projects.

Looking at the experience of other countries, one can see how important it is to integrate infrastructure rehabilitation into the broader context of national and regional development. For example, after the end of conflicts in Western Europe or the Balkans, a key element was the establishment of effective governance, which included the involvement of a wide range of stakeholders. The success of such programs depended on the active participation of communities, which contributed to increasing trust in state institutions and increasing social stability. For Ukraine, this experience can become a valuable reference point, but it is necessary to take into account the specifics of the national context and the unique challenges faced by de-occupied regions.

In conclusion, creating infrastructure for sustainable development of the deoccupied regions is a complex but vital task. This requires coordinated efforts of all stakeholders, a systematic approach, and consideration of the needs of both current and future generations. The restoration of these territories will not only be a testament to victory, but also the basis for long-term peace, stability, and prosperity in Ukraine. Each step along this path must be accompanied by a clear understanding of priorities, transparency of actions, and accountability, which will allow building trust in institutions and ensuring support from the international community. At the same time, restoration must be aimed at building not only physical infrastructure, but also social capital, which will become the basis for the country's further prosperity.

The development of deoccupied regions was studied by such domestic scientists as V. Alekseenko, T. Bogdan, A. Karnaushenko, O. Magnovsky, V. Makovii, A. Nesterenko, Yu. Orel, V. Petrenko, S. Potapenko, L. Prochan and others. However, theoretical, methodological and practical issues of sustainable development of deoccupied regions have not yet been fully researched and developed.

The purpose of the study is to analyze approaches to creating infrastructure for sustainable development of deoccupied regions, identify key challenges and prospects, and outline recommendations for the formation of effective policy in this area. Involving the experience of other countries, using international standards, and adapting to the Ukrainian context are integral elements of this process. Successful implementation of such initiatives will allow not only to restore the destroyed regions, but also to create a development model that will become an example for other territories of Ukraine and the world.

Let's consider the main steps that can be useful for achieving sustainable development of deoccupied regions:

1. Economic recovery and stabilization

Step 1. Assess damage and prioritize recovery.

Damage assessment and prioritization of recovery is an extremely important first step in the process of recovery of deoccupied regions that have suffered as a result of military actions or other destructive factors. This process helps to create a clear picture of the destruction, determine the scope of tasks and form a strategy for further actions. Thanks to this approach, it is possible not only to assess the scale of the problems, but also to implement rational planning of recovery measures. Damage assessment allows you to determine priorities in the reconstruction of critical infrastructure, housing stock and social facilities that are crucial for the life of the local population².

This stage provides a systematic approach to planning, encompassing a comprehensive analysis of available resources, needs assessment and forecasting of future costs. It also facilitates the effective allocation of resources between different areas, including immediate recovery efforts and long-term development projects in the region. Mobilizing international assistance is also a key aspect, as it can significantly accelerate the recovery process through financial, technical and expert support. Successful damage assessment and prioritization provide the basis for coordination between local authorities, international organizations and donors, which in turn ensures sustainable results in the recovery process. Let us consider the key stages of this process in more detail:

² Alekseenko V.Yu. Innovative development in post-war reconstruction at the meso-level // Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series «Economy», 2024. No. 1 (63), pp. 59-65. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1\(63\).59-65](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1(63).59-65)

1. Conducting a preliminary assessment: data collection – using satellite imagery, aerial photography and drones to quickly identify the extent of damage; damage mapping – creating interactive maps showing damage to infrastructure, residential buildings, industrial areas and agricultural land; field surveys – organizing mobile teams to visually inspect damaged areas and record the damage.

2. Categorization of damages. Damages are classified by key sectors: infrastructure: roads, bridges, power grids, water mains, hospitals, schools; housing: apartment buildings, private houses; economic assets: factories, warehouses, farms; environmental impacts: damage to soils, water resources, forests.

3. Identification of critical facilities: vital services – hospitals, schools, water supply, power grids; key transport hubs – roads and railways connecting cities and villages; social infrastructure – houses for displaced persons, kindergartens, cultural centers.

4. Economic assessment of damages: calculation of the cost of restoring facilities; analysis of the impact of destruction on the regional economy; determination of the amount of financing required for restoration.

5. Prioritization of restoration. Priority criteria: importance for life support – objects on which the population's access to basic services depends; level of destruction – objects that can be quickly restored with minimal costs; economic effect – objects that stimulate economic development (e.g., enterprises, agricultural zones); social impact – objects that contribute to social stability and community cohesion; environmental safety: territories that may cause additional damage to the environment if they are not restored.

6. Assessment tools: international standards – use of approaches such as PDNA (Post-Disaster Needs Assessment); technologies – GIS systems, drones, 3D modeling; digital platforms – portals for monitoring damage and recovery work.

7. Involvement of stakeholders: local authorities – providing information on local needs; international partners – involving experts from the UN, World Bank, EU; civil society organizations – for data collection and support at the local level.

8. Creating a strategic plan: forming a step-by-step action plan; developing a budget with a clear allocation of funding; determining the timeframe for each stage.

9. Public communication: Regularly inform the population about the status of the recovery; include the community in the decision-making process; provide feedback to clarify needs.

10. Monitoring and adaptation: Continuously monitoring the progress of recovery; adjusting priorities based on new circumstances or needs.

This approach allows for effective coordination of efforts, mobilization of resources, and sustainable development of regions.

Step 2. Restore basic infrastructure.

The restoration of basic infrastructure is the foundation for the sustainable development of deoccupied regions, since the quality of life of the local population, economic stability and further development of the territories depend on the state of the infrastructure. Basic infrastructure includes vital facilities such as transport routes, energy networks, water supply and sewage systems, healthcare, education and social institutions. Its restoration is a key task that allows ensuring the normal functioning of society, reducing the level of social tension and stimulating economic activity.

This process should be systemic, which means coherence of actions at all levels – from local initiatives to state policy. Planning of restoration measures should be based on a clear assessment of damage, analysis of needs and definition of priorities. It is important to take into account the specifics of each region, its geographical, social and economic features. To achieve maximum effect, it is necessary to develop comprehensive strategies that include both short-term measures to overcome urgent problems and long-term plans for infrastructure development.

The effectiveness of recovery depends on the rational use of resources and clear coordination between different participants in the process. This process should involve state authorities, local governments, the private sector, civil society organizations and international partners. An important role is played by the mobilization of financial, technical and human resources, as well as the use of innovative technologies that contribute to improving the quality and speed of recovery. The implementation of environmentally friendly and energy-efficient solutions is especially relevant, which will allow creating a sustainable infrastructure adapted to modern challenges.

The restoration of basic infrastructure should be focused on the long term, which involves not only returning to the previous state, but also creating conditions for further development. This means modernizing existing facilities, building new infrastructure solutions that meet modern standards, and integrating these regions into the national and international economy. This approach ensures sustainable development, contributes to the growth of the region's investment attractiveness and improving the quality of life of its residents, creating the foundation for a stable future. The second step includes the following areas:

1. Energy: repair of power grids – restoration of power lines, substations and transformers; introduction of renewable energy sources: solar and wind power plants for regions with frequent outages, mobile power plants for temporary energy supply; smart grids (Smart Grid): ensuring supply stability, monitoring consumption in real time; modernization of heat supply systems – restoration of boiler houses, replacement of outdated heat mains with energy-efficient ones.

2. Water supply and wastewater treatment: repair of water mains and pumping stations; restoration of pipelines and treatment facilities, provision of backup water supply in case of accidents; water treatment: restoration of

treatment stations, implementation of mobile treatment systems in remote areas; wastewater treatment: restoration of sewage systems, construction of modern treatment facilities to reduce pollution.

3. Transport: road infrastructure: repair of roads, bridges and tunnels, restoration of road markings, signs and lighting; rail transport: reconstruction of railway tracks, stations and depots, modernization of rolling stock (locomotives, wagons); public transport: launch of bus and tram routes, provision of electric buses to reduce emissions; aviation: restoration of regional airports to improve logistics.

4. Communications and digital infrastructure: mobile and fixed communications: restoration of mobile base stations, laying fiber-optic lines for high-speed Internet; digital services: restoration of state online platforms for citizens, ensuring access to the Internet in schools, hospitals and other social facilities.

5. Housing stock: reconstruction of damaged buildings: restoration of apartment buildings and private housing, use of modern ecological and energy-efficient materials; temporary housing: construction of modular settlements for displaced persons, provision of basic living conditions (heat, water, electricity).

6. Healthcare: medical institutions: restoration of hospitals, polyclinics, primary health care centers, equipment of medical institutions with modern technologies; mobile medical centers – organization of mobile clinics to serve remote communities; emergency care systems: restoration of dispatch services, purchase of specialized transport (ambulance).

7. Education: reconstruction of educational institutions: rebuilding schools, universities, kindergartens, equipping classrooms with modern technologies (computers, multimedia boards); inclusive education – creating an accessible environment for children with special needs; digital education – ensuring access to distance learning.

8. Environmental infrastructure: cleaning of territories: disposal of construction debris and hazardous waste, restoration of green areas; water bodies: reconstruction of dams, canals, water tanks, improvement of the drainage system.

9. Financing and partnership: local and state budgets – allocation of funds for recovery; international assistance – grants and loans from international organizations (EU, UN, World Bank); public-private partnership – cooperation with business to invest in infrastructure.

10. Control and transparency: project monitoring – use of digital platforms to track progress; reporting – regular publication of data on costs and results.

The restoration of basic infrastructure is an important stage that lays the foundation for the further development of regions, contributes to the return of the population and economic revival.

Step 3. Ensuring security.

Ensuring security in the deoccupied regions is a key step to stabilizing the situation, restoring public confidence, and creating the foundations for sustainable development. This process is multifaceted and encompasses a wide range of challenges that require a systemic approach and coordinated actions by state authorities, local governments, international partners, and civil society. Without an adequate level of security, it is impossible to ensure the normal functioning of vital systems, restore economic activity, return people to their homes, and guarantee them a basic level of protection.

Physical security is one of the highest priority tasks, which includes demining territories, maintaining public order, combating crime and eliminating the consequences of military actions. Particular attention should be paid to ensuring safe living conditions for people returning to de-occupied areas, as well as restoring critical infrastructure, which is the basis for the normal functioning of the region. No less important is the formation of trust in law enforcement agencies, which is possible only through transparent, fair and effective activities³.

Social security involves overcoming the consequences of conflict, such as community disintegration, psychosocial trauma, discrimination and social tension. It is important to develop rehabilitation programs, support for the most vulnerable categories of the population and integration of displaced persons. Particular attention should be paid to creating conditions for dialogue between different groups of the population, which will contribute to the restoration of social unity and strengthening the sense of shared responsibility for the future of the region.

Economic security is another important aspect, as it directly affects the stability and development of the region. This includes creating jobs, stimulating entrepreneurship, attracting investment, and fighting corruption. Only a stable economy can ensure the long-term prosperity of the region and increase the well-being of its residents.

Cybersecurity is an integral part of modern security, as digital technologies are becoming increasingly important in the functioning of the state, business and society. Protecting critical information systems, combating cybercrime, countering information attacks and disinformation are important tasks for ensuring the security of regions. Investments in cybersecurity and the development of modern data protection systems will contribute to maintaining stability and trust in the digital infrastructure.

Thus, ensuring security in the deoccupied regions is a complex and multi-level process that requires taking into account physical, social, economic and cybersecurity aspects. Only a systemic approach based on cooperation of all stakeholders can guarantee the successful restoration of these regions and the

³ Karnaushenko A.S., Petrenko V.S. Innovative strategies of the European Union for the economic recovery of post-conflict regions: prospects for implementation in Ukraine // *Economic Space*, 2024. No. 193. P. 66-73. <https://doi.org/10.30838/EP.193.66-73>

creation of conditions for their sustainable development in the future. Let us consider the main aspects of this process:

1. Demining of territories: priority zones – residential areas, roads, agricultural lands, critical infrastructure facilities; modern technologies – use of drones, robotics and specialized machines for mine detection; education of the population – campaigns to raise awareness of mine danger, distribution of information materials through the media and schools.

2. Restoration of law and order: strengthening local law enforcement agencies – recruiting new employees from the local population, training personnel in accordance with modern standards; patrolling – regular police presence in communities to ensure security, establishing security strongholds in key settlements; combating crime – combating looting, illegal arms trafficking and organized crime.

3. Ensuring physical security: restoring critical infrastructure – repairing and strengthening facilities such as dams, bridges, power plants, installing security monitoring systems (video surveillance, motion sensors); organizing shelters – re-equipping existing bomb shelters, building new shelters in densely populated areas.

4. Cybersecurity: restoration of digital infrastructure – protection of government databases and communication systems, installation of modern antivirus and anti-hacker systems; training of specialists – advanced training courses for IT personnel in government institutions; informing citizens – campaigns on the protection of personal data and the security of online payments.

5. Working with the population: psychological support – organizing assistance centers for war victims, conducting rehabilitation programs for children, veterans, and people with post-traumatic stress disorder; supporting social cohesion – creating public initiatives and volunteer projects to unite residents, conducting events that help restore trust in government structures.

6. Weapons management: collection and destruction of illegal weapons – creation of weapons exchange programs for compensation, control over the storage and use of firearms; training in safety rules – conducting courses for the population on weapon handling.

7. International assistance: cooperation with international partners – involving experts from the UN, OSCE and other organizations to monitor security, obtain technical assistance for demining and cybersecurity; exchange of experience – using best practices of other countries in ensuring security after conflicts.

8. Creation of an early response system: threat prevention – establishment of emergency notification systems; rapid response – formation of crisis centers to coordinate response to threats; preparation of the population – training and education for citizens on actions in case of emergencies.

9. Justice and the rule of law: investigation of war crimes – documenting crimes, cooperation with international courts; restoration of the judicial

system – opening courts in the regions, ensuring legal protection for the population; reconciliation programs – working with communities to reduce social tension.

10. Security monitoring and assessment: creation of monitoring centers – regular collection of data on the situation in the region; adaptation of plans – flexible response to new threats or challenges.

These measures will help ensure comprehensive security, promote the restoration of normal life and the development of the deoccupied regions.

Step 4. Involve the international community.

Involving the international community is a critically important step for the successful recovery and development of deoccupied regions, as it is international cooperation that creates opportunities for the effective use of resources and the exchange of best practices. This process includes establishing close cooperation with international organizations, financial institutions, governments of other states, as well as non-governmental organizations that are ready to support efforts to rebuild the affected territories. Such cooperation contributes not only to overcoming the consequences of the conflict, but also lays the foundation for sustainable development and integration of the region into global economic and social processes. Involving the international community is an integral part of the successful recovery and development of deoccupied regions. It provides access to financial resources, advanced technologies, expert assistance and creates the basis for the integration of these regions into global processes. Thanks to close cooperation with international partners, it is possible to ensure not only the recovery of the affected territories, but also their long-term development, which will contribute to improving the quality of life of residents and ensuring stability in the region. Let us consider this step in more detail:

1. Financial support: grants and loans – involving international financial organizations (World Bank, IMF, EBRD) to finance recovery projects, creating special reconstruction funds with the support of the EU, UN, NATO and other organizations; targeted assistance – preparing project proposals for obtaining grants in the areas of infrastructure, education, medicine and ecology, using technical assistance programs (for example, USAID, GIZ).

2. Humanitarian assistance: provision of necessary resources – involving humanitarian organizations to provide food, medicine, clothing and shelter, creating logistical hubs to coordinate the delivery of humanitarian aid; social support – assistance programs for internally displaced persons, veterans and families affected by the conflict, providing psychological support through international initiatives.

3. Technical expertise: knowledge exchange – involving foreign experts for consultations in the field of infrastructure restoration, resource management and sustainable development, conducting trainings and seminars for local specialists; reform support – partnership with international

organizations to implement anti-corruption and governance reforms, and implementing best practices in post-conflict reintegration.

4. Investments: attracting private capital – developing public-private partnership (PPP) programs for infrastructure and social projects, presenting investment opportunities at international forums; special economic zones – introducing preferential conditions for foreign investors in deoccupied regions, creating industrial parks to stimulate production and exports.

5. Diplomatic support: international coalitions – working with partner countries to build global support for the restoration of regions, organizing conferences to discuss the prospects for reconstruction with the involvement of the international community; sanctions against the aggressor – lobbying to maintain sanctions pressure on the aggressor state, using international legal mechanisms for reparations.

6. International organizations: support from the UN and the EU – use of UN programs (UNDP, UNESCO, UNICEF) for the development of education, medicine, culture and the social sphere, cooperation with the EU within the framework of regional integration and modernization programs; NATO initiatives – assistance in the field of security, demining and stabilization.

7. Education and science: exchange programs – participation in international educational programs such as Erasmus+, Horizon Europe, scholarships for youth and teachers to study abroad, scientific projects – partnership with foreign universities to develop innovative solutions in regional regeneration.

8. Cultural diplomacy: popularization of Ukrainian culture – organization of international cultural events, exhibitions, concerts, cultural exchange programs to promote Ukrainian identity; preservation of historical heritage – cooperation with UNESCO to restore destroyed monuments.

9. Information support: countering disinformation – partnership with international media to cover the real situation in the regions, campaigns to raise awareness about the consequences of aggression and the need for assistance; digital platforms – creation of portals where the international community can track the results of recovery and directions of financial assistance.

10. Coordination of international efforts: special agencies – creation of coordination centers to manage international assistance; action plan – development of a comprehensive recovery strategy agreed with international partners.

Involving the international community is not only a source of resources and knowledge, but also an important tool for establishing Ukraine as a strong partner on the global stage.

Step 5. Monitoring and adaptation.

Monitoring and adaptation are important components of the process of restoring deoccupied regions, as they allow assessing the effectiveness of the

measures taken, adjusting strategies, and ensuring sustainable development in changing circumstances:

1. Monitoring recovery progress: performance indicators – defining clear indicators for each stage of recovery (e.g. number of buildings recovered, level of energy provision, access to health services), using digital platforms for real-time data collection and analysis; assessing the impact of recovery – assessing the impact of recovery on the economy, social sphere, security and environment through regular reports and surveys among residents, determining the social impact of recovery, in particular in the field of employment, poverty level, access to basic services.

2. Monitoring platforms: interactive maps and tracking systems – using maps to visualize the progress of recovery (infrastructure, social facilities, roads, water supply), web platforms where citizens and international partners can track the status of reconstruction and provide feedback; public monitoring – organizing public councils that will monitor the implementation of recovery projects, involving citizens in active participation in collecting information and providing feedback on the quality of the work performed.

3. Assessment of investment effectiveness: financial monitoring – keeping records of recovery costs with a detailed breakdown by area (construction, healthcare, education, social programs), public access to reports on the use of funds, which allows ensuring transparency and reducing corruption risks; assessment of the impact of investments on the local economy – analysis of how investments affect employment, living standards and business development in the regions, determining the effectiveness of public-private partnerships and cooperation with international organizations.

4. Crisis preparedness and adaptation: forecasting possible risks – identifying potential threats to recovery (economic crises, natural disasters, political changes) and developing response plans, taking into account risks related to security, social tensions, or potential disruptions in the supply of resources; adapting to changing conditions – flexibility in planning and adapting recovery programs depending on new circumstances (for example, changing political situations or new challenges due to climate change), conducting regular assessments of recovery strategies and making necessary adjustments.

5. Assessment and adaptation of social programs: social monitoring – assessment of the needs of the population, especially the most vulnerable groups (displaced persons, veterans, people with disabilities, women and children), monitoring changes in the social climate, levels of trust in the authorities and levels of social cohesion; adaptation of social programs – regular updating of social service provision programs in accordance with changes in the situation on the ground, making changes to citizen support mechanisms based on feedback and effectiveness assessment.

6. Adaptation of infrastructure projects: analysis of the effectiveness of infrastructure restoration – monitoring the condition of restored facilities

(roads, hospitals, schools, water supply) to assess their functionality and reliability, use of smart technologies to monitor the condition of infrastructure in real time (for example, sensors to determine the condition of bridges, water pipes, electrical networks); adaptation to environmental conditions – taking into account environmental and climate changes in restoration projects (resistance to floods, droughts, temperature changes), introduction of green technologies and energy-efficient solutions in infrastructure reconstruction.

7. Integration with international standards and practices: involving international partners for monitoring – partnership with international organizations (UN, EU, World Bank) to conduct independent audits and assess the effectiveness of projects, participation in international indices and rankings, such as the competitiveness index, government effectiveness, and anti-corruption index; application of international standards – implementation of international standards in the fields of construction, ecology, and resource management to ensure high quality recovery.

8. Transparency and accessibility of results: public reports and platforms – regular publication of reports on recovery results and monitoring of progress on official websites and through the media, use of platforms to ensure open access to data on the state of recovery by citizens and international partners.

9. Feedback and strategy adjustment: active listening to citizens – conducting surveys among the local population to collect feedback and assess the effectiveness of recovery, organizing public hearings to discuss adaptive changes and adjust strategies in real time; operational adjustment – rapid adaptation of plans and strategies in a rapidly changing situation, taking into account new economic, social or political challenges.

Monitoring and adaptation are essential for ensuring sustainability and reducing risks at all stages of recovery. These processes allow for responding to changing situations, improving management practices, and making effective use of available resources.

2. Economic development and sustainability

Step 6. Economic development.

Economic development in the deoccupied regions is a key stage for restoring the well-being of the population, creating jobs, and attracting investment. To do this, it is necessary to implement comprehensive measures that will ensure stability and sustainable economic growth:

1. Restoration of local businesses: financial support – providing preferential loans and grants to small and medium-sized businesses, compensation for losses for enterprises affected by hostilities; recovery programs – launching special economic zones with preferential taxation, simplifying administrative procedures for business registration; training of entrepreneurs – organizing trainings and courses for advanced training.

2. Attracting investments: regional investment programs – development of projects that will attract foreign and domestic capital, holding investment

forums to promote the region's opportunities; state guarantees – providing risk insurance for investors, implementing transparent mechanisms for resource allocation.

3. Development of the agricultural sector: restoration of agriculture – repair of irrigation systems, restoration of soils and elimination of the consequences of pollution, subsidies for the purchase of seeds, fertilizers and equipment; support for farmers – ensuring access to markets through cooperatives, implementation of training programs in modern agricultural technologies; export potential – support for the export of agricultural products, certification of products to comply with international standards.

4. Industry: modernization of enterprises – investing in modern technologies to restore production, transition to energy-efficient and environmentally friendly technologies; development of new industries – stimulating the development of green energy, processing industry, production of goods with high added value.

5. Infrastructure projects: construction of transport corridors – repair of roads, railways, airports to improve logistics; development of logistics centers – creation of warehouses and transport hubs for storage and redistribution of products; digital infrastructure – expansion of the high-speed Internet network for the development of e-commerce.

6. Tourism: reconstruction of tourist facilities – restoration of historical monuments, natural parks; popularization of the region – holding cultural festivals, exhibitions, development of new tourist routes; ecotourism – creating conditions for the development of outdoor recreation.

7. Labor market: job creation – implementation of projects that promote mass employment (construction, agriculture); retraining of personnel – retraining courses for people who have lost their jobs, training in new professions relevant to the region; support for youth – internship programs and first employment for graduates.

8. Digital economy: development of the IT sector – creation of technology parks and IT hubs, support for startups through grants and accelerators; e-commerce – integration of local manufacturers into e-commerce platforms, training businesses in the use of digital tools.

9. Financial infrastructure: restoration of the banking system – creation of mobile banking branches to serve remote communities; access to finance – microloans for small businesses, launch of financial literacy programs for the population.

10. Transparency and trust: transparent mechanisms for resource allocation – use of digital platforms to monitor the implementation of economic projects; citizen engagement – inclusion of local communities in the economic development planning process; anti-corruption measures – creation of mechanisms for controlling expenditures and combating corruption.

11. Environmentally sustainable development: green economy – support for enterprises that use environmentally friendly technologies, implementation of projects to restore natural resources; development of renewable energy – construction of solar and wind power plants.

The development of the economy of the deoccupied regions requires coordination at all levels – from the local community to international partners. A comprehensive approach will ensure not only economic growth, but also sustainable development and well-being of the population.

Step 7. Education and professional training.

Education and vocational training in the de-occupied regions are an important tool for restoring human potential, stimulating economic development and promoting social cohesion. To achieve these goals, it is necessary to take into account modern challenges and adapt the education system to new conditions:

1. Restoration of educational infrastructure: repair and construction of educational institutions – restoration of destroyed schools, universities, colleges and kindergartens, equipping premises with modern educational materials and equipment; safety in educational institutions – installation of shelters and early warning systems, creation of a safe environment for children.

2. Access to education: inclusive education – ensuring access to education for children with special educational needs, training teachers to work with inclusive groups; digital education – providing schools with the Internet and equipment for distance learning, developing online courses and learning platforms; transport accessibility – organizing school buses for children from remote areas.

3. Training of teaching staff: advanced training of teachers – training of teachers in modern teaching methods, courses on the use of digital technologies in the educational process; psychological support of teachers – organization of trainings on working with children who have experienced traumatic experiences, provision of resources to overcome professional burnout.

4. Modern educational programs: updating the content of education – integration of modern subjects (IT, robotics, ecology), learning languages necessary for integration into the global community; practice-oriented learning – expansion of the professional orientation course in schools, integration of students into local production projects; patriotic education – programs aimed at forming national identity, studying the history and culture of the region.

5. Development of vocational education: restoration of vocational education institutions – renovation of schools and technical colleges, purchase of modern equipment for practical classes; popularization of working professions – campaigns for young people on the prestige of working professions, cooperation with employers to ensure employment of graduates;

training in relevant professions – educational programs in the fields of IT, agricultural technologies, renewable energy, and construction.

6. Adult retraining: vocational training centers – creation of centers for retraining the adult population, courses in entrepreneurship, management, digital literacy; flexible educational programs – short-term intensives for acquiring new professions, evening and online courses for workers.

7. Psychological support for pupils and students: rehabilitation programs – psychological assistance to children who have survived war trauma, training in self-regulation and stress management; social initiatives – support groups for children, youth and their families, integration of displaced persons into local communities.

8. International cooperation: partnership with international organizations – obtaining grants and technical assistance for the restoration of educational institutions, borrowing best practices in the field of education; educational exchanges – organizing programs for training students and teachers abroad, cooperation with foreign universities.

9. Monitoring and evaluation: education quality control – creating a system for assessing the effectiveness of educational programs, involving the public in assessing the state of educational institutions; needs analysis – regular surveys of citizens to identify educational gaps, adapting educational programs to changes in the labor market.

10. Stimulating innovation: technology parks at universities – creating innovation centers for the development of startups and scientific projects; stimulating scientific activity – financing research aimed at solving regional problems; supporting talented youth – competitions and grants to support gifted students.

The development of education and vocational training in the deoccupied regions will contribute not only to the restoration of the region, but also to ensuring its sustainable development, the formation of a competitive economy and social cohesion.

Step 8. Environmental sustainability.

Environmental sustainability is a key component of sustainable development in de-occupied regions. Environmental restoration, prevention of further pollution, and adaptation to climate change are critical to ensuring a quality of life for the population and sustainable economic development:

1. Assessment of environmental damage: environmental monitoring – conducting an environmental audit to assess the level of soil, water, and air pollution, creating interactive maps of environmental risks; ecosystem analysis – identifying damaged natural areas and zones that require urgent restoration.

2. Restoration of natural resources: cleaning of contaminated areas – remediation of soils contaminated with petroleum products and chemicals, elimination of natural landfills and disposal of hazardous waste; restoration of water resources – rehabilitation of rivers, lakes, ponds, implementation of

modern wastewater treatment systems; restoration of forests – large-scale afforestation of areas damaged during hostilities, planting trees with a high ability to absorb CO₂.

3. Green energy: development of renewable energy sources – construction of solar, wind and bioenergy plants, attracting investments in small hydroelectric power plants; energy efficiency – reconstruction of buildings using energy-efficient materials, installation of solar panels on public sector buildings.

4. Sustainable agriculture: environmentally friendly technologies – the use of biological methods of plant protection, the rejection of pesticides and chemical fertilizers in favor of organic ones; rational land use – crop rotation, agroforestry reclamation to preserve soil fertility, and the restoration of degraded lands.

5. Waste management: separate collection and recycling of waste – organization of a household waste sorting system, creation of enterprises for the processing of plastic, metal, glass and organic waste; disposal of hazardous waste – ensuring safe disposal of ammunition, construction waste and industrial waste; educational campaigns – teaching the population the rules of sorting and reducing the amount of waste.

6. Biodiversity and nature conservation: restoration of natural ecosystems – reintroduction of extinct or reduced animal populations, reconstruction of natural habitats; expansion of protected areas – creation of new reserves and national parks, protection of rare species of flora and fauna.

7. Adaptation to climate change: combating flooding and droughts – building drainage and irrigation systems, greening urban areas to mitigate temperature peaks; reducing community vulnerability – educating the population on managing climate change risks, creating local disaster warning systems.

8. Environmental education: raising public awareness – educational programs for schoolchildren and adults on environmental practices, conducting campaigns to promote an eco-active lifestyle; supporting public initiatives – promoting environmental projects of public organizations, organizing volunteer actions to clean up territories.

9. Environmental control: creation of a monitoring system – introduction of technologies for monitoring the quality of air, water, and soil; corporate responsibility – requirement for companies to conduct an environmental assessment of their activities, a system of fines for environmental pollution.

10. International cooperation: attracting international funds – finding partners to finance environmental projects, cooperation with the UN, EU and other organizations to solve environmental problems; exchange of experience – implementing the best global practices of sustainable development.

11. Environmentally sustainable transport: development of public transport – introduction of electric buses and trams into urban infrastructure, construction of bike paths and pedestrian zones; popularization of

environmental solutions – encouragement of the use of electric and hybrid cars, installation of a network of charging stations.

A comprehensive approach to ensuring environmental sustainability in the deoccupied regions will contribute not only to improving the environment, but also to improving the quality of life, increasing tourist attractiveness, and creating new opportunities for economic development.

Step 9. Social cohesion and reintegration.

Social cohesion and reintegration are key tasks for restoring peace, unity and sustainable development in the de-occupied regions. These processes aim to overcome social divisions, maintain inter-group trust and create conditions for the integration of all segments of the population:

1. Restoring trust and dialogue: public dialogue forums – organizing roundtables, public hearings and discussions to discuss the problems of the region, involving different groups of the population, including displaced persons, veterans, youth and women; mediation and peacemaking initiatives – involving professional mediators to resolve conflicts, creating platforms for joint discussion of historical, ethnic or political issues.

2. Integration of displaced persons and return of the population: social security of displaced persons – provision of housing, work, access to medicine and education, simplification of administrative procedures for registration and renewal of documents; reintegration into communities – mentoring and support programs for new residents, encouragement of joint community initiatives for displaced persons and local residents.

3. Support for vulnerable groups: assistance to war victims – psychological rehabilitation for veterans, children, women and families of the deceased, social adaptation programs for people with injuries or disabilities; work with youth – organization of youth centers, camps and trainings to develop leadership qualities – involvement of young people in cultural and volunteer initiatives.

4. Civil society development: support for local initiatives – grants for public organizations aimed at local community development, training of activists and community leaders; involvement in decision-making – expanding citizen participation in budget planning and local projects, transparent feedback mechanisms with local authorities.

5. Patriotic education: education about national identity – integration of historical lessons about national achievements and challenges into the educational program, popularization of national culture and traditions through festivals and exhibitions; support for heroes and veterans – organization of events honoring military personnel and volunteers, creation of memorials and museums dedicated to the history of the region.

6. Volunteer initiatives: community involvement in assistance – supporting volunteer movements to restore infrastructure, help victims, training volunteers in first aid and psychological support; social actions –

organizing events aimed at solving specific problems (cleaning up areas, supporting schools, etc.).

7. Social unity programs: cultural events – festivals, exhibitions, concerts that unite people from different social groups; sporting events – tournaments, competitions and sports sections for youth and adults; joint projects – collective initiatives that contribute to the unification of the community (for example, the development of parks, educational centers).

8. Education and awareness: educational campaigns – informing about human rights, democratic values and tolerance, raising awareness about peaceful coexistence and respect for cultural diversity; media literacy – teaching critical thinking to counter disinformation, creating local media for honest coverage of events.

9. Monitoring social sentiment: public opinion research – surveys to determine the level of trust between population groups, analysis of citizens' needs and problems to adjust reintegration programs; rapid response – development of mechanisms for rapid resolution of social conflicts.

10. International support: cooperation with international organizations – obtaining grants for social projects, borrowing best practices in the reintegration of post-conflict territories, exchange programs – attracting foreign experts to train local communities, organizing cultural and educational exchanges.

Social cohesion and reintegration in de-occupied regions are essential for strengthening societal unity, overcoming the consequences of the conflict, and creating a stable foundation for future development.

Step 10. Digitalization and transparency.

Digitalization and transparency are key elements of modern governance that ensure the efficiency, openness and accessibility of public services for citizens and businesses. In modern conditions, these processes are of particular importance, as they are the basis for building a governance system that meets the requirements of the information society and ensures interaction between the state, citizens and the private sector. For the deoccupied regions, digitalization and transparency are not only tools for modernizing governance processes, but also important factors that contribute to restoring trust in government, overcoming the consequences of the conflict and ensuring sustainable development⁴.

Digitalization processes cover a wide range of tasks, including the creation of unified electronic platforms for the provision of administrative services, automation of management processes, ensuring open access to data, as well as the introduction of digital tools for communication between citizens and

⁴ Plaksun A.O. Mechanisms of management of the development of deoccupied territories: problems and prospects // Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Public management and administration, 2024. Volume 35(74). No. 2. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.2/16>

authorities. They allow significantly increasing the efficiency of management, minimizing bureaucracy, reducing the time and resources required to obtain services, and ensuring equal access to them for all citizens, regardless of their place of residence.

Transparency of governance is an important component that allows strengthening citizens' trust in state institutions. In de-occupied regions, where the level of trust in the authorities is often significantly reduced due to the consequences of conflicts, transparency becomes a key tool for restoring social cohesion. This includes publishing information on state spending, conducting open tenders, ensuring access to and discussion of government decisions. Thanks to this, citizens can monitor the activities of the authorities, actively participate in decision-making and feel involved in the processes of restoring the region. For de-occupied regions, digitalization and transparency also have a significant economic effect. The use of digital tools contributes to attracting investment, developing entrepreneurship and creating new jobs. Open data stimulates innovation and creates opportunities for the development of new business models. In addition, these processes are a powerful mechanism for combating corruption, as automation and transparency minimize the impact of the human factor, reduce opportunities for abuse and contribute to increasing the responsibility of officials.

Thus, digitalization and transparency are important elements of modern governance, which in the conditions of deoccupied regions acquire special importance. They contribute to the efficiency of state institutions, restore trust in the authorities, stimulate economic growth and create the foundations for sustainable development. The integration of these processes into the strategy for the recovery and development of regions allows ensuring their competitiveness in the modern world and building the foundation for long-term prosperity. Let us consider the main aspects of this step:

1. Implementation of e-government: unified digital platforms – creation of a public services portal for residents of deoccupied regions (registration, tax services, obtaining certificates), integration of the platform with the national system «Diya»; automation of processes – digitalization of document flow in local government bodies, introduction of electronic signature for citizens and entrepreneurs.

2. Transparency in decision-making: open access to information – publication of data on the use of budget funds, tenders, social programs, creation of interactive maps of recovery projects (infrastructure, medicine, education); electronic voting – implementation of platforms for public consultations and surveys, electronic voting systems in local elections and community meetings.

3. Digital services for citizens: online administrative services – registration of civil status acts, issuance of permits, processing of subsidies, online requests for restoration of documents lost due to occupation; digital medicine – creation of electronic health records for residents, access to online

consultations with doctors through the national eHealth system; educational services – implementation of platforms for distance learning and retraining.

4. Development of digital infrastructure: Internet access – deployment of high-speed Internet networks, especially in rural areas, provision of public Wi-Fi hotspots in public places; information security – protection of residents' data and government systems from cyberattacks, training of personnel in the basics of cybersecurity.

5. Anti-corruption measures: electronic tenders – use of the Prozorro platform for all procurement in the region, ensuring transparency in the selection of contractors for infrastructure restoration; expenditure monitoring – automated reporting systems for local authorities, creation of public councils to verify the implementation of budget programs.

6. Development of the digital economy: business support – creation of platforms for electronic business registration, online services for tax reporting and customs operations; e-commerce – encouraging the development of local online stores and logistics services, programs to train entrepreneurs in digital skills.

7. Education in the field of digitalization: training for citizens – organization of digital literacy courses for all age groups, creation of training programs on the use of government online services; training of specialists – development of training programs for IT specialists, cooperation with universities to introduce specialties in the field of cybersecurity and digital governance.

8. International cooperation: attracting technology and financing – partnership with international organizations and IT companies, participation in international programs for the development of digitalization; exchange of experience – studying successful digitalization practices in other countries, organizing conferences and seminars with international experts.

9. Public control and feedback: interactive platforms – launching services for citizens' appeals, complaints and suggestions, the ability to evaluate the work of public services; social networks and mobile applications – informing citizens through official pages and channels, launching mobile applications for access to public services.

10. Innovative technologies: use of Big Data – data analysis to predict population needs and improve planning; artificial intelligence and blockchain – automation of decision-making in the field of social programs, use of blockchain technologies to increase data security and transparency.

Digitalization and transparency not only simplify citizens' access to services, but also lay the foundation for the long-term development of the region, ensuring openness, efficiency, and trust in public institutions.

CONCLUSIONS

The process of restoring post-conflict territories includes the implementation of comprehensive measures outlined in 10 steps. Each of

these steps is important for ensuring stability, restoring the livelihoods of the population, and creating conditions for long-term development.

The conclusion of the first step is the need to conduct a comprehensive analysis of the destruction and its impact on various sectors of life. This assessment allows us to determine the extent of damage to infrastructure, the economy, the social sphere and the environment, prioritize restoration work depending on its criticality and impact on the lives of the population, and develop a strategic plan with a clear definition of deadlines, budgets and responsible executors.

Infrastructure reconstruction is the foundation for normalizing life in post-conflict areas. The priority is to repair and modernize energy systems, water supply, transport networks, and digital infrastructure.

Restoring infrastructure creates conditions for the return of the population, attracting investment and stimulating economic activity. The integration of modern technologies, such as «green» energy solutions, increases resilience to possible future crises.

Demining is critical to ensuring the physical safety of the population. The restoration of law enforcement, the fight against looting and crime contribute to stabilization. The protection of digital systems and cybersecurity are becoming increasingly relevant in the modern world.

Economic recovery is an important tool for ensuring stability and sustainable development. Supporting small and medium-sized businesses through loans, grants and benefits contributes to job creation and local economic development. Reviving the agricultural sector, especially in agricultural regions, stimulates food security and export potential. Investments in infrastructure projects ensure long-term economic stability.

Human capital development is an important element of recovery. Restoring educational institutions and access to quality education contributes to social cohesion and the development of future generations. Vocational retraining programs help people adapt to changing labor market conditions. Integrating innovative technologies into the educational process increases the competitiveness of the region.

Environmental measures ensure sustainable development and improve the quality of life. Land reclamation, cleaning up areas of toxic materials and restoring natural resources are important tasks. The development of renewable energy and the introduction of energy-efficient technologies contribute to environmental sustainability. Environmental education campaigns raise public awareness and stimulate a responsible attitude towards the environment.

After a conflict, it is necessary to ensure the integration of all segments of the population. Reintegration programs for internally displaced persons and veterans contribute to social stability. Cultural and educational activities aimed at reconciliation reduce tension in society. Social cohesion creates conditions for peaceful coexistence and joint development.

The creation of digital platforms for monitoring and managing recovery processes increases transparency and efficiency. The introduction of e-government simplifies administrative procedures and reduces corruption. Access to modern technologies ensures the integration of the region into the global digital economy.

International support is essential for post-conflict recovery. Financial assistance in the form of grants, loans and investments allows for the implementation of large-scale projects. Humanitarian assistance helps meet the basic needs of the population in crisis conditions. Cooperation with international organizations provides access to best practices and knowledge.

Monitoring and adaptation ensure the effectiveness of recovery plans. Using digital technologies to collect and analyze data allows for real-time assessment of progress. Continuous adaptation of strategies to changing conditions ensures their relevance and effectiveness. Openly informing the population about recovery results increases the level of trust in authorities.

SUMMARY

The study examines the problem of restoration and creation of infrastructure for sustainable development of the deoccupied regions of Ukraine. The main emphasis is on a multifaceted approach that includes economic, social, environmental and institutional aspects. The authors emphasize the importance not only of restoring destroyed facilities, but also of creating conditions for long-term development. Considerable attention is paid to environmentally sustainable technologies, energy conservation and the use of renewable energy sources. A special role in this process is played by social cohesion, restoring citizens' trust in the authorities and ensuring the inclusiveness of reconstruction. The study also analyzes international experience and suggests specific steps for integrating these regions into the national and global context. Recommendations for attracting international support, innovative technologies and developing strategic planning are aimed at achieving sustainable development and improving the quality of life. This work is a significant contribution to the development of an effective policy for the restoration and development of the deoccupied territories of Ukraine.

References

1. Tyukhtenko N., Churkina I., Pavlovych O., Mokhnenko A., Burak V. Foreign market entry strategy as a key to the competitiveness of enterprises // *Ekonomika APK*, 2024. No. 31(5). R. 86-98. <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/5.2024.86>
2. Alekseenko V.Yu. Innovative development in post-war reconstruction at the meso-level // *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series «Economy»*, 2024. No. 1 (63), pp. 59-65. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1\(63\).59-65](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1(63).59-65)

3. Karnaushenko A.S., Petrenko V.S. Innovative strategies of the European Union for the economic recovery of post-conflict regions: prospects for implementation in Ukraine // Economic Space, 2024. No. 193. P. 66-73. <https://doi.org/10.30838/EP.193.66-73>

4. Plaksun A.O. Mechanisms of management of the development of deoccupied territories: problems and prospects // Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Public management and administration, 2024. Volume 35(74). No. 2. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.2/16>

5. Delegation of the European Union to Ukraine URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en?s=232

Information about the author:

Mokhnenko Andrii Sergiyovych,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the chair of Finance, Accounting and Entrepreneurship

Kherson State University

14, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Назарчук О. М., Богданець А. В., Власенко В. В.

ВСТУП

Вагомої значущості та актуальності, зокрема в умовах воєнного стану в Україні, надзвичайних викликів та загроз, набуло питання захисту прав, свобод та законних інтересів осіб. Згідно ст. 3 Конституції України, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹.

Відповідно до положень ст. 24 Конституції України, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками². Таким чином, нормативно забезпечується гарантування державою рівності прав і свобод людини.

У період воєнного стану в Україні, захист прав на недоторканність особистого та сімейного життя, недоторканість житла, безпечне для життя та здоров'я довкілля набуває особливого значення. Підвищена загроза та необхідність забезпечення національної безпеки не повинні ставати приводом для зловживань владою та порушення фундаментальних прав людини.

Одним із ключових критеріїв оцінки діяльності держави та результативності існуючого правопорядку є в першу чергу забезпечення та захист особистих немайнових благ. Виходячи із зазначеного, дослідження особливостей цивільно-правового захисту окремих немайнових прав фізичної особи, зокрема з'ясування проблемних питань здійснення аналізованих прав, набувають значної актуальності.

1. Цивільно-правовий захист права на недоторканність особистого та сімейного життя

В доктрині цивільного права відсутня єдина дефініція поняття «особисті немайнові права», яка б найбільш повно розкривала зазначену категорію. На переконання Н. В. Павловської, особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та

¹ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

особистісністю; особисте немайнове право – це суб’єктивне право, яке надає особі юридично забезпечену можливість вимагати від оточення утримуватися від будь-яких дій, що заважають правильно оцінювати її індивідуальні особливості³.

Р. О. Стефанчук наголошує на тому, що під поняттям особистого немайнового права фізичних осіб слід розуміти суб’єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов’язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) і об’єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо⁴. Виходячи з аналізу зазначених дефініцій досліджуваного поняття, можна дійти висновку, що спільною в усіх позиціях є визначення особистих немайнових прав як таких, що забезпечені всією системою суспільного життя усталені, незаперечні та загальновизнані суспільством можливості для людини вчиняти так чи інакше.

Основними рисами особистих немайнових прав є те, що вони, по-перше, є непорушними, по-друге, невідчужуваними, по-третє, належать конкретній людині від народження або на підставі закону, по-четверте, не мають матеріального змісту. Таким чином, можна зробити висновок, що особисті немайнові права – це абсолютні суб’єктивні права, які належать кожній фізичній особі, є невіддільними від неї, не мають економічного змісту, виникають в особи від народження або за законом та належать їй довічно⁵.

В другій книзі Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) за критерієм цільового призначення особисті немайнові права фізичної особи поділені на 2 групи: 1) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи; 2) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

В зазначеному контексті варто відмітити позицію О. О. Посикалюка, згідно якої перша група прав – ті, що забезпечують фізичне існування – є елементарними, ними людина повинна володіти до самої смерті. Другу групу прав становлять ті, що індивідуалізують людину у суспільстві, їх можна назвати похідними або такими, які випливають із прав, що

³ Павловська Н. В. Теорія і практика захисту моральних благ цивільним законодавством України: дис... кандидата юридичних наук. К., 2002. С. 13.

⁴ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: КНТ, 2008. С. 94.

⁵ Богданець А. В. Щодо особливостей здійснення окремих немайнових прав фізичної особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9 (37). С. 280–281.

забезпечують фізичне існування. Останні займають привілейовану позицію⁶.

Право на захист особистого та сімейного життя є фундаментальною передумовою самореалізації людини у відкритому правовому суспільстві та своєрідним показником ступеня правової культури держави. Ця цінність закріплена та захищена як українським законодавством, так і ключовими міжнародними правовими стандартами, відображаючи готовність країни дотримуватись загальноновизнаних демократичних принципів.

Відповідно до положень ст. 32 Конституції України, закріплено, що кожен громадянин має право на недоторканність свого особистого та сімейного життя⁷. Цей конституційний принцип є основою для всіх інших правових норм, адже він гарантує, що навіть у кризових умовах державні органи не мають права необґрунтовано втручатися у приватне життя людини. Незважаючи на тимчасові заходи, спрямовані на забезпечення національної безпеки, держава зобов'язана зберігати цей правовий баланс.

Держава виступає гарантом захисту особистої та сімейної інформації людини, що включає не лише зобов'язання, а й цілий комплекс юридичних, організаційних, адміністративних і технічних механізмів. Головне призначення – забезпечити конфіденційність, недоторканність та впорядкованість доступу до таких даних. У межах цього дослідження важливо деталізувати три ключові елементи зазначеної гарантії: поняття інформації, межі особистого життя людини та сферу її сімейних взаємин. Саме ці аспекти потребують чіткішого окреслення й наукової інтерпретації.

Незважаючи на тривалий розвиток, починаючи ще з античних часів, проблема створення ідеальної моделі правових норм, які гарантують недоторканність приватної та сімейної сфер життя особи, досі залишається невирішеною. Повага до приватності переважно залишається морально-етичною категорією, не конкретизованою у законодавстві України.

Як зазначає науковця Ж. В. Удовенко, що конституції більшості країн Європейського Союзу (наприклад, Австрії, Німеччини, Данії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Фінляндії, Франції) не мають окремих положень про невтручання в особисте та сімейне життя громадян, але закріплюють суміжні гарантії, такі як недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов та інших повідомлень. Водночас конституції Бельгії, Греції, Іспанії, Португалії, Швеції, Швейцарії прямо

⁶ Посикалюк О. О. Проблеми систематизації приватного права України та Європи: [монографія] / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. С. 112.

⁷ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

визначають спеціальні норми, спрямовані на захист приватного життя, особистої та сімейної таємниці⁸.

Відповідність вимог Конституції України знаходить своє відображення в законодавчих актах, які встановлюють суворі рамки щодо обробки інформації про особисте життя. Зокрема, особисте немайнове право передбачає можливість фізичної особи самостійно, за власними переконаннями визначати особливості власної поведінки у приватній сфері життя.

Аналіз положень ст. 301 ЦК України дозволяє виділити два взаємопов'язані, але різні за змістом поняття: по-перше, право на особисте життя, що передбачає свободу особи самостійно формувати його зміст і межі доступу до нього третіх осіб; по-друге, право на збереження таємниці особистого життя, яке гарантує нерозголошення приватних обставин, крім випадків, передбачених законом або добровільної згоди самої особи. Так само, й збирання, збереження, використання та розповсюдження даних про приватне життя фізичної особи без її попередньої згоди заборонено, за винятком випадків, прямо передбачених законом і здійснюваних в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини (абз. 2 ч. 1 ст. 302 ЦК України)⁹. Крім того, поширення персональних даних без дозволу суб'єкта або його уповноваженого представника можливе лише за умов, чітко окреслених законодавством, і лише тоді, коли це відповідає пріоритетним завданням держави щодо безпеки, економічного розвитку та захисту прав громадян (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про захист персональних даних»)¹⁰.

Також, конфіденційна інформація може бути розкрита виключно за згодою самої особи, яка встановлює порядок її поширення, або в інших випадках, прямо визначених законом (ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію»). Нарешті, розпорядники даних мають право на передачу конфіденційної інформації лише за умови отримання згоди від осіб, що обмежили доступ до цих даних, або, в разі відсутності такої згоди, лише в контексті забезпечення національної безпеки, економічного зростання та захисту прав людини (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації»)¹¹.

⁸ Удовенко Ж.В. Невтручання в приватне життя як галузева засада кримінального провадження України. Міжнародна науково-практична конференція «Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів», Київ, 21–22 червня 2024 р.: *тези доповідей і повідомлень. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2024. С. 227–230.

⁹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356

¹⁰ Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>

¹¹ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

Вперше правову регламентацію права на недоторканність приватного життя як невід’ємного фундаментального права людини, на міжнародному рівні, отримало у Загальній декларації прав людини. Так, у ст. 12 наголошується: «ніхто не може піддаватися свавільному втручанню в особисте і сімейне життя, свавільним посяганням на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань»¹².

Слід проаналізувати які саме відомості чи дані на сьогодні, є інформацією про особисте та сімейне життя кожного з нас. Дослідниця Т. А. Плугатар вказує, що зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя полягає в тому, що кожна особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя. Отже, під поняттям особистого життя особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності¹³.

У випадку порушень конституційних прав особа має право на належний захист та відновлення своїх прав. Безумовно, реалізація захисту прав людини – це важливий показник для правової держави, а виконання завдання щодо захисту прав людини залежить насамперед від рівня досягнень країни та механізмів, що існують на національному рівні¹⁴.

Законодавець у частині 4 статті 4 Сімейного кодексу України визначає, що кожна людина має право на повагу до її сімейного життя, а сімейні відносини мають будуватися на принципах добросовісності, розумності й моральних цінностях суспільства¹⁵. Регулюючи сімейні відносини, законодавство забезпечує захист приватності та особистої свободи учасників, виключаючи безпідставне втручання у їхню сімейну сферу. Сімейне життя охоплює як особисті, так і майнові зв’язки між членами сім’ї, втручання у які допускається лише у виняткових випадках, чітко визначених Конституцією України.

¹² Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

¹³ Плугатар Т. А. Захист права людини на невтручання в особисте і сімейне життя в умовах воєнного стану в Україні. *Збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини* (м. Київ, 7 грудня 2023 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 84.

¹⁴ Назарчук О. М. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 19.

¹⁵ Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 294-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Як слушно зауважують О. В. Щербанюк та В. С. Кобрин, будь-які обмеження прав людини мають бути спрямовані на забезпечення розумного балансу між інтересами особи, суспільства та держави. В умовах воєнного стану цей баланс стає особливо важливим, оскільки держава отримує додаткові повноваження для більш значущого обмеження індивідуальних свобод¹⁶.

Отже, виходячи з аналізу зазначених дефініцій, інформацію про особисте та сімейне життя розуміють як усі дані, що охоплюють як майнові, так і немайнові аспекти взаємодії, а також відображають обставини, події та стосунки, пов'язані з особою та її родиною. Виключення становлять дані, які розкривають інформацію про виконання службових чи державних функцій особами, що займають відповідні посади. Усі такі дані вважаються конфіденційними, адже кожна людина неповторна, має власні особливості та є учасником численних неформальних відносин. Вона володіє приватними інтересами, які становлять винятково її особистий простір.

Щодо статистичних даних, то варто звернути увагу, що у першому кварталі 2024 року органи досудового розслідування зафіксували 202 випадки порушення недоторканості приватного життя, що свідчить про зростання активності у цій сфері. Для порівняння, у 2022 році таких проваджень було лише 164, а у 2023 році – аж 422, що можна пояснити підвищенням усвідомлення громадянами своїх прав та можливостей їх захисту. Натомість, за 2023 рік до суду надійшло 24 справи, і лише в шести з них винесено обвинувальні вироки¹⁷.

Досліджуючи право на недоторканність особистого та сімейного життя, необхідно побачити й правові аспекти судової практики, до прикладу: Конституційний Суд України у своєму рішенні від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023 наголосив на важливості забезпечення можливості для засуджених відвідувати тяжкохворих родичів або бути присутніми на їх похованні, навіть під час воєнного стану¹⁸.

У постанові Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 595/76/23 розглядалося питання встановлення факту смерті особи в умовах воєнного стану, що мало значення для реалізації прав родичів

¹⁶ Щербанюк О.В., Кобрин В.С. Деякі аспекти правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 113–117.

¹⁷ Втручання у приватне життя під час воєнного стану: чи є межа? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vtruchannia-u-privyatne-zhyttia-pid-chas-voiennoho-stanu-chy-ie-mezha-prezentatsiia-doslidzhennia-uhspl/>

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text>

померлого. Суд підкреслив, що встановлення таких фактів є необхідним для забезпечення прав та законних інтересів заявників¹⁹.

Таким чином, ми бачимо, що право на недоторканність особистого та сімейного життя є надзвичайно актуальним у період воєнного стану, і судова практика підтверджує його захист навіть в умовах обмежень, спричинених воєнними діями.

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) ухвалює рішення, що деталізують обов’язки держав щодо забезпечення недоторканності приватного життя навіть у контексті сучасних викликів, пов’язаних із цифровізацією та розширенням можливостей масового спостереження.

Наприклад, у 2024 році у справі *BERSHEDA and RYBOLOVLEV v. Monaco*, суд встановив, що відновлення та використання конфіденційних даних з мобільного телефону без згоди особи порушує право на приватність, що міститься у статті 8 Конвенції²⁰. Це рішення підкреслює, що будь-яке втручання в особисте життя повинно бути обґрунтованим, здійснюватися виключно за умови дотримання законних процедур і бути пропорційним законній меті, зокрема, забезпеченню національної безпеки чи громадського порядку.

Ще один приклад – рішення у справі *CVIKOVÁ v. Slovakia*, ухвалене в 2024 році, де Суд наголосив на суворій необхідності чітких законодавчих підстав для обмеження доступу до особистої інформації. Суд зазначив, що навіть у випадках, коли держава обґрунтовує своє втручання питаннями безпеки, порушення права на недоторканність приватного та сімейного життя можливе лише за умови суворої перевірки пропорційності заходів²¹. Отже, за даними оглядів рішень ЄСПЛ кількість рішень, де було зафіксовано порушення статті 8 Конвенції, стабільно зростає, так, у 2015 році від приблизно 7,4% до 15,8% у 2023 році. Це свідчить про розширення трактування змісту права на приватне та сімейне життя та посилення контролю над можливими незаконними втручаннями державних органів чи приватних суб’єктів.

Цікавим є рішення ЄСПЛ у справі «Мачарік проти Чеської Республіки» від 13.02.2025 року, яке порушує проблему балансу між конфіденційністю електронної кореспонденції та правом на справедливий суд. Розглядається суперечливе питання використання

¹⁹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року у справі № 595/76/23. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_12_2024.pdf.

²⁰ Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі «BERSHEDA ET RYBOLOVLEV c. MONACO» від 06.06.2024 (№ 36559/19,36570/19). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf

²¹ Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі *CVIKOVÁ v. Slovakia* № 615/21, № 9427/21 та № 36765/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf

доказів, отриманих незаконним шляхом, та наголошується, що допустимість таких доказів має оцінюватися судом з урахуванням принципів пропорційності й справедливості²². Таким чином, право на недоторканність особистого та сімейного життя не є абсолютним. У певних ситуаціях воно може бути обмежене, особливо коли йдеться про докази в судовому процесі. ЄСПЛ наголошує на необхідності ретельного зважування суспільного інтересу (справедливого правосуддя) та приватних інтересів осіб, чиї права були порушені. Незаконність отримання доказів не завжди призводить до їх неприйнятності, якщо зберігається принцип пропорційності та справедливості.

Таким чином, сучасна зарубіжна практика засвідчує, що право на недоторканність приватного та сімейного життя отримало потужний імпульс до розширеного тлумачення. Судові рішення ЄСПЛ, зокрема, підтверджують необхідність суворої законності, чіткості формулювань і пропорційності у будь-якому втручанні в це право. Це є важливим сигналом для держав, аби навіть у складних умовах – зокрема в епоху цифровізації та постійного розвитку технологій – зберігати високі стандарти захисту фундаментальних прав людини.

Важливо зупинитися й на розвитку штучного інтелекту (ШІ), адже існує ймовірність серйозних ризиків, пов'язаних з можливістю впливу людських припущень і упереджень на результати його роботи. Штучний інтелект для спілкування – це алгоритм, що націлений імітувати людське мислення в процесі спілкування. Йдеться про формування, абстрактного мислення, розпізнавання емоційного окрасу, впровадження гумору, розвиток ланцюгів аргументації та інших аспектів спілкування. Особисті дані можуть швидко потрапити у відкритий доступ і використовуватись проти людей. Поява у 2023 році потужних ШІ-моделей значно спростила створення реалістичних фішингових повідомлень, завдяки яким жертва сама розкриває конфіденційну інформацію шахраям. Крім того, сучасні пошукові сервіси накопичують дані користувачів, формуючи унікальні профілі за сукупністю запитів, що створює ризик ідентифікації особи. Вразливими також є дані з IP-адрес, файлів cookie та відкритих профілів у соціальних мережах, що потребує посилення захисту приватності.

Таким чином, ШІ потенційно може втручатися в приватне життя людини через збір та аналіз персональних даних, біометричні технології, системи моніторингу й неналежне використання інформації без згоди особи. Оскільки ШІ вже активно функціонує в сучасному суспільстві, важливо забезпечити правові й етичні рамки для захисту приватності

²² Case of Macharik v. the Czech Republic, (Application no. 51409/19), 13 February 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-241743>.

людей від втручання не тільки фізичних і юридичних осіб, а й алгоритмів штучного інтелекту²³.

Отже, право на недоторканність особистого та сімейного життя є важливим фундаментальним правом людини, яке забезпечує захист приватної сфери від свавільного втручання. Окрім аспектів, пов'язаних із цифровими технологіями, доцільно також звернути увагу на важливість ефективної судової системи у гарантуванні цього права.

2. Цивільно-правовий захист права на недоторканність житла

Досліджуючи право на недоторканність житла як одне з найважливіших особистих немайнових прав, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, варто відзначити, що в аспекті недоторканності житло відіграє роль засобу забезпечення особі захищеного від зовнішнього втручання простору, в якому вона проживає. Згідно позиції Європейського суду із прав людини (далі – ЄСПЛ), житло дає змогу гарантувати «право жити захищено від чужих очей настільки, наскільки ти цього захочеш»²⁴. Як об'єкт особистих немайнових відносин, житло, насамперед, окреслює юридичні межі приватного життя громадян, які в ньому проживають на законних підставах²⁵. Таким чином визначається цінність житла та необхідність конституційної гарантії його недоторканості, в тому числі окреслення особливого порядку її тимчасового обмеження.

Принцип недоторканності житла в умовах воєнного стану є важливим для захисту прав людини. Забезпечення цього принципу вимагає балансу між захистом прав громадян та необхідністю забезпечення безпеки держави. Дослідження та розвиток законодавства у цій сфері є важливими для ефективного захисту прав громадян та функціонування правоохоронних органів під час воєнного стану²⁶. Отже, як чітко визначене суб'єктивне право фізичної особи, «недоторканність житла» має немайновий характер та складає зміст абсолютного правовідношення, в якому всі особи мають утриматися від його порушення.

²³ Тимошенко Є. А., Кронівець Т. М. Правові аспекти захисту приватності життя людини в контексті використання штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №12. С. 295–297.

²⁴ Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 374.

²⁵ Породько В. В. Правові засади проникнення до житла в позасудовому порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 60.

²⁶ Денисовський М. Д., Гойда М. П. Правова основа принципу недоторканості житла в умовах воєнного стану. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід*. 2024. С. 146.

Згідно ч. 1 ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування²⁷. Захист недоторканності житла – це більше, ніж юридична норма. Це фундаментальне право, що забезпечує громадянам почуття безпеки, свободу та приватність. Його ефективна реалізація є важливою умовою дотримання верховенства права та зміцнення демократичних принципів у державі²⁸.

Важливим аспектом охорони прав особи та її майна є цивільно-правовий захист права на недоторканність житла в Україні. Конституція України, а також ряд законів гарантують захист права на житло, і будь-яке втручання в це право без законних підстав є порушенням.

Стаття 30 Конституції України встановлює, що кожна людина має право на недоторканність свого житла. Згідно ст. 311 ЦК України, житло фізичної особи є недоторканим. Проникнення до житла чи до іншого володіння фізичної особи, проведення в ньому огляду чи обшуку може відбутися лише за вмотивованим рішенням суду²⁹. Також в зазначеній статті законодавцем акцентується увага на можливих та чітко визначених законом випадках обмеження аналізованого права.

Важливим аспектом захисту прав людини на міжнародному рівні є міжнародно-правове регулювання права на недоторканність житла. Це право охоплює захист приватності, захист від незаконних обшуків і вторгнень у житло, а також забезпечує непорушність особистого простору осіб. Згідно ст. 13 Загальної декларації прав людини 1948 р. «ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на недоторканність його житла... Кожна людина має право на захист від такого втручання або таких посягань»³⁰.

Стаття 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. також підтверджує, що «ніхто не повинен зазнавати свавільних чи незаконних посягань на недоторканість його житла»³¹.

Відповідно до ст. 8 Європейської конвенції з прав людини 1950 р. «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у

²⁷ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

²⁸ Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. Порушення недоторканості житла: проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 1. С. 679.

²⁹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

³⁰ Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

³¹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»³².

Підтвердженням міжнародного визнання права на недоторканість житла також є його відображення в переважній більшості конституцій європейських держав, за виключенням Сан-Марино, Норвегії, Швеції та Франції, оскільки в цих країнах закріплення досліджуваного права регулюється галузевим законодавством.

В результаті дослідження змісту конституцій європейських держав щодо закріплення права на недоторканість житла, Ю. Кириченко та Н. Резанова відзначають, що в них у різний спосіб здійснюється правове регулювання цього права. Наприклад, у конституціях Андорри, Греції, Грузії, Іспанії, Латвії, Ліхтенштейну, Португалії, Угорщини, Фінляндії, Швейцарії вказане право розкривається у сукупності з іншими правами людини. Зокрема, у ст. 15 Конституції Андорри право на недоторканність житла пов'язано з правом на таємницю спілкування, у ст. 96 Конституції Латвії – з правом приватного життя та кореспонденції, у § 59 Конституції Угорщини – з правом на добре ім'я, а також з правом на захист особистої таємниці та персональних відомостей, а в § 10 Конституції Фінляндії – з правом на захист приватного життя, честі. Водночас у конституціях Австрії, Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Вірменії, Данії, Естонії, Італії, Литви, Люксембурга, Північної Македонії, Молдови, Монако, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Хорватії, Чехії, Чорногорії це право сформульовано як самостійне особисте право³³.

Виходячи з аналізу зазначених вище норм, можна дійти висновку, що міжнародно-правове регулювання права на недоторканність житла підкреслює важливість цього права для забезпечення загального захисту прав людини і встановлює чіткі критерії для можливих винятків, що дозволяють втручання держави у приватне життя осіб лише в особливих випадках.

Варто звернути увагу на те, що конституційна гарантія недоторканності житла не поширюється на випадки, коли суспільні інтереси вимагають правомірного обмеження прав людини, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції

³² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

³³ Кириченко Ю., Резанова Н. Право на недоторканість житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 13–19.

України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага³⁴.

Відповідно до п. 3 указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»³⁵.

Слід звернути увагу на те, що в умовах воєнного стану можливі такі обмеження права на недоторканість житла: 1) встановлення військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ; 2) проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду з дотриманням положень Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456.

Згідно п. 16 Порядку здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, патрулям на території, де запроваджено комендантську годину та встановлено спеціальний режим світломаскування, надано право входити (проникати) на територію та у приміщення підприємств, установ і організацій, у житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать особам, під час припинення кримінального правопорушення та в разі переслідування осіб, які підозрюються у

³⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного-процесуального кодексу України від 31 травня 2011 року № 4-пп/2011. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/426-nedotorkannist-zhytla>

³⁵ Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

вчиненні злочину, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб³⁶.

Цивільно-правові способи захисту права на недоторканність житла в Україні передбачають ряд заходів, що дають змогу власникам житла та особам, які мають право користування житлом, захищати своє житло від незаконного посягання, втручання або інших порушень. Основними способами є: 1) звернення до суду з позовом про захист права на недоторканість житла (наприклад, позов про витребування майна з чужого незаконного володіння, позов про припинення порушення права володіння, позов про визнання права користування житловим приміщенням тощо). Важливими в зазначеному контексті є висновки, відображені в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 755/279/20 від 27.09.2022 р.; 2) захист за допомогою реєстрації права власності на житло, оскільки наявність документів, що підтверджують право власності, дозволяє захистити своє житло в разі виникнення спірних ситуацій; 3) використання інституту захисту права на повагу до гідності та честі, зокрема у випадках, якщо порушення права на недоторканність житла супроводжується образами, наклепами чи іншими неправомірними діями; 4) вжиття запобіжних заходів з метою уникнення незаконно відчуження житла; 5) відшкодування майнової та моральної шкоди та ін.

Цікавою є позиція О. І. Чайковського, який пропонує запровадження спеціалізованого житлового омбудсмена як профільного органу, який буде здатний швидко та оперативно вирішувати численні різногалузеві питання захисту права на житло³⁷. Таким чином, цивільно-правові способи захисту прав на недоторканність житла передбачають як прямий захист, так і застосування судових заходів для припинення незаконних посягань чи дій щодо житла особи.

Проаналізувавши національну судову практику щодо захисту права на недоторканність житла, можна виділити декілька основних аспектів. По-перше, поширеними в судовій практиці є справи щодо заборони несанкціонованих обшуків та проникнення в житло без рішення суду; по-друге, часто виникають ситуації щодо оскарження примусового поселення або виселення із житла. Оскільки, наприклад, примусове виселення також має бути законним і здійснюватися лише за умовами, визначеними в судовому рішенні, наприклад, у разі визнання договору оренди житлового приміщення недійсним. Отже, суди в Україні забезпечують захист права на недоторканність житла, зокрема, через

³⁶ Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>

³⁷ Чайковський О. І. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло: дис. ... д-ра філософії / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2023. С. 23.

дотримання процесуальних норм, необхідних для будь-якого обмеження цього права.

3. Цивільно-правовий захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до конституційних прав людини та громадянина, яке відносять до групи екологічних прав. Відповідно до положень ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена³⁸. Особливої актуальності право на безпечне для життя і здоров'я довкілля набуло в умовах воєнного стану, адже наше навколишнє середовище зазнає значних нищівних наслідків через воєнні дії, які розпочалися у 2014 році та охопили усю територію України після повномасштабного вторгнення РФ у 2024 році.

Варто уточнити, що категорія «довкілля» не визначена нормативно, тому в системі законодавства України та в правовій доктрині можемо зустріти і суміжні категорії, такі як «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», тощо. Досліджуючи колізійність понять «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля», В. О. Чудненко дійшов висновку, що на сьогодні в українському правовому полі відбувається заміна терміну «навколишнє середовище» на термін «довкілля» як об'єкту публічного управління, як особливого об'єкту, що потребує охорони та захисту, хоча міжнародне право тяжіє до терміну «навколишнє середовище»³⁹.

На національному рівні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля регламентовано не тільки Основним Законом держави, а також нормативно-правовими актами, які регулюють окремі сфери суспільних відносин пов'язаних з довкіллям. Зокрема, до них можна віднести Водний кодекс України, Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, кодекс України про надра. Не менш важливими на цьому рівні є правові акти, що унормовують питання охорони довкілля. До них віднесемо такі Закони України як: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про відходи», тощо. Треба відзначити, що порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну

³⁸ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

³⁹ Чудненко В. О. Колізійність понять «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля». *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Випуск 10. Спецвипуск. С. 147.

відповідальність⁴⁰. Національне законодавство щодо права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є комплексом нормативно-правових актів, який охоплює різнобічні аспекти його реалізації та захисту.

Захист довкілля є одним з вагомих завдань кожної держави, адже безпечне навколишнє середовище є запорукою здоров'я її населення. Система заходів, які забезпечують належне використання, відновлення та збереження природних ресурсів від негативних чинників (забруднення, виснаження, руйнування, тощо) та здійснюються державою, суспільством та міжнародною спільнотою є охороною навколишнього природного середовища. Охорона довкілля в період збройних конфліктів є актуальним питанням сьогодення, оскільки саме збройні конфлікти завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу⁴¹.

Збереження довкілля є глобальним завданням сьогодення. Проте саме людство має здатність мислити та координувати свої дії з метою збереження планети для майбутніх поколінь. Тут варто врахувати особливості організації системи правового та організаційного захисту навколишнього середовища та забезпечення прав людини в контексті цього⁴².

Міжнародно-правове регулювання охорони довкілля забезпечуються рядом міжнародних конвенцій та договорів. Зокрема, Конвенцією про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976 р.), Конвенцією про ядерну безпеку (1994 р.), Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998 р.), тощо. Також для забезпечення захисту довкілля, в тому числі і права безпечне для життя і здоров'я довкілля, діють міжнародні інституції, завданням яких є пропагування екологічної освіти та екологічного виховання, контроль за станом довкілля, впровадження заходів із забезпечення безпеки довкілля, тощо. До таких організацій можна віднести такі, як Міжнародний союз охорони природи, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та інші.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля вивчається не тільки в межах галузі конституційного права України та міжнародного права, а є безпосереднім предметом дослідження цивільного права, адже належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне

⁴⁰ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

⁴¹ Власенко В. В. Міжнародно-правова охорона довкілля в період збройних конфліктів. *Права та свободи людини в умовах особливого періоду*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 червня 2023 р.). Київ: Видавничий центр «Кафедра». 2023. С. 178–179.

⁴² Radzivill, O., Shulzhenko, F., Golosnichenko, I., Solopenko, V., & Pyvovar, Y. (2020). International Legal and Philosophical Aspects of the New Protection Concept of the Common Heritage of Mankind: Philosophical and Legal Worldview. *WISDOM*, 15(2), P. 170–171.

існування фізичної особи, що відображено в главі 21 другої книги ЦК України. І зрозуміло, що порушення цього права потребує цивільно-правового захисту.

ЦК України закріплює положення про те, що фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Крім того, ЦК України визначає яка ж діяльність фізичної та юридичної особи є незаконною щодо довкілля, зокрема така, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду⁴³.

В. В. Корольова, досліджуючи право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи, наводить об'єктивне та суб'єктивне значення цього права. В об'єктивному значенні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це сукупність правових норм, які закріплюють, регламентують, охороняють відносини, пов'язані із використанням даного права. У суб'єктивному – це конкретна юридично забезпечена можливість людини користуватися безпечним довкіллям, яке відповідає вимогам екологічної безпеки, для задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів⁴⁴.

Вивчаючи погляди наукової спільноти та власні напрацювання в контексті змістовного наповнення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, К. В. Денисенко визначає його ознаки, до яких відносить такі, як: 1) належить до комплексу екологічних прав; 2) закріплене в Конституції та законах України; 3) поширюється на всіх осіб, без прив'язки до громадянства України; 4) реалізується людиною з метою задоволення своїх життєвих та фізіологічних потреб; 5) є невідчужуваним; 6) виступає у якості можливості будь-якої особи задовольняти свої життєві та фізіологічні потреби; 7) його реалізація не вимагає активних дій з боку громадян; 8) охороняється і захищається у встановленому законом порядку⁴⁵.

Окремо ЦК України конкретизує право фізичної особи на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) та право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо⁴⁶. Погоджуємося з позицією К. Ю. Гайдук, щодо невичерпності

⁴³ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

⁴⁴ Корольова В. В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*. 2022. № 3. С. 40.

⁴⁵ Денисенко К. В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 324–325.

⁴⁶ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

змісту «довкілля» означеними категоріями, тобто належні, безпечні і здорові умови не вичерпуються тільки для таких родів занять як праця, проживання та навчання і можуть бути розширені⁴⁷.

Якщо ж досліджувати захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, то варто звернутися до судової практики щодо розглядів спорів у зазначеній сфері.

На Міжнародному судовому форумі «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», який був організований Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду за підтримки партнерів – Проекту Європейського Союзу «Право-Justice», Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина», Асоціації розвитку суддівського самоврядування України, обговорювалися питання забезпечення ефективності правосуддя та вдосконалення застосування міжнародної практики в екологічних справах. Аналіз судової практики щодо екологічних спорів дає підстави говорити, що нині порушення екологічних прав свобод та інтересів відбувається майже у всіх сферах відносин об'єктів навколишнього природного середовища. Це стосується і охорони атмосферного повітря, і збереження використання вод, відтворення водних ресурсів, і володіння, користування та розпорядження лісами, забезпечення їх охорони та відтворення, використання і відтворення рослинного і тваринного світу, утворення збирання та утилізація знешкодження відходів, використання об'єктів природного заповідного фонду. А також у відносинах, що мають виключно владно-управлінську природу, зокрема, у сфері екологічної експертизи, забезпечення доступу до екологічної інформації, проведення екологічних перевірок контролюючими органами⁴⁸.

Зазначимо, що захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля частіше виступає як публічно-правовий спір, що вирішується національними судами. У контексті цього, підтримуємо зроблені висновки науковцями О. В. Шульгою та О. В. Пушкіною щодо того, що в основу розуміння категорії «публічно-правовий спір у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля» має покладатися встановлення відповідної суб'єктної характеристики правовідносин, наявності публічного інтересу у забезпеченні вимог національної екологічної безпеки та створенні умов для належного гідного рівня життя та життєдіяльності людини⁴⁹.

⁴⁷ Гайдук К. Ю. Зміст права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: приватноправовий підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84: частина 1. С. 238.

⁴⁸ Міжнародний судовий форум : «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», м. Київ, 7 листопада 2019 року: Збірник матеріалів / За ред. Н. Коваленко. Київ, 2019. С. 7–8.

⁴⁹ Шульга О. В., Пушкіна О. В. Спори, пов'язані із захистом права на здорове довкілля: визначення змісту поняття. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 6. С. 202.

Аналізуючи судову практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, треба відзначити, що серед кримінальних правопорушень, які регламентовані Кримінальним кодексом України (далі – КК України), найчастіше зустрічаються такі, як: 1. Забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); 2. Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України); 3. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України); 4. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України); 5. Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України), тощо.

Специфіка цивільно-правової відповідальності в екологічній сфері обумовлюється особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення і доведення шкоди, а також іншими екологічними факторами й обставинами вчинення правопорушення. Відтак сутність цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає в накладенні на особу, винну у порушення екологічного законодавства й здійснення екологічного правопорушення, несприятливих для неї майнових санкцій, тобто обов'язку для правопорушника відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства⁵⁰. Зазначене свідчить про складність механізму застосування цивільно-правової відповідальності до правопорушника через ряд зазначених факторів.

Ще однією особливістю цивільно-правової відповідальності за шкоду заподіяну навколишньому природному середовищу або природним ресурсам, полягає в тому, що мають бути відшкодовані як майбутні витрати природокористувачів на відновлення відповідних природних ресурсів, так і державні витрати щодо відновлення якості навколишнього природного середовища. Тому цивільно-правова відповідальність може бути застосована разом з іншими видами юридичної відповідальності, оскільки застосування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за своєю юридичною природою є заходами стягнення, а не відшкодування шкоди, хоча в багатьох випадках ці стягнення мають майновий характер (позбавлення премії, штраф, конфіскація)⁵¹.

Рішення ЄСПЛ формують судову практику, відповідно до якої визнається, що забруднення навколишнього середовища є причиною порушення основних прав громадян, таких як право на життя, на повагу до приватного та сімейного життя. Найбільш типовими проблемами забезпечення доступу громадян до правосуддя з питань захисту довкілля

⁵⁰ Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 62.

⁵¹ Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 64–65.

є: недотримання термінів розгляду справ; значні судові витрати (мито у майнових позовах, оплата експертизи та експертних послуг, оплата правової допомоги); відсутність можливості отримати кваліфіковану правову та експертну допомогу; недостатня обізнаність суддів про законодавство в галузі охорони довкілля (особливо міжнародних угод) і про права громадян та неурядових організацій у цій сфері; «вузька» процесуальна правоздатність громадськості (особливо в контексті можливостей оскарження громадськістю в судовому порядку порушень природоохоронного законодавства та звернень з позовами на захист інтересів необмеженого кола осіб)⁵².

Розглянемо особливості захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля на прикладі зарубіжних країн.

Найбільш відомою справою щодо захисту права на безпечне і чисте довкілля в Бельгії є справа «VZW Klimaatzaak проти Королівства Бельгія». Справу було порушено у квітні 2015 року некомерційною організацією «VZW Klimaatzaak» проти федерального уряду та трьох регіональних урядів, які відповідають за кліматичну політику. «VZW Klimaatzaak» стверджувала, що кожен із урядів відповідачів порушує свої кліматичні зобов'язання, і закликала уряди виконати свої обов'язки, скоротивши викиди парникових газів у Бельгії на 40% до 2020 року порівняно з рівнем 1990 року. У червні 2021 року суд першої інстанції Брюсселя постановив, що уряди-відповідачі не вжили необхідних заходів для запобігання шкідливим наслідкам зміни клімату, але відмовився встановити конкретні цілі щодо скорочення викидів парникових газів з міркувань дотримання принципу поділу влади. Суд встановив, що уряди-відповідачі спільно та окремо не діяли з розсудливістю та старанністю відповідно до статті 23 Конституції Бельгії, статті 1382 Цивільного кодексу Бельгії та порушили свої зобов'язання згідно зі статтями 2 та 8 Конвенції. Уряди-відповідачі таке рішення не оскаржували. Тож бачимо, що у Бельгії, як у державі, яка є членом Ради Європи, не лише визнано і закріплено право людини на безпечне та чисте довкілля, а й здійснюється захист такого права⁵³.

Прикладом застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через призму захисту права на безпечне для життя та здоров'я довкілля є рішення ЄСПЛ у справі Онорилдіз проти Туреччини (Case of Oneryildiz v. Turkey) (скарга № 48939/99, ухвала Великої палати від 30.11.2004). Згідно із обставинами даної справи, житло заявника було побудоване без дозволу поруч із великим сміттєзвалищем. У квітні 1993 року відбувся вибух метану, що призвів до руйнування десяти будинків, включаючи будинок заявника, та до

⁵² Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173>.

⁵³ Визнання Радою Європи права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: місія здійснення. Аналітична довідка. С. 9–10. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Vyznannya-Radoyu-YEvropy-prava-na-bezpechne-dlya-zhyttya-ta-zdorov-ya-dovkillya-3.pdf>.

загибелі дев'яти його родичів. ЄСПЛ визначив порушення статті 2 Конвенції через недостатні заходи для запобігання смерті родичів заявника та недостатній захист з боку чинного в Туреччині законодавства для забезпечення права на життя. ЄСПЛ відзначив відсутність інформування владою про ризики проживання в цьому районі та необхідності вживання заходів безпеки. ЄСПЛ дійшов висновку, що нормативно-правова база Туреччини у контексті цієї справи є недосконалою, оскільки дозвіл на відкриття сміттєзвалища було видано, і останнє функціонувало без повноцінної системи контролю. На думку ЄСПЛ, помилкова містобудівна політика стала причиною цієї аварії. У цій справі ЄСПЛ також встановив причинно-наслідковий зв'язок між грубою недбалістю держави і завалом будинку заявника у мірі, достатній для встановлення порушення позитивного зобов'язання держави згідно статті 1 Протоколу 1 до зазначеної Конвенції зробити все, що в її силах для захисту майнового інтересу заявника. Це позитивне зобов'язання вимагало від національної влади вжити ті ж практичні заходи, що і у відношенні статті 2 Конвенції, для уникнення руйнування будинку заявника. Тим не менш, жодні подібні заходи не були вжиті⁵⁴.

Дослідження цивільно-правового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля дозволяє зробити висновки про те, що зазначене право регламентується як Конституцією України, так і ЦК України як особисте немайнове право. Національне законодавство щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є комплексним. Міжнародно-правове регулювання досліджуваного питання характеризується значною кількістю конвенцій та інституцій, які забезпечують захист права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище.

ВИСНОВКИ

Введення воєнного стану на території України вплинуло на всі сфери життя. Зокрема почастишали випадки порушення особистих немайнових прав фізичних осіб, що проявляється у порушенні прав на недоторканість приватного життя, на свободу та особисту недоторканість, порушеннями права на повагу до гідності та честі, права на недоторканність житла, свободу самовираження, права на ім'я, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та ін. Зазначені порушення можуть мати серйозні наслідки, і вони є підставою для захисту через судовий процес чи інші правові механізми.

Дослідивши особливості цивільно-правового захисту права на недоторканність особистого та сімейного життя, можна зробити висновок, що саме судові органи мають забезпечувати баланс між

⁵⁴ Визнання Радою Європи права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: місія здійснення. Аналітична довідка. С. 9–10. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Vyznannya-Radoyu-YEvropy-prava-na-bezpechne-dlya-zhyttya-ta-zdorov-ya-dovkillya-3.pdf>

інтересами особи, суспільства і держави, запобігаючи надмірному чи необґрунтованому втручання у приватну сферу. Важливим залишається й посилення правосвідомості громадян щодо захисту свого особистого і сімейного життя, зокрема через поширення інформації про права та можливості їх реалізації.

Найпоширенішим цивільно-правовим способом захисту права на недоторканість житла є судовий захист. Основними тенденціями у сфері судового захисту права на недоторканість житла є: спрямування на усунення перешкод у користуванні житлом його власником або членами сім'ї власника; заборона на виселення особи з іпотечного житла без можливості реалізації права на інше житло для постійного в ньому проживання; визнання виселення особи з житла найсерйознішою формою втручання у право недоторканість житла; заборона позбавляти житла фізичну особу, яка користується ним певний період часу за умови, що в особи не має будь-якого іншого житла. Такі ж підходи до захисту права на житло відображаються в практиці ЄСПЛ.

Особливої актуальності в умовах воєнного стану набуло питання захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Насамперед через воєнні дії, які завдають шкоди навколишньому середовищу і правам людини на безпечне довкілля зокрема. Судова практика свідчить про те, що зазначене право є предметом судових розглядів, тому запобігання його порушенню є пріоритетним завданням як держави, так і громадськості.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене цивільно-правовому захисту особистих немайнових прав фізичних осіб, зокрема в умовах воєнного стану. У роботі розглядаються три ключові аспекти: захист права на недоторканність особистого та сімейного життя, захист права на недоторканність житла та захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Охарактеризовано теоретичні засади, нормативно-правове забезпечення, національну судову практику та практику Європейського суду з прав людини, зарубіжний досвід у сфері захисту окремих особистих немайнових прав. Окремо досліджуються питання обмеження цих прав в умовах особливого стану, правові механізми їх відновлення та забезпечення балансу між державними інтересами та правами особи.

Значна увага приділяється впливу цифрових технологій та штучного інтелекту на приватність та забезпечення особистих немайнових благ людини. Представлені висновки та рекомендації спрямовані на вдосконалення механізмів захисту особистих немайнових прав у сучасних правових реаліях. Матеріали можуть бути корисними для законодавців, суддів, практикуючих юристів, науковців та всіх, хто займається питаннями правового регулювання особистих немайнових прав.

Література

1. Case of Macharik v. the Czech Republic, (Application no. 51409/19), 13 February 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-241743>.
2. Radzivill, O., Shulzhenko, F., Golosnichenko, I., Solopenko, V., & Pyvovar, Y. (2020). International Legal and Philosophical Aspects of the New Protection Concept of the Common Heritage of Mankind: Philosophical and Legal Worldview. *WISDOM*, 15(2), 153–174.
3. Богданець А. В. Щодо особливостей здійснення окремих немайнових прав фізичної особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9 (37). С. 277–288.
4. Визнання Радою Європи права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: місія здійсненна. *Аналітична довідка*. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Vyznannya-Radoyu-YEvropy-prava-na-bezpechne-dlya-zhyttya-ta-zdorov-ya-dovkillya-3.pdf>.
5. Власенко В. В. Міжнародно-правова охорона довкілля в період збройних конфліктів. *Права та свободи людини в умовах особливого періоду*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 червня 2023 р.). Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2023. С. 178–181.
6. Втручання у приватне життя під час воєнного стану: чи є межа? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vtruchannia-u-privatne-zhyttia-pid-chas-voiennoho-stanu-chy-ie-mezha-prezentatsiia-doslidzhennia-uhspl/>
7. Гайдук К. Ю. Зміст права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: приватноправовий підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 84: частина 1. С. 235–240.
8. Денисенко К. В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 323–327.
9. Денисовський М. Д., Гойда М. П. Правова основа принципу недоторканості житла в умовах воєнного стану. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід*. 2024. С. 144–146.
10. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. Кириченко Ю., Резанова Н. Право на недоторканість житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 13–19.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

14. Корольова В. В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*. 2022. № 3. С. 37–41.
15. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
16. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», м. Київ, 7 листопада 2019 року: Збірник матеріалів / За ред. Н. Коваленко. Київ, 2019. 192 с.
17. Назарчук О. М. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 19–23.
18. Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 347–400.
19. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі «BERSHEDA ET RYBOLOVLEV c. MONACO» від 06.06.2024 (№ 36559/19, 36570/19). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf.
20. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі CVIKOVÁ v. Slovakia № 615/21, № 9427/21 та № 36765/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf.
21. Павловська Н. В. Теорія і практика захисту моральних благ цивільним законодавством України: дис... кандидата юридичних наук. К., 2002. 212 с.
22. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>
23. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173>.
24. Плугатар Т. А. Захист права людини на невтручання в особисте і сімейне життя в умовах воєнного стану в Україні. *Збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини* (м. Київ, 7 грудня 2023 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 83–86.
25. Породько В. В. Правові засади проникнення до житла в позасудовому порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 59–62.
26. Посикалюк О. О. Проблеми систематизації приватного права України та Європи: [монографія] / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРн України, 2009. С. 110–128.

27. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року у справі № 595/76/23. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_12_2024.pdf.

28. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

29. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>.

30. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

31. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

32. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text>

33. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного-процесуального кодексу України від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/426-nedotorkannist-zhytla>

34. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 294-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

35. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: КНТ, 2008. 625 с.

36. Тимошенко Є. А., Кронівець Т. М. Правові аспекти захисту приватності життя людини в контексті використання штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 295–297.

37. Удовенко Ж. В. Невтручання в приватне життя як галузева засада кримінального провадження України. Міжнародна науково-практична конференція «Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів», Київ, 21–22 червня 2024 р.: *тези доповідей і повідомлень. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2024. С. 227–230.

38. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

39. Чайковський О. І. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло: дис. ... д-ра філософії / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2023. 198 с.

40. Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. Порушення недоторканості житла: проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 1. С. 676–680.

41. Чудненко В. О. Колізійність понять «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля». *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Випуск 10. Спецвипуск. С. 146–151.

42. Шульга О. В., Пушкіна О. В. Спори, пов'язані із захистом права на здорове довкілля: визначення змісту поняття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 199–203.

43. Щербанюк О. В., Кобрин В. С. Деякі аспекти правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 113–117.

44. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т. К. Оверковська, Н. М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.

Information about the authors:
Nazarchuk Oksana Mykhailivna,

Doctor of Philosophy (Ph.D.),
Associate Professor of the Department of Private Law,
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman,
54/1, Beresteysky Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

Bohdanets Alina Victorivna,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Private Law,
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman,
54/1, Beresteysky Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

Vlasenko Valentyna Vasylivna,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Theoretical Jurisprudence,
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman,
54/1, Beresteysky Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

DIGITAL TECHNOLOGIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS A TOOL FOR RESTORING THE RULE OF LAW AND COMBATING CORRUPTION IN POST-WAR UKRAINE

Nehrebitskyi V.V.

INTRODUCTION

Ukraine is on the verge of a large-scale and inevitable digital transformation in the justice sector, which aims to radically change approaches to ensuring justice, transparency and efficiency of the judicial system. At a time when the Internet and digital technologies are changing our world, a Europe fit for the digital age is one of the six policy priorities of the European Commission. In March 2021, the Commission proposed the « The Digital Decade» program¹. This program is based on the plan for achieving digital transformation of the EU economy and society «2030 Digital Compass»². Digital compass aims for a secure, human-centered digital ecosystem where citizens gain power and companies thrive on digital potential. Compass points out four main directions for this trajectory: digital skills, secure and efficient digital infrastructure, digital business transformation, and digitalization of public services. This policy agenda is consistent with EU norms and standards to strengthen the EU's digital sovereignty. A number of Budget instruments will support the investment needed to build Europe's digital decade on a solid foundation.

In modern conditions, the European vector of development of Criminalistics and forensic expertise has made it necessary to introduce progressive institutions, use the most effective methods and technologies³. The EU's Eastern Partnership policy sets out new long-term goals aimed at responding to new priorities, strengthening resilience to solving common problems, promoting sustainable development and continuing to deliver concrete results for citizens, one of which is to ensure sustainable digital transformation. Supporting sustainable digital transformation is one of the

¹ Europe's Digital Decade. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/europes-digital-decade>

² 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>

³ Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К., Шевчук В. М., Капустіна М. В., Яремчук В. О., Негребецький В. В., Соколенко М. О., Лугач А. О. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Право, 2024. Вип. 48. С.62-73.

policy priorities identified by the European Commission in the proposal for long-term policy goals of the Eastern Partnership for the period beyond 2020⁴.

The works of such legal scholars as G. K. Avdeeva, V. S. Batyrgareev, D. M. Belov, M. V. Belov, V. I. Borisov, O. M. Borshchevskaya, S. S. Voznyuk, T. Ya.Gnidets, V. I. Grishko, Yu. I. Dmitrik, I. V. Zhukevich, I. O. Osnova, K. V. Dubonos, N. M. Dyachenko, V. A. zhuravel, V. P. Zakharov, A. O. Ignatovich, O. Ya. Kovalchuk, R. S. Kozyakov, V. O. Konovalova, T. M. Lemekha, a.m. Lysenko, O. A. Lokhmatov, T. V. Ognevyuk, O. S. Melnik, A. O. Moroz, I. V. Oleshko, Yu.V.Osadchaya, O. V. Plahotnik, Yu. s. razmetaeva, O. V. rybalsky, V. I. rudeshko, V. I. Solovyov, L. I. Sopilnik, A.V. Stolitny, I. O. Suprun, E. A. Timoshenko, V. I. Teremetsky, V. V. Topchy, A. O. Fesenko, V. G. Khakhanovsky, L. M. Khmelnichy, R. Yu. Tsarev, V. A. Shvets, V. M. Shevchuk, V. Yu. Shepitko, and others⁵.

It should be noted that the literature sources mainly considered various aspects of the use of individual digital systems and technologies in the activities of law enforcement agencies and criminal proceedings. However, not all existing technologies have been the subject of research and coverage regarding the analysis of evidence, improving the transparency of judicial procedures and improving the efficiency of the judicial process, so the question of studying the possibility of introducing such technologies in activities related to criminal proceedings needs further consideration. Also, in connection with the war in Ukraine, the issue of using the capabilities of electronic judicial technologies and digital evidence in improving the effectiveness of the investigation of war crimes and crimes of aggression in Ukraine is becoming extremely relevant⁶.

In line with the European Commission's proposals for new EU Eastern Partnership Policy Priorities, a strong digital presence in the EU's neighboring countries will contribute to growth and promote sustainable development⁷. In this regard, EU will continue to invest in the digital transformation of partner

⁴ An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all. URL : https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en.

⁵ Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18957>; Тимошенко Є.А. Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право» / ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України, Київ, 2024.

⁶ Примітка. Стаття написана у межах розробки фундаментальної теми «Пріоритетизація та технологізація у кримінальному провадженні у воєнний та повоєнний час», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

⁷ An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership: Commission proposes new policy objectives for beyond 2020. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_452.

countries in accordance with EU legislation and best practices and will support the expansion of highly innovative digital technologies in the region. The EU will continue to support partner countries and promote their cyber resilience.

Theoretical and practical problems of legal regulation of social transformation due to the use of digital technologies, issues of legal support in the field of Social Communications in the context of digital transformation have recently been the subject of scientific discussions. In particular, on November 23, 2023, the III All-Ukrainian scientific and Practical Conference «social and digital transformation: theoretical and practical problems of legal regulation» was held (organized by State Scientific Institution «Institute of information, security and law of the National Academy of Sciences of Ukraine», Research Institute of intellectual property of the National Academy of Sciences of Ukraine)⁸. The conference, in particular, discussed the specifics of legal support for the development of modern information infrastructure of society and problems of legal regulation of public relations in the field of application of Internet of Things technologies. Directions for improving legislation on the protection of human rights in the context of the use of digital technologies are proposed. During the active expert discussion of these issues, the participants of the All-Ukrainian scientific and practical conference noted the following:

the international community associates the success of any social transformation with the implementation of large-scale digital transformations based on the active implementation and use of the achievements of the Fourth Industrial Revolution: Internet of Things technologies; Industry 4.0; artificial intelligence; robotics; Blockchain; Big data; Smart Contracts; social networks and electronic communications; cloud technologies, etc.;

most countries of the world have adopted or are considering the possibility of adopting national strategies for the introduction of IoT technologies; at the same time, about 70 States – national strategies for the development of artificial intelligence and robotics, considering this a basic condition for development;

the issue of organizing proper legal support for the social and digital transformation of society, as well as assigning the task of developing conceptual foundations for the development of legislation to specialized scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine and the National Academy of Sciences of Ukraine and the research service of the Verkhovna Rada of Ukraine, is relevant⁹.

⁸ Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ, ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України», 2023. 150 с.

⁹ Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання (2023). С.5.

1. Digitalization of the Judicial System: A Path to European Standards of Transparency and Efficiency

On March 18, 2024, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Ukraine Facility plan, which will become the basis for the implementation of the program of financial support for Ukraine from the European Union during 2024-2027¹⁰. Accordingly, for the first time, Ukraine has a Comprehensive Economic Development Plan for the next 4 years. It is aimed at creating conditions for economic development and European integration in many areas of the country's life. The plan identifies key reforms and investment areas that can promote sustainable economic growth and attract funding to strengthen the country's growth potential in the medium and long term. It also contains a high-quality system of transparency, audit and control, which will also be strengthened as part of the planned reforms. The Ukraine Facility plan provides for the implementation of structural reforms in the public sector, a number of economic reforms aimed at developing the business climate and entrepreneurship, as well as steps to develop priority sectors that can ensure rapid economic growth. The implementation of the plan will contribute to Ukraine's European integration and further sustainable economic development.

The preparation of the Ukraine Facility plan took place under the leadership of First Deputy Prime Minister-Minister of economy of Ukraine Yulia Sviridenko and the team of the Ministry of economy of Ukraine in cooperation with other ministries and relevant public authorities, as well as in constant consultations with representatives of the European Commission. Representatives of business, public organizations, the parliament, as well as representatives of the regions were also actively involved in the creation of the plan. The Kyiv School of Economics provided analytical and organizational support for the development of the document with the support of UK International Development from the UK government. In total, the plan partially or completely took into account 133 proposals from business representatives and 84 from public organizations.

The procedure for approval of the plan included the following stages: after approval by the Cabinet of Ministers of Ukraine, the text of the plan for Ukraine Facility will be sent for evaluation by the European Commission and approval by the committee of EU member states, after which the Ukraine Facility program will finally enter into force. Thus, on April 15, 2024, the European Commission approved the Ukraine Facility plan and invited the EU Council to adopt the document¹¹. On May 14, 2024, the EU Council adopted implementation decisions, which positively assessed the Ukraine's Facility

¹⁰ Уряд затвердив План для реалізації програми Ukraine Facility (18.03.2024). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility>

¹¹ Мінекономіки: Європейська Комісія схвалила План для Ukraine Facility (16.04.2024). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ievropeiska-komisiia-skhvalyla-plan-dlia-ukraine-facility>

plan¹². «The Ukrainian reform and investment strategy offers a solid foundation for rebuilding a more modern and prosperous Ukraine on its way to the EU.» A positive assessment by the European Commission of the plan will pave the way for regular payments under the Ukraine Facility.

In fact, this plan defines the intentions of the government of Ukraine to restore, reconstruct and modernize the country, as well as reform as part of the EU accession process over the next four years. Among the basic reforms, fair justice and the rule of law are provided, which is the basis for compliance with the rules of the game by all participants¹³. The government's goal is to create a judicial system that meets European standards of transparency and efficiency. At the same time, the judicial reform covers 4 points:

- Establishment of a fair selection system for judges;
- Effective and efficient bankruptcy proceedings;
- Evidence-based digital judicial system;
- A professional and accountable prosecutor's office.

The plan specifies the following tasks: to improve the procedure for selecting judges, reform the prosecutor's office and digitalize the judicial system.

The executors are: Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine, Ministry of Justice, High Council of Justice, State Judicial Administration, Ministry of Digital Development, Office of the Attorney General with the participation of the Council of prosecutors, Qualification and Disciplinary Commission of prosecutors.

As a result of the judicial reform, the effect is expected: less administrative pressure, higher investor confidence in the state, and increased investment.

The Ukraine Facility plan also provides for 16 investment indicators included in the general list of changes, of which 15 relate specifically to judicial reform. Funding under the Ukraine Facility program directly depends on the implementation of the indicators provided for in the Ukraine Facility plan.

Digitalization of legal proceedings is part of the judicial reform within the framework of the EU initiative for Ukraine – the Ukraine Facility Plan. It is also the fulfillment of Ukraine's international obligations as a candidate country for membership in the European Union.

The introduction of the Unified Judicial Information and telecommunications system (ЄCITC) promises to change the approaches to the work of courts, make them more transparent, accessible and convenient for all participants in the process. One of the key tasks envisaged within the framework of the Ukraine

¹² Рада ЄС схвалила План для Ukraine Facility (14.05.2024). URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/rada-yes-shvalyla-plan-dlya-ukraine-facility/>

¹³ Ukraine Facility plan (2024). URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/660538ef4bad0109308362.pdf>

Facility Plan is the development of a roadmap for the modernization of the ECITC and its full implementation by the end of 2027.

The Unified Judicial Information and telecommunications system (ECITC) is a large – scale platform designed to automate the work of courts and make the justice process more efficient. In 2023 alone, Ukrainian courts considered more than 3 million cases. It is clear that processing so many documents manually or without integrated digital tools puts a huge strain on the system.

The Unified Judicial Information and telecommunications system allows judges, lawyers and citizens to quickly access case materials, participate in meetings online, and provides information exchange with other state registers.

Statistics on the use of video conferencing by courts indicate a constant increase in the number of remote sessions, which became especially important during martial law:

2020: 103 255

2021: 250 242

2022: 437 147

2023: 904 789

2024: 1 139 292¹⁴.

Thus, from 2020 to 2024, the percentage of video conferencing usage increased by 1003.3% from 2020 to 2024.

The top 5 courts in terms of the number of online court sessions held in 2024 are:

1. Commercial Court of Kyiv – 23,198;
2. Ternopil City District Court of the Ternopil region – 18,426;
3. Vinnytsia City Court of Vinnytsia region – 17,591;
4. Kherson City Court of Kherson region-13,468;
5. Commercial Court of the Odessa region – 13,176.

The use of the videoconferencing module has many advantages, including: saving resources; reducing time; accessibility of the court regardless of physical limitations, geographical distance or bad weather conditions; reducing health risks; recording and documenting for further analysis, viewing or use.

Modernization of the Unified Judicial Information and telecommunications system is not only the development of new technical solutions. It provides for the introduction of new data security standards, improving business processes and creating convenient services for users. But the main thing is transparency and accountability, which are the basis of the reform.

In October 2024, a Project Office for digital development, digital transformation and digitalization of courts, bodies and institutions of the

¹⁴ ТОП-5 лідерів серед судів за використанням модулю ЄСІКС «Відеоконферензв'язок» у 2024 році (20.12.2024). URL: <https://ics.gov.ua/ics/news/novyyny/1724463/>

justice system was established under the state judicial administration of Ukraine. Project offices at state institutions are an opportunity to solve strategic tasks, such as the government's digitalization program, Ukraine Facility Plan, Ukraine's obligations to join the EU, and create new IT services for citizens, improve the quality of existing services¹⁵.

At the end of 2024, the state judicial administration of Ukraine developed and submitted for discussion a draft concept for the development of the Unified Judicial Information and telecommunications system (ЄCITC). The document is aimed at automating judicial processes, ensuring the availability of Justice, optimizing budget expenditures and strengthening information protection¹⁶.

Main accents of the concept:

1. taking into account modern challenges in the field of it and the needs of the judicial system.

2. development of an effective digitalization strategy using the experience of international partners.

3. focus on the integrity, sustainability and efficiency of implementing new technologies.

The goal of the concept is to create a well-coordinated system of electronic legal proceedings that will meet modern standards.

The concept defines the need to apply the following set of interrelated principles, which should determine approaches to the design, development and implementation of the updated ЄCITC:

1. Human-centered. The priority in the design and development of the system should be the needs and interests of users, convenience and intuitiveness of the system's user interfaces.

2. Accessibility and inclusivity. The system must comply with the requirements of DSTU EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Information Technologies. Requirements for the availability of ICT products and services».

3. Unification and unity. The system, as one of the central components of the organization, should use common styles, graphic elements, a single personal space of the user, as well as unified processes, templates, reference books and classifiers to broadcast to users common approaches to organizing work and forming internal culture.

4. High-quality data management. The system must ensure the implementation of the data lifecycle, its accumulation, storage, availability

¹⁵ В Україні створено Проектний офіс з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації судів. Судово-юридична газета. (29.10.2024). URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/314249-v-ukraine-sozdan-proektnyy-ofis-po-voprosam-tsifrovogo-razvitiya-tsifrovyykh-transformatsiy-i-tsifrovizatsii-sudov>

¹⁶ Держсудова адміністрація представила Концепцію модернізації ЄCITC. Судово-юридична газета.(30.12.2024).URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/319480-gossudebnaya-administratsiya-predstavila-kontseptsiyu-modernizatsii-esits>.

and reuse, quality, security and integrity, as well as the analysis and creation of new data, in particular, various metrics for measuring the efficiency and productivity of the system, its users, and the performance of functions assigned to the system.

5. Interoperability. The system should have an integration component for automated interaction with other information, information and communication systems and software and technical complexes, which will be one of the factors of continuous development and improvement of the system.

6. Security and reliability. The system must comply with the requirements of the information security legislation and be developed in accordance with the international information security standards of the ISO/IEC 27000 series.

7. Ensuring technological independence from the vendor and developer. When designing and building a system, popular technology stacks should be selected that are widely represented on the market and provide a choice of developers at the stage of tender procedures and provide an opportunity to change the developer at any stage of development.

8. Use of technological heritage. When designing and developing a system, the possibility of using existing functioning services should be taken into account.

9. Saving historical data. The implementation of the new system should ensure the migration of documents and information from existing systems, in particular, so that it is possible to generate analytical and statistical reports according to the previously adopted methodology.

10. Taking into account user behavioral patterns. When designing a system, in order to simplify its implementation and reduce the risk of rejection by users, user habits regarding the navigation of System elements and the use of its functionality should be taken into account.

11. Sufficient backward compatibility. The updated system should provide interaction with elements of the current system in such a way that a certain amount of critical data can be transmitted in both directions, and users can work on both systems for a certain period of time.

12. Increment (step-by-step development and implementation). Given the complexity and multicomponent of the system, the optimal plan for the development and implementation of its elements should be calculated, which should be based on technological consistency, financial efficiency and timeliness of creating public value.

13. Efficiency. When designing, developing, and implementing a system, the possibility of reusing universal system services should be taken into account in order to avoid duplicating the cost of developing the same type of functionality.

14. Expediency and timeliness. It is the value of a particular functionality for courts, bodies and institutions of the justice system, state authorities and society that should first determine the sequence and timing of the development and implementation of such functionality.

15. Assistance representative office. The priority in the design and development of the system should be the functionality of maximum support and support of the user without special training (in most cases – individuals and small businesses) at all stages of procedural interaction with courts, in particular with the use of artificial intelligence.

During the discussion of the draft concept organized within the framework of the USAID Justice For All program, Chairman of the High Council of Justice Hryhoriy Usyk noted: «the most important thing that judges and court staff would like to receive from this system is convenience, clarity, accessibility, security and reliability, which will increase the efficiency of Justice. It is important that this system is integrated with other information and telecommunications systems, such as the unified electronic criminal management system «Smereka» and the pre-trial investigation system «E-Case»¹⁷.

2. Digital Tools for Systematization and Remote Access to Court Decisions: Lessons from European Experience

Access to effective justice is crucial for citizens and businesses. From the user's point of view, the system of access to justice is often weakened by a number of aspects, such as formal and expensive legal procedures, long procedural delays, exorbitant costs of using judicial systems, lack of adequate legal information, mostly incomprehensible to ordinary people legal practice, limited knowledge of their legal rights and a weak system of enforcement authorities¹⁸. Therefore, the E-Justice strategy was implemented in Europe. The document was set out in the European Commission's report on the European electronic justice strategy¹⁹.

«E-justice» can be defined as the use of Technology, Information and communication to improve citizens ' access to justice and effective judicial action, consisting of resolving disputes or imposing criminal sanctions²⁰. In 2010, the E-Justice Portal was launched to provide a «single, multilingual, user-friendly access point (“one-stop shop”)” for the entire European e-justice system, i.e. for European and national information websites and / or services²¹.

¹⁷ Відбулося обговорення проекту концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (01.11.2024).URL: <https://hcj.gov.ua/news/vidbulosya-obgovorennya-proyektu-konceptiyi-yedynoyi-sudovoyi-informaciyno-telekomunikaciynoi>.

¹⁸ United Nations Development Program (UNDP) ‘Barriers to access to Justice’ (30.10.2015). URL: <https://www.undp.org/publications/access-justice-practice-note>

¹⁹ An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en

²⁰ What is E – Justice? URL: <http://www.legalsl.com/it/what-is-e-ustice.htm>

²¹ Draft Strategy on European e-Justice 2014-2018 (2013/C 376/06) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013XG1221%2802%29>

The courts of the member states of the European Union (EU) apply and interpret the legislation of the respective member states, as well as EU legislation. It is thus in the interests of citizens and practicing lawyers to have access not only to the case-law of their member state, but also to the case-law of other EU member states. The creation of an e-justice portal for individuals and businesses increases the visibility of European actions and facilitates access to justice. The Website is part of the overall communication policy with key functions, including access to information: ignorance of the rules in other member states is one of the main factors preventing people from defending their rights in another EU country. The portal corrects this by providing European citizens with information in their language about judicial systems and procedures in the EU.

Most EU member states have one or more databases of their courts' decisions and conclusions concerning EU law, national law, and regional and/or local law. The information available on the Internet can sometimes be restricted by certain courts (such as supreme courts) or decisions of a certain type. With the help of search, you can find the judicial practice of member states, either in or you can use one of the European databases. If you select one of the options in the database of member states, the search query will be redirected to the corresponding national page.

The JURE database, established by the European Commission, contains case-law on jurisdiction in civil and commercial matters and on the recognition and enforcement of judgments in a state other than the one in which the judgment was delivered²². This includes case law under relevant international conventions (e.g. the Brussels Convention of 1968, the Lugansk Convention of 1988), as well as the case law of the EU and member states).

The Association of the Councils of State and Supreme Administrative Jurisdictions of the European Union (ACA Europe) provides two databases of case law of member states concerning the application of EU law, called «JuriFast» and «Dec.Nat»²³. The judgments are presented in the original language with a summary in English and French. Database « Dec.Nat » also contains references and analysis of national decisions provided by the research and documentation service of the European Court of justice.

On the website of the network of the Presidents of the supreme judicial courts of the EU, you can find the sites of a number of national databases (as well as some candidate countries) containing the case law of the Supreme Courts of these member states²⁴.

²² Database JURE. <https://eur-lex.europa.eu/collection/n-law/jure.html>

²³ Dec.Nat . URL: <http://www.aca-europe.eu/index.php/en/dec-nat-en>

²⁴ Network of the Presidents of the supreme judicial courts of the EU. URL: <http://network-presidents.eu/rpcsje/>

The information portal of the EU agency for Fundamental Rights includes a database of national decisions of courts and special bodies related to issues of discriminatory legislation²⁵.

The CODICES database, created by the Venice Commission at the Council of Europe, contains case law on constitutional issues not only of EU member states, but also of other members of the Council of Europe²⁶.

In addition, the European E-Justice Portal also provides information about the courts of various member states. Many of these courts have a website containing a database of their own jurisprudence²⁷.

Online case law bases of the Federal Republic of Germany.

In Germany, judicial power belongs to the courts; it is exercised by the Federal Constitutional Court, the federal courts and the courts of the 16 states (see Article 92 of the Basic Law of the Federal Republic of Germany).

Since 2010, the Federal Ministry of justice and Consumer Protection has published individual rulings of the Federal Constitutional Court, Federal Supreme Courts, and the Federal Patent Court on the *Rechtsprechung im Internet* website (online judicial practice)²⁸. Interested parties can view this information free of charge.

In addition, the Federal Constitutional Court and other federal courts publish rulings on their websites. This information is available free of charge for non-commercial use. Websites also publish press releases containing information about important cases and their results.

Since the Federal Republic of Germany is a federal state, the states themselves organize the publication of their court decisions. To this end, they have created their own websites, links to which are posted on the *Justizportal des Bundes und der Länder* (portal of federal and State Justice). On the portal <https://e-justice.europa.eu> / the National Case Law Germany section contains 9 links to the *Rechtsprechung im Internet* databases, nine federal courts, and the federal and State Justice Portal:

Federal Constitutional Court, Federal Court of Justice, Federal Administrative Court, Federal Finance Court, Federal Labor Court, Federal Social Court, Federal Patent Court, *Justizportal des Bundes und der Länder* (Federal and State Justice Portal)²⁹.

²⁵ EU Agency for Fundamental Rights. URL: <https://fra.europa.eu/en>

²⁶ CODICES.

URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>

²⁷ European e-Justice Portal. National case law. URL: https://e-justice.europa.eu/13/EN/national_case_law?GERMANY&action=printMS&member=1

²⁸ *Rechtsprechung im Internet* URL: <http://www.rechtsprechung-im-internet.de/>

²⁹ European e-Justice Portal. National case law. URL: https://e-justice.europa.eu/13/EN/national_case_law

3. Digital Systems and Databases in Forensic Expert Activities: New Opportunities and Perspectives

Based on the study of the practice of forensic electronic systems, it is possible to determine the following main areas of use of electronic information and communication systems in forensic expertise:

- telecommunications systems that provide automation of the activities of courts and pre-trial investigation bodies;
- official electronic databases (registers) of the Ministry of Justice of Ukraine;
- automated workplaces that support the activities of experts of various specialties³⁰.

Official electronic databases (registers) of the Ministry of Justice of Ukraine. Unified and state registers of the information network of the Ministry of Justice of Ukraine are created in accordance with the legislation of Ukraine for the purpose of creating an information fund, information from them is open and posted on the official websites of the Ministry of Justice of Ukraine³¹. The holder of registers is the Ministry of Justice of Ukraine, which maintains and organizes access to registers of the Information Network on the basis of the regulations on the Ministry of Justice of Ukraine, paragraph 4.60³². The administrator of the unified and state registers of the information network of the Ministry of Justice of Ukraine is the State Enterprise is the State Enterprise DP «Natsionalni informatsiini systemy»³³. The State Enterprise DP «Natsionalni informatsiini systemy» («National automated Information Systems», hereinafter – DP «NAIS») was founded by the Ministry of Justice of Ukraine in May 2015. All information on the legal grounds for the functioning of the unified and state registers of the information network of the Ministry of Justice of Ukraine, the conditions for providing access and use of information from them is open and posted on the official websites of the Ministry of Justice of Ukraine and DP «NAIS». Of the 21 registers of the information network of the Ministry of Justice of Ukraine, two directly relate to activities in the field of forensic expertise: the State Register of certified forensic experts and the Register of methods for conducting forensic examinations.

State Register of certified forensic experts. According to Article 9 of the Law of Ukraine “On Forensic Expertise”, forensic experts certified in accordance with this law are included in the State Register of certified forensic

³⁰ Негребський В.В. Електронні реєстри судових експертів: світова практика. Українська поліцейстика: теорія, законодавство практика. 2023. №2. С.35-39.

³¹ Єдині та Державні реєстри. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_22253

³² Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine. Approved by the government of the Russian Federation. Decree of the president of Ukraine No. 395/2011 of April 6, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/395/2011#Text>

³³ DP «Natsionalni informatsiini systemy». URL: <https://nais.gov.ua>

experts. The Ministry of Justice of Ukraine is responsible for maintaining the Register (the Ministry of Justice of Ukraine is the holder of the register). The functions of The Register Holder are assigned to the Department of expert support of Justice, which is responsible for organizational and managerial support of forensic expert activities. The administrator of the registry is the State Enterprise DP «NAIS», which provides technical and technological creation and maintenance of registry software, providing access to registry information, ensuring the safety and protection of data contained in the Registry.

The procedure for forming and maintaining the Register is determined by the procedure for maintaining the State Register of certified forensic experts, approved by Order No. 492/5 of the Ministry of Justice of Ukraine dated 29.03.2012³⁴.

The register is an official electronic database maintained for the purpose of creating an information fund about persons who have received the qualification of a forensic expert in accordance with the procedure provided for by the Law of Ukraine «On forensic expertise»³⁵. The register consists of information about certified forensic experts of the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of health of Ukraine, the Ministry of internal affairs of Ukraine, the Ministry of defense of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the state border service of Ukraine and forensic experts who are not employees of State specialized institutions.

Forensic experts of State specialized institutions are included in the Register on the recommendation of the heads of these institutions or the chairmen of expert qualification commissions who have been awarded the qualification of a forensic expert. Forensic experts who are not employees of State specialized institutions are included in the Register on the basis of the application of a forensic expert and the decision of the Central expert Qualification Commission under the Ministry of Justice to assign the qualification of a forensic expert.

The following information is entered in the Register:

- surname, first name, patronymic (if any) of the forensic expert;
- unique entry number in the Unified State Demographic Register (if any);
- name of the expert Qualification Commission (ECC), date and number of its decision and its concise content (assignment / confirmation / advanced training of a forensic expert, extension of the validity period of the certificate, bringing a forensic expert to disciplinary responsibility), information on temporary termination or resumption of forensic expert activity;

³⁴On approval of the procedure for maintaining the State Register of certified forensic experts: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 492/5 of 29.03.2012. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#n52>

³⁵Inclusion and amendment of the State Register of certified forensic experts. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vklyuchennya-ta-vnesennya-zmin-do-derjavnogo-reestru-atestovanih-sudovih-ekspertiv>

number and validity period of the certificate or document confirming the existence of the qualification of a forensic expert (if the issuance of the certificate is not provided, a corresponding entry is made), information on the renewal of the certificate of assignment of the qualification of a forensic expert, invalidity and/or cancellation of the certificate;

type of expertise, index, and type of expert specialty;

place of work, location, official email address and phone number of the forensic expert;

date and number of the order on dismissal of a forensic expert of a state specialized institution.

The registry is posted on the website: <http://rase.minjust.gov.ua/>

In order to protect and preserve information about certified forensic experts included in the register for the duration of martial law, open access to register information was restricted³⁶.

Register of methods of conducting forensic examinations. According to Article 8 of the law of Ukraine «on forensic expertise», resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.07.2008 No. 595 «on approval of the procedure for certification and state registration of methods of conducting forensic examinations», methods of conducting forensic examinations (except for forensic medical and Forensic Psychiatric ones) that have passed certification and state registration are included in the Register of methods of conducting forensic examinations. The Ministry of Justice of Ukraine is responsible for maintaining the Register (the Ministry of Justice of Ukraine is the holder of the register). The functions of The Register Holder are assigned to the Department of expert support of Justice. The registry administrator is the State Enterprise DP «Natsionalni informatsiini systemy». The procedure for forming and maintaining the Register is determined by the procedure for maintaining the Register of methods of conducting forensic examinations, approved by Order No. 1666/5 of the Ministry of Justice of Ukraine dated 02.10.2008³⁷.

The Register of methods is an official electronic database maintained for the purpose of creating an information fund on the availability of methods for conducting forensic examinations, which are certified and recommended for implementation in expert practice in accordance with the procedure for

³⁶ To the attention of persons who need information from the State Register of certified forensic experts. (09.05.2022) URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/do-uvagi-osib-yakipotrebuyut-informatsiyu-z-derjavnogo-reestru-atestovanih-sudovih-ekspertiv>

³⁷ Procedure for certification and state registration of methods of conducting forensic examinations: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 595 of 02.07.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п#Text>

certification and state registration of methods for conducting forensic examinations³⁸.

The register is posted on the official website of the Ministry of Justice of Ukraine (<http://rmpse.minjust.gov.ua>).

The methodology of conducting a forensic examination, as well as changes to it, are included in the Register By decision of the Coordination Council for forensic examination under the Ministry of Justice of Ukraine. The Ministry of Justice of Ukraine checks the correctness of their registration within ten working days from the date of receipt of documents for state registration of the methodology (amendments to the methodology) and makes a decision on entering information in the Register.

In accordance with paragraph 10 of the «procedure for maintaining the Register of methods of conducting forensic examinations», the following information is entered in the Register: the registration code of the methodology; the type (subspecies, genus) of expertise or branch of knowledge; the name of the methodology; the name of the state specialized institution or the proper name and surname of a forensic expert who is not an employee of the state specialized institution that is the developer of the methodology; the year of creation of the methodology; the date of decision on state registration of the methodology³⁹.

Here are some examples of electronic registers related to forensic expertise in other countries.

Netherlands register of forensic experts (NRGD) The register started functioning in December 2010 (<https://www.nrgd.nl/>). Registry data is publicly available. Currently, the Register provides an opportunity to find and select an expert candidate in 28 specialties, in particular, DNA analysis, handwriting research, Forensic Psychiatry, Psychology, pathology, drug research, forensic toxicology, weapons research, ballistics, digital (computer-approx. author) Forensic Research⁴⁰.

The Baltic Register of Forensic Science Experts – a unified register of forensic experts covering forensic science experts from Latvia, Estonia and Lithuania, was launched as part of the “Find a Forensic Expert” project (JUST/2014/JACC/AG/E-JU/6963) under the EU Justice Program. The registry is available from three national interfaces:

Latvian interface: <https://eksperti.ta.gov.lv/en>

Estonian interface: <https://kohtuekspert.just.ee/en>

³⁸ Inclusion and introduction of changes in the Register of methods of conducting forensic examinations. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vklyuchennya-ta-vnesennya-zmin-do-reestru-metodik-provedennya-sudovih-ekspertiz>

³⁹ On approval of the procedure for maintaining the Register of methods of conducting forensic examinations: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 1666/5 of 02.10.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text>

⁴⁰ NRGD. Searching in the register. URL: <https://integraties.doclogic.nl/nrgd/nrgdsearch>

Lithuanian interface: <https://ekspertai.ltec.lt/en>⁴¹.

The Unified Register of forensic experts was developed by the Latvian state forensic bureau in cooperation with the Estonian Institute of Criminalistics, the Lithuanian Forensic Science Center and the Lithuanian police. Currently, it contains information about 796 certified forensic experts, both public and private.

The Hungarian register of forensic experts

The Register of forensic experts is maintained by the Hungarian Ministry of Justice. Thus, according to the Hungarian code of Civil Procedure (CPC), a court can appoint an expert from the Register of legal experts, or, in exceptional cases, a special expert (ad hoc expert) can be called if an expert examination is required to determine the boundaries of a dispute or establish a material fact in a case⁴².

The criteria for obtaining the status of a forensic expert are strictly regulated. The selection criteria are regulated by the law on forensic experts. A candidate is appointed by an expert after passing a strict selection procedure, which takes into account, for example, his specific knowledge in the field for which he is applying for accreditation, qualifications, duration of practice and time of nomination of an expert. Skills (branch of special knowledge) are included in the Register. Accreditation is granted in accordance with qualifications and experience.

The rules govern the maintenance of qualifications by a forensic expert. A forensic expert must be trained every two years (this requirement is determined by the ministry's order). If they do not meet the registration conditions and training requirements, the expert may be excluded from the Register of experts.

Foreign analogues of The Register of methods of conducting forensic examinations.

In the United States, there are standards for expert activity that are included in the OSAC Registry. The organization of scientific area committees for forensic science (OSAC) strengthens the use of forensic expertise in the country, contributing to the development and popularization of the use of high – quality, technically sound standards⁴³. These standards define minimum requirements, best practices, standard protocols and other recommendations that help ensure the reliability and reproducibility of forensic analysis results. OSAC, run by NIST (the National Institute of Standards and Technology) is part of the NIST Forensic Program, which was established in 2014 to address the lack of forensic standards in specific

⁴¹ The Baltic Register of Forensic Science Experts launched. URL: <https://e-justice.europa.eu/sitenewsshow.do?init=true&newsId=176&plang=en>

⁴² Civil legal expert examination in Hungary. URL: <https://experts-institute.eu/wp-content/uploads/2012/07/re-16-cahiereuro-hungary-fevrier2018.pdf>

⁴³ ABOUT OSAC. URL: <https://www.nist.gov/organization-scientific-area-committees-forensic-science>

disciplines. OSAC fills this gap by developing proposed standards and sending them to standards development organizations (SDO), which continue to develop and publish them.

OSAC also reviews standards and places high-quality ones in the OSAC registry. Inclusion in this registry indicates that the standard is technically sound and that laboratories should consider putting it into practice. The OSAC registry is a repository of high-quality, technically sound published and proposed forensic standards⁴⁴. These written documents set out minimum requirements, best practices, standard protocols, and other recommendations that help ensure that the results of forensic analysis are valid, reliable, and reproducible. All standards included in this registry have passed thorough technical and quality control by OSAC members, including forensic practitioners, research scientists, statisticians, and forensic experts. OSAC encourages the forensic community to implement these published and proposed standards.

The OSAC registry includes two types of standards:

Published standards. These are fully developed standards that have been published by the standards development organization (SDO).

OSAC Proposed Standards. These are new or revised standards that were developed by OSAC and sent to SDO for further development and publication. These proposed standards have been subject to the same thorough technical review as the published standards in this registry. To help fill the standards gap during the time it takes for SDO to complete the standards development process, OSAC encourages the forensic community to implement these high-quality standards. The proposed OSAC standard can be revised during the SDO development process, and once it is available, the published SDO standard will replace the proposed OSAC standard in the registry.

As of February 28, 2025, the OSAC registry contains 225 forensic standards (152 published and 73 proposed OSAC standards) representing the following disciplines: Anthropology (Антропология), Biology/DNA (Биология / ДНК), Bloodstain Pattern Analysis, Crime Scene Investigation, Digital Evidence, Dogs & Sensors, Facial Identification, Fire & Explosion Investigation, Fire Debris & Explosives, Firearms & Toolmarks, Footwear & Tire, Forensic Document Examination, Friction Ridge, Gunshot Residue, Medicolegal Death Investigation), Odontology, Seized Drugs, Toxicology, Trace Evidence, Video/Imaging Technology & Analysis, Wildlife Forensics, Interdisciplinary.

⁴⁴ OSAC Registry. URL: <https://www.nist.gov/organization-scientific-area-committees-forensic-science/osac-registry>

CONCLUSIONS

The use and implementation of modern information technologies in the process of criminal proceedings is a necessary condition for improving the justice system, restoring the rule of law and fighting corruption, improving the efficiency of justice in the digital age, ensuring proximity to users of judicial services, overcoming the consequences of war and post-war reconstruction of the country.

The conducted research allows us to determine the priority directions for introducing innovations and modern information technologies in the process of criminal proceedings:

- modernization and improvement of the Unified Judicial Information and telecommunications system (ЄCITC);

- implementation of situational analysis and management decision systems; legislative, institutional and its changes are needed;

- implementation of new data security standards, ensuring IT security; creating user-friendly services;

- ensuring interaction of the ЄCITC with other relevant state institutions and state registers.

- ensuring interaction with the system of forensic expert institutions of Ukraine.

In the system of State specialized forensic expert institutions of Ukraine, information technologies and databases in the process of criminal proceedings are widely used in forensic activities, in particular during international information interaction in the field of expert information, forensic evidence databases, when conducting certain types of high-tech expert research, in automated forensic records of the expert service of the Ministry of internal affairs.

The improvement of the Unified Judicial Information and telecommunications system will not only optimize and speed up the conduct of judicial procedures, but also make the judicial system accessible and transparent, which in turn will help to increase confidence in the judiciary. The use of digital technologies and systems will improve the quality and validity of court decisions, increase the transparency of judicial procedures and the effectiveness of the judicial process, and optimize the process of preparing and reviewing criminal proceedings. Digitalization of legal proceedings is included in the state Anti-Corruption Program and should help reduce corruption risks. Digitalization of the judicial system is an important step towards our country's integration into the European Space.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the possibilities of introducing modern information technologies in the process of criminal proceedings in order to improve the quality and validity of court decisions, increase the transparency of judicial procedures and the effectiveness of the judicial

process, including the use of automated systems, digital databases, technologies for analyzing evidence, attracting experts, and other innovative approaches. The experience of leading European countries in using such technologies is considered. First of all, these technologies improve the quality and validity of court decisions, ensure transparency of judicial procedures and the effectiveness of the judicial process, and ensure proper trust in the judicial system on the part of society. Based on the analysis of axiological aspects of the introduction of information technologies and remote proceedings in the world, examples of implementation, results of specialized scientific research in this area, it is concluded that the use of digital technologies and systems will improve the quality and validity of court decisions, increase the transparency of judicial procedures and the effectiveness of the judicial process, optimize the process of preparation and consideration of criminal proceedings. Digitalization of the judicial system is necessary as a tool for restoring the rule of law and fighting corruption now and during the post-war reconstruction of Ukraine, and is also an important step towards our country's integration into the European Space.

References

1. Europe's Digital Decade. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/europes-digital-decade>.

2. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>.

3. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К., Шевчук В. М., Капустіна М. В., Яремчук В. О., Негребецький В. В., Соколенко М. О., Пугач А. О. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2024. Вип. 48. С.62-73.

4. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all. URL : https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en.

5. Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18957>

6. Тимошенко Є.А. Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право» / ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України, Київ, 2024. 204 с.

7. Батиргарєєва В.С. Правова платформа для забезпечення в Україні ефективного захисту цифрових трансформацій суспільства. Інформація і право. 2022. №1 (40). С. 21-34. URL:

<https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=2148893118868512848&btnI=1&hl=ru>

8. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership: Commission proposes new policy objectives for beyond 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_452.

9. Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ, ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України», 2023. 150 с.

10. Уряд затвердив План для реалізації програми Ukraine Facility (18.03.2024). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility>.

11. Мінекономіки: Європейська Комісія схвалила План для Ukraine Facility (16.04.2024). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ieuropeiska-komisiiia-skhvalyla-plan-dlia-ukraine-facility>.

12. Рада ЄС схвалила План для Ukraine Facility (14.05.2024). URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/rada-yes-shvalyla-plan-dlya-ukraine-facility/>.

13. Ukraine Facility Plan (2024). URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/660538ef4bad0109308362.pdf>

14. ТОП-5 лідерів серед судів за використанням модулю ЄСІКС «Відеоконферензв'язок» у 2024 році (20.12.2024). URL: <https://ics.gov.ua/ics/news/novyny/1724463/>.

15. В Україні створено Проектний офіс з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації судів. Судово-юридична газета. (29.10.2024). URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/314249-v-ukraine-sozdan-proektnyy-ofis-po-voprosam-tsifrovogo-razvitiya-tsifrovyykh-transformatsiy-i-tsifrovizatsii-sudov>.

16. United Nations Development Program (UNDP) 'Barriers to access to Justice' (30.10.2015). URL: <https://www.undp.org/publications/access-justice-practice-note>

17. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all. URL : https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en.

18. What is E – Justice? URL: <http://www.legalsl.com/it/what-is-justice.htm>.

19. Draft Strategy on European e-Justice 2014-2018 (2013/C 376/06) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013XG1221%2802%29>.

20. Database JURE. <https://eur-lex.europa.eu/collection/n-law/jure.html>.

21. Database JuriFast. URL: <http://www.aca-europe.eu/index.php/en/jurifast-en>.
22. Database Dec.Nat. URL: <http://www.aca-europe.eu/index.php/en/dec-nat-en>.
23. Network of the Presidents of the supreme judicial courts of the EU. URL: <http://network-presidents.eu/rpcsjeu/>.
24. EU Agency for Fundamental Rights. URL: <https://fra.europa.eu/en>
25. CODICES. URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>.
26. European e-Justice Portal. National case law. URL: https://e-justice.europa.eu/13/EN/national_case_law?GERMANY&action=printMS&member=1.
27. Rechtsprechung im Internet URL: <http://www.rechtsprechung-im-internet.de/>.
28. European e-Justice Portal. National case law. URL: https://e-justice.europa.eu/13/EN/national_case_law.
29. Єдині та Державні реєстри. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_22253.
30. Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine. Approved by the government of the Russian Federation. Decree of the president of Ukraine No. 395/2011 of April 6, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/395/2011#Text>
31. DP «Natsionalni informatsiini systemy». URL: <https://nais.gov.ua>.
32. On approval of the procedure for maintaining the State Register of certified forensic experts: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 492/5 of 29.03.2012. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#n52>.
33. Inclusion and amendment of the State Register of certified forensic experts. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vklyuchennya-ta-vnesennya-zmin-do-derjavnogo-reestru-atestovanih-sudovih-ekspertiv>.
34. Procedure for certification and state registration of methods of conducting forensic examinations: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 595 of 02.07.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п#Text>
35. Inclusion and introduction of changes in the Register of methods of conducting forensic examinations.. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vklyuchennya-ta-vnesennya-zmin-do-reestru-metodik-provedennya-sudovih-ekspertiz>.
36. On approval of the procedure for maintaining the Register of methods of conducting forensic examinations: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 1666/5 of 02.10.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text>
37. NRGD. Searching in the register. URL: <https://integraties.doclogic.nl/nrgd/nrgdsearch>

38. The Baltic Register of Forensic Science Experts launched. URL: <https://e-justice.europa.eu/sitenewsshow.do?init=true&newsId=176&plang=en>.

39. Civil legal expert examination in Hungary. URL: <https://experts-institute.eu/wp-content/uploads/2012/07/re-16-cahiereuro-hungary-fevrier2018.pdf>.

40. OSAC Registry. URL: <https://www.nist.gov/organization-scientific-area-committees-forensic-science/osac-registry>.

41. About OSAC. URL: <https://www.nist.gov/organization-scientific-area-committees-forensic-science>.

42. Shevchuk, V. (2023). Development trends in criminalistics in the era of digitalization. Scientific Collection «InterConf+», 33(155), 198–219. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.05.2023.019>

43. Шевчук В.М. (2022). Цифрова криміналістика: формування та роль у забезпеченні безпечного середовища України. Нова архітектура безпечного середовища України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків: Юрайт, 2022. С. 146-150.

44. Шевчук В. М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. Military offences and war crimes: background, theory and practice: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С.795-823. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8791/18392-1>.

45. Дослідження «Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики» (2023). URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf.

46. Shepitko, V.Y., Shepitko, M.V. (2021) The role of forensic science and forensic examination in international cooperation in the investigation of crimes. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, no. 28(1), pp. 179–186 (in English).

47. Шевчук В.М. Проблеми цифровізації криміналістики в умовах російсько-української війни. Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид.; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПРн України, Від. дослідж. Проблем крим. проц. та судоустрою. Харків : Право, 2022. С. 127-140. URL:

https://drive.google.com/file/d/1xeu-J0LA_70FtmwPPeqrj18Oml6H34Ou/view.

48. Shevchuk, Viktor M. Methodological problems of the conceptual framework development for innovation studies in forensic science //Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2020, 27(2), стр. 170–183.

49. Zhuravel, Volodymyr A. Reliability evaluation of a forensic expert's opinion: World practices and Ukrainian realities/Zhuravel, V.A., Konovalova, V.E., Avdeyeva, G.K.// Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2021, 28(2), стр. 252–261.

50. Про Експертну службу МВС. URL: <https://dnдекc.mvs.gov.ua/про-експертну-службу-мвс/>.

51. ДНДЕКЦ МВС України. Дослідження. URL: <https://dnдекc.mvs.gov.ua/дослідження/> (дата звернення: 17.01.2025).

52. Державна судова адміністрація представила Концепцію модернізації ЄСІТС. Судово-юридична газета. (30.12.2024) URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/319480-gossudebnaya-administratsiya-predstavila-kontseptsiiyu-modernizatsii-esits>.

53. Відбулося обговорення проекту концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. (01.11.2024) URL: <https://hcj.gov.ua/news/vidbulosya-obgovorennya-proyektu-koncepciyi-yedynoyi-sudovoyi-informaciyno-telekomunikacynoyi>.

Information about the author:

Nehrebetskyi Vladyslav Valerevych,

Ph. D. in Law,

Researcher at Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems

National Academy of Law Sciences of Ukraine
49, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61002, Ukraine,
Associate Professor at the Department of Criminalistics
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine

ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) МАЙНА ОТРИМАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Нікітінський О. П.

ВСТУП

Проблематика відмивання грошей є однією з ключових загроз фінансовій безпеці держави, особливо в умовах післявоєнного відновлення України, адже, масштабні фінансові потоки, спрямовані на відбудову економіки, надання гуманітарної допомоги та реалізацію інфраструктурних проєктів, створюють сприятливе середовище для фінансових злочинів, зокрема корупції та відмивання незаконних доходів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження правових механізмів протидії таким явищам, оскільки їх ефективність визначає стабільність економічної системи, довіру міжнародних партнерів та інвесторів, а також соціально-правову справедливість у суспільстві.

У сучасних умовах інтеграції України до європейського та світового правового простору виникає необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема рекомендаціями FATF та нормативно-правовими актами Європейського Союзу. Водночас правозастосовна практика демонструє низку викликів у сфері запобігання та боротьби з відмиванням коштів, що вимагає реформування фінансового моніторингу, удосконалення судової практики та зміцнення інституційної спроможності правоохоронних органів в цій сфері.

1. Поняття та сутність явища легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом

Важливим під час дослідження стану легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом є аналіз даних звіту Basel AML Index 2024 р. Міжнародного центру з повернення активів (ICAR) при Базельському інституті управління, який містить рейтинг країн у всьому світі за рівнем ризиків відмивання грошей та пов'язаних із цим фінансових злочинів. Індекс виступає еталоном для тестування власних внутрішніх систем та базою даних для розробки власного індексу, оскільки враховує такі фактори, як прозорість, підзвітність, верховенство права, незалежність судової системи, свобода вираження поглядів та рівень розвитку медіа. За показниками Basel AML Index 2024 р. Україна має оцінку 5.26 і займає 82 місце у рейтингу країн за рівнем ризику відмивання грошей та фінансування тероризму, що

свідчить про середній рівень ризику на рівні з такими країнами, як Узбекистан (5.27) і Бахрейн (5.17) та зміни показника України у порівнянні з минулим роком та підвищення ризиків у даній сфері ¹.

На національному рівні статистика легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом ґрунтується на кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 209 КК України («легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом») та ст. 209-1 КК України («умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»)² визначеного у статистиці Офісу Генерального прокурора (таб. 1).

Таблиця 1

**Статистика облікованих кримінальних правопорушень
за ст. 209 КК України та ст. 209-1 КК України**

ст. КК У	2021	2022	2023	2024
ст. 209 ККУ	395	437	969	1132
ст. 209-1 ККУ	5	1	2	3

Динаміка зауважених показників статистики легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні за 2021-2024 рр. свідчить про збільшення масштабів фінансових злочинів в умовах воєнного стану у порівнянні із 2021 («довоєнним») роком.

Серед негативних наслідків легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом для економіки і суспільства можна виділити: підрив цілісності та стабільності фінансового сектору, зниження інвестиційних можливостей, тінізація економіки, втрата податкових надходжень, посилення корупції, руйнування фінансово-економічної системи, використання «відмитих» коштів для фінансування злочинних організацій, тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення, відтік капіталу з продуктивних видів економічної діяльності, розкраданню державних ресурсів, ухиленню від санкцій та ін. Зокрема, як зауважують Н.С. Венгерська, Я.В. Удодова, В.І. Куценко «шкода, яку в сучасних умовах наносить діяльність

¹ Basel Institute on Governance. 2024. “Basel AML Index 2024: 13th Public Edition – Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: <https://baselgovernance.org/node/2714> (дата звернення: 19.02.2025)

² Кримінальний кодекс України 05.04.2001 р. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415> (дата звернення: 13.02.2025)

міжнародних суб'єктів господарювання з відмивання грошей розподілу внутрішніх і міжнародних грошових ресурсів, є глобальною»³.

Як зауважено у звіті Basel AML Index 2024 р. «вразливість країни до відмивання грошей – яку часто розглядають як суто технічне питання, має глибокий вплив на життя людей, тому повинно сприйматися як проблема національної та глобальної безпеки»⁴. Наприклад, витік т.з. «Панамських документів» (Panama Papers) 2016 р. які були власністю панамської юридичної фірми по роботі з офшорами Mossack Fonseca, зумовило оприлюднення численних резонансних випадків ухилення від сплати податків, уникнення міжнародних санкцій та відмивання грошей у 214 тис. «податкових гаваней» із залученням представників 200 різних країн (зокрема, таких великих фінансових установ, як HSBC, Deutsche Bank та Credit Suisse), клієнтами якої були колишні прем'єр-міністри Ісландії (Сігмундюр Гюннлейгссон), Грузії (Бідзіна Іванішвілі), Йорданії (Алі Абу Рагіб), Президент Азербайджану (Ільхам Алієв), Король Саудівської Аравії (Салман ібн Абдул-Азіз Аль Сауд) та ін.⁵

Нормативно-правове закріплення поняття легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом здійснюється:

1. На міжнародному рівні. Зокрема, у преамбулі Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.) зауважено, що Сторони цієї Конвенції «усвідомлюючи, що незаконний обіг забезпечує великі прибутки і фінансові кошти, що дає змогу транснаціональним злочинним організаціям проникати в урядові механізми, законну торговельну і фінансову діяльність і суспільство на всіх його рівнях, розкладати і підривати їх»⁶. Положення Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (1990 р.), визначає, що «предикатний злочин» означає будь-який злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину, зазначеного в статті 9 цієї Конвенції»⁷ (ст. 1

³ Венгерська Н.С., Удодова Я.В., Куценко В.І. Особливості боротьби з відмиванням грошей: міжнародний та національний рівні. Економіка і суспільство. Випуск. №19/2018. С. 42. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/7.pdf (дата звернення: 05.02.2025) DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-7>

⁴ Basel Institute on Governance. 2024. "Basel AML Index 2024: 13th Public Edition – Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: <https://baselgovernance.org/node/2714> (дата звернення: 19.02.2025)

⁵ Схеми відмивання грошей: найрезонансніші справи світу. Finance.ua. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/skhemy-vidmyvannia-hroshei-nairezonsnishi-spravy-svitu#headline_4 (дата звернення: 13.02.2025)

⁶ Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: ООН від 20.12.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення: 11.02.2025)

⁷ Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Рада Європи від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 03.02.2025)

Конвенції). До таких злочинів Конвенцією відносяться: «а) перетворення або передачі майна, з усвідомленням того, що таке майно є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження майна або з метою сприяння будь-якій особі, причетній до вчинення предикатного злочину, в уникненні правових наслідків її дій; б) приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно майна або власності на нього, з усвідомленням того, що таке майно є доходом; та, з урахуванням її конституційних принципів і основних засад її правової системи; с) набуття майна, володіння ним або його використання, з усвідомленням під час одержання того, що таке майно є доходом; d) участі у вчиненні, об'єднання або змови з метою вчинення, замаху на вчинення, пособництва, підмови, сприяння й надання порад стосовно вчинення будь-якого зі злочинів, установлених відповідно до цієї статті»⁸.

2. На національному рівні. Ст. 209 Кримінального кодексу України закріплює наступне визначення поняття легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – «набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскуванню походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом»⁹. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» містить наступне нормативне закріплення даного поняття «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це дії, спрямовані на надання правомірного вигляду володінню, використанню або розпорядженню доходами, одержаними внаслідок вчинення злочину»¹⁰.

Отже, на міжнародному рівні поняття легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом визначається, як зв'язок незаконного

^{8 8} Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Рада Європи від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 03.02.2025)

⁹ Кримінальний кодекс України 05.04.2001 р. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415> (дата звернення: 13.02.2025)

¹⁰ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n6> (дата звернення: 13.02.2025)

обігу фінансових ресурсів із транснаціональною злочинністю, а також окреслюється предикатні злочини, що призводять до легалізації незаконних доходів, на національному рівні – встановлює юридичне визначення відмивання коштів, охоплюючи широкий спектр дій, спрямованих на приховування або маскуванню їхнього незаконного походження.

В теорії та практиці правничої науки серед науковців не має єдиного підходу до розуміння поняття «легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом», оскільки дане явище носить міждисциплінарний характер та досліджується в межах різних галузей науки. Зокрема, можемо виділити наступні підходи до розуміння поняття «легалізації (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом»:

1) кримінально-правовий підхід – розглядає відмивання грошей як самостійний злочин, спрямований на приховування або маскуванню незаконного походження майна, акцент робиться на дослідженні складу злочину, його об'єктивних і суб'єктивних ознаках, а також на механізмах притягнення до кримінальної відповідальності;

2) фінансово-економічний підхід – аналізує відмивання коштів як процес інтеграції незаконних доходів у легальну економіку через банківські операції, інвестиції, офшорні компанії та ін., досліджуються механізми ухилення від фінансового моніторингу та міжнародні стандарти контролю;

3) кримінологічний підхід – вивчає відмивання грошей як елемент організованої злочинності, що сприяє розвитку корупції, тіншової економіки та транснаціональної злочинності, аналізуються мотиви, способи та масштаби цього явища;

4) міжнародно-правовий підхід – досліджує міжнародні механізми боротьби з відмиванням грошей, діяльність FATF (Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей), ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій, а також імплементацію міжнародних стандартів у національні законодавства;

5) інституційно-правовий підхід – розглядає систему органів, відповідальних за запобігання відмиванню коштів, зокрема роль державних фінансових моніторингових органів, правоохоронних структур і банківського сектору.

Отже, легалізація (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом, – це сукупність дій, спрямованих на надання правомірного вигляду незаконно отриманим доходам через фінансові, економічні та правові механізми з метою їх подальшого використання у легальній економіці, уникаючи кримінальної відповідальності.

2. Ознаки та типи легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом

Не зупиняючись детально на дослідженнях наукових понять «легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом» визначених окремими науковцями (оскільки це не є предметом нашого дослідження) зауважимо, що узагальнення таких понять дозволяє визначити ключові ознаки «відмивання коштів/майна»: незаконне походження коштів, зокрема, отримання грошей або майна внаслідок злочинної діяльності (корупція, наркоторгівля, шахрайство тощо); легалізація (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом передбачає маскування джерела походження коштів і майна отриманих злочинним шляхом; є вторинним фінансовим злочином, що приховує первинне незаконне отримання коштів/майна.

Способами легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом може бути: приховування власника та джерел коштів/майна, використання фіктивного підприємництва та/або офшорних схем, фрагментація транзакцій, переведення коштів через посередників, інвестування у легальний бізнес, використання криптовалют та фінансових технологій (наприклад, анонімізація транзакцій), переведення грошей через низку фінансових установ у різних юрисдикціях та ін. Проблема (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом в Україні має специфічні риси, оскільки вона є прямим наслідком «глибокої тонізації економіки» (60-80%) і в переважній більшості здійснюється політиками, державними службовцями та представниками правоохоронних органів. Зокрема, самими «популярними» способами (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом є: виведення коштів за кордон та інвестування з офшорних зон, операції нерезидентів з цінними паперами, оформлення вантажів за підробленими документами та/або на фіктивні підприємства (псевдоекспорт), операції страхування/перестрахування, використання послуг т.з. «конвертаційних центрів», внесення великих сум коштів у статутні фонди товариств підставними фізичними особами, оформлення фальсифікованих пакетів документів на безтоварні операції в галузях транспорту, будівництва, юриспруденції та маркетингу, витрата коштів від імені клієнтів у мережах кінотеатрів, громадського харчування, торгових центрах, легалізація коштів із незаконним відшкодуванням ПДВ¹¹ та ін.

За висновками Типологічного дослідження «Актуальні методи, способи, інструменти легалізації (відмивання) злочинних доходів та фінансування тероризму (сепаратизму)» Державної служби фінансового

¹¹ Складено рейтинг найпопулярніших способів відмивання грошей в Україні. ТСН: Гроші. URL: <https://tsn.ua/groshi/skladeno-reyting-naypopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html> (дхата пня: 03.02.2025)-

моніторингу України типологія відмивання (легалізація) доходів отриманих злочинним шляхом включає наступні типи:

- відмивання доходів, отриманих від корупційних діянь (відмивання доходів посадовою особою державного підприємства, членами сім'ї публічного діяча шляхом інвестування в дороговартісне майно, формування статутного капіталу, придбання майнових прав);

- відмивання доходів отриманих від нецільового використання та розкрадання державних коштів (відмивання доходів шляхом використання підприємств з ознаками фіктивності та прихованого обготівковування, привласнення комунального підприємства, коштів державних установ через фіктивні підприємства, завищення укладеного державного контракту, нецільового використання коштів);

- фінансування тероризму та сепаратизму (фінансування через нелегальні криптообмінники, за рахунок контрабандних поставок вугілля, приватного переказу, використання неприбуткових організацій, громадських організацій та ін.)¹²;

- відмивання доходів через страховий ринок та ринок цінних паперів (виведення коштів через страхову компанію та ризикові інструменти, з подальшим використання «зустрічних потоків», фальсифікація правочинів з метою маскування незаконного походження коштів);

- відмивання коштів отриманих від торгівлі зброєю, наркотичними та психотропними речовинами, людьми та розповсюдження відеозображень порнографічного характеру (фальшиве працевлаштування на роботу, продаж немовлят за кордон, діяльність міжнародних каналів контрабандного переправлення кокаїну та ін.);

- відмивання доходів від вчинення шахрайських дій (шахрайство з використанням цифрових технологій, лотерей, призів, вигравів, банкоматів, термінальних мереж, соціальної інженерії, кредитів, фіктивних посадових осіб, фішінгових інтернет-магазинів, зламаних акаунтів інтернет-аукціонів, крадіжка ідентичності, та ін.);

- відмивання доходів від кіберзлочинів (заволодіння коштами компаній-нерезидентів через хакерську атаку, несанкціонованого списання коштів, шкідливе програмне забезпечення, використання віртуальних активів та ін.)¹³

Серед резонансних справ по відмиванню (легалізації) доходів отриманих злочинним шляхом в Україні останніх років можна відмітити наступні: справа «Укроборонпрому» (2023 р.) щодо колишнього генерального директора державної компанії-спецекспортера викрили у

¹² Типологічне дослідження «Актуальні методи, способи, інструменти легалізації (відмивання) злочинних доходів та фінансування тероризму (сепаратизму) 2021 р. Державної служби фінансового моніторингу України URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20of%20the%20SFMS/UKR_Typology_2021_26_05.pdf (дата звернення: 07.02.2025)

¹³ Там само

відмиванні через Францію понад 387 млн. гривень коштів, які належали підприємствам-учасникам концерну «Укроборонпром»; Компанія «Ваго-Рев», яка отримала понад мільярд гривень від КП «Харківський метрополітен» на ремонт вагонів, фігурує у кількох кримінальних провадженнях, її підозрюють у розтраті та відмиванні коштів, а також в ухиленні від сплати податків; у вересні 2020 р. міжнародне розслідування «FinCEN Files» виявило, що низка українських політиків була причетна до схем відмивання грошей через світові банки, транзакції викликали підозри у фінансових регуляторів через їхній сумнівний характер та можливі зв'язки з корупційними діями,

3. Виклики, загрози та перспективи вдосконалення правового механізму протидії відмиванню (легалізації) доходів отриманих злочинним шляхом у процесі післявоєнного відновлення України

Післявоєнне відновлення України матиме величезний потенціал завдяки міжнародній фінансовій підтримці, інвестиціям у критичну інфраструктуру та впровадженню сучасних технологій, зокрема, як зауважує прем'єр-міністр Д.Шмигаль, посиляючись на звіт Світового банку RDNA4, Україні для відбудови у наступні 10 років потрібно буде 524 млд. доларів, а сама відбудова повинна ґрунтуватися на принципах «build back better, безпечності, енергоефективності, безбар'єрності та інклюзивності»¹⁴. Слід зауважити, що її успіх залежатиме від прозорості використання коштів, ефективної боротьби з корупцією та створення сприятливих умов для розвитку бізнесу. Тому, потенційно післявоєнний період в Україні характеризується необхідністю ефективного контролю над фінансовими потоками, оскільки значно зростають ризики відмивання грошей, що в свою чергу вимагає вдосконалення правового механізму боротьби з цим явищем.

Серед викликів та загроз у сфері протидії відмиванню грошей у післявоєнній Україні можна виділити: значні фінансові потоки від міжнародних організацій (наприклад, від Світового банку, МВФ, ЄС, ООН) створюють ризик нецільового використання та корупційних схем; низький рівень прозорості розподілу коштів у державному секторі може призвести до їх незаконного виведення; масштабні інфраструктурні проекти можуть стати об'єктами корупційних схем та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; використання фіктивних компаній для відмивання коштів через тендери та держзакупівлі; після війни можливе збереження «тіньової» економіки, що сформувалася через нестабільність та воєнні ризики; руйнування державних інституцій під час війни, загибель або еміграція спеціалістів можуть послабити

¹⁴ Світовий банк вже визначив 348 пріоритетних проєктів на суму 17 мільярдів доларів. ТСН: Україна URL: <https://tsn.ua/ukrayina/nazvana-suma-yaka-potribna-dlya-povoyennogo-vidnovlennya-ukrayini-cifra-shokuye-2774958.html> (дата звернення: 11.02.2025)

ефективність фінансового моніторингу; зростання ймовірності використання офшорних юрисдикцій для виведення незаконних активів за кордон; відсутність ефективного міжнародного обміну фінансовими даними ускладнює боротьбу з транскордонним відмиванням грошей; використання підставних компаній для отримання контрактів на відбудову; фіктивне завищення вартості будівельних та інфраструктурних проєктів; легалізація коштів кримінальних угруповань через нерухомість, транспортний сектор, гральний бізнес; використання банків для конвертації та легалізації незаконних доходів через шахрайські схеми, поява неконтрольованих фінансових установ, які можуть обслуговувати кримінальні фінансові потоки; відмивання доходів від незаконного обігу зброї, гуманітарної допомоги та військової техніки; залучення фінансових ресурсів для підтримки незаконних воєнізованих формувань; використання криптовалютних платформ для анонімних грошових переказів; атаки на державні фінансові системи з метою їхньої дестабілізації та ін.

На нашу думку, перспективами вдосконалення правового механізму протидії відмиванню грошей у післявоєнній Україні можуть бути наступні напрями:

1. Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами (впровадження вимог FATF та посилення відповідальності за фінансові злочини, спрощення механізмів міжнародного обміну інформацією щодо фінансових операцій).

2. Посилення державного контролю за фінансовими потоками (запровадження цифрових платформ для моніторингу використання бюджетних коштів; встановлення обов'язкових звітних процедур для отримувачів міжнародної допомоги).

3. Розвиток фінансового моніторингу та правоохоронної діяльності (використання штучного інтелекту для аналізу підозрілих транзакцій та виявлення схем відмивання грошей, створення єдиної бази даних транзакцій, підозрілих компаній та осіб, пов'язаних із фінансовими злочинами).

4. Антикорупційні реформи та прозорість тендерних процедур (підвищення вимог до фінансової звітності компаній, що беруть участь у держзакупівлях, запровадження громадського контролю за розподілом коштів через незалежні антикорупційні агентства).

5. Міжнародне співробітництво (укладання угод із ЄС, США та міжнародними фінансовими організаціями щодо контролю над фінансовими потоками, створення спільних слідчих груп із залученням іноземних експертів для боротьби з відмиванням грошей).

6. Запровадження санкційних механізмів проти осіб, причетних до фінансових злочинів (блокування активів корупціонерів та фінансових злочинців у міжнародних банках, розширення списку санкційних осіб та компаній, пов'язаних із незаконною фінансовою діяльністю).

7. Освіта та підвищення правової обізнаності (впровадження навчальних програм для банківських працівників, правоохоронців та підприємців щодо фінансового моніторингу, проведення інформаційних кампаній для громадян про ризики залучення до схем відмивання грошей) та ін.

ВИСНОВКИ

На міжнародному рівні поняття легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом визначається, як зв'язок незаконного обігу фінансових ресурсів із транснаціональною злочинністю, а також окреслюється предикатні злочини, що призводять до легалізації незаконних доходів, на національному рівні – встановлює юридичне визначення відмивання коштів, охоплюючи широкий спектр дій, спрямованих на приховування або маскувannya їхнього незаконного походження. В теорії та практиці правничої науки серед науковців не має єдиного підходу до розуміння поняття «легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом», оскільки дане явище носить міждисциплінарний характер та досліджується в межах різних галузей науки (кримінально-правовий, фінансово-економічний, кримінологічний, міжнародно-правовий, інституційно-правових підхід). Легалізація (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом, – це сукупність дій, спрямованих на надання правомірного вигляду незаконно отриманим доходам через фінансові, економічні та правові механізми з метою їх подальшого використання у легальній економіці, уникаючи кримінальної відповідальності. Ключові ознаки «відмивання коштів/майна»: незаконне походження коштів; маскувannya джерела походження коштів і майна отриманих злочинним шляхом; вторинний фінансовий злочин. Типи легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом: відмивання доходів, отриманих від корупційних діянь, відмивання доходів отриманих від нецільового використання та розкрадання державних коштів, фінансування тероризму та сепаратизму, відмивання доходів через страховий ринок та ринок цінних паперів, відмивання коштів отриманих від торгівлі зброєю, наркотичними та психотропними речовинами, людьми та розповсюдження відеозображень порнографічного характеру, відмивання доходів від вчинення шахрайських дій, відмивання доходів від кіберзлочинів. Перспективи вдосконалення правового механізму протидії відмиванню грошей у післявоєнній Україні: гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, посилення державного контролю за фінансовими потоками, розвиток фінансового моніторингу та правоохоронної діяльності, антикорупційні реформи та прозорість тендерних процедур, міжнародне співробітництво, запровадження санкційних механізмів проти осіб, причетних до фінансових злочинів та ін.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено дослідження протидії легалізації (відмиванню) майна отриманого злочинним шляхом у післявоєнний період. Зауважено, що на міжнародному рівні поняття легалізації (відмиванню) майна отриманого злочинним шляхом визначається, як зв'язок незаконного обігу фінансових ресурсів із транснаціонального злочинністю, а також окреслюється предикатні злочини, що призводять до легалізації незаконних доходів, на національному рівні – встановлює юридичне визначення відмивання коштів, охоплюючи широкий спектр дій, спрямованих на приховування або маскуванню їхнього незаконного походження. Підкреслено, що в теорії та практиці правничої науки серед науковців не має єдиного підходу до розуміння поняття «легалізації (відмиванню) майна отриманого злочинним шляхом», оскільки дане явище носить міждисциплінарний характер та досліджується в межах різних галузей науки (кримінально-правовий, фінансово-економічний, кримінологічний, міжнародно-правовий, інституційно-правових підхід). Надано авторське визначення поняття «легалізація (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом». Зауважено, що ключовими ознаками «відмивання коштів/майна» є: незаконне походження коштів; маскуванню джерела походження коштів і майна отриманих злочинним шляхом; вторинний фінансовий злочин. Систематизовано, типи легалізації (відмивання) майна отриманого злочинним шляхом. Визначено, що перспективами вдосконалення правового механізму протидії відмиванню грошей у післявоєнній Україні є: гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, посилення державного контролю за фінансовими потоками, розвиток фінансового моніторингу та правоохоронної діяльності, антикорупційні реформи та прозорість тендерних процедур, міжнародне співробітництво, запровадження санкційних механізмів проти осіб, причетних до фінансових злочинів та ін.

Література

1. Basel Institute on Governance. 2024. “Basel AML Index 2024: 13th Public Edition – Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: <https://baselgovernance.org/node/2714> (дата звернення: 19.02.2025)
2. Кримінальний кодекс України 05.04.2001 р. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415> (дата звернення: 13.02.2025)
3. Венгерська Н.С., Удодова Я.В., Куценко В.І. Особливості боротьби з відмиванням грошей: міжнародний та національний рівні. Економіка і суспільство. Випуск. №19/2018. С. 41-48. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/7.pdf (дата звернення: 05.02.2025) DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-7>

4. Схеми відмивання грошей: найрезонансніші справи світу. Finance.ua. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/skhemy-vidmyvannia-hroshei-nairezonsnishi-spravy-svitu#headline_4 (дата звернення: 13.02.2025)

5. Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: ООН від 20.12.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення: 11.02.2025)

6. Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Рада Європи від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 03.02.2025)

7. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n6> (дата звернення: 13.02.2025)

8. Складено рейтинг найпопулярніших способів відмивання грошей в Україні. ТСН: Гроші. URL: <https://tsn.ua/groschi/skladeno-reyting-naupopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html> (дата звернення: 03.02.2025)

9. Типологічне дослідження «Актуальні методи, способи, інструменти легалізації (відмивання) злочинних доходів та фінансування тероризму (сепаратизму) 2021 р. Державної служби фінансового моніторингу України URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20of%20the%20SFMS/UKR_Typology_2021_26_05.pdf (дата звернення: 07.02.2025)

10. Світовий банк вже визначив 348 пріоритетних проєктів на суму 17 мільярдів доларів. ТСН: Україна URL: <https://tsn.ua/ukrayina/nazvana-suma-yaka-potribna-dlya-povoyennogo-vidnovlennya-ukrayini-cifra-shokuye-2774958.html> (дата звернення: 11.02.2025)

Information about the authors:
Nikitinskyi Oleksandr Pavlovych,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Assessment,
International Law and Law Enforcement Activities
Kherson State University
27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

**COMMUNICATIVE ASPECTS OF THE FORMATION OF THE
PERSONNEL POTENTIAL OF THE CIVIL SERVICE IN THE
CONDITIONS OF POST-WAR RECOVERY: INFORMATION
INTERACTION, EDUCATIONAL PRACTICES, MOBILITY**

Nikoliuk O. V., Chumakova H. V., Pasichniuk V. V.

INTRODUCTION

The current stage of development of ukrainian statehood is accompanied by large-scale challenges associated with the consequences of a full-scale military invasion of the russian federation. The post-war reconstruction of the country requires not only economic, infrastructural and social rehabilitation, but also a significant renewal of the system of public administration, which is a key factor in ensuring sustainable development. In this context, the process of forming the personnel potential of the civil service is of particular importance, since the effectiveness of the implementation of recovery strategies depends on the professional competence, adaptability, sustainability and communication capacity of civil servants.

The post-war period is characterized by increased dynamics of information flows, the need for effective interaction between government agencies, civil society, international partners and the business sector. Accordingly, one of the priorities of the personnel policy in the field of public service is the improvement of communicative mechanisms that contribute to a quick response to challenges, coordination of actions and increased confidence in state institutions.

Information interaction in public administration should become the basis for the introduction of new formats of training and professional training of civil servants. An important aspect of this process is the adaptation of educational practices to new realities, in particular the development of distance learning, the integration of innovative digital technologies and the use of international experience. In addition, the issue arises of ensuring personnel mobility, which involves both domestic processes (moving specialists between regions, updating the personnel) and external mobility (attracting Ukrainian specialists who have received education or experience abroad, returning qualified personnel).

In this context, the formation of the personnel potential of the civil service requires an integrated approach that combines effective information interaction, modern educational practices and flexible mechanisms of personnel mobility. The study of these aspects is important for the development of strategic approaches to the transformation of public

administration in Ukraine, aimed at effectively overcoming the consequences of war and ensuring the sustainable development of the country.

Thus, this study is aimed at analyzing the communicative aspects of the formation of the personnel potential of the civil service in the conditions of post-war recovery, identifying key mechanisms of information interaction, assessing the effectiveness of educational practices and studying the possibilities of increasing the mobility of personnel in public administration.

1. Communicative aspects of the formation of the personnel potential of the civil service: modern challenges and opportunities

The modern realities of the post-war restoration of Ukraine require a qualitative renewal of the personnel potential of the civil service, which includes not only the selection of professional specialists, but also the formation of an effective communication system. The main challenges of this process are: the need to respond quickly to public inquiries, ensuring transparency of management processes, involving citizens in decision-making and the competence of civil servants themselves.

Given the peculiarities and components of the institution of public service, the formation of the personnel potential of the civil service must meet the requirements of modern democratic society¹. In this context, the following key aspects can be distinguished:

1. The organization of activities of public authorities should be aimed at staffing the staff of state institutions, local governments and other structures of public service by competent employees. This implies proper legal regulation of the activities of civil servants, the creation of effective mechanisms for the selection, training and professional development of personnel.

2. Formation of the personnel potential of the public service is carried out under the influence of both external (objective) and internal (subjective) factors. External include state personnel policy, regulatory and legal support, socio-economic conditions, international experience, etc. Internal factors include the level of qualification, professional motivation, moral qualities and the ability to self-development.

3. The development of human resources should provide not only professional training of civil servants, but also the formation of their civic consciousness. This includes mastering democratic principles of governance, gaining the competencies necessary for effective interaction with civil society, as well as developing skills that contribute to the sustainable development of the country.

¹ Богомолова С. К., Подольська О. В. Розвиток кадрового потенціалу органу публічної служби. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5, № 3. С. 74–81. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-3-7>.

During the study, an analysis of scientific papers (Dashko I.M.², Kovaleva O.M.³, Selivanov S.B.⁴) devoted to the structure of the personnel potential of the civil service was carried out. As a result, it is determined that the personnel potential of public authorities consists of two main components:

1. Potential of civil servants – reveals a wide range of characteristics necessary for the effective performance of professional duties. It includes the physical and psycho-emotional state of employees, the level of education and qualifications, professional competencies, communicative abilities, the ability to team work, leadership qualities, discipline, initiative and the ability to self-development. Civic responsibility, moral values and the ability to adapt to the changing conditions of government also play an important role.

2. Human resources management system – includes organizational mechanisms for the development, planning and use of human resources. It covers the analysis of the level of training and efficiency of staff, strategic planning of personnel development in accordance with state policy, the formation of motivational mechanisms, improving the criteria for the selection of specialists and providing career opportunities. Important components are digitalization of administrative management processes, creation of favorable working conditions, development of professional culture of civil servants, as well as democratization of the public administration system.

The personnel potential of the civil service is formed under the influence of internal and external factors that determine its dynamism and ability to evolve. Scientific approaches consider it as a multi-level open system, which is constantly being improved in order to increase efficiency, motivation and development of new managerial competencies.

The quality and professional level of personnel potential directly affect the effectiveness of the functioning of public authorities. Therefore, one of the key tasks of heads of state bodies is to develop and implement modern approaches to personnel management that will contribute to the optimal use of personnel potential and ensure a high level of efficiency of public administration.

The effectiveness of the civil service largely depends on well-established communication between state bodies, the public, business and international partners. Problems in the field of public service negatively affect the life of society, reduce trust in state institutions and complicate the formation of high-quality personnel potential.

² Дашко І. М. Кадровий потенціал: сутність та фактори розвитку: Економіка та держава. 2017. № 1. С. 65–68. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2017/16.pdf.

³ Ковальова О. М. Сутність кадрового потенціалу та напрями підвищення ефективності. Приазовський економічний вісник. 2018. Вип. 5 (10). С. 218–222. URL : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/39.pdf.

⁴ Селіванов С. В. Механізм розвитку кадрового потенціалу державної служби в Україні. Дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2019. 302 арк

One of the main challenges is the lack of open and transparent communication between civil servants and citizens. Corruption risks, delaying the process of obtaining permits and political influence on the civil service create obstacles for entrepreneurs, who are an important economic component of society. Due to the low level of communication between the civil service and business, entrepreneurs often face excessive bureaucratic procedures, which reduces the investment attractiveness of Ukraine.

Public activists point out that decisions in the field of public service are made without proper involvement of society. This indicates a lack of communication between the authorities and the public sector, which in turn reduces the transparency of public administration. A low level of open dialogue leads to a slow development of civil society, and this, accordingly, increases distrust in state institutions.

Scientists also emphasize that the lack of effective communication mechanisms between researchers and public authorities complicates the implementation of research results in the field of public administration. Many analytical materials that could help improve the work of the civil service remain unrealized due to weak information interaction between experts and officials.

Communication problems also affect the perception of public service by various social groups. Wealthy segments of the population are forced to maintain ties with civil servants in order to ensure stable access to administrative services. Less wealthy citizens, in turn, often do not have the opportunity to establish an effective dialogue with government officials, which further exacerbates social inequality.

In addition, citizens have clear expectations of communication with civil servants. They want officials to:

- demonstrated a high level of professional knowledge in their field, including legislative acts and practical aspects of work;
- focused on the needs of citizens, helped in solving their issues and at the same time reduced bureaucratic pressure;
- showed courtesy, support and provided comfortable communication;
- were virtuous, did not take bribes and had no illegal income;
- demonstrated patriotism and loyalty to the state, if it does not contradict the interests of citizens.

Insufficient communication between civil servants and citizens can lead to a distorted perception of the civil service as a closed system functioning in the interests of a narrow circle of people. This complicates the formation of personnel potential, as it reduces the motivation of young specialists to join public administration.

The business environment also suffers from problems in communication with public authorities. Lack of transparency in the process of obtaining administrative services, complex procedures for registering enterprises and the lack of clear communication algorithms between civil servants and

business negatively affect the economic development of the country. An example of the negative consequences of weak communication is the situation with the reform of the tax system. According to the European Business Association, more than 60% of entrepreneurs in Ukraine face problems of non-transparency of tax policy and complexity of administrative procedures. In addition, 62% of entrepreneurs reported a deterioration in the situation, 26% – did not record changes, and only 12% – noted an improvement. In addition, mostly negative entrepreneurs assess the economic situation in Ukraine. Thus, 54% consider the situation unfavorable, 41% – catastrophic, and only 5% assess the economic situation as favorable.⁵ This significantly complicates the development of small and medium-sized businesses, which is a key driver of the economy.

International partners also pay attention to the communicative aspects of public service. One of the key challenges is the need to harmonize management standards with European standards. Thus, within the framework of cooperation with the EU, Ukraine is implementing a digital transformation strategy⁶, which involves improving open access to information and simplifying administrative procedures for citizens and businesses.

An important stage in the development of communication with international partners was the creation of the Unified State Register of declarations of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government⁷. This mechanism allows citizens and international investors to monitor the integrity of officials, which positively affects the level of trust in the civil service.

Adapting the civil service to the European standards that are mandatory for candidate countries to join the EU, as well as the principles of good governance defined by the Council of Europe, can be a key factor in its modernization. Harmonization of the public administration system with best international practices will increase its effectiveness, transparency and attractiveness for future specialists.

The civil service in Ukraine has the potential for transformation to become an attractive field of employment, just as it is implemented in developed countries, in particular in the EU. To do this, it is necessary to introduce a modern model of personnel management, which is based on the principles of democratic leadership, career development and protection of the rights of employees.

⁵ Європейська бізнес-асоціація. Офіційний веб-сайт. Лютий 2025. URL: <https://eba.com.ua/2-z-3-msb-planuyut-rozshyrennya-biznesu-u-2025-rotsi/>

⁶ Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 року № 1351-р.

⁷ Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. URL: <https://public.nazk.gov.ua/>

An important step is the transition from an authoritarian leadership style to a democratic, expert one, which involves creating a comfortable working environment, opportunities for professional development and flexible career growth. This includes qualitative professional development, the development of appropriate competencies, ensuring expertise, clear mechanisms for horizontal and vertical careers, as well as legal protection of workers from unjustified dismissals or administrative pressure.

One of the problems of public service is limited mobility and low level of material motivation, which makes it less competitive compared to the private sector or international organizations. In modern conditions, it is worth reviewing approaches to the organization of work of civil servants, in particular, considering the possibility of a flexible schedule, a remote format of work and improving the social package (health insurance, additional bonuses and financial incentives).

The introduction of such changes will make the civil service more attractive to highly qualified specialists, increase its prestige and efficiency, and bring Ukraine closer to European standards of public administration.

So, to increase the efficiency of the personnel potential of the civil service, it is necessary to develop the following communicative aspects:

1. Strengthening open dialogue with citizens – regular public hearings, consultations and involvement of society in management decisions.

2. Simplification of bureaucratic procedures – automation of public administration processes, introduction of electronic document management and digital platforms for citizens' appeals with simultaneous increase of digital literacy.

3. Development of communication competence of civil servants – implementation of training programs for communication with the public, crisis management and interaction with business.

4. Intensification of cooperation with international organizations – exchange of experience with European partners to increase the transparency of public service.

Thus, the formation of the personnel potential of the civil service is impossible without improving the communicative component. Open dialogue with society, simplification of communication with business and effective interaction with international partners will contribute to improving the professionalism of civil servants and confidence in state institutions.

2. Challenges of digitalization affecting the communicative component of public service

Digitalization of public administration is an important step towards transparency and efficiency of public services. However, despite the significant advantages, it also has a number of disadvantages in Ukraine, which can adversely affect communication between state bodies, citizens, business and international partners.

1. Use of digital schemes bypassing legislation

The introduction of electronic platforms and automated processes aims to eliminate corruption risks, but this often opens up new opportunities for abuse. For example, algorithmic decision-making can be used for opaque selection of suppliers in public procurement or manipulation of funding allocation. One illustrative example is the risks of abuse in the electronic tender system: although Prozorro has generally increased the level of transparency in procurement, there are still cases of manipulation when companies agree on rates or use shell firms to circumvent competition rules⁸.

2. Lack of awareness and digital inequality

One of the main problems of digitalization is the lack of awareness of citizens and civil servants regarding the operation of digital systems. For a large part of the population, especially the elderly, the use of electronic services can be difficult due to the lack of digital skills or limited access to the Internet. This creates a communicative gap between public authorities and citizens, especially in regions with insufficient digital infrastructure.

In addition, civil servants, especially at the local level, do not always have sufficient training to work with digital platforms, which makes it difficult for them to interact with citizens. For example, many local self-government bodies (local self-government bodies) have difficulties with the proper processing of electronic requests due to the lack of qualified personnel.

3. Automation of communication and loss of personal approach

The introduction of chatbots and automatic responses in government structures is designed to reduce the burden on staff, but at the same time can lead to the loss of a personalized approach in interaction with citizens. Standardized responses and limited customization options for such systems often do not take into account complex situations that require an individual approach.

For example, in the Action system, most services are automated, but in cases of errors or the need to clarify the procedure, users may face difficulties due to the lack of operational feedback from real specialists. This can cause delays in obtaining administrative services and adversely affect citizens' trust in the digital state.

4. Vulnerability to cyberattacks and risks of data loss

The expansion of digital communication systems also threatens their vulnerability to cyber attacks. Hacker attacks on government agencies can lead to the leakage of confidential information, which jeopardizes the personal data of citizens.

According to the State Service for Special Communications, since the beginning of the full-scale invasion, Ukraine has been subjected to a crush of powerful cyber attacks on state registers and information systems. As a result,

⁸ Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану (станом на червень 2023 року). Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Kor-ryzky_zakupivli.pdf

some digital services temporarily became unavailable, which created difficulties for citizens and enterprises.

5. Lack of common standards of digital communication

Different government agencies use different platforms and databases, which complicates the exchange of information between structures. This creates additional obstacles to effective communication both within the state apparatus and between state bodies and citizens.

For example, the electronic document management system in many authorities is still not integrated between different levels of management, which leads to duplication of paper documents and unnecessary bureaucratic work.

At the same time, positive developments should be noted: the work of DREAM, the state digital ecosystem for accountable recovery management, has been launched, which creates a digital path for all reconstruction, restoration and development projects and ensures their transparent and effective implementation at the national, regional and local levels. DREAM is a «single window» for working with recovery projects.⁹ Key users of the DREAM ecosystem are local governments, central executive authorities, international financial institutions and investors, business representatives, journalists and public activists. All initiators of recovery projects will have appropriate access to the profile interface with the necessary management and control tools. At the same time, the public will have access to all system data in the form of convenient dashboards in the analytics module.

The legal regulation of the functioning of the DREAM system is reflected in the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 15, 2022 No. 1286 «On the implementation of an experimental project to create, implement and ensure the functioning of the Unified Digital Integrated Information and Analytical Management System for the reconstruction of real estate, construction and infrastructure.» In addition, the use of the system is provided for by: Resolution of the Cabinet of Ministers of 10.02.2023 No. 118 «On Approval of the Procedure for Using the Funds of the Fund for the Elimination of the Consequences of Armed Aggression»; Resolution of the Cabinet of Ministers of 18.07.2023 No. 731 «On approval of procedures for the restoration and development of regions and territorial communities»; Resolution of the Cabinet of Ministers of 25.04.2023 No. 382 «On the implementation of an experimental project on the restoration of settlements affected by the armed aggression of the Russian Federation.» The Law of Ukraine on Amendments to the Budget Code of 16 January 2025, according to which the Unified Project Portfolio of Public Investments of the State is formed using the Unified Information System for Managing Public Investment Projects, an important element of which is DREAM. At the same time, the creation of the system is part of the Government's Priority Action Plan for 2023, approved by the RKMU of 14.03.2023 No. 221-r.

⁹ Державна цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням. Офіційний веб-сайт. URL: <https://dream.gov.ua/ua>

Therefore, in order for digitalization not to worsen communication between state bodies and society, but to contribute to the formation of high-quality personnel potential of the civil service in the conditions of post-war recovery, a number of measures must be taken:

1. Ensuring the openness of digital systems – developing anti-corruption mechanisms in digital platforms, strengthening control over electronic procurement and transparent electronic document management.

2. Improving digital literacy – systematic implementation of training programs for citizens and civil servants on working with digital services.

3. The development of a personalized approach is to provide quick access to real consultants in cases where automated systems cannot solve the user's problem.

4. Digital data protection – strengthening the cybersecurity of state information resources, the introduction of modern encryption technologies and backup data storage.

5. Standardization of state digital platforms – creation of uniform standards of electronic document management and integration of state information systems to improve interagency interaction.

3. Educational practices in training civil servants: adaptation to post-war conditions

The post-war reconstruction of Ukraine requires new approaches to training and training of civil servants, who must not only fulfill their duties, but also quickly adapt to changes. Educational practices in this area should take into account the need for strategic and critical thinking, digital skills, sustainability, communicative competencies and an understanding of international public administration experience.

One of the key aspects of the professional training of civil servants is the knowledge of English, which is becoming increasingly important in connection with the European integration processes and the expansion of international cooperation in Ukraine. Knowledge of foreign languages allows public managers to effectively interact with international partners, participate in professional development programs abroad, work with foreign grant programs and adapt the European experience to Ukrainian realities.¹⁰

In this context, the Eng4PublicService project implemented by the National Agency of Ukraine on Civil Service in cooperation with EF Language Learning Solutions is particularly important. As part of this initiative, more than 24 thousand civil servants from more than 1100 authorities were given the opportunity to improve their language skills. The program included specialized courses tailored to the needs of the public sector, allowing employees to improve the written and oral communication skills required for international interaction.

¹⁰ Про застосування англійської мови в Україні : Закон України від 4 червня 2024 року № 3760-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>

The positive impact of such programs can already be observed: increased participation in international projects – the number of Ukrainian applications for participation in European funding programs, in particular Horizon Europe, Erasmus + and Twinning, has significantly increased; integration into global management practices – employees have the opportunity to directly get acquainted with advanced methods of public administration, study cases of other countries and apply this knowledge in Ukraine.

Another strategic direction of public service development is the digitalization of human resource management. Due to the growing challenges of public administration, automation of personnel processes is an important step towards increasing the transparency and efficiency of management decisions.

The introduction of the HRMIS (Human Resource Management Information System), initiated by the NAUCS, significantly improves the personnel policy of the civil service. This system provides: automation of all personnel processes – from personnel accounting and certification to evaluation of the performance of civil servants; transparency and openness of personnel management – each employee can track his career development, undergo distance learning and receive recommendations for professional growth; Reduced administrative burden – digitalization reduces the need for paper-based workflow by reducing processing time for applications and internal processes.¹¹

The introduction of HRMIS is an important step towards the modernization of public administration, since the system allows you to form an effective personnel policy based on analytical data. For example, it can use artificial intelligence algorithms to predict career development of employees, determine their strengths and recommendations for advanced training. In addition, digitalization contributes to the formation of leadership qualities among civil servants. The use of modern HR-technologies allows not only to effectively manage the staff, but also to introduce innovative methods of development of managers focused on openness, effective communication and adaptability.

Modern challenges associated with the post-war reconstruction of Ukraine require new approaches to the professional training of civil servants. In addition to management skills, psychological stability plays an important role, since civil servants work in highly stressful conditions, make difficult decisions and are responsible for strategic management in crisis situations. Therefore, training programs should contain modules on stress management, resilience (the ability to adapt to change) and crisis communications.

The experience of European countries shows the effectiveness of integrating psychological training into training programs for public managers. For example, in the Netherlands and Germany, civil servants take courses in

¹¹ Інформаційна система управління людськими ресурсами в державних органах. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/UPRAVLINJA%20PERSONALOM/Rada%20upravlinja%20lud%20resursami/2022/luakyakov.pdf>

stress management and crisis communications that help them maintain emotional balance and make informed decisions under pressure. In Ukraine, this experience is already adapting to the realities of the post-war period, when state managers often work in an unstable environment, especially in de-occupied territories.

One of the significant projects in this direction was the «Recovery Reserve for work in the de-occupied territories,» which has been implemented since 2022. The purpose of the initiative is to create a talent pool of managers who will contribute to the stabilization and development of state institutions in the liberated territories. As of December 2024, 3229 participants joined the program, of which 3013 were enrolled. The project participants were civil servants, local government officials, servicemen, journalists, public activists and volunteers. The average age of participants is from 32 to 48 years, which indicates the presence of both professional and life experience necessary to work in difficult conditions.¹² The greatest interest in the project was shown by candidates from the regions that suffered the most extensive destruction: the Autonomous Republic of Crimea, Donetsk, Zaporizhzhya and Kherson regions. This emphasizes the urgency of restoring the institutional capacity of the civil service in these regions. In functional areas, candidates chose the areas of administrative management, state supervision and control, public administration, anti-corruption and personnel management.

An important element of the project was the provision of educational opportunities for participants. The Knowledge Management Portal contains distance learning courses covering such topics as: «Change Management» – how to adapt state institutions to new working conditions after the war; «Resource management» – effective use of financial, human, material and information resources; «Communication in crisis conditions» – methods of interaction with the public, international partners and journalists during emergency situations.¹³ State bodies should create requirements for managers who will meet modern challenges, find compromises, make responsible decisions in conditions of uncertainty, and ensure effective internal and external communications.

Thus, the formation of personnel potential for work in de-occupied territories and in the conditions of post-war recovery requires an integrated approach. Along with professional knowledge, civil servants should have a high level of stress resistance, adaptability and communication skills. This

¹² НАДС закликає українців долучатись до Резерву відновлення, а державним органам рекомендує добирати на посади держслужби зарахованих до кадрового резерву кандидатів. URL: <https://nads.gov.ua/news/nads-zaklykaie-ukraintyv-doluchatys-do-rezervu-vidnovlenniaa-derzhavnym-orhanam-rekomenduie-dobyraty-na-posady-derzhsluzhby-zarakhovanykhdo-kadrovoho-rezervu-kandydativ>

¹³ Чумакова Г.В. Роль освіти у формуванні лідерських якостей публічних службовців для забезпечення сталого розвитку регіонів. *Moderní aspekty vědy: LIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., Česká republika. 2025. C.55-65.* URL: https://www.researchgate.net/publication/389177309_ROL_OSVITI_U_FORMUVANNI_LIDERSKIH_AKOSTEJ_DERZAVNIH_SLUZBOVCIV#fullTextFileContent

will ensure effective management in crisis conditions and contribute to strengthening citizens' confidence in state institutions.

4. Human mobility and use of expert power in strategic management for post-war reconstruction of Ukraine

Personnel mobility is an important tool for updating public administration in Ukraine, as it allows attracting new specialists, moving personnel between regions and integrating specialists who have gained experience abroad into the public service system. This contributes to increasing the flexibility of the state apparatus and adapting to changing conditions.

Public administration bodies often find it difficult to attract and retain qualified staff due to the growing competition for talent and public service image. Even in the EU, only 14% of citizens consider their administration to be an attractive employer, almost half consider the state administration to be “complicated and burdensome” and “slow in providing services”.¹⁴

According to the results of monitoring the quantitative composition of civil servants (KSDS) for the fourth quarter of 2024, the actual number of working civil servants amounted to 156,276 people. Compared to the corresponding period of 2021, the indicated number decreased by 15,193 people. At the same time, there remains a negative trend in reducing the number of men in the public service. In fourth quarter of 2024, the actual number of working male civil servants was 37,991 (fourth quarter of 2021 – 43,482).¹⁵

To ensure the capacity of the system and professionalism, the state administration bodies should foresee the long-term development of their workforce and continuity, given that the post-war reconstruction of Ukraine requires a flexible, professional and adaptive public administration system that is able to respond quickly to challenges, coordinate the reconstruction of infrastructure and ensure the effective work of state institutions. In this context, staff mobility and the involvement of expert authorities play a key role in the formation of a competent and sustainable management apparatus.

Personnel mobility of civil servants involves the movement, rotation and involvement of specialists from different regions and sectors of the economy for the optimal distribution of personnel in accordance with the needs of the post-war period. This allows you to ensure:

1. Prompt response to challenges – employees with experience in crisis management can be sent to the most affected regions to coordinate reconstruction.

2. Transfer of successful practices – managers from regions that have effective administrative management models can apply them in renewable communities.

¹⁴ Flagship Technical Support Project-2025. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/our-projects/flagship-technical-support-projects/tsi-2025-flagship-compact-pillar-i-skills-public-administration-systems_en

¹⁵ Дашборд щодо кількісного складу державних службовців в Україні. URL: <https://nads.gov.ua/test?v=66de8f59549f>

3. Attracting new specialists – the post-war period opens up the possibility of integrating young specialists, experts with international experience and representatives of the private sector into the civil service system.

An example of the successful implementation of personnel mobility is the program «Recovery reserve for work in de-occupied territories,» mentioned in section 3 of this study, within the framework of which more than 3,000 managers were enrolled in the personnel reserve. They undergo training and internships aimed at restoring public administration in the affected regions.

For the effective functioning of personnel mobility, it is important to create a motivation system that will include:

- decent working conditions and social guarantees – housing, insurance, increased salaries for employees working in difficult conditions;

- career growth – the prediction of a rapid increase for employees who demonstrate high efficiency in renewable regions;

- support for professional development – internship programs in international organizations, exchange of experience with countries that have undergone the recovery process (for example, Croatia, Poland, Germany).

In addition to personnel mobility, an important aspect of the post-war recovery is the use of expert power, that is, the involvement of specialists, scientists, businessmen and representatives of international organizations in the development and implementation of strategic decisions.

Successful examples of the use of expert power:

- cooperation with international financial institutions – involvement of the World Bank, the European Investment Bank and other structures in the development of infrastructure restoration programs;

- involvement of the scientific community – creation of advisory councils under the authorities or motivation of scientists to work in public administration in accordance with the directions of scientific research, where analysts and scientists help to predict and analyze the effectiveness of state programs;

- Partnership with business – integration of the private sector into recovery projects through public-private partnerships (for example, programs to attract investment in destroyed cities).

The use of expert power allows:

- optimize state resources – avoid duplication of functions, introduce effective financial mechanisms;

- ensure transparency of decisions – the involvement of independent experts and international observers contributes to the fight against corruption in renewable projects;

- to increase the efficiency of public administration – the use of analytics, digital technologies, various types of communications and forecasting for making informed decisions.

Thus, the post-war restoration of Ukraine requires a qualitatively new approach to personnel management and strategic decision-making. Personnel mobility allows you to effectively distribute specialists in the most critical areas, ensuring the rapid restoration of the institutional capacity of the state. In turn, the involvement of expert authorities makes it possible to make professional and balanced decisions based on international experience and analytical data. The combination of these two approaches will create the foundation for stable development and successful reintegration of the affected regions.

CONCLUSIONS

The formation of the personnel potential of the civil service in the conditions of post-war recovery is a strategic task that requires an integrated approach. The ability of state institutions to respond quickly to challenges, ensure sustainable development and integrate Ukraine into the international management community depends on the effectiveness of this process.

The study shows that the key factors of successful personnel renewal are:

1. Information interaction – establishing transparent communication between government agencies, society and international partners. The use of digital technologies and e-government contributes to the efficiency of management processes.

2. Educational practices – adaptation of training programs, development of leadership qualities and digital competencies of civil servants. Innovative training methods contribute to their efficiency.

3. Personnel mobility – creation of conditions for attracting new specialists, domestic and international movement of personnel, return of qualified specialists to Ukraine.

. Expert and information power – the modern head of the civil service should be able to work with large amounts of data, attract specialists and use scientific potential to make strategic decisions.

Thus, an effective combination of communication technologies, educational reforms, personnel mobility and expert support will contribute to the creation of a strong public service capable of ensuring a successful post-war recovery of Ukraine.

SUMMARY

The study considers the communicative aspects of the formation of the personnel potential of the civil service in the conditions of the post-war restoration of Ukraine. The key challenges have been identified, in particular, the need for effective information interaction, updating educational practices and increasing personnel mobility. Emphasis is placed on the importance of using digital technologies and e-governance to increase the transparency of management processes. The role of educational initiatives in the training of modern civil servants is investigated, in particular the development of leadership qualities, strategic thinking, sustainability and digital competencies. Separately, the importance of personnel mobility is considered,

including the involvement of specialists, rotation of personnel and the return of qualified specialists. Particular attention is paid to the use of expert and information power by civil service leaders to make strategic decisions. The results of the study demonstrate the need for an integrated approach to personnel policy, providing for the synergy of information interaction, innovative educational practices and flexible mobility mechanisms. It is concluded that the formation of highly qualified personnel potential is the key to effective public administration and successful post-war reconstruction of Ukraine.

References

1. Богомолова С. К., Подольська О. В. Розвиток кадрового потенціалу органу публічної служби. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5, № 3. С. 74–81. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-3-7>.
2. Дашко І. М. Кадровий потенціал: сутність та фактори розвитку: Економіка та держава. 2017. № 1. С. 65–68. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2017/16.pdf.
3. Ковальова О. М. Сутність кадрового потенціалу та напрями підвищення ефективності. Приазовський економічний вісник. 2018. Вип. 5 (10). С. 218–222. URL : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/39.pdf.
4. Селіванов С. В. Механізм розвитку кадрового потенціалу державної служби в Україні. Дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2019. 302 арк
5. Європейська бізнес-асоціація. Офіційний веб-сайт. Лютий 2025. URL: <https://eba.com.ua/2-z-3-msb-planuyut-rozshyrennya-biznesu-u-2025-rotsi/>
6. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 року № 1351-р.
7. Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. URL: <https://public.nazk.gov.ua/>
8. Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану (станом на червень 2023 року). Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Kor-ryzyky_zakupivli.pdf
9. Державна цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням. Офіційний веб-сайт. URL: <https://dream.gov.ua/ua>
10. Про застосування англійської мови в Україні : Закон України від 4 червня 2024 року № 3760-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>
11. Інформаційна система управління людськими ресурсами в державних органах. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/>

sites/5/DIYALNIST/UPRAVLINJA%20PERSONALOM/Rada%20upravlinja%20lud%20resursami/2022/lukyakov.pdf

12. НАДС закликає українців долучатись до Резерву відновлення, а державним органам рекомендує добирати на посади держслужби зарахованих до кадрового резерву кандидатів. URL: <https://nads.gov.ua/news/nads-zaklykaie-ukraintsiiv-doluchatys-do-rezervu-vidnovlenniaa-derzhavnym-orhanam-rekomenduie-dobyraty-na-posady-derzhsluzhby-zarakhovanykhdo-kadrovoho-rezervu-kandydativ>

13. Чумакова Г.В. Роль освіти у формуванні лідерських якостей публічних службовців для забезпечення сталого розвитку регіонів. *Moderní aspekty vědy: LIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika. 2025. С.55-65.* URL: https://www.researchgate.net/publication/389177309_ROL_OSVITI_U_FORMUVANNI_LIDERSKIH_AKOSTEJ_DERZAVNIH_SLUZBOVCIV#fullTextFileContent

14. Flagship Technical Support Project-2025. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/our-projects/flagship-technical-support-projects/tsi-2025-flagship-compact-pillar-i-skills-public-administration-systems_en

15. Дашборд щодо кількісного складу державних службовців в Україні. URL: <https://nads.gov.ua/test?v=66de8f59549ff>

Information about the authors:

Nikoliuk Olena Volodymyrivna,

Doctor of Economics, Professor,

Head of the Department of Public Management and Administration,

Odesa National University of Technology,

112, Kanatnaya St., Odesa, 65039, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-1665-0361>

Chumakova Hanna Volodymyrivna,

Candidate of Sciences in Public Administration (PhD),

Associate Professor of the Department of Public Management and

Administration,

Odesa National University of Technology,

112, Kanatnaya St., Odesa, 65039, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Pasichniuk Vitaliy Volodymyrovych,

Deputy Chairman of the Public Organization

«Territorial Initiatives» for projects and innovations,

Kyiv, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0006-2625-7594>

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБОЮ ПРАВА НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Павловська Л. В.

ВСТУП

Право на працю та його зміст є фундаментом сучасного трудового права, характеризує рівень, ступінь та обсяг, у яких держава забезпечує та гарантує громадянам реалізацію їх прав. Право на працю посідає пріоритетне місце в системі соціально-економічних прав людини адже дає можливість людині не лише використовувати свої здібності до праці, а й реалізувати їх.

В Україні право на працю закріплено в статті 43 Конституції України, зміст якого полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Вільне обрання праці означає свободу праці, тобто можливість особи займатися чи не займатися працюю. За своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації у різних формах і способах.

У Конституції України немає обмежень щодо застосування різних способів реалізації громадянами права на працю. Єдина вимога це добровільність такої праці та вільне погодження на неї. Використання примусової праці заборонено. Не вважається примусовою працюю військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яку особа виконує за вироком чи іншим рішенням суду або згідно із законами про воєнний і про надзвичайний стан.

Серед наявних різних організаційно-правових форм залучення особи до праці в Україні, найбільш оптимальною є укладення трудового договору. Саме трудовий договір створює можливості для узгодження інтересів працівника і роботодавця, є важливою гарантією права на працю, забезпечує соціальну захищеність працівників. Водночас умови воєнного стану значно ускладнюють взаємодію сторін трудових відносин, адже законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-ІХ від 15.03.2022р. запроваджено певні обмеження трудових прав працівників, закріплених у Конституції України. Такі обмеження є виправданими адже зумовлені необхідністю забезпечення можливості здійснення заходів правового режиму воєнного стану, а також створення умов для належного виконання трудових обов'язків сторонами трудового договору. В той же час зазначений вище закон вказує на особливості укладення трудового

договору в умовах воєнного стану, що потребує додаткового ретельного аналізу.

Питання важливості детального правового регулювання порядку укладення та умов трудового договору в часі війни є надзвичайно важливим, адже праця на умовах трудового договору залишається найбільш поширеною формою зайнятості на ринку праці України.

1. Трудовий договір як підстава виникнення трудових відносин в Україні, його зміст

Трудовий договір є основною правовою формою реалізації права на працю в Україні, яка регламентується чинним КЗпП України. У період дії воєнного стану, запроваджені обмеження та особливості організації трудових відносин, встановлені законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», тобто норми законодавства про працю не застосовуються у частині відносин, врегульованих зазначеним законом¹. Водночас порядок укладення та умови трудового договору (з врахуванням особливостей трудових відносин в умовах воєнного стану) все ж таки регламентується нормами чинного КЗпП України, які потребують аналізу. Відповідно до ч.2 ст. 2 КЗпП України працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Трудовий договір також є підставою виникнення трудових правовідносин, а отже і юридичним фактом, з яким пов'язано їх виникнення, так як він є тим юридичним актом в якому виражається волевиявлення роботодавця та працівника.

Слід зазначити, що в науці трудового права існує думка, що трудовий договір не єдина підстава виникнення трудових правовідносин. Зокрема, П.Д. Пилипенко, В.В. Єрьоменко, К.Ю. Мельник вважають, що підставами виникнення трудових правовідносин можуть бути обрання на посаду, обрання за конкурсом, призначення на посаду, направлення Державної служби зайнятості тощо².

Як видається, вказані вище випадки є необхідними, а в деяких випадках обов'язковими умовами для виникнення трудових правовідносин, але не є самостійними підставами виникнення трудових правовідносин. Зокрема, відповідно до закону України «Про державну

¹ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

² Пилипенко П. Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин. Київ: Знання, 2003. С.35

Єрьоменко В. В. Підстави виникнення трудових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків. 1998. С.68

Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів: монографія. Харків: Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С.233

службу» вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу (ст.21). Тобто конкурс є обов'язковою передумовою призначення особи на посаду, через підписання контракту про проходження державної служби (ч.3 ст.31)³. Саме контракт в даному випадку і є підставою виникнення трудових правовідносин. Отже, сукупність послідовно здійснюваних юридичних фактів, які в окремих випадках є обов'язковими законними передумовами укладення трудового договору, не є самостійними підставами виникнення трудових правовідносин, а стосуються процедури укладення трудового договору. Крім того, відносини, які регулюють порядок обрання на посаду чи обрання за конкурсом є здебільшого відносинами публічної служби, яка є різновидом трудової діяльності, однак регламентуються нормами адміністративного законодавства.

Отже, для виникнення трудових правовідносин трудовий договір має бути укладений, тобто узгоджений зміст договору. Трудове законодавство чітко не визначає перелік умов, які є обов'язковими у змісті трудового договору, натомість у ст. 29 КЗпП України закріплюється обов'язок роботодавця поінформувати працівника до початку роботи в узгоджений із ним спосіб про: 1) місце роботи (інформація про роботодавця, у тому числі його місцезнаходження), трудову функцію, яку зобов'язаний виконувати працівник (посада та перелік посадових обов'язків), дату початку виконання роботи; 2) визначене робоче місце, забезпечення необхідними для роботи засобами; 3) права та обов'язки, умови праці; 4) наявність на робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, а також про право на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору – під підпис; 5) правила внутрішнього трудового розпорядку або умови встановлення режиму роботи, тривалість робочого часу і відпочинку, а також про положення колективного договору (у разі його укладення); 6) проходження інструктажу з охорони праці, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони; 7) організації професійного навчання працівників (якщо таке навчання передбачено); 8) тривалість щорічної відпустки, умови та розмір оплати праці; 9) процедуру та строки попередження про припинення трудового договору, яких повинні дотримуватися працівник і роботодавець. Оскільки трудовий договір є взаємним волевиявленням роботодавця та працівника, то більшість з вказаних умов мають бути узгоджені під час укладення договору, факту одностороннього інформування про місце

³ Про державну службу: закон України від 10 грудня 2015 року 889-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

роботи, трудову функцію чи дату початку виконання роботи недостатньо.

На думку науковців, змістом трудового договору є сукупність умов, що визначають взаємні права й обов'язки працівника та роботодавця. Залежно від порядку встановлення умови трудового договору поділяються на безпосередні та похідні. Безпосередні умови це умови, що визначаються угодою сторін, які включають в себе необхідні (обов'язкові) та факультативні (додаткові). Необхідні (обов'язкові) умови повинні міститися в будь-якому трудовому договорі. Без них договір не може вважатися укладеним. Додаткові умови включаються до трудового договору за угодою сторін. Наявність цих умов не є обов'язковою. Якщо ж вони включені в трудовий договір, то набувають такої ж юридичної сили, як і необхідні умови⁴. Таким чином, необхідні та факультативні (або ж ініціативні умови, адже включаються до змісту трудового договору за ініціативою сторін) умови трудового договору можна назвати істотними умовами трудового договору, які, на переконання Т.В. Парпан визнані такими законодавством, а також внесені в трудовий договір за ініціативою будь-якої із сторін і до яких сторони трудового договору повинні досягти згоди⁵.

Аналізуючи зміст трудового договору, необхідно звернути увагу на доповнену законом № 2434-ІХ від 19.07.2022 р. главу III-Б чинного КЗпП України. Нею запроваджений спрощений порядок регулювання трудових відносин, що передбачає можливість встановлення індивідуальних умов праці працівника безпосередньо у трудовому договорі та застосовується на добровільних засадах до трудових відносин, що виникають: між працівником та роботодавцем, який є суб'єктом малого або середнього підприємництва відповідно до закону з середньою кількістю працівників за звітний період (календарний рік) не більше 250 осіб; або між роботодавцем та працівником, розмір заробітної плати якого за місяць становить понад вісім розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом. Зазначені положення КЗпП діють на період воєнного стану і втрачають чинність з дня його припинення чи скасування. Не вдаючись у детальний аналіз зазначених нововведень в цілому, варто відзначити визначення законодавцем у ч.4 ст.49-6 КЗпП України переліку істотних умов трудового договору. Незважаючи на те, що деякі з них викликають зауваження, а норма не стосується всіх трудових правовідносин, сам факт визначеного переліку положень, які є істотними, тобто обов'язковими, та входять до змісту трудового договору є позитивним.

⁴ Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. С.102

⁵ Парпан Т.В. Істотні умови трудового договору. дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.05. К., 2005. С.33.

Слід зазначити, що відсутність легального визначення умов, які в обов'язковому порядку повинен містити трудовий договір, не сприяє підвищенню рівня захисту трудових прав найманих працівників.

Оскільки трудовий договір є взаємною домовленістю працівника і роботодавця, який визначає їх юридичний зв'язок та породжує взаємні права та обов'язки у сфері найманої праці, чинним КЗпП України забороняється примушування працівника до укладення трудового договору, який містить умови, щодо яких роботодавцем не досягнуто взаємної згоди (ст.9). Працівник та роботодавець повинні домовитись в першу чергу щодо місця роботи, трудової функції працівника, строку трудового договору, заробітної плати.

Місце роботи є обов'язковою умовою будь-якого трудового договору, без узгодження якого, угода не може вважатися укладеною і не породжує трудові правовідносини⁶. Незважаючи на важливість цієї умови, у законодавстві відсутнє визначення поняття «місце роботи», що впливає на правильне застосування положень закону при переведенні працівника, виплаті заробітної плати, розірвання трудового договору за окремими підставами тощо.

Під місцем роботи розуміють підприємство (установу, організацію), яке розташоване у конкретній місцевості на якому працівник виконуватиме трудову функцію⁷. В окремих випадках місце роботи може бути більш конкретизовано (наприклад, структурний підрозділ, відділ тощо), оскільки ця умова трудового договору перш за все характеризує правовий статус роботодавця як учасника трудових відносин, яким може бути як юридична особа, так і фізична особа-підприємець, місце знаходження яких може не збігатись з територіальним розташуванням виробничих площ, цехів чи інших підрозділів.

Місцем знаходження роботодавця як юридичної особи відповідно до ст. 93 Цивільного кодексу України є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку⁸. Якщо ж роботодавцем є фізична особа-підприємець, то відповідно до п.45.1 ст. 45 Податкового кодексу України податковою адресою платника податків – фізичної особи визнається

⁶ Мельницька Н.В. Місце роботи і робоче місце: основні правові ознаки. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 482 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_1_58

⁷ Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. С.103

⁸ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

місце її проживання, за яким вона береться на облік як платник податків у контролюючому органі⁹.

Як видається, наведений аналіз законодавчих актів, свідчить про те, що місцем роботи не завжди є місцем знаходження роботодавця. В трудовому праві має значення місце де відбувається безпосередня трудова діяльність працівників відповідно до завдань і функцій, які стоять перед підприємством, а не інформація про роботодавця як реквізит трудового договору. Тому у договорі місцем роботи має визначатися адреса, де працівник буде виконувати свої обов'язки (структурний підрозділ тощо).

Від місця роботи слід відрізнити робоче місце. Так, Касаційний цивільний суд Верховного Суду України у постанові від 26.10.2022 р. у справі № 947/6744/21 (провадження № 61-8268св22) тлумачить робоче місце працівника як певну зону, де він знаходиться і працює із застосуванням у процесі роботи різних технічних та/або інших засобів. Основою визначення робочого місця є функціональний розподіл праці у взаємозв'язку із засобами праці, що дозволяє розглядати робоче місце як місце докладання робочої сили працівників. Трудова діяльність працівника може здійснюватися (а відповідно його робоче місце може знаходитися) безпосередньо на підприємстві (фіксоване робоче місце) або в межах іншого територіального простору, який використовує працівник для виконання трудових обов'язків¹⁰.

Поняття місця роботи ширше поняття робоче місце. Як зазначає Н.В. Мельницька, місце роботи складається із певної кількості одиничних робочих місць¹¹. Тобто, відсутність працівника на своєму робочому місці не завжди свідчить про прогул, адже працівник в той же час може знаходитись деінде за місцем роботи через виробничу необхідність. Це означає, що робоче місце не завжди є фіксованим, в тому числі через специфіку трудової функції працівника.

За трудовим законодавством зміна місця роботи і робочого місця має різні правові наслідки. Зокрема, зміна місця роботи є переведенням, яке відповідно до ч.1 ст.32 КЗпП України допускається тільки за згодою працівника. Переведення поділяють на переведення на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість того підприємства на якому працівник працював. Наслідком переведення на інше підприємство, в установу, організацію буде припинення трудового договору за п.5 ч.1. ст.36 КЗпП України, а наслідком відмови від

⁹ Податковий кодекс України 2755-VI від 2 грудня 2010 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1602>

¹⁰ Постанова Верховного Суду України від 26.10.2022 р. у справі № 947/6744/21 (провадження № 61-8268св22) <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107050426&red=10000362f052db832ba80a7b774bb5edb22975>.

¹¹ Мельницька Н.В. Місце роботи і робоче місце: основні правові ознаки. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 485. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_1_58

переведення на роботу в іншу місцевість, буде також припинення трудового договору, але за п.6 ч.1 ст.36 КЗпП України.

В той же час законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», норми якого є пріоритетними для застосування в період воєнного стану порівняно з КЗпП України, закріплено право роботодавця у період дії воєнного стану переводити працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди. Переведення допускається лише тоді, якщо робота на яку переводять працівника не протипоказана йому за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть ставити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою. Виняток становить переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії¹².

Зміна ж робочого місця на тому ж підприємстві, в установі, організації не розглядається як переведення, а є переміщенням та, відповідно до ч.2 ст.32 КЗпП України, не потребує згоди працівника. Законодавець зобов'язує роботодавця при переміщенні не змінювати спеціальність, кваліфікацію чи посаду працівника, які обумовлені в трудовому договорі та здійснювати зміну робочого місця з врахуванням протипоказань за станом здоров'я працівника. Таким чином, робоче місце в законодавстві визнається не обов'язковою умовою трудового договору, незважаючи на те, що у п.2 ч.1 ст. 29 КЗпП України, роботодавець зобов'язаний проінформувати працівника про робоче місце. Таке інформування здійснюється після укладення трудового договору і свідчить про одностороннє волевиявлення роботодавця у визначенні робочого місця для працівника¹³

Істотною умовою трудового договору є чітке визначення виду трудової діяльності особи, що охоплюється поняттям «трудова функція».

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 встановив, що реалізація права громадянина на працю здійснюється шляхом укладення ним трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, яка передбачається структурою і штатним розписом підприємства, установи чи організації.¹⁴ Спеціальність, кваліфікація, посада при укладенні

¹² Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

¹³ Парпан Т.В. Істотні умови трудового договору. дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.05. К., 2005. С.22

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>

трудового договору в науці трудового права є елементами трудової функції, яка є істотною умовою трудового договору та визначає конкретне коло обов'язків працівника, що встановлюється трудовим законодавством, кваліфікаційною характеристикою, посадовою інструкцією, а також погоджується сторонами трудового договору, враховуючи, з одного боку, специфіку організації виробничого процесу, а з іншого – професійні можливості та індивідуальні особливості працівника¹⁵.

Попри те, що поняття «трудова функція» давно використовується дослідниками інституту трудового договору, у трудовому законодавстві цей термін з'явився недавно. Так, чинний Кодекс законів про працю законом від 1.04.2022 року №2179-IX було доповнено статтями 4-1 та 4-2, в яких серед нових термінів для трудового законодавства визначено й поняття трудової функції. Слід зазначити, що законом № 2179-IX змінено також окремі норми закону України «Про оплату праці», закону України «Про освіту» та закону України «Про зайнятість населення».

Відповідно до ч.2 ст.4-1 КЗпП України трудова функція – це інтегрований, переважно автономний набір трудових дій, що визначається характерним для нього технологічним процесом та передбачає наявність певних компетентностей, необхідних для їх виконання¹⁶.

Із змісту ст.4-2 КзП України випливає, що трудова функція працівника описана у професійному стандарті, в якому визначаються вимоги до компетентностей, обов'язків та кваліфікацій працівників. Тобто наявність професійної кваліфікації працівника є умовою для працевлаштування. При прийнятті на роботу працівнику потрібно підтвердити професійну кваліфікацію (повну чи часткову), адже саме вона дає змогу здійснювати всі чи частину трудових функцій, які визначені відповідним професійним стандартом.

Правові новели трудового законодавства щодо визначення трудової функції працівника на практиці означають, що: 1) працівник для здійснення певного виду трудової діяльності повинен мати певні компетентності, необхідні для її здійснення; 2) сукупність здобутих особою компетентностей засвідчуються відповідним документом та формують професійну кваліфікацію; 3) присвоєння професійних кваліфікацій, як і їх назва, можливе за наявності професійного стандарту.

Професійні стандарти можуть розроблятися роботодавцями, їх організаціями та об'єднаннями, органами державної влади, науковими установами, галузевими радами, громадськими об'єднаннями, іншими заінтересованими суб'єктами. Тобто органи державної влади не єдині

¹⁵ Дігтяренко Г.В. Трудова функція працівника за законодавством України: зміст та основні елементи *Юридичний вісник Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 2. С. 106. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2018_2_162\(47\)_2018](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2018_2_162(47)_2018)

¹⁶ Кодекс законів про працю України: затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

суб'єкти формування професійного стандарту та присвоєння професійної кваліфікації. До прикладу, професійна кваліфікація адвоката присвоюється відповідно до закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» за результатами кваліфікаційного іспиту, організація та проведення якого здійснюється кваліфікаційною палатою кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Порядок складення кваліфікаційних іспитів, методика оцінювання та програма кваліфікаційних іспитів затверджуються Радою адвокатів України, яка є органом адвокатського самоврядування. Також ця Рада затверджує зразки свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю і посвідчення адвоката України і забезпечує ведення Єдиного реєстру адвокатів України¹⁷. Тобто недержавні самоврядні інституції вправі присвоювати професійну кваліфікацію особі, яка дає змогу здійснювати певний вид трудової діяльності.

Держава контролює порядок розробки та введення в дію професійних стандартів через створення відповідного органу Національного агентства кваліфікацій, який здійснює функції у сфері кваліфікації. Зокрема, даний орган реєструє професійні стандарти та забезпечує відкритий доступ до них через функціонування Реєстру кваліфікацій, в яких міститься інформація про професію (вид занять), професійні та часткові професійні кваліфікації, освітні кваліфікації, професійні стандарти з урахуванням рівнів Національної рамки кваліфікацій.

Національне агентство кваліфікацій є постійно діючим колегіальним органом до складу якого входять дванадцять членів з представників Міністерства освіти та науки України, Мінекономіки, спільного представницького органу всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців та спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок. Персональний склад Агентства затверджує Кабінет Міністрів України¹⁸.

За відсутності професійних стандартів вимоги щодо компетентностей, обов'язків та кваліфікації працівників можуть визначатися кваліфікаційними характеристиками (ч.7 ст.4-2 КЗпП України).

Кваліфікаційні характеристики розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення за поданням Національного агентства кваліфікацій. Таким органом є Міністерство економіки України. На сьогодні, кваліфікаційні характеристики визначені у Довіднику кваліфікаційних характеристик

¹⁷ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 5.07.2012р. № 5076-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

¹⁸ Статут Національного агентства кваліфікацій: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1029 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2022-%D0%BF#Text>

професій працівників, затвердженому наказом №336 Міністерства праці та соціальної політики України 29.12. 2004р. Довідник визначає перелік основних робіт, які властиві тій або іншій посаді, та забезпечує єдність у визначенні кваліфікаційних вимог щодо певних посад. Довідник є нормативним документом, обов'язковим з питань управління персоналом на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та видів економічної діяльності. Довідник служить основою для розроблення посадових інструкцій працівникам, які закріплюють їх обов'язки, права та відповідальність. Відповідно до п.3 вказаного довідника, кваліфікаційна характеристика професії працівника має такі розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати», «Кваліфікаційні вимоги». Під кваліфікаційними вимогами слід розуміти вимоги до освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня, вимоги до післядипломної освіти і мінімальні вимоги до стажу роботи. Тобто сучасною термінологією вимоги щодо професійної кваліфікації (повної чи часткової), яка, знову ж таки, у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників характеризується як «здатність особи виконувати завдання й обов'язки певної роботи»¹⁹.

В той же час, трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання роботи, які не потребують наявності у особи професійної або часткової професійної кваліфікації (ч.1 ст. 21 КЗпП України). Постановою Кабінету Міністрів України №1316 від 25.11.2022р. затверджено Перелік робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації. До переліку увійшли лише найпростіші види трудової діяльності на кшталт кур'єра, мийника посуду чи двірника. Перегляд переліку робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації, здійснюється за поданням Національного агентства кваліфікацій у разі потреби не рідше одного разу на три роки²⁰.

Як видається відсутність професійної кваліфікації(повної чи часткової) не означає, що особа не може реалізувати своє право на працю, тим більше, якщо роботодавець не висуває спеціальних вимог до такої роботи. З огляду на це, трудова функція може визначатися не лише професійною кваліфікацією, а й видом трудової діяльності, яка не потребує спеціальних знань. Роботодавець вправі самостійно визначати придатність працівника до виконання трудових функцій, які мають бути чітко сформульовані. А працівник вправі погоджуватись на ці умови чи відхиляти їх. Законодавством забороняється примушування працівника

¹⁹Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників: затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики №336 від 29.12.2004р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>

²⁰Перелік робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації: постанова Кабінету Міністрів України №1316 від 25.11.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1316-2022-%D0%BF#Text>

до укладення трудового договору, який містить умови, щодо яких не досягнуто взаємної згоди (ч.2 ст.9КЗпП України).

Таким чином, трудова функція працівника визначається професійною кваліфікацією, яку особа здобула та яка засвідчена відповідним документом або ж видом роботи, якщо її виконання не потребує спеціальних знань. Виходячи із змісту права на працю, особа визначає самостійно вид своєї трудової діяльності через здобуття професійної кваліфікації за результатами навчання або ж виконання роботи, яка не потребує попередньої кваліфікації яку вона вільно обирає та на яку погоджується. Визначаючи трудову функцію працівника, роботодавець враховує кваліфікаційний рівень працівника для того, щоб переконатися у здатності виконання ним того чи іншого виду робіт. У наказі про прийняття на роботу не зазначається кваліфікація працівника, а вказується вид роботи чи посада, виконання якої можливе в межах професійної кваліфікації. Визначення змісту та обсяг трудової функції працівника вирішується на договірній основі²¹.

Авторський колектив науковців в сфері трудового права на чолі з професором О.М. Ярошенком визначають умову про час початку дії трудового договору та його строк як важливу та обов'язкову у змісті трудового договору²². З моменту початку дії договору у сторін виникають взаємні права та обов'язки, для повної реалізації яких необхідно фактично приступити працівнику до виконання узгодженої трудової функції.

Важливо розуміти, що момент укладення трудового договору не завжди збігається з моментом початку виконання працівником роботи. Момент початку працівником роботи може настати як безпосередньо після укладення трудового договору, так і після спливу певного строку чи навіть настання певної події. На думку С. Я. Вавженчука, трудовий договір і момент початку роботи є самостійними юридичними фактами, до того ж різної природи. Якщо перший є правочином – дією суб'єктів, то настання моменту початку роботи є подією – обставиною, що відбувається незалежно від волі конкретних осіб. Виключно погоджене волевиявлення сторін – договір – обумовлює необхідність настання вказаної події, саме він визначає її «статус» як юридичного факту – елемента фактичного складу трудового правовідношення²³.

Тобто, факт укладення трудового договору не означає автоматичного виникнення трудових правовідносин. Лише з настанням визначеної

²¹ Павловська Л.В. Реалізація права на працю через визначення трудової функції працівника. *Право і суспільство*. 2024. №3. С.157-161. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.24>

²² Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. с.103

²³ Вавженчук С., Мидель А. Трудовий договір з умовою про початок роботи в майбутньому. *Підприємництво, господарство і право*. 2018 №9. С.76.

договором події завершує фактичний склад трудового правовідношення. Якщо ж працівник без поважних причин не приступив до роботи в обумовлений сторонами строк, то це може бути підставою визнання трудового договору недійсним²⁴. У випадку підтвердження сторонами домовленості у договорі, роботодавець зобов'язаний на виконання вимоги ч.4 ст.24 КЗпП України оформити наказ чи розпорядження про прийняття на роботу працівника та повідомити про це Державну фіскальну службу. Таким чином, трудовий договір є лише формою закріплення волевиявлення сторін трудових правовідносин, а самі правовідносини виникають вже після затвердження такого трудового договору роботодавцем у вигляді наказу чи розпорядження²⁵.

При укладенні трудового договору сторони можуть домовитися про його строк. При цьому, за загальним правилом трудовий договір укладається на невизначений строк, тобто є безстроковим. А строковий договір укладається тільки у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру виконуваної роботи, умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавством. Верховний Суд України формулює висновок, що умова про строк обов'язково зазначається в заяві працівника про прийняття на роботу та в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу, в іншому випадку буде вважатися, що працівник прийнятий на роботу за безстроковим трудовим договором²⁶.

З метою оперативного залучення до виконання роботи нових працівників, а також усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, у тому числі внаслідок фактичної відсутності працівників, які евакуювалися в іншу місцевість, перебувають у відпустці, простої, тимчасово втратили працездатність або місцезнаходження яких невідоме, роботодавець може укладати з новими працівниками строкові трудові договори у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника²⁷. Надане законодавцем право роботодавцю укладати строкові договори під час воєнного стану не означає ігнорування тривалих трудових відносин та безстрокового трудового договору. Навпаки, ст.49-6 КЗпП України, яка передбачає

²⁴ Парпан Т.В. Істотні умови трудового договору. дис. .. кандидата юридичних наук: 12.00.05. К., 2005. С.27

²⁵ Білоха А.І. Щодо поняття трудового договору як підстави виникнення трудових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 3 С.12 URL: DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.1>

²⁶ Постанова Верховного Суду від 26 травня 2021 року у справі № 457/295/20 (провадження № 61-1664св21) URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_02_06_2021_roku_u_spravi_457_295_20/

²⁷ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

спрощений порядок регулювання трудових відносин під час воєнного стану, гарантує укладення безстрокового трудового договору за взаємною згодою працівника та роботодавця. Як видається, в умовах воєнного стану, пріоритетність строкових договорів є виправданою через певні труднощі на ринку праці, які пов'язані з браком робочої сили, в тому числі через мобілізацію найманих працівників і збереження за ними місця роботи. Важливим є реальне використання роботодавцем строкових трудових відносин для забезпечення ефективності, безперервності та продуктивності праці роботодавцем, а не зловживання ним цим правом.

Питання оплати праці є важливим при укладенні трудового договору, адже заробітна плата є не тільки мотивуючим чинником для працівника, а й джерелом його існування. Відповідно до ст. 94 КЗпП України заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Також законодавець звертає увагу на умови, від яких залежить розмір заробітної плати: складність та умови виконуваної роботи, професійно-ділові якості працівника, результати його праці та господарської діяльності підприємства. Заробітна плата не обмежується максимальним розміром. Держава гарантує для працівників оплату праці не нижче мінімального розміру, тобто встановленого законом розміру за виконану працівником місячну (годинну) норму праці.

Закон України «Про оплату праці» передбачає державне та договірне регулювання оплати праці. У ст.8 зазначено, що держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, а також шляхом оподаткування доходів працівників²⁸. Остаточні умови оплати праці, згідно закону, визначаються на договірному рівні через колективні договори та угоди (ст.14). Однак, організація оплати праці здійснюється не тільки на підставі законодавчих та інших нормативних актів; генеральної угоди на національному рівні; галузевих(міжгалузевих), територіальних угод; колективних договорів, а й на підставі трудових договорів. Ст.20 закону також регламентує можливість визначення оплати праці працівником та роботодавцем у контракті, який є формою трудового договору.

Таким чином, в законодавстві передбачена можливість регулювання питань оплати праці на рівні трудового договору, хоча це зроблено недостатньо чітко і повно. Разом з тим, часто сторони трудового договору не можуть самостійно визначати умову щодо розміру заробітної плати через попередню визначеність системи оплати праці на підприємстві, в установі чи організацію. В такому випадку, умова про

²⁸ Про оплату праці: закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

оплату праці є інформативною, але вкрай необхідною та важливою. Отримавши інформацію від роботодавця про оплату праці, потенційний працівник визначить чи прийнятною для нього є така оплата праці, чи ні. Якщо роботодавцем є фізична-особа, тоді умова про оплату праці взаємно узгоджується і фіксується у трудовому договорі у будь-якому випадку. В сьогодишніх умовах, оплата праці є одним з визначальних факторів вмотивованості працівників. Пропонований роботодавцями рівень оплати праці в нашій країні не завжди відповідає очікуванням шукачів роботи, тому умова про оплату праці має попередньо узгоджуватись на чітко визначатися в договорі. Це вказує на її обов'язковість у змісті трудового договору.

Слід зазначити, що окрім розглянутих нами обов'язкових умов трудового договору, науковці відносять також до істотних умов положення про режим праці та відпочинку, якщо він відрізняється від загальних правил, встановлених у цього роботодавця, про суміщення професій та посад, про випробування при прийнятті на роботу, які, в окремих випадках, потребують додаткового узгодження сторонами та мають значення на факт його укладення²⁹.

Як видається, зазначені умови, можуть бути обов'язковими умовами в окремих випадках, адже їх ініціатором виступає одна із сторін трудового договору, що залежить від різновиду трудового договору, характеру та умов праці, інших чинників. На юридичну силу трудового договору не може вплинути відсутність істотних-ініціативних умов. Однак, якщо сторони договору їх узгодять, але при цьому не дійдуть згоди стосовно істотних-обов'язкових умов – договір не вважатиметься укладеним³⁰.

Таким чином, істотними умовами трудового договору, можуть визнаватися і додаткові умови, без яких договір може бути укладений, однак, при їх погодженні, набувають обов'язкового характеру. Тож сторони можуть вносити до трудового договору будь-які положення, пам'ятаючи при цьому, що умови трудових договорів, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є недійсними.

²⁹ Мороз С.В. Правове регулювання укладення трудового договору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2012. С.10

Парпан Т.В. Істотні умови трудового договору. дис. .. кандидата юридичних наук: 12.00.05. – К., 2005. С.33.

Дейнека В.С. Істотні умови трудового договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019.Серія ПРАВО. Випуск 58. Том 1. С.162 DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.34>

³⁰ Парпан Т.В. Істотні умови трудового договору. дис. .. кандидата юридичних наук: 12.00.05. К., 2005. С.34

2. Етапи (стадії) укладення трудового договору.

Оскільки трудовий договір є правочином, в якому фіксуються потреби та інтереси працівника і роботодавця з питань праці, то, на думку В.Л. Костюка, процедура укладення трудового договору тісно пов'язана з механізмом узгодження його умов, форми, їх належного фіксацією, а також набранням чинності таким правочином.³¹

В науці трудового права укладення трудового договору визначають як юридичну процедуру, тобто сукупність передбачених законодавством дій, заходів та заборон, необхідних для прийняття особи на роботу в якості працівника. При цьому виділяють наступні етапи у процедурі укладення трудового договору: 1) подання документів та відомостей про особу, необхідних для укладення трудового договору; 2) додержання встановлених вимог до працівників; 3) проведення медичного огляду осіб при прийнятті на роботу; 4) досягнення угоди між працівником і роботодавцем щодо умов трудового договору і дати початку роботи; 5) укладення трудового договору у формі, передбаченій законодавством; 6) додержання гарантій для працівників при укладенні трудового договору.³²

М.І. Іншин, В. Л. Костюк виділяють наступні етапи укладення трудового

договору: 1) попередній (підготовчий); 2) ініціювання укладення трудового договору; 3) погодження змісту та форми трудового договору; 4) оформлення укладення трудового договору; 5) допоміжні етапи: інформування працівників з питань умов праці; оформлення трудової книжки і соціальне страхування³³

Авторський колектив науковців під керівництвом О.М. Ярошенко визначає наступний алгоритм прийняття на роботу нового працівника, що можна визначити як етапи укладення трудового договору: 1) отримання документів працівника; 2) перевірка заяви працівника; 3) укладення письмового трудового договору (за потреби); 4) видання наказу про прийняття на роботу; 5) повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на

³¹ Костюк В.Л. Процедура укладення трудового договору в умовах сьогодення: науково-теоретичний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 135. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_33

³² Наньєва М.І Укладення трудового договору за законодавством України та окремих зарубіжних країн : дис. ... кандидата юридичних наук. 12.00.05. Одеса, 2017. С.64.

³³ Трудове право України: підручник (за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка.) Київ: Юрінком Інтер, 2017.С.198.

загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 6) ознайомлення з локальними актами; 7) оформлення кадрових документів³⁴.

Таким чином, укладення трудового договору включає комплекс дій як з боку працівника, який вирішив укласти трудовий договір, так і з боку роботодавця, що вправі використовувати працю найманих працівників.

Попри те, що в науці трудового права присутня дискусія щодо розмежування понять «укладення трудового договору» та «оформлення трудового договору», вказані категорії є взаємозалежними і не можуть розглядатися окремо. Зокрема, узгодження змісту договору не розпочнеться без розгляду заяви особи, перевірки її документів, що є підготовчим етапом укладення трудового договору. А оформлення договору, окрім надання йому відповідно форми, означає також узгодження змісту договору, тобто всіх його істотних умов. Тому переконані, що укладення трудового договору та його оформлення недоцільно розглядати окремо, оскільки в своїй сукупності є підставою виникнення трудових правовідносин. На підтвердження зазначеного Державна служба з питань праці роз'яснила, що порядок оформлення трудових відносин з найманими працівниками є однаковим для всіх роботодавців та включає три основні кроки: укладення трудового договору; оформлення наказу про прийняття на роботу; повідомлення Державної податкової служби³⁵.

Чинний КЗпП України фрагментарно регламентує процедуру укладення трудового договору, визначаючи документи, які подаються при укладенні трудового договору та його форму (ст.24).

Порядок укладення трудового договору умовно можна поділити на декілька етапів(стадій): 1. Звернення особи до роботодавця з пропозицією (письмовою заявою) про укладення трудового договору та необхідними документами. 2. Розгляд заяви та всіх документів роботодавцем і прийняття ним рішення з погодженням умов трудового договору. 3. Видання наказу або розпорядження про зарахування працівника на роботу (підписання письмового трудового договору) та повідомлення органів податкової служби про прийняття працівника на роботу. 4. Пред'явлення наказу працівникові під розписку та ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку та з іншими локальними актами. 5. Оформлення трудової книжки. Проаналізуємо кожен з зазначених етапів.

Процес підшукування особою роботи в теорії трудового права визначають як працевлаштування, що трактується як у широкому, так і

³⁴ Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. с.120-122.

³⁵ Як правильно оформити працівника: Державна служба за питань праці: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/iak-pravylyno-oformyty-pratsivnyka/>

у вузькому розумінні. У широкому значенні працевлаштування об'єднує всі форми трудової діяльності, що не суперечать законодавству, включаючи забезпечення себе роботою, у тому числі індивідуальну трудову діяльність, підприємництво, фермерство тощо. У вузькому значенні працевлаштування – це такі форми трудової діяльності, які встановлюються за сприяння органів держави або недержавних організацій на основі ліцензування.³⁶ Не вдаючись у детальний аналіз поняття працевлаштування, з визначенням його ознак та особливостей, процес працевлаштування передбачає будь-яке звернення особи до потенційного роботодавця (за участі органів, які сприяють працевлаштуванню чи самостійно) за інформацією про наявність вільних вакансій. Оскільки працевлаштування є однією з гарантій реалізації особою права на працю, то зазвичай ініціатором звернення до майбутнього роботодавця є фізична особа, попри те, що пропозиції роботи можуть надходити від роботодавця, наприклад через оголошення конкурсу тощо.

Особа у довільній формі звертається до майбутнього роботодавця з проханням прийняти її на роботу. До заяви потенційний працівник додає необхідні документи: паспорт або інший документ, що посвідчує особу; трудову книжку (при наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію); про стан здоров'я; військово-обліковий документ; інші документи (ч.2 ст.24 КЗпП України). З вказаного вище переліку обов'язковими документами є паспорт чи інший документ, що посвідчує особу (їх перелік визначений у ст. 13 закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» це, зокрема, паспорт громадянина України для виїзду за кордон; службовий паспорт України; тимчасове посвідчення громадянина України; посвідчення особи моряка та інші) та трудова книжка, якщо вона у особи є або ж відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Однак, при прийнятті на роботу чоловіків та жінок, які здобули медичну або фармацевтичну спеціальність у закладах професійної або професійно-технічної, фахової передвищої або вищої освіти, роботодавець зобов'язаний перевірити наявність у них військово-облікового документа та відмітки у ньому про взяття на облік у районних (міських) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, органах Служби Безпеки України, відповідних підрозділах

³⁶ Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. 5-те вид., переробл. і допов. К. : Знання, 2008. С.130

розвідувальних органів (п.34 Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів та ст.1 закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»)³⁷. Тобто військово-обліковий документ також є обов'язковим для надання роботодавцю на ознайомлення.

Щодо трудової книжки, то її подання вже не є обов'язковим, адже законом 1217-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» від 5.02.2021р у працівника з'являється вибір: або надати трудову книжку, або надати відомості про трудову діяльність із реєстру. Якщо ж кандидат приймається на роботу вперше, то він має право подати вимогу щодо оформлення трудової книжки. У такому разі роботодавець, зобов'язаний в обов'язковому порядку оформити працівнику трудову книжку не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу (ч.2 ст.48 КЗпП України).

Серед зазначеного вище переліку документів, які подаються особою при прийнятті на роботу, відсутній реєстраційний номер облікової картки платника податку. Попри відсутність цього документа у трудовому законодавстві, на його обов'язковість, в тому числі при прийнятті на роботу, вказує Податковий кодекс України. Зокрема, у п. 70.12.1 ст. 70 зазначено, що фізичні особи зобов'язані подавати інформацію про реєстраційний номер облікової картки юридичним та фізичним особам, що виплачують їм доходи.³⁸ Слід зазначити, що реєстраційний номер облікової картки платника податків це цифровий код, який необхідний кожній особі, в тому числі й для обліку у фіскальних органах її доходів (в тому числі й у вигляді заробітної плати), з яких утримуються податки згідно із законодавством України. Тому облікова картка платника податків є обов'язковим документом, але не першочерговим разом з поданням заяви, так як є необхідним на етапі оформлення трудових відносин після укладення трудового договору.

Чинним КЗпП України заборонено вимагати від осіб, які поступають на роботу, відомості про їхню партійну і національну приналежність, походження, реєстрацію місця проживання чи перебування та документи, подання яких не передбачено законодавством (ст.25).

У разі якщо роботодавець все ж таки вимагає документи чи інформацію, які не передбачені законодавством і не стосуються кваліфікації чи професійних якостей працівника, надавати їй чи ні залежить від особистої зацікавленості особи в цій роботі і характеру документів чи інформації, що вимагається. Якщо ж через ненадання

³⁷Про військовий обов'язок і військову службу від 25.03. 1992 № 2232-ХІІ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів. Затверджений постановою Кабінету Міністрів від 30 грудня 2022 р. № 1487 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text>

³⁸ Податковий кодекс України 2755-VI від 2 грудня 2010 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1602>

вказаних відомостей, роботодавець відмовляє в прийнятті на роботу працівника, то така відмова буде вважатися необґрунтованою.

Заборона необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу є однією із гарантій при укладенні трудового договору (ч.2 ст.22 КЗпП України). Притримуємось позиції професора О.М. Ярошенка, що роботодавець може, не порушуючи вимог трудового законодавства, відмовити особі, яка шукає роботу, у прийнятті на роботу лише в таких випадках, як: а) відсутність вакантних місць; б) недостатність або відсутність належної кваліфікації у претендента на робоче місце; в) наявність обмежень, встановлених законодавством щодо прийому на роботу (вік, важкі чи шкідливі умови праці, заборона в судовому порядку обіймати певні посади, робота близьких родичів, стан здоров'я); г) обмеження за медичними показниками (коли працівник за станом свого здоров'я не в змозі виконувати певну роботу). У всіх інших випадках відмову у найманні працівника слід вважати такою, що суперечить трудовому законодавству³⁹

Як зазначає М.П. Дибань, необґрунтована відмова в прийнятті на роботу це вияв дискримінації у сфері праці, коли на підставі ознак походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства і об'єднанні громадян, роду й характеру занять, місця проживання та інших незаконних вирішень з особою не укладається трудовий договір⁴⁰

В той же час не вважається дискримінацією у сфері праці, встановлені КЗпП України чи іншими законами дії, а також обмеження прав працівників, що залежить від властивих певному виду робіт вимог (щодо віку, освіти, стану здоров'я, статі) чи обумовлені необхідністю посиленого соціального та правового захисту деяких категорій осіб (ч.2 ст.2-1 КЗпП України). Тобто норма закону, яка забороняє застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах тощо (ст.174 КЗпП України) не є дискримінаційною, а навпаки, гарантією охорони здоров'я жінки та її майбутніх дітей. Слід відзначити підвищений захист жінок при прийнятті на роботу, адже заборонено відмовляти у працевлаштуванні жінок з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю (ст. 184 КЗпП України).

³⁹ Ярошенко О. М. Правові наслідки необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві* : зб. наук. пр. за матеріалами Інтернет-конференції, 26 лютого 2019 р. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. С.147

⁴⁰ Дибань М.П. Необґрунтована відмова в прийнятті на роботу як вияв дискримінації в сфері праці. *Право і суспільство* 2016 №6. С.78 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=

Частина друга статті 184 КЗпП України зобов'язує роботодавця у разі відмови у прийнятті на роботу повідомляти зазначеним категоріям жінок про причини відмови у письмовій формі. Відмову у прийнятті на роботу може бути оскаржено у судовому порядку. Судовий захист такого права є суттєвою юридичною гарантією права жінок на працю⁴¹.

Відповідно до ст.ч.5ст.22 КЗпП України, вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть встановлюватися законодавством. Так, принцип рівності не виключає можливості законодавця під час регулювання трудових відносин встановлювати особливі правила, що стосуються підстав та умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності. Мета впровадження таких відмінностей (вимог) у правовому статусі працівників повинна бути істотною, а самі вимоги – виправданими, обґрунтованими і справедливими, інакше вони означатимуть дискримінацію⁴².

Роботодавці часто висувають вимоги до кандидатів на певну роботу які не лише не передбачені законодавством, а часто є необґрунтованими та незаконними. Зокрема, у оголошеннях про роботу часто можна зустріти вимоги щодо віку або статі особи (наприклад: «молода жінка приємної зовнішності»), попри заборону таких дій законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Зокрема, ч.2 ст.17 вказаного закону забороняє роботодавцям в оголошеннях (рекламі) в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.⁴³

Тому роботодавці можуть встановлювати вимоги, що не суперечать законодавству та безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю працівника, а отже й вимагати документи, які її підтверджують.

Таким чином, разом з заявою-проханням про прийняття на роботу особа подає паспорт чи інший документ, який посвідчує її особу; трудову книжку (за наявності) чи відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; військово-облікові документи для чоловіків та щодо окремих спеціальностей жінок та інші документи,

⁴¹ Пожарова О, Пожаров Ю. Юридичні гарантії трудових прав жінок: міжнародні акти та законодавство України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020.№2. С.160-164. С.162 URL:<https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.27>

⁴² Сахарук І.С. Удосконалення юридичних гарантій реалізації права на працю на етапі працевлаштування *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017 Серія ПРАВО. Випуск 45. Том 1 С.136-139. С.137

⁴³ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків від 8 вересня 2005 року № 2866-IV URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#n249>

якщо це є необхідним для виконання майбутньої трудової функції (про освіту, стан здоров'я та інші документи).

Наступний етап укладення трудового договору пов'язаний з розглядом заяви роботодавцем від особи та всіх поданих нею документів і прийняття ним рішення з погодженням умов трудового договору. Зазвичай дану стадію з укладення трудового договору пов'язують з правом роботодавця вільно здійснювати добір працівників⁴⁴. Таке право роботодавця вільно обирати найкращого з наявних кандидатів, на думку С. Венедіктова, є своєрідним виявом його господарської влади, категорії, яку можна знайти серед тих інструментів, що наприкінці XIX століття допомогли трудовому праву сформуватися на доктринальному рівні як самостійній галузі⁴⁵.

В трудовому законодавстві відсутнє визначення «добір працівників» попри те, що у ч.1 ст.22 КЗпП України закріплюється право роботодавця вільного вибору серед кандидатів на зайняття робочого місця (посади).

У навчальній літературі професійний відбір визначається як передбачені правовими нормами науково обґрунтовані методи з'ясування кваліфікації та інших ділових якостей громадян, які приймаються на роботу, та їхньої відповідності майбутній роботі з метою створення безпечних і сприятливих умов для творчої праці, правильної розстановки та використання кадрів⁴⁶.

З метою визначення відповідності професійних знань, вмінь та навичок працівників встановленим вимогам, закон України «Про зайнятість населення» визначає можливість роботодавця проводити добір працівників безпосередньо або через територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, чи суб'єкта господарювання, який надає послуги з посередництва у працевлаштуванні через проведення співбесід з кандидатами на працевлаштування (пп.1,7.ч.4 ст.50)⁴⁷. Для державних службовців, науково-педагогічних працівників законодавством передбачений конкурсний відбір при прийнятті на роботу. Також роботодавці активно використовують тестування, незважаючи на те, що нормативно така такий спосіб оцінювання навичок майбутнього працівника не визначена. Як видається тестування направлене на оцінювання професійних

⁴⁴ Сахарук І.С. Удосконалення юридичних гарантій реалізації права на працю на етапі працевлаштування. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017 Серія ПРАВО. Випуск 45. Том 1. С.138. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34104>

⁴⁵ Венедіктов С. Право працівника на просування по роботі відповідно до національного законодавства про працю *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. Том 127 № 1 (2024); Випуск № 1 (127) 2024 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/1.127-3>

⁴⁶ Трудове право: підручник. За редакцією М.І. Іншина, В.І. Щербини. Х, Ніка Нова. 2012. С.175-176

⁴⁷ Про зайнятість населення: закон України від 5 липня 2012 року № 5067 VI URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>

якостей майбутнього працівника та створює рівні можливості для усіх кандидатів на укладення трудового договору, однак запитання у тестах мають стосуватися виключно професійної кваліфікації особи.

Якщо за результатами конкурсу, співбесіди чи тестування роботодавець серед кандидатів на роботу (посаду) обере конкретну особу, відбувається погодження умов трудового договору, що є складним процесом, який залежить від багатьох чинників: законслухняність і рівень правосвідомості роботодавця, спрямування працівника на захист своїх прав та законних інтересів у сфері праці. Помилково вважати, що інтереси роботодавця та працівника повністю збігаються, хоча досягнення консенсусу щодо всіх умов трудового договору це те до чого повинні прагнути сторони⁴⁸.

Узгоджуючи умови трудового договору, сторони в першу чергу обговорюють всі істотні (обов'язкові) умови, а також додаткові (факультативні). До обов'язкових умов трудового договору належать місце роботи, трудова функція, оплата праці, умова про початок роботи. До додаткових (факультативних) умов належать усі інші умови трудового договору, зокрема, ті, що стосуються умов праці, випробування та його строку, застережень щодо нерозголошення державної, комерційної та іншої захищеної законом таємниці, підвищення кваліфікації працівника тощо. Вказаними умовами можуть встановлюватися обов'язки роботодавця щодо покращення умов праці, обслуговування працівника, надання йому соціально-культурних і соціально-побутових благ. Додаткові (факультативні) умови трудового договору, які погоджені сторонами, набувають обов'язкового характеру для його сторін⁴⁹.

При укладенні трудового договору сторонами може бути узгоджена умова про випробування працівника, тобто фактична перевірка його ділових і професійних якостей, здатності до виконання трудової функції чи обов'язків за видом роботи, на яку він претендує⁵⁰. Порядком випробування при прийнятті на роботу регулюється ст.26 КЗпП України, яка також визначає категорії осіб для яких випробування не встановлюється: особи, які не досягли вісімнадцяти років; молоді робітники після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молоді спеціалісти після закінчення вищих закладів освіти; особи з інвалідністю, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи; вагітні жінки та інші. Незважаючи на це,

⁴⁸ Дибань М.П. Необгрунтована відмова в прийнятті на роботу як вияв дискримінації в сфері праці. *Право і суспільство*. 2016. №6. С.78 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_6_15

⁴⁹ Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. С.104.

⁵⁰ Ждан М.Д. Щодо проблем правового регулювання випробування при прийнятті на роботу. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. Серія «Право». 2014. Вип.22. С. 75.

законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (ч.2 ст.2), при укладенні трудового договору в період дії воєнного стану умова про випробування працівника може встановлюватися для будь-якої категорії працівників, навіть для тих працівників, яким встановлення випробування було заборонено законом. Проте, встановлення випробувального терміну є виключно правом, а не обов'язком роботодавця. Процедура встановлення випробування, зокрема оформлення і тривалість залишаються незмінними: умова про випробування повинна бути застережена в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу, з яким працівник повинен бути ознайомлений. Тому, з метою уникнення зловживання роботодавцем перевагою, яку йому надає законодавство під час дії воєнного стану, важливим є узгодження цієї умови з працівником і дотримання процедури випробування. В період випробування на працівників поширюється законодавство про працю.

Після узгодження умов трудового договору, наступним етапом його укладення є видання роботодавцем наказу або розпорядження про зарахування працівника на роботу, підписання письмового трудового договору та повідомлення органів податкової служби про прийняття працівника на роботу.

Законодавством про працю України передбачена можливість укладення з працівниками трудових договорів як в усній, так і в письмовій формах. Якщо трудовий договір укладається в усній формі, факт укладення договору підтверджується шляхом написання працівником заяви та виданням наказу роботодавця про прийняття на роботу. Трудовий договір у письмовій формі укладається шляхом підписання окремого документу і видання наказу про прийняття на роботу. Стаття 24 КЗпП України встановлює випадки обов'язкового додержання письмової форми трудового договору: при організованому наборі працівників; при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я; при укладенні контракту; у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі; при укладенні трудового договору з неповнолітнім; при укладенні трудового договору з фізичною особою; при укладенні трудового договору про дистанційну роботу або надомну роботу; при укладенні трудового договору з нефіксованим робочим часом та в інших випадках передбачених законодавством України. Також у ст.49-6 КЗпП України, дія якої обмежена часом воєнного стану в країні, визначено, що трудовий договір укладається в письмовій формі державною мовою у двох примірниках (по одному примірнику для кожної із сторін). За згодою між працівником і

роботодавцем трудовий договір може бути укладений у формі електронного документа⁵¹.

Незалежно від того у якій формі буде укладений договір, письмовий чи усний, наказ чи розпорядження роботодавця про прийняття на роботу оформляється обов'язково, в якому фіксується назва структурного підрозділу (цеху, відділу, дільниці), де працюватиме працівник, та на яку роботу (посаду) він приймається, дата, з якої працівник приступає до роботи. Роботодавець зобов'язаний повідомити про прийняття на роботу працівника центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Порядок реалізації зазначеної норми визначений постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок повідомлення Державній податковій службі та її територіальним органам про прийняття працівника(домашнього працівника) на роботу/укладення гіг-контракту або припинення трудового договору з домашнім працівником» від 17.06.2015 р. № 413, в якій наведено форму та спосіб повідомлення про прийняття працівника на роботу⁵². Повідомлення подається до початку роботи працівника за укладеним трудовим договором

Після видання наказу про прийняття на роботу, важливим етапом укладення трудового договору є ознайомлення працівника з наказом про прийняття на роботу, з інформацією про наявність на робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, а також про право на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору, правилами внутрішнього трудового розпорядку та іншими локальними актами роботодавця. Зазвичай, факт ознайомлення з наказом про прийняття на роботу засвідчується підписом працівника безпосередньо у змісті самого документу. Інформування роботодавця про умови праці також здійснюється в письмовій формі з засвідченням факту ознайомлення підписом працівника. Ознайомлення працівників з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, іншими документами роботодавця щодо їхніх прав та обов'язків допускається з використанням визначених у трудовому договорі засобів електронних комунікаційних мереж з накладенням удосконаленого електронного підпису або кваліфікованого електронного підпису (ч.3 ст.29 КЗпП України). У період дії воєнного стану сторони трудового договору можуть домовитися про альтернативні способи створення, пересилання і зберігання наказів

⁵¹ Кодекс законів про працю України: затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

⁵² Про порядок повідомлення Державній податковій службі та її територіальним органам про прийняття працівника(домашнього працівника) на роботу/укладення гіг-контракту або припинення трудового договору з домашнім працівником: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 413 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2015-%D0%BF#Text>

(розпоряджень) роботодавця, повідомлень та інших документів з питань трудових відносин та про будь-який інший доступний спосіб електронної комунікації, який обрано за згодою між роботодавцем та працівником⁵³.

Заключним етапом укладення трудового договору є оформлення трудової книжки. Роботодавець, на вимогу працівника, який вперше приймається на роботу, оформляє трудову книжку в обов'язковому порядку не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу (ч.2 ст.48 КЗпП України). Починаючи з 10 червня 2021 року в Україні офіційно запроваджені електронні трудові книжки законом № 1217-IX від 5.02.2021 року⁵⁴. Це цифровий аналог паперової трудової книжки з метою удосконалення обліку трудової діяльності українців, зменшити паперовий документообіг і пов'язані з цим ризики втрати чи пошкодження документів. З того часу, облік трудової діяльності працівника здійснюється в електронній формі в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. 48 КЗпП України).

Для реалізації електронної форми обліку трудової діяльності працівника у роботодавців є п'ять років (до 10.06.2026 року). Відсутні відомості про трудову діяльність працівників вносяться Пенсійним фондом України до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування з паперових трудових книжок на підставі відомостей, поданих страхувальником або застрахованою особою, тобто роботодавцем або ж самим працівником. Після перевірки даних із боку Пенсійного фонду України та їхнього внесення до Реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування буде сформований кінцевий варіант електронної трудової книжки. Відтоді паперова версія буде непотрібна і зможе зберігатися в працівника або вестися паралельно з електронною версією, якщо цього забажає працівник⁵⁵. На вимогу працівника роботодавець зобов'язаний вносити до трудової книжки, що зберігається у працівника, записи про прийняття на роботу, переведення та звільнення, заохочення та нагороди за успіхи в роботі (ч.3 ст.48 КЗпП України). Як видається зазначене положення, є допоміжним варіантом зберігання інформації про трудову діяльність, враховуючи можливість посягань на персональні дані, які містяться у реєстрах.

⁵³ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

⁵⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі : закон України від 05.02.2021 № 1217-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20>

⁵⁵ Роз'яснення Держпраці: Електронна трудова книжка: про що варто знати роботодавцям та працівникам? <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatiosti/elektronna-trudova-knyzhka-pro-shcho-varto-znaty-robotodavtsiam-i-pratsivnykam/>

Таким чином, оформлення роботодавцем паперової трудової книжки не є обов'язковим, і, з 10.06.2026 року, він звільняється законом від обов'язку оформляти та зберігати трудову книжку працівника. На сьогодні трудова книжка не відіграє важливої ролі для обліку працівників, а лише підтверджує досвід роботи працівника під час влаштування на роботу. Однак до завершення процедури включення до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового, належне оформлення трудової книжки працівника є обов'язковим. Враховуючи зазначене, оформлення трудової книжки як самостійний етап укладення трудового договору втрачає самостійний зміст.

ВИСНОВКИ

Останні роки України в умовах воєнного стану насичені реформами та змінами, які торкнулися і трудового законодавства. Незважаючи на різноманітність форм реалізації права на працю у період дії воєнного стану, трудовий договір посідає пріоритетне місце в організації трудових відносин.

Трудовий договір є єдиною підставою виникнення трудових правовідносин, а отже і юридичним фактом, з яким пов'язано їх виникнення, так як він є тим юридичним актом в якому виражається волевиявлення роботодавця та працівника.

Змістом трудового договору є сукупність умов, що визначають взаємні права й обов'язки працівника та роботодавця, які є істотними, тобто обов'язковими та додатковими(факультативними). Обов'язковими умовами трудового договору є умови про місце роботи, трудову функцію працівника, оплату праці, початок дії трудового договору та його строк. Додатковими умовами трудового договору можуть бути умови про режим роботи, випробування та інші умови, які сторони вважають за необхідне включити до змісту договору. При погодженні додаткових умов вони набувають обов'язкового характеру.

Укладення трудового договору включає комплекс дій працівника та роботодавця, які можна поділити на декілька етапів(стадій): 1. Звернення особи до роботодавця з пропозицією (письмовою заявою) про укладення трудового договору та необхідними документами. 2. Розгляд заяви та всіх документів роботодавцем і прийняття ним рішення з погодженням умов трудового договору. 3. Видання наказу або розпорядження про зарахування працівника на роботу (підписання письмового трудового договору) та повідомлення органів податкової служби про прийняття працівника на роботу, а також оформлення трудової книжки(на вимогу працівника). 4. Пред'явлення наказу працівникові під розписку та ознайомлення з умовами праці, правилами внутрішнього розпорядку та з іншими локальними актами.

АНОТАЦІЯ

Особливості регулювання трудових відносин на період дії воєнного стану визначаються законом України «Про організацію трудових

відносин в умовах воєнного стану», який визначає виправдані в умовах війни обмеження трудових прав працівників та порядок укладення трудового договору, так як залишається основною формою реалізації права особи на працю в Україні. Трудовий договір є підставою виникнення трудових правовідносин та вважається укладеним тоді, коли сторонами узгоджений його зміст. Укладаючи трудовий договір сторони повинні узгодити істотні(обов'язкові) умови, а також додаткові(факультативні) умови, які після погодження сторонами набувають статусу обов'язкових. Обов'язковими умовами трудового договору є умови про місце роботи, трудову функцію працівника, оплату праці, початок дії трудового договору та його строк. Додатковими умовами трудового договору можуть бути умови про режим роботи, випробування та інші умови, які сторони вважають за необхідне включити до змісту договору. Процедура укладення трудового договору включає в себе порядок звернення працівника з документами до роботодавця, розгляд заяви працівника роботодавцем, узгодження змісту трудового договору та певні дії роботодавця процедурного характеру, які визначені трудовим законодавством

Література

1. Білоха А.І. Щодо поняття трудового договору як підстави виникнення трудових правовідносин. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 3. С.7-12. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.1>
2. Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. 5-тевид., переробл. і допов. К. : Знання, 2008. 860с.
3. Вавженчук С., Мидель А. Трудовий договір з умовою про початок роботи в майбутньому. Підприємництво, господарство і право. 2018 №9 С. 75-79.
4. Венедіктов С. Право працівника на просування по роботі відповідно до національного законодавства про працю Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Том 127 № 1 (2024): DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/1.127-3>
5. Дейнека В.С. Істотні умови трудового договору Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2019.Серія ПРАВО. Випуск 58. Том 1 С.160-163. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.34>.
6. Дибань М.П. Необгрунтована відмова в прийнятті на роботу як вияв дискримінації в сфері праці. Право і суспільство 2016 №6. С.73-79.
7. Дігтяренко Г.В. Трудова функція працівника за законодавством України: зміст та основні елементи Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2018. – № 2. – С. 103-108. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2018_2_16
8. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників: затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики №336

від 29.12.2004р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>

9. Єрмоменко В. В. Підстави виникнення трудових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків. 1998. – 195 с.

10. Ждан М.Д. Щодо проблем правового регулювання випробування при прийнятті на роботу. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Серія «Право», 2014. Вип.22. С. 73–83.

11. Кодекс законів про працю України: затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

12. Костюк В.Л. Процедура укладення трудового договору в умовах сьогодення: науково-теоретичний аспект. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 134-139. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2015_168_33

13. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів: монографія. – Харків: Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с.

14. Мельницька Н.В. Місце роботи і робоче місце: основні правові ознаки. Університетські наукові записки. 2012. № 1. С. 482-488. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_1_58

15. Мороз С.В. Правове регулювання укладення трудового договору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2012. 20 с.

16. Наньєва М.І. Укладення трудового договору за законодавством України та окремих зарубіжних країн : дис. .. кандидата юридичних наук. 12.00.05. Одеса, 2017. – 205 с.

17. Павловська Л.В. Реалізація права на працю через визначення трудової функції працівника. Право і суспільство. 2024. №3. С.157-161. URL:<https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.24>

18. Парпан Т.В. Істотні умови трудового договору. Дис. .. кандидата юридичних наук: 12.00.05. – К., 2005. 135с.

19. Перелік робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації: постанова Кабінету Міністрів України №1316 від 25.11.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1316-2022-%D0%BF#Text>

20. Пилипенко П. Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин. Київ: Знання, 2003. 146 с.

21. Податковий кодекс України 2755-VI від 2 грудня 2010 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1602>

22. Пожарова О, Пожаров Ю. Юридичні гарантії трудових прав жінок: міжнародні акти та законодавство України. Підприємництво, господарство і право. 2020. №2. С.160-164. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.27>

23. Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів. Затверджений постановою

Кабінету Міністрів від 30 грудня 2022 р. № 1487 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text>

24. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2021 року у справі № 457/295/20 (провадження № 61-1664св21) URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_02_06_2021_roku_u_spravi_457_295_20/

25. Постанова Верховного Суду України від 26.10.2022 р. у справі № 947/6744/21 (провадження № 61-8268св22) URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107050426&red=10000362f052db832ba80a7b774bb5edb22975>.

26. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 5.07.2012р. № 5076-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

27. Про військовий обов'язок і військову службу від 25.03. 1992 № 2232-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі : закон України від 05.02.2021 № 1217-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20>

29. Про державну службу: закон України від 10 грудня 2015 року 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

30. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків від 8 вересня 2005 року № 2866-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#n249>

31. Про зайнятість населення: закон України від 5 липня 2012 року № 5067 VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>

32. Про оплату праці: закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-BP URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

33. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text1>.

34. Про порядок повідомлення Державній податковій службі та її територіальним органам про прийняття працівника(домашнього працівника) на роботу/укладення гіг-контракту або припинення трудового договору з домашнім працівником: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 413 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2015-%D0%BF#Text>

35. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>

36. Роз'яснення Держпраці: Електронна трудова книжка: про що варто знати роботодавцям та працівникам? URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/elektronna-trudova-knyzhka-pro-shcho-varto-znaty-robotodavtsiam-i-pratsivnykam/>

37. Сахарук І.С. Удосконалення юридичних гарантій реалізації права на працю на етапі працевлаштування. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017 Серія ПРАВО. Випуск 45. Том 1. С.136-139. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34104>

38. Статут Національного агентства кваліфікацій: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1029 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2022-%D0%BF#Text>

39. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376с.

40. Трудове право: підручник. (за редакцією М.І. Іншина, В.І. Щербини). Х, Ніка Нова. 2012. 560с.

41. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

42. Як правильно оформити працівника: Державна служба за питань праці: URL:<https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/iak-pravylno-oformyty-pratsivnyka/>

43. Ярошенко О. М. Правові наслідки необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві : зб. наук. пр. за матеріалами Інтернет-конференції, 26 лютого 2019 р. – Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. – С. 146–149.

Information about the author:

Pavlovska Lesia Volodymyrivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Civil

and Economic Law and Procedure,

Ivano-Frankivsk Institute of Law of the National University

«Odessa Law Academy»

13, Maksymovycha str., Ivano-Frankivsk, 76006, Ukraine

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ІНІЦІАТИВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Петровська К. В., Тургенєва А. О., Мельничук А. Б.

ВСТУП

Війна, що триває в Україні, спричинила масштабні руйнування інфраструктури, економіки та соціального життя країни. За даними Світового банку, станом на 2023 рік збитки від війни оцінюються в сотні мільярдів доларів, а потреби на відновлення лише критичної інфраструктури перевищують 400 мільярдів доларів¹. У таких умовах громадянське суспільство, зокрема волонтерські ініціативи та громадські організації, відіграють вирішальну роль у підтримці населення та відновленні держави. Волонтери забезпечують гуманітарну допомогу, сприяють соціальній адаптації постраждалих громадян, підтримують військових та допомагають у відбудові зруйнованих міст. Волонтерські ініціативи охоплюють широкий спектр напрямів: від збору коштів та закупівлі спорядження для військових до організації евакуації мирного населення, забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом і працевлаштуванням, надання медичної та психологічної допомоги тощо.

З початку повномасштабного вторгнення український волонтерський рух набув безпрецедентного масштабу. Згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, у волонтерській діяльності беруть участь понад 70% українців, а майже 40% постійно залучені до допомоги армії або постраждалим, тоді як до повномасштабного вторгнення цей показник становив 17,3%². Також цікавим є факт зростання довіри до волонтерів. За статистичними даними 84% українців повністю довіряють волонтерам.

Після завершення бойових дій громадянське суспільство має стати ключовим елементом процесу відновлення України. Волонтерський рух трансформується, фокусуючи увагу на довгострокові ініціативи – реабілітацію ветеранів, відновлення освітніх і медичних установ, розмінування територій та сприяння економічному зростанню тощо.

Важливо зазначити, що ефективне відновлення держави неможливе без налагодженої взаємодії між громадськими організаціями,

¹ Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3). URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>

² Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках: Звіт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1467&lang=ukr&page=1&utm>

волонтерами, міжнародними донорами та органами державної влади. Успішні практики громадянського суспільства у відновленні постконфліктних країн (наприклад, у Хорватії, Боснії та Герцеговині) свідчать про необхідність інституалізації волонтерського руху та створення сталої системи координації зусиль.

Наукове дослідження цієї проблематики набуває дедалі більшої актуальності. Вітчизняні та міжнародні експерти вивчають роль громадянського суспільства у процесах післявоєнного відновлення, аналізують стратегії інтеграції ветеранів, оцінюють вплив волонтерських ініціатив на соціально-економічний розвиток країни. Так, наприклад **О. Панькова та О. Касперович**, автори дослідження «Український феномен волонтерства: виклики та перспективи», аналізують волонтерську діяльність в Україні під час двох хвиль збройного протистояння (2014–2016, 2022 рр.) та визначають ключові тренди розвитку волонтерства³. Вчені Л. Головка та Т. Головка досліджують волонтерську діяльність як фактор резильєнтності територіальних громад України. У своїй роботі вони аналізують вплив волонтерства на стійкість громад та підкреслюють необхідність підвищення мобільності населення і мотиваційного заохочення для ефективної волонтерської діяльності⁴.

Отже, волонтерські ініціативи та громадські організації виступають як рушійна сила післявоєнного відновлення України. Вони не лише забезпечують оперативну допомогу під час війни, а й формують основу для сталого розвитку країни в мирний час. Подальший розвиток та інституціоналізація волонтерського руху є необхідною умовою для ефективної реабілітації суспільства та економіки.

1. Волонтерський рух під час війни та його трансформація в повоєнний період

Війна в Україні спричинила безпрецедентну мобілізацію волонтерського руху, який став ключовим фактором підтримки військових, цивільного населення та постраждалих регіонів. Значення волонтерського руху під час війни визначається його гнучкістю,

³ Панькова О., Касперович О. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей післявоєнного відновлення країни. *Журнал європейської економіки*. Том 21 №3(82). Західноукраїнський національний університет. 2022. С. 277-294. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/download/1605/1605/3131?utm>

⁴ Holovko, Liliia, & Holovko, Tamila (2023). Volonterska diialnist yak faktor rezylentnosti ta naroshchuvannia sotsialnoho kapitalu v hromadakh (na pryklady odniiei z hromad Kyivskoi oblasti) [Volunteer Activity as a Factor of Resiliency and Building up Social Capital in Communities (on the Example of One of the Communities of Kyiv Region)]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 4 (54), 38-54. <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.028> URL: <https://ojs.dse.org.ua/index.php/dse/article/download/166/127?utm>

оперативністю та здатністю мобілізувати значні людські та матеріальні ресурси. Волонтери допомагають військовим підрозділам, забезпечують гуманітарну підтримку постраждалим, організовують евакуацію населення, надають медичну, психологічну та логістичну допомогу⁵. Волонтерський рух є важливим чинником соціальної згуртованості та національної стійкості під час війни.

Розвиток волонтерського руху в Україні має суттєві історичні передумови, проте особливого значення він набув після 2014 року, коли країна зіткнулася з військовою агресією. Після 2022 року волонтерська діяльність стала ще більш систематизованою, що дозволяє ефективніше координувати ресурси та допомогу. В умовах масштабної війни волонтерський рух підтримується не лише державними ініціативами, а й міжнародною спільнотою, що підкреслює його важливість у глобальному контексті⁶.

Волонтерський рух під час війни охоплює кілька ключових напрямків діяльності:

- Гуманітарна допомога – постачання продуктів харчування, води, одягу, засобів гігієни для внутрішньо переміщених осіб та постраждалого населення.

- Евакуація цивільного населення – організація безпечного виїзду з окупованих та прифронтових територій, забезпечення транспортних засобів, координація з міжнародними організаціями.

- Медична та психологічна допомога – забезпечення лікарень і мобільних шпиталів медичними препаратами, надання першої допомоги, проведення навчальних курсів із тактичної медицини, психологічна підтримка для військових і постраждалих від війни осіб, реабілітація ветеранів.

- Фінансова та організаційна діяльність – збір благодійних внесків для закупівлі військового та гуманітарного обладнання, створення логістичних центрів, координація між волонтерськими групами, міжнародна співпраця та залучення іноземних партнерів до допомоги Україні.

- Інформаційна та медійна підтримка – боротьба з дезінформацією, організація інформаційних кампаній для міжнародної спільноти, висвітлення реальної ситуації на фронті, підтримка військових через збір коштів та інформування суспільства про потреби армії та цивільних.

- Освітня та культурна підтримка – організація навчальних програм для дітей і дорослих, проведення тренінгів із виживання у воєнний час,

⁵ Гапон В. О. Принципи адміністративного-правового облаштування волонтерської діяльності в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 250-256. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.41>

⁶ Сидоренко С. В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 167-174.

популяризація української культури та історії через творчі ініціативи та міжнародні проєкти.

Однак ефективне функціонування волонтерського руху вимагає не лише самоорганізації, а й налагодженої співпраці з державними структурами та міжнародними партнерами. Взаємодія з урядом дозволяє волонтерам легше отримувати доступ до логістичних ресурсів, медичних установ, а також фінансової та правової підтримки. У свою чергу, міжнародна допомога сприяє забезпеченню українських волонтерів необхідними матеріалами, фінансовими ресурсами та експертними знаннями.

На рівні держави волонтери активно співпрацюють з Національною соціальною сервісною службою України, що укладає договори з волонтерськими організаціями для офіційного залучення їх до соціальних та гуманітарних ініціатив⁷. Одним із ключових партнерів у цій сфері є Товариство Червоного Хреста України, яке взаємодіє з органами державної влади, залучаючи волонтерів до надання гуманітарної допомоги та медичних послуг. Організація розробила рамкові настанови щодо залучення, підтримки та визнання волонтерів по всій країні⁸.

Значна увага також приділяється міжнародному партнерству. Наприклад, організація «Save Ukraine», заснована Миколою Кулебою, спільно з міжнародними організаціями реалізує програми евакуації та реабілітації дітей та сімей із постраждалих регіонів. Також компанії, такі як Philip Morris Ukraine, фінансують гуманітарні ініціативи, наприклад, закупівлю медичних автомобілів та обладнання для лікарень.

Окрім міжнародних корпорацій, волонтерський рух отримує підтримку від іноземних громадян та фондів. Ініціатива «AZfront» організувала масштабний збір коштів для закупівлі генераторів, транспорту для волонтерів та гуманітарної допомоги для постраждалих регіонів України.

Ці приклади демонструють, що об'єднання державних, волонтерських та міжнародних ресурсів сприяє максимальному охопленню потреб військових та цивільного населення, а також формує основу для сталого відновлення країни в повоєнний період.

Однак для того, щоб волонтерський рух залишався ефективним та спроможним відповідати на нові виклики, необхідна його подальша професіоналізація. Війна значно змінила характер волонтерської діяльності, вимагаючи від волонтерів не лише ентузіазму та відданості, а й високого рівня спеціалізації, координації та правового регулювання.

⁷ Національна соціальна сервісна служба України : зразки договорів про волонтерську діяльність. URL: <https://nssu.gov.ua/volonterstvo/zrazky-dohovoriv-pro-volontersku-diialnist>

⁸ Національна соціальна сервісна служба України : волонтерство у Товаристві Червоного Хреста. URL: <https://nssu.gov.ua/news/volonterstvo-u-tovaristvi-chervonogo-hresta>

Зростаючі масштаби допомоги та необхідність ефективного розподілу ресурсів роблять професіоналізацію волонтерської діяльності критично важливим етапом розвитку громадянського суспільства в Україні.

Одним із ключових аспектів професіоналізації є систематичне навчання волонтерів. Міністерство соціальної політики України ініціювало створення комплексної підготовки координаторів волонтерської діяльності, що включає програму обміну досвідом на регіональному, національному та міжнародному рівнях⁹. Це сприяє підвищенню компетентності державних службовців та представників громадянського суспільства у сфері волонтерства.

Для забезпечення належної організації волонтерської діяльності внесено зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність». Ці зміни розширюють напрямки волонтерської роботи та допускають її в онлайн-режимі, що відповідає сучасним викликам та потребам¹⁰.

Зі збільшенням масштабів волонтерського руху виникла проблема псевдоволонтерства – поява шахрайства під виглядом благодійної діяльності. Це підкреслює чітке правове регулювання та контроль за діяльністю волонтерських організацій, щоб забезпечити довіру суспільства та ефективність наданої допомоги¹¹.

Волонтерські організації відзначають значну потребу у спеціалізованому навчанні, яке допоможе підвищити фаховість волонтерів¹². Основні напрямки такого навчання охоплюють розвиток мережевої взаємодії (нетворкінг), удосконалення комунікаційних стратегій як між волонтерами, так і з донорами, а також вивчення механізмів правового захисту та підтримки нормативно-правових вимог у сфері державного регулювання (зокрема, щодо перевірок, оподаткування тощо)¹³.

Однак, професіоналізація волонтерської діяльності не є кінцевим етапом її розвитку. У період після завершення активних бойових дій та

⁹ Звіт про результати громадського обговорення проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми з розвитку волонтерської діяльності в Україні на період до 2030 року». URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24375.html>

¹⁰ Про схвалення Концепції Державної цільової програми з розвитку волонтерської діяльності в Україні на період до 2030 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/922/>

¹¹ Мацієвський Ю. В., Лук'яничук Я. В. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. *Політичні дослідження*. 2024. № 1. С. 19-41. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-2>

¹² Петровська К. В., Тургенева А. О. Досвід організації діяльності волонтерського загалу «Палітра добра» Бердянського державного педагогічного університету. *Personality Development In the Age of Globalization: Collection of scientific papers*. Morrisville, Lulu Press., 2016. С. 103-105.

¹³ Цінності волонтерів: результати якісного дослідження перспектив розвитку волонтерського руху в Україні. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/07/31/cinnosti-volonteriv-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya-perspektiv-rozvitku-volonterskogo-ruxu-v-ukraini/>

переходу до мирного життя постає новий виклик – визначення ролі волонтерів у процесі відбудови країни. Післявоєнне відновлення передбачає не лише фізичну реконструкцію інфраструктури, але й соціальну інтеграцію громадян, підтримку ветеранів та забезпечення стабільного розвитку громад. У цьому контексті волонтери можуть стати ключовими агентами змін, сприяючи створенню інклюзивних соціальних ініціатив, участі в економічному відродженні країни та формуванню активного громадянського суспільства. Їхня діяльність включатиме такі напрями:

- Фізичне відновлення інфраструктури: допомога у ремонті зруйнованих будівель, відбудові шкіл, лікарень та соціальних об'єктів.

- Психосоціальна підтримка: робота з ветеранами, переселенцями та постраждалими громадянами для їхньої соціальної адаптації.

- Освітні та культурні ініціативи: розвиток волонтерських програм у сфері неформальної освіти, інтеграція волонтерів у заклади освіти для підготовки нових спеціалістів.

- Залучення до місцевого самоврядування: волонтери можуть стати активними учасниками громадських ініціатив з відбудови місцевих спільнот, розробки проєктів соціального розвитку та участі у програмах регіональної децентралізації.

У повоєнний період багато волонтерських ініціатив трансформуються з екстрених гуманітарних проєктів у довгострокові програми відновлення. Наведені нижче приклади демонструють, як волонтерські організації адаптуються до нових викликів, сприяючи сталому розвитку та підтримці постраждалих громад:

- Repair Together – ініціатива з відновлення пошкодженого житла, яка залучає волонтерів до фізичної роботи у відбудові деокупованих територій, створюючи при цьому локальні економічні можливості для громад.

- «Сади Перемоги» – загальнонаціональна ініціатива, яка перетворилася з короткострокового проєкту із забезпечення продовольчої безпеки на довгострокову стратегію розвитку фермерських кооперативів і стійкого сільського господарства в Україні.

- Impact Force – українська неурядова організація, що спрямована на забезпечення інклюзивного та стійкого відновлення України. Вони реалізують програми, такі як бізнес-акселератори, онлайн-академії для жінок та енергетичні інноваційні проєкти, сприяючи соціально-економічному розвитку країни.

- «Livyj Bereh» – волонтерська організація, яка фокусується на відновленні пошкоджених дахів будинків у деокупованих селах. Станом на початок 2025 року «Livyj Bereh» відновив приблизно 400 дахів по всій Україні.

- «Будуємо Україну разом» – волонтерська ініціатива, що почалася як допомога постраждалим від війни, а згодом перетворилася на

програму реконструкції житла, громадських просторів і підтримки молодіжних ініціатив.

Ключовими факторами успіху цих ініціатив є залучення локальних громад, співпраця з міжнародними партнерами та використання інноваційних підходів до відновлення. Завдяки таким програмам волонтери відіграють важливу роль у формуванні нового соціально-економічного ландшафту України, сприяючи розвитку стійких громад і зменшенню наслідків війни.

У подальшому волонтерські ініціативи залишатимуться важливим інструментом для зміцнення соціальної згуртованості, відновлення регіонів та інтеграції нових механізмів самоврядування. Цей процес підкреслює, що волонтерство не є тимчасовим явищем, а стає фундаментальною складовою громадянського суспільства, здатного ефективно відповідати на виклики сучасності.

2. Громадські організації як драйвер відновлення країни

В умовах надзвичайних викликів громадянське суспільство, зокрема громадські організації та волонтерські ініціативи, відіграють вирішальну роль у підтримці населення та відновленні держави. Громадські організації надають гуманітарну допомогу, сприяють соціальній адаптації постраждалих громадян, підтримують військових, допомагають у відбудові міст, розвивають освітні та медичні ініціативи тощо.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень у 2023 році кількість благодійних організацій зросла на 43% порівняно з довоєнним періодом¹⁴. Державною службою статистики України у 2024 році було зареєстровано 104 483 громадські організації, що свідчить про зростання активності громадянського суспільства навіть у воєнний період¹⁵.

Слід відзначити, що громадські організації швидко адаптуються до викликів війни. Вони відіграють важливу роль у координації гуманітарної допомоги, забезпечують підтримку внутрішньо переміщених осіб, допомагають у відновленні житла та соціальної інфраструктури. Дослідники, зокрема В. Скворцова (Український незалежний центр політичних досліджень), відзначають, що у 2022 році показник сталості організацій громадянського суспільства в Україні

¹⁴ Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. Київ : НІСД, 2023. 91 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.01>

¹⁵ Звіт Центру формування політики «Релевантна модель взаємодії громадянського суспільства із місцевим населенням на рівні очікування/спроможності» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3921815-v-ukraini-zbilsuetsa-kilkist-gromadskih-organizacij-popri-vijnu-analitiki.html>

становив 3,1 за шкалою від 1 до 7, що свідчить про поступове зміцнення їхньої інституційної спроможності¹⁶.

За ініціативи ICAP Єднання у межах проекту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства» у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень та Центром демократії та верховенства права в квітні 2024 року було проведене дослідження основних факторів і причин припинення діяльності організацій громадянського суспільства «Успіх або занепад ОГС та мереж/коаліцій»¹⁷. Звіт за результатами дослідження показав, що основними факторами успішності організацій громадянського суспільства дослідники визначили спроможність до адаптації, командний дух, професіоналізм, чітко визначена місія, стратегічне управління, налагоджені партнерства, ефективні комунікації.

Також варто зазначити, що громадські організації активно взаємодіють з державними органами, міжнародними організаціями та місцевими громадами. Наприклад, за підтримки ООН, USAID та Європейського Союзу реалізуються десятки проектів з реабілітації ветеранів, розмінування територій та економічного відновлення.

Досвід громадських організацій у післявоєнному відновленні інших країн також підтверджує ефективність цього підходу. Успішні практики громадянського суспільства у відновленні постконфліктних країн, таких як Хорватія та Боснія і Герцеговина, свідчать про необхідність інституціоналізації волонтерського руху та створення сталої системи координації зусиль. У Хорватії, наприклад, після війни 1991–1995 років було зруйновано понад 10% житлового фонду та близько 30% економіки країни¹⁸. Для подолання цих викликів уряд спільно з громадськими організаціями реалізував «Проект соціального та економічного відновлення Хорватії» (Croatia Social and Economic Recovery Project), який підтримував розвиток постраждалих регіонів¹⁹. У Боснії і Герцеговині громадські організації відіграли ключову роль у післявоєнному відновленні, зокрема у пошуку зниклих безвісти осіб та

¹⁶ Результати досліджень міжнародного проекту «Індекс сталості організацій громадянського суспільства» за 2022 та 2023 рр. URL: <https://drive.google.com/file/d/11Q9WwHbEgUfYrRlvB9Ib4a6lCeflN8oe/view>

¹⁷ Звіт за результатами дослідження основних факторів і причин припинення діяльності організацій громадянського суспільства «Успіх або занепад ОГС та мереж/коаліцій» URL: https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/338?fbclid=IwY2xjawEWw_hleHRuA2FlbQlXMAABHUXuNHZ30YJqxXMN7huxPFocMYIqU56ePhwqJtaCHWkyTWSz2GYRG2_R8A_aem_5tGetsOuSTCjPs2ae-Lo8A

¹⁸ Як Хорватію відбудували після війни. URL: <https://shtab.net/articles/view/yak-xorvatiyu-vidbuduvali-pislya-vijni/>

¹⁹ Ян Ерл-Ружицький. Уроки для відновлення: Хорватія і Боснія: Антиподи повоєнного відновлення Балканів. URL: https://inam.org.ua/pdf/Institute_of_American_Studies_Post-War%20Reconstruction%20of%20the%20Balkans_%20Lessons%20and%20Recommendations%20for%20Ukraine_in%20Ukrainian.pdf

забезпеченні їхніх прав. Результатом став інституційний, законодавчий і кооперативний процес, підкріплений створенням Інституту зниклих безвісти Боснії та Герцеговини (МРІ)²⁰, прийняття Закону про зниклих безвісти²¹ а також створення механізмів міжінституційної співпраці для вирішення проблеми невпізнаних людських останків у моргах країни під загальною егідою національних судів і прокуратури. Цей досвід підкреслює важливість системної співпраці між державою та громадянським суспільством для ефективного відновлення країни.

Отже, після конфліктів на Балканах 1990-х років громадські організації відіграли ключову роль у відновленні суспільства. Вони сприяли примиренню між етнічними групами, надавали психологічну допомогу та допомагали відбудовувати інфраструктуру (Belloni, 2001)²². Наприклад, Центр миротворчих досліджень у Сараєво реалізував десятки програм соціальної реабілітації. Громадські організації також сприяли розвитку демократичних інституцій та правозахисного руху, що було критично важливим для стабілізації регіону (Pickering, 2007)²³.

Приклад грузинських громадських організацій також слугує орієнтиром для українських реалій. Так, після війни 2008 року грузинські громадські організації працювали над підтримкою внутрішньо переміщених осіб, забезпечуючи їх житлом, медичною та психологічною допомогою. Також вони брали активну участь у моніторингу прав людини, допомагаючи міжнародним організаціям фіксувати порушення та сприяючи реформам у сфері безпеки (Lanskoj & Areshidze, 2008)²⁴.

Після Другої світової війни в Німеччині місцеві громадські ініціативи відігравали значну роль у відбудові міст, створенні соціальних служб та підтримці постраждалих. Хоча основну роль у відновленні відіграли державні інституції та План Маршалла (Eichengreen, 2007)²⁵, громадські ініціативи були важливими для інтеграції ветеранів та цивільного населення (Berg-Schlösser & Mitchell, 2000)²⁶.

²⁰ Інститут зниклих безвісти Боснії та Герцеговини (МРІ). URL: <https://icmp.int/wp-content/uploads/2005/08/agreement-on-assuming-the-role-of-co-founders-of-the-missing-persons-institute-of-bosnia-and-herzegovina-scan.pdf>

²¹ Закон про зниклих безвісти Боснії та Герцеговини. URL: <https://icmp.int/wp-content/uploads/2014/08/law-on-missing-persons.pdf>

²² Belloni, R. (2001). "Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina." *Journal of Peace Research*, 38(2), 163-180

²³ Pickering, P. M. (2007). *Peacebuilding in the Balkans: The View from the Ground Floor*. Cornell University Press.

²⁴ Lanskoj, M., & Areshidze, G. (2008). "Georgia's Year of Turmoil." *Journal of Democracy*, 19(4), 154-168.

²⁵ Eichengreen, B. (2007). *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton University Press.

²⁶ Berg-Schlösser, D., & Mitchell, J. (2000). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: Comparative Analyses*. Palgrave Macmillan.

Після падіння комуністичного режиму у 1989 році польські громадські організації сприяли демократичним реформам, розвитку громадянського суспільства та інтеграції країни до європейських структур (Ekiert & Kubik, 1999)²⁷. Вони також були активними у сферах освіти, культури та соціальної підтримки, що сприяло зміцненню громадянського суспільства (Howard, 2003)²⁸.

На сьогоднішній день під час триваючого конфлікту сирійські громадські організації, як всередині країни, так і в діаспорі, надають гуманітарну допомогу, підтримують біженців та працюють над документуванням порушень прав людини (Bank & Schlumberger, 2017)²⁹. Вони також займаються освітніми програмами та підтримкою місцевих громад у відновленні базових послуг (Carpenter, 2014)³⁰.

Досвід цих країн демонструє, що громадські організації можуть:

- сприяти соціальній згуртованості та примиренню;
- надавати підтримку ВПО та постраждалим від конфлікту;
- брати участь у відбудові інфраструктури та наданні базових послуг;
- підтримувати демократичні реформи та захист прав людини.

Враховуючи ці приклади, для України важливо розвивати інституційну спроможність громадських організацій та забезпечити координацію їхніх зусиль з державними та міжнародними партнерами у процесі післявоєнного відновлення.

Саме тому важливим аспектом нашого дослідження стало визначення основних функцій та ключових напрямків діяльності громадських організацій у післявоєнний період, включаючи надання психологічної допомоги, відбудову інфраструктури та контроль ефективності розподілу міжнародної допомоги.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в умовах війни громадські організації здійснюють діяльність у кількох основних напрямках:

– **психологічна підтримка та реабілітація** – допомога військовим, ветеранам, внутрішньо-переміщеним особам і цивільному населенню, що постраждало від війни;

– **відновлення інфраструктури** – співпраця з міжнародними партнерами у сприянні відбудові пошкоджених будинків, інфраструктурних об'єктів міст;

²⁷ Ekiert, G., & Kubik, J. (1999). *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland, 1989-1993*. University of Michigan Press.

²⁸ Howard, M. M. (2003). *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press.

²⁹ Bank, A., & Schlumberger, O. (2017). "Syria's civil society in war and peace." *Middle East Journal*, 71(3), 347-365.

³⁰ Carpenter, T. (2014). "Humanitarian Action in Syria: Constraints and Adaptation." *Refugee Studies Centre Policy Briefing 10*.

– **освітні та культурні ініціативи** – відновлення шкіл, культурних центрів, подолання освітніх втрат та підтримка громадянської освіти.

Отже, громадські організації відіграють ключову роль у відновленні України, реалізуючи численні ініціативи, які сприяють соціальній стабільності, економічному розвитку та гуманітарній підтримці. Нижче наведено приклади успішних громадських ініціатив та їхній вплив на процес відновлення країни:

Благодійний фонд «Повернись живим».

БФ «Повернись живим» зосереджується на підтримці українських військових, забезпечуючи їх необхідним обладнанням, навчанням та психологічною підтримкою. З моменту свого заснування (2014 рік) фонд зібрав мільйони гривень на потреби армії, що сприяло підвищенню обороноздатності країни. Діяльність фонду також включає реабілітацію ветеранів та підтримку їхньої інтеграції в цивільне життя. Завдяки діяльності фонду підвищено боєздатність українських військових підрозділів, а також забезпечено ефективну реабілітацію та соціальну адаптацію ветеранів³¹.

Громадська організація «Солом'янські котики».

ГО «Солом'янські котики» займається відновленням житлових будинків та інфраструктури у звільнених від окупації регіонах України. Організація об'єднує волонтерів для проведення ремонтних робіт, надання гуманітарної допомоги та підтримки місцевих громад. Завдяки їхнім зусиллям багато родин отримали відновлене житло, що сприяє поверненню нормального життя у постраждалих громадах та зміцненню соціальної згуртованості³².

Ініціатива «Землячки».

«Землячки» – це ініціатива, спрямована на підтримку жінок-військовослужбовців та надання їм необхідної допомоги. Організація забезпечує жінок на передовій спеціалізованим одягом, амуніцією та засобами гігієни, а також надає психологічну підтримку. Підтримка жінок у війську сприяє підвищенню їхньої бойової ефективності та морального духу, а також забезпечує гендерну рівність у Збройних Силах України³³.

ГО «ЕЛЕОС-Україна».

З березня 2022 року ГО «ЕЛЕОС-Україна» надає комплексну допомогу людям, що постраждали від російської військової агресії. Їхній проєкт сфокусований на підтримці внутрішньо переміщених осіб через організацію евакуаційних маршрутів, облаштування місць тимчасового безпечного проживання та надання психологічної допомоги, сприяння працевлаштуванню та подальшій соціальній підтримці. Організація

³¹ Офіційний сайт БФ «Повернись живим». URL: <https://www.comebackalive.in.ua/>

³² Офіційний сайт ГО «Солом'янські котики». URL: <https://kittysoloma.org/>

³³ Офіційний сайт ГО «Землячки». URL: <https://zemliachky.org/>

евакуювала 4920 осіб та провела ремонт у приміщенні свого шелтера, що сприяло забезпеченню безпеки та підтримки для ВПО³⁴.

Ці приклади демонструють значний вплив громадських ініціатив на процес відновлення України, підкреслюючи важливість підтримки та розвитку громадянського суспільства у післявоєнний період.

Попри ключову роль громадських організацій у післявоєнному відновленні, вони стикаються з низкою викликів, які можуть уповільнювати або ускладнювати цей процес:

1. Фінансова нестабільність та залежність від донорів.

Більшість українських громадських організацій значною мірою залежать від міжнародних донорів, чия підтримка часто має короткостроковий або проектний характер. Це створює ризик нестабільності та непередбачуваності фінансування, що ускладнює стратегічне планування та довготривалі ініціативи. Згідно з дослідженням, проведеним Антикорупційним штабом, 68% опитаних громадських організацій вказали на залежність від донорського фінансування як на одну з головних проблем сектору³⁵. Крім того, лише деякі донори покривають адміністративні або непрямі витрати організацій, що ускладнює їхній інституційний розвиток та довгострокове планування. Досвід Боснії і Герцеговини показує, що після завершення активної фази міжнародної підтримки багато громадських ініціатив втратили фінансування та не змогли продовжити свою діяльність.

2. Відсутність системної координації.

Хоча в Україні діють численні громадські ініціативи, часто їм бракує ефективної координації між собою та з державними органами. Це призводить до дублювання зусиль або, навпаки, до розривів у важливих напрямках роботи. Деякі громадські організації відзначають труднощі у співпраці з місцевими органами влади, що може впливати на ефективність реалізації проектів та ініціатив. За даними дослідження ініційованого Фондом Східна Європа (2023 рік), окремі організації мають проблеми у взаємодії з місцевою владою, що ускладнює реалізацію спільних проектів та ініціатив³⁶. Аналогічні проблеми спостерігалися в Хорватії, де лише після створення Національної платформи з відновлення вдалося досягти кращої взаємодії між урядом, громадянським суспільством та міжнародними організаціями.

³⁴ Офіційний сайт ГО «ЕЛЕОС-Україна». URL: <https://www.eleos.com.ua/>

³⁵ Мамедбекова М. Фінансування антикорупційних громадських організацій в Україні: поточний стан та потенційні ризики. *Громадянське суспільство VS. корупція в Україні. ACRECREVIEW №2, 09/2020*. 28 с.

³⁶ Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства в умовах війни. Результати незалежного соціологічного опитування організацій громадянського суспільства. К. 2023. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Full-report_Study-of-the-Ukrainian-Civil-Society-Sector-in-a-Time-of-War_UKR-version.pdf

3. Бюрократичні та правові перешкоди.

Незважаючи на активний розвиток громадянського суспільства, українські громадські організації стикаються з правовими та бюрократичними бар'єрами. Зокрема, складні процедури реєстрації, звітності та податкового обліку обмежують можливості нових ініціатив та ускладнюють залучення фінансування, призводить до затримок у реалізації проєктів та додаткових витрат ресурсів на виконання адміністративних вимог. Наприклад, біженці та внутрішньо переміщені особи вказують на бюрократичні перешкоди як на одну з ключових проблем при отриманні допомоги та послуг³⁷. У Боснії і Герцеговині запровадження спрощеної системи реєстрації громадських організацій допомогло збільшити кількість активних організацій та розширити їхню діяльність.

Унаслідок воєнних дій доступ до багатьох державних реєстрів та баз даних було обмежено, що ускладнює роботу громадських організацій, особливо в питаннях прозорості та підзвітності. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 209, доступ до більшості реєстрів, важливих для господарської діяльності, було закрито, що ставить під загрозу прозору та підзвітну відбудову країни.

4. Виснаження ресурсів та волонтерів.

Тривалий воєнний стан в Україні створює загрозу виснаження ресурсів як матеріальних, так і людських. Волонтери та активісти, які вже понад два роки працюють у виснажливих умовах, потребують підтримки та психологічної реабілітації. У Хорватії подібну проблему частково вирішили через програму державного фінансування реабілітації волонтерів, що дозволило зберегти активність громадянського суспільства на довгі роки.

5. Довіра до громадських організацій.

Одним із серйозних викликів є рівень довіри населення до громадських організацій. Хоча війна значно підвищила авторитет волонтерських ініціатив, деякі організації стикаються з критикою через непрозорість витрат або неефективність роботи. Успішний досвід Боснії і Герцеговини показує, що підзвітність та прозорість, наприклад, через відкриті звіти та громадський контроль, є ключовими факторами довгострокової довіри.

Для успішного подолання цих викликів Україні необхідно розробити механізми сталої підтримки громадських ініціатив, спрощення бюрократичних процедур, покращити правове середовище для їхньої діяльності та сприяти інтеграції громадських організацій в державні програми відновлення. Це дозволить громадянському суспільству ефективно працювати не лише під час війни, а й у довгостроковій перспективі після перемоги.

³⁷ Звіт про результати проведеної спільної оцінки потреб біженців, шукачів притулку і внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <https://bit.ly/2KEXDkG>

Водночас перспективи розвитку громадських організацій залишаються позитивними, особливо у сфері соціально-економічного відновлення, освіти та правозахисту. Адже громадські організації відіграють критично важливу роль у відновленні України, сприяючи соціальній стабільності, економічному розвитку та гуманітарній підтримці. Їхній внесок є незамінним, а подальша підтримка та розвиток ініціатив сприятиме сталому розвитку країни у поствоєнний період.

З урахуванням цих факторів важливо створювати стратегії посилення інституційної спроможності громадських організацій, що дозволить їм ефективніше реалізовувати післявоєнні ініціативи.

3. Дослідження оцінки ролі волонтерів та ГО у відновленні України

Для розуміння реального впливу волонтерського руху необхідно враховувати оцінку самих волонтерів та громадських організацій. Так, для оцінки ролі волонтерів і громадських організацій у післявоєнному відновленні України було проведено анкетне опитування серед представників громадянського суспільства. Дослідження мало на меті визначити масштаби діяльності волонтерських ініціатив та громадських організацій, їхні ключові напрямки роботи, основні виклики, перспективи розвитку та рівень співпраці між різними структурами.

Опитування було спрямоване на представників громадських організацій та волонтерських ініціатив, що діють на території України та проводилося протягом січня-лютого 2025 року. Опитуванням було охоплено 425 осіб – представників громадянського суспільства з різних областей України (Київська, Тернопільська, Запорізька, Дніпропетровська, Вінницька, Полтавська). Це такі як-от: ГО «Міць Азова», «Наші без раші», «Солідарна Справа Громад», «Більше», Віжн-радіо «На дотик», «Комунікаційний центр «Долоні», БФ «Посмішка ЮА», «Stabilization Support Services», ВО «Смугастий кіт», БФ «Голоси дітей», «MAMA CAMP UA» та ін.

Анкетування проводилося за допомогою онлайн-форм, які розповсюджувалися через внутрішні мережі громадських ініціатив, соціальні мережі та пряму комунікацію з організаціями-партнерами. Анкета складалася з 17 запитань, які охоплювали наступні аспекти:

- загальна характеристика організацій (тип, масштаб діяльності, реєстраційний статус);
- основні напрями діяльності громадських організацій та волонтерів у період війни;
- основні труднощі, з якими стикаються організації;
- оцінка рівня співпраці з іншими громадськими організаціями та волонтерськими ініціативами;
 - ☐ роль волонтерів у діяльності організацій;
- перспективи розвитку громадських ініціатив після війни.

У дослідженні взяли участь представники як малих локальних ініціатив, так і великих організацій, що працюють на всеукраїнському або міжнародному рівні: 50% респондентів представляють волонтерські ініціативи; 40% працюють у форматі зареєстрованих громадських організацій; 10% відзначили інші форми діяльності (наприклад, благодійні фонди або ініціативні групи).

Рівень реєстрації громадських організацій доволі високий: 85% громадських організацій офіційно зареєстровані, що свідчить про тенденцію до інституціоналізації громадянського суспільства навіть у кризових умовах.

За масштабом діяльності організації розподілилися наступним чином (див.рис.1): 30% працюють на місцевому рівні (місто, громада); 35% охоплюють діяльність на рівні області; 25% працюють на всеукраїнському рівні; 10% реалізують проекти міжнародного рівня.

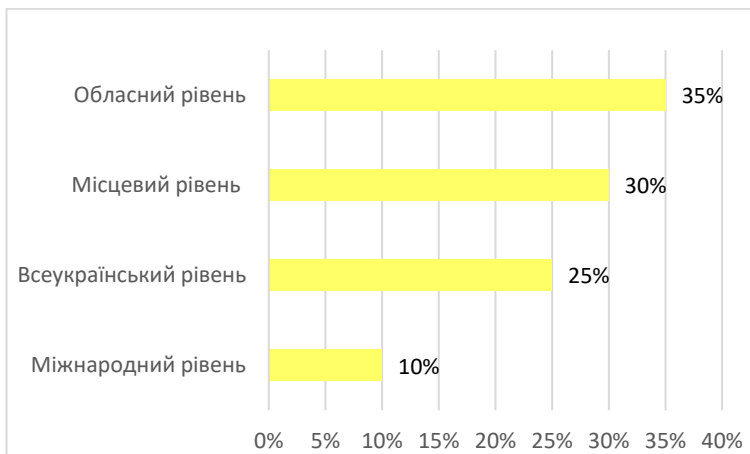

Рис. 1. Розподіл організацій за масштабом їхньої діяльності

Переважає більшість організацій діє на регіональному та місцевому рівнях, що підтверджує важливість розвитку горизонтальних зв'язків між ініціативами для ефективної роботи.

Громадські організації та волонтерські ініціативи відіграють ключову роль у післявоєнному відновленні України. Вони забезпечують гуманітарну допомогу, підтримують військових, допомагають внутрішньо переміщеним особам, відновлюють інфраструктуру та надають психосоціальну підтримку. Проте кожен із цих напрямків має власні виклики, які можуть ускладнювати ефективність їхньої роботи. Опитування представників громадських організацій дозволило виявити

основні сфери діяльності та типові труднощі, з якими стикаються ініціативи. Учасники опитування відзначили кілька головних напрямків своєї діяльності (див.рис.2): 70% організацій займаються гуманітарною допомогою (розподіл їжі, медикаментів, одягу); 65% підтримують військових та ветеранів; 55% допомагають внутрішньо переміщеним особам (ВПО); 50% надають психосоціальну підтримку (консультування, психологічна допомога); 40% зосереджені на відновленні інфраструктури (ремонт житла, соціальних об'єктів).

Рис. 2. Основні напрямки діяльності організацій в умовах війни

Ці результати показують, що першочерговими є гуманітарні та військові потреби, тоді як соціальна реабілітація та відбудова залишаються в другому пріоритеті.

Респонденти вказали на низку проблем, які ускладнюють їхню діяльність (див.рис.3): 80% відзначили брак фінансування як найбільший виклик; 60% вказали на слабку координацію між організаціями; 55% стикаються з нестачею волонтерів та кадрових ресурсів; 50% мають труднощі з логістикою (перевезення, доставка допомоги).

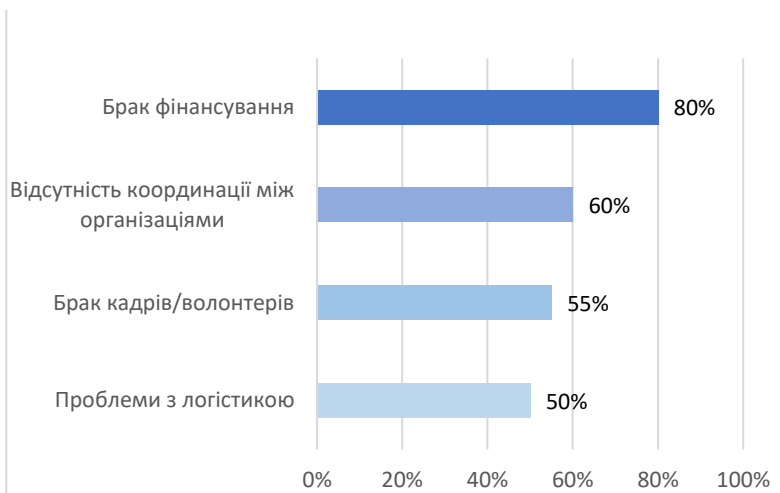

Рис. 3. Основні труднощі, з якими стикаються респонденти під час виконання своєї діяльності

Ці дані свідчать про те, що ключовою проблемою залишається нестача фінансових ресурсів та ефективної координації між ініціативами, що може ускладнювати їхню ефективність.

У таблиці нижче представлено детальний аналіз кожного напрямку роботи громадських організацій та волонтерських ініціатив, а також рекомендації щодо підвищення ефективності їхньої діяльності (див. табл. 1).

Цей аналіз не лише демонструє реальний стан справ у секторі громадянського суспільства, а й допомагає визначити стратегічні кроки для розвитку та посилення ролі громадських організацій у процесі післявоєнного відновлення країни.

Оцінюючи взаємодію з іншими громадськими організаціями та волонтерськими ініціативами: 30% респондентів вважають співпрацю дуже ефективною; 50% оцінюють її як помірно ефективну; 15% вказали на неефективність взаємодії; 5% узагалі не співпрацюють з іншими організаціями. Це означає, що хоча більшість організацій позитивно оцінюють співпрацю, існує значна частка тих, хто стикається з труднощами у взаємодії.

Таблиця 1

**Аналіз напрямку роботи громадських організацій
та волонтерських ініціатив, а також рекомендації
щодо підвищення ефективності їхньої діяльності**

Напрямок діяльності	Активності	Основні проблеми	Рекомендації
Гуманітарна допомога (70%)	– Розподіл їжі, медикаментів, одягу. – Координація міжнародної допомоги. – Створення логістичних центрів.	– Залежність від міжнародного фінансування. – Проблеми з логістикою. – Відсутність єдиної системи обліку.	1. Розвиток локального виробництва та логістичних ланцюгів. 2. Інтеграція цифрових платформ для обліку допомоги. 3. Спрощення бюрократичних процедур.
Підтримка військових та ветеранів (65%)	– Постачання тактичного обладнання. – Реабілітація та психологічна підтримка. – Допомога сім'ям військових.	– Відсутність довгострокових програм реабілітації. – Нестача фінансування. – Обмежений доступ до держпідтримки.	– Залучення міжнародних програм реабілітації. – Створення державних центрів підтримки ветеранів. – Запуск програм соціальної адаптації військових.
Допомога ВПО (55%)	– Забезпечення житлом. – Соціальна підтримка (юридична допомога, працевлаштування). – Інтеграція переселенців у громади.	– Перевантаження місцевих громад. – Відсутність програм довгострокової інтеграції. – Нестача соціального житла.	– Державні та приватні інвестиції в житлове будівництво. – Спрощення процедур працевлаштування. – Залучення міжнародного фінансування.
Психосоціальна підтримка (50%)	– Психологічна допомога військовим, ветеранам, цивільним. – Навчання спеціалістів. – Реабілітаційні заходи.	– Нестача психологів. – Відсутність централізованих програм підтримки. – Висока потреба у фінансуванні.	– Масштабування міжнародних програм навчання спеціалістів. – Запровадження державних ініціатив психологічної реабілітації. – Доступ до онлайн-консультацій.
Відновлення інфраструктури (40%)	– Ремонт житла, лікарень, шкіл. – Розмінування територій. – Відновлення енергетичної інфраструктури.	– Дефіцит будівельних матеріалів. – Бюрократичні перепони у фінансуванні. – Висока вартість відновлення.	– Прозорий розподіл міжнародного фінансування. – Використання цифрових технологій для контролю відновлення. – Запуск національних програм будівництва.

Щодо ролі волонтерів у діяльності організацій: 75% респондентів вважають волонтерів критично важливими для своєї роботи; 20% вважають їх важливими; 5% оцінюють роль волонтерів як помірно важливу. Отже, волонтерський рух залишається основним рушієм роботи громадських організацій та ініціатив у кризовий період.

Оцінюючи майбутнє громадських ініціатив після завершення війни, респонденти висловили такі очікування (див. рис. 4): 40% мають дуже оптимістичний погляд на перспективи розвитку; 45% оцінюють їх оптимістично; 10% зберігають нейтральний погляд; 5% налаштовані песимістично.

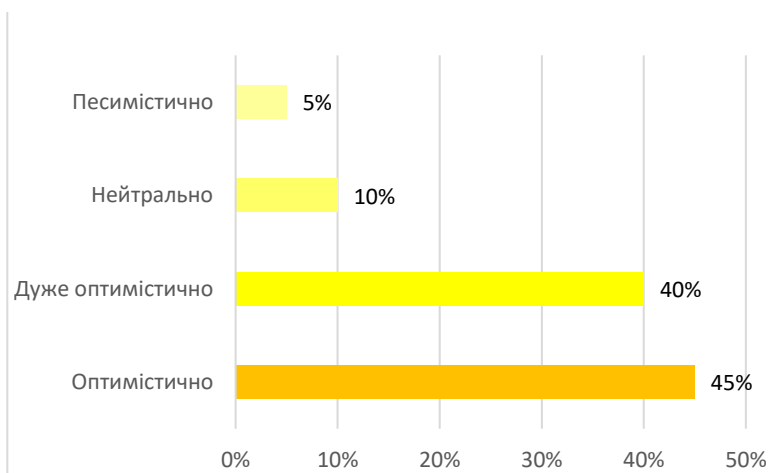

Рис. 4. Очікування респондентів щодо майбутнього громадських ініціатив після завершення війни

Ці дані свідчать про те, що попри виклики, більшість представників громадських організацій вірять у майбутнє громадянського суспільства в Україні.

Отже, опитування показало, що громадянське суспільство України є активним, мобілізованим та здатним до адаптації. Попри труднощі, громадські ініціативи бачать перспективи розвитку та готові до довгострокових змін. Більшість із опитаних вважають свою діяльність критично важливою для країни, проте стикаються з рядом викликів, які можуть гальмувати його розвиток: брак ресурсів та емоційне вигорання; недостатня координація між державою та волонтерами; бажання більшого залучення до прийняття рішень на державному рівні. Основна увага громадських організацій та волонтерів зараз зосереджена на гуманітарній допомозі, підтримці військових та ВПО.

Аналізуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що громадський сектор не лише допомагає долати кризу, але й є фундаментом сталого розвитку суспільства. Волонтери та активісти наголошують на необхідності юридичного закріплення їхніх прав та гарантій на державному рівні, що дозволить підвищити ефективність їхньої діяльності в довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Громадянське суспільство України, представлене волонтерськими ініціативами та громадськими організаціями, відіграє критично важливу роль у процесі післявоєнного відновлення країни. Упродовж воєнного періоду волонтери забезпечують нагальні потреби населення, надають гуманітарну допомогу, підтримують військових і сприяють соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб. Аналіз проведених досліджень свідчить, що активізація громадських ініціатив стала відповіддю суспільства на виклики війни та трансформувалася в системну діяльність, спрямовану на довгострокову стабільність та розвиток.

Одним із ключових аспектів післявоєнного відновлення є інституціоналізація волонтерського руху та посилення співпраці громадських організацій із державними структурами та міжнародними донорами. Успішні приклади країн, які пройшли шлях післявоєнної реконструкції, демонструють, що ефективна відбудова можлива лише за умови налагодженої координації між усіма учасниками процесу. В Україні вже спостерігається посилення структурованого підходу до роботи громадських організацій, що підтверджується зростанням рівня реєстрації нових ініціатив та розширенням сфер їх діяльності.

Було визначено основні напрями роботи волонтерських ініціатив у післявоєнний період: фізичну та психологічну реабілітацію військовослужбовців і ветеранів; відновлення зруйнованої інфраструктури, включаючи житлові будинки, заклади освіти та охорони здоров'я; соціальну підтримку внутрішньо переміщених осіб та їхню інтеграцію в нові громади; забезпечення гуманітарної допомоги, зокрема продовольством, медикаментами та засобами першої необхідності; розвиток освітніх та культурних ініціатив, що сприяють зміцненню соціальної згуртованості.

Попри значний внесок громадських організацій у процес післявоєнного відновлення, існує низка викликів, що можуть уповільнювати їхню діяльність. Основними проблемами є:

- нестабільне фінансування та залежність від міжнародної допомоги;
- відсутність чіткої координації між організаціями, що призводить до дублювання зусиль або нерівномірного розподілу ресурсів;
- бюрократичні та правові перешкоди, які ускладнюють реєстрацію та ведення діяльності новостворених ініціатив;

– ризик вигорання серед волонтерів через тривалий час високого навантаження та недостатню психологічну підтримку.

Для подолання зазначених викликів необхідно вжити заходів, спрямованих на посилення спроможності громадянського суспільства. Серед пріоритетних напрямків нами було виокремлено:

– запровадження державних програм підтримки волонтерських ініціатив, що включають фінансування, податкові пільги та спрощену звітність;

– створення єдиної платформи для координації громадських організацій, що сприятиме ефективному розподілу ресурсів та взаємодії з міжнародними донорами;

– розвиток навчальних і реабілітаційних програм для волонтерів з метою підвищення їхньої кваліфікації та забезпечення емоційної стійкості;

– посилення правового захисту громадських організацій, зокрема через спрощення процедур реєстрації та залучення державних і міжнародних ресурсів для довгострокового розвитку сектора.

Таким чином, громадянське суспільство є рушійною силою у відновленні України, забезпечуючи не лише нагальні потреби постраждалого населення, а й сприяючи формуванню сталої, демократичної та соціально згуртованої держави. Подальша підтримка та розвиток волонтерського руху та громадських організацій є необхідною умовою для ефективного післявоєнного відновлення та зміцнення України у глобальному контексті.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається роль волонтерських ініціатив і громадських організацій у процесі післявоєнного відновлення України. Аналізуються основні напрямки діяльності волонтерів, їхній вплив на соціальну адаптацію населення, відбудову інфраструктури та гуманітарну підтримку. Висвітлено механізми співпраці волонтерських організацій із державними та міжнародними партнерами, а також фінансові й організаційні виклики, що стоять перед громадянським суспільством. Проаналізовано внесок волонтерів і громадських організацій у післявоєнне відновлення держави, основні труднощі та перспективи розвитку громадянського суспільства. Особливу увагу приділено викликам, з якими стикаються волонтери та громадські організації, а також можливим шляхам подальшого зміцнення їхньої ролі у процесах реконструкції країни після перемоги. Досліджено оцінку самих волонтерів та громадських організацій щодо їхньої ролі у процесі відновлення, успішні кейси українських громадських ініціатив та запропоновано перспективні шляхи розвитку волонтерського руху в умовах післявоєнної відбудови країни.

Література

1. Гапон В. О. Принципи адміністративного-правового облаштування волонтерської діяльності в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 250-256. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.41>
2. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках: Звіт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1467&lang=ukr&page=1&utm>
3. Закон про зниклих безвісти Боснії та Герцеговини. URL: <https://icmp.int/wp-content/uploads/2014/08/law-on-missing-persons.pdf>
4. Звіт за результатами дослідження основних факторів і причин припинення діяльності організацій громадянського суспільства «Успіх або занепад ОГС та мереж/коаліцій» URL: https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/338?fbclid=IwY2xjawEWw_hleHRuA2FlbQIxMAABHUXuNHZ30YJqxXMN7huxPFocMYIqUS6ePhwqJTaCHWkyTWSz2GYRG2_R8A_aem_5tGetsOuSTCjPs2ae-Lo8A
5. Звіт про результати проведеної спільної оцінки потреб біженців, шукачів притулку і внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <https://bit.ly/2KEXDkG>
6. Звіт про результати громадського обговорення проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми з розвитку волонтерської діяльності в Україні на період до 2030 року». URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24375.html>
7. Звіт Центру формування політики «Релевантна модель взаємодії громадянського суспільства із місцевим населенням на рівні очікування/спроможності». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3921815-v-ukraini-zbilsuetsa-kilkist-gromadskih-organizacij-popri-vijnu-analitiki.html>
8. Інститут зниклих безвісти Боснії та Герцеговини (MPI). URL: <https://icmp.int/wp-content/uploads/2005/08/agreement-on-assuming-the-role-of-co-founders-of-the-missing-persons-institute-of-bosnia-and-herzegovina-scan.pdf>
9. Мамедбекова М. Фінансування антикорупційних громадських організацій в Україні: поточний стан та потенційні ризики. *Громадянське суспільство VS. корупція в Україні. ACRECREVIEW* №2, 09/2020. 28 с.
10. Мацієвський Ю. В, Лук'янчук Я. В. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних

інститутів. *Політичні дослідження*. 2024. № 1. С. 19-41. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-2>

11. Національна соціальна сервісна служба України : зразки договорів про волонтерську діяльність. URL: <https://nssu.gov.ua/volonterstvo/zrazky-dohovoriv-pro-volontersku-dialnist>

12. Національна соціальна сервісна служба України : волонтерство у Товаристві Червоного Хреста. URL: <https://nssu.gov.ua/news/volonterstvo-u-tovaristvi-chervonogo-hresta>

13. Офіційний сайт БФ «Повернись живим». URL: <https://www.comebackalive.in.ua/>

14. Офіційний сайт ГО «Солом'янські котики». URL: <https://kittysoloma.org/>

15. Офіційний сайт ГО «Землячки». URL: <https://zemliachky.org/>

16. Офіційний сайт ГО «ЕЛЕОС-Україна». URL: <https://www.eleos.com.ua/>

17. **Панькова О., Касперович О.** Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей післявоєнного відновлення країни. *Журнал європейської економіки*. Західноукраїнський національний університет. 2022. Том 21 №3(82). С. 277-294. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/download/1605/1605/3131?utm>

18. Петровська К. В., Тургенева А. О. Досвід організації діяльності волонтерського загону «Палітра добра» Бердянського державного педагогічного університету. *Personality Development In the Age of Globalization: Collection of scientific papers*. Morrisville, Lulu Press., 2016. С. 103-105.

19. Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства в умовах війни. Результати незалежного соціологічного опитування організацій громадянського суспільства. К. 2023. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Full-report_Study-of-the-Ukrainian-Civil-Society-Sector-in-a-Time-of-War_UKR-version.pdf

20. Про схвалення Концепції Державної цільової програми з розвитку волонтерської діяльності в Україні на період до 2030 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/922/>

21. Результати досліджень міжнародного проекту «Індекс сталості організацій громадянського суспільства» за 2022 та 2023 рр. URL: <https://drive.google.com/file/d/11Q9WwHbEgUFyRlVb9Ib4a6ICefLN8oe/view>

22. Сидоренко С. В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних

соціополітичних трансформацій. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 167-174.

23. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. Київ : НІСД, 2023. 91 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.01>

24. Цінності волонтерів: результати якісного дослідження перспектив розвитку волонтерського руху в Україні. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/07/31/cinnosti-volonteriv-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya-perspektiv-rozvitku-volonterskogo-ruxu-v-ukraini/>

25. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3). URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>

26. Як Хорватію відбудували після війни. URL: <https://shtab.net/articles/view/yak-horvatiyu-vidbuduvali-pislya-vijni/>

27. Ян Ерл-Ружицький. Уроки для відновлення: Хорватія і Боснія: Антиподи повоєнного відновлення Балканів. URL: https://inam.org.ua/pdf/Institute_of_American_Studies_Post-War%20Reconstruction%20of%20the%20Balkans%20Lessons%20and%20Recommendations%20for%20Ukraine_in%20Ukrainian.pdf

28. Bank, A., & Schlumberger, O. (2017). «Syria's civil society in war and peace». *Middle East Journal*, 71(3), 347-365.

29. Belloni, R. (2001). «Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina». *Journal of Peace Research*, 38(2), 163-180.

30. Berg-Schlosser, D., & Mitchell, J. (2000). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: Comparative Analyses*. Palgrave Macmillan.

31. Carpenter, T. (2014). «Humanitarian Action in Syria: Constraints and Adaptation». *Refugee Studies Centre Policy Briefing* 10.

32. Eichengreen, B. (2007). *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton University Press.

33. Ekiert, G., & Kubik, J. (1999). *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland, 1989-1993*. University of Michigan Press.

34. Holovko, Liliia, & Holovko, Tamila (2023). Volonterska diialnist yak faktor rezylientnosti ta naroshchuvannia sotsialnoho kapitalu v hromadakh (na prykladi odniiei z hromad Kyivskoi oblasti) [Volunteer Activity as a Factor of Resiliency and Building up Social Capital in Communities (on the Example of One of the Communities of Kyiv Region)]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*,

- 4 (54), 38-54. <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.028>
URL: <https://ojs.dse.org.ua/index.php/dse/article/download/166/127?utm>
35. Howard, M. M. (2003). *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press.
36. Lansky, M., & Areshidze, G. (2008). «Georgia's Year of Turmoil». *Journal of Democracy*, 19(4), 154-168.
37. Pickering, P. M. (2007). *Peacebuilding in the Balkans: The View from the Ground Floor*. Cornell University Press.

Information about the authors:

Petrovska Kateryna Volodymyrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social Work and Inclusive Education,
Berdyansk State Pedagogical University
55a, Zhukovsky St., Zaporizhzhia, 69061, Ukraine
Karpsowstrasse 3, Zittau, 02763, Germany

Turgenieva Anastasiia Oleksandrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Social Work
and Inclusive Education,
Berdyansk State Pedagogical University
55a, Zhukovsky St., Zaporizhzhia, 69061, Ukraine

Melnychuk Alla Bohdanivna,

Assistant of the Department of Social Work and Inclusive Education,
Berdyansk State Pedagogical University
55a, Zhukovsky St., Zaporizhzhia, 69061, Ukraine

INVESTIGATION OF THE INTENTIONAL DESTRUCTION OR DAMAGE TO ANOTHER'S PROPERTY COMMITTED BY ARSON AND ITS IMPACT ON THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE WAR AND ITS SIGNIFICANCE IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Pyrh I. V., Pokrasa K. V.

INTRODUCTION

Criminal offenses related to the intentional destruction or damage to property committed by arson are one of the sources of threats to the national security of the state and cause significant damage not only to society's relations regarding property, but also endanger other areas of activity of citizens of Ukraine, violating their constitutional rights guaranteed by the state. According to Article 41 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to own, use and dispose of their property, in addition, no one can be unlawfully deprived of the right to property¹.

Arson is one of the ways of committing a crime provided for in Part 2 of Article 194 of the Criminal Code of Ukraine². In addition, in modern conditions of martial law, the use of means of warfare prohibited by international law, other violations of the laws and customs of war lead to fires and the destruction of critical infrastructure of our country by fire. Analysis of statistics of the Prosecutor General's Office of Ukraine in recent years indicates a decrease in the number of destruction or damage to other people's property committed by arson. However, the percentage of unsolved crimes in this category remains significant. Thus, during 2019, the National Police of Ukraine recorded 1,035 criminal offenses under Art. 194 Part 2, while suspicion was reported in 101 proceedings, in 2020 – 935, suspicion was reported in 144 proceedings, in 2021 – 668, suspicion was reported in 157, in 2022 – 342, suspicion was reported in 97, in 2023 – 457, 203, in 2024 – 703 suspicion was reported in 436 proceedings. As of 02/20/2025, 157,129 crimes of aggression and war crimes were registered³.

The reasons for the insufficient number of crimes in this category being solved are a number of objective and subjective factors, which include the following: lack of a comprehensive and systematic approach and participation

¹ Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

³ Статистична інформація. Офіс Генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.

of various categories of specialized services; untimely conduct of initial investigative (search) actions, due to which the «tracer picture» and evidentiary information are lost; low level of provision of investigative units with modern technical and forensic means; insufficient qualification and training of investigators conducting pre-trial investigation of this category of proceedings; ineffective system of prevention and warning of these criminal offenses; lack of effective modern investigation methods and opportunities to use special knowledge to obtain forensically important and significant information about the circumstances of the committed criminal offense; improper study and ignoring of scientific recommendations on the organization, planning, technical and forensic support of the investigation of this category of criminal offenses; insufficient level of practical training of law enforcement officers participating in the pre-trial investigation of this category of criminal proceedings; low level of interaction of the investigator with other services when conducting initial investigative (search) actions, including when inspecting the scene of the incident. All of the above reasons have a negative impact on the number of unsolved intentional arsons of other people's property.

In these conditions, specially organized and prepared arson of other people's property has become a sufficiently developed means of psychological influence and causing harm for the purpose of extortion, disruption of the normal operation of economic facilities, to eliminate competitors in the commercial sphere, to obtain unjustified compensation for property losses, etc. Taking into account the above, there are reasons to believe that such a method of influencing people, based on damaging other people's property by arson, will take place in the present and develop in the future. That is why it is important to improve the activities for investigating such offenses, namely, to increase the organizational foundations of investigative activities and the efficiency of conducting investigative (search) and other procedural actions.

1. Forensic characteristic of intentional destruction or damage to another's property committed by arson

Forensic characteristic is one of the components of the investigation methodology of certain types of criminal offenses. It contains information about the criminal offense as a whole and its individual elements. Unlike other characteristics (criminal law, criminological), it is, firstly, a system of only forensically significant information about the signs of a specific type of offense, and not the same for all their types. Secondly, information about the signs of the elements of the offense is described at a qualitative and quantitative level. Thus, the practical significance of this category of forensics

increases⁴. That is, the specified scientific category is used both in the practice of investigating criminal offenses and in the scientific field.

V. O. Malyarova points out that neither criminal-legal, nor criminological or other characteristics are able to cover a number of features that are important for the formation and implementation of forensic methods. Such features include, in particular, those related to actions aimed at preparing for the commission of a crime and concealing its traces, with the mechanism of trace formation, etc. They are not included in the number of criminal-legal or criminological, since they do not have legal significance and the necessary substantive features. The information provided in these characteristics is not of the same order and competing, although it is quite close in essence. They are intended to solve different tasks, are components of different systems, therefore they can be studied in parallel and in a complex⁵.

Regarding the definition of forensic characteristics, we adhere to the opinion of V. P. Bakhin and B. Lukyanchikova, who, having studied a large number of scientific sources, came to the conclusion that the forensic characteristic is understood as follows: an information model of typical features of a certain type (group) of crimes; a plausible model of the event; a system of data (information) about the crime that helps in the disclosure and investigation; a system of generalized factual data, knowledge of which is necessary for organizing the disclosure and investigation of crimes; a system of features of the type of crimes that are important for the investigation; a system of describing forensically significant features of crimes in order to ensure their disclosure, investigation and prevention⁶.

Regarding the elements of the forensic characteristic, there are also a number of opinions, but the overwhelming majority of scientists cite four to six elements of the scientific category under study, in particular: the method of commission, traces of the crime, the subject of the criminal offense, the circumstances of the commission of the offense, the personality of the offender and the victim⁷. M. V. Saltevsyky notes that the elements can be reduced to four: «the subject of direct attempt; the method of committing a crime in its broad sense; a typical situation – a «trace picture» in its broad

⁴ Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 32.

⁵ Малайрова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 114.

⁶ Бахін В. П., Лук'янчиков Б. Є. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39.

⁷ Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 350.

interpretation; the personality of the criminal»⁸. Supporting the above positions, we note that the informative content of the forensic characteristic largely depends on the composition of the criminal offense itself. Therefore, we consider it necessary to consider the positions of scientists regarding the related components of illegal acts.

We consider it appropriate to consider the methodology for investigating fires committed by arson as a single one, regardless of the object of the attack, the causes of the fire and the motives of the crime. The validity of such a position is confirmed by the data obtained from the analysis of the results of the study of forensic and investigative practice. The means of causing criminal damage in arson is fire, which leaves a certain type of traces that characterize the conditions of occurrence, the direction of combustion, etc. Therefore, in criminal proceedings of this category, at the initial stage of the investigation, it is necessary to establish the cause of the fire and, on this basis, determine the method of committing the crime, the identity of the perpetrator, the form of guilt, the motive and purpose of the crime. In addition, it should be noted that all fires are subject to uniform conditions of occurrence and development. A fire is not a random, spontaneous phenomenon. The occurrence of a fire is the result of a number of circumstances that determine its cause.

In criminal law, the subject of a crime is understood as property belonging to collective, private or state organizations, as well as private or individual property. It can be movable and immovable: buildings, structures, equipment, etc. Property as the subject of a criminal offense must have a commodity, exchange value. At the same time, for the person committing the offense, it must be someone else's, that is, it must belong to another person on property rights⁹.

In criminology, the subject of the encroachment is interpreted somewhat differently. According to M. V. Saltevsy, the subject of direct encroachment is a physical object (things and objects) of organic and inorganic origin, which is a material expression of social relations¹⁰. According to I. V. Pyrih and M. M. Efimov, not any object of the situation of the commission of the offense that interacts with the subject should be considered as an object, but only the one with which the occurrence of harmful consequences is associated. The subject of a criminal offense can be considered as the final product, the result of the unlawful activity of the subject. Information on the subject of the criminal offense during the investigation of the intentional destruction or damage to another's property committed by arson allows you to establish the

⁸ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 456.

⁹ Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2010. С. 177.

¹⁰ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. К.: Кондор, 2005. С. 458.

nature, features of the lost property and the amount of damage caused¹¹. Information on the subject of the offense is important in establishing the method of committing the crime, clarifying the motives of criminal behavior and the characteristics of the offender himself.

In the scientific forensic literature, the subject of the criminal offense when committing a crime by arson was not considered. Scientists paid attention to the subject of the offense during the investigation of all crimes related to fires, regardless of the cause of their occurrence. Some scientists call the place of origin of the fire as a separate element of the forensic characteristics or as a component of the situation. Thus, A. I. Kuntiy notes that according to the place of committing the intentional destruction or damage to property, they distinguish: in residential premises; in warehouses; at enterprises; on transport; in cultural and mass institutions; at agricultural facilities; in an open area with forest plantations, etc.¹². In our opinion, in the methodology of investigating the intentional destruction or damage to another's property committed by setting fire to a building, structures and other premises act on the one hand as the subject of direct encroachment, and on the other as the place where the objects of direct encroachment are stored. In both cases, the guilt represents a separate element of the forensic characteristic that requires development and is interconnected with other elements, in particular the method of committing the crime.

The analysis of scientific literature and the results of the study of criminal proceedings materials made it possible to separate the subject of criminal encroachment, which is:

1. Residential premises of individual citizens: apartments, separate houses (manor or country house type) (21 %).
2. Outbuildings: barns, cellars, transformer houses, gazebos, garages, etc., which can be located both separately and on the territory of estate plots and summer cottage cooperatives (10 %).
3. Small architectural forms: counters, kiosks, small shops, workshops, etc. (14 %).
4. Shops, retail premises (8 %).
5. Warehouses and storage facilities for goods (6 %).
6. Manufacturing enterprises, workshops and separate sections and premises in them (4%).
7. Buildings of state bodies, enterprises and organizations of any form of ownership, offices, banks, premises of local governments, etc. (9 %).
8. Entertainment establishments, cafes, restaurants, cinemas, theaters, etc. (10%).

¹¹ Сфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 18.

¹² Криміналістика: підручник [Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.]: за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 756-757.

9. Motor vehicles: cars, including trucks, motorcycles, mopeds (16 %).

10. Agricultural products, including those stored in hangars and other storage facilities (2 %).

In our opinion, the methods of committing a crime that resulted in a fire occupy a key place in the structure of the forensic characteristics of crimes of this category. The meaning of the method of committing a crime and its connection with other elements of the forensic characteristics was meaningfully characterized by V. V. Tishchenko, who included in the content of the method of crime a complex (system) of the offender's actions to prepare, commit and conceal a crime, determined by the purpose of the criminal offense, the properties of the offender's personality and the situation (subjective and objective factors), the results of which are reflected in the material and intellectual traces that characterize the physical and mental features of the offender's personality¹³.

According to S. M. Zavvalov, V. K. Veselsky, V. V. Pyaskovskii, the method of committing an offense is not a simple sum or complex of behavioral acts, but represents a certain integral structure of behavior, that is, a system. The method, like any system, consists of interconnected elements, acts of behavior aimed at preparing, committing and concealing a criminal offense. These acts of behavior in the form of actions, techniques, operations are interconnected according to a certain hierarchy and subordination as part of purposeful volitional activity. According to the above-mentioned scientists, the methods of committing criminal offenses, according to the degree of complexity of applying a particular method, can be divided into: fully structural or most qualified, including the preparation, commission and concealment of a crime; less qualified or truncated of the first type, including the commission and concealment of a crime; less qualified or truncated of the second type, including the preparation and commission of a crime; unqualified or simplified, consisting only of committing a crime¹⁴. The same classification in content is followed by G. A. Matusovsky, dividing the methods of committing a crime into: single-element, which take place without preparation and concealment; complex two-element, which, in addition to the main element, include actions to prepare and conceal the event of a crime; full or three-element, which include preparation, direct commission and concealment of a criminal offense¹⁵. We agree with the opinions expressed by scientists and believe that the method of committing a criminal offense consists of three

¹³ Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насилницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. С. 18.

¹⁴ Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : КНТ, 2009. С. 25.

¹⁵ Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз. Харків : Консум, 1999. С. 308.

interrelated elements: preparation, direct commission and concealment. The analysis of forensic practice has established that when organizing arsons with the aim of destroying or damaging someone else's property, criminals used mainly (93 %) full-structure methods, which consisted of preparation, commission and concealment of a crime.

Scientists directly classify the methods of committing arsons on various grounds. The authors of the manual of the National Academy of Internal Affairs distinguish the following methods of arson: a) introducing a source of combustion for ignition, which does not require significant preparation; b) using auxiliary combustible substances or materials that were brought from outside or were at the scene of the crime; c) using special technical means, pre-prepared incendiary devices designed for reliability and conspiracy during the commission of criminal acts. M. V. Saltevsy considers the following to be the most common methods of arson: a) using flammable objects: ether, gasoline, gas, alcohol, carbon sulfur, sodium phosphorus; b) using specially prepared devices of both remote and contact action; c) using special devices for ignition from solar energy; d) creating conditions for spontaneous combustion of objects (improper stacking of coal, cotton). In general, we agree with the opinions expressed by scientists and the classification given, but in the above theses, the methods of preparation and commission of the crime are combined, and the methods of concealment are not given at all. It should also be noted that there is a combined method of arson, which includes a combination of the above methods.

It should be noted that the choice of a particular method by the criminal depends on the characteristics of the object of the offense and its affiliation; the environment in which the criminal event occurs, namely: time of day, weather and climatic conditions, etc.; the personality of the criminal, motive and goal, his professional skills and criminal experience, etc.

In our opinion, when committing the destruction or damage of someone else's property by arson, the preparatory stage should include the following actions:

1. Choosing the object of the offense. In this case, it is necessary to take into account: the location of the object; the presence of security, a system for controlling the object: alarm, video surveillance, watchdogs; the quality of locking devices, bars on the windows if the purpose of the arson is the interior of the building.

2. Monitoring the object in order to establish the operating mode, the location of surveillance cameras, choosing ways and means of approach and disappearance from the scene, etc.

3. Choosing the method of committing the crime, developing an action plan.

4. Depending on the chosen plan, preparation of: devices and means of ignition: purchase of flammable substances, preparation of incendiary

mixtures, construction of ignition devices, etc.; means of arrival and departure from the scene of the incident: car, motorcycle, etc.

5. In the event of a criminal offense in a group – selection of participants and distribution of roles.

6. Taking measures to conceal traces of the crime.

The stages of preparation for committing arson can take a lot of time and be thought out in detail, or they can be spontaneous (for example, limited to buying an incendiary mixture for a fire and matches).

The method of direct commission of a crime consists in active actions to implement criminal intent. Such actions, when the criminal comes into direct contact with the object, usually occur in a short period of time, but sufficient for the criminal to be able to make sure of the implementation of his intention. Direct ignition of an object may be accompanied by additional actions that contribute to the commission of a crime. For example, breaking lighting devices around the object, disabling surveillance cameras, breaking the glass of a store window with subsequent fire inside, etc. Concealment of a crime is an important element of actions to implement criminal intent and is a system of measures aimed at misleading the investigation authorities regarding circumstances that are important for the event under investigation. We agree with the opinion of S. M. Zavyalov, V. K. Veselsky and V. V. Pyaskovskiy, who divide methods of concealment into five groups: «1) methods of concealing material traces that were reflected in the surrounding environment as a result of preparing and committing a crime; 2) methods of concealing objects of encroachment and the consequences of their possession, disposal and use; 3) methods of using measures to mask and falsify traces of a crime; 4) methods of taking measures to counteract the search for the criminal; 5) methods of taking measures to counteract the establishment of the truth in general»¹⁶. From the above, it follows that concealment is carried out by destroying, concealing, masking or falsifying information obtained during the investigation both from the suspect and from other sources.

Concealment is a method that consists in not providing the investigator with information about the committed criminal offense. The characteristic features of this method are the criminal's concealment of weapons and means of arson; concealing the truth or refusing to give testimony at all; failure to comply with the investigator's lawful requirements, etc. Destruction consists in removing traces at the scene of the offense: hands, shoes, broken obstacles, containers from under the incendiary substance used, etc. Masking consists in changing the perception of persons who witnessed the crime or the investigator about the criminal nature of the actions committed and the involvement of a certain person in them. Characteristic signs of disguise are

¹⁶ Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : КНТ, 2009. С. 37.

changes in the criminal's appearance: hairstyles, use of wigs, dark glasses, masks, growing a mustache or beard before committing a crime with subsequent shaving or vice versa, changing clothes, etc., which makes it difficult and even impossible for potential eyewitnesses to remember the criminal's face and further recognize him. Falsification consists in creating false information about the crime or forging the carriers of such information. It can manifest itself in intentionally leaving traces of others or objects belonging to another person at the scene of a fire. A combined method of falsification is the creation of a false alibi, that is, a misconception about the location of the criminal at the time of the arson. The listed methods of concealing traces of arson can manifest themselves both separately and in close intertwining, creating the so-called mixed methods of concealing a crime.

Based on the above, it can be concluded that the subject of the unlawful encroachment and the methods of committing the crime in the forensic characterization of the intentional destruction or damage to another's property committed by arson occupy a key place. Information on the subject of the criminal encroachment allows you to establish the nature, features of the lost property and the amount of damage caused. Information on the subject of the encroachment is important in establishing the method of committing the crime, clarifying the motives of criminal behavior and the characteristics of the offender himself. The methods of committing the crime, which resulted in the occurrence of a fire, occupy a key place in the structure of the forensic characterization of crimes of this category. When organizing arson with the aim of destroying or damaging another's property, criminals used mainly full-structure methods, consisting of preparing, committing and concealing the crime.

2. Features of the investigation of intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson

Investigation of criminal offenses is a complex cognitive process, during which the investigator consistently solves the task at each stage. Collecting information about the criminal offense and its participants, he gradually approaches the main goal – the completion of the pre-trial investigation and making a decision in accordance with the requirements of the law. One of the principles of forensic methodology is the sequence of actions during the collection of evidence, which is based on scientific provisions and practical recommendations that help organize the investigation of various types of offenses. Another important principle is situationality and phasing, when the investigator assesses the circumstances, determines the task, makes tactical decisions, applies appropriate methods and obtains a result that affects the development and resolution of a new investigative situation.

Traditionally, the investigation is divided into three stages: initial, subsequent (further) and final. However, scientists note that in modern

conditions this periodization needs to be revised. In particular, it is proposed not to single out the final stage separately, since it is mostly characterized by organizational work, which includes the analysis of evidence, systematization of materials and making a decision to complete the investigation in accordance with Article 283 of the Criminal Procedure Code of Ukraine¹⁷. However, scientists are unanimous in defining the initial stage of the investigation as the most significant. That is why the development of an algorithm for the investigator's actions at this stage is the task of any forensic methodology.

The investigation of criminal offenses is a complex cognitive process, during which the investigator consistently solves the task at each stage. By collecting information about the criminal offense and its participants, he gradually approaches the main goal – the completion of the pre-trial investigation and making a decision in accordance with the requirements of the law. One of the principles of forensic methodology is the sequence of actions during the collection of evidence, which is based on scientific provisions and practical recommendations that help organize the investigation of various types of offenses. Another important principle is situationality and phasing, when the investigator assesses the circumstances, determines the task, makes tactical decisions, applies appropriate methods and obtains a result that affects the development and resolution of a new investigative situation. Traditionally, investigations are divided into three stages: initial, subsequent (further) and final. However, scientists note that in modern conditions this periodization needs to be revised. In particular, the final stage is proposed not to be highlighted separately, since it is mostly characterized by organizational work, which includes the analysis of evidence, systematization of materials and making a decision to complete the investigation in accordance with Article 283 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. However, scientists are unanimous in defining the initial stage of the investigation as the most significant. That is why the development of an algorithm of the investigator's actions at this stage is the task of any forensic methodology.

Deliberate destruction or damage to another's property committed by arson is one of the dangerous crimes. The threat of arson is becoming particularly relevant in the current conditions of Russia's military aggression against our country. The purpose of arson can be not only the destruction or damage to the property of citizens, but also an encroachment on the foundations of public safety and order, the authority of state authorities and local self-government bodies, the property of certain categories of citizens: law enforcement officers, military personnel, journalists. The above and the data of forensic practice indicate the relevance of developing forensic recommendations on the methodology for investigating the deliberate destruction or damage to another's property committed by arson in general, and at the initial stage of the investigation in particular.

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

The investigation stage, according to the definition of A. F. Volobuyev, is an intermediate point of the investigation, which characterizes the state of the investigation from the point of view of solving its tasks and is determined by the procedural decisions taken¹⁸. O. V. Pchelina considers the investigation stage as «a separate period of time within which, under specific conditions of the investigation, a system of actions is used aimed at solving common tactical tasks (both strategic and intermediate) of the investigation»¹⁹. As we noted above, most scientists distinguish the initial and subsequent stages of the investigation. R. L. Stepaniuk believes that the initial stage begins from the moment of the start of the pre-trial investigation and continues until all possible investigative (search) actions determined by the investigative situation are performed, and the subsequent stage is until the pre-trial investigation is fully completed. The stages of the investigation are of significant importance for forensic methodology and should be divided according to forensic criteria based on the information available at a certain moment of the investigation regarding the crime and the availability of data regarding the suspect's identity, which, in turn, affects the formation of investigative situations and, accordingly, the tasks to be solved for each of them²⁰.

Most scientists pay attention to the initial stage of the investigation, because the data obtained at this stage largely determine the list and success of actions at the next stage and affect the solution of the tasks of the entire investigation. The characteristics of the initial stage are: the presence of insufficient information about the crime; a significant number of versions to be verified; insufficient time to conduct investigative (detective) actions, etc. The above generally affects the formation of the tasks and functions of this stage, the implementation of which is mandatory for conducting procedural actions at a later stage. According to O. V. Luskatov, at the initial stage of the investigation, the following actions must be performed: put forward all possible real versions of the event and measures to verify them; plan investigative (detective) and covert investigative (detective) actions; perform part or all, if possible, planned actions; collect and secure evidence that may be lost; take measures to identify, search for and detain suspects; begin collecting data characterizing the identity of suspects; to take measures to compensate for material damage caused by a criminal offense; to identify the causes and conditions that contributed to the commission of the offense. Investigative (search) actions and other measures at the initial stage, as a rule,

¹⁸ Волобуев А. Ф. Научные основы комплексной методики расследования корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. ХНУВС. Харків, 2001. С. 185.

¹⁹ Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. С. 247.

²⁰ Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук проф. А. Ф. Волобуєва. Х.: Ніка Нова, 2012. С. 121.

are urgent, exploratory in nature, are characterized by density, intensity, and a high pace of organization and conduct²¹.

The tasks of the initial stage of the investigation, according to A. F. Volobuyev, which we agree with, are: establishing the time, place and other circumstances of the criminal offense committed, its essence, as well as identifying, removing and fixing traces that may disappear or be destroyed over time under the influence of negative factors; identifying, searching for and detaining a person suspected of committing an offense or choosing a preventive measure; collecting evidence sufficient to present the person with suspicion for at least one of the episodes of criminal activity²². After receiving data confirming the involvement of a certain person in committing a criminal offense, the tasks of the initial stage are considered completed.

The investigative situation is a set of circumstances of a specific criminal offense that are established by the investigator, prosecutor or court during its disclosure, investigation and prevention. It consists of two main components: objective factors – these are circumstances already known at the time of the investigation, covering material evidence and personal sources of information; subjective factors – conditions that depend on the investigator himself: his professional level, experience, thinking, memory, state of health and psychophysiological qualities.

During the investigation, unforeseen situations may arise that require careful planning of actions and a high level of professionalism. At the same time, knowledge of typical algorithms for solving standard investigative situations developed by forensics greatly facilitates the work. Typical investigative situations are based on the scientific generalization of common features characteristic of a certain group of individual investigative situations. They are of great importance for the development of programs for investigating criminal offenses and are an integral part of forensic methodology. A specific investigative situation is a unique combination of circumstances that arises at a certain stage of the investigation. They differ from each other, they are difficult to predict and it is impossible to develop an algorithm of actions in advance, they require the development of individual versions and recommendations that take into account the peculiarities of criminal proceedings. At the same time, knowledge of algorithms of actions in typical investigative situations makes it possible to work more effectively in specific conditions. In the methodology of investigation of certain types of criminal offenses, scientists have developed typical investigative situations that relate to the investigation of crimes related to fires in general. Separately, typical investigative situations of intentional destruction or damage to

²¹ Криміналістика : підручник [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін.]; 2-ге вид., переробл. і доповн. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 414.

²² Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. URL : http://www.adhdportal.com/book_2772_chapter_17_3.1_Ponjattja_sldcho_situa_taetapu_rozsliduvannja_khrol_v_pobudov_okremo_metodiki_rozsliduvannja.html

property committed by arson were not considered. This is partly reasonably explained by the fact that at the beginning of the investigation it is sometimes very difficult to establish that the offense was committed by arson, and not in another way. The most common typical investigative situations related to establishing the fact of the obviousness of the offense are defined by M. V. Saltevs'kyi: 1) the cause of the fire is obvious, established on the basis of the «trace picture» (property was destroyed, people suffered damage); 2) the cause of the fire is not obvious and requires establishment during the preliminary investigation²³. V. O. Konovalova also identifies two typical investigative situations: «a) there is data on the event of the crime and the method of its commission, the identity of the perpetrator is unknown; b) there is data on the event of the crime, but the method of its commission and the identity of the perpetrator are unknown»²⁴. Based on the analysis of primary information about the fire, V. V. Kolesnikov identifies the following typical investigative situations: a) primary information about the fire contains reliable data on signs (traces) of arson; b) primary information about the fire contains reliable data that it arose as a result of improper behavior of people, while it remains unclear whether these actions were intentional or careless; c) primary information about the fire does not contain reliable data that it arose as a result of the «human factor»²⁵. The same typical investigative situations are identified by the authors of the manual of the National Academy of Internal Affairs²⁶.

Taking into account the above opinions of scientists, the results of studying the materials of forensic and investigative practice, the following typical investigative situations of the initial stage of the investigation of intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson can be distinguished:

1. There are signs of a criminal offense, but the identity of the perpetrator is unknown, there is no information about him, there are no witnesses, eyewitnesses.

2. There are signs of a criminal offense, the identity of the perpetrator is unknown, there are witnesses, eyewitnesses, there is information about the appearance of the perpetrator and the direction of his departure from the scene.

3. There are signs of a criminal offense, there is reliable information about the identity of the perpetrator, but he has not been detained and is hiding from the investigation.

²³ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. К.: Кондор, 2005. С. 541.

²⁴ Настільна книга слідчого: наук.–практ. видання для слідчих і дізнавачів. [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2–ге вид. перероб. і доп. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. С. 457.

²⁵ Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 132-133.

²⁶ Особливості розслідування окремих видів злочинів: мультимедійний навчальний посібник. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection10.html>

4. There are signs of a criminal offense, the perpetrator was detained immediately after committing the crime.

At the same time, we believe that the cause of the fire (arson) has already been finally established, or there is significant evidence indicating that arson was committed.

The first typical investigative situation arises after a complaint is received from citizens or after the fire is discovered by police officers, and at the time of the fire, only information may be available about the place of arson, time, and material values that were at the scene of the fire. In this case, there is no information about the identity of the suspect or suspects, and there are no eyewitnesses and witnesses to the event (60 % of cases). The investigator's actions in this situation should be aimed at solving the following investigation tasks: identifying the person or group of criminals, identifying eyewitnesses and witnesses to the fire, establishing the amount of property damage and a list of burned items, and establishing the method of committing arson.

Regarding the method of committing arson, the following versions are possible: the crime was committed using flammable and highly flammable liquids; substances or materials capable of spontaneous combustion were used; use of an open source of fire; technical devices for industrial and domestic purposes or specially manufactured for the commission of a crime were used. Typical versions of the identity of the perpetrator may be: persons previously convicted of committing similar crimes, namely against property and pecuniary-violent, as well as crimes against public safety; relatives, acquaintances of the victims, especially those with whom there were hostile relations; outsiders.

The following investigative (search) actions are carried out in the first investigative situation:

- inspection of the scene of the incident, during which attention is paid to identifying traces confirming the commission of a crime by arson, as well as identifying the source of ignition;
- interrogation of the victim at the scene of the incident;
- identification of witnesses, eyewitnesses by house-to-house patrol of the territory, which is entrusted to the employees of the operational units;
- appointment of fire-technical and other examinations, mainly to solve diagnostic and situational tasks, depending on the nature of the objects seized during the inspection;
- check the forensic records of previously convicted persons, especially those who have just been released and live in the area of the fire;
- interrogate the victim's family members, relatives, acquaintances;
- study solved and unsolved crimes of this category committed in this area;
- give instructions to operational officers to conduct covert investigative (search) actions, in particular, establishing the location of a radio-electronic device; audio-, video– monitoring of a place, a person; removing information from transport telecommunication electronic systems and networks.

The second and third typical investigative situations are the most favorable in relation to the first, since although the identity of the criminal is unknown,

there is certain information about him that can be obtained from witnesses, eyewitnesses (14 %). This is information about the appearance of the criminal and the direction of his movement from the scene of the incident or information about a specific person or his place of residence. Typical investigation tasks in these situations are to establish the location of the suspect, his detention; collecting evidence that refutes or confirms the suspect's involvement in the commission of the crime, as well as establishing material damage, the method, purpose and motives for committing the crime. Typical individual versions regarding the suspect's identity may be: the crime was committed by a person or persons whose information or signs are contained in the information received from witnesses; committed by other persons. The investigator's algorithms for resolving these typical investigative situations may be as follows: conduct an inspection of the fire scene; interrogate witnesses, eyewitnesses, the victim; compile a subjective portrait of the suspect based on a description of the signs and a composite photo; give instructions to the operational units to search for the criminal based on the compiled photo; provide information about the crime committed to the media, including the characteristics of the criminal's appearance; in the event of establishing a specific place of residence or possible appearance, lay ambushes in the indicated places; based on the results of the inspection, appoint a fire-technical and other necessary expertise; check the forensic records of previously convicted persons, especially those who have just been released and live in the area of the fire; give instructions to operational officers to conduct covert investigative (search) actions.

The fourth typical investigative situation is the most favorable for the investigation (26 %). In this case, the initial and subsequent stages of the investigation take place in parallel and the investigative (search) actions inherent in each of them are intertwined. Typical investigation tasks in this situation are: forming an evidentiary base to confirm or refute the suspect's guilt, establishing the suspect's possible involvement in committing other similar crimes, searching for possible accomplices, organizers or instigators, establishing the method of commission, motives and purpose of the crime. Typical versions in this case would be: the crime was committed by the detained person or other persons participated in the commission of the crime.

The list of actions of the investigator in the specified situation may be as follows: detention of the suspect, his personal search, examination of clothing; identification of the suspect; interrogation of the suspect, witnesses, eyewitnesses; inspection of the scene of the incident; search of the suspect's place of residence; investigative experiment with the suspect; appointment of necessary examinations, including those of an identification nature.

3. The impact of the investigation results on the economic consequences of the war and the significance in the post-war reconstruction of Ukraine

One of the tasks of criminal proceedings is to ensure a rapid, complete and impartial investigation. The implementation of this task is impossible without

the introduction into the practice of combating crime of modern scientific and technical means, new methods of detecting and seizing objects related to the crime, modern methods of expert research. The speed of the investigation, the completeness and quality of the collected materials of the criminal proceedings largely depend on the quantitative and qualitative indicators of providing the pre-trial investigation with modern achievements of science and technology.

One of the forms of using special knowledge and the corresponding scientific and technical means is conducting expert examinations. Let us consider certain types of expert examinations that, in our opinion, are of priority importance in the investigation of crimes committed by arson, war crimes. Their number should increase both at the present stage and after the victory and post-war reconstruction of the country.

Today, the most significant is the examination of weapons and traces and circumstances of their use. The objects of research are firearms and ammunition; traces of weapons, traces of shots and situational circumstances of shots; rocket and non-rocket grenade launchers, mortars, artillery guns; anti-tank missile systems, multiple launch rocket systems, anti-aircraft missile systems, etc. The main tasks of research include: establishing the belonging of objects to firearms or ammunition; determining their type, model and caliber; the condition of weapons, ammunition for them and their suitability for use for their intended purpose. Of particular importance is the establishment of the group affiliation of ammunition, in particular missiles, to weapons used by the aggressor country.

The examination of explosive devices, explosives and explosion products is intended to determine: the very fact of the explosion of the device at the scene, its type and power; the belonging of the object to explosive devices or ammunition, its classification and method of manufacture. Explosives expertise establishes: the object's belonging to explosives or their components; the method of manufacturing explosives; the presence of micro traces of explosives and their decomposition products on carrier objects; the source substance used for the explosion; the common generic (group) affiliation of explosives.

Engineering and technical expertise is important, namely the following types: construction and technical; fire and technical; evaluation and construction; engineering and environmental. To ensure compensation for damage caused to civil infrastructure facilities, evaluation and construction and construction and technical expertise are carried out, which determine the technical condition of buildings, structures and engineering networks, the causes of damage and destruction of facilities and their elements; the cost of construction work related to the restoration of buildings. Conducting engineering and technical expertise is currently possible only in the territory controlled by Ukraine. After the reoccupation of all territories of Ukraine, the number of valuation and construction expertise's is predicted to increase, since in order to restore destroyed buildings and structures, it is necessary to establish their value.

War crimes also include ecocide, that is, the mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere, water resources, and other actions that can cause an ecological disaster. Among the actions committed by the Russian military, one can note the occupation of the Chernobyl nuclear power plant, which is part of the radiation-ecological biosphere reserve, when the Russian military-built trenches directly in the zone of radiological activity, not realizing the risks to themselves and the environment. A major environmental threat is the destruction of the Kakhovka hydroelectric power plant, the destruction of nature reserves and the reduction of biodiversity, the contamination of soils and water sources, as well as fires on agricultural lands, which makes their further use impossible. These facts indicate that Russia has committed ecocide on the territory of Ukraine. Given the negative impact of military operations on the environment, a significant role is played by conducting an environmental examination, which determines the impact of man-made factors on the state of the ecosystem, assesses the consequences that have occurred, and determines the amount of compensation for damages caused to the state as a result of violation of the requirements of environmental legislation; damage from environmental pollution, damage or destruction of fauna and flora objects that occurred as a result of hostilities and the use of military equipment and weapons.

When investigating war crimes and forming an evidentiary base with the prospect of considering cases in international courts, the Berkeley Protocol has become widely used, which contains recommendations on the use of digital information that is in the public domain. During the investigation, OSINT (Open source intelligence) technologies are also used to obtain operational information, which include: search and registration of information, its analysis, analytical and synthetic processing, storage, distribution and protection of information. Primary information from open sources after its analytical and synthetic processing can become a source of evidence in criminal proceedings. Portrait examination plays a significant role in this, since a significant part of the information is stored in the form of photographs and video recordings of persons involved in the commission of crimes. The military of the Russian Federation in most cases use social networks and other Internet resources to exchange information with their friends, posting photographic materials taken in the combat zone. The leadership of military formations can participate in television programs, commenting on events, in public speeches, thereby documenting their illegal activities. The question arises of their identification and joining the evidence obtained to the materials of criminal proceedings. Questions may also arise related to the identification of images of our military who died or are in captivity. The main task of portrait examination is to identify a person or a corpse from a photograph and video recording. Comparative materials for identifying a person from a photograph can be photographs and video

recordings of this person, close to the subject in terms of the time of shooting and the angle of the image²⁷.

Our analysis of expert activity in the investigation of war crimes has established a significant increase in the number and diversity of examinations that are being conducted today and will be conducted in the near future. The increase in the number of examinations in certain areas raises the problem of staffing for forensic expert activity. The shortage of personnel is already felt today, which in turn affects the timing of examinations.

CONCLUSIONS

Criminal offenses related to the intentional destruction or damage of property committed by arson are one of the sources of threats to the national security of the state and cause significant damage not only to the relations of society regarding property, but also endanger other areas of activity of citizens of Ukraine, violating their constitutional rights guaranteed by the state. In the current conditions of the war with Russia, specially organized and prepared arson of other people's property has become a sufficiently developed means of psychological influence and causing harm for the purpose of extortion, disruption of the normal operation of economic facilities, to eliminate competitors in the commercial sphere, to obtain unjustified compensation for property losses, etc. Taking into account the above, there are reasons to believe that such a method of influencing people, based on damaging other people's property by arson, will take place in the present and develop in the future. That is why it is important to improve the investigation of such offenses, namely, to increase the organizational foundations of investigative activities and the effectiveness of investigative (detective) and other procedural actions.

The forensic characteristic is one of the components of the methodology for investigating certain types of criminal offenses. It contains information about the criminal offense as a whole and its individual elements. The subject of the unlawful act and the methods of committing the crime in the forensic characteristic of intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson occupy a key place. Information about the subject of the criminal act allows you to establish the nature, features of the lost property and the amount of damage caused. Information about the subject of the act is important in establishing the method of committing the crime, clarifying the motives of criminal behavior and the characteristics of the offender himself. The methods of committing the crime, which resulted in the occurrence of a fire, are also the main ones in the structure of the forensic characteristic of crimes of this category. When organizing arson attacks with the aim of destroying or damaging someone else's property, criminals used mainly full-

²⁷ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

structure methods, consisting of preparing, committing and concealing the crime.

The investigation process is divided into initial and subsequent (further) stages, which fundamentally differ in the tasks solved at each of them, as well as tactical techniques and means of solving them. At the initial stage of the investigation, the data obtained largely determine the list and success of actions at the next stage and ultimately affect the solution of the tasks of the entire investigation. During the investigation, many investigative situations may arise, the solution of which depends on the investigator making the right tactical decisions. Typical investigative situations are based on the scientific generalization of common features characteristic of a certain group of individual investigation situations. They are distinguished in the theory of criminalistics and are of great importance, since for each of them an algorithm of actions of the investigator is developed to solve them.

The conclusions of the expert examination are a significant means of proof in the investigation of any criminal offense, including war crimes and those committed by arson. In addition, the importance of the expert examination in modern conditions is increasing, since crimes committed on the territory of Ukraine will be considered not only by Ukrainian courts, but also by international ones, in particular by the International Criminal Court. The process of investigating war crimes is complex, and the requirements for submitting materials to the International Criminal Court are quite high, so the evidence that Ukraine will provide to the court must be convincing. That is why the quality of the investigation of criminal offenses affects the degree of punishment of criminals and ensures compensation for losses, including in the form of reparations, which will significantly contribute to the post-war reconstruction of the economy of Ukraine.

SUMMARY

Deliberate destruction or damage to property committed by arson is a criminal offense that threatens the national security of the state and causes significant damage not only to the relations of society regarding property, but also jeopardizes other areas of activity of citizens of Ukraine, violating their constitutional rights guaranteed by the state. In modern conditions of martial law, the use of means of warfare prohibited by international law, other violations of the laws and customs of war lead to the occurrence of fires and the destruction by fire of critically important infrastructure facilities of our country.

The publication considers the methodology for investigating deliberate destruction or damage to property committed by arson, namely the forensic characterization as a component of the methodology and the activities of the investigator at the initial stage of the investigation. Certain types of examinations are considered that are of priority importance in the investigation of crimes committed by arson and war crimes, and their number should increase both at the present stage and after the victory and post-war reconstruction of the country. It is noted that the quality of criminal

investigation affects the degree of punishment of criminals and ensures compensation for damages, including in the form of reparations, which will significantly contribute to the post-war reconstruction of the Ukrainian economy.

References

1. Бахін В. П., Лук'янчиков Б. Є. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39–43.

2. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : КНТ, 2009. 160 с.

3. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. ХНУВС. Харків, 2001. 426 с.

4. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 278 с.

5. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 20 с.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-14#Text>.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Електронний ресурс : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

8. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-є вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2010. 608 с.

9. Криміналістика: підручник [Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.]; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

10. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

11. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

12. Криміналістика: підручник [Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.]; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

13. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Вип. 35. Ч. І. Том 3. С. 111–113.
14. Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз. Харків : Консум, 1999. 480 с.
15. Настільна книга слідчого: наук.–практ. видання для слідчих і дізнавачів. [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2–ге вид. перероб. і доп. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
16. Особливості розслідування окремих видів злочинів: мультимед. навч. посібник. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection10.html>.
17. Пиріг І. В. Поняття та характеристика етапів розслідування в криміналістиці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2021. Спеціальний випуск № 2 (115). С. 163-168.
18. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів в сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.
19. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 558 с.
20. Статистична інформація. Офіс Генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.
21. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук проф. А. Ф. Волобуєва. Х.: Ніка Нова, 2012. 382 с.
22. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насилювальних злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Національна юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 34 с.

Information about the authors:

Pyrh Ihor Volodymyrovich,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of Criminalistics and pre-medical training
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauki avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Pokrasa Kateryna Volodymyrivna,

Graduate Student
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauki avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

CORRUPTION COUNTERACTION IN POST-WAR UKRAINE IN THE CONDITIONS OF ITS INTEGRATION TO THE EUROPEAN UNION: CRIMINAL LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS

Politova A. S.

INTRODUCTION

The issue of combating corruption in Ukraine has consistently attracted the attention of not only academics, politicians and representatives of NGOs, but also the international community. It is the state of corruption in Ukraine that is of concern to partner states in the context of countering Russian aggression during the period of a full-scale invasion of our country. As some scholars have noted, “under martial law, the impact of corruption on national security is one of the most urgent and complex problems facing Ukrainian society”¹.

In 2024, according to Transparency International’s Corruption Perceptions Index (CPI), Ukraine received 35 points out of 100 and ranked 105th out of 180 countries, which means that our country has lost one point compared to 2023. At the same time, even today, when the aggressor state continues to destroy Ukrainian cities, strike at critical infrastructure, kill civilians and torture prisoners of war, the issue of combating corruption remains among the most pressing issues of concern to society. In particular, according to the survey, 63 % of respondents believe that the level of corruption has increased during the full-scale invasion of Russia, whereas 24 % believe that it has not changed, 5 % – that it has decreased and 9 % of respondents found it difficult to assess².

A fairly powerful anti-corruption mechanism has been established in Ukraine including the National Agency of Ukraine for Finding, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Agency for the Corruption Prevention, the Specialised Anti-Corruption Prosecutor’s Office and the High Anti-Corruption Court. However, despite this number of anti-corruption actors, corruption continues to prevail in our society, causing quite high-profile “corruption scandals”, including, for example, the exposure in 2024 of Tetiana Krupa, the head of the Khmelnytsky Regional Centre for

¹ Бондаренко , О. С., & Миргород, В. В. (2024). Корупція та національна безпека: виклики та шляхи реформ. *Академічні візії*, (28). вилучено із <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/899>.

² Богданюк О. 63 % вважають, що під час повномасштабної війни в Україні рівень корупції зріс – опитування для «Нового відліку». URL: <https://suspilne.media/725442-63-vvazaut-so-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-v-ukraini-zris-riven-korupcii-opituvanna-dla-novogo-vidliku/>

Medical and Social Expertise, and her son, who holds a senior position in the local Main Department of the Pension Fund of Ukraine. This indicates that the problem of combating corruption remains relevant and requires further research.

1. Definition of corruption: controversial issues

There is no single approach to defining the concept of corruption. As of December 23rd, 2024, the National Repository of Academic Texts has 206 dissertations for the degrees of Doctor of Sciences, Candidate of Sciences and Doctor of Philosophy, dedicated to the study of corruption, freely available since 2000, including:

2 – in the specialty 08.00.01 – economic theory and history of economic thought;

1 – in the specialty 08.00.02 – world economy and international economic relations;

2 – in the specialty 08.00.03 – economics and management of national economy;

1 – in the specialty 08.00.08 – money, finance and credit;

1 – in the specialty 08.00.11 – mathematical methods, models and information technologies in economics;

1 – in the specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history;

1 – in the specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; private international law;

2 – in the specialty 12.00.05 – labour law; social care law;

1 – in the specialty 12.00.06 – land law; agrarian law; environmental law; natural resource law;

86 – in the specialty 12.00.07 – administrative law and procedure; financial law; information law;

22 – in the specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; penal law;

6 – in the specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational investigative activities;

1 – in the specialty 12.00.10 – judiciary; public prosecution and advocacy;

4 – in the specialty 12.00.11 – international law;

1 – in the specialty 12.00.12 – philosophy of law;

1 – in the specialty 19.00.05 – social psychology; psychology of social work;

1 – in the specialty 19.00.06 – legal psychology;

1 – in the specialty 19.00.09 – psychology of activity in special conditions;

1 – in the specialty 21.04.01 – economic security of the state;

2 – in the specialty 21.04.02 – economic security of business entities;

1 – in the specialty 22.00.04 – specialized and sectoral sociologies;

1 – in the specialty 23.00.01 – theory and history of political science;

3 – in the specialty 25.00.01 – theory and history of state management;

10 – in the specialty 25.00.02 – mechanisms of state management;

- 3 – in the specialty 25.00.03 – public service;
- 3 – in the specialty 25.00.05 – public service in the field of state security and public order protection;
- 1 – Doctor of Philosophy in the specialty 051 «Economics» of the field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences»;
- 1 – Doctor of Philosophy in the specialty 052 «Political science» of the field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences»;
- 1 – Doctor of Philosophy in the specialty 053 «Psychology» of the field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences»;
- 1 – Doctor of Philosophy in the in the specialty 054 «Sociology» of the field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences»;
- 1 – Doctor of Philosophy in the specialty 073 «Management» of the field of knowledge 07 «Management and administration»;
- 29 – Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» of the field of knowledge 08 «Law»;
- 6 – Doctor of Philosophy in the specialty 281 «Public management and administration» of the field of knowledge 28 «Public management and administration»

This quantity of defended dissertations alone, not including published scientific articles, monographs and abstracts at conferences of various levels, demonstrates that each scholar is trying to make a personal contribution to improving the fight against corruption and to identify as many specific features of this phenomenon as possible. This, in our opinion, has negative consequences: the proposed definitions include only general, vague and sometimes mutually exclusive wording and indicates that the definition of corruption requires a clear answer to at least four key questions:

- the scope of corruption,
- the nature of the acts that form this phenomenon,
- the subject of corruption
- and the motivation and purpose of corrupt behaviour.

The reason for this is that corruption is a multidimensional phenomenon that manifests itself in various forms in different spheres of social relations. Here are the approaches of some scholars to the definition of corruption (see Table 1).

Table 1

Scientific approaches to definition of corruption

Author of definition	Definition of corruption	Main aspects
Nevmerzhytskyi Ye.V. ³	a system of negative views, beliefs, attitudes and actions of individual citizens, officials of government institutions, state, public and private organizations, political parties aimed at satisfying selfish interests through bribery, abuse of power, bribery, granting benefits and advantages contrary to public relations	when defining corruption, considers it a social phenomenon that manifests itself in political, economic and legal aspects
Melnyk M.I. ⁴	a type of social corrosion that corrodes and destroys public authorities, the state and society as a whole based on such age-old traditions of interaction in society as “quid pro quo”, « <i>do ut des</i> »	not an exclusively legal concept, but rather a complex sociological and criminological one which has both political and economic expression and legal description
Shvedova H.L. ⁵	a model of political and economic relations that is not limited to bribery but is used as a way of conducting political and economic affairs in the state	an indicator of the economic, social, and political state of the state, leads to violation of the rule of law, destruction of the rule of law in the state, violates the laws of social justice and destroys the principles of fair justice
Mykhalchenko O.M. ⁶	selfish, socially dangerous, deeply concealed under economic processes and transactions, naturally latent acts (action or inaction), which due to the ill-conceived reforms have become widespread and socio-politically colored, determined by a complex of criminogenic organizational, socio-	criminological definition of the concept of corruption

³ Невмержицький С. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ: КНТ, 2008. С. 62.

⁴ Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ: Парламентське вид-во, 2000.

⁵ Шведова Г. Л. Корупція (політико-кримінологічне дослідження) : дис... к-та юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2013. С. 88.

⁶ Михальченко О. М. Корупція в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис... к-та юрид. наук (доктора філософії): 12.00.08 / Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2017. С. 81.

Author of definition	Definition of corruption	Main aspects
	economic, legal, political, cultural and educational factors, the reproductive impact of which can be stopped only through timely identification and elimination of the causes and conditions that determine and facilitate the commission of corruption acts aimed at illegal, intentional use of official powers to obtain illegal income, other illegal benefits or satisfaction of other personal interests or interests of third parties	
Trepak V.M. ⁷	a complex, entrenched, massive, systemic socially dangerous phenomenon caused by political, economic, socio-psychological and other factors, which consists in the unlawful use of public authorities and opportunities to satisfy private interests, as well as inducing such use or facilitating it	criminological definition of the concept of corruption
Bondarenko O.S. ⁸	intentional violations of a disciplinary, civil, administrative, criminal nature manifested in the unlawful use by a person referred to in Part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine “On Corruption Prevention” of the official powers or opportunities related to them	the concept of corruption is being improved for the needs of the Law of Ukraine “On Corruption Prevention”
Komissarchuk Yu.A., Franchuk V.I. ⁹	use of official position by officials to provide various kinds of material goods, benefits, services or other advantages for remuneration	use of state power to a selfish purpose
Tereshchuk O.V. ¹⁰	activity of a person authorized to perform state functions or a person equated to him/her aimed at the	corruption as a phenomenon is viewed in two aspects – as

⁷ Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2020. С. 11.

⁸ Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Сумський державний університет; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 32.

⁹ Комісарчук Ю. А., Франчук В. І. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження. Львів, 2011. С. 7.

¹⁰ Терешук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення. Одеса, 2000. С. 14

Author of definition	Definition of corruption	Main aspects
	unlawful use of the powers granted to him/her or his/her official position and related opportunities for the illegal receipt of material goods, services, benefits, advantages or other benefits of a material or non-material nature from individuals and legal entities (bribery), as well as bribery of the said persons by individuals and legal entities	illegal actions of persons authorized to perform state functions aimed at personal enrichment and as a stable connection of representatives of power and administrative structures with the criminal environment and assistance to it in conducting illegal activities through the use of powers granted by the state
Nonik V.V. ¹¹	a negative phenomenon that “poisons” the public life of any state	the main task for any state is to identify the causes and conditions of corruption offenses and develop a mechanism to minimize them
Kostenko O.M. ¹²	a form of criminal exploitation of society	a concept of “active justice” in combating corruption as well as the concept of “moral and legal counteraction to corruption crime”

Summarizing the existing approaches to the concept of corruption as an object of counteraction, V. Yu. Zayets, through the prism of sociological, public administration, economic, political science and legal approaches, distinguishes the following groups of concepts of corruption: the first group of scholars considers corruption as a crime – a socially dangerous, criminalized act; the second group of scholars understands corruption as a social phenomenon and notes that this point of view is the most common¹³. At the same time, this approach to the criteria for dividing the concept of “corruption” is debatable and, in our opinion, does not take into account, in

¹¹ Нонік В. В. Дослідження сутності та трактування поняття «корупція»: еволюційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 104.

¹² Костенко О. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: ПАЛІВОДА А. В., 2020. С. 67.

¹³ Заєць Ю. В. Деякі теоретичні аспекти поняття (сутності) корупції як об’єкта протидії. *Право та державне управління*. 2022. №2. С. 338-348. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.2.49>.

particular, the fact that such acts are committed by officials for the purpose of enrichment and such acts are not always criminal, and a person may be brought to administrative or civil responsibility.

As for the definition of corruption in international law, there is also no single approach to its interpretation. Let's analyze the existing definitions of corruption declared in international and domestic legal acts in more detail (see Table 2).

Table 2

Definition of corruption in the international and domestic legal acts

Legal act	Definition	Main aspects
Domestic legislation		
The Law of Ukraine "On Combating Corruption" ¹⁴ (repealed by the Law of Ukraine No. 1506-VI of June 11, 2009 "On Principles of Prevention and Counteraction to Corruption")	activity of persons authorized to perform state functions aimed at unlawful use of the powers granted to them to obtain material goods, services, benefits or other advantages	In 2001, the Criminal Code of Ukraine provided for criminal responsibility liability only for receiving, giving, offering and provoking bribes
Law of Ukraine No. 1506-VI of June 11, 2009 "On Principles of Prevention and Counteraction to Corruption" ¹⁵ (repealed by the Law of Ukraine No. 2808-VI dated December 21, 2010 "On the Repeal of Certain Laws of Ukraine on Prevention and Combating Corruption")	use by a person of the official powers and related opportunities granted to him/her in order to obtain an unlawful benefit or acceptance of a promise/offer of such benefit for himself/herself or other persons, or, accordingly, a promise/offer or provision of an unlawful benefit to such person or at his/her request to other individuals or legal entities in order to induce such person to unlawfully use the official powers and related opportunities	introduction of the terminology related to unlawful benefit, changes in the subjects of anti-corruption
Law of Ukraine "On Corruption Prevention" ¹⁶	use by the person referred to in part one of Article 3 of this Law of the official powers or opportunities related thereto for the purpose of obtaining an unlawful benefit or acceptance of such benefit or acceptance of a promise/offer of such benefit for himself/herself or other persons,	a person authorized to perform the functions of the state or local self-government aims to obtain an unlawful benefit, namely, money or other property, advantages, benefits, services, intangible assets that are

¹⁴ Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁵ Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 червня 2009 року № 1506-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17#Text>

¹⁶ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

Legal act	Definition	Main aspects
	or, accordingly, a promise/offer or provision of an unlawful benefit to the person referred to in part one of Article 3 of this Law or at his/her request to other individuals or legal entities in order to induce this person to unlawfully use the official powers or opportunities related thereto	promised, offered, provided or received without legal grounds
International legal acts		
Practical measures to combating corruption ¹⁷	violations of ethical (moral), disciplinary, administrative, criminal nature, which is manifested in the illegal use of their official position by the subject of corruption activities	Resolution of the Eights UN Congress on Crime Prevention (Havana, 1990)
Civil Law Convention on Corruption dated November 4, 1999 ¹⁸	direct or indirect solicitation, offering, giving or receiving of a bribe or any other undue advantage or opportunity to obtain it, which violates the proper performance of any duty by the person receiving the bribe, undue advantage or opportunity to obtain such advantage, or the behaviour of such person	the concept of a wide range of corruption violations – ethical, disciplinary, administrative and criminal
UN Convention Against Corruption dated October 31, 2003 ¹⁹	Article 3 does not provide a clear and unified definition of corruption, only lists the types of corrupt practices	only certain manifestations of corruption are reflected, without fully disclosing its nature and complexity
UN background paper on the international fight against corruption ²⁰	abuse of state power for personal gain	
Code of Conduct for Law Enforcement Officials ²¹	any action or omission by an official in the scope of his/her official powers for remuneration in any form in the interests of the person giving such remuneration, both with or without violation of job descriptions	

¹⁷ United Nations. Handbook on practical anti-corruption measures for prosecutors and investigators vienna, September 2004. URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/Handbook.pdf>

¹⁸ Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16.03.2005 № 2476-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №16. Ст. 266.

¹⁹ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: ратифікована Законом України від 16 березня 2005 року № 2476-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.

²⁰ Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією: підготовлений Секретаріатом ООН, № 169/14. Каїр: ООН, 1995. 47 с.

²¹ Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text.

Legal act	Definition	Main aspects
Council of Europe Interdisciplinary Group on Corruption ²²	bribery and any other remuneration to a person entrusted with certain duties in the public or private sector, which leads to violations of the obligations imposed on him/her by the status of a public official, private employee, independent agent, or other kind of relationship in order to obtain any illegal benefits for himself/herself or others	the experience of other countries was taken into account when formulating the definition
Model Law on Corruption Combating ²³	acceptance of property benefits and advantages by public officials and persons equated to them, personally or through intermediaries, not provided for by law, using their official powers and related opportunities, as well as bribery of these persons by unlawfully providing them with these benefits and advantages by individuals and legal entities	adopted by the Inter-Parliamentary Assembly of the Member States in 1999
Inter-American Convention Against Corruption ²⁴	– attempting to obtain, directly or indirectly, from a government official or person performing public functions, any item of monetary value, as well as other benefit, such as a gift, favor, promise, or advantage for oneself or another person or organization in exchange for any act or omission in the performance of public functions; – offer or provision of such benefit directly or indirectly; – any act or omission in the performance of his/her duties by a government official or person performing public functions with the purpose of unlawfully obtaining profit for himself/herself or a third party; – fraudulent use or concealment of property obtained as a result of one of these acts	adopted on March 29, 1996, on the Third Plenary Session of the Organization of American States

Thus, based on the analysis of existing approaches to the definition of “corruption”, it can be noted that both scientific works and international

²² Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки. *Економіка і право*. 2005. № 8. С. 37.

²³ Модельний кодекс поведінки державних службовців країн Ради Європи (схвалено Рекомендацією Кабінету Міністрів Ради Європи Європейським країнам «Про кодекс поведінки для державних службовців», травень 2000 р., № R (2000)10).

²⁴ Камлик М. І. Корупція в Україні / М. І. Камлик, С. В. Невмержицький. К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. 187 с.

documents do not identify specific features that would allow developing a universal concept of this phenomenon. For example, focusing only on the fact that corruption is inherent in public officials leaves out ordinary citizens who offer undue benefits for committing or not committing certain acts to this category of persons. This confirms the need to study criminal responsibility for criminal corruption offenses and criminal offenses related to corruption.

2. Criminal responsibility for criminal corruption offences and criminal offences related to corruption: certain issues of qualification

According to sociological surveys, 73 % of Ukrainian citizens consider corruption to be the biggest problem in our country. But the real number of Ukrainians who face corruption is 19 %. These figures demonstrate the desire of Ukrainian society to live in a country without corruption²⁵. In addition, on 23 June 2022, the European Union member states voted to grant Ukraine the status of a candidate country for accession to the European Union and put forward a number of requirements, including strengthening the fight against corruption. The European Council emphasised such an important aspect as the existence of a conflict between the Criminal Code (hereinafter referred to as the CC) of Ukraine and the Law of Ukraine of 14 October 2014 No. 1700-VII “On Prevention of Corruption”. In our opinion, the very existence of such a conflict leads to ineffective work on bringing to justice persons for corruption criminal offences and corruption-related criminal offences.

In the Law of Ukraine of October 14, 2014, No. 1700-VII “On Prevention of Corruption”, the legislator defined the main terms, among which we will highlight those related to the subject of our study, namely:

corruption offense – an act containing signs of corruption committed by a person referred to in part one of Article 3 of this Law, for which the law establishes criminal, disciplinary and/or civil liability²⁶;

corruption-related offense – an act that does not contain signs of corruption, but violates the requirements, prohibitions and restrictions established by this Law, committed by a person referred to in part one of Article 3 of this Law, for which the law establishes criminal, administrative, disciplinary and/or civil liability²⁷.

Taking the abovementioned into consideration, it can be noted that criminal liability is provided for both corruption offenses and corruption-related offenses.

²⁵ Корупція – не наш спадок, тому маємо впровадити системні зміни, аби не передати його наступним поколінням, – Голова НАЗК. Офіц. сайт НАЗК. Публ. 08.11.2024. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/koruptsiya-ne-nash-spadok-tomu-maemo-vprovadyty-systemni-zminy-aby-ne-peredaty-yogo-nastupnym-pokolinnyam-golova-nazk/>

²⁶ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

²⁷ Там же

In the note to Art. 45 of the CC of Ukraine, the legislator has set forth the definition of corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses. In particular, corruption-related criminal offenses are criminal offenses under Articles 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, if committed through abuse of office, as well as criminal offenses under Art. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2. Criminal offenses related to corruption are criminal offenses under Art. 366-2 and 366-3 of the CC of Ukraine.

In addition, certain scholars have expressed the view that the legislator divides corruption criminal offenses into two groups, where acts belonging to the first group may be recognized as corruption if committed by a specific subject, while the offenses that make up the second group and contain an exclusive corruption component²⁸. However, such an approach to the definitions of “corruption criminal offenses” and “corruption-related criminal offenses” does not allow identifying any specific features of these criminal offenses that have led to their assignment to one or another group. This causes discussions not only among scholars, but also among special anti-corruption actors.

For example, quite interesting and ambiguous in this aspect is the approach of the CC of Ukraine to the term “official”, which is defined in paragraphs 1 and 2 of the note to Art. 364 and in part 3 of Art. 18. The difference between them is that: a) the first one mentions state or municipal enterprises, institutions or organizations, while the second one does not have such a limitation; b) the first definition refers to a narrow and exhaustive range of crimes, namely those provided for in Art. 364, 368, 368-5, 369 of the CC of Ukraine, while the second one applies to all other corruption crimes, except for the offense, which is punishable under Art. 410, since in the latter case the subject of the crime will be a military official, which is defined in para. 1 note to Art. 425 of the CC of Ukraine²⁹.

According to part 3 of Art. 18 and paragraph 1 of the note to Art. 364 of the CC of Ukraine, officials are persons who permanently, temporarily or by special authority perform the functions of representatives of government or local self-government, as well as permanently or temporarily hold positions in state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions or organizations related to the performance of organizational and administrative or administrative and economic functions, or perform such functions by special authority, which the person is vested with by an authorized body. Thus, based on the above, it can be noted that this definition contains special features inherent in an official as a special subject, which indicate its peculiarities and distinguish it from other special subjects.

²⁸ Колодін Д. О., Абакіна-Пілявська Л. М. Окремі питання кваліфікації кримінальних корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 312.

²⁹ Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної Академії Прокуратури України*, 2014. № 3. С. 66-67.

According to part 4 of Art. 18 and paragraph 2 of the note to Art. 364 of the CC of Ukraine, officials of foreign states (persons holding positions in the legislative, executive or judicial body of a foreign state, including jurors, other persons performing state functions for a foreign state, in particular for a state body or state enterprise), foreign arbitrators, persons authorized to resolve civil, commercial or labor disputes in foreign states in an alternative to judicial procedure, officials of international organizations (employees of international organizations or any other persons authorized by such an organization to act on its behalf), as well as members of international parliamentary assemblies to which Ukraine is a member, and judges and officials of international courts).

In this aspect, the practice of bringing to criminal liability those guilty of committing criminal corruption offenses and corruption-related offenses is interesting. In particular, the local and appellate courts concluded that a college teacher appointed as a member of the examination board was not an official, did not hold a managerial position, and therefore was not a subject of the crime under Part 3 of Art. 368 of the CC of Ukraine, and therefore should not be held criminally liable for obtaining an undue advantage for himself for committing any act of abuse of office combined with extortion in the interests of the person providing the undue advantage. The Supreme Court disagreed with this conclusion and stated that the subject of the criminal offense under Art. 368 of the CC of Ukraine is a person who, as a member of the examination board, takes exams, gives grades, i.e. carries out temporary activities that are of an organizational and administrative nature, since the right to continue education, the right to receive a scholarship depends on the results of the exams ³⁰.

As for employees of educational institutions, here is another example. The pre-trial investigation body charged an associate professor of a university department with committing a criminal offense under Part 3 of Art. 354 of the CC of Ukraine. As it was established in the indictment, the associate professor, being the supervisor of the student's diploma project, unlawfully received an undue benefit from him in the amount of USD 400. He received USD 400 for completing the student's diploma project and for assisting in his successful defense before the examination committee. The local court, whose decision was upheld by the appeal court, found the associate professor not guilty under Part 3 of Art. 354 of the CC and acquitted him under paragraph 3 of Part 1 of Art. 373 of the CPC for lack of corpus delicti. The Supreme Court stated that an associate professor of a higher education institution, as the supervisor of a student's thesis, is authorized to prepare the student for the defense of this work, provide advice on its writing, point out the scientific literature to be used in the work, and provide a review that may be taken into account during the defense of the work. In case of receiving an undue benefit from a student for completing a thesis instead of him/her and for facilitating its successful

³⁰ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 21.11.2023 у справі № 461/3472/17 (провадження № 51-3166км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115168389>.

defense before the State Examination Commission, the associate professor of the department is a subject of a criminal offense under Art. 354 of the CC of Ukraine³¹.

In addition, the appeal court overturned the acquittal of the head of the district department of the executive service and convicted him under Part 3 of Art. 368 of the CC of Ukraine. In the cassation appeal, the convicted person argued that he was not the subject of the crime, since he acted as an individual and his powers did not include resolving the issue of debt collection in enforcement proceedings. The Supreme Court stated that the actions of the head of the district department of the executive service, who received an undue benefit from the debtor in the enforcement proceedings headed by the department under his jurisdiction for not collecting the debt from the latter, constitute a criminal offense under part 3 of Art. 368 of the CC, and he himself is the subject of this criminal offense, since he has the status of a category “B” civil servant (an official holding a responsible position), who, in accordance with Art. 74 of the Law “On Enforcement Proceedings”, is authorized to request enforcement proceedings for verification, transfer them to another state enforcement officer, and accept them into his proceedings³².

So, it can be argued that special characteristics of the subject play an important role in the qualification of criminal offenses classified as criminal corruption offenses and corruption-related criminal offenses. In addition, the above rulings of the panel of judges of the first instance also highlight the problems of application of the law on criminal liability, namely the problems of differentiation of criminal liability based on the subject. Instead, V. Navrotskyi noted that “establishing the type of official, taking into account his status, usually does not cause difficulties, except for three aspects:

1) should the size (scale, scope of activities, taking into account the number of subordinates, territory served, etc.) of the state or local self-government body, relevant departments, divisions, groups be taken into account when determining whether or not the respective employees hold responsible, especially responsible positions? The answer to this question should be negative – the head of the village council, the head of a sector of two employees, according to the law, is a relevant manager, and therefore holds a responsible position;

2) do persons who do not hold full-time positions, but who actually decide on extremely important issues, have a responsible position? These are, in particular, chairmen, deputy chairmen, secretaries of permanent deputy commissions of local councils, leaders of political parties and other public organizations, persons “close” to the leaders of the state or local territorial communities. However, the responsible or especially responsible status,

³¹ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.10.2022 у справі № 444/930/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106869176>.

³² Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 26.01.2023 у справі № 532/1020/20 (провадження № 51-3103км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686181>.

according to the CC, is directly related not to the scope (importance, significance) of powers, but to the formal aspect – holding a certain position. Therefore, these persons, being public officials and subjects of the simple corpus delicti of the analyzed crime, nevertheless, cannot be classified as holding a responsible position;

3) the CC contains a number of articles that contain features that fully or partially coincide with the signs of acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit by an official or a request to provide such a benefit. Moreover, it is the characteristic of the subject that is crucially differentiating”³³.

Speaking about the subject of a criminal offense under Art. 368 of the CC of Ukraine, we note that such persons:

1) belong to public officials (i.e., fall under the characteristics specified in paragraph 1 of the note to Art. 364)

2) hold relevant positions – i.e., there is an employment relationship of an employee who holds a responsible or particularly responsible position with a certain institution;

3) are in the civil service or service in local self-government bodies or hold positions of judges, prosecutors and investigators, or hold positions specified in the list provided for in subparagraph 1 of paragraph 3 of the note to Art. 368;

4) in the case of civil service or service in local self-government bodies, hold positions belonging to the respective categories (“B”, “A”, the first and second) or are heads or deputy heads of state authorities, local self-government bodies, their structural subdivisions and units.

At the same time, in case No. 5-109кc15 the Supreme Court of Ukraine noted that holding a position in a government agency is not enough to recognize a person as an official; if he or she is not vested with power and has not used his or her official position, he or she is not a subject of a crime under Art. 368 of the CC³⁴. This suggests that not every person working in state or municipal bodies, institutions, or enterprises is an official and may be hold criminally responsible under this article.

Summarizing the above, we believe that the question of which employees of enterprises, institutions, organizations are not officials; whether persons who are not in an employment relationship with an enterprise, institution, organization can be recognized as officials on the basis of performing organizational, administrative or administrative and economic duties by special authority of a person who is not in an employment relationship with an enterprise, institution, organization, in the case of performing such duties under a contract, court decision or in other cases provided for by law, or on behalf of a legal entity (representative); whether private notaries, auditors,

³³ Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. С. 141.

³⁴ Писаренко О. О. Щодо захисту при звинуваченні в одержанні неправомірної вигоди (ст. 368 КК). Правові аспекти корупційного злочину – отримання службовою особою неправомірної вигод. URL: <https://fides.com.ua/our-publications/shchodo-zahystu-pry-zvynuvachenni-v-oderzhanni-nepravomirnoyi-vygody-st-368-kk>.

experts, doctors, teachers and some other persons authorized to issue or certify certain documents certifying certain facts that entail legally significant consequences can be recognized as officials (on the basis of performing organizational and administrative tasks) or any other persons authorized to perform certain actions that entail the same consequences, and therefore are recognized as subjects of corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses, has not been unambiguously resolved either in the theory of criminal law or in law enforcement practice. In addition, the issues of whether it is possible to perform the functions of a representative of the authorities under special powers; what should be understood as temporary performance of functions and duties specified in part 3 of Art. 18 of the CC of Ukraine; the correlation of the concepts of “functions” and “duties” are resolved differently.

When establishing an official as a subject of a criminal offense, it is necessary to distinguish between official functions and professional duties. In order to bring an official to criminal liability for a corruption criminal offense and a corruption-related criminal offense, it is necessary to clearly and unambiguously indicate in the procedural documents which category of officials the person belongs to in connection with the act, since holding a certain (specific) position may be associated with the performance of both the functions of a representative of the authorities and organizational, administrative or economic duties.

3. The state of corruption counteraction in Ukraine

Corruption remains one of the key factors hindering the country's socio-economic development and undermining trust in government institutions. The involvement of people in high or strategically important positions in corrupt practices is particularly outrageous. This intensifies criticism of state institutions, especially in the context of military conflict and external aggression, which seriously affects Ukraine's internal stability and international image. For example, from November 2023 to October 2024, our state suffered losses of \$483 million (about 20 billion hryvnias) due to large-scale corruption in the construction of fortifications. Law enforcement is currently investigating 30 criminal cases related to these abuses³⁵. And this is only a small percentage of such corruption schemes and corruption-related scandals.

Even before the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the main task that our government had and still has as a priority was to overcome corruption. It is worth noting that Art. 3 of the EU-Ukraine Association Agreement states that the rule of law, good governance, the fight against corruption, the fight against various forms of transnational organized crime and

³⁵ Україна втратила \$ 483 мільйони через корупцію у будівництві фортифікацій: що відомо? URL: <https://igs.org.ua/tag/korupsiijni-skandaly-2024/>

terrorism, the promotion of sustainable development and effective multilateralism are the main principles for strengthening relations between the Parties.

According to some researchers, the implementation of the recommendations, which include the implementation of the reform of the Constitutional Court of Ukraine, taking into account the conclusions of the Venice Commission, the election of independent leaders, the disclosure of data that does not harm the interests of security and defense, the restoration of political party reporting and the submission of electronic declarations and their verification by the National Agency for the Corruption Prevention, control and monitoring of public procurement, public involvement, and the use of the Prozorro electronic system, are components of Ukraine's effective economic and military development ³⁶, contribute to preventing and combating corruption.

As for court cases and sentences, it is worth noting that in the first half of 2024, court decisions in 148 [138] criminal proceedings on corruption-related criminal offenses against 184 [164] persons were reviewed in cassation. Their share of the total number of persons in respect of whom court decisions were reviewed on cassation appeals is 13.4 % [12.6 %]. Based on the results of the cassation review, the court decision was upheld in respect of 88 [93] persons (47.8 % [56.7 %] of the number of persons in respect of whom court decisions in criminal proceedings on corruption-related criminal offenses were reviewed). The cassation appeal was upheld and the court decision was reversed in respect of 92 [67] persons, or 50 % [40.9 %]. These included reversals with a new trial in the court of appeal in relation to 64 [60] people, with a new trial in the court of first instance in relation to 28 [6] people, and with the closure of proceedings in relation to 0 [1]. Court decisions were changed in 4 [4] cases, or 2.2 % [2.4 %]. The largest number and share in the structure of court decisions on corruption criminal offenses reviewed in cassation during the first half of 2024 were criminal proceedings on misappropriation, embezzlement or seizure of property through abuse of office (Art. 191 of the CC of Ukraine) – 32.6 % (60 persons); acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit by an official (Art. 368 of the CC of Ukraine) – 29.9 % (55 persons); abuse of power or position (Art. 364 of the CC of Ukraine) – 9.2 % (17 persons); theft, misappropriation, extortion of documents, stamps, seals, obtaining them by fraud or abuse of office or damaging them (Art. 357 of the CC of Ukraine) – 7.6 % (14 persons) ³⁷.

³⁶ Обіход Т. В., Біленчук П. Д. Засоби запобігання та протидії корупції як складова економічної і воєнної ефективності України. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів*. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22 серпня 2023 року). Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2023. С. 81.

³⁷ Аналіз здійснення правосуддя Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у першому півріччі 2024 року.
URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_zdiisnennia_pravosuddia_KKS_VS_per_pivr_2024.pdf

Table 3

Analysis of the number of registered corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses and the number of these types of criminal offenses sent to court with an indictment in 2021-2024

	2021			2022			2023			2024		
	Criminal offenses registered	Criminal offenses in which persons	Criminal offenses for which proceedings	Criminal offenses registered	Criminal offenses in which persons	Criminal offenses for which proceedings	Criminal offenses registered	Criminal offenses in which persons	Criminal offenses for which proceedings	Criminal offenses registered	Criminal offenses in which persons	Criminal offenses for which proceedings
Art. 191	110 92	604 0	516 4	669 8	3074	1903	9222	4171	2847	7743	3776	2888
Art. 210	17	2	2	3	0	0	12	0	0	12	3	2
Art. 262	48	12	12	174	34	29	58	21	17	57	33	20
Art. 308	356	338	240	338	322	315	1333	1275	1187	5301	5170	4491
Art. 312	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Art. 313	98	87	73	63	55	46	107	91	65	74	70	58
Art. 320	211	161	135	189	143	136	67	40	32	425	401	140
Art. 354	36	27	22	33	24	15	54	51	49	58	46	29
Art. 357	191 6	148 3	138 6	163 8	1347	1232	2474	2171	1996	2792	2537	2381
Art. 364	395 5	260	183	221 4	220	160	2983	699	634	2345	260	188
Art. 364-1	266	49	34	114	14	9	130	46	43	106	28	25
Art. 365-2	422	86	55	239	38	29	227	61	28	179	47	37
Art. 366-2³⁸	No data available in the Unified Criminal Offences Register			78	7	3	39	8	3	358	33	20
Art. 366-3³⁹	No data available in the Unified Criminal Offences Register			138	71	68	31	21	20	309	137	112
Art. 368	156 6	456	255	988	244	121	1403	422	237	1640	590	365
Art. 368-3	59	40	35	42	16	11	38	20	16	50	29	17
Art. 368-4	19	9	4	14	6	2	10	5	2	12	8	5
Art. 368-5	18	0	0	17	1	0	77	4	0	102	7	0
Art. 369	157 7	115 7	102 7	151 2	1215	1018	2041	1659	1416	2136	1725	1512
Art. 369-2	249	159	125	220	136	91	411	273	177	707	403	293
Art. 410	191	18	11	250	30	24	229	20	10	243	45	32

³⁸ Кодекс доповнено ст. 366-2 відповідно до Закону України від 04.12.2020 № 1074-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»

³⁹ Кодекс доповнено ст. 366-3 відповідно до Закону України від 04.12.2020 № 1074-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»

In 2023 court decisions in 280 [208] criminal proceedings on corruption-related criminal offenses against 330 [257] persons were reviewed in cassation. In recent years, there has been a tendency to increase both the number of persons in respect of whom court decisions in criminal proceedings on corruption-related criminal offenses were reviewed in cassation and their share of all persons in respect of whom the Cassation Criminal Court of the Supreme Court reviewed court decisions during the year. Thus, while in 2021 their share was 10.2 %, in 2022 – 11.8 %, and in 2023 – 13.6 %. Based on the results of consideration of cassation appeals in criminal proceedings on corruption-related criminal offenses, the court decision was upheld in respect of 164 [134] persons, or 49.7 % [52.1 %] of the number of persons whose court decisions in cases of this category were reviewed in cassation. The cassation appeal was upheld and the court decision was reversed in respect of 151 [116] persons, or 45.8 % [45.1 %]. This included the closure of proceedings against 2 [1] people; the appointment of a new trial in the court of appeal against 130 [103] people, and in the court of first instance against 19 [12] people. Court decisions were changed in the case of 15 [7] people, or 4.5 % [2.7 %]. The largest number and share in the structure of court decisions reviewed in cassation in criminal proceedings on corruption-related criminal offenses were proceedings on misappropriation, embezzlement or seizure of property through abuse of office (Art. 191 of the CC of Ukraine) – 33.3 %, or 110 persons [27.6 %, or 71 persons]; acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit by an official (Art. 368 of the CC of Ukraine) – 25.8 %, or 85 persons [27.2 %, or 70 persons]; abuse of power or position (Art. 364 of the CC of Ukraine) – 9.4 %, or 31 persons [7.8 %, or 20 persons]⁴⁰.

But these figures hide the specific individuals who committed these criminal acts. Thus, for example, A. Polishchuk, analyzing the personality of a criminal (corrupt official), draws attention to the fact that this theoretical and legal category should be considered as “a set of social, psychological and national moral characteristics inherent in criminals who commit corruption crimes”⁴¹. In addition, some scholars note that the most characteristic feature of a corrupt person is the presence of a mercenary motive. According to experts, the most common motives of corrupt officials are: “1) the desire to improve household comfort – 31.4 %; 2) the desire to have additional funds for their own needs – 24.1 %; 3) illegal enrichment in large amounts – 20.3 %;

⁴⁰ Аналіз здійснення правосуддя Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_pravosud_KKS_2023.pdf

⁴¹ Поліщук А. Кримінологічна характеристика особи корупціонера у системі правосуддя: соціально-демографічні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 146.

4) the urgent need for basic material goods – 13.9 %; 5) the desire to acquire a high social status – 7.4 %; 6) other motives – 2.9 %”⁴².

O. Yu. Shostko in her research divided corrupt officials into the following types: 1) petty corrupt officials (who receive small amounts of illegal benefit for solving everyday problems of citizens); 2) habitual corrupt officials (who receive illegal benefit, part of which is transferred to their superiors in exchange for continuing to work as a civil servant); 3) proactive corrupt officials (who use their social position to create corruption “schemes” and involve their acquaintances, friends, relatives, etc.); 4) malicious (political) corrupt (which due to high social status paralyzes the work of certain bodies of state power and local self-government in order to increase his/her own wealth and obtain additional privileges)⁴³.

D. Yu. Kondratov singles out several important characteristics of the person of the official criminal and notes, in particular, his/her **socio-demographic** features: a) such crimes are committed by citizens of Ukraine; b) culprits are persons at a more mature age (over 30 years old) – this is explained by the age characteristics of persons working in the respective positions; c) the part of women who committed these crimes is higher than average overall number; d) the educational level of these criminals is much higher than of persons who commit other crimes. **Social and Role Characteristics of an Official Offender:** a) executives of enterprises, institutions, or organizations; b) employees vested with authoritative powers; c) employees with direct access to property; d) employees performing supervisory functions. Officials within the administrative apparatus constitute a relatively small percentage of the total number of individuals who have committed official offenses. **Moral and Psychological Characteristics of an Offender:** such individuals often exhibit traits such as greed, a tendency to abuse power, disregard for the law, a formal or careless attitude toward the consequences of their actions and decisions, and disdain for others. A propensity for alcohol abuse and a reckless lifestyle is also frequently observed. **Criminal-Legal Characteristics of an Official Offender:** a) approximately 13-15% of such individuals commit official offenses as part of a group; b) every eighth group-based official offense is committed by an organized group or a criminal organization; c) 5-6% of individuals who have committed official offenses do so repeatedly; d) the share of individuals who,

⁴² Запобігання та протидія корупції : навч.-метод. посіб. для проведення навч. курсу в учб. закладах прикордонних і митних відомств Республіки Молдова та України / за ред. А. Хюдіка ; Нац. центр по боротьбі з корупцією Республіки Молдова ; Держ. прикорд. служба України. Одеса, 2013. С. 43.

⁴³ Шостко О. Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали II Регіон. круглого столу (м. Одеса, 28-29 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 204.

at the time of committing a new offense, had an unexpunged or unpardoned conviction is about 1% ⁴⁴.

Thus, it can be argued that the desire to combat corruption in Ukraine is primarily focused on establishing criminal liability for corruption-related offenses and offenses associated with corruption, approving the state anti-corruption policy for 2021-2025 and adopting other regulatory legal acts, including drafting laws aimed at strengthening criminal liability for corruption-related crimes and introducing amendments and additions to other legal acts concerning anti-corruption measures. However, this indicates an approach that primarily addresses corruption “on paper”.

In reality, the practice of prosecuting corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses demonstrates that initiating a pre-trial investigation and bringing a case to court are distinct stages of criminal proceedings, and a court verdict in such cases is not always achieved. This is confirmed by the abovementioned statistical data on the number of recorded corruption offenses and cases referred to court with an indictment. Moreover, the characterization of a corrupt official remains rather vague and, in our opinion, is largely based on researchers’ subjective perceptions rather than objective criteria.

CONCLUSIONS

In conclusion, it can be noted that the issue of combating corruption and developing the most effective mechanism to counter it requires the adoption of certain urgent measures. Despite the fact that the legislator has defined a list of corruption-related criminal offenses and offenses associated with corruption, debates regarding their interpretation persist. This is due to the restrictions on classifying only specific criminally unlawful acts as such offenses, which narrows their scope based on interpretation of the Law of Ukraine of October 14, 2014, No. 1700-VII “On Prevention of Corruption”.

We believe that the effectiveness of anti-corruption efforts in Ukraine remains relatively low and is primarily legislative in nature. This is reflected in the refinement of provisions of the CC of Ukraine, the expansion of the powers of anti-corruption bodies, and an increase in their number. However, real effectiveness in combating corruption should be measured by the number of individuals actually held accountable for such offenses. Legal enforcement practice indicates that significant challenges remain in this regard.

SUMMARY

In the context of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the issue of combating corruption remains highly relevant, despite the priority of restoring territorial integrity. Despite the existence of a robust

⁴⁴ Кондратов Д. Ю. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 2 (19). 2018. С. 148-149.

anti-corruption framework (comprising specialized anti-corruption bodies) corruption continues to persist in Ukrainian society, often leading to high-profile corruption scandals.

The author notes that as of December 23rd, 2024, the National Repository of Academic Texts has made publicly available 206 dissertation studies on corruption-related topics, completed between 2000 and the present, for the attainment of doctoral and PhD degrees. Various academic approaches to defining “corruption” and its interpretation in international documents have been analyzed. It has been observed that neither academic works nor international legal instruments provide distinct characteristics that would allow for the development of a universal definition of “corruption”.

Attention has been drawn to certain aspects of qualifying corruption-related criminal offenses, particularly regarding the subject of such offenses. The study examines the state of anti-corruption efforts in Ukraine from 2021 to 2024 and highlights specific characteristics of individuals committing corruption-related criminal offenses.

References

1. Бондаренко , О. С., & Миргород, В. В. (2024). Корупція та національна безпека: виклики та шляхи реформ. *Академічні візії*, (28). вилучено із <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/899>

2. Богданюк О. 63 % вважають, що під час повномасштабної війни в Україні рівень корупції зріс – опитування для «Нового відліку». URL: <https://suspilne.media/725442-63-vvazaut-so-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-v-ukraini-zris-riven-korupcii-opituvanna-dla-novogo-vidliku/>

3. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ: КНТ, 2008. 363 с.

4. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ: Парламентське вид-во, 2000. 256 с.

5. Шведова Г. Л. Корупція (політико-кримінологічне дослідження) : дис... к-та юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2013. 211 с.

6. Михальченко О. М. Корупція в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис... к-та юрид. наук (доктора філософії): 12.00.08 / Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2017. 260 с.

7. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2020. 481 с.

8. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Сумський державний університет; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 551 с.

9. Комісарчук Ю. А., Франчук В. І. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження. Львів, 2011. 220 с.

10. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення. Одеса, 2000. 177 с.

11. Нонік В. В. Дослідження сутності та трактування поняття «корупція»: еволюційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 99-105.

12. Костенко О. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2020. 812 с.

13. Засць Ю. В. Деякі теоретичні аспекти поняття (сутності) корупції як об'єкта протидії. *Право та державне управління*. 2022. №2. С. 338-348. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.2.49>

14. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 червня 2009 року № 1506-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17#Text>

16. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

17. United Nations. Handbook on practical anti-corruption measures for prosecutors and investigators vienna, September 2004. URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/Handbook.pdf>.

18. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16.03.2005 № 2476-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 16. Ст. 266.

19. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: ратифікована Законом України від 16 березня 2005 року № 2476-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text

20. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією: підготовлений Секретаріатом ООН, № 169/14. Каїр : ООН, 1995. 47 с.

21. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text

22. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки. *Економіка і право*. 2005. № 8. С. 68-75.

23. Модельний кодекс поведінки державних службовців країн Ради Європи (схвалено Рекомендацією Кабінету Міністрів Ради Європи Європейським країнам «Про кодекси поведінки для державних службовців», травень 2000 р., № R (2000)10).

24. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. 187 с.

25. Корупція – не наш спадок, тому маємо впровадити системні зміни, аби не передати його наступним поколінням, – Голова НАЗК. Офіц. сайт НАЗК. Публ. 08.11.2024. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/korupsiya-ne-nash-spadok-tomu-maemo-vprovadyty-sistemni-zminy-aby-ne-peredaty-yogo-nastupnym-pokolinnjam-golova-nazk/>

26. Колодін Д. О., Абакіна-Пілявська Л. М. Окремі питання кваліфікації кримінальних корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 309-315.

27. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної Академії Прокуратури України*. 2014. № 3. С. 66-70.

28. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 21.11.2023 у справі № 461/3472/17 (провадження № 51-3166км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115168389>

29. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.10.2022 у справі № 444/930/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106869176>

30. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 26.01.2023 у справі № 532/1020/20 (провадження № 51-3103км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686181>

31. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

32. Писаренко О. О. Щодо захисту при звинуваченні в одержанні неправомірної вигоди (ст. 368 КК). Правові аспекти корупційного злочину – отримання службовою особою неправомірної вигод. URL: <https://fides.com.ua/our-publications/shchodo-zahystu-pry-zvynuvachenni-v-oderzhanni-nepravomirnoyi-vygoty-st-368-kk>

33. Україна втратила \$ 483 мільйони через корупцію у будівництві фортифікацій: що відомо?. URL: <https://igs.org.ua/tag/korupsiijnjnskandaly-2024/>

34. Обіход Т. В., Біленчук П. Д. Засоби запобігання та протидії корупції як складова економічної і воєнної ефективності України. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів*. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22 серпня 2023 року). Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2023. С. 81.

35. Аналіз здійснення правосуддя Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у першому півріччі 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/

supreme/sud_pract/Analiz_zdiisnennia_pravosuddia_KKS_VS_per_pivr_2024.pdf

36. Аналіз здійснення правосуддя Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_pravosud_KKS_2023.pdf

37. Поліщук А. Кримінологічна характеристика особи корупціонера у системі правосуддя: соціально-демографічні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 144-149.

38. Запобігання та протидія корупції : навч.-метод. посіб. для проведення навч. курсу в учб. закладах прикордонних і митних відомств Республіки Молдова та України / за ред. А. Хюдіка ; Нац. центр по боротьбі з корупцією Республіки Молдова ; Держ. прикорд. служба України. Одеса, 2013. 227 с.

39. Шостко О. Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали II Регіон. круглого столу (м. Одеса, 28-29 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 203-205.

40. Кондратов Д. Ю. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 141-154.

Information about the author:

Politova Anna Serhiivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
Mariupol State University
6, Preobrazhenska str., Kyiv, 3037, Ukraine

ЖІНОЧА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ В КОНТЕКСТІ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Пугач С. І.

ВСТУП

Актуальність дослідження жіночої злочинності як соціально-правового явища в контексті післявоєнного відновлення України зумовлена низкою чинників, що охоплюють соціальні, правові, економічні та психологічні аспекти, адже, у періоди соціально-економічних криз, збройних конфліктів та їхніх наслідків структура злочинності зазнає суттєвих змін, що потребує детального аналізу та розробки ефективних механізмів правового реагування.

Жіноча злочинність є багатовимірним явищем, що відображає загальні тенденції суспільної трансформації, пов'язані зі змінами ролі жінки в соціальному, економічному та правовому просторі. Післявоєнний період супроводжується поглибленням соціальної нерівності, зростанням рівня безробіття, психологічним стресом, а також зміною сімейних і суспільних ролей, що може сприяти збільшенню кількості правопорушень серед жінок.

Одним із ключових аспектів актуальності цієї теми є необхідність оцінки впливу військових конфліктів на злочинну поведінку жінок, зокрема з урахуванням їхньої ролі у військових діях, вимушеного переселення, втрати роботи та соціальної підтримки. У цьому контексті важливим є визначення закономірностей та факторів, які впливають на жіночу злочинність у постконфліктний період, що дозволить удосконалити законодавчу та правозастосовну практику, адаптувавши її до нових соціальних реалій. Крім того, дослідження жіночої злочинності має важливе значення для розробки програм ресоціалізації та запобігання рецидивній злочинності серед жінок, адже, війна призводить до руйнування традиційних інститутів соціального контролю, що знижує ефективність класичних механізмів профілактики злочинів. У зв'язку з чим особливої актуальності набуває впровадження гендерно чутливих стратегій у сфері кримінальної політики, спрямованих на реабілітацію та інтеграцію жінок, які вчинили правопорушення.

Таким чином, дослідження жіночої злочинності в контексті післявоєнного відновлення України є важливим з огляду на необхідність адаптації правової системи до нових викликів, розробки ефективних механізмів запобігання злочинності серед жінок, а також забезпечення

соціальної реабілітації та підтримки жінок у складних життєвих обставинах.

1. Наукові підходи та суспільні уявлення, що жіночої злочинності

В теорії та практиці науки виділяють різні підходи до визначення поняття «жіноча злочинність», зокрема, соціологічний підхід (розглядає жіночу злочинність як відображення соціально-економічних умов, рівня розвитку суспільства, сімейних і гендерних ролей), психологічний підхід (фокусується на особистісних характеристиках жінок, які скоюють злочини, їх емоційній сфері, мотивації та психічних особливостях), біологічний (антропологічний) підхід (базується на теоріях Ломброзо та інших учених, які намагалися пояснити злочинність жінок через біологічні фактори), кримінологічний підхід (досліджує жіночу злочинність через призму структури злочинів, статистичних даних та профілю злочинниць), феміністичний підхід (розглядає жіночу злочинність як наслідок патріархальних соціальних структур, які обмежують можливості жінок та можуть провокувати їхню криміналізацію). В правовій науці у переважній більшості поняття «жіноча злочинність» розуміється, як «сукупність злочинів, що вчиняються особами жіночої статі на певній території за певний проміжок часу»¹ (О.М. Гаргат-Українчук).

Враховуючи зауважене визначимо, що жіноча злочинність – це соціально-правове явище, що відображає сукупність злочинних діянь, вчинених жінками, зумовлених комплексною взаємодією соціальних, психологічних, біологічних та кримінологічних факторів, а також особливостями гендерної ролі у суспільстві.

У своєму дисертаційному дослідженні В.В. Федусик («Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми)») визначає, що «у будь-якому суспільстві злочинність виступає в декількох формах: у формі об'єктивної реальності, формалізованої в кримінально-статистичних одиницях, що реалізується в рамках відособленого системного соціального процесу, у формі образу злочинності в масовій психології і засобах масової інформації, нарешті,

¹ Гаргат-Українчук О.М. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 25. 2014. С. 189. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9372/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%BE%D1%97%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf> (дата звернення: 14.01.2025)

у формі уявлення про кримінальність конкретних суб'єктів в образі злочинців»².

Керуючись даним підходом визначимо ключові аспекти жіночої злочинності у відповідності до зауважених автором форм:

1. Форма об'єктивної реальності: наприклад, відповідно до статистики визначеної Офісом Генерального прокурора у 2024 р. кримінальні правопорушення вчинили 11 532 жінки, з них 4 719 – кримінальні проступки, 347 особливо тяжкі злочини, 4 330 – невеликої тяжкості злочини, 1 817 – нетяжкі злочини³.

2. Образ злочинності в масовій психології і засобах масової інформації: у масовій психології та медіа образ жіночої злочинності формується під впливом низки стереотипів та узагальнень, які відображаються у суспільному сприйнятті, зокрема, основні характеристики цього образу включають відхилення від традиційної жіночої ролі (жінки-злочинниці часто сприймаються як такі, що порушують усталені соціальні норми щодо жіночої поведінки, відходячи від ролі «берегині домашнього вогнища» та «морального компаса» суспільства); емоційна нестабільність та афективність (у суспільній свідомості закріплено уявлення про те, що жінки частіше вчиняють злочини під впливом сильних емоцій або в стані афекту); вплив соціального оточення (жінки-злочинниці нерідко зображуються як такі, що потрапили під негативний вплив оточення, зокрема партнерів або родичів); вплив соціально-економічних чинників (у масовій свідомості поширене уявлення, що жінки вдаються до злочинів через матеріальні труднощі або бажання забезпечити сім'ю, яке підтверджується твердженням). Так, І.Р.Серкевич та О.М. Броневицька стверджують, що «жінка є берегиною домашнього вогнища, впливає на поведінку чоловіка та виховання дітей, переважно саме вона визначає взаємини в родині. Тому без перебільшення можна сказати, що залучення жінки до злочинної діяльності та поширеність жіночої злочинності впливає на моральний стан суспільства вагомніше, ніж поширення чоловічої злочинності»⁴.

3. У формі уявлення про кримінальність конкретних суб'єктів в образі злочинців, який в т.ч. формується на основі характеристики відомих жінок-злочинниць, зокрема, аферистки А.Коваленко, співучасниці

² Федусик В.В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2001. С.11.

³ Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 10.01.2025)

⁴ Серкевич І., Броневицька О. Аналіз психологічної структури жіночої злочинності. *Часопис Київського університету права*, 2020/1, С. 323. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.64> URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/310/295> (дата звернення: 04.02.2025)

організації мережі сексуальної експлуатації неповнолітніх Г.Максвелл, контрабандисти наркотиків у Європі А.Монтеро, чорної ріелтори О.Трошенко, вбивці А.Паніної, медсестри-вбивці Н.Зубенко, крадійки С.Бодуан та ін. Образ жінок-злочинниць часто подається через певні стереотипні уявлення основними з яких є: фатальна жінка (жінка-злочинниця зображується як спокуслива, маніпулятивна особа, що використовує свою зовнішність і хитрість для досягнення злочинних цілей); жертва обставин (образ жінки, яка вчинила злочин під впливом життєвих труднощів або насильства, не маючи злочинного наміру), мати-злочинниця (викликає особливий суспільний резонанс через порушення традиційного уявлення про материнство), організаторка злочину (представлена як жінка-лідер кримінального угруповання, що суперечить стереотипному сприйняттю жінки як підлеглої ролі в кримінальному світі), психологічно нестабільна злочинниця (жінка, злочин якої пояснюється психічними розладами або емоційною нестабільністю).

2. Відмінні риси жіночої злочинності

Відмінними рисами жіночої злочинності від інших видів злочинності є:

1. Кількісні показники вчинених жінками кримінальних правопорушень. Як зауважує Д.Ю. Слюсар «незважаючи на зміну соціального становища жінок, особливо в останнє десятиліття, кількість зареєстрованих злочинів, вчинених жінками, нижче такого ж показника серед чоловіків в 5-7 разів. Ця тенденція представляє особливий інтерес, з огляду на те, що кількість жінок у країні перевищує кількість чоловіків»⁵. Так, за статистикою 2023 р. по відношенню до жінок було відкрито 24 881 кримінальну справу, з них повторно вчинили кримінальне правопорушення 3393 жінки, 2432 скоїли злочин у групі, 481 – в стані наркотичного чи алкогольного сп'яніння, 436 підозрюваних жінок на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років⁶. Зауважимо, що у період економічних криз або соціальної нестабільності спостерігається зростання злочинності серед жінок, особливо у сфері шахрайства, крадіжок та наркоторгівлі (наприклад, після Другої світової війни та в 1990-х рр. після розпаду СРСР кількість злочинів, скоєних жінками, зросла через бідність та відсутність можливостей для легального заробітку).

⁵ Слюсар Д.Ю. Поняття, сутність та особливості жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 55. Том 2. 2019. С. 107-109. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/915944.pdf> (дата звернення: 04.01.2025)

⁶ Дуніна А. Королеви криміналу. В Україні зростає жіноча злочинність. АПОСТРОФ, URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/accidents/2024-09-04/korolevyi-kriminalna-v-ukraine-rastet-jenskaya-prestupnost/59234> (дата звернення: 12.01.2025)

2. Особливості структури жіночої злочинності. На думку О.М. Гаргат-Українчук можна виділити дві сфери вчинення жінками кримінальних правопорушень «сфера побуту, де жінок здебільшого штовхають до злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинні і суспільних відносин... сфера, де жінка працює, виконує професійні функції, пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей»⁷. Структура жіночої злочинності має ряд особливостей, що відрізняють її від чоловічої злочинності. Зокрема, основними кримінальними правопорушеннями, які вчиняються жінками є: економічні та майнові кримінальні правопорушення (крадіжки, шахрайство, службові злочини, фінансові махінації); кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я (убивства, заподіяння тілесних ушкоджень, часто пов'язані з домашнім насильством або самозахистом); кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків (жінки часто виступають посередниками або кур'єрами) та ін. Наприклад, за статистичними показниками облікованих кримінальних правопорушень у 2020 р. відсоткове співвідношення жінок серед правопорушників у кожній категорії склало: кримінальні проступки – 17,29%, особливо тяжкі злочини – 11,1%, середньої важкості злочини – 6, 36%, нетяжкі злочини – 12,07%⁸. У своїх дослідженнях Б. Бадзюк обґрунтовує, що жіноча злочинність має таку ознаку, як «менша суспільна небезпека, проте ця тенденція змінюється, оскільки збільшується кількість тяжких злочинів, які вчиняють жінки, і підвищується їх кримінальна роль у змішаній злочинності, висока імпульсивність, що призводить до поганого прогнозування особою наслідків вчинюваних дій»⁹.

Найбільшу кількість кримінальних правопорушень в структурі жіночої злочинності складають кримінальні правопорушення в економічній сфері, які можуть бути зумовлені низкою об'єктивно-суб'єктивних чинників – соціально-економічна криза, руйнування інституту сім'ї, соціально-психологічна напруженість жіночої частини

⁷ Гаргат-Українчук О.М. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 25. 2014. С. 189. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9372/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%BE%D1%97%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf> (дата звернення: 14.01.2025)

⁸ Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 10.01.2025)

⁹ Бадзюк Б. Особливості психології жінки-злочинниці. *Історико-правовий часопис*. 2018. №1 (11). С.135-139. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15142/1/28%20badziuk.pdf> (дата звернення: 14.01.2025)

населення у суспільстві, низький рівень життя, відмінності у доступі до соціальних ресурсів у порівнянні із чоловіками, елементи соціальної психології, які мають виявлення у «викривлених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях і правосвідомості осіб, які вчиняють правопорушення»¹⁰.

3. Роль жінки у кримінальному правопорушенні характеризується тим, що жінки рідко виступають організаторами або лідерками злочинних угруповань, найчастіше виконуючи другорядні ролі або діючи самостійно (наприклад, у сфері торгівлі наркотиками жінки часто виступають як кур'єри або розповсюджувачі, тоді як керівні позиції займають чоловіки; у сфері корупції жінки можуть брати участь як посередники, використовуючи свою соціальну чи професійну позицію). Проте, існують і виключення з даної тенденції і жінка може виступати організатором вчинення кримінального правопорушення, наприклад, за вироком суду Л.Кушинську було визнаною винною в організації подвійного вбивства із корисних мотивів з метою заволодіння квартири убитих та засуджено до довічного ув'язнення¹¹.

4. Психологічні особливості жіночої злочинності полягають у тому, що жінкам, які вчиняють кримінальні правопорушення менш притаманні антисоціальні установки, соціальна-психологічна адаптація має дефекти без серйозних порушень, відсутні стійкі злочинні переконання. Наприклад, жінка, яка протягом тривалого часу зазнавала домашнього насильства, в умовах психоемоційного напруження вчинила кримінально каране діяння, завдавши кривднику смертельного поранення. Зазначена поведінка обумовлюється впливом афективного стану, що виник унаслідок тривалого стресового впливу, психологічного виснаження та неможливості вирішити конфлікт у правовий спосіб, при цьому важливим аспектом є відсутність у суб'єкта попереднього злочинного наміру, що свідчить про ситуативний характер протиправного вчинку, зумовлений дією сильних емоцій, а не заздалегідь сформованою мотивацією.

5. Особистість жінок-злочинниць характеризується наступними факторами: соціально-демографічні фактори (основними серед яких є: середній вік 25-40 р., освіта середня або неповна вища, малозабезпечені або неблагополучні сім'ї, розлученні або одинокі матері); соціально-

¹⁰ Євдокімова М.О. Причини та умови жіночої злочинності в економічній сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 49. Том 2. 2018. С. 105-107. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34769/1/%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%A2%D0%90%20%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%98%20%D0%96%D0%86%D0%9D%D0%9E%D0%A7%D0%9E%D0%87.pdf> (дата звернення: 09.01.2025)

¹¹ Салімович Л. Після помилування на волю вийшла перша засуджена в Україні до довічного ув'язнення. Україна молода: Бойова газета героїчної нації. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3299/2006/122320/> (дата звернення: 14.01.2025)

психологічні фактори (основними серед яких є: адаптаційний потенціал у вигляді впливу оточення на жінок, схильності до конформізму, емоційна нестійкість); кримінально-правові фактори (основними серед яких є: низький рівень повторної злочинності, вчинення кримінальних правопорушень обумовлено матеріальними труднощами, прагненням захисту, емоційною реакцією на конфлікт); біопсихологічні фактори (основними серед яких є: фізіологічні особливості, афектність, схильність до маніпулятивної поведінки); культурно-нормативні фактори (основними серед яких є: соціальні стереотипи, рівень правової обізнаності, система цінностей) та ін. Наприклад, як зауважує Б.Бадзюк «при порівнянні жінок, засуджених за насильницькі і корисливі злочини, слід відзначити, що у насильницьких злочинниць більш висока активність і збудливість, що в поєднанні з імпульсивністю і визначає специфіку їх агресивної протиправної поведінки»¹². Яскравим прикладом узагальнення специфічних факторів жіночої злочинності під час вчинення вбивства жінками на «грунті ревності», які частіше носять емоційний, імпульсивний характер, мають побутову природу та пов'язані з особистими відносинами, при цьому жінки використовують доступні в побуті знаряддя, а психологічний портрет злочинниці у такому випадку характеризується низькою самооцінкою, емоційною та фінансовою залежністю від партнера.

3. Протидія жіночій злочинності у воєнний та післявоєнний період

У воєнний період будь-яких збройних конфліктів на фоні загального зростання рівня злочинності значного поширення набувають кримінальні правопорушення пов'язанні із виживанням жінок, незаконним продажем дефіцитних товарів, продуктів харчування, медикаментів, збільшення випадків самозахисту та помсти, воєнних і військових злочинів, вимушена проституція та сексуальна експлуатація, кримінальних правопорушень вчинених в стані афекту, а у післявоєнний період – збільшенням економічної злочинності, корупції та зловживання службовим становищем, вчинення побутових кримінальних правопорушень, в т.ч. по відношенню до неповнолітніх. Російсько-українська війна зумовила настання таких соціальних наслідків, які сприяли залученню жінок до реалізації незаконних фінансових схем, шахрайства, нелегальної торгівлі гуманітарною допомогою, шахрайства з виплатами ВПО та допомогою від міжнародних організацій, колаборації з окупаційною владою, агітації та співпраці з ворожими структурами, діяльності у проросійських збройних формуваннях, шпигунстві, участі у диверсіях. Також, на фоні психологічних наслідків

¹² Бадзюк Б. Особливості психології жінки-злочинниці. Історико-правовий часопис. 2018. №1 (11). С.135-139. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15142/1/28%20badziuk.pdf> (дата звернення: 14.01.2025)

війни відмічається зростання випадків домашнього насильства, кримінальних правопорушень вчинених у стані афекту, випадків насильницьких дій проти осіб підозрюваних у співпраці з ворогом та ін.

Жіноча злочинність у післявоєнний період зазнає якісних та кількісних змін, що зумовлені як загальними процесами соціальної реінтеграції, так і специфічними наслідками війни до яких слід віднести масові міграції, дисбаланс у статеві-віковій структурі, закріплення міграційних процесів, руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, зниження ВВП, зростання безробіття, розкриття логістичних ланцюгів, зростання тіньової економіки, інфляція та зниження купівельної спроможності населення, фінансова нестабільність, зростання рівня бідності та посилення соціальної нерівності, перевантаження соціальної інфраструктури в регіонах, що приймають переселенців, житлові проблеми, наслідки для ринку праці, зниження якості освіти та втрата освітніх можливостей, погіршення доступу до медичних послуг, дефіцит медичних кадрів та зростання захворюваності населення (в т.ч. психічної), екологічні наслідки у вигляді масштабного забруднення довкілля, небезпеки хімічного і радіаційного забруднення, виклики післявоєнного відновлення та ін.¹³.

На нашу думку, на жіночу злочинність значний вплив матимуть соціально-економічні фактори та кримінальні ризики під впливом яких жінки можуть вдаватися до протиправної діяльності, зокрема, прогнозовано передбачається такі зміни у структурі жіночої злочинності у післявоєнний період, як:

- збільшення економічної злочинності, оскільки масштабні фінансові вливання на відбудову країни можуть призвести до розширення корупційних схем, зловживань службовим становищем, розкрадання бюджетних коштів та гуманітарної допомоги;

- зростання кількості шахрайських схем, так, після війни можуть активізуватися фінансові піраміди, афери з нерухомістю, підробка документів, незаконне отримання соціальних виплат, що включатиме як індивідуальні дії, так і діяльність організованих злочинних груп;

- в умовах ослабленого державного контролю після війни зросте незаконний обіг товарів, зокрема медикаментів, алкоголю, тютюнових виробів, зброї та наркотичних речовин, у чому можуть бути задіяні жінки, особливо з числа осіб, які раніше займалися нелегальним бізнесом;

¹³ Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр.та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. 191 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 16.01.2025)

– внаслідок війни в суспільстві сформується високий рівень агресії, що призведе до частіших випадків фізичного та психологічного насильства у сім'ях, у відповідь можливе збільшення випадків самозахисту жінками, що іноді набуватиме форм тяжких злочинів, зокрема вбивств або нанесення тяжких тілесних ушкоджень;

– економічна нестабільність та соціальна вразливість сприятимуть поширенню злочинів, пов'язаних із вербуванням жінок для нелегальної роботи або сексуальної експлуатації, як на території країни, так і за її межами;

– жінки, які пережили насильство, втрату близьких або перебували в окупації, можуть мати серйозні психологічні розлади, що призведе до підвищеного рівня агресії, саморуйнівної поведінки, девіантних вчинків, збільшення випадків злочинів, скоєних у стані афекту, зокрема щодо осіб, які вважатимуться винними у воєнних злочинах або колаборації та ін.

Протидія жіночій злочинності у післявоєнних період в Україні повинна включати правові, соціальні та психологічні аспекти:

1. Правові механізми протидії жіночій злочинності (реформування системи кримінальної юстиції з акцентом на реабілітаційні програми; удосконалення законодавства щодо соціального захисту жінок, які перебували в умовах конфлікту; впровадження альтернативних заходів покарання для жінок, які вчинили злочини через соціальні обставини (наприклад, обов'язкові програми ресоціалізації замість позбавлення волі)).

2. Соціальні підходи (створення програм соціальної адаптації для жінок, які повертаються з тимчасово окупованих територій або які зазнали насильства; сприяння працевлаштуванню та професійній освіті жінок, які перебували в умовах конфлікту; розширення доступу до соціальних послуг, включаючи психологічну допомогу та кризові центри).

3. Психологічні аспекти реабілітації (надання психологічної допомоги жінкам, які пережили насильство, втрати або інші травматичні події; впровадження програм психосоціальної реабілітації для жінок у місцях позбавлення волі; розвиток ініціатив із соціально-психологічного супроводу жінок, які виходять з місць позбавлення волі) та ін.

ВИСНОВКИ

Жіноча злочинність – це соціально-правове явище, що відображає сукупність злочинних діянь, вчинених жінками, зумовлених комплексною взаємодією соціальних, психологічних, біологічних та кримінологічних факторів, а також особливостями гендерної ролі у суспільстві. У суспільстві жіноча злочинність має форму об'єктивної реальності, форму образу жіночої злочинності в медіа та масовій психології, форму уявлення про кримінальність конкретних жінок-злочинниць, роллю у кримінальних правопорушеннях,

Відмінними рисами жіночої злочинності від інших видів злочинності є: кількісні показники вчинених жінками кримінальних правопорушень, особлива структура жіночої злочинності, психологічні особливості жіночої злочинності, характеристика особистості жінок-злочинниць. Жіноча злочинність у воєнний та післявоєнний періоди зазнає трансформацій під впливом соціально-економічних та психологічних чинників, зокрема, в умовах збройного конфлікту поширюються правопорушення, пов'язані з виживанням, самозахистом, помстою, незаконною торгівлею та сексуальною експлуатацією, а після війни зростає рівень економічної злочинності, корупції, шахрайства, нелегального обігу ресурсів та соціальних виплат.

Протидія жіночій злочинності в післявоєнний період має базуватися на інтегрованому підході, що включає правові, соціальні та психологічні механізми. Особливої уваги потребує реабілітація та соціальна адаптація жінок, які зазнали негативних наслідків війни, а від так впровадження комплексних програм ресоціалізації та підтримки може суттєво знизити рівень жіночої злочинності та сприяти формуванню безпечного суспільства у післявоєнній Україні.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії здійснено дослідження жіночої злочинності як соціально-правового явище в контексті післявоєнного відновлення України. Визначено, що жіноча злочинність – це соціально-правове явище, що відображає сукупність злочинних діянь, вчинених жінками, зумовлених комплексною взаємодією соціальних, психологічних, біологічних та кримінологічних факторів, а також особливостями гендерної ролі у суспільстві. Підкреслено, що у суспільстві жіноча злочинність має форму об'єктивної реальності, форму образу жіночої злочинності в медіа та масовій психології, форму уявлення про кримінальність конкретних жінок-злочинниць, роллю у кримінальних правопорушеннях. Зауважено, що відмінними рисами жіночої злочинності від інших видів злочинності є: кількісні показники вчинених жінками кримінальних правопорушень, особлива структура жіночої злочинності, психологічні особливості жіночої злочинності, характеристика особистості жінок-злочинниць. Наголошено, що жіноча злочинність у воєнний та післявоєнний періоди зазнає трансформацій під впливом соціально-економічних та психологічних чинників, зокрема, в умовах збройного конфлікту поширюються правопорушення, пов'язані з виживанням, самозахистом, помстою, незаконною торгівлею та сексуальною експлуатацією, а після війни зростає рівень економічної злочинності, корупції, шахрайства, нелегального обігу ресурсів та соціальних виплат. Визначено, що протидія жіночій злочинності в післявоєнний період має базуватися на інтегрованому підході, що включає правові, соціальні та психологічні механізми. Відзначено, що

особливої уваги потребує реабілітація та соціальна адаптація жінок, які зазнали негативних наслідків війни, а від так впровадження комплексних програм ресоціалізації та підтримки може суттєво знизити рівень жіночої злочинності і сприяти формуванню безпечного суспільства у післявоєнній Україні.

Література:

1. Гаргат-Українчук О.М. Кримнологічна характеристика жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 25. 2014. С. 189-191. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9372/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%BE%D1%97%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf> (дата звернення: 14.01.2025)
2. Федусик В.В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2001. 22 с.
3. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 10.01.2025)
4. Серкевич І., Броневицька О. Аналіз психологічної структури жіночої злочинності. *Часопис Київського університету права*, 2020/1, С. 323-327. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.64> URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/310/295> (дата звернення: 04.02.2025)
5. Слюсар Д.Ю. Поняття, сутність та особливості жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 55. Том 2. 2019. С. 107-109. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/915944.pdf> (дата звернення: 04.01.2025)
6. Дуніна А. Королеви криміналу. В Україні зростає жіноча злочинність. АПОСТРОФ, URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/accidents/2024-09-04/korolevyi-kriminala-v-ukraine-rastet-jenskaya-prestupnost/59234> (дата звернення: 12.01.2025)
7. Бадзюк Б. Особливості психології жінки-злочинниці. *Історико-правовий часопис*. 2018. №1 (11). С.135-139. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15142/1/28%20badziuk.pdf> (дата звернення: 14.01.2025)
8. Євдокімова М.О. Причини та умови жіночої злочинності в економічній сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, Випуск 49. Том 2. 2018. С. 105-107. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34769/1/%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%A2%D0%90%20%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%98%20%D0%96%D0%86%D0%9D%D0%9E%D0%A7%D0%9E%D0%87.pdf> (дата звернення: 09.01.2025)

9. Салімович Л. Після помилування на волю вийшла перша засуджена в Україні до довічного ув'язнення. Україна молода: Бойова газета героїчної нації. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3299/2006/122320/> (дата звернення: 14.01.2025)

10. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр.та соц. дослідж. ім.М.В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. 191 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 16.01.2025)

Information about the author:

Puhach Svitlana Ivanivna,

Postgraduate Student

Donetsk State University of Internal Affairs

1, Velyka Perspektyvna Str., Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

ГОСТИННІСТЬ ТА ТУРИЗМ: ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Рутинський М. Й., Зайченко В. В.

ВСТУП

З 2014 року Україна на полі бою виборює право на існування, як цілісна незалежна держава у когорті Європейського Союзу вільних демократичних націй. У цій боротьбі народжується нова держава та формуються нові цінності і пріоритети її внутрішньої й зовнішньої політики. Бути невід’ємною частиною вільного світу, безбар’єрно комунікувати з народами вільного світу, пізнавати красу і щедроти власної держави, щиро гостити у себе усіх людей доброї волі – такі цінності нині є світоглядною підвалиною нової державної політики у сфері туризму та гостинності.

У частині країн світу держава виступає жорстким регулятором, що регламентує рух фінансових потоків, обмежує вплив транснаціональних корпорацій на національну економіку та підтримує національний бізнес (або – свідомо не підтримує через корупційне лоббі іноземних компаній на рівні урядів низки країн, як правило, третього світу). Наприклад, держава Україна в довоєнний період не захищала українських туроператорів від інвазії російських компаній, що призвело до повного захоплення українського ринку російськими туроператорами «TUI Росія та СНД», «Anex Tour», «Coral Trevel», «Pegas Touristic» та інші, багаторічного практично монопольного контролю цього ринку та викачування з українських споживачів мільярдних капіталів у рф і на офшорні рахунки «гаманців» кремлівської верхівки.

Низці інших держав притаманні лише регуляторно-податкові функції (різні ставки податків і кредитів, субсидії, гранти тощо) при пануванні вільних ринкових відносин¹.

1. Державне партнерство України з провідними міжнародними інституціями у сфері туризму й гостинності

Цільними напрямками національної туристичної політики країн світу є:

- захист прав осіб, які подорожують;
- захист інтересів національних виробників туристичних продуктів;
- всебічна підтримка внутрішнього та в’їзного туризму, яка проявляється у формі прямих інвестицій у формуванні туристичної

¹ Overview of EU Tourism Policy. Policies, information and services. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en

інфраструктури, наукового та рекламно-інформаційного забезпечення просування національного турпродукту на зовнішній ринок, податкових та митних пільг, які стимулюють приплив інвестицій².

Від початку повномасштабного вторгнення рф в Україну державні інституції сконцентрувалися на всебічній протидії російській агресії. **Однією з площин вторгнення стала інформаційна війна рф** – глобальна, щедро профінансована кампанія з дискредитації українців як нації та України як держави-суб'єкта міжнародного права в її міжнародно визнаних державних кордонах. З огляду на це найважливішим дороговказом державної політики України у царині гостинності й туризму у 2022-2025 рр. є місія доносити правдиву інформацію про Україну та українців до світової спільноти та глобалізованого бізнесу³.

Виконавчим органом реалізації державної туристичної політики є Державне агентство розвитку туризму (ДАРТ). За останні роки другого етапу російсько-української війни ДАРТ реалізувало низку заходів міжнародного рівня, що продемонстрували світові зрілість української державної політики у сфері туризму й гостинності.

Після перших місяців наполегливої комунікації з глобальними корпораціями здобутками ДАРТ стало припинення співпраці з країно-агресором десятків провідних корпорацій сфери авіаперевезень, туроперейтингу та гостинності (Airbnb, Booking, Accor Group, Wyndham, Hilton, Marriott Hotels, Radisson, InterContinental, Hyatt Hotels Corporation і ін.).

А найвагомішою перемогою України у царині просування доктрини глобального бойкоту рф стало її виключення зі складу Всесвітньої туристичної організації. Доповідь очільниці ДАРТ на генасамблеї 27 квітня 2022 р. у м. Мадриді розкрила масштаби варварства російської армії на території України і стала останнім «цвяхом у труну» участі рф в UNWTO. Тижні складних дипломатичних зусиль української делегації вибороли голоси «за» від 40 провідних держав світу. Слід визнати, що ця «цеглина» теж додала ваги міжнародним дипломатичним зусиллям Президента, Уряду і делегатів ПАЄ, у результаті яких парламент ЄС

² Гончаренко Н. І., Складенко Я. Теоретико-методологічні основи дослідження туристичної політики Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2017. 6. С. 161-166; Hurbyk Y., Karpenko N. Modern institutional and information improvement of state regulation of the tourist sphere of Ukraine. *The role of technology in the socio-economic development of the post-quarantine world*. Katowice: Katowice School of Technology, 2020. P. 231–240.

³ Державне агентство розвитку туризму (ДАРТ). URL: <https://www.tourism.gov.ua> ; Рутинський М. Й. Зовнішня туристично-інформаційна політика України у реаліях воєнного стану. *Туризм і гостинність: вчора, сьогодні, завтра: матеріали VII Міжн. наук.-практ. конф. (Черкаси, 18.05.2023 р.)*. Черкаси, 2023. С. 163–166.

23 червня 2022 р. ухвалив резолюцію про підтримку надання Україні статусу кандидата на вступ до Євросоюзу.

«Готельні мережі Marriott, Hyatt, Wyndham, Hilton і Radisson припинили інвестиції в економіку росії, закрили свої корпоративні офіси в цій країні, але поки що готелі під їхніми брендами продовжують працювати. (...) Airbnb... першими припинили продаж апартаментів у росії і з росії, а пізніше повністю заблокували аккаунти всіх російських користувачів. Вони зробили це після побачених злочинів в Ірпені і Бучі»⁴. Загалом, за перші два роки повномасштабного вторгнення міжнародний туристичний бізнес «тюрми народів» наблизився до цілковитого колапсу.

Сьогодні в умовах доленосної для України, Європи і світу в цілому українсько-російської війни *перед ДАРТ і дотичними державними інституціями постає низка функцій, що не притаманні у період миру*. Зокрема, мова йде про:

- протидію рашистській ідеології заперечення права на існування українського народу, його мови, культури і державності;

- інформаційно-медійну війну з продюкованими ідеологами рашизму фейк-кампаніями із трансляції у глобальний інфопростір меседжів, що покликані формувати спотворене уявлення про Україну та українців;

- калькулювання прямих та опосередкованих фінансових втрат держави та суб'єктів українського бізнесу через російську агресію і спричинені нею наслідки (почавши від фізичного нищення турфірм, готелів і пансіонатів – завершуючи оцінкою потенційних втрат місцевих бюджетів і бізнесу через неприбуття прогнозованих обсягів туристів);

- документування знищених та пошкоджених росіянами об'єктів культурної спадщини народів України (як от дикунського спалення бібліотечних фондів книг українською мовою в окупованих містах, блюзнірського нищення пам'ятників і монументів, розграбування музеїв, пошкодження артобстрілами синагог і єврейських кладовищ, руйнування мусульманських мечетей у Бахмуті, Маріуполі й інших містах, нищення історичної автентичності Ханського палацу у м. Бахчисарай тощо);

- документування фактів і масштабів деградації росіянами територій заповідників, національних і ландшафтних парків України, знищення їх біорізноманіття, ландшафтного різноманіття та екотуристичного потенціалу;

- документування знищених та пошкоджених росіянами об'єктів туристичної та рекреаційної інфраструктури;

- розробку та широке медійне просування культурно-туристичної айдентики України, розрахованої як на внутрішнього споживача, так і

⁴ Шуміхін Є. Голова ДАРТ Олеськів: Після війни туризм зміниться в будь-якому випадку. *Інтерфакс-Україна*. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/826803.html>

окремо на провідні зовнішні ринки (кожного з братніх народів ЄС, китайський, американсько-канадський, арабські ринки тощо);

- поглиблення співпраці з пулом провідних глобальних туристичних медіа-корпорацій, що формують тренди глобальної туристичної моди, створюють і транслюють популярні туристичні телепрограми, тиражують паперові та цифрові туристичні путівники, модерують множини найрейтинговіших сайтів із актуальною країнознавчо-туристичною інформацією;

- ініціювання проектів партнерської підтримки суб'єктів українського бізнесу найбільшими глобальними платформами-турпосередниками: Booking.com, Airbnb.com, Tripadvisor.com, Vrbo.com, Hotels.com, Expedia.com, Couchsurfing.org, Agoda.com, Yelp, Plum Guide, Xiaozhu, Sonder, Smarter тощо;

- ініціювання проектів партнерської підтримки суб'єктів українського бізнесу провідними глобальними корпораціями зі сфери туроперейтингу і HoReCa бізнесу;

- ініціювання проектів партнерської підтримки позитивного тревел-бренду України та приймаючих суб'єктів українського бізнесу популярними лоукост-авіакомпаніями ЄС, Туреччини, країн арабського світу;

- ініціювання широкого кола проектів (партнерства, трансферу інновацій, грантової та пільгово-кредитної підтримки і т. і.) у рамках діяльності Європейської туристичної комісії;

- організація широкого представництва українських проектів на Європейських самітах культурної спадщини;

- ініціювання широкого кола проектів (партнерства, промоції, трансферу інновацій, технологій і стандартів, грантової та пільгово-кредитної підтримки і т. і.) у рамках діяльності європейської асоціації HOTREC (The association of hotels, restaurants and cafés in Europe);

- сприяння цілковитій інтеграції закладів готельно-курортного фонду України в уніфіковану європейську систему єдиної сертифікації якості сервісу HSU (Hotel Stars Union);

- систематична робота з лідерами думок у всьому світі з метою розширення спільноти соціально активних туристичних стейкхолдерів та амбасадорів України.

Чи не найголовнішою функцією ДАРТ і дотичних інституцій є меморіалізація й музеєфікація пам'яті про наймасштабніший злочин проти людяності у XXI столітті – розпалювання ідеології расизму, що заперечує право на існування українців і України, та подальша повномасштабна російська війна з метою неоколоніальної окупації однієї з найбільших країн Європи та «остаточного вирішення українського питання».

2. Подальша інтеграція туристичного й готельно-ресторанного бізнесу України у глобалізований ринок

За десятиліття розбудови незалежної держави Україна пройшла непростий шлях у царині розбудови власної сфери гостинності й туризму та її інтеграції із зовнішнім світом⁵.

До 2022 р. туристичний і готельно-ресторанний бізнес України перебував під потужним пресингом компаній з російськими бенефіціарами, що просували російські стандарти дозвілля, волонтаристські шаблони формування турпакетів за критерієм «ціна/якість», виключно російськомовний формат обслуговування приймаючої сторони на популярних закордонних курортах, а в Україні – те ж саме панування російськомовного сервісу і культурного контенту у готельно-курортних і клубних комплексах. Ця форма багаторічної експансії, поряд з мас-медіа та іншими сферами, активно закладали підґрунтя для запланованої кремлівськими ідеологами рашизму воєнно-політичної експансії й *«остаточного вирішення українського питання»*.

Тим часом цивілізований світ стрімко консолідується у руслі глобалізаційної уніфікації сфери подорожей, гостинності, технологічного рівня життя, стандартів сервісу у невиробничій сфері. Бізнес-філософія глобалізованої гостинності та міжнародного туризму творить у ХХІ столітті світоглядно новий безбар'єрний світ глобалізованого соціуму. Україна не має права залишатися на периферії відкритого глобалізованого світу. Цю тезу слід постулювати як одну зі стратегічних місій функціонування профільних українських урядових інституцій та бізнес-асоціацій.

Приєднання України у 2021 році до європейських галузевих організацій HOTREC (The association of hotels, restaurants and cafés in Europe) та HSU (Hotel Stars Union) знаменує початок нового етапу інтеграції української індустрії послуг у глобалізований ринок. Це етап уніфікації філософії, цінностей і стандартів сервісу. Це етап «проявлення» українського бізнесу у глобалізованій веб-павутині цифрової економіки послуг, доступної через меню смартфон-застосунків для будь-якого мандрівника(споживача) у будь-якій точці світу.

Перші результати уже є. Це проєкт нового стандарту категоризації готелів України, в основу якого закладені принципи прозорості і професійності HOTREC, розроблений змішаною галузевою Експертною групою при ДАРТ за участю готельєрів та експертів-оцінювачів готелів.

⁵ Quirini-Popławski, Ł., Tomczewska-Popowycz, N., Dorocki, S., Kushniruk, H., & Rutynskyi, M. (2022). *Three decades of tourism development in independent Ukraine. From the collapse of the USSR to the conflict in the Donbas*. In H. Janta, K. Andriotis, & D. Styliadis (Eds.), *Tourism Planning and Development in Eastern Europe* (CABI Regional Tourism Series). Wallingford: CABI. pp. 117-132. DOI: 10.1079/9781800620353.0008

Відповідно, у найближчі роки ДАРТ має стати ініціативною сполучною ланкою у тристоронньому партнерстві HOTREC, держави Україна та суб'єктів українського бізнесу. Зокрема, це передбачає на 2023-2030 роки ініціювання, заохочення і гарантовану державну підтримку широкого кола проектів (промоції, трансферу інновацій, технологій і стандартів, грантової та пільгово-кредитної підтримки і т. і.) у рамках діяльності європейської асоціації HOTREC. Аналогічно, у тристоронній співпраці з HSU (Hotel Stars Union) – супровід через механізм державних сертифікації і ліцензування процесу швидкої глобалізаційної інтеграції закладів готельно-курортного фонду України в уніфіковану європейську систему єдиної сертифікації якості готельного сервісу.

Гостинність України – це не лише бажання українців бути відкритішими до світу, це відповідність національної індустрії гостинності чинним у ЄС стандартам і протоколам у HoReCa сфері.

Мова йде про цілий спектр стандартів: від екоматеріалів й екотехнологій у закладах гостинності – до протоколів цифрової і санітарної безпеки гостей.

У цьому контексті невід'ємною компонентою державної політики на 2023-2030 роки має стати тісна співпраця між ДАРТ та недержавними Асоціацією готелів та курортів України (UHRA), Асоціацією індустрії гостинності України та іншими об'єднаннями HoReCa сфери.

Так, зокрема, І. Седлецька, президентка UHRA, так окреслила стратегію багаторічної співпраці між Асоціацією готелів та курортів України, Державним агенством розвитку туризму та Hotel Stars Union на період післявоєнної відбудови та євроінтеграції України: «Асоціація UHRA має ресурс і належну експертизу для розробки з HSU покрокового алгоритму запровадження «міжнародних» критеріїв оцінювання готелів. І йдеться не лише про критерії, але й цілої системи категоризації, оцінювання, верифікації, підготовки експертів-аудиторів, які за новим міжнародним стандартом будуть регулярно і прозоро контролювати готелі на їх відповідність зіркам. Вони будуть нести чітку відповідальність за об'єктивність своєї роботи, регулярно підвищуючи та тестуючи свою кваліфікацію під наглядом європейських контролерів з HSU»⁶.

Слід нарощувати партнерство і з низкою інших європейських галузевих асоціацій.

Невід'ємною компонентою державної політики на 2023-2030 роки має стати тісна співпраця між ДАРТ і дотичними міністерствами та такими провідними у ЄС недержавними об'єднаннями транспортної, туристичної, курортної та HoReCa сфери:

⁶ Державне агентство розвитку туризму (ДАРТ). URL: <https://www.tourism.gov.ua>

– *Асоціація європейських авіакомпаній* (Association of European Airlines – AEA) – лідер щодо інтеграції України у спільний глобальний простір цивільного авіасполучення й обміну потоками авіатуристів⁷;

– *Асоціація з розвитку та координації європейських туристичних обмінів* (Association for Development and Coordination of European Touristic Exchanges – ADCETE);

– *Група асоціацій національних туристичних агентств при Європейському Екологічному співтоваристві* (Group of National Travel Agents Associations within the EEC – GUNAVCEE);

– *Група підтримки розвитку туризму в Європі* (European Tourism Action Group – ETAG);

– *Європейська асоціація пішого туризму* (European Rambler's Association – ERA);

– *Європейська асоціація рекреації та відпочинку* (European Leisure and Recreation Association – ELRA);

– *Європейська організація відпочинку* (European Leisure Organization – ELO);

– *Європейський інститут з вивчення та дослідження у сфері туризму* (Institute Eur en de Recher – chers et d'Etudes Touristiques – IERET);

– *Європейський союз працівників туризму* (European Union of Tourism Officers – EUTO);

– *Комітет готельної та ресторанної індустрії Європейського Союзу* (Commettee of the Hotel and Restaurant Industry in the European Community – HOTREC);

– *Об'єднання європейських туристичних операторів* (Grand Order of European Tour Operators – GOETO).

Традиційним напрямком державної політики у сфері туристичного й готельно-ресторанного бізнесу є забезпечення участі України у низці престижних міжнародних заходів. MICE-пульс поступу глобальної туристичної, готельно-курортної, wellness and beauty, ресторанної й розважальної індустрії світу у XXI столітті визначають резонансні міжнародні форуми, виставки і ярмарки на кшталт WTM (Всесвітня Туристична Біржа в Лондоні), ITB Berlin, ITB Asia (у Сінгапурі), Shanghai World Travel Fair, British Travel Trade Fair, Feria Internacional de Turismo (у Мадриді), Borsa Internazionale del Turismo (у Мілані), ЕМІТТ у Стамбулі тощо. Участь в міжнародних виставках і ярмарках є дієвим засобом комунікаційної політики в міжнародному маркетингу, у стимулюванні продажів товарів і послуг на зарубіжних ринках,

⁷ Rutynskyi M., Kushniruk H. (2022). *European low-cost airlines in Ukraine: features of entry and consolidation in the national market*. In Catenazzo G. (Ed). *Challenges and Opportunities for Transportation Services in the Post-COVID-19 Era*. Hershey, USA: IGI Global, pp. 104-139. DOI: 10.4018/978-1-7998-8840-6

зміцнення конкурентних позицій у конкурентній боротьбі за увагу іноземних туристів.

ДАРТ щороку гідно репрезентує потенціал туризму й гостинності України на міжнародному рівні. Під час війни важливість комунікації на цих престижних майданчиках стала ще значущішою. Адже Національний стенд “UKRAINE” – це не лише туристична промоція, це, передусім, за слушним твердженням очільниці ДАРТ: «висвітлення реальних подій в Україні, залучення міжнародної підтримки у боротьбі проти російської агресії та переймання досвіду інших країн щодо відродження туристичної галузі у післявоєнний період»⁸.

Україна у 2022 р. задекларувала свою державну суб'єктність та відданість політиці відкритих дверей у сфері глобального туризму й гостинності завдяки участі у таких престижних міжнародних виставках:

- Warsaw International Travel Show 2022 (у м. Варшаві);
- European Tourist Forum 2022 (у м. Празі);
- прем'єрної участі ДАРТ, як повноправного члена, у засіданні Європейської туристичної комісії (у м. Празі в рамках European Tourist Forum 2022);

- Skift Global Forum (де делегація ДАРТ уперше комунікувала «за одним столом» із CEO глобальних корпорацій Google, Booking.com, Expedia, Marriott Hotel, InterContinental та іншими щодо перспектив і конкретних бізнес-ініціатив повоєнної відбудови та інноваційно-технологічної модернізації України).

Найпомітнішою складовою державної зовнішньої туристично-інформаційної політики є участь країни у глобальних заходах, що визначають «пульс» міжнародного поступу в царині туризму й гостинності. Це відкриті бізнес-майданчики, де Україна була раніше і залишатиметься й надалі рівноправним суб'єктом формування глобальної туристичної кон'юнктури, трендів міжнародної туристичної моди, проєктів інноваційної модернізації та тіснішої партнерської інтернаціоналізації у секторах цифрового сервісу, пасажироперевезень, туризму й гостинності.

Вагомий репутаційний, інформаційний, маркетингово-промоційний, грантовий, інвестиційно-проєктний та бізнесовий результат Україна отримує й отримуватиме у подальші роки завдяки участі українських делегацій у таких наймасштабніших у Європі та світі виставках-форумах як:

- IMEX 2022 (31.05.22 р., м. Франкфурт-на-Майні, ФРН);
- Skift Global Forum (19-21.09.22 р., м. Нью-Йорк, США);
- Європейський туристичний форум 2022 (16-17.11.22 р., м. Прага, ЧР);
- Warsaw International Travel Show 2022 (23-25.11.22 р., м. Варшава, ПР);
- World Tourism Film Awards (1.12.22 р., м. Валенсія, Іспанія);
- FITUR 2023 (18-22.01.23 р., м. Мадрид, Іспанія);

⁸ Державне агентство розвитку туризму (ДАРТ). URL: <https://www.tourism.gov.ua>

- BTL-Lisbon Travel Market 2023 (1-5.03.23 р., м. Лісабон, Португалія);
- ITB Berlin 2023 (7-9.03.23 р., м. Берлін, ФРН);
- Place2Go 2023 (24-26.03.23 р., м. Загреб, РХ).

Рис. Генеральний секретар UNWTO Зураб Пололікашвілі й очільниця ДАРТ Мар'яна Олеськів біля стенду України на ITB BERLIN 2023. Джерело: ДАРТ.

Наскільки результативною є робота українських делегацій на цих міжнародних майданчиках з реального інформаційно-промоційного й бізнесового просування України у світовому співтоваристві?

Лише побіжний огляд закордонних профільних медіа засвідчує: зусилля ДАРТ дійсно сприяють зміцненню репутаційного іміджу України і її національного бренду «Ukraine NOW» у світі, а також уже імплементують кроки з реальної євроінтеграції сфери туризму й гостинності України, як держави-кандидата, у спільний правовий, бізнесовий та інституційний простір Європейського Союзу⁹.

⁹ Рутинський М. Й. Бренд «Ukraine NOW» як інструмент формування позитивного іміджу України на світовому ринку. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку* : 3б. матер. II Всеукр. наук.-практ. інтернет конф. Львів : ЛІЕТ, 2020. С. 13–24.

Серед чільних досягнень зовнішньої туристично-інформаційної політики України у 2022-2024 роках тезово окреслимо такі:

1) Приєднання України (в особі ДАРТ), як повноправного члена, до Європейської туристичної комісії.

2) Залучення UNWTO, UNESCO та інших спеціалізованих установ ООН до реальних кроків, покликаних допомагати відродити, модернізувати й розбудувати знекровлену війною Україну.

3) Комунікація з провідними інвесторами у сфері туризму й гостинності щодо залучення флагманів ринку до проєктів відбудови та розбудови зруйнованої туристичної інфраструктури на деокупованих територіях від Полісся до Криму.

4) Створення платформи InPUT (Industry of Peace for Ukrainian Tourism, цебто Індустрія миру для українського туризму) під патронатом ДАРТ та Комітету транспорту та туризму Європейського парламенту. Мова йде про своєрідний Клуб друзів України, де приватні компанії, інвестори, урядові й громадські організації спільно напрацьовуватимуть покрокові проєкти відновлення України у статусі однієї з найпопулярніших й інфраструктурно наймодерніших туристичних дестинацій у Центрально-Східній Європі.

5) Формування інструментарію поглибленого партнерства з національними туристичними організаціями дружніх держав Європи з метою інтенсифікації співпраці задля відновлення сфери туризму й гостинності України та її найшвидшої інтеграції в бізнес-середовище ЄС.

6) Напрацювання меморандумів із низкою міжнародних організацій і глобальних компаній (Expedia Group Media Solutions та інші) щодо спільної роботи над промоцією України, як туристичної дестинації, у світі після завершення війни.

7) Започаткування й нарощення завдяки новим партнерським угодам міжнародної інформаційної кампанії Meet Ukraine, мета якої: донести мільярдам простих людей з різних куточків планети правду про жахіття російської агресії, про цілі нашої збройної боротьби за державу і право жити на рідній землі, про традиційну українську гостинність і інші туристичні магніти України.

8) Старт реформи категоризації готелів та інших засобів розміщення України згідно з європейською класифікацією за критеріями Hotelstars Union.

3. Державна підтримка діджиталізації туристичної й HoReCa сфери України

В епоху глобальної цифрової революції урядові інституції України, зокрема Міністерство цифрової трансформації та ДАРТ, зобов'язані ще більш активізувати й координувати зусилля щодо формування, просування та удоступнення інформації про Україну для мільярдів мешканців із усіх континентів, творення послідовного контент-поток

інформаційної підтримки її привабливого позитивного іміджу, співпраці з глобальними цифровими тревел-платформами – і це лише перші кроки перспективної урядової політики, націленої на те, аби Україна не «загубилася» у гостроконкурентному інформаційному океані, де глобальні гравці з мільйонними бюджетами щоденно формують вектори й акценти глобальної туристичної моди та відповідного попиту на міжнародні подорожі в ті чи інші destinations.

Найбільша неоколоніальна війна на Європейському континенті у XXI столітті прикула увагу до України мешканців усіх країн світу. Україна зобов'язана скористатися цим зацікавленням і щирим співпереживанням для формування власного позитивного іміджу у світі та просування надбань національної культурно-туристичної айдентики в глобальний інтернет-простір, який формує світогляд людства та є середовищем розгортання глобальної цифрової економіки послуг.

З перших днів вторгнення РФ державні інституції країни включилося в розробку амбітних проєктів діджиталізації потенціалу туризму й гостинності України на внутрішньому та на зовнішніх ринках. Першими успіхами у цій царині стали проєкти у рамках Меморандуму про співпрацю між Україною та корпорацією Google.

Серед них, наприклад, оцифрування екорепрезентативності мережі національних природних парків України; створення віртуальних експозицій національних музеїв у форматі Street View (доступних для інтернет-візитерів з усього світу); проєкт просування етнокультурної (<https://authenticukraine.com.ua>), у тім числі гастротуристичної самобутності (“Автентичні смаки України” – <https://authenticukraine.com.ua/authentic-savor-of-ukraine>); організація серії тренінгів із підвищення цифрової кваліфікації для працівників туристичної й HoReCa сфери України та інші.

Google просуває один з найамбітніших цифрових проєктів людства: найдетальніший глобус світу – <https://www.google.com/intl/uk/earth/>. Співпраця з Україною дала змогу запустити україномовний інтерфейс користування платформою. Амбітною місією органів державної політики України є подальше інформаційне наповнення цієї платформи довідковою та пізнавальною інформацією, 3D-контентом, промоційно-контактними даними про оригінальні сільські етномузеї й центри плекання нематеріальної народної спадщини, агросадиби й екоферми, ФОПів-організаторів екскурсійних турів тощо.

Діджиталізація залишатиметься одним з пріоритетних напрямків роботи державних інституцій України на 2023-2028 роки. Кількість масштабних викликів і проєктів лише зростатиме.

Серед них, відповідно до змістовного наповнення «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» пріоритетної партнерської підтримки державних інституцій і надалі потребуватимуть такі амбітні проєкти:

- доступні мережі Wi-Fi зон уздовж туристичних маршрутів;
- створення туристичних мобільних додатків (з картами маршрутів, аудіогідами, геолокацією тощо);
- облаштування туристичних об'єктів веб-камерами, QR-кодами, RFID-мітками тощо;
- запровадження системи електронних квитків на туристичних об'єктах і закладах дозвілля;
- розвиток нових програм лояльності та е-карток туриста;
- подальша цифровізація музеїв (електронні різномовні каталоги, VR та AR, аудіо– та електронні гіді тощо);
- розвиток інтерактивних веб-сайтів туристичних дестинацій із персоналізованим під потреби туристів контентом;
- створення серії нових віртуальних турів за допомогою технологій 3D-моделювання;
- практичне впровадження «Smart Tourist Destination» (STD) на регіональному та локальному рівнях;
- збір та аналіз статистики в режимі реального часу за допомогою технологій Big Data та Open Data¹⁰.

Органам державної політики України важливо продовжити роботу з Google щодо поліпшення цифрових компетентностей працівників галузі у рамках проектів:

- Нові цифрові можливості з Google,
- Google для туризму: розвиток бізнесу онлайн.

На Державну службу статистики України і ДАРТ покладена місія збору й систематизації галузевої статистики. Подальша цифровізація цього процесу дасть змогу оптимізувати алгоритми накопичення та аналізу гігантських об'ємів статистичних даних.

Крім того, лише зростатиме інформаційна і комерційна важливість альтернативних платформ збору й узагальнення актуальної ринкової інформації зі сфери подорожей і гостинності. Тому державним інституціям доречно на перспективу поглиблювати партнерську співпрацю з такими приватними аналітичними генераторами статистичних даних, як, наприклад, Київстар, Mastercard та інші.

Так, скажімо, платформа компанії Mastercard дає можливість легко простежити витрати туристів з усього світу за різними критеріями та виокремити дані, які в подальшому будуть використовуватися для ефективнішого планування маркетингових кампаній тощо. А для аналітиків урядових структур формування пріоритетів державної політики така база даних – це унікальна змога провести об'єктивний

¹⁰ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. *Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-п*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

аналіз та оперативно висвітлювати реальну картину того, які туристи приїжджають в країну та де подорожують поза її межами, скільки коштів витрачають під час подорожі та користування послугами відповідної інфраструктури, яка структура цих витрат, а відповідно дохідність готельного і ресторанного бізнесу в окремо взятих DESTИНАЦІЯХ та областях.

ВИСНОВКИ

Повномасштабне російське вторгнення 2022 року спонукало усі інституції до рішучої протидії агресивній тоталітарній імперії. Туризм – символ порозуміння та миру, однак не може існувати миру там, де пропагують «остаточне вирішення українського питання», а російська соціологія показує понад 80% підтримку населенням «тюрми народів» ідеології неоколоніалізму та людиноненавистницького рашизму. В реаліях доленосної для України, Європи і світу в цілому українсько-російської війни перед державними інституціями підтримки гостинності й туризму України постала низка функцій, що не притаманні їм у період миру. Чільними серед них є поглиблення співпраці з профільними європейськими та глобальними інституціями та міжнародними бізнес-структурами туристичної та HoReCa індустрії.

АНОТАЦІЯ

Україна виборює своє право на існування на мапі світу, при цьому її державні інституції продовжують працювати над розробкою механізмів державної політики у різних сферах, зокрема й у сфері гостинності й туризму. Дослідження вагомості цієї політики гостро актуальне як під час фази гарячої війни, так і у контексті післявоєнного відновлення України та її інтеграції у світ вільних націй. За десятиліття розбудови незалежної держави Україна пройшла непростий шлях у царині розбудови власної сфери гостинності й туризму та її інтеграції із зовнішнім світом. Бути невід’ємною частиною вільного світу, безбар’єрно комунікувати з народами вільного світу, пізнавати красу і щедроти власної держави, широко гостити у себе усіх людей доброї волі – такі цінності нині є світоглядною підвалиною нової державної політики у сфері туризму та гостинності. Бізнес-філософія глобалізованої гостинності та міжнародного туризму творить у ХХІ столітті світоглядно новий безбар’єрний світ глобалізованого соціуму. Україна не має права залишатися на периферії відкритого глобалізованого світу. Цю тезу слід постулювати як одну зі стратегічних місій функціонування профільних українських урядових інституцій та бізнес-асоціацій. Приєднання України у 2021 році до європейських галузевих організацій HOTREC (The association of hotels, restaurants and cafes in Europe) та HSU (Hotel Stars Union) знаменує початок нового етапу інтеграції української індустрії послуг у глобалізований ринок.

Література

1. Hurbyk Y., Karpenko N. Modern institutional and information improvement of state regulation of the tourist sphere of Ukraine. *The role of technology in the socio-economic development of the post-quarantine world*. Katowice: Katowice School of Technology, 2020. P. 231–240.
2. Overview of EU Tourism Policy. Policies, information and services. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en
3. Quirini-Popławski, Ł., Tomczewska-Popowycz, N., Dorocki, S., Kushniruk, H., & Rutynskyi, M. (2022). *Three decades of tourism development in independent Ukraine. From the collapse of the USSR to the conflict in the Donbas*. In H. Janta, K. Andriotis, & D. Styliadis (Eds.), *Tourism Planning and Development in Eastern Europe* (CABI Regional Tourism Series). Wallingford: CABI. pp. 117-132. DOI: 10.1079/9781800620353.0008
4. Rutynskyi M., Kushniruk H. (2022). *European low-cost airlines in Ukraine: features of entry and consolidation in the national market*. In Catenazzo G. (Ed). *Challenges and Opportunities for Transportation Services in the Post-COVID-19 Era*. Hershey, USA: IGI Global, pp. 104-139. DOI: 10.4018/978-1-7998-8840-6
5. Державне агентство розвитку туризму (ДАРТ). URL: <https://www.tourism.gov.ua>
6. Гончаренко Н. І., Склярєнко Я. Теоретико-методологічні основи дослідження туристичної політики Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2017. №6. С. 161-166.
7. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. *Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
8. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Вісник ХДУ. Серія: Економічні науки*, № 46, 2022. С. 11-15. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>
9. Рутинський М. Й. Бренд «Ukraine NOW» як інструмент формування позитивного іміджу України на світовому ринку. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку : Зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. інтернет конф. Львів : ЛІЕТ, 2020. С. 13–24.*
10. Рутинський М. Й. Зовнішня туристично-інформаційна політика України у реаліях воєнного стану. *Туризм і гостинність: вчора, сьогодні, завтра: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 18.05.2023 р.)*. Черкаси, 2023. С. 163–166.

11. Тараненко А. Рік, який все змінив назавжди. Чи існує туризм в Україні під час війни. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/rik-kiy-zminiv-nazavzhdi-chi-isnue-turizm-1672509414.html>

12. Шуміхін Є. Голова ДАРТ Олеськів: Після війни туризм зміниться в будь-якому випадку. *Інтерфакс-Україна*. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/826803.html>

Information about the authors:

Rutynskyi Mykhailo Yisypovich,

Candidate of Geographical Sciences,

Associate Professor at the Department of Economics,

Entrepreneurship, Hotel and Restaurant Business,

Central Ukrainian National Technical University,

8, Prospekt Universytetskyi, Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine

Zaychenko Volodymyr Vasylovych,

Doctor of Economics,

The Head of Department of Economics,

Entrepreneurship, Hotel and Restaurant Business,

Central Ukrainian National Technical University,

8, Prospekt Universytetskyi, Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОПИТУ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ряшко О. В., Сорока С. О., Гуцуляк Ю. В.

ВСТУП

Війна в Україні призвела до складних, часом неможливих завдань, у тому числі і у сфері діяльності кримінального судочинства. Цілком зрозуміло, що не дивлячись ні на що, робота усіх органів кримінальної юстиції, навіть у період воєнного стану, вимагає координації, стабільності та оперативності, до того ж неможливо оминати і питання дотримання процесуальної процедури, аби не схибити у прийнятті рішень, які, так чи інакше впливають на долю людей.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України вплинуло не лише на життя кожного з нас, але й кардинально змінило правозастосовну сферу. Жорстокість, зухвалість, цинізм, що характеризують злочини, які вчиняються російськими військовими, настільки знаходяться поза межами добра і зла, що приходиться усвідомлення неможливості стандартного підходу до співпраці з потерпілими у межах класичного доказування. Саме тому ми звернулися до проблематики та можливостей процесуального інтерв'ю, як допоміжного та ефективного засобу щодо отримання показань в ході досудового розслідування.

Основною метою допиту в ході досудового розслідування є отримання максимально точної та достовірної інформації для встановлення обставин, що підлягають доказуванню та реконструкції минулої події кримінального правопорушення. Чинний КПК України визначає, що єдиним способом для отримання таких відомостей є допит потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого. Слідчий, на власний розсуд, обирає тактику проведення допиту, зважаючи на особливості та специфіку конкретного кримінального провадження. Не зайвим буде нагадати, що сам підхід, спосіб та методика проведення допиту може часом поставити під сумнів не лише його достовірність та надійність, а й ефективність та можливість використання отриманих даних у подальшому доказуванні.

Саме тому процесуальне інтерв'ю надає можливості не лише для отримання належної інформації, але що найважливіше, дозволяє встановити контакт між інтерв'юером і допитуваною особою, тим самим забезпечує ефективність розслідування та зводить до мінімуму негативні практики. Сама форма вільної розповіді в ході інтерв'ю може сприяти

встановленню такого обсягу інформації, що часом перевищує очікування самого слідчого.

Питання під час процесуального інтерв'ю ставляться вже після викладення обставин особою, саме це надає можливість слідчому знайти невідповідності в розповіді, звичайно, якщо вони взагалі існують. Докази рекомендується продемонструвати по закінченню інтерв'ю, оскільки це максимально унеможливить неправдивість та нещирість показань. Щодо екскурсу в історію, то основи методики процесуального інтерв'ю заклали Шервуд Моран ще 1943 року, під час Другої світової війни, в період його діяльності в якості перекладача в складі Військово-повітряних сил США, за що йому дуже велика подяка. Зрозуміло, що за такий відрізок часу вони піддавалися переосмисленню, отримали методологічну базу та належним чином були піддані структуризації. Ефективність процесуальне інтерв'ю перевірена часом та використовується як потужна методика проведення розслідування в США, Великій Британії та Канаді.

1. Особливості проведення допиту в умовах воєнного стану

Якщо ми звернемо увагу на допит свідка або потерпілого, у тому числі й одночасний допит двох чи більше вже раніше допитаних осіб, у такому випадку показання, отримані стороною обвинувачення під час досудового розслідування, можуть бути використані як допустимі докази в суді за наявності лише таких умов: 1) кримінальне провадження здійснюється в умовах воєнного стану; 2) хід та результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Щодо показань підозрюваного у судовому розгляді, тоді виникає третя умова, а саме – обов'язкова присутність під час такого допиту захисника, присутність якого може бути забезпечена дистанційно із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку), а з іншого – дізнавач, слідчий, прокурор наділені правом особисто здійснювати переклад пояснень, показань, якщо вони володіють однією з мов, якими володіє, зокрема, підозрюваний, але при цьому існують беззаперечні, які унеможливають участь перекладача в кримінальному провадженні¹

В національному законодавстві усталеним є положення, що усі показання, отримані під час допиту на стадії досудового розслідування не мають самостійної цінності, якщо вони не будуть підтверджені на стадії судового розгляду, оскільки суддя має безпосередньо сприймати та оцінювати усі надані докази. Процесуальними гарантіями щодо допустимості показань та можливості їх покладення в основу

¹ Крицька І.О. Деякі особливості використання результатів допиту в умовах воєнного стану. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції. IV Харківський кримінальний процесуальний полілог 4 /2023. С. 108

обвинувального/виправдувального вироків є, в першу чергу, роз'яснення прав допитуваного, у тому числі право не свідчити проти себе (відповідно до вимог ст. 224 КПК України та загальних засад кримінального провадження) та забезпечення права на захист, для доведення у подальшому факту добровільності показань, відсутності будь-якого незаконного примусу та у кінцевому підсумку – обґрунтування доведення вини поза розумним сумнівом.

Якщо бути відвертими, то насправду щодо свідка та потерпілого такі правила могли б існувати і поза воєнним станом, адже забезпечити їх участь у судовому розгляді не завжди видається можливим, до того ж непоодинокими є випадки, коли особи під тиском, що складно довести, або в силу травматичності спогадів починають змінювати свої показання, що були ними надані в ході досудового розслідування. Окрім того, не виключаймо й випадки насильницької чи природної смерті раніше допитуваних на стадії досудового розслідування.

На жаль, в українських реаліях, не дивлячись на засаду розумних строків, між першим допитом свідка, потерпілого та судовим розглядом, в якому відбувся перехід до дослідження доказів, можуть пройти роки й таких випадків вистачає. Що ж стосується підозрюваного, то такий відступ, звісно, можливий як виняток – під час воєнного стану – адже право на захист передбачає можливість перехресного допиту у суді і система правосуддя має його забезпечити²

Вважаємо доречною пропозицію Зінковського І.П. щодо уточнення першого абзацу ч. 11 ст. 615 КПК України: «Показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді за умови неявки належним чином повідомленого свідка або потерпілого чи відмови давати показання виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації»³

Слушною є думка, що допит обвинуваченого, якщо тільки він не відмовляється давати показання, доцільно проводити в першу чергу. Слід наголосити, що послідовність проведення допитів повинна

² Євген Крапівін, Юрій Белоусов, Андрій Орлеан. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. <https://justtalk.com.ua/post/dopiti-v-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva>

³ Зінковський І.П. Трансформація отримання вербальної інформації від особи у кримінальному провадженні під час воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. С. 515

залежати від обставин вчиненого кримінального правопорушення та обсягу обізнаності з ними потерпілого та свідків⁴

Безперечно, має рацію Л.М. Лобойко, який з приводу безальтернативності засади «безпосередності» вказує, що суд не правильно «заганяти» в такі жорсткі та неоднозначні рамки. Уявімо, знову ж таки, що людина, яка мала бути допитана в ході судового розгляду, раптом помирає. Виникає цілком закономірне питання, хіба суд не вправі використати її показання, надані слідчому особисто під час досудового розслідування? Парадоксально, але тоді навіщо слідчий гарантував достовірність її показань, попереджаючи про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, до того ж аналізуючи та співставляючи ці дані з усіма іншими доказами, наявними у матеріалах кримінального провадження?⁵

В ході бойових дій, на жаль, можуть загинути або бути пораненими окремі учасники кримінальних процесуальних відносин, що автоматично унеможлиблює отримання особистих показань у судовому засіданні. У зв'язку з цим, уявляється доцільним під час режиму воєнного стану як виняток врегулювання можливості відступу суду від засади безпосередності дослідження особистих показань. З іншої сторони, має бути залишена правова регламентація письмових протоколів допиту на стадії досудового розслідування із попередженням учасників про кримінальну відповідальність⁶

Надважливим професійним навиком слідчого у такому ракурсі виступає рефлексивне мислення, адже лише за його наявності слідчий може спрогнозувати та передбачити певний хід подій та деякі варіанти відповідей, що може надати допитуваний, та на підставі цього визначити подальшу послідовну тактику формулювання інших запитань. Саме рефлексивне мислення слідчого здатне спрямувати допит у належне русло. Ще одним дуже складним і глибоким процесом у діяльності слідчого під час допиту, можливо найскладнішим, є встановлення психологічного контакту, який в силу багатьох причин часом важко підтримувати на належному рівні. Необхідно шукати та продумувати шляхи для сприятливого спілкування з особою, яка може уникати, чинити супротив та ставити бар'єри у своєму небажанні надавати повні та об'єктивні відомості, що мають істотне значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

⁴ Костюченко О.Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. ВІСНИК КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА. № 1/2015. С. 67

⁵ Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування : монографія. К. : Істина, 2012. С. 250

⁶ Лоскутов Т.О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 71. С. 315

Щодо тих самих бар'єрів, то у криміналістичній літературі, зокрема, виділяють такі його види, як естетичний, інтелектуальний, мотиваційний, моральний, емоційний та інформаційний. Найскладнішими для подолання виявляються емоційний та інформаційний. Якщо слідчий спроможеться подолати їх ще при першому контакті, тоді є перспектива подальшого ефективного розслідування. Усунення інформаційного бар'єру можливе за умови чіткого формулювання питань та їх конкретизація з обов'язковою умовою, що допитуваний цілком усвідомлює та розуміє їх зміст. Щодо емоційного бар'єру, що завжди є відображенням особистого ставлення людини до реальності, то розрізняють позитивні й негативні емоції, а також емоції-настрої, емоції-афекти, емоції-почуття. Існування цих бар'єрів зумовлює, передусім, критичне осмислення слідчим обстановки, яка існує в момент встановлення контакту з допитуваним, та застосування прийомів його протидії⁷

Дуже цікавим є дослідження Жеребко О.І., що у процесі підготовки помилкових висловлень суб'єкту доводиться виконувати набагато більше число розумових операцій та докласти певних зусиль з фіксацією своєї уваги, і особливо пам'яті, на те, які його висловлювання правдиві, а які засновані на вимислі. В ході такого складного процесу відбувається своєрідне роздвоєння свідомості, внаслідок порушується внутрішня гармонія особистості. Автоматично зростає кількість штучно сконструйованих посилок і наслідків, які «захарашують» пам'ять, змушуючи допитуваного постійно співвідносити знову висловлене судження з реальною дійсністю, а також з вже раніше висловленими помилковими твердженнями. І чим більше їх стає, тим важче співвідносити зміст вимислу з реальними фактами, що може проявлятися в різного роду застереження, неадекватних реакціях на запитання слідчого. Ось чому брехун нерідко ризикує проговоритися⁸

Таким чином, важливою складовою допиту є встановлення психологічного контакту з допитуваною особою та встановлення взаємодії. Не менш важливим є подолання опору зацікавлених осіб у неефективності розслідування кримінального провадження, як правило, такий опір чинять підозрювані. Саме вони відмовляються свідчити, або

⁷ Денисовський М.Д., Роденко Т.А. С. 19 Тактичні особливості проведення допиту та їх характеристика. Галицькі студії. Юридичні науки.1, 2023. С. 19

⁸ Жеребко О.І. Психологічні особливості допиту в конфліктній ситуації. Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства [Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р.]. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2020. С.357.

взагалі дають завідомо неправдиві свідчення з метою призупинення процесу розслідування⁹

2. Особливості проведення процесуального інтерв'ю в умовах воєнного стану.

Отже, отримання показань у формі процесуального інтерв'ю є новим у нашому законодавстві. Однак, враховуючи реалії сьогодення такий спосіб отримання показань буде доречним як для роботи з потерпілими так і з підозрюваними, адже він направлений на налагодження контакту з опитуваним та відходженням від ганебної практики «вибивання» показань¹⁰

В Україні у 2020 році було опубліковано дослідження про процесуальне інтерв'ю під дуже влучною, як на наш погляд, назвою «Розкажи мені, що сталося або зізнайся!», бо насправду третього варіанта просто не існує, метою якого було представлення не просто альтернативного методу збору інформації під час розслідування, але й висвітлення та представлення переваг, якими наділений інститут інтерв'ювання у системах кримінальної юстиції демократичних країн світу. Кодекс честі вимагає від співробітника поліції виявляти однакові професійні стандарти неупередженості та ставитися з повагою та гідністю до всіх осіб, до яких ставите запитання, незалежно від того, хто вони: потерпілі, свідки або підозрювані, але ж будемо відвертими, чи можливо це у реальному світі?

Відповідь, мабуть, засмутить. Так, чи інакше, інтерв'ю із підозрюваними має додаткову, часом ретельно приховану, але ж таку бажану ціль як одержання визнання вини. Однак це не може бути головною або єдиною метою процесуального інтерв'ю, оскільки навіть визнання вини, згідно презумпції винуватості та забезпечення доведеності вини, має підкріплюватися іншими джерелами доказів, що в свою чергу суттєво знижує ймовірність неправдивого визнання вини та зміцнює позицію сторони обвинувачення у разі подальшої відмови підозрюваного від раніше наданих показань.

Існує великий обсяг наукових даних, які свідчать про те, що катування та нелюдське поводження не працюють від слова зовсім. Вони не дають отримати точну або надійну інформацію, що мало б бути ціллію співробітника поліції – інтерв'юера. Вплив стресу на когнітивну функцію мозку є таким, що у вас не може бути впевненості у правдивості

⁹ Дарина Синицька Під час воєнного стану дозволити в Україні проводити обшуки вночі й без понять і затримувати на 9 днів. Інтернет-видання Полтавщина веб-сайт. URL: <https://poltava.to/news/66023/>

¹⁰ Омарова Кристина. Особливості отримання показань у формі процесуального інтерв'ю в умовах воєнного стану. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 року. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 51

отриманої інформації, навіть якщо самі жертви, можливо, насправді вірять в те, що говорять правду. Ці висновки підтверджуються не лише надійними експериментами, але й практичним досвідом найкращих інтерв'юерів, які проводили процесуальні інтерв'ю осіб, підозрюваних у тероризмі, та затятих злочинців-рецидивістів. Їх підтверджують навіть ті слідчі, які були засуджені судами за застосування катувань для здобуття інформації та визнань у сотнях випадків¹¹

Вони також визнають, що отримана ними внаслідок катувань інформація не має ані достовірності, ані цінності, і не можна було покладатися на неї. Найагітніше метою катувань та нелюдського ставлення є цинічне бажання соціопата завдати страждань, репресій, заперечити гідність особи та підкорити їй своїй волі. На превеликий жаль, константуємо факт, що деякі поліцейські попри переконливі докази на користь протилежної думки, вважають, що фізичне або психологічне насильство працює, а найогидливіше, вважають це виправданою мірою. Абсолютно зрозуміло, що будь яке нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження та насильство призводить до протилежного ефекту – визнання вини з боку вразливих та невинних осіб, що дозволяє справжнім винуватцям уникнути відповідальності.

Кримінальний процесуальний закон чітко визначає випадки, коли особа набуває процесуальний статус підозрюваного. Тільки після цього слідчий може проводити допит такого учасника провадження. Негативні та непрапомірні випадки дійсно мали місце та набули відповідного резонансу (Врадіївка, Криве озеро, Кагарлик тощо). Проте такі дії не пов'язані з процесуальною діяльністю та не мають відношення до допиту¹²

Немає сенсу в інтерв'ю підозрюваної особи, якій цілком байдуже, що відбувається, яка відірвана від реального сприйняття подій не розуміє змісту й мети запитань, які ви прагнете їй поставити. Звичайно, що такий стан може бути тимчасовим, якщо підозрювана особа перебуває під впливом наркотиків або алкоголю, або ж у стані шоку чи стресу. Можливо, вам знадобиться час, щоб дати можливість оговтатися, при чому цей стан може повторюватися чи змінюватися як в кращу, так і гіршу сторону. Окрім того, підозрювана особа може страждати від порушення розумового розвитку або дефіциту функцій соціальної взаємодії, які можуть впливати на її здатність надавати повністю логічні та адекватні відповіді.

¹¹ Короткий вступ до процесуального інтерв'ю. Практичний посібник. Розвиток спільних принципів та професійних стандартів у правоохоронних органах держав Європи Майкл Бойл Жан-Клод Вульерм. С. 15

¹² Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчикові Б.Є. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3(51) 2021. С. 59

До підозрюваних можна застосовувати процесуальне інтерв'ю, якщо вони повною мірою розуміють сенс запитань. Проте, навіть якщо остання умова не виконується, можуть скластися виняткові обставини, за яких негайний допит може бути виправданим, наприклад, коли під загрозою є життя або власність, або ж коли існує ризик втрати доказів, або порушники можуть втекти. На ваше рішення можуть впливати окремі обставини справи, але ви завжди повинні враховувати питання добробуту підозрюваної особи.

Загалом, процесуальне інтерв'ю є різновидом комунікації у сфері кримінального судочинства, в ході якого відбувається отримання, фіксація та перевірка доказової інформації. Відповідність такої інформації об'єктивній дійсності залежить від того, наскільки достеменно інтерв'юєнт передає наявні у нього відомості та наскільки правильно вони будуть сприйняті інтерв'юєром. Шляхом інтерв'ювання осіб у кримінальному провадженні вирішується число питань щодо збирання та перевірки фактичного матеріалу для прийняття та обґрунтування кримінальних процесуальних рішень у подальшому.

Кінцева мета процесуального інтерв'ю полягає у запобіганні неправдивим зізнанням або помилкам у процесі здійснення правосуддя та допомагає працівникам правоохоронних органів інтерв'ювати систематично й неупереджено, зменшуючи ризик людської помилки і неправдивих зізнань, які можуть статися в результаті застосування методів, призначених для отримання визнання вини і підтвердження версії, яку інтерв'юєр вважає правдивою. Дослідження помилкових засуджень показує, що проблеми «тунельного бачення» або «схильності до підтвердження» (підсвідома схильність шукати лише ту інформацію, яка «підходить» та/або ігнорувати інформацію, яка не підтверджує те, в чому переконаний інтерв'юєр) лежать в основі судових помилок у майже всіх справах¹³

Проведення опитування є одним з основних засобів доказування у роботі правоохоронних органів. Процес проведення такого опитування може суттєво вплинути на результат, справедливість, ефективність та надійність будь-якого подальшого кримінального провадження. Щодо суттєвих відмінностей, то мета процесуального інтерв'ю полягає в отриманні максимально об'єктивної інформації про обставини події, тоді як допит, свідомо чи ні, переважно спрямований на отримання зізнання підозрюваної особи у вчиненому кримінальному правопорушенні. Саме тому чітко вимальовуються відмінності у меті використання цих методів.

Так, зокрема, необхідною умовою проведення ефективного процесуального інтерв'ю є налагодження та підтримка психологічного

¹³ В.В. Луцик., С.Р. Гавгун. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. Часопис Київського університету права. 2020/1. С. 316-317

контакту з підозрюваним, що дозволяє усунути бар'єри в комунікації та сприяє отриманню необхідної інформації. У ході процесуального інтерв'ю слідчий використовує переважно відкриті питання, спрямовані на отримання максимальної кількості інформації, тоді як під час допиту переважають закриті питання, адже слідчий на момент допиту, як правило, сформував свою версію події, а допит лише інструмент для підтвердження його припущень¹⁴

Процесуальне інтерв'ю зменшує ризик людської помилки та неправдивих зізнань, які можуть статися в результаті застосування методів, призначених для отримання зізнання та підтвердження версії, яку інтерв'юер вважає істиною. Іноземними спеціалістами було визначено такі переваги проведення процесуального інтерв'ю: – по-перше, це довіра громадськості, адже професійні інтерв'ю надають високоякісний матеріал, який дозволить притягнути винних до відповідальності та виправдати невинних; – по-друге, послідовне проведення опитування – розслідування, в основному відбувається за межами поліцейської дільниці; інтерв'ю з потерпілими та свідками проводяться на місці злочину, в будинках свідків, за місцем їхньої роботи, в автомобілях і на вулиці, що допомагає слідчим досягти позитивних результатів навіть у важких випадках; – по-третє, це робота із жертвами та свідками, адже вони можуть бути засмучені, налякані або збентежені; більш лояльні слідчі методи співбесіди допоможуть заспокоїти їх, аби вони могли надати точнішу інформацію¹⁵

ВИСНОВКИ

Допит був та залишається одним з основних методів для отримання інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення та є одним з найскладніших у практичній реалізації. Також його проведення завжди пов'язане з певними ризиками, потребує ретельної підготовки, відповідних навичок, бездоганного знання кримінального процесуального закону, належної психологічної підготовки та людських якостей. Зокрема, через порушення правових й процесуальних алгоритмів, або внаслідок недостатньої сформованості належних комунікативних якостей та нездатності ефективно використовувати технології правомірного психологічного впливу й контр впливу, слідчі ризикують отримати не повну чи недостовірну інформацію, або неправдиве зізнання особи взагалі. Допити, часом, невід'ємно пов'язані

¹⁴ Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцки, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. К.: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020.

¹⁵ Браверман С.С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Úřadní psychologie*. 2019. № 1 (24) Юридична психологія. С. 65

з небезпекою застосування примусу або жорстокого поводження, як останньої можливості отримання необхідної інформації, що в кінцевому підсумку призводить до помилкових висновків та необґрунтованих рішень, й в кінцевому рахунку – неправомірних засуджень та грубих судових помилок, які часом не можливо виправити.

Процесуальне інтерв'ю можна визначити як процесуальну дію, що полягає в отриманні точної, надійної та достовірної інформації від потерпілих, свідків, підозрюваних або обвинувачених – інтерв'юєнтів в ході їхнього спілкування з інтерв'юєром для встановлення фактичних обставин кримінального провадження з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Така характеристика інтерв'ювання вимагає від правової системи країни, в якій її застосовують, високих рівнів розвитку у певних сферах – законодавчій, кадровій, професійній та етичній¹⁶

Зарубіжний досвід послуговується підходом, де ефективне інтерв'ю – це професійна діяльність, яка вимагає спеціального навчання. Якщо раніше, традиційна поліцейська діяльність вимагала від офіцерів поліції володіння навичками самозахисту, арешту, стрільби та водіння, що знайшло відображення в підготовці, яка зосереджена головним чином на навчанні цим фізичним навантаженням, то сучасна поліція має повернутися обличчям до суспільства та зосередитися на додаткових навичках, таких як спілкування, вирішення проблем та прийняття рішень. Терміном «процесуальне інтерв'ю», як правило, позначаються методи проведення допитів, що належать до другої групи. Ці методи були розроблені слідчими разом із психологами, вони побудовані на принципах ненасильницької комунікації, передбачають чіткий алгоритм підготовки, проведення та оцінювання допиту та спрямовані на отримання максимально об'єктивної інформації про обставини події.

Авторам дуже імпонує думка, про те, що головне завдання інтерв'юєра полягає не в тому, щоби за аніяку ціну спромогтися “вивести особу на чисту воду”, а в тому, щоб побачити в допитуваному, в першу чергу, людину, спробувати разом із нею розібратись в ситуації, що виникла, почути її, здобути максимум достовірної інформації та вже потім, на цій основі, побудувати усі можливі версії. Ніщо не заважає слідчому залишатися людиною, проявити розуміння та емпатію, позбавитися від спокуси застосувати психологічний тиск чи будь який інакший неправомірний вплив лише заради однієї мети – у будь-який спосіб розкрити злочин

Україна, у цей складний час, має стати на шлях змін як у правовому, демократичному та державному розуміннях, так і у культурному, частиною якого є культура беззастережного дотримання прав і свобод

¹⁶ Гавгун С.Р. Запровадження інституту процесуального інтерв'ю в Україні: pro et contra. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. С. 203

людини, гарантування захисту у випадку їхнього порушення та притягнення винних у таких порушеннях до відповідальності. Саме тому, впровадження інституту процесуального інтерв'ю є безцінним вкладом у наше спільне європейське майбутнє, що визначить не лише перспективний розвиток кримінальної юстиції, але й держави в цілому.

АНОТАЦІЯ

Завдання інтерв'ю в поліції – отримати точну, надійну і практичну інформацію. Інтерв'ю проводять не для того, щоб підтвердити версію сторони обвинувачення, але й для того, щоб запобігти неправдивим зізнанням чи помилкам в процесі здійснення правосуддя. Цей метод допомагає поліцейським проводити інтерв'ю систематично та неупереджено, уникати розповсюджених помилок, пов'язаних із передчасними висновками та можливою професійною упередженістю. Крім того, процесуальне інтерв'ю сприяє налагодженню комунікації та обміну інформацією, що призводить до встановлення усіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. З точки зору захисту прав людини, процесуальне інтерв'ю допомагає фундаментальній zasadі презумпції невинуватості на практиці втілити основні свої принципи.

Процесуальне інтерв'ю – метод, який передбачає відсутність примусу та відкриті питання, які покращують комунікацію та обмін інформацією. Всі інтерв'ю називають “процесуальним інтерв'ю” незалежно від того, чи проводяться вони з потерпілими, свідками або підозрюваними. Отриману інформацію перевіряють за допомогою наявних фактів. Ретельно підібрані питання допомагають роз'яснити незрозумілі або неоднозначні аспекти. Стратегічне розкриття доказів під час інтерв'ю допомагає відділити неправдиві факти від інформації, яку можна підтвердити

Література:

1. Крицька І.О. Деякі особливості використання результатів допиту в умовах воєнного стану. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції. IV Харківський кримінальний процесуальний полілог 4 /2023. С. 107-110

2. Євген Крапівін, Юрій Белоусов, Андрій Орлеан. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. <https://justtalk.com.ua/post/dopiti-v-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva>

3. Зінковський І.П. Трансформація отримання вербальної інформації від особи у кримінальному провадженні під час воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 513-518. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.89>

4. Костюченко О.Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *ВІСНИК КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА*. № 1/2015. С. 66-73

5. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування : монографія. К. : Істина, 2012. 288 с.

6. Лоскутов Т.О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 71. С. 315-320. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.53>

7. Денисовський М.Д., Роденко Т.А. С. 19 Тактичні особливості проведення допиту та їх характеристика. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 1, 2023. С. 17-21. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-1-3

8. Жеребко О.І. Психологічні особливості допиту в конфліктній ситуації. Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2020. 457 с.

9. Дарина Синицька Під час воєнного стану дозволити в Україні проводити обшуки вночі й без понятих і затримувати на 9 днів. Інтернет-видання Полтавщина веб-сайт. URL: <https://poltava.to/news/66023/>

10. Омарова Кристина. Особливості отримання показань у формі процесуального інтерв'ю в умовах воєнного стану. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: збірник матеріалів круглого столу (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 28 квітня 2023 року. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. 152 с.

11. Короткий вступ до процесуального інтерв'ю. Практичний посібник. Розвиток спільних принципів та професійних стандартів у правоохоронних органах держав Європи Майкл Бойл Жан-Клод Вульєрм. 33 с.

12. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчикові Б.Є. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3(51) 2021. С. 57-62

13. В.В. Луцик., С.Р. Гавгун. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 316-323. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.63

14. Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. К.: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.

15. Браверман С.С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Їридична психологія*. 2019. № 1 (24) *Юридична психологія*. С. 62-68

16. Гавгун С.Р. Запровадження інституту процесуального інтерв'ю в Україні: pro et contra. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. С. 199-204. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.65>

Information about the authors:

Riashko Olena Vasylivna,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and
Criminalistics, Lviv State University of Internal Affairs
26, Gorodok str., Lviv, 79007, Ukraine

Soroka Svitlana Oleksandrivna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International and Criminal Law of
the Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative
Education National University «Lviv Polytechnic»
5, Prince Roman str., Lviv, 79005, Ukraine

Hutsulyak Yuriy Vasylovych,

Doctor of Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Criminal Procedure and Criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
26, Gorodok str., Lviv, 79007, Ukraine

CIVIL SOCIETY AND THE ESTABLISHMENT OF CONSTITUTIONAL DEMOCRACY DURING AND AFTER THE WAR (UKRAINIAN CONTEXT)

Slinko T. M., Berchenko H. V.

INTRODUCTION

Addressing the complex social issues currently facing Ukraine under martial law requires not only the reform of state institutions but also the creation of conditions for establishing and effectively functioning civil society, taking into account contemporary challenges. One of the most pressing issues in Ukraine is the legal regulation of the functioning of civil society institutions, the prospects for their development, and the achievement of a crucial goal: defending statehood and preserving and advancing constitutional democracy.

The study of civil society within the framework of constitutional law is inextricably linked to the question of the state, its regulatory influence, and the relationship between the state and civil society. Therefore, we believe that the analysis of the concept of civil society should be conducted not only from theoretical-legal, philosophical, political, or sociological perspectives but also within a constitutional-legal framework. The concept of civil society is not merely an appealing ideological slogan but a constitutional-legal category with its content and structure. It is essential to clearly understand the legal instruments that the legal system must employ to regulate the activities of civil society institutions, stimulate their development, and, when necessary, impose restrictions. Martial law and the prospects of post-war recovery present yet another challenge to civil society and its institutions. In this context, it is crucial not to lose the potential of civil society institutions due to the war but to choose the right strategy and action plan within the post-war paradigm. This includes the de-occupation of territories and the potential for significant legal system reforms in the future, following the end of the aggressive war of conquest against Ukraine.

1. Constitutional Regulation of Civil Society

On June 19, 1991, the Verkhovna Rada of Ukraine approved the Concept of the new Constitution of Ukraine. This Concept proposed the inclusion of a separate section, «Civil Society and the State,» in the new Constitution of Ukraine, enshrining the concept of civil society at the constitutional level and defining its priority in interaction with the state. In the third section of the Concept, «Civil Society and the State,» it was stated that «the Constitution of the Republic should establish the foundations for the formation, development,

and protection of civil society, as well as define the principles of its relationship with the state. In particular, it should proclaim the priority of civil society over the state, which ensures the conditions for its normal functioning.»

During 1992–1993, a separate section and articles stipulating that the state is subordinate to serving civil society and directing its activities toward ensuring its needs were included in constitutional drafts. As noted by S. M. Tymchenko, in the draft Constitution, the concept of «*civil society*» was understood quite broadly, as evidenced by the inclusion of forty articles in the section, accounting for more than 15% of the total constitutional provisions¹.

In this regard, a logical question arises, as posed by O. V. Skrypniuk: what exactly was the role of this section, and what reasons motivated the drafters of the constitutional projects to include it in the structure of the Constitution?²

As one of the developers of the Constitution, Prof. L.P. Yuzkov stated, «The main legal burden of the civil society institution is the association of free and equal people, which ensures the harmonization of their diverse interests based on self-organization and state-legal regulation. The state exists in such a society to the extent that society itself recognizes the necessity of a certain (specifically democratic and legal) state. And, of course, under such conditions, it is subordinated to civil society, directing its activities towards creating equal opportunities for all as the foundation of social justice»³.

According to S.M. Tymchenko, the inclusion of a section on civil society was a continuation of constitutional tradition: the 1937 Ukrainian SSR Constitution contained a section on the social order, and the 1978 Constitution included provisions on the foundations of the social system⁴.

In the draft approved by the Constitutional Commission on November 15, 1995, the section «Civil Society and the State» was absent. There is no corresponding section or any mention of civil society in the Constitution of Ukraine adopted on June 28, 1996.

P.M. Rabinovich believes that the term «civil society» is not used in the adopted Constitution due to its ambiguity⁵. M.I. Kozyubra, evaluating the situation, states that «the recommendation of the 'State and Civil Society' section of the Constitutional Commission was to remove the section 'Civil Society and the State' from the draft. Most of its provisions were transferred

¹ Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. С. 46

² Скрипнюк О.В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації : до десятої річниці прийняття Конституції України. Київ : Академія правових наук України, 2005. С. 74.

³ Конституція незалежної України: у 3 кн. / Під заг. ред. С.Головатого. Кн.1 : Документи, коментарі, статті. Київ : Право, 1995. С. 18.

⁴ Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. С. 44.

⁵ Рабінovich П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. Число 3. С. 22.

to Section I 'General Provisions' and Section II 'Rights and Freedoms of Man and Citizen.' This allowed avoiding the inevitable duplications that would have arisen if the section had been retained, and made the text of the draft more concise and compact⁶.

P.B. Yevgrafov considers the approach justified according to which the concept of «civil society» is not used in the Constitution of Ukraine, unlike its drafts. In his opinion, the current Constitution of Ukraine adequately enshrines the main principles of organizing and functioning a society that, in terms of its development level, should be referred to as civil. This primarily concerns the economic and political systems, social structure, culture, humanitarian and political-legal values and priorities, and so on⁷. O.V. Skrypniuk also sees quite justified legal grounds for the removal of the corresponding section from the text of the Constitution⁸.

Y.M. Todika cited several reasons why the section dedicated to civil society was not included in the text of the Constitution in its edition of June 28, 1996. However, in his opinion, the main provisions of the corresponding section were incorporated into various sections of the 1996 Constitution of Ukraine, primarily in the section «General Principles»⁹.

As O.V. Skrypniuk notes, many norms and provisions related to civil society were enshrined in the final version of the Constitution of Ukraine. Most of the provisions regulating the activities of political parties and public organizations were included in Articles 36 and 37 of the Constitution of Ukraine¹⁰. Y.M. Todika identified several directions through which the Constitution of Ukraine influences the process of building civil society¹¹.

However, as G.I. Zelenko rightly points out, it is important to understand that by constitutionally establishing the rights and freedoms of citizens and associations (political parties, interest groups, non-governmental organizations), the state has created only a formal framework for granting certain forms to civic activity¹².

⁶ Конституція незалежної України: У 3 кн. / уклад. С.П. Головатий, Л.П.Юзьков. К. : Право, 1995. Кн. 2. ч. 1 : Документи, статті. Київ: Право, 1997. С. 4.

⁷ Євграфов П. Вплив Конституційного Суду України на формування громадянського суспільства і правової держави *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 41.

⁸ Скрипнюк О.В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації : до десятої річниці прийняття Конституції України. Київ : Академія правових наук України, 2005. С. 77.

⁹ Тодика Ю.М. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства. *Вісник академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 11-12.

¹⁰ Скрипнюк О.В. Шляхи розвитку громадянського суспільства в Україні на зламі тисячоліть: конституційно-правова ретроспектива *Приватне право і підприємництво: Зб. нар. пр. : Голов. ред. О.Д. Крупчан*. К. : НДІ приватного права і підприємництва АПН України. 2009. Вип. 8. С. 24.

¹¹ Тодика Ю.М. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства. *Вісник академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 4.

¹² Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. К: Знання України, 2007. С. 137.

Thus, even though a special section on civil society was excluded from the current Constitution, practically all the norms and principles contained within it were incorporated into the 1996 Constitution of Ukraine to some extent and continue to be in effect today¹³. K.A. Babenko distinguishes three groups of constitutional norms related to civil society¹⁴, and P.M. Lyubchenko identifies four groups of principles of civil society that arise from the Constitution of Ukraine or are directly stipulated by it¹⁵.

In our opinion, the constitutional principles of civil society can be divided into general and special ones. The general principles of civil society should include constitutional norms dedicated to the foundations of the constitutional order (the principle of a legal, democratic, social state (Article 1), political, economic, and ideological diversity (pluralism), freedom of political activity, prohibition of censorship (Article 15), and the special-permission principle of the activities of state authorities and local government bodies (Part 2 of Article 19 of the Constitution of Ukraine)). Special constitutional principles of civil society can be attributed to constitutional norms related to the activities of civil society institutions and the limits of state interference in their affairs. These are constitutional norms related to citizens' rights to associate in political parties and public organizations (Articles 36, 37 of the Constitution of Ukraine)¹⁶.

According to S.M. Tymchenko, the norms of the current Constitution create an appropriate foundation for the development of civil society¹⁷. Similarly, Y.M. Todika believed that appropriate constitutional and legal foundations have been created for the steady development of civil society. Although there are some imperfect provisions in the Constitution, it serves as a solid foundation for the formation of a viable civil society and the rule of law¹⁸.

However, the idea of creating a special section dedicated to civil society, or at least constitutionally enshrining the relevant term, is still present in academic literature. Thus, according to V.A. Morgun, it would be desirable to

¹³ Бабенко К.А. Становлення громадянського суспільства в Україні: конституційний вимір. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 12. С. 7.

¹⁴ Бабенко К.А. Становлення громадянського суспільства в Україні: конституційний вимір. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 12. С. 9-11.

¹⁵ Любченко П.М. Конституційні засади становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні. *Правове регулювання економіки: Зб. наук. пр. / відп. ред. В.Ф. Опришко*. К. : КНЕУ, 2006. Вип. 6. С. 33-35.

¹⁶ Див.: Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Юрайт, 2014, С. 127.

¹⁷ Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. С. 51.

¹⁸ Тодика Ю.М. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 1. С. 35.

introduce a special section in the Constitution that highlights the theoretical foundations of civil society and the directions for its development¹⁹.

It should be noted that a special section dedicated to civil society is present in the draft Constitution developed by V.V. Rechytsky. The presence of this section in the draft Constitution is explained by V.V. Rechytsky as a reflection of Ukraine's status as a post-totalitarian republic. Therefore, the section on civil society in the draft Constitution is not a mere trend but a conclusion drawn from the country's historical experience. To avoid falling into dictatorship again, society must establish appropriate preventive mechanisms²⁰.

Periodically, there are proposals to include the term «civil society» in the constitutional text. For example, in the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine,» submitted to the Verkhovna Rada by President of Ukraine V.A. Yushchenko on March 31, 2009, No. 4290²¹ was proposed to include Article 17, which would enshrine the following provision: «The state promotes the establishment and development of civil society.»

As stated in the explanatory note to this draft, «Considering the need for further establishment and development of civil society institutions, the new edition of the Constitution of Ukraine envisages institutionalizing its relationship with the state, specifying in the relevant article, in particular, that the state promotes the establishment and development of civil society.»

Today, there are different views on whether it is necessary to separately highlight sections or chapters in the constitution specifically dedicated to civil society in terms of its relationship with the state. At the same time, in the vast majority of foreign constitutions, such sections are absent. Instead, they typically contain provisions that enshrine the most important institutions of civil society.

Should we propose including a separate section or special mention of civil society in the updated constitutional text? To answer this, we must first address the question: is the underdevelopment of civil society in Ukraine linked to the absence of such a special mention or section in the Constitution? In our opinion, no. Here's why.

As Y.M. Todika wrote, the formation of civil society largely depends on the quality of constitutional legislation, and primarily the constitution itself,

¹⁹ Моргун В.А. Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2003. С. 322.

²⁰ Речицький В.В. Проект Конституції України – 2009. Перспектива прав людини. Харків: Права людини, 2009. С. 49.

²¹ Проект Закону «Про внесення змін до Конституції України» № 4290 від 31.03.2009 URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=34882

which should lay the democratic foundations for the functioning of the state and society²².

On the other hand, as G.I. Zelenko points out, concentrating all political, economic, social, and cultural aspirations in a single document leads to the devaluation of norms and transforms the Constitution into a political manifesto²³. I hope that Ukraine does not take a similar path.

That is why we do not overestimate the issue of including a special section or a mention of civil society in the Constitution. The underdevelopment of civil society in Ukraine is, at best, only minimally related to the absence of such a section in the Constitution. Moreover, the formal inclusion of such a section filled with general slogans could harm the development of civil society and discredit its very idea.

It should be acknowledged that there are systemic shortcomings in the current Constitution of Ukraine, which contribute to the imperfect state of civil society in the country. To address these issues, the concept of «militant democracy» should be more consistently implemented when updating the Fundamental Law²⁴.

It is unlikely that the reasons for the current state of civil society should be sought exclusively in the constitutional text. According to Y.H. Barabash, the vast majority of answers lie in the deep foundations of Ukrainians' legal consciousness²⁵. At the same time, the significance of constitutionalizing citizens' rights and freedoms, as well as the limits of state intervention, should not be underestimated, as it plays an undeniable role in the formation of civil society²⁶.

2. The constitutional right to freedom of association as a prerequisite for the development of civil society institutions in Ukraine

Thus, based on the principles of civil society and their constitutional regulation, which we examined in the previous subsection, we should focus on the constitutional status of civil society institutions, which is enshrined in Article 36 of the Constitution of Ukraine (1996). This article establishes the

²² Тодика Ю.М. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 1. С. 38.

²³ Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та Україна. К: Знання України, 2007. С. 133.

²⁴ Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Volume 9. Issue. 3 P. 3-24; Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії) *Право України*. 2023. № 1. С. 54-75.

²⁵ Барабаш Ю.Г. Двадцять років незалежного поступу: втома від демократії чи утвердження нового конституційного проекту? *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 10.

²⁶ Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та Україна. К: Знання України, 2007. С. 134.

right of citizens to association: «*Citizens of Ukraine have the right to freedom of association in political parties and public organizations for the realization and protection of their rights and freedoms and for the satisfaction of their political, economic, social, cultural, and other interests, except for restrictions established by law in the interests of national security, public order, public health, or the protection of the rights and freedoms of others.*»

In more detail, today the legal and organizational foundations for the realization of the right to freedom of association are regulated by the Law of Ukraine «On Public Associations» dated March 22, 2012, No. 4572-VI. It should be noted that the Law «On Public Associations» entered into force on January 1, 2013, replacing the Law «On Citizens' Associations.» The necessity for the adoption of the new law was related to the fact that the Law «On Citizens' Associations» did not guarantee compliance with European standards in the field of public organizations' activities. As noted by V.L. Fedorenko and Y.O. Kaglyak, the legislation on public organizations «conserved» several serious problems, namely: it complicated the procedure for the state registration of public organizations, restricted the activities of public organizations based on territorial criteria (the broader the area of statutory activity, the more complicated the registration process), limited the types of activities by content (such as in cases of protecting the rights of others, etc.), established state control over the statutory activities of public organizations, and also restricted the scope of their direct economic activities, among other issues²⁷.

It should also be noted that during the practical implementation of the right to associate, Ukrainians encountered numerous legislative obstacles²⁸. As an example, the case «Koretsky and Others v. Ukraine» No. 40269/02 from April 3, 2008, can be cited²⁹. This case was brought before the European Court of Human Rights. The Ukrainian citizens who filed the case against their state had been unable to register their civil society organization, «Public Committee for the Preservation of the Wild (Native) Nature of Bereznyiaky,» since 2000.

In its decision, the Court concluded that the right to freedom of association, as guaranteed by Article 11 of the European Convention on Human Rights, was violated due to the refusal by the Ministry of Justice to register the citizens' association. The refusal was based on the fact that the association's statute did not meet the legislative requirements.

²⁷ Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроєктні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 80-81.

²⁸ Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український. Київ, 2008. С. 26.

²⁹ Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Корецький та інші проти України» за заявою № 40269/02 від 3 квітня 2008 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446

According to Article 16 of the Ukrainian Law «On Associations of Citizens,» registration could be denied if the statute or other documents submitted for registration contradicted the requirements of Ukrainian legislation. The law did not specify whether this provision applied only to the substantive non-compliance of the organization's goals and activities with the law's requirements particularly about the grounds for restricting the formation and activities of associations as stated in Article 4 of the same law—or whether it also applied to textual non-compliance of the statute with the relevant provisions of the law.

The European Court concluded that such a provision of the Law allows for a rather broad interpretation and can be understood as prohibiting any deviation from the relevant national norms regulating the activities of associations. The Court believes that the provisions of the Ukrainian Law «On Associations of Citizens» regulating the registration of associations are too vague to be sufficiently «predictable» for interested parties, and grant state authorities too broad a discretion in deciding whether a particular association can be registered.

As a result, the European Court of Human Rights found the state of Ukraine guilty in the case regarding the refusal of the Kyiv City Department of Justice to register the organization «Civic Committee for the Preservation of the Wild (Indigenous) Nature of Berizniaky» (Kyiv), ruling that the state had violated the right guaranteed in Article 11 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950³⁰ (the right to freely associate citizens).

To address these issues and based on the objective need to implement the decisions of the European Court of Human Rights, the status legislation on public organizations needed to be updated³¹.

In particular, the Law «On Public Associations» implements the idea of changing the circle of entities that can be founders of public organizations, and this right is also granted to legal entities under private law. However, according to the relevant committee of the Verkhovna Rada of Ukraine, this idea does not align with the Constitution of Ukraine. The committee justifies this thesis by referring to the first part of Article 36 of the Constitution of Ukraine, which stipulates that it is the citizens of Ukraine who have the right to freedom of association in political parties and public organizations for the exercise and protection of their rights and freedoms, as well as to satisfy political, economic, social, cultural, and other interests, except for restrictions established by law in the interests of national security and public order, public health protection, or the protection of the rights and freedoms of others.

³⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

³¹ Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормо-проектні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 81.

A similar opinion was expressed by the Main Scientific and Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine. According to experts, the proposed approach is flawed because in the Constitution of Ukraine (Articles 36 and 37), the concept of «the right of citizens of Ukraine to freedom of association in political parties and public organizations» is used in a much narrower sense than in the draft. According to the Main Scientific and Expert Department, the concept of «legal entities» is used in civil and economic law to meet the needs of economic activity and property relations. Therefore, the necessity of granting legal entities legal capacity about the right to freedom of association in public organizations is unclear³².

However, we find the opinion of V.L. Fedorenko and Y.O. Kaglyak more substantiated, who argue that Article 36 of the Constitution of Ukraine should not be interpreted narrowly, meaning only in the sense that citizens can exercise the right to association solely as individuals who join a particular public organization. According to the scholars, the possibility for citizens to realize their constitutional right to association should also be ensured through other mediated means. In particular, the idea that the rights of specific citizens are realized through the activities of legal entities has long been accepted by the European Court of Human Rights³³.

Another argument in favor of granting legal entities the right to establish public organizations and participate in them could be found in the provisions of the Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organizations in Europe. Paragraph 15 of these principles states that «no person, whether legal or natural, domestic or foreign, or group of such persons, should be restricted from forming non-governmental organizations.» Principles similar to the above are also reflected in the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the legal status of non-governmental organizations in Europe³⁴.

Similarly, according to experts, the inability of both individuals and legal entities to jointly establish associations does not align with positive international practice. In most countries of Central and Western Europe, associations (membership organizations) can be jointly created by both individuals and legal entities³⁵.

³² Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про громадські організації» (реєстр. № 2951-VI від 01.11.2010 р.) URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=38911&pf35401=183204

³³ Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормо-проектні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 84.

³⁴ Same source.

³⁵ Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український. Київ, 2008. С. 27.

In the future, we also support the idea of expanding the circle of subjects who can be founders of public associations and providing this right to legal entities of public law (for example, universities).

V.L. Fedorenko and Y.O. Kaglyak emphasized the appropriateness of introducing such an approach to the activity of public organizations that does not classify them by territorial criteria (without dividing public organizations into local, national, and international ones). This approach allows public organizations to independently determine the territory of their activity and freely carry out their statutory activities throughout Ukraine without re-registration³⁶.

Experts have long emphasized that the practice of establishing the status of a public organization based on territorial criteria follows the traditions of the former USSR. The creation and operation of public organizations within the territory of registration limits their development. After all, expanding the organization's area of activity requires re-registration with state authorities³⁷. Today, according to the Law «On Public Associations,» confirming the all-Ukrainian status of a public association and renouncing such status are voluntary. The activities of a public association can, in any case, be extended across the entire territory of Ukraine.

It is worth noting that an important provision of the Law «On Public Associations» is that public organizations can unite individuals to exercise and protect any rights and freedoms, as well as to satisfy public and other legitimate interests. In other words, a public organization can operate not only to protect the interests of its members but also to protect the interests of individuals who are not its members. This approach aligns with international standards of legal regulation concerning the status of public organizations.

3. Institutions of Civil Society in Ukraine

In the previous section, we explored the constitutional and legal foundations for regulating civil society and its institutions in terms of the right to freedom of association. However, can we approach the relevant issue from a different perspective, specifically from the viewpoint of the institutional structure of civil society?

It is important to agree with P.M. Lyubchenko that civil society is a structured systemic phenomenon³⁸. Thus, to determine the structure of civil society, we must answer the question: can we, alongside non-governmental non-profit organizations (if we use a narrow approach to interpreting civil

³⁶ Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормо проєктні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 84.

³⁷ Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український. Київ, 2008. С. 28.

³⁸ Любченко П. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 52.

society), including manifestations of non-institutionalized civil activism (mass movements or protest actions) in the structure of civil society?

In our opinion, the more reasonable thesis is that equating civil society with radical opposition movements aimed against the government is a significant oversimplification³⁹. It is argued that mass movements are not a manifestation of a developed or stable civil society; they represent another, specific form of interaction, appropriate for crisis periods in the life of individual spheres of public life or even society as a whole⁴⁰.

According to H.I. Zelensko, such activity cannot and should not be prolonged. Therefore, the decline of mass political movements in Central and Eastern European countries is not a sign of the decline or crisis of civil society. The movements were a manifestation of civic consciousness in the political-legal sense of citizenship; they should be followed by stable, organized forms of civic life in the social sense (civil life)⁴¹.

It is stated that the absence of legitimate political and legal institutions as effective mechanisms for resolving socio-political contradictions is one of the most important reasons for their evolution towards authoritarianism or chaos⁴².

Therefore, in our opinion, noninstitutionalized mass activity should not be included in the structure of civil society, as its manifestations are closer to the lifeworld (according to J. Habermas) than to civil society. Civil society is primarily made up of institutions.

Another unresolved issue in the field of study is the possibility of including criminal organizations in the structure of civil society. Currently, there is no consensus on this issue in the academic community.

For example, H.P. Ponomaryova argues that the structure of civil society should not be limited to organizations that operate within the boundaries of the law. According to her, some illegal organizations, according to current law, can be considered elements of civil society. The main criterion is the realization of citizens' rights and freedoms through their activities⁴³.

According to A.V. Nizhelskaya, it is not appropriate to distinguish criminally anti-social manifestations as a separate third force – after the state and civil society. Instead, they should be included under terms like «anti-civil

³⁹ Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. Львів: Астролябія, 2009. С. 153.

⁴⁰ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / М. Бессонова, О. Бірюков, с. Бондарук та ін. К: Вид-во «Ай Бі», 2002. С. 458.

⁴¹ Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. Київ: Знання України, 2007. С. 29.

⁴² Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність / за заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. С. 367.

⁴³ Пономарьова Г.П. Незаконні угруповання як елементи громадянського суспільства *Проблеми попередження злочинності в сучасних умовах: Матеріали третьої студентської кримінологічної конференції (м. Харків, 25 лист. 2003 р.)*. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / За заг. ред. О.Ю.Шостко, 2004. С. 59.

society» or «criminal civil society.» All «positive» and «negative» manifestations should be included within the content of civil society, distinguishing between its official and unofficial parts⁴⁴.

V. Lytvyn also considers it a myth that civil society always pursues noble goals⁴⁵. In contrast to V.M. Lytvyn, E.K. Bystrytsky notes that the mention of the «Luhansk group» as an example of an immoral civil society organization is a complete stretch. A closed, non-public, and extrajudicial group could never be considered what is known as a civil organization, nor can it be classified under the concept of civil society⁴⁶.

According to P.M. Liubchenko, the institutions of civil society operate openly and legally. The absence of appropriate legalization and societal condemnation of the creation and functioning of criminal groups allows us to conclude that their inclusion in the structure of civil society is impossible⁴⁷. M. Kalinichenko also believes that mafia structures or entities of the shadow economy, which strongly oppose both the state and civil society, are components of non-civil society⁴⁸. Thus, civil society consists of voluntary institutions that operate within the framework of the law.

Social institutions, according to institutionalists, reflect «a consciously regulated and organized form of activity of the masses of people, the reproduction of the most stable patterns of behavior, traditions, and habits that are passed down from generation to generation»⁴⁹.

As H. Bortis points out, social or societal institutions arise when several members of a community or the entire society pursue common or shared goals that they cannot achieve individually. In this case, individuals or groups of individuals perform different complementary functions (planning or executive, physical or intellectual) within the framework of the social institution. Cooperation and coordination are essential for the successful functioning of such institutions⁵⁰.

The authors of the collective monograph «*Priorities of the Development of Civil Society in Ukraine*» believe that in a broad sense, the organizations

⁴⁴ Ніжельська А.В. Критерії розвиненості громадянського суспільства *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: 36. наук. пр. К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. Вип. 18. С. 377.

⁴⁵ Литвин В. Громадянське суспільство: міфи й реальність URL: https://zn.ua/ukr/internal/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.htm

⁴⁶ Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства URL: <http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007>

⁴⁷ Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків: Одиссей, 2006. С. 70.

⁴⁸ Калініченко М. Влада громадянського суспільства. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 44.

⁴⁹ Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність / за заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. С. 7.

⁵⁰ Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії /; пер. з англ.: Т. Барбадим ; наук. ред.: М. Винницький. К. : Києво – Могилянська акад., 2007. С. 62.

that can be considered as part of civil society include non-governmental organizations, charitable foundations, business associations, bodies of self-organization of the population, media, trade unions, employers' organizations, religious organizations, and citizen initiative groups⁵¹.

V. Lytvyn believes that the structure of civil society, in addition to non-governmental organizations with a social-political orientation, includes trade unions, chambers of commerce, and professional associations and syndicates (such as those for lawyers, doctors, etc.), ethnic associations, and political parties. Furthermore, it encompasses the broadest range of associations that do not have a social-political agenda, such as religious, student, sports, and cultural societies (ranging from amateur choir singing clubs to sports fan clubs and voluntary firefighters)⁵².

D. Stuedemann includes trade unions, churches, free voter groups, consumer protection associations, as well as tenant rights associations, environmental groups, neighborhood mutual aid organizations, sports associations, voluntary fire services, women's organizations, and self-help organizations for alcoholics and drug addicts in the structure of civil society⁵³.

In the literature, based on the analysis of the legislation of Ukraine and the EU, the following list of civil society organizations is included as institutions of civil society: 1) Public organization; 2) Union of public organizations; 3) Religious organization; 4) Charitable organization; 5) Employers' organization; 6) Trade union association; 7) Creative union (other professional organization); 8) Self-organization body of the population; 9) Private institution; 10) Institution of a public union or religious organization or trade union; 11) Enterprise of a public organization of people with disabilities⁵⁴.

It is worth noting that the category «civil society institution» has already been defined in current legislation. According to the second paragraph of item 2 of the Procedure for Promoting the Public Expert Review of the Activities of Executive Authorities, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on November 5, 2008, No. 976, the following are considered civil society institutions: public associations, trade unions and their associations, creative unions, employers' organizations and their associations, charitable and religious organizations, bodies of self-organization of citizens, non-governmental media, and other non-commercial societies and institutions legalized according to the law.

As noted by V.L. Fedorenko and Y.O. Kaglyak, «for the first time in the history of state-building and law-making in independent Ukraine, civil society

⁵¹ Лаціба М., Вінніков О., Сідельнік Л., Український Д. Пріоритети розвитку громадянського суспільства України. Київ, 2008. С. 10.

⁵² Литвин В. Громадянське суспільство: міфи й реальність URL: https://zn.ua/ukr/internal/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.htm

⁵³ Штюдеманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині URL: <http://dt.ua/articles/2725>

⁵⁴ Хто є організаціями громадянського суспільства в Україні *Громадянське суспільство*. 2009. № 2. С. 16-19.

institutions have ceased to be an exclusively philosophical, sociological, or political science category and have been regulated as a system of subjects endowed with rights and obligations to defend their legitimate interests in the process of further building civil society in Ukraine and participating in the management of state affairs, including the formation and implementation of state legal policy.» Furthermore, in their view, today civil society institutions have overcome the established stereotype of their amorphousness and are transforming into full-fledged subjects of constitutional law in Ukraine⁵⁵.

V.L. Fedorenko, comparing the category of «civil society institution» with the category of «constitutional law institution,» concluded that the institutional model of civil society in Ukraine can find its embodiment in the institutions of constitutional law of Ukraine. As examples of such institutions that already exist, the scholar cites the institution of political parties, the institution of public organizations, the institution of organs of self-organization of the population, and others⁵⁶.

It should also be noted the Article 5 of the Law of Ukraine «On the Principles of Domestic and Foreign Policy» dated July 1, 2010, No. 2411-VI, where the principles of domestic policy in the field of civil society institution formation are listed. A rather broad definition is contained in paragraph 9 of part 1 of article 1 of the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Strengthening Ukrainian National and Civil Identity» dated December 13, 2022, No. 2834-IX, according to which civil society institutions are non-profit organizations operating by the legislation of Ukraine.

4. Features of the Functioning and Legal Regulation of Civil Society Institutions During the War and in the Context of Post-War Reconstruction Prospects.

The roles of civil society institutions during martial law are related to two aspects. On one hand, we are talking about the imposition of restrictions on human rights, which became possible starting from February 24, 2022, when martial law was officially introduced (it is worth noting that on February 23, the state of emergency was introduced). Such restrictions could well apply to (and in practice have applied to) various types of associations, i.e., civil society institutions. These types of restrictions have already been analyzed in sufficient detail in the literature⁵⁷.

⁵⁵ Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормо-проектні аспекти *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 76.

⁵⁶ Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти. К.: Ліра-К, 2009. С. 399.

⁵⁷ Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*. 2023. № 1. С. 54-75; Коцюрба О. Вплив держави на політичні партії: погляд крізь призму агресії

At the same time, formally, according to the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022, «On the Introduction of Martial Law in Ukraine»⁵⁸(Paragraphs 3) of Articles 36 and 37, which regulate the issue of freedom of association, are not mentioned in the context of potential temporary restrictions. This does not mean that the relevant restrictions were not somehow correlated with the conditions of martial law. It is worth noting that by the Law of May 3, 2022, No. 2243-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Prohibition of Political Parties,» amendments were made to the Law «On Political Parties in Ukraine» by expanding the grounds for the prohibition of political parties in connection with Russia's armed aggression⁵⁹. In other words, the legislator accepted the conditions in which Ukraine found itself as a basis for imposing additional restrictions.

Before this, the National Security and Defense Council, in its decision of March 18, 2022 (implemented by the Decree of the President of Ukraine of March 19, 2022, No. 153/2022), «On the Suspension of the Activity of Certain Political Parties,» took into account the requirements of the Ukrainian laws «On the Legal Regime of Martial Law» and «On Political Parties.» The Council adopted the decision to suspend the activity of several political parties⁶⁰.

On the other hand, civil society institutions, in addition to posing risks, can also bring significant benefits. We have already demonstrated this aspect in the previous publication (along with highlighting the risks that civil society institutions face)⁶¹. Such benefits may be associated with the activities of numerous human rights organizations, charitable foundations, and other similar institutions⁶². The functioning of political parties as a key element of

Російської Федерації проти України. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 23-42.

⁵⁸ Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

⁵⁹ Закон від 3 травня 2022 року № 2243-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#n40>

⁶⁰ Рішення РНБО від 18 березня 2022 року (Введено в дію Указом Президента України від 19 березня 2022 року № 153/2022) «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-22#Text>

⁶¹ Slinko T.M., Berchenko H.V. Constitutional and Legal Principles of Civil Society in the Context of Current Challenges. In: *Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law*. Riga: Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. pp. 258-269

⁶² Детальніше див.: Демиденко А. Л. Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститут громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: спец.: 081; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 220 с; Щербанюк О.В., Сінкевич О.В. Деокупація та реінтеграція Криму: вплив правозахисних неурядових організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2023. Випуск 79: частина 2. С. 375-380; Щербанюк О.В., Сінкевич О.В. Роль неурядових правозахисних організацій у забезпеченні збору доказів для

constitutional democracy, a strong coalition (or the existence of a parliamentary majority), and opposition is also crucial. In other words, the institutions of civil society hold significant restorative potential, as these institutions can be beneficial for maintaining social capital. They also have a substantial influence on the material aspects of society's existence, playing a significant supporting role in both the implementation of state policies and, most importantly, creating conditions for the protection and development of constitutional democracy.

In our opinion, it is essential to actively implement strategies for the development of civil society institutions in the post-war period. These strategies should be based on the two trends mentioned above. On the one hand, post-war recovery must not allow the restoration of anti-democratic forces. In this regard, the doctrine of militant democracy plays a significant role⁶³. On the other hand, civil society institutions should receive a new impetus for their activities.

It is worth recalling that a draft law «On the Principles of State Policy for the Transitional Period» No. 5844, dated 09.08.2021⁶⁴, was developed some time ago⁶⁵. Although this draft law was later withdrawn, it remains almost the only benchmark for the legal aspects on which the reintegration of occupied territories can be built.

On the one hand, this project provided for several human rights restrictions, but on the other hand, it included many key principles of transitional period state policy (Article 7), which are fundamentally important for human rights. As for the restrictions, they concerned limitations on the right to be elected in local elections and to hold positions (Article 10), and an entire Section III was titled «Elections, Referendums, and the Formation of Local Self-Government Bodies in De-occupied Territories,» establishing the relevant limitations (Articles 15-17).

At the same time, it should be acknowledged that alongside the restrictive measures, which are indeed necessary, the aspect of stimulating the development of civil society institutions in the post-war paradigm has not been adequately reflected in the aforementioned draft law, which should have been addressed as well. Therefore, it is proposed to create a strategy (or concept) for the development of civil society institutions, taking into account the issues of post-war recovery and de-occupation of territories. We should already have

міжнародного кримінального суду в контексті війни в Україні *Наше право*. 2022. № 2. С. 236-242 ; Щербанюк О.В., Сінкевич О.В. Взаємодія неурядових правозахисних організацій із органами місцевого самоврядування. *Аналітично-порівняльне правознавство: Електронне наукове видання*. 2023. № 5. С. 202-206.

⁶³ Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Volume 9. Issue. 3 P. 3-24.

⁶⁴ Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду № 5844 від 09.08.2021 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625

some kind of plan and direction for legislative work on this matter. Civil society institutions are still a source of informal freedom and self-organization. However, under the current conditions in which Ukraine finds itself, state policy must take into account the characteristics, development challenges, and importance of civil society institutions. It is reasonable to limit certain rights with a legitimate purpose and by the principle of proportionality (the doctrine of militant democracy), but it is also essential to stimulate their development.

CONCLUSIONS

The constitutional regulation of the principles of organization and functioning of public associations is of fundamental importance for the development of civil society in Ukraine. It is worth supporting the idea that public organizations can unite individuals to exercise and protect any rights and freedoms, as well as satisfy public and other legitimate interests. In other words, a public organization can act both to defend the interests of its members and to protect the interests of individuals who are not its members. This is of particular significance for non-governmental human rights organizations that carry out the right to defense. In the future, the idea of expanding the circle of entities that can be founders of public associations can be discussed, including granting such a right to legal entities of public law (e.g., universities).

The structure of civil society should not include manifestations of non-institutionalized civil activity (mass movements or protests) alongside non-governmental non-profit organizations. The components of civil society are voluntary institutions, and only those operating within the framework of the law should be considered. It is worth adopting the list of civil society institutions provided in the second paragraph of point 2 of the Procedure for promoting public expertise of the activities of executive authorities, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on November 5, 2008, No. 976. Additionally, it makes sense to provide more precise definitions of terms in the legislation. However, the list of civil society institutions should be carefully framed to avoid narrowing it. The most important (central) element of the list of civil society institutions is considered to be public associations (non-governmental organizations) of various directions. Non-governmental human rights organizations often play the most active role in this context. In general, active and effective civil society institutions create appropriate conditions for the development of democracy and the protection of human rights.

Although the concept of «civil society» is not explicitly mentioned in the Constitution of Ukraine, this does not mean that the Constitution does not regulate the relationships between civil society and the state. The constitutional foundations of civil society can be divided into general and special ones. General principles of civil society include constitutional norms dedicated to the foundations of the constitutional order. Special constitutional principles of civil society can be found in constitutional provisions related to the activities of civil society institutions and the limits of state interference in

their affairs. When updating the constitutional text, it is not advisable to propose the inclusion of a separate chapter or special mention of civil society. The underdevelopment of civil society in Ukraine is least related to the absence of a relevant section in the Constitution of Ukraine. At the same time, it should be acknowledged that there are systemic shortcomings in the Constitution of Ukraine, which are one of the reasons for the current imperfection of civil society in the country. To address these issues, the concept of «militant democracy» should be more consistently implemented when updating the Fundamental Law.

Alongside the necessary restrictive measures, the aspect of stimulating the development of civil society institutions in the post-war paradigm has not been properly reflected, and this should also be addressed. That is why it is proposed to create a strategy (or concept) for the development of civil society institutions, taking into account the issues of post-war recovery and the de-occupation of territories. We should already have a plan and understand the directions of legislative work on this issue. It is clear that civil society institutions still have their source in the idea of informal freedom and self-organization. However, given the current circumstances in Ukraine, state policy must take into account the peculiarities, developmental challenges, and the importance of civil society institutions. It is reasonable to restrict certain rights with a legitimate purpose, while adhering to the principle of proportionality (the doctrine of militant democracy), but also to stimulate their development. Such stimulating and enabling measures are crucial for the further development of Ukrainian civil society.

ABSTRACT

Constitutional and legal regulation of the organization and functioning of public associations is crucial for the formation of civil society in Ukraine. We believe it is inappropriate to include manifestations of non-institutionalized civil activism (such as mass movements or protests) in the structure of civil society alongside non-governmental non-profit organizations. Civil society consists of voluntary institutions, but only those that operate within the framework of the law. It is advisable to use the list of civil society institutions provided in paragraph two of section 2 of the Procedure for Promoting Public Expertise of the Activities of Executive Authorities, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 976 of November 5, 2008, as a basis. Furthermore, it makes sense to provide more precise definitions of concepts in legislation. At the same time, the list of civil society institutions should be defined carefully to avoid narrowing it down. The most important (central) element in the list of civil society institutions is public associations (non-governmental organizations) of various orientations. In general, active and effective civil society institutions create the necessary conditions for the development of democracy and the protection of human rights.

Alongside the restrictive measures that are indeed necessary, the aspect of stimulating the development of civil society institutions in the post-war paradigm has not yet been adequately reflected, both in terms of ideas and in

legislative drafts or other regulatory acts, and this should also be addressed. Therefore, it is proposed to develop a strategy (or concept) for the development of civil society institutions, taking into account the issues of post-war recovery and the de-occupation of territories.

References

1. Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Volume 9. Issue. 3 P. 3-24.
2. Slinko T.M., Berchenko H.V. Constitutional and Legal Principles of Civil Society in the Context of Current Challenges. In: *Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law*. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2024. pp. 258-269.
3. Бабенко К.А. Становлення громадянського суспільства в Україні: конституційний вимір. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 12. С. 5-14.
4. Барабаш Ю.Г. Двадцять років незалежного поступу: втома від демократії чи утвердження нового конституційного проекту? *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 5-13.
5. Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*. 2023. № 1. С. 54-75.
6. Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.
7. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства URL: <http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007>
8. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії /; пер. з англ.: Т. Барбадим ; наук. ред.: М. Винницький. К. : Києво – Могилянська акад., 2007. 560 с.
9. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про громадські організації» (реєстр. № 2951-VI від 01.11.2010 р.) URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=38911&pf35401=183204
10. Демиденко А. Л. Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститут громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право» : спец.: 081; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 220 с.
11. Євграфов П. Вплив Конституційного Суду України на формування громадянського суспільства і правової держави. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 36-41.
12. Закон від 3 травня 2022 року № 2243-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#n40>

13. Зеленько Г.І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. Київ: Знання України, 2007. 336 с.

14. Калініченко М. Влада громадянського суспільства. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 175 с.

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

16. Конституція незалежної України: у 3 кн. / Під заг. ред. С.Головатого. Кн.1 : Документи, коментарі, статті. Київ : Право, 1995. 398 с.

17. Конституція незалежної України: У 3 кн. / уклад. С.П. Головатий, Л.П. Юзьков. К. : Право, 1995. Кн. 2. ч. 1 : Документи, статті. Київ: Право, 1997 278 с.

18. Коцюрuba О. Вплив держави на політичні партії: погляд крізь призму агресії Російської Федерації проти України. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 23-42.

19. Лациба М., Вінніков О., Сідельнік Л., Український Д. Пріоритети розвитку громадянського суспільства України. Київ, 2008. 188 с.

20. Литвин В. Громадянське суспільство: міфи й реальність URL: https://zn.ua/ukr/internal/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.htm

21. Любченко П. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 43–53.

22. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків: Одиссей, 2006. 352 с.

23. Любченко П.М. Конституційні засади становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні. *Правове регулювання економіки: Зб. наук. пр. / відп. ред. В.Ф. Опришко*. К.: КНЕУ, 2006. Вип. 6. С. 31-43.

24. Моргун В.А. Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2003. 431 с.

25. Ніжельська А.В. Критерії розвиненості громадянського суспільства *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: Зб. наук. пр. К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. Вип. 18. С. 375–378.

26. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / М. Бессонова, О. Бірюков, с. Бондарук та ін. К: Вид-во «Ай Бі», 2002. 684 с.

27. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.

28. Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність / за заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 384 с.

29. Пономарьова Г.П. Незаконні угруповання як елементи громадянського суспільства *Проблеми попередження злочинності в*

сучасних умовах: *Матеріали третьої студентської кримінологічної конференції (м. Харків, 25 лист. 2003 р.)*. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / За заг. ред. О.Ю.Шостко, 2004. С. 58-60.

30. Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український. Київ, 2008. 188 с.

31. Проект Закону «Про внесення змін до Конституції України» № 4290 від 31.03.2009 URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=34882

32. Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду № 5844 від 09.08.2021 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625

33. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. Число 3. С. 22-34.

34. Речицький В.В. Проект Конституції України – 2009. Перспектива прав людини. Харків: Права людини, 2009. 144 с.

35. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Корецький та інші проти України» за заявою № 40269/02 від 3 квітня 2008 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446

36. Рішення РНБО від 18 березня 2022 року (Введено в дію Указом Президента України від 19 березня 2022 року № 153/2022) «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-22#Text>

37. Скрипнюк О.В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації : до десятої річниці прийняття Конституції України. Київ: Академія правових наук України, 2005. 168 с.

38. Скрипнюк О.В. Шляхи розвитку громадянського суспільства в Україні на зламі тисячоліть: конституційно-правова ретроспектива. *Приватне право і підприємництво: Зб. нав. пр. : Голов. ред. О.Д.Крупчан. К. : НДІ приватного права і підприємництва АПН України*. 2009. Вип. 8. С. 19-25.

39. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. 193 с.

40. Тодика Ю.М. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 1. С. 34-44.

41. Тодика Ю.М. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства. *Вісник академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 3-12.

42. Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

43. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти. К. : Ліра-К, 2009. 580 с.

44. Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-

методологічні та нормо проєктні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 75-88.

45. Хто є організаціями громадянського суспільства в Україні *Громадянське суспільство*. 2009. № 2. С. 16-19.

46. Штюдеманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині URL: <http://dt.ua/articles/2725>

47. Щербанюк О.В., Сінькевич О.В. Роль неурядових правозахисних організацій у забезпеченні збору доказів для міжнародного кримінального суду в контексті війни в Україні. *Наше право*. 2022. № 2. С. 236-242.

48. Щербанюк О.В., Сінькевич О.В. Деокупація та реінтеграція Криму: вплив правозахисних неурядових організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 79: частина 2. С. 375-380.

49. Щербанюк О.В., Сінькевич О.В. Взаємодія неурядових правозахисних організацій із органами місцевого самоврядування. *Аналітично-порівняльне правознавство: Електронне наукове видання*. 2023. № 5. С. 202-206. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.35

Information about the authors:

Slinko Tatiana Mykolaiivna,

Candidate of Legal Sciences,

Professor at the Department of Constitutional Law of Ukraine,

Head of the Department of Constitutional Law of Ukraine

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Skovorody str, Kharkiv, 61024, Ukraine

Berchenko Hryhorii Valeriiovych,

Doctor of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Constitutional Law of Ukraine

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Skovorody str, Kharkiv, 61024, Ukraine

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Тищук І. В.

ВСТУП

Сільський зелений туризм, як одна з найбільш перспективних форм туризму, займає важливе місце в сучасному світі, сприяючи розвитку сільських територій і збереженню природної спадщини. Унікальність цього виду туризму полягає в поєднанні відпочинку на природі, пізнання місцевої культури та участі в традиційних сільських заняттях, що дозволяє не лише оздоровлюватися, а й активно взаємодіяти з навколишнім середовищем. Зростання популярності зеленого туризму спостерігається в багатьох країнах, що надає сільським громадам можливість покращити економічне становище, створювати нові робочі місця та залучати інвестиції.

Для України, з її багатими природними ресурсами та культурною спадщиною, розвиток сільського зеленого туризму є важливим стратегічним напрямком. Однак для успішного розвитку цієї галузі необхідно враховувати не лише економічні, а й екологічні, соціальні та культурні аспекти. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні залежать від розробки ефективних моделей та інфраструктури, підвищення якості обслуговування туристів, а також забезпечення належного правового регулювання. Цей процес потребує взаємодії місцевих органів влади, бізнесу та громадських організацій, спрямованої на збереження екологічної рівноваги та розвиток інфраструктури.

У даному контексті, дослідження ключових аспектів та перспектив розвитку сільського зеленого туризму стає важливим кроком для формування сталого і конкурентоспроможного туризму, здатного забезпечити не лише економічну вигоду, але й сприяти збереженню культурної та природної спадщини.

1. Сутність зеленого туризму: ключові аспекти та визначення

Дослідження сільського зеленого туризму в Україні демонструє значний потенціал для розробки та впровадження інноваційних підходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку та зміцнення конкурентоспроможності країни в умовах глобального туристичного ринку. Сільський зелений туризм відіграє ключову роль у формуванні доходів та підвищенні рівня зайнятості населення, що підкреслює важливість його аналізу для економіки України в цілому.

Зростання популярності цього виду туризму може забезпечити вагомий внесок у розвиток місцевих економік. Зокрема, воно сприяє створенню нових робочих місць, стимулює розвиток малих підприємств і сприяє залученню інвестицій у туристичну інфраструктуру, що у свою чергу, підтримує екологічно відповідальний і економічно стійкий розвиток регіонів. Сільський зелений туризм стає важливим інструментом підтримки місцевих громад, особливо в тих регіонах, де інші джерела доходу є обмеженими або відсутніми.

Розвиток цього напрямку в Україні також сприяє збереженню та популяризації національної культурної спадщини, що набуває особливого значення в сучасних умовах. Після пандемії COVID-19, у зв'язку зі змінами в туристичних уподобаннях, сільський зелений туризм привертає увагу як більш безпечна й менш масова альтернатива. Він стимулює вдосконалення якості наданих послуг і розширення туристичної аудиторії через впровадження сучасних технологій, зокрема віртуальних турів і цифрових платформ для бронювання.

Термін «сільський зелений туризм» уперше набув законодавчого статусу в Україні в Законі «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року. Цей нормативний акт забезпечив правові підстави для розгляду сільського зеленого туризму як невідповідної діяльності та сприяв його розвитку переважно на базі особистих селянських господарств.¹

У своїх дослідженнях А. Ю. Гоцелюк, виділяє три основні різновиди сільського (зеленого) туризму: агротуризм, екотуризм та відпочинковий туризм. Ключову роль у функціонуванні цих форм туризму відіграє сільська родина, яка забезпечує туристів житлом, харчуванням та знайомством із традиціями й особливостями сільської місцевості.

Агротуризм характеризується як форма сільського зеленого туризму, яка поєднує пізнавальні та відпочинкові елементи, і пов'язаний із використанням підсобних господарств населення або земель сільськогосподарських підприємств, що тимчасово не залучені до аграрного виробництва.

Екотуризм є науково-пізнавальним різновидом туризму, який зазвичай реалізується в сільській місцевості в межах національних парків, заповідників або природних парків. Його особливістю є обмеження навантаження на природну територію та регламентація видів розваг, що дозволяє зберігати екологічну рівновагу.

Відпочинковий туризм ґрунтується на використанні капітального житлового фонду садиб господарів, а також на природних, рекреаційних, історико-архітектурних і культурних ресурсах місцевості. Цей вид

¹ Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів. Брошура, 2023. 64с. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Rutynskyi-Silskyi-zelenyy-turyzm-2018-book.pdf>

туризму орієнтований на забезпечення комфортного відпочинку, пов'язаного з місцевими традиціями та культурними особливостями²

Наукові дослідження В. Г. Іванової свідчать, що основною відмінністю між сільським туризмом, агротуризмом і екотуризмом є їхні цілі використання вільного часу.

Сільський туризм визначається як стаціонарний вид відпочинку, що передбачає перебування в сільській місцевості з можливістю здійснення недалеких радіальних виїздів або походів. Він орієнтований на спокійне проведення часу, насолоду сільською атмосферою та знайомство з місцевими традиціями.

Екотуризм, на відміну від сільського, передбачає активний формат проведення часу у формі постійного руху. Основна мета екотуризму – відкриття дикої природи, маршрутне ознайомлення з природними та історичними атракціями регіону, а також пізнання традицій і місцевої культури. При цьому екотуристи можуть використовувати сільські оселі як базу для ночівлі та харчування, що інтегрує сільський туризм у цю форму активності.

Дані види туризму є взаємодоповнювальними, проте відрізняються рівнем активності та основними інтересами туристів³

Ми поділяємо думку Ткаченко Т. І., що спільною рисою сільського, зеленого, агротуризму та екотуризму є прагнення туристів відпочити на природі, пізнати її багатства та насолодитися її унікальністю. Однак між цими видами туризму є суттєві відмінності, які визначаються характером діяльності під час відпочинку, місцем розташування туристів та ступенем екологічної доступності.

Головні відмінності між цими видами туризму:

- характер занять на природі: це може бути участь у виробництві сільськогосподарської продукції, знайомство із сільським побутом або збирання ягід, грибів та лікарських рослин;

- місце перебування: туристи можуть розташовуватися на фермерських господарствах, у садибах у сільській місцевості чи відвідувати об'єкти штучних і природних парків та садів;

- ступінь доступу до екологічно чистої продукції та рівень забруднення навколишнього середовища, які можуть значно впливати на вибір туристів.

Ткаченко Т. І. також зазначає, що зелений туризм менш залежний від розвиненості туристичної інфраструктури та вирізняється низькою ресурсоемістю. Це робить його важливим інструментом соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки сприяє:

² А.Ю. Гоцелок. Сільський зелений туризм – пріоритетний напрям диверсифікації економіки сільських територій миколаївської області. Економічні науки. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 2. Т.2. С.174-177.

³ Іванова В.Г. «Сільський туризм» як категорія науки адміністративного права та законодавства України. Право і суспільство. 2010. № 3. С. 119-125.

- охороні природного середовища та культурних традицій;
- створенню нових робочих місць;
- покращенню якості життя сільських громад через розвиток локальної економіки.

Таким чином, зелений туризм виступає важливим елементом сталого розвитку, поєднуючи екологічну свідомість із економічною вигодою для регіонів.⁴

29 квітня 2021 року Верховна Рада України ухвалила законопроект № 4162 про внесення змін до Закону України «Про туризм», відповідно до внесених змін та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму⁵:

- **аграрний туризм**: спрямований на ознайомлення туристів із особливостями ведення сільського господарства, зокрема особистого селянського або фермерського господарства. Він може передбачати участь туристів у господарських процесах або спостереження за ними;

- **екологічний туризм**: передбачає організацію відпочинку або отримання знань і досвіду в галузі природничих наук чи екології. Головною умовою є дотримання принципу невтручання в навколишнє середовище та його збереження;

- **сільський туризм**: орієнтований на відпочинок у сільській місцевості, під час якого туристи знайомляться з традиціями, звичаями та побутом місцевого населення, проживаючи в сільських садибах.

Попри розбіжності в наукових підходах до визначення поняття сільського (зеленого) туризму, його зміст можна розкрити через такі основні організаційні форми:

- **сільський (зелений) туризм** – включає перебування туристів в оселі сільського господаря, який провадить основну діяльність у сфері особистого селянського господарства. Туристи отримують послуги з проживання, харчування, а також мають можливість ознайомитися з місцевою культурою, традиціями та побутом;

- **агротуризм** – зосереджений на використанні фермерських господарств як баз для рекреації, освіти чи активного залучення туристів до господарської діяльності. Особливість агротуризму полягає в тому, що сільське господарство є не лише місцем відпочинку, а й головним об'єктом інтересу туристів;

- **екотуризм** – орієнтований на відвідування сільських територій, розташованих у природоохоронних зонах, таких як національні парки, природні парки або заповідники. Цей вид туризму спрямований на збереження природних і культурних цінностей. Для екотуризму

⁴ Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. Ткаченко. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. С.203-205.

⁵ Проект Закону України про «Туризм». URL: Офіційний портал Верховної Ради України (rada.gov.ua)

характерне регулювання відвідуваності територій і обмеження видів розважального відпочинку задля мінімізації впливу на навколишнє середовище.

Таким чином, усі види сільського туризму мають спільну мету – створення можливостей для відпочинку на природі, збереження культурної спадщини та сприяння сталому розвитку сільських територій, водночас відрізняючись специфікою організації та основними завданнями ⁶.

Підтвердженням зазначеного вище є думка науковця В. Ф. Кифяка, який вказує, що різні види туризму за метою поїздки тісно взаємодіють між собою, і їх розмежування в чистому вигляді не завжди можливе. Наприклад, діловий туризм може поєднуватися з екскурсійним або спортивним, етнічний – з релігійним, екскурсійний – з рекреаційним, і так далі.⁷

Відповідно до нормативно-правових актів України, термін «сільський зелений туризм» трактують як відпочинок у сільській місцевості. Згідно з Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 р., «сільський туризм» є самостійним видом туризму, який не можна ототожнювати з «зеленим», оскільки «зелений туризм» є синонімом екологічного туризму.⁸

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» (Закон N 742-IV, від 15.05.2003), під «сільським зеленим туризмом» слід розуміти специфічну форму послуг, які надаються для організації відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості. Це включає використання майна та трудових ресурсів членів особистих селянських підсобних господарств, природно-рекреаційних особливостей місцевості, а також культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону.⁹

Як зазначається у пояснювальній записці¹⁰, сільський зелений туризм розглядається як один із засобів отримання доходів сільським населенням, як компонент комплексного розвитку сільських територій і сільської інфраструктури, а також як один із чинників стратегії подолання бідності у сільській місцевості.

⁶ Тишук І. В. Зелений туризм: сутність та визначення поняття. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія за наук. ред. проф. Волошина І. М. Луцьк: РВВ Луцького НТУ. 2016. С.114-125.

⁷ Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні – Чернівці: Книжки-XXI, 2003.с. 37-39.

⁸ Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. // ВВР. 1995. № 31. С. 24-30.

⁹ Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 29. Ст. 232.

¹⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XH1Q068A.html

Законодавством України передбачено, що послуги у сфері сільського зеленого туризму (СЗТ) можуть надаватися на базі майна особистих селянських господарств (ОСГ). Зокрема, таку діяльність можуть здійснювати особи, які ведуть фермерські господарства, отримали земельні ділянки для будівництва та обслуговування житлових будинків і господарських будівель (присадибна ділянка), а також для індивідуального дачного будівництва і садівництва.

Особисте селянське господарство (ОСГ) – це господарська діяльність, яка здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або членами сім'ї чи родини, які спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб через виробництво, переробку і споживання сільськогосподарської продукції, реалізацію її надлишків та надання послуг, у тому числі в сфері СЗТ.

Фермерське господарство (СФГ) – це форма підприємницької діяльності громадян, членів однієї сім'ї, які прагнуть виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію для отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність або користування, в тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства та товарного сільськогосподарського виробництва.

Фермерське господарство може бути двох видів:

1. СФГ зі статусом юридичної особи – якщо у його підприємницькій діяльності використовуються праця тільки членів однієї сім'ї.

2. СФГ без статусу юридичної особи, організоване на основі діяльності фізичної особи-підприємця (за аналогічних умов). Це господарство створюється фізичною особою-підприємцем самостійно або разом з членами його сім'ї за договором про створення СФГ, головою якого є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа-підприємець.

Щодо міжнародного тлумачення, в різних країнах світу сільський туризм має різні визначення. У Данії він характеризується як обслуговування відпочивальників, які приїжджають до сільської місцевості, завдяки чому місцеві жителі отримують додатковий дохід. В Канаді сільський туризм розглядається як «процес, за допомогою якого люди намагаються залучити відвідувачів у сільську місцевість, обслуговувати їх і заробляти гроші». У Польщі агротуризм (сільський туризм) визначається як широкий вибір послуг і обладнання для відпочинку, що задовольняють усі потреби туриста. Все це надають люди, які проживають у селі.¹¹

¹¹ Науково-методичні засади управління розвитком економіки курортно-рекреаційних підприємств, ринків, територій: монографія / за ред.проф. М.В.Гудзь. Бердянськ: БДПУ, 2014. С.200-201

В офіційній публікації відділу з туризму Європейської комісії зазначено, що «метою сільського туризму є місцевість, яка приваблює туристів, що приїжджають помилуватися нею, а також діяльність, пов'язана з цією місцевістю. І саме це є основним мотивом для туристів».¹²

У Литовському Законі «Про туризм» сільський туризм визначений як послуги проживання. Литовські спеціалісти з туризму вважають, що «сільський туризм – це цілеспрямована рекреаційна діяльність у сільській місцевості та тимчасове проживання приїжджих людей у сільській садибі».

У британському словнику з подорожей, туризму та гостинності С. Медліка (1993) сільський туризм визначається як відпочинковий вид туризму, що сконцентрований на сільських територіях. Він передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами¹³.

Сільський туризм є формою проведення вільного часу у вигляді стаціонарного відпочинку, тоді як основною метою екотуризму є активне відкриття дикої природи, традицій і культури, їх глибоке пізнання й сприйняття.¹⁴

Поняття «сільський (зелений) туризм» часто ототожнюють з поняттям «агротуризм». Дійсно, між ними можна провести чимало паралелей. За словами І. Вайнене, цей туристичний продукт також включає події, свята, музейне обслуговування і базується на продуктах автоспоживання, сільських звичаях і традиціях.¹⁵ Однак, згідно з прийнятою у світі класифікацією, не можна ставити знак рівності між поняттями «сільський (зелений) туризм» і «агротуризм». Поняття «сільський (зелений) туризм» за змістовним наповненням є значно ширшим за «агротуризм», оскільки цей вид діяльності охоплює не лише продукти сільського господарства, але й спосіб життя в селі. Саме через це агротуризм є більш обмеженою формою сільського (зеленого) туризму. Тобто, агротуризм можна вважати однією з найпоширеніших форм сільського туризму, особливо в країнах з фермерським агробізнесом.

¹² Towards quality rural tourism: Integrated Quality Management (IQM) of rural tourism destination. European Commission. Luxembourg, 1999. 75 p.

¹³ Тишук І. В. Особливості розвитку зеленого туризму в розвинених країнах світу. Електронне фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». 2016. № 9 С. 571– 576. URL: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016>

¹⁴ Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / Горішевський П., Васильєв В., Зінько Ю. Івано-Франківськ: місто НВ, 2003. 148 с.

¹⁵ Kaimo turizmo organizavimas. Vilnius: Wageningen agricultural University, 2001/ 113 p.

Виділяють дві базові форми сільського (зеленого) туризму:

- винайм помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах господарства;

- розміщення на нічліг з самообслуговуванням на землях, що належать до господарства, наприклад, у кемпінгах та наметах.

З наведеного випливає, що агротуризм є спрощеною формою сільського (зеленого) туризму. Литовські фахівці також підтримують таку точку зору, зазначаючи, що «агротуризм – це вид сільського туризму, коли туристи приїжджають у село для ознайомлення з традиційним і сучасним землеробством або його окремими елементами та участі в процесі виробництва сільськогосподарської продукції».¹⁶

В Україні, на відміну від міжнародної практики, традиційно до терміна «сільський туризм» додають слово «зелений». Це підкреслює екологічну спрямованість цього виду туризму та прагнення мінімізувати вплив туристів на навколишнє середовище,¹⁷ на нашу думку, це є цілком обґрунтованим і правильним, оскільки сільський туризм охоплює різноманітні види діяльності, послуги та зручності, які надають земельні власники та жителі села для приваблення туристів з метою отримання додаткового прибутку, і все це відбувається у сільській місцевості серед живої зеленої природи. Проте не завжди відпочинок у сільських районах можна назвати сільським туризмом, оскільки для відпочинку можуть використовуватися санаторії, пансіонати, бази відпочинку, автокемпінги, що розташовані в сільській місцевості, але зорієнтовані на використання не власне «сільського» рекреаційного ресурсу, а таких, як морське узбережжя, гірські ландшафти або запаси мінеральних вод. Отже, можна стверджувати, що зелений туризм охоплює будь-яку форму туризму, яка має стосунок до природного середовища, а сільський туризм, як показують наукові дослідження, концентрується лише на сільських територіях.

Проаналізувавши наявні теорії та концепції розвитку туризму, а також підходи до тлумачення терміна «сільський зелений туризм», можна виокремити основні критерії, за допомогою яких буде оцінюватися розвиток зеленого туризму в регіонах України. До основних критеріїв оцінки розвитку можна віднести:

1. Безпека туристів під час відпочинку – важливий аспект для забезпечення комфортного і безпечного перебування туристів.

2. Економічна привабливість регіону – здатність регіону залучати інвестиції, підтримувати місцевий бізнес та сприяти розвитку економіки.

3. Якість довкілля – важливість екологічного стану місцевості, чистоти природних ресурсів, наявності природних заповідників.

¹⁶ Kaimo turizmo organizavimas. Vilnius: Wageningen agricultural University, 2001/ 113 p.

¹⁷ Михайліченко Г. Класифікація засобів розміщення туристів у сільській місцевості. Вісник КНТЕУ. 2003. № 6. С. 97-10

4. Розвинута туристична інфраструктура – наявність необхідних об’єктів для прийому туристів: готелів, транспортної інфраструктури, місць для відпочинку тощо.

5. Кадрове забезпечення – наявність кваліфікованих працівників, що забезпечують високий рівень обслуговування та розвитку туризму. Аналіз стану освітнього забезпечення з сільського туризму в навчальних закладах України, а також діяльності державних органів (Центрів зайнятості, дорадчих служб) і спеціалізованих громадських організацій показав необхідність проведення організаційно-управлінських, інформаційно-просвітницьких та практично орієнтованих заходів для покращення підготовки фахівців у галузі сільського зеленого туризму.

Серед основних організаційно-управлінських заходів у сфері освітнього забезпечення сільського туризму слід виділити наступні:

- в аграрних вищих навчальних закладах необхідно створити спеціалізації з сільського туризму при підготовці магістрів. Зокрема, в аграрних університетах спеціалізація «Сільський туризм» може бути впроваджена в рамках підготовки фахівців за спеціальностями «Туризм», «Менеджмент», «Екологія» та «Геодезія і землеустрій».

- потрібно удосконалити навчально-методичне забезпечення підготовки фахівців у навчальних закладах III-IV та I-II рівня акредитації, зокрема, розробити нові підручники, посібники, методичні матеріали та програми курсів з сільського туризму. Важливо налагодити співпрацю між Науково-методичним центром «Агроосвіта» та Спілкою сільського зеленого туризму України для ефективного впровадження цих змін.

- важливо забезпечити для підготовки за спеціалізацією «Сільський туризм» у ВНЗ, коледжах та професійно-технічних училищах відповідні спеціалізовані навчальні та виробничі практики. Ефективною формою такої підготовки можуть стати практики в опорних (демонстраційних) агросадибах у різних районах України, а також літні студентські школи з сільського туризму.

- особливу увагу слід приділити освітній підготовці організаторів сільського туризму в районах та власників агросадиб. Основою такої підготовки та перепідготовки практиків сільського туризму мають стати цільові курси та тренінги. Ці короткотермінові навчальні заходи можна проводити в Інститутах післядипломної освіти аграрних ВНЗ з активним використанням дистанційної освіти, а також у рамках навчальних програм Центрів зайнятості та Дорадчих сільськогосподарських служб. Особливо ефективними є тренінги в рамках національних і міжнародних проектів з розвитку сільських територій, що проводяться громадськими бізнес-організаціями.

Ці критерії дозволяють всебічно оцінити розвиток зеленого туризму та його ефективність у різних регіонах України.

Термін «сільський зелений туризм» характеризує вид діяльності та форму відпочинку в українському селі. Термін «зелений» підкреслює чистоту природного середовища, у якому знаходиться сільське поселення.¹⁸

Таким чином, в Україні, як і у всьому світі, зелений туризм перебуває у процесі постійного дослідження.

У Верховній Раді України перебувають два законопроекти, спрямовані на розвиток сільського зеленого туризму:

1. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму» (№2232а). Його прийняття легалізує діяльність власників особистих селянських господарств (ОСГ), надаючи їм можливість на законних підставах надавати послуги СЗТ без необхідності реєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності. Законопроект встановлює чіткі вимоги до такої діяльності, зокрема:

о надання послуг лише на базі майна ОСГ;

о розміщення туристів виключно в житлових будинках садибного типу, де проживають господарі;

о обмеження кількості місць для відпочиваючих до 10 осіб.

2. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів, отриманих у сфері сільського зеленого туризму» (реєстраційний №7400 від 14 грудня 2017 р.). Цей законопроект встановлює особливості оподаткування доходів, отриманих ОСГ від надання послуг у сфері СЗТ, як засіб реалізації державної політики зайнятості, що не пов'язаний з підприємницькою діяльністю.

Обидва законопроекти спрямовані на підтримку розвитку сільського зеленого туризму, легалізацію та спрощення оподаткування цієї діяльності для власників ОСГ в Україні.

У результаті аналізу розвитку сільського зеленого туризму в Україні та міжнародних підходів до його визначення, можна зробити висновок, що цей вид туризму має значний потенціал для економічного розвитку сільських регіонів. Важливим аспектом є врахування екологічної складової, оскільки саме в сільській місцевості, серед живої природи, туризм здатен приносити додатковий прибуток місцевим жителям, зберігаючи при цьому природні ресурси. Водночас важливо правильно розмежовувати сільський зелений туризм і агротуризм, оскільки останній є лише однією з форм першого. Прийняття відповідних законодавчих ініціатив, таких як законопроекти, спрямовані на легалізацію діяльності ОСГ та спрощення оподаткування, є важливим кроком для стимулювання розвитку цього сегменту туристичної галузі в

¹⁸ Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.
URL: <http://www.greentour.com.ua>

Україні. Впровадження чітких норм і вимог до організації сільського зеленого туризму допоможе створити сприятливі умови для залучення туристів та розвитку місцевої економіки.

2. Міжнародні підходи до розвитку сільського зеленого туризму

Розвиток сільського зеленого туризму є важливим аспектом глобальної туристичної індустрії, що сприяє не лише економічному зростанню сільських регіонів, але й збереженню культурної спадщини та природного середовища. У багатьох країнах світу сільський туризм став ключовим фактором підтримки сталого розвитку територій, забезпечення зайнятості та покращення якості життя сільського населення. Міжнародний досвід демонструє різноманітність підходів і методів, що використовуються для підтримки цього виду туризму. Оскільки кожна країна має свої особливості соціально-економічного розвитку, природного середовища та культурних традицій, підходи до організації сільського зеленого туризму варіюються.

Економісти та науковці часто порівнюють механізми розвитку сільського зеленого туризму в європейських країнах і відзначають кілька підходів до легалізації та правового регулювання цієї діяльності:

- створення єдиного спеціального законодавства, яке регулює діяльність у сфері сільського зеленого туризму (Угорщина, Румунія);
- правове регулювання окремих аспектів цієї діяльності, таких як легалізація, нормативи, санітарно-гігієнічні вимоги (Польща, Австрія, Німеччина);
- регулювання через діяльність асоціацій та спілок сільського туризму (Франція, Ірландія).

Для розробки правового механізму розвитку сільського зеленого туризму в Україні цінним може бути досвід низки європейських країн, таких як Німеччина, Польща, Угорщина та Швеція, а також країн, що мають схожі моделі соціально-економічного розвитку. Важливо розробити рекомендації для удосконалення механізмів розвитку цієї сфери в Україні, враховуючи особливості та потреби кожного регіону, оскільки кожен з них має унікальні можливості для розвитку сільського зеленого туризму.

У **Польщі** основними напрямками розвитку туризму є культурний, діловий, активний, оздоровчий та сільський туризм. У рамках туристичних стратегій польських воєводств екотуризм є складовою частиною сільського туризму. Це включає проживання на фермерських господарствах, участь у фольклорних заходах, вивчення народних ремесел, відвідування традиційних фермерських господарств, а також

екологічний туризм, зокрема відвідування національних і ландшафтних парків та заповідників.¹⁹

В туристичних стратегіях польських воєводств екотуризм є складовою частиною сільського туризму. У документі «Напрями розвитку туризму Малопольського воєводства» під терміном «туризм у сільській місцевості» мається на увазі весь спектр туризму в сільських районах, зокрема проживання на фермерських господарствах, участь у фольклорних заходах, ознайомлення з народними промислами та традиціями фермерських господарств, а також екотуризм, включаючи відвідування національних і ландшафтних парків та заповідників. Основними інструментами розвитку сільського туризму в документі є: створення туристичного продукту «Агротуризм Малопольщі – знак якості», вдосконалення системи ідентифікації та продажу агротуристичних послуг (включаючи електронну реєстрацію та бронювання), розробка агротуристичних пропозицій для різних груп, таких як діти, молодь, сім'ї та особи з обмеженими можливостями, впровадження системи преміювання для регіональних будівельних проєктів, зокрема дерев'яних, і використання культурного різноманіття Малопольщі для збагачення та урізноманітнення агротуристичних пропозицій.²⁰

Стратегії воєводств Польщі також передбачають розвиток туризму через створення велосипедних та пішохідних маршрутів, що поєднують природні, ландшафтні та культурні об'єкти регіону. Крім того, модернізується інформаційна та освітня інфраструктура, зокрема через екотуристичні ігри та мобільні додатки, а також створення тематичних туристичних пакетів для різних вікових категорій. Реалізація екотуристичних проєктів здійснюється переважно на місцевому рівні у партнерстві з громадськими організаціями.

Популярним напрямком в Польщі є сільський туризм, який дає можливість туристам познайомитися з місцевими традиціями, культурою, кухнею, а також долучитися до сільської праці. Одним із прикладів є Товариство Низького Бескиду, що об'єднує дев'ять сільських господарств, а також ініціатива «Місця з душею, тематичні місцевості Вармії та Мазури», що включає шість сіл. На вебсайті Європейського центру екологічного фермерства та туризму в Польщі зібрана інформація про агротуристичні господарства, що пропонують відпочинок серед природи.²¹

¹⁹ K. Babuchowska, E. Arażna: Rola stowarzyszeń agroturystycznych we wspieraniu turystyki na obszarach wiejskich, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t. VIII, z.2, s. 12.

²⁰ Електронний pecypc. URL: <https://silo.tips/download/kierunki-rozwoju-turystyki-dla-wojewodztwa-maopolskiego-na-lata>

²¹ Електронний pecypc. URL: <http://www.zbeskiduniskiego.pl/>

Цікавим є досвід організації сільського зеленого туризму у **Франції**, де значну увагу приділено розвитку екотуризму через розробку так званої «дорожньої карти», що включає «17 заходів щодо перетворення Франції на провідний напрям екотуризму». Екотуризм у Франції визначається як форма туризму, що базується на «м'яких видах подорожей», таких як річковий, кінний, велосипедний та піший туризм, і передбачає тісний контакт з природою та місцевим населенням. Одним із важливих факторів розвитку екотуризму є система національних брендів, таких як «Зелений курорт», що присвоюється туристичним комплексам, які пропонують відпочинок без шкоди навколишньому середовищу. Окрім того, регіональні природні парки Франції та система лейблів «Визначні природні об'єкти Франції», що присуджуються Міністерством екології, сприяють збереженню пейзажів і «духу місцевості», що є важливим елементом сталого розвитку.²²

У **Туреччині** також надається перевага альтернативним видам туризму, зокрема екотуризму. Серед інструментів для підвищення туристичної привабливості Туреччини розвиваються та плануються інфраструктурні об'єкти, такі як екотуристичні маршрути, що включають розробку GPS-локацій, облаштування місць для ночівлі, створення музеїв під відкритим небом та інформаційних центрів для туристів. Особлива увага приділяється залученню місцевого населення через тренінги з розробки туристичного продукту та надання високоякісного сервісу²³.

Для популяризації велотуризму Міністерство культури та туризму Туреччини, разом із Турецьким агентством з популяризації туризму та розвитку (створене в 2019 році і підпорядковане Міністерству), запустили спеціальний веб-сайт, на якому представлена інформація про доступні веломаршрути (для яких пропонуються, зокрема, електровелосипеди) та готельні комплекси для велосипедистів. Сайт доступний також українською мовою. Офіційний туристичний сайт Туреччини для екологічних подорожей пропонує національні парки та мальовничі місцевості вздовж річок, озер, водоспадів і каньйонів. Однак екотуристичні маршрути перебувають на етапі розробки, і до 2024 року планувалася реалізація 110 таких проєктів у 81 провінції. Наразі доступні зелені пішохідні маршрути, пропоновані туристичними операторами, такими як EcoTurkey, а також спеціальні екологічні тури, що включають екскурсії до історичних місць, фермерських господарств з органічними продуктами, а також піші прогулянки мальовничими місцями²⁴.

²² Електронний ресурс. URL: <https://www.grandsitedefrance.com/label>

²³ Електронний ресурс. URL: <https://www.goturkeytourism.com/things-to-do/nature-and-ecotourism-in-turkey.html>

²⁴ Електронний ресурс. URL: <https://cycling.goturkey.com/ua/homepage>

Цікавим прикладом для України є досвід Італії, зокрема регіону Лігурія, де агротуризм підтримується на законодавчому рівні. У цьому регіоні надається всебічна підтримка сільському господарству, розвитку сільських територій, рибальству та рибному господарству, а також сприяння формам туризму, які поєднують сушу та море. Основними цілями є захист та вдосконалення сільськогосподарських і рибних ресурсів, підтримка фермерів та рибалок, розвиток багатофункціональності їхньої діяльності, просування традиційних продуктів і делікатесів, а також збереження культурних традицій села і рибальства через належне освітлення цих питань серед споживачів. Важливим аспектом є також збереження екологічної та архітектурної спадщини через захист ландшафтних особливостей, що покращує якість послуг для туристів ²⁵.

Італійська асоціація «Зелений туризм» (Turismo Verde), яка об'єднує фермерів, активно працює над захистом інтересів фермерів, що займаються агротуризмом, збереженням біорізноманіття та місцевих культурних традицій.

У Нідерландах регулювання туристичної діяльності здійснюється за участю органів місцевого самоврядування. Їхня відповідальність включає фінансування регіональних та місцевих маркетингових організацій, які займаються внутрішнім та міжнародним маркетингом регіонів, а також розробкою туристичних продуктів. Підтримка екологічного туризму з боку держави під час пандемії включала такі заходи:

- компенсації для постраждалих секторів, таких як гостинність, подорожі, сільське господарство, культура та інші;
- підтримка підприємців, самозайнятих осіб, стартапів та малих інноваційних компаній;
- допомога малому та середньому бізнесу у сплаті постійних витрат;
- податкові канікули без штрафних санкцій для компаній ²⁶.

Аналіз міжнародного досвіду розвитку сільського зеленого туризму дозволяє виокремити ключові стратегії, які сприяють сталому розвитку сільських територій, збереженню природної та культурної спадщини, а також забезпеченню економічної вигоди для місцевих громад. У країнах, таких як Польща, Франція та Італія, сільський туризм активно підтримується на державному рівні через розробку спеціальних програм, законодавчих ініціатив та створення сприятливих умов для розвитку агротуризму. Важливими інструментами є також розвиток інфраструктури, популяризація місцевих культурних та екологічних

²⁵ Електронний ресурс. URL: http://lr.v.regione.liguria.it/liguriass_prod/articolo?urmdoc=um:nir:regione.liguria:legge:2007-11-21;37&pr=idx,0;artic,1;articparziale,0

²⁶ Електронний ресурс. URL: <https://www.lto.nl/financiele-noodgift-nu-ook-voor-boerderijwinkels-en-plattelandstoerisme/>

ресурсів, а також активна участь місцевих жителів у туристичних ініціативах.

Цей досвід надає Україні важливі орієнтири для подальшого розвитку сільського зеленого туризму, включаючи необхідність розробки національних та регіональних стратегій, удосконалення нормативно-правової бази, підтримки місцевих підприємців та інтеграції екологічних та культурних аспектів у туристичні продукти. Впровадження кращих міжнародних практик сприятиме успішному розвитку сільського туризму в Україні та стане важливим чинником збереження сільських територій та підвищення якості життя місцевого населення.

3. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні: сучасний стан, виклики та стратегії післявоєнного відновлення

Сільський зелений туризм в Україні має значний потенціал для розвитку, особливо з огляду на багатий природний, культурний та історичний спадок, що притаманний численним регіонам країни. Однак, війна та її наслідки суттєво вплинули на туристичну інфраструктуру, безпеку та економічну ситуацію в сільських територіях. Водночас, відновлення сільського зеленого туризму після війни може стати важливим елементом економічного відродження, соціальної стабільності та сталого розвитку в країні.

Відновлення цієї галузі потребує комплексного підходу, який включає не лише відновлення зруйнованих об'єктів інфраструктури, але й адаптацію до нових умов, зміцнення внутрішнього туризму, а також створення привабливих умов для інвесторів та туристів. Важливими аспектами є екологічність, підтримка місцевих виробників, розвиток місцевих культурних ініціатив та збільшення привабливості сільських територій через нові туристичні продукти. Тому післявоєнний розвиток сільського зеленого туризму стане не лише важливим напрямом для залучення туристів, але й важливою частиною стратегії відновлення економіки та підвищення якості життя на селі.

Перемога селищ Ворохта (Івано-Франківська область) та Урич (Львівська область) в міжнародній ініціативі ООН 15 листопада 2024 року «Найкращі туристичні села» (The Best Tourism Villages) демонструє великий потенціал українських сільських громад для розвитку туризму на світовому рівні.

До мережі найкращих туристичних сіл ООН входило 199 населених пунктів. У межах ініціативи було подано 260 заявок з понад 60 країн світу, з яких до списку додали 55 сіл, включно з двома українськими. Ця програма спрямована на відзначення сіл, які вирізняються своєю культурною самобутністю, природною унікальністю, розвитком туристичної інфраструктури та збереженням місцевих традицій. Цей успіх не лише сприяє популяризації України як привабливого

туристичного напрямку, а й підтверджує важливість збереження культурної автентичності, природної краси та місцевих традицій. Подібні досягнення можуть стати потужним стимулом для подальшого розвитку сільського туризму в Україні, залучення інвестицій і підтримки місцевих громад, сприяючи економічному зростанню та відродженню сільських територій.

Обидва села вирізняються своєю унікальністю. Ворохта, розташована в Івано-Франківській області, є мальовничим гірським курортом із багатою природою, яка сприяє оздоровленню та гарному самопочуттю. Це село – ідеальна точка відправлення для захопливих подорожей мальовничими стежками, огляду унікальних архітектурних пам'яток та історичного залізничного віадуку. Завдяки цим перевагам Ворохта є чудовою дестинацією для шанувальників природи та активного відпочинку.

Урич, що розташований у Львівській області, приваблює вражаючими краєвидами Карпат та лісами Національного природного парку «Сколівські Бескиди». Село славиться залишками фортеці Тустань – унікальної пам'ятки XIII-XVI століть, яка є національною культурною спадщиною та частиною історичного заповідника. Урич також знаходиться в етнографічному районі Бойківщини, де дбайливо зберігаються місцеві традиції, ремесла та звичаї. Його інноваційний підхід до розвитку туризму базується на моделі музейно-туристичного кластеру, де місцеві підприємства співпрацюють під єдиним брендом, що підсилює ефективність маркетингу та покращує туристичний досвід.

Підготовка до участі в міжнародному конкурсі стала результатом співпраці Державного агентства розвитку туризму України з експертами та представниками Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму України (Спілка СЗТУ). Цей приклад демонструє ефективність державно-громадського партнерства та відкриває перспективи подальшої співпраці.

Перемога Ворохти та Урича в конкурсі принесе селам підтримку від ООН Туризм, яка включає розвиток інфраструктури, обмін досвідом із громадами інших країн та просування на міжнародному ринку. Також села стануть частиною глобальної мережі туристичних дестинацій, що відкріє нові можливості для проєктів та співробітництва.

Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму запропоновані нові напрямки зеленого туризму: реабілітаційний центр, соціально-відповідальний бізнес, волонтуризм, геотуризм, анімалотерапія, іпотерапія, каністерапія, навчальні study-тури, укутуризм, духовний туризм.

Згідно з представленою інформацією на вебсайті Спілки, проаналізовано кількість садиб, що отримали сертифікат «Українська гостинна садиба» відповідно до категорії (рис. 1).

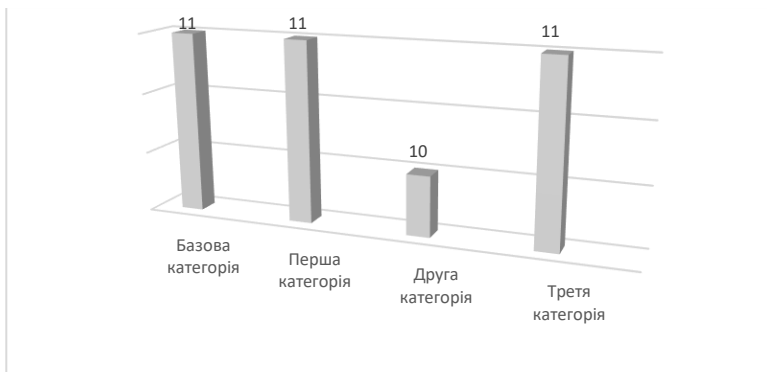

Рис. 1. Кількість садиб за категоріями, що отримали сертифікат «Українська гостинна садиба» станом на 2024 рік

Популярними садибами є: «Диканька», «Веселка», «Два куми», (Дніпровська область), «На Бабієвій горі» (Івано-Франківська область), «Епіравлик» (Тернопільська область), «Соколинний хутір» (Чернігівська область). Садоби «Диканька» та «Веселка» входять до кластеру ОСГ «Сьоме небо»²⁷.

Сертифікація, яку проводить «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму», відкриває значні можливості для розвитку туристичних садиб. Завдяки цьому механізму, власники сертифікованих садиб отримують підтримку в межах державних і регіональних програм розвитку, що включає доступ до фінансування, податкових пільг і інвестицій для модернізації та вдосконалення інфраструктури.

Сертифікація сприяє зростанню привабливості таких садиб для туристів, оскільки вона є визнаною практикою в багатьох економічно розвинених країнах, що дає змогу прогнозувати збільшення кількості іноземних туристів у сертифіковані об'єкти в Україні. Зокрема, сертифікат «Українська гостинна садиба» має вагоме значення для стимулювання розвитку сільського зеленого туризму завдяки кільком ключовим аспектам, рис. 2.

Загалом, сертифікація садиб через систему «Українська гостинна садиба» не лише сприяє підвищенню стандартів обслуговування, а й слугує потужним інструментом для інтеграції України у світовий

²⁷ Тишук В. Ільїна О. Сільський зелений туризм в Україні: стан, динаміка, міжнародний досвід. Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 3. С. 84-93. DOI : <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.3.12>

туристичний простір та формування позитивного іміджу її сільських регіонів²⁸.

Після завершення війни в Україні сільський зелений туризм має великий потенціал для відновлення та розвитку. Однак для досягнення цих цілей країна зіткнеться з низкою викликів, що вимагають ефективних стратегій та зусиль на рівні держави, місцевих громад і приватного сектору.

Рис. 2. Ключові аспекти стимулювання розвитку сільського зеленого туризму

Сільський зелений туризм в Україні, який був перспективним напрямом економічного розвитку багатьох громад, зіштовхнувся із серйозними викликами внаслідок війни, а саме:

1. Руйнування інфраструктури. Внаслідок бойових дій багато сільських територій зазнали значних пошкоджень. Це включає знищення або пошкодження доріг, будівель, об'єктів інфраструктури, що значно ускладнює доступ туристів і розвиток агротуристичних господарств.

Наразі близько 30% території України постраждало від наслідків війни, що спричинило значні втрати у туристичній сфері. Було пошкоджено або зруйновано унікальні природні об'єкти, які мали туристичну привабливість, а також 823 об'єкти культурної спадщини станом на серпень 2023 року. Серед цих втрат – цілі населені пункти, які

²⁸ Матвійчук Л.Ю., Тишук І.В. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : монографія. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2017. 260 с.

раніше розглядали туризм як пріоритетний напрямок економічного розвитку.

Військові дії призвели до зупинки реалізації багатьох туристичних проєктів у територіальних громадах. Зруйноване або неадаптоване до потреб відвідувачів середовище втрачає привабливість, що суттєво впливає на відновлення туристичної галузі. Крім того, задокументовані втрати свідчать про пошкодження 157 готелів і ресторанів із початку повномасштабної агресії росії.

Одним із ключових викликів є відсутність загальнонаціональної стратегії відновлення та чіткої методології пріоритизації об'єктів для відбудови. Умови обмеженості фінансових, людських і матеріальних ресурсів вимагають раціонального підходу до відновлення. Без такої методології існує ризик фінансування менш важливих проєктів, що не відповідатимуть загальним цілям відбудови країни. Це підкреслює нагальну потребу в розробці ефективного плану дій, який дозволить відновити туристичну інфраструктуру та повернути привабливість регіонів.²⁹

2. Недосконала законодавча база та інституційна спроможність туристичної сфери. Законодавча база туризму в Україні має значні проблеми, зокрема її недостатність, застарілість і невідповідність сучасним викликам. Основними викликами є відсутність адаптації до нових технологій, змін термінології, попиту та культурних тенденцій. Крім того, спостерігається недостатня координація між регуляторами та недооцінка сталого розвитку, прав відвідувачів і питань безпеки.

Усі законопроекти, зареєстровані у Верховній Раді за останні десять років, не задовольнили очікувань туристичної спільноти й не були прийняті. Це свідчить про відсутність системної роботи над удосконаленням законодавства.

Реформи децентралізації, державного управління та цифровізації створили передумови для загальнодержавного масштабу післявоєнного відновлення. Однак сектор туризму та гостинності залишається малоефективним у контексті інституційної спроможності. Складність застосування моделей публічно-приватного партнерства, які є ключовими для сталого розвитку галузі, також додає викликів. Успішний світовий досвід демонструє, що ефективний розвиток можливий лише за умов прозорості співпраці державного та неурядового секторів.

Процес стратегічного планування в Україні включав розробку багатьох секторальних планів і стратегій на різних рівнях управління. Однак більшість із них залишилися декларативними документами через відсутність ресурсів, механізмів реалізації та спадкоємності. Слабкі

²⁹ Електронний ресурс. URL: ntou-library-small-and-medium-sized-businesses-recovery.pdf C.27.

інститути управління туризмом ще більше ускладнюють процес втілення таких стратегій.

Однією з ключових проблем залишається нестача кваліфікованих управлінців, особливо на локальному рівні. Існує також потреба у запровадженні системи управління, орієнтованої на результати, що сприятиме ефективнішому використанню ресурсів і покращенню показників у туристичному секторі.

Усі ці виклики вимагають комплексного підходу до реформи законодавства, інституційної підтримки, стратегічного планування та кадрової підготовки для сталого розвитку туризму в Україні.

3. Втрата робочої сили та еміграція. Війна призвела до масової еміграції, що створює дефіцит робочої сили в сільській місцевості, табд.1. Для відновлення сектору туризму необхідно створити умови для повернення людей або залучення нових фахівців.

Таблиця 1

**Кількість фактів перетину державного кордону України
на виїзд громадян України за кордон за даними
Державної прикордонної служби України (осіб)**

Рік	Виїзд громадян України за кордон
2019	29345897
2020	11251406
2021	14726250
2022	15538488

4. Психологічні наслідки війни. Тривале психологічне навантаження на місцеве населення може знизити готовність до участі в туристичній діяльності, адже частина громадян переживає стрес або втрату мотивації до розвитку.

5. Дефіцит фінансування. Відновлення інфраструктури та розвиток нових туристичних об'єктів потребують значних інвестицій, які можуть бути обмеженими через загальний економічний стан країни.

Таблиця 2

Інвестиції в галузі туризму

Рік, вид діяльності	Інвестиції, млн.грн
У заклади тимчасового розміщування	
2021	953,8
2022	799,1
У діяльність із забезпечення стравами та напоями	
2021	1736,4
2022	1384,5
У мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	
2021	4423,1
2022	2152,6

З аналізу наведених даних видно, що у 2022 році інвестиції у сферу туризму та гостинності значно скоротилися в порівнянні з 2021 роком.

Інвестиції у заклади тимчасового розміщування скоротилися на 16,22 %, знизившись із 953,8 млн грн у 2021 році до 799,1 млн грн у 2022 році. Це свідчить про зменшення привабливості готельного бізнесу, що, ймовірно, пов'язано з економічною нестабільністю та зниженням туристичного потоку.

У сфері громадського харчування інвестиції впали на 20,27 %, скоротившись із 1736,4 млн грн до 1384,5 млн грн. Така тенденція може бути викликана зниженням платоспроможності населення, зменшенням відвідуваності закладів та зростанням витрат на утримання бізнесу.

Найбільш суттєве скорочення спостерігається у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку – інвестиції впали на 51,33 %, зменшившись із 4423,1 млн грн у 2021 році до 2152,6 млн грн у 2022 році. Основними причинами можуть бути воєнні дії, пріоритетне спрямування ресурсів на критично важливі галузі та зниження споживчого попиту внаслідок економічних труднощів³⁰.

Загалом, всі сфери зазнали суттєвого скорочення фінансування, що вказує на кризові явища у туристичній індустрії. Відновлення сектора потребуватиме сприяння інвесторам, державної підтримки та створення безпечних умов для розвитку бізнесу.

6. Безпекові ризики. Залишкові загрози через мінування територій та нестабільність можуть вплинути на туристичну привабливість певних регіонів, хоча поступово безпека в Україні відновлюється.

Процес стратегічного відновлення та розвитку сільського зеленого туризму має включати насамперед:

1. Відновлення інфраструктури та доступності. Важливо не лише відбудувати пошкоджену інфраструктуру, а й модернізувати її з урахуванням екологічних та сталих принципів. Наприклад, можна створити нові велосипедні та пішохідні маршрути, що з'єднують природні та культурні пам'ятки.

2. Програмами підтримки малих підприємств. Створення державних програм для підтримки місцевих фермерів та підприємців, що займаються сільським зеленим туризмом, через субсидії, пільгові кредити та податкові канікули. Це допоможе малому бізнесу швидше адаптуватися до нових умов і відновити продуктивність.

3. Підвищення кваліфікації працівників. У рамках післявоєнного відновлення необхідно розвивати освітні програми для місцевих мешканців, орієнтуючи їх на отримання навичок в управлінні агротуристичними господарствами, екологічному туризмі, культурній спадщині та наданні туристичних послуг.

³⁰ Туристичний барометр України 2021-2022 рр. Національна туристична організація України. URL: ntou-statistics-barometer-poster-2021-2022

4. Залучення міжнародної допомоги та інвестицій. Україні варто активно шукати підтримку на міжнародному рівні через гранти, інвестиційні програми, співпрацю з міжнародними організаціями для відновлення сільських територій та розвитку агротуризму. Це включає фінансування проєктів відновлення екологічних та культурних об'єктів.

5. Просування українського сільського туризму на міжнародній арені. Важливо використовувати міжнародний досвід для створення брендів сільського зеленого туризму, що представляють культурну та природну спадщину України. Також варто активно рекламувати українські агротуристичні продукти на міжнародних туристичних ринках.

6. Розвиток сталого туризму та екологічних ініціатив. Україна повинна орієнтуватися на сталий розвиток сільського туризму, який враховує екологічні вимоги, підтримує збереження природних і культурних пам'яток, стимулює еко-френдлі інвестиції та бізнеси. Наприклад, розвиток агротуристичних господарств на основі органічного сільського господарства.

7. Створення національних та міжнародних партнерств. Для ефективного розвитку сільського туризму в Україні після війни слід активно співпрацювати з іншими країнами, що мають успішний досвід в цій сфері, наприклад, Польщею, Туреччиною та країнами ЄС. Це дозволить обмінюватися знаннями та розвивати спільні проєкти.

Таким чином, успішне відновлення сільського зеленого туризму в Україні потребує комплексного підходу, що включає відновлення інфраструктури, розвиток людських ресурсів, залучення інвестицій та підтримку стійкого туризму.

ВИСНОВКИ

Сільський зелений туризм в Україні має значний потенціал для розвитку, однак його реалізація потребує подолання низки викликів. Основними проблемами залишаються руйнування інфраструктури внаслідок воєнних дій, дефіцит фінансування, втрата робочої сили, а також низька інституційна спроможність і застаріла законодавча база. Нестача кваліфікованих управлінців і слабка координація між державними та приватними структурами також стримують розвиток галузі.

Попри це, перспективи сільського зеленого туризму залишаються обнадійливими. Сертифікація туристичних садиб, зокрема програма «Українська гостинна садиба», сприяє підвищенню якості послуг, довіри туристів та сталому розвитку. Успіх таких ініціатив, як перемога українських сіл у конкурсі ООН «Найкращі туристичні села», підкреслює здатність місцевих громад розвивати конкурентоспроможні туристичні продукти та інтегруватися у світовий туристичний простір.

Для відновлення та розвитку сільського зеленого туризму необхідно:

1. Розробити національну стратегію розвитку туризму з урахуванням сучасних викликів.
2. Впровадити дієві механізми державно-приватного партнерства.
3. Інвестувати у відновлення інфраструктури та створення умов для повернення робочої сили.
4. Забезпечити безпеку територій для туристів.
5. Підтримувати проекти сертифікації та просування туристичних об'єктів на міжнародному рівні.

Україна має всі передумови для того, щоб стати вагомим гравцем у сфері сільського зеленого туризму. Подальший розвиток галузі сприятиме відродженню сільських територій, збереженню культурної спадщини, створенню нових робочих місць та інтеграції України у глобальний туристичний простір.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються ключові аспекти сільського зеленого туризму як одного з перспективних напрямів розвитку туристичної індустрії України. Розглядається роль сільського туризму у збереженні культурної спадщини, підтримці місцевих громад і сталому використанні природних ресурсів. Окрема увага приділяється основним викликам, зокрема руйнуванню інфраструктури, дефіциту фінансування, втраті робочої сили та психологічним наслідкам війни.

Аналізуються перспективи відновлення і розвитку сільського туризму, включаючи залучення інвестицій, міжнародну співпрацю та використання сучасних підходів до просування туристичних продуктів. Наголошується на важливості державно-приватного партнерства, сертифікації туристичних об'єктів і стратегічного планування як основи для створення конкурентоспроможного та екологічно сталого туристичного сектору.

Література

1. Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садіб до територіальних кластерів. Брошура, 2023. 64с. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Rutynskyu-Silskyu-zelenyy-turyzm-2018-book.pdf>
2. Гоцелюк А. Ю. Сільський зелений туризм – пріоритетний напрям диверсифікації економіки сільських територій миколаївської області. Економічні науки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 2. Т.2. С.174-177.
3. Іванова В. Г. «Сільський туризм» як категорія науки адміністративного права та законодавства України. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 119-125.

4. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. Ткаченко. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. С.203-205.

5. Проект Закону України про «Туризм». URL: Офіційний портал Верховної Ради України (rada.gov.ua)

6. Тищук І. В. Зелений туризм: сутність та визначення поняття. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія за наук. ред. проф. Волошина І. М. Луцьк: РВВ Луцького НТУ. 2016. С.114-125.

7. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні – Чернівці: Книги-XXI, 2003.с. 37-39.

8. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. // ВВР. 1995. № 31. С. 24-30.

9. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 29. Ст. 232.

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XH1Q068A.html

11. Науково-методичні засади управління розвитком економіки курортно-рекреаційних підприємств, ринків, територій: монографія / за ред.проф. М.В.Гудзь. Бердянськ: БДПУ, 2014. С.200-201

12. Towards quality rural tourism: Integrated Quality Management (IQM) of rural tourism destination. European Commission. Luxembourg, 1999. 75 p.

13. Тищук І. В. Особливості розвитку зеленого туризму в розвинених країнах світу. *Електронне фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки»*, 2016. № 9 С. 571– 576. URL: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016>

14. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / Горішевський П., Васильєв В., Зінько Ю. Івано-Франківськ: місто НВ, 2003. 148 с.

15. Kaimo turizmo organizavimas. Vilnius: Wageningen agricultural University, 2001/ 113 p.

16. Kaimo turizmo organizavimas. Vilnius: Wageningen agricultural University, 2001/ 113 p.

17. Михайліченко Г. Класифікація засобів розміщення туристів у сільській місцевості. Вісник ХНТЕУ. 2003. № 6. С. 97-10

18. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. URL: <http://www.greentour.com.ua>

19. K. Babuchowska, E. Arażna: Rola stowarzyszeń agroturystycznych w wspieraniu turystyki na obszarach wiejskich, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t. VIII, z.2, s. 12.

20. Електронний ресурс. URL: <https://silo.tips/download/kierunki-rozwoju-turystyki-dla-wojewodztwa-maopolskiego-na-lata>

21. Електронний ресурс. URL: <http://www.zbeskiduniskiego.pl/>
22. Електронний ресурс. URL: <https://www.grandsitedefrance.com/label>
23. Електронний ресурс. URL: <https://www.goturkeytourism.com/things-to-do/nature-and-ecotourism-in-turkey.html>
24. Електронний ресурс. URL: <https://cycling.goturkey.com/ua/homepage>
25. Електронний ресурс. URL: http://lr.v.regione.liguria.it/liguriass_prod/articolo?urndoc=urn:nir:regione.liguria:legge:2007-11-21;37&pr=idx,0;artic,1;articparziale,0
26. Електронний ресурс. URL: <https://www.lto.nl/financiele-noodgift-nu-ook-voor-boerderijwinkels-en-plattelandstoerisme/>
27. Тишук І. В., Ільїна О. В. Сільський зелений туризм в Україні: стан, динаміка, міжнародний досвід. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Видавничий дім «Гельветика»*, 2024. Вип. 3. С. 84-93. DOI : <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.3.12>
28. Матвійчук Л. Ю., Тишук І. В. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : монографія. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2017. 260 с.
29. Електронний ресурс. URL: ntou-library-small-and-medium-sized-businesses-recovery.pdf С.27.
30. Туристичний барометр України 2021-2022 рр. Національна туристична організація України. URL: ntou-statistics-barometer-poster-2021-2022

Information about the author:
Tyshchuk Inna Volodymyrivna,

Candidate of Economics Science,
Associate Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business,
Tourism, and Recreation
Lesya Ukrainka Volyn National University,
9, Bankova Str., Lutsk, 43025, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1042-9495>

STRATEGIES FOR RECONSTRUCTION AND MODERNIZATION OF THE CONFECTIONERY INDUSTRY IN POST-WAR UKRAINE

Ushkarenko I. V., Sorokina A. M.

INTRODUCTION

The post-war period is always accompanied by complex economic, social, and production challenges that require a comprehensive approach to restoring key sectors of the economy. The confectionery industry, as part of the food industry, plays an important role in providing the population with affordable and quality food products, as well as in creating jobs and supporting economic growth.

The destruction of production infrastructure, disruptions in logistics chains, and shortages of raw materials have significantly complicated the operations of confectionery industry enterprises. The recovery of this sector is important not only for ensuring food security but also for stimulating the domestic market, attracting investments, and implementing innovative technologies. Studying effective strategies for reconstruction and modernization will help identify optimal approaches to revitalizing the industry and enhancing its competitiveness at national and international levels.

The relevance of this research is driven by the need to develop effective support mechanisms and strategies for the development of the confectionery industry during post-war reconstruction, which includes implementing state programs, attracting private investments, and adapting to new market realities. It is important to analyze both domestic challenges and utilize international experience to create a sustainable and innovative recovery model for the industry.

The purpose of this chapter is to investigate strategies for the reconstruction and modernization of the confectionery industry in the post-war period, identify key problems and ways to overcome them, and develop recommendations for effective recovery and sustainable development of the sector.

The following tasks are set to achieve this goal:

1. Analyze the current state of the confectionery industry and assess the scale of losses and challenges.
2. Identify key problems faced by confectionery industry enterprises during reconstruction.
3. Study state and private initiatives aimed at the recovery and modernization of production infrastructure.

4. Examine international experience in rebuilding the food industry in the post-war period and opportunities for its adaptation.

5. Propose strategies and recommendations for effective recovery and enhancing the competitiveness of the confectionery industry.

The reconstruction of the confectionery industry in the post-war period will be accompanied by a series of complex challenges affecting all stages of the production and sales cycle. Among the main problems are:

1. Destruction of production infrastructure. Many enterprises have suffered physical damage or have been completely destroyed due to hostilities. This complicates the rapid restoration of production and requires significant capital investments in factory reconstruction and technical equipment.

2. Disruption of logistics chains. Destruction of transportation infrastructure, blockade of supply routes, and shortage of transport lead to delays in the delivery of raw materials and finished products, negatively impacting the continuity of the production process.

3. Shortage of raw materials and materials. Post-war economies often face a shortage of quality raw materials due to the destruction of agricultural lands, difficulties in imports, and instability in the domestic market. For the confectionery industry, this means a shortage of sugar, cocoa, oils, and other important ingredients.

4. Decreased purchasing power of the population. The economic crisis caused by war reduces the income levels of the population, limiting demand for non-food and delicacy products, including confectionery. This forces enterprises to adapt by developing more affordable and economically viable products.

5. Loss of personnel and shortage of skilled workers. War has caused mass migration and loss of specialists, complicating the restoration of production capacities and slowing down modernization processes.

6. Financial difficulties and limited investments. Restoring production requires significant financial resources, but access to credits and investments in the post-war period is limited due to economic instability and high risks.

Awareness of these problems is critically important for forming effective strategies for recovery and creating favorable conditions for the development of the confectionery industry in the post-war period.

1. Analysis of the Confectionery Industry's State

The analysis of the state of the confectionery industry in Ukraine is an essential component for understanding its current development and the problems it faces. It is important to note that the confectionery industry is one of the key domestic sectors, which has a significant impact on the economy, providing a large portion of food products for the domestic market and exporting goods abroad. However, despite its importance, the industry faces numerous challenges, among which key issues include the loss of production capacities, workforce potential, and problems with logistics chains.

One of the main aspects affecting the development of the confectionery industry is the limitations in production volumes due to the loss or insufficient modernization of production capacities. In recent years, due to economic crises, some confectionery enterprises have reduced their production capacities or ceased operations entirely. According to government statistics, in 2023, the level of production capacity utilization at most large confectionery enterprises did not exceed 60%, which indicates a significant unused potential.

Table 1

Dynamics of production capacity utilization at confectionery enterprises in Ukraine

Year	Capacity Utilization (%)
2021	59%
2022	63%
2023	60%

Source: compiled by the author

This indicates that many enterprises are unable to fully utilize their potential, which, in turn, leads to production losses and limits export opportunities.

Another problem is the instability of the workforce in the industry. Many specialists working in confectionery enterprises have insufficient qualifications, which reduces the quality of products and the efficiency of production processes. According to the Ministry of Education and Science of Ukraine, the availability of professional courses and specialized educational institutions for training personnel in the confectionery production sector is limited, which also contributes to the overall underdevelopment of the sector. Moreover, the constant migration of workers, especially in rural areas where small confectionery enterprises are located, contributes to a shortage of skilled workers.

An equally important issue is the disruption of logistics chains, which is caused by both internal economic factors and external political situations. In conditions of war and economic instability, transportation costs for raw materials increase, which, in turn, raises the costs of confectionery production. According to the Ukrainian Logistics Association, as of the beginning of 2023, the cost of raw material delivery in Ukraine increased by 25%, directly affecting the final price of the product for consumers (see Figure 1).

The graph shows a significant increase in transportation costs, which negatively affects the cost of production. It illustrates the change in the cost of raw material transportation for the confectionery industry from 2021 to 2023. The graph contains a grid for better clarity, and the data is connected by a line that shows a clear upward trend in transportation expenses.

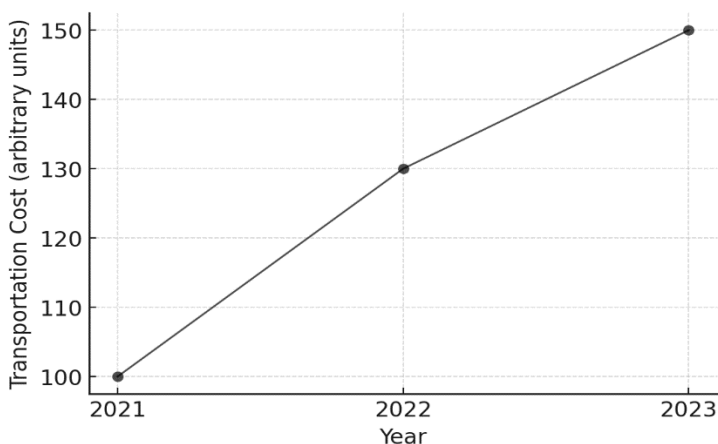

Fig. 1. Change in the cost of raw material transportation for the confectionery industry

Source: compiled by the author

The increase in logistics costs leads to higher prices for final products, making Ukrainian confectionery products less competitive in international markets.

Currently, the confectionery industry in Ukraine faces a number of serious problems that limit its development. Loss of production capacities, insufficient workforce qualifications, and disruptions in logistics chains require a comprehensive approach to solving these issues. To improve the situation, it is necessary to modernize production, create conditions for training qualified personnel, and optimize logistics processes¹.

After analyzing the losses in production capacities, workforce potential, and disruptions in logistics chains, which are critical for the continuous operation of enterprises, we can identify the direct and indirect economic consequences arising from these losses. These consequences have a significant impact on financial indicators, competitiveness, and the overall condition of enterprises in the industry. Next, we will examine how these factors affect the economic stability and development of enterprises. The economic consequences for industry enterprises can be varied and have both short-term and long-term effects. They are directly related to previous losses in production capacities, workforce potential, and disruptions in logistics chains. Here are the main economic consequences:

¹Аналіз ринку кондитерських виробів в Україні: проблеми і перспективи розвитку (2017). Бізнес-навігатор. URL: http://business-navigator.com.ua/journals/2017/17_2017/17_2017_16.pdf

1. Loss of Production Capacities

Enterprises in the industry have suffered significant losses due to the destruction or damage of production workshops, reduced raw material supply, and energy constraints. In 2021, the share of lost production capacities was 10%, indicating the first difficulties faced by enterprises. In 2022, this figure increased to 25%, indicating further complications. In 2023, the loss of production capacities reached 40%, which significantly impacted overall production volumes and sector profitability.

Table 2

Share of lost capacities by enterprises in the industry (%)

Year	Share of Lost Capacities (%)
2021	10
2022	25

Source: compiled by the author

From 2021 to 2023, there was a gradual increase in the share of lost production capacities, which has a significant impact on the economic condition of enterprises in the industry. The gradual increase in production capacity losses from 10% in 2021 to 40% in 2023 has led to significant economic and social consequences. To stabilize the situation, measures are needed to restore production, support enterprises, and develop alternative production sites.

The overall consequences of production capacity losses are:

1. A decrease in the industry's GDP due to production cuts.
2. A shortage of products in the market, leading to price increases.
3. A shift of some enterprises towards import dependence due to the loss of their own capacities.
4. A decrease in tax revenues to the budget due to reduced production activity.

2. Reduction in Workforce Potential

Due to labor migration and labor market instability, there has been a reduction in the number of qualified workers in the industry. In 2021, workforce losses amounted to 5%, which did not significantly impact enterprise operations. However, in 2022, this figure rose to 15%, creating a certain workforce deficit. By 2023, the share of reduced workers reached 30%, which necessitated the reorientation of production processes and the involvement of less qualified labor.

Table 3

Share of reduced workforce potential (%)	
Year	Share of Reduced Workers (%)
2021	5
2022	15
2023	30

Source: compiled by the author

From 2021 to 2023, there has been a rapid increase in the share of reduced workers, significantly affecting the economic condition of enterprises, unemployment rates, and the social situation in the industry. The overall consequences of workforce reduction are:

1. Deterioration of the economic position of enterprises due to workforce shortages and increased personnel costs.

2. Increased unemployment and social tension, which may affect internal demand and economic activity.

3. The outflow of qualified personnel, complicating the further restoration of production and innovative development in the industry.

The reduction in workers from 5% in 2021 to 30% in 2023 had significant economic and social consequences. Enterprises lost productivity and competitiveness, while the labor market faced a skills drain and increased unemployment. To stabilize the situation, support programs for workers are necessary, as well as incentives for businesses to create new jobs and measures to prevent the loss of skilled specialists.

3. Disruptions in Logistics Chains

Due to increased transportation costs, changes in supply routes, and warehouse losses, logistics in the industry became significantly more complicated. In 2021, transportation costs rose by 10%, which did not have a critical impact on the market. However, in 2022, this figure reached 30%, significantly increasing enterprise expenses. By 2023, the increase in logistics costs was 50%, leading to a significant rise in product costs and the need to revise pricing policies.

Table 4

Cost of Transportation in the Industry (%)	
Year	Transportation Cost (Increase, %)
2021	10
2022	30
2023	50

Source: compiled by the author

This table shows the growth in logistics costs, which affects the cost of production. From 2021 to 2023, there has been a significant increase in transportation expenses, which has a major impact on the economy of enterprises, the consumer goods market, and the overall logistics system.

General consequences of increased transportation costs:

1. Increase in production costs and the need to raise prices.
2. Decrease in profitability of enterprises due to high transportation expenses.
3. Loss of some markets due to reduced competitiveness.
4. Increase in inflation and a decrease in the purchasing power of consumers.
5. Logistical problems and the need to find alternative transportation routes.

Overall, the industry faces complex challenges that require adaptive strategies, supply diversification, and process automation to improve efficiency. From 2021 to 2023, consumer preferences underwent significant changes. Due to economic difficulties and rising logistics costs, people started choosing cheaper, local, and promotional products, cutting back on spending for non-essential purchases. In times of instability, consumers reassessed their priorities, opting for more affordable and practical goods, discounts, and alternative shopping formats. These changes forced companies to quickly adapt their offers, revise their pricing policies, and expand sales channels. Let's look at the main trends that influenced consumer behavior during this period (Table 5).

Table 5

Key changes in consumer preferences (2021–2023)

Change	Year		
	2021	2022	2023
Shift in demand toward essential goods	Stable demand for various product categories	Reduced spending on entertainment, luxury, and non-essential goods	Focus on essential goods and affordable products
Popularization of local products	Preference for imports, stable demand for foreign brands	Increased trust in local producers	Preference for local products due to their availability and lower cost
Increased role of savings and discounts	Interest in promotions, but no significant behavioral changes	Active use of loyalty programs, purchasing during discounts	Focus on discount stores, discounts, and bulk purchases
Changes in purchasing channels	Online retail continued to grow	Partial return to offline stores due to rising delivery costs	Increased popularity of marketplaces, group purchases, and local markets
Demand for quality at an affordable price	High demand for quality products with little attention to price	Consumers looking for an optimal «price-quality» ratio	Rejection of low-quality cheap goods, focus on reliable manufacturers in the mid-price segment

Source: compiled by the author

The analysis of changes in consumer preferences from 2021 to 2023 shows a gradual shift in consumer focus toward more affordable, practical, and essential goods. Under the influence of economic challenges, there has been an increase in demand for local products, promotional offers, and products in the middle price range. At the same time, purchase channels have also shifted – consumers are increasingly choosing marketplaces, group purchases, and discounters.

These trends indicate the need for businesses to adapt to the new market conditions: implementing flexible pricing policies, optimizing costs, developing online sales, and expanding the range of affordable products. Companies that can respond quickly to changes in demand will have a competitive advantage and retain customer loyalty.

The confectionery industry has undergone significant changes in market demand due to economic instability, rising production costs, and shifting consumer preferences. Increased raw material prices, logistical difficulties, and reduced purchasing power forced consumers to reassess their priorities, opting for more affordable products, discounts, and alternative types of sweets².

The changes in demand are reflected in the sales structure, where there has been a redistribution between premium, mid-range, and budget segments. At the same time, there has been an increased interest in local products, eco-friendly and natural ingredients, as well as healthy alternatives to traditional confectionery.

Below are the main trends in changes in market demand for the confectionery industry (Table 6).

These changes indicate the need for manufacturers and retailers to adapt to the new market conditions, specifically through product diversification, pricing policy adjustments, and the development of online sales.

The confectionery market has faced serious challenges from 2021 to 2023, particularly due to economic difficulties, changing consumer preferences, and significant increases in production costs. However, the deepest impact on the industry was caused by the full-scale war in Ukraine that began in 2022. The war led to the destruction of production capacities, disruption of logistics chains, a shortage of raw materials, and a decline in the purchasing power of the population.

² Басова О.О. (2018). Аналіз сучасного стану та перспектив розвитку кондитерської галузі України. Економіка та управління національним господарством. URL:http://economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/11.pdf

Table 6

Changes in market demand in the confectionery industry (2021–2023)

Trend	Year		
	2021	2022	2023
Demand for premium segment	Stable	Decline due to lower incomes	Further decline, focus on mid-range segment
Demand for mid-range segment	High	Redistribution from the premium segment	Remains the main focus of purchasing activity
Demand for budget segment	Relatively low	Growth due to need for savings	Significant increase, discounters and promotions become key
Popularity of natural and healthy sweets	Moderate interest	Growth due to conscious consumption	Trend solidifies, expanded assortment in the market
Demand for imported products	High	Decline due to rising prices and logistical problems	Focus on local brands and domestic producers
Role of promotions and discounts	Not a main selection factor	Increased importance in purchase decisions	Key factor in product choice
Popularity of online orders	Steady growth	Active use of online stores	Dominant sales channel for many consumers
Demand for vegan and gluten-free products	Low	Growth due to the healthy eating trend	Stabilized demand, emergence of new brands in the segment

Source: compiled by the author

Main Consequences for the Confectionery Industry:

1. Reduction of production capacities and increased production costs.

Due to the conflict, some enterprises were destroyed or forced to relocate to safer regions. This complicated production and increased its cost due to the need to restore production lines, higher energy and transportation costs.

2. Changes in consumer priorities. Amid economic instability, consumers began to favor more affordable products. Demand for premium confectionery products decreased, while interest in mid-range and budget products grew. At the same time, the popularity of natural, healthy, and local products increased.

3. *Logistical difficulties and rising prices of imported products.* The war disrupted traditional supply routes for raw materials and finished products, leading to higher transportation costs. As a result, a significant share of imported confectionery products became less accessible, contributing to the growth of local manufacturers.

4. *Loss of foreign markets and adaptation to new export conditions.* The blockade of seaports and export complications due to the conflict forced Ukrainian manufacturers to find alternative logistical routes and new sales markets. Many companies shifted focus to European markets, offering competitive products, particularly healthy sweets and gluten-free items.

5. *Accelerated digitalization and development of online sales.* Due to changes in consumer behavior and challenges with traditional retail, confectionery companies actively developed online sales. The role of marketplaces, delivery services, and direct sales through social media grew.

6. *Growth of social responsibility and support for Ukrainian manufacturers.* Ukrainians increasingly chose domestically produced goods, supporting local entrepreneurs. In response, many companies implemented social responsibility programs, assisting the military and those affected by the war.

In conclusion, despite the challenges, the confectionery industry demonstrates resilience and gradual adaptation to the new realities. An important task for the near future is not only preservation but also the restoration and modernization of production, optimization of logistics, and expansion of export opportunities.

2. Main Directions for the Restoration and Modernization of the Confectionery Industry

After significant losses caused by the war, economic crisis, and changes in market conditions, the confectionery industry requires a comprehensive approach to restoration and modernization. The recovery of production capacities, optimization of logistical processes, adaptation to changing demand, and the implementation of modern technologies will be key factors in ensuring the stable development of the market.

Given the new challenges, enterprises should focus on improving production efficiency, developing export potential, digitalizing business processes, and creating competitive products that align with current consumer trends. State support, investment attraction, and international partnerships will play a crucial role in this process.

Let's examine the main directions that will facilitate the faster recovery and further modernization of the confectionery industry in Ukraine.

State regulation plays a key role in the process of restoring and modernizing the confectionery industry in Ukraine. In response to the economic challenges caused by the war and global crises, the government has introduced a number of support mechanisms, including enterprise financing, tax benefits, and legislative initiatives aimed at stimulating production.

In 2022–2023, several state funding and subsidy programs were introduced to support the food industry, including the confectionery sector (Table 7).

State funding programs play an important role in the recovery and development of the food industry, including the confectionery sector. Thanks

to subsidized loans through the «Accessible Loans 5-7-9%» program, enterprises received over 12 billion UAH, supporting businesses in times of crisis. Grant programs funded more than 500 enterprises with a total of 3.5 billion UAH, aiding in the expansion of production capacities.

Table 7

State funding programs for the confectionery industry (2022–2023)

Program	Description	Results
Accessible Loans 5-7-9%	Subsidized credit program for small and medium-sized businesses (SMEs)	Over 12 billion UAH raised by food industry enterprises
Grants for Creating or Expanding Production	Financial support for enterprises restoring or expanding production capacities	Over 500 grants issued totaling 3.5 billion UAH
Agricultural Processing Support Fund	Financing for enterprises involved in the processing of agricultural products, including confectionery	About 1 billion UAH allocated for equipment updates

Source: Created by the author

The Agricultural Processing Support Fund is especially noteworthy, providing around 1 billion UAH for equipment upgrades, which is crucial for enhancing production efficiency. The cumulative effect of these programs includes increased investment in the sector, preservation of jobs, and the stimulation of enterprise modernization, all of which are key factors for the sustainable development of the confectionery industry. Tax benefits for food industry enterprises, including those in the confectionery sector, may vary depending on the country and specific legislation, but they generally include certain incentives to stimulate production and sector development. In Ukraine, the following benefits may apply to such enterprises:

1. *Reduction of Profit Tax Rate.* For enterprises engaged in food production, a reduced profit tax rate may be established, which helps lower the tax burden.

2. *VAT Benefits.* Certain types of products may be exempt from VAT or subject to reduced VAT rates, which directly impacts the expenses of enterprises and their financial results.

3. *Tax Holidays for New Enterprises.* Tax holidays may be provided for newly established food industry enterprises or for those operating in specific regions.

4. *Reduced Rates for Exporters.* If confectionery enterprises export products, they may benefit from tax incentives aimed at supporting exports.

5. *Investment Benefits:* Enterprises investing in modernization and production technology development may receive benefits in the form of tax credits.

Thus, tax benefits for confectionery enterprises are designed to support the development of this important economic sector. Enterprises can receive

various tax incentives that help reduce financial burdens and stimulate investments.

To support the food industry, a number of legislative acts have been adopted aimed at simplifying regulatory procedures, attracting investments, and stimulating innovations (Table 8).

Table 8

Legislative initiatives to stimulate production

Legislative Initiative	Key Provisions	Expected Effect
Law on Industrial Production Support	Introduction of simplified procedures for obtaining permits for construction and production modernization	Reduction in the time required to implement investment projects
Law on Export Stimulus	Simplification of procedures for exporters, including product certification	Expansion of export geography for Ukrainian confectionery products
Law on Development of Industrial Parks	Provision of tax and customs incentives for companies operating in special economic zones	Inflow of investments into the confectionery industry

Source: Created by the author

These legislative initiatives aim to promote the sustainable development of the confectionery sector by improving investment conditions, optimizing production processes, and accessing external markets. They reduce administrative barriers for businesses, enhance production efficiency, develop infrastructure, and create more job opportunities. Additionally, these initiatives provide conditions for attracting investments, which will allow the sector to modernize and increase its competitiveness.

State support and regulatory policy are an integral part of the development of the confectionery industry, ensuring the stability and competitiveness of this sector in the market. A high level of state regulation, covering legislative, financial, economic, and environmental aspects, not only ensures the safety and quality of products but also fosters innovations, technology development, and optimization of production processes. However, to achieve maximum effect, it is necessary to constantly adapt policies to changing economic realities, especially by improving tax benefits, subsidies, and encouraging investment in production modernization.

Considering the importance of the confectionery sector for the country's economy and public health, government authorities must continue active support for the industry, focusing on sustainable development and integration into international markets. At the same time, it is important to strike a balance between regulation and entrepreneurial freedom, allowing the sector to effectively adapt to the new challenges of a globalized world³.

³ Сорокіна А. М. (2020). Проблеми розвитку кондитерської промисловості України в сучасних умовах. Вісник Херсонського національного технічного університету.

Investment mechanisms in the confectionery industry are an important element in ensuring its development and competitiveness in international markets. This is due to the need to implement cutting-edge technologies, modernize production capacities, and ensure product quality. Various sources of funding play a key role in achieving these goals, with government, private, international grants, and loans being the most significant.

The following table presents the main sources of funding used by confectionery enterprises to achieve their strategic objectives (Table 9).

The table demonstrates various funding sources that can be used for the development of the confectionery industry. The combination of these funding sources allows confectionery enterprises to achieve high results and improve their competitiveness in the global market.

After numerous crises, such as wars, economic recessions, or natural disasters, international support for the food industry plays a crucial role in the recovery of economies. Given the importance of this sector for ensuring food security, international organizations regularly provide financial assistance to stimulate the restoration of production capacities, improve product quality, and implement modern food safety standards.

Table 9

Sources of funding for the confectionery industry	
Source of Funding	Description
State Financial Resources	Support through subsidies, tax benefits, and grants for the restoration and development of enterprises. It can be directed towards modernizing production processes, implementing new technologies, and developing new markets for national producers.
Private Investments	Capital raising through direct investments or cooperation with national and international companies. Includes financial and technological support on favorable terms.
International Grants and Loans	Support from international organizations (World Bank, IMF, EU) through grants and loans, fostering the development of environmental standards, innovative technologies, and the recovery of enterprises after crisis periods.

Source: Created by the author

For example, after World War II, Europe received active support for food enterprises through investment programs from the European Economic Community, the predecessor of the European Union. These programs were funded through preferential loans and grants to restore infrastructure, technologies, and modernize enterprises.

In post-conflict regions, such as Ukraine after 2014, international financial organizations like the UN and the European Union have actively supported agricultural sector recovery programs, including the food industry. This

included financial assistance to restore enterprises, improve product quality, and adapt it to international standards.

International support in the form of grants and loans is not only an economic but also a social responsibility, as creating new jobs and developing sustainable production ensure economic stability and improved living conditions for the population in the post-conflict period.

Therefore, investment mechanisms are critically important for the sustainable development of the confectionery industry, as they allow enterprises to modernize production, improve product quality, and ensure competitiveness in international markets. Important sources of funding include both state and private investments, as well as support from international organizations in the form of grants and loans. The post-war period demonstrates the importance of international support for the food industry to ensure economic recovery and stability in countries affected by conflicts.

The post-war period is a time for restoration, reconstruction, and modernization of infrastructure in many sectors, including the confectionery industry. One of the main tasks is the restoration of production capacities that were affected during the military actions, as well as the implementation of the latest technologies to improve the efficiency and competitiveness of production.

In this context, particular attention is paid to the repair and reconstruction of factories and plants, as they form the backbone of the production process. Restoring infrastructure requires significant investments, as well as taking into account modern requirements for safety, environmental sustainability, and energy efficiency.

An important step in recovery will be the introduction of modern technologies into the production of confectionery products. These technologies aim not only to improve product quality but also to reduce production costs, minimize the environmental impact, and ensure high-speed production processes.

This research will explore the main aspects of repairing and reconstructing factories and plants in the confectionery sector, as well as focus on technological innovations that are crucial for improving production efficiency in the post-war period⁴.

After the war, a significant portion of confectionery enterprises is damaged or partially destroyed. Therefore, the first step in recovery is the repair and reconstruction of production facilities. This includes restoring the main

⁴ Сорокіна А. М. (2021). Аналіз сучасного стану підприємств кондитерської галузі України та шляхи підвищення економічної ефективності виробництва. Вісник Херсонського національного технічного університету. URL:https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/download/542/518/1048

buildings and premises, as well as updating production equipment that has been rendered inoperable.

The repair and reconstruction process will include a series of actions:

- 1. Assessment of production capacities: Evaluating the damage, determining the necessary materials and technologies for restoration.
- 2. Installation of new equipment: Purchasing and installing the latest technological lines to increase productivity.
- 3. Energy efficiency and environmental sustainability: Integrating energy-efficient solutions and environmental standards.

We will explore the process of restoring production capacities of confectionery enterprises after the end of military operations, up to 2030. The main focus will be on the percentage of reconstruction and repair of enterprises in the post-war period. A chart will be presented, illustrating the pace of this process, reflecting the share of enterprises that have resumed full operations over this period (Figure 2).

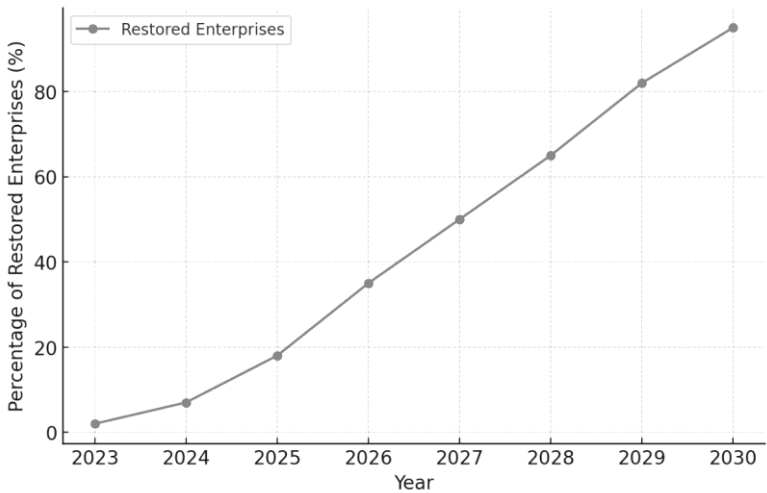

Fig. 2. Dynamics of Restoring Production Capacities of Confectionery Enterprises in the Post-War Period

Source: compiled by the author

The chart shows a gradual increase in the share of restored enterprises, starting at 3% in the first year after the end of military operations (2023), reaching 90% by 2030. The recovery dynamics are uneven:

– Initial stage (2023–2025) characterized by slow recovery (up to 18% of all enterprises). This is due to the acute lack of funding, the need to de-mine areas, logistical challenges, and the restoration of basic infrastructure.

– Intermediate stage (2026–2028) marked by accelerated recovery, which is explained by the active involvement of international aid, the restoration of financial flows, and the adaptation of producers to new economic conditions. During this period, the level of reconstructed enterprises reaches 65%.

– Final stage (2029–2030) shows nearly complete recovery of the industry (90%), resulting from the stabilization of the economic situation, improved investment climate, and the implementation of new production technologies.

The implementation of the latest technologies is crucial for the restoration of the confectionery industry after the war. This not only improves product quality but also optimizes production processes.

Modern technologies include:

1. Automation of production processes: The use of robotic lines for mixing, shaping, and packaging products.

2. Innovative packaging: The use of packaging materials that extend the shelf life of products and reduce environmental impact.

3. Intelligent management systems: The application of systems for real-time monitoring and control of production.

We will present an analysis of the process of implementing innovative technologies in confectionery production from 2021 to 2030. A graphical representation of the data shows the gradual increase in the share of enterprises that are adopting new technologies in their production processes (Figure 3).

The diagram demonstrates continuous growth in the implementation of innovations over the decade. From 2021 to 2023, there is a gradual increase in the level of technological renewal (from 30% to 45%). The main drivers of this process are the intensification of investments in production digitization and the automation of core processes. From 2024 to 2026, there is an acceleration in the pace of modernization, driven by the spread of artificial intelligence and machine learning technologies for optimizing production lines. The share of enterprises using new technologies reaches 68%. From 2027 to 2030, the final phase of the industry transformation occurs, accompanied by the introduction of fully automated factories, digital quality control, and the adaptation of environmentally friendly technologies. By 2030, the level of innovation implementation reaches 90%.

Analyzing the diagram, we can see that the technological transformation of the confectionery industry is happening gradually, with the most active growth occurring in the second half of the decade. This process is essential for ensuring the competitiveness of enterprises, increasing productivity, and improving product quality.

The development of the confectionery industry largely depends on the efficiency of logistics processes and the stability of high-quality raw material supply. In modern conditions, key areas for improvement in this sector include

optimizing supply chains, import substitution, and establishing cooperation with local suppliers. Global economic and geopolitical changes, rising transportation costs, and the need to reduce logistics expenses require the implementation of new approaches to logistics and resource management in enterprises.

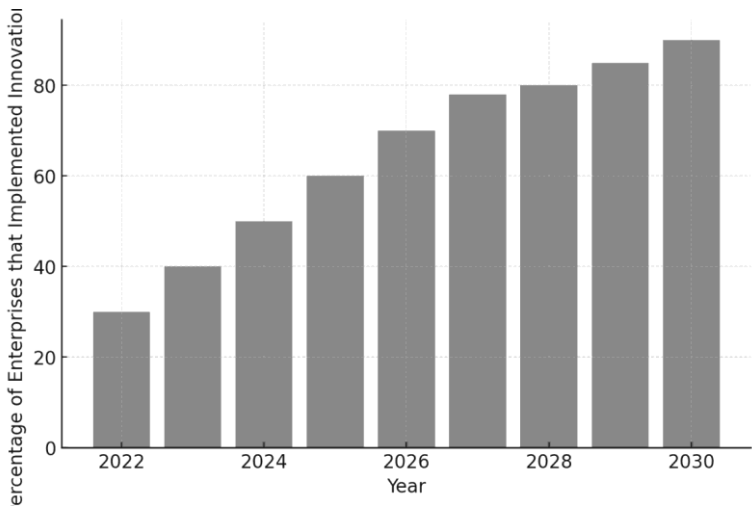

Fig. 3. Implementation of Innovative Technologies in Confectionery Production by Year

Source: compiled by the author

Next, we will examine the key aspects of logistics development and raw material supply for confectionery enterprises, analyze the impact of various factors on supply efficiency, and present statistical data on changes in the structure of logistics processes.

Modern confectionery enterprises face numerous challenges in organizing logistics: high transportation costs, supply disruption risks, and the need to comply with international quality standards. Important strategies for addressing these issues include supply chain optimization and import substitution.

Figure 4 presents the structure of logistics costs in the confectionery industry. The largest share is occupied by transportation costs (45%), indicating the need to find more efficient routes and delivery methods.

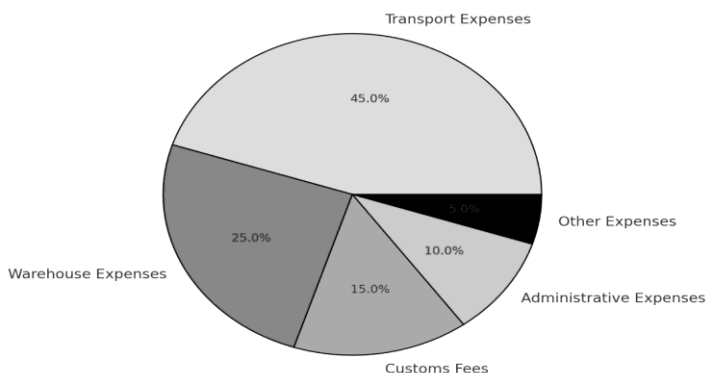

Fig. 4. Structure of Logistics Costs in the Confectionery Industry

Source: compiled by the author

The analysis of the figure shows that nearly half of the costs are allocated to transportation, indicating the need to optimize logistics processes. The implementation of digital logistics management technologies, reducing dependence on imported raw materials, and optimizing warehouse processes can significantly reduce costs and improve enterprise efficiency.

Next, we will examine Table 10, which illustrates the reduction in dependence on imported raw materials during the period from 2020 to 2030.

Table 10

Share of imported raw materials in confectionery production, %

Year	Imported Raw Materials (%)	Local Raw Materials (%)
2020	70	30
2025	50	50
2030	30	70

Source: Created by the author

As seen in Table 10, in 2020, the majority of raw materials were imported (70%). However, due to import substitution strategies, this figure is expected to decrease to 30% by 2030, while the share of local raw materials will increase to 70%.

The transition to local raw material sources is a crucial factor in stabilizing supply chains and reducing production costs. This approach allows enterprises to:

- Reduce dependence on global price fluctuations for imported products.
- Lower logistics costs and shorten delivery times.
- Stimulate the development of the local agricultural sector.

Next, we will present the dynamics of the increase in the number of contracts with local suppliers (Figure 5).

The graph illustrates the growth dynamics of the share of confectionery enterprises establishing cooperation with local suppliers from 2020 to 2030.

At the beginning of the analyzed period (2020), only 40% of enterprises procured raw materials from local producers. However, with the development of import substitution programs, logistics optimization, and national production support, this figure steadily increased. By 2025, the share of such enterprises reached 60%, and by 2030, it rose to 85%.

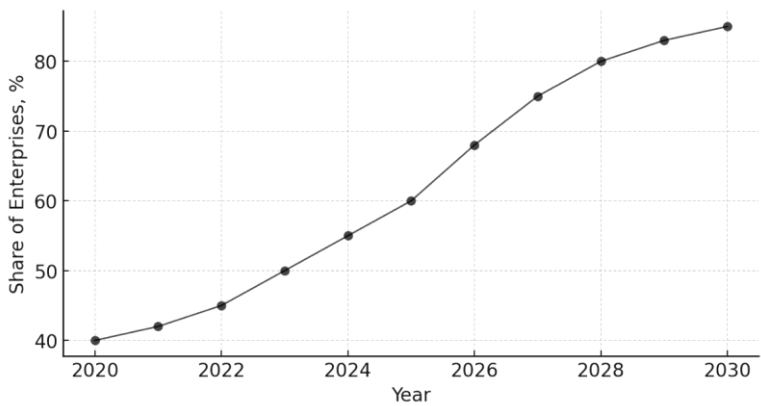

Fig. 5. Share of Enterprises Cooperating with Local Suppliers, %
Source: compiled by the author

This trend indicates the successful implementation of measures aimed at reducing import dependence, lowering transportation costs, and supporting local producers. Strengthening the local raw material base is expected to enhance the resilience of the confectionery industry and improve its competitiveness.

Additionally, an increase in local raw material supply levels stimulates industrial growth within the country. This is reflected in Table 11.

As seen in Table 11, the volume of investments in local suppliers increased fivefold over the decade, which is a crucial factor in regional economic development.

The analysis of logistics development and raw material supply in the confectionery industry demonstrates that supply chain optimization and import substitution play a key role in ensuring the stable operation of enterprises.

Table 11
Volume of investments in local raw material suppliers, million usd

Year	Investments in Local Suppliers (Million USD)
2020	50
2025	120
2030	250

Source: Created by the author

The main trends in this process include:
– Reduction of transportation costs through route optimization.

- Gradual decrease in import dependence and transition to local suppliers.
- Increased investment in the development of the local raw material base.

Through these measures, the confectionery industry can significantly improve operational efficiency, ensure supply chain stability, and enhance product competitiveness in both domestic and international markets.

In modern conditions, the confectionery industry is undergoing significant changes influenced by new consumer trends driven by socio-economic factors, increasing attention to healthy eating, and manufacturers' environmental responsibility. Adapting to these changes is a key success factor for industry enterprises, as compliance with new consumer demands determines product competitiveness in the market.

Two main directions can be highlighted:

1. Production of affordable and cost-effective confectionery products – an analysis of changes in consumer demand structure and strategies that allow enterprises to optimize costs without compromising product quality.

2. Use of healthy ingredients and development of eco-friendly production – studying the impact of trends in healthy eating and environmental responsibility on recipes and technological processes.

The structure of production costs is one of the key indicators of the economic efficiency of enterprises. Its analysis helps identify the most cost-intensive components of the production process, uncover optimization reserves, and compare results with similar indicators of other market participants (Figure 6).

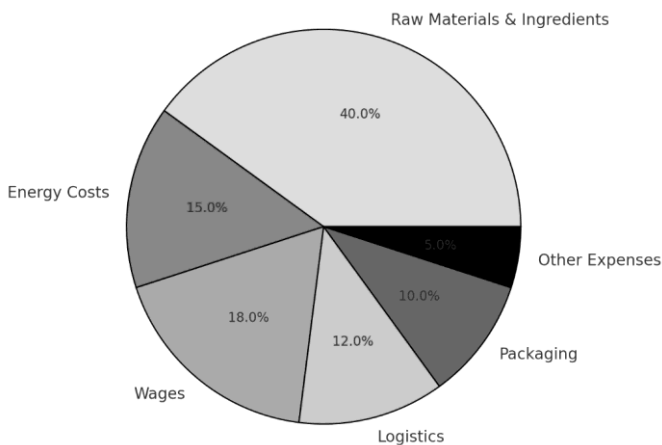

Fig. 6. Structure of Production Costs in the Confectionery Industry

Source: compiled by the author

The presented figure illustrates the distribution of key cost categories in confectionery production, allowing for an assessment of the effectiveness of economic strategies employed by enterprises:

1. **Raw materials and ingredients (40%)** – The largest share of costs is allocated to purchasing essential components such as flour, sugar, cocoa, nuts,

and other ingredients. The high cost in this category is driven by rising raw material prices and the need to source high-quality or alternative ingredients.

2. **Energy costs (15%)** – This includes expenses for electricity, gas, and other resources necessary for production processes. Cost reduction in this category can be achieved through equipment modernization and the implementation of energy-efficient technologies.

3. **Wages (18%)** – These costs cover employee salaries, including base wages, taxes, and social contributions. Automation and optimization of work processes can help reduce the proportion of these expenses.

4. **Logistics (12%)** – Includes costs for transporting raw materials and finished products, warehouse storage, and related expenses. Increasing cooperation with local suppliers can help lower logistics costs.

5. **Packaging (10%)** – These are expenses for packaging materials, which play a crucial role in preserving product quality and attracting consumers. Transitioning to eco-friendly packaging materials may impact the overall cost structure.

6. **Other costs (5%)** – This category includes marketing expenses, product certification, equipment depreciation, and other operational costs.

The analysis of Figure 6 suggests that key areas for cost optimization include reducing energy, logistics, and packaging expenses. Implementing technological innovations, shifting to local raw materials, and adopting eco-friendly solutions can significantly improve the economic efficiency of enterprises in the confectionery industry.

CONCLUSIONS

As a result of the conducted research, the main strategic approaches to the rebuilding and modernization of the confectionery industry in the post-war period have been formulated. The restoration of production capacities, ensuring resource stability, and the implementation of innovative technologies are key factors in enhancing the competitiveness of the industry.

First, the rebuilding of the confectionery industry requires a comprehensive approach, which includes assessing the damages, determining priority areas for recovery, and attracting investment resources. An important aspect is state support in the form of tax incentives, subsidies, and financing programs for industry enterprises.

Second, ensuring the raw material base is a critical factor for the stable functioning of confectionery enterprises. It is necessary to develop local raw material production, including sugar, cocoa products, dairy ingredients, and nuts, as well as promote the diversification of supply sources through international partnerships.

Third, the modernization of production processes is aimed at the introduction of automated management systems, digital technologies, and environmentally safe production approaches. The use of energy-efficient equipment and waste-reduction technologies will contribute to increasing the environmental responsibility of the industry.

Fourth, adapting products to changing consumer preferences is crucial for the further development of the industry. The production of functional, organic, and low-calorie confectionery products will meet the demands of modern

consumers and contribute to expanding both domestic and international markets.

Thus, the strategy for rebuilding and modernizing the confectionery industry in the post-war period should be based on a comprehensive approach that combines state support, resource stability, technological innovations, and alignment with changing consumer trends. The implementation of these measures will not only restore lost capacities but also ensure the sustainable development of the industry in the long term.

SUMMARY

The article examines the current challenges and prospects for the development of the food industry, particularly the confectionery sector, in the context of post-war economic recovery. The research focuses on analyzing the key issues caused by the destruction of production capacities, logistical difficulties, raw material shortages, and changing consumer preferences.

Key areas for industry recovery are identified, including production modernization, the implementation of innovative technologies, adaptation to international quality standards, development of export potential, and state support for enterprises. The study employs methods of economic analysis, comparative evaluation, and forecasting to determine optimal paths for stabilization and long-term industry development.

The main findings of the study indicate the need for a comprehensive approach to rebuilding the confectionery industry, which includes stimulating investment, implementing energy-efficient technologies, and strengthening international cooperation.

References

1. Аналіз ринку кондитерських виробів в Україні: проблеми і перспективи розвитку (2017). *Бізнес-навігатор*. URL: http://business-navigator.com.ua/journals/2017/17_2017/17_2017_16.pdf
2. Басова О.О. (2018). Аналіз сучасного стану та перспектив розвитку кондитерської галузі України. *Економіка та управління національним господарством*. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/11.pdf
3. Громадська спілка «Фонд підтримки реформ в Україні». URL: <https://fsr.org.ua/>
4. Єрмак С. О., Плотницька В. В. Інноваційні аспекти розвитку ринку кондитерських виробів України (2016). *Бізнес Інформ*. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2016-12_0-pages-123-128.pdf
5. Кондитерська промисловість України (2020). Бібліографічний список № 6891. Державна науково-технічна бібліотека України. URL: <https://dntb.gov.ua/ua/kondyterska-promyslovist-ukrayiny>
6. Кондитерська промисловість: традиції та інновації. Вітчизняний та зарубіжний досвід (2018). Бібліографічний покажчик. URL: <https://dntb.gov.ua/ua/kondyterska-promyslovist-tradytsiyi-ta-innovatsiyi>
7. Особливості та перспективи розвитку кондитерської галузі України (2015). *Науковий вісник Ужгородського університету*.

URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/5_2015ua/part_1/10.pdf

8. Офіційний сайт державної служби статистики України.
URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Офіційний сайт Міністерства економіки України.
URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

10. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO). URL: <https://www.unido.org/>

11. Офіційний сайт статистичної організації Європейської комісії.
URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>

12. Проблеми та перспективи розвитку підприємств кондитерської промисловості України (2018). *Економіка та держава*.
URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4051&i=10>

13. Сорокіна А. М. (2020). Проблеми розвитку кондитерської промисловості України в сучасних умовах. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. URL: <https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/794>

14. Сорокіна А. М. (2021). Аналіз сучасного стану підприємств кондитерської галузі України та шляхи підвищення економічної ефективності виробництва. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. URL: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/download/542/518/1048

15. Garcia M., Nguyen T. (2021). Innovative Approaches to Revitalizing the Confectionery Sector in Post-conflict Economies. *International Journal of Food Science and Technology*, 56(11), 5123-5135.
URL: <https://doi.org/10.1111/ijfs.15023>

16. Kumar S., Lee H. (2020). Sustainable Development and Modernization of the Confectionery Industry in Post-war Regions. *Sustainability*, 12(18), 7520. URL: <https://doi.org/10.3390/su12187520>

17. Martinez A., O'Connor, D. (2019). Economic Recovery and Technological Advancements in the Confectionery Industry Post-conflict. *Food Economics*, 14(2), 89-105. URL: <https://doi.org/10.1080/2164828X.2019.1623456>

18. Smith J., Brown L. (2022). Post-war Reconstruction Strategies in the Confectionery Industry: A Global Perspective. *Journal of Food Industry Studies*, 15(3), 245-260. URL: <https://doi.org/10.1234/jfis.2022.15.3.245>

Information about the authors:

Ushkarenko Iuliia Viktorivna,

Doctor of Economics, Professor,

Head of the Department of Economics, Management and Administration,

Kherson State University

20, University Str., Kherson, 73013, Ukraine

Sorokina Alona Mykolayivna,

Lecturer of the Department of Hotel, Restaurant, and Tourism Business

Kherson State University

20, University Str., Kherson, 73013, Ukraine

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Циганюк М. А.

ВСТУП

Формування національної свідомості української нації є складним і багатовимірним процесом, що відображає еволюцію суспільних цінностей, правових норм та інституційних механізмів. У контексті воєнних і післявоєнних трансформацій цей процес набуває особливого значення, оскільки національна свідомість стає ключовим чинником консолідації суспільства, збереження національної ідентичності та захисту державності.

Сучасні воєнні виклики, зокрема повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, спричинили необхідність активізації правових і інституційних механізмів для захисту національної свідомості, що включає заходи інформаційної безпеки, правового регулювання історичної пам'яті, забезпечення функціонування української мови як державної, а також розвиток освітніх та культурних ініціатив, спрямованих на зміцнення національної ідентичності.

Таким чином, дослідження інституційно-правових аспектів формування національної свідомості у воєнний та післявоєнний періоди є не лише теоретично значущим, а й має вагомe практичне значення для розбудови суверенної, демократичної та правової держави.

1. Поняття, складові елементи та рівні національної свідомості

Феномен національної свідомості досліджується у таких галузях науки, як філософія, політологія, соціологія, культурологія, психологія, етнологія, історія, право, лінгвістика, педагогіка та ін., а тому вирізняється різними підходами до формування поняття «національна свідомість». Не зупиняючись детально на дослідженні різноманітних визначень, наведемо окремі з них:

1) цілісна система духовних феноменів нації, які сформовано у процесі історичного розвитку та відображають основні засади буття нації, настанови, ідеї, культурні здобутки, устремління¹ (І.О. Кресіна);

¹ Кресіна І.О. Національна свідомість. Сучасна українська енциклопедія. URL: <https://esu.com.ua/article-71053> (дата звернення: 16.01.2025 р.)

2) «категорія, сутністю якої є усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації»² (Р. Карпінська, В. Беляк);

3) «складна модернізована система духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації і відображують основні засади її буття та розвою»³ (О. Ситник);

4) «усвідомлення неповторної єдності Я і МИ свого народу в межах суспільного горизонту»⁴ (В.В. Буяшенко).

На нашу думку, ключовими факторами які як позитивно, так і негативно вплинули на формування національної свідомості Української нації стали:

1. У позитивному контексті:

– давня державність та історична спадщина України (наприклад, розвиток Київської Русі, як колиски української державності, формування української культури, мови, правової системи та козацької доби, як символи незалежності і демократії);

– боротьба за незалежність (визвольні війни під проводом Б. Хмельницького (1648-1657 рр.), створення Української Народної Республіки (1917–1921 рр.), як спроби відновлення державності у ХХ ст., Акт проголошення незалежності України (1991 р.), протистояння агресії РФ (з 2014 р. по теперішній час) та ін.;

– розвиток української мови та культури (внесок українських письменників, поетів та інтелектуалів у розвиток національної самосвідомості (зокрема, Г. Сковорода, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, П. Куліша, М. Вовчка, М. Грушевського, В. Стефаника, О. Довженко, В. Симоненко, Л. Костенко, В. Стуса, С. Крушельницької та ін.), відродження української мови після здобуття незалежності, популяризація української культури, літератури, музики);

– європейський вектор розвитку (наприклад, інтеграція України до Європейського Союзу, як спосіб зміцнення національної самосвідомості, зростання громадянської активності та боротьби за демократичні цінності під час Революції Гідності (2013–2014 рр.));

– роль церкви (відродження Української православної церкви, отримання Томосу (2019 р.) як важливий крок у відокремленні від

² Карпінська Р., Беляк В. Формування національної свідомості та гідності як ціннісних рис особливості в час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні наук*, 2023. Випуск 18. С. 32 URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2023/6.pdf DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2023.18.4> (дата звернення: 10.01.2025 р.)

³ Ситник О. Національна свідомість як визначний чинник українського державотворення в період першої половини ХХ століття: постановка проблеми. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія: Історія. Випуск 10, 2004. С. 73-78. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2023/6.pdf (дата звернення: 04.01.2025 р.)

⁴ Буяшенко В.В. Національна самосвідомість українців: проблема само ідентифікації. *Україна-суспільство: Збірник наукових праць НДІУ*, том IV. С. 148. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2005_1.pdf (дата звернення: 10.01.2025 р.)

російського церковного впливу, вплив греко-католицької церкви в західноукраїнських землях у збереженні національної ідентичності під час окупації Австрійською та Австро-Угорською імперіями 1772-1918 рр.,) та ін.

2. У негативному контексті:

- колоніальне та імперське гноблення (насиленницька русифікація та заборона української мови в Російській імперії (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.));

- Голодомори 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. (геноцид українського народу радянської тоталітарною владою, який знищив за різними оцінками до 9 млн. носіїв української культури та традицій);

- розподіл українських земель (тривалий час українські території були розділені між різними імперіями (Річчю Посполитою, Османською імперією, Австро-Угорщиною, Російською імперією), що спричинило розрив культурних зв'язків між різними регіонами);

- радянська спадщина (застосування політики «розчинення» українців у радянському просторі, депортація та примусове переселення українців у 1920-1930 рр., у 1944-1952 рр., операція «Захід», знищення національної інтелігенції (т.з. «Розстріляне відродження»), формування «радянської людини» без національної ідентичності, деформація історичної пам'яті через радянську пропаганду та перекручення історії України);

- мовний та культурний поділ (довготривала двомовність, що гальмує процес українізації, нерівномірний рівень розвитку національної свідомості в різних регіонах країни);

- політичні кризи та внутрішній розбрат (політичні конфлікти та боротьба між різними політичними силами, що послаблюють національну єдність, корупція та нестабільність у владі, які підривають довіру громадян до держави);

- гібридна війна та інформаційна агресія рф (російська пропаганда, спрямована на розмивання української ідентичності, нав'язування концепції «одного народу», використання радянських міфів про «братні народи» для зменшення рівня національної свідомості) та ін.

На думку Ю. Паніч, національна свідомість, як «унікальний феномен духовного життя українського суспільства, розвивається нині за внутрішньою логікою, демонструючи багатоманітність проявів і форм, глибину думок і почуттів, життєздатність у самоствердженні, надзвичайну силу націотворення»⁵.

Складовими національної свідомості є:

⁵ Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах. Політичний менеджмент. №6, 2006. С. 45-51. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/panich_natsionalna.pdf (дата звернення: 16.01.2025 р.)

1. Етнічна та національна ідентичність (усвідомлення особою своєї приналежності до певного етносу чи нації, що проявляється через спільну мову, культуру, традиції, історичну пам'ять і відчуття єдності з національною спільнотою). Українці ідентифікують себе через рідну мову (українську), культурні традиції (наприклад, святкування Різдва, Пасхи, Водохреща), історичну пам'ять (вшанування героїв Крут, пам'ять про Голодомор), символіку (тризуб, синьо-жовтий прапор) та відчуття єдності у боротьбі за незалежність.

2. Етнічна свідомість (рівень усвідомлення індивідом або групою своєї етнічної приналежності, що включає уявлення про походження, традиції, історію етносу та його роль у суспільстві). Усвідомлення українцями свого походження, збереження традицій (наприклад, вишиванки, народні пісні, писанкарство), знання історії свого етносу (наприклад, історії Київської Русі, козацької доби, боротьби УПА) та розуміння ролі українців у світовій культурі (наприклад, знання творчості видатних українських митців та її впливу на світову культуру).

3. Національна самосвідомість (усвідомлення людиною своєї приналежності до нації, що включає не лише етнічний, а й політичний, громадянський та культурний виміри, яка формується через освіту, державну політику, громадянську активність і соціальні інститути). Виявляється у політичній активності громадян, наприклад, участь у Революції Гідності 2013-2014 рр., підтримка українських реформ, розвитку громадянського суспільства та прагнення інтегруватися до Європейського Союзу, захист національних інтересів на міжнародній арені, оборона територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України в ході російсько-української війни.

4. Подвійна етнонаціональна самосвідомість (феномен, за якого особа або група осіб ідентифікує себе з двома етнічними чи національними спільнотами). Виникає у частини населення через історичні чи міграційні процеси, наприклад, українці, які мешкають у Канаді чи США, можуть одночасно ідентифікувати себе і як українців, і як громадян країн проживання. Також це явище помітне серед частини російськомовного населення України, яке поступово переходить до українську мову та культуру, усвідомлюючи свою приналежність до української політичної нації (наприклад, деякі українські виконавці, які раніше виконували пісні на російській мові переспівують їх з українськими текстами – Т Кароль, Н. Каменских, Б. Барських та ін.).

5. Національна ідея (сукупність фундаментальних цінностей, ідеалів та стратегічних цілей, що об'єднують націю та визначають її розвиток, виступає концептуальною основою державотворення і суспільного поступу). Українська національна ідея базується на незалежності, суверенітеті, демократії, європейській інтеграції, збереженні мови, культури та історичної пам'яті (наприклад, преамбула Конституції України закріплює наступне «спираючись на багатовікову історію українського

державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення... піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України...прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу»⁶). А також, виявляється в ідеї Гідності та Свободи, звучить в гаслах «Слава Україні! – Героям слава!» та «Україна понад усе!»).

6. Національна мрія (образ майбутнього, до якого прагне нація, відображений у суспільних очікуваннях, державній політиці і культурній спадщині, виступає потужним стимулом для соціального, політичного та економічного розвитку). Наприклад, національна мрія українці полягає у створенні економічно розвиненої, незалежної, демократичної європейської держави, де поважають права людини, мову та культуру, повернення тимчасово окупованих територій і встановлення справедливості миру без втрати суверенітету Україною.

7. Національний менталітет (сукупність характерних світоглядних, культурних та поведінкових рис, що визначають особливості сприйняття світу, соціальних відносин та норм поведінки представників певної нації). Українці характеризуються волелюбністю (козацька спадщина), працьовитістю (традиційне селянське господарство), толерантністю (співіснування різних етносів в Україні), індивідуалізмом (проблема національної єдності), високим рівнем самоорганізації (наприклад, волонтерський рух під час війни).

8. Національний характер (специфічні риси, притаманні представникам нації, які проявляються у ставленні до праці, влади, моралі, соціальної взаємодії, що формується під впливом історичних, природних та соціальних умов). Виявляється у здатності до самоорганізації (Революція гідності, волонтерські ініціативи), боротьбі за незалежність (повстання проти імперій, добровільна участь значної кількості українців у російсько-українській війні), гостинності, емоційності, певній недовірі до влади та схильності до пасивності у мирний час.

9. Національні комплекси (особливості національної самосвідомості, які можуть проявлятися у вигляді як позитивних, так і негативних рис, впливають на колективну поведінку нації та її стосунки з іншими народами). Наприклад, комплекс «меншовартість» – коли українці вважають, що іноземне краще за своє, або навпаки – «виключна місія» українців як нації-мучениці, «синдром гетьмана» – схильність до розбрату між лідерами замість єдності заради спільної мети та ін.

Рівнями функціонування національної свідомості є:

⁶ Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2025 р.)

I рівень – буденний: повсякденне прийняття національної приналежності, яке проявляється у звичаях, традиціях, мові, символах, міжособистісному спілкуванні, культурному середовищі, що формується через сім'ю, оточення, медіа та освітні установи. Наприклад, національна свідомість на буденному рівні може проявлятися у наступному: використання української мови в побутовому спілкуванні, дотримання національних традицій, вибір українських товарів на ринку, повсякденне використання національної символіки, підтримка українських спортсменів, музикантів, митців на міжнародних змаганнях і конкурсах. Проявами нерозвинутої буденної національної свідомості українців може бути, зокрема, відсутність інтересу до української культури, літератури, кіно, заміна їх виключно іноземним контентом, байдужість до національних питань або навіть зневажливе ставлення до української ідентичності, використання стереотипів про власний народ, наприклад, висміювання української мови чи традицій як «менш розвинених».

II рівень – теоретичний: включає усвідомлення національної ідентичності через наукові дослідження, філософські концепції, історичний аналіз та культурологічні теорії, проявляється в академічному середовищі, освітніх програмах, дослідженнях національної ідеї, історії та перспектив розвитку нації. Наприклад, національна свідомість на теоретичному рівні в українській науці, культурі, освіті та філософських поглядах може проявлятися у наступному: здійснення наукових досліджень, що аналізують розвиток української національної ідеї, мови, культури, публікація монографій, наукових статей, що пояснюють історичні процеси формування української нації, розробка концепцій національної свідомості в працях українських філософів, істориків, соціологів, дискусії в академічному середовищі щодо шляхів збереження та розвитку національної ідентичності, викладання у ЗВО курсів, присвячених історії України, державотворенню, етнополітології. Проявами нерозвинутої теоретичної національної свідомості може бути, зокрема, використання в наукових дослідженнях російських чи радянських концепцій, що заперечують самостійність української нації, популяризація ідей, що применшують значення української мови або національної культури, ігнорування або фальсифікація історичних фактів про геноциди, репресії та колоніальну політику щодо України.

III рівень – державно-політичний: відображає роль національної свідомості в процесах державотворення, формуванні національної ідеології, законотворчості та державної політики, проявляється у правовій системі, політичних доктринах, офіційній риториці, діяльності уряду та громадянському суспільстві. Наприклад, національна свідомість на державно-політичному рівні в Українській державі може проявлятися у наступному: закріплення в Конституції України статусу

української мови як державної; впровадження державних програм з популяризації української культури та мови; проведення політики декомунізації, зміна топонімів, знесення пам'ятників радянської доби; введення квот на українську музику в радіоефірі та українську мову на телебаченні; політичні заяви та дипломатичні ініціативи щодо захисту прав українців за кордоном та в окупованих територіях; ухвалення законів, що сприяють розвитку національної освіти і виховання громадян у дусі патріотизму. Проявами нерозвинутої теоретичної національної свідомості може бути, зокрема, пропаганда ідей «двомовності» як норми без розуміння історичних наслідків мовної асиміляції, політичні рішення, що сприяють інтеграції до імперських або неоколоніальних структур на шкоду національним інтересам, ігнорування проблеми інформаційної війни, що ведеться проти національної свідомості, наприклад, відсутність ефективних заходів протидії дезінформації та пропаганді.

Як зауважує Л. Кулішенко елементами розвинутої національної свідомості та самосвідомості є «національна ідентифікація, тобто усвідомлення людиною своєї належності до конкретного етносу, нації; знання типових особливостей, рис етносу, чи нації, до яких людина себе відносить, інтерес до етнічних, національних особливостей, що характерні для інших національних спільнот; усвідомлення єдності історичного минулого, сучасного і майбутнього свого етносу, нації; чіткі уявлення про територіальну спільність нації; усвідомлення й дієве ставлення до духовних і матеріальних цінностей нації, потреба особистою працею збагачувати такі цінності у своїй життєдіяльності; усвідомлення власної відповідальності за долю нації, її теперішнє і майбутнє» ⁷.

2. Нормативно-правові засади та інституційна складова формування національної свідомості

Законодавча база України спрямована на захист національної ідентичності через конституційні гарантії, мовну політику та регулювання історичної пам'яті, особливу роль відіграють декомунізаційні заходи, інформаційна безпека та захист державної мови як чинники формування національної свідомості в сучасних умовах.

Нормативно-правові засади формування нової національної свідомості закріплено у наступних НПА:

1. Конституційно-правові гарантії захисту національної ідентичності: Конституція України (ст. 10 «Державна мова в Україні є

⁷ Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців. Світогляд – Філософія – Релігія: Зб. наук. пр. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1(1). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39518/27-Kulishenco.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.01.2025 р.)

українська мова»⁸, ст. 92 закріплює положення у відповідності до якого виключно законами України визначаються в т.ч. права корінних народів і національних меншин, порядок застосування мов, порядок використання і захисту державних символів, державні свята, ст. 11 «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»⁹); Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» (забезпечує права національних спільнот на розвиток власної культури, мови та традицій, водночас утверджуючи пріоритетність української національної ідентичності¹⁰). Стратегія національної безпеки України (ключовий документ, який визначає основні загрози, пріоритети та механізми забезпечення державної безпеки, спрямований не лише на військову, економічну та інформаційну безпеку, а й на зміцнення національної ідентичності та свідомості громадян¹¹).

2. Законодавче забезпечення державної мовної та інформаційної політики: Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» («визначає стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів деформації національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору та відповідно до якої повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України»¹²); Закон України «Про інформацію» (визначає принципи інформаційної політики, спрямованої на захист в т.ч. національної культури, протидію дезінформації та пропаганді); Закон України «Про медіа» (містить положення, щодо захисту національної ідентичності, встановлюючи вимоги щодо мовлення, інформаційної безпеки та протидії дезінформації, сприяючи розвитку українського культурного простору¹³); Доктрина

⁸ Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2025 р.)

⁹ Там само

¹⁰ Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 07.01.2025 р.)

¹¹ Про Стратегію національної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (дата звернення: 25.01.2025 р.)

¹² Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 01.02.2025 р.)

¹³ Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 11.02.2025 р.)

інформаційної безпеки України (серед національних інтересів визначає «збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей Українського народу»¹⁴).

3. Правове регулювання історичної пам'яті та декомунізації: Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» («зобов'язує державу сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості»¹⁵); Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (визнає учасників національно-визвольних рухів борцями за незалежність, гарантує соціальний та правовий захист ветеранам УПА, дисидентам, репресованим особам); Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»¹⁶ та ін.

4. Формування національної свідомості в освітній та культурній сфері: Закон України «Про освіту» («освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави»¹⁷), Закон України «Про вищу освіту (визначає національну свідомість як ключовий компонент навчальних програм та обов'язковість вивчення дисциплін, що сприяють формуванню української ідентичності); Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України («у період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей»¹⁸); Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рр.; Закон України «Про культуру» («визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням,

¹⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 14.02.2025 р.)

¹⁵ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 19.02.2025 р.)

¹⁶ Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні: Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 09.02.2025 р.)

¹⁷ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.01.2025 р.)

¹⁸ Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 р. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 12.01.2025 р.)

розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них»¹⁹); Закон України «Про охорону культурної спадщини» (спрямований на захист національної історико-культурної спадщини, регулює діяльність у сфері відновлення пам'яток культури) та ін.

Інституційна складова формування національної свідомості в Україні включає широкий спектр державних органів, освітніх установ, культурних і громадських організацій, медіа, які виконують важливу роль у підтримці національної ідентичності, зміцненні історичної пам'яті та популяризації української культури, що є основою державного суверенітету та суспільної єдності. Зокрема, до них відносяться:

1. Державні органи: Президент України (визначає стратегічні пріоритети державної політики щодо формування національної свідомості, ініціює законодавчі ініціативи у сферах мови, культури, освіти та історичної пам'яті, засновує державні нагороди, премії та відзнаки за заслуги у збереженні національної ідентичності); Верховна Рада України (приймає законодавчі акти, що регулюють формування національної свідомості, контролює реалізацію державної політики у сфері освіти, культури, інформації та історичної пам'яті, підтримує національно-культурні ініціативи); Кабінет Міністрів України (реалізує державні програми у сфері національно-патріотичного виховання, контролює діяльність виконавчих органів у сфері освіти, культури, мовної політики, виділяє фінансування на заходи, спрямовані на збереження історичної пам'яті та культурної спадщини); Міністерство освіти і науки України (впроваджує навчальні програми, які сприяють формуванню національної ідентичності, контролює викладання історії України, української мови та літератури, реалізує концепцію національно-патріотичного виховання у навчальних закладах); Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (здійснює державну мовну політику, підтримує розвиток національного мистецтва, літератури, кінематографу, організовує заходи, спрямовані на збереження культурної спадщини, контролює політику у сфері декомунізації та історичної пам'яті); Державна служба України з етнополітики та свободи совісті («діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав корінних народів і національних меншин в Україні»²⁰); Український інститут національної пам'яті (центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику

¹⁹ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025 р.

²⁰ Про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті URL: <https://dcss.gov.ua/about/> (дата звернення: 19.01.2025 р.)

у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу) та ін.

2. Освітні та наукові установи: Національна академія наук України (проводить дослідження з питань національної свідомості, історії та державотворення, підтримує наукові програми з розвитку української ідентичності); заклади освіти різних рівнів (формують світогляд у здобувачів освіти на основі патріотизму та громадянської свідомості).

3. Культурні та громадські інституції: Український культурний фонд (державний інвестор розвитку культури та креативних індустрій України, одним із пріоритетними напрямками діяльності якого на 2025 р. є «культура під час війни: створення культурного продукту/контенту, який рефлексує на виклики воєнного часу та згуртовує суспільство; адаптація, створення та просування (у взаємодії з державними інституціями та недержавними ініціативами) культурного продукту/контенту для української культурної дипломатії»²¹); Державне агентство України з питань кіно (зокрема, підтримує створення історичних фільмів, які формують національну свідомість, встановлює квоти для українського контенту у кінотеатрах і на телебаченні); національні музеї та архіви; громадські організації і волонтерські рухи (наприклад, Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Національна скаутська організація України «Пласт», Інститут масової інформації та ін.).

4. Інформаційні ресурси та медіа відіграють ключову роль у формуванні національної свідомості, оскільки саме через них відбувається поширення ідей, цінностей, історичної пам'яті, культурної спадщини та патріотичних наративів, виконуються функції інформування і популяризації національної ідентичності, освіти, соціалізації та національна інтеграція, формування громадської думки і національної ідентичності. Основними категоріями інформаційних ресурсів та медіа є традиційні ЗМІ (телебачення, радіо, друковані видання), цифрові медіа та соціальні мережі, документальне і художнє кіно, YouTube-контент. Наприклад, місія Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення передбачає в т.ч. підтримку «свободи слова та захист національного медіапростору України, здатного протистояти загрозам інформаційній безпеці держави»²².

3. Роль воєнного досвіду у трансформації національної свідомості та перспективи розвитку її розвитку у поствоєнний період

Збройна агресія росії проти України, яка триває з 2014 р. і перейшла в повномасштабну фазу у 2022 р., значно активізувала процеси національної консолідації, що знайшло своє вираження у наступному:

²¹ Про нас. Український державний фонд. URL: <https://ucf.in.ua/p/about> (дата звернення: 14.01.2025 р.)

²² Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Офіційний веб-сайт. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/pro-natsionalnu-radu/#misia> (дата звернення: 12.01.2025 р.)

– війна сприяє усвідомленню громадянами своєї національної приналежності, спільних цінностей та прагнення до незалежності (наприклад, станом на кінець 2023 р. за результатами опитування компанії Gradus Research у межах проекту «Градус суспільства під час війни» 65 % українців перейшли на українську в побутовому та професійному житті²³);

– підвищується значення державних символів (прапора, герба, гімну), що стають символами спротиву (наприклад, використання синьо-жовтого прапора в окупованих містах як символу незламності, зокрема, під час окупації Херсона місцеві жителі проводили акції протесту, розгортаючи українські прапори, навіть під загрозою репресій або 21.03.2014 р. курсанти Севастопольської Академії військово-морських сил відмовилися виходити на «урочисте шиккування» організоване окупаційною владою та демонстративно виконали гімн України);

– загроза з боку зовнішнього агресора змушує суспільство мобілізувати ресурси, підтримувати армію та державні інституції (наприклад, Масовий вступ до лав Збройних Сил України та територіальної оборони, зокрема, у перші дні після вторгнення добровольцями до лав ТрО записалися понад 100 тисяч осіб);

– відбувається активізація волонтерського руху, благодійності, громадських ініціатив (наприклад, ефективно функціонують Благодійний фонд Сергія Притули, Благодійний фонд «Повернись живим», платформа UNITED24, ініціативи «Народний Байрактар», «Армія дронів» та ін.);

– українська влада вживає заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки, протидії пропаганді, підтримки патріотичного виховання (наприклад, заборона російських пропагандистських телеканалів і сайтів в Україні – «Росія 24», RT, Sputnik, впровадження Програми з медіаграмотності «Фільтр» та ін.);

– приймається законодавство про заборону проросійських партій і організацій (наприклад, ліквідовано «Опозиційну платформу – За життя», «Партію Шарія», УПЦ (МП) в Україні, у м. Херсоні ряд вулиць було переіменовано на честь поліцейських, які загинули внаслідок російської агресії – Р. Набегова, Р. Сторчеуса, В. Ковальова, А. Тарчинського).

В межах нашого дослідження ми провели опитування респондентів серед університетської спільноти щодо визначення рівня національної свідомості результати якого представлено нами у таблиці 1.

²³ 65% громадян розмовляють українською у побуті – опитування. Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/01/18/258925/> (дата звернення: 10.01.2025 р.)

Таблиця 1

Результати опитування респондентів серед університетської спільноти щодо визначення рівня національної свідомості

Питання	Відповідь 1	Відповідь 2	Відповідь 3	Відповідь 4
Стать	Чоловіча 37,5%	Жіноча 62,5%		
Вік	19-68 роки			
Освіта	Вища 83,3%	Неповна вища 16,7%		
Місце проживання	Місто 87,5%	Селище 4,2%	Село 4,2%	Інша країна 4,2%
До якого етносу Ви себе відносите?	Український, слов'яни			
Як Ви визначаєте свою національну ідентичність?	Українець/українка 100%			
Як важливо для Вас збереження української культури, традицій та мови?	Дуже важливо 87,5%	Скоріше важливо 12,5%		
Чи відчуваєте Ви приналежність до свого етносу?	Так 82,6%	Ні 4,2 %	Частково 13 %	
Чи пишаєтесь Ви своєю національною приналежністю?	Так 91,7%	Важко сказати 8,3%		
Чи вважаєте Ви себе патріотом України?	Так 83,3%	Частково 16,7%		
Чи відчуваєте Ви себе частиною одночасно двох або більше національних чи етнічних спільнот?	Ні 83,3%	Частково 4,2 %	Так 12,5%	
Що, на Вашу думку, є головною національною ідеєю України?	Воля, свобода, незалежність, єдність українського народу, перемога у російсько-українській війні, виховання українського свідомого суспільства, збереження традицій та культури			
Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?	Відбудова, повернення українців з-за кордону, становлення України як впливового регіонального актора-суб'єкта міжнародних відносин, високий рівень прожиткового рівня, розвинута європейська держава			
Які, на Вашу думку, риси характеру найбільш притаманні українцям?	Волелюбність, працьовитість, гостинність, оптимізм, індивідуалізм, солідарність, емоційність			
Які риси національного менталітету, на Вашу думку, слід розвивати для зміцнення української нації?	Єдність, взаємопідтримка, оптимізм, громадянська активність, відповідальність, повага до культури й мови, ініціативність, готовність до захисту України, патріотизм			
Чи вважаєте Ви, що українці мають певні національні комплекси?	Так 50%	Ні 20,8%	Важко сказати 29,2%	
Які фактори, на Вашу думку, можуть сприяти подоланню цих комплексів?	Подолання суспільних криз, усвідомлення національної значущості, ліквідація політичних конструктів наві'язаних росією; виховання молоді в контексті україноцентричного погляду, завчасна підготовка держави до реформачі в сфері економіки, судового процесу, армії, зниження рівня корупції, вивчення історії, впевненість та критичне мислення			

Отже, результати опитування свідчать про високий рівень національної свідомості респондентів, більшість із яких ідентифікують себе як українці, вважають важливим збереження культури, традицій і мови, а також пишаються своєю національною приналежністю та

вважають себе патріотами. Основною національною ідеєю України респонденти називають свободу, незалежність, єдність і перемогу у війні, а майбутнє країни через 10 років бачать у її відбудові, зростанні добробуту та зміцненні міжнародних позицій. Серед рис українського народу виділяють волелюбність, працьовитість і гостинність, а для зміцнення нації вважають необхідним розвивати єдність, громадянську активність та патріотизм. Половина респондентів визнає наявність національних комплексів, запропонувавши їх подолання через суспільні реформи, боротьбу з корупцією, україноцентричне виховання молоді та розвиток критичного мислення.

Поряд із аспектами, які активізували процеси національної консолідації, існує ряд викликів у даній сфері, зокрема: регіональні особливості та історичні відмінності окремих регіонів України, що впливає на ставлення до державної політики та війни, зумовлює проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб; ведення рф проти України таких форм гібридної війни, як дезінформація, кібератаки та пропаганда, в т.ч. використання інформаційних технологій для розпалювання внутрішніх конфліктів, створення недовіри до влади, поширення фейкових новин; затягування війни, економічна криза, втрата робочих місць та ін.

Після завершення війни перед Україною постане важливе завдання – збереження та подальше зміцнення національної свідомості, ключовими напрямками якої можуть бути:

1. Відновлення історичної пам'яті та національної ідентичності:
 - продовження декомунізації та дерусифікації – перейменування вулиць, демонтаж пам'ятників, популяризація українських героїв;
 - розширення державних програм з підтримки національної культури, української мови та традицій;
 - впровадження спеціальних освітніх курсів про російсько-українську війну, боротьбу за незалежність, роль українців у світовій історії.
2. Соціальна згуртованість та інтеграція ветеранів:
 - запуск державних програм соціальної адаптації ветеранів війни;
 - підтримка психологічної реабілітації військовослужбовців і цивільного населення;
 - розвиток волонтерських і громадських ініціатив для підтримки сімей загиблих і постраждалих.
3. Інформаційна безпека та протидія пропаганді:
 - розвиток медіаграмотності, боротьба з дезінформацією та пропагандою;
 - зміцнення національного інформаційного простору, підтримка незалежних українських медіа;
 - продовження заборони російських та проросійських інформаційних ресурсів.
4. Економічний розвиток та його вплив на національну свідомість:
 - економічне зростання через відновлення інфраструктури, залучення інвестицій, розвиток технологічного сектору;

- підтримка українського бізнесу, стимулювання виробництва товарів з маркуванням «Зроблено в Україні»;
 - популяризація української культури через розвиток креативних індустрій (музики, кіно, моди, дизайну).
5. Політична культура та європейська інтеграція:
- поглиблення інтеграції України в ЄС та НАТО, що сприятиме утвердженню демократичних цінностей;
 - формування політичної відповідальності та участі громадян у процесах державного управління;
 - продовження боротьби з корупцією, підвищення прозорості влади та ін.

ВИСНОВКИ

Феномен національної свідомості досліджується у різних галузях науки та вирізняється різними підходами до формування поняття «національна свідомість», яке в узагальненому розуміння характеризується як цілісна, модернізована система духовних феноменів, що сформувалася в процесі історичного розвитку нації та відображає її основні засади буття, цінності, культурні здобутки й устремління, проявляється через усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, формування колективного «Я» та відчуття єдності з національною спільнотою в межах суспільного горизонту. Формування національної ідентичності українців здійснювалося під впливом позитивних та ключових факторів протягом тривалого історичного періоду. Складовими національної свідомості є: етнічна та національна ідентичність, етнічна свідомість, національна самосвідомість, подвійна етнонаціональна самосвідомість, національна ідея, національна мрія, національний характер, національні комплекси. До рівнів національної свідомості відносяться буденний, теоретичний, державно-політичний.

Нормативно-правові засади формування нової національної свідомості закріплено у конституційно-правових гарантіях захисту національної ідентичності, законодавчому забезпеченні державної мовної та інформаційної політики, правовому регулюванні історичної пам'яті та декомунізації, формування національної свідомості в освітній та культурній сфері та ін. Інституційна складова формування національної свідомості в Україні включає в себе державні органи, освітні та наукові установи, культурні та громадські інституції, інформаційні ресурси та медіа.

Збройна агресія росії проти України активізувала процеси національної консолідації, що проявляється в усвідомленні громадянами своєї національної приналежності, посиленні ролі державних символів, мобілізації суспільства на підтримку армії та державних інституцій, активізації волонтерського руху, посиленні інформаційної безпеки та прийнятті законодавства, спрямованого на ліквідацію проросійських впливів в Україні. Після завершення війни перед Україною постане важливе завдання – збереження та подальше зміцнення національної свідомості, ключовими напрямками якої можуть бути: відновлення

історичної пам'яті та національної ідентичності, соціальна згуртованість та інтеграція ветеранів, інформаційна безпека та протидія пропаганді, економічний розвиток та його вплив на національну свідомість, політична культура та європейська інтеграція та ін.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено інституційно-правовий механізм формування національної свідомості української нації у воєнний та післявоєнний період. Зауважено, що феномен національної свідомості досліджується у різних галузях науки та вирізняється різними підходами до формування поняття «національна свідомість», яке в узагальненому розумінні характеризується як цілісна, модернізована система духовних феноменів, що сформувалася в процесі історичного розвитку нації та відображає її основні засади буття, цінності, культурні здобутки й устремління, проявляється через усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, формування колективного «Я» та відчуття єдності з національною спільнотою в межах суспільного горизонту. Підкреслено, що формування національної ідентичності українців здійснювалося під впливом позитивних та ключових факторів протягом тривалого історичного періоду. Визначено, що складовими національної свідомості є: етнічна та національна ідентичність, етнічна свідомість, національна самосвідомість, подвійна етнонаціональна самосвідомість, національна ідея, національна мрія, національний характер, національні комплекси, а рівнями національної свідомості – буденний, теоретичний, державно-політичний. Узагальнено, що нормативно-правові засади формування нової національної свідомості закріплено у конституційно-правових гарантіях захисту національної ідентичності, законодавчому забезпеченні державної мовної та інформаційної політики, правовому регулюванні історичної пам'яті та декомунізації, формування національної свідомості в освітній та культурній сфері та ін. Проаналізовано, що інституційна складова формування національної свідомості в Україні включає в себе державні органи, освітні та наукові установи, культурні та громадські інституції, інформаційні ресурси та медіа. Зауважено, що збройна агресія росії проти України активізувала процеси національної консолідації, що проявляється в усвідомленні громадянами своєї національної приналежності, посиленні ролі державних символів, мобілізації суспільства на підтримку армії та державних інституцій, активізації волонтерського руху, посиленні інформаційної безпеки та прийнятті законодавства, спрямованого на ліквідацію проросійських впливів в Україні. Наголошено, що після завершення війни перед Україною постане важливе завдання – збереження та подальше зміцнення національної свідомості, ключовими напрямками якої можуть бути: відновлення історичної пам'яті та національної ідентичності, соціальна згуртованість та інтеграція ветеранів, інформаційна безпека та протидія пропаганді, економічний розвиток та його вплив на національну свідомість, політична культура та європейська інтеграція та ін.

Література:

1. Кресіна І.О. Національна свідомість. *Сучасна українська енциклопедія*. URL: <https://esu.com.ua/article-71053> (дата звернення: 16.01.2025 р.)
2. Карпінська Р., Беяк В. Формування національної свідомості та гідності як ціннісних рис особливості в час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні наук*, 2023. Випуск 18. С. 29-38. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2023/6.pdf DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2023.18.4> (дата звернення: 10.01.2025 р.)
3. Ситник О. Національна свідомість як визначний чинник українського державотворення в період першої половини ХХ століття: постановка проблеми. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія: Історія. Випуск 10, 2004. С. 73-78. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2023/6.pdf (дата звернення: 04.01.2025 р.)
4. Буяшенко В.В. Національна самосвідомість українців: проблема само ідентифікації. *Україна-суспільство: Збірник наукових праць НДІУ*, том IV. С. 144-151. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2005_1.pdf (дата звернення: 10.01.2025 р.)
5. Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*. №6, 2006. С. 45-51. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/panich_natsionalna.pdf (дата звернення: 16.01.2025 р.)
6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2025 р.)
7. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців. *Світогляд – Філософія – Релігія: Зб. наук. пр.* Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1(1). URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39518/27-Kulishenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.01.2025 р.)
8. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 07.01.2025 р.)
9. Про Стратегію національної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (дата звернення: 25.01.2025 р.)
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 01.02.2025 р.)
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 14.02.2025 р.)
12. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 19.02.2025 р.)

13. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 11.02.2025 р.)

14. Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні: Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 09.02.2025 р.)

15. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.01.2025 р.)

16. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 р. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 12.01.2025 р.)

17. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025 р.)

18. Про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті URL: <https://dess.gov.ua/about/> (дата звернення: 19.01.2025 р.)

19. Про нас. Український державний фонд. URL: <https://ucf.in.ua/p/about> (дата звернення: 14.01.2025 р.)

20. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Офіційний веб-сайт. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/pro-natsionalnu-radu/#misia> (дата звернення: 12.01.2025 р.)

21. 65% громадян розмовляють українською у побуті – опитування. Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/01/18/258925/> (дата звернення: 10.01.2025 р.)

Information about the author:

Tsyhaniuk Mykola Anatoliiovych,

Candidate of Historical Sciences,

Assistant Professor at the of the Department of Law, Professional and

Social-Humanitarian Education

Higher Educational Institution “Podillia State University”

12, Shevchenko Str., Kamianets-Podilskyi, 32316, Ukraine

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF CHILD'S PROTECTION DURING AND AFTER THE ARMED CONFLICT

Chepkova K. O.

INTRODUCTION

As early as 1996, Graça Machel, an expert of the UN Secretary-General, concluded that children who survived the armed conflict would not be able to reach the potential they had before the armed conflict. Therefore, in the mid-1990s, she drew attention to the need to address the problem of rehabilitation and assistance to children, emphasizing that they suffer psychological and physical trauma, become victims of sexual violence, become orphans, lose social and cultural ties, or become soldiers¹.

Ukrainian children (in all corners of our country) have been living through the armed conflict for a long time. Daily air alerts, staying in shelters, massive rocket attacks, etc. irrevocably affect every child living in our country.

The Ministry of Health of Ukraine records a decrease in the number of children living in Ukraine every year². This is undoubtedly the result of the prolonged armed conflict³.

The state, represented by its authorized bodies, should be more than anyone else interested in increasing the number of children and protecting them both in peacetime and during and after the armed conflict.

Both international and national legal acts provide for a large number of rights for every child. However, the mere fact that these rights are enshrined in legal acts does not mean that they are automatically realized. The key issue is how the state, represented by authorized bodies, will realize them. Especially during the period of armed conflict and in the conditions after its completion.

The public administration is the main system of bodies established to exercise public power by implementing the law, bylaws and other actions in the public interest. Including in the interests of our children both in peacetime, during armed conflict, and in the conditions after its completion.

¹ Impact of armed conflict on children. Report of the expert of the Secretary-General, Ms. Graça Machel, submitted pursuant to General Assembly resolution 48/157. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/about/the-mandate/mandate/the-machel-reports/>.

² Статистичні дані системи МОЗ. *Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я*. URL : <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html>.

³ Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>.

1. The basics of public administration in the field of child protection during and after armed conflict

The legal category of “public administration” is relatively new to the national doctrine of administrative law. Scientific discussions have repeatedly arisen regarding its definition, content and essence. This concept has not yet been used in legislation.

Until recently, the concept of “government management” was widely used in Ukrainian legal science, which was inherited by Ukrainian administrative law from the Soviet historical period. Government management was defined as one of the types of social management. The concept of “government management” was understood as an independent type of state activity, which has an organizing, executive and administrative, subordinate character, of a special group of state bodies (officials) for the practical implementation of the functions and tasks of the state in the process of daily and direct management of economic, socio-cultural and administrative-political construction^{4, 5}.

However, this concept covers only a group of state bodies belonging to the executive branch of power, leaving out a large number of entities exercising public power.

Most administrative law scholars agree that the concept of “government management” is a relic of time and needs to be updated. This legal construct is being replaced by another one – “public administration” and “public administrating”.

From the historical point of view, “public administration” are legal categories that came to us from the United States and Western Europe. One of the “fathers” of public administration can undoubtedly be called Alexander Hamilton, an American politician during the Revolution (1775-1783) and the formation of the United States. Biographers and historians unanimously agree that Alexander Hamilton is “the genius of administrative law of his time”⁶. Alexander Hamilton, together with James Madison and John Jay, published their views on state-building and law-making in the form of a collection of articles entitled *The Federalist Papers*, which were published in 1787-1788. It was in article number 7 that public administration was first mentioned⁷.

Public administration, as defined by Alexander Hamilton, has two important components. The first is that public administration refers to the process or activities of the entire government. Second, it encompasses all three

⁴ Курс адміністративного права України : підручник / за ред О.В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с. С. 36, 44.

⁵ Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Х. : Право, 2013. 656 с. С. 8-10.

⁶ DeConde Alexander. «Alexander Hamilton». *Encyclopedia Britannica*, 28 Jan. 2025, <https://www.britannica.com/biography/Alexander-Hamilton-United-States-statesman>.

⁷ Alexander Hamilton. The Same Subject Continued: Concerning Dangers from Dissensions Between the States. *Federalist No. 7*. For the Independent Journal. URL: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-1-10#s-lg-box-wrapper-25493270>.

branches of government. Legislators and judges participate in public administration, but their powers and contributions differ in ways that distance them from the center of governmental action. They make vital decisions, but must rely on agencies and independent boards and commissions to implement them.

A second and more familiar meaning of public administration is “constraint by executive detail.” However, the details suggested by Alexander Hamilton can hardly be called routine or trivial. They are striking in their scope – what could be more important than conducting foreign relations; stimulating public finance and credit, managing funds in accordance with appropriations, organizing an army and directing war? These are management activities that directly ensure and strengthen the freedoms of people – the main goals of a liberal republic. People are the main goal of a liberal republic. They turn “parchment” laws and court decisions into a living reality. The executive branch and the subordinate administrators who oversee these matters play roles that are crucial to the fate of the republic. They are not mere instruments.

They govern in the fullest sense of the word, and, in the words of Alexander Hamilton, they have a formative or constitutive influence on public policy and, therefore, on the character of the people and the country. In their activities, they must cultivate the “productive spirit of political economy” and, in fulfilling their tasks, achieve reliable and lasting results.

Among other things, Alexander Hamilton argued that public administration is not exclusively represented by the executive branch of government. He argued that public administration includes bodies of all branches of government⁸.

Charles Jean Bonin is definitely the next prominent figure in the formation of the ideas of public administration. It is safe to say that Bonnin lived in one of the most fateful periods of change for humanity.

The first 20 years of his life were spent under absolutism, after which he spent the next decade of his life in the midst of the Revolution. In his mature years, he lived through the Consulate and the Empire, and in his old age, he witnessed the Restoration and its aftermath. His existence came during the years when France was transformed as never before in its long history, and which in its long history has given humanity the best fruits. It was under the influence of changes and events in the history of France that Charles Jean Bonnet wrote his work “Principles of Public Administration” (1808)⁹. He laid the foundations of modern public administration. Charles Jean Bonnin argued that public administration is a new science and, like any science, requires the identification of its basic principles. Among them:

⁸ Richard T. Green. Alexander Hamilton’s Public Administration. 2019. *The University of Alabama Press*. 258 p. Pp. 41-42, 51.

⁹ Thuiller Guy. “Les Principes d’administration Publique de Charles-Jean Bonnin (1812).” *La Revue Administrative*. 1992. Vol. 45, no. 267. Pp. 204-14. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/40769574>.

That administration came about through association or community;
That the preservation of that association is the principle of administration;
That administration is the government of the community;
That social action is its nature and its function is the enforcement of laws of general interest¹⁰.

Woodrow Wilson is a figure that cannot be overlooked when studying public administration. His article “The Study of Administration” (1887), in which the author notes that the process of administration is much more difficult than the process of creation¹¹. According to Woodrow Wilson, every nation has to go through three main stages of changes in the system of governance: the first stage is absolutism, the second is associated with the adoption of a constitution that limits absolutism with the emergence of civilian control, and the administration must take it into account, and the third is when the sovereign people create a system of public administration in accordance with the constitution and receive new popular powers.

According to Woodrow Wilson's definition, public administration is the detailed and systematic execution of the law. Each individual application of the law is an act of administration. “Administration is the most obvious part of government; it is government in action; it is the executive, the operational, the most visible side of government.”

Woodrow Wilson also pays special attention to public opinion, pointing out that public opinion is an indispensable element of public administration. Wherever respect for public opinion is the first principle of public administration, practical reforms should be gradual and full of compromises.

When holding public office, Woodrow Wilson believed that politicians determine the direction of public policy, and administrators (meaning civil servants) implement it¹².

The thought and work of the above-mentioned figures, among other things, became the basis for the formation of the domestic legal category of “public administration” and “public administrating”. In Ukraine, this concept has repeatedly been the subject of research in the administrative doctrine, both in the general sense and in the context of application to certain areas of public life. The issue of public administration has been sufficiently studied by domestic administrative scholars. The available research is the basis for the theorization of public administration in the field of child protection during and after armed conflict.

¹⁰ Guerrero Orozco Omar. The Great Masters of Public Administration: Von Justi, Von Stein, Bonnin and González (December 1, 2014). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2532559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2532559>.

¹¹ Cooper John Milton. «Woodrow Wilson». *Encyclopedia Britannica*, 13 Feb. 2025. URL: <https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson>.

¹² The Study of Administration. Author(s): Woodrow Wilson. *Political Science Quarterly*. 1887. Vol. 2, No. 2. Pp. 197-222.

The concept of “public administration” first appeared in Ukrainian science in the early 2000s. It is worth noting that with the emergence of the concept of “public administration” comes the derivative concept of “public administrating”.

Thus, in 2004, one of the first definitions of “public administration” was formulated in the monograph by V. Kolpakov, which was understood as a system of organizational and structural entities that legally acquired the authority to exercise public power by implementing existing regulations and performing other actions in the public interest¹³.

In the educational textbook “The Course of Administrative Law” edited by V. Kovalenko (2008), it was determined that the system of public authorities that performs administrative and management functions should be considered in a holistic manner¹⁴. That is, to link two phenomena – “government” and “local government”. In many countries of the world, the term “public administration” is used to describe this combination. The contributors to this textbook define public administration as the organization and activities of bodies and institutions subordinated to political power that ensure the implementation of the law and perform other administrative functions in the public interest. Public administration implies not only a clear definition and determinism of its competence, but also a clear mechanism for its implementation in practice, which is expressed in certain actions that are perceived as containing governmental prescriptions. They are: firstly, clearly expressed in reality statements of the state's will; secondly, actions coming from specific subjects and reflecting public interests; thirdly, actions that are actually experienced by individuals and legal entities¹⁵.

Melnyk R.S. and Bevenko V.M. in their manual on administrative law highlighted an interesting approach that branches of national law, including administrative law, are characterized by the use of constructions, categories and concepts that do not exist in the physical sense and are exclusively a product of human thinking. Such values are called “fictitious” or “legal fictions”,

that is, those that represent a fiction, a non-existent object. At the same time, legal capacities lack a real subject who could be considered their owner or holder. However, there can be no rights without a subject: it is impossible to talk about rights except by attributing them to someone. This explains the need to use fictions, which involve the creation (creation in the human

¹³ Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

¹⁴ Курс адміністративного права України [Текст] : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка. К. : Юрінком Інтер, 2008. 808 с. С. 55.

¹⁵ Курс адміністративного права України [Текст] : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка. К. : Юрінком Інтер, 2008. 808 с. С. 57.

imagination) of a fictional, “artificial” person. Such an “artificial”, fictitious person is the so-called public administration¹⁶.

Melnyk R.S. and Bevzenko V.M. believe that public administration is a generalized term that unites entities whose main task is to implement the Constitution and laws of Ukraine¹⁷.

Kravtsova T. M. and Solonar A. V. understand public administration as a system of state executive authorities and executive bodies of local government, enterprises, institutions, organizations and other entities vested with administrative and management functions that act to ensure both the interests of the state and the interests of society as a whole¹⁸.

Kolpakov V.K. considers public administration as a legal category in two dimensions: functional and structural. Under the functional approach, public administration is the activity of the relevant structural entities to perform functions aimed at realization of the public interest. Ukrainian law recognizes such an interest as the interest of a social community that is legalized and satisfied by the state. Thus, for example, the performance of the law enforcement function by the public administration means the systemic activity of all structural entities that have such a function. This activity is commonly referred to as “public administration”.

According to the structural approach, public administration is a set of bodies that are formed for the exercise (realization) of public power. Public authority in Ukrainian law is recognized as: a) power of the people as direct democracy; b) state power – legislative, executive, judicial; c) local government. Thus, these entities form the system of public administration¹⁹.

Maslova A.B. in her dissertation research “Bodies implementing the state customs policy as a component of the system of public administration: a human-centric concept of transformation” separately studied public administration as a legal phenomenon and came to the following conclusions. In the study of public administration as a legal category in general, the scientist applied system analysis, i.e. analyzed public administration in the following sequence: determination of the configurator; definition of the problem and issues; identification of goals; construction and use of models; decomposition; aggregation²⁰.

¹⁶ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 376 с.

¹⁷ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 376 с. С. 42.

¹⁸ Кравцова Т.М., Солоняк А.В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522-525.

¹⁹ Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О.В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с. С. 41.

²⁰ Маслова А.Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: людиноцентристка концепція трансформації. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 444 с. С. 208.

Maslova A.B., unlike other scholars and adhering to the system analysis chosen by her, considers public administration as a system and understands it as an objectively determined set of its subjects built on stable internal and external relations of a vertical and horizontal nature, the purpose of which is to achieve such a balanced state of its components and their stable interaction with each other, which should ensure proper guarantee by the subjects of public administration of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities in public Public administrating, in turn, is the functional activity of public administration entities aimed at achieving its goal²¹.

Bila V.R. highlighted in her dissertation study “Legal Forms of Public Administration in Ukraine” the characteristic features of public administration: focus on the realization of the public interest; publicity; application of democratic governance tools, including the involvement of civil society institutions and collegiality in decision-making; assistance in the exercise of rights and enforcement of obligations of individuals and legal entities through the provision of administrative services; exercise of powers within the framework of the administrative²².

Regarding the concept of “public administration” in the Ukrainian Administrative Law: A Complete Course (edited by V. Galunko), public administrating is considered as administrative activity of public administration entities, which is an external expression of the implementation of tasks (functions) of the executive branch, carried out to satisfy the public interest and is negatively distinguished from legislative, judicial and political activity²³.

Melnyk R.S. understands public administrating as an externally oriented activity of a wide range of subjects (primarily public administration) related to the implementation of political decisions and the implementation of the Constitution and laws of Ukraine, which is aimed at satisfying the public interest²⁴.

The successful distinction and explanation of the concepts of “public administration” and “public administration” was made by Bukhaneych O.M., Ivanovska A.M. and Kyrilenko V.A. The scientists explained it as follows. Public administration should be understood as public authorities, and bodies and structures that are not organizationally part of the public authority

²¹ Маслова А.Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: людиноцентристка концепція трансформації. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 444 с. С. 209.

²² Біла В.Р. Правові форми публічного адміністрування в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. К., 2020. 431 с.

²³ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с. С. 18.

²⁴ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. К.: Баїте, 2014. 376 с. С. 124-125.

system, but perform the functions delegated by it to realise public interests in all spheres of society and the state. For its part, public administering is the activity of public administration represented by public authorities, bodies and structures that are not organisationally part of the public authority system, but perform delegated functions to realize public interests in all spheres of society and the state, acting exclusively within the powers and in the manner prescribed by law, in order to ensure the rule of law, human and civil rights and freedoms to meet the needs of society and the state and endowed with the prerogative of public authority. Based on the above approach to the understanding of public administration and public administering, we can say that the category of “public administration” determines how public power is built, which entities are empowered to implement it²⁵.

Danilenko A.S. and Sokolska T.V. in their work “Public Administering” identified a number of features characteristic of public administering. In particular: part of the executive branch and the executive branch of government is the main personification; it is associated with the activities of the state; implementation of public policy; understands the aspirations (interests) of people formulated and expressed in laws; one of the main purposes of public administration should be to focus on people and their well-being. Otherwise, administration will be mechanical, impersonal and non-social; public administration should be politically neutral²⁶.

As an interim conclusion, the science of administrative law is unified in that public administration is a set of entities that exercise their powers enshrined in legal acts in order to ensure the public interest. In turn, “public administering” is the activity of public administration entities.

Public administration is represented by numerous subjects.

According to Melnyk R.S., the subjects of public administration are one of the mandatory participants in administrative and legal relations that arise in the state. A significant number of public administration entities is due to the prevalence and pervasive nature of administrative and legal relations, without which neither public power in the State nor subjective public rights of individuals are exercised²⁷.

To formulate the list of subjects of public administration, Melnyk R.S. proposes to take as a basis the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (Articles 2, 48) – public authorities; authorities of the Autonomous Republic of Crimea; local government bodies; their officials and

²⁵ Bukhanevych O.M., Ivanovska A.M. & Kyrylenko V.A. Definition legal categories “public authority”, “public administration” and “public administering” in the modern doctrine of administrative law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 29(1). Pp. 84-93.

²⁶ Публічне адміністрування: навч. посіб. / Даниленко А.С. та ін. К.: Центр учбової літератури, 2022. 288 с. С. 10.

²⁷ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. К.: Baire, 2014. 376 с. С. 124-125.

officers; other subjects in the exercise of their administrative functions on the basis of legislation, in particular, in the exercise of delegated powers²⁸.

At the same time, the scholar notes that public administration, unlike legislative activity and judicial proceedings, can be carried out not only by executive authorities. As mentioned above, this process also involves other entities with different administrative powers (the Verkhovna Rada of Ukraine, the Accounting Chamber of Ukraine, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, the President of Ukraine).

Galunko V.V. divides the subjects of public administration into two groups: I – formally part of the executive branch, II – not formally part of the executive branch, but performing executive functions in the system of legislative, executive and judicial branches of state power.

Therefore, despite the fact that public administration entities function mainly in executive bodies and local governments, they are present in the legislative and executive branches of government and in state bodies that are not formally part of any of them. Among them, certain groups of public administration entities should be distinguished: state authorities, state bodies that perform executive functions but do not formally belong to this structure; state funds and institutions; authorities of an autonomous entity (the Autonomous Republic of Crimea); local governments; entities that have been delegated certain public administration powers.

Paterilo I.V. in her dissertation research “Administrative and Legal Instruments of the Public Administration of Ukraine” stated that the public administration includes not only “bodies”, and the competence of its subjects does not extend to all forms of public power. Public power is exercised in various forms by a wide range of subjects, ranging from public authorities to individuals. The fact that their activities belong to the category of “public authority” is due to the fact that the latter act in the interests of the majority (the people), aiming to satisfy the public interest. The category of “public administration” is broader than the category of “subject of government” and more convenient for application, since it also covers other entities involved in public administration activities that are not part of the executive authorities and do not belong to local governments and subjects of delegated powers²⁹.

Maslova A.B. emphasized that there are two concepts – “subject of public administration” and “subject of public administrating”, which are related to each other as part and whole, partial and general. The difference is that the former delegates powers to the latter.

Maslova A.B. referred to the subjects of public administration as: public administration, represented by: a) executive authorities and other state bodies:

²⁸ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

²⁹ Патерило І.В. Адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 442 с. С. 105.

ministries; services; agencies; inspectorates; central executive bodies with special status; local state executive bodies (local state administrations and territorial bodies of state authorities); other state bodies (for example, the National Security and Defense Council of Ukraine; the National Bank of Ukraine, etc.).2) local government bodies (village, settlement, city council; village, settlement, city mayor; executive bodies of village, settlement, city council; starosta, etc.); subjects of delegated powers (private individuals and legal entities, public associations, bodies of self-organization of the population, etc. in case of delegation of certain powers to them in accordance with the procedure and conditions stipulated by the legislation of Ukraine)^{30, 31}.

Maslova Y.I. proposes to distinguish the municipal level of public administration entities, which will be united by a certain territory within which they will exercise their power and administrative powers and the purpose of their activities – to ensure the municipal interest of a particular territorial community, which is a type of public interest. Maslova Y. I. refers to the subjects of the municipal (local) level as: 1) local executive bodies – local state administrations and territorial bodies of the central executive body, which are not structurally related to local state administrations; 2) local government bodies; 3) other entities vested with administrative powers of different content and scope – military administrations and civil-military administrations³².

Maslova Y.I. identifies a peculiarity of the functioning of the system of public administration entities under martial law, namely, the existence at the municipal level of temporarily formed bodies with exclusive powers (for example, military administrations).

Accordingly, when building public administration entities, it is necessary to say a few words about the interrelated concept of “competence”.

The competence of public administration entities is an actual normative reflection of the legal personality of this entity and an element of its legal status. Tereshchuk V.V. believes that competence outlines the subject matter of its jurisdiction (areas and frameworks of public life in which the relevant subject is legally able to exercise its rights and obligations), as well as the scope of powers (rights and obligations) granted to it. The presence of the above allows us to distinguish the relevant entity as a subject of public administration (in particular, to draw conclusions about its legal status, public

³⁰ Маслова А.Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: людиноцентристка концепція трансформації. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 444 с. С. 209-211.

³¹ Маслова А.Б. Поняття та різновиди суб'єктів публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 1(26), том 2. С. 87-94. С. 93.

³² Маслова Я.І. Суб'єкти публічного адміністрування : муніципальний рівень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 337-339.

legal role, and administrative and legal potential of functioning), and it – to act, achieving the purpose of its creation³³.

Matselyk T. O. understands competence as an indication of the following: – the sphere of public life which should be the object of activity of the body; – the state function which the body should perform in this sphere of public life and which is manifested in certain subjects of the body's competence; – specific powers (rights and obligations) of the body which ensure the implementation of the said function in the said sphere of public life; – the boundaries (territory, objects, time) to which the authority extends³⁴.

Making an intermediate conclusion, it is possible to state that the Ukrainian doctrine of administrative law has formed a unified vision of the subjective content of public administration. First and foremost, these are executive authorities, as well as state authorities with the relevant competence, and municipal authorities.

Based on these theoretical developments, the second section will form a system of public administration entities in the field of child protection during armed conflict and in the conditions after its completion.

2. The system of public administration entities in the field of child protection during and after armed conflict

The main aspect of public administration and public administration is the institutional element, which is realized through a set of state executive authorities, local governments, subjects of delegated powers and other entities that form an integral system of public administration entities. The creation and operation of these entities must be effective and in line with the realities of today. This is especially true when it comes to ensuring the protection of children during and after armed conflict.

Given theoretical developments, the executive branch of government is the basis for the formation of a system of public administration entities in any sphere of public life. This includes child protection during armed conflict and in the period of recovery after its end.

Of course, we need to start with the Cabinet of Ministers of Ukraine, which, according to the Constitution of Ukraine, is the highest body in the system of executive authorities (Article 113)³⁵.

The Cabinet of Ministers of Ukraine is responsible for implementing the domestic and foreign policy of the state, taking measures to ensure the rights and freedoms of people and citizens (including children), developing national social development programs, drafting the State Budget of Ukraine and

³³ Терещук В.В. Компетенція суб'єкта публічного адміністрування в Україні та її структура. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Ч. 3. С. 19-22. С. 21.

³⁴ Мацелик Т.О. Компетенція органів публічної адміністрації: поняття та структурні елементи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С. 76-83. С. 78.

³⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4689>.

ensuring its implementation, directing and coordinating the work of ministries and other executive bodies (Article 116 of the Constitution of Ukraine).

According to Sovhyrya O.V., the Cabinet of Ministers of Ukraine today is primarily a political body of the state executive power, whose purpose is to carry out public administration on the political principles determined by the parliamentary majority and/or the head of state³⁶.

The competence of the Cabinet of Ministers of Ukraine is described in more detail in the “status law” – the Law of Ukraine “On the Cabinet of Ministers of Ukraine”³⁷, namely, Article 20 stipulates that the Cabinet of Ministers of Ukraine ensures the implementation of state policy in the areas of health care, maternity and child protection, education, physical culture and access to medical, educational and physical culture and recreation facilities for citizens.

Article 5 of the Law of Ukraine “On Protection of Childhood”³⁸ duplicates and somewhat expands the above provision. In particular, it states that the Cabinet of Ministers of Ukraine is responsible for the implementation of the state policy on child protection, development and implementation of targeted national programs for social protection and improvement of the situation of children, support for families with children, coordination of activities of central and local executive authorities in this area. At the same time, the Cabinet of Ministers of Ukraine annually reports to the Parliament on the state of the demographic situation in Ukraine, the situation of children and trends in its changes in the course of the implemented socio-economic transformations.

In fact, recently (in 2024), the Government of Ukraine approved the Strategy of Demographic Development of Ukraine until 2040³⁹, which states that one of the problems is the low birth rate. For the natural recovery of the population, it is necessary to increase the birth rate in order to gradually approach the indicators necessary for simple reproduction of the population (fertility rate – 2.1-2.2 children per woman).

The definition of the basic principles and the state policy in the field of child protection itself is entrusted to the Parliament in the form of approval of national programs (Article 5 of the Law of Ukraine “On Protection of Childhood”). However, for a long time, the Verkhovna Rada of Ukraine has not adopted any national program in the field of child protection.

³⁶ Совгиря О.В. Конституційно-правовий статус уряду в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. К., 2013. 456 с. С. 148.

³⁷ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

³⁸ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

³⁹ Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>.

Ministries and other central executive authorities are the next component of the executive branch system, which ensure the formation and implementation of state policy in one or more areas⁴⁰.

The structure of ministries and other central executive authorities is currently defined in the Scheme for the direction and coordination of central executive authorities by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the relevant members of the Cabinet of Ministers of Ukraine⁴¹.

Therefore, let's consider those ministries and other central executive bodies whose activities directly or indirectly relate to children's issues. We propose to group them in a certain way for the purpose of consistent and structural consideration.

First of all, the analysis will focus on those ministries and other central executive bodies whose competence is focused on children's issues. These include:

– The Ministry of Social Policy of Ukraine⁴² is a central executive body that ensures the formation and implementation of state policy in the field of social policy, family and children, children's health and recreation, adoption and protection of children's rights, prevention and counteraction to domestic violence, state control over compliance with the requirements of the legislation in the provision of social support (state aid, housing subsidies and other payments made at the expense of the state budget, social services) and over the observance of children's rights both in peace and in special periods and the introduction of legal benefits, housing subsidies and other payments made from the state budget, social services) and the observance of children's rights both in peacetime and in a special period and during the introduction of a state of emergency or martial law. The Ministry is a specially authorized central executive body for ensuring equal rights and opportunities for women and men and providing humanitarian assistance.

The Ministry of Social Policy of Ukraine directs and coordinates two important structures in the field of child protection – the National Social Service of Ukraine and the State Service of Ukraine for Children.

The National Social Service of Ukraine⁴³ is a central executive body that implements the state policy in the field of social protection of the population, state supervision (control) over compliance with the requirements

⁴⁰ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-VI#Text>.

⁴¹ Схема спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#n38>.

⁴² Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.

⁴³ Положення про Національну соціальну сервісну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>.

of the legislation in the provision of social services and social support and the observance of children's rights.

This public administration entity is responsible for implementing the Law of Ukraine “On Social Services”⁴⁴. This is a relatively new option for the Ukrainian system to receive social services, which can also be provided to children. The main purpose of social services is to prevent difficult life circumstances, overcome or minimize their negative consequences for individuals/families in difficult life circumstances. Difficult life circumstances include the consequences of the armed conflict.

The State Service of Ukraine for Children is a central executive body that implements state policy in the field of child protection, social support for families with children, health improvement and recreation of children, development of family-based forms of upbringing and adoption^{45, 46}.

This service has a wide range of competencies, from coordination and monitoring of central and local executive authorities, local governments, institutions, enterprises, institutions and organizations, public associations, and entities of the social service system to keeping records of children of different categories.

The State Service of Ukraine for Children also performs the function of a guardianship and custody authority related to the protection of children's rights. It is the officials of this structure who should carry out activities for the social protection of children affected by military operations and armed conflicts, as well as provide them with the appropriate legal status⁴⁷.

Officials of the State Service of Ukraine for Children are also responsible for direct case management and coordination of activities related to the protection of the rights of children affected by hostilities and armed conflicts.

In addition, this service interacts directly with Ukraine's diplomatic missions abroad to ensure that the rights of Ukrainian children are respected and that they are returned to Ukraine.

Given such a wide range of competence and, in our opinion, increased responsibility (as it concerns children – the most vulnerable and unprotected category of society), the legislator has established the following staffing numbers:

– one employee of district, city, district in cities services for children for no more than one thousand children living in the district, and no more than two thousand children living in the city, district in the city;

⁴⁴ Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

⁴⁵ Положення про Державну службу України у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>.

⁴⁶ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁴⁷ Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>.

– one employee of the service of executive bodies of village, settlement councils of the respective territorial communities for no more than one thousand children, but not less than one employee per amalgamated territorial community⁴⁸.

Is this a sufficient number of officials to ensure full, comprehensive, high-quality and, most importantly, timely child protection?

It is the officials of this level who deal directly with children. That is, it can be said that these are the “hands, feet, eyes” of the state, who, like no one else, know the real situation with children and communicate directly with children.

– The Ministry of Youth and Sports of Ukraine⁴⁹ is responsible for the formation and implementation of state policy in the areas of youth policy, physical culture and sports, and the strengthening of Ukrainian national and civic identity. This Ministry is responsible for teaching children and youth healthy lifestyle skills, establishing sustainable traditions and motivation to engage in physical culture and sports as important components of full human development, health and national and patriotic education.

Thus, it can be concluded that the key activity of the Ministry of Youth and Sports is the formation of youth policy and work with young people. The Law of Ukraine “On the Basic Principles of Youth Policy”⁵⁰ is relatively “new”, defining “youth” as persons aged 14 to 35 who are citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons who are legally in Ukraine. Thus, children aged 14 to 18 also fall under the competence of the Ministry.

The law also introduces the concept of a youth worker, a person who carries out youth work, has undergone specialized training in accordance with the procedure established by the central executive body that ensures the formation and implementation of youth policy, and has received a certificate of the established form.

This law also introduced the concept of a youth worker, a person who carries out youth work, has undergone specialized training in accordance with the procedure established by the central executive body that ensures the formation and implementation of youth policy, and has received a certificate of the established standard. It is youth workers who are responsible for implementing youth policy, organizing youth work and creating conditions for the comprehensive self-realization of young people in various spheres of public life, unlocking their potential, and protecting the interests and rights of young people (Article 14).

⁴⁸ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁴⁹ Положення про Міністерство молоді та спорту України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text>.

⁵⁰ Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 № 1414-ІХ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20/ed20230331#Text>.

A network of youth centers is also being formed, which has a three-level structure: I – All-Ukrainian Youth Center; II – regional youth centers; III – local youth centers.

As of February 2025, 200 youth centers were registered throughout Ukraine⁵¹.

– The Ministry of Education and Science of Ukraine⁵² is the main body in the system of central executive authorities that ensures the formation and implementation of state policy in the fields of education and science, and the implementation of state policy in the field of state supervision (control) over the activities of educational institutions, enterprises, institutions and organizations that provide services in the field of education or carry out other activities related to the provision of such services, regardless of their subordination and form of ownership.

The Ministry of Education and Science directs and coordinates the activities of the State Education Quality Service of Ukraine⁵³, which is the central executive body that implements state policy in the field of education, in particular on issues of ensuring the quality of education, quality of educational activities, and state supervision (control) over educational institutions in terms of their compliance with the law.

– The Ministry of Health of Ukraine⁵⁴ is the main body in the system of central executive authorities that ensures the formation and implementation of state policy in the field of healthcare. It is this public administration entity that is responsible for the formation of a system of medical institutions to which children apply for medical services and ensure their quality development.

The Ministry of Health of Ukraine directs and coordinates the activities of the National Health Service of Ukraine⁵⁵, which is a central executive body with a special status, whose main task is to implement state policy in the field of state financial guarantees of medical care for the population.

The second group of ministries and other central executive bodies responsible for protecting children's rights during and after armed conflict should be formed from representatives of the security and defense sector. In particular:

⁵¹ Інформаційна система для керування діяльністю молодіжних центрів. *Молодіжні центри України*. URL: <https://youthcenters.mms.gov.ua/?tab=centers>.

⁵² Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text>.

⁵³ Положення про Державну службу якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text>.

⁵⁴ Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>.

⁵⁵ Положення про Національну службу здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text>.

– The Ministry of Defense of Ukraine⁵⁶, which is the main body in the system of central executive authorities that ensures the formation and implementation of state policy on national security in the military sphere, defense and military construction in peacetime and special periods.

– The Ministry of Internal Affairs of Ukraine⁵⁷ is the main body in the system of central executive authorities that ensures the formation of state policy in the areas of protection of human rights and freedoms, provision of police services, civil protection, etc.

Through the Minister of Internal Affairs of Ukraine, the activities of the National Police of Ukraine and the State Emergency Service of Ukraine are directed and coordinated.

The National Police of Ukraine⁵⁸ is a central executive body that serves the public by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, and maintaining public safety and order.

The competence of the National Police of Ukraine includes ensuring and implementing measures of the legal regime of martial law in case of its declaration throughout Ukraine or in a particular area (Article 24 of the Law of Ukraine “On the National Police of Ukraine”).

The State Emergency Service of Ukraine⁵⁹ is a central executive body that implements the state policy in the field of civil protection, protection of the population and territories from emergencies and prevention of their occurrence, elimination of the consequences of emergencies, rescue, firefighting, fire and industrial safety, activities of emergency services, as well as hydrometeorological activities.

The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine should also be mentioned among the public administration entities dealing with children during and after the armed conflict, taking into account the number of Ukrainian children who have left to live abroad due to the ongoing armed conflict. According to the Center for Economic Strategy, as of February 2025, about 1.1 million children from Ukraine live abroad (under 14: 815 thousand; 14-17: 296 thousand)⁶⁰. The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine⁶¹ is the main body in the system

⁵⁶ Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>.

⁵⁷ Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

⁵⁸ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20240816#Text>.

⁵⁹ Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>.

⁶⁰ Не пам’ятають Україну: як зростає частка дітей, що вже не повернуться з-за кордону. *The Page*. URL: <https://thepage.ua/ua/news/skilki-ukrayinskih-ditej-perebuvaye-za-kordonom-u-2025-roci#:~:text=>

⁶¹ Положення про Міністерство закордонних справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text>.

of central executive authorities that ensures the formation and implementation of state policy in the field of foreign relations. The competence of this ministry includes the development and submission of proposals for improving the legal regulation of cooperation with Ukrainians abroad, ensuring the rights of Ukrainians abroad, creating favorable conditions and opportunities to meet their social, cultural, educational, linguistic, informational and other needs; protection of the rights and interests of Ukraine in international disputes involving Ukraine and other subjects of international law; general supervision over the implementation of international treaties of Ukraine.

In addition to the executive branch, public administration entities also include representatives of other branches of state power. For example, the legislative branch may be represented by the institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights⁶², one of whose activities is the protection of children's rights in peacetime, during armed conflict and in the period after its completion.

The Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights exercises parliamentary control over the observance of constitutional rights and freedoms of man and citizen. The following children's rights are within the competence of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights: the right to life and healthy development of a child, to be brought up in a family, to protect children from all forms of physical and psychological violence, insult or abuse, and to ensure the right of children to education.

It is worth noting that the Office of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights is also actively involved in the return of Ukrainian children to the government-controlled territory.

The next group of public administration entities is at the municipal level.

The municipal level of public administration is represented by two groups of bodies:

I – local authorities, represented by local state administrations (level: oblasts, rayons, cities of Kyiv and Sevastopol)⁶³;

II – village, town, city, district and regional councils and their executive bodies (local government)⁶⁴.

It is worth noting that the period of armed conflict and the period after its completion is characterized by the introduction of the legal regime of martial law and, as a result, the creation of temporary bodies at the municipal level.

The Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” specifically provides for the establishment of temporary state bodies – military

⁶² Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁶³ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

⁶⁴ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

administrations^{65, 66}. One of the tasks of the military administration is to introduce and implement measures to protect the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, including children.

Since the introduction of martial law in Ukraine, work has begun on the establishment of consultative and advisory bodies. In particular, the Coordination Headquarters for the Protection of Children's Rights under Martial Law⁶⁷ was established, which is a temporary advisory body of the Cabinet of Ministers of Ukraine and is formed to facilitate coordination of activities of central and local executive authorities, other state bodies, and local self-government bodies on the protection of children's rights under martial law.

In particular, the National Council of Ukraine for the Restoration of Ukraine from the Consequences of War⁶⁸ was established, which is an advisory body to the President of Ukraine. One of the areas of work of the above-mentioned body is the protection of children's rights and the return of children temporarily displaced abroad.

Analyzing the provisions of the two above-mentioned advisory bodies, it can be noted that their main function is to coordinate certain actions and they only contain indications of measures to protect children during armed conflicts, without providing for specific mechanisms for their implementation.

Another advisory body is the Advisor to the Presidential Commissioner for Children's Rights and Child Rehabilitation. In order to expand the humanitarian aspects of the activities of the institution of the Presidential Commissioners, in 2021 a decision was made to transform the work in the relevant areas and expand the functionality of the existing positions.

Instead of the usual commissioners, there are now advisers – commissioners of the President of Ukraine. However, to date, no regulation has been approved that would define the main tasks, rights and obligations of the Advisor to the Presidential Commissioner for Children's Rights and Child Rehabilitation, as well as the procedure for interaction with groups of people and state or local authorities.

CONCLUSIONS

Summarizing the above, it can be concluded that the Ukrainian administrative law doctrine has already formed and established the concept of “public administration”, which means a system of organizational and structural entities which, in accordance with the competence enshrined in legal

⁶⁵ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n13>.

⁶⁶ Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 № 68/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>.

⁶⁷ Положення про Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>.

⁶⁸ Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#n92>.

acts, exercise public power in the public interest. The doctrine also uses a derivative concept of “public administration” – the activities of public administration entities.

However, the term “public administration” is not yet generally used in legislation.

The Ukrainian doctrine of administrative law has formed a single vision of the subjective content of public administration – executive authorities, as well as other public authorities with relevant competence, and municipal authorities.

On the basis of these theoretical developments, a system of public administration entities in the field of child protection during armed conflict and in the conditions after its completion has been formed.

It can be argued that this system is quite extensive and includes a large number of bodies with different competencies. The legislative branch is the Verkhovna Rada of Ukraine, which is responsible for establishing the foundations of child protection, and the existing institution of the Ukrainian Parliamentary Commissioner for Human Rights.

The executive branch is represented by a whole system of executive authorities with competence in the field of child protection during and after armed conflict. These include: The Cabinet of Ministers of Ukraine, a number of ministries and other central executive bodies. To date, the main body responsible for ensuring the implementation of the state policy on child protection both in peacetime, during armed conflict and in the period after its completion, the State Service of Ukraine for Children, has already been established (September 2023). At the same time, the legislator's approach to determining the number of officials of this body (1 employee for 1,000 children) is strange, since these officials are the ones who are supposed to directly monitor all children, exercise control, respond to problematic issues in a timely manner, and ideally be proactive, and have many other powers.

At the same time, advisory bodies have become widespread in the Ukrainian system.

Particular attention should be paid to municipal level bodies, which are classically represented by local state administrations and local governments.

At the same time, the creation of temporary bodies, such as military administrations, is typical for the period of armed conflict and the period after its completion.

SUMMARY

The main objective of the article was to study public administration in the field of child protection during and after the armed conflict. The state, represented by its authorized bodies, should be more than anyone else interested in increasing the number of children and protecting them both in peacetime and during and after the armed conflict.

Both international and national legal acts provide for a large number of rights for every child. However, the mere fact that these rights are enshrined in legal acts does not mean that they are automatically realized. The key issue

is how the state, represented by authorized bodies, will realize them. Especially during the period of armed conflict and in the conditions after its completion.

The public administration is the main system of bodies established to exercise public power by implementing the law, bylaws and other actions in the public interest. Including in the interests of our children both in peacetime, during armed conflict, and in the conditions after its completion.

The study was primarily based on theoretical developments in the field of administrative law. The basic concept of “public administration” and its derivative “public administrating”.

With the help of the theoretical basis, it became possible to distinguish entities of public administration in the field of child protection both in peacetime during the armed conflict, and after its completion. Based on the research results the conclusion was made about the actual actors of public administration on the issue under study. The positive aspects of the points and issues that require further research are highlighted.

References

1. Alexander Hamilton. The Same Subject Continued: Concerning Dangers from Dissensions Between the States. Federalist No. 7. For the Independent Journal. URL: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-1-10#s-lg-box-wrapper-25493270>.
2. Bukhanevych O.M., Ivanovska A.M. & Kyrilenko V.A. Definition legal categories “public authority”, “public administration” and “public administrating” in the modern doctrine of administrative law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Volume 29(1). Pp. 84-93.
3. Cooper John Milton. «Woodrow Wilson». Encyclopedia Britannica, 13 Feb. 2025. URL: <https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson>.
4. DeConde Alexander. «Alexander Hamilton». Encyclopedia Britannica, 28 Jan. 2025. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alexander-Hamilton-United-States-statesman>.
5. Guerrero Orozco Omar. The Great Masters of Public Administration: Von Justi, Von Stein, Bonnin and González (December 1, 2014). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2532559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2532559>.
6. Impact of armed conflict on children. Report of the expert of the Secretary-General, Ms. Graça Machel, submitted pursuant to General Assembly resolution 48/157. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/about/the-mandate/mandate/the-machel-reports/>.
7. Richard T. Green. Alexander Hamilton’s Public Administration. 2019. The University of Alabama Press. 258 p.
8. The Study of Administration. Author(s): Woodrow Wilson. Political Science Quarterly. 1887. Vol. 2, No. 2. Pp. 197-222.

9. Thuiller Guy. “Les Principes d’administration Publique de Charles-Jean Bonnin (1812).” *La Revue Administrative*. 1992. Vol. 45, no. 267. Pp. 204-214. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/40769574>.

10. Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Х. : Право, 2013. 656 с.

11. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

12. Біла В.Р. Правові форми публічного адміністрування в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. К., 2020. 431 с.

13. Інформаційна система для керування діяльністю молодіжних центрів. *Молодіжні центри України*. URL: <https://youthcenters.mms.gov.ua/?tab=centers>.

14. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 26.02.2025).

15. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

16. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4689> (дата звернення 26.02.2025).

17. Кравцова Т.М., Солонар А.В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522-525.

18. Курс адміністративного права України [Текст] : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка. К. : Юрінком Інтер, 2008. 808 с.

19. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О.В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.

20. Маслова А.Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: людиноцентристка концепція трансформації: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 444 с.

21. Маслова А.Б. Поняття та різновиди суб’єктів публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 1(26), том 2. С. 87-94.

22. Маслова Я.І. Суб’єкти публічного адміністрування : муніципальний рівень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 337-339. Мацелик Т.О. Компетенція органів публічної адміністрації: поняття та структурні елементи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С. 76-83.

23. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. К.: Ваїте, 2014. 376 с.

24. Не пам’ятають Україну: як зростає частка дітей, що вже не повернуться з-за кордону. *The Page*. URL: <https://thepage.ua/ua/news/skilki-ukrayinskih-ditej-perebuyaye-za-kordonom-u-2025-roci#:~:text=>

25. Патерило І.В. Адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 442 с.

26. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

27. Положення про Державну службу України у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

28. Положення про Державну службу якості освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

29. Положення про Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

30. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#n92> (дата звернення 26.02.2025).

31. Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

32. Положення про Міністерство закордонних справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

33. Положення про Міністерство молоді та спорту України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

34. Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

35. Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

36. Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

37. Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

38. Положення про Національну службу здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

39. Положення про Національну соціальну сервісну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

40. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

41. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення 26.02.2025).

42. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.02.2025).

43. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення 26.02.2025).

44. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20240816#Text> (дата звернення 26.02.2025).

45. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.02.2025).

46. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20/ed20230331#Text> (дата звернення 26.02.2025).

47. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 26.02.2025).

48. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n13> (дата звернення 26.02.2025).

49. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 26.02.2025).

50. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.02.2025).

51. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 № 68/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення 26.02.2025).

52. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-VI#Text> (дата звернення 26.02.2025).

53. Публічне адміністрування: навч. посіб. / А.С. Даниленко та ін. К.: Центр учбової літератури, 2022. 288 с.

54. Совгира О.В. Конституційно-правовий статус уряду в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. К., 2013. 456 с.

55. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (дата звернення 26.02.2025).

56. Статистичні дані системи МОЗ. *Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я*. URL : <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html>.

57. Терешук В.В. Компетенція суб'єкта публічного адміністрування в Україні та її структура. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Ч. 3. С. 19-22.

58. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (дата звернення 26.02.2025).

59. Схема спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#n38> (дата звернення 26.02.2025).

Information about the author:
Chepkova Kateryna Oleksandrivna,

Candidate of Legal Sciences,
Doctoral Student of Scientific and Organizational Department
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv
81, Zdanovska str., Kyiv, 02000, Ukraine

КАДРОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖМИТСЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Черкунов О. В.

ВСТУП

Післявоєнне відновлення України відбувається в умовах складних соціально-економічних та політичних трансформацій, які вимагають системних реформ у сфері державного управління. Одним із ключових аспектів цього процесу є реформування кадрової політики Державної митної служби України (Держмитслужби), яка відіграє важливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави, контролю митних процедур та стабільного наповнення бюджету.

На сьогодні однією з головних проблем залишається невідповідність системи управління державною службою сучасним викликам, що постали перед Україною¹.

Воєнні дії суттєво вплинули на кадровий потенціал Держмитслужби, зумовивши значні втрати персоналу через мобілізацію, вимушену міграцію та перехід спеціалістів до приватного сектору. Водночас недостатня адаптація системи кадрової політики до нових умов ускладнює впровадження сучасних управлінських підходів та негативно позначається на ефективності митного контролю.

З огляду на процес євроінтеграції, кадрова політика митних органів має бути реформована відповідно до міжнародних стандартів, що передбачає зміну процедур добору, підготовки, професійного розвитку та оцінювання персоналу.

До ключових аспектів удосконалення кадрової політики слід віднести цифровізацію кадрових процесів, запровадження електронного документообігу, створення автоматизованої системи управління персоналом та впровадження електронних трудових книжок. Ці заходи сприятимуть підвищенню прозорості кадрових процесів, зниженню бюрократичного навантаження та покращенню професійного рівня державних службовців.

Метою цього дослідження є аналіз сучасних викликів у сфері кадрової політики Держмитслужби в умовах післявоєнного відновлення України, а також визначення перспектив її розвитку з урахуванням

¹ Сітніков О.О. Реформування державної служби в Україні: організаційно-правові виклики та шляхи вдосконалення. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 35 (74) № 4 2024. С.126-133. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.4/19>

міжнародного досвіду та європейських стандартів державної служби. Використовуючи методи системного аналізу, порівняльного правознавства та прогнозування, дослідження спрямоване на формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення механізмів управління людськими ресурсами митної служби.

Кадрова служба володіє інформацією щодо кожного працівника, вона повинна орієнтуватися в соціально-психологічному кліматі колективу².

Мета державної служби полягає в упорядкуванні та підвищенні ефективності процесів формування й реалізації державної влади і державного управління за умови поєднання відповідальності за виконання повноважень за посадою та соціально-економічних гарантій державної служби³.

Значущість дослідження полягає в тому, що ефективне кадрове забезпечення Держмитслужби є не лише питанням адміністративного управління, а й вагомим чинником економічного розвитку, забезпечення міжнародної довіри до митної системи України та її інтеграції в європейський простір.

1. Стан та проблеми кадрової політики Держмитслужби після війни

Загалом, дослідники стверджують, що державна кадрова політика у системі публічної служби має регулюватися відповідними нормативно-правовими документами у їх логічному взаємозв'язку та дотримуючись принципу системності: доктрина – концепція (закони) – стратегія⁴.

Кадрова політика в сфері державного управління – це система знань, ідей, поглядів, принципів, відносин, організаційно-практичних заходів, завдяки яким оптимально забезпечується кадрами державне управління⁵.

Однак на практиці ситуація виглядає інакше. Попри теоретичну значущість кадрової політики, її реалізація в багатьох державних органах залишається фрагментарною та недостатньо системною.

² Юшко А.Л., Чехун Д.Р. Проблеми реалізації прав у сфері праці та соціального забезпечення. *Право та інновації* № 4 (32) 2020. С. 13-19. DOI: 10.37772/2518-1718-2020-4(32)-2

³ Шандрук С.М. Характерні риси та соціальне значення державної служби. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 2. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.54>

⁴ Лазор О.Д., Лазор О.Я., Юник І.Г. Державна кадрова політика в системі публічної служби України: нормативно-правове забезпечення. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Випуск 35. 2023. С. 61-67. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.35.11>

⁵ Карпюк С. Актуальні проблеми формування кадрового потенціалу державної служби в умовах реформування систем державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2 (78)-2019. С. 101-105.

Зокрема, не кожен орган державної влади має чітко затверджені концептуальні документи, такі як концепції та стратегії кадрової політики, що призводить до ситуативного та несистемного підходу до управління персоналом. Це ускладнює реалізацію кадрових реформ, знижує рівень прогнозованості змін у сфері державного управління та створює умови для кадрової нестабільності.

Відсутність єдиної кадрової політики в окремих органах державної влади також негативно впливає на якість добору, професійного розвитку та мотивації державних службовців. У таких умовах основна увага часто зосереджується на короткострокових кадрових рішеннях, а не на довгостроковій кадровій стратегії, що, у свою чергу, перешкоджає впровадженню сучасних управлінських практик та міжнародних стандартів у сфері державної служби.

Отже, хоча ми підтримуємо концепцію кадрової політики як цілісної системи, реальна практика її реалізації потребує значного удосконалення. Необхідним є розроблення та впровадження єдиних концепцій і стратегій кадрового забезпечення на рівні кожного державного органу, що сприятиме формуванню професійної, компетентної та стабільної державної служби в Україні.

Кадрова політика за своєю сутністю є важливим чинником, суспільно-політичної стабільності держави, збереження та зміцнення її цілісності стратегічною складовою діяльності держави з відтворення, збереження та розвитку людського потенціалу, формування й раціонального використання кадрового ресурсу⁶.

Головною метою сучасної державної кадрової політики у сфері державної служби є забезпечення управлінського процесу висококваліфікованими, активними, добросовісними працівниками, професіоналами, здатними надавати якісні управлінські послуги⁷.

Кадрова політика, як зазначають дослідники, – це один із найважливіших напрямів державного управління, орієнтований на потребу публічної адміністрації в кадрах, що полягає у стратегічній діяльності із цілевизначення, ідеологічного та програмного забезпечення формування, розвитку й використання кадрових ресурсів як визначального чинника ефективності системи органів публічної влади⁸.

Кадрова політика державного органу – це сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення,

⁶ Недобор І. В. Формування та реалізація кадрової політики в системі публічного управління: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харків, 2018. 221 с.

⁷ Побережна В. А. Формування та реалізація державної кадрової політики у сфері державної служби України: дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2014. 209 с.

⁸ Сverdlin K.Yu., Поняття й ознаки кадрового забезпечення державної кримінально-виконавчої служби України та органів пробації. Право і безпека. 2023. № 3 (90). С. 126-134. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.10>

розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, її мотивації та стимулювання, кваліфікованого і високопродуктивного згуртованого колективу, здатного своєчасно реагувати на вимоги зовнішнього середовища, що постійно змінюється, з урахуванням стратегії розвитку державного органу⁹.

Війна внесла значні корективи у сферу кадрової політики Держмитслужби України, спричинивши відтік професійних кадрів та суттєво ускладнивши процес кадрового управління. Частина працівників була мобілізована до Збройних Сил України, інші – вимушено змінили місце проживання через бойові дії, а деякі перейшли до приватного сектору або міжнародних організацій. В умовах таких викликів кадрова політика Держмитслужби виявилася недостатньо адаптованою до нових реалій, оскільки не передбачала швидких механізмів заміщення кадрів, програм адаптації нових співробітників чи ефективних стратегій утримання ключових фахівців. Відсутність заздалегідь розроблених кризових кадрових рішень призвела до нестачі висококваліфікованих спеціалістів, що, у свою чергу, негативно вплинуло на ефективність виконання функцій митних органів у період, коли роль митної служби у забезпеченні економічної стабільності країни значно зросла.

Фактична безсистемність кадрової політики, що останнім часом відбувається на всіх рівнях публічної служби, призводить до посилення ентропійних процесів у суспільстві¹⁰.

Протягом 2021–2024 років затверджена штатна чисельність митниць Держмитслужби, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2014 року № 85 «Деякі питання затвердження граничної чисельності працівників апарату та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, інших державних органів» зазнала поступового скорочення:

2021 рік – 10 737 осіб;

2022 рік – 10 737 осіб (стабільність);

2023 рік – 10 507 осіб (-2,1% порівняно з 2022);

2024 рік – 9 931 осіб (-5,5% порівняно з 2023, -7,5% порівняно з 2021);

Таким чином, за три роки кількість штатних посад у митницях скоротилася на 806 осіб, що свідчить про суттєве реформування або оптимізацію кадрового складу.

Скорочення кадрового складу Держмитслужби на 7,5% протягом 2021–2024 років могло призвести до збільшення навантаження на

⁹ Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. / У 67 С. М. Серьогін, Є. І. Бородін, К. В. Комарова, Н. А. Липовська, Т. М. Тарасенко. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. – 200 с.

¹⁰ Серьогін С., Письменний І., Липовська Н., Трансформація публічної служби в інститут суспільної взаємодії в умовах глобальної світової кризи. Аспекти публічного управління. Том 8. № 3. 2020. DOI: 10.15421/152073

існуючих працівників та зниження якості митного контролю. Наприклад, у разі зменшення кількості посадових осіб на митних постах це може спричинити затримки у здійсненні митного оформлення та збільшення часу проходження процедур митного контролю.

Аналізуючи дані Звіту Держмитслужби про кількісний та якісний склад державних службовців за 2023-2024 роки, наданих на запит Національним агентством України з питань державної служби по територіальним органам Держмитслужби можна відзначити незначне збільшення загальної штатної чисельності посад категорії «Б» (з 1954 до 1979), проте кількість посад категорії «В» навпаки скоротилася (з 8514 до 7947). Це свідчить про поступову оптимізацію штатного розпису та можливо зміну підходів до організації роботи територіальних органів Держмитслужби.

Фактична кількість працюючих державних службовців зменшилася в обох категоріях: у категорії «Б» з 1642 до 1532 осіб (-6,7%), у категорії «В» з 7175 до 6917 осіб (-3,6%). Це може бути наслідком як природної плінності кадрів, так і впливу воєнного стану, що спричинило кадрові втрати через мобілізацію, міграцію та зміну професійної орієнтації державних службовців.

Важливим показником ефективності кадрової політики є динаміка вакантних посад. У 2024 році кількість незаповнених посад категорії «Б» суттєво зросла – з 311 до 481 вакансії (+54,6%), що може вказувати на труднощі з залученням нових кадрів або затримки в процедурі добору. Натомість кількість вакансій категорії «В» зменшилася з 1107 до 971 (-12,3%), що свідчить про відносну стабілізацію кадрової ситуації на середньому рівні посад державної служби.

Варто зазначити, що також зросла кількість службовців, які набули інвалідність внаслідок війни – з 16 до 22 осіб (+37,5%). Це підтверджує необхідність розробки спеціальних програм реабілітації та адаптації таких осіб у державній службі.

Число осіб, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною, дещо скоротилося: загальна кількість – з 319 до 280 осіб (-12,2%), серед чоловіків – з 20 до 18 осіб (-10%).

Ця тенденція може бути зумовлена змінами у демографічному складі працівників або економічними факторами, які змушують держслужбовців скорочувати термін перебування у відпустці та повертатися до роботи.

Кількість ветеранів війни серед працюючих держслужбовців збільшилася з 140 до 144 осіб (+2,9%), що свідчить про поступове повернення мобілізованих осіб до державної служби. Це потребує розробки адаптаційних механізмів для колишніх військовослужбовців, зокрема програм психологічної підтримки та професійного розвитку.

Робота з кадрами Держмитслужби – це довготривалий та широкий процес, який включає в себе етапи відбору до органів та підрозділів відомства, проходження служби та її припинення¹¹.

Одним із критичних викликів для кадрової політики Держмитслужби є відсутність механізмів адаптації мобілізованих службовців після їх повернення. Також існує проблема низької ефективності добору, оскільки значна частина посад залишається вакантною через затримки у процесі відбору або недостатню привабливість державної служби у порівнянні з приватним сектором.

Станом на 31.12.2024 року в територіальних органах Держмитслужби працювали посадові особи категорії «В» з наступним розподілом:

Головні державні інспектори – 4717 осіб (найбільша група);

Старші державні інспектори – 1106 осіб;

Державні інспектори – 1201 осіб.

Розподіл персоналу за віковими групами серед осіб категорії «В» територіальних органів є наступним: до 27 років – 616 осіб (6,5%); 28-34 роки – 961 осіб (10,2%); 35-45 років – 2503 осіб (26,5%); 46-54 роки – 2292 осіб (24,2%); 55-59 років – 1278 осіб (13,5%); 60 і більше років – 831 осіб (8,8%).

Найбільша частка працівників припадає на вікову групу 35-54 років (50,7%), що свідчить про те, що основна частина персоналу має значний досвід роботи.

Водночас, молодих кадрів (до 34 років) – всього 16,7%, що вказує на проблеми із залученням нових фахівців.

831 працівник старший за 60 років, що може створити виклики в найближчі роки через можливий вихід на пенсію значної кількості співробітників.

Середній вік посадових осіб: 45,4 років.

Цей показник відповідає загальним тенденціям в державній службі, проте вимагає стратегічних заходів для залучення молодих кадрів.

Розподіл за стажем роботи є наступним серед осіб категорії «В» територіальних органів: до 1 року – 619 осіб (6,6%), 1-5 років – 1085 осіб (11,5%), 6-10 років – 730 осіб (7,7%), 11-15 років – 1037 осіб (11%), 16-20 років – 885 осіб (9,4%), більше 20 років – 4125 осіб (43,7%).

43,7% працівників мають стаж понад 20 років, що є критично важливим показником. Це свідчить про високу частку досвідчених співробітників, але також про можливі ризики кадрової кризи у разі їх масового виходу на пенсію.

¹¹ Колобіліна О.О., Функції кадрового забезпечення Державної митної служби України. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики. Харків, 2022. НДІ публічної політики і соціальних наук. С.143-145.

Працівники з досвідом до 5 років складають лише 18,1%, що підтверджує проблеми з оновленням кадрового складу.

Невелика кількість працівників зі стажем 6-10 років (7,7%) може вказувати на прогалини у збереженні фахівців середнього рівня.

Середній стаж роботи: 16,7 років.

Це підтверджує значну залежність Держмитслужби від досвідчених кадрів, але водночас вказує на виклики у сфері оновлення персоналу.

Організаційна функція кадрового забезпечення Держмитслужби також полягає у формуванні локальної нормативно-правової основи регулювання кадрових процесів за рахунок розроблення проєктів відповідних юридичних актів та сприяння їх затвердженню. Кадрове забезпечення Держмитслужби неможливе без: постійного кількісного та якісного аналізу кадрових процесів у відомстві, динаміки руху кадрів (кількості прийнятих на службу осіб та тих, що припинили її проходження); обсягів покарань та заохочень осіб; кількість працівників, які пройшли професійне навчання або потребують направлення на нього, тощо¹².

Таким чином, кадрова політика Державної митної служби України – це комплексна система заходів, принципів, стратегій та організаційно-правових механізмів, спрямованих на формування, управління, розвиток та ефективне використання кадрового потенціалу митних органів. Вона забезпечує добір, професійну підготовку, мотивацію, кар'єрне зростання та соціальний захист державних службовців Держмитслужби з метою підвищення ефективності виконання митних функцій та забезпечення економічної безпеки України.

Головною метою кадрової політики Держмитслужби є створення високопрофесійного, доброчесного та ефективного кадрового складу, здатного забезпечувати виконання державної митної політики відповідно до міжнародних стандартів та принципів публічного управління. Це включає підвищення професійної компетентності працівників, запровадження прозорих механізмів добору та просування по службі, формування сприятливого мотиваційного середовища, адаптацію до викликів післявоєнного відновлення та євроінтеграції.

До функцій кадрової політики Держмитслужби слід відносити наступні:

1) Нормативно-правове регулювання – забезпечення розробки та впровадження законодавчих та підзаконних актів, що регулюють кадрові процеси у митних органах;

¹² Колобиліна О.О., Функції кадрового забезпечення Державної митної служби України. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики. Харків, 2022. НДІ публічної політики і соціальних наук. С.143-145.

2) **Планування та стратегічне управління персоналом** – визначення потреби в кадрах, формування кадрового резерву, прогнозування змін у штатній структурі;

3) **Добір та призначення на посади** – впровадження прозорих конкурсних процедур, оцінювання компетентності кандидатів, забезпечення доброчесності та відкритості призначень;

4) **Професійний розвиток та підготовка кадрів** – організація підвищення кваліфікації, стажування, навчальних програм та міжнародного обміну досвідом;

5) **Оцінювання ефективності персоналу** – запровадження сучасних методик оцінювання результатів роботи працівників, моніторинг продуктивності та відповідності посадовим вимогам;

6) **Мотивація та соціальний захист** – розробка механізмів матеріального і нематеріального стимулювання, впровадження програм соціального забезпечення, підтримка службовців у складних життєвих обставинах;

7) **Антикорупційна політика** – виявлення та попередження корупційних ризиків, впровадження механізмів доброчесності та контролю за конфліктом інтересів у митних органах;

8) **Адаптація та психологічна підтримка** – розробка програм адаптації нових працівників, підтримка мобілізованих та демобілізованих службовців, створення сприятливого психологічного клімату в колективі;

9) **Цифровізація кадрових процесів** – впровадження електронного документообігу, автоматизованих систем управління персоналом, цифрових HR-інструментів для підбору та моніторингу ефективності кадрів;

10) **Контроль за дотриманням стандартів державної служби** – забезпечення відповідності діяльності службовців вимогам законодавства, міжнародним нормам та стандартам публічної служби.

Проблеми кадрового забезпечення Держмитслужби не є унікальними – подібні виклики мали місце в інших країнах, що проходили через кризові або пост-конфліктні ситуації. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виокремити кращі практики, які можуть бути адаптовані в Україні. Зокрема, в ЄС активно застосовуються моделі кадрової гнучкості, що передбачають мобільні резерви кадрів та прискорену перекваліфікацію службовців. Ці аспекти є важливими для подальшого реформування кадрової політики митних органів України, що буде розглянуто у наступному розділі.

З огляду на зазначені виклики, кадрова політика Держмитслужби потребує перегляду та реформування, спрямованого на її адаптацію до нових реалій та відповідність міжнародним стандартам. Особливого значення набуває розробка довгострокових стратегій кадрового забезпечення, що будуть розглянуті у наступному розділі.

2. Реформування та перспективи розвитку кадрової політики Держмитслужби в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграції

Державна кадрова політика повинна спрямовуватись на формування високопрофесійного корпусу державних службовців через вдосконалення механізмів добору, навчання та оцінювання персоналу¹³.

Формування кадрової політики на практиці є досить складним, тривалим та багатогранним процесом. Компоненти державної кадрової політики, які певною мірою також знаходили своє відображення у її сутності: мета, цілі та завдання, суб'єкти та об'єкти, способи їх взаємодії, принципи і пріоритети, механізми формування та реалізації, планування персоналу; забезпечення якісного добору/відбору та розстановки кадрів; система кадрової роботи, технології розвитку, процедури проходження служби; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації публічних службовців, їх стажування; формування кадрового резерву; політика стимулювання та заохочення персоналу; питання оцінювання діяльності, кадровий контроль, відповідальність, соціальне забезпечення та інші – потребують не лише свого визначення, але й постійного оновлення та закріплення у нормативно-правових актах¹⁴.

Відповідно до частини 5 статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період дії воєнного стану особи призначаються на посади державної служби керівником державної служби або суб'єктом призначення без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особою картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад, а також за наявності у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у 2023 та 2024 роках у територіальних органах Держмитслужби відбувалося призначення державних службовців без конкурсного відбору – у 2023 році 1665 осіб, в 2024 році – 443 особи.

¹³ Вольська О.М. Кадрове забезпечення органів влади: проблеми та шляхи вирішення. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. «Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка». Випуск 2, 2020. С. 186-193. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.2.23>

¹⁴ Лазор О.Д. Лазор О.Я. Юник І.Г. Державна кадрова політика в системі публічної служби України: нормативно-правове забезпечення. Публічне управління і адміністрування в Україні. Випуск 35. 2023. С. 61-67. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.35.11>

Динаміка звільнень державних службовців, призначених без конкурсу в 2023 році становить 588 осіб, в 2024 – 168 осіб.

Державні службовці призначені відповідно зазначеного вище Закону, не можуть бути переведені на інші посади державної служби, а після припинення чи скасування воєнного стану, але не пізніше шести місяців з дня його припинення чи скасування, на посади державної служби, на які особи призначені відповідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану», оголошується конкурс із граничним строком перебування особи на посаді, на яку її призначено 12 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану.

Як зазначила Н. Алюшина «Нам ніщо не заважає їх (*конкурсний відбір – авт.*) проводити вже зараз. Ми готові, і зокрема, на посади категорії «А». В укрітті нашого центру оцінювання забезпечено можливість проходження повного циклу тестування, зокрема на знання законодавства та іноземної мови. Ми протестували систему під час пандемії COVID-19, коли здійснювали конкурсну процедуру, зокрема у форматі онлайн. Вважаю, що абсолютно прийнятно технічно й організаційно відновити конкурси в усіх державних органах. Ми готові забезпечити і офлайн-, і онлайн-режими. Потрібно лише внести зміни до закону «Про правовий режим воєнного стану»¹⁵.

Відновлення процедури конкурсного відбору на посади державної служби є ключовою вимогою сьогодення, адже без цього неможливо забезпечити ефективне кадрове оновлення та високий рівень професіоналізму державних службовців.

В умовах, коли значна частина державних службовців у період воєнного стану призначалася без конкурсу, важливо повернутися до конкурсної моделі, що гарантує відбір найкращих кандидатів на посади.

Ефективне управління персоналом митних органів ґрунтується на стратегічних принципах кадрової політики, що включають оцінку кваліфікації, доброчесності та професійної відповідності працівників¹⁶.

Відсутність конкурсного відбору призводить до кадрової нестабільності: значна частина службовців, які були призначені без конкурсу, звільняються протягом першого року роботи (у 2023 році – 35,3% від загальної кількості призначених без конкурсу, у 2024 році – 37,9%).

¹⁵ Голова НАДС Наталія Алюшина: Ми готові до відновлення конкурсів на держслужбу. <https://nads.gov.ua/news/holova-nads-nataliia-aliushyna-my-hotovi-do-vidnovlennia-konkursiv-na-derzhsluzhbu>

¹⁶ Борисенко О.П., Красвий А.О., Управління персоналом митних органів України на засадах методології контролінгу. Кадрова політика та державна службу. С. 234-241. DOI 10.52363/2414-5866-2021-1-28

Формування якісного кадрового потенціалу митних органів України вимагає перегляду системи відбору та підготовки кадрів, забезпечення їхнього професійного розвитку¹⁷.

Відсутність конкурсного відбору може негативно позначитися на оцінці реформ з боку міжнародних партнерів та вплинути на подальше фінансування відновлення України.

Запровадження єдиних стандартів у кадровій політиці митних органів дозволить забезпечити професійний розвиток державних службовців¹⁸.

Однак, на нашу думку, відновлення конкурсних процедур має супроводжуватися розробкою та затвердженням стратегічних кадрових документів Держмитслужби, які визначають довгострокові цілі та механізми управління персоналом.

До таких документів, які необхідно розробити до відновлення конкурсного відбору відповідно до Закону України «Про державну службу», слід віднести:

1. Концепцію кадрової політики Держмитслужби – має визначати ключові принципи, пріоритети та напрями розвитку кадрового забезпечення;

2. Стратегію розвитку персоналу – документ, що включатиме заходи щодо навчання, професійного розвитку, кар'єрного зростання та мотивації державних службовців;

3. План адаптації державних службовців, призначених без конкурсу – визначить, як саме ці працівники зможуть пройти необхідну підготовку та професійний відбір;

4. Антикорупційні заходи у сфері добору персоналу – особливий акцент має бути зроблений на запровадженні механізмів оцінювання доброчесності кандидатів.

Ефективне управління персоналом митних органів ґрунтується на стратегічних принципах кадрової політики, що включають оцінку кваліфікації, доброчесності та професійної відповідності працівників¹⁹.

Окрім антикорупційних і мотиваційних механізмів кадрова політика в митній галузі має передбачати сучасну підготовку кадрів, в тому числі і в спеціалізованих навчальних закладах, постійне підвищення виробництва, постійну ротацію кадрів з метою підвищення

¹⁷ Архірейська Н.В. Планування кадрового потенціалу митних органів України: проблеми сьогодення. Бізнесінформ № 12'2012.

¹⁸ Атабегов М.І. Інституційні засади нормативно-правового регулювання трудових відносин в Україні в системі джерел державного управління. Публічне управління і адміністрування в Україні. Випуск 33. 2023. С. 42-46. DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.33.7>

¹⁹ Борисенко О.П., Краєвий А.О., Управління персоналом митних органів України на засадах методології контролінгу. Кадрова політика та державна службу. С. 234-241. DOI 10.52363/2414-5866-2021-1-28

професійного рівня, регулярний перегляд штатної чисельності митних органів та, за потреби, збільшення штату працівників у разі зростання обсягів завдань, а не тільки постійне скорочення кадрів²⁰.

Одночасно з тим, Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» від 17.09.2024 року запроваджено реформу митних органів, якою встановлено особливості проходження служби, конкурсного відбору на посаду керівника Держмитслужби, ротатії посадових осіб, проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа, проведення перевірки на доброчесність та моніторинг способу життя посадових осіб митних органів, створення дисциплінарного комітету, проведення атестації.

Служба управління персоналом задіяна на всіх етапах розвитку потенціалу державного органу, виконує весь комплекс робіт із підбору, розстановки, навчання та виховання кадрів, а її діяльність спрямована на виконання мотиваційної, організаційно-планувальної, контрольної-регулятивної та координаційної функцій. У такому контексті, можна зробити висновок, що діяльність служб управління персоналом є комплексним і системним явищем, з власною організаційною структурою та охоплює значне коло адміністративно-управлінських питань, пов'язаних із набором, розстановкою, підготовкою та розвитком персоналу державного органу²¹.

Стратегічним документом Європейської мережі державного управління (EUPAN) визначено перелік стратегічних та ефективних напрямів управління персоналом і кадрових практик у сфері державного управління²².

У сучасних умовах цифровізація є невід'ємною складовою ефективного управління державними органами, зокрема у сфері кадрової політики Державної митної служби України. Впровадження електронного врядування та штучного інтелекту (ШІ) у кадрові процеси дозволить мінімізувати бюрократичні перешкоди, підвищити рівень прозорості, скоротити адміністративні витрати та забезпечити ефективне управління персоналом відповідно до міжнародних стандартів.

²⁰ Самойленко О.С. Адміністративно-правові засади реалізації етичних стандартів публічної служби: дис. ... канд. юридичних наук: 12.00. ... / Самойленко Олександр Степанович; Університет митної справи та фінансів. Дніпро. 2020. 170 С.

²¹ Мельник В.І. Управління персоналом в системі державної служби України: дис. ... доктор філософії: 281 / Мельник Володимир Іванович; НУ «Одеська політехніка». Одеса. 2022. 289 С.

²² Лопушинський І.П., Мусіловський І.М., Впровадження організаційних змін у публічному секторі щодо управління людськими ресурсами. Публічне управління і адміністрування в Україні. Випуск 37. 2023. С. 126-130. DOI <https://doi.org/10.32782/rpta2663-5240-2023.37.24>

Концепція електронного урядування передбачає зміну бюрократичної моделі державного управління на клієнт-орієнтовану модель, де громадяни розглядаються як користувачі державних послуг²³.

З огляду на глобальні тенденції автоматизації державного управління, необхідно забезпечити повний перехід до цифрових HR-процесів у Держмитслужбі, що дозволить здійснити:

а) спрощення кадрового адміністрування – електронний документообіг зменшить навантаження на кадрові підрозділи, мінімізує ризики втрати документів та покращить швидкість прийняття рішень. Держмитслужба та її територіальні органи вже впровадили систему електронного документообігу АСКОД, однак низка кадрових процедур ще не переведена в цифровий формат, що потребує подальшої модернізації та автоматизації;

б) автоматизоване управління службовою кар'єрою – розробка електронної кадрової платформи дозволить відстежувати професійний розвиток кожного працівника, контролювати його навчання, оцінювання ефективності та перспективи кар'єрного зростання. Наразі НАДС здійснює розробку та впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS). Реалізація цього проєкту відбувається в межах грантових програм Світового банку: №TF0A5324 – у рамках проєкту «Зміцнення управління державними ресурсами», що фінансується ЄС за програмою реформування державного управління та державних фінансів (EUroPAF), та №TF0B6630 – у рамках проєкту «Програма підтримки управління державними фінансами в Україні» (EU4PFM);

в) покращення контролю за конкурсним відбором та доброчесністю кандидатів – електронна система дозволить проводити онлайн-конкурси, тестування та відбір кандидатів із застосуванням цифрових алгоритмів для об'єктивної оцінки професійних навичок. Одним із можливих рішень після відновлення конкурсного відбору є використання Єдиного порталу вакансій державної служби career.gov.ua;

г) єдина база кадрового резерву – створення централізованої бази дозволить здійснювати динамічне управління кадровим резервом та оперативно закривати вакансії в митних органах, особливо у кризових ситуаціях;

д) впровадження електронного дос'є державного службовця – кожен посадовець матиме власний цифровий профіль, де міститимуться всі дані щодо його кар'єри, навчання, сертифікацій, оцінок ефективності, дисциплінарних заходів тощо.

²³ Андреева О. Становлення концепції електронного урядування в інформаційному суспільстві та публічному управлінні. Аспекти публічного управління Том 11 № 4 2023. С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.15421/152346>

Використання штучного інтелекту в управлінських процесах може оптимізувати робочі завдання та підвищити продуктивність працівників²⁴.

На нашу думку, інтеграція штучного інтелекту у кадрову політику та управління митними органами стане ключовим фактором оптимізації процесів та підвищення ефективності митної служби. Використання ШІ може бути реалізовано у таких напрямках:

- оцінювати ефективність роботи працівників на основі великих обсягів даних та формувати об'єктивні кадрові рішення;

- прогнозувати плінність кадрів, що дасть можливість заздалегідь виявляти проблемні аспекти у кадровому забезпеченні та розробляти відповідні заходи;

- індивідуально підбирати оптимальні кар'єрні траєкторії для працівників відповідно до їхніх професійних навичок та компетенцій;

- формувати автоматизовані рекомендації щодо підвищення кваліфікації, необхідних навчальних курсів та можливостей кар'єрного росту;

- розробити систему моніторингу виконання завдань – автоматичний аналіз виконання завдань та досягнення ключових показників ефективності посадових осіб митних органів по контракту.

У рамках цифровізації державного управління Україна вже запровадила єдиний реєстр електронних трудових книжок, що ведеться Пенсійним фондом України.

Електронна трудова книжка є цифровим еквівалентом паперового документа, що містить інформацію про стаж роботи, посади, переведення, нагороди та дисциплінарні стягнення працівника.

У митних органах необхідно забезпечити повну інтеграцію цієї системи з кадровими платформами, зокрема HRMIS, що дозволить здійснювати:

- автоматизоване відстеження змін у трудовому статусі працівників;
- полегшення перевірки досвіду кандидатів під час конкурсного відбору;

- швидке оформлення виходу на пенсію та нарахування стажу.

Дослідники висловлюються, зокрема, й щодо необхідності професіоналізації публічних службовців із урахуванням потреб євроінтеграції України, зокрема приведення вимог до професійних якостей публічних службовців у відповідність до європейських стандартів публічної служби²⁵.

²⁴ Арутюнян В. Сучасні тенденції використання ІТ у публічному управлінні. Аспекти публічного управління Том 12 № 1 2024. С. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15421/152407>

²⁵ Лихач Ю., Селіванов С., Москаленко С., Підвищення кваліфікації публічних службовців у контексті розбудови національної системи стійкості. Науковий вісник: Державне управління. 2024. № 1(15). С. 104-115. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1\(15\)-104-115](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1(15)-104-115)

Ефективна кадрова політика митних органів неможлива без цифрової трансформації, яка включає електронне врядування та використання штучного інтелекту. Автоматизація процесів дозволить: забезпечити прозорість кадрових рішень; скоротити бюрократичні процедури; підвищити якість добору та управління персоналом; запобігти корупційним ризикам; забезпечити відповідність Держмитслужби міжнародним стандартам у сфері державного управління.

Впровадження цифрових HR-рішень та ШІ в діяльність митних органів дозволить суттєво підвищити ефективність управління персоналом, що є необхідним для стабільної та професійної роботи митної служби України в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграції.

ВИСНОВКИ

Кадрова політика Державної митної служби України в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграції відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності державного управління, економічної безпеки та відповідності міжнародним стандартам. Війна суттєво вплинула на кадровий потенціал митних органів, спричинивши відтік кваліфікованих фахівців, мобілізацію персоналу та зміну підходів до управління людськими ресурсами.

Відсутність системної кадрової політики, розбалансованість нормативного регулювання та нестача стратегічного планування призвели до нестабільності та труднощів у доборі й адаптації нових кадрів.

Аналіз кадрової ситуації в Держмитслужбі показав, що протягом 2021–2024 років відбулося скорочення штатної чисельності працівників, зменшення кількості посад категорії «В», а також зростання кількості незаповнених вакансій. Ці чинники зумовлюють підвищене навантаження на чинних працівників і можуть негативно впливати на якість виконання митних процедур.

Водночас, у структурі персоналу зберігається значна частка працівників із великим стажем (понад 20 років), що створює ризики кадрового дефіциту у разі їхнього масового виходу на пенсію.

Для розв'язання виявлених проблем необхідно здійснити комплексні заходи, спрямовані на реформування кадрової політики Держмитслужби. Ключовими пріоритетами мають стати:

Відновлення конкурсного відбору на державну службу – це забезпечить якісний добір кадрів та підвищить рівень професіоналізму працівників;

Розробка стратегічних кадрових документів (Концепції кадрової політики, Стратегії розвитку персоналу, Плану адаптації мобілізованих службовців);

Цифровізація кадрових процесів – впровадження електронного документообігу, створення автоматизованої HR-системи та інтеграція електронних трудових книжок для підвищення прозорості та ефективності управління персоналом;

Розширення програм професійного розвитку – запровадження механізмів навчання, стажування та кар'єрного зростання державних службовців відповідно до міжнародних стандартів;

Запобігання корупції та підвищення доброчесності – впровадження антикорупційних механізмів у процеси добору та оцінювання персоналу;

Адаптація демобілізованих працівників – створення програм реінтеграції та психологічної підтримки ветеранів, які повертаються на службу.

Впровадження цих заходів дозволить не лише стабілізувати кадрову ситуацію в Держмитслужбі, а й створити ефективну, професійну та доброчесну систему управління людськими ресурсами, що відповідатиме європейським стандартам публічного управління.

АНОТАЦІЯ

Досліджено проблематику кадрової політики Державної митної служби України в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграції.

Проаналізовано основні виклики, що виникли внаслідок військових дій, зокрема відтік кваліфікованих кадрів, скорочення штатної чисельності та необхідність адаптації до сучасних стандартів управління персоналом.

Визначено основні проблеми кадрової політики, серед яких відсутність єдиної стратегії, недостатня цифровізація кадрових процесів, низький рівень добору та професійного розвитку службовців.

Обґрунтовано необхідність реформування кадрової політики відповідно до міжнародних стандартів та розробки стратегічних документів, що регулюють управління людськими ресурсами.

Запропоновано комплексні заходи щодо відновлення конкурсного відбору, впровадження електронного врядування, антикорупційних механізмів та програм адаптації мобілізованих працівників. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності кадрової політики Держмитслужби, забезпеченню стабільності персоналу та інтеграції митної системи України до європейського простору.

Література

1. Сітніков О.О. Реформування державної служби в Україні: організаційно-правові виклики та шляхи вдосконалення. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 35 (74) № 4 2024. С.126-133. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.4/19>

2. Юшко А.Л., Чехун Д.Р. Проблеми реалізації прав у сфері праці та соціального забезпечення. *Право та інновації* № 4 (32) 2020. С. 13-19. DOI: 10.37772/2518-1718-2020-4(32)-2

3. Шандрук С.М. Характерні риси та соціальне значення державної служби. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 2. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.54>

4. Лазор О.Д. Лазор О.Я. Юник І.Г. Державна кадрова політика в системі публічної служби України: нормативно-правове забезпечення. *Публічне управління й адміністрування в Україні*. Випуск 35. 2023. С. 61-67. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.35.11>

5. Карпюк С. Актуальні проблеми формування кадрового потенціалу державної служби в умовах реформування систем державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2 (78)-2019. С. 101-105.

6. Недобор І.В. Формування та реалізація кадрової політики в системі публічного управління: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харків, 2018. 221 с.

7. Побережна В. А. Формування та реалізація державної кадрової політики у сфері державної служби України: дис. ... канд. наук з держ.упр. Київ, 2014. 209 с.

8. Свердлін К.Ю., Поняття й ознаки кадрового забезпечення державної кримінально-виконавчої служби України та органів пробації. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 126-134. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.10>

9. Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. / У 67 С. М. Серьогін, Є. І. Бородин, К. В. Комарова, Н. А. Липовська, Т. М. Тарасенко. – Дніпро. : ДРІДУ НАДУ, 2019. – 200 с.

10. Серьогін С., Письменний І., Липовська Н., Трансформація публічної служби в інститут суспільної взаємодії в умовах глобальної світової кризи. *Аспекти публічного управління*. Том 8. № 3. 2020. DOI: 10.15421/152073

11. Колобилина О.О., Функції кадрового забезпечення Державної митної служби України. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики. Харків, 2022. НДІ публічної політики і соціальних наук. С.143-145.

12. Вольська О.М. Кадрове забезпечення органів влади: проблеми та шляхи вирішення. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. «Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка». Випуск 2, 2020. С. 186-193. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.2.23>

13. Лазор О.Д. Лазор О.Я. Юник І.Г. Державна кадрова політика в системі публічної служби України: нормативно-правове забезпечення. *Публічне управління й адміністрування в Україні*. Випуск 35. 2023. С. 61-67. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.35.11>

14. Голова НАДС Наталія Алюшина: Ми готові до відновлення конкурсів на держслужбу. [https:// https://nads.gov.ua/news/holova-nads-nataliia-aliushyna-my-hotovi-do-vidnovlennia-konkursiv-na-derzhsluzhbu](https://nads.gov.ua/news/holova-nads-nataliia-aliushyna-my-hotovi-do-vidnovlennia-konkursiv-na-derzhsluzhbu)
15. Борисенко О.П., Краєвий А.О., Управління персоналом митних органів України на засадах методології контролінгу. Кадрова політика та державна служба. С. 234-241. DOI 10.52363/2414-5866-2021-1-28
16. Архирейська Н.В. Планування кадрового потенціалу митних органів України: проблеми сьогодення. Бізнесінформ № 12'2012.
17. Атабегов М.І. Інституційні засади нормативно-правового регулювання трудових відносин в Україні в системі джерел державного управління. Публічне управління і адміністрування в Україні. Випуск 33. 2023. С. 42-46. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.7>
18. Самойленко О.С. Адміністративно-правові засади реалізації етичних стандартів публічної служби: дис. ... канд. юридичних наук: 12.00. __/ Самойленко Олександр Степанович; Університет митної справи та фінансів. Дніпро. 2020. 170 С.
19. Мельник В.І. Управління персоналом в системі державної служби України: дис. ... доктор філософії: 281 / Мельник Володимир Іванович; НУ «Одеська політехніка». Одеса. 2022. 289 С.
20. Лопушинський І.П., Мусіловський І.М., Впровадження організаційних змін у публічному секторі щодо управління людськими ресурсами. Публічне управління і адміністрування в Україні. Випуск 37. 2023. С. 126-130. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.24>
21. Андрєєва О. Становлення концепції електронного врядування в інформаційному суспільстві та публічному управлінні. Аспекти публічного управління Том 11 № 4 2023. С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.15421/152346>
22. Арутюнян В. Сучасні тенденції використання ІТ у публічному управлінні. Аспекти публічного управління Том 12 № 1 2024. С. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15421/152407>
23. Лихач Ю., Селіванов С., Москаленко С., Підвищення кваліфікації публічних службовців у контексті розбудови національної системи стійкості. Науковий вісник: Державне управління. 2024. № 1(15). С. 104-115. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1\(15\)-104-115](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1(15)-104-115)

Information about the author:
Cherkunov Oleksandr Vitaliiovych,

Candidate of Law Sciences,
Doctoral researcher of the Department of Administrative,
Financial, and Information Law
Uzhgorod National University
3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Шперун Х. В.

ВСТУП

У перші роки незалежності України спостерігалось зростання населення через масову репатріацію українців, кримських татар та вихідців з України інших національностей, що незважаючи на тогочасний негативний природний приріст населення держави, частково компенсував демографічні втрати. Проте, згодом потік репатріантів зменшився, а масова еміграція українців за кордон набула сезонного та циркулярного характеру, що стало головним фактором як позитивних, так і негативних наслідків міграційних процесів для держави і суспільства (зокрема таких, як депопуляції, зменшення безробіття, приток валютних надходжень, порушення сімейних зв'язків, погіршення освітньо-кваліфікаційної структури робочої сили, обмежене використання потенціалу української діаспори для розвитку країни та ін.). Протягом свого розвитку міграційна політика в Україні характеризується відсутністю ефективних програм репатріації та залучення висококваліфікаційних спеціалістів з інших країн, поглибленням регіональних диспропорцій та уповільненням розвитку депресивних регіонів, імміграційною непривабливістю країни, збільшенням потоку нелегальної міграції та ін.¹

Досліджуючи фактори, які зумовлюють значну активізацію міграційних процесів в Україні в останні роки ми можемо виділити серед них наступні: тимчасова окупація АР Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей у 2014 р., спрощення виїзду громадян до ЄС з 2017 р., російське повномасштабне вторгнення у 2022 р. і як наслідок – мінування територій, знищення житлового фонду, цивільної інфраструктури, медичних та освітніх закладів, втрата джерел доходів та робочих місць, економічна нестабільність, інфляція, перевантаження соціальних послуг у приймаючих громадах, проблеми з адаптацією внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) у нових місцях проживання через складнощі з працевлаштуванням, житлом та інтеграцією, зміни у структурі населення, переміщення бізнесу у більш безпечні регіони та ін.

Складність дослідження основних тенденцій міграційних процесів зумовлюється також відсутністю з 2001 р. перепису населення в Україні,

¹ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. №482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2025)

ускладненість обстеження чисельності та складу населення України в період пандемії COVID-19, відсутності єдиних статистичних показників щодо українських біженців на території іноземних країн та ін.

Отже, актуальність дослідження міграційних процесів в Україні у воєнний та післявоєнний період зумовлена безпрецедентними масштабами вимушеного переміщення населення в умовах російсько-української війни, що впливає на демографічну ситуацію, ринок праці та соціальну стабільність країни. Вивчення цих процесів є необхідним для розробки ефективної державної політики з управління міграцією, забезпечення реінтеграції громадян і відновлення економіки у післявоєнний період.

1. Міграції процеси в Україні

Припинення бойових дій та скасування воєнного стану прогнозовано не зупинить масштабні міграційні процеси в країні, оскільки післявоєнна міграція в Україні може зумовлюватися складними демографічними та соціально-економічними процесами, наслідками воєнних дій, руйнуванням інфраструктури та змінами на ринку праці. Однією з ключових тенденцій є повернення значної частини громадян, які були вимушені виїхати за кордон, та внутрішнє переміщення українців, оскільки частина ВПО не має можливості повернутися до місць постійного проживання через руйнування житла або нестабільної безпекової ситуації у випадку замороження російсько-української війни. Крім того, можливе зростання трудової міграції, спричинене економічними труднощами та потребою у відновленні засобів до існування, що посилює залежність від зовнішніх ринків праці (насамперед у країнах ЄС) та повернення до регіонів з відновленою економікою.

За звичайних умов міграція має як негативні так і позитивні наслідки для країни, так, на думку А.Н Білана та С.М. Мельничука «адекватна державна міграційна політика необхідна, з одного боку, для мінімізації зумовлених міграцією ризиків, а з іншого – для використання значного позитивного потенціалу цього процесу в інтересах розвитку держави»².

Слід зауважити, що міграційна криза зумовлена повномасштабною війною рф проти України у переважній більшості характеризується негативними наслідками, зокрема, такими як:

– міграція через війну часто призводить до стику різних культур, релігій та етнічних груп, що може спричинити соціальну напругу, а проблеми адаптації до нових умов, соціальної інтеграції та стигматизації

² Білан А.Н., Мельничука С.М. Державна міграційна політика України в умовах глобальних викликів: правові питання. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2023. Вип.2(102). С. 24-34 URL: <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/102/95> (дата звернення: 14.01.2025)

мігрантів можуть призводити до міжетнічних та міжкультурних конфліктів або втрати культурної ідентичності українських біженців в результаті асиміляції із країною перебування;

- масовий притік біженців та внутрішньо переміщених осіб створюють значне навантаження на соціальні служби, медичну інфраструктуру та освітні установи, що може призвести до недостатньої підтримки для новоприбулих і погіршення умов життя для населення країни перебування та приймаючих територіальних громад України (наприклад, виникає необхідність надання додаткової медичної та психологічної підтримки біженцям та ВПО, забезпечення належними побутовими умовами, робочими місцями та ін.);

- економічні труднощі через додаткові витрати на підтримку біженців і ВПО, зокрема, витрати на соціальні програми та розвиток інфраструктури, зниження рівня заробітних плат та зростання конкуренції на ринку праці;

- мігранти можуть стати жертвами експлуатації, особливо жінки та діти, через відсутність правового захисту або обмежений доступ до юридичних послуг, що також може сприяти розвитку нелегальної міграції, торгівлі людьми та організованій злочинності;

- старіння населення та зменшення його численності, оскільки значну кількість українських біженців складають жінки репродуктивного віку та діти, що створює дефіцит робочої сили та зміни у демографічній структурі. Зокрема, вторгнення РФ на території підконтрольні українському уряду в т.ч. зумовило значне погіршення демографічного потенціалу країни, адже як зауважують Є.М. Лібанова, О.В. Позняк та О.І. Цимбал «Починаючи з кінця 2022 р. очікується помітне зниження народжуваності через відкладення народжень значними контингентами населення у кризовий період: на додачу від надсмертності, викликаной COVID-19, з'явилася надсмертність унаслідок бойових дій, цілеспрямованого знищення цивільного населення окупантами та погіршення умов життя значних контингентів населення. Однак вирішальним чинником формування сучасних та потенційних демографічних втрат є міграційні процеси»³;

- притік мігрантів може призвести до зростання політичної поляризації в країні, зокрема щодо питань національної безпеки, культурної ідентичності та прав мігрантів, що може викликати конфлікти між різними політичними групами, також, погана інтеграція мігрантів або їхнього соціального маргіналізування впливають на виникнення груп, які підтримують радикальні чи екстремістські погляди, що ускладнює процес державної стабільності та ін.

³ Лібанова Є.М., Позняк О.В., Цимбал О.І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022, № 2 (48). С. 38.

2. Загальні тенденції воєнної та післявоєнної міграції в Україні

За даними Міністерства соціальної політики України станом на початок 2025 р. офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні складає 4,9 млн. осіб⁴ (наразі, найбільшу кількість біженців складають вимушені переселенці з Донецької та Харківської областей – у сукупності більше 1 млн.), серед них 59,9% складають жінки, 40,1% – чоловіки, а працездатні особи 31-50 р. – до 27 %⁵. За показниками Звіту про внутрішнє переміщення населення в Україні (опитування загального населення) Міжнародної організації міграції ключовими висновками щодо ВПО станом на квітень 2024 р. є наступні: фактична чисельність ВПО складає 4,9 млн. осіб, ВПО які повернулися до місця проживання – 4.7 млн. осіб; найбільшу кількість ВПО приймають Харківська (12 %) та Дніпропетровська обл. (14 %), самий значний потік переміщень відмічається всередині таких територіально-адміністративних областей, як Харківській (85 %) та Запорізькій обл. (91 %) (рис.1); 60 % ВПО висловили намір повернутися до місця постійного проживання після закінчення війни, 57% висловили намір залишитися у поточному місці перебування на найблищий час; 82% ВПО перебувають поза постійним місцем проживання понад 1 рік; значний % ВПО змушені вдатися до радикальніших стратегій подолання фінансово-побутових проблем (працевлаштування на низькооплачувану роботу, продаж особистого майна, неоплата оренд і т.д.); найпоширенішими потребами є потреба у продовольстві (39%), одязі (25%), засобах гігієни (21 %) та ін. ⁶

За результатами дослідження Центру економічної стратегії кількість українських біженців станом на листопад 2024 р. склала 5,2 млн. українців, що на 300 тис. осіб більше ніж на початку 2024 р. (аналітична записка ґрунтується на відкритих даних та опитуванні агенції Info Sapiens)⁷.

⁴ Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 14.01.2025)

⁵ Мінсоцполітики оприлюднило статистику про кількість ВПО в Україні за областями. Антикризисний медіа-центр. URL: <https://acmc.ua/minsoczpolitiku-oprylyudnylo-statystyku-pro-kilkist-vpo-v-ukrayini-za-oblastyamy/> (дата звернення: 12.01.2025)

⁶ Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні (опитування загального населення) Міжнародної організації міграції(квітень 2024 р.) URL: https://dm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf (дата звернення: 10.01.2025)

⁷ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження (аналітична записка). Центр економічних стратегій. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/ (дата звернення: 04.01.2025)

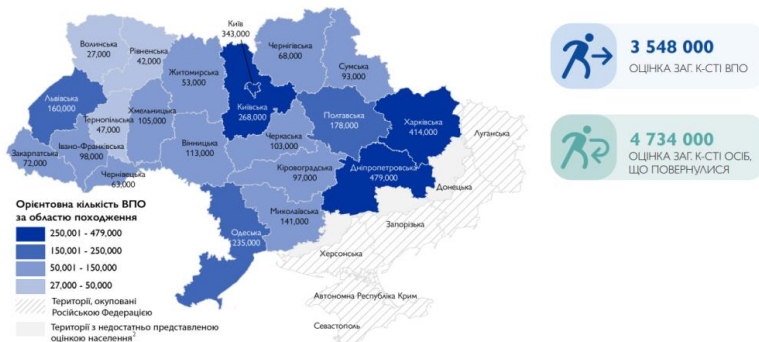

Рис. 1. Оцінка фактичної чисельності ВПО за областями переміщення (з відкритих джерел, за матеріалами Звіту про внутрішнє переміщення населення в Україні Міжнародної організації міграції (квітень 2024 р.), https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%202016_UA_June%202024.pdf)

Ключовими висновками щодо українських біженців станом на квітень 2024 р. є наступні: до країн ЄС виїхало 3,9 млн. українців (3,7 млн. через західні кордони, 0,2 млн. – через росію та білорусь), 1,3 млн. українських біженців виїхало до рф та білорусі; зменшився відсоток українських біженців які планують повернення в Україну – 43 % (у грудні 2022 р. такий відсоток складав 74%)⁸; прогнозована кількість українських біженців, які залишаться закордоном після припинення бойових дій складаю 1,2-2,7 млн. осіб, що зумовлено погіршенням безпекової ситуації, руйнацією житлового фонду, цивільної інфраструктури, низьким рівнем життя, складнощами із пошуком роботи та ін.; найбільша кількість українських біженців проживає у Німеччині (27 %), Польщі (23 %) та Чехії (9,2%); збільшилася кількість дорослих чоловіків-біженців – 27 %; відмічаються сезонні коливання відтоку та повернення українських біженців до України (зокрема, весною відмічається більший % повернення ніж виїзду, літом – короткотривалі виїзди, восени-зимою – % виїзду збільшується); 58 % біженців – це дорослі жінки, 29 % – діти (рис. 2); найбільшу кількість біженців складають жителі східних та північних регіонів – 50,6%; кластерний склад українських біженців включає наступні групи: «патріотичні» (в переважній більшості планують повернення до України, мінімальні зв'язки із країною перебування) – 28%; «квазітрудові мігранти» (покинули країну більше з економічних чим з безпекових причин, незначна кількість планує повернення) – 25%,

⁸ Там само.

«класичні біженці» (жінки з дітьми, киї виїхали у перші місяці війни, більшість успішно інтегрувалася до життя в країні перебування) – 22% та «люди з зони бойових дій» (найбільший % тих, хто планує повернення) – 26%; значно знизилася кількість біженців, яким більше подобається жити в Україні, ніж в країні перебування – 19%; більшість українських біженців станом на кінець 2024 р. досягли рівня добробуту, який вони мали на початок повномасштабної війни; після скасування воєнного стану прогнозується виїзд до 0,5 млн. чоловіків для возз'єднання з членами сім'ї; тенденції щодо повернення залежать від таких показників, як «стать, вік, сімейний стан, освіта, країна перебування, наявність дітей, регіон та тип населеного пункту в Україні, з якого виїхав респондент, чи перебуває рідний регіон у зоні бойових дій, поточна зайнятість та зайнятість до війни, поточний рівень доходів та рівень доходів до війни»⁹.

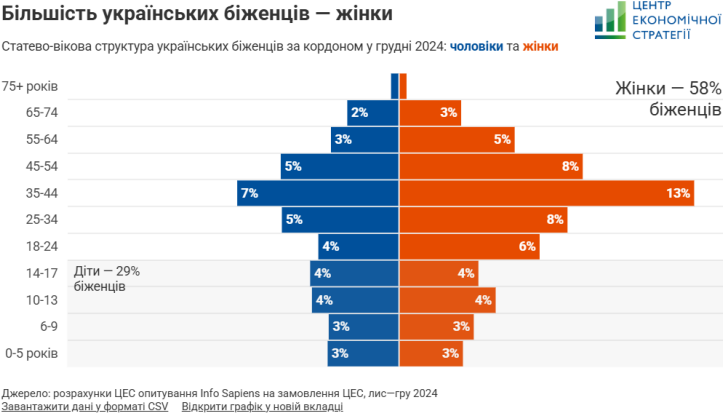

Рис. 2. Статеві-вікова структура біженців за кордоном у грудні 2024 р. (з відкритих джерел, за матеріалами Центру економічної стратегії, https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/)

3. Виклики та перспективи розвитку міграційної політики України у післявоєнний період

Міграційна політика держави має цілеспрямований та регулюючий характер, відзначається системністю, концептуальністю, організаційною багаторівневістю, соціально-економічною орієнтованістю, гнучкістю і адаптивністю, має євроінтеграційний вектор, спрямована на зменшення

⁹ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження (аналітична записка). Центр економічних стратегій. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/ (дата звернення: 04.01.2025)

ризиків нелегальної міграції та інших негативних аспектів, водночас використовуючи потенціал міграції. Міграційна політика включає в себе нормативний, інституційний та матеріальний блоки і здійснюється на місцевому, регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівні¹⁰. Отже, враховуючи зауважене визначимо наступне поняття «міграційна політика» – це цілеспрямована діяльність держави та громадянського суспільства, що включає систему правових, адміністративних, економічних та соціальних заходів, спрямованих на регулювання міграційних процесів, управління міграційними потоками, забезпечення національної безпеки, соціальної стабільності та використання міграційного потенціалу для сталого розвитку країни в умовах глобальних і регіональних викликів.

Як зазначено у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. (далі – Стратегія) «в умовах глобальної інтенсифікації міграційних процесів, активної участі населення України в таких процесах зростає необхідність ефективного державного регулювання в зазначеній сфері, яке є передумовою використання позитивного потенціалу міграції з метою розвитку, мінімізації її негативних наслідків, забезпечення прав і свобод мігрантів та усього населення. У зв'язку з цим удосконалення міграційної політики повинно бути одним із пріоритетів державної політики»¹¹.

Враховуючи обставини повномасштабної російсько-української війни до стратегії було внесено відповідні зміни, які спрямовані на забезпечення безпеки держави, участі її у міжнародних відносинах, покращення системи державного управління, підвищення стандартів життя та повернення всіх громадян України, які перебувають за кордоном шляхом розроблення ефективних програм та механізмів заохочення їх до повернення.

Серед цілей Стратегії у сфері міграції та мобільності населення України виділяють, легітної міграції в Україну, запобігання нелегальній міграції, міжнародного захисту виділяють: «знизити адміністративні бар'єри для свободи пересування населення України; зменшити негативні наслідки еміграції з України та збільшити її позитивний вплив на розвиток держави; створити необхідні умови для повернення та реінтеграції в українське суспільство громадян України, які є трудовими мігрантами та/або яким надано за кордоном тимчасовий захист; сприяти легальній міграції в Україну, узгодженій із соціальною політикою та

¹⁰ Білан А.Н., Мельничука С.М. Державна міграційна політика України в умовах глобальних викликів: правові питання. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2023. Вип.2(102). С. 27 URL: <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/102/95> (дата звернення: 14.01.2025)

¹¹ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. №482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2025)

економічним розвитком держави; забезпечити успішну інтеграцію іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, в українське суспільство; ефективно використовувати систему видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією; здійснювати прикордонний контроль осіб, адаптований до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами; посилити контроль за дотриманням міграційного законодавства всередині держави; забезпечити повагу до людської гідності осіб, що повертаються, заохочуючи їх до добровільного повернення, запровадити належний механізм та програми регуляризації нелегальних мігрантів, забезпечити захист прав і інтересів населення України, яке вимушене було покинути свої домівки через широкомасштабну військову агресію та ін.»¹².

Стратегія відмічається як перевагами (гуманітарний підхід, сприяння легальній міграції та реінтеграції громадян, посилення регулювання прикордонного контролю та контролю за міграційним законодавством) так і недоліками (наявні адміністративних бар'єрів, повільна інтеграція іноземців, малоефективні програми реінтеграції, складність імплементації механізму регулювання нелегальних мігрантів, обмежені ресурси на її реалізацію, складності працевлаштування іноземців, які отримали освіту в Україні).

На нашу думку, адаптація напрямків Концепції державної міграційної політики¹³ до потреб післявоєнного відновлення держави полягає у наступному:

1. Удосконалення законодавчої бази (гармонізація законодавства щодо внутрішньої та зовнішньої трудової міграції відповідно до стандартів ЄС та міжнародного права, розширення правових механізмів додаткового та тимчасового захисту осіб, що вимушено залишили Україну або втратили можливість повернутися, адаптація політики протидії нелегальній міграції до нових викликів у сфері безпеки та післявоєнного відновлення).

2. Управління міграційними потоками та інтеграція мігрантів (перегляд квот імміграції з урахуванням відбудови економіки, дефіциту кадрів та демографічної ситуації, сприяння поверненню громадян України, що були вимушеними мігрантами або отримали тимчасовий захист за кордоном, інтеграція іноземних спеціалістів та мігрантів у ключові сфери економіки, включаючи будівництво, охорону здоров'я та освіту).

¹² Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. №482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2025)

¹³ Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30.05.2011 р. №62/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#top> (дата звернення: 12.01.2025)

3. Свобода пересування та правовий захист (спрощення адміністративних процедур для повернення громадян України та реінтеграції у суспільство, забезпечення соціального та правового захисту громадян України, що працюють за кордоном, через міжнародні договори, розширення можливостей доступу мігрантів до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг).

4. Запобігання дискримінації та забезпечення соціальної стабільності (протидія расизму, ксенофобії та дискримінації щодо мігрантів через інформаційні кампанії та правозахисні механізми, залучення місцевих громад до програм соціальної адаптації та підтримки мігрантів, регулювання територіального розміщення мігрантів з урахуванням соціально-економічних потреб регіонів).

5. Розвиток міжнародної співпраці (посилення дипломатичних зусиль для створення умов безпечного пересування українських трудових мігрантів, активізація роботи з міжнародними партнерами для реінтеграції громадян, які постраждали від торгівлі людьми, розширення програм партнерства з іноземними країнами щодо професійної підготовки та зайнятості українців).

6. Ефективне управління та моніторинг міграційних процесів (впровадження цифрових платформ для моніторингу міграційних потоків та оперативного реагування на зміни, покращення збору та аналізу статистичних даних щодо міграції та ринку праці, розробка державних програм сприяння поверненню мігрантів та їхньої соціально-економічної реінтеграції).

7. Протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми (посилення прикордонного контролю з урахуванням сучасних загроз та змін у міграційних маршрутах, запровадження програм добровільного повернення нелегальних мігрантів із залученням міжнародних організацій, вдосконалення законодавства для забезпечення дієвого механізму покарання за правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми та нелегальною міграцією).

8. Стимулювання повернення мігрантів та залучення інвестицій (розвиток програм підтримки малого та середнього бізнесу для повернення трудових мігрантів, впровадження механізмів сприяння інвестуванню українською діаспорою у національну економіку, запровадження ініціатив для повернення висококваліфікованих кадрів, зокрема через надання податкових пільг та грантових програм).

9. Розвиток резильентної економіки, яка здатна адаптуватися до змін, протистояти кризам і швидко відновлюватися після них та ґрунтується на гнучкості, інноваціях і стійкості до зовнішніх викликів. Основними характеристиками резильентної економіки є: диверсифікація (наявність різних секторів і ринків, що знижує залежність від окремих галузей), інновації та технологічний розвиток (впровадження нових технологій для підвищення продуктивності), стійкість фінансової системи (надійні

банки, ефективні механізми підтримки підприємств), гнучкість ринку праці (здатність швидко адаптуватися до змін у зайнятості), ефективне державне управління (швидке реагування на виклики, підтримка підприємств та населення), достатня кількість кваліфікованої робочої сили ін.

ВИСНОВКИ

Міграційні процеси в Україні після здобуття незалежності зазнали суттєвих змін – на початковому етапі спостерігалось зростання населення завдяки репатріації, однак згодом еміграція українців набула масового характеру, що спричинило як позитивні (зменшення безробіття, валютні надходження), так і негативні (депопуляція, порушення сімейних зв'язків) наслідки. Останні роки відзначилися активізацією міграції, зумовленою геополітичними та економічними факторами, зокрема тимчасовою окупацією територій, спрощенням виїзду до ЄС та наслідками повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

У післявоєнний період міграційні процеси в Україні визначатимуться масштабами повернення біженців і ВПО, темпами відновлення економіки та інфраструктури, державними програмами з реінтеграції населення, залученням іноземних інвесторів і робочої сили, а також міграційною політикою ЄС щодо українців.

Міграційна політика – це цілеспрямована діяльність держави та громадянського суспільства, що включає систему правових, адміністративних, економічних та соціальних заходів, спрямованих на регулювання міграційних процесів, управління міграційними потоками, забезпечення національної безпеки, соціальної стабільності та використання міграційного потенціалу для сталого розвитку країни в умовах глобальних і регіональних викликів. Регулювання міграційних процесів у післявоєнний період може бути спрямоване на: удосконалення законодавчої бази, управління міграційними потоками та інтеграція мігрантів, свобода пересування та правовий захист, запобігання дискримінації та забезпечення соціальної стабільності, розвиток міжнародної співпраці, ефективне управління та моніторинг міграційних процесів, протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми, стимулювання повернення мігрантів та залучення інвестицій, розвиток резильєнтної економіки та ін.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено дослідження міграційних процесів в Україні у воєнний та післявоєнний період. Зауважено, що міграційні процеси в Україні після здобуття незалежності зазнали суттєвих змін – на початковому етапі спостерігалось зростання населення завдяки репатріації, однак згодом еміграція українців набула масового характеру, що

спричинило як позитивні (зменшення безробіття, валютні надходження), так і негативні (депопуляція, порушення сімейних зв'язків) наслідки. Підкреслено, що останні роки відзначилися активізацією міграції, зумовленою геополітичними та економічними факторами, зокрема тимчасовою окупацією територій, спрощенням виїзду до ЄС та наслідками повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Наведено статистичні данні щодо структури міграційних процесів за участі ВПО та українських біженців у період з 24.02.2022 р. по теперішній час. Означено, що у післявоєнний період міграційні процеси в Україні визначатимуться масштабами повернення біженців і ВПО, темпами відновлення економіки та інфраструктури, державними програмами з реінтеграції населення, залученням іноземних інвесторів і робочої сили, а також міграційною політикою ЄС щодо українців. Визначено авторське поняття «міграційна політика». Констатовано, що, регулювання міграційних процесів у післявоєнний період може бути спрямоване на: удосконалення законодавчої бази, управління міграційними потоками та інтеграція мігрантів, свобода пересування та правовий захист, запобігання дискримінації та забезпечення соціальної стабільності, розвиток міжнародної співпраці, ефективне управління та моніторинг міграційних процесів, протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми, стимулювання повернення мігрантів та залучення інвестицій, розвиток резильєнтної економіки та ін.

Література:

1. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. №482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2025)
2. Білан А.Н., Мельничука С.М. Державна міграційна політика України в умовах глобальних викликів: правові питання. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип.2(102). С. 24-34 URL: <https://luhbuletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/102/95> (дата звернення: 14.01.2025)
3. Лібанова Є.М., Позняк О.В., Цимбал О.І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022, № 2 (48). С. 37-57.
4. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 14.01.2025)
5. Мінсоцполітики оприлюднило статистику про кількість ВПО в Україні за областями. Антикризисний медіа-центр. URL: <https://acmc.ua/minsoczpolityky-oprylyudnylo-statystyky-pro-kilkist-vpo-v-ukrayini-za-oblastyamy/> (дата звернення: 12.01.2025)

6. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні (опитування загального населення) Міжнародної організації міграції (квітень 2024 р.) URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf (дата звернення: 10.01.2025)

7. Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження (аналітична записка). Центр економічних стратегій. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/ (дата звернення: 04.01.2025)

8. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30.05.2011 р. №62/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#top> (дата звернення: 12.01.2025)

Information about the author:

Shperun Khrystyna Vsevolodivna,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Assessment,
International Law and Law Enforcement Activities
Kherson State University
27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

**POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE:
LEGAL, POLITICAL AND ECONOMIC CHALLENGES
IN HISTORICAL PERSPECTIVE**

Scientific monograph

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2025. gada 27. marts
Tirāža 150 eks.